

משטר ומדינה בישראל

על פי התורה

מהדורה שניה
בעריכה חדשה
ועם הוספות

כרך ראשון

סעיפים א - פח

נפתלי צבי יהודה בן טוביה ז"ל בר-אילן

ארץ חמדה

מכון גבוה ללימודי היהדות, ירושלים (ע"ר)

כתובת המחבר
רחוב מורדי הגטאות 7
רחובות מיקוד 76 464

© כל הזכויות שמורות
התשע"ג - 2013

"ארץ חמדה", מכון גבוה ללימודי היהדות, ירושלים (ע"ר)
רח' ברוריה 2, ת.ד. 8178 ירושלים 91080

המהדורה הראשונה של הספר יצאה לאור ע"י אריאל - מפעלי תורה, יהדות וחברה בישראל.

ISBN: 978-965-436-021-0

התודה והברכה

לתורם היקר והנכבד

החפץ בעילום שמו

אוהב התורה ולומדיה

ותומך נלהב בתורת ארץ ישראל

שבעזרתו הנדיבה יצאה המהדורה השניה לאור.

מן השמים יבורך

ויקוים בו "עץ חיים היא למחזיקים בה ותומכיה מאשר".

הרב משה ארנרייך   הרב יוסף כרמל

ראשי כולל "ארץ חמדה"

התודה והברכה

למכון ארץ חמדה

בית מדרש המכשיר דיינים, רבנים ומנהיגי קהילות
עבור עם ישראל בארץ חמדתנו וברחבי התפוצות,
אשר קבל על עצמו את הוצאתה לאור של המהדורה השניה.

הרב שאול ישראלי זצ"ל מיסד המכון,
עסק רבות בהלכות מדינה הן בשיעוריו והן בכתביו,
הן בשאלות עיוניות והן בפסיקה הלכה למעשה.
יבורכו ראשי המכון ותלמידיו, ממשיכי דרכו ומורשתו,
העמלים בהתמדה ובמסירות להגשמת החזון של מדינה על פי התורה.

מעומקא דלבא אנו מאחלים להם המשך עשיה תורנית מבורכת
לאורך ימים ושנים במנוחת הנפש והרחבת הדעת.

נפתלי ומינדה בר אילן

הסכמה למהדורה הראשונה

HaRav Avigdor Nebenzahl

הרב אביגדור יחזקאל נבנצל

רב בירושלים העתיקה תובב"א
מח"ס ביצחק יקרא
מציון מכלל יופי
שיחות לחמישה חומשי תורה ומועדים

בס"ד, תאריך ל' אלול ה'תשס"א
לש"ס י"א אלול ה'תשס"א

אלה האזנים!

הנה מאור כצאג כי טברתי קס"ז אל הסבו מלתי ומקנה פילוש אל פי הגורה, מאת
הרז רבתי צבי יורא כו ס"ק טלילא, ומכאן רב הכמות והאיכות, קט"י אל רבתי אל
הראשונים והחרונים, ורקוג למורת מוטו. וואץ ועם יראל ילמד מוטו אסור את
אר אוצו אל פי מרג מלג, וכחצן הנכשאים, ובהזאת הוכחתי.
יב"ה החתכו, אלו שרת וקאר גי הנתא למעשה, אראור קמהוי פיימיטאג
מתי צדקט יוגיעל כסא ק"ל, ומאשה הארל קעה, ויכנה יזמחל כמרה
לחמרה כקריאור האול ומעל, ולראור קורי קרור, על קרלי אריה זיראי למי
צבור פטור הלים
אביגדור נבנצל

הרב אביגדר יחזקאל נבנצל

רב בירושלים העתיקה תובב"א

מח"ס ביצחק יקרא

מציון מכלל יופי

שיחות לחמישה חומשי תורה ומועדים

בס"ד ג' פ' טובה הארץ מאד מאד

תשס"ז ירושלים עה"ק תובב"א

לכל המעונין!

הנני מאשר בזאת כי עברתי בס"ד על הספר משטר ומדינה בישראל על פי התורה, מאת הר"ר נפתלי צבי יודא בר אילן שליט"א, ומצאתי רב הכמות והאיכות, בנוי על דברי חז"ל וראשונים ואחרונים, ורבות למדתי ממנו. ולואי ועם ישראל ילמד ממנו לסדר את אורחותיו על פי תורת משה, וכחזון הנביאים, וכהוראת החכמים. יזכה המחבר, אשר טרח לבאר גם הלכתא למשיחא, לראות במהרה בימינו את משיח צדקנו יושב על כסא דוד, ומלאה הארץ דעה, ויזכה לעמול בתורה וללמדה בבריאות הגוף והנפש, ולראות דורי דורות של גדולי תורה ויראי שמים, כעתירת צעיר הלויים

אביגדר נבנצל

תוכן ארבעת הכרכים

פרק ה. שלטון פדרלי ושלטון מקומי				כרך א
93 יח. שבטים ופלכים				
98 יט. סמכות תושבי העיר	א			דברי הרב שאר ישוב כהן
100 כ. בית דין עירוני	יא			מבוא
103 כא. מרא דאתרא				פרק א. מקור הסמכות
111 כב. פרנסים	1			א. מקור הסמכות של התורה
פרק ו. מערכת המשפט	7			ב. יעודי התורה
116 כג. בתי המשפט	10			ג. מערכת שלטונית
123 כד. המלך כשופט	16			ד. מקור הסמכות של השלטון
128 כה. הפרנסים כשופטים	23			ה. הסמכות לקבוע חוקה
132 כו. מרא דאתרא כשופט	25			ו. חוקה כתובה
פרק ז. פעילות הפרנסים להגשמת היעודים				פרק ב. "ממשלת מלכות"
134 כז. טובת היחיד	32			ז. מנוי מלך
138 כח. טובת הכלל	41			ח. תפקידי המלך וסמכויותיו
141 כט. טובת המדינה	47			ט. הגבלת תפקידים וסמכויות
143 ל. טובת האנושות				פרק ג. "ממשלת תורה"
147 לא. קידוש השם	55			י. בית הדין הגדול
פרק ח. הכפיפות לתורה ולרשויות השלטון	64			יא. נשיא ואב בית דין
153 לב. הכפיפות לתורה	68			יב. נביא
159 לג. הכפיפות למלך	72			יג. כהן גדול
161 לד. הכפיפות לבית הדין הגדול				פרק ד. ללא מלך וללא בית דין גדול
165 לה. הכפיפות לנביא	76			יד. שיטת המשטר
167 לו. הכפיפות למנהג	82			טו. "קייבוץ כל חכמי ישראל"
171 לז. הכפיפות לגדול הדור ולמרא דאתרא	84			טז. "גדול הדור"
לח. הכפיפות להחלטות הציבור	87			יז. רבנות ראשית
174 והפרנסים				

307	סב. תמיכה ציבורית		פרק ט. "ועשית הישר והטוב"
312	סג. איסוף נתונים ועיבודם		לט. "הטוב בעיני שמים
315	סד. יעוץ	180	והישר בעיני אדם"
	פרק יג. מדיניות	183	מ. "הישר בעיני אדם"
321	סה. עקרונות קביעת מדיניות	186	מא. דרך ארץ
324	סו. עדיפויות וקדימויות	192	מב. "בדרך הבורא"
	סז. עדיפויות וקדימויות	195	מג. דרך אמצעית
332	בעשיה למען הזולת	202	מד. "מדת התורה"
334	סח. טובת הכלל וטובת היחיד	208	מה. דבר ה'
337	סט. הצלת נפשות		פרק י. טוהר השלטון
	פרק יד. עקרונות הפסיקה	213	מו. "חיזוק הדת ותיקון העולם"
340	ע. "דין אמת לאמתו"	218	מז. "כל מעשיך יהיו לשם שמים"
343	עא. ידע מדעי ופסיקת הלכה	227	מח. "כפי שכלו"
349	עב. "החלטות חוץ תבוניות"	232	מט. דוגמא אישית למופת
	פרק טו. שינויים וחידושים	236	נ. "והייתם נקיים"
352	עג. "לא תוסף... ולא תגרע..."		פרק יא. עשיה
357	עד. פירוש התורה	243	נא. השתדלות ובטחון
362	עה. גזירות תקנות ומנהגים	249	נב. "אין סומכים על הנס"
368	עו. חדשנות בפסיקה	255	נג. מסירות לתפקיד
379	עז. חוקי המלך ותקנות המדינה והעיר	262	נד. מסירות לציבור
	פרק טז. הוראת שעה	267	נה. זריזות
382	עח. טובת היחיד וטובת הכלל		פרק יב. יזמות
390	עט. טובת המדינה והעיר	270	נו. "הולך בחכמה"
394	פ. "הפקר בית דין הפקר"	275	נז. מתינות ושיקול דעת
398	פא. תנאים הכרחיים להוראת שעה	283	נח. המחויבות לעתיד הקרוב והרחוק
404	פב. מדת חסידות והוראת שעה	287	נט. ישום מושכל
		291	ס. יציבות
		297	סא. פשטות בחקיקה

	קג. נביא, כהן גדול,	פרק יז. הנהגה בנחת ואימת מלכות	
509	דיין בסנהדרין ונשיא	פג. "לבלתי רום לבבו מאחיו"	406
511	קד. דיין, מרא דאתרא ומורה הוראה	פד. שרירותיות	412
515	קה. פרנסים ונשיאי שבטים	פה. הנהגה בנחת ותיקון העולם	416
520	קו. הפסולים להתמנות	פו. הנהגה בנחת וחיזוק הדת	421
531	קז. זכות להבחר	פז. "אימת מלכות"	429
534	קח. "הרע במיעוטו"	פח. מגבלות על הטלת אימה יתירה	434
539	קט. רצון הציבור		
	פרק כא. נהלי מנויים בממלכה	כרך ב	
543	קי. מנוי מלך על ידי בית הדין הגדול	פרק יח. דרכי נעם ושלוש	
548	קיב. מנוי מלך על ידי נביא	פט. "גדול השלוש"	439
551	קיג. "נמלכים בציבור"	צ. יושר	446
556	קיד. מנוי דייני בית הדין הגדול	צא. דרכי נעם	450
	קיד. מנוי נשיא, כהן הגדול	צב. נטל מס נמוך	455
558	ומשוח מלחמה	צג. שויון	461
559	קטו. "ואין מורידים לעולם משררה"	צד. אי שויון	470
564	קטז. "מנויים שבישראל ירושה"	צה. הענות לפניות הציבור	475
	פרק כב. בחירות במדינה ובעיר	צו. פניות שאינן ראויות	480
571	קיז. זכות בחירה	פרק יט. מדינה דמוקרטית	
	קיח. בחירות ישירות, כלליות,	צז. פגיעה ביחידים לטובת הכלל	485
573	שוות וחשאיות	צח. זכויות וחופשים	488
582	קיט. בחירות לעיתים מזומנות	צט. פגיעה בזכויות ובחופשים	494
588	קכ. בחירות יחסיות ואיזוריות	ק. יעודי התורה ודמוקרטיה	496
593	קכא. מפלגות	פרק כ. מנויים	
	קכב. מנוי רבנים, דיינים	קא. מנוי מועמדים ראויים	500
599	ומורי הוראה	קב. מלך	506

	פרק כג. הדחת מלך ופרנסים		
	קכג. מלך	603	
	קכד. ההנהגה הרוחנית	607	
	קכה. ההנהגה המדינית	612	
	פרק כד. עקרונות קבלת החלטות		
	קכו. רוב בבית דין	615	
	קכז. רוב בהחלטות ציבוריות	618	
	קכח. רוב מיוחס והחלטות פה אחד	622	
	קכט. "אדם חשוב" ומרא דאתרא	629	
	קל. "רוב מנין ורוב בנין"	632	
	קלא. כוחו של המיעוט	635	
	קלב. פשרה	638	
	קלג. "לא תתגודדו"	642	
	פרק כה. נהלי קבלת החלטות בממלכה		
	קלד. מלך	647	
	קלה. יציאה למלחמה	651	
	קלו. בית הדין הגדול	657	
	פרק כו. נהלי קבלת החלטות במדינה ובעיר		
	קלז. סדר הדיון	660	
	קלח. יועץ משפטי	667	
	קלט. החלטות שנתקבלו שלא כדין	668	
	פרק כז. השלטון המרכזי והשלטון המקומי		
	קמ. יחסי גומלין	673	
	קמא. הרשויות המקומיות	681	
	קמב. דיינים ומורי הוראה	683	
	פרק כח. השירות הציבורי		
689	קמג. מעמד השירות הציבורי		
696	קמד. מבנה השירות הציבורי		
	קמה. מחויבות לפרנסים,		
699	לממונים ולמשימות		
707	קמו. מחויבות לתורה ולחוקי המדינה		
712	קמז. מחויבות לציבור		
716	קמח. זכות להתמנות		
725	קמט. פיטורי עובדים		
	פרק כט. ריסון		
729	קנ. עוצמה וריסונה		
737	קנא. מנגנוני ריסון מנהליים		
739	קנב. הפרדת רשויות		
745	קנג. בלמים ואיזונים		
748	קנד. מוסדות ביקורת		
751	קנה. ביקורת שיפוטית		
	פרק ל. האדם מישראל		
755	קנו. חובות היחיד		
759	קנז. דמוי עצמי חיובי		
762	קנח. "הכבוד האנושי"		
768	קנט. חירות		
774	קס. החתירה לשמחה		
	פרק לא. אמונה		
780	קסא. "בחר בנו מכל העמים"		
787	קסב. אמונה בה', יראתו ואהבתו		
	קסג. אמונה באחדות הבורא		
794	והרחקה מעבודה זרה		

920	קפז. חובות החברה לילדים	פרק לב. בין אדם למקום ובין אדם לחברו	
926	קפח. חובות ילדים להוריהם	799	קסד. מצוות
928	קפט. חובות לקרובים	806	קסה. כבוד הבריות
		810	קסו. בושה ובזיון
	כרך ג	814	קסז. פגיעה בזולת
		818	קסח. "בתם לבב וביושר"
	פרק לז. שלום בחברה	825	קסט. אחוה
931	קצ. איסור מריבה ומחלוקת	831	קע. תלמוד תורה
936	קצא. השכנת שלום		פרק לג. "ישראל ערבים זה בזה"
938	קצב. שלום במשפחה	840	קעא. סיוע לשמירת מצוות
942	קצג. עשירים ועניים	843	קעב. "ולפני עור לא תתן מכשול"
948	קצד. חכמים ועמי הארץ	845	קעג. "אפרושי מאיסורא"
952	קצה. שלום בין חכמים	851	קעד. "הוכח תוכיח"
	פרק לח. חובות אזרחיות		פרק לד. טיפוח המון העם וקירוב רחוקים
958	קצו. נאמנות וסיוע לשלטון	856	קעה. טיפוח המון העם
964	קצז. סיוע למערכות המשפט וההוראה	865	קעו. האמצעים לטיפוח המון העם
970	קצח. יציאה למלחמה	872	קעז. קירוב רחוקים
976	קצט. תשלום מסים	878	קעה. חיזוק בעלי תשובה
980	ר. חובות היחיד לציבור		פרק לה. היחס לעובדי עבירה
	פרק לט. כבוד הפרנסים,	881	קעט. איסור חנופה
	החכמים ועובדי הציבור	884	קפ. נדוי וחרם
987	רא. מלך	889	קפא. רשע גמור
996	רב. מלך רשע		פרק לו. המשפחה
998	רג. תלמיד חכם, רבו ורבו מובהק	896	קפב. זכות לנשואין
1004	רד. ההנהגה הרוחנית	900	קפג. חופש בחירת בן זוג
1010	רה. ההנהגה המדינית	904	קפד. חובות הדדים
1014	רו. עובדי השירות הציבורי	910	קפה. זכות להקמת משפחה
		913	קפו. חובות הורים לילדיהם

פרק מו. התכנסות, התאגדות		פרק מ. יחס הפרט לנכרי	
	תנועה ואזרחות	1015	רז. ערבות
1127	רכח. חופש ההתכנסות	1019	רח. אחוה
1129	רכט. חופש ההתאגדות	1028	רט. דרכי שלום
1138	רל. חופש תנועה ומגורים		פרק מא. חירות האמונה
1142	רלא. מקום המגורים	1031	רי. חופש דת ומצפון
1148	רלב. עליה לא"י וירידה ממנה	1037	ריא. החופש להורות ולדון
1154	רלג. זכות לאזרחות	1041	ריב. "עשה לך רב"
	פרק מז. מדיניות פיסקלית ומוניטרית		פרק מב. פיתוח האישיות
	רלד. הכנסות והוצאות	1045	ריג. מימוש היכולות
1159	במשטר מלוכני	1049	ריד. יצירתיות
	רלה. הכנסות והוצאות	1053	רטו. חידושי תורה
1162	במדינה ובעיר	1058	רטז. פרישות וחסידות
1166	רלו. עקרונות מסוי		פרק מג. דעה, מידע ובטוי
1174	רלז. תקציב	1065	ריז. חופש הדעה וחופש קבלת מידע
1178	רלח. בנק מרכזי	1071	ריח. חופש הבטוי
	פרק מח. השלטת החוק	1076	ריט. הגבלות
	רלט. דרכים לחיזוק	1082	רכ. צנזורה
1181	שמירת מצוות וחוקים		פרק מד. השכלה ואמנויות
1185	רמ. מערכת המשפט	1085	רכא. השכלה כללית
1189	רמא. שוטרים ופקחים	1092	רכב. מדעי הטבע
1194	רמב. אחריות השלטון לנסתרות	1096	רכג. מדעי החברה והרוח
1196	רמג. הפרקליטות והתביעה הכללית	1101	רכד. פילוסופיה
1198	רמד. שיטתיות ושיוויון באכיפה	1106	רכה. אמנויות
1204	רמה. זכות לשירותי משפט והוראה		פרק מה. מותרות
		1112	רכו. החופש להתעשר
		1120	רכז. החופש להתענג

1312	רסט. מדיניות רווחה		פרק מט. שירותי דת
	ער. הגנה על השכבות החלשות	1212	רמו. מוסדות ומנויים
1322	וקידומן	1215	רמז. זכות לשירותי דת
	פרק נד. חינוך	1219	רמח. תמיכה בחכמים
1330	רעא. מערכת החינוך	1228	רמט. תמיכה בלומדי תורה
1336	רעב. מטרות החינוך	1232	רנ. תמיכה בכהנים ובלויים
1342	רעג. תכנית הלימודים		פרק נ. תשתיות
1344	רעד. זכות לחינוך	1235	רנא. ישוב העולם וישוב ארץ ישראל
1350	רעה. יחס מורים לתלמידיהם	1238	רנב. תשתיות במדינה
1354	רעו. איכות כח האדם בהוראה	1240	רנג. תשתיות בערים
1358	רעז. בחירת מוסד חינוכי	1243	רנד. תשתיות בירושלים
	רעח. השכלה גבוהה		פרק נא. כלכלה
1361	והכשרה מקצועית	1247	רנה. כלכלה משגשגת
		1254	רנו. כלכלה חפשית
	כרך ד	1258	רנז. זכות לקנין וחופש הקנין
		1264	רנח. תחרות חפשית
	פרק נה. בריאות ובטיחות	1269	רנט. פיקוח על המחירים
1365	רעט. בריאות הציבור	1272	רס. הגנת הצרכן
1373	רפ. זכות לטיפול רפואי		פרק נב. תעסוקה
1379	רפא. נסויים רפואיים	1276	רסא. זכות לעבודה
1381	רפב. בטיחות	1283	רסב. חופש העיסוק
	פרק נו. הסביבה	1288	רסג. עבדות
1386	רפג. נוי	1291	רסד. יחסי עובד מעביד
1390	רפד. איכות הסביבה	1297	רסה. חופש להתאגדות מקצועית
1394	רפה. בעלי חיים	1300	רסו. זכות השביתה
1399	רפו. שימור הסביבה		פרק נג. רווחה
		1303	רסז. חירות ממחסור
		1307	רסח. זכות לשירותי רווחה

	פרק נז. חוץ		פרק סב. זרכי נעם
רפז.	זכות להגדרה עצמית	1402	שז. גזירה שרוב הציבור
רפת.	מדיניות חוץ	1407	1503 יכול לעמוד בה
רפט.	המשפט הבינלאומי הפומבי	1413	1506 שח. "סייג לתורה"
רצ.	בריתות והסכמים עם מדינות	1416	1512 שט. צמצום ההוצאות השלטוניות
רצא.	בתי משפט בינלאומיים	1421	פרק סג. הסכמת הציבור
	פרק נח. בטחון		שי. גזירה שרוב הציבור
רצב.	מדיניות בטחון לאומי	1423	1518 מסכים לעמוד בה
רצג.	"מלחמות ה' "	1429	1523 שיא. גזירות שהן לסייג ולגדר
רצד.	מלחמת מגן	1436	1526 שיב. משאל עם
רצה.	כיבוש ארץ ישראל	1440	פרק סד. עקרונות שויון
רצו.	"מלחמת רשות"	1444	1530 שיג. חוקים והוראות לכלל ולא לפרט
	פרק נט. עקרונות ענישה		1532 שיד. חסינות
רצז.	ענישה כאמצעי אחרון	1450	1538 שטו. שויון בין הפרט והרשות
רחצ.	מטרות הענישה	1457	פרק סה. מעמד האשה
רצט.	ענישה מדתית	1461	1541 שטז. הגנת האשה וקידומה
	פרק ס. הכבדה והקלה		1546 שיז. "כל כבודה בת מלך פנימה"
	באכיפה ובענישה		1552 שיח. שויון ואי שויון לנשים
ש.	הכבדה בענישה	1466	פרק סו. מעמד הנכרי
שא.	תנאים ונסיבות להכבדה בענישה	1474	1558 שיט. הגנת הנכרי וקידומו
שב.	התעלמות מעבירות	1477	1560 שכ. שויון ואי שויון לנכרים
	פרק סא. הגינות בצוים ובתחיקה		1569 שכא. מגורים בארץ ישראל
שג.	ניסוחים ברורים ומובנים	1486	1573 שכב. גרי תושב ומיעוטים
דש.	הוראות וחוקים עקביים	1490	פרק סז. כח השלטון
שה.	דרישות הוגנות	1494	1578 שכג. הוראות אישיות
שו.	פרסום חוקים והחלטות	1499	1580 שכד. זכויות יתר
			1586 שכה. שעת חירום

	פרק סח. חשוד ועברייני		פרק עב. הגינות בענישה
	שכו. "שלא לעשות כל אדם		שדמ. ענישה רק על פי החוק
	דין לעצמו"	1591	שמה. ענישת אנוס
	שכו. סמכויות המשטרה	1598	שמו. ענישת האחד על חטא האחר
	שכח. זכויות חשוד	1601	שמז. הגינות בענישה כשמלך
	שכט. הסגרה	1606	ופרנסים יושבים בדין
	פרק סט. אויב		פרק עג. זכויות אזרח בענישה
	של. "עת להרוג"	1608	שמח. עונש מות
	שלא. שבעת העממים ועמלק	1616	שמט. עונש אכזרי
	פרק ע. שלטון החוק במשפט ובפסיקה		שנ. עונש משפיל
	שלב. סדר הדין	1620	שנט. נדוי וחרם על ידי בית דין
	שג. גזר הדין	1622	שנב. מאסר
	שלד. שלטון החוק כשמלך		שנג. הגליה
	ופרנסים יושבים בדין	1625	שנד. קנסות והחרמת רכוש
	שלה. חנינה	1627	ביבליוגרפיה
	שלו. אסור להתיר את האסור	1630	מפתח מושגים
	שלז. אסור לאסור את המותר	1632	מפתח הערות של הרב נבנצל
	שלח. הוראת שעה	1637	רשימה מצומצמת של ראשי תיבות
	פרק עא. משפט והוראה הוגנים		
	שלט. ללא משוא פנים	1644	
	שמ. עצמאותם של דיינים		
	ומורי ההוראה	1649	
	שמא. זכות להליכי משפט הוגנים	1652	
	שמב. זכות להליכי הוראה הוגנים	1659	
	שמג. הגינות בהליכים כשמלך		
	ופרנסים יושבים בדין	1661	

דברי הרב שאר ישוב כהן שליט"א נכתבו למהדורה הראשונה של הספר
שיצאה לאור בהוצאת "אריאל מפעלי תורה"

ב"ה

הרב שאר ישוב כהן
נשיא מוסדות "אריאל"
הרב הראשי וראב"ד חיפה

בשערי המלוכה והמשפט

מדרשם של חז"ל על הפסוק "ואני זאת בריתי אותם אמר ה', רוחי אשר עליך ודברי אשר שמתני בפיד לא ימושו מפיד ומפי זרעך ומפי זרע זרעך מעתה ועד עולם" (ישעיה נ"ט י"א) - "תורה מחזרת על אכסניא שלה" (בבא מציעא פ"ה א') - עלה על דעתך, מיד כשנודע לי כי ידידנו הרב הגאון רבי נפתלי בר אילן שליט"א, בנו של ידידנו הדגול, רבי ד"ר טוביה ז"ל, ונכדו של מורנו מנהיגה הדגול והנערץ של היהדות הנאמנה לתורה וציון נשיא תנועת המזרחי העולמית הרב מאיר ברלין - בר אילן זצ"ל - משלים את מפעלו הגדול על "משטר ומדינה בישראל" על פי התורה, והכין ספר גדול המקיף את כל תחומי הפעילות של מדינה יהודית, חוקתה, משפטה ומשטרה, על פי התורה, ומבקש להניח עקרונות יסוד הלכתיים-משפטיים, ביחוד בקשר לנושא ארגון המשטר והמשפט במדינה יהודית על פי התורה.

"אכסניא שלה" - ראשית, הבית והמשפחה שמהם צמח מחברנו הגדול והדגול. סבו הגדול הרב ר' מאיר זצ"ל היה הראש והראשון לכל עבודת המחקר והעדכון של משפט התורה, לקראת הקמת מדינת ישראל. הוא ייסד את ועדת התחוקה התורנית וארגן חבר רבנים גדולי תורה שעסקו בהכנת מערכת חוקים המבוססים על ההלכה עבור מדינת ישראל. הוא שיתף בכך גם מומחים למשפט. אחד מהם, משפטן דגול ותלמיד חכם מובהק בעל שיעור-קומה, היה איש ההלכה והמשפט עו"ד ד"ר זרח ורהפטיג ז"ל, לימים שר בממשלת ישראל, ממנהיגי המובילים של הציונות הדתית ומייסדי המפד"ל המזרחי והפועל המזרחי.

"אכסניא שלה" - אכסניא של תורה, הלא הוא מכון הרי פישל לדרישת התלמוד ומשפט התורה, הראש והראשון ל"מוסדות אריאל", שעל פי השראת והכוונת מרן הגאון הגדול, הרב הראשי לישראל ולארץ ישראל, מו"ר הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג זצ"ל, קלט את ועדת התחוקה לתוכו. מרן הרב הרצוג זצ"ל יסד את המכון למשפט התורה, וקבעו כמחלקה המרכזית של המכון, עמד בראש המערכת של מפעלי המכון והעמיק והרחיב תחומם והיקפם.

בהרצאתו על "משפט התורה בישראל" שנשא ביום ט"ז תמוז התש"ח אמר מו"ר הרב הראשי זצ"ל, - "ועתה הנה אני חשבתי מחשבות מכבר להתכונן לקראת המפנה החדש (יסודה של מדינת ישראל) וב"ה הצלחתי ליסד כאן בתוך בנין "המכון הרי פישל לדרישת התלמוד" – "מכון למשפט התורה", לשם לימוד, בעיון, ובסדר, בחושן המשפט ובדיני הממונות שבאבן העזר, ובמטרה להכין דיינים מומחים - מטובי הכוחות הצעירים הבאים מהישיבות וכו' וכו' ". "יתר על כך, כבר באותם הימים, כשהרבה דימו שהרעיון על דבר יסוד המדינה יהודית עצמאית מלכותית הרי זהו חזון שלא ניתן להתגשם לפני בוא משיח צדקנו, שאפתי אני להקים תנועה אדירה שמטרתה תהא להשפיע על המועצה המחוקקת העתידה, להכניס בתחוקה (קונסטיטוציה) סעיף יסודי, שיקבע שהמשפט במדינה יהא משפט התורה. ידעתי היטב שיסתער עלינו גל של טענות וכו' וכו' (על רקע של מניעת פסולי דיינות עדות, עדות נשים וכו'), ועל כן התחלתי לתור ולחתור אחרי תחבולות, עצות, ודרכים (כמובן אך בנוגע לדיני ממונות ועונשים על פשעים פליליים ולגדור בפני עושי עולה), ובעודי מעיין וחוקר ומברר והנה המדינה כבר קמה".

הרב המשיך ואמר "עכשיו כשאני רואה אותו היחס האדיש - רפו ידי. הנה נופל בלבי ספק עצום, וזהו: אפילו נצליח למצוא עצות, ודרכים ותחבולות ולקבל הסכמת רוב גדולי התורה לכך - האם יעלה בידינו להפעיל הכנסת אותו הסעיף היסודי לתוך החוקה ואם לאו, כל העמל הזה למה? אף אל פי כן, ובכל זאת, **דעתי איתנה שעלינו לעשות את כל הדרוש לשם הכנת שופטים ראויים לדון בדיני התורה**, בכל השטח של דיני ממונות בלי שום דוחקים, בלי שום עצות ותחבולות, בקיאים בדיני התורה על בורים, יראי אלקים, אנשי חיל, שונאי בצע ומאומנים ומחונכים ומושלמים, למילוי התפקיד הקדוש והכבד ההוא. **יחד עם זאת צו השעה חזק עלינו להכין מעין "ערוך השולחן" בצורה העשויה להתקבל אצל היוריסטים**. זה, אני מרשה לעצמי להגיד, הוא צורך הכרחי גם לבתי הדין הרבניים וכו' וכו' **התועלת תהי' כפולה, תועלת בשבילנו, גם בשביל בתי המשפט של המדינה**".

את הרצאתו זו של מרן הרב זצ"ל, הדפסנו כהקדמה לספר "הלכה פסוקה" על חושן משפט "הלכות דיינים" (מהדורה שניה שנדפסה בירושלים בהוצאת המכון בשנת תשמ"ו ראה שם עמודים י"א – ט"ו). דבריו של רבנו, שנאמרו מתוך כאב ודאגה עם קום המדינה, לא פגה אקטואליותם עד היום. כידוע, חוקה למדינה לא נחקקה מאז קום המדינה ועד היום הזה בגלל חילוקי הדעות החריפים בנושא. גם חוקי המדינה, בדרך-כלל, אינם מבוססים על משפט התורה בישראל. רוב השופטים בארץ אינם שייכים כלל ללימוד תורה ולבקיאות בהלכה. המצב מבחינה זאת מצער ומדאיג. אך בכל זאת אין אנו פטורים מהמשך עבודת הכינוס והמחקר שלנו, בכל הנוגע למשטרה וחוקיה של המדינה היהודית. עלינו לעשות זאת מתוך תקווה ותפילה,

שבמהרה יתקיים חזונו של מרן הרב הרצוג זצ"ל שבו סיים את דבריו בהרצאתו הנזכרת על הצורך בהכנת "אוצר משפטים" (קודקס) על פי התורה. כך מסיים הרב זצ"ל את דבריו שם: **זוהי לדעתי הדרך להשאת שורש וענף למשפט תורתנו הקדושה עד אשר יערה רוח ממרום ויקויים "ואשיבה שופטיך כבראשונה ויועציד כבתחילה".**

*

גם מן הבחינה האישית והמשפחתית התקיים בנו - "תורה מחזרת על אכסניא שלה". מחברנו הדגול נקרא על שמו של סבו זקנו מרן, גאון הדורות, רשכבה"ג הנצי"ב מוולוז'ין, שהיה מורס ורבים של רבים מגדולי ישראל בדורות הקודמים. אור ישראל וקדושו מרן הרב אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל ראה בו את רבו המובהק. אין ספק, שדרכו המיוחדת של הגאון האדיר ורבן של ישראל, מרן הרב הראי"ה הכהן הגדול זצ"ל הן ביחס לארץ-ישראל, הן ביחס לכלל ישראל, הן ביחסו לקרוב רחוקים וקרובים והן בדרך הלימוד המיוחדת שלו המשלבת תורה שבכתב עם תורה שבע"פ ואת סוגיית הגמרא עם ההלכה הפסוקה והברורה - היתה המשך למשנתו של מורו ורבו בישיבת וולוז'ין, הנצי"ב זצ"ל.

בהתאם לראיתו רחבת האופקים ראה רוח אפנו מרן הרב הראי"ה זצ"ל את המדינה בזמננו, הפועלת מכח הציבור, כיורשת את המעמד ההלכתי של "המלך" שעל מינויו נצטוונו במצות "ישום תשים עליך מלך". כידוע, הרמב"ם מונה מצוה זו כמצות עשה, בספר המצוות עשין קע"ג, וכן פוסק הוא בהלכות מלכים פרק ראשון הלכה א' את דברי חז"ל הלכה למעשה: "שלש מצוות נצטוו ישראל בשעת כניסתו לארץ למנות להם מלך (דברים י"ז ט"ו) ולהכרית זרעו של עמלק שנאמר: "תמחה את זכר עמלק" (דברים כ"ה י"ט) ולבנות בית-הבחירה שנאמר: "לשכנו תדרשו ובאת שמה" (דברים י"ב ה'). אע"פ שלשון חז"ל בספרי, ובעקבותיה לשון הרמב"ם, מדברת בלשון עבר, על המעשה שהיה, ברור, שדעתו היא, שמצוה זו נוהגת בכל זמן, וגם בימינו, וכך לשון ס' המצוות מצוה קע"ג: **הוא שצונו למנות עלינו מלך יקבץ כל אומתנו וינהיגנו.**

אמנם "מלך" – דהיינו איש אחד המולך על המדינה – לאו דוקא! העיקר הוא שיהא שלטון מרכזי ע"י שליט, המנהיג את המדינה. אכן כבר המדינאי הדגול, מגדולי מפרשי התורה שבכל הדורות, מרן דון יצחק אברבנאל זיע"א, מבאר, כי המצוה למנות מלך היא לאו דוקא "מלך" יחיד, ובלשון לע"ז "מונרך" – אלא, כל צורת שלטון המקובלת ע"י העם, שעומד בראשה מושל נבחר ורצוי, או לפחות סמכותו מקובלת ע"י העם בכפיה או מרצון – דינו כדין מלך, לצורך קיום מצוה זו. אין ספק, שמרן האברבנאל כתב זאת בעקבות השינויים שחלו בזמנו ב"ערי-המדינה"

של צפון איטליה, והתחלת התהליך של מעבר השלטון ממלכות לרפובליקה או אפילו למלוכה קונסטיטוציונית שעל ידה שלטון נבחר על ידי העם.

מתוך השקפתו זאת של האברבנאל, מובנים לנו יותר דברי אור ישראל וקדושו מרן הרב זצ"ל, בתשובתו המפורסמת, שנדפסה בספר משפט כהן, תשובה קמ"ג. אחרי שמרן הרב זצ"ל דן בסמכות לצאת למלחמה, שהיא **"משפט המלוכה"**. ראה שם כל דבריו, בהרחבה, בנושא המינוי בזה"ז וכל המעמד הנובע מכך, מחדש הוא חידוש גדול בנושא זה וזה לשונו (משפט כהן עמוד של"ז): **"וחוץ מזה נראים הדברים שבזמן שאין מלך - כיוון שמשפטי המלוכה הם גם כן מה שנוגע למצב הכללי של האומה, חוזרים אלה הזכיות של המשפטים ליד האומה בכללה, וביחוד נראה שכל שופט שקם בישראל דין מלך יש לו בכל מה שנוגע להנהגת הכלל ואפילו בענינים פרטיים וכו' עיי"ש כל דבריו. נזכיר עוד מה שמסכם בסוף קטע זה של תשובתו "אבל במה שנוגע להנהגת הכלל, כל שמנהיג את האומה, דן הוא במשפטי המלוכה שהם כלל צרכי האומה הדרושים לשעתם ולמעמד העולם".**¹

להלן באותו עמוד בגמר הקטע הבא של התשובה המתחיל **"ומלשון המדרש- רבה אמור פ' כ"ו שאמר על שאול שהוא מלך ראשון "דור דור ושופטיו דור דור ומלכיו וכו'" - ממשיך הרב ודן בסמכות השופט-המלך, מימי יהושע בן נון ע"ה, שכתב הרמב"ם עליו "שהרג את עכן מדין מלכות" - ומסכם עוד פעם את גישתו וכותב דברים ברורים ומפורשים: **"ומ"מ הסברא קיימת דלענין משפט המלוכה שנוגע להנהגת הכלל, ודאי גם שופטים מוסכמים ונשיאים כללים במקום מלך הם עומדים"**. להלן, דן מרן הרב זצ"ל בדברי הרמב"ם בפ"ד דסנהדרין הי"ג: **"ראשי גלויות שבבבל, במקום מלך הם עומדים, ויש להם לרדות את ישראל בכל מקום וכו', וכותב "וק"ו שנשיאים המוסכמים באומה בזמן שהיא בארצה ובשלטונה, באיזו מדרגה שהיא, שהועמדו בשביל הנהגת האומה, לא רק בעיקר בשביל הרבצת התורה (כרבנים וראשי ישיבות שבזמננו) שבני בניו של הלל, דלא נקראו שבט כי אם "מחוקק" כפי הנראה מסנהדרין ה' א', דאינם עומדים במקום מלך, כי אם כוח בי"ד יש להם, אבל אותם שהוסכמו בעמדתם לכתחילה בשביל האומה והנהגתה הכללית, גם הארצית, פשיטא, דלא גריעי מראשי גלויות שבבבל וכו' וכו'" עיי"ש בכל דבריו בעמוד של"א, ומסקנתו: **"אבל כשמתמנה מנהיג באומה לכל צרכיה בסגנון מלכותי, על פי דעת הכלל ודעת בי"ד, ודאי עומד הוא במקום מלך, לענין משפטי המלוכה הנוגעים להנהגת הכלל"**.****

¹ ראה בספר עמוד 80 הערה 41.

בעצם, כל ספרו של הרה"ג המחבר שליט"א מוקדש לנושא הזה של "משפטי המלוכה" ו"הנהגת הכללי". דבר זה מעלה את הצורך, להגדיר מה הם "משפטי המלוכה", מה ביניהם לבין הכלל של "דינא דמלכותא דינא", שחלקו בו רבותינו, אם נוגע הוא למלכי ישראל בארץ ישראל.

אלה הם נושאים שיורדים לשורש הנושא של יחסי דת ומדינה ושל כיצד יש להגדיר, לפרטיו, נושא זה של "משטר ומדינה בישראל על פי התורה". ספר זה של הרה"ג רבי נפתלי בר-אילן שליט"א מוקדש הוא לנושא זה ועוסק בכל פרטיו.

כמבוא לספר זה - אני מרשה לעצמי להביא כאן. דיון מפורט, שכבר פרסמתי חלקים ממנו, והרציתי בכנס-זכרון למרן הגר"ש ישראל זצ"ל בישיבת מרכז הרב, ואקוה שיהיו הדברים לתועלת להבנת הנושא הגדול, המסובך והחשוב הזה.

*

כשאנו באים לדון בנושא רחב ומרכזי זה של "מעמד המדינה בהלכה" "ומעמד רשויותיה: השופטת המחוקקת, והמבצעת בהלכה", אפשר לגשת לדון בהן, ובמעמד ההלכתי של מערכת החוקים והמוסדות של המדינה, מצד כמה הלכות ונושאי-יסוד, שבדין "מלכות":

האחד - האם שייך במדינת-ישראל, היסוד ההלכתי של האמורא שמואל בגיטין י"ב ונדריים כ"ח א': "דינא דמלכותא דינא" (אם נתבסס על ההנחה הטעונה ברור, כי מדינת ישראל י"ש בה דין של מלך-ישראל) - ואם כן, מה הם התנאים, בהם דין המלכות תקף, **ומתי** - גם במלכות של גויים, ועל אחת כמה וכמה, במלך-ישראל - **אי אפשר להסתמך על יסוד זה, ומה הן ההגבלות על כך?**

השני - מה כח נציגות ציבורית שנבחרת על ידי הציבור לחייב את הציבור - הן מצד תקנות הקהל, מדין "שבעה טובי העיר", והן מצד קבלת הקהל עליהם עול מלכות - ומה הן ההגבלות על כך?

השלישי - ואולי, העיקרי, - מה הוא דין "משפט-המלך", שהקנתה לו תורה סמכות מיוחדת כאמור בפרשת המלך, בדברי משה, ואח"כ בדברי שמואל אל העם, שנחלקו בו רב ושמואל במסכת סנהדרין: אם "כל האמור בפרשת המלך, מלך מותר בו" - וגם כאן יש צורך לברר אם יש למדינת-ישראל, דין מלך ישראל, ואם יש הבדל בין "מלך" - איש יחיד, לבין "מלכות" כנסת, ממשלה, ראש ממשלה, ושרים ונשיא המדינה, הן לגבי אופן המינוי, והן לגבי הסמכויות, ומה כחה ההלכתי של מלכות ישראל בימינו?

*

נפתח בנושא "דינא דמלכותא דינא".

בספרו "עמוד הימיני" בסימן ח', עוסק מרן הגר"ש ישראלי זצ"ל בגבולות הסמכויות של "דינא דמלכותא", וברור המחלוקת בענין זה של רבותינו האחרונים - הרמ"א והש"ך. דעת הש"ך בחוה"מ סימן ע"ג ס"ק ל"ט: "שגם לדעת הראשונים הסוברים שדינא דמלכותא הוא דין בכל דבר, (ז.א. לאו דוקא במה שנוגע לטובת ותיקון המלכות וכחה) וש"דינא דמלכותא דינא" - גם במה שנוגע בין אדם לחברו, אין זה אלא "במה שאינו נוגד דין תורתנו, אלא שאינו מפורש אצלינו", אבל לדון בכל דבר, בדיני נכרים, נגד תורתנו, חלילה. ודאי לא יעשה כן בישראל".² לעומת זאת - מדברי הרמ"א שם משמע שדעתו "שכל שהוא לתקנת-המדינה, דינו דין, גם כשהוא נגד התורה". הרמ"א שם עוסק בדין משכון ומכירתו ע"י המלוה אחרי שעבר זמן ההלוואה, שמדינא דגמ', באבידה, בפ"ק דב"מ, ובפקדון, פ"ג שם: צריך להמתין מלמכור את המשכון רק שלשים יום. וכתב הרמ"א: וי"א דבמקום שהמנהג שהמלוה לגוי, לא יוכל למכור המשכון בפחות משנה דנין כן, גם בישראל שהלוח לחבירו על המשכון, דאזלין בזה אחרי המנהג" (מקורו בדברי המרדכי פרק הגוזל בתרא, ב"ק). אמנם כאן, לא מזכיר הרמ"א במפורש, שטעם מנהג זה הוא "דינא דמלכותא", אבל לקמן, בחו"מ סימן שס"ט סעיף ו' בהגהה כתב: "ולכן המלוה על המשכון יכול למכרו אחרי שנה, הואיל וכן דינא דמלכותא". הש"ך תמה על כך, איך נניח, "בין ישראל לחברו", דין-תורה, ונלך אחרי דיני המלכות?

הש"ך מברר באריכות את יסודות הדין, שנחלקו בו הפוסקים, וכותב: כיון שע"פ דין תורה יכול למכור אחרי לי יום - היאך נלמד מדיני עכו"ם לבטל דין תורה. ח"ו לא תהא כזאת בישראל. ומוסיף הש"ך: "ולא מיבעיא לאותם הפוסקים שסוברים, דלא אמרינן "דינא דמלכותא", רק בדברים שהם להנאת המלך ולא בין איש-לחברו וכן הסכים בשלטי הגיבורים פ' חזקת הבתים שלא נאמר "דינא-דמלכותא" רק בדברים שהמלך גוזר להנאתו כגון המכסים, אבל בדברים שבין אדם לחברו אין לנו לדון אלא על פי תורתנו (כמבואר בקונטרס הראיות ובפ"ק בגיטין ובפרק גט פשוט). אבל, גם לאותם הפוסקים, שסוברים דאמרינן "דינא דמלכותא" בכל דבר, היינו דוקא, במה שאינו נגד דין תורתנו, אלא שאינו מפורש אצלנו, אבל לדון בדיני העכו"ם בכל דבר, חלילה, בודאי לא יעשה כן בישראל".

הגר"ש ישראלי זצ"ל בספרו עמוד הימיני שם, מאריך ומבאר חילוק יסודי בדעת הרמ"א (בדרכי משה סימן שס"ט) בין שני מושגים: שמ"ש ברבנו יונה שהובאו דבריו נימוקי יוסף על הרי"ף ב"ב בסוגית "אריסותא דפרסאי עד ארבעים שנין" (בבא בתרא נ"ה): "שאיין להחיל דין זה על ישראל שמחזיק נכסי חברו ישראל בארץ פרס. שחוקי המלך אינם אלא על בני אומתו בלבד,

² ראה בספר עמ' 669 הערה 8.

ושלא פוקעת זכות ישראל מחמת "דינא דמלכותא", אא"כ הלך חברו (ישראל) לדון בפני ערכאות שלהם וכי", - הוא, כשאינן הדבר "משפט המלך" אלא "מדיני ערכאות" שחקק המלך-המשפט, כיצד ידונו בערכאות, שלא נאמר "דינא דמלכותא" אלא במה שיש ע"ז הורמנא דמלכא, אבל לא מה שדנים בערכאות שלהם. הגר"ש ישראל זצ"ל מציע, להסביר, שמה שהרמ"א בהגותו לשו"ע, שלא הביא כלל החילוק הזה שבין מלכות לערכאות, אלא רק, בין מה שהוא "לתיקון העולם" או לא, הוא מפני שהוא סובר ששני דברים אלו: החילוק בין "דין מלכות" ל"ערכאות" ודין "תיקון העולם" או לא "תיקון העולם" הם היינו-הך. רק, "מושגים" או "ביטויים" שונים לאותו דבר. כי, בודאי מה שמבדילים בין דבר שאין בו תיקון-העולם, לתיקון-העולם, הוא לא שמדובר שיש בזה קלקול, כי אז הרי זה בכלל "חמסנותא דמלכא" שאינו דין כלל, כמפורש בגמ' ובראשונים.

אמנם עיקר חידושו של הגר"ש ישראלי זצ"ל שם הוא בהגדרה מהותית-מחודשת, בשתי קטיגוריות אלו. כמו שכתב: **"דעיקר ההבדל הוא במהות המשפטים והחוקים**. ישנם דברים ובעיות משפטיות, שעיקרם בהכרעת השכל, ומטרת החוק בזה הוא למצות את מדת האמת והצדק, ולקבוע כן את החוק. שענינים אלה, אין לפעול בהם בדרך של הוצאת פקודות, אלא בדרך הכרעה שכלית, ולכן הם מסורים להכרעת חכמי המשפט. לעומת זאת, יש ענינים או חוקים שכל עקרם אינם אלא תקנות קבועות, שלא שייך בהם הכרעה שכלית, אלא "קביעת נוהג וחוק בהתאם ליסודות הכלליים של הצדק" ומסיק הגר"ש ישראלי זצ"ל: **"והבחנה זו בין דברים שעיקרם בהכרעה שכלית לבין דברים שעיקרם בחינת-התיקון שיש בזה לעולם** - היא הקובעת את ההבדל שבין "דין הערכאות" ל"דין המלכות". כל מה שתלוי בהכרעה שכלית, כלול במשפט-ערכאות, שהם חכמי המשפט של אומות העולם, ובהם אין "דינא-דמלכותא" כלל, כי במה שנוגע להכרעת-השכל, יש לנו את חכמת התורה והכרעתה והכרעת חז"ל, ומהם לא נוזז. אולם בדברים שיסודם תקנות לתיקון-העולם - זה שייך מטבעו למלכות שעליה לשקוד לתיקון אזרחיה, ובהם "דינא דמלכותא דינא".

חילוק מחודש זה על הרב ישראלי זצ"ל יש לו ערך-רב במדינת ישראל. אם נגש לדון בחוקיה ובסמכויות רשויותיה של המדינה מצד "דינא דמלכותא", על פי יסוד זה, מתבקשת המסקנא: כי במה שנוגע ל"משפט-הציבורי", יחול הדין של "דינא דמלכותא", משא"כ במשפט האזרחי שבין אדם לחברו. על פי שיטה זו ברור כי בענינים פרטיים - חייבים יהודים שומרי מצוות ללכת לדין-תורה. אמנם קשה מאד להבחין בין דבר שעיקרו "הכרעת שכלית" לבין דבר שעיקרו "לתיקון העולם". חילוק כזה הוא מאד קשה, וכבר עמד על כך הגר"ש ישראלי זצ"ל בעצמו, להבחין בין שתי תשובות של הרשב"א, האחת: לחלק בין ערכאות לדין המלכות, לבין דינא דמלכותא בענין תיקון העולם, (בענין ירושת הבעל ועוד, ר"ל שגם זה שייך לתיקון העולם). ובין

הדין הזה שאינו שייך לתיקון העולם. הרב ישראלי זצ"ל מציע להבחין בין: משפט פלילי: למנוע פגיעה בזולת, ובוזה ניתנה רשות למלך לתקן, כמ"ש הרמב"ם ה' מלכים פ"ז הנ"ל: "ותהי מגמתו ומחשבתו, לשבור זרוע רשעים וכו'", שאין ממליכים מלך אלא "לעשות משפט ומלחמות", הרי מבואר: שתפקיד המלך לעשות משפט היטב, דהיינו "לשבור זרוע הרשעים" ויש להבחין בין זה - לבין דיני ממונות רגילים, שזה אינו מתפקידו של המלך "וכשם שאין למלך ישראל כח בזה מכוח המלכות, כן וכל-שכן, שאין למלך נכרי, לתקן במה שנוגע לישראל".

אמנם, הסתפק שם בעצמו לחלק, בין דין מלכות שנבחרה על ידי עם ישראל שיש לדון, מצד שקבלו עליהם, ומכח תקנות ודין "טובי העיר". אכן ברורה דעתו, שאפשר וראוי למלך, לתקן תקנות בכל מה שנוגע "לשבירת זרוע הרשעים בין בדיני ממונות בין בדיני נפשות" - אבל בעניני משפטים רגילים, שזה אינו מתפקידו, אין לו לתקן תקנות, ואם תיקן אין דינו דין³.

כל הדיון הזה בענין "דינא דמלכותא דינא" לגבי מדינת ישראל בימינו, לכאורה, אינו שייך לענין שלנו - אם נלך לדעת הראשונים הסוברים שאין "דינא דמלכותא דינא" במלך-ישראל בארץ-ישראל, ואם נסבור שיש "למדינת-ישראל" בימינו דין "מלך ישראל". כי אז היסוד לסמכות החיקוק והביצוע של מלכות ישראל או מלך-ישראל, (שעל ההבחנה ביניהם עמדנו במקום-אחר). הוא אחר לגמרי: שהרי - לדעת אותם ראשונים, שנברר להלן - הסמכות של מלך-ישראל או מלכות-ישראל - נובעת מכח דין אחר, הדין של "פרשת המלך" ולא מכח "דינא דמלכותא". אמנם, חילוק זה בענין דינא דמלכותא דינא - במלכי ישראל, שנוי במחלוקת רבותינו הראשונים והאחרונים שדנו, על השאלה אם יש לומר גם במלכות ישראל בארץ-ישראל "דינא דמלכותא דינא" והאריכו בדבר ונחלקו בו הרבה מרבותינו הראשונים והאחרונים. שהלא, מדינא דגמי לא אמר שמואל את דינו אלא בדין "שבין ישראל לגוי במלכות של נכרים בחו"ל" - והדברים צריכים ברור רב - ולהלן רק נזכיר מה שנחלקו בו גם גדולי דורנו ממש.

*

כפי שכבר הזכרנו, בשנת תש"ח, כשקמה מדינת-ישראל, הטיל רבה של ארץ-ישראל הרב הראשי לישראל מו"ר מרן הגאון הגדול מוה"ר יצחק אייזיק הלוי הרצוג זצ"ל על סגל חבורת גדולי תורה חברי מכון הארי פישל בירושלים את הברור הזה. הקונטרסים שחיברו חברי המכון

³ ראה בספר עמוד 43 הערה 15.

נמסרו על ידי מרן הרב הרצוג זצ"ל לפרסום בכרכי "תלפיות" שהוציא הרב שמואל ק. מירסקי זצ"ל בארה"ב ואח"כ נכללו הדברים בכתבי הרב הרצוג זצ"ל שנדפסו ע"י מוסד-הרב קוק. אז נחלקו בנושא זה - גם כמה גדולי גאוני-חכמי-ירושלים. יש שסברו כי גם על מדינת-ישראל חל היסוד של "דינא דמלכותא דינא", ויש ששללו זאת מכל וכל, וסברו שמדינת-ישראל חייבת בהיותה מדינת ישראל, לחקוק את חוקיה, רק על פי התורה. גיסי המנוח הגאון האמיתי מרן הגר"ש גורן זצ"ל במאמרו "דינא דמלכותא דינא, בישראל, לאור ההלכה" - העמיק לברר את הקשר בין זכויותיו של מלך ישראל מדין מלכות ישראל - לבין "דינא דמלכותא דינא". ראה גם מ"ש בספרו תורת-המדינה - (עמודים 388 עד 392) שדן שם ביסוד הסכמת הקהל ומחילתם מרצון - ובדיני מסים וארנונה, שאין לכאורה הסכמה עליהם, עי"ש בכל דבריו.

מרן הגאון ר' שלמה זלמן אויערבך זצ"ל בספרו "מעדני ארץ", מנסה להוכיח (מעדני ארץ סימן כ'), שאפילו הרא"ש והר"ן יסכימו לדעה, שגם בא"י יש למלכות של גויים, זכויות בארץ ישראל מדין כיבוש, ומאריך לחקור אם חל כיבוש גוי ליצור זכויות מלכות בארץ הנכבשת גם בא"י - ואם שייך דינא דמלכותא דינא - מצד כיבוש בא"י. הגרש"ז זצ"ל מביא ראיה מכך שהרא"ש והר"ן חלקו על ראית רבנו תם מסיקריקין ואמרו שאין דין סיקריקין דין כיון שאינו משווה גזרותיו! משמע, שלו היה משווה גזירותיו, דינו היה דין, והלא מדובר בסוגית סיקריקין בכיבוש זר - בא"י. לכן, לדעתו, יש ללמוד מכך שהכלל של "דינא דמלכותא דינא", חל במלכי הגויים שבא"י. (יורשה להעיר, שלכאורה קשה להבין דברי מרן הגאון זצ"ל - שהלא, "סיקריים" או "סיקריקין", אלו היו מורדים או בריונים ישראלים - יהודים, שגזלו רכוש וקרקות בזמן המרד, כנראה מסוגית גיטין בנדון, וצ"ע, ואכמ"ל). אמנם, אם לא נראה במדינת ישראל - דין מלכות ישראל, תהי חשובה לנו למעשה שיטה זו של הגרש"ז אוירבך זצ"ל, **ולא תהא מדינת-ישראל פחותה מכל מלכות אחרת, כדי להחיל עלינו את החובה לשמור חוקיה.**

*

לסיכום - עומדות לפנינו כמה בעיות:

1. הגדרתה של מדינת ישראל בימינו כמדינה יהודית ומתוך כך הקנאת מעמד הלכתי של מלך-ישראל למדינה ולראשיה הנבחרים. אע"פ, שאין לנו מלך נבחר או משוח, שהתמנה ע"פ סנהדרין של ע"א, וע"פ נביא, והלא כבר פסק הרמב"ם בה' מלכים - "אין מעמידין מלך בתחילה אלא על פי ב"ד של שבעים זקנים, ועל פי נביא, כיהושע שמינהו משה רבנו ובית-דינו, וכשאל ודוד שמינה אותם שמואל הרמתי ובית דינו". מקורם של דברי הרמב"ם הוא בספרי פרשת

שופטים (שם): המקור, להצריך נביא למלך שממנים אותו **מתחילה**, (דהיינו שהוא לא **בן-מלך** או **ממשיכו**) ראה בסוגית כריתות פ"א. בענין משיחת מלך חדש - כריתות ה' ב', שם המקור: להצריך ביי"ד של שבעים-אחד (עי"ע תוספתא פ"ג-סנהדרין).

ברור, שבמדינת ישראל של ימינו אין מלך, ולא התקיימו כל התנאים הללו – אך, **יש מלכות שנבחרה ע"י העם, שאחראית על כל עניני הציבור ובטחונו וכלכלתו, ועלינו החובה לברר מה מעמדה של מלכות כזאת ע"פ ההלכה - בארץ-ישראל, ולו יצויר שתהיה מציאות של מלכות יהודית בחו"ל - מה דינה ומה מעמדה בהלכה?**

2. הגדרתה של מדינת ישראל כמדינה יהודית הוא נושא בעייתי ממדרגה-ראשונה. למגילת העצמאות שהוקראה ע"י ראש ממשלת ישראל: ביומה הראשון במעמד הכרזת המדינה - אין מעמד חוקי. בחוקי מדינת ישראל, חוק השבות מקנה מעמד מיוחד לזכות השיבה של יהודים וכניסתם למדינה, אך אינו קובע בחוק את היותה של המדינה מדינת יהודית. לעומת זאת חוק יסוד "כבוד האדם וחירותו" מגדיר את המדינה - כמדינה יהודית ודימוקרטית. על השאלה מה יהיה במקרה של קונפליקט בין שתי הגדרות אלו - בנוי כל היסוד של הגדרתה של מדינת ישראל כמדינה יהודית. "אם יהדותה גוברת" - כמי שסובר וכותב ידידנו פרופ' מנחם אלון - אז **במדינה יהודית עסקינן בודאי** - אם חלילה לא - הדברים צריכים עיון רב.

בימים אלו התפרסמה הצעת חוקה חדשה למדינת ישראל ע"י המכון הישראלי לדמוקרטיה בחסות נשיא בית המשפט העליון לשעבר השופט מאיר שמגר – והרקע ההלכתי לדיון זה, שיתקיים כנראה בכנסת בוועדותיה, מצוי בדברינו דלעיל. התבקשתי להשתתף בדיונים אלו - ויהי רצון שיעשו הדברים ברוח התורה והיהדות ונזכה לקדש שם שמים ולא לחללו חלילה.

אנו תקוה כי ספר זה על כל חלקיו העוסקים ב"משפטי המלוכה בישראל" ועל יסודות המשטר ומדינת ישראל – יהא לתועלת לכל העוסקים בכך. יהי רצון שנוזכה להחזיר את עטרת משפט התורה לישנה ולקדש את שערי המלכות והמשפט בכתרה של תורה. יישר כחו של מחברנו הדגול על מפעלו הגדול והקדוש הזה, שזכה וזיכה בו את הרבים – זכות הרבים תעמוד לו ולביתו – להגדיל תורה ולהאדירה.

בתפילה לשלום המדינה אני אומר "ברך את מדינת ישראל **שתהיה** ראשית צמיחת גאולתנו", דהיינו שיהיו חוקיה ומשפטיה מבוססים על דין תורה, ודין המלך ע"פ הסמכויות שהקנתה לו התורה. יהי רצון שנוזכה לכך, במהרה בימינו אמן.

מבוא

- א -

כחדש לפני מותו, כשנה לאחר קום המדינה, כתב סבי, הרב מאיר בר אילן: "החובה המוטלת עלינו בימים החמורים המכריעים האלה בראשיתה של מדינת ישראל בעה"ת... לסדר חוקים ומשפטים, לא רק כדיני איסור והיתר אך גם בענייני חיוב ופטור, אשר על פיהם נחיה ועל פיהם נדון במדינתנו העצמאית והרבנית אשר אין לזרים ולנכרים זכות של התערבות בה".¹

כמה טעמים לחובה זו

- כותב הראייה קוק: "כאשר הגיע התור של בנין האומה בארצה, והצורך המעשי של הסדורים המדיניים והחברתיים נעשה חלק מתכנית פעלי הכלל, הרי הם הם גופי תורה..."².
- כותב הרב וינברג: "נוכל בעז"ה לקיים את התורה בארץ, אם נוכיח שתורתנו היא תורת חיים".³
- כותב הרב יונה מרצבך: "כמעט לא נמצאת סכנה לתורה ולאמונה, ליראת שמים ולקיום המצוות גדולה יותר מהנסיונות הרבים והתמידיים לשלול מההלכה את אקטואליותה, לגרש ההלכה לתוך ארבע אמותיה ולרחקה בזה מהחיים היומיומיים... כאילו ההלכה העתיקה אין ביכולתה לפתור את הבעיות הגדולות של המדיניות של הטכניקה ושל הכלכלה..."⁴. כותב הרב ישראלי: "הרבה הגיעו לפריקת עול רק מתוך זה שהיה נראה להם שאין אפשרות ליישב את התורה עם צרכי המדינה".⁵
- הן בחוגי הפילוסופים⁶ והן, להבדיל, בחוגי החרדים⁷ הועלו טענות כאילו אין בכונת התורה לעצב חיים מדיניים ולהתוות דפוסי התנהגות ציבוריים.⁸

¹ הרב מאיר בר אילן, "חוק ומשפט במדינתנו", יבנה ניסן תש"ט עמ' 30.

² אורות, אורות התחיה כז.

³ הרב יחיאל יעקב ויינברג, "נתוחי מתיים במדינת ישראל", תחומין יב עמ' 382 – 384, 384.

⁴ עלה יונה עמ' שפא. וראה עלה יונה עמ' עד הכותב על תלמיד חכם הלועג לאלו הסוברים כקופרניקוס (Nikolaus Kopernicus): א. הוא "עושה אותנו ללעג ולצחוק בעיני אחרים". ב. "הוא מבלבל מושגי אמונה במה שהתורה וחז"ל אמרו, במה חייבים להאמין ובמה לא". ג. "הוא מסכן את אמונתם של אלה מבני הנוער שיצאו פעם וישמעו מאחרים שיפתחו עיניהם, וילמדו בנין אב ממה שבדבר זה לימדונו בערות..."

⁵ שו"ת עמוד הימיני סימן יז ז. טענות אלו נשמעו זה מכבר כפי שניכר מהקדמתו של המלכי בקדש א ("אל הלומדים") עמ' 20.

⁶ ראה מוסר והשכל, פרופ' אסא כשר, דת חברה והגינות עמ' 73: "תיאוקרטיה היא בלתי אפשרית, אחדות מערכות החוקים של המדינה ושל הדת לא תיתכן שהרי... מטרתם של חוקי החברה היא לאפשר לבני אדם ליהנות מקניינם בשלום ובבטחון, אבל זו לא תוכל להיות מטרתם של חוקי הדת, כי... הדת המוסדית - היא עצמאית, היא אינה באה לשרת שום מטרה חיצונית, היא אינה יכולה להעמיד איזשהו דבר בראש מעייניה, אפילו תהא זו ההנאה מן הקנין בשלום ובבטחון. 'שלום העם' אינו ה'חוק העליון' שלה". הטיעון שיש צורך להפריד בין הדת ובין המדינה מבוסס על השקפתו של מרטין לותר (Martin Luther), ראה Religion and the American Constitutional Experiment עמ' 48 – 50. על טענתו של פרופ' כשר ששלום העם אינו עומד בראש מעייני חוקי הדת ראוי להביא ציטוט מספרו של הרב מאיר בר-אילן, בשבילי התחיה עמ' קסח: "כל האומר שאין במשפט העברי יסוד השלום, המונח במשפטיהם של עמים אחרים, מעיד על עצמו,

תשובה לטענות אלו מצאנו כבר בדברי רבינו בחיי: "יסודות החכמה... שבעה... והיסוד השביעי עקבות החכמה הגלויים בקביעת התורות והדתות, כדי לעבד בהם את השם יתרוםם ויתעלה... ויסתפח לזה סוגי ההנהגות אשר בהם סדירות נהול יתר העמים וטובותיהם... ויתכן כי דברי החכם 'חכמות בנתה ביתה חצבה עמודיה שבעה' הכונה בכך שבעה היסודות הללו אשר הזכרנו..."⁹.

לא זו בלבד אלא שהרמב"ם אף כותב שאחד התנאים המאפשרים לאדם לזכות להבין סתרי תורה היא ההבנה השלימה בהנהגות המדיניות,¹⁰ וכותב הראי"ה קוק: "... כדעת הרמב"ם במו"נ, על פי 'והנה מלאכי אלקים עולים ויורדים בו' בסולם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה, שהחכמה האלקית העולה למעלה בראש הסולם יש לה מבוא גדול בחכמה המדינית היורדת למטה בסופו."¹¹

כותב הרב ישראלי: "... מן הצורך לברר על סמן דיונים יסודיים... שהלכות צבור ומדינה אף הם גופי תורה הם, אף להם יסודות מוצקים אשר אין לזוז מהם ואף הן יש להם עקרונות המתאימים בכל זמן וזמן גם אם המסגרת החיצונית נשתנתה."¹²

יש צורך להרבות קידוש השם ולמנוע חילול השם. כותב הרב שמחה לוצאטו: "בהגלות נגלות חכמותיו הנשאות ויסכרו שפתי הדוברים עלינו בגאווה ובוז כי אנו נעדרי החכמה וכל תושיה נדחה ממנו, והיום הזה יאמרו חכמי יון ואדום הלא גם להם לבב כמונו נתנו עדיהם וצדקו יחדיו."¹³

שאיין לו אף ידיעה כל שהיא במשפט העברי". בענין השלום בחיי העם ומדינתו ראה בעיקר סעיפים 10 פט קצ – קצה רט רפח.

7 ראה התקופה ובעיותיה, עיונים, עמ' ר: "ההלכה אינה באה לעצב את חיי יום של האומה. ואפילו מצוה כמצות המלך, הנוגעת בודאי לעניינים שבחוקה, לא ניתנה בתור חוקה. ראשית, לשון המקרא לא דנה בכלל על המעמד התחוקתי של המלך. לא נתבהרו באותה פרשה שום סמכויות, לא של המלך לא של הסנהדרין ולא של העם... לפי האמור אין המלך מוסד מדיני משפטי אלא מצוה מן התורה... אין שלמות לעמנו אלא על ידי כהונה ומלכות ושבתים וכיו"ב". וראה שם עמ' קיח.

8 ראה הרבנות והמדינה עמ' 47: "מפעם לפעם אנו נתקלים בדעה, שכל עיקר תפקידה של התורה בתור מסגרת הלכותית קבועה ומחייבת, מצומצם רק לרשות היחיד. שם ישנה הלכה, ושם ישנו שלחן ערוך הקובע באופן מדויק את סדר החיים, לא כן במה שנוגע לשאר החיים הצבוריים, ומכל שכן בשטח חיי המדינה, שם אין הלכה קבועה וגם לא תתכן, כי החיים המדיניים והצבוריים משתנים מתקופה לתקופה, ואשר התאים לתקופה קדומה אין לו מקום בזמננו. "... מן הצורך לברר על סמן דיונים יסודיים... שהלכות צבור ומדינה אף הם גופי תורה הם, אף להם יסודות מוצקים אשר אין לזוז מהם ואף הן יש להם עקרונות המתאימים בכל זמן וזמן גם אם המסגרת החיצונית נשתנתה".

9 תורת חובת הלבבות שער הבחינה פרק רביעי. על שבע החכמות ראה סעיף רכא הערות 8 13; סעיף רכב הערה 12.

10 ראה מו"נ א לד.

11 עין איה שבת א פרק ראשון לג.

12 הרבנות והמדינה עמ' 47.

13 הקדמה של הרב שמחה לוצאטו לספר אלם, שנכתב על ידי הרב יוסף שלמה דילמידגו מקאנדיה והעוסק בעיקר בגיאומטריה, באסטרונומיה וברפואה. וראה רמב"ם קדוש החדש יז כד: "אבל הספרים שחברו חכמי ישראל שהיו בימי הנביאים מבני יששכר לא הגיעו אלינו". וראה חידושי אגדות גיטין סח ב ד"ה לדמא: "... כל הני רפואות... אמאי כתבוהו רבינו ורב אשי בתלמוד... ויש לישב... משום שנתרבה השכחה

- ערב קום המדינה כתב הרב הרצוג: "המטרה העיקרית שלי היתה להראות שקיימת אפשרות ליצור תחוקה למדינה היהודית ולכונן בה משטר משפטי שלא יהא בשום פרט בניגוד לתורתנו הקדושה. כדאי לדעתי להתאמץ בכל הכוחות לשם מטרה זו, כי אם ח"ו נתרפה במלאכת שמים זו... ח"ו שהרוב הגדול של הישוב יתייבש ח"ו מן התורה ויאמץ לו לבלי התחשב עם תורת קדשנו, שורש נשמתנו, איזו תחוקת גויים מודרנית מן המוכן, ואיזה ספר משפטים וחוקים... וזה כבר בעצמו יהיה הרס פנימי גמור – רוחני - דתי – היסטורי, וחילול גדול כלפי חוץ".¹⁴

הספר דן גם בהלכות שנוכה לקיימן רק כאשר נזכה בע"ה לחידוש הסנהדרין ולמלך המשיח.

- כותב הסמ"ג: "כי המצות אשר צוה אדון העולם יש לידע יסודותיהם אף על פי שאינם צריכים עתה".¹⁵ כותב חיים עוזר גרודז'נסקי: "הלא כל הש"ס בלול, וכל העניינים אחוזים וצמודים זה בזה, וכמה הלכתא גבירתא מסתעפים להדינים הנהוגים בזמן הזה ומי שחסר לו בחלק (ה)הלכות שאינן נוהגות בזמננו, הרי ידיעתו לקויה גם בדינים הנהוגים, ואין ידיעתו ידיעה שלימה ועמוקה ומקיפה".¹⁶
- כותב אור החיים הק': "... כל מצוה ומצוה שאינה בפרק השג יד כשאדם לומד מצותה בתורה כאלו עשאה...".¹⁷ כותב החפץ חיים: "... שכתבו הספרים שהמצוות שאי אפשר לקיימן בפועל יושלמו על ידי הלימוד והחזרה בהן, שיחשוב הקב"ה כאלו קיים אותם בפועל כיון שעמל עליהן ומצפה שיבואו לידי קיום נחשב לו כמעשה".¹⁸

בדורות האחרונים הותר להם לכתוב... ומתוך זה תראה שאין התלמוד חסר מכל החכמות כי לכל חולי תמצא בו רפואה שלימה... ואל יאמר המלעיג על חכמי התלמוד שהיו חסרים חכמת הרפואה".
וראה שו"ת משפט כהן קמג: "אלא דמלחמה והלכות צבור שאני. ואולי הוא מכלל משפטי המלוכה, שהיו ודאי רבים ונמסרים באומה". וראה קדמוניות היהודים ספר שנים עשר פסקה 102, שזקני ישראל למדו את תלמי המלך כיצד שולטים. וראה להלן הערה 25.

¹⁴ תחוקה לישראל על פי התורה א פתיחה, עמ' 1.

¹⁵ הקדמה לספר מצוות גדול. וראה פירוש המשניות לרמב"ם סוף מסכת מנחות על העיסוק בענייני הקרבנות בימינו. וראה אוצרות הראי"ה ג עמ' 129 שלדעת רבינו חננאל בבא מציעא לג א מה שאמרו חכמים שכל העוסק בפרשת עולה כאילו הקריב עולה היינו רק אם יודע את טעמי המצוה.

¹⁶ הסכמה לספר עבודת הקרבנות. וראה אור החיים הק' ריש פרשת בחוקותי וכן שו"ת באר שבע, הקדמת רבינו המחבר. וראה סידור בית יעקב הלכות תלמוד תורה ג, שאב מצווה ללמד את בנו: "הלכות פסוקות מכל התורה עם הטעמים אפילו שאין נהוגות עכשיו". וראה שו"ת אגרות משה יו"ד לו י: "אבל ודאי איכא גם חיוב... שהוא על כלל ישראל, שיהיו בכל דור ודור הרבה חכמים גדולים שידעו כל התורה כולה בידיעה גדולה אף להורות בהם. לא רק בדברים הנהוגים גם בזה"ז, אלא אף בקדשים ואף לטהרות. אך חיוב הקודם הוא לדברים הנהוגים בזמן הזה. ושידעו אף לקבוע הלכתא בדיני קדשים וטהרות נמי, כדכתבו התוס' בזבחים דף מ"ה ע"א ד"ה הלכתא, דכל האמוראין סברי שקובעין הלכתא אף למשיחא, וכדחזינן שכן סובר הרמב"ם, דהא קבע בחיבורו להלכה גם הלכות קדשים וגם דיני פיגול וטהרות וקידוש החודש ומלכים וסנהדרין".

¹⁷ אור החיים על ריש פרשת בחקתי ההסבר הידי.

¹⁸ אסיפת זקנים, מאמר תורה אור פרק ד.

- בית המקדש יבנה רק כאשר תכונן ממלכה בישראל. אמור מעתה כי מבחינת סדר הזמנים, עיסוק בענייני ההנהגה בישראל קודם לעיסוק בענייני בית המקדש.¹⁹
- כותב הרב חרל"פ: "מוטלת החובה על גדולי ותלמידי החכמים להכין את ההלכות של הלכתא דמשיחא ולקרברן להלכה למעשה, ללמוד אותן וללמדן ולשנן ולבארן כיד ה' הטובה עלינו..."²⁰.

- ב -

הספר מברר באופן שיטתי את תחומי הפעילות של מדינה יהודית, ומגדיר אילו מצוות מוטלות על הפרנסים, אילו מצוות מוטלות על הציבור, אילו מצוות מוטלות על האזרח, ומה הם עקרונות ארגון המשטר.²¹

הספר מוקדש להבהרת עקרונות ולא פרטים, וזאת מהנימוק שכותב הרמח"ל: "שהנה מספר הפרטים עצום מאד מהכיל אותם שכל האדם, ואי אפשר לו לדעת כולם. אולם מה שראוי לו שישתדל בעליו הוא ידיעת כללים. כי כל כלל בטבעו כולל פרטים הרבה, וכשישיג כלל אחד - נמצא משיג מאליו מספר רב מן הפרטים... וכן אמרו חכמינו זכרונם לברכה: 'לעולם הוי כונס דברי תורה כללים ומוציאם פרטים'."²² לפיכך, הספר עוסק בנושאים שמקובל לכלול אותם בחוקות של מדינות.²³ אני תפילה ותקוה כי בעקבות הדיונים העקרוניים יתרבו העוסקים גם בפרטים כראוי לנושאים חשובים אלה.

העקרונות ההלכתיים הנדונים בספר מבוססים כולם על תורה שבכתב ושבע"פ, על דבריהם של גדולים אשר כל בית ישראל נשען עליהם - ראשונים ואחרונים, בעלי הלכה ובעלי אגדה, מפרשים ודרשנים מחכמי המזרח ומחכמי המערב.²⁴

הספר מצטט בהרחבה מתוך פנקסי קהילות שהגיעו לידינו ועליהם אפשר להליץ יפה שיחתן של פנקסי הקהילות מתורתן של בנים.²⁵ זאת, משום שהפנקסים משקפים את אורחות החיים היום

¹⁹ ראה בבלי מנחות קי א: "תלמידי חכמים העוסקים בהלכות עבודה כאלו נבנה מקדש בימיהם". וראה פירוש הרמב"ם למשניות הקדמה לפירוש המשניות עמ' יז לגבי מדות המקדש וצורתו; משנה מסכת מידות הקדמת בעל התוספות יום טוב.

²⁰ מי מרום, ממעיני הישועה, שערי ארץ ישראל יח.

²¹ כותב החוקת עולם בהקדמתו לספרו: "תורתנו הקדושה נקראת 'חוקת עולם', המלה עולם הולמת שני מושגים. א) נצחיות, אין סופיות ב) כלליות, אנושיות או אוניברסליות על-לאומיות. וכמו עם ישראל שהוא עולמי ונצחי כן תורת ישראל היא מזיגה נפלאה של נצחיות ועולמיות".

²² הקדמה לספרו דרך ה' עפ"י הספרי האזינו לב ב. וראה דברי הרמב"ם דעות ב ד.

²³ הספר אינו עוסק בשאלות נכבדות הנוגעות לישום קיום מצוות במדינה יהודית על פי התורה, כגון שמירת שבת במשרדי הממשלה בצבא ובמשטרה, בחברת החשמל, בתעשייה, קיום שמיטה כהלכתה ועוד כיו"ב, שכן אלו אינן שאלות חוקתיות אלא שאלות מעשיות, שפתרון צריך לבא באמצעות התארגנות ראויה. בימות המשיח עשויות להתעורר שאלות מעשיות נוספות, וזאת בעקבות חזרת שבטים לנחלותיהם וקיום מצות יובל ועוד כיו"ב, וגם בשאלות אלו הספר אינו עוסק.

²⁴ כותב הרב מרצבך בספרו עלי יונה עמ' קלב: "לבטל דברי חכמים אין לשמוע אל דברי ההיסטוריון יוסיפוס שחי בזמן בית שני, אבל לקיים דברי חכמים שומעים לוי".

יומיים בקהילות במשך שנות הגלות, ומהם ניתן ללמוד על עקרונות התנהלות הציבור. הפנקסים מוכיחים שאפשר להנהיג משטר על פי התורה וכי השאיפה להיות ממלכת כהנים וגוי קדוש היא בת ביצוע הלכה למעשה.²⁶

ספר זה לא נועד להורות הלכה למעשה. פסקי ההלכות והדעות השונות של פוסקים שונים, שלעיתים סותרים זו את זו, מובאים אך ורק כדי להדגים עקרונות וכללים, כמאמר חז"ל "אלו ואלו דברי אלוקים חיים",²⁷ ומפרש רש"י "זימנין דשייך האי טעמא וזימנין דשייך האי טעמא שהטעם מתהפך לפי שנוי הדברים בדבר מועט".²⁸ כותב הרב סלובייצק על איש ההלכה: "משאת נפשו היא לא הריאליזציה של ההלכה אלא הקונסטרוקציה האידיאלית שניתנה לה מסיני".²⁹

- ג -

"חכמה בגויים תאמין".³⁰ מצאתי לנכון לדון בעקרונות היסוד³¹ שעל פיהן מתנהלות המדינות המפותחות כיום.³²

²⁵ תקנות הקהילות והחלטותיהן היו מותנות בהסכמת מרא דאתרא או "רוב בנין" חכמי העיר, ראה סעיפים כא, קכט, קל, קלז. וראה שו"ת חתם סופר חו"מ קסג: "... ונלמוד סתום מן המפורש בתקנת מעהרין שנתקנה עפ"י גדולי ישראל".

²⁶ פשיטא, שתקנות הקהילות אינן מחייבות את מי שלא גר בהן, ראה סעיף קמא. על כתיבת חוקה בימינו ראה סעיף ו הערה 51.

²⁷ בבלי כתובות נו א.

²⁸ שם רש"י ד"ה הא קמ"ל.

²⁹ בסוד היחיד והיחד, איש ההלכה עמ' 68.

³⁰ איכה רבה ב יג, וראה סעיף ל הערה 16. וראה האמונה הרמה לראב"ד עמ' 102: "לכן תמצא האומות כלס מסכימים או קרובים להסכים בנימוסיהם המדיניים". וראה דרשות הר"ן דרוש יא: "שמנוי המלכות שוה בישראל וביתר אומות שצריכים לסידור מדיני". וראה אור החיים שמות יח כא: "וראיתי לתת לב איך זכה יתרו שתכתב על ידו פרשה זו... ונראה כי טעם הדבר הוא להראות ה' את בני ישראל הדור ההוא וכל דור ודור כי יש באומות גדולים בהבנה ובהשכלה...". כותב הרש"ר הירש שמות יח כד: "כה קטן היה שיעור קומתו של משה עצמו כמחוקק, וכה דל היה כושרו כמארגן, עד שהוצרך ללמוד את ראשית היסודות של מוסד ממוסדות המדינה מחותנו". כותב הנצי"ב, בהעמק דבר דברים יז יד: "בענין השייך להנהגת הכלל נוגע לסכנת נפשות... משום הכי לא אפשר לצוות בהחלט למנות מלך כל זמן שלא עלה בהסכמת העם לסבול עול מלך, על פי שרואים מדינות אשר סביבותיהם מתנהגים בסדר יותר נכון, או אז מצות עשה לסנהדרין למנות מלך". וראה סעיף קלז הערה 38.

ואכן, בדברי חז"ל והמפרשים מצאנו דוגמאות רבות לפרטי הנהגה שלטונית הנלמדים מאומות העולם. ראה רש"י בבלי סנהדרין מט א ד"ה ומגדלי בלורית על חיילי דוד המלך: "כמשפטי הנכרים, כדי שייראו בעלי אימה ויפחדו מהן". וראה בבבלי סנהדרין מו ב, שהסברה הפשוטה היא שביט דין תולה נדונים למות כדרך שהמלכות עושה. וראה בפירוש רמב"ן על התורה במדבר א מה, שמשנה מנה את העם כדרך המלכים.

דברי הרמב"ן בפירושו על התורה דברים יז יד צריכים עיון. לדעת הרמב"ן העם חטא בבקשו מלך ככל הגויים: "ולפי דעתי עוד, שגם זה מרמזותיו על העתידות, שכן היה כששאלו להם את שאול אמרו לשמואל שימה לנו מלך לשפטנו ככל הגויים ושפטנו מלכנו וכו' כי מה טעם שתאמר התורה במצוה, 'ככל הגוים אשר סביבותי', ואין ישראל ראוים ללמוד מהם, ולא לקנא בעושי עולה". העקידת יצחק שער חמשה ותשעים מעיר על דברי הרמב"ן: "ולא ידעתי מה מצא הרב בזה עול ורשע באומות כי ירחיק אותם מקבל תועלתו ככל הגויים, כי לא נופלים הם מהם להתחכם באופני חיותם כל מה שהשכל האנושי יספיק התחכמותו".

ספר זה דן במסמכים הבינלאומיים העיקריים העוסקים בזכויות אדם³³ וביחסים שבין מדינות.³⁴ כמו כן נדונות בו חוקות של רבות מהמדינות המפותחות, ונעזרתי רבות במאגר המידע של אוניברסיטת וורצבורג – ICL אותו עורך ד"ר טשנטשר (A. Tschentscher).³⁵ ממסמכים ומחוקות אלו ניתן להסיק על מנהג דרך ארץ במדינות המפותחות כיום.³⁶

במבט ראשון נראה שמחלוקת הרמב"ן והעקידת יצחק היא כמחלוקת הראשונים בשאלה אם יחיד ראוי לנהוג כחוקות הגויים שנהגו לתועלת, ראה שו"ע יו"ד קעח א בהגה ובביאור הגר"א שם ס"ק ז, אולם מסתבר, שבכל מקום שניכר לעין כל שהכונה ללמוד מהתנהלות שלטונית יעילה של אומות העולם ואין כל כונה לחקות חוקות נכרים גרידא, גם הרמב"ן מודה שאין איסור. וראה שו"ע יו"ד קעח ס"ק ב; שו"ת מהר"ם שיק יו"ד רס"ה; שו"ת שרידי אש ב לט; שו"ת אגרות משה יו"ד א פא; מנחת אשר ויקרא סימן לג. מסתבר על כן שכוונת הרמב"ן בפירושו על התורה היא כשיטת רבי נהר"י בספרי על דברים יז יג: "לא בקשו להם מלך אלא להעבידם עבודה זרה". וראה דרשות הר"ן יא.

כיום אין כלל סרף של עבודה זרה בעניני משטר ושלטון ולכן אין כל מניעה מלאמץ נהלים של אומות העולם, בפרט נהלים המקובלים בקרב מדינות רבות בעלות תרבות שונה. כותב אם הבנים שמחה עמ' רנט: "עלינו ללמוד מן הנהוג בזמנינו בין המלכויות...". וראה שם עמ' שכו: "שדבר טוב מותר ללמוד מהם". וראה חשוקי חמד ב"ק עמ' רטז: "...לאחר שהסכימו אומות העולם כולם על פי מנהג המדינה, שבכביש תמיד האחרון חייב, אם כן גם על פי דין תורה נחייב את השני, וזאת על פי המבואר במס' ב"ב רשאין בני העיר להסיע על קיצתן...". וראה "תשובה בענין הנ"ל מאחד מגדולי ובכירי הדיינים שבארץ הקדש שליט"א", מאסף תורני יעורן יא עמ' תשד: "שכיון שהוא מצב כזה ש'הדין תורה הגמור' אינו עונה על כל הבעיות המתעוררות, ובעל כרחנו צריך לתקן תקנות על כל פרט ופרט, במקרה כזה מותר גם לאמץ את חוקי הגויים כיון שאינו מפרש נגד דין התורה".

עם זאת, ראוי לבחון כל הצעה בעניני משטר ושלטון לגופה. ראה הרב מרדכי אליהו, "יחס ההלכה לחוקי המדינה", תחומין ג עמ' 244: "יש אפשרות וצריך להתקין תקנות בענינים חשובים. לפני שאדגים יש להקדים. אין לתקן תקנות במגמה להשוות דינינו לדיני העכו"ם... הרבנים מעצמם צריכים להחליט מה רצוי ונחוץ לתקן, בלא לפזול לכוונים זרים לנו...". וראה סעיף ו הערה 53; סעיף ק הערה 22. וראה שמונה קבצים ב קעד; עין איה שבת פרק שני יא; "נאום בפתיחת המכללה העברית בירושלים", מאמרי הראי"ה ב עמ' 306 – 308. וראה סעיפים ה ו.

³¹ נעזרתי בספרים של מדעי המדינה ובאנציקלופדיות, ודבריהם יובאו בכל מקום בשם אומרם. כמו כן נעזרתי בחוברתו של מומחה המייעץ למדינות העולם בתחום עריכת חוקות, פרופ' א. בלאושטיין וחבריו Albert P. Blaustein et al, Framing the Modern Constitution: A Checklist. החוברת מונה את כל הנושאים הדורשים התייחסות בחוקה של מדינה מודרנית.

³² ה - Human Development Report 2000 קובע מי נחשבת כמדינה מפותחת על פי תוחלת החיים, על פי הקף מערכות החינוך היסודי, התיכון והעל תיכוני וכן על פי התוצר הלאומי הגולמי לנפש.

³³ ההכרזה לכל באי עולם בדבר זכויות האדם, האמנה הבינלאומית בדבר זכויות אזרחיות ומדיניות (כתבי אמנה 1040), האמנה הבינלאומית בדבר זכויות כלכליות, חברתיות ותרבותיות (כתבי אמנה 1037), האמנה נגד עינויים ונגד יחס ועונשים אכזריים, בלתי אנושיים ומשפילים (כתבי אמנה 1039), האמנה בדבר זכויות הילד (כתבי אמנה 1038), האמנה בדבר ביטול אפליה נגד נשים לצורותיה (כתבי אמנה 1035), והאמנה הבין לאומית בדבר ביעורן של כל הצורות של אפליה גזעית (כתבי אמנה 861). אמנת ג'נבה (כתבי אמנה 30), והאמנה למניעת פשע של רצח עם ולהענשת מבצעיו, שהיה המסמך המשפטי הראשון שקבל האו"ם בתחום זכויות האדם. כמו כן, התייחסתי לכל סעיף וסעיף של ההכרזה לכל באי עולם.

³⁴ בסעיפים רפז – רצו נמצאים הדיונים העיקריים במגילת היסוד של האו"ם (Charter of The United Nations), אשר נחתמה ביום י"ז מרחשון התש"ו. על האו"ם ראה EB, United Nations.

³⁵ ראה ביבליוגרפיה בערך ICL. כאן המקום להעיר כי קיימים הבדלים גדולים בין החוקות השונות. די השוואת בין חוקת ארצות הברית (כ 4,550 מילים) ובין חוקת דרום אפריקה (כ 64,000 מילים) כדי להסיק שקיימות גישות שונות באשר למה שמדינות שונות רואות כראוי להיות כלול בחוקה. אין איפוא מקום להסיק מסקנות מוחלטות ממה שלא כתוב בחוקות, אולם ניתן ללמוד ממה שכן כתוב בהן על המרכזיות

השתמשתי בנתונים סטטיסטיים הלקוחים בעיקר מפרסומים רשמיים של האו"ם, ממאגרי מידע בינלאומיים ומפרסומי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה בישראל.

- ד -

הדיון במרבית הנושאים המופיעים בספר בנוי בדרך כלל משבעה חלקים

- א. חובות האזרח, חובות החברה וחובות השלטון על פי התורה כשיד ישראל תקיפה
- ב. מקור החיוב - מצוות התורה, תקנות חכמים, מנהגים, דינא דמלכותא ותקנות הקהילות
- ג. דוגמאות מכל התקופות המראות כיצד פרנסי ישראל פעלו הלכה למעשה באותו תחום
- ד. חובות האזרח, החברה והשלטון על פי התורה במדינה דמוקרטית ליברלית בימינו
- ה. מקומו של כל נושא בימות המשיח
- ו. מקומו של הנושא במחשבה המדינית של אומות העולם³⁷
- ז. מקומו של הנושא באמנות ובהכרזות הבינלאומיות ובחוקות של מדינות העולם

- ה -

כותב ספר העיקרים: "ראוי שיזהר המעין בפרק מפרקי ספר איזה מחבר, שלא יקפץ להשיב על דבריו, עד שידע דרכי הלמוד הנעשים בספר ההוא, וכן עד שיקיף בכל מה שבא בספר מהענין ההוא במקומות אחרים. כי לפעמים ישמיט הספר הקדמה אחת באיזה מקום, לפי שהיא כמבוארת בעצמה, או שנתבארה במקום אחר, או כונה ממנו להסתיר הענין; ויחשב המעין שזה טעות מן המחבר וימהר להשיב עליו ויחשב אותו לפתי וסכלי".³⁸ דבריו מאירי העינים חשובים במיוחד, כאשר דנים בענייני הנהגת הציבור בגלל שני נימוקים עיקריים. א. הציבור התורני אינו

שרעיון מסוים תופס במערכת הרעיונית והשלטונית של כל מדינה ומדינה. עוד יש להעיר, כי ידוע ומפורסם שלא כל מה שכתוב בחוקות מתבצע ככתבו וכלשונו, ואף בענין זה קיימים הבדלים גדולים בין מדינות שונות. כוחן של החוקות נובע מכך שהן מבטאות כמעט תמיד את ערכי היסוד של המדינות.

³⁶ על המשמעות ההלכתית של המושג דרך ארץ ראה סעיף מא. על משמעות מנהגי אומות העולם בענייני שלטון ראה הערה 30 וכן סעיף מא הערה 49.

³⁷ ראה פסקים וכתבים ט קיא: "אני מגנה את הנטייה הבולטת בחלק גדול של הספרות החדשה על המשפט העברי, לבקש תמיד השוואות ודימויים מן החוץ. בעצם הדבר הרי השוואה מהבחינה הפנימית הרוחנית היא דבר שחלילה לנו להעלות על הדעת, כי כגבוה שמים מעל הארץ כן גבהה התורה האלקית שניתנה מן השמים מאיזו סיסטמה של חכמת משפט שהיא פרי מחשבתם ורוחם של בני אדם. אפשר רק לדבר מהסברה, היינו מהבחינה השכלית אפשר להביא הסברות מן החוץ בכדי להסביר אי אלו מושגים של משפט התורה לאלה שאינם בקיאים בו ובקיאיים להבדיל בשיטת משפט אחר. הרצאתי איפוא היא לא בהשוואה אלא בהסברה, היינו הסברה באמצעות מושגים וגדרים של המשפט האנגלי". גם בספר זה המטרה היא אינה השוואה אלא הסברה באמצעות מושגים מקובלים ומוכרים בתורת המדינה ובחוקות של מדינות.

³⁸ ספר העיקרים מאמר שני הערה לפני הפרק הראשון.

מורגל לעסוק בצורה שיטתית ומסודרת בענייני הנהגת הציבור.³⁹ ב. קיים תהליך מתמיד של שינויים באורחות החיים ובסדרי החברה,⁴⁰ ולכך השלכות רבות ומשמעותיות גם על ענייני השלטון. לפיכך, בירור הסוגיות הנדונות בספר מורכב במיוחד.

עסקתי בכתובת ספר זה במשך כשלושים שנה, כשלנגד עיני עומדים דברי בעל החת"ס: "היודע בעצמו כי כל מגמתו לשם השי"ת להגדיל תורה ולהאדירה ורק מונע בר מפני חשש מבקרי מומין ומלעיגי ומלעיבי במלאכי ה' עבירה היא בידו וכשם שיקבל עונש על הדרישה הנ"ל כן יענש זה על הפרישה".⁴¹ הדברים אמורים במיוחד כאשר אי הידיעה בעניינים אלו גורם לכפירה ולחילול השם ח"ו. המחבר יכיר תודה לכל מי שיעיר לו על טעות כל שהיא או על מקורות נוספים.

- 1 -

עונג רב לי ולכבוד גדול להביע את עומק הכרת תודתי לכבוד הרב הראשי ואב"ד דחיפה ונשיא מפעלי אריאל, הרב שאר ישוב כהן שליט"א. כאשר הצגתי בפניו את פרי עמלי, תגובתו הראשונית היתה "זהו מפעל ההולם את מכוון אריאל". ללא פקפוק וללא היסוס נטל על עצמו לדאוג להוצאת המהדורה הראשונה של ספרי לאור וליווני בחום ובהתלהבות בשלבים הסופיים של הכתיבה.

תודה מעומק הלב להרב דוד טבציניק הי"ו, מנכ"ל מוסדות אריאל, אשר בסבלנות רבה וללא ליאות הקדיש חדשים ארוכים ומייגעים להוציא מן הכח אל הפועל את הדפסת המהדורה הראשונה של הספר. כל זאת ברוח טובה ובנפש חפצה.

כאן המקום להודות למר מרקוס כ"ץ הי"ו, יוזם ומקים קרן פרס כ"ץ, ולשופטים הרב אברהם כהנא שפירא זצ"ל, ראש ישיבת מרכז הרב והרב הראשי לישראל לשעבר, ויבלח"א הרב ישראל מאיר לאו, הרב הראשי לישראל לשעבר, והרב פרופ' נחום לאם על שהעניקו לי מלגת מחקר בשנת תשנ"א ובכך סייעו לי ועודדו אותי להמשיך במלאכת הקדש.

זכיתי והרב אביגדור הלוי נבצל שליט"א, רבה של ירושלים שבין החומות, הואיל להקדיש לספרי מזמנו היקר מאד בתשומת לב ובמסירות רבה. כבוד הרב קרא את כתב היד של המהדורה הראשונה והעיר הערות רבות מאד. את מרביתן שיבצתי בשם אומרים. בעקבות שאר ההערות ערכתי שינויים קלים. חובה קדושה ונעימה היא להודות לו על טרחתו הרבה. ישלם ה' שכרו בבריאות גופא ונהורא מעליא ויזכה עוד רבות בשנים להגדיל תורה ולהאדירה.

תודה מיוחדת מאד לידידי הרב יעקב הלוי פילבר שליט"א, אשר ליווני בחם ובמסירות, בעצה ובתושיה, בציוני דרך מכריעים בשלבי התהוותו של הספר.

³⁹ ראה מש"כ הרמח"ל בהקדמתו למסילת ישרים על העיסוק בחסידות: "... ולא ישאר לימוד הדברים האלה וקריאת הספרים מזה המין כי אם אצל אותם שאין שכלם כל - כך דק וקרוב להיות גם, שאלה תראה אותם שוקדים על כל זה ולא יזונו ממנו". דון מינה ואוקי באתרא.

⁴⁰ על השינויים העיקריים ראה סעיף עו.

⁴¹ שו"ת חת"ס או"ח רח, וראה גם הקדמת הרמב"ם למורה והקדמת הרמב"ן לפירושו לתורה.

תודתי נתונה למנהל ספריית הרמב"ם, הרב אבישי אלבאום, על נכונותו לעזור תמיד במשך כל השנים בנפש חפצה בכל דרך אפשרית.

יזכר לטובה ידיד נעורי הרב אורי דסברג ז"ל על עצותיו המחכימות.

תודתי נתונה לפרופ' עלי מרצבך. שאבתי עידוד רב מהכרתו בחשיבות מפעלי, מדבריו החמים ומעזרתו הממשית להדפסת המהדורה הראשונה.

אחרונים חביבים בני משפחתי היקרים לאו"ט, בני בכורי פרופ' יחיאל מיכל, בני הרב עו"ד שאול, בתי ד"ר רחל, חתני הרב אילן קופמן ונכדי יוסף קופמן. תודה לכל אחד ואחד על תרומתו.

ראוי לציון מיוחד צעיר בני, הרב טוביה שלמה, אשר היה שותף לעבודתי מנעוריו וסייע בידי בדרכים שונות. מלבד זאת, בשלבים האחרונים של כתיבת הספר הוא עבר עליו ביסודיות כמה פעמים. הערותיו מאירות העינים, תפיסתו המהירה והבנתו הבהירה הביאו אותי להעמקה ולדיוק יתר בדיונים רבים במקומות שונים בספר. קצת מהערותיו מובאות בשם אומרו.

לבסוף אביע תודתי לאשתי האהובה, מינדה לאה תח', אשר לא זו בלבד שבמסירות עילאית שמרה על זמני מכל משמר ואפשרה לי במשך כל השנים להתפנות מעול דרך ארץ, אלא שאף סייעה רבות בניסוח כותרות, בעריכת הספר ובעיצובו הגרפי.

כולם יעמדו על התודה ועל הברכה.

פרק א. מקור הסמכות**א. מקור הסמכות של התורה**

תורה מן השמים פסוק מפורש בתורה: "ויאמר ה' אל משה כה תאמר אל בני ישראל אתם ראיתם כי מן השמים דברתי עמכם".¹

לכל אחד כותב הרמב"ן: "וקבלת רז"ל כי לא נבראו בשנוי פרצופים אלא בששים רבוא, והמנין הזה כולל כל הדעות, ולכן נתנה תורה במנין הזה".² כותב המהרש"א: "למאי דמסיק דאין אוכלוסא פחות מסי' רבוא יש בהן גם כן ששים רבוא דעות מחולקין והוא כלל כל הדעות שעל כן נתנה התורה לסי' רבוא במדבר להיות התורה כלולה מכל דעה וחכמה ואין להוסיף עליה".³

לציבור ולמדינה כותב הרמב"ם: "תורת האמת... באה להועילנו... כדי שיתאפשר קיום אנשי המדינה ותמידותם בסדר אחיד... אשר לא יהיה סדיר אלא בקיבוץ המדיני".⁴

כותב הרב מאיר בר-אילן: "תורתנו כוללת לא רק דברים על המדינה ועל החיים הציבוריים אלא גם חוקים ומשפטים למדינה ולחיים הציבוריים עצמם. החוקים האלה הם הם גופי תורה ומצוות דתיות. באותן הפרשיות ששם כתוב ושנוי על הדברים שבין אדם לנפשו ובין איש לקונו יש גם כללים ופרטים על הנהגת המדינה וחיי החברה, על יחסנו ליתר המדינות, כיצד להלחם בהם וכיצד להשלים עמהם".⁵

לשגרה ולשעת חירום הרמב"ם פוסק: "בעת שישב המלך על כסא מלכותו, כותב לו ספר תורה לעצמו יתר על הספר שהניחו לו אבותיו... אחד מניחו בבית גזויו... והשני לא יזוז מלפניו... יוצא למלחמה והוא עמו, נכנס והוא עמו, יושב בדין והוא עמו, מיסב והוא כנגדו שנאמר 'והיתה עמו וקרא בו כל ימי חייו'".⁶

לכל מקום ולכל זמן כותב ספר העיקרים: "... ועוד לפי שאי אפשר שתהיה תורת השם יתברך שלמה באופן שתספיק בכל הזמנים. לפי שהפרטים המתחדשים תמיד בעניני האנשים, במשפטים והדברים הנפעלים הם רבים מאד משיכללם ספר, על כן נתנו למשה בסיני על פה דרכים כוללים נרמזו בתורה בקצרה, כדי שעל ידם יוציאו החכמים שבכל דור ודור הפרטים המתחדשים".⁷

¹ שמות פרק כ יט. וראה מסכת סופרים יג ו; בבלי סנהדרין צ א; רמב"ם ממרים ג ב.

² כתבי רמב"ן א דרשת תורת ה' תמימה עמ' קסב.

³ חידו"א בבלי ברכות נח א ד"ה חכם הרזים כו'.

⁴ מורה נבוכים ג כז.

⁵ בשבילי התחיה עמ' פ. וראה עשה לך רב ד א: "... נתנה תורה מצוות, שהן בחינת עקרונות ויסודות, אשר יכולות להתאים לכל משטר בכל דור ובכל צורת חיים, ותכליתן למנוע את השלילי שבכל משטר אפשרי".

⁶ רמב"ם הלכות מלכים פרק ג א. נ"ל, שעל ספר התורה להיות עם המלך גם בשעה שהוא סועד להזכירו שנאסר עליו להשתכר. וראה שם ג ה שאסור למלך להשתכר. על שעת חירום ראה סעיף שכה.

⁷ ספר העיקרים ג כג. וראה כל כתבי מהר"ץ חיות מאמר בל תוסיף.

חז"ל והראשונים מדגישים כמה מאפיינים של קבלת התורה על ידי העם

- התורה ניתנה לעם במעמד הר סיני, רק לאחר שהקב"ה העמיד בנסיון את נכונות העם לשמור מצוות, בנותנו להם במרה מצוות אחדות. כותב הרמב"ן: "שם שם לו חק ומשפט ושם נסהו" - ... ולשון רש"י שאמר פרשיות שיתעסקו בהם, משמע שהודיעם החקים ההם ולימד אותם עתיד הקב"ה לצוות אתכם בכך, על הדרך שלמד אברהם אבינו את התורה, והיה זה להרגילם במצות ולדעת אם יקבלו אותם בשמחה ובטוב לבב, והוא הנסיון שאמר ושם נסהו, והודיעם שעוד יצווים במצות...".⁸
- העם ידע מראש את שכרם של שומרי מצוות ואת העונש הצפוי לעובר עליהן. פסוק מפורש בתורה: "כה תאמר לבית יעקב ותגיד לבני ישראל", ומפרש רש"י: "עונשין ודקדוקין...".⁹
- העם הסכים לקבלה. מפורש בתורה: "...ויבא משה ויקרא לזקני ישראל וישם לפניהם את כל הדברים האלה אשר צוהו ה', ויענו כל העם יחדו ויאמרו כל אשר דבר ה' נעשה...".¹⁰ הגמרא אומרת: "מה אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה... רבי אומר: בתחילה פירש עונשה... ולבסוף פירש מתן שכרה...".¹¹ וכותב רש"י: "ואף על פי כן קיבלו עליהן".¹¹ על מעמד הר סיני אומרת המכילתא: "שהיו אומרים על הן ועל לאו לאו".¹² בערבות מואב אומר משה רבינו לעם: "הסכת ושמע ישראל", ומבאר המשך חכמה: "'הסכת' - חשוב היטב אם תוכל לעמוד בה, ואחר כך ישמע' - קבל עליך לעשותם".¹³
- כל אחד ואחד הסכים לקבל את התורה.¹⁴ כותב ספר חסידים: "ויען כל העם קול אחד ויאמרו כל הדברים אשר דבר ה' נעשה". אילו היה אחד מוחה לא ניתנה התורה".¹⁵
- ההסכמה היתה מתוך שמחה. המכילתא אומרת: "רבי אומר להודיע שבחן של ישראל שכשעמדו כולן על הר סיני לקבל התורה השוו כולם לב אחד לקבל מלכות שמים בשמחה...".¹⁶ מדרש פסיקתא אומר: "וכיון שראה הקב"ה דעתם של ישראל

⁸ פירוש הרמב"ן על התורה שמות פרק טו כה.

⁹ רש"י שמות יט א שם ד"ה ותגיד לבני ישראל. וראה מכילתא שם.

¹⁰ שמות יט ז - ח.

¹¹ רש"י בבלי שבת פז א ד"ה משבבין. וראה ספרי דברים לג ב; בבלי עבודה זרה ב ב; רש"י על התורה דברים לג ב. וראה סעיפים רו שכ.

¹² מכילתא על שמות כ א.

¹³ משך חכמה דברים כז ט. הערת הרב נבנצל: "צ"ע דהא כבר אמרו נעשה ונשמע". וראה רש"י בראשית כב ד ד"ה ביום השלישי: "למה איחר מלהראותו מיד כדי שלא יאמרו הממו וערבבו פתאום וטרד דעתו ואילו היה לו שהות להמלך אל לבו לא היה עושה".

¹⁴ ראה סעיף כז.

¹⁵ ספר חסידים (מרג.) רלג. וראה כוזרי ג כג: "... כי נתקבלה בלב שלם מאת כל העדה". וראה ילקוט שמעוני יתרו רעו: "ויענו כל העם יחדיו לא ענו בחנופה ולא קבלו זה מזה אלא השוו כלם לב אחד".

¹⁶ מכילתא דרי' ישמעאל על שמות כ א. וראה כוזרי א פד; אבן עזרא, הפירוש הארוך, שמות כ א.

וראה כתב סופר על התורה, יתרו ד"ה אלה הדברים אשר תדבר אל בניי: "פרש"י לא פחות ולא יותר. צ"ל למה ה' צריך לאזהרה... וגם מאי אכפת להקב"ה אם יוסיף משה דברים וידבר על לבם לקבל התורה. וני"ל שרצה ה' שלא ידבר על לבם ביותר כדי שלא יאמרו משה הרבה עליהם דברים והשיאם לדבר זה ושוב יחזרו בהם". ובדומה לכך ניתן לומר, שמשם רבינו היה כבד פה וכבד לשון שלא יאמרו שהוציאם ממצרים במתק לשוננו.

שמבקשים לקבל את התורה באהבה וחיבה באימה ויראה ברתת וזיע, פתח ואמר: 'אנכי ה' אלוקיך' ¹⁷.

• העם קבל על עצמו לשמור על התורה גם בעתיד. פסוק מפורש בתורה: "והנגלות לנו ולבנינו עד עולם לעשות את כל דברי התורה הזאת" ¹⁸. כותב הרמב"ן: "כי ישראל יאמרו תמיד התורה אשר צוה לנו משה תהיה ירושה לכל קהלת יעקב לעדי עד, לא החליף ולא נמיר אותה לעולם, ויאמרו שהיה ה' למלך על ישראל בהתאסף ראשינו וזקנינו ושופטינו וכל שבטי ישראל" ¹⁹.

אילו העם לא היה מקבל את התורה ברצון הוא לא היה חייב לשמור עליה. הגמרא במסכת שבת אומרת: "אמר רב אבדימי בר חמא בר חסא מלמד שכפה הקב"ה עליהם את ההר כגיגית... אמר רב אחא בר יעקב מכאן מודעא רבה לאורייתא אמר רבא אף על פי כן הדור קבלוה בימי אחשוורוש דכתיב קימו וקבלו היהודים קיימו מה שקיבלו כבר..." ²⁰, ומפרש רש"י את דברי רב אחא בר יעקב: "שאם יזמינם לדין למה לא קיימתם מה שקבלתם עליכם יש להם תשובה שקבלוה באונס" ²¹. גמרא זו קובעת, איפוא, בפירוש שכל עוד ישראל לא קבלו את התורה מרצון לא היה לה תוקף מחייב ²².

נכרים שלא רצו לקבל את התורה אינם מצווים לקיים תרי"ג מצוות ²³ אולם הם חייבים בשבע מצוות בני נח ²⁴. כותב הכלי חמדה: "שענין ז' מצוות המה דרך ארץ שבלתי זה אי אפשר להיות אנשים מן הישוב ויחזירו הכל לתהו ובהו וזה ענין מאמרם ז"ל דרך ארץ קדמה לתורה" ²⁵.

¹⁷ פסיקתא רבתי כא דף צט ב. וראה רש"י דברים כט ג – ח; תורת משה דברים דף נו ב ד"ה והנה.

¹⁸ דברים כט כח. וראה רמב"ם יסודי התורה ט א; אגרות הרמב"ם תרגום הרב קאפח אגרת תימן עמ' כז.

¹⁹ פירוש הרמב"ן על התורה דברים לג ה.

²⁰ בבלי שבת פח א. וראה מרדכי שבועות תשנח, המבאר מפני מה לא אמר רבא שהדור קבלוה בערבות מואב.

²¹ רש"י בבלי שבת פח א ד"ה מודעא רבה. וראה משך חכמה שמות טו טז; שם שמות יט יז; שם דברים ח א; שם דברים כט כג; שם דברים לג ד.

²² ראה העמק דבר דברים כט יז: "דאם היו כולם חלילה מסרבים על קבלת הברית לא היה נכרת כלל ולא היו נכנסים לארץ ישראל...". וראה לנבוכי הדור 11: "קבלת האומה כולה היא יסוד החובה, ומי שהוציא את עצמו מן הכלל כאילו כפר בעיקר". וראה בית ישי דרשות טו ד"ה התשובה לזה פשוטה מאד. וראה מכילתא דרבי ישמעאל על עשרת הדברות: "רבי אומר... ולא על הנגלות בלבד נגלה הקב"ה עליהם לכרות ברית עמהם, אלא אף על הסתרים. אמרו לו, על הגלויים אנו כורתים ברית עמך, ולא על הסתרים שלא יהא אחד ממנו חוטא בסתר, ויהא הצבור מתמשכן". וראה פתיחה להעמק דבר במדבר וראה פירוש העמק דבר במדבר יג ב, שקיימות שתי רמות של השגחה והעם בחר בהשגחה שברמה היותר נמוכה. וראה הערה 41.

²³ ראה ספרי דברים לג ב; בבלי ע"ז ב ב; רש"י על התורה דברים לג ב.

²⁴ ראה רמב"ם מלכים ח יא.

²⁵ כלי חמדה וזאת הברכה א ג. וראה ערוך השלחן העתיד מלכים עח ב; צדקת הצדיק קכא; משך חכמה דברים ל יא – יד; משך חכמה לג ד.

- פסוקים מפורשים מעידים על כך שהעם קבל על עצמו את התורה לא רק במעמד הר סיני,²⁶ אלא גם במעמדים נוספים**
- הורדת הלוחות השניים²⁷
  - הברית והשבועה בערבות מואב²⁸
  - מעמד הר גריזים והר עיבל עם הכניסה לארץ²⁹
  - לפני פטירת יהושע³⁰
  - הברית שכרתו עם העם המלך אסא,³¹ יהוידע הכהן³² והמלך יאשיהו³³
  - שני מעמדים בימי עזרא ונחמיה³⁴
  - בימי מרדכי ואסתר העם חזר וקבל על עצמו את התורה³⁵

פסוק מפורש בתורה: "לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל",³⁶ ומכאן שבשעה שהעם קבל את התורה הוא קבל על עצמו גם את פירושי חכמים לתורה.

תוקף התקנות, הגזירות והמנהגות שהתחדשו על ידי בית הדין הגדול במשך הדורות נובע מכך שהעם קיבל על עצמו לשמור עליהם. אומרת הגמרא: "אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה: רבוננו של עולם, הרבה גזירות גזרתי על עצמי",³⁷ ומבאר גליוני השי"ס: "עיקר חלות הגזירה רק על ידי שקיבלוה הציבור על עצמם".³⁸ כותב הרמב"ם: "... הדינים שנעשו בדרך העיון להסדרת הענינים שבין בני אדם... והם שקוראים אותם חכמים תקנות ומנהגות. ואסור לעבור עליהם

²⁶ ראה ראב"ע ורמב"ן על התורה שמות כד ז.

²⁷ ראה פירוש הרמב"ן על התורה שמות לד כז.

²⁸ ראה דברים כט יא: "לעברך בברית ה' אלקיך ובאלתו אשר ה' אלקיך כרת עמך היום". ויש להקשות. הרי הגמרא בבלי נדרים ח א אומרת: "מושבע ועומד מהר סיני", ואם כן לשם מה יש צורך בשבועה חדשה? כמו כן, י"ל מדוע היה צורך באלה נוספת, ראה במדבר רבה ט מז: "... הקיש ברית חורב לברית ארץ מואב, מה להלן באלה אף כאן באלה". הרב נריה בספרו צניף מלוכה עמ' 49, מבאר שהיה צורך לחדש את הברית בגלל חטא העגל. וראה על התשובה עמ' 131 - 137.

²⁹ ראה רש"י בראשית יב ו; רש"י דברים כז כו.

³⁰ ראה רש"י יהושע כד כה; דרכי משה השלם, פתח דבר להרב הוטנר עמ' 9.

³¹ ראה דברי הימים ב טו יב - יד.

³² ראה דברי הימים ב כג טז ורש"י שם.

³³ ראה מלכים ב כג ג. וראה דברי הימים ב כט, שחזקה המלך רצה לכרות ברית לה' אולם לא נתבאר אם בסופו של דבר יצאה מחשבתו אל הפועל.

³⁴ ראה נחמיה ח א; נחמיה י א.

³⁵ ראה בבלי שבת פח א. וראה הערות 22 - 24.

³⁶ דברים יז יא. וראה בבלי שבועות לט א, שמשו רבינו השביע את העם לשמור גם את המצוות שבית דין הגדול עתיד לקבוע, כגון מקרא מגילה. וראה משך חכמה ויקרא כג כא: "... דאימתי התחילה התורה להתנהג על פי חכמי האומה - וזהו תורה שבעל פה - מששי בסיון, שמשו חידש יום אחד...".

³⁷ בבלי עירובין כא ב.

³⁸ גליוני השי"ס שם. ראה סעיף שי, שאין גזרים גזירה על הציבור אלא אם כן הציבור רוצה לעמוד בה.

בשום פנים הואיל והסכימה עליהם כל האומה...³⁹ כותב הרב שמעון שקופ: "וכמו שהשכל גוזר לשמוע בקול ה', כן השכל גוזר להזהר בכל מה שהזהירו חז"ל ורבותינו הקדושים".⁴⁰

לתקנות שהעם לא קבל על עצמו אין תוקף מחייב. מבאר הרב פישר מפני מה ספיקא דרבנן לקולא: "דהחויב הוא כפי מדת הקבלה שקבלו ישראל עליהם, ולא קבלו עליהם דברי סופרים בחומר של דברי תורה אלא להקל בספיקם, וכיו"ב".⁴¹

למנהגים שהציבור לא קבל על עצמו אין תוקף מחייב.⁴²

על התוקף המחייב של התלמוד הבבלי כותב הרמב"ם: "... כל הדברים שבגמרא הבבלי חייבין כל ישראל ללכת בהם וכופין כל עיר ועיר וכל מדינה ומדינה לנהוג בכל המנהגות שנהגו חכמי הגמרא ולגזור גזירותם וללכת בתקנותם. הואיל וכל אותם הדברים שבגמרא הסכימו עליהם כל ישראל".⁴³ ערוך השלחן כותב: "וכל ישראל קבלום עליהם עד עולמי עולמים".⁴⁴

על הרמב"ם כותב רבי אברהם זכות: "ומשיצאו חבוריו אלה ונתפשטו בכל גליות ישראל הסכימו כל ישראל לנהוג בהם ולעשות על פיהם בכל דיני התורה...".⁴⁵ על השלחן ערוך כותב כנסת הגדולה: "ונתפשט בכל ישראל נשא חן וחסד ויקר וגדולה בעיני כל רואיו ויגדלוהו כל החכמים והרבנים ושמו עטרה לראשם וינשאוהו על כל הספרים הראשונים אשר היו לפניו... עינינו הרואות שהחבור הזה כל מעיין ומורה הוראה ממשמש בו ותמיד כל היום לא זו מחבבו ובלעדו לא ירים את ידו ואת רגלו להגיד את דבר המשפט אם לא על פי החיבור הזה".⁴⁶ כותב התשובה מאהבה: "קבלנו עלינו ועל זרענו ועד עולם במדינת אשכנז ופולין הנמשכים אחר הרמ"א משה אמת ותורתו אמת ומינה לא תזוע".⁴⁷

מאחר שהעם קבל על עצמו את התורה כמחויבות נצחית, אין אפשרות לבטל מחויבות זו.

³⁹ הקדמה לפירוש המשניות עמ' יב.

⁴⁰ שערי ישר שער הספקות פ"ז. הדברים אמורים הן לשיטת הרמב"ן והן לשיטת הרמב"ם. וראה קובץ שיעורים ב קונטרס דברי סופרים א יח – כ, שדן מפני מה חייבים להשמע לחכמים לשיטת הרמב"ן, ואכמ"ל.

⁴¹ בית ישי ב, קובץ על יד, קונטרס דברי סופרים סימן א אות טו. על סברה זו בענין כלי שאינו בן יומו ראה שו"ת הרלב"ח קכא. וראה הראי"ה קוק, "קונטרס בעניני ספיקות", ניצני ארץ יז עמ' 11, שמחלוקת הרשב"א והרמב"ם בשאלה אם ספיקא דאורייתא לחומרא הוא מדאורייתא או רק מדרבנן תלויה בשאלה האם כשעם ישראל קבל על עצמו את התורה הוא הכריע כדעת הסובר שמחית איניש נפשיה לספקיה. וראה סעיף יב הערה 31.

⁴² ראה סעיף לו. וראה ערוך השולחן או"ח תנג ה: "... כל מדינות אשכנז וצרפת ורוסיה ופלוניא קיימו וקבלו עליהם ועל זרעם החומרא הטובה הלזו שיש בה טעם כעיקר ופורץ גדר ישכנו נחש אך בפירוש קבלו שאם אולי יהיה שנת בצורת ח"ו שהעניינים רעבים ללחם אז כל חכמי העיר ובראשם מרא דאתרא מתירים לאכול קטניות בפסח זה". פשיטא, שדבריו אמורים גם במנהגים אחרים שהציבור קבל על עצמו.

⁴³ רמב"ם הקדמה למשנה תורה. וראה הקדמת הסמ"ג לבבלי: "האיש ההוא רב אשי... ושלח וקיבץ כל חכמי ישראל שבכל הארצות והעמידו פירוש המשנה על מתכונתו, והוא הנקרא תלמוד בבלי, וסדרוהו בהסכמת כל חכמי הדור".

⁴⁴ ערוך השלחן העתיד ממורים סה טו. וראה לנבוכי הדור פרק יג.

⁴⁵ ספר יוחסין דף קכד א.

⁴⁶ הקדמה, כנסת הגדולה אורח חיים. וראה סעיף עו.

⁴⁷ שו"ת תשובה מאהבה יו"ד שכ. וראה שו"ת צמח צדק ט; אגרות ר' יצחק אלחנן א סד (עמ' רלט). וראה סעיף דש הערות 9 – 11.

- אומר הספרי: "... אמרו לו: הואיל שמכרנו המקום יצאנו מרשותו לאומות העולם. אמר להם... והעולה על רוחכם היה לא תהיה אשר אתם אומרים נהיה כגויים אשר סביבותינו וכמשפחות האדמה לשרת עץ ואבן. חי אני נאם ה' אם לא ביד חזקה ובזרוע נטויה ובחימה שפוכה אמלוך עליכם".⁴⁸
- כותב הרמב"ם: "כי זו תורה שלא ישתחרר ממנה אדם מבני יעקב לעולם לא הוא ולא זרעו ולא זרע זרעו..."⁴⁹
- כותב הרלב"ג: "... ולזה אמרה התורה שאם יאמרו ישראל שישומו עליהם מלך ככל הגוים אשר סביבותיהם שלא יוכלו לשים עליהם כי אם מאחיהם שהם נקשרים לקיים התורה ועל פי התורה ינהיגום לא בנימוסים אחרים".⁵⁰
- כותב הרב הרל"פ: "תמיד בכל זמן ובכל כלל ובכל פרט בציבור וביחיד, כל התעוררות ללכת אחר שרירות הלב באה לרגלי הטעות הנכזבה, כי אפשר ויתכן לפרוק עול באשר יצאו ח"ו מרשותו של הקב"ה. אולם אם היה הציור הלזה של האמת לאמתו, חקוק וקבוע... כי לא יתכן כלל בשום פעם יציאתנו מרשותו... אז לא היה מקום לשום העלאה על הדעת לפרוק עולו ית"ש מעלינו".⁵¹

כותב הרמב"ם: "והיסוד השמיני הוא תורה מן השמים. והוא שנאמין שכל התורה הזו הנמצאת בידינו היום הנה היא התורה שניתנה למשה, ושהיא כולה מפי הגבורה".⁵²

כותב הרב וויינברג: "אין היהודי מרגיש בשום סתירה בין חפצו הוא ובין הרצון שבחוק... לקול כל דבור ודבור של התורה רועד כביכול ועונה לעומתו בקרבו מיתר בעל מתיחות מקבילה, חש הוא בקרבו שלטונו של כח עליון".⁵³

על ימות המשיח כותב רש"י: "... שנתן להם תורתו ודבר עמהם פנים אל פנים ואותם דודים עודם ערבים עליהם מכל שעשוע ומובטחים מאתו להופיע עוד עליהם לבאר להם סוד טעמיה ומסתר צפונותיה ומחלים פניו לקיים דברו..."⁵⁴

⁴⁸ ספרי סוף פרשת שלח. ראה תו"כ על ויקרא כו מא המובא ברש"י על התורה שם וברש"י על במדבר טו מא. אגרת תחית המתים, קאפח סוף פרק א. וראה אברבנאל על התורה ריש פרשת ניצבים. וראה צפנת פענח שמות יג יט ד"ה כי השבע השביע: "השבועות, הנה ודאי חל על הציבור, דהוה תואר ומציאות ואין מיתה בציבור..."

⁵⁰ רלב"ג שמואל א ח ד. ראה דרשות הר"ן דרוש יא; כתב סופר על התורה פנחס ד"ה אשר יצא לפניו. מי מרום שיחות לשלשה הרגלים עמי קכב. וראה פירוש הרמב"ן על התורה במדבר טו כב: "והנה זה כפי משמעו הוא קרבן מומר לכל התורה בשוגג... כגון שיהיה ביחיד תינוק שנשבה לבין האומות, ובקהל כגון שיחשבו שכבר עבר זמן התורה ולא היתה לדורות עולם".

⁵² משנה עם פירוש הרמב"ם הקדמה לפרק חלק ד"ה והיסוד השמיני. וראה א"ת ערך הלכה למשה מסיני.

⁵³ לפרקים עמי תצא.

⁵⁴ רש"י שיר השירים א ב. וראה לנבוכי הדור פרק ח. וראה צדקת הצדיק נו.

פיתוח האישיות כותב הרמב"ם: "התורה האלקית האמתית... אין בה צווי ולא אזהרה שאין בפנימיותן דברים המביאים תועלת בשלמות האנושית... השלמות ראשונה שהיא התמדת קיומו בעולם באופן ובמצב המתאים ביותר לאדם. והשלמות השנייה והיא השגת המושכלות כפי שהם בהתאם ליכולת האדם".¹¹ כותב הרמב"ן: "וזה הענין שגזר הרב במצות שיש להם טעם, מבואר הוא מאד כי בכל אחד טעם ותועלת ותקון לאדם, מלבד שכון מאת המצוה בהן יתברך".¹² כותב הרלב"ג: "התורה ומצותיה מביאות האדם אל השגת החכמה והתבונה אם בפילוסופיה האלקית אם בפילוסופיה המדינית".¹³

עולם הבא כותב הרב יהודה מסר ליאון: "... להיותה נימוס שלם, לא יחסר כל בה, מביאה אל הצלחת הגוף והנפש... שעל הכוונה הראשונה היא תתן לנו אורך ימים וחיים נצחיים. ועל הכוונה השנית... תביא אל הצלחת העולם הזה".¹⁴

טובת הכלל

פסוק מפורש בתורה: "היום הזה ה' אלקיך מצוך לעשות את החקים האלה ואת המשפטים... ולתתך עליו על כל הגוים אשר עשה לתהלה ולשם ולתפארת ולהיתך עם קדש לה' אלוך כאשר דבר", ומבאר המשך חכמה: "ולהיותך עם קדושי" – הוא לבלי התערב בגויים ולבלי לעשות כמעשיהם רק מופרש ומובדל בקדושה ובטהרה...".¹⁵

הרמב"ן כותב: "... על דרך הפשט, 'משפטי' כמשמען, הדינין האמורים בפרשת ואלה המשפטים ובכל התורה, ולכך יאמר אשר יעשה אותם האדם וחי בהם - כי הדינים נתנו לחיי האדם בישוה המדינות ושלוה האדם, ושלא יזיק איש את רעהו ולא ימיתנו".¹⁶

טובת המדינה

מבאר הרמב"ן: "... החוקים והמשפטים בעצמם הם צדיקים ישרים וטובים בישוה העם והמדינות".¹⁷ כותב הרב אברהם משער אריה: "כי תורתנו הקדושה סמא היא דכלא בה, וכמו שלא יבצר ממנו המצוי והחקה המביאה לידי האושר הנצח... כן לא יחסר כל בה מהדברים הנאותים להדריך האדם אל שלמות קבוץ המדיני בכל הזמנים".¹⁸

טובת האנושות

פוסק הרמב"ם: "גדול השלוה, שכל התורה ניתנה לעשות שלום בעולם, שנאמר: 'דרכי דרכי נעם וכל נתיבותיה שלום'".¹⁹ כותב המשך חכמה: "... כל התורה בכללה היא לטובת מין

¹¹ אגרות הרמב"ם, אגרת תימן קאפח עמ' כד. וראה מורה נבוכים ג לא. וראה רמב"ם תמורה ד יג: "ורוב דיני התורה אינן אלא עצות מרחוק מגדול העצה לתקן הדעות וליישר כל המעשים".

¹² פירוש הרמב"ן על התורה דברים כב ו.

¹³ רלב"ג משלי ו ג.

¹⁴ נופת צופים השער השני פרק י"ח 8.

¹⁵ משך חכמה דברים כו יח.

¹⁶ פירוש הרמב"ן על התורה ויקרא יח ד.

¹⁷ פירוש הרמב"ן על התורה דברים ד ה.

¹⁸ שלטי הגבורים פרק מא.

¹⁹ רמב"ם סוף הלכות חנוכה.

האנושי ולקיומו".²⁰ כותב הראי"ה קוק בספרו אורות: "התורה ניתנה לישראל כדי ששערי אורה יותר בהירים, יותר רחבים, יותר קדושים מכל שערי האורה של הבינה הטבעית ושל רוח המוסר הטבעי אשר לאדם יפתחו לנו, ועל ידינו לכל העולם כולו".²¹ הרב סולובייצ'יק כותב: "... ההלכה כוללת הכול ומקיפה הכול וחודרת הכול, המעונינת בכל תג ותג של מעשה בראשית, מן העץ המלבלב בחצרו של אדם עד ללוי'ן הסובב את כדור הארץ, מן תהליכי הנפש החשאיים עד למרחקי המזלות, מן דברים שבין איש לאשתו עד לגורלה של האנושות כולה".²²

קידוש השם

המדרש אומר: "ולא נתנה התורה אלא לקדש שמו הגדול".²³

התורה נצחית ויעודיה נצחיים

כותב הראי"ה קוק: "הוראה יצאה לישראל. לא חזון לב, לא תכונה של התיצרות חזיונית, לא התרגשות נפשית, לא התורה של איזה מעמד או מעמדים נפשיים פרטיים או כלליים... כי אם הוראה, תורה המורה את המציאות, המורה את החיים, המורה את הנשמה, המורה את הגויה, המורה את הפרט, המורה את הכלל, המורה את הדור, המורה את העולם, המורה דור דורים, המורה עולמי עולמים".²⁴

כותב אם הבנים שמחה: "כי תורתנו הקדושה עשירה בדעת לפתור את כל שאלות החיים המדיניים באופן היותר טוב ומועיל בכל עידן ועידן".²⁵

כותב הרב עוזיאל: "מעלה יתירה ישנה בתורת ישראל... בזה שהיא תורת החיים, ומצותיה חקיה ומשפטיה מתאימים עם החיים בכל עת וזמן ובכל תקופה ותקופה".²⁶

כותב הרב יונה מרצבך: "תורתנו לא מיושנת היא אלא חיי החיים וממנה מקור חיים לכל זמן ולכל מקום... היא מסוגלת להיות מקור חיים חדישים יהודיים בכל חלקי החיים בלי יוצא מן הכלל".²⁷

כותב הרב סולובייצ'יק: "אני מאמין באמונה שלימה שזאת התורה ניתנת לקיום, לישום ולביצוע מלא בכל מקום ובכל זמן, בכל המערכות החברתיות והכלכליות והתרבותיות; בכל הנסיבות הטכנולוגיות ובכל התנאים הפוליטיים".²⁸

²⁰ משך חכמה דברים יג – טז.

²¹ אורות התורה יב ה. וראה שמונה קבצים א תלט. על מוסר טבעי ראה סעיף מ הערה 7.

²² דברי הגות והערכה, מה דודך מדוד עמי' 90. על היחס לבעלי חיים ועל שימור הסביבה ראה סעיפים רפה רפו.

²³ תנא דבי אליהו רבא כח. וראה סעיף לא.

²⁴ עולת ראייה ב פרקי אבות א א.

²⁵ אם הבנים שמחה עמי' סא.

²⁶ שו"ת משפטי עוזיאל ד חו"מ א.

²⁷ עלה יונה עמי' שצ.

²⁸ חמש דרשות עמי' 111 112.

ג. מערכת שלטונית

כותב רבי יעקב אנטולי: 'כי טבע בני אדם חלוק זה מזה ורצון זה כנגד רצון זה ולולי ממשלת אחד עליהם לא תשלם ביניהם הסכמה ותרבה המחלוקת ולפיכך באה מצות שופטים ושוטרים והקמת מלך בעם למשול בו ולהדריכו דרך ישרה"¹.

כותב הר"ן: "... ונמצא שמינוי השופטים היה לשפוט משפטי התורה בלבד, שהם צודקים בעצמם, כמו שאמר ושפטו את העם משפט צדק, ומינוי המלך היה להשלים תיקון סדר המדינה, וכל מה שהיה מצטרך לצורך השעה... אבל כאשר לא יהיה מלך בישראל, השופט יכול שני הכוחות, כח השופט וכח המלך"².

מצוה להקים מערכת שלטונית, גם כאשר אין מלך ואין בית דין גדול

א. כותב רס"ג: "ולוא השררה לא היה העולם מסודר, ולא נשלמו תקנותיו"³. כותב הרלב"ג: "... כי העם, לא יתכן שיהיו זולת רועה כמו שאמר משה 'ולא תהיה עדת ה' כצאן אשר אין להם רועה'"⁴.

פסוק מפורש בתורה: "פרו ורבו, שרצו בארץ ורבו בה", ומבאר הנצי"ב: "ורבו בה מלשון גדלות... והיה הצווי לעשות מלוכה וממשלה כדי שלא יהא איש את רעהו חיים בלעו"⁵.
ב. כותב הרב סולובייצ'יק: "... שכל חשיבותה של המדינה... נובעת מכך שהיא התגשמות וקיום של מצות בנין הארץ אשר לפי דברי הרמב"ן שני חלקי המצוה הן: א' לדור בארץ ישראל, וב' שלא נעזבנה ביד זולתנו, כלומר, להקים ממשלה יהודית בארץ ישראל"⁶.

¹ מלמד התלמידים פרשת שופטים. על מלך ועל סמכויותיו ראה סעיפים ז ח. על מנוי שופטים ראה סעיף י.
² דרשות הר"ן הדרוש האחד עשר. וראה ספר מלמד התלמידים פרשת שופטים; אברבנאל דברים כ י. וראה סעיף קטז הערה 6. על הפרדת רשויות ראה סעיף קנב.

³ ספר האמונות והדעות מאמר י ט. וראה תורת חובת הלבבות שער הבחינה פרק חמישי עמוד עו. וראה ספר העיקרים א ט: "ולזה יאמרו שהוא מן ההכרח שיסודר נימוס מחכם או חכמים להגביל הנאה והמגונה והעול והיושר בין אנשי המדינה, ויושם עליהם קצין שוטר ומושל להכריח העם על התמדת היושר בין האנשים והסרת העול, כדי שישלם על ידו הקבוץ המדיני באופן נאות". על שיטת המשטר הרצויה ראה סעיף יד.

⁴ רלב"ג יהושע א יח. וראה פירוש הרמב"ן על התורה במדבר י יד.
⁵ העמק דבר בראשית ט ז. וראה מדרש הגדול שמות כא, הקדמה לפרשה.

⁶ נפש הרב עמי' פו. וראה שו"ת ישועות מלכו יו"ד סו. וראה דברי סופרים לר' צדוק הכהן מלובלין אות יד: "מצות ישיבת ארץ ישראל, נראה לי עיקר כהמגילת אסתר בספר המצוות [סוף מצוות עשין מצות עשה ד']... וכלשון הכתוב 'וירשתם אותה וישבתם בה'... דהיא אישיבה דוקא כדרך ישיבת הארץ בשלוה ובממשלה דזה נקרא ישיבה". משמע מדבריו שבוה"ז לכו"ע מקיימים מצות ישוב א"י. וראה הרב זלמן קורן, "ממלכתיות ישראלית - משמעויות הלכתיות", ממלכת כהנים וגוי קדוש, עמ' 181 – 249, 200 ואילך.

לשלטון יהודי השלכות גם על שאלות בעניני איסור והתר. אחת הסיבות שלא תוקעים בחצוצרות בעת תענית בזמן הזה היא שארץ ישראל אינה תחת רשותנו, ראה מ"ב תקעו ס"ק א. וראה שו"ע או"ח תקסא א: "הרואה ערי יהודה בחורבן אומר: 'ערי קדשך היו מדבר' וקורע", ומבאר המ"ב שם ס"ק ב שמדובר בערים שאינן תחת שלטון ישראל. בזמן הזה אין לקרוע כשרואים את ירושלים שכן היא נמצאת תחת שלטון יהודי, ראה שו"ת אגרות משה או"ח ד ע יא. הערת הרב נבנצל: "ואדמו"ר זללה"ה חולק, כי בירושלים לא סגי בשלטון ובעיני אכילת קדשים ומעיי"ש". לדעת האדמו"ר מסאטמר, כאשר השלטון ביד ישראל יש לנהוג

מהנימוק הראשון מצוה להקים מערכת שלטונית גם בשבטים ובערים.⁷ כותב העקידת יצחק: "כי הצורך בכל עיר ועיר להיות עליה שופט אחד שיחזיר עניני אישי המדינה אל הכללות, רצוני שיוציאם מכלל איש הישר בעיניו יעשה ויביאם אל השקפת טוב כללותה".⁸ כותב מהר"ח אור זרוע: "... וגם בשביל המחלוקת שאם יתקנו ז' טובי העיר דבר יאמרו שבעה האחרים הטובים כמותן גם אנו נתקן ועיקר כוונתם כי כ"א ירצו להשתרר כמותן, נהגו קדמונינו לברור פרנסים להנהיג את קהלם ולנהלם".⁹ כותב הרב מכלוף משה הכהן: "... כמו שאי אפשר לאדם לחיות בלתי ראש כן אי אפשר לשום קהל לעמוד בלתי ראש ונשיא מנהל...".¹⁰

מערכת שלטונית חיונית להגשמת יעודי התורה¹¹

טובת היחיד שנינו: "רבי חנינא סגן הכהנים אומר הוי מתפלל בשלומה של מלכות שאלמלא מוראה איש את רעהו חיים בלעו".¹²

טובת הכלל כותב רש"י: "עיקר כבודם ופארים שלא שלטה בהן אומה".¹³ כותב הרד"ק: "וכן אמר להם כשיצאו ממצרים ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש, כלומר תהיו ממלכה בפני עצמה, ותהיו לי כהנים ומשרתים, לא עבדים לעם אחר, ותהיו לי גוי קדוש, נבדלים מטומאת העמים".¹⁴ כותב המהר"ל: "ראוי שכל אומה ואומה מצד שנבראה לעצמה, שלא תהא רשות אחרים עליה... וכן ישראל אינם ראויים לפי סדר המציאות, שיהיו תחת ממשלת אחרים, ויהיו אחרים משעבדים בהם".¹⁵ כותב השם משמואל: "... דהנה בדבור הראשון: 'אנכי ה' אלקיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים', הקשו הראשונים ז"ל למה לא אמר אשר בראתי את השמים והארץ... דיבור זה נוקב ויורד עד התהום לכל הזמנים ולכל העתים, שאי

קדושת שביעית גם בפירות שגדלו בא"י על אדמת נכרים, ראה מועדים וזמנים ב קמה בהערה. וראה שו"ת תשובות והנהגות ה שלא; סעיף קמ הערה 6. וראה סעיף רלג הערה 2.

⁷ על המשטר בשבטים ראה סעיף יח. על המשטר בעיר ראה סעיפים כ כא כב.

⁸ עקידת יצחק שער חמשה ותשעים. הערת הרב נבנצל: "בגמרא נהגו בשבעה טובי העיר". על טובי העיר ראה סעיף כב. וראה ילקוט שמעוני ישעיה שצד: "... דאמר רבי אבהו מנין שאין ממנין פרנס על הצבור בפחות מחמשים שנאמר שר חמשים". יתכן שכונת המדרש שאין מצוה למנות פרנס אם אין לפחות חמשים איש בישוב. ולכאורה מצד הסברא גם ציבור של עשרה צריך פרנס, כדרך שהיה ממונה בימי חז"ל שהיה ראש הכנסת, והוא הוא שר העשר, ואכמ"ל.

⁹ שו"ת מהר"ח אור זרוע סה. וראה שו"ת מהר"ם שיק חו"מ יט: "אבל כדי שלא להיות הדבר כקדירה דבי שותפי ויהי זה מושך לכאן וזה מושך לכאן, ונאמר מקרא מלא 'בפשע הארץ רבים שריה', ולזאת המנהג בכל קבוצת ישראל לבחור להם טובי העיר ולהם מסרו זכות שלהם כדי לעשות כל הדברים וכל התיקונים וכל הצטרכות של כל הציבור על פיהם". וראה פלא יועץ ערך הסכמה וערך גדול.

¹⁰ דרכי משה פרשת קרח.

¹¹ ראה סעיף ב ובהרחבה סעיפים כז – לא.

¹² משנה אבות ג ב. וראה סעיף ז.

¹³ רש"י בבלי סנהדרין צז ב ד"ה עוד מעט אחת היא.

¹⁴ רד"ק תהלים פרק קיד ב

¹⁵ נצח ישראל א. וראה סעיף רפז. מגילת העצמאות קובעת: "זו זכותו הטבעית של העם היהודי להיות ככל עם ועם עומד ברשות עצמו במדינתו הריבונית". על זכות טבעית ראה סעיף ל הערה 41; סעיף מ הערה 7; סעיף צח הערה 3; סעיף צט הערה 12; סעיף קיח הערה 63; סעיף קסז הערה 49; סעיף קפג הערה 27; סעיף רלג הערה 24.

אפשר שיהי' שעבוד על ישראל, שהרי ההקדש מפקיע אותם מידי שעבוד".¹⁶ מבאר המשך חכמה: "ולקחתי אתכם לי לעם וכו' – הוא לעם נימוסי ולאומי במשטר וסדר".¹⁷

אומר הנביא ישעיה: "ואשם דברי בפיך ובצל ידי כסיתך לנטע שמים וליסד ארץ ולאמר לציון עמי אתה",¹⁸ ומסביר הרמב"ם: "ואמר בשיבת מלכות ישראל ויציבותה ותמידותה כי ה' יחדש שמים וארץ כי זה נוהג בלשונו שהוא עושה שלטון המלכות כאילו הוא עולם מיוחד כלומר שמים וארץ".¹⁹

טובת האנושות כותב הראי"ה קוק: "בראשית מטעו של העם הזה... נתגלתה השאיפה להקים ציבור אנושי גדול אשר ישמור את דרך ה' לעשות צדקה ומשפט. זוהי השאיפה, שבאה מכח ההכרה הברורה והעזה והתביעה המוסרית הכוללת והרמה, להוציא את האנושיות מתחת סבל נורא של צרות רוחניות וחמריות ולהביאנה לחיי חופש מלאי הוד ועדן, באור האידיאה האלקית, ולהצליח בזה את כל האדם כלו. למלואה של שאיפה זו צריך דוקא שצבור זה יהיה בעל מדינה פוליטית וסוציאלית וכסא ממלכה לאומית...".²⁰

קידוש השם הנביא ירמיה אומר: "ואם לא תשמעוהו במסותרים תבכה נפשי מפני גוה", ומבארת הגמרא: "אמר רב שמואל בר יצחק: מפני גאוותן של ישראל שניטלה מהם ונתנה לנכרים".²¹ כותב הרב חרל"פ: "שלילת כבוד עם קדשנו, שלילת הכרת זכותם בתור עם רודה ומושל, ואשר לו ארץ מיוחדת ולשון מיוחדת – היא שלילת כבוד עליון וחילול שמו יתברך, וחייבים להתאמץ בכל עוז ועצמה להשיג את זה בכל האפשר".²²

לא די בהקמת מערכת שלטונית. יש לעשות כל מאמץ למנות אך ורק פרנסים²³ ראויים אשר יפעלו להגשמת יעודי התורה.²⁴ בית ראשון ובית שני חרבו לא רק בשל חטאי העם אלא גם בשל חטאי הפרנסים.²⁵

¹⁶ שם משמואל משפטים שנת תרע"ו ד"ה ונראה לפרש. וראה תהילים סו יב: "הרכבת אנוש לראשו באנו באש ובמים", ומבאר בראשית רבה מד כא: "א"ל במה אתה רוצה שירדו בניך, בגיהנם, או במלכות ר' חנינא בר פפא אמר אברהם ברר לו את המלכות, רבי יודן ור' אידי ור' חמא בר חנינא אמרו אברהם ברר גיהנם והקב"ה ברר לו את המלכות". מהגהת השם משמואל על שו"ת אבני נזר יו"ד סימן שיב אות נב, משמע כאילו אין מצוה למנות פרנס על עם ישראל אולם ראה סעיף קטן הערה 50. וראה קדמוניות היהודים ספר שנים עשר 300: "כשהבחין יהודה במחנה הצר ובהמונו עמד ודיבר על לב אנשי צבאו... אם נילחם עכשיו באומץ לב, ניתן לנו לשוב ולזכות בחירות... וחיבה יתירה נודעה לה מכם בגלל הזכות שהיא מעניקה לכם לעבוד את אלקים".

¹⁷ משך חכמה שמות ו ז.

¹⁸ ישעיה נא טז.

¹⁹ מורה נבוכים ב כט. וראה רמב"ם תשובה ט א.

²⁰ אורות, למהלך האידיאות בישראל ב.

²¹ בבלי חגיגה ה ב. וראה לנתיבות ישראל א, יהדות התורה – לדרישת המדינה היהודית, עמ' 63 – 66; לנתיבות ישראל ב, מזמור י"ט של מדינת ישראל, עמ' קנו - קסא.

²² מי מרום ג לחם אבירים יב.

²³ ראה שו"ת תשובה מאהבה א רח: "ויכל העוסקי' עם הציבור נקראי' בשם פרנסים". וראה רמב"ם דעות ב ג; רמב"ם סנהדרין כה א ושם כה ד. וראה הרב ד"ר יעקב נאכט, "הפרנס בישראל", סיני חוברת עא – עד, ירושלים, שבט אדר ניסן תשי"ג עמ' רסב - רפב ציון 1.

גם כיום מצוה להקים מערכת שלטונית. למרות זאת, במועצת גדולי התורה באירופה, שנערכה במרינבד (Marienbad) באלול תרצ"ז דנו הרבנים בתכנית החלוקה ומקצתם התנגדו להקמת המדינה. הרב פרדס, שהיה עורך עתון חרדי בארצות הברית, כתב: "הרב ווסרמן, הרב קאטלר, הרב ראטענבערג... רבני טשעכין ואונגארין הי' בדעתם לדחות כל ההצעה על דבר הקמת מדינה יהודית... ואף אם תהא בנויה על יסודות הדת, מפני שזהו כעין כפירה באמונת ביאת המשיח".²⁶ הרב פרדס מצטט את דברי הרב אלחנן ווסרמן: "... אשר בטח שלטון מדינה כזה יהיו בתי החנוך לפי חוקי הממשלה נגד דת התורה, והממשלה יכריח לחינוך כזה... אשר אגודת הציונים עומדים בראש מחללי הדת, ובפרהסיא לוחמים עם התורה, ומחנכים דור מינים ואפיקורסים...".²⁷

רוב המשתתפים במועצת גדולי התורה תמכו בהקמת המדינה. כתב הרב פרדס: "טענו כנגדם האדמור"ים מבויאן, סדיגורי, הרב צירלסון... הרב לוי... הרב סורוצקין כי אפשר להסכים לפי חוקי התורה להקמת מדינה יהודית בחלקה של ארץ ישראל בלי לכפור על ידי כך באמונת ביאת הגואל".²⁸ הרב פרדס מצטט את הצעת הרב צירלסון: "באשר כך היא ההשגחה העליונה, המתגלמת על ידי פקודת הממשלה הבריטית... יתכן כי כך הוא כונת הירושלמי בברכות במאמרו: כך היא גאולתן של ישראל בתחלה קמעה קמעה, כל מה שהיא הולכת היא רבה

²⁴ ראה תאומי צביה, דרשות המגיד מווילנא, פרק ד (עמ' סא): "יותר טוב שירעו הכבשים... בלי שום מנהיג כלל, כי אם לא יהיה כלל מנהיג אפשר שיתאספו ראשי עם לעיין ולפקח בעסקי הכלל... לא כן אם המנהיג והמנהל את הכלל הוא קטן שלא כלו לו חדשיו ואפרוח שלא נתפתחו עיניו הרי הוא מעוות לא יוכל לתקון אשר רבה המכשלה בזה וחתחתים בדרך". וראה סעיף פו הערה 17.

²⁵ ראה ירמיהו פרק כג א: "הוי רעים מאבדים ומפצים את צאן מרעיתי נאם ה' ", וראה רד"ק שם.

²⁶ הפרדס, בטאון אגודת ישראל באמריקה, שנה יא חוברת ז עמוד 8. וראה הפרדס חוברת ו עמוד 7. עורך הפרדס כותב דברים ששמע מפי ר' אלחנן ווסרמן: "אנו מודיעים דעת תורה שזהו אינו אתחלתא דגאולה רק אתחלתא דגלות". וראה שו"ת תשובות והנהגות ב קמ: "וכדאי להביא כאן דעת מרן הריז"ס זצ"ל על המדינה... והביא משמואל, ששמואל בא בטענה על שרוצים מלך, וקשה הלא מקרא מלא דיבר הכתוב שום תשים עליך מלך, אבל הם ביקשו מלך כדרך העולם שיארגן חילים ללחום נגד עמון ויושעו מאויביהם, וזה אסור, אלא ה' הוא מלכם והוא יושיעם כפי שישמרו התורה, וכן כאן הם דורשים מדינה להנצל מאנטישמיות וזה גופא אסור, כי כל הנהגת כלל ישראל שלא כדרך הטבע ותלויים רק בקיום התורה ומצוות ולא חי"ו במדינה... הלא כלל ישראל חי כל הזמן סמוכים על הבטחות הנביאים ועל האמונה בביאת המשיח ונסים גלויים שיתרחשו אז, ויסוד המדינה לנפץ כל אלו". רוב גדולי התורה במרינבד לא סברו כהגר"ז, וראה הערה 32. וראה המעיין 205, טבת תשע"ג עמ' 33: "בישיבת מועצת גדולי התורה שהתקיימה בתל אביב בכ"א חשוון תש"ח... הוחלט להודיע במברק לאנשי אגו"י בניו יורק ולונדון 'שדעת מועצת גדולי התורה שאין לעשות שום מעשה נגד המדינה היהודית או נגד השגת שני שלישים באו"ם ליסוד המדינה'. " וראה סעיף ו הערה 52. על טענה אחרת נגד הקמת המדינה ראה נפש הרב עמ' צח: "הרבי מסטמר הקשה בספרו... מי הרשה למנהיגים הציוניים להקריב כל כך הרבה קרבנות של נפשות יהודים בעד הקמת המדינה ובעד המשך קיומה?". וראה שם את תשובת הרב סולובייצ'יק לטענה זו. נראה להוסיף, שכשם שנוהגים במדת דרך ארץ בענייני פרנסה ובענייני בריאות כך ראוי לנהוג במדה זו בענייני בטחון הציבור ובענייני שלטון מדיני עצמאי, וראה מנחת שלמה א ז. על יציאה למלחמות ראה סעיפים רצג – רצו.

²⁷ הפרדס שנה יא חוברת ו' עמ' 7.

²⁸ הפרדס שנה יא חוברת ז עמ' 8.

והולכת. אין לנו לגור פן יהינו אחינו החפשים, בהיות רסן הממשלה בידם, להשתורר עלינו כאות נפשם... שסוף האמת, שהיא התורה, לנצח".²⁹

תשובה לאחת מטענותיו של הרב וסרמן, ניתן למצוא בדברי הרב סולובייצ'יק: "נכון, לא תמיד הננו שבעים רצון ממעשים ותכסיסים מסויימים של הממשלה אך אין זה גורע מחשיבותה של מדינת ישראל כמכשיר של הגשמת ירושת הארץ. הננו יודעים שהממשלה אינה המדינה עצמה; ממשלה באה וממשלה הולכת, מושל הולך, מושל בא, והארץ - המדינה - אנו מקוים להקב"ה לעולם עומדת".³⁰

בהצבעה שנערכה בסיום הדיון, תמכו רוב חברי מועצת גדולי התורה בהקמת מדינה יהודית.³¹ הגרי"ז אמר על החלטת הסיכום: "והקב"ה נוטה בתר רוב, והרי הסכימו על עצם המדינה...".³²

על תרומת המדינה לקיום העם כותב הרב וויינברג: "הויכוח הנולד עם השאלה אם יש להכיר במדינה חילונית שלא הושתתה, לצערנו הגדול, על בסיס התורה והמצוות, מתנדף כעשן מול המציאות החיה והקיימת של מעצמה ממלכתית ישראל עם מערכת בטחונות כבירה, השומרת במסירות נפש שאין דוגמתה על חיינו וחיי בנינו בפנים הארץ, ועל כבודנו וזכויותנו מחוצה לה".³³

על תרומת המדינה לחיזוק הדת כותב הרב סולובייצ'יק: "נראה שאילו היתה המדינה היהודית שבא"י מתבטלת, בודאי היתה ההתבוללות שבאמריקה ושבאירופה רבה פי כמה, כי רק על ידי המדינה יש קצת כבוד וגאווה ושטאלץ ליהודים בזמן הזה...".³⁴ כותב הרב שטרנבוך: "יכולים לקיים כאן את כל המצוות הנהגות בזה"ז כולל המצוות התלויות בארץ שאי אפשר לקיימם במקום אחר... חיי תורה כאן הם נפלאים ואין דוגמתם...".³⁵

²⁹ הפרדס שנה יא חוברת ו עמ' 8.

³⁰ חמש דרשות עמ' 98. וראה נפש הרב עמ' צג. וראה עין איה שבת א פרק שני רסג שהלכה כר' יהודה ומכאן שיש מקום לעשות הבחנה בין היחס לשליט באופן אישי ובין ההתייחסות למעשיו. כיו"ב, ראה גם דברות משה שבת כו צב. וראה רמב"ם חנוכה ג א: "חזרה מלכות לישראל יתר על מאתים שנים עד החורבן השני", ובחלק מתקופה זו שלטו מלכים רשעים. וראה הערה 6.

³¹ ראה הפרדס שנה יא חוברת ו עמ' 8.

³² שו"ת תשובות והנהגות ב קמ. וראה שו"ת תשובות והנהגות ה רצז; שו"ת יביע אומר ו או"ח מא (ה). הרב וולבה, כותב בספרו בין ששת לעשור עמ' ע: "לדעת מנהיגי יהדות התורה היה יסוד המדינה מוקדם מדי". יש לעיין האם ידע בעת כתיבת הדברים על הדיון ועל ההחלטות שנתקבלו במרינבד.

³³ לפרקים עמ' רצג.

³⁴ נפש הרב עמ' צח. וראה איש האמונה, קול דודי דופק עמ' 80. וראה דברי הרב הרצוג, "על משפט התורה בישראל", הלכה פסוקה עמ' יא: "פחד פחדתי שאם השחר, שהתחיל לעלות בארץ האבות והנביאים, יתעלם ויסתתר ח"ו לזמן ארוך תהיינה התוצאות מרות מאד, עד כדי לסכן את עצם קיום היהדות, על כל פנים בגולה". וראה תחוקה לישראל על פי התורה א עמ' 19 - 20.

וראה חידוש הצינונות עמ' 107: "אם מדינת ישראל לא היתה קמה, בצורה זו או אחרת, אזי יש להניח שהלם השואה היה מחסל את יכולת הקיום המשמעותי של העם היהודי הנותר בתפוצות".

³⁵ שו"ת תשובות והנהגות ד סוף סימן שכז (עמ' טט). בארצות הברית, לעומת זאת, בה מתגורר חלק נכבד מהעם היהודי, השלטון מתערב בתכני הלימוד עד לגיל התיכון ועד בכלל. השלטון שם - מכח עקרון הפרדת הדת והמדינה - אינו מקצה פרוטה אחת לבתי ספר דתיים, ראה החוקה האמריקאית עמ' 122 - 124. וראה סעיף ק.

הרב צבי פסח פראנק כותב על קידוש השם שבהקמת המדינה: "והנה פתאום מתוך החושך והערפל הכבד אשר כסה את עין הארץ נתבקעו ניצוצי אור וכמו השחר עלה על שמי ארצנו הקדושה וכבוד ה' עלינו זרח להרמת קרן ישראל לעיני הגוים, שיכירו וידעו כל יושבי תבל, בזכותנו לבנות את בית ישראל בארצנו..."³⁶ כותב הרב הרצוג: "... על ידי כך תרום קרן ישראל וכבוד אלקי ישראל, כלומר מושג האלקות של היהדות יתרבה בעולם, ונמצא שיש כאן מצות קידוש ה' לעיני הגוים".³⁷ כותב הרב סולובייצ'יק: "כל טענות התיאולוגים הנוצרים, שהקב"ה נטל מכנסת ישראל את זכויותיה בארץ ישראל... נתבדו בפרהסיא על ידי יסוד מדינת ישראל כטענות שקר, שאין לה שום עיקר ושורש".³⁸ הרב צבי יהודה קוק כותב: "יש במדינת ישראל דברים מכאיבים שיש בהם חילול השם מרובה... לכאורה אפשר לדון: קידוש השם בבנין מלכות ישראל, מחד גיסא וחילול השם – מאידך גיסא על זה הורו לנו חז"ל בתלמוד ירושלמי כי 'קידוש השם גדול מחילול השם'... ביאורו שכשהם נמצאים יחד, כשבאותו ענין יש צד קידוש השם וצד חילול השם, אין אומרים ספיקא ושב ואל תעשה, אלא שצד קידוש השם הוא הגדול המכריע והמחייב".³⁹

כמה מורי הוראה מובהקים התנגדו לכתחילה להקמת המדינה, אולם לאחר הקמתה הביעו תמיכה בהמשך קיומה.⁴⁰

גם כיום מצוה להקים מערכת שלטונית בארץ ישראל ובכל קהילה יהודית. כותב הרב הענקין: "בזמן ובמקום שישראל מקובצים יחד, והם שומרי תורה, עליהם להיות מצויינים ואגודים בקהלה מיוחדת... ועליהם למנות דיינים וטובי העיר שיפקחו בתקנות הקהלה הן בעניני תורה והן בדרך ארץ".⁴¹

אומרת הגמרא: "לא קבלו ישראל את התורה אלא כדי שלא תהא אומה ולשון שולטת בהם".⁴² כותב הראי"ה קוק: "כל הזכויות הטובות שראוי לישראל למצוא על פי גורלו בתבל ישבו אליו בכל המילוי והטוב, שבהן כלולים כבר ארצו וממלכתו וכל חירותו, קניניו החומריים והרוחניים כולם, חופש השפעתם והכרת כבודם בקרבן, בדגל נשא, ובעולם בכל הרחבתם הראויה להם".⁴³

³⁶ משפט הצבא בישראל, הסכמה.

³⁷ תחוקה לישראל על פי התורה א עמ' 20.

³⁸ איש האמונה, קול דודי דופק עמ' 79.

³⁹ לנתיבות ישראל ב, "מזמור י"ט של מדינת ישראל" עמ' קנו – קסא, קסא.

⁴⁰ ראה שו"ת בני בנינים ב הערה לסוף סימן נא: "הגמון" (הרב יוסף אליהו הענקין) זצלה"ה התנגד בכל תוקף להקמת המדינה... ואולם אחרי הקמתה נלחם באלה שהפגינו נגדה בפני הגוים... שאם היהודים לא יתמכו במדינה שוב תפרוץ מלחמה וייהרגו יהודים". וראה מכתבו של הרב אליהו מאיר בלאך, מצוות השלום עמ' 605 – 606: "עצמאות ישראל והקמת המדינה הרי זה מאורע חשוב בחיי עמנו, וכדאי שחברי אגו"י ישתמשו, כשיש אפשרות להביע את דעתם והשקפתם... להסיר עקשות פה ולזות שפתיים הנפוצות על אגו"י".

⁴¹ תשובות איברא ב צו ב. וראה סוף סעיף כב וכן סעיף כג הערה 57.

⁴² בבלי עבודה זרה ה א.

⁴³ עין איה שבת ב פרק ששי מו.

ד. מקור הסמכות של השלטון

מאז ומעולם העלו מלכי אומות העולם נימוקים שונים לזכותם לשלוט בעמם.

על פי התורה אין מקום לנימוקים אלו.

- המלך נברא תחילה ורק אחר כך נברא העם, ולפיכך העם כפוף למלכו.¹ שאול, המלך הראשון בישראל, נמשח על ידי נביא מאות שנים לאחר יציאת מצרים.
- העם הוא קנינו הפרטי של המלך.² על פי התורה, עם ישראל הוא עבד ה' ולא קנין המלך: "כי לי בני ישראל עבדים, עבדי הם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים..."³. כותב הרש"ר הירש: "המלך קיים איפוא למען חברת העם, למען אשר ימצאו חבריה זה בזה וזה עם זה את תכלית ייעודם אבל אין חברת העם קיימת למען המלך".⁴
- האדמה היא רכוש המלך ולכן החפץ להשאר עליה חייב לציית לו ציות מוחלט.⁵ על פי התורה, כל העולם כולו שייך לקב"ה. פסוק מפורש בתורה: "כי לי כל הארץ".⁶ ארץ ישראל ניתנה לעם ישראל כולו ולא למלכים.⁷
- הא-ל הוא הממליך מלכים ולפיכך סמכויותיהם בלתי מוגבלות.⁸ על פי התורה, הקב"ה ממליך מלכים⁹ על דעת שהם יהיו כפופים לתורה, לחוקים ולעם.¹⁰

¹ ראה Ideas of Divine Rule in the Ancient East הרצאה שניה, עמ' 33 ואילך. הכותב מדגיש עד כמה ההשקפה היהודית שונה מהשקפה זו, ראה עמ' 35.

סיר רוברט פילמר (Sir Robert Filmer), שהיה פילוסוף פוליטי חשוב באנגליה לפני כשלוש מאות וחמשים שנה, כתב שכשם שאדם הראשון רדה בחית השדה ובדגת הים, כך זכאי שליט לרדות באזרחיו, ראה Natural Rights עמ' 8. וראה סעיף רמה הערה 23.

² ראה רמב"ם עבדים ט ד; שו"ת רדב"ז ג תקלג; שו"ת שו"ע יו"ד רסז ס"ק כ.

³ ויקרא כה נה. וראה דבר"ר ה ח: "רבנין אמרי: כיון שעמדו מלכים על ישראל והתחילו משעבדין בהן אמר הקב"ה לא אתם עזבתם אותי ובקשתם לכם מלכים...".

⁴ פירוש הרש"ר הירש שמות ו ז. וראה פירושו לבמדבר טז ח - יא. וראה סעיף פג.

⁵ לדעת חלק מן הראשונים, השקפה זו מונחת ביסוד הכלל של דינא דמלכותא דינא, ראה א"ת ערך דינא דמלכותא דינא. וראה סעיף לח הערה 36. וראה Authority and Law in the Ancient Orient עמ' 16; Politics, Law and Ritual in Tribal Society עמ' 37 ואילך.

⁶ שמות יט ה. וראה ירושלמי קידושין א ו: "גייזבר שנתן מעות הקדש במטלטלין קנה הקדש בכל מקום שהוא שנאמר: 'לה' הארץ ומלואה תבל ויושבי בה' ". כע"ז ראה בבלי חולין קלט א. וראה המאירי קידושין כח ב; ספר החינוך של.

⁷ ראה שו"ת חתם סופר חו"מ מד; קובץ שיעורים בבא בתרא כג. וראה סעיף ט. נ"ל, שדברי רש"י, בראשית א א, שכל הארץ של הקב"ה היא באים לסתור את טענת המלכים שכל הארץ שייכת להם.

⁸ ראה EB (2008), divine right of kings.

⁹ ראה דניאל ב כא. וראה פירוש הרמב"ן על התורה דברים יז טו: "שכל מולך על עמים מאת האלקים היא לו... וכך אמרו (ב"ב צא ב) אפילו ריש גרותא מן שמיא מוקמי ליה, יאמר 'שום תשים עליך מלך' כל אשר יהיה נגזר מן השמים שימלוך". וראה דברי הימים א כט כג: "וישב שלמה על כסא ה' למלך...". וביאור המיוחס לרש"י שם ועל פסוק יא; ספרי על דברים יב י; פירוש הראב"ע שמות יז טז ועל תהילים מה ז. וראה סעיפים קטו קכג.

¹⁰ ראה סעיפים לב - לח. וראה דרשות הר"ן יא שהעם חטא משום שהוא רצה מלך בעל סמכויות בלתי מוגבלות. על חטא העם ראה סעיף צו הערה 29.

- המלך עצמו הוא אלוהות.¹¹ תפיסה זו עומדת בניגוד ליסוד הראשון של עיקרי האמונה.¹² "אמר לו הקב"ה למלך... ראה שאחד מבני אדם אתה, ואני הוא מלך מלכי המלכים שליט במעלה ובמטה ולי הכלי".¹³

על פי התורה, כל החלטה הנוגעת לקביעת שיטת המשטר, לסמכויות השליטים, לבחירתם ולחוקים חדשים מותנת בהסכמת העם¹⁴

שיטת המשטר

שלטון מרכזי לדעת רבים מן הראשונים מצוה למנות מלך.¹⁵ קיום מצוה זו מותנה בהסכמת העם. הרמב"ן כותב: "והזכיר 'ואמרת' כי מצוה שיבואו לפני הכהנים הלויים ואל השופט ויאמרו להם רצוננו שנשים עלינו מלך".¹⁶ הנצי"ב מבאר: "... ונראה... בענין השייך להנהגת הכלל נוגע לסכנת נפשות, שדוחה מצות עשה, משום הכי לא אפשר לצוות בהחלט למנות מלך כל זמן שלא עלה בהסכמת העם לסבול עול מלך, על פי שרואים מדינות אשר סביבותיהם מתנהגים בסדר יותר נכון או אז מצות עשה לסנהדרין למנות מלך... משך שלש מאות שנה שהיה המשכן נבחר בשילה לא היה מלך והיינו משום שלא היה בזה הסכמת העם".¹⁷ בזמן שאין מצוה למנות מלך,¹⁸ העם הוא זה שקובע את שיטת המשטר.¹⁹ כותב הראי"ה קוק: "נראים הדברים שבזמן שאין מלך, כיון שמשפטי המלוכה הם גם כן מה שנוגע למצב הכללי של האומה, חוזרים אלה הזכויות של המשפטים ליד האומה בכללה...".²⁰

¹¹ ראה מדרש שמות רבה ח ב: "... ד' בני אדם שעשו עצמן אלהות והרעו לנפשם ואלו הן חירם ונבוכדנצר ופרעה ויואש מלך יהודה". וראה תנחומא בראשית ז על אדריאנוס. וראה רש"י אסתר ג ב. וראה EB (2008), sacred kingship ובהרחבה Ideas of Divine Rule in the Ancient East בהרצאה הראשונה. וראה 4 17 - 74 Azure 1998 "Judaisms and Disobedience Now", Yoram Hazony, ובעיקר שם פרק II.

¹² ראה משנה עם פירוש הרמב"ם סנהדרין הקדמה פרק ז.

¹³ מדרש הגדול שמות כא, הקדמה לפרשת משפטים. וראה במדרי"ר יד ו: "וידבר ה' אל משה לאמר אני ה' למה צריך כאן לומר אני ה' אלא אמר הקב"ה למשה אע"פ שעשיתך אלוהו של פרעה... הזהר להיות אלהותי עליך שלא עשיתך אלוהו כי אם לפרעה לבדו". וראה ספרי עם עמק הנצי"ב, במדבר יח כ.

¹⁴ ראה סעיפים קיב שי. וראה שו"ת משפט כהן קמד, שהחלטה ציבורית צריכה להתקבל גם על פי דעת הציבור וגם על דעת בית דין. ונראה להוסיף שהעם קבל על עצמו את התורה, כמבואר בסעיף א, ועל בית דין לאשר שהחלטות הציבור אינן עומדות בניגוד לתורה, וראה סעיפים לב קכט.

ראוי לציין, כי כל אחד, בין שיש לו סמכות שלטונית ובין שאין לו, יהא המשטר והשלטון אשר יהיו, מצוה לפעול ככל יכולתו לחיזוק הדת ולתיקון העולם. ראה בבלי סנהדרין ה א: "לא יסור שבט מיהודה" - אלו ראשי גליות שבבל, שרודין את ישראל בשבט, ומפרש רש"י ד"ה שרודים את העם: "שיש להם כח ורשות מאת מלכי פרס". וראה שו"ת הרשב"א ב רעט; שו"ת הרשב"א ג תיא; שו"ת מהר"ם מרוטנבורג פראג אלף א; חידושים המיוחסים לר"ן על סנהדרין מו א ד"ה ב"ד מכין ועונשין וכו'; שו"ת חתם סופר חו"מ קעז. וראה פסקים וכתבים ט חו"מ י"א, שסמכות הרבנים ובתי הדין הרבנים במדינת ישראל אינה נובעת מחוק המדינה אלא מכח התורה. וראה קובץ תשובות ג רלא: "בדבר שיש בו משום תיקון העולם יש כח לחכמי ישראל שבכל דור ודור לגדור גדר ולעמוד בפרץ גם במקום שאין לנו צירוף של הורמנא דמלכא".

¹⁵ ראה סעיף ז.

¹⁶ פירוש הרמב"ן על התורה דברים יז יד. וראה כד הקמח ערך רשות. וראה סעיף צה.

¹⁷ העמק דבר דברים יז יד. וראה פירוש הרש"י הירש שם.

¹⁸ ראה סעיף ז.

ראשונים אחדים סוברים, שאין כלל מצוה למנות מלך.²¹ לשיטתם, בכל מקום ובכל זמן העם הוא זה שקובע את שיטת המשטר. כותב ריה"ל: "וכך תעמוד המדינה על השלמות הגדולה ביותר האפשרית לה, וכל אנשיה יהיו נהנים מברכותיה... הכל לפי החק ומתוך הסכמה".²²

משטר פדרלי בזמן שנים עשר השבטים יושבים על נחלותיהם, בראש העם עומד מלך ובראש כל שבט עומדים נשיא ובית דין שבטי, מתנהלת המדינה כמדינה בעלת משטר פדרלי.²³ בכל זמן אחר התורה מיפה את כח העם להחליט אם להקים משטר כזה.²⁴

תושבי העיר הם הקובעים את שיטת המשטר בעירם.²⁵

סמכויות השליטים

מלך כותב הר"ן: "ונמצא כתוב לרבינו יונה ז"ל... שהמלכים כלם אינם מולכים על דרך הכבוד, אבל הוא מולך עליהם כפי מה שירצו ההמון לתת לו מן הכבוד כן יהיה לו מן המלכות...".²⁶ כותב המהרי"ץ חיות: "כל משפטי המלוכה המה רק ענין התקשרות בין המלך להעם ועל אופנים הללו נאותו הצדדים, והעם התרצו לוותר הונם ורכושם לטובת הכללי".²⁷

בית הדין הגדול התורה קובעת את סמכויותיו של בית הדין הגדול, אולם הדיינים עצמם רשאים לצמצמן²⁸ או להרחיבן.²⁹

¹⁹ ראה סעיף יד.

²⁰ שו"ת משפט כהן קמד (עמ' שלז). ראה סעיף יד הערה 41.

²¹ ראה סעיף ז.

²² כוזרי ג יט. וראה הרב חיים דוד הלוי, "דעת תורה בעניינים מדיניים", תחומין ח עמ' 365 – 367.

²³ ראה סעיף יח.

²⁴ ראה סעיף יח.

²⁵ ראה סעיף יט.

²⁶ דרשות הר"ן הדרוש האחד עשר. וראה אברבנאל שמואל א ח ד - ו סוף ד"ה הדבור הראשון: "וגם זה בכל המלכויות אינו בשוה, כי בקצתם יהיה יכולת המלך מוגבל כמו במלכות אראג'ין ובקצתם יהיה בהחלט". וראה שו"ת הרשב"ש ריב: "... שבארץ אדום יכול המלך להטיל דבר ידוע על כל בני מדינתו והוא מחוקי המלוכה אצלם, אבל בארץ ישמעאל אינו כן אלא דבר הקצוב הידוע לבד... והרא"ש ז"ל כתב כפי מנהג ארצו... והרמ"ה ז"ל שהיה מארץ ישמעאל... כתב כפי מנהג ארצו, הכל דין אמת". וראה מלבי"ם מלכים א יב ד: "וידוע שיש שני מיני ממלכות... ממלכה מוגבלת, שאין המלך יכול לעשות דבר רק על פי הסכמת העם ונבחריהם ועל פי נמוסי המדינה... ויש ממלכה בלתי מוגבלת, שהמלך משתרר לבדו כחפצו...". וראה מלבי"ם ריש מגילת אסתר; שו"ת עמוד הימיני ט. וראה סעיפים ח ט. וראה א"ת ערך דינא דמלכותא דינא ובספר דינא דמלכותא דינא. וראה government (2008) EB.

²⁷ כל ספרי מהרי"ץ חיות א, תורת נביאים פרק ז דין מלך ישראל. וראה תורת משה שופטים ד"ה ס"פ בני העיר, שניתן להתנות עם מלך חדש שיקל את עולם. וראה שו"ת דבר אברהם א א. וראה סעיף כד.

²⁸ ראה רמב"ם סנהדרין יד יג: "ארבעים שנה קודם חרבן בית שני בטלו דיני נפשות מישאל אף על פי שהיה המקדש קיים, מפני שגלו הסנהדרין ולא היו שם במקומן במקדש".

²⁹ ראה סעיף א וסעיף כד, שלדעת הר"ן משבטלה מלוכה בישראל עבר כח המלך לבית הדין הגדול, ומסתבר שזאת תקנת חכמים.

פרנסי העיר פוסק הרשב"א: "ונותנים להם כח בכל מקום ומקום כפי מה שמסכימים עליהם".³⁰ כותב הרש"ר הירש: "וכפי בחירת העדה והכוח אשר יתנו להם נחשבים המה לבאי כוח העדה".³¹

מרא דאתרא כותב השרידי אש: "כבוד הרב והשפעתו הכללית הגיעו בליטא לשיא שאין כמוהו בכל תולדות ישראל בגולה... עמדת מנהיגות זו של הרבנים לא נבעה, כמובן, מתוך כוח שלטונם העצמי והטלת מרות, היא הוענקה להם על ידי העם מרצונו הטוב, כי ראה את הרבנים כגדולי אנשיו בין מבחינת מידות, ובין מבחינה שכלית".³² קהילות אחרות, לעומת זאת, נתנו למרא דאתרא סמכויות מצומצמות.³³

בתי דין עירוניים התורה קובעת את סמכויות בתי הדין בערים, אולם ביד התושבים להוסיף או לגרוע מסמכויות אלה.³⁴

שיטת הבחירות

התורה קובעת עקרונות בחירה: א. הכישורים הנדרשים מפרנסים.³⁵ נוהל בחירות.³⁶ ג. "אין מורידים משררה".³⁷ ד. מנוים עוברים בירושה.³⁸ ה. נוהל הדחה.³⁹ התורה מתירה לציבור להחליט על שינויים אחדים.⁴⁰

מנויים

אומרת הגמרא: "אין מעמידים פרנס על הציבור אלא אם כן נמלכים בציבור תחילה".⁴¹ כותב הרב צדוק הכהן מלובלין: "כל שררה ומעלת שום אדם מישראל אינו משלו לבד... רק מצד בני ישראל שהם מהם ומכללם נבחרו".⁴²

מלך המדרש אומר: "... שהעם ממליכים את המלך ואין המלך ממליך את עצמו אם אין העם ממליכים אותו".⁴³ כותב המהר"ל: "... שנתנה לישראל כח המלכות והכלל

³⁰ שו"ת הרשב"א א תכח. וראה סעיפים כ כב קט.
³¹ חורב עמ' 448. וראה קהלות יעקב ב"ב ח. וראה סעיף כב. בחו"ל הקף סמכויות הפרנסים והרבנים היה תלוי גם בהסכמת השלטון המרכזי, ואכמ"ל.
³² לפרקים עמ' י - יא.
³³ ראה סעיף כא.
³⁴ ראה סעיפים כ כג. וראה פנקס קהל וירונה ב החלטה תקיז משנת שמ"ט לפ"ק, שבה ויתרו הפרנסים על הדרישה שהדיינים ינמקו את פסקיהם. על תקנות הנוגעות לסדר הדין ולענישה ראה סעיפים ש שב שלג.
³⁵ ראה סעיף קא.
³⁶ ראה סעיף קיז.
³⁷ ראה סעיף קכג.
³⁸ ראה סעיף קטז.
³⁹ ראה סעיפים קכג - קכה.
⁴⁰ ראה סעיפים קיז - קכ וסעיף קכה.
⁴¹ בבלי ברכות נה א. וראה סעיף קיב.
⁴² דברי סופרים כד. וראה פרי צדיק, פרשת תרומה א.

מקבלים את המלך להיות מלך מושל".⁴⁴ כותב הגר"א: "... המלכים אשר על המדינות בהסכמת אנשי המדינה וקציניה, שימלוך הוא עליהם להעמיד המדינה על אדני הצדק".⁴⁵

נשיא בית הדין הגדול כותב הרב שטרנבוך: "... וכל בית ישראל קיבלו סמכותו, שהיה כמו מלך עליהם".⁴⁶

בית הדין הגדול כותב הרב פישר: "הכח שנתנה תורה לבית דין הגדול שבלשכת הגזית, אף הוא מותנה בקבלת כלל ישראל עליהם את הדיינים שנתמנו לכך".⁴⁷

נביא כותב הר"ן: "הנביא שינבא להמון ומודיע מה שצוהו השם יתברך, יצטרך שיהיה נבחר ונרצה מכל הכתות, מאוהבי החכמה ואוהבי העושר ואוהבי הגבורה...".⁴⁸ הנבואה בטלה מישראל משום שהעם בזה אותה.⁴⁹

נשיאי השבטים כותב הנצי"ב: "... הנשיאים היו בהסכמת כל שבט שהוא הגדול בהם, והקב"ה הסכים בשעת המנין אשר המה יהיו עומדים על הפקודים".⁵⁰

קיבוץ כל חכמי ישראל כותב הרב פישר: "... קיבוץ כל חכמי ישראל או רובן בכל מקום שהם הם בית דין של כל ישראל... תלוי כל זה בקבלת הציבור".⁵¹

גדול הדור כותב היש"ש: "דלאו כל כמיניה אפילו יחיד בדורו למיגור ולמיקנס אם לא מרוצה לעם בהרמנא דידהו...".⁵²

פרנסי העיר אומר המדרש: "אפילו חזן הכנסת אינו נוטל שררה לעצמו".⁵³ כותב ההגהות מימוניות: "כמו שגדולי הדור הפקירן הפקר בכל מקום במיגדר מילתא ותקנתא הכי נמי טובי העיר בעירם דעלייהו סמכי כל בני העיר וכל הנסמכין עליהם".⁵⁴

בית דין עירוני כותב הקובץ שיעורים: "אבל מי הן הבית דין דבר זה תלוי בהסכמת רוב אנשי העיר".⁵⁵

מרא דאתרא כותב הקובץ שיעורים: "דבר זה תלוי בהסכמת רוב אנשי העיר שאם הסכימו למנות עליהם חכם פלוני לרב עליהם נעשה רבן וחייבים לשמוע להוראותיו".⁵⁶

⁴³ פרקי דרבי אליעזר יא. וראה סעיף קיב.

⁴⁴ נתיבות עולם נתיב העבודה יח. וראה תחוקה לישראל על פי התורה א עמ' 129.

⁴⁵ דבר אליהו על איוב ג יט.

⁴⁶ מועדים וזמנים ו יד.

⁴⁷ דרשות בית ישי טו. וראה ספר החינוך ד.

⁴⁸ דרשות הר"ן הדרוש החמישי.

⁴⁹ ראה אבדר"ן נוסחא ב פרק מז. וראה בבלי סנהדרין יא א; משך חכמה ויקרא טז א.

⁵⁰ העמק דבר במדבר ז א. וראה שם במדבר א ד.

⁵¹ דרשות בית ישי א סוף דרשה טו. וראה סעיף טו.

⁵² ישי"ש ב"ק ט ס"ק ז. וראה סעיף טז.

⁵³ בר"ר עט ח. וראה שו"ע או"ח קלט ג. השררה של חזן הכנסת נובעת מכך שהוא מבצע עונש מלקות, ראה

משנה מכות ג יב; ירושלמי קידושין ד ה.

⁵⁴ הגהות מימוניות תשובות השייכות לרמב"ם ספר שופטים י. וראה שו"ע או"ח קנג יד.

⁵⁵ קובץ שיעורים א בבא בתרא רעג. וראה תשב"ץ א קסא וכן ישי"ש ב"ק פרק תשיעי ז. וראה שו"ת דבר

אברהם א א אות ה: "אין כח ביד ב"ד להפקיע ממון של אינם יהודים שאינם בית דין עליהם...".

⁵⁶ קובץ שיעורים א בבא בתרא רעג. על מקור הסמכות של הרבנות הראשית ראה סעיף יז.

הכתוב מספר על בריתות שנכרתו בין השליטים ובין הציבור ובהן סוכמו שיטת המשטר וסמכויות השליטים.⁵⁷ פסוק מפורש בספר יהושע: "ויכרות יהושע ברית לעם ביום ההוא וישם לו חק ומשפט בשכם",⁵⁸ ומבאר הרמב"ן: "אינם חוקי התורה והמשפטים, אבל הנהגות וישוב המדינות...".⁵⁹ ספר דברי הימים אומר: "ויבאו כל זקני ישראל אל המלך חברונה ויכרת להם דוד ברית בחברון לפני ה' , ומפרש רש"י: " ויכרות להם דוד ברית' -... וגם בין המלך ובין העם להיות לו לעבדים כמשפט המלך וגם המלך לעשות כחוק לעבדיו ללחום מלחמותם".⁶⁰

סדר עולם זוטא כותב: "ומה שאמר עוד ר' נתן הכהן על דברי ראש גלות היאך יתמנה והיאך יכרתו לו כל העם ברית בשעה שיתמנה...".⁶¹

בשו"ת המבי"ט מצאנו שאלה של קהילה, אשר עם מנוי המרא דאתרא נשבעה לקבל את מרותו.⁶²

חקיקה פירוש התורה אינו תלוי בהסכמת העם אך עליו להסכים לכל יזמה חקיקתית. אין גוזרים גזירה על הציבור אלא אם כן הציבור יכול ורוצה לעמוד בה.⁶³ כותב הרב ברויאר: "כי החוק אינו תלוי בכוח הכפיה של המדינה... החוק הוא הסדר הציבורי מחייב הנשען על רצון הכלל. רצונו של הכלל הוא שצריך להיות בסיס לחוק והוא צריך להיות חזק דיו, שיהיה ביכולתו להכניע את רצונו של היחיד".⁶⁴

גם כיום כל החלטה הנוגעת לקביעת שיטת המשטר, לסמכויות וכו' מותנת בהסכמת העם.

על המשטר בימות המשיח אומר הנביא יהושע: "אחר ישבו בני ישראל ובקשו את ה' אלוהיהם ואת דוד מלכם ופחדו אל ה' ואל טובו באחרית הימים",⁶⁵ ודורשים חכמים: "א"ר סימון בר מנסיא אין ישראל רואין סימן גאולה לעולם עד שיחזרו ויבקשו שלשתם, הדא הוא דכתיב:

⁵⁷ ראה אברבנאל דברים יז ד: "... שהעם בהמליכם מלך כורתים לו ברית...". וראה העמק דבר ויקרא כו כה.

⁵⁸ יהושע כד כה.

⁵⁹ פירוש הרמב"ן על התורה שמות טו כה.

⁶⁰ דברי הימים א יא ג. וראה רש"י ד"ה לפני ה': "והלא לא היה המשכן בחברון אלא מהו לפני ה' כל מקום שעושין תנאי או כורתין ברית, המקום שם הוא, דוגמא ביפתח לפני ה' במצפה...". וראה שמואל ב ה ג: "ויכרת להם דוד ברית בחברון", ומפרש רבינו ישעיה: "הם נשבעו לו לעבדו והוא נשבע להם לשפוט אותם ולהנהיגם בצדק". וראה מלכים ב יא יז. בעקבות דברי הרב סולובייצ'יק, איש האמונה, איש האמונה הבודד עמ' 28, אפשר להוסיף, שהברית שבין העם ובין הקב"ה היא ברית של קהלת האמונה ואילו הברית שבין העם ובין העומד בראשו היא ברית של הקהילה הטבעית, וראה סעיף כד הערה 20.

⁶¹ סדר החכמים וקורות הימים ב עמ' 83.

⁶² ראה שו"ת מבי"ט ג קפח.

⁶³ ראה סעיפים שז שי.

⁶⁴ ציוני דרך עמ' 25. וראה פרופ' מרדכי ברויאר, "ארבעה הספדים על תיאודור הרצל מפרי עטו של יריב, ליום השנה החמישים לפטירתו של ד"ר יצחק ברויאר ז"ל" המעיין, תמוז תשנ"ו 7 עמ' 15: "לדיננו אין המדינה היהודית מטרה לעצמה, ומה גם שאנחנו שוללים את עקרון הריבונות המדינית... הריבונות אינה מיוסדת על החוק אלא על העוצמה הפיסית האלימה". הוא בודאי לא התכוון למדינה דמוקרטית ליברלית.

⁶⁵ יהושע ג ה.

'אחר ישובו בני ישראל ובקשו את ה' אלהיהם' - זו מלכות שמים, 'ואת דוד מלכם' - זו מלכות בית דוד, 'ופחדו אל ה' ואל טובו' - זה בית המקדש⁶⁶.

*

ההכרזה לכל באי עולם בדבר זכויות האדם קובעת: "רצון העם הוא היסוד לסמכות של הממשלה"⁶⁷, דהיינו שהעם הוא הריבון.⁶⁸ רצון העם בא לידי בטוי באופן ממסדי בעת בחירות.⁶⁹ בכמה מדינות רצון העם בא לידי בטוי גם במשאלים עם.⁷⁰ עם זאת, כמה מהמומחים למדעי המדינה טוענים שבימינו הולכת ומצטמצמת אפשרות העמים להשפיע על מדיניות נבחריהם, והולכת וגוברת השפעתם של זכויות אזרח, המשפט הבינלאומי, מוסדות בינלאומיים וכדו'.⁷¹

חוקותיהן של כמה מדינות מדגישות שהעם הוא הריבון.⁷² כמה חוקות מכריזות שעצמתה של המדינה באה מכוח אזרחיה.⁷³ מדינות אחדות קובעות בחוקתן שכח הציבור בא לידי בטוי בזכות הבחירה שיש לכל אחד.⁷⁴

כמה מדינות שרק לאחרונה קבלו חוקה אינן קובעות בחוקתן שהעם הוא הריבון.⁷⁵

⁶⁶ ילקוט שמעוני שמואל א קו. וראה רש"י ורד"ק על הושע ג ה. וראה החפץ חיים חיינו ופעלו ב עמ' 523: ".... הוא לא יבוא אלא אם כן כל ישראל יחכו ויצפו לו".

⁶⁷ הכרזה סעיף 21 3. וראה בהצהרת העצמאות של ארצות הברית, חירות ומשטר מסמך 415. במחשבה הדמוקרטית מוקדש מקום מרכזי לרצון העם או לרצון הכלל ("general will").

⁶⁸ ראה מילון אבן שושן ערך רבון: "אדון, מושל". רבונות היא: "1. שלטון עצמאי... 2. אדנות שליטה". וראה הצהרת זכויות האדם והאזרח שעליה החליטה האסיפה הלאומית בצרפת בשנת 1789, חירות ומשטר תעודה מספר 6, סעיף ג: "שום גוף חברתי ושום פרט אינו יכול לשמש בשום שורה, שאינה נובעת באופן ישיר מן האומה".

⁶⁹ Democracy and its Critics עמ' 226 מצטט את ז'ן ז'ק רוסו (Jean - Jacques Rousseau), הטוען שהעם האנגלי חושב שהוא חופשי, אך האמת שהוא חופשי רק בעת הבחירות לבית הנבחרים. מיד לאחר שהוא בוחר הוא עבד. וראה Jean- Jacques Rousseau, Major works of political philosophy (2008), EB, וכן Models of Democracy עמ' 55 – 62.

⁷⁰ ראה סעיף שיב.

⁷¹ ראה The Law of Peoples עמ' 27. וראה Models of Democracy עמ' 341, 343 – 353, שהרעיון של מדינה דמוקרטית הקובעת בעצמה את עתידה סותר במדה רבה את עקרונות הכלכלה העולמית, ארגונים בינלאומיים, מוסדות איזוריים ועולמיים, החוק הבינלאומי והסכמים צבאיים שיש בהם כדי להגביל את אפשרויות הפעולה של מדינות בודדות. וראה An Historical Introduction to Western Constitutional Law עמ' 243, שבעקבות הקמת האיחוד האירופי אבדה הריבונות המוחלטת, בנוסח המאה התשעה עשרה. וראה The Constitutional History of England עמ' 102, שעד לימי הובס (T. Hobbes) היה מקובל לחשוב שבכל מדינה עשויים להיות כמה ריבונים, כגון הממשלה והכנסייה, הפועלים במקביל. ראה EB (2009), sovereignty.

⁷² ראה ICL חוקת צרפת 3 (1); חוקת ספרד 1 (2); חוקת פאראגוואי 2.

⁷³ ראה, לדוגמא, ICL חוקת סלובקיה 1.

⁷⁴ ראה ICL חוקת פארגוואי 3 (1); חוקת ברזיל 1 (1), חוקת פורטוגל 3 (1).

⁷⁵ ראה ICL חוקות שויצריה, סלובקיה ועוד.

ה. הסמכות לקבוע חוקה

"החוקה היא אוסף של כללים, המגדירים את סמכויותיהם של מוסדות השלטון ומסדירים את פעולתם, את היחסים ביניהם ואת יחסים בין מוסדות השלטון לאזרחים ולארגונים".¹ חוקה עוסקת בעקרונות מנהליים כגון שיטת המשטר, שיטת הבחירות, חלוקת התפקידים והסמכויות, ועוסקת בעקרונות הצדק של ניהול המדינה.²

אין תוקף להחלטה או לחוק שאינם תואמים לחוקה. חוקה מתקבלת בדרך כלל בהליך מיוחד וניתן לשנותה רק בהליך מיוחד.³

כיום כמעט לכל מדינות העולם יש חוקה כתובה.⁴ למספר קטן של מדינות יש חוקה שהיא בבחינת תורה שבעל פה.

*

התורה אמנם קובעת עקרונות מנהליים ועקרונות של התנהגות צודקת, אולם היא מיפה את כח הציבור בכל מקום ובכל זמן לקבל על עצמו חוקים נוספים⁵ כל עוד הם אינם סותרים את עקרונותיה.⁶

התורה מיפה את כח הציבור לתת לחוקים חדשים תוקף חוקתי, במובן זה שבעתיד לא יהיה תוקף לחוקים העומדים בסתירה להם. פוסק מהרשד"ם: "פשיטא אפילו לתינוקות, שאין כח ביד הממונים הקמים אחרי הראשונים לתקן שום דבר שינגד ויסתור למה שתקנו הראשונים, אחר שכך עלתה ביניהם ההסכמה שלא יוכלו הבאים לבטל כו' כנזכר וקבלו זה בחרם. חלילה וחס לעלות על לב הממונים הבאים לתקן דבר ימשך סתירה וביטול לתקנות הראשונים".⁷

¹ המשטר במדינת ישראל עמ' 216. וראה EB (2008), Constitution, Introduction, שחוקה היא מכלול ההשקפות, האמונות, עקרונות היסוד ודרכי יסודם המהוים את הבסיס העקרוני לארגונה של המדינה הפוליטית.

² ראה Law, Legislation and Liberty א עמ' 134 – 136, שיש להבחין בין עקרונות מנהליים לעקרונות של התנהגות צודקת. לדעתו יש גם להקים שני בתי משפט לחוקה - האחד מנהלי והאחר הממונה על הצדק, ובמקרה של מקרים גבוליים ישבו בדין שני בתי המשפט לדיון משותף. בספרו The Constitution of Liberty עמ' 207 מציע פרופ' האיק גם לטפל באופן שונה בשני סוגי החוקים גם בחקיקה. וראה EB (2008), Constitutional Law.

³ ראה סעיף ו.

⁴ ראה The Constitution of Liberty פרק 12. החוקה השלימה הראשונה במובן המודרני היא כנראה חוקת האיראקווי (Iroquois Constitution) שנשתמרה בעל פה, והיא עוצבה, לדעת קצת מן המומחים בדבר, עוד לפני בוא קולומבוס לאמריקה. זו היתה חוקה של חמשה ובזמנים מסוימים ששה שבטים אינדיאנים שגרו בצפון מדינת ניו יורק ואשר התאגדו למסגרת מדינית מסודרת. חוקה זו כללה 116 סעיפים והשפיעה מאד על מעצבי החוקה האמריקאית. על האיראקווי ראה EB (2008) Iroquois confederacy.

⁵ ראה סעיפים יט כב.

⁶ ראה סעיפים עח – פא צו קט קיח – קכא ש – שב. וראה סעיף ד הערה 14.

⁷ שו"ת מהרשד"ם יו"ד פב. וראה שו"ת חתם סופר ו ליקוטים א, המזכיר את משפט החרם לרמב"ן ואת שו"ת הריב"ש שצט, ומוסיף: "ופשוט כיון שנראה לדורות הראשונים שיהי' תקנה זו זכות, אפי' ישתלשל ממנה קצת חוב אח"כ לקטנים ולדורות הבאים... כל קהל ובי"ד בעירם הוה מן התורה כאפוטרופסים על

פוסק החוות יאיר: "אם כבר הסכימו הקהל שיחיד יכול לעכב ביטול ההסכמה ולבסוף רוצים רוב הקהל לומר לבטל חיזוק זה עצמו, שמעתה לא יוכל יחיד לעכב... נראה לי דאין בכוחם, דמצי כל יחיד לומר אחר שהסכמתם שיחיד יכול לעכב כבר ניתן לכל יחיד מהם כח הרוב... דאם לא כן מה הועילו חכמים בתקנתם".⁸

התורה מיפה את כח הציבור להעניק לחוקים חדשים תוקף חוקתי, במובן זה שאסור יהיה לשנותם אלא בהליך שנקבע מראש. במעשהרין, לאחר שהשלטון המרכזי העניק להנהגה היהודית סמכות לחוקק חוקים, התכנסו בעיר גאיי נציגי הקהילות וקבלו שלש מאות ואחת עשרה החלטות, ובתוכן כמה החלטות חוקתיות. האחרונה בהן קובעת: "התקנות האלו... יאושרו ויקיימו כל זמן שלא יתבטלו בפירוש מהאלופים קצינים ראשי מדינה ומבוררים וחמשה עשר אנשים בהסכמה אחת או על ידי תשעה בעלי תקנות שיהי בשום זמן. והביטול לא יועיל כי אם בהסכמות הגאון הרב מדינה נר"י או חבר העיר אם אין שם הרב מדינה".⁹ בליטא התקבלו חוקים שיש להם משמעות חוקתית, והוחלט: "... ובידם להוסיף או לגרוע או לשנות תקנות הראשונים ככל חפץ נפשות על פי הסכמות כולם כאיש אחד".¹⁰

בקהילות התקבלו מדי פעם חוקים שהיתה להם משמעות חוקתית בתחום המנהלי, אולם בדרך כלל היתה להן חוקה בעל פה שהתגבשה בעקבות המנהגים המקובלים.¹¹ העקרונות הנוגעים לכללים של התנהגות צודקת היו מבוססים על מצוות התורה ועל תקנות חכמים.

על חוקה מדינית בימות המשיח כותב הרב סולובייצ'יק: "בידוע שקיימים שני משטרי מלוכה עיקריים של בשר ודם: המלוכה המוחלטת והמלוכה שעל פי חוקה. המלוכה המוחלטת אינה נמלכת בדעת הציבור והאזרחים, ואינה סוברת שסמכותה בהווה תלויה בהם, אלא משנוסדה המלוכה - נושאים מלכי השושלת את כתרם בחדש עליון ללא כל תלות בעם. לעומתה הרי המלוכה שעל פי חוקה מושתתת כולה תמיד על ההסכמה החופשית של המוני העם, וכתר המלוכה ניתן לכל מלך ממלכי השושלת מטעם העם... מתפללים אנו להתגלות מלכות ה' על כל באי העולם בבחינה מוחלטת וחוקתית כאחד. השאיפה האידיאלית היא חזון המלכות החוקתית".¹²

הקטנים והבאי אחריהם... ורשאי לחוב קצת ע"מ לזכות כמבואר שם". וראה מלבי"ם דברים לג ה: "והמפרשים האריכו בהבנת הדבר איככה יוכלו האבות לקבל חוב על זרעם". וראה שו"ת מנחת יצחק ח צה. וראה שו"ת באר יצחק יו"ד א בענין תקנה שנעשתה בחרם: "באם שהתקנה הנ"ל נעשתה מקרוב, לכן מקרי ספק דאורייתא ואזלינן לחומרא. משא"כ אם התקנה הנ"ל נעשתה מכבר בדורות הקודמים, אז יש לדון ולומר דמקרי ספק דרבנן ולקולא".

⁸ שו"ת חוות יאיר קכו. וראה משא חיים מערכת ש סא: "כל שיש הסכמה... וכתבו בפירוש דאין לבטלה עד ימות המשיח אם לא מדעת כולם ואפילו יחיד מוחה כמ"ש שם, א"כ לא יש מקום לבטלה כי אם מדעת כולם".

⁹ תקנות מדינת מעשהרין ועד גאיי ת"י לפ"ק שיא. הבטוי בהסכמה אחת פירושו, בדרך כלל, פה אחד, ראה לדוגמא שו"ת הרשב"א א ש: "הסכימו כל קהל בית הכנסת הגדולה שבאושקה בהסכמה אחת בלא שום אדם מהם שימרה על זה". וראה שו"ת הריב"ש תנג.

¹⁰ פנקס מדינת ליטא ועד שפי"ח לפ"ק קצב.

¹¹ ראה סעיף לו.

¹² ימי זכרון עמ' 153. וראה סעיף קנא.

ו. חוקה כתובה

כיום יש חוקה כתובה כמעט לכל מדינות העולם.¹ בכמה מדינות שבהן קיים משטר פדרלי קיימת חוקה כתובה לכל מדינה החברה בפדרציה.²

לחוקה כתובה היתרונות הבאים

- חוקה כתובה תורמת לניהול יעיל מסודר וצודק של המדינה, ומונעת חילוקי דעות באשר לשאלות מי אחראי למה.³
- על פי התורה, ראוי להשתמש באמצעים התורמים למטרות אלה.⁴
- חוקה כתובה מבהירה למנהיגים ולעם כולו כי החלטות ציבוריות כפופות לעקרונות במעלה גבוהה יותר וכי יש לבחון אותן לאור עקרונות אלו.⁵ היא תורמת לריסון המנהיגים ושולחיהם, וגורמת שהחלטות ציבוריות תתקבלנה מתוך שיקולים עקרוניים ולא מתוך שיקולים אישיים, ארעיים או זמניים.⁶ לחוקה כתובה חשיבות מיוחדת בשעת חירום או כאשר קיים חשש שגורמים שלטוניים ינצלו את כוחם לקבל החלטות שרירותיות.⁷

¹ ראה The Constitution of Liberty עמ' 169 ציון 55, ובו סקירת מקצת מן הספרים העוסקים בהיסטוריה של הרעיון לנסח את עקרונות השלטון בחוקה כתובה. החוקה הכתובה הראשונה בעולם היא "ההוראות היסודיות" (The Fundamental Orders) שהתקבלו על ידי שלש ערים במדינת קונטיקט (Connecticut) בארצות הברית בתחילת שנת שצ"ט 1639. חוקה זו הכילה רק אחד עשר סעיפים ועסקה רק במקצת הנושאים הנדונים בחוקה מודרנית, ראה EB, Connecticut, History, Political, economic, and social maturation. החוקה הכתובה הראשונה של מדינה שלימה התקבלה באנגליה בסוף שנת 1653. היו בה ארבעים ושנים סעיפים והיא החזיקה מעמד פחות משלש וחצי שנים, ראה EB (2008) Government, Instrument of. בין המדינות המפותחות שאין להם חוקה כתובה בימינו ניתן לכלול את קנדה, בריטניה וישראל.

² ראה ICL חוקת ארגנטינה חלק א סעיף 5.

³ ראה Law, Legislation and Liberty ח"א בהקדמה עמ' 1 ובהערה 2, שחוקה מדינית היא תהליך שעל פיו פעולות השלטון מרוסנות באופן יעיל. וראה הצהרת זכויות האדם והאזרח בצרפת משנת 1789 חירות ומשטר מסמך 6 סעיף טז: "כל חברה שבה... לא הוגדרה חלוקת סמכויות השלטון היא חברה נטולת חוקה".

⁴ ראה סעיפים נט פט קלג. וראה אברבטאל דברים א ט. וראה שם: "הנה הצד השווה שבהם הוא שכל אחד מהשופטי היה יודע במה ידין ובמה ישפוט. וכל אחד מהעם ידע מי הוא הראוי לשפוט בנדון שלו. וידע מי הם השופטי ומה הם המשפטים אשר ישים לפנייהם ובהם ישפוט את העם בכל עת". וראה פנקס קהילת וירונה ב תרצה: "להיות כי מעשים בכל יום מריבות וקטטות בין איש ואחיו, אשר בבואם לפני מכ"ת הרב ופרנסים, קצתם משיבים שאינם מחוייבים לעמוד ולסור למשמעתם רק לאנשי ועד הי"ח, וקצתם משיבים שאינם תחת אנשי ועד הי"ח רק תחת מכ"ת הרב ופרנסים, ובין כך כל איש הישר בעיניו יעשה... הושם פרט כדי לקצץ במחלוקת, לברר את האלופים האלה שיבררו ויסדרו מה מוטל על מכ"ת הרב ופרנסים ומה המוטל על אנשי ועד הי"ח".

⁵ ראה The Constitution of Liberty עמ' 180.

⁶ ראה Constitution of Liberty עמ' 179 – 182. וראה שם עמ' 246, בשם תומס ג'פרסון (Thomas Jefferson), שהיה ממעצבי החוקה והנשיא השלישי של ארצות הברית, שהחוקה נועדה לרסן מנהיגים שאינם פועלים לשם שמים.

⁷ ראה דברים כט יח: "כי בשרירות לבי אלך". וראה ירמיה ג יז: "ולא ילכו עוד אחרי שרירות לבם הרע". בימינו מקובל להשתמש יותר בבטוי שרירות, ולא שרירות לב, ראה מלון אבן שושן. פעולה שרירותית היא פעולה שאינה כפופה לעקרון כל שהוא, ראה Law, Legislation and Liberty III עמ' 8. וראה The Constitution of Liberty בעמ' 177, שכל כח חקיקה צריך להיות מוגבל על ידי חוק גבוה יותר.

- על פי התורה, ראוי להשתמש בכל אמצעי המחזק את מחויבות הפרנסים לפעול רק לחיזוק הדת ולתיקון העולם.⁸
- חוקה כתובה מונעת קבלת החלטות, בעיקר אלו שיש להן השלכות ארוכות טווח, בטרם נשקלו כל ההבטים שלהן בצורה יסודית.⁹ כותב פרופ' אידלברג, מומחה לתורת המדינה: "... המחשבה שלאנשים החיים היום יש סמכות וזכות לבטל את שנעשה בעבר רק מכח רוב מקרי, בן חלוף, היא יוהרה גסה, הפוגעת בתבונת העולם ובטובתו".¹⁰
  - על פי התורה, ראוי להשתמש בכל האמצעי הגורם לפרנסים לפעול בחכמה ובמתנות,¹¹ ולקבל החלטות בהסכמה רחבה.¹²
  - חוקה משמשת כלי המבהיר לאזרחים באופן חד משמעי מה הם חובותיהם, מה הם זכויותיהם,¹³ וכיצד הן ניתנות להגנה.¹⁴
  - על פי התורה, על כל אחד לדעת את חובותיו ואת זכויותו וכיצד הן ניתנות להגנה.¹⁵
  - במדינות אשר אוכלוסייתן פלורליסטית, מסייעת החוקה ביצירת מכנה משותף המאחד את כלל הציבור.
  - על פי התורה, מצוה לפעול למען אחדות הציבור. כותב ר' צדוק הכהן מלובלין: "דמלוכה הוא לשון עצה כטעם 'לב מלכים אין חקר' שמצד ממשלתו על ריבוי אנשים שונים שאין דעתן שוה צריך לב רחב ועצה על זה איך לאחד ריבוי דיעות שונות ההפכיות...".¹⁶

⁸ ראה סעיפים מו פד.

⁹ ראה The Constitution of Liberty עמ' 190 - 191.

¹⁰ מדינת ישראל יהודית עמ' 200. וראה The Constitution of Liberty פרק שני, שיש להכיר מתוך עונה בכך שבן אנוש אינו מסוגל להכיר את כך הגורמים שעשויים להביא אותו לידי הגשמת שאיפותיו, ומכיון שכך, כל יזמה עשויה להביא לידי תוצאות בלתי צפויות מראש ולעיתים אף לתוצאות מרחיקות לכת בתחומים רבים.

¹¹ ראה סעיפים נו נז. וראה שו"ת בית יהודה או"ח ט, שהקדישו בית כנסת לצדקה כדי למנוע אפשרות שבעת דוחק ימכרו אותו שלא כדין.

¹² ראה סעיף קכח.

¹³ ראה The Constitution of Liberty עמ' 177 - 178, שרעיון החוקה התקבל בארצות הברית לאחר שתושביה נוכחו בשרירות לבו של בית הנבחרים האנגלי אשר התכחש לעקרונות שלטון שהיו מקובלים בזמנו.

¹⁴ ראה הצהרת זכויות האדם והאזרח שנתקבלה בצרפת בשנת 1879, חירות ומשטר תעודה 6 בהקדמה.

¹⁵ כל איש מיישראל מצווה לכתוב לעצמו ספר תורה, ועל הספר להיות מדויק, ראה שו"ע יו"ד רעט א. וראה רמב"ם שקלים ז ד, שבזמן שבית המקדש היה קיים היו מגיחי ספרים שבירושלים נוטלים שכרן מתרומת הלשכה. הוה אומר שבעיני חכמים חשיבות ההגהה היא כה גדולה עד שהיא נעשית על חשבון ההקדש. וראה משך חכמה דברים לא ט, על החלטת עזרא לשנות את הכתב כדי להפיץ את התורה בקרב הציבור הרחב. וראה ב"י על טור יו"ד רעט בשם רבינו ירוחם: "... דהוא הדין לגמרות ופירושים ולשאר ספרים שצריכים לפרש דיני התורה ומצותיה". וראה הקדמת ר' יוסף קארו לשלחן ערוך, המודפסת בדרך כלל בהקדמה לחלק חו"מ א: "טוב ללקט שושני ספרי אמריו בדרך קצרה בלשון צח וכולל יפה ונעים למען תהיה תורת ה' תמימה שגורה בפי כל איש ישראל...". וראה פלא יועץ ערך אספה: "ובכל דור צריכים האספות כמו שעשה הרמב"ם והטור והרב בית יוסף והרב כנסת הגדולה ורבים כמוהם...".

¹⁶ רסיסי לילה דף נ ב. וראה בספר גיטו רומא עמ' 110 העומד על הרקע לכתבת החוקה המדינית של רומא על ידי דניאל דה פיזה: "מענין לקרוא במבוא לפרקים על מצב הקהילה מנקודת ראותו של דניאל דה פיזה. הוא מצהיר בלשון בוטה, כי הרפורמה נועדה 'לשים קץ להפרות הסדר האינסופיות ולעקור משורש את העשבים השוטים, אני ריב ומדון... למען יהיו האנשים ההגונים שמחים וגובי לב, ויחיו בשלום ובאהבה'". על חוקת רומא ראה הערה 45. וראה סעיפים ז פט.

- חוקה כתובה שניתנת לשינוי רק באמצעות מנגנונים מיוחדים ולא בחקיקה רגילה משפיעה לטובה על יציבות החוק ועל שלטון החוק.
- על פי התורה, ראוי להשתמש בכל אמצעי המחזק את יציבות השלטון ואת שלטון החוק.¹⁷ כתב החוות יאיר: "... הדבר אמת ויציב ונכון מצד עצמו לחזק כח הקהל והסכמתם..."¹⁸.

בעצם ההחלטה להכין חוקה כתובה לא די, וקיימים כללים בנוגע לכתיבתה ולפירושה.

- על חוקה, במיוחד הסעיפים הנוגעים לעקרונות של התנהגות צודקת, להיות מותאמת להיסטוריה, למוסדות החברה ובמדינת לאום גם לאופי הלאומי של העם.¹⁹ נשיא בית המשפט העליון של ארצות הברית כתב בזמנו, שלמנהיגים ולשופטים מותר לשנות זכויות יסוד וחופשים רק באופן התואם את ההיסטוריה של האומה, את מסורתיה ומוסדותיה, ורק כאשר ניתן לומר על השינוי שאין קיום לחירות ולצדק בלעדיו.²⁰ זו מדת התורה. כתב ספר חוקת עולם: "כשאנו ניגשים לעשות את החוקה של מדינת ישראל... עלינו להביא בחשבון שהחוקה תשקף כבאספקלריה מאירה את כל עצם מהותנו הרוחנית בכל הודה ותפארתה, ויוצהר נא בה, בחוקה, האמונה והנצחון של הרוח על החומר כדבר חוזינו ונביאינו מקדם".²¹
- על מנסחי החוקה להכין חוקה קצרה ותמציתית²² העוסקת בכללים ולא בפרטים. את הפרטים אמורים להשלים המחוקקים בהתאם לצרכים המתחדשים.²³

¹⁷ על משמעות היציבות ראה סעיף ז הערה 84 וסעיף ס. על שלטון החוק ראה סעיפים לב – לח.

¹⁸ שו"ת חוות יאיר קכז.

¹⁹ ראה The Beginning of the Constitutional Era עמ' 8, ושם עמ' 200 – 201. נראה להוסיף כי למעצבי חוקה כל שהיא אין זכות מוסרית לצפות שהדורות הבאים ירגישו מחויבות למה שהם עצבו מבלי שהם יתנו דוגמא אישית ויכבדו חוקים ומנהגים של הדורות שלפניהם. ראה Framing the Modern Constitution: A Checklist עמ' viii.

²⁰ מתוך פסק נשיא בית המשפט העליון בארצות הברית ריינקוויסט (William Rehnquist) במשפט WASHINGTON, v. HAROLD GLUCKSBERG et al. 117 S.Ct. 2302 (1997). פסק הדין עוסק בשאלה האם החוק במדינת ושינגטון האוסר לגרום או לסייע להתאבדות, אינו עומד בניגוד לתוספת הארבע עשרה לחוקה המבטיחה חירות לכל אזרח.

²¹ חוקת עולם א עמ' 31. וראה עין איה שבת א פרק שני יא: "ישראל צריך שישמור את רוחו ולבבו מכל משמר. אם לפעמים יראה דבר טוב, הנהגה ישרה ותיקון ישובו של עולם בעמים ויקחם להביאם לגבולו, יראה שלא רוח העמים בכללו יכנס לתוכן חייו הפנימיים... וכל זמן שרוחו בקרבו איתן ונאמן לשם ה' אלקי ישראל ותורתו, הדבר אינו מצוייר כאילו הגויים נכנסים אל גבולו ונוגעים בנחלתו...". וראה הרב יצחק ניסנבוים, בעיות אקטואליות לאור ההלכה עמ' קכא: "יש חופש לעורכי החוקה שלנו להכניס בחוקה סימנים וסעיפים מהקונסטיטוציות היותר נאורות של ממלכות אחרות בזמן הזה. כמובן, שאלה אינם יכולים להתנגד לשרידי משפט המלוכה שלנו". וראה קדמוניות היהודים ספר רביעי 223: "שלטון יקירי העדה והחיים לפי חוקיו [חוקיהם?] הוא בוודאי הטוב שבשלטונות. אל תאחזו בכס תאווה לחוקה אחרת, אלא אהבו סדר זה...". וראה סעיף כח הערה 16; סעיף ק הערות 7 22; סעיף קסא הערה 39.

²² נפוליון (Napoleon Bonaparte) היה רגיל לומר, שהחוקות הטובות ביותר הן קצרות ומעורפלות, ראה An Historical Introduction to Western Constitutional Law עמ' 211.

²³ ראה The Beginning of the Constitutional Era עמ' 195 – 196, וראה שם עמ' 200 – 201. וראה הפדרליסט פרק יא מס' 24 שלא צריכה להיות הוראה חוקתית המגבילה החזקת צבא בימי שלום (כפי דרישת מתנגדים

- זו מדת התורה.²⁴
- על חוקה להמנע מכבילת ידי הרשויות במגבלות שאי אפשר לעמוד בהן, בעיקר בשעת חירום צבאית, כלכלית וכיו"ב.
- זו מדת התורה.²⁵
- חוקה אינה משועבדת לצרכים של דור מסוים והיא גמישה דיה כדי להתאים את עצמה למצבים השונים והמתחדשים.²⁶ היו שהציעו שעקרונות החוקה הנוגעים לפרנסי הציבור וסמכויותיהם כמנהלים יהיו קשוחים וחד משמעיים והם יתנו לציבור תחושה של המשכיות ושל יציבות ואילו העקרונות הנוגעים לכללים האוניברסלים של התנהגות צודקת יהיו מנוסחים באופן כללי יותר כך שניתן יהיה להתאים את פירוש החוקה לשינויים המתחוללים בחברה ובערכיה.²⁷
- זו מדת התורה. כותב הכתב סופר: "מצות המנהיג לא נכתב, ואי אפשר לכתוב, כי תלוי בזמן ובמקום ולפי הדור".²⁸ פוסק הרב גרינוולד: "כמו שבענינים הנוגעים לבריאת הגוף מחדשים הרופאים בכל דור ענינים חדשים לשמירת הבריאות הנצרך לפי חולשת הדור, כמו כן רופאי הנפשות, ה"ה הצדיקים והגאונים, חונן השי"ת דעתם לחדש חידושי תורה והנהגות הנצרכים לרפואת הנפש של דורם".²⁹

אחדים לחוקה המוצעת) וכי צריך להניח את העניין לשיקול דעתו ולתבונתו של בית המחוקקים. וראה The Constitution of Liberty עמ' 185 186, שדן בשאלה בה התחבטו מנסחי החוקה האמריקאית, האם נכון לפרט את זכויות האזרח או שמא עדיף להסתפק בהוראה חוקתית כללית שאסור לפגוע באזרח באופן שרירותי. וראה דרכה של דמוקראטיה עמ' 33: "חכמה פוליטית אינה עשייה על פי כללים קבועים כמסמרות, שנתקבלו בניסויים בדוקים, אלא בצפייה נבונה לעשוי להתקבל מתוך מציאות בולטת (!) ומסובכת ביותר".²⁴ על הדרישה שכל חקיקה תהא מנוסחת בניסוחים ברורים ומובנים ראה סעיף שג. על הדרישה לקיצור ראה בבלי פסחים ג ב: "כל היכא דנפישין מילי - משתעי בלשון קצרה". וראה יש"ש בבא קמא הקדמה: "... כלל הדבר, אמר החכם והודיע, שאינו בנמצא מן האפשרות להודיע ולבאר כל ספיקות התורה מבלי חילוקים עד סוף שתהא ידו של אדם מגעת, אי אפשר. על כן מסר התורה לחכמים השתולים בכל דור, כל אחד ואחד לפי חוצב מקור שכלו. לחלק לעילוי ולהוסיף, כפי מה שיראו לו מן השמים, ואם בא לטהר יסייעו לו. בריך רחמנא דיהיב חכמתא לחכימיך".

²⁵ ראה סעיפים עח – פב. קנ על כח השלטון בזמן חירום ראה סעיף שכה.

²⁶ ראה Secession עמ' 130. לכך יש להוסיף כי כמה קולמוסים נשתברו בארצות הברית למצוא רמז בחוקה שיש לקונגרס סמכות לחוקק חוקים בדבר הדפסת שטרות כסף, ראה החוקה האמריקאית עמ' 51. בדבר הקמת בנק מרכזי ראה החוקה האמריקאית עמ' 22. בחוקה האמריקאית לא נזכרת ממשלה, לא נזכר היועץ המשפטי, מוסד שהוכר בחוק בארצות הברית שנתיים לאחר שנתקבלה החוקה, לא נזכרת סמכות המדינה להטיל מס הכנסה, עד שנתקבלה התוספת ה – 16 לחוקה, לא נזכרים בה שעת חירום, מפלגות, משאל עם, תקציב, זכויות תביעה ואף לא זכות השביתה.

²⁷ ראה EB (2008), Constitution, Constitutional stability. על ההבחנה שבין עקרונות הצדק ועקרונות המנהל ראה סעיף ה הערה 2.

²⁸ כתב סופר פרשת עקב ד"ה ועתה ישראל. וראה בענין דומה במגיד משנה סוף הלכות שכנים. המגנון של הוראת שעה מאפשר לתת בכל מקרה פתרונות אד הוק, ראה סעיפים עח – פא.

²⁹ שו"ת ועין יוסף אורח חיים קעד. וראה סעיף סה.

- על חוקה להבטיח באמצעים מוסדיים שרשויות השלטון ימשיכו לפעול ברוח החוקה, גם לאחר שהיא נכתבה.
זו מדת התורה.³⁰
- על החוקה להיות מקובלת על הציבור הרחב, ועל הציבור לגלות רצון להקפיד על קיומה.³¹
אם קיימת התנגדות רחבה לחוקה הרי שלא בלבד שהיא לא תועיל אלא שהיא אף תזיק.³²
זו מדת התורה.³³

קשה מאד לעמוד בכל הדרישות והתנאים הנחוצים לכתיבת חוקה טובה.³⁴ חוקות שאינן מנוסחות כראוי עלולות להכביד על עריכת שינויים ושיפורים במדינה.³⁵ הן עלולות לכבול את ידי השלטון בשעת חירום.³⁶ הן עלולות להקל על הרשויות, ובכללן על הרשות המשפטית, להשתרר על הציבור בתואנה שהן פועלות על פי החוקה.³⁷

הנסיון המדיני אף מלמד שבמוקדם או במאוחר מתווספים למדינה מוסדות חדשים, מנהגים חדשים ופרשנויות חדשות, כך שההבדל המעשי בין מדינה שיש לה חוקה מדינית כתובה ובין זו שאין לה חוקה מטשטש והולך.³⁸ אף אין להגזים בערך העקרון שלפיו אין לשנות חוקה אלא

³⁰ ראה סעיף מו. על התכונות והכישורים הנדרשים מהפרנסים ראה סעיפים קא – קו.
³¹ ראה Liberalism, Constitutionalism and Democracy עמ' 98, שחוקה שונה מחוזה רגיל במובן זה שאין מי שיאכוף את ביצועה. וראה The Beginning of the Constitutional Era עמ' 78, שחוקת גרמניה אחרי מלחמת העולם הראשונה כללה מגילת זכויות אזרח, זכויות תרבותיות, חברתיות וכלכליות, ונזכרו בה עקרונות של שלטון החוק, עקרונות הדמוקרטיה ועוד. כל זה לא מנע את עליית הצורך הנאצי ימ"ש לשלטון. וראה את המבוא של אותו ספר עמ' 3, שחוקת ארה"ב מחזיקה מעמד מאז שנחתמה (בשנת תקמ"ח), אך חוקת פולין וחוקת צרפת שנתקבלו באותה תקופה שונו כעבור תקופה קצרה, וראה שם עמ' 201. וראה הפדרליסט פרק יח מס' 49, שהנסיון המעשי מלמד, שחוקה מתקבלת על ידי הציבור הרחב רק בתנאים ובנסיבות מיוחדות, ובעיקר כאשר העם חש שהוא נמצא בשעת חירום.

³² ראה חידוש הציונות עמ' 27: "מיעוט של עשרים אחוז ויותר שאינו מזדהה עם ערכי היסוד של הרוב יכול לשבור חברה". וראה סעיף קכח, שראוי לקבל החלטות חשובות ברוב גדול.

³³ ראה סעיף שי, שאין גוזרים גזירה על הציבור אם הציבור אינו מסכים לעמוד בה.
³⁴ בדו"ח האו"ם על טיפוח האדם בשנת 2000 עומדת קנדה במקום הראשון למרות שאין לה חוקה. לעומת זאת, ברזיל שחוקתה ארוכה מאד ומפורטת ביותר נמצאת במקום ה-74. הנתונים על פי Human Development Report 2000 עמ' 158.

³⁵ כבר היום נשמעות טענות על חוקות אחדות שהן מיושנות ואינן עוסקות ברעיונות ובמצבים שהתחדשו מאז שהחוקה נכתבה. מרגע שהתקבלה חוקה קשה לשנותה. דילמה זו מוכרת בכל תחומי קביעת המדיניות. ראה, לדוגמא, מלחמה ואסטרטגיה עמ' 534 – 537.

³⁶ ראה הפדרליסט פרק יא מס' 25 שעל החוקה להיות מותאמת לשעת חירום. בימי השפל הכלכלי הגדול לפני כשבעים שנה התעורר משבר חוקתי קשה בארצות הברית כאשר הנשיא רוזוולט (Franklin D. Roosevelt), בנאום ההכתרה שלו ביום ו' אדר תרצ"ג (4.3.33) טען שיש להאבק בשפל הכלכלי ולהכריז על שעת חירום. רוזוולט הצליח להעביר כמה חוקים בבתי הנבחרים אך בית המשפט העליון ביטל חלק מהם בטענה שהחוקה אינה מקנה לנשיא סמכויות להתערב בשוק החפשי, ולו גם לצורך טיפול במשבר הכלכלי, וראה 4.7 Constitutional Law.

³⁷ במקום שהחוקה תגביל את הרשויות, היא מהווה מנוף לחיזוקן, והופכת להיות למסמך אנטי חוקתי. וראה הערה 51.

³⁸ ראה EB (2008), Constitution, Constitutionality.

בדרך מיוחדת שכן ניתן לשנות את משמעות החוקה באמצעות פרשנות של הרשויות.³⁹ שלטון חזק עלול לשנות את החוקה כרצונו, להתעלם מפרשנות של החוקה ואפילו להדיח שופטים המפרשים את החוקה בניגוד לרצונו.⁴⁰ יש להניח שמשיקולים אלו לא הורתה התורה, כהוראה מחייבת, לכתוב חוקה בכל קהילה או איחוד קהילות.⁴¹

עם זאת, היו זמנים בישראל שבהם היו חוקות כתובות. פסוק מפורש בנביא: "וידבר שמואל אל העם את משפט המלוכה ויכתב בספר וינח לפני ה'".⁴² ומבאר הרלב"ג: "ר"ל הכח שיש למלך על עמו והעונש הראוי למי שימרה את פיו".⁴³

חוקה כתובה התקבלה בכמה גלויות.⁴⁴ חוקה מסודרת העוסקת בעקרונות מנהליים התקבלה לראשונה, לפי הידוע, בקהילת רומא בשנת ה'רפ"ה.⁴⁵ באחת מקהילות ונציה התקבלה חוקה מסודרת בשנת ה'ת"ד.⁴⁶ באותה תקופה התקבלה חוקה כתובה בקהילה היהודית הראשונה ביבשת אמריקה, ברסיפי (Recife) אשר בברזיל.⁴⁷ חוקות אלו גם קבעו את נוהל שינוי החוקה.⁴⁸

מייסדי שכונת מאה שערים בירושלים הכינו בשנת תרל"ד תקנון יסוד בן אחד עשר סעיפים, שהיה לו תוקף משפטי כלחוקה.⁴⁹ מייסדי פתח תקוה פעמיים כתבו תקנות לישובם, האחד בשנת תרמ"א והשני בשנת תרמ"ב.⁵⁰

³⁹ ראה EB (2008), Constitution, Constitutionality.

⁴⁰ ראה סעיף ט הערה 21.

⁴¹ ראה סעיף מח.

⁴² שמואל א י כה. וראה שו"ת מנחת אברהם א ל, שהספר הונח בקדש הקדשים. ויש לעיין בדבריו, שהרי בסתמא, לפני ה' הכונה בעזרה, ראה רמב"ם שופר לולב וסוכה ז יג. ועוד יש לעיין לשיטתו, מה ההתר להניח אותו בקדש הקדשים.

על חשיבות דברים הנכתבים בספר ושאין נשארם בעל פה בלבד ראה שמות יז יד: "כתוב זאת זכרון בספר". וראה אבדר"ן נוסחא ב פרק ב: "... כן אמר משה (לישראל) אם אני נותן את הלוחות לישראל נמצאתי מחייבם כלייה שטאמר זובח לאלהים יחרם מה עשה תפש בשני הלוחות ושרן". וראה איכה א י: "ידו פרש צר על כל מחמדיה", ומבאר רש"י: "...עמון ומואב... הכל נפנו לבוז כסף וזהב והם נפנים על ספרי תורות כדי לשורפתם לפי שכתוב בהם 'לא יבא עמוני וגו'". וראה פרקי דר"א לה.

⁴³ רלב"ג על שמואל א י כה.

⁴⁴ פרופ' הלפרין, המהדיר של תקנות מדינת מעהרין ועד גאיי ת"י לפ"ק א – שיא, תרגם את המלה תקנות בכותר הלועזי constitutions, אבל מעיון בתקנות עולה שאין לראות בהן חוקה במובן המקובל בזמן הזה אלא קובץ חוקים הכולל גם הוראות חוקתיות. הוא הדין לתקנות מדינת ליטא.

⁴⁵ פנקס קהילת רומא מבוא עמ' ז. בחוקה 36 סעיפים. היא יצאה לאור רק בדיאלקט האיטלקי המכונה וולגאר, ראה Attilio Milano, I « Capitoli » di Daniel da Pisa e la Comunità di Roma, La Rassegna Mensile di Israel, seconda serie, Vol. 10, No. 9/10 (Gennaio-Febraio 1936), pp. 409-426.

⁴⁶ ראה פנקס ועד ק"ק איטאליאני בוויניציאה סימן ג - כה "תורת הריוגולאציון" [=תורת התקנות]. החוקה התקבלה בשנת ת"ד ותוקפה הוא לעשר שנים.

⁴⁷ ראה כתבי רבינו יצחק אבוהב, "תקנות קהל קדוש צור ישראל בעיר ריסיפי, בראזיל", עמ' קעג – קפו.

⁴⁸ ראה סעיפים קנא – קנב.

⁴⁹ מגנזי ירושלים בעמ' י – יב.

⁵⁰ כתבים לתולדות חיבת ציון ג עמ' 310 - 322 ועמ' 336 – 343.

מורי הוראה מובהקים לא התנגדו לקבלת חוקה למדינת ישראל,⁵¹ כל עוד היא מבטאת את היות המדינה מדינה יהודית. מועצת גדולי התורה החליטה במרינבד: "קיום מדינה יהודית אפשרי רק אם חוקת התורה מוכרת בה בתורת החוקה היסודית של הארץ ושלטון התורה בהנהגת המדינה. מדינה של יהודים אשר אינה מיוסדת על חוקי ושלטון תורה היא התכחשות למקור ונצח ישראל ושוללת את מהותו וצביונו של עם ישראל וחותרת את יסוד קיום עמנו...".⁵² כותב הרב עוזיאל: "איני יודע מה הנוהג בכל המדינות הריפובליקניות, אבל יהי מה שיהיה אין לנו צריכים להגרר אחריהם כעוורים, ואדרבא אנו צריכים לטובת עצמנו לברור הדרך הטובה והמועילה שתוכל לשמש מופת לאחרים".⁵³ כותב הרב וויינברג: "שאלה גורלית הועמדה לפנינו בכל מוראה עם הקמת מדינתנו: האם רוצים אנחנו להמשיך את המסורת ההיסטורית ולהשאר עם יהודי גדול המחפש את נעוריו ואת זהרו הקדום, או לנתק, חס ושלום, את ההמשך ההיסטורי ולחדול מלהיות עם יהודי? אבל – עוד לא אבדה תקותנו, התקוה הנושנה. עוד יקום דור חדש ושירת התחיה החדשה, התחיה הרוחנית בפיו. ואז נשיר כולנו בנערינו ובזקנינו שירה חדשה. שירת הגאולה השלימה".⁵⁴

⁵¹ ראה תחוקה לישראל על פי התורה ג הצעת חוקה עמ' 5 – 16. יש להניח, שהרבנים לא התנגדו לקבלת חוקה, מאחר ולא הביעו שום הסתייגות מעצם ההצעה להכינה. הרבנים גם לא העירו על סעיף 78, בו נאמר ששינוי החוקה יעשה ברוב מיוחד ואף לא על סעיף 79 בו נאמר ששום חוק לא יסתור את החוקה. וראה הרבנות והמדינה עמ' 35: "אילו היינו רואים את הנולד, כי אז היינו מייחדים חבר של תלמידי חכמים מובהקים עוד מלפני עשר שנים, שהיו מתמסרים להכנת תחוקה למדינת ישראל...".

וראה פרופ' קלוד קליין, סוגיות יסוד בדמוקרטיה הישראלית, עמ' 120: "החרדים ידחו כל נסיון לחוקק חוקה שהיא יצירה אנושית, שבכוחה להדריך את פעולתן של הרשויות. מבחינתם, החוקה היחידה היא זו הכתובה בספר הספרים". פרופ' קליין טועה. לא קיימת התנגדות לחוקה אנושית, כשם שלא היתה התנגדות לחוקות השונות בקהילות בעבר או לחוקות של חברות ואגודות שהיו נפוצות מאד בישראל. קיימת התנגדות לחוקות המוצעות בשנים האחרונות, משום שהן מתעלמות מהיות המדינה מדינה יהודית. גם אם היה מתקבל נוסח חוקה המקובל על שלומי אמוני ישראל עדיין קיים חשש ששופטים שאינם מכירים ביחודה היהודי של המדינה ואשר אינם מכבדים את מסורת עם ישראל יתנו פרשנויות הסוטות מהערכים היהודים הבאים לידי בטוי בחוקה. גם כיום מצטטים שופטים רבים ונכבדים פסקים של בתי משפט בארצות הברית, בקנדה, בגרמניה ועוד ומתעלמים מהמשפט העברי או מהנוהג המקובל בעם ישראל מקדמא דנא. כאשר שופטים עוסקים בחקיקה שיפוטית גדל החשש שהשופטים יפרשו את החוקה על פי דרכם.

וראה מש"כ פרופ' מנחם אלון בספרו חקיקה דתית עמ' 69 – 70: "... אישיותו, חינוכו והשקפת עולמו של השופט ממלאים תפקיד לא מבוטל בדרך ובמסקנה אליה מגיע אותו שופט בפסק דינו". וראה ד"ר גרשון גרמן, "מדינה יהודית ודמוקרטיה", תחומין יח עמ' 474 – 483.

⁵² הפרדס, שנה יא חוברת ו עמוד 8. וראה הרב מבריסק ב עמ' 467: "כיוצא בזה אמר לרבי עמרם בלוייא: 'חסרונה של המדינה איננו רק בשל העובדה שראשיה פורקי עול ועוברי עבירות, לא כי אלא אף אם תשמש אתה כראש ממשלה, הדבר אסור!' מנוסח ההחלטה שהתקבל על ידי רוב המשתתפים במועצת גדולי התורה במרינבד מוכח שהם לא סברו כמותו, וראה סעיף ג הערה 26. מועצת גדולי התורה המורה לנציגי המפלגות החרדיות להשתתף בקואליציות במשך כל השנים בודאי אינם סוברים כמותו.

בהצעת החוקה של ד"ר כהן, תחוקה לישראל על פי התורה עמ' 5 - 16 קובע סעיף 2: "ישראל היא רפובליקה רבנית, חפשית, דמוקרטית", וראה שם עמ' 39: "הרב ברלין מציע להוסיף בסעיף 2 את המלים: 'אשר יסודה תורת ישראל'".

⁵³ תחוקה לישראל על פי התורה ג עמ' 33. וראה סעיף ק הערה 22.

⁵⁴ לפרקים עמ' ש.

פרק ב. "ממשלת מלכות"¹**ז. מנוי מלך**

פסוקים מפורשים בתורה: "כי תבא אל הארץ אשר ה' אלקיך נתן לך וירשתה וישבתה בה, ואמרת אשימה עלי מלך ככל הגוים אשר סביבתי. שום תשים עליך מלך...".² נחלקו הפוסקים בהבנת פסוקים אלו. לדעת הרמב"ם ולדעת חלק מן הראשונים, מצוה למנות מלך.³ ראשונים אחרים סוברים שמנוי מלך הוא רשות.⁴ לכל הדעות, אין איסור למנות מלך.⁵

מעלות המשטר המלוכני**א. "האחדות והעדר השיתוף"**⁶

כותב הרמב"ם בספר המצוות: "שנצטוונו למנות עלינו מלך מישראל שיאחד את דברתנו",⁷ ומבאר הרב קאפח: "והכוונה שתהא לנו נציגות יחידה הפועלת ומדברת בשם כל האומה".⁸ החינוך כותב: "שנצטוונו למנות עלינו מלך... כי לא יתקיים ישוב העם בשלום בלתי זה".⁹ כותב המהר"ל: "כי המלך מאחד הכלל עד שהם אחד".¹⁰

התורה מדגישה את חשיבותו של כל אחד ואחד,¹¹ את חשיבותן של מסגרות חברתיות כגון שבטים, ערים, קהילות והתאגדויות.¹² לפיכך יש צורך מיוחד במנהיג שבכוחו לכוון את הפרט

¹ הרמב"ן בפירושו על התורה שמות כב כז, מבחין בין ממשלת מלכות ובין ממשלת תורה ובעקבותיו הלך ספר החינוך עא. וראה דברי הימים ב יט יא: "והנה אמריהו כהן הראש עליכם לכל דבר ה' וזבדיהו בן ישמעאל הנגיד לבית יהודה לכל דבר המלך...". שו"ת מהרשד"ם יו"ד רכז מבחין בין מילי דמלכות ובין מילי דשמיא. על חלוקה דומה בעיר ראה סעיפים כ כב. על בית הדין הגדול העומד בראש ממשלת תורה ראה סעיף י.

² דברים יז יד-טו.

³ ראה רמב"ם מלכים א א. על דעות שאר הפוסקים ראה באור הר"י פרלא ספר המצוות לרס"ג ח"ג פרשה ז; עינים למשפט סנהדרין כ ב ציון ח-ט; בירור הלכה סנהדרין כ ב ציונים ח-ט.

בדברי הפוסקים לא מצאנו מצוה למנות משנה למלך אך מותר למלך למנות לעצמו משנה. ראה שמואל א כג יז: "אתה תמלך על ישראל ואנכי אהיה לך למשנה"; דברי הימים ב כח ז; רמב"ם כלי המקדש ד טז; רלב"ג מלכים א ט טו. וראה עשרות מאמרות, מאמר חיקור דין ד יז: "וכן במשפט המלך להיות בנימין צעיר כונן ליהודה כסאו". לשיטתו, המלוכה, בדומה לשטח בית המקדש, מחולקת בין יהודה ובנימין. משרת משנה למלך היתה מקובלת בקרב הגויים, כפי שאנו למדים מפרשת יוסף במצרים וממגילת אסתר. וראה רש"י בבא מציעא מט ב ד"ה רופילא.

⁴ ראה הערה 3. וראה ספר שופטים יז ו: "בימים ההם אין מלך בישראל איש הישר בעיניו יעשה". אין מכאן ראייה שחייבים למנות דווקא מלך כי אפשר לפרש שמלך הוא כנוי לשר ולמושל. אכן מצאנו בדברי חז"ל שמשנה רבינו ויהושע מכונים בשם מלך. וראה מו"נ א מו, שניכר שמלך שולט כאשר החלש אינו חושש מפני החזק. לעומת זאת, מדברי הכוזרי א כ משמע, שגם כשאין מלך קיימת אפשרות שישורר שלטון החזק. וראה הערה 22.

⁵ על סמכויותיו ראה סעיפים קי קיא.

⁶ שלש המעלות העיקריות של השלטון המלוכני הן על פי האברבנאל שמואל א ח ד – ו.

⁷ ספר המצוות עשה קעג. על הצורך באחדות ראה סעיפים פט קסא קצ קצא.

⁸ הערת הרב קאפח על ספר המצוות קעג.

⁹ ספר החינוך תצז.

¹⁰ נצח ישראל ה.

¹¹ ראה סעיפים כז צז.

¹² על השבטים ראה סעיף יח. על ערים ראה סעיף יט. על קהילות ועל התאגדויות ראה סעיף רכט.

ואת הקבוצות בחברה לפעול במשותף להגשמת יעודי התורה.¹³ כותב הרמב"ם: "ואין כמו השוני הזה האישי העצום מצוי באף אחד ממיני בעלי החיים, אלא השוני בין אישי כל מין קרוב זה לזה, פרט לאדם שאתה תמצא שני אחדים ממנו כאילו הם משני מינים בכל מדה ומדה, עד שתמצא אכזריות אחד מגעת עד כדי לשחוט צעיר בניו מרוב הכעס, ואחר יחמול על הריגת פשפש או אחד הרמשים ותרך נפשו לכך, וכך ברוב המקרים. וכיון שהיה טבעו מחייב שיהא באישיו השוני הזה ובחברה הכרחית לטבעו, לא יתכן בשום אופן שתצלח חברתו כי אם על ידי מנהיג בהחלט, יאזן את פעולותיהם וישלים את החסר, ויחסר את המרובה, וינהיג מעשים ומדות שיעשו אותם כולם כפי נוהג אחיד תמיד, עד שיעלם השוני הטבעי ברבוי התיאום המוסכם, ותהיה החברה תקינה".¹⁴

קיים צורך חיוני שהפרנסים והמנגנון הציבורי כולו יפעלו מתוך תיאום. כותב הר"ן: "ומפני זה נצטוו ישראל להקים עליהם מלך כדי שתסודר ותמשך ההנהגה ותעלה אל ראש אחד מיוחד ממנו, ולא תפסד ברבוי הראשים".¹⁵ כותב העקידת יצחק: "והנה טעם צורך מינוי המלך והכרחיותו כי כמו שמלאכות כל פרנסי הגוף חוזרים אל הלב וסרים אל משמעתו ואנשי מלאכת הבית אל בעליו וכן הפקודים במלאכות המדינה אל שר העיר ואדוניה, כן הנהגות המדינה כלן ראוי שיוכלו כולן תחת ראש אחד וכולל והוא המלך... ומיסב את כולן בשיהיו פונים אל הטוב הכללי... באופן שיעזרו זה מזה ולא יזיקו זה לזה".¹⁶

ב. "ההתמדה והעדר החלוף"

פסוק מפורש בתורה: "כי תבא אל הארץ אשר ה' אלוקיך נתן לך וירשה וישבתה בה ואמרת אשימה עלי מלך ככל הגוים אשר סביבתי", ומבאר הספורנו: "... שתהיה המלכות לו ולזרעו לא כענין השופטים שהיה השופט מולך הוא בלבד... ועל מנוי שופט למלך בזה האופן נצטוו בביאתם לארץ, כאמרו: 'ולא תהיה עדת ה' כצאן אשר אין להם רעה'".¹⁷

ג. "היכולת המוחלטת"¹⁸

○ חוק וסדר ובטחון הציבור פוסק הרמב"ם בהלכות מלכים: "... ותהיה מגמתו ומחשבתו להרים דת האמת ולמלאת העולם צדק ולשבור זרוע הרשעים..."¹⁹ כותב צרור

¹³ ראה סעיפים כז – לא.

¹⁴ מו"נ ב מ. על הצורך בסדר אחיד ראה מו"נ ג כז. וראה סעיף פט.

¹⁵ דרשות הר"ן הדרוש השמיני. וראה רש"י ישעיה לב א; רש"י בבלי בבא בתרא כד ב ד"ה לא חמימא.

¹⁶ עקידת יצחק שער חמשה ותשעים.

¹⁷ ספורנו דברים יז יד ד"ה אשימה לי מלך ככל הגוים. וראה סעיפים קטו קטז.

¹⁸ ראה שמואל א יא ז: "ויקח צמד בקר וינתחהו וישלח בכל גבול ישראל ביד המלאכים לאמר אשר איננו יצא אחרי שאול ואחר שמואל כה יעשה לבקרו...". וראה בבלי מגילה יא א: "כי הוא רודה בכל עבר הנהר מתפסח ועד עזה... וחד אמר תפסח ועזה בהדי הדדי הוון קיימי, כשם שמלך על תפסח ועל עזה כך מלך על כל העולם כולו". ראה כוזרי ד כה: "כי המלך צריך להראות בכל קצות המדינה, למען ייראו בכל חלק ממנה... כבודו וטובו". על תוקף הוראות המלך מחוץ לגבולות המדינה ראה סעיף לג הערה 1. הבטוי היכולת המוחלטת שמשמש בו האברבנאל אינו רוצה לומר שהמלך רשאי להפעיל כח באופן שרירותי אלא רק שלמלך מונופול על אמצעי הכפייה בממלכה, ראה סעיפים פג – פו רצג.

¹⁹ רמב"ם מלכים ד י. וראה פירוש המשניות לרמב"ם אבות א יח.

- המור: "ואמר כי יפלא ממך דבר למשפט... וסמך לכאן כי תבא אל הארץ ואמרת אשימה עלי מלך". לרמוז שלא יספיק לדבר משפט השופטים בלא אימת מלך...²⁰
- כח השלטון של המלך מאפשר לו מאבק בשחיתות ובעבריינות אלימה.²¹ על תקופת השופטים מעיד הכתוב: "בימים ההם אין מלך בישראל איש הישר בעיניו יעשה".²²
- מניעת מלחמת אזרחים²³ המצודות דוד כותב שפרשת פילגש בגבעה ארעה בשל העדר שלטון מרכזי חזק.²⁴
  - מניעת פרישת שבטים או פלכים²⁵
  - הבטחת יציבות השלטון²⁶
  - פיתוח תשתיות סמכויות המלך מאפשרות לו לרכז ממון וכח אדם ולהקציב משאבים למיזמים בהם יש צורך בשיתוף פעולה רחב של כל חלקי הציבור ותיאום בין גורמים שלטוניים רבים, כגון הקמת ערים, נמלים, שווקים ודרכים.²⁷
  - חיזוק שמירת מצוות כותב הרמב"ן: "... החשמונאים שמלכו בבית שני... היו חסידי עליון, ואלמלא הם נשתכחו התורה והמצוות מישראל".²⁸ כותב בעל הטורים: "אחר

²⁰ צרור המור דברים יז יד. וראה רלב"ג משלי טז י: "כי בסבת רצון האנשים למצוא חן בעיניו, ימצא בכל דבר מי שיגלה אזנו להגיד האמת. ולזאת הסבה בעינה, לא ימעל פי המלך במשפט, כי יגיד האמת ויהיו משפטיו לפי המשפט המוגבל מהשם יתי". וראה פירוש בעל הטורים דברים יז יג בפרשת זקן ממרא ד"ה ולא זיידון עוד: "וסמך ליה אשימה עלי מלך שכן אמר דוד 'להכרית מעיר ה' כל פועלי און'. וראה שמואל ב יד ד: "ותאמר האשה התקעית... הושעה המלך", ומפרש האברבנאל שם: "הושיעה המלך, כי הישועה תבא ממנו במה שהוא מלך ולא יוכל איש למרות את פיו". וראה סעיף נז הערה 38.

²¹ ראה רמב"ם גזלה ואבדה ה יח, שיש לסטים המשתלטים על איזור כל שהוא ומכתירים את עצמם למלכים. ביאור הגר"א על שו"ע חו"מ יב א סובר, שאם אחד מבעלי הדין הוא אלים אפילו דיין ממונה רשאי שלא לדונו.

²² שופטים יז ו. וראה רמב"ן על התורה בראשית יט ח: "... בגבעה נאמר והנה אנשי העיר אנשי בני בלעל, מקצתם שהיו שרים ותקיפים בעיר, כמו שאמר האיש ויקומו עלי בעלי הגבעה, ועל כן לא מיחו האחרים בידם". וראה חתם סופר על התורה פנחס ד"ה צו: "ואילו היה מלך ממונה ומקובל לא הניח פסלו של מיכה עומד". משמע שרק מלך היה יכול למנוע את פסל מיכה. לעומת זאת ראה רד"ק שופטים יח א: "... ובימים ההם שלא היה להם מלך ושופט היו עושים כל איש ואיש הישר בעיניו... פסלו ובני דן הקימו להם אותו הפסל ובני בנימין הרעו בדבר פילגש". משמע שגם שופט חזק היה מסוגל לבער את הפסל. וראה הערה 4.

²³ ראה בבלי יומא ט ב על שנאת חנם בין הנשיאים. וראה סעיפים פז פח.

²⁴ ראה מצודת דוד שפטים יט א. וראה אלה דברי הברית ג פרק י.

²⁵ על האפשרות ששלטון מקומי ימרוד בשלטון המרכזי ראה רש"י על מלכים ב ח כב. וראה ספרי על במדבר כא ה. ראוי לציין כי עצם העובדה שהמדינה מחולקת לשבטים עלולה להשפיע על אחדים מהם לפרוש מהמדינה ולהכריז על עצמאות, כפי שגם אירע בישראל, וכפי שכמעט קרה בארצות הברית בימי מלחמת האזרחים. לפי פשוטו של מקרא שבט דן או חלק ממנו, שלא קבל נחלה בא"י עבר לגור בחו"ל, ראה מצודת דוד על שופטים יח א, ועל אירוע זה מעיד הכתוב שופטים יח א: "בימים ההם אין מלך בישראל...".

²⁶ ראה מדרש שמואל כו ג: "עשרה אויבים היו לו לדוד, חמשה באומות העולם וחמשה בישראל". וראה מש"כ הנסיך, אחד מספרי היסוד במדעי המדינה אותו כתב, לפני חמש מאות שנה, ניקולו מקיאוולי (Niccolo Machiavelli), פרק 9 על האצילים בממלכה: "אם בכוונה תחילה ובגלל שאפתנותם אינם משתעבדים לך, סימן הוא שהם דואגים לעצמם יותר מאשר לך; ומפניהם חייב הנסיך להשמר תמיד, ולראות בהם אויבים בכוח כי תמיד בעת משבר יסייעו להחרבתו".

²⁷ ראה סעיף רנב. וראה סעיף ח הערה 3.

²⁸ פירוש הרמב"ן על התורה בראשית מט י. וראה סעיף ח הערה 8.

פרשת עכו"ם ואשרה כתיב פרשת מלך לומר שהמלך מצווה להסיר האשרות ולבער עכו"ם.²⁹

- שמירה על בטחון המדינה פוסק הרמב"ם: "... שאין ממליכים מלך תחילה אלא לעשות משפט ומלחמות".³⁰ כותב הרב סורוצקין: "ההבדל בין תקופת השופטים לתקופת המלכים שהשופטים לא היו אימתם על כל ישראל. וכשיצא ברק למלחמה נגד סיסרא היו עמו רק עשרת אלפי איש מזבולון ונפתלי ודבורה בשירתה העירה למוסר את אוזן שאר השבטים, שלא באו לעזרת ה' בגבורים... אבל אפילו במלחמה הראשונה שנלחם המלך הראשון בישראל נשתתפו בה מכל גבול ישראל כאיש אחד...".³¹
- גבית מסים צודקת ויעילה.³²
- ריסון המנגנון הממשלתי.³³

חסרונות המשטר המלוכני

- פגיעה באמונה פסוקים מפורשים בספר שופטים: "ויאמרו איש ישראל אל גבעון משל בנו... ויאמר אליהם גבעון לא אמשל אני בכם ולא ימשל בני בכם. ה' ימשל בכם".³⁴ אומר המדרש: "אמר הקב"ה לישראל: בני כך חשבתי שתהיו חורין מן המלכות... שלא תהא אימת מלכות עליכם אבל אתם לא בקשתם כן...".³⁵ כותב רבינו בחיי בן אשר: "לא היה רצון הש"י שיהיה בינינו מלך לפי שבטחון העם במלך והמלך בטחונו בעמו, ואנחנו מקבלי התורה נצטוינו בה שנירא את הש"י...".³⁶

²⁹ בעל הטורים דברים יז יד. וראה רמב"ם עבודה זרה ד ו: "ואם יעמדו באולתן בית דין מצוין לכל ישראל לעלות עליהן לצבא והן צרין עליהם ועורכין עמהן מלחמה עד שתבקע העיר". וראה חתם סופר הנוכח בהערה 22.

³⁰ רמב"ם מלכים ד י. וראה סעיף ח הערה 1.

³¹ אזנים לתורה דברים יז טו ד"ה שום תשים עליך מלך. וראה סעיף ח הערה 9.

³² ראה סעיף רלו.

³³ ראה רמב"ם גולה ואבדה ה א: "... שזה דין המלכים כולם ליקח כל ממון שמשיהם כשכועסין עליהם". וראה סעיף קמג.

³⁴ שופטים ח כב - כג. וראה שמואל א יב יב: "ותראו כי נחש מלך בני עמון בא עליכם ותאמרו לי לא כי מלך ימלך עלינו וה' אלוקיכם מלככם". וראה סעיף רסג הערה 6.

³⁵ דבר"ר ה ח.

³⁶ רבינו בחיי על התורה ריש פרשת בלק. וראה מכילתא על שירת הים: "אשירה לה', לה' אמרוה ולא לבשר ודם כמו שנאמר להלן וכו' [ותענינה הנשים המשחקות ותאמרנה הכה שאול באלפיו ודוד ברבבותיו] אבל כאן לה' אמרוה ולא לבשר ודם". וראה תרגום שני על מגילת אסתר: "... אמרה אסתר כל בית ישראל עיניהם תלואים עלי. כי אבקש מאת המלך אחשורוש להרוג את המן. אך אזמין אותו אל המשתה למען יתהפך לבם של ישראל ויפנו אל אביהם שבשמים ויבקשו רחמים מלפניו". וראה בבלי מגילה טו ב. וראה בית הבחירה סנהדרין כ ב: "... ועמי הארץ שבהם קלקלו ואכלוה פגה שאמרו 'יהיינו גם אנחנו ככל הגוים... וארוך הגבר אשר יבטח באדם ושם בשר זרועו ומן ה' יסור לבו'. וראה מדרש הגדול המובא בסעיף נז הערה 48. וראה העמק דבר במדבר יד ד.

נראה להוסיף כי במעמד הר סיני אומר הקב"ה: "ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש", והנביא שמואל אומר לעם בעת שמבקשים ממנו למנות מלך: "ואתם תהיו לו עבדים".

- פגיעה באזרחים על מנשה נאמר: "וגם דם נקי שפך מנשה הרבה מאד עד אשר מלא את ירושלים פה לפה".³⁷ הנביא יחזקאל אומר: "הנה נשיאי ישראל איש לזרעו היו בך למען שפך דם".³⁸
- קרה לא אחת שמלכי ישראל ואף מלכי יהודה פגעו בדיינים ובחכמים,³⁹ בנביאים⁴⁰ ובעם כולו.⁴¹
- עבירות חמורות אומרת הגמרא במסכת גיטין: "אמר ר' יהושע בן לוי: לא חרבה ארץ ישראל עד שעבדו בה ז' בתי דינים עבודה זרה ואלו הן ירבעם בן נבט ובעשא בן אחיה ואחאב בן עמרי ויהוא בן נמשי".⁴² אומרת הגמרא במסכת סנהדרין: "... אחז התיר את הערוה. מנשה בא על אחותו. אמון בא על אמו".⁴³ כותב רש"י: "שבכל המלכים... מצינו בהם חטא חוץ מיותם. דוד – ר'ק באוריה החתי".⁴⁴ שלמה – 'נשיו הטו לבבו'. ורחבעם – 'עזב את תורת ה' ". אביה – 'וילך בכל חטאת אביו'. אסא – 'הוציא כסף וזהב מאוצרות בית ה'... יהושפט – 'נתחבר לרשע', יהורם – 'הרג אחיו וכו' ".⁴⁵ על מלכים רבים מעיד הכתוב שהם חטאו והחטיאו את ישראל.⁴⁶
- נטל מס גבוה פסוק מפורש בנביא: " ויהי לחם שלמה ליום אחד שלשים כר סלת וששים כר קמח, עשרה בקר בראים וגו' ".⁴⁷ ואומרת הגמרא: '... ואמר רבי יצחק אלף

³⁷ מלכים ב כא טז. וראה בבלי יומא ט ב, שזה המקור של דברי חז"ל שבית ראשון חרב גם בשל שפיכות דמים.

³⁸ יחזקאל כב ו.

³⁹ ראה הושע ז ז: "ואכלו את שופטיהם", ומבאר רש"י: "הרגו את סנהדרין שלהם לפי שהיו מוחים בידם". וראה ירושלמי ע"ז א א. ינאי המלך הרג את חכמי ישראל, ראה בבלי ברכות מח א וסנהדרין קז ב. כמותו עשה המלך הורדוס, ראה בבלי בבא בתרא ג ב.

⁴⁰ שלמה המלך רצה להרוג את אחיה השילוני, ראה תרגום לשיר השירים ח יב. המלך אסא כלא את חנני הראה על דברי תוכחה שאמר בשם ה', ראה דברי הימים ב טז י; המלך ירבעם רצה לפגוע בנביא עידו שבא להוכיחו בהיותו מקריב על גבי המזבח, ראה מלכים א יג ד; המלך אחאב הורה לכלוא את מיכיהו, ראה מלכים א כב כז; יהואש מלך ישראל נתן הוראה להרוג את זכריה בן יהוידע הכהן שאמר לעם דברי תוכחה, דברי הימים ב כד כא – כב; המלך אמציה איים על הנביא שבא להוכיחו, ראה דברי הימים ב כה טז; המלך יהויקים הרג את אוריהו בן שמעיה מקרית יערים, ראה ירמיהו כו כג; יהויקים רצה להרוג את ירמיהו ואת ברוך תלמידו, ראה ירמיהו לו כו; המלך צדקיהו כלא את הנביא ירמיהו בחצר המטרה ואף רצה לזרקו לבור, ראה ירמיהו לו כא. מנשה הרג את הנביא ישעיה, ראה בבלי סנהדרין קג ב.

⁴¹ הנביא ישעיהו נו יא אומר: "והכלבים עזי נפש לא ידעו שבעה והמה רועים לא ידעו הבין כלם לדרכם פנו איש לבצעו מקצהו" וראה רש"י שם. הנביא יחזקאל לד ב-ה אומר: "כה אמר ה' אלקים הוי רעי ישראל אשר היו רועים אותם הלוא הצאן ירעו הרועים: את החלב תאכלו ואת הצמר תלבשו הבריאה תזבחו הצאן לא תרעו. את הנחלות לא חזקתם ואת החולה לא רפאתם ולנשברת לא חבשתם ואת הנדחת לא השבתם ואת האבדת לא בקשתם ובחזקה רדיתם אתם ובפרך. ותפוצינה מבלי רעה ותהיינה לאכלה לכל חית השדה ותפוצינה ישגו צאני בכל ההרים ועל כל גבעה רמה ועל כל פני הארץ נפצו צאני ואין דורש ואין מבקש". וראה נחלת אבות על אבות ג ב: "ברוב הפעמים המלך הוא עושק המשפט ומטרדו".

⁴² בבלי גיטין פח א.

⁴³ בבלי סנהדרין קג ב.

⁴⁴ הערת הרב נבצל: "הגירסא לפנינו: "רק בדבר אוריה החתי". עוד מעיר הרב נבצל: "חטאי דוד ועוד מן הצדיקים הם חטאים דקים, שרק בגלל גדלותם הקבי"ה מדקדק עמהם כחוט השערה".

⁴⁵ (המיוחס ל)רש"י דברי הימים ב כז ב. על יותם ראה בבלי סוכה מה ב ורש"י ד"ה יותם בן עוזיהו.

⁴⁶ ראה מלכים א יד טז על ירבעם; שם טו על נדב בנו; שם טו לד על בעשא; דברי הימים ב לג ט על מנשה.

⁴⁷ מלכים א ה ב.

נשים היו לשלמה, כל אחת ואחת עשתה לו בביתה כך. מאי טעמא? זו סבורה שמא אצלי סועד היום וזו סבורה שמא אצלי סועד היום".⁴⁸ הכתוב מעיד על רחבעם: "ויבן ויפרץ מכל בניו לכל ארצות יהודה ובנימין לכל ערי המצרות ויתן להם המזון לרב וישאל המון נשים".⁴⁹ אומר המדרש על אחאב: "כשם שהיו לו שבעים בנים בשומרון, כך היה לו שבעים בנים ביזרעאל, וכל אחד ואחד היו לו שני פלטרין אחד לימות החורף ואי לימות הקיץ".⁵⁰ דברי הימים אומר: "כל אלה בני יהושפט מלך ישראל... ויתן להם אביהם מתנות רבות לכסף ולזהב ולמגדנות עם ערי מצרות ביהודה".⁵¹

- מנוי קרובי משפחה לתפקידים שהם אינם ראויים להם
- יציאה למלחמות לא מוצדקות⁵²
- אי יציבות שלטונית איש בשת, שמלך על מרבית ארץ ישראל - נרצח;⁵³ דוד המלך הודח על ידי אבשלום ולאחר מכן שבע בן בכרי מרד בדוד; ירבעם מרד בשלמה המלך ופרש ביחד עם שבטי ישראל מהממלכה;⁵⁴ עתליה הרגה את זרע הממלכה;⁵⁵ יהוידע הכהן הרג את עתליה.⁵⁶ עבדי המלך הרגו את יואש,⁵⁷ את אמציה⁵⁸ ואת אמון מלכי יהודה.⁵⁹ רבים מהעומדים בראש ממלכת ישראל לא השלימו את ימיהם.
- פעמים רבות בני משפחת המלוכה נהגו בשררה ובשחיתות.⁶⁰ עבדי המלך ושריו הלכו בדרך המלך ומשפחתו.⁶¹ החכם מכל אדם אומר: "מושל מקשיב על דבר שקר כל משרתיו רשעים".⁶² אומר הספרי: "משל הדיוט אומר עבד מלך מלך".⁶³

⁴⁸ בבלי בבא מציעא פו ב. על סמכות המלך לקבוע את תקציב הממלכה ראה סעיף רלו.

⁴⁹ דברי הימים ב יא כג. וראה רש"י שם.

⁵⁰ אסת"ר א יב. וראה שם, שיש סוברים שהיו לכל אחד ארבעה ארמונות ויש סוברים שהיו לכל אחד ששה.

⁵¹ דברי הימים ב כא ג.

⁵² ראה דברי הימים ב כה כז: "ומעת אשר סר אמציהו מאחרי ה' ויקשרו עליו קשר בירושלים", ומפרש רש"י: "... לפי שנתגרה במלך ישראל". וראה אברבנאל דברים יז ד: "והנה המלכיות הנבחרות אשר אין בהם נפתל ועקש לא ירים איש את ידו ואת רגלו על כל דבר פשע, והמה כובשות ארצות לא בחכמה בתבונה ובדעת".

⁵³ ראה בראשית רבה פב יא: "ומלכים מחלצין יצאו זה שאול ואיש בשת". וראה שמואל ב ב ט - י. על רצח

איש בשת ראה שמואל ב ד ו.

⁵⁴ ראה דברי הימים ב יג ו.

⁵⁵ ראה מלכים ב יא א.

⁵⁶ ראה מלכים ב יא טו.

⁵⁷ ראה דברי הימים ב כד כה.

⁵⁸ ראה מלכים ב יד יט.

⁵⁹ ראה דברי הימים ב לג כד.

⁶⁰ ראה צפניה א ח: "והיה ביום זבח ה' ופקדתי על השרים ועל בני המלך...". ומבאר הרד"ק על אתר: "על השרים ועל בני המלך כי הם העושקים דלים...". גם בעניני איסור והתרם לא תמיד נהגו כדן. ראה ירושלמי כלאים ח ב, שאין ללמוד מבני דוד שמותר לרכב על פרדה משום שאין למדים מן המלכות, ומבאר הפני משה שם: "... שאפשר שאלו היו עושים כן שלא ברצון דוד או שלא היה יודע מזה". וראה פירוש הרא"ש בהלכות כלאיים: "שלא כדן עשו ולא יכלו למחות בהם". הערת הרב נבצל: "אבל אין הלכה כן, ומותר לרכב על פרדה". וראה מלכים א כא כח: "רק לא היה כאחאב אשר התמכר לעשות הרע בעיני ה' אשר הסתה אתו איזבל אשתו". וראה רש"י דברי הימים ב כז ב: "אחזיהו אמו יועצתו להרשיע".

⁶¹ ראה בבלי גיטין יד ב: "הללו קרובים למלכות הן? וכו'. וראה בבלי פסחים נז א: "שהם כהנים גדולים, ובניהן גיזברין וחתניהם אמרכלין ועבדיהן חובטים את העם במקלות". וראה הבונה, עין יעקב שבת קכא ב.

פעמים רבות, טוב היה לו לעם לו לא היה לו מלך כלל. אומר המדרש: "אמר הקב"ה: בעולם הזה בקשתם מלכים ועמדו המלכים מישראל והפילו אתכם בחרב. שאול הפילם בהר הגלבוע... דוד נתן מגפה... אחאב עצר עליהן את הגשמים... צדקיהו החרב את בית המקדש".⁶⁴ כותב הרלב"ג: "והנה בסוף הענין היו מלכיהם סבה להתעות ישראל ולהסירם מעל ה' עד שהביאו לגלות מעל אדמתם כמו שנתבאר מירבעם בן נבט וחבריו".⁶⁵ כותב העקידת יצחק: "אמנם כאשר יהיה מלך נוהג בעריצות דורש ומבקש תועלת עצמו ובלתי מקפיד על תועלת הכלל... וזה הרע יקרה בהם בחוזק במציאות המלך העריץ ממה שיקרה בהעדרו".⁶⁶

בשל כמה נימוקים אין כיום מצוה למנות מלך

- החינוך כותב: "נסתלקה זאת המצוה מישראל שלא יהיה להם למנות עוד מלך, כי דוד וזרעו נשיאים עליהם לעד עד כי יבא שילה שיהיה מזרעו מלך לעולם במהרה בימינו".⁶⁷
- מוסיף החינוך: "... ונוהגת בזמן שישראל יושבים על אדמתם".⁶⁸
- יש סוברים, שאין מצוה למנות מלך כל עוד אין בית דין גדול ונביא.⁶⁹
- לדעת הרב שטרנבוך, אין מצוה למנות מלך כל עוד לא נכבשה כל הארץ המובטחת.⁷⁰
- אין מצוה למנות מלך כל עוד הציבור אינו רוצה במשטר מלוכני.⁷¹ כותב הרב חרל"פ: "לפי ערך המסירות של הרבים אליו כן ערך המלך, ומאז שהמסירות נחלשה אין לו כח יותר מיחיד ומוזה נשתרבה הצעקה שאין למסור הכל ביד יחיד".⁷² כותב הרב אבינר: "הרי כבר

⁶² משלי כט יב. וראה בבלי חולין ד ב: "ודלמא גברי דאחאב הוו מעלו! לא ס"ד, דכתיב: 'מושל מקשיב על דבר שקר כל משרתיו רשעים'".

⁶³ ספרי על דברים א ז. וראה בבלי שבעות מז ב. וראה בראשית כא כה: "והוכיח אברהם את אבימלך על אודות באר המים אשר גזלו עבדי אבימלך". וראה בבלי סנהדרין יט א, על עבדו של ינאי המלך שהרג נפש שלא כדין. על חמדת משרתי המלך אצל אומות העולם ראה בר"ר עח יב.

⁶⁴ דבר"ר ה יא

⁶⁵ רלב"ג שמואל א ח ד.

⁶⁶ עקידת יצחק שער חמשה ותשעים. וראה אברבנאל שמואל א ח ד – ו: "שמציאות המלך... מזיק מאד וענינו סכנה עצומה אל עמו ואל עבדיו שיהיה בידו להשמיד להרוג ולאבד כפי העולה על רוחו". וראה תוס' בבלי עבודה זרה י ב ד"ה ה"ג כל נשיאיה: "... שמפורש בספר יוסיפון שנשבעו רומיים שלא להמליך עליהם עוד מלך בשביל אחד שלקח אשה אחת בחזקה אלא שהיו ממנים ישיש אחד ולו שלש מאות יועצים...".

⁶⁷ ספר החינוך תצז. וראה משנה עם פירוש הרמב"ם סנהדרין, הקדמה לפרק חלק, היסוד השנים עשר: "ומכלל היסוד הזה שאין מלך לישראל אלא מדוד ומזרע שלמה דוקא". וראה רמב"ם מלכים א י. ויש לחקור האם אסור למלך שאינו מבית דוד למלוך על ירושלים או שאסור שעיר הבירה תהיה ירושלים. וראה סעיף קו בדיון על מנוי מלך משבטים אחרים.

⁶⁸ ספר החינוך תצז. הערת הרב נבצל: "לדעת הישועות מלכו, בזה"ז, שכמעט מכל מקום אפשר לעלות ארצה, חשיב רוב ישראל על אדמתם, שכן מי שעלה עלה, ומי שלא עלה ויתר על זכותו להיחשב מהרוב".

⁶⁹ ראה סעיפים קי קיא. נ"ל שגם הסובר שבי"ד ונביא אינם מעכבים מודה שבהעדרם אין מצוה למנות.

⁷⁰ ראה שו"ת תשובות והנהגות ג רכב.

⁷¹ ראה סעיף ד. וראה אבדר"ן נוסחא ב פרק מז: "על ג' דברים שבזו ישראל בטלו מהם. על הנבואה ועל מלכות בית דוד ועל המקדש".

⁷² מי מרום טו, שיחות לשלשה רגלים עמ' כד.

נקעה נפש העם מהמלוכה עקב תופעות מרות ביותר של שחיתות. לכן לא יתן העם את אמונו רק בדמוקרטיה ייצוגית, בידועו שנציגו מייצג אותו נאמנה".⁷³

יש סוברים, שגם אם אין מצוה למנות מלך אין איסור בדבר. כותב ספר החינוך: "שענין המצוה... הוא כל מה שזכרנו, למנות מלך חדש אם תהיה סיבה שנצטרך לו".⁷⁴ הרב ישראל פוסק: "כל שהעם עצמו מסכים למנותו על ידי דרך בחירות או באיזו שהיא צורה אחרת, בזה אין צורך לשום נביא וסנהדרין אלא ודאי חל המנוי ויש לו תוקף ודין מלך".⁷⁵

לעומת זאת, כותב החתם סופר: "ועל כן כתיב בהניח ה' מכל אויביך... ואמרת אשימה עלי מלך, היינו כל אויביך אויב פנימי... שנהי' בטוחים בהמלך שלא יחטיא את הציבור, אז אשימה עלי מלך ולא קודם לכן".⁷⁶ הרב עוזיאל פוסק: "אסור לנו כעת להמליך מלך במדינת ישראל".⁷⁷

פוסק הרמב"ם: "המלך המשיח עתיד לעמוד ולהחזיר מלכות דוד ליושנה לממשלה הראשונה".⁷⁸ כותב השם משמואל: "לימות המשיח, אחר גמר התיקון הכללי, נמי יצטרך ישראל למלך המשיח שהמלך הוא המאחד את העם...".⁷⁹

פוסק הרמב"ם: "אם יעמוד מלך מבית דוד... ויכוף כל ישראל לילך בה ולחזק בדקה וילחם מלחמות ה' הרי זה בחזקת שהוא משיח...".⁸⁰

אין מי שפוסק שבעתיד לא יעמוד מלך בראש העם,⁸¹ אולם הצפנת פענח מדייק בדעת הרמב"ם שרק המלך המשיח, בנו ובן בנו ימלכו ולאחר מכן יעמוד נשיא בראש העם.⁸²

⁷³ הרב שלמה אבינר, "ממשלת אחדות לאומית – לשמה?" עלון מעייני הישועה, גליון לשבת פרשת כי תצא, ח' באלול תשי"ס. וראה סעיף קכח הערה 2 שיש הסוברים שמצוה למנות מלך רק אם יש הסכמה מוחלטת בדבר.

⁷⁴ ספר החינוך מצוה תצו. וראה מרכבת המשנה עדות א ג: "דלמאי הלכתא כתב רבינו... דמלך ישראל אין דן ואין דנין... דהרי אפילו הלכתא למשיחא לא הוי... ובהכרח כתב כן להורות דהאי גזרה קיימת באם שיתנו המלכות רשות לנו למנות לנו מלך ישראל...". וראה משנה תורה הוצאת פרנקל במפתח רמב"ם סנהדרין ב ה. וראה סעיפים קי קיא.

⁷⁵ שו"ת עמוד הימיני ז ז. דיון בשאלה כיצד מיפה התורה את כח הציבור להסכים לשיטת שלטון העשויה לגרום לפגיעה בנפשות ראה שם טז ה. וראה כל כתבי מהרי"ץ חיות א תורת נביאים פרק ז דין המלך.

⁷⁶ חתם סופר על התורה פרשת פנחס ד"ה צו. וראה סעיף קיא הערה 6.

⁷⁷ תחוקה לישראל על פי התורה א' עמ' 245. טעמו הוא: "המלכות נתנה... לשבט יהודה ומפי הגבורה לבית דוד". אך לפי"ז אין מניעה מלמנות מלך בשאר חלקי ארץ ישראל, ראה רמב"ם מלכים א י. לדעת הרב הרצוג לא ראוי למנות מלך, ראה תחוקה לישראל על פי התורה א עמ' 137. וראה סעיפים קי קיא.

⁷⁸ רמב"ם מלכים יא א, וראה שם תשובה ט ב ומשנה עם פירוש הרמב"ם, הקדמה לפרק חלק עמ' קלט.

⁷⁹ שם משמואל קרח תרע"ו ד"ה והנה קרח. יש לדייק בדבריו שיצטרכו אז למלך רק מטעם זה ולא מהטעמים האחרים שמונה האברבנאל. וראה חידושי אגדות למהר"ל סנהדרין צח ב ד"ה אי חיי הוא.

⁸⁰ רמב"ם מלכים יא ד. על הצורך שהמלך המשיח ילחם את מלחמות ה' ראה סעיף רצג.

⁸¹ ראה בבלי סנהדרין צט א: "רבי הילל אומר: אין להם משיח לישראל שכבר אכלוהו בימי חזקיה. אמר רב יוסף שרי ליה מריה לרבי הילל". לא ידוע על גדול בישראל הפוסק כרבי הילל, ראה התקופה הגדולה פרק שמיני. אפילו האברבנאל הסובר שאין מצוה למנות מלך, מרחיב בספרו ישועות משיחו את הדבור על המלך המשיח. וראה שם עיון ראשון פרק שלישי שניתן לפרש את דברי הילל באופן שגם הוא מודה שבעתיד יבוא המלך המשיח. לדעת חידושי"א למהר"ל סנהדרין צח ב ד"ה ומה שאמר הלל, כמה אמוראים סוברים שזמן מה אחר בוא המשיח ה' ימלוך עליהם, ולשיטתם כנראה אין מצוה למנות מלך. ושמה זו דעת דרך מצותיך, מצות מינוי מלך דף קח א - ב, הסובר שתלמידי חכמים אינם זקוקים למלך ולכן שמואל התנגד למנוי מלך בזמנו.

*

כותב אלכסנדר המילטון, ממעצבי החוקה האמריקאית: "רכיבי כוח המרץ של הרשות המבצעת הם: ראשית, אחדות; שנית, אורך כהונה; שלישית, הבטחת אמצעים לתמיכה בה; ורביעית, סמכויות נאותות".⁸³ פרופ' רולס כותב שקיימים ארבעה מרכיבים עיקריים בארגון נכון של הציבור: צדק, תיאום, יעילות ויציבות.⁸⁴

משטר מלוכני אמנם עונה על הדרישות שמציבים המילטון ורולס. ולמרות זאת, כיום קיימת התנגדות למשטר מלוכני. המומחים למדעי המדינה מעלים את הנימוקים הבאים: א. רוב המלכים מנצלים את כוחם להטלת שררה ואינם מנהיגים בנחת ובדרכי נעם ושלוש ומזלזלים בזכויות אזרח. ב. למלכים אינטרסים רבים לצאת למלחמה.⁸⁵ ג. למדינות זרות קל יותר לשחד מלך מאשר שליט דמוקרטי.⁸⁶ ד. קשה מאד לאמוד מה הקף תמיכת האזרחים במלך. ה. למשטר אבסולוטי חסרונות רבים הפוגעים ביעילותו.⁸⁷

ההכרזה לכל באי עולם בדבר זכויות האדם קובעת: "רצון העם הוא היסוד לסמכות של הממשל. העם יביע את רצונו בבחירות כשרות הנשנות לעיתים מזומנות".⁸⁸

כיום לא קיים משטר מלוכני באף מדינה מפותחת. במדינות שבהן עדיין מכהן מלך סמכויותיו מוגבלות מאד.⁸⁹

עם תום השלטון המלוכני באיטליה קבעה חוקתה שאין לחזור בעתיד למשטר זה.⁹⁰

וראה שפת אמת סוף שופטים שנת תרס"ד: "אם היו יראים את ה' לא היו צריכים למלך", וצ"ע. יש להעיר כי לדעת האברבנאל בהקדמתו לספר ישעיה עמ' יב, לאחר תחית המתים לא יהיו עוד מלכים.

⁸² צפנת פענח סנהדרין, פירוש המשניות להרמב"ם פרק י משנה א.

⁸³ הפדרליסט פרק כב מס' 70. על הצורך בכהונה ארוכה של מנהיגים ראה שם פרק יד מס' 37. על הצורך במנהיגות בעלת סמכויות רחבות ראה שם פרק ב מס' 3. על הצורך בכח הרתעה ראה שם פרק ב מס' 4. על הצורך בשלטון מרכזי חזק למנוע פלגנות ומרי מבית ראה שם פרק ה מס' 9-10. וראה שם פרק ט מס' 16, שאם אין שלטון מרכזי חזק המדינות לא יצייתו לשלטון המרכזי.

⁸⁴ ראה A Theory of Justice פרק 1.

⁸⁵ ראה A Philosophy of International Law עמ' 116 – 117. וראה הפדרליסט פרק ב מס' 4.

⁸⁶ הפדרליסט פרק י מס' 22.

⁸⁷ ראה EB (2008), government, Emergence of the modern world, The failure of absolutism. וראה The Principles of Political Thought פרק 12, שבפועל אין לשום שלטון יכולת מוחלטת, שכן גם רב למוסדות דת, לארגונים למיניהם ובמיוחד לארגוני עובדים וכיו"ב יש כח רב, ועל השלטון, הזקוק לתמיכה מירבית של הציבור, להתחשב בבעלי השפעה במדינה. ראה The Constitution of Liberty עמ' 181, שבטויו של כח שלטוני אינו בא בהכרח לידי בטוי בעצמה פיזית כי אם גם במדת השפעתם של השקפות ואמונות.

⁸⁸ ההכרזה העולמית בדבר זכויות האדם סעיף 21, 3, וראה סעיף ב.

⁸⁹ ראה ICL חוקת ספרד 56 (1), שהמלך הוא הסמל של אחדות ושל התמדה. החוקה אינה קובעת שהמלך הוא סמל של עצמה כי מלך זה ממלא רק תפקיד טקסי.

⁹⁰ ראה ICL חוקת איטליה 139; וראה חוקת פאראגוואי 3 (1) שדיקטטורה אסורה על פי חוק.

ח. תפקידי המלך וסמכויותיו**תפקידי המלך**

- א. שמירה על המסגרת המדינית ועל יציבות השלטון
- ב. שמירה על חוק וסדר ועל הבטחון האישי¹
- ג. ישיבה בדין²
- ד. פיתוח תשתיות³
- ה. פיקוח על תקינות המסחר⁴

¹ ראה סעיף ז הערות 20 - 24. וראה שו"ת הרשב"א ב קלד: "מה שצוה המלך לעשות פתח ודלתים באמצע השכונה לשמירת העם הרשות בידו, נמצא דין מלכי ישראל שוה לדין האומות בדבר זה". על חלוקת התפקידים בין המלך ובין בתי הדין בתחום זה ראה סעיף כד. מצאנו שלש שיטות בדבר הגדרת תפקידיו העיקריים של המלך לפי התורה א. עליו לעסוק גם במשפט וגם במלחמות. ראה פירוש ר"ח על התורה שמות כה כג: "... שני דברים שצריכין מן המלך המשפט והמלחמה"; רש"י בבלי שבת יא א ד"ה חללה של רשות; רמב"ם מלכים ד י. לשיטה זו מצאנו כמה הסברים לחטא עם הארץ בימי שמואל. ראה ספרי על דברים יז יג: "ר' נהוראי אומר לא בקשו להם מלך אלא להעבידם עבודה זרה...". וראה פירוש עמק הנצ"ב שם, שהעם רצה למנות מלך כדי שיתאפשר לו לעבוד עבודה זרה. וראה סעיף א הערה 50. וראה רמב"ם מלכים א ב: "מאחר שהקמת מלך מצוה למה לא רצה הקדוש ברוך הוא כששאלו מלך משמואל, לפי ששאלו בתרעומת, ולא שאלו לקיים המצוה אלא מפני שקצו בשמואל הנביא, שנאמר כי לא אותך מאסו כי אותי מאסו וגו'". ב. על מלך לעסוק בעיקר במלחמות. ראה פסקי תוספות בבלי חגיגה יט: "הנשיאים היו בימי מלכי ישראל והמלך עוסק במלחמות והנשיאים במילי דשמיא". וראה כתב סופר על התורה, פרשת שופטים ד"ה עוד נ"ל דהנה יש לדקדק. לשיטה זו משמע, שעם הארץ חטא בעצם הבקשה שהמלך ישפוט את העם. ג. על מלך לעסוק בעיקר במשפט. ראה רש"י בבלי סנהדרין כ ב ד"ה לא נאמרה פרשה זו וד"ה עמי הארץ קלקלו; בית הבחירה סנהדרין שם וסמ"ג עשין קיד קטו. וראה דרשות הר"ן דרשה יא; תורת משה על התורה סוף פרשת קרח; פירוש הרש"י הירש דברים יז יד. מפשט המקראות משמע שעיקר תפקידו של המלך הוא לעשות משפט. בספר שופטים, אותו כתב הנביא שמואל כמבואר בבבלי בבא בתרא יד ב, נאמר פעמיים "בימים ההם אין מלך בישראל" ושלוש פעמים "איש הישר בעיניו יעשה", ובכל הפעמים מופיעים בטויים אלו בקשר לאי השלטת החוק. וראה סעיף קכג הערה 10. וראה דינא דמלכותא דינא; א"ת ערך דינא דמלכותא דינא; שו"ת ציץ אליעזר טז מט. ראה סעיף כד. לדעת הר"ן בתירוץ הראשון, רק מלך רשאי להעניש שלא מן הדין.

² ראה ספר החינוך תקכ: "מצוה להכין שש ערי מקלט... והיא מן המצוות המוטלות על המלך ועל הצבור כולן". וראה בבלי שבת לג ב; שם עבודה זרה ב ב; פירוש רס"ג לדניאל ג יב. וראה סעיף רנב הערה 8.

³ ראה שמואל ב יד כז: "מאתיים שקלים באבן המלך". וראה רמב"ם סנהדרין א א: "מצות עשה של תורה למנות שופטים ושוטרים... שוטרים אלו בעלי מקל ורצועה והם עומדים לפני הדיינים המסבין בשווקים וברחובות ועל החנויות לתקן השערים והמדות ולהכות כל מעוות; וכל מעשיהם ע"פ הדיינים. וכל שיראו בו עוות דבר מביאין אותו לבית דין ודנין אותו כפי רשעו". ויש לעיין, מי ממנה את הדיינים המסבין בשווקים וברחובות, ומדוע פוסק הרמב"ם ששוטרים אלו כפופים לשני סוגי דיינים? נ"ל, שהדיינים המסבין הם האגוראנומוס ועוזריו, ראה סעיף כג הערה 40; סעיף רנט הערה 8. מסתבר, שהתורה מצוה, שמלך הבונה שווקים ימנה גם שופטים המפקחים על המדות ועל המשקלות וכן שוטרים שיאכפו את הוראותיהם. כך משמע מבבלי בבא בתרא פט א; הגמרא שם אומרת, שריש גלותא היה אחראי למדות ולשערים. אמנם מלך אחראי לכל הנעשה בשווקים והוא וממוניו גם דנים את העבריינים, אולם חכמים תקנו שמלך אינו דן עוד, וממילא עברה האחריות לשמירת החוק בשווקים לבתי הדין. משום כך פוסק הרמב"ם, שהשוטרים כפופים לדיינים המפקחים על השווקים, והם רשאים, לדוגמא, להחרים מדות ומשקלות מזויפים, והם כפופים לבתי הדין שידונו מה עונשם של הרמאים. פשיטא, שבימות המשיח יחזרו למלך כל תפקידיו כבראשונה.

- ו. הטבעת מטבעות וקביעת שעריהן⁵
- ז. קביעת מדיניות החוץ - עריכת הסכמים עם מדינות זרות, כריתת בריתות וביטולן⁶
- ח. קביעת מדיניות בטחון לאומית⁷
- ט. מתן גבוי לבית הדין הגדול,⁸ למערכת המשפט,⁹ ולרשויות המקומיות¹⁰
- י. פעילות בשליחות כל ישראל בכל עת שיש צורך לפעול לחיזוק הדת ולתיקון העולם¹¹
- יא. מנוי ממונים וכח אדם
- יב. מימון הפעילות השלטונית¹²

סמכויות המלך

- חקיקת חוקים הראשונים חלוקים בשאלה האם למלך סמכות לחדש חוקים. לדעת הרמב"ן והרמ"ה, המלך חייב לפעול תמיד במסגרת החוקים הקיימים.¹³ לדעת

⁵ ראה רמב"ם גולה ואבדה ה יח; שו"ע יו"ד קסה א בהגה; ש"ך שם ס"ק ח; חו"ד חידושים שם אות ט; שו"ע חו"מ עד ז. וראה שו"ת חתם סופר חו"מ נח. וראה פירוש הרמב"ן על התורה, שמות ל יג: "קבע לו משה רבינו מטבע כסף בישראל כי מלך גדול היה וקרא למטבע ההוא שקל...". בימינו רק השלטון המרכזי עוסק בהטבעת מטבעות. שו"ע קבעה זאת בחוקתה ראה, ICL חוקת שו"ע 99 (1). וראה An Historical Introduction to Western Constitutional Law עמ' 40. וראה סעיף רלח.

⁶ ראה שו"ת רבי אליהו מזרחי נז. וראה סעיף רצ.

⁷ ראה בבלי ברכות ג ב: "... מיד יועצים באחיתפול ונמלכים בסנהדרין". וראה תוספות יו"ט משנה סנהדרין ב ד: "משמע דב"ד של ע"א לבדם אין להם כח לעשות חיל להוציאם למלחמת הרשות אלא במאמר המלך". וראה פירוש המשניות לרמב"ם סנהדרין שם: "ומתנאי מלחמת הרשות שלא תהא אלא במלך וסנהדרין". וראה סעיף קלה.

⁸ ראה מו"נ ב מ: "ולכן מהם... הנביא או מחוקק החוקים, ומהם מי שיש בידו הכח לחייב מה שקבעו הם... והם המלך...". לאור דבריו ולאור דברי הרמב"ן בפירושו על התורה בראשית מט י, יש מקום לומר, שבית הדין הגדול לא היה מקבל תקנות אם לא היה לו גבוי מצד המלך. וראה סעיף י הערה 62.

וראה רש"י הירש דברים יז יד: "הראש הזה שתשים עליך יהיה הראשון לשומרי התורה בישראל, ובאצילות המוסרית של נאמנותו לתורה יעבור לפני עמו כמופת. רוח הייעוד הזה תמלא את לבו, ולרוח זו יבקש לרכוש כל רוח ונפש בהכרה וברעיון במלה ובמעש". וראה חזו"א אגרות ב קעג כה: "ענין המלך על פי התורה הוא שיהיה המפקח על העם כי לא ילוז דרכיו ולא יטה מדרך החכמה להרבות הדעת ביהודה והדעת בציון כי יהיה עם חכם ונבון הגוי כולו. זאת היא תעודת המלך וחותרם תכניתו". וראה סעיפים י קע רמו רמו.

⁹ ראה מורה נבוכים ג מא: "ואי אפשר ללא מלך... ויאמץ ידי השופטים ויחזקם".

¹⁰ ראה סעיף קמ. ראה בבלי סנהדרין צד ב: "... מה עשה חרב על פתח בית המדרש... בדקו מגבת ועד אנטיפרס ולא מצאו תינוק ותינוקת שלא היו בקיאים בהלכות טומאה וטהרה". וראה סעיף שמח הערה 4.

¹¹ ראה, לדוגמה, משנה ערוכה במסכת פסחים ד ט: "גגו ספר רפואות והודו לוי", ומבאר הרמב"ם בפירוש המשניות: "ואפשר שהיה ספר שיש בו הרכבת סמים המזיקין". על פירוש רש"י שם ראה סעיף קסב הערה 50. וראה שו"ת חתם סופר חו"מ קעז שלכל בית דין סמכות לפעול בשליחות כל ישראל. על הצורך שכל יזמה תהיה לחיזוק הדת ולתיקון העולם ראה סעיף מו. על הפרדת רשויות ראה סעיף קנב ובעיקר הערה 36.

¹² ראה סעיף רלד.

¹³ ראה שו"ת אבקת רוכל ו. וראה חזו"א חו"מ ליקוטים טז ט: "וכי רמב"ן [ראה חידושי הרמב"ן בבא בתרא נה א] שלא הותר לו למלך לחדש דבר שלא הורגלו בו הראשונים ונראה דכונתו ז"ל בדבר שמחזיקים אותו לאון ועקיפין". לפירוש זה, המלך רשאי לחוקק חוקים חדשים רק אם הם לתיקון העולם. על מנהגי מלכים שאינם ראויים ראה שו"ת בעלי התוספות יב. ראה עמוד הימיני ט י בבאור מחלוקת ראשונים ז.

ראשונים רבים אחרים, המלך רשאי לחדש חוקים,¹⁴ אולם הם חלוקים בשאלה האם יש לו סמכות לחדש חוקים רק לצרכי ניהול המלוכה או שמא גם בדינים שבין אדם לחברו.¹⁵ האחרונים דנים בשאלה האם יש למלך סמכות לחוקק חוקים שלפיהם יש להחמיר בענישה או לשנות את סדר הדין.¹⁶ הרב מרגליות כותב: "... באשר בידו אך ליתן חוק כללי למשל, כל איש אשר יבורר באמצעות אומדנות המוכיחות או יודה שהרג - דמו בראשו".¹⁷ לעומתו כותב הרב הרצוג: "יש למלך רשות להרוג ולתקן העולם, כפי שהשעה צריכה... אבל לא שיכול לתקן חוק להרוג שלא בעדים והתראה ובעד אחד וכו', שלא כתורה".¹⁸ הרב גרשוני כותב שלמלך סמכות לחוקק חוקים המחמירים בעונשם של עבריינים שעברו על אחת משבע מצוות בני נח.¹⁹

- אכיפה וענישה²⁰
- מסווי וגיוס כח אדם²¹ פוסק הרמב"ם: "רשות יש למלך ליתן מס על העם לצרכיו או לצורך המלחמות... ודיניו בכל אלו הדברים וכיוצא בהן דין, שכל האמור בפרשת מלך מלך זוכה בו".²²
- אחדים מהראשונים חולקים על הרמב"ם. הנמוקי יוסף פוסק: "כל הכתוב בפרשת המלך בספר שמואל מלך אסור בו ולא אמרה תורה אלא ליראם ולבהלם שלא ישאלו להם מלך".²³ לשיטת הנמוקי"י, ולשיטת הראשונים שלפיה אין כלל מצוה למנות מלך, על המלך להגיע לכלל הסכמה עם בית הדין הגדול ועם הציבור הרחב על היקף סמכויותיו.²⁴
- סלילת דרכים אומר הספרי: "מלך פורץ לעשות לו דרך ואין ממחים בידו, להרחיב לו טריסאות ואין ממחים בידו".²⁵
- הפקעת קרקעות והטלת מסים לא שיוניים²⁶

¹⁴ ראה שו"ת אבקת רוכל ו. וראה רמב"ם גזילה ואבידה ה יד; מ"מ גזילה ואבידה ה יג.
¹⁵ שתי הדעות נזכרות ברמ"א שו"ע חו"מ שסט ח. ויתכן שמחלוקת זו תלויה בחקירה הנדונה בשו"ת הרמ"א י, האם מלך של נכרים מצווה לקבוע את הפרטים של איסורי אונאה, גזל והשגת גבול וכו' או דילמא מצווים בני נח לנהוג כדין תורה, וראה שו"ת חתם סופר ליקוטים יד. וראה פתחי חושן חלק ד פרק א אות ד, עמ' יד: "במלך ישראל בא"י מהיכי תיתי שיוכל לקבוע דינים שבין אדם לחבירו מחוץ לדיני התורה". וראה שו"ת ציץ אליעזר טז מט; שו"ת יחווה דעת ד סה. וראה סעיף ט הערה 8.

¹⁶ ראה סעיף ש.
¹⁷ קוי אור עמ' מה. וראה שו"ת מהר"ם שיק חו"מ נ: "... מוכח דאין חילוק בין מלכי ישראל למלכי אומות העולם כל שעושין לתקנות העולם דיניהם דין". שו"ת עמוד הימיני סימן ט מבאר בשיטת הרמב"ם, שיש למלך סמכות לתקן תקנות בתחום המשפט הפלילי אך לא בתחום המשפט האזרחי.
¹⁸ תחוקה לישראל על פי התורה א עמ' 172. ראה סעיף שלח.

¹⁹ ראה קול צופיך עמ' צב - קב.
²⁰ ראה סעיפים פז ש שלח.
²¹ ראה סעיפים רלד שכד.

²² רמב"ם מלכים ד א. וראה קרית ספר שם: "וכל האמור בפרשת מלך מלך זוכה בו בלקיחת אנשים ונשים לצרכיו וכמו שכתוב בפרשת מלך". וראה עינים למשפט סנהדרין כ ב אות ז; בירור הלכה סנהדרין כ ב ציון ז.
²³ נמוקי יוסף נדרים כח א. וראה שם שכן דעת רוב המפרשים. וראה תשובות בעלי התוספות יב; שו"ת מהר"ח או"ז סימן קי; אברבנאל מלכים א כא טו - טז. וראה סעיף לח הערה 36.
²⁴ ראה סעיף ד. ראשונים אחדים סוברים, שמלך זוכה בכל האמור בפרשת המלך, אולם לדעתם פרשת המלך מעניקה רק זכויות מצומצמות, ראה הערה 37. גם לשיטת ראשונים אלה, על ב"ד ועל הציבור להגדיר את סמכויות המלך.

²⁵ ספרי דברים יז יט. וראה סעיפים שכד שכה.

- הוראות אישיות לעבדיו²⁷ ולכל אדם אחר בממלכה²⁸
- יש סוברים, שלמלך סמכות לכפות שבועה על כל אחד²⁹
- מנויים והאצלת סמכויות לממונים³⁰
- הקניית זכות גבית המס לאנשים פרטיים³¹

מקורות הסמכות של מלך

- התורה³²
- פרשת המלך בספר שמואל³³
- תקנות חכמים³⁴
- מנהג מלכי ישראל³⁵
- קבלת הציבור פוסק הרב ישראלי: "סמכות המלך אינה קבועה ועומדת בדיני התורה וכל עיקרה תלויה היא במדת הסמכות שניתן לה מאת העם"³⁶.

²⁶ ראה סעיפים שכד שכה.

²⁷ ראה Law, Legislation and Liberty ח"ב עמ' 14, שהוראה שואפת להגיע לתוצאה מסוימת או תוצאות צפויות מסוימות אשר ביחד עם הנתונים המסוימים הידועים לנותן ההוראה או למקבלה נקבע שיש לעשות או שלא לעשות פעולה מסוימת. חוק או תקנה, לעומת זאת, מתייחסים למספר בלתי ידוע של אירועים עתידיים ולפעולות שמספר בלתי ידוע של בני אדם עתידים לעשות או שלא לעשות, ויש בהם רק לקבוע תכונות מסוימות שמן הראוי שתהיינה, או שלא תהיינה, בפעולות כאלו. וראה בבלי עירובין נג א: "דוד גלי מסכתא, שאול לא גלי מסכתא"; העמק דבר במדבר כד ח.

²⁸ ראה סעיף שכב.

²⁹ ראה העמק דבר בראשית כד ג והרח"ד שם ס"ק א. ראה דברי הימים ב לו יג, שנבוכדנאצר השביע את צדקיהו. וראה מכילתא על שמות יג יט: "... מיד הם אומרים להם אביכם מלך היה לפיכך השביע את אחיו". מכאן שזה היה מנהג המלכים. עוד יתכן שזכות המלך להשביע נובעת מהברית שבינו ובין האזרחים, ראה סעיף ד. הרב נבנצל מעיר: "שלמה השביע את שמעי לא לעבור את נחל קדרון (מלכים א' ב') יהושע השביע שלא לבנות את יריחו, ושאול - שלא לטעום ביום המלחמה, ועי' רמב"ן במשפט החרם". נלע"ד שאם תאמר שכח המלך נובע ממשפט החרם הרי שלכל חרם עליו לקבל את הסכמת הציבור הרחב, ראה סעיפים קלד שי. שו"ר שו"ת נודע ביהודה מה"ק יו"ד סח: "... ואפילו מלך ישראל, בעת וזמן שהיה להם מלך לא היה יכול לעשות שבועה על זולתו ושבועת יהושע ביריחו וכן שבועת פלגש בגבעה... לא היתה שבועה אלא גזרת חרם ונידוי".

³⁰ ראה סעיף קמג.

³¹ ראה חידושי הרשב"א ב"ק קיג א: "במוכס גוי עסקינן. כלומר שקנה המכס מן המלך"; וראה ר"ן נדרים כח א.
³² ראה ספרי על דברים יז יח: "לפי שמצינו ששואה הדיוט למלך בדברי תורה ישוה לו בדברים אחרים תלמוד לומר 'לשמור את כל דברי התורה הזאת', לדברי תורה שוה לו ואין שוה לו לדברים אחרים. מיכן אמרו מלך פורץ לעשות לו דרך ואין ממחים בידו להרחיב לו סטרטיאיות ואין ממחים בידו דרך המלך אין לו שיעור וכל העם בוזזים ונותנים לפניו והוא נוטל חלק בראש. דבר אחר ואת החקים האלה, אלה חקי מלכות". וראה סעיף כד הערה 2; סעיפים שכג - שכה.

³³ רק לדעת חלק מן הפוסקים זוכה המלך בכל האמור בפרשת המלך, ראה הערות 22 23.

³⁴ ראה רמב"ם מלכים ג ז, שחכמים תקנו שמלך ישראל לא דן ולא דנים אותו. ראה א"ת ערך דינא דמלכותא דינא שיש הסוברים שסמכויות המלך מכח דינא דמלכותא דינא הן רק מדברבן.

³⁵ ראה סעיף לו הערה 13.

³⁶ שו"ת עמוד הימיני ט. הערת הרב נבנצל: "אין נ' כן ברמב"ם לעני"ד". בנוגע להערתו ראה סעיף ד הערות 26 27. וראה סעיף כד הערה 2. וראה קוי אור עמ' מד - מה, שסמכות המלך לחוקק חוקים נובעת מבקשת העם למנות מלך "ככל הגויים אשר סביבות". יש לעיין, האם יש דין מלך למי שהעם מתנה עמו לכתחילה שהוא

- מנהג מלכי אומות העולם³⁷

קיימת חלוקת תפקידים וחלוקת סמכויות בין המלך ובין בית הדין הגדול.³⁸ גדריה של חלוקה זו נקבעים על פי התורה, על פי המנהג המקובל ועל פי מה שסוכם בין הציבור ובין המלך.

בתחומים הבאים מעניקה התורה למלך שיקול דעת בלעדי ועצמאות מוחלטת ואפילו בית הדין הגדול אינו רשאי להתערב בהם.

- פסקי דין של המלך³⁹
- מסוי ותקציב⁴⁰
- גיוס כח אדם⁴¹
- קביעת משכורות לעובדי הציבור⁴²
- הטבעת מטבעות וקביעת שעריהן
- השקעה בתשתיות⁴³
- מדיניות חוץ⁴⁴
- מדיניות בטחון לאומית⁴⁵

ישלוט רק זמן קצוב. ראה תרגום יונתן במדבר כב ד: "ובלק בר צפור מדינאה מלכה למואב בעידנא ההיא ולא בעידנא חורנא, דהכין הוה תנאה בינתהון למהוי מלכין לפרקין מאילך ואילך". וראה העמק דבר במדבר כב ד. וראה תחוקה לישראל על פי התורה א עמ' 44 ושם עמ' 97, שפשיטא להרב הרצוג שמנוי מלך הוא לכל ימי חייו. ואולי טעמו הוא שאלי"כ לא תהא אימתו עלינו. וראה שו"ת יחוה דעת ב כח, ויש לחלק ואכמ"ל.

³⁷ ראה, לדוגמא, רמב"ם גולה ואבדה ה יג: "... שזה דין המלכים כולם...". וראה קרית ספר שם: "... דדינא דמלכותא דינא כדילפינן מקראי דמשפט המלוכה...". וראה קרית ספר על רמב"ם מלכים ד: "וכל מה שכובש אוצרות המלכים למלך אורחא דמילתא". וראה שו"ת בעלי התוספות יב שלדעת רבינו תם אומרים במלכי ישראל דינא דמלכותא דינא רק בדברים שמלכי אומות העולם עושים כדין. וראה שו"ת דבר אברהם א א בהגה, שכל מס שמלך נוטל יתר על המפורש בדברי הנביא הוא מגדר דינא דמלכותא דינא, ויתכן שר"ת יסכים לסברא זו, ואכמ"ל. וראה שו"ת דברי מלכיאלו ו סה יד, שאין תוקף להחלטה של המלך העומדת בניגוד לחוק ולמנהג המלכים, שעל דעת כן לא נשתתפו. וראה סעיף לו; סעיף רפט הערה 16.

³⁸ על חלוקת התפקידים במערכת המשפט ראה סעיף כד. על הפרדת רשויות ראה סעיף קנב, ובעיקר הערה 36.

³⁹ ראה סעיף כד הערות 19 20.

⁴⁰ ראה סעיפים רלד רלו. וראה שו"ת מהר"ם שיק יו"ד רכח, שהעומד בראש בית דין הגדול אינו לוחם ואינו מושל. על רעיון זה באומות העולם ראה הפדרליסט 78: "לרשות השופטת... אין שום השפעה לא על החרב ולא על הארנק; אין היא חולשת לא על כוחה של החברה ולא על עושרה...".

⁴¹ לבית הדין הגדול אין זכות לשעבד גופו של אדם, ראה מעדני ארץ שביעית כ ז.

⁴² ראה סעיף רלו.

⁴³ עם זאת, בית הדין הגדול עשוי להטיל על הציבור מימון מצוה המוטלת עליו, ראה רמב"ם שקלים א ה, שחכמים הגדילו את שיעור מטבע מחצית השקל הניתנת לבית המקדש. חכמים אף הטילו על ההקדש לממן הוצאות ציבוריות מסוימות ראה, לדוגמא, רמב"ם שקלים ד ז – ח. וראה רמב"ם כלי המקדש ז טו. על יוצא מן הכלל שבו בית דין הגדול מטיל מסים ראה פירוש הרמב"ן על התורה דברים כ יא.

⁴⁴ על חריגים מכלל זה ראה סעיף קלה.

⁴⁵ ראה שו"ת בני בניס ג לג: "שאיין לסנהדרין למנוע מן המלך בסתם מלעשות מלחמה". חריג מכלל זה הוא יציאה למלחמת רשות, ראה סעיף קלה.

כמה הלכות נועדו להבטיח שלא תהא אימת בית הדין הגדול על המלך.

- אסור להדיח מלך אלא בנסיבות חריגות מאד.⁴⁶
- אסור לפצל את הממלכה ולמנות מלך נוסף.⁴⁷
- רק המלך קובע את שכרו.⁴⁸
- אין רשות לנדות מלך.⁴⁹

גם כיום תקפות כל ההוראות הנוגעות לסמכויות מלך.⁵⁰

למלך המשיח יהיו סמכויות נרחבות יותר.⁵¹

*

כיום במדינות המפותחות אין סמכות לעומד בראש מדינה, ואפילו למלך, לחוקק חוקים או לתת הוראות אישיות אלא לממונים ולנושאי תפקידים וגם זאת רק במסגרת תפקידם. מלך אינו יושב בדין.⁵²

בכמה מדינות שבהן קיים משטר מלוכני קובעת החוקה, שאין תוקף לחתימת המלך בכל הנוגע לחקיקה, אלא אם כן מצורפת לחתימתו חתימת השר הממונה על אותו תחום, והשר הוא זה שאחראי להחלטה.⁵³

⁴⁶ ראה סעיף קטו וסעיף קכג.

⁴⁷ ראה סעיף יד.

⁴⁸ הערת הרב נבצל: "אין המלך מקבל משכורת כי הוא המעביד". לשיטת הראשונים הסוברים, שהמלך אינו זוכה בכל האמור בפרשת המלך, ולשיטת הראשונים הסוברים, שאין כלל מצוה למנות מלך, בית הדין הגדול הוא זה שקוצב את שכרו.

וראה הפדרליסט פרק כב מס' 73: "בית המחוקקים, שבידיו הסמכות ושיקול הדעת להחליט על משכורתו של ראש הממשלה ועל תגמוליו, יוכל לעשותו עבד נרצע הכפוף לרצונו... ברוב המקרים יוכלו המחוקקים לכפותו בכוח הרעב, או לפתותו בכוח הנדיבות, עד שיוותר כרצונם על שיפוטו שלו ויישמע לנטיות לבם".

⁴⁹ ראה העמק שאלה על השאילתות ל א. וראה סעיף שיד.

⁵⁰ על האפשרות למנות מלך בימינו ראה סעיף ז.

⁵¹ על סמכויותיו ראה בהרחבה סעיפים קג, קנג. וראה רמב"ם מלכים ד ח: "המלך המשיח נוטל מכל הארצות שכובשין ישראל חלק אחד משלש עשרה". וראה יחזקאל מח יט: "והעובד העיר יעבדוהו מכל שבטי ישראל", ומבאר הרשב"ם בבלי בבא בתרא קכב א ד"ה יעבדוהו: "יתנו לו נחלה מכל שבטי ישראל". מלכי ישראל בעבר לא קיבלו חלק בארץ ישראל יתר על שאר כל אדם מישראל ומכאן שלמלך המשיח תהא בענין זה זכות יתר. וראה שו"ת אגרות משה או"ח ב קיג שאין כאן זכות יתר, ונראה שהאגרות משה הולך לשיטתו שם, שהמלך רשאי לקחת כל מה שירצה מהעם, ראה סעיף שכד. וראה א"ת ערך ימות המשיח.

⁵² ראה סעיף כד.

⁵³ ראה ICL חוקת דנמרק 14; חוקת בלגיה 106.

ט. הגבלת תפקידים וסמכויות

פסוקים מפורשים בתורה: " ... רק לא ירבה לו סוסים... ולא ירבה לו נשים... וכסף וזהב לא ירבה לו מאד..."¹.

בתחום הכלכלי סמכויות המלך מוגבלות.² הוא רשאי לגבות מסים³ ולהפקיר ממון לצורך משפט⁴ ומלחמות.⁵ לדעת אחדים מן הראשונים, יש לו סמכות להפקיר ממון כדי לחדש קנינים ולמנוע מריבות וקטטות.⁶ אין לו סמכויות לתקן תקנות בעניני מסחר ותעסוקה,⁷ או לקבל חוקים הכרוכים בהפקרת ממון.⁸

אדמת ארץ ישראל אינה שייכת למלך ובכלל זה גם שטחים שאינם מעובדים, יערות⁹ ואוצרות טבע.¹⁰ כותב הרב טקוצינסקי: "הקרקע עצמה היא רכוש כלל ישראל, ובעלים פרטיים היו רק לזכות הדירה ושימוש הקרקע".¹¹

¹ דברים יז טז יז. וראה סעיף צב.

² ראה סמ"ג עשין קיד קטו: "וגם אין לו רשות להפקיר ממון". וראה שו"ת אבני נזר יו"ד שיב: "כי לא מצינו הוראת שעה בדבר שבממון רק להעניש".

³ ראה סעיפים רלד שכד.

⁴ לשיטת רש"י בבלי סנהדרין ה א ד"ה שבת, סמכות ריש גלותא לפטור דיין שטעה מתשלום פיצויים לבעל דין שניזוק היא מכח הפקר בית דין הפקר. פשיטא שזה גם דינו של המלך. ראה סעיף שכה.

⁵ ראה שו"ת הרשב"א ב שנו: "... לעשות חוקים בארצו, כדי שלא יבואו העם לידי הכחשו וקטטות. ומתקנין שלא יקנה אדם קרקע אלא בשטר. וכמו שאמרו בפרק חזקת הבתים. מלכא אמר: לא ניכול איניש ארעא, בלא שטרא. וכן כל כיוצא בזה. שכלל עניינין אלו, הם ממשפטי המלכים". וראה א"ת ערך דינא דמלכותא דינא.

⁶ על הנעשה אצל אומות העולם ראה הפדרליסט 69: "האחד [נשיא ארצות הברית] אינו יכול לקבוע שום כללים בנוגע לסחר של האומה... השני [מלך אנגליה] הוא בכמה מובנים, הפוסק העליון בענייני מסחר, ובתוקף מעמדו זה הוא יכול להקים שווקים וירידים...".

⁷ ראה שו"ת עמוד הימיני ז ח, שלמלך סמכויות כלבני העיר להתנות על המדות ועל השערים ועל שכר פועלים ולהסיע על קיצתן. וראה תורת המלך הלכות מלכים ג י (עמ' קיא): "כל שהוא לצורך השעה או לתיקון המדינה, הרי לא גרע משאר טובי העיר ויכול גם המלך להפקיר ממון אחרים". לכאורה, אין לכך מקור בדברי הרמב"ם. וראה סעיף ח הערה 15 שלא מסתבר שלמלכי ישראל סמכות לתקן חוקים שבין אדם לחברו, במה שלא נוגע לשלום הציבור וכד'.

⁸ ראה רמב"ם זכיה ומתנה א א: "ההפקר כל המחזיק בו זכה וכן המדברות והנהרות והנחלים שכל שבהן הפקר וכו'". ויש ראשונים הסוברים שגם מדברות ונהרות שאדם פרטי הפקיר שייכים לשבט שלו, ראה ראב"ד שם וכן שו"ע הרב קונטרס אחרון הלכות הפקר והשגת גבול א; א"ת ערך הפקר עמ' נ - נא. וראה בבלי מגילה ו א: "אמר זבולון לפני הקב"ה וכו' אמר לו כולן צריכים לך על ידי חלזון, שנאמר: 'עמים הר יקראו... ושפני טמוני חול'. תני רב יוסף: 'ספני זה חלזון. 'טמוני זה טרית. חול זה זכוכית לבנה... כל הנוטל ממך בלא דמים אינו מועיל בפרקמטיא שלו כלום".

⁹ וראה רמב"ם גזילה ואבדה ו יג: "נהר המושך ומעיינות הנובעין הרי הן של כל אדם". ויש לעיין האם מלך ישראל רשאי לעשות גדר מסביב ליער או מסביב לשפת נהר וכד' הנמצאים בשטח הפקר. המגנה כרטה (Magna Carta) עליה חתם המלך ג'ון (King John) ביום ט"ז בתמוז ד' תתקע"ה (15.6.1215) סעיף 47 אסרה על מלך אנגליה לעשות כן. מגנה כרטה הוא בטוי לטיני שפירושו המגילה הגדולה.

¹⁰ ראה צרור המור שמות יט ה: "כל המטמוניות שימצאו טמונים באדמה הם של המלך כי זה מחוקי המלכות ועל זה התנאי נתן להם הארץ... עם כל זה הארץ של הקב"ה וכל מטמוניות שימצאו בארץ הם שלו". וראה בראשית כו כ: "ויריבו רועי גרר לאמר לנו המים", ומבאר המלבי"ם: שהיה מחוקי המלכות שכל הנמצא בבטן הארץ שייך אל המלכות". וראה שגם לשיטתם לא שמענו שזה גם מנהג מלכי ישראל. וראה חוקת

מלך רשאי לבנות את ארמונו ולעשות כל שימוש שהוא רק על קרקע שבבעלותו.¹² אדמות שהמלך קונה או מחרים מאזרחים שאינם עומדים בנטל המיסים חוזרות לבעליהן בשנת היובל.¹³

מלך אינו רשאי לצמצם את גבולות ארץ ישראל.¹⁴

מלך חייב לקבל את רשות בית הדין הגדול כדי לצאת למלחמה על מנת להרחיב את גבולות ממלכתו.¹⁵ במקרה כזה, על בית הדין הגדול לקבוע האם השטח שנכבש נחשב כארץ ישראל לכל דבר.¹⁶

מלך אינו ממנה את יורשו.¹⁷ אחדים מהפוסקים סוברים שכאשר יש למלך כמה בנים הראויים למלוך הוא רשאי המלך לקבוע מי מהם יבא אחריו.¹⁸

מלך אינו ממנה את הדיינים היושבים בבית דין הגדול¹⁹ או את העומד בראשו.²⁰ אין לו סמכות לשנות את מספר הדיינים.²¹ מלך אינו משלם את משכורות הדיינים²² וממילא אין לו אפשרות להעלותן או להקטינן.²³ הוא אינו רשאי להדיח דיינים.²⁴

עולם א עמ' 142: "האוצרות הגנוזים של ארץ ישראל נשארים ביד הרבים וביד הממשלה ולא נחלקו לשבטים מעולם". הערת הרב נבנצל: "על פי הרמב"ם ריש הל' זכי ומתנה. ועי' ראב"ד שם". ונראה נלעני"ד שאין מדברי הרמב"ם ראייה לדין אוצרות הנמצאים בתוך אדמה שיש לה בעלים. וראה בבלי ב"ק פ ב: "עשרה תנאים התנה יהושע... מעין היוצא בתחילה בני העיר מסתפקין ממנו". והראשונים והאחרונים דנים במשמעות תקנה זו, ראה בירור הלכה על ב"ק פא א ועל עבודה זרה מז א, וראה הרב יעקב אריאל, "העלאת שיעור המס על רווחי גז ונפט", תחומין לב עמ' 160 - 169. וראה The Wealth and Poverty of Nations עמ' 214. סקירה היסטורית על משמעות הכלל שלפיו אוצרות הטבע שייכים לאזרחים והשפעתה על התפתחותה הכלכלית של הממלכה ושל היזמה העצמית של האזרחים.

¹¹ עיר הקדש והמקדש חלק ג פרק י ב. למלך ישראל אין חלק בארץ ישראל יותר משאר כל אדם בישראל, ראה בבלי בבא בתרא קכב א; רמב"ם מלכים ד ח.

¹² ראה סעיף רנד.

¹³ ראה סעיף שכד.

¹⁴ ראה סעיף רצה.

¹⁵ ראה סעיף רצו.

¹⁶ ראה רמב"ם תרומות א ב: "ארץ ישראל האמורה בכל מקום היא בארצות שכיבשן מלך ישראל או נביא מדעת רוב ישראל". וראה סעיף קלה, שמלך רשאי לכבוש ארצות לצרכיו האישיים.

¹⁷ ראה משך חכמה דברים יז טו ד"ה שום תשים.

¹⁸ ראה רמב"ם מלכים א ז: "וכל הקודם בנחלה קודם לירושת המלוכה, והבן הגדול קודם לקטן ממנו". והערוך לנר כריתות ה ב כותב: "תלוי ברצון המלך ליתן המלוכה למי שירצה מבניו". כן סובר שו"ת מהרש"ם ב קעו. וראה מנחת חינוך מצוה תצז (א) [ב] שדן בשאלה האם מלך רשאי למנות את הבן הצעיר.

¹⁹ ראה סעיף קיג.

²⁰ ראה סעיף קיד.

²¹ ראה רמב"ם סנהדרין א ג. כמה מנשיאי ארצות הברית ניסו לשנות את יחסי הכוחות בבית המשפט העליון בין הדמוקרטים והשמרנים באמצעות הוספת שופטים. ראה Constitutional Law 2.6 וכן 4.7; החוקה האמריקאית עמ' 95.

²² ראה סעיף שמא. למרות שלא מוטל על המלך לפרנסם, אין איסור בדבר. וראה שמואל ב א כד: "בנות ישראל אל שאול בכינה...", וראה ירושלמי נדרים ט ט: "... בנות ישראל בניות שבישראל. סנהדריות של ישראל היה רואה כת חברים ומאכילן ומשקן". וראה הכרזת העצמאות של ארצות הברית, חירות ומשטר 415: "תולדות המלך של בריטניה הגדולה הנוכחי הן תולדות של מעשי עוול וגזל... הוא עשה את השופטים תלויים ברצונו בלבד... על ידי מינויים למשרות ועל ידי קביעת גובה משכורתיהן...".

למלך אין סמכות לקבוע את מקום מושב בית דין,²⁵ את מועדי הישיבות²⁶ או להורות שלא לדון בנושא כל שהוא.²⁷

העיסוק במילי דשמיא מסור בידי בית הדין הגדול בלבד.²⁸ למלך אין סמכות להחליט על עיבור השנה²⁹ ועל הוספת ימים טובים.³⁰ ספר התורה שכתב משה רבינו אינו נשמר על ידי המלך אלא בבית המקדש בידי הכהנים.³¹

²³ לבית הדין הגדול אין קופה משלו והוא מפקיד כספים בבית המקדש. ראה בבלי ערכין לא ב רש"י וש"מ"ק. וראה סעיף צב, שהמלך היה מפקיד כספים שהיו מיועדים לצרכי ציבור באוצר בית ה'.

²⁴ ראה סעיף קכד. וראה סעיף שמ הערה 13.

²⁵ ראה רמב"ם סנהדרין א ג. וראה רמב"ם מלכים ב ה: "וכשיכנסו לפנינו סנהדרין וחכמי ישראל יעמוד לפניהם ויושיבם בצדו", ופשיטא שהם אינם יושבים לדיון בביתו אלא באים אליו כדי לכבדו. וראה הצהרת העצמאות של ארצות הברית, חירות ומשטר 415: "תולדות המלך של בריטניה הגדולה הנוכחי הן תולדות של מעשי עוול וגזל... הוא כינס גופים מחוקקים במקומות בלתי רגילים, בלתי נוחים, ורחוקים מגנוזי התעודות הרשמיות שלהם, במטרה היחידה להלאותם עד שימלאו אחר דרישותיו".

²⁶ ראה רמב"ם סנהדרין ג א, שבית הדין הגדול מתכנס מדי יום ביומו ובכלל זה גם בשבת. במדינות רבות בעולם קיימת בימינו הוראה חוקתית בדבר מועדי כינוס בתי הנבחרים והוראה זו נועדה, בין השאר, למנוע אפשרות שגורם שלטוני כל שהוא ימנע את כינוסם, וראה סעיף קלו.

²⁷ ראה סעיף ריא.

²⁸ על מלכים שקבלו תקנות במילי דשמיא ראה סעיף י.

²⁹ ראה רמב"ם קדוש החדש ד יא. מהשמטת הקרית ספר על הרמב"ם שם משמע שהלכה זו היא מדרבנן. קצת ראייה לכך מבבלי פסחים נו א, שחוקיה המלך עיבר ניסן בניסן ולא הודו לו חכמים. וראה רמב"ם ביאת מקדש ד יח; שו"ת באר משה ה קעז. ראוי להוסיף כי הגמרא והפוסקים מפרטים מה הם השיקולים המצדיקים את עיבור השנה, ומכך ניתן להסיק כי ראש הסנהדרין אינו רשאי להתחשב בטובת המלך בבואו להחליט אם לעבר את השנה.

³⁰ ראה מלכים א יב לב, שהמלך ירבעם קבע חג. הערת הרב נבנצל: "ששם חלק ירבעם על קביעות השנה של הסנהדרין בירושלם ועבר את השנה". וראה במדר"ר כא כה: "כך אמר לכם הקב"ה: חדשיכם ומועדיכם שנה נפשי... בשביל אותן מועדות שעשה ירבעם". הערת הרב נבנצל: "ע"י אבן עזרא במדבר י" י". וראה סעיף י על האפשרות שמלך תלמיד חכם וצדיק מבית דוד יהיה שותף להחלטות בית הדין הגדול. על סמכות המלך בעניינים אלו בקרב הגויים אשר סביבותיה ראה: Moshe Weinfeld, "Judge and Officer in Ancient Israel and in the Ancient Near East", *Israel Oriental Studies* 7 (1977) pp. 65 - 88, 75. שם היו מביאים את "הדבר הקשה" אל המלך. ממאמר זה עולה שהיו מביאים למלך לא רק שאלות הנוגעות ל"דבר מלכות" אלא על כל ענין שהוא. על תופעה דומה באירופה במאה השמינית ראה Introduction to Western Constitutional Law עמ' 40.

³¹ ראה דברים יז יח: "והיה כשבתו על כסא ממלכתו וכתב לו את משנה התורה הזאת על ספר מלפני הכהנים הלויים". ראה רמב"ם מלכים ג א: "בעת שישב המלך על כסא מלכותו כותב לו ספר תורה לעצמו... ומגיהו מספר העזרה על פי בית דין שבעים ואחד". ונראה לומר שמלך שאינו מבית דוד אינו רשאי להכנס לעזרה, בין השאר, כדי להכביד על שליטים הרוצים לזייף את התורה. ראה מדרש תנאים על דברים א א: "שלוש עשרה תורות כתב שתיים עשרה לשנים עשר שבטים ואחת לשבטו של לוי שאם ביקש אחד מן השבטים לעקור דבר אחד מן התורה יהא שבטו של לוי מוציא תורתו ומגיהה מתוכו", וראה כו"ב דבר"ר ט ט. וראה איכ"ר פרשה א פסוק י: "בשעה שנכנסו שונאים לבית המקדש נכנסו עמונים ומואבים עמהם... כדי לעקור לא יבא עמוני ומואבי בקהל ה' ". את התורה שבע"פ לא יוכל המלך לזייף כי האחריות לשמועות היא ביד בית דין הגדול, ראה סעיף י. וראה תקנות מדינת מעהרין ועד לונדון בורג תנ"ז לפ"ק תעו (ט), שפנקס המדינה ישמר אצל רב המדינה "וכבודו לאחר לא יתן". ראה גם פנקס קהל וירונה ג שיו: "נתעוררו מעי הפרנסים... לקבץ כל פנקסי הק"ק ואגרות וכתבים... בחדר מעי הק"ק סגור עם שלשה מפתחות משונות זו מזו, ושיעמדו ביד מעי הפרנסים ממשמרה למשמרה, מפתח אחד ביד כל א' מהם, באופן שלעולם לא יוכלו להשתמש... אם לא בחבורת שלושתם". וראה קיצור האלשיך מגילת אסתר ו א, שבפרס היו שני ספרי דברי

מלך חייב במתנות כהונה ככל אדם מישראל. פסוק מפורש בתורה: "לא יהיה לכהנים הלויים כל שבט לוי חלק ונחלה עם ישראל וגו' ", ומבאר אור החיים: "וטעם סמיכות מצוה זו למצות המלך, לומר שהמלך שוה לעם במצות האמורים בענין לתת להם מתנותיהם..."³². מעמדו של מלך בבית המקדש הוא כשל שאר כל אדם מישראל.³³ מלך שאינו כהן אינו רשאי לעבוד בבית המקדש.³⁴ כאשר עוזיה המלך רצה לעבוד בבית המקדש אמרו לו הכהנים: "לא לך עזיהו להקטיר לה' כי לכהנים בני אהרן המקדשים להקטיר, צא מן המקדש כי מעלתו".³⁵ מלך חייב בקרבנות יחיד ככל האדם,³⁶ ויש לו חלק בקרבן ציבור ככל אדם.³⁷ אם מלך מביא קרבן בשותפות עם אחרים על כולם לסמוך על הקרבן.³⁸ כאשר מלך מביא בכורים עליו לשאתם על כתפו.³⁹ בעת עליה לרגל עולה המלך להר הבית ברגלו,⁴⁰ יחף⁴¹ ובתוך שאר הקהל.⁴²

הימים, האחד אצל המלך והשני אצל משנהו, והמן זייף את הספר שבידו אך לא הצליח לזייף את הספר שהיה ביד המלך ובו היה כתוב שמרדכי הציל את המלך. מעתה יש לנו הסבר נוסף מפני מה לא ראוי שכהנים יהיו מלכים, וראה סעיף קו. וראה יוונית ויוונית בארץ ישראל עמ' 213 – 217, 299 – 305. על מלכי אומות העולם המזוייפים החלטות וחוקים ראה Constitutional History of England עמ' 215.

³² אור החיים דברים יח א.

³³ ראה עמוס ז ג: "ובית אל לא תוסיף עוד להנבא כי מקדש מלך הוא..." אולם דבריו מוסבים על הבמה בבית אל. וראה מצודת ציון יחזקאל כח יח, שארמון המלך מכונה לעיתים בשם מקדש מלך.

³⁴ בכמה מקומות אומרים חז"ל שרצון הבורא היה שמלך יהיה גם כהן אלא שהחטא גרם ולא איסתעיא מילתא. ראה דברים רבה ב ז: "ויאמר אברהם ויאמר הנני מהו הנני לכהונה הנני למלכות זכה לכהונה זכה למלכות". וראה רש"י בראשית מט ג, שראובן הפסיד את מעלות הכהונה והמלכות בשל פחז ובהלה אשר גרמו לו להראות כעסו. וראה רש"י שמות ד יד, שמשוה רבינו הפסיד את הכהונה משום שהוא לא רצה ללכת לפרעה. וראה שמות רבה ב ו: "בקש משה שיעמדו ממנו כהנים ומלכים". וראה בבלי זבחים קב א, שלדעת יש אומרים בביתא משה רבנו אכן היה כהן. על מנהג מלכי אומות העולם לעבוד בבית יראתם ראה בראשית יד יח על מלכי צדק מלך שלם. הערת הרב נבנצל: "שם הי' כהן והי' ראוי שתצא הכהונה ממנו (נדריס לב ב). וראה כוזרי א א, שמלך כוזר היה משמש בהיכל אשר להם.

וראה Ideas of Divine Rule in the Ancient East הרצאה שניה, בעיקר עמ' 39 ואילך, שבימי המקרא היה המלך במצרים, בבבל, באשור ובעוד מדינות מכהן ככהן הגדול במקדשים המרכזיים. המחבר מעיר שם, שעבודת הפולחן של המלך גזלה ממנו זמן כה רב עד שכמעט שלא היה לו זמן לעסוק בתפקידיו החילוניים. בעמ' 40-41 מדגיח המחבר את ההבדל הגדול בענין זה בין מלכי ישראל ובין מלכי אה"ע.

³⁵ דברי הימים ב כו יח. וראה משך חכמה במדבר יח ז: "ולפי המדרש על קרא י'לא יהיה כקרח וכעדתי, שעוזיה לקה בצרעת כיד משה מפני שחלק על הכהונה [רש"י], נראה דעוזיה לא הקטיר, רק שביקש... ואולי היה בדמיונו הואיל ואינו בכלל יאשר יתן ממנו על זר' אינו בכלל יהזר הקרב יומת' ". וראה מלכים א יג יא: "...וירבעם עמד על המזבח להקטיר". הערת הרב נבנצל: "יעי ד"ה ב י"ג ט' ". וראה הערה 46.

³⁶ פרט לכך שהוא מביא חטאת שעיר ולא נקיבה. הערת הרב נבנצל: "יעי יחזקאל מ"ה כ"ב ומ"ו ד' ועוד".

³⁷ ראה משך חכמה ויקרא ט ד.

³⁸ ראה משך חכמה ויקרא ט ד. מצד הסברא פשוט שבשעה שמלך נכנס למקדש ראוי לכהן הגדול לכבד את המלך, להתפנות מכל עיסוקיו ולהקריב את קרבנותיו. וראה אברבנאל מלכים א ד ד שפשיטא לו שהמלך נותן את מתנות כהונה שלו לכהן הגדול. אולם לא מצאנו הלכה מפורשת בענין זה.

³⁹ ראה רמב"ם בכורים ג יב: "... נוטל הסל על כתיפו הוא בעצמו, ואפילו היה מלך גדול שבישראל, ונכנס עד שמגיע לעזרה וקורא ועודהו הסל על כתיפו...". וראה שמו"ר מ ב: "אין דרך המלך לעשות דבר אלא גוזר ואחרים עושים". וראה חידושי (המיוחס ל) הר"ן בבלי סנהדרין כא ב, שדן בשאלה אם המלך נושא בעצמו את ספר התורה שלו או שאדם אחר מוליכו לפניו, וראה מרגליות היס סנהדרין כא ב אות לג. הערת הרב נבנצל: "ועי' כס"מ ורדב"ז מלכים ג' א"י".

מלך עומד בתור בבית המקדש כשאר כל אדם. כותב שבט מיהודה: " שאין גבהות לפני המקום בזמן הכנת עבודתו".⁴³

במעמד הקהל קורא המלך מתוך ספר תורה שבעזרה ולא מספר התורה שלו.⁴⁴

מלך אינו רשאי להקריב קרבנות מחוץ לכתלי בית המקדש.⁴⁵

הוא אינו רשאי להכנס לאותם מקומות במקדש ששאר אדם מיישראל אינו רשאי להכנס.⁴⁶

כאשר הוא טמא הוא מנוע, ככל אדם מיישראל, מלהכנס להר הבית ולבית המקדש.⁴⁷

מלך אינו ממנה כהנים⁴⁸ ואינו מדיחם.⁴⁹ לכל הדעות הוא אינו מחליט לבדו על מנוי כהן גדול או על הדחתו.⁵⁰ מנוי סגן כהן גדול ושאר מנויים בבית המקדש לא היו על פי המלך.⁵¹

⁴⁰ ראה שו"ת אגרות משה חלק קדשים וטהרות כא.

⁴¹ ראה רמב"ם סוכה ולולב ח טו: "על זה הזהיר שלמה ואמר אל תתהדר לפני מלך. וכל המשפיל עצמו ומקל גופו במקומות אלו הוא הגדול המכובד העובד מאהבה, וכן דוד מלך ישראל אמר: 'ונקלוטי עוד מזאת והייתי שפל בעיניי, ואין הגדולה והכבוד אלא לשמוח לפני ה' ". וראה הליכות שלמה על מועדי השנה ניסן – אב טו ארחות הלכה 19: "דנעלים העשויים מעור בהמה יש בהן הוראת שלטון האדם על הברואים, ולכן בכניסה להר הבית... אינו זמן הראוי לכך...". וראה מלבי"ם שמואל ב ו טז: "בטל כבודו מפני כבוד ה' בגי עיניו, א] בגופו, שכרכר ורץ בכל עז לפני ארון ה'. ב] במלבושיו, שהיה חגור אפוד בד כלבוש הכהנים ועובדי ה', לא לבוש מלכות... ג] מה שהשתתף עם כלל ישראל...".

⁴² ראה יחזקאל מו י: "והנשיא בתוכם בבואם יבוא ובצאתם יצא". מוסיף הרד"ק שם: "... לפי שכל ישראל שם עלו לרגל, וכבודו והדרו הוא לבא עמהם ולצאת עמהם משום שנאמר 'ברב עם הדרת מלך' ".

⁴³ שבט מיהודה עמי קמז. הערת הרב נבנצל: "כל אגרת זו היא המצאה הבדויה מהלב". הערה להערה: ראה משנה ברורה על סימן שז ס"ק נח. על הצורך לרסן את המנהיגים ראה סעיף קנ.

⁴⁴ הקהל, קונטרס זכר למקדש, הערות נוספות מאת הגאון האדרי"ת עמי"ח. וראה ספר המצוות לרס"ג עם פירוש הר"י פרלא עשה טז.

⁴⁵ כל עוד שלא נבנה מקדש שלמה היה מלך רשאי, ככל אדם מיישראל, להקריב קרבנות על במות, ראה לדוגמא שמואל א יג ט ופירוש רש"י שם; שמואל ב ו יח; שמואל ב כד כה. וראה משך חכמה דברים יב יג. וראה מלכים א ח סג: "ויזבח שלמה את זבח השלמים אשר זבח לה'...". וצ"ל שהמלך צוה לעשות כן, ראה ראב"ע על בראשית מו כט; רד"ק יהושע ה ב; רמב"ן על התורה שמות כט לא ועוד.

⁴⁶ ראה בבלי שבת לא א: "והזר הקרב יומת". אמר ליה ההוא נכרי להלל: מקרא זה על מי נאמר? אמר ליה: אפילו על דוד מלך ישראל". דיון בשאלה האם היה מותר לעזיזה או לחזקיהו להכנס לקדש או לקדש הקדשים, ראה ספרי עמק הנצי"ב על במדבר ה ה, פיסקא ב ד"ה ואומר בעזיזהו צא מן המקדש כי מעלת,

⁴⁷ ראה מנחת חינוך מצוה ככג ס"ק י.

⁴⁸ ראה שמואל ב ח יח: "ובני דוד כהנים היו". לפסוק זה שני פירושים עיקריים. א. רש"י על אתר מבאר שהכונה לשררה בעלמא. וראה רש"י בראשית מז כב; רש"י שמות יט ו; רש"י שמואל ב כ כו; רש"י בראשית מא מה; תוס' בבלי עירובין סג א ד"ה כל הנותן; פירוש הרמב"ן על התורה בראשית מא מה. וראה תרגום אונקלוס, שתרגם את הפסוק: "וימלכי צדק מלך שלם... והוא כהן לא-ל עליון" - והוא משמיש קדם א-ל עילאה". לעומת זאת את הפסוק: "... אשר ילדה לו אסנת בת פוטי פרע כהן און" תרגם: "... אסנת בת פוטיפרע רבא דאון". גם כיום משתמשים במונח לכהן כהן במובן של מלוי תפקיד של שררה ראה מלון אבן שושן. ב. כהן בלשון הנביא הוא רב. ראה רש"י בבלי עירובין סג א ד"ה עירא היעירי: "רבנו הוה כדכתיב 'היה כהן לדוד' - רב לדוד". הערת הרב נבנצל: "ע"י נדרים סב א"י (שם הגמרא דורשת את הפסוק: "מה כהן נוטל בראש אף תלמיד חכם נוטל בראש"). וראה העמק דבר דברים יח.

⁴⁹ ראה סעיף כג, שרק לבית דין הגדול סמכות לפסול לכהונה.

⁵⁰ על מנוי כהן גדול ראה סעיף קיד. על הדחת כהן גדול ראה סעיף יג הערה 21.

⁵¹ ראה מרומי שדה סוטה מב א ד"ה כה"ג נמי האיכא מלך: "... דמנוים שהיו בבית המקדש לא היה על פי מלך כי אם הכהן גדול לבדו...". ויש לעיין בדבריו, ראה רש"י בבלי סנהדרין י ב ד"ה שלשה כנגד שומרי הסף

למלך אין סמכות לתת לכהנים הוראות בכל הנוגע לעבודת בית המקדש.⁵² אין לו סמכות לקבוע מי מבין הכהנים יעבוד בבית המקדש,⁵³ למנוע כהן מלעבוד או להורות לכהן להפסיק באמצע עבודתו.⁵⁴ הוא אינו רשאי לומר לכהן אילו קרבנות להקריב ואילו לא להקריב. הוא הדין בכל הנוגע לעבודת הלויים בבית המקדש.⁵⁵

על משכורת הכהנים כותב הרב סרוצקין: "וגם פרנסה זעומה זו צריכה לבא 'מאת העם' ולא מאת המלך כדי שלא יחניפו למלך ויהיו תמיד על צד העם, אם יכביד המלך את עולו".⁵⁶

תקנות הנוגעות לעבודת בית המקדש מתקבלות על ידי בית הדין הגדול ועל ידי בית דין של כהנים⁵⁷ ולא על ידי המלך.

מלך אינו מייצג את העם בעת הקרבת קרבנות ציבור.⁵⁸ ביום הכפורים רק הכהן הגדול עובד את עבודת היום, מתוודה על עוונות העם⁵⁹ ומתפלל בעבורו.⁶⁰ מלך אינו מצווה להתפלל בבית המקדש בעבור העם,⁶¹ זולת במעמד הקהל.⁶² כהנים ולא מלך מצווים לכרך את העם מדי יום ביומו.⁶³

כו': "כלומר אשכחנא דמלכותא דארעא שלשה ממונין... כנגד שומרי הסף בצדקיהו". וראה רש"י מלכים ב כג ד ד"ה שומרי הסף: "אמרכלי הממונים על כל צרכי הבית ומפתחות העזרה בידם", ואכמ"ל.

52 ראה סעיף יג. וראה הרב שלמה בן שמעון, "ההלכות המיוחדות במלך ובכבוד מלך", קובץ תורני, זכור לאברהם תשס"ב חלק א עמ' תקלו – תרטו סימן מג, החוכך לומר שמלך כהן עובד כרצונו.

53 אסור לכהן לעבוד במשמרת שאינה שלו או בבית אב שאינו שלו. יש לעיין אם המלך רשאי לקבוע איזה כהן מבין הכהנים של אותו בית אב יקריב את קרבנו, וראה סעיף יג הערה 20.

54 ראה רמב"ם ביאת מקדש ב ה: "כהן שיצא מן המקדש בשעת העבודה בלבד חייב מיתה", וכ"כ גם הרמב"ן בפירושו על התורה ויקרא ח לה. מסתבר מאד שמלך האוסר על כהן לעבוד עובר על מצות וקדשתו, וראה ערוך השלחן העתיד הלכות כלי המקדש כב יח: "אבל זהו פשיטא שעליו החובה לעבוד עבודת בית המקדש". וראה שו"ת משיב דבר ד יא.

55 ראה רמב"ם כלי המקדש ג א: "ומצות עשה להיות הלויים פנויין ומוכנין לעבודת המקדש בין רצו ובין לא רצו". וראה העמק דבר דברים יח ז.

56 אזנים לתורה דברים יח ג.

57 על אחריות בית דין של כהנים לנעשה בבית המקדש ראה סעיף יג.

58 המצוה להביא קרבן תמיד מוטלת על הציבור, על הכהנים ועל בית הדין ולא על המלך, ראה ספר החינוך תא. וראה רמב"ם כלי המקדש ו א, שבעת הקרבת קרבנות ציבור אין המלך נוכח כלל, אלא רק שלוחי כל ישראל. וראה רמב"ם עבודת יום הכפורים ב ו, שהכהן הגדול ולא המלך סומך את ידיו על השעיר המשתלח המכפר על חטאי העם. ומה שכתוב בדברי הימים ב כט כג שהמלך והקהל סמכו את ידיהם על שעירי החטאת, מבואר ברש"י שם פסוקים כא כד, שהכל היה על פי גדרי הוראת שעה. וראה ירושלמי הוריות א ו, שגם סמכו את ידיהם על פי גדרי הוראת שעה. וראה בבלי ערכין יא ב שחזקיה המלך הקריב באותו יום את קרבן התמיד ובקש תחילה את רשות הסנהדרין. ושמא בעת חנוכת המזבח כבדו את המלך לקבוע את זמן ההקרבה המדויק ולכן ההקרבה נקראת על שמו. ואת"ל שהוא עצמו הקריב שמא גם זו הוראת שעה.

59 ראה רמב"ם תשובה א ב; רמב"ם עבודת יום הכפורים ב ו.

60 ראה רמב"ם עבודת יום הכפורים ד א.

61 ראה בבלי מכות יא א: "שהיה להן לבקש רחמים על דורן ולא בקשו". וראה רש"י ויקרא ד ג: "כשכהן גדול חוטא, אשמת העם הוא זה, שהן תלויין בו לכפר עליהם ולהתפלל בעדם, ונעשה מקולקל". וראה פירוש רבינו בחיי על התורה ריש פרשת קרח: "מי שהוא פרנס ויחיד בדורו שחייב להתפלל על בני דורו ואם לא התפלל הוא נענש כך".

62 ראה רמב"ם חגיגה ג ד, שהמלך מתפלל בעבור העם בסיום קריאת פרשת הקהל.

63 ראה א"ת ערך ברכת כהנים. אמנם היו מקריים בהם המלך ברח את העם, ראה לדוגמא, שמואל ב ו יח ודברי הימים א טז ב אך אין בענין זה הוראה לדורות. אצל אומות העולם היו מלכים שהיו מברכים את העם,

למלך מבית דוד יש מעמד מיוחד בבית המקדש רק במובן זה שהוא רשאי לשבת בעזרה.⁶⁴ למלך היה מעבר ישיר מביתו לבית המקדש,⁶⁵ והיה לו מקום קבוע בבית המקדש שבו הוא עמד.⁶⁶

מלך אינו מצוה לתת מממונו לבית המקדש יותר משאר כל אדם מישראל.⁶⁷ הוא אינו רשאי להנות מן ההקדש⁶⁸ ואינו רשאי להטיל מסים על כספי הקדש.⁶⁹ מלך רשאי להפקיד ממון ביד ההקדש,⁷⁰ אך הן הפקדת ממון והן הוצאתו נעשות בפיקוח הכהנים⁷¹ או בית הדין.⁷² מלך צריך לקבל את הסכמת בית הדין הגדול אם הוא רוצה להעביר את הארון ממקום למקום או להשתמש בכלי כל שהוא.⁷³

המלך אינו מעורב בשום צורה בשמירה על בית המקדש, שכן בני שבט לוי מצווים על כך.⁷⁴ פוסק הרמב"ם: "חומת ירושלים וכל מגדלותיה... באין משירי הלשכה".⁷⁵

מראים חולים, מתנבאים ואף מכריעים בשאלות אמונה ודת. וראה, EB (2008), sacred kingship, Functions of the sacred king: the king as the source of cosmic power, order, and control. תופעה זו בסוף ימי האימפריה הרומית והביזנטית ראה EB (2008), Caeseropapism.

⁶⁴ ראה רמב"ם מלכים ב ד.

⁶⁵ ראה מלכים ב טז יח ופירוש רש"י שם, שהמלך בנה את ביתו סמוך לבית המקדש ואף בנה מעבר פרטי מביתו לבית המקדש. על מעבר זה ראה גם מלכים א י ה ורש"י שם. וראה פירוש הרד"ק יחזקאל מו יב.

⁶⁶ ראה מלכים ב יא יד; מלכים ב כג ג; דברי הימים ב כג יג ובמפרשים.

⁶⁷ ראה דברי הימים ב ח יג, שהמלך שלמה הקריב קרבן תמיד וקרבנות ציבור נוספים ובעל כרחך צריך לומר שהוא לא היה מצווה על כך, ושהוא הקדיש את הכסף ומסר את המעות יפה יפה, ראה בבלי ר"ה ז ב. וראה דברי הימים ב לא ג, שהמלך חזקיה תרם מרכושו לצורך קרבנות התמיד. הערת הרב נבנצל: "וראה יחזקאל מ"ו". המלך אף אינו מצווה לתת לבדק הבית. הוצאות בית המקדש ממומנות באמצעות מחצית השקל ובאמצעות תרומות להקדש.

⁶⁸ ראה בבלי מעילה יח א, שגם נשיא וכהן משיח מזהירים על איסור מעילה ונשיא שם הוא המלך.

⁶⁹ ראה ספרי על דברים יז כ: "לבלתי רום לבבו מאחיו - ולא משל הקדש". וראה ספרי עם עמק הנצי"ב שם, שהגר"א מגיה: "ולא מן העובדי כוכבים". האחרונים מבארים את הדרשה לפי הגירסא שלפנינו בכמה אופנים. עמק הנצי"ב מפרש: "זרק משל הדיוט יוכל ליקח כחפצו ולא משל הקדש" (לפי פירוש זה הספרי הולך כמ"ד שהאמור בפרשת המלך מלך זוכה בו, והנצי"ב לא מעיר על כך). נראה להוסיף, שהרמב"ם שקלים ד ח פוסק: "חומת ירושלים וכל מגדלותיה וכל צרכי העיר באין משירי הלשכה", ולפיכך סד"א שהמלך רשאי למסות את ההקדש לממן צרכי ציבור אחרים, קמ"ל. וראה צפנת פענח דברים יז כ, שכונת הדרשה של הספרי היא שמלך פורץ גדר אך לא גדר של הקדש. פירושים נוספים לדרשה ראה משך חכמה דברים יז כ; מלבי"ם שם; כלי חמדה שופטים ו ט; שו"ת הרב"ז א קלד. וראה ירושלמי ברכות א ה: "וכפיו פרושות השמים... א"ר אלעזר בר אבינא ככפים הללו שלא חטפו מבנין בית המקדש כלום", וראה פני משה שם. וראה בבלי מעילה יח א, שמלך שמעל בהקדש נדון כשאר כל אדם מישראל. ראוי להעיר, כי בקדמוניות היהודים ספר שנים עשר פסקה 141 מסופר שהמלך תלמי, מתוך הכרת תודה ליהודים, פטר ממכס את העצים שהיו מיובאים לצורך שיפוצים בבית המקדש.

⁷⁰ ראה סעיף צב.

⁷¹ ראה מלכים ב יב יא, שעל כספי ההקדש היו אחראים הכהן הגדול וסופר המלך. הסברה נותנת כי מאחר ובבית המקדש מופקדים גם כספי הקדש וגם כספים שהמלך הפקיד הרי שעל הקופה אחראים גם הכהן הגדול וגם סופר המלך, שרשם לפניו את כל ההוצאות וההכנסות. וראה ירושלמי שקלים ה ב, שהמלך בעצמו חותם על מסמכים הנוגעים לבית המקדש, אך הרמב"ם לא הזכיר זאת.

⁷² ראה סעיף קלה בענין פנית המלך לבית הדין הגדול בטרם הוא יוצא למלחמת הרשות.

⁷³ ראה סעיף קכג.

⁷⁴ ראה רמב"ם בית הבחירה ח ב.

תכנית בנין בית המקדש ומיקומו נקבעה על ידי נביאים.⁷⁶ למלך אין רשות לשנות על דעת עצמו את מדות בית המקדש או את שטחו,⁷⁷ את צורת כלי המקדש⁷⁸ ואת מיקומם. מלך אינו רשאי לבנות במות.⁷⁹

גם המלך המשיח לא יוכל להכנס לבית המקדש אלא למקום שכל אחד נכנס.⁸⁰ בדברי הנביא למדנו על מאורע חד פעמי בבית המקדש בו יטול המלך המשיח חלק פעיל כהוראת שעה: "הוא יעשה את החטאת ואת המנחה ואת העולה ואת השלמים לכפר בעד בית ישראל".⁸¹ מדבריו גם משמע שהמלך המשיח יקבל נחלה גדולה משלו בארץ ישראל.⁸²

*

מאז ומעולם כוחם של המלכים היה כמעט בלתי מוגבל, ובתקופות שונות בהיסטוריה נעשו במדינות שונות מאמצים לצמצם את סמכויותיהם.⁸³ כיום במדינות המפותחות אין השלטון מתערב כלל בעניינים שבין אדם למקום⁸⁴ יוצאת מן הכלל היא נורבגיה שבה המלך מנהל את התפילות ואת הטקסים הציבוריים הדתיים, והוא יושב בראש כל אסיפה ציבורית בעניני הדת.⁸⁵

⁷⁵ רמב"ם שקלים ד ח.

⁷⁶ ראה רש"י בבלי סוכה נא ב ד"ה הכל בכתב מיד ה עלי השכיל.

⁷⁷ ראה דברי הימים א כח יט.

⁷⁸ ראה מלכים ב טז י, שהמלך אחז נתן הוראה לאוריה הכהן לבנות את המזבח בירושלים בדמות המזבח

מדמשק, אולם אין חולק על כך שלא היתה לו סמכות להורות על כך.

⁷⁹ ראה מלכים א יב לא. וראה מצודת דוד מלכים א יג לד.

⁸⁰ ראה יחזקאל מו ב.

⁸¹ יחזקאל מה יז. הערת הרב נבנצל: "עיי"ש מ"ו". וראה בהרחבה פירוש המלבי"ם שם.

⁸² ראה יחזקאל מה ז – ח ורד"ק שם.

⁸³ ראה סעיף קנ.

⁸⁴ ראה סעיף רי.

⁸⁵ ראה ICL חוקת נורבגיה 16.

פרק ג. "ממשלת תורה"¹

י. בית הדין הגדול

פסוק מפורש בתורה: "שופטים ושוטרים תתן לך בכל שעריך"², ופוסק הרמב"ם: "כמה בתי דינים קבועין יהיו בישראל וכמה יהיה מניינן? קובעים בתחילה בית דין הגדול במקדש והוא הנקרא סנהדרין גדולה ומניינם שבעים ואחד שנאמר: 'אספה לי שבעים איש מזקני ישראל' ומשה על גביהן..."³.

לבית הדין הגדול כמה כנויים - בית הדין הגדול שבירושלים, סנהדרין של שבעים ואחד, סנהדרין גדולה.⁴ לעיתים הרמב"ם מכנה את בית הדין הגדול בשם בית דין בלבד.⁵

¹ ראה סעיף ז הערה 1. וראה א"ת ערך בית דין הגדול.

² דברים טז יח. וראה סעיף כג.

³ רמב"ם סנהדרין א ג. בלשון התורה ובלשון חכמים דיינים סמוכים מכוונים זקנים ולא שופטים, ראה, לדוגמה, רש"י שבת נה א ד"ה זקנים. וראה שו"ת חתם סופר חו"מ קעז שיש לבית דין שני תפקידים, האחד – לדון ולפסוק הלכה, והשני – לכופף את ביצוע מצוות התורה ובכללן את ביצוע פסקי הדין. עפ"י נ"ל שזקן הוא דין סמוך השותף להליך פסיקת הדין ואילו שופט הוא מי שעומד בראש בית הדין וממונה על האכיפה. וראה ספרי על דברים טז יח: "ושפטו את העם" - בעל כרחם, וכן הוא בספרי על דברים כה א. לפי"ז, כונת התורה דברים יז ט: "ובאת אל הכהנים הלוויים ואל השפט אשר יהיה בימים ההם", הוא שהכהנים והלוויים הם הזקנים והשפט הוא הנשיא. וראה העמק דבר שם ד"ה ואל השופט; עמק הנצי"ב על דברים יז ט ד"ה ת"ל או אל השפט; שאילתות דרב אחאי גאון עם פירוש העמק סאלה קדמת העמק ד. דיינים מכוונים בלשון חכמים גם בשם יועצים, ראה מוסף הערוך שפירוש המלה סנהדרין הוא מקום ועד היועצים. וראה ר"ח בבלי יומא ח ב, שבלוויטי, שהם מועצת העיר, מכוונים בשם חכמי העצה. וראה תוס' בבלי עבודה זרה י ב ד"ה כל נשיאיה, שהסנט של רומי מכוונה בשם שלש מאות יועצים. ראוי לציין שבמגנה כרטה מכוונה בית הנבחרים בשם היועצים הכלליים של ממלכתנו. על המגנה כרטה ראה סעיף ט הערה 9. הנביא ישעיהו א כו אומר: "ואשיבה שפטיך כבראשונה ויעציד כבתחלה". אפשר לפרש את דבריו בכמה אופנים. א. השופטים הם היושבים בראש בתי הדין והיועצים הם שאר הדיינים. וראה אברבנאל דברים יז ח: "והגדול שבהם היה מרע"ה, והוא הנקרא שופט או ראש או נשיא". ב. היועצים הם הזקנים העוסקים בעיבור שנים ובקידוש חדשים, ראה בבלי חגיגה יד א: "... יועץ - שיועד לעבר שנים ולקבוע חדשים". וראה בבלי סנהדרין פז א. ג. היושבים בדין בסכסוך שבין אדם לחברו מכוונים בשם שופטים והדנים בעניני איסור והתר מכוונים בשם יועצים. וראה צרור המור השלם שמות יח טו - יז: "... ולכן נאמר בחזקיהו 'הוכן בחדסד כסא וגוי שופט ודורש משפט'. שופט - זה משמע בין איש ובין רעהו". ד. בשעה שהם יושבים בדין מכוונים הזקנים בשם שופטים ובשעה שהם מפרשים את התורה ומקבלים תקנות גזירות ומנהגות הם מכוונים בשם יועצים. ה. השותפים לדיונים מכוונים בשם יועצים והתומכים בהחלטה הסופית מכוונים בשם שופטים. על ההבחנה בין המשתתפים בהליך הדין ובין המשתתפים בהליך הפסיקה ראה רמב"ם סנהדרין יא ז - ט; פני משה ירושלמי הוריות א ד ד"ה וחרנה אמר חוץ לשבעים. על הבחנה בין ההליך ובין ההחלטה הסופית אצל אומות העולם ראה חוקת ארצות הברית סעיף ב פסקה 2 ב: "נתונה בידו הסמכות, בעצתו ובהסכמתו של הסנאט...". ו. יועצים הם שוטרים שהם שרים נכבדים, ראה סעיף כב הערה 3. ראה בבלי שבת קלט א: "ואין הקדוש ברוך הוא משרה שכירתו על ישראל עד שיכלו שופטים ושוטרים רעים מישראל, שנאמר 'ואשיבה ידי עליך ואצרף כבר סגך, ואסירה כל בדיליך ואשיבה שפטיך כבראשונה ויעציד כבתחלה וגוי'".

ו. ראה ילקוט שמעוני ישעיה שצא: "שפטיך זה משה ואהרן, ויועציד זה דוד ושלמה". וצ"ל שמה ואהרן הם שופטים משום שהם אינם מלכים ואילו המלכים מכוונים בשם יועצים, ראה רס"י לילה מח.

⁴ הכנוי בית הדין הגדול שבירושלים מופיע במשנה, ראה משנה סוטה א ד; סוטה ט א; גיטין ו ז; סנהדרין יא ד וברמב"ם ממרים א א. הכנוי סנהדרין של שבעים ואחד מופיע במשנה שבועות ב ב וברמב"ם בית הבחירה ו יא. הכנוי סנהדרין גדולה מופיע בגמרא בבלי סנהדרין ב א וברמב"ם במקומות רבים. אבני שהם דברים יז

תפקידי בית הדין הגדול

- הפצת תורה ופסיקות הלכה⁶
- ישיבה בדין⁷
- חיזוק שמירת מצוות⁸ כותב ספר החינוך: "... שיצוו אותנו בדרכי התורה באסור ומותר וטמא וטהור וחייב ופטור ובכל דבר שיראה להם שהוא חיזוק ותיקון בדתנו".⁹ כותב הראי"ה קוק: "אין לנו שום דבר שיגביל כח הבית דין הגדול, לעשות ולתקן לשם שמים ככל צרכי הדור בכל דברים פרטיים שבמצוות".¹⁰
- החלטה בדבר הרחבת ירושלים או בית המקדש¹¹
- החלטה בדבר יציאה למלחמה יזומה¹²
- קביעה מי היא העיר החייבת להביא עגלה ערופה¹³
- פעילות בשליחות כל ישראל בכל עת שיש צורך לפעול לחיזוק הדת¹⁴ ולתיקון העולם¹⁵

יב מבאר, שהרמב"ם מכנה את המחוקק הראשי בשם בית הדין הגדול כאשר עליו לשבת בלשכת הגזית, ובשם סנהדרין של שבעים ואחד כאשר אינו צריך לשבת שם.

וראה מרגליות הים סנהדרין יג ב ציון ה – ו, שבימי עזרא ונחמיה, התכנסו כל חכמי ארץ ישראל והתברר שיש מאה ועשרים חכמים מופלגים, וכדי שלא לפגוע באף אחד קבעו שכולם חברים בכנסת הגדולה. לאחר מכן, משהתמעט מספרם לא הוסיפו עוד חברים עד שירד המספר לשבעים ואחד. הסבר שונה למנין אנשי כנסת הגדולה ראה תורת הפילוסופיה עמ' 31.

⁵ ראה רמב"ם ממרים ב ב.

⁶ ראה בבלי סנהדרין ה א: "ומחקק מבין רגליו" אלו בני בניו של הלל, שמלמדין תורה ברבים". וראה רמב"ם סנהדרין ג א. ראה ערוך השלחן חו"מ ה יא: "עיקר סנהדרין גדולה היתה להורות כל הספיקות לכל ישראל... ואין עיקרה לדינים". וראה סעיף כג הערה 10.

⁷ ראה סעיף כג.

⁸ ראה ערוך השלחן יו"ד א ו. וראה, לדוגמה, הערות 30 37. באשר לפיקוח על עבודת בית המקדש ראה פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) במדבר פרשת קרח דף קיז עמוד א: "ושמרתם את משמרת הקדש ואת וגו'". הרי אזהרה לבית דין של ישראל להזהיר הכהנים שתהא עבודה כתקנה". וראה ספר החינוך מצוה תא: "שנצטוו ישראל שיקריבו על ידי משרתי השם יתברך, שהם הכהנים, שני כבשים בני שנה תמימים לעולה בכל יום... ומכל מקום עיקר האזהרה לבית דין, כלומר החכמים מורי התורה שבישראל, כי עליהם מוטלת מלאכת הציבור, וכמו שדרשו זכרונם לברכה, 'ואמרת אליהם' - אזהרה לבית דין". וראה פיוט אתה כוננת למוסף של יום הכפורים שבית דין הגדול, ולא בית דין של כהנים, מזהיר את הכהן הגדול שלא לשנות. וראה תפארת ישראל תמיד פרק א אות לח שאחד מחברי הסנהדרין פיקח על הפייסות.

⁹ ספר החינוך תצה. וראה רמב"ם ממרים א א: "בית דין הגדול שבירושלים הם עיקר תורה שבעל פה... וכל המאמין במשה רבינו ובתורתו חייב לסמוך מעשה הדת עליהן ולישען עליהן". וראה בית הבחירה, פתיחה למסכת אבות: "ואם נתמנה נשיא להנהיג את בני דורו בדברי תורה ובמילי דשמיא...". על חובת הציות לבית דין הגדול במילי דעלמא ראה סעיף לד הערה 25.

¹⁰ לנבוכי הדור פרק יג.

¹¹ ראה רמב"ם סנהדרין ה א. וראה סעיף קלו.

¹² ראה סעיף קלה.

¹³ ראה רמב"ם סנהדרין ה א. בהחלטה זו משתתפים רק חמשה דיינים מבית הדין הגדול, ראה רמב"ם רוצח ושמירת נפש ט א.

¹⁴ ראה סעיף כ הערה 10. וראה רש"י בבלי שבועות יא א ד"ה לב בית דין מתנה עליהם: "כל מידי דציבור נותנין בית דין לבי". וראה רש"י בבלי זבחים ו ב ד"ה לב בית דין. וראה חדושי מרן הרמ"ז הלוי סנהדרין ה א, שלבית הדין הגדול שני סוגי תפקידים. א. תפקידים מובהקים של בית דין, שהם בכלל "והיה כל הדבר הגדל יביאו אליך" ורק בית דין של ע"א מוסמך לעסוק בהם. ב. תפקידים שהתורה לא מייעדת דוקא לבית

סמכויות בית הדין הגדול

- חקיקה¹⁶ באחד משלושה אופנים¹⁷
  - "דברים שלמדו אותם מפי השמועה"¹⁸
  - פירוש התורה,¹⁹ פירוש תקנות חכמים
  - גזירת גזירות,²⁰ תיקון תקנות²¹ והנהגת מנהגים²²
- ענישה ושימוש באמצעי אכיפה²³
- השבעת כל אחד²⁴
- מנוי מלך,²⁵ דיינים²⁶ וכהן גדול²⁷ והדחתם²⁸
- קביעה מיהו נביא²⁹
- מנוי פקחים ובעלי תפקידים³⁰ ופיקוח עליהם³¹

-
- דין, ובית הדין הגדול ממלא אותם כנציגים של כל עם ישראל. וראה סעיף קי הערה 3. על הפרדת רשויות ראה סעיף קנב ובעיקר שם הערה 36.
- יש לדון, מי ממלא את תפקידי בית הדין הגדול בהעדרו, ואילו תפקידים יכול למלא רק בית הדין הגדול. וראה סעיפים טו טז קי רצה רצו.
- ¹⁵ ראה, לדוגמא, סעיף יד הערה 30; סעיף כד הערה 29.
- ¹⁶ ראה רד"ק על שופטים ה ט: "ונקראו הגדולים חוקקים ששמיין החקים בעם".
- ¹⁷ ראה רמב"ם ממרים א ב.
- ¹⁸ האברבנאל בפירושו לדברים יז ח הבין שהכונה להלכה למשה מסיני.
- ¹⁹ ראה חדושי מרן רי"ז הלוי על התורה יתרו ד"ה והי' כל הדבר הגדול יביאו אליך: "ולחלן כתיב את הדבר הקשה יביאון אל משה... והנה יש שני אופנים שצריכין דוקא ב"ד של ע"א, חדא דיש דברים שהם מצד עצמן צריכין דוקא ב"ד של ע"א, כדתנן בסנהדרין דף ב' דאין דנין לא את השבט וכו' אלא על פי בית דין של ע"א... וכל אלו נקראין דבר הגדול... ועוד יש אופן שני שצריכין דוקא ב"ד של ע"א, כגון אם נולד ספק או מחלוקת... והיינו 'את הדבר הקשה יביאון אל משה'...".
- ²⁰ ראה משנה עם פירוש הרמב"ם הקדמה עמ' יב: "הדינים... שקבעום... על דרך הגדר והסייג לתורה... והם שקוראים אותם חז"ל גזרות". וראה סעיף שח.
- ²¹ ראה משנה עם פירוש הרמב"ם הקדמה עמ' יב "... הדינים שנעשו... לסדרת הענינים שבין בני אדם, דבר שאין בו הוספה על דברי תורה ולא גרעון, או בענינים שהם מפני תקון העולם בעניני הדת, והם שקוראים אותם חכמים תקנות ומנהגות". וראה שו"ת אבני נזר יו"ד קכז: "הנה חילוק יש בין תקנה שאינו אטו דאורייתא דזה איסורו נסמך רק על לא תסור. אבל אותו שיש בו סייג לתורה נסמך על קרא דושמרתם את משמרתי עשו משמרת למשמרתי". וראה התקנות בישראל א, מבוא לתקנות התלמוד.
- ²² ראה סעיף לו. לפי הרמב"ם ממרים א ב נרמזת יזמה חקיקתית במילים: "על פי התורה אשר יורוך"; פירוש התורה נרמז במילים: "ועל המשפט אשר יאמר לך תעשה"; סמכות בית הדין לברר שמועות נרמזת במילים "מן הדבר אשר יגידו לך". לפי פירושו יזמה חקיקתית קודמת לפירוש התורה ומכאן שחביבים דברי סופרים.
- ²³ ראה, לדוגמא, רמב"ם סנהדרין ה א.
- ²⁴ ראה העמק דבר בראשית כד ג הרחב דבר אות א: "והיינו משום שחובה לשמוע דברי חכמים, מש"ה יכולין להשביע בעל כרחו". וראיתו מהא שבת דין משביע את הכהן הגדול ביום הכפורים, והכהן הגדול אינו צריך לענות אמן. וראה מרומי שדה יומא יח ב.
- ²⁵ ראה סעיף קי.
- ²⁶ ראה רמב"ם סנהדרין ב ח; רמב"ם סנהדרין ה א. וראה סעיפים כג קיג קכב.
- ²⁷ ראה סעיף קיד. יש אומרים שהם ממנים גם כהן משוח מלחמה, ראה סעיף קיד.
- ²⁸ ראה סעיפים קכג קכד.
- ²⁹ ראה סעיף יב הערה 2. על העמדת נביא לדין ראה רמב"ם סנהדרין ה א. וראה סעיף קכד.

לבית הדין הגדול סמכות להחליט החלטות הנוגעות ליחידים,³² לפרנסים,³³ לעיר בודדת,³⁴ לבית המקדש,³⁵ לאיזור מסוים,³⁶ לכלל הנמצאים במדינה,³⁷ ליהדות התפוצות³⁸ ולנכרים בארץ ובאשר הם.³⁹

בית הדין הגדול מכונה גם בשם ישיבה,⁴⁰ ולפיכך הוא רשאי לדון גם בשאלות תיאורטיות. כל סמכויות בית הדין הגדול תקפות גם בשעת חירום.⁴¹

לבית הדין הגדול כמה סמכויות בלעדיות⁴²

- פירוש התורה המדרש אומר: " שררך אגן הסהר' - מדבר בסנהדרין שהיתה נתונה בלשכת הגזית..."⁴³, ומבאר הרב פישר: "משום שאלקים נצב בעדת א-ל נקראו בשם סהר, שהוא הטבור, שכריתת הטבור מסמלת עצמאותו של התינוק וביטול התלות באמו, והי"נ העניק השי"ת עצמאות לסנהדרין".⁴⁴ כותב הרש"ר הירש: "מסדר פרשיות החטאת אתה למד על תפקידו של המלך... מעמדו כמלך איננו מקנה לו סמכות לפרש את התורה. רצונו לדעת מה מותר על פי הדין יפנה אל בית הדין, ככל יחיד אחר".⁴⁵

³⁰ ראה רמב"ם מעשר ט א: "בימי יוחנן כהן גדול שהיה אחר שמעון הצדיק שלחו ב"ד הגדול ובדקו בכל גבול ישראל...". וראה סעיף רמא הערה 1.

³¹ ראה סעיף כ הערה 17. וראה סעיף קמ הערה 26.

³² תקנות רבות נוגעות לבתי הדין, לכהנים, ללויים, לנשים וכו'.

³³ וראה סעיף ח, על תקנת חכמים הנוגעת למלך. וראה סעיף יא הערה 8 על תקנה הנוגעת לנשיא.

³⁴ על תקנות לירושלים ראה רמב"ם בית הבחירה ז יד. וראה תוס' בבלי גיטין לו ב ד"ה אלא אם כן גדול הימנו כו', שבית הדין הגדול לעיתים מקבל תקנה המיועדת רק לעיר אחת.

³⁵ ראה הערה 8.

³⁶ כגון קביעת הגבול לגבי יום טוב שני של גלויות, תקנות הנוגעות לשובים הסמוכים לירושלים ועוד.

³⁷ ראה הערה 65. וראה רע"ב משנה שקלים א א ד"ה באחד באדר משמיעין על השקלים: "ב"ד שולחים בכל ערי ישראל".

³⁸ ראה ר"ן על הרי"ף תענית ה א מדפי הרי"ף: "... והרי נשיא שבארץ ישראל הוה בידו לגזור על כל ישראל".

³⁹ ראה מנחת חינוך רלב קומץ המנחה; שו"ת מחנה חיים א צא. וראה שמועה טובה על דברים יז יא, שלבית דין הגדול סמכות לתקן תקנות גם למי שאינו חייב במצוות.

⁴⁰ ראה בראשית מט י: "לא יסור שבט מיהודה ומחקק מבין רגליו...", ומבאר העמק דבר: "... דמחוקק משמעו המחודש חידושים בתורה... וזה אי אפשר כי אם באמצעות תלמידים...". ראש הסנהדרין מכונה גם בשם ראש הישיבה, ראה רמב"ם סנהדרין א ג.

⁴¹ ראה סעיפים לד קלה שכה.

⁴² על מקרים שבהם עליו לפנות לגורמים אחרים ראה סעיף קלו.

⁴³ במדבר רבה במדבר א ד.

⁴⁴ דרשות בית ישי א סימן לב ציון ג. וראה סעיף עד.

⁴⁵ רש"ר הירש ויקרא ד כב. בכמה מקומות בדברי חז"ל מצאנו שמלך מפרש פסוקים או מסיק מסקנות מדרשות חז"ל, אולם יש תוקף מחייב לדורות לדרשות אלו רק אם בית דין הגדול מסכים להן. ראה בבלי סנהדרין כא ב בענין המלך שלמה; בבלי תענית כב ב בענין המלך יאשיהו. וראה מלכים א יב לג: "ויעל על המזבח... בחדש השמיני בחדש אשר בדא מלכו ועש חג לבני ישראל...", ומבאר רש"י ד"ה בחדש השמיני: "דרש להם הוא חג האסיף". ויתכן שבאותה שנה הקיץ התארך, והוא דרש להם שכשם שמעברים את חדש אדר כדי שפסח יהיה באביב כך יש לעבר את חדש אלול כדי שחג האסיף יצא בזמן האסיף, וראה מש"כ האברבנאל. הערת הרב נבנצל: "ירבעם כפר במרכזיותה של ירושלים וממילא הכיר בסנהדרין של עשרת

כותב הרמב"ם: "ודע שהנבואה לא תועיל בעיון בפירושי התורה ולמידת הדינים בייג מדות... והדין הוא מה שיעשה רבינא ורב אשי...".⁴⁶ כותב קצות החשן: "הקב"ה בחר בנו ונתן לנו את התורה כפי הכרעת שכל האנושי אע"פ שאינו אמת וא"כ המחדשו הוא חידוש גמור רק שיהיה אמת בהכרעת שכל האנושי".⁴⁷ כותב הרש"ר הירש: "האורים והתומים... לא התיחסו אלא להצלחת הפעולות או לכשלונן – ולא לאיסור והיתר שבהן".⁴⁸ כותב הרש"ר הירש: "אין זה תפקידו של הכהן הגדול לבאר את התורה אין בדבריו כדי לאסור ולהתיר... דבר התורה ככוח שלטון לא הופקד ביד הכהן".⁴⁹

• תקנות גזירות ומנהגים במילי דשמיא

מצאנו כמה תקנות במילי דשמיא המיוחסות למלכים.⁵⁰ דוד המלך תקן ביחד עם שמואל הנביא תקנות הנוגעות לסדרי עבודת הכהנים בבית המקדש.⁵¹ ובענינים נוספים.⁵² שלמה המלך קידש חלקים של בית המקדש.⁵³ וכן תקן וגזר תקנות נוספות.⁵⁴ יהושפט תקן שטבול יום לא יכנס לעזרת נשים.⁵⁵ ושיש להעדיף ולתת מתנות כהונה לתלמידי חכמים.⁵⁶ חזקיה

השבטים כקובעת בעבור השנה". וראה שו"ת משפט כהן קמג: "אלא שדרכי הדרשה בזה נמסרו לכל מלך כבינתו הרחבה, ומשו"ה צריך שיכתוב לו שני ס"ת". משמע מדבריו כאילו מלך דורש דרשות על דעת עצמו וקצת צ"ע.

⁴⁶ משנה עם פירוש המשניות הקדמה עמ' ג. וראה רש"י בבלי שבת קח א ד"ה אם יבא אליהו ויאמר: "היתר ואיסור אין תלוי בו דלא בשמים היא". וראה דרשות הר"ן דרשה יא: "לפי שלא מסר הש"י הכרעת ספקות התורה לנביא ולא לבת קול אלא לחכמי הדור, וזה שעמד ר' יהושע על רגליו ואמר: 'לא בשמים היא'... בחרה התורה למסור הכרעת הספיקות לחכמים, ולא מסרה לנביאים, לסיבות רבות, שהדבר ברור שאין הנביאים מתנבאים בכל עת, ואם כן מה נעשה בימים אשר היה דבר ה' יקר אלינו". הערת הרב נבנצל: "ואדרבא, אם הנביא יאמר שנאמר לו משמים הפירוש - ידון כנביא שקר". וראה רמב"ם מלכים יב ג, שהמלך המשיח ידע ברוח הקדש ליחס הכהנים והנביאים ואת שאר השבטים. הערת הרב נבנצל: "זו עובדה שפלוני כהן, ולא פסיקת הלכה". בענין הכלל שלא בשמים היא ראה ברכי יוסף או"ח לב ד; שו"ת תשורת ש"י א טז; אגרות הראיה א קג; קובץ שיעורים ב קונטרס דברי סופרים ה ד ואילך; מחזה עליון פרק ששי; א"ת ערך בת קול. וראה שו"ת משפט כהן צב, על שאלה בנביא לצורך סידורים הנוגעים לבנין בית המקדש.

⁴⁷ קצות החושן הקדמה. ויש לעיין למה בנות צלפחד פנו גם לאלעזר הכהן, וראה משך חכמה במדבר לו א.

⁴⁸ הרש"ר הירש ויקרא ד ג. וראה רש"י בבלי עירובין מה א ד"ה הרי שמואל ובית דינו קיים.

⁴⁹ הרש"ר הירש ויקרא ד ג. וראה פירושו לדברים יז ט. וראה בבלי יומא יח ב "מסרוהו זקני בית דין... והשביעוהו". וראה משך חכמה ויקרא ד ג.

⁵⁰ ברבות מן התקנות נאמר בפירוש דוד ובית דינו, שלמה ובית דינו, ראה, לדוגמא, רמב"ם איסורי ביאה כב ג, שם עירובין א ב. הרמב"ם מבין שבית דינו הוא בית הדין הגדול, ראה רמב"ם מלכים א ג. וראה בבלי סנהדרין לו א, שהיו זמנים שבהם מלכים היו גדולי הדור בתורה.

⁵¹ ראה בבלי תענית כז א; במד"ר טו יא. וראה רמב"ם כלי המקדש ד ג.

⁵² ראה דברי הימים א טז ד ואילך, שדוד המלך מינה לויים שיעמדו לפני ארון ה'. דוד המלך גזר על הנתינים, ראה בבלי יבמות עב ב; גזר על היחוד, ראה בבלי ע"ז לו ב; גזר לעשר כרשינין בימי רעב, ראה ירושלמי חלה ד ד; תיקן ביחד עם בנו ברכה בברכת המזון, ראה רמב"ם ברכות ב א.

⁵³ ראה מלכים א ח סד, ששלמה המלך קידש את "תוך החצר".

⁵⁴ שלמה המלך קיבל כמה תקנות. תיקן עירובין, ראה רמב"ם עירובין א ב ושם א ד; נטילת ידים, ראה רמב"ם אבות הטומאה ח ח; הוסיף ברכה לברכת המזון, ראה רמב"ם ברכות ב א; אסר שניות לעריות, ראה בבלי עירובין כא ב; הקל על עוברי דרכים ראה רמב"ם נזקי ממון ה ו.

⁵⁵ ראה משנה כלים א ח; בבלי הוריות ה ב; רמב"ם ביאת מקדש ג ו.

⁵⁶ ראה בבלי חולין קל ב; שו"ע יו"ד סא ז.

קבל תקנה בענין מתן תרומות ומעשרות לכהנים וללויים,⁵⁷ וגזר שמי שאינו עוסק בתורה יהרג בחרב.⁵⁸

ניתן להסביר זאת בכמה אופנים. א. המלך יזם החלטות אלו,⁵⁹ ובית הדין הגדול הסכים ליזמתו.⁶⁰ למשל, המשנה אומרת שחזקיה המלך עיבר את השנה, ופשיטא שחזקיה באופן אישי לא עסק בעיבור שנים.⁶¹ ב. המלך היה שותף פעיל בקבלת התקנות וסייע באכיפתן. פסוק מפורש בתורה: "לא יסור שבט מיהודה ומחוקק מבין רגליו..."⁶², ומבאר הרמב"ן: "שכל מחוקק בישראל אשר בידו טבעת המלך ממנו יהיה, כי הוא ימשול ויצוה בכל ישראל".⁶³ חז"ל נהגו ליחס למלך, משום כבודו, כל פעולה שלטונית שנעשתה בתקופת כהונתו.⁶⁴ למשל, הרמב"ם פוסק: "... ותשע פרות אדומות נעשו משנצטוו במצוה זו עד שחרב הבית בשנייה... והעשירית יעשה המלך המשיח..."⁶⁵.

גם לנביאים אין סמכות לתקן תקנות ולגזור גזירות. כותב הרלב"ח: "שאינו נביא רשאי לחדש דבר מעתה כי לא בשמים היא מה שאי כן בחכמי הדור כשמתקנין הם התקנה".⁶⁵

⁵⁷ ראה דברי הימים ב לא ה; ר"ן נדרים נה א ד"ה וכפרוץ הדבר.

⁵⁸ ראה בבלי סנהדרין צד ב.

⁵⁹ ראה בבלי סנהדרין צט ב: "המעשה את חברו לדבר מצוה וגו'". וראה סעיף שמתח.

⁶⁰ ראה בבלי סוכה לח ב: "מנין לשומע כעונה?... וכי יאשיהו קראן והלא שפן קראן וכו'". וראה בבלי ראש השנה לא ב – לב א, שלדעת רב נחמן בר יצחק אחת התקנות המיוחסות לריב"ז היא תקנה שהוא הציע עוד בהיותו תלמיד וראש הישיבה קרא את התקנה על שמו; רש"י אסתר ט לב, שכונת הפסוק "מאמר אסתר קיים" היא שאסתר בקשה וחכמי הדור נענו לה; תוס' בבלי בבא בתרא טו א ד"ה חזקיה וסיעתו כתבו ישעיה; תוס' בבלי מנחות כא ב ד"ה שהכהנים. וראה בבלי שבת קכז א "פעם אחת הלך רבי למקום אחד וראה מקום דחוק לתלמידים, ויצא לשדה ומצא שדה מלאה עומרים ועימר רבי כל השדה כולה". וראה כוזרי ג מא.

⁶¹ ראה רמב"ם ביאת מקדש ד יח. וראה שקל הקודש על הלכות קידוש החדש ד יא באור הלכה ד"ה לא מלך. פירוש הרמב"ן על התורה בראשית מט י. וראה ספר העיטור ריש מאמר עשירי: "ובמטלטלי נמי איכא מרבנותא... דאתשיל מקמיהו ושדא דמן תמנין ותרתין שנין דשני ריש גלותא ותרתין מתבתא ודייני דבבל וריש גלותא דלא למיגבא בעלי חובות ממטלטלין". וראה סעיף ח הערה 8.

⁶² ראה רש"י במדבר כא כא: "וישלח ישראל מלאכים - ובמקום אחר תולה השליחות במשה, שנאמר (דברים ב, כו) 'ואשלח מלאכים ממדבר קדמות...' שמשא הוא ישראל וישראל הם משה, לומר לך שנשיא הדור הוא ככל הדור, כי הנשיא הוא הכל". וראה בבלי ראש השנה כב ב: "... והא דלא חשיב ליה משום כבודו דרבי נהוראי"; תוס' בבלי ב"ב ח ב ד"ה כי הא דרבא אכפיה; בבלי סנהדרין יד א ועוד. ראה בבלי מכות יא ב "זה שנמשח בימיו". וראה שו"ת הלכות קטנות ב יח: "שראיתי בויניציאה כששליח אחד מן הערכאות מכריז איזה דבר אומר מעלת הדוכוס מודיע אתכם שלא תעשו כן והוא (הכוונה לדוכוס) לא ידע מאומה אלא מאחר שהערכאות הושמו ע"פ רשותו מכריזין הדבר בשמו". וראה רמב"ם כלי המקדש ו א, שם לא נזכר מלך, ואכמ"ל.

⁶³ רמב"ם פרה אדומה ג ד. וראה רבינו גרשום על בבלי ערכין יא ב, שמשום כבודו של מלך נטלו ממנו רשות להקריב קרבן ציבור, ושם פשיטא שהמלך לא היה רשאי להורות שלא להקריב קרבן ציבור. וראה מעין זה רמב"ם מעשר ט א: "בימי יוחנן כהן גדול... שלחו ב"ד הגדול ובדקו... לפיכך גזרו...". ולעומת זאת פירוש המשניות דמאי א א: "וכך אמרו שיוחנן כהן גדול הוא שתיקן בדמאי". וראה פירוש הרמב"ן על התורה במדבר יט ג. וראה דורות הראשונים חלק ראשון כרך שלישי עמ' 318 הערה פט.

⁶⁴ שו"ת מהרלב"ח קמז. וראה שו"ת דברי יציב ליקוטים והשמטות קיד: "ונ"ל בפשטות שמגדר נביאות אינו יכול לקבוע לעולם אלא לפי שעה ולזמן, ואז בשעה הזאת אסור לעבור על דבריו, ולדורות יכול רק לתקן בגדר תקנה כשאר חכמי התורה ואין בזה דין עובר על דברי נביא".

- נביא היושב בסנהדרין רשאי לזום תקנות⁶⁶ וזאת מכח גדלותו בתורה ולא מכח היותו נביא.⁶⁷ יזמתו מקבלת תוקף מחייב, רק אם בית הדין הגדול מסכים לה.⁶⁸
- הליכי משפט מלך, נביא וכהן גדול אינם רשאים להתערב בשום צורה שהיא בדיונים או בהחלטות של בתי דין בכלל ובית הדין הגדול בפרט.⁶⁹ מלך רשאי לחון אך ורק את מי שנדון על ידו או על ידי שריו ושופטיו.⁷⁰
- מנויים והחלטות איש אינו רשאי להתערב בדיונים או בהחלטות.
- נוהלי בית דין איש אינו רשאי לשנות את מקום התכנסות בית הדין, את מועדי הישיבות וכד.⁷¹

כמה הלכות מבטיחות שלא תהיה אימת המלך על בית הדין הגדול ותובטח עצמאותו.⁷²

חלוקות הדעות בשאלה האם מלך מבית דוד שהוא חכם מופלג בחכמת התורה וראוי לדיינות רשאי לשבת בבית הדין הגדול. הרמב"ם פוסק: "ואין מושיבין מלך ישראל בסנהדרין שאסור לחלוק עליו ולמרות את דברו".⁷³ לדעת התוספות, מלך רשאי לשבת בסנהדרין ולדון רק דיני

⁶⁶ ראה בבלי כתובות קי ב שלומדים מדברי הנביא ירמיה שכל העולה מבבל לארץ ישראל עובר בעשה וראה רמב"ם מלכים ה יב. מהקריית ספר שם משמע שהאיסור מדרבנן. וראה בבלי ראש השנה יט ב: "העיד רבי סימאי משום חגי זכריה ומלאכי על שני אדרים, שאם רצו לעשותן שניהן מלאין, עושין וכו'". וראה הקדמת הרמב"ם למשנה תורה: "גם יתבאר מהם דברים שגזרו חכמים ונביאים שבכל דור ודור לעשות סייג לתורה". וראה סוף מנין המצות במבוא למשנה תורה: "אם הוסיפו בית דין עם נביא שיהיה באותו הזמן מצוה דרך תקנה או דרך הוראה או דרך גזירה אין זו תוספת". וראה רמב"ם לולב ז כב; מגילה א א; תרומות א א; רמב"ם כלי המקדש ו א. ונראה שבכל המקרים מדובר בנביאים שעמדו בראש בית הדין הגדול, ראה בהקדמה למשנה תורה. נראה שהרמב"ם מדגיש את חלקם של הנביאים כדי להדגיש שהתקנות הן קדומות, וכן כדי לסלק כל פקפוק (של הקראים?) בתוקפן.

⁶⁷ ראה פני יהושע מגילה ג א ד"ה בגמרא אלא שכחום וחזרו ויסדום: "דלאו עלייהו דידהו קא סמכינן אלא על אותן הראיות שהביאו לדבריהם". וראה בבלי מגילה יד א שאלמלי שהיתה להם דרשה לא היו הנביאים מחדשים מקרא מגילה. וראה פחד יצחק בעניני חנוכה מאמר יד; מנחת אברהם א א. על ההבחנה בין דבר נביא בשם ה' ובין דבר נביא כחכם ראה איכה רבה א נג; יערות דבש א דרוש ד; כל ספרי מהרי"ץ חיות א, תורת נביאים, בירור אליהו עמוד כ. וראה סעיף עח הערה 13.

⁶⁸ דין נביאים העומדים בראש בית הדין הגדול כדין כל נשיא ואב בית דין העומדים בראשו, ראה סעיף יא.

⁶⁹ ראה סעיפים מח ע שלג שלד ריא. וראה סעיף יא, שלנשיא סמכות שלא לפרסם החלטות, ולפיכך יש מקום לדון האם יש למלך סמכות להורות לנשיא בית הדין הגדול שלא לפרסם החלטות הפוגעות בשלטונו.

⁷⁰ ראה סעיף שלה.

⁷¹ ראה סעיף ט.

⁷² ראה סעיף ט הערות 19 – 27; סעיף קלו הערה 2; סעיף שמ הערה 16.

⁷³ רמב"ם סנהדרין ב ד. וראה קרית ספר על הרמב"ם שם: "אבל לא דן הוי משום שאסור למרות את פיו ומשום דכתיב לא תענה על ריב ומה שמלכי בית דוד דנין היינו שדנין הם את העם שלא בסנהדרין כדכתיב כה אמר ה' צבאות לבית דוד דינו לבקר משפט וגו'". על דברי הרמב"ם האלו יש להקשות מדבריו בפיה"מ אבות ד ד: "יוכן דוד... מלך... ונביא וראש שבעים זקנים...". בהקדמתו למשנה תורה מונה הרמב"ם בין מעבירי המסורה את דוד ובית דינו. וראה כס"מ על הקדמת הרמב"ם ליד החזקה. וראה המאירי ריש מסכת אבות ששלמה המלך עמד בראש בית הדין הגדול, וכן מצאנו במדרש רות רבה ב ב. וראה שמו"ר ה יב: "יוכן היה דרך המלכים לישב כגורן עגולה שטאמר 'ומלך ישראל ויהושפט מלך יהודה יושבים איש על כסאו מלובשים בגדים ויושבים בגורן'. וכי בגורן ישבו אלא כדתנינן סנהדרין היתה כחצי גורן עגולה כדי שיהיו רואים זה את זה ושני סופרי הדיינים יושבין לפניו וכו'". וראה בבלי סנהדרין יד ב, שלדעת ראב"י, כאשר יפלא דבר למשפט פונים לכהנים הלויים ואל השפט והשפט הוא המלך. שו"ר שהתקשה בכל זה גם שו"ת קול מבשר א עו ונשאר בצ"ע. ושמה מלך סמוך שהוא חכם מופלג וכו' משתתף בדיוני בית הדין הגדול

ממונות.⁷⁴ לדעת הר"ן מלך רשאי לשבת בסנהדרין ולדון גם דיני נפשות, והוא לא יגלה את דעתו עד שכל הדיינים יאמרו את דעתם.⁷⁵ מוסיף הדברי מלכיאל שאין סיבה שהמלך יחוש פגיעה בכבודו אם דיינים חולקים על דבריו, שכן כבודו הוא עצם ישיבתו בדין והיותו שותף לביורור הלכתי.⁷⁶ לשיטת השו"ת יש לדון אם מלך יושב בבית הדין הגדול כאשר מפרשים את התורה, כאשר מחליטים על תקנות גזירות ומנהגות או כאשר ממנים פרנסים.⁷⁷

מלך שאינו מבית דוד אינו ראוי להיות דיין.⁷⁸ אחדים מן הראשונים סוברים, שמלך שאינו נמנה במנין הדיינים אף אינו רשאי להיות נוכח בדיונים.⁷⁹

פרנס חכם מופלג בחכמת התורה וראוי לדיינות העומד בראש העם רשאי לשבת בבית הדין הגדול ואף לעמוד בראשו. הוא הדין לגבי נביא, ובלבד שהוא ינמק את טענותיו ככל דיין ולא ידבר בשם השם.⁸⁰ היו זמנים שבהם כהן גדול שימש כראש בית הדין.⁸¹ במקרים אלו מותר לדיינים לחלוק על דברי העומד בראשם, שהרי, בניגוד למלך, אין מצוה לנהוג בו אימה ואין איסור להמרות את דבריו.

לדעת רבים מן הפוסקים כיום אין אפשרות להקים בית דין גדול, משום שראויים לשבת בו רק דיינים סמוכים איש מפי איש עד משה רבינו,⁸² והסמיכה פסקה מישראל זה מכבר.

כאשר הם מפרשים את התורה, מתקנים תקנות וגוזרים גזירות. במקרה כזה יתכן שמותר לדיינים לסתור את המלך אך יתכן שאז הדיינים פועלים כיועצים המעירים "דרך שאלה" (ראה תוס' בבלי סנהדרין לו א ד"ה דיני נפשות) ולא כדיינים עצמאיים, וכ"ז צ"ע.

על האיסור לסתור את דברי המלך ראה חזו"א סנהדרין יז א – ג; בירור הלכה סנהדרין יח א ציון ח; רמב"ם מהדורת פרנקל מקורות וציונים על סנהדרין ב ה. וראה כל ספרי מהרי"ץ חיות א, ספר עטרת צבי, מאמר משפט ההוראה פרק ראשון, שבמקום שיש למלך דעה עצמאית בענין של הלכה, אי אפשר לבית הדין הגדול לדון בדבריו, שהרי למלך אין אפשרות להביע את דעתו לפני חכמי הסנהדרין. וצ"ע, שאם כן לא יוכלו הסנהדרין להכריע בכל שאלה שיש דיין גדול בתורה שמיסבות כל שהן אינו יכול להשתתף בדיוני בית הדין.

⁷⁴ ראה תוס' בבלי סנהדרין יט א ד"ה אבל, ואז אין רשות לדיינים לחלוק עליו.

⁷⁵ ראה חידושי (המיוחסים ל)הר"ן סנהדרין יח ב. ומבאר הר"ן: "... וזהו כבודו כי כך הוא הדין". וראה שו"ת הרדב"ז ב תשעג. לשיטת התוספות הנזכרת בהערה הקודמת, מלך תמיד חייב להביע את דעתו ראשון, משום כבודו. וראה חזו"א סנהדרין יז א: "נראה לדעת מהר"ן דאין לסתור דברי המלך אף בדיני ממונות". וראה חזו"א שם אות ב: "ולפי מהר"ן... אין המלך סותר דברי המופלא משום כבוד התורה, ואין המופלא סותר דברי המלך משום כבוד מלכות והלכך אין מושיבים. ונראה לפי"ז שאם המלך מופלא שפיר מושיבים". וראה בירור הלכה סנהדרין יח א ציון ח אות א.

⁷⁶ ראה שו"ת דברי מלכיאל ב עג. נראה שהר"ן זקוק לסברת הדברי מלכיאל לגבי ההצבעה הסופית, שהרי בעת ההצבעה כל דיין חייב להצביע לפי דעתו, ראה סעיף מח. מסתבר שמחלוקת הראשונים תלויה בהבנת גדר אימת מלך, ויתכן לומר שגדרי אימת מלך תלויים בהקף סמכויותיו, ואמכ"ל.

⁷⁷ ראה סעיף קלו הערה 9; סעיף קלז הערה 21. על הפרדת הרשויות ראה סעיף קנב.

⁷⁸ ראה רמב"ם סנהדרין ב ה: "... אבל מלכי ישראל אין דנין ואין דנין אותם לפי שאין נכנעים לדברי תורה שמא תבא מהן תקלה". וראה מנחת חינוך מצוה עא אות [ב], המחדש שלא סומכים מלך בסמיכת חכמים, שכן הוא אינו ראוי לשבת בסנהדרין, ואכמ"ל.

⁷⁹ ראה חידושי (המיוחסים ל)הר"ן סנהדרין יח ב; שו"ת רדב"ז ב תשעג. וראה חזו"א סנהדרין יז א; בירור הלכה סנהדרין יח א ציון ח אות א.

⁸⁰ ראה הערות 43 - 45.

⁸¹ ראה רמב"ם סנהדרין ב ד. וראה סעיף יג הערה 10.

⁸² ראה רמב"ם סנהדרין ד ד.

יש פוסקים המדייקים בלשון הרמב"ם שניתן לחדש את הסנהדרין גם כיום. פוסק הרמב"ם: "נראין לי הדברים שאם הסכימו כל החכמים שבארץ ישראל למנות דיינים ולסמוך אותם הרי אלו סמוכים ויש להם לדון דיני קנסות ויש להן לסמוך לאחרים..."⁸³, ומעיד המב"ט: "והיום כמו עשרה שנים בשנת הרח"ץ הסכימו רוב חכמי ישראל שבא"י לסמוך לגדול בדורו מורינו הרב ה' יעקב בירב ז"ל והוא סמך מקצת מתלמידיו המובהקים יבורכו מפי עליון להחזיר העטרה ליושנה אמין"⁸⁴. לעומתו, פוסק המהרלב"ח, שגם לדעת הרמב"ם אין אפשרות לחדש את הסמיכה לפני בא המשיח.⁸⁵

לפני כמאה שנה פנה הרב אהרן מנדל הכהן מקהיר לרבנים רבים והציע לערוך אסיפת רבנים ולחדש את הסמיכה.⁸⁶ הרב חיים ברלין כתב להרב כהן: "...אנן יתמי דיתמי, מה כוחינו ומה גבורתינו לחדש חדשות כאלה, וכלל גדול הוא, כל עושה חדשות בעל מלחמות"⁸⁷. הראי"ה קוק כתב להרב כהן: "הנני בזה להביע את דעתי, שלקרות לאסיפה ביחוד בשביל מטרת החזרת הסמיכה, אין השעה ראויה לכך כלל"⁸⁸.

פוסק הראי"ה קוק: "עלינו לדעת שכאשר ישיב ה' אותנו לארצנו בדרך של בני חורין העומדים ברשות עצמנו הלא ראשית חובתנו תהיה לכוון מרכז הדת. מן דין תורה נהיה מחויבים במצוה הגדולה שבגדולות של 'מנוי שופטים', וראש לכלם סנהדרין גדולה, שממנה תצא תורה והוראה לכל ישראל... על חובת המצוה לשמוע 'לכל הדבר אשר יגידו לנו מן המקום ההוא', לא מצינו כלל שיהיה תלוי בסמיכה. אם כן בית דין הגדול שיהיה יושב במקום אשר יבחר ה', אף על פי שלא יהיה סמוך ולא ידון דיני נפשות עד עת קץ, מכל מקום יהיה הוא עיקר יסוד תורה שבעל פה, ואליו נשמע"⁸⁹.

האדמו"ר מליובאוויטש חוכך לומר, שהמלך המשיח יסמוך את בית הדין הגדול שבדורו, ולאחר מכן יעלה בית הדין לירושלים.⁹⁰ לשיטת מי שסובר שמלכי בית דוד יושבים בבית הדין הגדול, פשיטא שגם המלך המשיח יושב שם.⁹¹

גם בימות המשיח רק בית הדין הגדול יפסוק הלכה. אליהו לא יעסוק בענייני איסור והתר.⁹²

⁸³ רמב"ם סנהדרין ד יא. וראה משנה עם פירוש הרמב"ם סנהדרין א ג.

⁸⁴ קרית ספר רמב"ם סנהדרין פרק ד. וראה שו"ת מהר"י בי רב סג. וראה משנה עם פירוש הרמב"ם סנהדרין א ג: "שהסנהדרין תשוב לפני התגלות המשיח וזה יהיה מסימניו. אמר: 'ואשיבה שופטיך כבראשונה ויועצך כתחילה וגו'". חידושי מהר"ץ חיות על בבלי עירובין מג ב מוכיח מהגמרא כשיטת הרמב"ם.

⁸⁵ ראה שו"ת מהרלב"ח סימן קמז, קונטרס הסמיכה.

⁸⁶ ראה יד רא"ם א. וראה סעיף טו.

⁸⁷ נשמת חיים, מאמרים ומכתבים כב.

⁸⁸ אגרות הראיה א אגרת שג.

⁸⁹ אוצרות הראי"ה ב עמ' 240.

⁹⁰ ראה ליקוטי שיחות, הרב מנחם מנדל שניאורסון פרשת ראה תשכ"ח הערה 74 בדעת הרדב"ז, פירושו לרמב"ם סנהדרין יד יב.

⁹¹ ראה רבינו גרשום בבלי בכורות כד א על הוראות של המלך המשיח, ולכאורה הכונה להוראות שיתקבלו בבית הדין הגדול. על סמכויות המלך המשיח ועל הפרדת רשויות ראה סעיפים קנ קנב.

⁹² ראה בבלי שבת קח א רש"י ד"ה מאי אם יבוא. וראה גליוני הש"ס שם.

יא. נשיא ואב בית דין

פוסק הרמב"ם: "הגדול בחכמה שבכולן מושיבין אותו ראש עליהן והוא ראש הישיבה והוא שקורין אותו החכמים נשיא בכל מקום והוא העומד תחת משה רבינו"¹.
 במקומות אחדים מכנה הרמב"ם את הנשיא בשם ראש בית דין.²
 חז"ל מכנים את הנשיא גם בשם אב בית דין.³

תפקידי הנשיא וסמכויותיו

- ניהול ישיבות בית הדין הגדול קביעת סדר הדיונים, השתתפות בדיונים וקביעת מועד ההצבעה.⁴
 מרגליות הים מחדש: "יפוי כח היה להמופלא יותר מכל אחד מחברי הב"ד הגדול והיינו לסרס את ההלכה, כלומר, לעכב פרסום החלטתם ולהעמיד את השאלה לדיון מיוחד"⁵.

¹ רמב"ם סנהדרין א ג. וראה פירוש הרמב"ן על התורה שמות כב כז: "נשיא הסנהדרין הוא במעלה העליונה בשררת התורה". במנין המצוות אין מצוה למנות נשיא, אולם אחרונים כותבים בשם ר' חיים מבריסק שהלאו של נשיא בעמך לא תאר מלמד שמנויו הוא מדאורייתא. ראוי לציין, כי לאו זה תקף גם לגבי מלך וגם לגבי ראש בית הדין הגדול, אולם פרשת נשיא המביא חטאת עוסקת רק במלך, וראה בית הלוי - הגרי"ז על התורה, חדושי הגרי"ז על שמות כב כז. לפי פשוטו של מקרא, העומד בראש בית הדין הגדול מכונה בתורה בשם שופט: "ובאת אל הכהנים הלויים ואל השפט אשר יהיה בימים ההם..." וראה סעיף י הערה 3. וראה בבלי סנהדרין טז ב: "רבי יהודה אומר אחד ממונה על כולם", והוא אומר זאת מסברא.

² ראה רמב"ם הקדמה ליד החזקה. וראה רמב"ם קידוש החדש ד יב: "ראש בית דין הגדול והוא הנקרא נשיא". יש לציין, שבמשנה, בגמרא וברמב"ם מכונה הנשיא בשם ראש בית דין רק בשעה שהוא דן בעניני קידוש החדש.

³ כאשר מלך עומד בראש העם, העומד בראש בית דין הגדול מכונה בלשון חכמים בשם אב בית דין ולא בשם נשיא. ראה, לדוגמה, משנה לפי הגירסא בבבלי יומא עא ב: "ואין נשאלין אלא למלך, ולאב בית דין, ולמי שהציבור צריך בו". וראה שמות רבה ה יב: "ר' אבין אמר עתיד הקב"ה להושיב את זקני ישראל כגורן והוא יושב בראש כולן כאב ב"ד ודין לעובדי כוכבים". וראה רש"י בבלי ברכות ד א "בניהו בן יהוידע זה סנהדרין - שהיה אב בית דין". מסתבר שהטעם לכך הוא שבתורה מלך מכונה בשם נשיא, ובזמן שמלך עומד בראש העם אף אחד אינו רשאי לכוון את עצמו בשם נשיא, וראה סעיף קטז הערה 6. מעתה יש לדון, האם המקלל ראש ב"ד בזמן שיש מלך נדון כמקלל נשיא. אמנם נראה שהראשונים לא נחתו לכל זה, ראה הערה 1, ואכמ"ל.

⁴ לדעת הרמב"ם שגגות יג א, מופלא הוא הנשיא. מפסק הרמב"ם אף ניתן להסיק שאין תוקף להחלטה שהתקבלה בהעדרו. וראה הערה 5. לדעת רש"י מופלא הוא גדול הדור, ראה סעיף קלו הערה 10. וראה קרית ספר שגגות יג, שדיני מופלא הם מדאורייתא ומשמע מדבריו שהמופלא אינו הנשיא.

וראה עשרה מאמרות מאמר חיקור דין ב יט: "מחלוקת ראשונה לחכמי המשנה היתה... לסמוך ושלא לסמוך... ולא עמדו עליה למנין לפי שאינה אלא שבות, והנשיאים היו אוסרים... ולכבודם לא התיירו בכנופיא... ואיפליגו אחריתי נמי בברייתא... ואותו היום היה הלל כפוף ויושב לפני שמאי כאחד מן התלמידים והיה קשה לישראל כיום שנעשה העגל... ואע"ג דאין אב בית דין רשאי להורות בפני הנשיא דחשיב רביה... שאני הכא דפליג ליה נשיא יקרא... ואעפ"כ לא קבלה מנייהו לכבוד הנשיא דאיהו לא חש ליה ואינהו חיישי ולא נתקיימה גזרת שמאי באותו היום עד שגזרו עליו תלמידיהם ונתקיימה בידם ברוב מנין". נראה כי המשותף למה שאירע בגזירת י"ח דבר ולמה שאירע בחטא העגל הוא, שבשני המקרים היתה פגיעה קשה בכבודו של העומד בראש בית הדין. וראה בתוספת למגילת תענית פ"ב, סדר החכמים וסדר הימים עמ' 24, שבכת"י אחד הנוסח הוא: "... בתשעה בו (באדר) גזרו תענית [על] שנחלקו ב"ש וב"ה ונהרגו שלשת אלפים מתלמידיהם". לפי נוסח זה יש דמיון למעשה העגל גם במובן זה שמתו שלשת אלפים איש כתוצאה מהאירוע.

- יושב בראש בית הדין המעבר את השנה והמחליט על קידוש החדש⁶
- מנוי דיינים אומר הספרי: "הנשיא מושיב זקנים"⁷ פוסק הרמב"ם: "בראשונה היה כל מי שנסמך סומך לתלמידיו, וחכמים חלקו כבוד להלל הזקן והתקינו שלא יהא אדם נסמך אלא ברשות הנשיא"⁸. הוא קובע אילו דיינים יושבים בכל בית דין.⁹ הוא קובע את התחומים בהם עוסק כל דין ואת משך כהונתו.¹⁰
- שימור שמועות¹¹ כותב הרמב"ם: "בכל דור ודור ראש בית דין או נביא שהיה באותו הדור כותב לעצמו זכרון השמועות ששמע מרביתו והוא מלמד על פה ברבים"¹².
- שפיטת עבריינים בכל מקום.¹³
- נדוי עבריינים פוסק הרמב"ם: "... מנודה לנשיא מנודה לכל ישראל"¹⁴.
- התרת נידויים פוסק הרמב"ם: "מי שלא ידע מי שנידהו ילך לו אצל הנשיא ויתיר לו נידויו"¹⁵.
- בזמן שאין מלך בישראל ממלא הנשיא מקצת מתפקידי המלך.¹⁶

⁵ מרגליות היס דף ג ב אות טו. וראה שו"ת הרשב"א ג תיא: "והנשיא כופה ונותן רשות לדון ולהכריז". נראה שאחת הסיבות שבגללן נשיא עשוי לסרס את ההלכה היא חששו שהפסק לא יהיה מקובל על חלק גדול מן החכמים או הציבור. וראה תנחומא כי תשא טז: "אמר רשב"ל: אסור לתלמיד חכם להורות הלכה בציבור עד שיהיו דברי תורה עריבין על שומעיהם ככלה הזו שהיא עריבה על בעלה ומתאוה להיות שומע את דבריה". וראה מרומי שדה מגילה יח א ד"ה סמא דכולה משתקא: "אבל חכמתו עמדה לו, שלא ידבר אלא בשעה רצויה, ובשיעור המתקבל על שומעיו". נראה שלנשיא סמכות לסרס את ההלכה גם בשעה שמפרשים את התורה, וראה סעיף קלג הערה 32, ואכמ"ל.

⁶ ראה רמב"ם קידוש החדש ד י: "וצריך שיהיה ראש בית דין הגדול... בכלל השבעה". פשיטא שהו"ה גם לגבי קידוש החדש. לדעת הרמב"ן אין צורך בנשיא לעבר את השנה ולקדש את החדש, וראה שו"ת הרלב"ח קמז.

⁷ ספרי מהדורת פינקלשטיין על דברים לג ד ובמהדורות המלבי"ם והנצי"ב ליתא. וראה רש"י בבלי עירובין נג ב ד"ה נתיעץ במכתיר: "נטל רשות מנשיא, מכתיר על שם שנותן רשות לסמוך ולקריתו רבי".

⁸ רמב"ם סנהדרין ד ה. וראה רש"י בבלי סנהדרין ב ב ד"ה מומחין: "סמוכין, ונטלו רשות מנשיא לדון". לשיטת הסוברים שמעיקר הדין מלך ממנה דיינים – ראה סעיף קבב הערה 10 – מסתבר שחכמים החליטו לחזק את כח הנשיא ונתנו לו, בענין זה, סמכויות של מלך, וראה הערה 16. יש לעיין אילו מתפקידי הנשיא וסמכויותיו הם מדאורייתא ואילו מדרבנן, אילו הם מכח היותו אב בית דין ואילו הם מכח החלטת חכמים להעניק לו סמכויות של מלך, אילו תפקידים עליו למלא באופן אישי ואילו הוא רשאי למלא באמצעות שליח.

⁹ ראה רמב"ם סנהדרין ה א: "ואין עושין סנהדרי קטנה לכל שבט ושבת ולכל עיר ועיר אלא על פי בית דין של שבעים ואחד". ונ"ל שבית הדין הגדול צריך לקבל רק את ההחלטה העקרונית להקים סנהדרין ואת המנויים האישיים עושה הנשיא. מסתבר שחברי בית הדין רשאים להתנגד להחלטת הנשיא למנות דין זה או אחר לבית דין הגדול או לסנהדרין קטנה, שהרי בידם להדיח גם את הנשיא עצמו, ראה סעיף קכד.

¹⁰ ראה רמב"ם סנהדרין ד ח - ט.

¹¹ על תפקיד בית הדין הגדול לשמר שמועות ראה סעיף י.

¹² הקדמת הרמב"ם למשנה תורה. מכח אחריותם לשמר את השמועות ערכו רבי נשיא ישראל ורב אשי שהיה ראש ישיבה את המשנה ואת הגמרא, ראה הקדמת הרמב"ם למשנה תורה. מכח אחריות זו התיר רבי לכתוב את המשניות, ראה רמב"ם שם. וראה סעיף י הערה 66.

¹³ ראה בית הבחירה סנהדרין ה א.

¹⁴ רמב"ם תלמוד תורה ו יג.

¹⁵ רמב"ם תלמוד תורה ז י. וראה שו"ת הריטב"א קיט: "ואפי' נשיא גדול הדור שהוא מתיר [מתיר] את הספקות אבל ודאות אינו מתיר".

¹⁶ ראה שו"ת חתם סופר או"ח יב: "להיות המלכות שבישראל מלכות הורדוס עבדא בישא, ראו חז"ל להשלים כתר המלכות ע"י נשיא התורה שהיו אז מזרע דהע"ה". וראה רש"י בבלי סנהדרין טז ב, שהנשיא לא נחשב

- סמכות לפעול בכל ענין חיוני בשליחות כל ישראל¹⁷

על הנשיא לקבל את הסכמת דייני בית הדין הגדול לכל יזמה חקיקתית שלו.¹⁸

למרות מעמדו כנשיא אין הוא יושב בדין בגפו.¹⁹

אין לנשיא סמכות לתת הוראות אישיות,²⁰ אולם על כל אדם מישראל לכבד את בקשותיו האישיות כדרך שתלמיד מצוה לכבד את רבו מובהק,²¹ ומי שנמנע מכך בעזות פנים ראוי לעונש.²²

הנשיא עצמאי לחלוטין ואינו כפוף אפילו למלך.²³ המלך אינו ממנה אותו²⁴ ואינו משלם את משכורתו.²⁵

תפקידי אב בית דין וסמכויותיו

פוסק הרמב"ם: "ומושיבין הגדול שבשבעים משנה לראש ויושב מימינו והוא הנקרא אב בית דין".²⁶ הפירוש המיוחס לרש"י אומר: "... שהנשיא הוא היה בעל הדרשה ומלמד תורה רבים...

ממנין ע"א, ובפעל אב בית דין ישב בראש, ורק במקרים מיוחדים צרפו את הנשיא ואז השתתפו בדיון ע"ב דיינים. וראה בבלי מגילה ט א שתלמי המלך כינס שבעים ושנים זקנים, וראה בבלי זבחים יא ב ועוד. וראה הערה 27. וראה סעיף יד הערה 17; סעיף קטז.

ראה שו"ת חתם סופר חו"מ קעז. וראה רש"י בבלי גיטין לו א ד"ה ר"ג ובית דינו: "... נשיאי ישראל שבכל דור ודור אביהן של יתומין הן, וממונים עליהן ועל ממונם...".¹⁷

ראה שו"ת הריב"ש רעא. לגבי מנויים ראה הערה 29.¹⁸

ראה חדושי מרן ר"ז הלוי על התורה פרשת וילך: "... כי הנשיא יש לו זקנים עמו, ובלעדי הזקנים לא יוכל לעשות דבר".¹⁹

וראה כנסת הגדולה יו"ד ד לשונות הרמב"ם ממרים א: "מדברי רבינו ז"ל נראה דאין הלאו והעשה אלא על ב"ד הגדול שבירושלים, ולא משמע הכי במסכת ר"ה... במעשה דר"ג ור' יהושע...". נראה לישב את קושיתו בכמה אופנים. א. הרמב"ם מבאר שרק בענין קידוש החדש יש לנשיא סמכות בלעדית, ראה הערה 23. ב. שאני רבן גמליאל שהיה לו גם כתר מלכות, ראה הערה 16. וראה הערה 21.

וראה ספר החינוך תצה: "... ובכלל המצוה גם כן לשמוע ולעשות בכל זמן וזמן כמצות השופט...". וראה מני"ח על מצוה תצו שמעיר: "... ומנין לו זה ושאני ב"ד הגדול אשר כבוד הש"י חופף עליהם כל היום ועליהם הבטיחה התורה וכו' אך דנראה זה ג"כ מדברי הרמב"ם בסמ"ק ובהקדמי לסי' יד החזקה וברמב"ן ובודאי מצאו באיזה מקום". וראה שו"ת הריב"ש רעא: "וגם הנשיא לא היה גוזר מדעתו, אלא בהסכמת הסנהדרין, כלם או רובם".

ראה סעיף רג, שהנשיא נדון כרבו מובהק של כל אחד.²¹

ראה רמב"ם תלמוד תורה ו יג - יד: "... מנודה לנשיא מנודה לכל ישראל... במה דברים אמורים במי שנדוהו על שבזה תלמידי חכמים...". המתנהג כלפי הנשיא בחוצפה בודאי מבזה תלמיד חכם.²²

ראה חדושי הגר"ח חלק ב עמ' רט, שלבית הדין הגדול אין סמכות לשנות את החלטת הנשיא וחבריו המקדשים את החדש. וראה סעיף ט.²³

ראה סעיף קיד.²⁴

ראה (המיוחס לרש"י בבלי תענית כא א ד"ה מלך ר' יוחנן: " מנהג הוא: מי שהוא ראש ישיבה היו מגדלין אותו משלהן, ומעשירין אותו...". וראה סעיף שמ.²⁵

רמב"ם סנהדרין א ג. ראה א"ת ערך אב בית דין. מהקרית ספר על הרמב"ם ריש סנהדרין עולה, שמנוי אב בית דין הוא רק מדרבנן. כך עולה גם מדברי המאירי בבית הבחירה פתיחה למסכת אבות. וראה א"ת שם; כן יש לדייק מדברי ר' חיים המובאים בהערה 1.²⁶

ואב"ד הוא הגדול שבדיינים שהדיינים נפסקים על פיו.²⁷ משמע, שהנשיא יושב בראש בית הדין הגדול בשעה שדורשים את התורה או מקבלים תקנות ואילו אב בית דין יושב בראש כאשר בית הדין הגדול שופט ומורה הוראה.²⁸

הרמב"ם פוסק: "בראשונה היה כל מי שנשמך סומך לתלמידיו, וחכמים חלקו כבוד להלל הזקן והתקינו שלא יהא אדם נשמך אלא ברשות הנשיא, ושלא יהא הנשיא סומך אלא אם כן היה אב בית דין עמו, ושלא יהיה אב בית דין סומך אלא אם כן היה הנשיא עמו...".²⁹

מרגליות הים מחדש שלאב בית דין, בדומה לנשיא, יש סמכות להעמיד כל החלטה לדיון מחודש.³⁰

כאשר הנשיא פורש, מתמנה אב בית הדין לנשיאות.³¹

אב בית דין מתמנה רק בהסכמת חבריו הדיינים.³²

חז"ל מכנים את הדיין השלישי בחשיבות בבית הדין בשם חכם.³³ הפירוש המיוחס לרש"י מבאר מיהו החכם: "הגדול שבחכמים שנושאים ונותנים עמו בהלכה ויודע טעמי תורה ויושב לשמאלו של הנשיא".³⁴ כאשר אב בית דין מתמנה לנשיא, מתמנה החכם לאב בית דין.³⁵

החכם אינו מוזכר כלל, לא במשנה תורה לרמב"ם ולא בספר החינוך.³⁶

הפוסקים אינם דנים בשאלה מה יהיו סמכויות העומד בראש הסנהדרין לכשיוקם מחדש.³⁷

²⁷ המיוחס לרש"י עין יעקב הוריות יג ב ד"ה נשנית משנה זאת. וראה בניהו הוריות שם.

²⁸ וראה רמב"ם אבל ט ו, ששאל היה נשיא ויהונתן היה אב בית דין ולכאורה קשה שהרי קרובים אינם יושבים בדין. ניתן לבאר זאת בשני אופנים. א. יהונתן היה אב"ד כשהמלך לא התפנה לשבת בדין. ראה כע"ז בבלי חגיגה טז ב ורש"י שם ד"ה ומאי קיבל. ב. יהונתן היה ראוי להיות אב בית דין. ראה כע"ז בעיון יעקב, עין יעקב חגיגה יג א ד"ה אלא לאב"ד.

²⁹ רמב"ם סנהדרין ד ה. וראה ירושלמי סנהדרין א ב: "שלא יהא הנשיא ממנה שלא מדעת בית דין", ואולי לרמב"ם היתה גירסא: "שלא מדעת אב בית דין". מלשון הרמב"ם משמע שהנשיא צריך להמלך רק באב בית דין ולא בשאר חברי בית הדין הגדול, וראה הערה 9.

³⁰ ראה מרגליות הים סנהדרין דף ג ב ציון יט. מסתבר, שמנהג זה החל מרגע שהנשיאות עברה בירושה, והאב"ד היה לעיתים גדול בתורה מהנשיא. וראה חידושי יבמות טז א ד"ה א"ל ר"י אני אלך, שרבי יהושע היה אב"ד. לפי"ז, מובן שרבו גמליאל לא היה רשאי להתעלם מדעתו של רבי יהושע - ראה בבלי ברכות כז ב, והיה עליו לערוך דיון נוסף בשאלה זו או להמנע מהכרעה. על מחלוקת זו ראה עין איה ברכות א פרק רביעי ח.

³¹ ראה בבלי ברכות כז ב, שבשעה שחכמים דנו את מי למנות כנשיא במקום רבן גמליאל, ההצעה הראשונה היתה למנות את רבי יהושע. ושמה רבי שמעון, בנו של רבן גמליאל עוד לא היה ראוי לתפקיד.

³² ראה משנה עדויות ה ו.

³³ ראה א"ת ערך חכם. על החכם ואב בית הדין ראה שו"ת יחיה דעת ו, חידושים על מסכת הוריות על דף יג ב.

³⁴ מיוחס לרש"י עין יעקב הוריות יג ב. וראה רש"י בבלי מועד קטן כב ב ד"ה חכם: "שמבקשים ממנו הוראה". הגמרא עוסקת שם בחכם בעירו, ומסתבר, שהחכם בבית הדין הגדול הוא מי שכל ישראל מבקשים ממנו הוראה.

³⁵ ראה בבלי הוריות יג ב שם.

³⁶ ראה ספר החינוך מצוה תצא.

³⁷ מאחר והמלך המשיח יהיה חכם מופלג קרוב למשה רבינו, יצטרך בית הדין הגדול להכריע בשאלה האם הוא יושב בבית הדין הגדול ויעמוד בראשו. אם הוא לא יושב בסנהדרין, יהיה צורך לקבוע את חלוקת התפקידים בינו ובין העומד בראש בית הדין, וראה הערה 16. וראה סעיף י וסעיף קנב.

יב. נביא

אין מצוה למנות נביא או להכשיר מועמדים לנביאות,¹ אולם בזמן שיש בית דין גדול עליו לבדוק כל מי שטוען שהוא נביא² ולקבוע האם אכן נכון הדבר והאם מצוה לציית לו.³

קיימת אפשרות נוספת לזהו נביא. פוסק הרמב"ם: "נביא שהעיד לו נביא אחר שהוא נביא הרי הוא בחזקת נביא".⁴

בזמן שיש נביא מצווים הפרנסים לפנות אליו בטרם הם מקבלים החלטות חשובות בעניני הציבור.⁵ כותב המב"ט: "מ'אחרי ה' תלכו' דורש בספרי שנלך אחר עצת הש"י לדרוש ממנו כל נעלם על יד נביאיו".⁶

תפקידו העיקרי של הנביא הוא להוכיח את העם. פוסק הרמב"ם: "... לא לעשות דת הוא בא אלא לצוות על דברי התורה ולהזהיר העם שלא יעברו עליה".⁷

הנביא מצווה להוכיח את הפרנסים ואפילו את המלכים. פסוק מפורש בתהילים: "יהלמני צדיק חסד ויוכיחני", ומבאר רש"י: "טוב לי שיוכיחני וייסרני נביא אמת וצדק שכל מהלומיו ותוכחתו חסד".⁸

¹ ראה רמב"ם יסודי התורה ז א. וראה סעיף רטז הערות 20 21. וראה סעיף יג הערה 16.
² ראה מרגליות הים סנהדרין ב א אות כו, שנביא המתנבא בפעם הראשונה צריך להופיע לפני בית הדין הגדול לבדיקה. וראה בבלי עירובין מג ב שכאשר יתגלה אליהו הנביא הוא ילך תחילה לבית הדין הגדול. וראה ילקוט שמעוני על נ"ך שפה ישעיה א: "... חזון ישעיהו בן אמוץ, חזון עובדיהו, שניהם שוין כאחד. והיאך, עובדיה לא נתנבא אלא בפני זקנים גדולים? שנאמר חזון עובדיהו כה אמר ה', הרי מפי הקדוש ברוך הוא. מפי סנהדרין, מנין? שנאמר שמועה שמענו, אף ישעיה נתנבא מפי סנהדרין, שנאמר ואשמע את קול ה' אומר את מי אשלח - מפי הקדוש ברוך הוא, ומי ילך לנו - מפי סנהדרין, שאע"פ שהיו מתנבאים מפי הקדוש ברוך הוא, אילו היתה סנהדרין זזה הימנו לא היה לו רשות להתנבאות". וראה מרגליות הים סנהדרין יז א אות יא, שלטענת יהושע, אלדד ומידד עוד לא הוכרו כנביאים ולפיכך היה עליהם לפנות תחילה למשה רבינו, כראש בית הדין הגדול, ולקבל את אישורו להתנבא.

³ על חובת הציות לנביא ראה סעיף לה. וראה שו"ת הרשב"א א תקמח: "זה אשר כתבתי לקהלות אשר שאלוני על דברת נביא אוילה... ואחרי המבוכה הזאת אני אומר כי היה הענין הזה צריך חקירה גדולה. חקירת חכמים ואנשי מדע בענינו". מכאן, שכאשר אין בית דין גדול די בחקירה של חכמים ואנשי מדע. וראה ספר החינוך תקטז, שהמצוה להשמע לנביא היא בכל זמן שימצא נביא בינינו. משמע, שיתכן שימצא נביא גם כשאינן בית דין גדול וגם אז מצוה לציית לאותו נביא. וראה מחזה עליון פרק ראשון ה.

⁴ רמב"ם יסודי התורה י ה.
⁵ ראה סעיף קלד.

⁶ קרית ספר ריש הלכות דעות. הגירסא של הספרי שאותו מצטט הקרית ספר אינה תואמת את גירסת הספרי שבידנו. יתכן שבאומרו "כל נעלם" מתכוון המב"ט לומר שהנביא יודע מה שעושים בסתר – ראה סעיף קלה הערה 31 וסעיף רמב - אך יתכן שהכוונה לנעלם בעתיד.

⁷ רמב"ם יסודי התורה ט ב. וראה שם שם י א; שם הלכות תשובה ו ה. וראה רש"י שמות ז א: "לשון נבואה אדם המכריז ומשמיע לעם דברי תוכחות". וראה רשב"ע בראשית כז יט.

⁸ רש"י תהלים קמא ה. וראה מחשבות חרוץ אות יב: "ונאמר (דברי הימים ב כה טז) 'הלהוכח למלך נתנוך' דפשטיה נראה שאין להוכיח המלך... ואולי רצה לומר נתנוך מן השמים דהנביאים היו מוכיחים המלכים בדבר ה' ולא מעצמו". קצת משמע כמותו בויקר"ר יב ה. הערת הרב נבנצל: "חכמים יכולים לקבוע, ולכן לפעמים לא הודו לחזקי". וראה סעיפים קנב רא.

יפה כוחו של נביא מכוחו של שאר כל מוכיח

יכולת השפעה כותב ריה"ל: "ודע כי כל המתקרב אל נביא תתחדש לו רוחניות בשעה ההתקרבות אליו ושמיעת דבריו האלקיים... וזאת היתה אצלם הראיה הודאית והאות הברור והמכריע על הגמול בעולם הבא".⁹

כותב הרמב"ם: "... ואם היה אותו השפע על שני הכוחות יחד כלומר ההגיוני והמדמה... והיה המדמה בתכלית השלמות היצירתית, הנה זה הוא סוג הנביאים...".¹⁰

ידיעת נסתרות הגמרא במסכת יומא אומרת: "כשם שהנביא היה מגיד להם לישראל מה שבחורין ומה שבסדקין...".¹¹

ידיעת עתידות פסוק מפורש בספר עמוס: "אם יתקע שופר בעיר והעם לא יחרדו", ומבאר רש"י: "היה לכם להיות חרדים אל דברי הנביאים שהם צופים לכם למלט אתכם מן הרעה שלא תבא וכשתבא לכם הרעה הלא תדעו כי הקב"ה עושה לכם על שלא נזהרתם בנביאיו".¹²

אומץ לב חזקה על המדבר בשם ה' שהוא אינו מפחד לא מיחיד ולא מציבור, לא מקטנים ולא מגדולים, ומוכיח את כולם ללא מורא וללא חנופה.¹³

כמה הלכות מבטיחות שלא תהיה אימת המלך או בית הדין הגדול על הנביא ותובטח עצמאותו. איש אינו רשאי לצוות לו מה לומר.¹⁴ פוסק הרמב"ם: "... המתנבא מה שלא שמע במראה הנבואה... הרי זה נביא שקר ומיתתו בחנק".¹⁵ נביא אינו רשאי להוסיף על מה שצוה לומר.¹⁶ איש אינו רשאי להשתיקו. פוסק הרמב"ם: "... והכובש נבואתו חייב מיתה בידי שמים...".¹⁷ את הצעת יהושע לכלוא את אלדד ומידד המתנבאים במחנה ניתן להבין בכמה אופנים. הגמרא מבארת שיהושע חשב שהם עשו שלא כדין והיו בבחינת תלמיד המורה הוראה במקום רבו.¹⁸ הרמב"ן כותב: "... מדברי רבותינו נראה, כי היה המנהג בישראל שלא יתנבא אדם בעתידות

⁹ כוזרי א קג¹⁰ מו"נ ב לו.¹¹ בבלי יומא עה א.¹² רש"י עמוס ג ו. על השלכות אפשריות של ידיעת עתידות על פסיקת הלכה ראה תוס' בבלי יבמות צ ב ד"ה וליגמר מיניה.¹³ ראה יחזקאל ג ט: "כשמיר חזק מצר נתתי מצחך לא תירא אותם ולא תחת מפניהם כי בית מרי המה". וראה ירמיהו א יז: "... אל תחת מפניהם...". יש לעיין מה הם גדרי לא תגורו של נביא.¹⁴ ראה מלבי"ם מלכים ב ה ה: "וע"כ אמר מלך ארם שישלח ספר אל מלך ישראל, כי בו הדבר תלוי, כי חשב שלא יעשה הנביא זאת להשיב מעליו ידו רק בציווי המלך...". וראה מלכים א כב יג: "והמלאך אשר הלך לקרא מיכיהו דבר אליו לאמר הנה נא דברי הנביאים פה אחד טוב אל המלך יהי נא דברך אחד מהם ודברת טוב".¹⁵ רמב"ם עבודה זרה ה ח.¹⁶ משלי לו ו. וראה רש"י בראשית ג ג.¹⁷ רמב"ם יסודי התורה ט ג.¹⁸ ראה בבלי סנהדרין יז א, לפי אחד הפירושים בגמרא.

במקום נביא גדול ממנו....¹⁹ הרמב"ן מוסיף פירוש משלו: "... כי משה דבר אל העם את דברי ה' כי הוא יאצל מן הרוח אשר עליו ויתן על המתיצבים עמו באהל מועד, והנה אלה אשר לא יצאו אל האהל ועושים עצמן מכלל הנאצלים כממרים בדבריו. ולכן אמר לו 'כלאס' כי אולי רוח שקר בפייהם..."²⁰.

נביא אינו מקבל משכורת מאיש,²¹ ואף לא משיירי הלשכה.²² מכיון שכך, איש אינו יכול להשפיע על הכנסותיו.²³

העינים למשפט מחדש שנביא אינו חייב לבא למלך כאשר המלך קורא לו,²⁴ ומסתבר שלשיטה זו הוא פטור מלציית גם להוראות אחרות של המלך.²⁵

על חידוש הנבואה כותב הרמב"ם בספר המצוות: "וכן ידוע שהנבואה והשלטון נסתלקו ממנו עד אשר נחדל מן החטאים שאנחנו ממשיכים בהם, ואז יסלח ה' לנו וירחמנו כמו שהבטיחנו ויחזירנו".²⁶ באחת מאגרותיו כותב הרמב"ם: "ואין ספק כי חזרת הנבואה ממה שיקדם

¹⁹ פירוש הרמב"ן על התורה במדבר יא כח. וראה סעיף יד.

²⁰ פירוש הרמב"ן על התורה במדבר יא כח. וראה ירמיהו כט כו: "ה' נתן כהן תחת יהוידע הכהן להיות פקדים בית ה' לכל איש משוגע ומתנבא...", ומבאר המצודת דוד ד"ה להיות פקידים: "להשגיח, להיות ממונים בבית ה' על כל איש משוגע ומתנבא דברי שגוען מלבבו".

²¹ ראה במדר"ר י ה: "אין דרך נביאי ה' לקבל שכר על נבואתם". וראה רלב"ג בתועלות למלכים ב סוף פרק יב התועלת הכח', שאין ראוי לנביא לקחת שכר על מה שיעשה מן המופתים, וראה פירושו לשמואל א יב כד התועלת השביעית. אמנם נביא הוא חכם גדול בחכמה, כמבואר ברמב"ם יסודי התורה ז א, וזכאי לתמיכה כספית כשאר החכמים, ראה סעיף רמח. וראה הערה 23.

²² ראה רמב"ם שקלים ד ז, שדייני גזרות היו מקבלים שכרם משיירי הלשכה אולם לא מצאנו שניאיים קבלו משיירי הלשכה. וראה בבלי נדרים לח א: "כל הנביאים עשירים היו". אכן מדברי הרמב"ם יסודי התורה ז א משמע שלדינא העושר הכספי אינו מהוה תנאי לנבואה. וראה סעיף קג.

²³ הפונים לנביא היו רגילים לתת לו מתנות – ראה, לדוגמא, שמואל א ט ז, מלכים א יד ג, מלכים ב ד מב – אולם זאת כנדבה ולא כתוצאה מדרישה של הנביא. וראה בבלי ברכות י ב: "הרוצה להנות יהנה כאלישע". הערת הרב נבנצל: "זה כחכם". וראה בבלי סוטה ט ב בענין גחזי. וראה בניהו ברכות י ב ד"ה אל יהנה כשמואל, שהמתנות שהביאו לנביא היו מיועדות לתלמידים שהיו אצלו, ולפי"ז מובן למה גיחזי היה מעונין במתנת נעמן ודוק.

²⁴ ראה עינים למשפט ברכות י א ד"ה חזקיה אמר ליתי ישעיה גבאי. וראה מלכים ב ג יב, שיהושפט ויהורם ירדו לאלישע. הערת הרב נבנצל: "צ"ע רמב"ם מלכים ב' ח' (שם נאמר שכהן גדול אינו בא לפני המלך אלא אם רצה, ולא נאמר כן על נביא). יש להעיר, כי סימן השררה הראשון של מנהיג היא הסמכות לקרוא אליו מן דהו, ראה בבלי הוריות יד א ורש"י ד"ה אומנא לביתיה לא קרא.

²⁵ יש לנביא מעין חסינות, שאם לא תאמר כן יורה המלך לנביא שהוא אינו חפץ ביקרו ללכת לארץ רחוקה בשליחותו או לחילופין יטיל עליו עול מלכות כהצעת יהושע ויפריע לו להתנבא. הערת הרב נבנצל: "אינו נלעני"ד דפטור מ"שום תשים". הערה להערה: ראה חידושי הריטב"א בבלי שבועות ל ב: "דלגבי מילי דידן עשה דמלכות עדיף כדי שתהא מוראתו על העם, אבל לגבי שכינה מחמירין טפי לגבי מלך להכניע לבו לפני הש"י...". ובזה גם מוסבר למה כהן גדול לא צריך לבא כשמלך קורא לו.

²⁶ ספר המצוות, הקדמה סוף השרש הידי. וראה רש"י דברים ב טז: "ללמדך, שכל ל"ח שנה שהיו ישראל נוזפים לא נתייחד עמו הדבור בלשון חבה פנים אל פנים וישוב הדעת. ללמדך, שאין השכינה שורה על הנביאים אלא בשביל ישראל". וראה שו"ת הרשב"א א תקמח, שאחד הנימוקים לכך שאין להאמין למי שהתחזה בזמנו כנביא הוא משום שהדור אינו ראוי לכך. אף ספר החינוך תקטז מדגיש שנביא יקום בדור שראוי לכך.

למשיח...".²⁷ על המצוה לציית לנביא כותב ספר החינוך: "ונוהגת מצוה זו בזכרים ונקבות, בכל זמן שימצא נביא בינינו".²⁸ משמע מדבריו שיתכן שיהיה נביא גם בזמן שהעם בגולה. לדעת הרשב"א לא די בתנאים אלו, והנבואה תתחדש רק בארץ ישראל.²⁹ ספר העיקרים סובר שהנבואה תתחדש רק לאחר שהארון והלוחות יהיו בבית המקדש.³⁰ בעל הטורים כותב: "וגם כאשר ישאלו ישראל נביאים יותן להם נביאים".³¹

המדרש אומר: "אמר הקב"ה: בעולם הזה היתה הנבואה ביחידים אבל לעתיד לבא על כל אדם...".³² כותב הגרי"ז: "כי לעתיד לבא לא תהי' הנבואה בהתבודדות רק בגלוי לעין כל. ככתוב ביואל: 'והי' אחרי כן אשפוך את רוחי על כל בשר ונבאו בניכם ובנותיכם וגו' וגם על העבדים ועל השפחות בימים ההמה אשפוך את רוחי".³³

²⁷ אגרות הרמב"ם (קאפח), אגרת תימן, עמ' מט. וראה מו"נ ב לו: "... והוא גם הסבה בשיבת הנבואה לנו כפי שהיתה לימות המשיח מהרה יגלה כמו שהובטח". וראה הגדה מבית הלוי עמ' ריז: "ועד ביאת הגואל אין לנו לקבל שום נבואה של נביא... (ו)נבואת אליהו לפני בוא יום ה' היא יוצאת מן הכלל, שאליו ולנבואתו אנו מוזהרים לשמוע", וקצ"ע.

²⁸ ספר החינוך תקטז. ראה ספר המצוות לרמב"ם סוף מצוות עשה, שבין המצוות ההכרחיות בכל זמן ובכל מקום ובכל מצב היא המצוה להשמע לנביאים.

²⁹ ראה שו"ת הרשב"א א תקמח, שאחד הנימוקים לכך שאין להאמין למי שהתחזה בזמנו כנביא הוא משום שהנבואה אינה שורה בחוץ לארץ. וראה מו"נ ב לו: "שזאת היא הסיבה העצמית הקרובה בהפסק הנבואה בזמן הגלות בלא ספק, כלומר עצלות או עצבות שיהיה לאדם בענין מן הענינים, ויותר רע מזה היותו עבד נקנה נעבד".

³⁰ ראה ספר העיקרים ג יא. וראה שו"ת הרשב"א א תקמח, ומשמע מדבריו שביט דין הגדול אינו מעכב. בעל הטורים דברים יח טז. וראה משלי כט יח: "באין חזון יפרע עם", ומפרש רש"י: "כשגורמים ישראל שהנבואה מסתלקת מהם על ידי שהם מלעיבים בנביאים יפרצו במ פרצות ויוצאים לתרבות רעה". וראה בית ישי סימן כג הערה בעמוד קפ: "... כשאמרו אנשי כנסת הגדולה לא איהו בעינן ולא אגריה בעינן, הרי ויתרו מרצונם על יעוד זה של קיום הנבואה בישראל...".

³² תנחומא מקץ ב. וראה מו"נ ב מה, שיש שמונה דרגות בנבואה.

³³ חדושי מרן הרי"ז הלוי (על התורה) שיר השירים.

יג. כהן גדול

פוסק הרמב"ם: "וממנים כהן גדול הוא ראש לכל הכהנים...".¹
 פוסק הרמב"ם: "ממנין כהן אחד יהיה לכ"ג כמו המשנה למלך והוא הנקרא סגן, והוא הנקרא ממונה... וכל הכהנים מתחת יד הסגן".²
 מיוחס להגר"ח: "עיקר תפקידו של הכהן הגדול הוא לשמור את קדושת המקדש".³ הכהן הגדול ממונה על עבודת הכהנים,⁴ ועל המנויים בבית המקדש.⁵
 הכהן הגדול עומד בראש בית דין של כהנים,⁶ המתקן, גוזר ומנהיג בעניני הכהנים בכלל⁷ ובתחומי בית המקדש בפרט.⁸ כותב הרב יוסף חיים: "כי יש כמה הלכות השייכים לקרבנות, שהם עסק בית המקדש, ובכולם תורה יבקשו מפיהו להורות להם".⁹

¹ רמב"ם כלי המקדש ד יב. מנוי כהן גדול אינו כלול במנין המצות, אולם אין חולק שמצוה למנותו. הערת הרב נבנצל: "אבל היא בכלל מצות 'וקדשתו' ". בני הרב טוביה שלמה מעיר, שמאחר ועל פי דין לא ניתן לקיים את עבודת יום הכפורים ללא כהן גדול, פשיטא, שמצוה למנותו. בכמה מקומות מבניאים ובכתובים נזכר כהן הראש, ויש מפרשים שהכונה לכהן גדול, ראה (המיוחס לרש"י דברי הימים א ה לו; רד"ק ורלב"ג מלכים ב כה יח).

² רמב"ם כלי המקדש ד טז. וראה ירמיה כ א: "והוא פקיד נגיד בבית ה'", ובתרגום שם: "והא ממנה סגן כהניא בבית מקדשא דהי' ". וראה דברי הימים א ט יא וכן דברי הימים ב לא יג. וראה אור שמח כלי המקדש שם, שמביא ראיה מהתרגום לירמיה נב כד שהסגן נקרא בלשון הנביא גם בשם כהן המשנה. וראה תוס' בבלי סוטה מב א ד"ה סגן, שמן התורה אין לסגן שררה כל שהיא. ונראה להביא ראיה לתוס' מירושלמי שקלים ה ב, שם מפורטים כל בעלי התפקידים החשובים בבית המקדש והסגן אינו נזכר. גם מדברי הרמב"ם משמע שאין לסגן כל שררה, וכל תפקידו הוא ללוות את הכהן הגדול ולעזור לו, ראה רמב"ם כלי המקדש פרק ה ועוד. וראה רש"י על במדבר יט ג, שהסגן שורף את הפרה האדומה אולם הרמב"ם פוסק שכל כהן כשר לכך, ראה הלכות פרה אדומה א יב. וראה רמב"ם שם הלכה יז: "ועוד ממנין קתיקולין להיות לסגן כמו הסגן לכ"ג, ואין פוחתין משנים". מהקריית ספר שם משמע ששני המנויים הם מדאורייתא. וראה ויקר"ר כ ב: "אלישבע בת עמינדב... שני בניה ב' סגני כהונה", וצ"ל שהאחד היה סגן והשני סגן לסגן. הרחבת דברים בענין סגן ראה דבר שאול סוטה סה; בירור הלכה על סנהדרין יט א; א"ת ערך כהן גדול.

³ הררי קדם בעניני מועדים סימן קנח ד.

⁴ ראה רד"ק זכריה ג ז: "על פיו יעשו שאר הכהנים".

⁵ ראה תוס' בבלי סוטה מב א ד"ה סגן.

⁶ ראה א"ת ערך בית דין של כהנים. וראה סעיף כג הערה 19. יש הסוברים שבית דין של כהנים היה בית הדין של כל שבט לוי, ראה סעיף יח הערה 21.

⁷ ראה בבלי כתובות יב א, שבית דין של כהנים קבע את שיעור הכתובה של כהנים.

⁸ ראה בבלי מנחות עט ב: "לב בית דין מתנה עליהם", ומפרש רש"י בכת"י: "של כהנים". בית דין של כהנים פיקח על עבודת בית המקדש, ראה בבלי עירובין לב א. בית הדין קובע לאיזה משמרת ולאיזה בית אב שייך כל כהן, ראה רבינו חננאל בבלי תענית יז א; בבלי יומא סו א ורש"י ד"ה אלא שעשו הכהנים קבע. בית הדין עוסק בענינים של כהנים שהתירשלו בעבודתם, ראה צפנת פענח סנהדרין פא ב ד"ה מתני' כהן ששימש בטומאה. וראה בבלי זבחים פח א: "סכין מטרפת היתה במקדש ונמנו עליה כהנים וגנוזה", ונראה שהכונה לבית דין של כהנים. על פי דברי שער המלך על הרמב"ם איסורי מזבח ו ד, מובן למה היו צריכים להביא את השאלה לפני בית דין. וראה סעיף י הערה 24.

⁹ בניהו הוריות ט א. וראה נפש הרב עמי' שו. אך יש סוברים שהכהן הגדול מורה הוראה בכל ענין גם מחוץ לכתלי בית המקדש. וראה העמק דבר ויקרא כא הרחב דבר פסוק יב: "אבל בכהן גדול דכתיב 'ולהורות את בני ישראל' הרי זכה בשלימות ההוראה והתורה נור עליו". וראה העמק דבר ויקרא ד ו שלכהן הגדול יש דרך הוראה מיוחדת, וראה מרומי שדה הוריות ד ב.

ראוי למנות כהן גדול בעל כישורים ותכונות מתאימים לעמוד בראש בית הדין הגדול.¹⁰ אין לכהנים ובכללם גם לכהן הגדול שום תפקיד הנוגע להנהגת הממלכה.¹¹ אין מצוה למנות את הכהן הגדול כנשיא שבט לוי.¹² אין מצוה להתייעץ עם כהן גדול עובר למנויים כל שהם¹³ וכהן גדול אינו חייב להשתתף בהכתרת מלך.¹⁴ למרות זאת נחשב הכהן הגדול כשני למלך מבחינת הכבוד האישי שהוא זוכה לו.¹⁵ תפקידו הציבורי היחיד של הכהן הגדול הוא שאלה באורים ותומים על פי בקשתם של הפרנסים.¹⁶ אין הוא שואל באורים ותומים ביזמתו.¹⁷ לכהן הגדול כמה סמכויות בלעדיות וכהן הדיוט אינו רשאי לעשות עבודות המוטלות רק על הכהן גדול.¹⁸

¹⁰ ראה דברי הימים ב יט יא: "והנה אמריהו כהן הראש עליכם לכל דבר ה'...". וראה תנחומא שמיני ב: "ועלי הכהן כמה שמחה שמח, שהיה מלך ואב בית דין וכהן גדול...". וראה הקדמת הרמב"ם למשנה תורה, ששמעון הצדיק שהיה כהן גדול עמד בראש. וראה בבלי סנהדרין יד ב, שלדעת ראב"י, "ובאת אל הכהנים הלויים ואל השפט אשר יהיה בימים ההם" - הכהן הגדול הוא השופט. וראה משנה שקלים ו. וראה משנה סוף מסכת הוריות, שהעומד בראש בית הדין הגדול אינו נזכר כלל בדיני הקדימויות. ונראה, שפשיטא לה למשנה שהעומד בראש הסנהדרין הוא כהן גדול או מלך. וראה קדמוניות היהודים ספר רביעי 218: "ואם יהיו השופטים [בעיר] סבורים שאין בידם לחוות דעה בענין שהובא לפניהם... עליהם לשלוח את דין התורה לעיר הקודש, והכהן הגדול והנביא ומועצת הזקנים יתכנסו ויפסקו את פסק דינם", ואכמ"ל.
¹¹ ראה סעיף י הערה 49. וראה משך חכמה דברים ג כה: "אולם... אהרן... אינו מנהיג". וראה ספורנו דברים טז יח: "אחר המצות להמון צוה עניני מנהיגיו והם המלכים והשופטים והכהנים והנביאים...". וצ"ל שכוונתו לכהנים שמלאו תפקידים שלטוניים בעיקר כדיינים, ראה ירמיה ה לא: "הנבאים נבאו בשקר והכהנים יָרְדוּ עַל יְדֵיהֶם". וראה איכה ד יג: "מחטאת נביאה עונות כהניה השפכים בקרבה דם צדיקים". גם לכהנים שלא מלאו תפקיד ציבורי היתה השפעה גדולה על העם. וראה ירמיה ב כו, ירמיה לב לב ונחמיה ט לב, שמלכים, שרים, כהנים ונביאים הם האחראים להתנהגות העם. ראוי לציין, כי בקרב הגויים אשר סביבותיה היה בזמן התורה לכהני דת תפקיד משמעותי בניהול מלחמות ובניהול יחסי חוץ, ראה International Law in Antiquity עמ' 74.
¹² ראה ראב"ע במדבר ג ו: "לפני אהרן הכהן שהוא נגיד השבט". לא מצאנו בענין זה הוראה לדורות. וראה דברי הימים א יב כח, שנשיא השבט הוא יהוידע והכהן הגדול בזמנו היה צדוק. הערת הרב נבנצל: "ע' במדבר ג' ל"ב".
¹³ ראה סעיפים קי - קטו.
¹⁴ ראה סעיף קיא הערה 3. גם כאשר המלך כורת ברית עם העם - ראה סעיף ד - כהן גדול אינו חייב להיות נוכח. וראה, להבדיל, EB (2008), Constitution, Theories about constitution, Influence of the church.
¹⁵ ראה, לדוגמא, בבלי הוריות יג א, שרק מלך קודם לכהן גדול בהצלה. וראה גם בבלי חולין צב א: "שלושה שריגים" - זה מקדש מלך וכהן גדול". וראה רש"י שיר השירים ז ד: "שני שדיך" - שתי הלוחות, דבר אחר מלך וכהן גדול". ראה העמק דבר דברים לא יא, שבהעדר מלך או מנהיג אחר העומד בראש העם קורא הכהן הגדול את הפרשה בהקהל. פשיטא, שמעמדו האישי של כהן גדול נעלה מזה של נביא, ראה בבלי הוריות יג א.
¹⁶ ראה עמק הנצי"ב על ספרי, במדבר כז כא: "ויש עוד לפרש... שמחוייב אלעזר לציית ליהושע ולכוין עצמו לרה"ק כדי שידע להשיבו...". מסתבר, שכהן שאינו נענה להוראת המלך לשאול באו"ת נחשב גם כמורד במלכות. וראה א"ת ערך אורים ותומים, שיש מחלוקת בשאלה אם רק כהן גדול שואל באורים ותומים, וראה משך חכמה במדבר כז כא. על המקרים שבהם יש לפנות לאורים ותומים ראה סעיף קלד.
¹⁷ ראה דרך חכמה כלי המקדש י יב דרך חכמה עה. וראה שם ביאור הלכה על הלכה יא ד"ה וכיצד שואלין.
¹⁸ ראה רמב"ם כלי המקדש י ה, שאסור לכהן הדיוט ללבוש בגדי כהן גדול.

מי שאינו כהן אינו רשאי לעבוד בבית המקדש. פוסק הרמב"ם: "זר שעבד במקדש עבודתו פסולה וחייב מיתה בידי שמים".¹⁹

בכל הנוגע לענייני בית המקדש לכהן הגדול עצמאות מוחלטת והוא אינו כפוף לאיש ואפילו לא למלך.²⁰

כמה הלכות מבטיחות שלא תהיה אימת המלך או בית הדין הגדול על הכהן הגדול ותובטח עצמאותו.

- המלך אינו הממנה הבלעדי של הכהן הגדול וממילא גם אין לו סמכות להדיחו.²¹ המלך שלמה הדיח את אביתר הכהן הגדול²² משום שהוא מרד במלכות.²³ אף בית הדין הגדול אינו רשאי להדיח כהן גדול. פוסק חבצלת השרון: "אין תלוי ביד בית דין לסלקו אף דנתמנה על ידי הבי"ד".²⁴
- מי שמתמנה להיות כהן גדול אינו מקבל משכורת מהמלך או מההקדש,²⁵ ולאיש אין סמכות להשפיע על הכנסותיו.²⁶

¹⁹ רמב"ם ביאת מקדש ט א.

²⁰ ראה בבלי סוטה מב א, שאין מי שממונה על כהן גדול בעבודתו. פשיטא, שאין כוונת הגמרא לומר שעל הכהן הגדול לעשות את עבודתו כדן ולא לשנות. על כרחך צריך לומר, שכוונתה היא שהכהן הגדול עצמאי בכל מה שנוגע לניהול בית המקדש. וראה במדבר כז יט: "והעמדת אתו לפני אלעזר הכהן ולפני כל העדה וצויתה אתו לעיניהם", ומבאר העמק דבר: "שיהושע היה כעין מלך... ומלך שררותו גם בבית המקדש. הרי בירושלמי מפרשי הא דתמיד קרב בד' שעות היה בימי שלמה ומשום שהיו המפתחות ברשותו, ובמדרש איכה איתא שהיה ינאי המלך מזהיר את הכה"ג שלא יקריב נדבות ביום שהוא הקריב". ראו להעיר, כי במדרש איכה ליתא, ושמה הכונה לויקר"ר ג ה שם מסופר על אגריפס ששלח אלף עולות וביקש מהכהן הגדול שלא יקריב אף אדם חוץ ממנו באותו יום. לולי דבריו הנצי"ב נ"ל שאין למלך שררה בבית המקדש, וניתן לדחות את ראיותיו. א. לדינא, רמב"ם כלי המקדש ד יז, מלך אינו מחזיק במפתחות. בירושלמי שקלים ו ב אמנם נאמר שהמלך זרק את מפתחות המקדש לשמים בעת החורבן אך בבבלי תענית כט א נאמר שהכהנים עשו זאת. וראה תוספתא כפשוטה שקלים עמי 693 הערה 53. ויתכן שאין כאן מחלוקת, מאחר והמלך שומר ברשותו את מפתחות המקדש, רק אם הוא מפקיד בבית המקדש כסף וזהב המיועדים לצרכי ציבור, ראה רמב"ם מלכים ג ד. ב. לגבי הוראת המלך ינאי פשיטא, שאיש אינו רשאי להורות על ביטול עבודה בבית המקדש. במדרש גם לא נאמר שנענו לבקשת המלך, וגם אם תאמר שנענו לבקשתו לא ברור האם זאת רק משום שחששו מפניו. הערת הרב נבנצל: "ינאי הי' בעצמו כה"ג, ורק מפאת היעדרו לפעמים מינו עוד כהן גדול".

באשר לשאלת הנצי"ב מפני מה היה צורך להעמיד את הכהן הגדול לפני יהושע, נ"ל בעקבות פירוש רש"י על המשך הפסוק שם, שהקב"ה צוה את משה רבינו להעמיד את יהושע לפני העם כדי ללמד את יהושע שעליו להיות סבלן כלפי העם. מעתה אפשר לומר שעל משה היה להעמיד את יהושע לפני הכהן הגדול משום שבאופן מיוחד עליו להיות סבלן כלפי הכהן גדול החייב בכבוד המלך פחות משאר כל אדם, ראה הערה 27. ראה שאילתות דרב אחאי גאון, העמק שאלה קכו ס"ק ב: "דלהרמב"ם לא מצינו שכהן גדול מתמנה בפה אלא ביום הכפורים הי"נ לא מצינו שמסתלק בפה... מכ"ש שאין פה של מלך יכול להעבירו ממעלתו". על הדחת כהן גדול ראה סעיף קכד.

²¹ ראה מלכים א ב כו.

²² הערת הרב נבנצל: "עוד קודם הדיחו דוד חלקית, עי' רש"י שמואל ב' ט"ו כ"ד".

²³ שו"ת חבצלת השרון ב חו"מ ד. וראה כלי חמדה על התורה פרשת דברים ג ג.

²⁴ ראה רמב"ם כלי המקדש ה א, שהכהן הגדול מקבל מתנות מאחיו הכהנים. נראה שהכהן הגדול אינו רשאי להטיל מסים על אחיו הכהנים, אך הכהנים מצידם מצווים להעשיר אותו, וראה את ההערה הבאה.

- פוסק הרמב"ם: "כהן גדול אינו בא לפני המלך אלא אם רצה".²⁷ הרד"ק כותב: "ולא היה המלך בא לפני הכהן הגדול אלא כשהיה שואל באורים ותומים... אבל בכל עת אחר שירצה המלך לראות הכהן הגדול ולדבר עמו הכהן היה בא לפניו".²⁸
- מסתבר, שהכהן הגדול אינו חייב לציית להוראות אישיות של המלך.²⁹

המדרש אומר: "על ג' דברים שבזו ישראל בטלו מהם... ועל המקדש...".³⁰ כותב הכלי חמדה: "... אם יש הרבה מהציבור שאינם מסכימים כלל להקריב, ומכל שכן כשהם בדיעותיהם רחוקים מהקרבת קרבנות כמו שהוא בזמנינו בעוה"ר בודאי אי אפשר להקריב קרבן ציבור".³¹ כותב ריה"ל: "ירושלים לא תבנה כי אם כאשר ישתוקקו אליה בני ישראל תכלית תשוקה...".³²

פוסק הרמב"ם: "המלך המשיח עתיד לעמוד ולהחזיר מלכות דוד ליושנה לממשלה הראשונה, ובונה המקדש... וחוזרין כל המשפטים בימיו כשהיו מקודם, מקריבין קרבנות...".³³

²⁶ ראה ש"ס מהדורת טל-מן בבלי עבודה זרה הגהות וחיידושים על דף ט ד"ה יצא נשיא ומשיח וכו', הערת היעב"ץ, שלא מצאנו שמעשירים את הכהן הגדול אלא בתחילת כהונתו, ונדונה שם השאלה ממה הוא מתפרנס בהמשך הכהונה. היעב"ץ חוכך לומר שכהן גדול נוטל חלק בראש בכל מתנות כהונה, ועוד שאחיו הכהנים מצויים להעשירו כל הזמן, ועוד שהקטורת מעשירה. לפי דרכנו למדנו, שאדם מישראל אינו מצווה לתת מתנות כהונה לכהן גדול יותר מלשאר הכהנים, וראה סעיף רמח שמצוה לתמוך בחכמים. יש לעיין אם המלך רשאי למסות את ההכנסות שיש לכהן גדול, וראה סעיף רנ הערה 18.

²⁷ רמב"ם מלכים ב ה.

²⁸ רד"ק שמואל א ב לה. משמע מדבריו, שאם המלך רוצה להמלך בשכינה, עליו ללכת לכהן הגדול, והכהן הגדול אינו רשאי למחול על כבודו ולבא למלך.

וראה – S. N. Kramer: "Kingship in Sumer and Akkad: The Ideal King", Le Palais et la Royauté, pp. 163 – 174, 176, שהמלכים בשומר ובאכד התפארו שהם בעצמם יודעים לפרש סימנים שניתנים להם משמים, ובכלל זה לפני יציאה למלחמה. מכללא אתה למד שהם לא נזקקו לכהני דת בענין זה.

²⁹ ראה רמב"ם כלי המקדש ה ז: "וכבודו שיהיה יושב במקדש כל היום, ולא יצא אלא לביתו בלבד בלילה או שעה או שתיים ביום, ויהיה ביתו בירושלים ואינו זז משם". נמצא, שגם באופן מעשי אין למלך הרבה אפשרויות לתת לו הוראות רבות. הערת הרב נבנצל: "מגן דפטר ממצות 'שום תשים עליך מלך?' ונראה לומר שמלך מצווה ב"וקדשתו" - ראה רמב"ם כלי המקדש ד א; ספר החינוך רסט - וחכמים הבינו או קבלו שמצות וקדשתו דוחה את מצות אימת מלך. לפי סברה זו יש מקום לעיין האם הכהן הגדול פטור מכל דינא דמלכותא, ואכמ"ל. וראה צפנת פענח במדבר כז כא, שדן בשאלה אם גם הכהן הגדול נטמא כאשר המלך מת. על הוראות אישיות של המלך ראה סעיף שכג.

³⁰ אבדר"נ נוסחא ב פרק מז.

³¹ כלי חמדה פרשת שמיני ג ד"ה ובאמת. לשיטתו גם מובן מפני מה היה צורך שהעם יסכים למנוי בצלאל.

³² כוזרי ה כז. וראה לנבוכי הדור י: "... על כן העמיקה תורה בתנאי הקרבנות 'לרצונכם תזבחהו' ". כך היה במדבר, ראה כוזרי ג כג: "ומעשה המשכן נעשה בתכלית החריצות והרצון על ידי כל הקהל...". כך היה בבית המקדש הראשון, ראה דברי הימים א פרקים כח – כט. הערת הרב נבנצל: "בבית ראשון מרדו עשרה שבטים בבית המקדש ואף על פי כן הקריבו שם".

³³ רמב"ם מלכים יא א.

פרק ד. ללא מלך וללא בית דין גדול**יד. שיטת המשטר**

התורה אינה קובעת מהו המשטר המדיני הרצוי, כאשר אין מצוה למנות מלך.¹ כותב הראי"ה קוק: "... שכל זמן שלא נתגלה מלך המשיח בתנאיו המיוחדים, אין שום איסור להנהיג כח ממשלתנו באיזה צורה היותר נאותה, וכל מה שהוא יותר נראה לטובתם ולכבודם של ישראל הרי זה משובח".²

על מורי הוראה, על מומחים למדעי המדינה ועל הציבור הרחב לבחור את שיטת המשטר המבטיחה את יצירת התנאים המאפשרים את הגשמת יעודי התורה.³

- א. שמירה על המסגרת המדינית ועל יציבות השלטון⁴
- ב. שמירה על חוק וסדר ועל הבטחון האישי⁵
- ג. שמירה על בטחון הציבור, על בריאותו ועל המוסר הציבורי
- ד. טיפוח יחסי שלום ואחוה⁶
- ה. הגנה על זכויות האזרח והקצאת זכויות תביעה⁷
- ו. טיפוח יראת שמים ושמירת מצוות⁸
- ז. פיתוח התשתיות והכלכלה
- ח. קביעת מדיניות חוץ ומדיניות בטחון לאומי⁹

¹ ראה סוף סעיף ז. ברמב"ם תרומות א ב מהדורת פרנקל נזכרות כמה שיטות משטר: "ארץ ישראל האמורה בכל מקום היא הארצות שכובש אותן מלך או שופט או נביא מדעת רוב ישראל, וזהו הנקרא כיבוש רבים". אלה הן שלש שיטות השלטון שהיו בישראל, בימי המלכים, בימי השופטים ובימי משה רבינו, יהושע ושמאל. וראה השגות הרמב"ן על ספר המצוות לרמב"ם, סוף מצוות ל"ת: "שמצוה על המלך או על השופט ומי שהעם ברשותו להוציאם לצבא במלחמת רשות וכו'". על שיטת משטר נוספת ראה סעיף כב הערה 16. מדינה עשויה להתנהל כמדינה פדרלית והיא עשויה להתנהל כקונפדרציה, ראה סעיף יח ובעיקר שם הערה 21. על שיטת המשטר השונות ראה נופת צופים השער השני פרק י"ז 1 – 9 ושם פרק י"ח 1. ראוי להעיר כי באותה שיטת משטר עשויים להיות הבדלים בין מדינות שונות בכל הנוגע לחלוקת התפקידים והסמכויות, ראה סעיפים ד קמ.

² מלכי בקדש ד עמ' 4. וראה הרב חיים דוד הלוי, "דעת תורה בענינים מדיניים", תחומין ח עמ' 365 – 367. וראה סעיף א הערה 5.

³ על נוהל קבלת החלטות ראה סעיפים ד קכט קל.

⁴ ראה שו"ת מים עמוקים ב נט: "... שאם הותרה הרצועה וכל הרוצה ליטול שררה לעצמו יבא ויטול יתרבו המחלוקות ויתלקח אש המריבות והקטטות...". וראה סעיפים ג פט קצ.

⁵ ראה בראשית רבה ט יג: "אמר רבי שמעון בן לקיש הנה טוב מאד, זו מלכות שמים, והנה טוב מאד, זו מלכות הרומיים... שהיא תובעת דקיון של בריות".

⁶ ראה ספורנו על ויקרא כה לח: "... לכן ראוי שיהיה סדר המדינות בכס באופן שתוכלו כולכם לחיות זה עם זה, ותעזרו זה את זה להשלים המכוון". וראה סעיף סח הערה 19. וראה סעיף פט.

⁷ ראה סעיף צח.

⁸ ראה ספורנו בראשית ו ח: "וכן נח, אף על פי שהוכיח על המעשים המקלקלים ענין המדינות, לא הורה אותם לדעת הא-ל יתברך וללכת בדרכיו". וראה שופטים יז ה – ו. וראה סעיפים כז – לא.

- ט. הקמת שירות ציבורי וניהולו
- י. גבית מסים
- יא. הקמת מנגנוני ריסון המונעים את השתררות המנהיגים ועובדי הציבור¹⁰

כדי לנהל מדינה בחכמה וביעילות יש לפעול בדרכים הבאות

חלוקת תפקידים ברורה כותב השואל ומשיב: "כמו שברא הקב"ה באדם כוננות, שאם נהפך אחת מהן אינו יכול לחיות כמו כן ברא הקב"ה אומה זו שהוא בדמות גוף מחובר מאברים וכל אחת צריך להיות במקומו ואם מהפכין הסדר, דרך משל ממי שראוי להיות נביא עושין אותו שר או להיפך וכמדומה זה הריסות הדת, שכל אחד שיכול לעשות שירות באומה בכללות ומהפכין הסדר... והיינו משום שהקב"ה עשה לאומה הישראלית שכל אחד ישם עין על משמר תפקידתו ולא יהי' לו שני כתרים כי אחד יבלבל חברו".¹¹

מבנה היררכי ברור כותב רבינו בחיי: "ומן הידוע שכל הבוטח על שני ממונים מבני אדם או יותר על כך להוציא לפעל דבר היה בטחונו בטל".¹² כותב הקרן אורה: "... וכשהן מתנהגין על סדר המעלות הן במעמד ומצב טוב, כי ישכון כבוד עליון על הראש, ומשם יגיע ממדרגה למדרגה עד סוף, וכולם חיים וקיימים. אבל אם ח"ו איש הישר בעיניו יעשה, וכל אחד אומר אני הראש זה מהרס ח"ו כל מצבן, כמבואר בדברי זוה"ק".¹³

- מלך כותב המב"ט: "שום תשי' עליך מלך - מלך ולא שנים".¹⁴
- ראש מדינה כותב רש"י: "דבר אחד לדור ולא שני דברים לדור".¹⁵
- בית הדין הגדול אומר הספרי: "עמים הר יקראו' - מנין אתה אומר שהיו אומות ומלכים מתכנסות ובאות לפרגמטיא של ארץ ישראל והם אומרים הואיל ונצטערנו ובאנו לכאן נלך ונראה פרגמטיא של יהודים מה טיבה. ועולים לירושלים ורואים את ישראל שעובדים לאל אחד ואוכלים מאכל אחד לפי שהגויים לא אלוהו של זה אלוהו של זה ולא מאכלו של זה כמאכלו של זה והם אומרים אין יפה להדבק אלא באומה זו".¹⁶
- נשיא בראש בית הדין הגדול עומד נשיא אחד.¹⁷

⁹ ראה סעיפים רפח רצב.
¹⁰ ראה סעיפים קנ - קנה.
¹¹ דברי שאול, חידושי אגדות על חולין נו ב, דף קל א. ראה בבלי עירובין ג א: "קדרא דבי שותפי לא קרירא ולא חמימא". על הצורך בחלוקת תפקידים ראה סעיפים ו קנב.
¹² תורת חובת הלבבות שער הבטחון פרק שלישי.
¹³ קרן אורה הוריות יג ב. וראה בניהו סנהדרין קט ב ד"ה קרח שעשה קרחה בישראל.
¹⁴ שו"ת המב"ט ג ר.
¹⁵ רש"י דברים לא ז. וראה פירוש הרמב"ן על התורה במדבר כז יט בשם הספרי, הגורס: "מגיד שאין שני פרנסים לדור". וראה במדבר רבה טז כד: "על כל מדינה ומדינה שהיו המרגלים נכנסים, היה ראש המדינה ניגף או מלכה היה ניגף".
¹⁶ ספרי על דברים לג יט. וראה בבלי סנהדרין טז ב: "ואחד ממונה על כולם", ובחלק מהראשונים שם.
¹⁷ מן התורה אין תפקיד של אב בית דין אלא רק של נשיא, ראה סעיף יא הערה 26. וראה בית הבחירה למאירי מסכת אבות פתיחה: "ואחריו של שמעון הצדיק ע"ה... ולא היה לישיבתו בן זוג ומתוך כך לא נפל מחלוקת

- נביא   כותב הרמב"ן: "היה המנהג בישראל שלא יתנבא אדם בעתידות במקום נביא גדול ממנו".¹⁸
- כהן גדול   כותב הרמב"ם: "ולא יהא כהן גדול אלא אחד בכל העולם".¹⁹
- ריש גלותא   כותב רבינו אברהם בן הרמב"ם: "ולענין שני ראשי גליות בדור אחד לא עלת על דעת [אדם, דהכי קיימא לן] דבר אחד בדור ואין שני דברים בדור".²⁰
- פרנסי מדינה ועיר   פרנס אחד עומד בראש המדינה²¹ ובראש כל עיר.²²
- רב מדינה   במעשרין החליטו: "ראינו לתקן תיקון הגון שמעמד ומצב כל בני המדינה תלוי בו, וזהו שלא יהיו בני המדינה בלי רב מדינה...".²³
- בית דין   כותב הרב וויינברג, "שבדאי מחויבים אנשי העיר לכתחילה להושיב בית דין אחד שיורה הלכה אחת לכל בני עיר".²⁴
- מרא דאתרא   כותב הדברי מלכיאל: "... וגם מצד טענת הרוב שרוצים שיהי רב אחד לכל העיר הוא גם כן תיקון גדול שלא יהי פירודי דיעות בעיר... והוא מצוה רבה לאחד

בישיבתו... ואחריו היה הנשיא הממונה בדור, וראש ישיבה ר"ל אב ב"ד... ממונה על כל ענייני הנהגות הישיבות והוראות שבהם, ואז הוחל זמן המחלוקת". נראה להוסיף, שכדי למנוע מחלוקות עדיף היה להקים רשות שלטונית עצמאית העוסקת בענייני מילי דעלמא, אך מכיון שיד ישראל לא היתה תקיפה קבעו חכמי הדור שבראש בית הדין הגדול יעמדו שנים: הנשיא שיש לו סממני מלכות ואב"ד שהוא ראש הישיבה, ועוד קבעו שאב בית הדין יהיה כפוף לנשיא, ראה סעיף יא.

על חובת הציות לנשיא אומרת הגמרא ר"ה כה ב: "יפתח בדורו כשמואל בדורו". יפתח מונה כנשיא הסנהדרין למרות שבדאי לא היה גדול הדור. יש סוברים שהוא אף היה עם הארץ, ראה תנחומא בחוקותי ה, ועל נסיבות מניו ראה סעיף יח הערה 23. שמואל לעומתו היה נביא וגדול הדור. משמעות הגמרא במסכת ר"ה היא שיש לקבל את מרותו של כל מי שעומד בראש הסנהדרין, וכשם שהזקנים בדורו קבלו את מרותו יפתח כך על הזקנים בכל דור ודור לקבל את מרות הנשיא, וראה סעיף יא הערות 4 20 30.

¹⁸ פירוש הרמב"ן על התורה במדבר יא כח. וראה בבלי מגילה יד ב: "ויאשיה גופיה היכי שביק ירמיה ומשדר לגבה?" וראה בבלי סנהדרין יז א, שגם בענין נבואה יש דין מורה הלכה בפני רבו. וראה פירוש הר"ף, עין יעקב מגילה יד ב: "דלעולם במקום דיש נביאים נתנבאו גם כן נשים נביאות, ומאי דמתמה גמרא בחולדה הוא להיות נבואתה ביחוד על ישראל ועל ירושלים ובמקום ירמיה שהיה מתנבא על ישראל היכי מתנבאה חולדה על צרכן של ישראל". וראה לנתיבות ישראל ב עמ' ריג אות יא.

¹⁹ משנה עם פירוש הרמב"ם מנחות יג י. וראה רמב"ם כלי המקדש ד טו: "ואין ממנים שני כהנים גדולים כאחת". וראה שו"ת באר שבע מב; א"ת ערך איבה. וראה שאילתות דרב אחאי גאון עם פירוש העמק שאלה ל א: "כה"ג שעבר... אפילו רוצה לעסוק באיזה שררות השייך לכה"ג חוץ לבית המקדש אינו יכול".

²⁰ תשובות רבי אברהם בן הרמב"ם ד.

²¹ על ראשי מדינה בגלות ראה תקנות מדינת מעהרין ופנקס מדינת ליטא במפתחות. פשיטא שלראשי מדינה אלו לא היו סמכויות ביצוע של מלך או של ראש מדינה בימינו.

²² וראה תנחומא (בובר) שלח י. וראה ספר חסידים (מרג). קעט: "ולא ידור בעיר... שאין אחד הראש שנאמר 'בפשע ארץ רבים שריה'". וראה פנקס מדינת ליטא ועד שפ"ח לפ"ק רח: "למנות פרנס החדש בכל ג' קהילות ראשי בתי דינין... יהיה דינו ככל הנהוג בכל הקהלות אשר להם פרנס החדש". וראה את המחקר אירגוני בני המדינה באשכנז במאות הי"ז והי"ח חלק שלישי, הפרנס הראשי עמ' 127 – 156. וראה סעיף כב.

²³ תקנות מדינת מעהרין ועד גאיי ת"י לפ"ק קמה. וראה סעיף יז.

²⁴ שו"ת שרידי אש ב נו. וראה רמב"ם עבודה זרה יב יד: "ובכלל אזהרה זה שלא יהיו שני בתי דינין בעיר אחת זה נוהג כמנהג זה וזה נוהג כמנהג אחר, שדבר זה גורם למחלוקות גדולות שנאמר לא תתגודדו לא תעשו אגודות אגודות". וראה צפנת פענח על סנהדרין טז ב. וראה סעיף קלג.

את המפלגות אשר בעיר שיהי דבר אחד לדור, כי על ידי זה יוכלו לעשות תיקונים בעיר במה שנוגע לעבודת ד', כי בעיר שיש שני רבנים ידוע שאי אפשר לתקן דבר, באשר מה שזה בונה זה הורס, וגם על פי רוב מבזים זה את זה ומתחלל השם, ודי לנו שבעיתים הללו מבזים העמי ארצות את התלמידי חכמים ולמה נגרום עוד שתלמידי חכמים יבזו זה את זה".²⁵

כל פרנס אחראי לנעשה בתחומו²⁶

- מלך כותב הרב נבנצל: "תכונתו הבסיסית של המלך, היא בנכונותו ליטול את האחריות על שכמו, ולא להטילה על אחרים".²⁷
- פרנסי קהילה המדרש אומר: "... כל הימים שאדם חבר לא איכפת לו בציבור ואינו נענש עליו. נתמנה אדם בראש ונטל טלית... כל טורח הציבור עליו. אם ראה אדם מעביר בייא על חבירו או עובר עבירה ולא ממחה בידו הוא נענש עליו... אמר לו הקב"ה: אתה הכנסת עצמך לזירה, ומי שהוא מכניס עצמו לזירה או ניצוח או נוצח".²⁸

לכל פרנס סמכויות ראויות פוסק כנסת הגדולה: "לאו דוקא דינא דמלכותא דינא בדין המלך, אלא אפילו שלטון ושר בעירו".²⁹

- ראש מדינה כותב הר"ן: "... כתיב 'כל איש אשר ימרה את פיק'... הנה שנתנו בכאן ליהושע כח מלכות אף על פי שלא היה מלך".³⁰
- כותב הרב נתן נטע הנובר: "והפרנסים דארבע הארצות היו כמו סנהדרין בלשכת הגזית, והיה להם כח לשפוט כל ישראל שבמלכות פולין ולגזור גדר ולתקן תקנות ולענוש אדם לפי ראות עיניהם וכל הדבר הקשה יביאו אליהם ושפטו הם".³¹
- פרנסי קהילה פוסק הרב שמואל אבוהב: "והרשות נתונה לכל טובי עיר ועיר ופרנסיה, לסדר ולתקן ההסכמות הראויות לקיום ישובם ולהעניש העוברים בקנס מעות נדויים וחרמות, כאשר יראה בעינים לפי צורך השעה".³²
- במעשה רין תקנו: "עניני מסיים ונתינות הקהל יכול הראש הקהל לעשות כל הכפיות ונגישות, הן בחרם והן בתפיסה הן על סך רב והן על סך מעט".³³
- בית דין עירוני כותב רש"י: "... ואפילו יש בית דין חשוב ממנו בשאר מקומות, אין לנו אלא בית דין של אותו מקום, דאם כן אין לדבר סוף. שאין לך בית דין חשוב שאין

²⁵ שו"ת דברי מלכאל ד פב. וראה שו"ת זכר יהוסף טו; אגרות הראיה ב תנא.
²⁶ ראה מדינאות יהודית עמ' 107 - 108. וראה סעיף נג הערה 8.
²⁷ שיחות לספר בראשית שיחה כה (עמ' רעג). וראה שיחות מוסר תשל"א מאמר ט"ו אחריות.
²⁸ שמו"ר כז ט. הבטוי בייא פירושו לשון זעקה וקובלנא, ראה רש"י בבלי יומא סט ב ד"ה בייא בייא; רש"י על התורה בראשית מג כ. וראה סעיף צה הערה 28.
²⁹ כנסת הגדולה חו"מ שסט ב"י סא. וראה סעיפים קמ קמג רחצ - שא.
³⁰ דרשות הר"ן הדרוש האחד עשר.
³¹ יון מצולה עמ' 90. על ועד שו"ם ראה מרדכי יבמות לא.
³² שו"ת דבר שמואל רמג. וראה שו"ת ראנ"ח קיא; שו"ת אבני שיש א סד; כסף הקדשים על שלחן ערוך חו"מ רלא סעיף ב. וראה חורב עמ' 448.
³³ תקנות מדינת מעהרין ועד גאיי ת"י לפ"ק רמו.

חשוב ממנו בסוף העולם. ואומר 'אל השופט אשר יהיה בימים ההם', וכל שלשה שנתמנו בית דין על ישראל, הרי הן כבית דינו של משה, לענוש נכסין, ולהיות הפקירן הפקר".³⁴

ציות לממונים
כותב המלאכת מחשבת: "כי אין ראוי למשול אלא מי שידוע... במלכותו יאזין וישמע לגדול ממנו. וראוי אם כן ליהושע אף בהיותו שר ומשיח מלך לשמוע ולעבוד למשה הגדול ממנו".³⁵

במסגרת התפקיד והסמכויות
תקנות מעהרין קובעות: "כל ששה האלופים ראשי מדינה ומבוררים אין להם כח לשלוח להתשעה בוררים, המבוררים ראשי מדינה יצ"ו ומבוררים חדשים, למחות שלא יעשו לאחד מבני המדינה לראש המדינה או מבורר".³⁶ הרב חיים פאלאגיי מעיד על מנהג איזמיר: "וממוני הזמן הם מטפלים בעסקי הצבור... כל אחד ואחד בשירותו שלו לפי מה שהוא נהוג".³⁷

שיתוף פעולה בין הרשויות
התורה מצווה לסייע לעושי מצוה.³⁸
בזמננו החליטו: "... הננו מקבלים ושמים עלינו לראש שר ושופט ומורה הגאון מהר"ר יוחנן יצ"ו... ובעניי הקהל יצ"ו יהיה מחויב לכל בקשת הק"ק יצ"ו או הפרנסים יצ"ו לגזור או להחריט, או להסכים על איזה ענין או תקנה, או מה שיהיה, בעסקי הקהל יצ"ו, בין ליחיד בין לרבים...".³⁹

גם כיום שיטת המשטר הרצויה היא זו המבטיחה את הגשמת יעודי התורה בצורה הטובה ביותר.⁴⁰

גם כיום מעניקה התורה לפרנסים סמכויות מלאות. פוסק הראי"ה קוק: "... שבזמן שאין מלך, כיון שמשפט המלוכה הם ג"כ מה שנוגע למצב הכללי של האומה, חוזרים אלה הזכויות של המשפטים ליד האומה בכללה. וביחוד נראה שגם כל שופט שקם בישראל דין מלך יש לו, לענין כמה משפטי המלוכה, וביחוד למה שנוגע להנהגת הכלל... כל שמנהיג את האומה דן הוא במשפטי המלוכה, שהם כלל צרכי האומה הדרושים לשעתם ולמעמד העולם".⁴¹

³⁴ ספר האורה חלק שני סימן קמא, עמ' 223. וראה רש"י בבלי חולין נב א ד"ה אא"כ עמד והלך.

³⁵ מלאכת מחשבת פנחס, דף קלט ב.

³⁶ תקנות מדינת מעהרין, ועד גאיי ת"י מו.

³⁷ משא חיים מערכת מ עח.

³⁸ ראה סעיף קעא. על חובת כל אדם מישראל לסייע לפרנסים ראה סעיף קצו.

³⁹ פנקס קהל וירונה א כז. ראה גם פנקס קהילת שנייטאך עמ' 166 יט.

⁴⁰ ראה סעיפים ד קיח – קכב קל.

⁴¹ שו"ת משפט כהן סימן קמד, עמ' שלו. החידוש בדבריו הוא שבכל עת ובכל מקום לעם יש סמכות לבחור לעצמו פרנסים שיעמדו בראשו ולתת להם את כל הסמכויות הדרושות להם לצורך שליטה יעילה. וראה שו"ת הרשב"א ה רלח: "ואף על פי שדיני התורה בטלו מן הסנהדרין, עוד לא בטלו לצורך השעה". בעקבות דבריו נ"ל שאפילו מי שסובר שמנוי בית דין בעיר בזה"ז הוא רק מדרבנן, כדי שיהיה סדר בבית ישראל, ראה סעיף כג, מודה שסמכויות של מנהיג ראוי העומד בראש העם הן מדאורייתא. פשיטא, שלפרנסים המתמנים כשאין בית דין ואין נביא יש פחות סמכויות, ראה סעיף קי הערה 20 וסעיף רצו הערה 14.

פוסק הרב הרצוג: "אין ספק לדעת, שממשלת ישראל, מלכות ישראל עצמאית בארץ ישראל, יש לה אותו הכח במדינה, שיש לשבעה טובי העיר במקומם..."⁴². הרב וולדינברג פוסק: "ומדברי השי"ש הנ"ל בפ"י דב"ק מתבאר דאמרינן דד"ד גם בזמן שאין מלך והמדינה מונגת ע"י ממשל שרים וכדומה"⁴³.

*

מצבה הכלכלי, החברתי והבטחוני של כל מדינה תלוי במדה רבה בשיטת המשטר⁴⁴ ובארגון המנגנונים השלטוניים.⁴⁵

הצהרת העצמאות של ארצות הברית קובעת: "אנו סבורים, שאלו הן אמיתות שאין צריכות ראייה, שכל האנשים נולדו שווים, והבורא נתן להם זכויות מסוימות, שאין ניתנות לשליטה, ומחן בין השאר זכויות לחיים, לחירות ולבקשת אושר... כל צורת ממשלה המתחילה לסתור את המטרות הללו, הרי זכותו של העם הוא לשנותה או לסלקה, ולהקים שלטון חדש..."⁴⁶.

ההכרזה לכל באי עולם בדבר זכויות האדם קובעת: "כל אדם זכאי למשטר סוציאלי ובינלאומי, שבו אפשר יהיה לקיים במלואן את הזכויות והחירויות אשר נקבעה בהכרזה זו"⁴⁷. מדינות רבות קובעות בחוקתן את שיטת המשטר שיש לנקוט בה.⁴⁸

⁴² תחוקה לישראל על פי התורה ב עמ' 63. על סמכויות טובי העיר ראה סעיף כב. וראה תחוקה לישראל על פי התורה ג הצעת חוקה של ד"ר כהן עמ' 5 – 16. החוקה עוסקת בהרחבה בעקרונות השלטון, בגופי השלטון העיקריים ובתפקידי הרשויות וסמכויותיהן. מאחר והרבנים שדנו בהצעת חוקה זו לא העירו מאומה על עקרונות אלו ניתן להניח שהדברים מקובלים עליהם.

⁴³ שו"ת ציץ אליעזר טז מט. וראה שו"ת יחוה דעת ה סד. וראה סעיף לח.
⁴⁴ ראה What is Political Philosophy: עמ' 34. וראה חידוש הציונות עמ' 289: "על הממשל להצטיין בטיב מעולה. מה שדי טוב מבחינת טיב הממשל למדינות אחרות איננו מספיק למדינת ישראל, בגלל האתגרים של המשך מימוש הציונות העומדים בפניה".

⁴⁵ ראה הפדרליסט פרק יד מס' 37: "המרץ בממשל מותנה... גם בכך שהפעלתו תוטל על יד אחת יחידה". וראה הפדרליסט פרק כב מס' 70: "כל אימת ששני אנשים או יותר שותפים באיזה מפעל או יזמה... קיימת סכנה מיוחדת להתפתחות של תחרות או אף איבה אישית, כל אחת מן הסיבות האלה, ובמיוחד כולם יחד, עלולות להצמיח מחלוקות מרות ביותר". וראה הפדרליסט פרק יא מס' 23: "האמצעים צריכים לעלות בקנה אחד עם המטרה; האנשים שפעולתם אמורה להשיג מטרה כלשהי צריכים להחזיק באמצעים להשגתה". וראה שם פרק יג מס' 31 ומס' 33.

⁴⁶ חירות ומשטר מסמך 415.

⁴⁷ סעיף כח. וראה סעיפים צז – צט.

⁴⁸ ראה סעיף נו על מקומה של יעילות בחוקות השונות. על תפקידי הרשות המבצעת ראה חוקת ארצות הברית של אמריקה סעיף א; ICL חוקת שויצריה 180 – 187 וחוקת סלובקיה 119. על תפקידי הרשות המחוקקת ראה חוקת ארצות הברית של אמריקה סעיף ב וחוקת שויצריה 163 – 173. על אחריות שרים כלפי בית הנבחרים ראה ICL חוקת סלובקיה 116; חוקת בלגיה 101 (1) וחוקת ספרד 98 (2). על אחריות כל שר לנעשה בתחמו ועל אחריותו להחלטות הממשלה ראה ICL חוקת פורטוגל 192 וחוקת איטליה 95 (2). על חשיבות שיתוף פעולה בין הרשויות ראה ICL חוקת דרום אפריקה 41 (1) (h).

טו. "קיבוץ כל חכמי ישראל"¹

פוסק הרמב"ם: "נראין לי הדברים שאם הסכימו כל החכמים שבארץ ישראל למנות דיינים ולסמוך אותם הרי אלו סמוכים"².

מסתבר, שלדעה זו יש לחכמי ארץ ישראל כח של בית הדין הגדול גם לקבל החלטות.³ פוסק הרלב"ח: "כי כל תקנה שמתקנים כל חכמי הדור יצדק לומר עליה מצוה חדשה מטעם שהוא מצות עשה מן התורה לשמוע לבית דין הגדול שבירושלם וגם מי שאינו מקיימה עובר על לא תעשה דלא תסור מן הדבר וכו' כאשר האריך הרמב"ם לבאר בו שופטים בתחלת הלכות ממרים. ונראה שגם בכלל המצוה לשמוע לכל חכמי הדור..."⁴. כותב ר' אלחנן וסרמן: "קיבוץ כל חכמי ישראל או רובם בכל מקום שהם, הם בית דין של כל ישראל מאליהם, וע"כ עליהם אמרה תורה 'אל השופט אשר יהיה בימים ההם' - אין לך אלא שופט שבימך"⁵.

הרב פישר כותב, שלכלל החכמים יש סמכות לקבל החלטות, למרות שהם אינם סמוכים ואינם יושבים בלשכת הגזית.⁶

כאשר חכמי ישראל אינם מתכנסים, יש תוקף מחייב להלכה שהתקבלה למעשה בכל קהילות ישראל.⁷

חכמי ישראל אינם כפופים לאיש והם עצמאיים להחליט לפי שיקול דעתם הבלעדי. מעמדם אינו תלוי במנוי שלטוני.

¹ ראה קובץ שיעורים ב קונטרס דברי סופרים ב ד. וראה סעיף לז.

² רמב"ם סנהדרין ד יא. בשאלה זו היתה מחלוקת גדולה בימי הביניים, וראה קרית ספר שם, ואכמ"ל. וראה פירוש המשניות לרמב"ם סנהדרין א ג.

³ ראה סעיף י.

⁴ שו"ת מהרלב"ח קמז. פשיטא, שאם יש אפשרות מעשית לחכמי ישראל להתכנס הם מצווים לעשות כן ולקבל החלטות במילי דשמיא, ואכמ"ל.

⁵ קובץ שיעורים ב קונטרס דברי סופרים ב ד. וראה קובץ הערות יבמות קפו. וראה פירוש המשניות לרמב"ם שבת א ג על גזירת י"ח דבר: "ובאחד הביקורים נזדמן שם קיבוץ גדול מתלמידי שמאי והלל, ולא נשאר באותו הדור מי שראוי להוראה שלא נמצא שם". וראה ישר הורי עמ' ג בהגה, המסתפק האם עוברים בלא תסור על הוראתם, האם במקרה שהם טעו עליהם להביא פר העלם דבר של ציבור והאם יחיד שעשה על פי הוראתם פטור מקרבן, ואכמ"ל. לפי שיטת הקובץ שיעורים עולה שכינוס כל חכמי הדור הוא כסנהדרין לכל דבר, וממילא רשאים המשתתפים בכינוס לפרש את התורה גם שלא כבית הדין הגדול שבימי חז"ל, ודלא כהמשנה והגמרא. החזו"א העיר על שיטה זו: "והדברים אסור לשומעין", ראה קובץ ענינים עמ' קצד.

⁶ ראה דרשות בית ישי א סוף דרשה טו. וראה אברבנאל דברים יז ח: "... בחכמי הדור נתחייבו ממי"ש (פי משפטים) אחרי רבים להטות. ולסנהדרין נתחייבנו מלא תסור מכל הדבר אשר יגידו לך וגו'... שכמו שנתן לסנהדרין להיותם מורי התורה כן ראוי שינתן לחכמי הדורות".

⁷ ראה שו"ע חו"מ כה ב: "טעה בשיקול הדעת, כגון דבר שהיא מחלוקת תנאים או אמוראים ולא נפסקה ההלכה כאחד מהם בפירוש, ועשה כאחד מהם ולא ידע שכבר פשט המעשה בכל העולם כדברי האחד... הואיל והוא מומחה, חוזר הדין". וראה שם סעיף א בהגה: "אין להקל בדבר שהחמירו בו החבורים שנתפשטו ברוב ישראל...".

לפני כמאה שנה כתב הרב אהרן מנדיל הכהן, רב עדת האשכנזים בקהיר, לרבנים בכל תפוצות ישראל: "ועליכם ראשי ישראל להתאחד כלכם יחד, באסיפות שונות, פעם אחת לשנה (קונגרס) במקום ועיר אשר יעלה רצון כבודכם להתאסף בו, כי יבואו ראשי העם רבני הקהלות יחד... וכל איש ישראל אשר לו דין או שאלה הנוגע להאומה והיהדות יציע לפני הדרכת כבודכם, ומכם יצא דבר הלכה וכן יעשו".⁸ בהצעה זו תמכו רבים מגדולי הפוסקים אליהם פנה.⁹

הרב חיים עוזר גרודז'ינסקי התנגד להקמת אגודת רבנים עולמית: "... אין לנו אוטאריטטים מי שיעמדו בראש המוסד העולמי, והעיקר... שכל הפעולות באגודת הרבנים נעשות על ידי איזה מזכיר ופקיד ואינם מתחשבים כלל עם ראשי המועצה...".¹⁰ הסטייפלר כותב על הצעה דומה שעלתה בימיו: "... ובאמת שגדולי הדור שלפנינו התנגדו בכל תוקף על כינוס מעין זה... חלילה וחלילה ליתן להם כח בית דין של הכלל ישראל, ואכמ"ל בטעמא דמלתא מאחר שבגד"ד הסכנה נראית לעינינו".¹¹ כותב הרב ליכטנשטיין: "טיפוסית היא התנגדותו של ר' חיים בראשית המאה להצטרף - וממילא להיות כפוף - ל'מועצת גדולי התורה' המתהווה והולכת. בריסק דאז חוברה זה עתה לרשת החשמל, ור' חיים העיר שאמנם תופעה זו מייצגת קרוב לודאי, קדמה של ממש. ועדיין, הוא הוסיף לא ניתן להתעלם מגורם מפריע הכרוך בכך: לשעבר, כשמנורת נפט כתבה במקום אחד, אף מקום אחר לא היה מושפע מכך לרעה. ברם, מכאן ואילך, תקלה בתחנת הכוח עשויה להאפיל את העיר בריסק כולה".¹²

גם כיום יש לקבוץ כל חכמי ישראל סמכות לקבל החלטות המחייבות את כלל ישראל.¹³

⁸ יד רא"ם עמ' ג. על הצעתו לחדש את הסמיכה ראה סעיף י הערה 86.

⁹ כותב הרב צירלסון, שהיה כשלושים וחמש שנים לאחר מכן נשיא הכנסיה הגדולה במרינבנד, שם עמ' י: "הרעיון... בדבר קבוץ רבנים מכל נפוצותינו למרכז רוחני אחד, הוא רעיון נעלה ונשגב כזה, אשר תקצר דעת קרוץ מחומר להבין תוצאותיו מראש". וראה יד ראם עמ' עד - עז, רשימה של מאות רבנים שתמכו במדה זו או אחרת בהצעה, וביניהם הרב דוד צבי הופמן, הכתב סופר, הרב איצלי מפוניבז', הרב חיים ברלין, הרב ריינס, המהרש"ם (ראה עמ' כב), הרידב"ז (ראה עמ' עב), הרוגצ'ובר ועוד. מבין הרבנים שתמכו בכינוס הרבנים המוצע היו שהתנגדו לחדש את הסמיכה, ראה סעיף י הערות 87 88.

¹⁰ אגרות ר' חיים עוזר תקכח. וראה מכתב הרב ש"ך מיום יד טבת תשמ"ח, שנדפס בעתון יתד הנאמן גליון 728. וראה הפרדס שנה יא חוברת ז', דו"ח על הכנסיה הגדולה שהתקיימה במרינבנד בסוף תרצ"ז. דו"ח זה מתעד כיצד הרב רוזנהיים, שעמד בראש הוועדה הפוליטית של הכנסיה ניסה לשנות את החלטת הרבנים ולאחר מכן התנצל. וראה אורחות רבינו הקהילות יעקב ד סעיף פג, שעסקנים זייפו מכתב שחתמו עליו הרב ש"ך והסטייפלר. על תוקף דעת תורה המנוסחת על ידי עסקנים, ראה הרב שלמה דיכובסקי, "דעת תורה בהלכה", תחומין ל עמ' 185 הערה 7.

¹¹ קריינא דאגרתא א רלא. וראה שם: "... ואין ספק שיבואו שמה הרבה רבנים... וסתם רבנים קלי דעת וכו'... וגם כמה רבנים שאינם יודעים כלל צורתא דשמעתתא... המה כבר מומחים יותר לנצח על מלאכת הכינוס... ויפעילו לחצים מאחורי הקלעים... ובצירוף איומים (שבלא זה יהא גרוע יותר וכו')...". וראה אורחות רבנו הקהילות יעקב ה עמוד קפא שהסטייפלר התנגד לעריכת כנס עולמי של גבאי בתי כנסת.

¹² הרב אהרן ליכטנשטיין, "מבט הלכתי עכשווי", הרבנות הראשית לישראל שבעים שנה ליסודה, עמ' 76. יש לציין כי בפועל, פעלה מועצת גדולי תורה במשך שנים רבות הן בחו"ל והן בארץ ישראל.

¹³ על תוקף כינוס כל חכמי העיר ראה שו"ת המב"ט א כא: "דנראה דכל חכמי העיר הזאת הוו כב"ד א' כי היכי דלהוי ב"ד חשוב". וראה סעיף קל.

טז. "גדול הדור"¹

פוסקים אחדים סוברים, שלתלמיד חכם הבכיר בדורו הסמכויות הבאות

פסיקה ספר החינוך כותב: "... ובכל המצוה גם כן לשמוע ולעשות בכל זמן וזמן כמצות השופט, כלומר החכם הגדול אשר יהיה בינינו בזמננו, וכמו שדרשו זכרונם לברכה: 'ואל השופט אשר יהיה בימים ההם', 'יפתח בדורו כשמואל בדורו' לומר שמצוה עלינו לשמוע בקול יפתח בדורו כמו לשמואל בדורו".²

גזירות ותקנות פוסק המהר"ם מרוטנבורג: "גדולי הדור הפקדם היה הפקר בכל מקום".³ הרב אליהו מזרחי פוסק: "גדולי הדור יכולים לגזור לאנשי דורם בין במילי דאית בהו אפרושי איסורא ובין במילי דאית בהו מיגדר מילתא ובין במילי דאית בהו תיקון אנשי דורם...".⁴ פוסק הב"ח: "... גדול שאין בדורו כמוהו שזה הוא כמו בית דין הגדול אותו ודאי יש לו כח לתקן למיגדר מילתא אף כנגד שאר גדולים שאינם גדולים כמותו ולא בעינן דעתם והסכמתם וצריכים לקיים גזירתו ותקנתו במיגדר מילתא אם הוא בעינן שרוב הציבור יכולין לעמוד בה".⁵

קביעת הלוח הרמב"ן כותב: "... אבל כיון שגלו ונטל כח המשפט מהם שהמקום גורם ואין להם כח אפילו כסנהדרי קטנה לדון דיני נפשות מאותה שעה תהיה הרשות ביד הגדול שבישראל לקדש ולעבר אפילו בח"ל".⁶

שיפוט פוסק הרמב"ם: "... אם אמר המלוה נלך לבית דין הגדול כופין את הלוח ועולה עמו... וכן אם טען זה שהזיקו או גזלו ורצה הטוען לעלות כופין בית דין שבעיר את הנטען לעלות עמו...".⁷ ופוסק הסמ"ג: "... עתה נקרא בית דין הגדול התלמיד חכם הגדול יותר בחכמה ובמנין".⁸

¹ ראה בבלי מועד קטן כב ב: "אמר אבבי גדול הדור רבי", אולם חז"ל מכנים לעיתים בשם גדול הדור גם מי שהוא חכם גדול שאינו בהכרח החכם הבכיר בדורו, לדוגמא, ראה בבלי סנהדרין מג ב: "אמר לו יהושע... אתה ואלעזר הכהן שני גדולי הדור אתם...". שימוש נוסף בכנוי זה ראה רש"י בבלי פסחים מט ב ד"ה גדולי הדור: "אנשי מעשה וצדיקים". וראה שו"ע אבהע"ז ב ו.

² ספר החינוך תצה. וראה ספר חינוך תה, שבבית דינו של הרי"ף תקעו בשופר בראש השנה שחל להיות בשבת כדין בי"ד שו"ת הריב"ש רעא אינו סובר כבעל החינוך. וראה הערה 17. וראה סעיף יא הערה 20. וראה ערוך השלחן חו"מ ב ב, שיש להשמע לתקנות שהן למיגדר מילתא אך אינו פוסק שהחיוב הוא מכח לא תסור. וראה שו"ת דעת כהן פד: "ואפילו לשיטת הרמב"ם, דכל עניני דרבנן בכלל לא תסור מן התורה הם, נראים דבריו בהלכות ממרים שזהו רק בגזירות או מנהגים שנגזרו והונהגו ע"פ בי"ד הגדול של שבעים ואחד, אבל שאר גזירות ומנהגים, אפילו כשנעשו ע"פ חכמים קדמונים, גם הוא ז"ל מודה שלא תסור דידהו הוא רק אסמכתא בעלמא". וראה מאמרי הראיה ב עמ" 456.

³ מרדכי בבא בתרא פרק ראשון תפ. וראה שו"ת מהר"י ברונא קכג.

⁴ שו"ת ר' אליהו מזרחי נז.

⁵ ב"ח טור חו"מ ב"ח סימן ב. דבריו צ"ע. הלא אפילו נשיא בית הדין הגדול חייב להתחשב בדעות שאר הדיינים. וראה ספר החינוך עח, שבבית הדין הגדול הולכים אחר הרוב, אפילו אם הדיינים שבמיעוט גדולים יותר בחכמה.

⁶ השגות הרמב"ן לספר המצוות לרמב"ם מצות עשה קנג. וראה סעיף יא הערה 6.

⁷ רמב"ם סנהדרין ו ו. וראה שו"ע חו"מ יד ד בהגה, שבית דין הגדול אינו חייב לנמק את פסקיו.

⁸ ספר מצוות גדול עשין סימן צז. וראה שו"ע יו"ד יד ד בהגה.

ענישה פוסק השלחן ערוך: "כל בית דין אפילו אינם סמוכים בארץ ישראל... היו דנים בין מיתה בין ממון בין כל דיני עונש... ודוקא גדול הדור...".⁹

התרת נדוי פוסק ערוך השלחן: "ואם נידוהו ואינו יודע מי נידוהו אין אחרים יכולים להתירו אלא הנשיא, ויראה לי דהאידינא גדול הדור יכול להתירו דאין לנו נשיא".¹⁰

הרמב"ם סובר שאחרי חתימת הגמרא אין מי שיכול לקבל תקנות או גזירות על כל ישראל: "וכל בית דין שעמד אחר הגמרא בכל מדינה ומדינה וגזר או התקין או הנהיג לבני מדינתו או לבני מדינות רבות לא פשטו מעשיו בכל ישראל".¹¹ כיוצא בזה פוסק הרדב"ז: "... גם אני מסופק אם יש בדור הזה מי שיוכל להפקיר ממון שכל אחד מהגדולים יש לו לחוש שמא יש גדול ממנו בדורו".¹²

הרמב"ם מודה, שגם לאחר חתימת התלמוד בעל דין זכאי לדרוש להתדיין בפני מי שיותר גדול בחכמה, ופוסק: "... יש מקומות שיש בהן חכמים גדולים מומחין לרבים ומקומות שיש בהן תלמידים שאינן כמותן, אם אמר המלוה נלך למקום פלוני שבארץ פלונית לפלוני ופלוני הגדול ונדון לפניו בדין זה, שכופין את הלוח והולך עמו וכן היו מעשים בכל יום בספרד".¹³

המהרש"ל פוסק על זכות בעל דין להתדיין בפני גדולי החכמים: "אלא שקשה בזמנינו למצוא האידינא בית דין הגדול שהוא יחיד ומומחה בדורו כי בעו"ה הגיאות והקנאה שלא לשם שמים נתרבה וכל אחד בונה במה לעצמו, ואין אחד מכיר את מקומו לומר אפילו על רבו מובהק שהוא בית דין הגדול".¹⁴ הרמ"א פוסק: "... כי אין לנו עכשיו בית דין הגדול או בית הועד".¹⁵ פוסק ערוך השלחן: "דוודאי יש בית דין החשוב שבכל דור אמנם כיון שאין הסכם במדינה שבית דין זה הוא החשוב לכן אין לנו עסק בזמן הזה בדין הקודם".¹⁶

הנודע ביהודה פוסק: "אפילו אם אירע לפני רב מומחה וגדול הדור מאד, אם אין הדיינים שישבו עמו גדולי ישראל מפורסמים בדור אינו נקרא לענין זה בית דין הגדול".¹⁷

לעיתים הפוסקים משתמשים במונח גדול הדור במובן שהוא הגדול בארצו או בעירו, ומורים שיש משקל מיוחד לדעתו. לדוגמא, פוסק הרא"ש: "ואף אם יאמר: לא עברתי על התראת בית דין, כי אחרים התיירו לי, לאו כל כמיניה. חדא, שהדבר ידוע שאין באישביליא ובכל פרובינציא

⁹ שו"ע חו"מ ב א. וראה רא"ש ב"ק ט ה: "ודוקא גדול הדור כגון רב נחמן דחתנא דבי נשיאה הוה וממונה לדון על פי הנשיא". וראה ב"ח על אתר. וראה תחוקה לישראל על פי התורה א עמ' 73; בירור הלכה, סנהדרין מו א ציון ג אות ג.

¹⁰ ערוך השלחן יו"ד שלד כג.

¹¹ ראה הקדמת הרמב"ם למשנה תורה. וראה כנסת הגדולה, סוף יו"ד הלכות ממרים א.

¹² שו"ת רדב"ז ו ב אלפים רמח.

¹³ רמב"ם סנהדרין ו ט. וראה שו"ת בנימין זאב תיח.

¹⁴ ישי"ש ב"ק פרק עשירי י.

¹⁵ שו"ע חו"מ יד א.

¹⁶ ערוך השלחן חו"מ יד ב.

¹⁷ שו"ת נובי"ת חו"מ א.

אדם שיוכל לחלוק על הוראתך...".¹⁸ כיו"ב פוסק הבי"ח: "נראה ברור לפע"ד דלמיגדר מילתא אין חילוק דכל גדול בעירו או בגבולו הוי בית דין יפה ויש לו כח לתקן אפילו לא קבלוהו ולא גרע מטובי העיר שהמחוס רבים עליהם ואינן גדולים בעירך".¹⁹

תרומת הדשן אינו סובר כמותם: "דדוקא בגדול שאין בדורו כמותו אלים כחו, ולא קאמר גדול שאין בעירו או בגבולו כמותו, אלא בעינן שאין בכל הדור כמותו... בגדול בעירו או בגבולו לא אשכחן מאן דפליג וסבר דאלים כחו להתנות ולתקן שלא מדעת כלל".²⁰

סמכויות גדול הדור מותנות בנכונות בני דורו וחכמי דורו לקבל את מרותו. מבאר ר' אליהו מזרחי: "שבית דין הגדול שבכל דור ודור כל אנשי דורו הם סומכים דעתן על ידי בגזרות ובתקנות ובמנהגות ומפני זה נתן להם כח הגזרות והתקנות והמנהגות יותר מכל שאר בתי דינין שבאותו הדור להיותם סומכים כל אנשי הדור על ידו ואף על פי שלא בחרוהו ולא התנו עמו בפירוש אגן סהדי דכלהו סומכים על ידו שכל מה שיעשה שיהיה עשוי".²¹

הוא הדין לגדולים בארצם ובעירם. כותב ר' אליהו מזרחי: "הגדולים בעירם אף על פי שאין כמותם בכל אותה המלכות או בכל אותה האקלים אינם יכולים לגזור לכל אנשי עירם ולא לתקן להם שום תיקון בעולם אלא לאותם שהסכימו בהם בלבד אבל למי שלא הסכימו בגזרתם או בתקנתם או במנהגם אינם יכולים להכריחו בשום הכרח שבעולם בין על ידי תקנה ובין על ידי חרם או נדוי...".²²

סמכויות גדול הדור אינן מותנות במנוי שלטוני. כותב החמדת ישראל: "כי כתר תורה שייך למי שגדול יותר בדור והוא שלו מדינא ולא צריך מינוי כלל".²³ כותב החזו"א: "השגחתו יתברך הוא בכל דור ודור על היחידים ששתלן בכל דור להורות חוקיו ומשפטיו לישראל, וכשהן מעמיקין בהלכה הן בשעה זו כמלאכים ורוח ממרום שורה עליהן, ועל פיהן נקבעו הלכות באישות החמורה ובשבת ובשאר הלכות החמורות".²⁴

פוסק האגרות משה: "לענין הוראות ותקנות, גם בית דין הגדול דבזה"ז יש לו כל כח בית דין הגדול שבלשכת הגזית לבד דיני קרבן וחיוב מיתה דזקן ממרא".²⁵

¹⁸ שו"ת הרא"ש לב ג.

¹⁹ בי"ח על טור חו"מ ב ד"ה ומכל מקום נראה ברור.

²⁰ תרומת הדשן פסקים וכתבים סימן רנג.

²¹ שו"ת רבי אליהו מזרחי נז. וראה שו"ע חו"מ ב א: "ודוקא גדול הדור או טובי העיר שהמחוס ב"ד עליהם".

²² שו"ת ר' אליהו מזרחי נז. וראה הערה 9.

²³ חמדת ישראל לאוין שסב, דף עח א. החמדת ישראל מבאר כיצד התמנו שמעיה ואבטליון לתפקידיהם, למרות שהיו גרי צדק, וראה סעיף קח. וראה הרב מרדכי גיפטר, "בענין מעמד הרבנות בישראל" ישורון י עמ' תמח: "החזון איש זצ"ל מעולם לא נתמנה לרב ומנהיג אבל סמכותו כרשב"ג הוכרה בכל ישראל. החפץ חיים זצוק"ל מעולם לא נתמנה לרב ומנהיג והיה לפוסק הדורות, לא רק לצדיק הדור, וכן הגר"א זצוק"ל לא היה בו מינוי של רב ומנהיג הקהל...". וראה פניני דעת ב דברים יז יד – טו.

²⁴ קובץ אגרות א לג.

²⁵ שו"ת אגרות משה חו"מ ב א. וראה סעיף לו.

יז. רבנות ראשית

בתקופות שונות ובגלויות רבות כיהן רב שהיה ממונה על כל יהודי המדינה וכונה רב מדינה.¹ בתקנות מעהרין מצאנו פירוט רב של תפקידיו וסמכויותיו של רב המדינה.² סביר להניח, שתפקידי רב המדינה וסמכויותיו כפי שהם מופיעים בפנקס קהילת מעהרין היו מקובלים בשינויים מסוימים גם במדינות אחרות.

תפקידים הנוגעים להנהגה היהודית של המדינה

- ישיבה בדין בראש הרכב מיוחד³
- פסיקה בשאלות שמפנים אליו השמאים⁴
- השתתפות באסיפות⁵
- אישור ההוצאות⁶
- אישור ההחלטות בענייני מסוי⁷
- אישור תקנות⁸
- פירוש תקנות⁹
- אישור מנוי שתדלן¹⁰

¹ על רב מדינה בצרפת ראה שו"ת הריב"ש רסח – רעב. על רב מדינה במזרח אירופה ראה שו"ת שבות יעקב א פ; שם ב קטו; שם ב קפה; שו"ת פנים מאירות ב סה; שם ב קיד; שו"ת נודע ביהודה מה"ת יו"ד קפט; שו"ת חתם סופר או"ח פו ושם אבהע"ז א לט. רשימה מפורטת של רבנים בעשרים ושבע מדינות באשכנז במשך כמאתים וחמישים שנה ראה ארגון יבני המדינה באשכנז במאות הי"ז והי"ח כרך ג בנספחים. על רב מלוכה באשכנז ראה שם, כרך א עמ' טז: "בירור השאלות השונות הקשורות בנושא זה עשוי לשנות את התמונה המקובלת ולהראות, שלמעשה נתמנו למשרה זו אף רבנים מוכרים ושמעמדם הציבורי היה לעתים חזק למדי". על רב מדינה באלגיר ראה תשב"ץ ד (חוט המשולש) הטור הראשון נה. על חכם באשי ראה החברה היהודית בערי האימפריה העות'מאנית במאה הי"ז עמ' 201, שמשנת תקצ"ה (1835) היה רב ראשי אחד לכל יהודי תורכיה. על רב מדינה באנגליה ראה שו"ת מהרש"ם ב קסח.

² על הצורך ברב מדינה ראה סעיף יד הערה 23.

³ ראה תקנות מדינת מעהרין ועד גאיי ת"י לפ"ק נג. כשרב המדינה ישב בדין היתה סמכות לבית הדין להחמיר בענישה ראה תקנות מדינת מעהרין ועד גאיי ת"י לפ"ק רצג.

⁴ ראה תקנות מדינת מעהרין, ועד גאיי ת"י לפ"ק מח.

⁵ ראה תקנות מדינת מעהרין, ועד גאיי ת"י לפ"ק קמו: "האלופים ר"מ והאלופים מבוררים אינם רשאים להתוועד יחד בוועד שלם בלי רב המדינה יצו". וראה שם רצט.

⁶ ראה תקנות מדינת מעהרין, ועד קוניץ ת"י לפ"ק שכא (א) וכן ועד קוניץ תכ"ה לפ"ק שסד (ו).

⁷ ראה תקנות מדינת מעהרין, ועד קוניץ ת"י לפ"ק שכא (א).

⁸ ראה תקנות מדינת מעהרין, ועד גאיי ת"י לפ"ק שיא.

⁹ ראה תקנות מדינת מעהרין, ועד גאיי ת"י לפ"ק רצב.

¹⁰ ראה תקנות מדינת מעהרין, ועד גידונג תע"ו לפ"ק תקנח (ח).

תפקידים הקשורים לאחריות לכלל הקהילות

- בחירת המסכת הנלמדת בכל הישיבות¹¹
- פסיקה בשאלות שמפנים אליו הפרנסים¹²
- מעמד של מבקר המדינה ונציב תלונות הציבור¹³
- אחריות על כך שבכל קהילה תהא ישיבה¹⁴
- אישור תקנות שהתקבלו ברוב זעים¹⁵
- אישור הוראות שעה¹⁶
- פיקוח על כשרות היין¹⁷
- אישור מנוי מגיד¹⁸
- אישור הענקת תואר מורנו¹⁹

תפקידים הנוגעים לקהילות הקטנות בלבד

- אישור מנוי רב כשמתעוררת שאלה בדבר כשרות המנוי²⁰
- אישור הענקת תואר חבר, ²¹ ומתן תעודת כושר למורה הוראה²²

¹¹ ראה תקנות מדינת מעהרין ועד גאיי ת"י לפ"ק י ; תקנות ועד קרעמזיר תמ"א לפ"ק שצ (ג).

¹² ראה תקנות מדינת מעהרין, ועד גאיי ת"י לפ"ק פג.

¹³ ראה תקנות מדינת מעהרין ועד גאיי ת"י לפ"ק קט וכן שם סעיפים פד קיז.

¹⁴ ראה תקנות מדינת מעהרין ועד קוניץ תמ"ו לפ"ק תה (א).

¹⁵ ראה תקנות מדינת מעהרין ועד דרעזניץ תי"ט לפ"ק שלה (י).

¹⁶ ראה תקנות מדינת מעהרין ועד קוניץ תכ"ה לפ"ק שנו (ג).

¹⁷ ראה תקנות מדינת מעהרין ועד גאיי ת"י לפ"ק רעד.

¹⁸ ראה תקנות מדינת מעהרין ועד ברודא תס"א לפ"ק תצא (ג).

¹⁹ ראה תקנות מדינת מעהרין ועד גאיי ת"י לפ"ק קמב. וראה שם תקנה קמג: "ואופן סמיכות למורינו יהיה כך. מי שידוע ומפורסם שתורתו אומנתו... שלמד ספרי הטורים... ומילא כריסו מתלמוד ופוסקים... אבל מי שאין התורה אומנתו... רק שהוא למדן ובעל תורה שלמד כבר, והוא איש נכבד ובעל מדות טובות... וקובע עיתים לתורה, רשאים גם כן... להסמיכו ולהכתירו בכתר מורינו, רק שיהא חמש עשרה שנים אחר הנישואין". וראה פנקס מדינת ליטא ועד תנ"ה תתפ"א: "מורינו לא יתנו לשום אדם עד כלות ח' שנים אחר החתונה ושיגיד שיעור גמרא בחבורת לומדים". וראה שו"ע יו"ד רמב יד בהגה: "מי שאינו מוסמך למורינו ונותן גיטין וחליצות אין במעשיו כלום". בקצת קהילות החליטו שחלק מן הפרנסים יהיו בעלי תואר מורינו ראה סעיף קה.

²⁰ ראה תקנות מדינת מעהרין ועד גאיי ת"י לפ"ק ז וכן ועד לונדון בורג תנ"ז לפ"ק תפ (ג). החלטות הנוגעות לקהילות קטנות מפרטות כיצד קובעים מי היא קהילה קטנה.

²¹ ראה תקנות מדינת מעהרין ועד גאיי ת"י לפ"ק קלו קלח. וראה שם תקנה קלד: "... אין רשאים ליתן סמיכות לחבר כלל וכלל, אפילו שהוא נכבד ובעל מדות טובות, אם לא ידוע ומפורסם לכל בלי פקפוק שהיה בחור ושהיה בבית הספר". וראה שם תקנה קלה: "אפילו מי שהוא למדן ובחור חשוב ומופלג אין רשאים ליתן לו סמיכות לחבר עד אחר שתי שנים יום חתונתו". וראה פנקס מדינת ליטא ועד תנ"ה תתפ"א: "חבר לא יתנו לשום אדם עד שילמוד בישיבה ב' שנים אחר נשואין שלו". בקהילות רבות לא התמנה לפרנסות מי שלא היה לו תאר חבר, ראה סעיף קה.

²² ראה תקנות מדינת מעהרין ועד ברודא תל"ז לפ"ק שפ (ו).

רב מדינה עצמאי לפסוק לפי שיקול דעתו,²³ אולם פרנסי המדינה רשאים לקבל תקנות שיש בהן כדי להגביל סמכויות ותפקידים שאינם קשורים ישירות לפסיקה.

במעהרין התקבלו גם תקנות המגבילות את סמכויות רב המדינה. מביניהן בולטות ההחלטות הבאות

- "שום רב ואפילו הרב מדינה לא ישב יחידי בדין..."²⁴
- "ואפילו הרב מדינה אינו רשאי לסמוך למורנו לשום אדם כי אם בצירוף שני רבנים כנ"ל עמו".²⁵
- "אין שום רב מהרבנים, אפילו הרב מדינה יכול להסיר המצנפת והעטרה עטרת כתר התורה סמיכות חבר או מורנו משום אדם אם לא בהצטרף האלופים ראשי מדינה יצ"ו בוועד שלם".²⁶
- "באם שיובא לפעמים איזה ענין לפני הרב מדינה יצ"ו, ויהיה נראה בעיניו שאותו ענין נעשה שלא כהוגן... הרשות ביד הרב מדינה לכתוב לשם כפי ראות עיניו... חוץ ממה שמפורש בתקנה שאפילו הרב מדינה נר"י אינו רשאי לכתוב..."²⁷

בדורות האחרונים נחלקו הפוסקים בשאלה האם ראוי למנות רב מדינה, שיעמוד בראש מועצת רבנות ראשית.

פוסקים אחדים התנגדו להקמת רבנות ראשית לכלל המדינה. כותב הרב חיים עוזר גרודז'נסקי: "... וידוע מה שהרעיש הגה"צ חפץ חיים זצ"ל בהאספה במוסקבה שרצו אז לעשות אגודת הרבנים כללי לכל ארץ רוסיה..."²⁸ כותב הרב יוסף דב סולובייצ'יק: "ר' חיים היה מצטט את דברי הרמב"ם בנוגע למלך: 'אלא יהיה עוסק בתורה ובצרכי ישראל ביום ובלילה... השכל של המלך וגם הלב נתונים לעם. אינסטיטוטיוזיציה של הרבנות מעתיקה את נקודת הכובד מן האישיות אל השלטון הרשמי, מן הרגש התוסס אל הקפוא והמאובן...'".²⁹ הרב קניבסקי כותב: "הרבנות הלזו יסדו כדי לתת הכשר על אליל הציונות..."³⁰ הרב שטרנבוך כותב: "... אבל בזמן הזה הנה בארץ ישראל בהרבה מקומות מגבילים את סמכויות הרב, וכן בגולה יש "קומיטי" שמפחד מהם, א"כ אין לו מלוכה ברבנות, כה"ג הרי הוא רק כעין פקיד שעובד..."³¹

²³ ראה סעיף מח.

²⁴ תקנות מדינת מעהרין ועד גאיי ת"י לפ"ק קנז.

²⁵ תקנות מדינת מעהרין ועד גאיי ת"י לפ"ק קמב.

²⁶ תקנות מדינת מעהרין ועד גאיי ת"י לפ"ק קמת.

²⁷ תקנות מדינת מעהרין ועד גאיי ת"י לפ"ק פד.

²⁸ ראה אגרות ר' חיים עוזר תתב.

²⁹ דברי הגות והערכה עמ' 64. וראה סעיף טו הערה 12.

³⁰ קריינא דאגרתא א רמט.

³¹ תשובות והנהגות ב תשיט. וראה שו"ת תשובות והנהגות א תשסז שיש לחשוש שרבנים יחניפו לשלטון. על הגבלות שהטילו פרנסים על רבנים מפורסמים בדורות הקודמים ראה סעיף כא.

הראייה קוק אינו סובר כמותם וכותב: "... צריך להיות מוסכם על כולנו שצריך להיות רכז קבוע בכח הרבנות ובכח המשפט שלנו בארץ ישראל".³²

הרב אליהו הענקין אמנם דבר על רב מדינה בארצות הברית, אבל פשיטא שהנמוקים שלו תקיפים בכל מדינה וגם בארץ ישראל: "המרכזים הגדולים של הרבנים כמו אגודת הרבנים, כנסת הרבנים וכו' לא ירדפו זה את זה. כל אחד יעבוד בקהילות שלו, וישתדל להקים קרן התורה; ויהיה בית דין משותף מכל האגודות לברר הסכסוכים שבין האגודות, ובכלל זה לברר דבר הקשה ביותר".³³

גם הרב ישראל סובר, שראוי להקים רבנות ראשית ופרט את התפקידים שעליה למלא: "... לנקוט עמדת תורה ברורה לכל המתרחש, בכדי להדריך את העם ולכוונו באורחא דמהימנותא. היא תטפח רגש של אחדות ואחריות הדדית, אהבת ישראל ומסירות לעם ולמדינה... תדאג לשיתוף פעולה כן של הציבור הרבני... לעמול ליישור ההדורים הצצים לעתים בין רב לרעהו ובין הרבנים לעסקנים הדתיים במקומותיהם... לקרב אברכים צעירים בעלי ידיעות תורניות רחבות ובעלי שאר רוח למילוי תפקידים רבניים... להקדיש הרבה תשומת לב למלחמה בכל מראות נגעים - נגד שחיתות, אהבת בצע, נהירה אחרי חיי מותרות, רדיפת כבוד והפקרות בחיי המשפחה וכו'... להרחיב את החינוך התורני המקורי ולהחדיר בקרב הצבור את ההכרה בצורך של מתן חינוך תורני לילדים... חקיקה להרחבת הסמכויות של בתי הדין... הפעלת תלמידי חכמים מובהקים לליבון השאלות הצפות מפעם לפעם בחיים המדיניים, החברותיים והפרטיים, החקלאיים והתעשייתיים".³⁴

הפוסקים חלוקים בדעותיהם האם לרבנות הראשית יש סמכות לקבל תקנות.³⁵

מצאנו שלש שיטות.

א. כותב הראייה קוק: "בצורה של דין אי אפשר לנו לשנות שום דבר מהמשפטים הקבועים לסדריהם. אבל בתור תקנות יש חופש לחדש ולתקן מה שמוצאים בתי הדין בהסכמת

³² מאמרי הראייה ב, נאום בוועידה לסידור הרבנות הראשית עמ' 457. בהצעת החוקה של ד"ר כהן, תחוקה לישראל על פי התורה ג, עמ' 5 – 16, אין זכר לרבנות הראשית. על כך תמחו הרב הרצוג והרב עוזיאל, ראה דבריהם שם עמ' 20 ועמ' 34.

³³ כתבי הגריי"א הענקין ח"א (פירושי איברא) דף ט א. ראוי לציין כי הרב הענקין לא כותב שלבית דין זה תהא סמכות לקבל תקנות.

³⁴ הרבנות והמדינה עמ' 60 – 61.

³⁵ ראה כלי חמדה פרשת בא א ד"ה והנה: "זוהו הוא ענין תורה שבע"פ שניתנה לחכמי הדור שבכל דור ודור לחדש בה ולתקן תקנות לצורך השעה...". הכלי חמדה אינו מבאר מי הם החכמים המוסמכים לתקן. וראה אשל אברהם להגאון מבוטשאטש על שו"ע או"ח סימן כה: "ועד כה הייתי סבור שמפורש בדברי חז"ל שהח' עשה הם בכל יום, וכתבתי על זה במקום אחר שהמונעים מלהניח תפילין בחוה"מ במדינות אלו צ"ל שנעלם מהם דברי חז"ל הני"ל כי לא היו נוגעים להקל בספק דאורייתא... ויש אולי פתחון פה קצת... כי מכל מקום הי' הנחתם על דעת חז"ל והרי כפי ההלכה יש מקום שחז"ל יסכימו להקל כי ההלכות נמסרו לכפי שנקבע בין חכמי עם בני ישראל בכל דור וצלע"ע בכל זה היטב. אך מצד תקנה שייך גם כן במדינה שלימה. גם כעת שאין סנהדרין, מכל מקום, בהסכמת כל בני מדינה שלימה נראה שמועיל וצלע"ע". ויש לעיין מה היה ספיקו.

הרבים לתיקון העולם ובכוונה לשם שמים... בחיינו הלאומיים החדשים בארץ ישראל יהיה לנו בודאי לפעמים צורך גדול לתקן תקנות גדולות, שכל זמן שתהיינה מוסכמות מרוב חכמי ישראל המומחים לרבים ומקובלים אחר כך על הקהל, יהיה להם כוח של דין תורה".³⁶

כותב הרב ראובן כ"ץ: "יכולים אנו לקבוע שעל ידי ליקוט וצירוף של מקורות הספרות הרבנית ותקנות הקהילות בצירוף תקנות חדשות לפי התנאים והצרכים, נוכל להקים מערכת משפטית שלימה מושתתת על דיני התורה אשר תקיף את כל הווי החיים והיחסים שבין אדם לחבירו. ותהיינה אלו הלכות מצויינות בדעת ותבונה כשהן מלובנות על ידי כללי המוסר והצדק של היהדות".³⁷ כותב הרב הרצוג: "גם לשם כך הוקמה מלכות ישראל לעשות תקנות בענייני ממונות ובהטלת עונשים לתיקון העולם, וכשהם מתקנים על פי חכמי התורה הקבועים מאת הציבור בתור בית דין הגדול, ודאי שאין כחם פחות מכח ז' טובי העיר, כאילו הם הז' טובי העיר של המדינה... אנחנו המועצה המורחבת של הרבנות הראשית לישראל באותה הבחינה של בית דין גדול שבדור".³⁸

ב. המנחת יצחק סובר, שלחכמים בימינו יש סמכות לתקן תקנות, אך לא ראוי להם להשתמש בה. המנחת יצחק משיג על מי שהורה לומר הלל ביום ירושלים, ונימוקו עמו: "... דאם יש כח ברבנים להוסיף ימים טובים, הכי נמי יאמרו שיש בכחם לבטל יום טוב כגון יו"ט שני של גלויות, וכיו"ב ר"ל".³⁹ פוסק הרב שטרנבוך: "... כי אם מתקנים תקנות אנו מסכנים לעתיד שידרשו מאתנו כל מיני דרישות לתקנות".⁴⁰

ג. החזו"א סובר, שבזמן הזה אין לחכמים סמכות לקבל תקנות כלל ועיקר: "אבל ראוי היה לכל מאמין לשוב לאמונתו בשמעו דרישה לכפירה מוחלטת שיאמרו תירש הבת עם הבן..."

³⁶ התור, כ"ד באדר א', תרפא; ראה, ז. ורהפטיג, "תקנות הרבנות הראשית", תחומין טו, עמ' 82.
³⁷ הרב ראובן כ"ץ, "חוק ומשפט במדינת ישראל", התורה והמדינה ט י עמ' כט. זו גם דעת הרב וויינברג, ראה סעיף קפב הערה 38.

³⁸ תחוקה לישראל על פי התורה ב עמ' 64. וראה הרב שלמה דיכובסקי: "מזונות הבנים - תקנת חכמים מיוחדת בדיני צדקה", תחומין טז עמ' 99, שמועצת הרבנות הראשית בנשיאותו של הרב גורן החליטה להאריך את תוקפה של תקנת הרבנות הראשית משנת תש"ד למזונות ילדים עד גיל שמונה עשרה. במאמרו זה מצטט הרב דיכובסקי בעמ' 97 את דברי הרב עובדיה יוסף: "לדעתי תקנה כזאת צריכה להיות על ידי כל דיני רבני ישראל וגדולי התורה. וכך נהגו אבותינו הגאונים נשיאי הרה"ר לישראל... אחרת אין לתקנה כזאת שום תוקף לפי ההלכה". הרב דיכובסקי עומד במאמרו על חילוקי דעות שבין דיני בתני הדין כיצד להבין את תקנת הרבנות הראשית וחילוקי דעות אלו נובעים, בין השאר, מהשאלה למי יש סמכות לקבל תקנות בימינו. וראה סעיף קלט הערה 29.

³⁹ שו"ת מנחת יצחק י י.

⁴⁰ שו"ת תשובות והנהגות א של. וראה שו"ת משנה הלכות מה"ת ג קפג: "ובזמן הזה בכלל אין אנו יכולין לגזור גזירות על הציבור וכל שכן לבטל מדבריהם... וחוף מזה שבזה נותנים גם יד לפושעים שאומרים הרבנים יכולים לשנות ולגזור ולבטל חלקי התורה ונעשית התורה הפקר חיו". ראוי לציין, כי החזו"א הציג לגזור איסור שירות לאומי לבנות, ויש לעיין האם הוא התכוון לכלל ישראל או שמא רק לתלמידיו ולאילו המקבלים את דעתו. הערת הרב נבנצל: "מסופקני אם ראה בזה גזירה". על שירות לאומי לבנות ראה סעיף לח הערה 40; סעיף מה הערה 45; סעיף קסד הערה 44.

ירדנו פלאים והדיוטים אנחנו ואיך נעזי פנינו ונקשה ערפנו לומר חכמים אנחנו...".⁴¹ על ההצעה לקבוע יום תענית לזכר השואה כותב החזו"א: "... קביעת תענית לדורות הוא בכלל מצוה דרבנן, ומה שיש בידינו הוא מזמן שהיתה עדיין נבואה, ואיך נעזי פנינו דור שטוב לו השתיקה - להרהר כזאת לקבוע דברים לדורות".⁴²

*

כיום במדינות המפותחות אין לבעלי משרות דתיות כל מעמד חוקתי.⁴³
במדינות אחדות קובעת החוקה, שהמדינה אינה רשאית להתערב במנוי מנהיגים דתיים.⁴⁴

⁴¹ קובץ אגרות א צו. וראה חזו"א אבן העזר סג ז: "בענין תקנת שו"ם... משמע דנוהגת אף אם לא קנו מידו, וצ"ל דחייב מכח תקנה, דתקנת חכמי דור ודור מחייבת כתקנת חכמים בזמן התלמוד...". על ירידת הדורות בקרב חכמים ראה סעיף עו. וראה סעיף פ.

⁴² קובץ אגרות א צו. וראה סעיף פ. יתכן שגם החזו"א מודה שאם כל חכמי ישראל היו מתקנים זאת היה לכך תוקף והוא רק חשש לחששות מפני תקדימים. כנראה מאותה סיבה היתה התנגדות להצעה של האדר"ת לעשות זכר להקהל, ראה ספר הקהל בעריכת הרב יהודה זולדן, ירושלים תשס"א עמ' 676 – 678. בענין קביעת יום זכרון לשואה ראה שו"ת אגרות משה יו"ד ד נז. וראה שו"ת תשובות והנהגות א של: "יוכל קהלה וקהלה יחליטו לעצמם אם רצונם לומר או לא ועל כל פנים שיהיה בלי תקנה קבועה...". לעומתם ראה שו"ת שרידי אש א לא: "לדעתי ראוי לקבוע יום אבל וזכרון מיוחד לזכר רבני וקדושי ישראל שנהרגו ושנטבחו ושנשרפו על קידוש השם". לעני"ד מן הראוי היה לחדש אחרי גזירות השואה את התקנה הקדומה להתענות בכ" סיון, ראה ט"ז שו"ע או"ח תקסו ס"ק ג; מג"א שו"ע או"ח תיח ס"ק א.

⁴³ ראה ICL חוקת שויצריה 58 (2), שהמדינה אינה מכירה בקיומה של מערכת משפט דתית. ראוי לציין, כי חוקת איטליה מכירה בהסכם לטרן (Treaty Lateran) בו נאמר בסעיף 8, שהמדינה מכירה בקדושת האפיפיור וכי הפוגע בכבודו הרי הוא כפוגע בכבוד המלך.

⁴⁴ ראה ICL חוקת בלגיה 21 (1). וראה ICL חוקת נורבגיה 21 שהמלך ממנה את ממלאי התפקידים הדתיים.

פרק ה. שלטון פדרלי ושלטון מקומי

יח. שבטים ופלכים

כותב הכוזרי: "כי היו בני ישראל המשועבדים במצרים שש מאות אלף איש מן עשרים שנה ומעלה כולם שומרים על יחשם אל שנים עשר השבטים ונקראים על שמם..."¹ פסוק מפורש בתורה: "... וישכם בבקר ויבן מזבח תחת ההר ושתים עשרה מצבה לשנים עשר שבטי ישראל". ומפרש הרשב"ם: "להעיד שכולם נתרצו בקיום הברית".²

פסוק מפורש בספר שמואל: "... הלא אם קטן אתה בעיניך ראש שבטי ישראל אתה..."³ נציגי כל השבטים באו לחברון להמליך את דוד.⁴

המסגרת השבטית נשמרה במדה מסוימת עד לסוף ימי בית ראשון.⁵ בין העולים בימי עזרא מונה הכתוב גם את ששבצר נשיא שבט יהודה.⁶

לכל שבט מאפיינים משלו.⁷ פסוק מפורש בתורה: "והיית לקהל עמים",⁸ ומבאר הנצי"ב: "... היינו דכל שבט יהיה למנהג ועם בפני עצמו, אע"ג שהיה להם תורה אחת ומלך אחד מכל מקום היו משונים בהליכות עולם".⁹ כותב הרב הוטנר: "כל שבט יש בו יחוד של כח קדושה ידוע".¹⁰

○ המדרש אומר: "בא נשיא יששכר והקריב ע"ש התורה לפי שהם אהבו את התורה יותר מכל השבטים".¹¹

○ הרמב"ם פוסק: "ולמה לא זכה לוי בנחלת ארץ ישראל ובביזתה עם אחיו מפני שהובדל לעבוד את ה' לשרתו ולהורות דרכיו הישרים ומשפטיו הצדיקים לרבים".¹²

¹ כוזרי א פג.

² רשב"ם על שמות כד ד. וראה תהילים קלו יג: "לגור ים סוף לגורים כי לעולם חסדו", ומבאר רש"י: "י"ב קרעים לי"ב שבטים".

³ שמואל א טו יז. וראה מפרשים שם. וראה תנחומא בחוקותי ז: "... ויפתח אמר אני ראש שבטי ישראל".

⁴ ראה דברי הימים א יב לט. וראה פסוקים כד – לח.

⁵ ראה מלכים א יח לא; ישעיה ח כג; דברי הימים א ה כב; דברי הימים א ט ג; דברי הימים ב ל יח; דברי הימים ב לד ו; וראה בבלי מגילה יד ב, שירמיה החזיר את עשרת השבטים, וראה רמב"ם שמיטה ויובל י ח.

⁶ ראה עזרא א ח. וראה קדמוניות היהודים ספר שנים עשר סעיף 39 ושם 56, שלפי בקשת תלמי המלך בחרו ששה זקנים מכל שבט לתרגום התורה. משמע מדבריו, שגם בימי בית שני נשמרה מסגרת שבטית. אולם ערוך השלחן חו"מ א יז כותב: "שבזמן בית ראשון שכל שבט ושבט יש בעריו ולא התערבו השבטים זה בזה היה בית דין מיוחד על כל שבט בפני עצמו... אבל בבית שני שהיו השבטים מעורבים זה בזה... וצ"ל שכוונת קדמוניות היהודים היא שתלמי המלך לקח נציגים מהפלכים השונים.

⁷ וראה מג"א שו"ע או"ח בהקדמה לסימן סב: "אמנם המנהגים שנהגו בשרשי התפלה אין לשנות ממנהג מקומו כי י"ב שערים בשמים נגד י"ב שבטים וכל שבט יש לו שער ומנהג", וראה באחרונים.

⁸ בראשית כח ג.

⁹ העמק דבר בראשית כח ג.

¹⁰ פחד יצחק פורים ענין ט ג. וראה חידו"א פסחים ד א ד"ה מדן קאתי: "מבואר כל איש ידמה במעשיו לברכת אותו השבט". וראה העמק דבר דברים כט ט: "שאיך כל שבט ומנהיגו נדונים בשוה, אלא לפי טבע השבט ובמה שהחזיק ביותר להיות נזהר...".

¹¹ במדר"ר יג טו.

¹² רמב"ם שמיטה ויובל יג יב. וראה סעיף רנ.

- כותב הרב שמשון רפאל הירש: "ייהו בו שבטים שבטים; וכל שבט יביא לידי בטוי גוון אופי מיוחד של תכונת עמים. כך הוא יאמת הלכה למעשה, - שברית ה', שליחותו האלקית של האדם איננה תלויה במשלוח ידו המיוחד... עם לוחמים כשבט יהודה, עם סוחרים כשבט זבולון, עם יודעי בינה כשבט יששכר, עם עובדי אדמה כשבט אשר וכו' - כולם נצטוו להגשים את תורת היהדות".¹³
- הנצי"ב עומד על יחודם של שבטים אחדים: "וזה היה מדת ראובן עצמו שהיה בדל מאחין ומשוקע בחסידות...".¹⁴ "יוסף שכח חכמת התורה... אלא שניתן לו חכמת הטבע בשפע רב".¹⁵ "אפרים היה גדול בתורה ודבק לאלקיו ומנשה בהליכות עולם ועוסק בצרכי ישראל".¹⁶ "טבע שבט בנימין וגדוליו להתהלך בדרך החסידות והפקרות למעלה מטבע אנושי בבטחון".¹⁷

ראוי לכל שבט לטפח את יחודו.¹⁸ כותב הרמב"ם: "האחווה והאהבה והעזרה נעשית שלמה בקרובים ביחס, עד שאפילו השבט האחד כאשר אב אחד כוללם ואפילו רחוק, תהיה ביניהם מחמת כך אהבה ועזרה זה לזה, וחמלה זה על זה שהיא החשובה ביותר במטרות התורה".¹⁹

חלוקות הדעות בשאלה האם יש מצוה להקים בית דין שבטי. פסוק מפורש בתורה: "שפטים ושטרים תתן לך בכל שעריך אשר ה' אלוקיך נתן לך לשבטיך..."²⁰ ואומרת הברייתא: "... לכל שבט ושבט מנין תלמוד לומר שופטים לשבטיך",²¹ ומבאר הרמב"ן: "אולי בא לומר שאם היתה עיר אחת לשני שבטים... שיושיב בה שני בתי דינים... ויתכן לפרש שחייב הכתוב למנות בית דין

¹³ פירוש הרש"י הירש בראשית יז ו. וראה פירושו לבראשית לה יא - יב בפירושו לבראשית מח ג - ו.

¹⁴ העמק דבר במדבר י יח.

¹⁵ העמק דבר בראשית מט כב.

¹⁶ העמק דבר בראשית מח כ. ראה גם דרשות הנצי"ב דרוש כא: "והנה אפרים היה מבונה על מדת החסד".

¹⁷ העמק דבר דברים לג יב.

¹⁸ ראה סעיף רכט. לכל שבט יש גם רכוש משותף, ראה סעיף ט הערה 9.

¹⁹ מו"נ ג מט.

²⁰ דברים טז יח.

²¹ בבלי סנהדרין טז ב. וראה רש"י דברים טז יח. וראה רמב"ם סנהדרין א א: "מצות עשה של תורה למנות שופטים ושטרים בכל מדינה ומדינה ובכל פלך ופלך". וראה לחם משנה שם: "כל מלכות שבט אחד נקרא פלך". וראה רמב"ם סנהדרין ה א: "... ואין עושין סנהדרין קטנה לכל שבט ושבט ולכל עיר ועיר אלא על פי בית דין של שבעים ואחד...". וראה ספר החינוך תצא. חלוקת הארץ לשבטים באה לידי בטוי בדיני קרבן העלם דבר של ציבור, ראה רמב"ם שגגות יב א ושם יג ב.

וראה מפניי הרב עמי שכד, שמסתבר שבית הדין השבטי מנה ע"א דיינים, אולם הרמב"ן בפירושו על התורה דברים טז יח כותב שהם כ"ג, וכן פוסקים ערוך השלחן חו"מ א טז והרב הרצוג, תחוקה לישראל על פי התורה א עמ' 9.

וראה מנחת חינוך מצוה תצא א ב, שלדעת הסובר שמצוה למנות בית דין לכל שבט יש למנות בית דין גם לשבט לוי. על בית דין של לויים ראה תוספתא סנהדרין ד ד: "ומניחים (או נוסחא אחרת: ומגיהין) אותו בבית דין של כהנים ובבית דין של לויים ובבית דין של ישראל המשיאין לכהונה". וראה רמב"ן בהוספות לספר המצוות עשין ט בשם הספרי סוף פרשת קרח: "הרי זו אזהרה לבית דין של לויים שלא יהיו תורמין אותו אלא מן המובחר". גירסאות שונות לספרי ראה ספרי עם פירוש עמק הנצי"ב וגירסת הגר"א לספרי.

בתוספתא מפורש שגם לכהנים בית דין משלהם, וראה סעיף יג הערה 6. על שני בתי הדין ראה צפנת פענח במדבר יח פסוק א ופסוק כג. וראה רש"י בבלי יומא נ א ד"ה דלא מייתי כהנים פר בהוראה, שבית דין של כהנים היה בית הדין של שבט לוי. וראה מרגליות הים סנהדרין ב א אות לו שכותב זאת בשם הצפנת פענח, וצ"ע שכן בתוספתא משמע שיש שני בתי דינים.

על כל השבט והוא ישפוט את כלם...²² לפי הפירוש הראשון שנותן הרמב"ן לברייתא אין מצוה למנות בית דין שבטי ואילו לפי הפירוש השני יש מצוה.

אין מצוה למנות נשיאים לשבטים.²³

לכל הדעות, כל שבט ראשי להקים בית דין שבטי²⁴ ולמנות נשיא שיעמוד בראשו.²⁵

²² פירוש הרמב"ן על התורה דברים טז יח. וראה א"ת ערך בית דין; בירור הלכה סנהדרין טז ב ציון ד - ה. נראה, שלדעת מי שסובר שאין מצוה למנות בתי דין לשבטים אין גם מצוה למנות בתי דין לפלכים.

²³ ראה משך חכמה במדבר ל א: "לכן אמר לראשי המטות כי יראו שיעשו סייגים ונדבות לבלי לשתות יין, כדי שלא יבוא מכשול מזה...". המשך חכמה הבין, איפוא, שראשי המטות הם אבות בתי הדין בבית הדין השבטיים והם עוסקים במילי דשמיא. לשיטתו, מסתבר, שבית הדין הגדול ממנה את ראשי המטות, כדרך שהוא ממנה את כל בתי הדין, ראה רמב"ם סנהדרין ה א. האחראים למילי דעלמא ולגבית המסים של השבטים הם שרים המתמנים על ידי המלך. בהעדר מלך ראשי כל שבט למנות לעצמו אחראי למילי דעלמא ולגבית מסים. כמו כן, ראשי כל שבט להרחיב את סמכויות אב בית הדין וליפות את כוחו לעסוק גם במילי דעלמא. על אפשרות שראש שבט יעסוק במילי דעלמא ראה מלבי"ם במדבר א טז; העמק דבר במדבר א טז. וראה דעת מקרא על ספר שופטים פרק יא שיושבי גלעד רצו שיפתח יהיה קצין וילחם בבני עמון, אולם הוא סרב להתמנות רק לצורך המלחמה ובסופו של דבר הם נאלצו להעמידו גם בראש בית הדין. וראה סעיף קטן הערה 50. על מנוי ממונה על מילי דעלמא בעיר ראה סעיף כב הערות 5 15.

וראה קרן אורה בבלי הוריות יא א ד"ה יכול נשיא כנחשון, שכאשר אין מלך, נשיא כל שבט מביא שעיר לחטאת כמלך. זו גם דעת הדברות משה בראשית א סימן יב הערה יג. וראה מנ"ח עא א א, שהמקלל נשיא שבט עובר על הלאו ונשיא בעמך לא תאר. וראה דברות משה שם. יש לעיין לשיטתם האם כל מי שעומד בראש בית הדין השבטי מכוונה בשם נשיא, או שנשיא הוא רק מי שעוסק גם במילי דעלמא, וראה סעיף יא הערה 3. וראה סדר פרשיות לאדר"ת, שמות עמ" רכח: "וכי היכן מצינו דנשיא שבט אית ביה מעליותא לדיני תורה זולת מה שהקריבו בחנוכת המשכן...".

וראה במדבר ג פסוקים כד ל לה, שגם ראש בית אב מכוונה בשם נשיא. על שררתו של ראש בית אב ראה רש"י בבלי מכות יג א ד"ה חוזר לשררה. וראה רמב"ם כלי המקדש ג ט: "וראשי האבות מחלקין אלו העובדים ביום שלהן איש איש על עבודתו". וראה רמב"ם כלי המקדש ג ג; שם שם ד יט; שם שם ה ה. לאור חידושם של הקרן אורה ושל הדברות משה, יש לדון, האם ראש בית אב מביא שעיר לחטאת בזמן שאין מעליו אלא ה' אלוקיו. על משפחה היוצאת למלחמה ראה רמב"ם תרומות א ב.

²⁴ ראה יד רמה סנהדרין טז ב: "דאי בעי למנויי לכל שבט ושפט שפיר דמי". וראה משנת יעבץ חו"מ ז ב. וראה דברים לא כח: "הקהילו אלי את כל זקני שבטיכם ושטריכם...", ובלשון התורה זקנים הם דיינים, ראה רש"י סנהדרין ג ג ד"ה ואין בית דין שקול: "וסתם זקנים בית דינא משמע". וראה בבלי סוכה מו א שמצוה דרבנן מכוונה בשם "מצות זקנים".

²⁵ נשיאי השבטים מלאו תפקידים חשובים וסייעו בהנהגת כל העם. וראה במדבר א טז: "אלה קראוי העדה נשיאי מטות אבותם...", ומפרש רש"י: "הנקראים לכל דבר חשיבות שבעדה". וראה במדבר י ד: "ואם באמת יתקעו ונועדו אליך הנשיאים ראשי אלפי ישראל". הנשיאים נמנו בין השבעים זקנים שהתמנו לאחר חטא המתאווננים, ראה רש"י במדבר יא טז ושם ז ב. וראה סעיף קלד הערה 32.

וראה במדבר א ד: "ואתכם יהיו איש איש למטה איש ראש לבית אבתיו הוא", ומבאר רש"י: "כשתפקדו אותם יהיו עמכם נשיא כל שבט ושפט". וראה במדבר ל ב: "ויודבר משה אל ראשי המטות לבני ישראל...". ומבאר רש"י: "חלק כבוד לנשיאים ללמדם תחלה ואחר כך לכל בני ישראל". וראה יהושע יט נא: "אלה הנחלות אשר נחלו אלעזר הכהן ויהושע בן נון וראשי האבות למטות בני ישראל ברוגל בשלה לפני ה' פתח אהל מועד ויכלו מחלק את הארץ". וראה יהושע ט יח: "ולא הכום בני ישראל כי נשבעו להם נשיאי העדה בה' אלקי ישראל...". וראה יהושע כב יד: "וישלחו בני ישראל אל בני ראובן ואל בני גד ואל חצי שבט מנשה אל ארץ הגלעד את פינחס בן אלעזר הכהן ועשרה נשיאים עמו נשיא אחד נשיא אחד לבית אב לכל מטות ישראל...". על תפקיד הנשיאים בחלוקת הארץ ראה בבלי בראשית קכב א; פירוש הרמב"ן על התורה דברים יט יד. וראה דברי הימים א כח א: "ויקהל דויד את כל שרי ישראל שרי השבטים...". וראה דברי הימים ב ה ב: "אז יקהיל שלמה את זקני ישראל ואת כל ראשי המטות נשיאי האבות לבני ישראל אל

בזמן שאין התאגדות שבטית לשלטון המרכזי סמכות להחליט על חלוקת הארץ לפלכים,²⁶ היינו למחוזות.²⁷ לשלטון המרכזי אף סמכות להחליט שלכל פלך יהיה ראש באופן שלמדינה יהיה משטר פדרלי.

כיום קיימת אפשרות לחלק את המדינה לפלכים אך אין אפשרות לחלק את המדינה לפי נחלות השבטים.²⁸

אומרת הגמרא: "לא כליא שבטא",²⁹ ואומר המדרש: "כשם שאין השמים יכולין לעמוד חוץ מיי"ב מזלות כך אין העולם יכול לעמוד חוץ מיי"ב שבטים".³⁰

פוסק הרמב"ם: "בימי המלך המשיח כשתתיישב ממלכתו ויתקבצו אליו כל ישראל, יתייחסו כולם על פי ברוח הקודש שתנוח עליו... ואינו מייחס ישראל אלא לשבטיהם, שמודיע שזה משבט פלוני וזה משבט פלוני...".³¹

בימות המשיח כל שבט ישב על נחלתו³² ובית הדין הגדול יכריע האם יש מצוה למנות לכל שבט בית דין. באשר למנוי נשיאי שבטים פוסק הרב משה פינשטיין: "ולעתיד לבא לא יהיה נשיא כזה שהרי אין צורך שיהיה".³³

ירושלים להעלות את ארון ברית ה' מעין דויד היא ציון". על נשיא ראובן בימי כבוש סנחריב ראה דברי הימים א ה ו רש"י שם.

בחלוקת כבוד נשיאי שבטים קודמים לדיני בית הדין הגדול, ראה רש"י על דברים כ ט ו רש"י על דברים א כב. וראה ירושלמי הוריות ג ה. נשיאי השבטים קודמים לכהן הגדול, ראה ויקר"ר ב ב; שהש"ר ג ז; קהלת רבה ב ב. וראה תנחומא אחרי מות א וכן שם ו, שחולק. לדיון זה עשוי להיות נ"מ להלכה בשאלה האם דיני נפשות של נשיא נחשב ל"דבר גדול", כפי שנחשב דינו של כהן גדול.

²⁶ ראה רמב"ם סנהדרין א א; בירור הלכה על סנהדרין טו ב ציון ד - ה. וראה רמב"ם תלמוד תורה ב א: "מושיבין מלמדי תינוקות בכל מדינה ומדינה ובכל פלך ופלך ובכל עיר ועיר". וראה רמב"ם גניבה ח כ: "חייבין בית דין להעמיד שוטרים בכל מדינה ומדינה ובכל פלך ופלך שיהיו מחזרין על החנויות...". וראה שפת אמת על בבלי מכות יב ב ד"ה בן לוי, בענין בן לוי שרצח בשגגה. וראה משנה ביכורים ג ג: "הפחות הסגנים והגזברים יוצאים לקראתם".

²⁷ ראה רש"י בבלי מכות ז א ד"ה תתן לך, שפלך זו הפרכיא. וראה תוספתא תענית (ליברמן) ב יא, שסוריה וארץ ישראל הן הפרכיות. אף התרגום שני על מגילת אסתר מתרגם מדינה – פלך. לעומת זאת ראה ערוך השלם ערך פלך: "עיריות סמוכות שהן מקובצות במקום אחד נקראים מדינה והיינו פלך". וראה תוסי' תענית יט ב ד"ה בהפרכיא שלהן: "פ"י באותו מלכות". משמע מכך שפלך הוא מחוז. וראה שו"ת הרב"ז ג ט ד, המתקשה בהגדרת פלך והפרכיא ונשאר בצ"ע. וראה רמב"ם רוצח ושמירת נפש ז ה ומשנה למלך שם.

²⁸ ראה אורות, ישראל ותחיתו כז: "שכחת השבטים ליחוסם היא הכנה לאחדות האומה".

²⁹ בבלי ב"ב קטו ב. וראה רמב"ם נחלות א ג. על ברית השבטים ראה בית הלוי, הגרי"ז על התורה, חדושי הגרי"ז עד.

³⁰ שמו"ר טו ו. וראה הקדמת שפתי ישינים: "יש למעלה י"ב שערי גן עדן י"ב שבטים עומדים על הפתחים של היכלות וכל אחד קורא לבני שבטו ההולכים מהעולם הזה אם הוא צדיק בואו אלי ממני אתה ומשבטי אתה". וראה רמב"ם כלי המקדש ט ז ושם ט, שעל החשן ועל אבני האפד חקוקים שמות כל השבטים.

³¹ רמב"ם מלכים יב ג.

³² ראה רמב"ם שמיטה ויובל י ח, שיוכל ישוב וינהג רק כאשר השבטים ישבו על אדמתם. וראה רמב"ם מלכים יא א: "המלך המשיח עתיד לעמוד... ועושין שמטין ויובלות...". וראה רמב"ם ע"ז ב ב, שמדיחי עיר הנדחת צריכים להיות מאותו שבט. וראה דרך אמונה ד על הלכות שמיטה ויובל י ה, דרך אמונה אות מד:

פוסק הרמב"ם: "המלך המשיח נוטל מכל הארצות שכובשין ישראל חלק אחד משלושה עשר, ודבר זה חוק לו ולבניו עד עולם",³⁴ ומבאר הרב שפירא ששנים עשר החלקים האחרים מיועדים לשנים עשר השבטים.³⁵

כותב הראי"ה קוק: "... וישראל ישוב על מכונו וכח שבטיו ישוב אליו באחדות הרמונית...".³⁶

*

כיום קיים משטר פדרלי בכמה מדינות³⁷ אשר בו כל אזרח כפוף לשתי מערכות שלטון - השלטון המרכזי והשלטון האיזורי.³⁸

במדינות אחדות משטר פדרלי הוא תוצאה של התפתחות היסטורית³⁹ ובאחרות הוא נקבע בהחלטת האזרחים.

יתרונות המשטר הפדרלי⁴⁰ א. הוא מסייע לריסון השלטון המרכזי.⁴¹ ב. שלטון אזורי מתמסר יותר לצרכי האזור.⁴² ג. לאוכלוסיה תחושת שותפות קהילתית ולכן מעורבות רבה יותר בנעשה באזורם. לכך משמעות מיוחדת במדינות אשר בהן החלוקה לאזורים משקפת גם הבדלים תרבותיים או לאומיים.⁴³

חסרונות המשטר הפדרלי א. סירבול מערכות השלטון ובירוקרטיה רבה במיוחד. ב. החלשת המכנה המשותף המאחד את תושבי האזורים השונים. ג. חשש מתמיד מפני פרישה של אחד האזורים מהמדינה.

"ואם נשארו רוב מכל שבט מקרי שנשארו כל יושביה אף אם מיעוטם הלכו, אבל אם נשארו מיעוטם לא מהני, וי"א שאם נשארו מיעוט מכל שבט גם כן מהני". וראה ביאור הלכה שם בהרחבה.

³³ דברות משה בבא בתרא א סימן יב הערה יג. וראה חזו"א או"ח קכה י: "ונראה דזה ניתן לנשיאי הלויים... לבחור ולקבוע איש על עבודתו... ולדורות נמי יש להמנות נשיאים". לא ברור מה דעתו על נשיאי שאר השבטים. וראה רמב"ם מעשה הקרבנות ב טו: "וכשם שהקריבו הנשיאים בחנוכת המזבח דברים שאין כמותן לדורות והקריבו בשבת כך הנשיא מקריב חנוכתו בשבת לעתיד כאשר מפורש שם". הרמב"ם מזכיר את הנשיאים בעבר ואינו פוסק מאומה על הנשיאים בעתיד.

³⁴ רמב"ם מלכים ד ח.

³⁵ מנחת אברהם כ.

³⁶ אורות, ישראל ותחיתו כז.

³⁷ במרבית המדינות הגדולות בעולם יש משטר פדרלי: אוסטרליה, ארגנטינה, ארצות הברית, ברזיל, הודו, קנדה, נייגריה ורוסיה. בין המדינות הגדולות שאין בהן משטר פדרלי ניתן למנות את צרפת בריטניה ויפן.

³⁸ על היחסים בין השלטון המרכזי ובין השלטון השבטי ראה סעיף קמ.

³⁹ ראה EB (2008), Federalism, Elements maintaining union.

⁴⁰ הרחבת דברים על ההבדלים שבין משטר פדרלי ובין משטר שאינו כזה ראה EB (2008) Federalism. וראה שם, שקיימים הבדלים בין משטרים פדרלים במדינות שונות.

⁴¹ ראה The Constitution of Liberty עמ' 184, שיש סוברים, שהמשטר הפדרלי הוא האמצעי היעיל ביותר לריסון השלטון המרכזי. וראה EB (2008), States' Rights. וראה סעיף קנא.

⁴² ראה EB (2008), States' Rights. ראה הפדרליסט פרק ב מס' 3.

⁴³ ראה הפדרליסט פרק יז מס' 46: "לאחוז גדול יותר של בני העם יהיו קשרים של היכרות וידידות אישית עם חברי הממשלות הללו, כמו גם קשרי משפחה ומפלגה; לכן סביר מאוד לשער שנטיות לבו של העם תפנה במידה הגדולה ביותר לכיוון הזה".

י.ט. סמכויות תושבי עיר¹

הגמרא אומרת: "ורשאים בני העיר לעשות קופה תמחוי ותמחוי קופה ולשנותה לכל מה שירצו ורשאין בני העיר להתנות על המדות ועל השערים ועל שכר הפועלים ולהסיע על קיצתן".² פוסק הרשב"א: "דבר ברור הוא שהציבור רשאים לגדור ולתקן תקנות ולעשות הסכמות כפי מה שיראה בעיניהם והרי הוא קיים כדין תורה ויכולים לקנוס ולענוש כל העובר בכל אשר יסכימו ביניהם".³ פוסק הרמ"א: "בכל ענין שראו בעיניהם לתקן ולקנוס העובר הרשות בידם".⁴ לתושבי העיר סמכות לקבוע את שיטת המשטר בעירם,⁵ דהיינו, את מספר הפרנסים,⁶ את תפקידיהם וסמכויותיהם,⁷ את הליך בחירתם⁸ ואת משך כהונתם.⁹ התורה קובעת את התכונות והכישורים הנדרשים מבעלי זכות הבחירה¹⁰ ומהפרנסים,¹¹ אולם היא מתירה לתושבי העיר להעמיד דרישות נוספות.¹² התורה קובעת את נוהל קבלת ההחלטות העירוניות, אולם היא מתירה לתושבי העיר להחליט על שינויים מסוימים בנהלים.¹³ התורה קובעת מה הם התכונות והכישורים של דיינים, אולם בני העיר רשאים לקבל החלטה למנות כמה בתי דין ולחלק ביניהם את התפקידים.¹⁴ בעיר שאין בה דיינים רשאים תושבי העיר להתכנס ולפעול כבית דין.¹⁵

¹ מפסק הרמב"ם עבודה זרה ד ב משמע שישבו שבו לפחות מאה תושבים נחשב לעיר. וראה סעיף רלא.
² בבלי בבא בתרא ח ב. וראה רש"י שם. וראה סעיף רלו הערה 20; סעיף רנט הערה 10; סעיף רסד הערה 42.
³ שו"ת הרשב"א ד קפה. וראה שו"ת הרא"ש צ א. לא ברור מה בין תקנות ובין הסכמות. ראה שו"ת מהרי"ק קצא וביאור הגר"א על שו"ת חו"מ קנו ס"ק מח. וצ"ע שהמהרי"ק מתעלם מסמכות בני העיר לקבל תקנות.
⁴ שו"ת הרמ"א עג. הרמ"א פוסק שלבני העיר סמכות לקצוב עונשים בכל ענין שראוי בעיניהם, ללמדנו שיש להם סמכות לקצוב עונשים גם למי שעובר על תקנות שאין להם שום יסוד הלכתי. וראה תוספתא בבא מציעא (ליברמן) יא כב. וראה שו"ת חוות יאיר פא.
⁵ ראה סעיפים ד כ כב.
⁶ ראה שו"ת הרמב"ם רעא: "דע, שאומרם ז"ל שבעה טובי, שבעה פה לא דוקא, ואין הוא אלא היותר גדול שבריו המספר, כמו שנאמר 'שבע כחטאתיכם' 'והחזיקו שבע נשים'...". ראה שו"ת הרשב"ש תקצז: "ומשמע דכל דנתמנה בפירוש אפילו אחד דינו כדין שבעה טובי העיר במעמד אנשי העיר". וראה שו"ת הרא"ם נג. על שנים עשר ממונים ראה שו"ת הרשב"א ד שטו; משא מלך מערכת מ אות עח.
⁷ ראה שו"ת הרשב"א א תכח.
⁸ ראה סעיף קיז. וראה שו"ת צמח צדק ב: "נשאלתי מקהל שמנהגם מעול' לעשות כל הסכמת הקהל בקבלות הרב והחזן והשמש על פי הסכמת כל פורעי המס. וכן ברירת ראשי וטובי הקהל וגבאים ודיינים ושמשים. על פי האנשים בוררים העולים מתוך הגורל מכל פורעי המס. ועתה רוצים מקצת נכבדי העיר לעשות מנהג חדש... ומה שרוצים להביא ראיה מן שאר קהילות גדולות שנהגין כן, הא לאו מילתא הוא, אין מביאין ראיה ממקום למקום - נהרא נהרא ופשטיה". וראה סעיף קיח הערה 7.
⁹ ראה סעיף קיט.
¹⁰ ראה סעיפים קיז קיח.
¹¹ ראה סעיפים קה קו.
¹² ראה, לדוגמא, תקנות מדינת מעהרין, ועד גאיי ת"י לפ"ק קפט. וראה סעיף קה.
¹³ ראה סעיפים קכז - קלא קלז.
¹⁴ ראה סעיפים כ כב כג.
¹⁵ כלבו קמב. וראה שו"ת הר"י מיגאש קסא, שציבור אינו רשאי להעניש שלא מן הדין.

מקור הסמכות של תושבי העיר

- שותפים פוסק הרשב"א: "... שהצבור כשותפים הם בכל העניינים המוטלים על הצבור ובכל המנויים שצריכים לצבור".¹⁶
- מלך כותב המלבי"ם: "ועזרא לא היה לו כח להעניש רק על דין תורה, והוא היה צריך להפחידם עתה בעונשין יותר חמורים שעל זה יש כח להכלל אם יקבלו הדבר בשבועה, שאז הכלל יש להם בזה דין מלך שיכול להעניש בעונשים יותר מן הדין".¹⁷
- בית דין פוסק הרשב"א: "שרוב כל העיר ועיר אצל יחידהם, הם כבית דין הגדול אצל כל ישראל".¹⁸ פוסק הריב"ש: "אבל מה שעושין בני העיר בעירם, לענין תקנותיהם, הרי הם כבי דינא דרב אמרי ורב אסי ועדיפי מינייהו".¹⁹ פוסק החזון איש: "ואפשר שזו תקנת חכמים ליתן לבני העיר כח בית דין...".²⁰
- כח הציבור.²¹

לתושבי העיר אין סמכות לפסוק בעניני איסור והתר. פוסק הריב"ש: "וכי יכולין הקהל להתיר האסור?"²² פוסק הרשב"ץ: "היאך יסכימו הרבים להתיר את האסור? כל מי שמסכים להתיר זה כמסכים לעשו עבירה אחת בכינופיא".²³ פוסק המהרש"ם: "דאיך נימא דהמון עם ועם הארץ יהיה בידם לאסור את המותר מדינא?"²⁴

כאשר תושבי העיר יושבים בדין עליהם לדון בהליך משפטי ראוי.²⁵

גם כיום יש לציבור סמכויות מלאות.

¹⁶ שו"ת מהר"ב אשכנזי כד. וראה שו"ת מהרשד"ם חו"מ תכא; שו"ע חו"מ קעו כה; שו"ע חו"מ קסג ג בהגה; שו"ת חוות יאיר קנו; עבודת משא א ב ס"ק ה; שו"ת מהר"ם שיק או"ח לד; אורח משפט הלכות דיינים ב; חשוקי חמד ב"ק עמ' ריד. ראוי לציין שהרמב"ם פוסק את דיני תושבי העיר בהלכות שכנים פרק ו. על משמעות הקביעה שבני העיר שותפים ראה סעיף ק"ח הערה 22.

¹⁷ מלבי"ם עזרא י ב – ג. וראה שו"ת היכל יצחק או"ח לו: "... ואם כי מלחמת מצוה צריך שתוכרו עפ"י המלך, ואין לנו מלך, אבל הציבור כולו או רובו... יש לו הסמכות של מלך ישראל".

¹⁸ שו"ת הרשב"א ה קכו. וראה ביאור הגר"א שו"ע חו"מ קסג א ס"ק ט: "... שכל השותפין בעניני שותפתן הן כבית דין הגדול...". וראה נתיבות המשפט חו"מ קעח משה"א ביאורים ס"ק ג: "ואפילו בשנים שאינן שותפין, כל שיש דבר שהוא מוכרח לשניהן ואין האחד רוצה לעשותו יכול השני לכפותו".

¹⁹ שו"ת הריב"ש שצט. וראה שו"ת הרא"ם נג. וראה תוס' בבלי נדרים כז ב ד"ה והלכתא אסמכתא קניא: "אוריית שלכך נהגו לאסוף כל בני העיר בשעת שידוכין היינו כי היכי דליהו בית דין חשוב...". וראה סעיף כב הערה 20.

²⁰ חזו"א בבא בתרא ד ח.

²¹ ראה שו"ת הריב"ש שצט: "... אבל כל ב"ד קבוע בעירו, יכול להפקיע ממון, וכ"ש הקהל". מכאן, שלדעת הריב"ש יפה כח הקהל מכח בית דין. משמע מדבריו שהוא אינו סובר כהחזו"א.

²² שו"ת הריב"ש סא.

²³ שו"ת תשב"ץ ב קלב בשם הרשב"א. וראה סעיף ב.

²⁴ משפט שלום, קונטרס תיקון עולם סימן רלא ס"ק כט. וראה קובץ אגרות לבעל חזון איש א לא: "... נשללה ההוראה מן ההמון אף בדברים שאסור והמותר מפורסם בתכלית הפרסום, ונתנה לחכמים שבכל דור...".

²⁵ ראה כלבו קמב. וראה סעיפים שלב - שדמ.

כ. בית דין עירוני**לבית דין זה התפקידים הבאים¹**

- ישיבה בדין²
- הפצת תורה³
- חיזוק שמירת מצוות⁴ וסיוע לקיומן⁵
- אכיפת קיום מצוות⁶
- מניעת נזק מציבור ומיחידים⁷
- קביעת הסכום שעל כל אחד לתת לקופת הצדקה⁸
- הגנה על יתומים ועל חסרי ישע⁹
- פעילות בשליחות כל ישראל¹⁰ בכל עת שיש צורך לפעול לחיזוק הדת ולתיקון העולם¹¹

¹ על המצוה למנות בית דין בכל עיר ראה סעיף כג. יש לעיין, האם מקיימים מצות מנוי שופטים, כשיש לבית דין סמכות למלא רק חלק מהתפקידים שאמורים להיות לו. וראה סעיף כב הערות 15 18 26 וכן סעיף כג.

² ראה א"ת ערך בית דין. וראה סעיף כג. על תפקידי מרא דאתרא ראה סעיף כא.

³ ראה שו"ת מהרשד"ם אבה"ז קצה: "דלא חזינן בכללי תלמודא דמיקרי ב"ד אלא היושב בישיבה ודן ומרביץ תורה ביניהם". וראה מלבי"ם דברים יז ח: "... והם יהיו ג"כ המורים את העם את כל דברי התורה".

⁴ ראה ספר המצוות לרמב"ם עשה קעו; רמב"ן על שמות יח כ. וראה ספר החינוך תצא: "וישתדלו תמיד בתועלת חבריהם הסמוכים עליהם ללמדם דרך האמת". וראה יסוד ושורש העבודה שער הכולל סוף פרק ז: "וההוכחה דבר שבחובה היא ביותר על רועי ישראל, דיני העיר, כי להם דבר המשפט לעיין במלי דמתא". וראה סעיף רלט.

⁵ על בית הדין למול תינוק שלא נימול על ידי אביו, ראה רמב"ם א א – ב. על מדידת מקואות ראה בבלי מועד קטן ה א. וראה שו"ת דברי מלכיאל ה סד התמה מפני מה הרמב"ם השמיט הלכה זו. על סימון קברים למניעת טומאה בשגגה ראה רמב"ם טומאת מת ח ט. על חובת בית דין לבדוק יחוס כהנים ראה רש"י בבלי כתובות כה א ד"ה נשיאות כפים בבבל. על שכירת פועלים וטיפול באוצר בית דין בשנה השמיטה ראה תוספתא שביעית ח א.

⁶ על עקירת כלאיים ראה רמב"ם כלאים ב טו – טז. על מניעת זנות ראה פירוש הרמב"ן על התורה דברים כג יח; ספר החינוך תקע. וראה רמב"ם סוטה י יא. ראה סעיף רמא.

⁷ על אחריות בית דין לתקינות הדרכים ראה סעיף רפב. על אחריות ב"ד למתן רשיונות לרופאים ראה שו"ע יו"ד שלו א. ראה רמב"ם שמיטה ויובל יב ז: "הגיע יום י"ב חדש ולא נמצא הלוקח לפדות ממנו הרי זה מניח מעותיו בב"ד". על מינוי אפוטרופוס לרכושם של שבוי ושל מי שברח מחמת סכנה, ראה רמב"ם נחלות ז ו.

⁸ ראה יד רמה בבא בתרא ח ב, שבית דין קוצב כמה צריך כל אחד לתת וגבאי צדקה מחליטים על החלוקה. וראה פירוש בעל הטורים על התורה ריש פרשת שופטים: "בכל שעריך" – בכל שאתה משער ממון חבירך, הן למסים הן להטיל צדקה".

⁹ ראה עמק הנצי"ב על ספרי דברים יד כח. וראה סעיף ער.

¹⁰ ראה שו"ת חתם סופר חו"מ קעו. מדבריו למדנו שלכל בית דין שני תפקידים. א. לשבת בדין ולפסוק הלכות. כשהוא ממלא תפקיד זה הוא פועל באופן עצמי כדיין וכמורה הוראה. ב. לפעול לחיזוק שמירת תורה ומצוות. תפקיד זה מוטל מעיקר הדין על כל אדם מישראל מכח חיוב הערבות, ובית דין פועל במסגרת תפקיד זה כשליח ציבור. על שני תפקידי בית הדין ראה בספר שעורים לזכר אבא מרי ז"ל עמ' ריג – רכא. יש לחקור אלו מתפקידי בית הדין מסורים אך ורק לו ואין לשום גוף אחר סמכות לעסוק בהם, ואלו מתפקידיו יכולים גם אחרים למלא, ואם מסיבה כל שהיא יד בית דין אינה תקיפה רשאים ומצווים אחרים לעסוק בהם. וראה חוקות הארץ א עמ' 137 לראייה קוק, וראה סעיף י הערה 14. כיוצא בזה, יש לברר אילו תפקידים צריכים הדיינים למלא באופן אישי ואילו תפקידים הם רשאים למלא באמצעות שליח. וראה

לבית הדין הסמכויות הבאות

- ענישה ושימוש באמצעי אכיפה¹²
  - פוסק הרמב"ם: "וכן יש לדין... ולהשביע באלקים בעל כרחו שלא יעשה..."¹³.
  - קבלת תקנות¹⁴
  - מנוי שוטרים, פקחים¹⁵ ובעלי תפקידים נוספים¹⁶ ופיקוח עליהם¹⁷
- בית דין עצמאי לקבל החלטות לפי שיקול דעתו. אסור לאף אחד לאיים על הדיינים או לנסות להשפיע עליהם בדרכים אחרות.¹⁸

עיון מדוקדק בספרי השו"ת ובפנקסי הקהילות מוכיח, שבקהילות רבות התפתח תהליך שהביא לכך שתפקידי בית הדין חולקו בין שלושה גופים שלטוניים. קהילות רבות הקימו שני בתי דין. באחד ישבו תלמידי חכמים והוא פסק בדיני ממונות.¹⁹ בבית דין שני ישבו פרנסי הקהילה²⁰ והם

בבלי יבמות קא ב: "וקראו לו ולא שלוחם". וראה כלי חמדה פרשת נשא עמ' 41 החוקר מאיזה דין בית דין מקנא במקום הבעל.

¹¹ על חובתו להשכין שלום ראה ספר החינוך תצא. על הפרדת רשויות ראה סעיף קנב ובעיקר הערה 36.

¹² ראה בבלי כתובות פו א: "אבל במצות עשה, כגון שאומרין לו עשה סוכה ואינו עושה, לולב ואינו עושה, מכין אותו עד שתצא נפשו". וראה רמב"ם מתנות עניים ז י: "מי שאינו רוצה ליתן צדקה או שיתן מעט ממה שראוי לו, בית דין כופין אותו... ויורדין לנכסיו בפניו...". וראה סעיפים שמח – שנד.

¹³ רמב"ם סנהדרין כד ח.

¹⁴ ראה שלטי גבורים בבלי בבא בתרא דף מה א מדפי הרי"ף: "מההיא דמעמידים אגרדמים יש להוכיח שיש לבית דין לפקח על עסקי הקהל ולתקן תקנות כפי הצורך". וראה ראשית חכמה פרק הדינין: "הקב"ה הזהיר את ישראל למנות שופטים שדין דין אמת לאמתו ועובדין בצרכי צבור וגודרין להם את הפרצות ויתקנו את המקולקל".

¹⁵ ראה סעיף רמא.

¹⁶ ראה מרדכי בבלי תענית תריח בשם התוספתא: "אי זהו יחיד כל שמינוהו בית דין פרנס וכו' ", ובתוספתא שלפנינו ליתא. וראה תוספתא כפשוטה תענית עמ' 1070 - 1071. גם גבאי צדקה מכונים בלשון חז"ל בשם פרנסים, ראה ירושלמי פאה ח ו. על אחריות בית דין למנוי גבאי צדקה ראה נתיבות המשפט, משפט האורים עב ס"ק יט.

¹⁷ ראה משיב מלחמה שער א עמ' לה: "... שאם מינה הציבור גבאים הממונים על כך, האחריות נופלת על הממונים הישירים מטעם הציבור. אבל אין זה מפקיע את אחריות בית הדין שבעיר, שיש עליו תמיד 'אחריות - על' כאחראי לביצוע כל מצות התורה המוטלות על הציבור". לדוגמא, על בית דין למנות אפוטרופוסים שיעסקו בצרכי יתומים - ראה שו"ע חו"מ רצ - ובנוסף לכך על בית הדין לפקח על האפוטרופוסים ולהדריך אותם כיצד לנהוג במצבים מיוחדים. וראה הריטב"א בבלי גיטין נב א: "ודוקא בכל שעה כדי שיראו בית דין באותה שעה שיש תועלת בדבר... אבל ליתן רשות בתחלתן שיעשה מה שירצו בזה אין רשות לבית דין לעשות, ואם נתנו להם רשות לא עשו ולא כלום".

¹⁸

¹⁹ מלבד בתי הדין שעסקו בענייני ממונות פעל בכל עיר בית דין העוסק בענייני איסור והתר ודרך כלל עמד מרא דאתרא בראשו. על הסיבות לצמצום סמכויות בתי הדין ראה סעיף כב הערה 15. יש לציין, שגם בהלכות דעות ד כג וגם בהלכות סנהדרין א י, אין הרמב"ם מונה פרנסים, טובי עיר וכד' בין חשובי העיר. במחזור ויטרי מופיעה לראשונה תקנה הקובעת שהפרנסים אינם כפופים לבית הדין, ראה סעיף כב הערה 24. וראה סעיף כב הערה 10.

²⁰ לא בכל הקהילות ישבו הפרנסים בדין. ראה, לדוגמא, פנקס קהל קאסאלי מונפיראטו החלטה תריא משנת שצ"ח לפ"ק, בדבר מנוי שני סוגי בית דין. בית דין העוסק בענייני הציבור ובית דין העוסק בדברי ריבות. הפרנסים שם לא ישבו בדין.

ישבו בדין בנושאים שיש להם השלכות ציבוריות²¹ ועסקו בכל ענין ציבורי המוטל על בית דין עירוני.²²

גם מרא דאתרא היה שותף להנהגת העיר מאחר והוא מילא אחדים מתפקידי בית הדין.²³

גם כיום מצוה למנות בכל עיר בית דין.²⁴ לפרנסים כיום אין סמכות לשבת בדין כפי שהיה נהוג בקהילות²⁵ ולכן היה ראוי שדייני בתי הדין יעסקו הן בדברי ריבות שבין אדם לחברו והן בכל עניני הציבור, אולם השלטון מצמצם מאד את סמכויות בתי הדין ואין יד ישראל תקיפה לישים זאת.²⁶ בנתונים אלה על בתי הדין לעשות כמיטב יכולתם במסגרת סמכויותיהם. כותב הרב חיים דוד הלוי: "... ומכאן נלמד לדייני ישראל לדורותיהם, שתפקידם החשוב ביותר הוא הדרכת העם בדרך התורה, ורק לאחריו בא תפקיד הענשת הפושעים הסרים ממשמעתם".²⁷ כותב הרב שטרנבוך: "שתפקידם אינו רק להורות בדיני תורה וסידור גיטין ולפסוק הוראות, אלא גם למלאות חובתם כנציגי עם ישראל לעמוד על המשמר על עניני הדת ולסתום כל פירצה, על פי הדרך שהורונו גאוני ארץ וקדושי עליון בעיה"ק מדור דור".²⁸

פוסק הרמב"ם: "המלך המשיח עתיד לעמוד... וחוזרין כל המשפטים בימיו כשהיו מקודם".²⁹

²¹ ראה שו"ת הרד"ך בית יח: "וטובי הקהל בזמן הזה במקום ב"ד הם". וראה שו"ת מהרשד"ם אבהע"ז קצה. וראה שו"ת חו"מ: "... או טובי העיר שהמחוס ב"ד עליהם". וראה פנקס ועד ק"ק פאדוואה א החלטה ג משנת של"ח לפ"ק: "... שמהיום והלאה הפרנסים יהיו דייני קהל מקק"י כאן מכל דברי צרכי הקהל והדומה לכך". וראה סעיף כה הערה 14. חלוקת התפקידים בין בתי הדין ובין הפרנסים לא היתה זהה בכל הקהילות, ראה בתי הדין וסדריהם אחר חתימת התלמוד עמ' 86 – 92. על פרנסים כדיינים ראה סעיף כה.

²² ראה סעיף רמא הערה 35; סעיף רס הערה 25; סעיף ער הערה 39; סעיף רעט הערה 45. על הטעם לפיצול בתי הדין ראה סעיף כב הערה 15.

²³ ראה סעיף כא.

²⁴ ראה סעיף כג.

²⁵ ראה סעיף כה.

²⁶ נחלקו הדעות עד כמה ראוי לבתי דין רבניים האידנא לעסוק בעניני ציבור הקשורים למקרים הנדונים בפניהם. ראה הרב אברהם שרמן, "סמכותו של בית דין לדון בעניינים ציבוריים", תחומין כה עמ' 243 - 246. וראה דעה שונה, הרב שלמה דיכובסקי, "בית דין הוא אביהם של ישראל", תחומין כה עמ' 247 - 248. בכל מקרה אין לבית דין רשות לפסוק בניגוד לתקנת הקהל, ראה סעיף כב הערה 27.

²⁷ דבר המשפט, דברי פתיחה. על סמכויות בתי הדין הרבניים האידנא ראה סעיף ד הערה 14.

²⁸ ראה שו"ת תשובות והנהגות ג תלא.

²⁹ רמב"ם מלכים יא א. וראה משנה עם פירוש הרמב"ם סנהדרין א ג. יש לדון אם בימות המשיח יהיה בית דין אחד שיעסוק בכל צרכי הציבור או שבכל עיר יהיו שני בתי דין, כפי שהיה נהוג בקהילות. לאור דברי המהר"ם שיק המובאים בסעיף כב הערה 15, נ"ל שבערים שיושב בהן בית דין של כ"ג הדין דיני נפשות אין סיבה שהוא לא יעסוק גם בעניני הציבור. מסתבר שגם במקרה כזה אין מניעה שיוקם בית דין של פרנסים, וחלוקת התפקידים השלטוניים בעיר תהא דומה לחלוקת התפקידים במדינה בין סנהדרין ובין מלך. על הפרדת רשויות בימות המשיח ראה סוף סעיף קנב.

כא. מרא דאתרא¹

קיימות שלש אפשרויות לגבי מנוי מרא דאתרא

- א. בישוב קיים בית דין והעומד בראשו משמש גם כמרא דאתרא.²
  - ב. בישוב קיימות כמה קהילות ולכל אחת מהן מורה הוראה או בית דין. במקרה כזה מצוה למנות רב הממונה על כולם.³ כותב המשפטי שמואל: "... והיו מתנהגים כל קהל וקהל כעיר בפני עצמה ובמשך הזמן באופן זה ימים ושנים. והיום שנה אחד ראינו לחבר את האהל להיות אחד שיהיו כל הממונים נמשכים אחר רוב ממוני הקהילות ובעל תורה אחד עליהם על פיו יחנו ועל פיו יסעו..."⁴.
  - ג. בישוב אין בית דין. כותב הפלא יועץ: "ראוי לכל קהל ישראל אפילו אם ה"ן צבור עני, ידחקו עצמם לענין זה להיות להם ראש ומנהיג, 'ולא תהיה עדת ה' כצאן אשר אין להם רועה'".⁵ הרב ברודו, מרבני קושטא, פוסק: "מאחר שאין בעיר ת"ח מומחה שורה להם את הדרך ילכו בה ואת המעשה אשר יעשון... ובדאי שאסור לדור בעיר הזאת אשר היא בודאי מלאה גזל הוות בקרבה ולא ימיש, גם בלא דעת יאכלו דבר האסור ויהיה במחשך מעשיהם, וכי יפלא מהם דבר למשפט דיני ממונות שהם מקצוע גדול בתורה מי חכם ויבן אלה נבון וידעם לדון דין אמת".⁶ פוסק מהריט"ץ: "כל קהל ועדה מישראל שאין שוכרין ומביאין עליהם חכם ונבון שיהיה חכם גדול בחכמה ויראת חטא, הוה להו כעוברים בלאו 'ולא תהיה עדת ה' כצאן אשר אין להם רועה'".⁷
- כמעט בכל הזמנים ובכל תפוצות ישראל השתדלו למנות רבנים לקהילות. כותב מהרח"ש: "... שכבר נהגו בכל העיירות ליקח רב וחכם מנהיג עליהם, ואם לפעמים יקרה

¹ ראה בבלי נדה כ ב, שר' אליעזר מכונה בשם מרא דארעא דישראל, על שום שהיה בקי מכל חבריו. וראה א"ת ערך חבר עיר שיש אומרים שחבר עיר הנזכר במשנה הוא למעשה מרא דאתרא. הכנוי מרא דאתרא נזכר רק באחרונים, ראה, למשל, שו"ת חוות יאיר קצא ושו"ת חכם צבי א. לעיתים הוא מכונה גם בשם מריה דאתריה או מר באתריה. במזרח מרא דאתרא היה מכונה בשם מרביץ תורה. בלשון הפוסקים הוא היה מכונה גם בשם מורה צדק, הרב הכולל, חכם העיר ובכינויים נוספים.

² ראה מנחת אברהם לט: "אבל מה שמצוים במצות עשה דשופטים ושופטים, זה אינו מתקיים אלא בשלשה לפחות, אבל לא ביחיד".

³ ראה "הגדול" ממיינסק עמ' 95: "... כי מיום שמת הגאון... התחלקה העיר לשלישיה לאמר היא היתה תחת הנהגת שלשה מו"צים... ומפני ששונים היו הרבנים האלה בתכונותיהם והשקפותיהם ולא יכלו לבא להסכמה אחת בהנהגת העיר, קרו לפעמים סכסוכים והפרעות, ובבית המטבחים רבו השערוריות: השו"בים היו אדונים לעצמם, הממונים והמשגיחים אדונים לעצמם, ועל כלם גברה יד הקצבים מבלי היות עליהם יד עליונה ומוראה של רבנות שמשאתה (!) יכרעו כולם. דעת הקהל לא היתה נוחה מכל זה, ויתעורר החפץ בלב העם להשיב הרבנות לקדמותה ולמסרה ביד אחד המיוחד". וראה סעיף יד.

⁴ שו"ת משפטי שמואל סה.

⁵ פלא יועץ ערך משפט ודין. במקרה כזה מיעוט כופה את הרוב להביא מרא דאתרא ראה שו"ת תורת חיים ג ל; שו"ת עין משפט יו"ד ה.

⁶ שו"ת עדות ביהוסף ב מא. על הרב אברהם בן אליהו ברודו ראה שם הגדולים מערכת ספרים קיט.

⁷ שו"ת מהריט"ץ החדשות קלג. וראה שו"ת חתם סופר או"ח רו.

שעומדים בלי מנהיג, הוא משום שאינם מוצאים רב הגון ונוח להם, או שאין בידם יכולת כדי לספק וליתן שכרו".⁸

במערהין החליטו: "בקהלות קטנות אשר אין להם רב ומורה צדק... על זה יהי נא עיני אדמיו הג' הרב מדינה נר"י פקוחות לפקח ולהזהיר אותם באזהרות ועונשים שיקבלו איזה מורה צדק אשר יוכשר בעיניו שראוי והגיע להוראה".⁹

תפקידי מרא דאתרא

- ישיבה בדין¹⁰
- פסיקת הלכה¹¹
- הרבצת תורה¹²
- חיזוק שמירת מצוות¹³
- כותב הרב וויינברג: "... לדאוג לחולים לעניים ולזקנים, לכושלים ולנדכאים, בין במובן החמרי ובין במובן הנפשי והמוסרי...".¹⁴

בכמה קהילות היו למרא דאתרא תפקידים נוספים

- ראש ישיבה במערהין החליטו: "כל קהלה וקהלה שיש בה למ"ד ב"ב שהם בסכום... מחוייבת להחזיק מורה צדק אב"ד שיהא תופס ישיבה...".¹⁵ בוירונה החליטו: "הננו מקבלים ושמים עלינו לראש שר ושופט ומורה הגאון מהר"ר... והוא יהיה ראש ישיבה פה וירונה...".¹⁶
- פיקוח על מדות ומשקלות¹⁷
- חקיקה וענישה כותב הרב נתן נטע מהנובר: "וכבוד גדול היה לראש הישיבה ולא המיר איש את פיו ובלעדו לא הרים איש את ידו ואת רגלו... והיה בידו מקל ורצועה להכות

⁸ שו"ת תורת חיים ג ל. על מקומות וזמנים שבהם לא מינו מרא דאתרא ראה הרבנות באיטליה בתקופת הרנסאנס פרק ג ובמיוחד סעיף 11. וראה החברה היהודית בערי האימפריה העות'מאנית במאה הי"ז עמ' 189. וראה סעיף רמו.

⁹ תקנות מדינת מעהרין ועד בודשפיץ ת"פ לפ"ק תקע (ב).

¹⁰ ראה שו"ת תורת חיים ג ל: "... לדון בין איש לרעהו שהוא יסוד ועמוד שהעולם מתקיים עליו". וראה פנקס קהל קאסאלי מונפיראטו החלטה מב משנת ש"נ, שכל מי שעובר על תקנות הקהל יעמוד לדין לפני מרא דאתרא.

¹¹ ראה שו"ת תורת חיים ג ל.

¹² וראה לפרקים עמ' רפח: "קודם כל, על הרב להרביץ תורה בישראל, ולהעמיד תלמידים הרבה". ראה כתבי הרבנות, "כתבי מנוי לרבנות", זכור לאברהם קובץ תורני תשנ"ט עמ' תקכד - תריד. כתב מנוי לבעל הפני יהושע בברלין ראה פנקס קהילת ברלין 63.

¹³ ראה שו"ת תורת חיים ג ל.

¹⁴ לפרקים עמ' רצ. וראה משא חיים ב ערך אפוטרופוס שהרב ממונה למנות אפוטרופוס ליתומים.

¹⁵ פנקס מדינת מעהרין ועד גאיי ת"י לפ"ק א. ראה שו"ת תורת חיים ג ל: "שנית יועיל לקחת הרב להרחיב גבולו בתלמידים הראויים וההגונים לקבל מתורתו וחכמתו, ויעשה ויצליח לעשות פרי למעלה ויגדיל תורה ויאדיר".

¹⁶ פנקס קהל וירונה א כז.

¹⁷ ראה פנקס מדינת ליטא ועד תקכ"א לפ"ק תתקסד (ז).

וללקות ולקנוס ולעשות חרפות לעוברי עבירה ולתקן תקנות ולגדור גדר ולהפריש מאיסורים¹⁸.

- קביעת יעודי הקנסות¹⁹
- אישור מנויים תורניים²⁰
- פיקוח על העוסקים במילי דשמיא²¹ - סופרי סת"ם,²² מפעילי מקואות וכד'
- פיקוח על הכשרות²³ בליטא החליטו: "וכל שוחט אשר במדינתנו מחויב לבא על כל פנים פעם א' בשנה לפני אב"ד שבקהילתו... להיות תוהה על קנקנו..."²⁴
- מכירת חמץ²⁵
- הענקת תארי מורנו או חבר²⁶
- מנוי מורים²⁷
- פיקוח על מערכת החינוך²⁸ בפוזנא תקנו: "חוב על גאון אב"ד להבחין הנערים הלומדים גפ"ת בכל יום וי"²⁹.
- פירוש תקנות העיר³⁰
- הסכמה לתקנות העיר³¹ כותב המהר"ח פאלאגי: "מנהג פשוט בכל הקהילות שאין מסכימין שום הסכמה גדולה וקטנה בלתי רשות החכם המרביץ תורה... וצריכים לחתום כל הרבנים, שאפילו יהיו בעיר ל' רבנים בעיני דעת כולם"³².

¹⁸ יון מצולה עמי' 87.

¹⁹ ראה פנקס מדינת ליטא ועד שפ"ח לפ"ק רט.

²⁰ ראה פנקס קהל טיקטין 121, דיווח מפורט על מנוי המגיד בהסכמת מרא דאתרא.

²¹ ראה שו"ת חמדת שלמה, תולדות חמדת שלמה לט, בהרחבה.

²² ראה פנקס מדינת ליטא ועד תקי"א לפ"ק תתקסז (ז).

²³ ראה פנקס ועד ארבע ארצות מו משנת שס"ז לפ"ק: "יכריזו בכל הקהלות שלא יעשה שום אדם גבינה וחמאה בכפרי למכור ליהודים, עד שיבוא תחילה לפני האב"ד שלו. ואותו הרב יחקור אחר מעשה ואם הגון הוא ויתן בידו כתוב וחתום". וראה תקנות מדינת מעהרין ועד גאיי ת"י לפ"ק רעח: "בכל קהלה וקהלה מחוייבים להשגיח על כל מיני מאכל ומשקה שמביאים מקהלה אחרת לאותו קהילה... כגון בשר יבש, שומן אווזות, גבינה חמאה וחלב, פירות יבשים לפסח וכיוצא בזה. ובכל קהלה שיש שם רב מחוייב הרב להשגיח על זה". וראה שם שם רעד, שעל הרב לפקח על יצור היין.

²⁴ פנקס מדינת ליטא ועד שצ"ב לפ"ק רנח. וראה שם ועד שצ"ט לפ"ק שנט, שעל אב"ד שבכל קהילה לבדוק את החלפים של השוחטים. ראה ערוך השלחן יו"ד א כט, וראה שם יו"ד יח; וראה שו"ת שאילת יעב"ץ ב קצו על המנהג שהשוחטים באים לפני הרב מדי פעם "לנסותם". המקור לכך הוא הגמרא בבלי עירובין סג א: "רבינא סר סכינא... ורש"י שם.

²⁵ ראה המועדים בהלכה, פסח, ד. מכירת חמץ והשתלשלותה עמי' רנב, שרק בדורות האחרונים הנהיגו שמרא דאתרא מוכר את החמץ. כיו"ב הרב היה אחראי להסכם שבין יהודי ובין נכרי השותפים בעסק בכל הנוגע לעבודת הנכרי בשבת, ראה ערוך השלחן או"ח רמד כד. וראה תקנות מדינת מעהרין ועד גאיי ת"י לפ"ק רנו.

²⁶ ראה תקנות מדינת מעהרין, ועד גאיי ת"י לפ"ק קלז ושם קמב. וראה שו"ת חתם סופר חו"מ קסג: "קבלתי ממורי הגאון זצ"ל שהוא חרם קדמוניי שלא לקרות בשם החב"ר מי שאינו מוסמך מהרב". וראה סעיף יז הערה 19 והערה 21.

²⁷ ראה מקורות לתולדות החינוך בישראל א עמי' 340 תקנה מקהילת אשאפנבורג משנת תק"ל לפ"ק.

²⁸ ראה מקורות לתולדות החינוך בישראל א עמי' 419 תקנה מאמשטרדם משנת תצ"ה לפ"ק.

²⁹ פנקס הכשרים של קהילת פוזנא החלטה תשעא משנת תט"ו לפ"ק. וראה "כתבי מנוי לרבנות", זכור לאברהם קובץ תורני תשנ"ט עמי' תקכד - תריד, תקפה.

³⁰ ראה פנקס הכשרים של קהילת פוזנא קעב החלטה משנת שצ"א לפ"ק, וראה גם שם א' רטז החלטה משנת תנ"ב לפ"ק; שם א' רנב החלטה משנת תל"ג לפ"ק. וראה תקנות מדינת מעהרין, ועד גאיי ת"י לפ"ק רצב.

- הטלת וטו על תקנות העיר כותב הרלב"ח: "ואם כן הרי הוא חכם ומנהיג וצריך שיסכים הוא בתקנותיכם ובאופן אחר אינן קיימות...".³³ פוסק החתם סופר: "אך באשר התייעצו עמו והיה התקנה שלא לרצונו, אם כן מסתמא ידע והבין שאין נכון לתקן התקנה ההוא... כיון שלא נתרצה אדם חשוב הגאב"ד נ"י, ויש כח ביד חכמים לעקור דבר מה"ת בשב ואל תעשה, אם כן מחזי כאפקירותא במה שהכריזו איסור בבית הכנסת... תלמיד חכם הממונה פרנס על הצבור נתמנה מכל הצבור... ושוב נתמנו הם על מנת לשמוע בקולו ולהאזין למצותו, על כן כל מה שעשו נגד רצון ישא רוח יקח הבל ואין בו ממש".³⁴ במעריץ תקנו: "כל תקנות הקהלות שנעשה על פי בעל תקנות ובני הקהלה יהי' כחרס הנשבר, אם לא יהי' חתומים עליו חבר העיר או רב או רב הגליל אם אין שם רבי".³⁵
- חתימה על מכתבים רשמיים בליטא החליטו: "קהל ראש בית דין אל יוציאו שום אגרת או כתב בעולם שלא בא עמהם על החתום האב"ד שלהם. ואם יצא כתב אשר לא יהי' האב"ד חתום עליו אין להשגיח בו...".³⁶
- ישיבה בדין בערעורים על גובה השומה³⁷
- הצעת מועמדים לתפקידים ציבוריים³⁸
- פיקוח על רישום בתים ומשכנתאות³⁹
- אחריות בלעדית לקיום שטרות⁴⁰

בכמה קהילות צמצמו את סמכויותיו של מרא דאתרא⁴¹

ברומא תקנו: "... שלא יוכלו לקרות שום רב בלתי רשות הקריאה".⁴²

בזירונה תקנו: "יחויב בכל פעם שיקרא מפרנסי הק"ק... להתועד עמהם, ואם לא יקרא לא יבוא".⁴³

³¹ ראה סעיף קכט. וראה לפרקים עמ' י - יא: "בועד ארבע ארצות הוגבלה השפעת הרבנים הגבלה מרחיקה לכת. משרת 'פרנס הועד' לא היתה שמורה לרבנים... ואילו בליטא נמסרה ראשות הועד כבר בישיבה הראשונה לידי רבה של בריסק. כאן עלו בחלקם של הרבנים כמעט כל המשורות הגבוהות והאחראיות של הועד...".

³² משא חיים מערכת ח אות לג.

³³ שו"ת הרלב"ח צח. וראה סעיף קלז.

³⁴ שו"ת חתם סופר יו"ד ה.

³⁵ תקנות מדינת מעהרין ועד גאיי ת"י לפ"ק רפו.

³⁶ פנקס מדינת ליטא ועד שצ"א לפ"ק רכא.

³⁷ ראה פנקס קהל וירונה א קכו.

³⁸ ראה פנקס קהל וירונה א קמג. היתה לו גם סמכות להגיש הצעות החלטה לפרנסים, ראה לדוגמא שם קו.

³⁹ ראה תקנות מדינת מעהרין ועד גאיי ת"י לפ"ק רלח.

⁴⁰ ראה תקנות מדינת מעהרין ועד גאיי ת"י לפ"ק קסג. ראה פרופ' ראובן בונפיל, "הקהילה היהודית באיטליה בתקופת הרנסנס", קהל ישראל ב עמ' 211, שכדי להגדיל את הכנסתו של מרא דאתרא אפשרו לו למלא תפקידים שאינם קשורים בהכרח למשרתו. וראה הערה 65.

⁴¹ בקהילות אחדות שללו ממרא דאתרא את מעמדו כאדם חשוב, ראה הערה 47 ובסעיף קכט הערה 13. על כפיפות הרב לפרנסים ראה סעיף יד הערה 39. וראה פרופ' ראובן בונפיל, "הקהילה היהודית באיטליה בתקופת הרנסנס", קהל ישראל ב עמ' 213: "הנהגת הקהילות עמדה על איזון עדיף רופף בין נטיית הרבנים לצקת תוכן מעשי בתואר 'מורנו הרב'... לבין נטיית המנהיגים 'החילוניים' שלא לותר על ריבונותם".

⁴² פנקס קהילת רומא תקנה 48 משנת השע"ח. הקריאה הם ששים חברי מועצת הקהילה.

בפאדוואה החליטו: "לא יוכל שום רב ומורה הוראה הדר בפאדוואה לגזור או לנדוט או להחרים על שום אחד יהיה מי שיהיה לאיזה סיבה שיהיה ולא לשלוח שום צווי לשום אחד מקהלינו, כי אם ברצון וברשות שני פרנסיס מן הק"ק יצ"ו לכל הפחות".⁴⁴

בקראקא החליטו: "ואם רב מעיר אחרת או הרבה רבנים ביחד או רבים יכתבו לכאן איזה חרם הן על עסק יחיד הן על עסק רבים מבני קהלתנו יצ"ו, מחוייבים הרבנים מפה ורו"ט וקהל יצ"ו לומר אדרבא ויטילו הם חרם על אותו יחיד או רבים...".⁴⁵

בפרנקפורט כתבו בכתב המנוי של השל"ה: "...שלא יכתוב האב"ד לשררה אחרת או לבי"ד אחרת הן בכתב הן בעל פה בלי ידיעת ורצון החבורה קדישא יצ"ו כלל וכלל...".⁴⁶

בונציה החליטו: "אף אחד מן הרבנים אינו רשאי להיות מעורב בענינים כל שהם של הקהילה, לתת הוראות או פקודות, אלא רק ללמד מה מותר ומה אסור".⁴⁷

בליטא החליטו: "... והאב"ד אל יוציא שום חתימות מתחת ידו ליתן רשות לדרוש ברבים בלא ידיעת והסכמת הראשים יצ"ו".⁴⁸

בטיקטין החליטו: "כל התיקונים הנכתבים בפקודת הקהל ואיזה יחיד יפרש באיזה פירוש אחר לטובת עצמו מה (ש)הוא נגד הקהל... ואין להיחיד שום תביעה על הקהל מחמת זה והרב אל יזדקק לדברי היחיד ההוא".⁴⁹

בפוזנא החליטו: "הרב וזקני החברא אינם רשאים לעשות שום כפיות על הפסק שלהם, רק רב מחויב לשלוח העתק פסח לפרנס החדש, והפ"ה יתן רשות לשמשי קהל לכוף לקיום הפסק".⁵⁰

במעהרין החליטו: "אין כח בשום רב לעשות לעצמו דין באחד שפגע בכבודו רק יתבעו לדין אם פגע כנגדו".⁵¹

⁴³ פנקס קהל וירונה א תכו תקנה משנת שד"ס לפ"ק.

⁴⁴ פנקס ועד ק"ק פאדוואה א ריב, החלטה משנת שמי"ה לפ"ק. כעבור זמן מה, בהחלטה תרצא, הותר לרב לגזור, לנדוט ולהחרים וכו' לאפרושי מאיסורא. וראה קדמוניות מפנקסאות ישנים עמ' 19, תקנה משנת שני"ה. וראה "כתבי מנוי לרבנות", זכור לאברהם קובץ תורני תשנ"ט עמ' תקלב, כתב הרבנות של השל"ה. וראה שו"ת מהרשד"ם יו"ד פב: "וכתבתי שם ז"ל ועל ענין ההסכמה אשר יש להם שלא יוכל שום אדם לנדוט לאחר אם לא ברשות הגזברים האמת כי נראה לפי הסברא ודעת התורה שהסכמה זאת ראוייה לישרף כספרי מיניים אם מפרש בה שאפילו חכם העיר לא יוכל לעשות כן...".

⁴⁵ קדמוניות מפנקסאות ישנים עמ' 19, תקנה משנת שני"ה.

⁴⁶ "כתבי מנוי לרבנות", זכור לאברהם קובץ תורני תשנ"ט עמ' תקלג. כתב המנוי הוא משנת שס"ו.

⁴⁷ A Separate Republic עמ' 260 תקנה משנת שע"ו. וראה מדבר תהפוכות עמ' 94: "שזה הדבר למיגדר מילתא נוגעת לטובי העיר, ושעליהם הדבר הזה לעשות, ולא לרבנים, אשר אין כח בהם בדבר הקהל כבתקנות כי אם בדברי איסור והיתר...".

⁴⁸ פנקס מדינת ליטא, החלטות ועד שפ"ח לפ"ק קל.

⁴⁹ ראה פנקס קהל טיקטין 250 יב, תקנה משנת תל"ח.

⁵⁰ פנקס הכשרים של קהילת פוזנא ב' קנו החלטה משנת תצ"ז לפ"ק.

⁵¹ תקנות מדינת מעהרין ועד גאיי ת"י לפ"ק קמט. וראה סעיפים רג רד.

במיץ, הכפיפו ראשי הקהל את הרב להנהגתם בקבעם מספר תנאים בכתב הרבנות שהעניקו לבעל השאגת אריה.

"אם ה"ה הקהל י"ץ רוצים לתקן איזה תקנה שהיא למיגדר מילתא או לאפרושי מאיסורא ורוצים שאב"ד יסכים עמהם בחרם, אזי מחויב להסכים עמהם וגם לחתום עמהם ואין האב"ד ראשי לנדוד ולהחרים שום אדם כי אם בהסכמות ה"ה הקהל י"ץ".⁵²

"אין האב"ד ראשי ליתן סמיכות חבר או מורינו... בלי רשות ורצון ה"ה הקהל י"ץ".⁵³

"האב"ד אין לו רשות ליתן לשום אורח או תושב לדרוש ברבים בלי רשות ה"ה הקהל י"ץ".⁵⁴

מקור הסמכות של מרא דאתרא

- פוסק כנסת הגדולה: "חוק המוסר לשמוע לקול מריה דאתריה".⁵⁵
- כותב הקובץ שיעורים: "כח בית דין שבעיר אחת על כל בני העיר ככח בית דין הגדול על כל ישראל".⁵⁶

בקהילות היתה חלוקת תפקידים ברורה בין פרנסי הציבור ובין מרא דאתרא.⁵⁷ בכמה קהילות היו קיימים מנהגים שקבעו את גדריה של חלוקה זו. בקהילות אחרות נקבעה החלוקה בתקנות הקהילה או בכתב הרבנות שניתן למרא דאתרא עם מניו.

לכל מרא דאתרא עצמאות מוחלטת בכל הנוגע לפסיקת הלכה ולפרסומה.⁵⁸ ואסור לפרנסים להכביד עליו או למנוע ממנו מלקיים את המצוה המוטלת עליו להורות על פי דעתו.⁵⁹

על פי התורה, אין מדיחים רב באמצע תקופת כהונתו, וממילא מובטחת עצמאותו.⁶⁰ הכלי יקר אף מתנגד להגבלת תקופת הכהונה של רב: "... מנהג ארצות אלו שמקבלים איזה רב על זמן ידוע כדי שלא יהי' אימתו עליהם ואדרבא אימתם על הרב ועל כן הוא מוכרח להחניף להם כדי שלא ידחוהו".⁶¹

⁵² פרופ' שמעון שורצפוקס, "תנאי הרבנות של השאגת אריה בק"ק מי"ץ, מוריה קסט – ע מנחם אב תשמ"ו עמ' פא – צ סעיף יד. ראה שם סעיף טו, ושם עמ' פח. ההכתרה היתה בשנת תקכ"ו, כמבואר שם. וראה "כתבי מנוי לרבנות", זכור לאברהם קובץ תורני תשנ"ט עמ' תקכד – תריד, תקכה.

⁵³ ראה שם סעיף ו. וראה כתב המנוי של השל"ה, "כתבי מנוי לרבנות", זכור לאברהם קובץ תורני תשנ"ט עמ' תקלב. וראה פנקס ועד ארבע ארצות, הערת המהדיר לסימן תתפב, עמ' 463; מדבר תהפוכות עמ' 38.

⁵⁴ ראה שם סעיף י, עמ' פה.

⁵⁵ שיירי כנסת הגדולה יו"ד רמג ב"י ס"ק יג. וראה סעיף יא הערות 20 – 22.

⁵⁶ קובץ שעורים בבא בתרא רעג. וראה שם שהכונה למרא דאתרא ובית דינו. לא ברור מדבריו אם הממרה את פי מרא דאתרא עובר על לא תסור. וראה סעיף לז.

⁵⁷ ראה, לדוגמא, סעיף כו.

⁵⁸ ראה סעיף מח.

⁵⁹ ראה שו"ת יביע אומר ה' יו"ד א: "ואין לך אלא שופט שבימך, והרשות בידי הרב שבעירו לדון בעניי שו"ב ע"פ דעתו דעת תורה". וראה סעיף ריא.

⁶⁰ ראה סעיף קטו, שאין מורידים משררה. וראה סעיף קיט, שהיה מקובל שממנים רב לזמן קצוב.

⁶¹ כלי יקר דברים יז טו. וראה נתיבות עולם, נתיב הדין סוף פרק ב המובא בסעיף שמ.

אסור לפרנסים לפגוע בשכרו של מרא דאתרא.⁶² קהילות רבות חפשו דרכים להקטין את העול המוטל על תקציבן המצומצם והנהיגו שהכנסת הרב תבוא בחלקה מחברי הקהילה כך שהם ישלמו עבור שירותיו כגון מכירת חמץ, עריכת חופות, טיפול בגטין. בפועל גרם הדבר להקטנת תלותו של מרא דאתרא בפרנסים ולהגדלת עצמאותו.⁶³

קהילה שאין לה מנהיג רוחני כפופה למרא דאתרא של הישוב הקרוב אליה.⁶⁴

קהילה שאין באפשרותה למנות לעצמה רב חייבת למנות מורה הוראה שיפסוק בעניני איסור והתר. ⁶⁵ כותב המשנה ברורה: "ומזה ימלאו רתת ופחד איזה מהעיירות... שאין להם רב ומורה צדק בעירם, ועוון גדול הוא... הלא צריכים לאיש מו"צ שירה להם דיני שבת ויו"ט והלכות פסח החמורה ודיני טבילת מקוה וכל פרטי הלכות נדה ושאר דיני תורתנו הקדושה אשר יעשה אותם האדם וחי בהם".⁶⁶

בקהילות רבות, מינו מורי הוראה למרות שהיה להם רב.⁶⁷ כותב הרב כלפון משה הכהן: "וכן מצוה וחובה על ראשי הק"ק... ובראשם רבני העיר... להמציא בעיר מומחה מיוחד לספיקות של הכתמים וכיוצא, למען ימצא כל אדם למי ישאל ומי ישיבנו בלתי עיכוב על שאלתו, כי כלל גדול הוא בתורה כי... בהיות מורה מיוחד למטרה זו יהיה לו כח זכרון ובקיאיות הרבה בכל הספיקות רובם ככולם לאותו מקצוע הממונה עליו".⁶⁸

בפוזנא החליטו: "הקהל יצ"ו מחוייבים להעמיד דינים קבועים שיפסקו איסור והתר".⁶⁹ כיום בשל התרכזות המגורים בערים גדולות ובשל רבוי הקהילות וההתאגדויות, קיים צורך גדול במיוחד למנות מרא דאתרא,⁷⁰ אולם מצאנו פוסקים שהתנגדו למנוי זה. לדעתם, במציאות שבה רוב הפרנסים אינם שומרי תורה ומצוות קיים חשש גדול שהם ימנו רק רב שיסכים להיות

⁶² ראה שו"ת הרב"ז א קלד; חשוקי חמד יומא קמט.

⁶³ ראה Jewish Self-government in the Middle Ages עמ' 354 תקנה משנת ד' קצ"ב 1432; וראה תקנות חכמי מכנאס תקנה י; וראה פנקס קהילת רומא תקנה 868 משנת התכ"ח, שמינו את הרב לסופר הכותב את החלטות הקהילה, ואף נקבו בשכרו. על ההשלכות של מצב זה על הרבנות ראה פרופ' ראובן בונפיל, "הקהילה היהודית באיטליה בתקופת הרנסנס", קהל ישראל ב עמ' 212. וראה הערה 40. וראה סעיף שט.

⁶⁴ ראה ב"ח טור חו"מ סימן ב. וראה שו"ת חתם סופר חו"מ מא: "אין רב יכול לגזור על מדינה אחרת שיש שם חבר עיר". משמע מדבריו שאם באותה מדינה אין חבר עיר הוא יכול לגזור. בכל מקרה יש תוקף לתקנותיו רק אם זו תקנה או גזירה שהציבור יכול ורוצה לעמוד בה כמבואר בסעיפים שז שי. ויש לעיין אם לדעת הב"ח והחתם סופר הרב צריך להיות מקובל עליהם, ואכמ"ל.

⁶⁵ ראה סעיף ריב. וראה בבלי מו"ק כב ב, שהעוסקים במילי דשמיא של העיר הם הנשיא, אב בית הדין והחכם, ולפי פירוש רש"י שם ד"ה חכם, הוא "ממונה על העיר (וי"ג שבעיר) שמבקשים ממנו הוראה". וראה שו"ת שבט הלוי ז קנו: "והנסיין הראה לי יותר ממאה עדים שאם יש רב פוסק באים לשאול ואם אין רב פוסק אין מתעוררים לשאול רק המעט". וראה רש"י על איכה ב ט ד"ה אין תורה: "אין בהם מורה הוראה".

⁶⁶ משנה ברורה סימן נג כד ביאור הלכה ד"ה שליח. וראה נדחי ישראל פרק יח. וראה פלא יועץ ערך משפט ודין; שו"ת חת"ס או"ח רו; שו"ת דברי מלכיאלו ב ד.

⁶⁷ על חלוקת התפקידים שביניהם ראה סעיף ריא הערות 22 23.

⁶⁸ דרכי משה פרשת מצורע.

⁶⁹ פנקס הכשרים של קהילת פוזנא ד החלטה משנת שפ"א לפ"ק.

⁷⁰ בהצעת החוקה של ד"ר כהן אין מעמד חוקתי למרא דאתרא ולרבנות המקומית. וראה תחוקה לישראל על פי התורה ג עמ' 4 וגם שם עמ' 34, שלדעת הרב עוזיאל יש להזכיר בחוקה המוצעת גם את הרבנות שבכל עיר.

כפוף להם. מטעם זה הורו אותם פוסקים, שבישוב גדול שיש בו כמה קהילות על כל קהילה לבחור לעצמה רב משלה.⁷¹

על תפקיד רב עיר או רב קהילה כותב הרב חיים עוזר גרודז'נסקי: "כל רב צריך לכתת רגליו מעיר לעיר ומבית לבית בשביל שלושה דברים, א. ליסד תלמודי תורה... ב. לדאוג לטהרת המשפחה... ג. לתת עזרה לכל יהודי במצוקתו".⁷²

לדעת החזו"א לרב קהילה התפקידים הבאים: "בונה בית הכנסת בעיר. מסדר שחיטה כשרה. בונה מקוה טהרה. מתקן עירובין. מיסד תלמוד תורה בעיר".⁷³

הסטייפלר כותב: "ואם בתקופות הקודמות הי' עיקר תפקידם של הרבנים בכל עיר ועיר, להנהיג קהילה שלא תטה ימין או שמאל מדרך התורה והיראה, על אחת כמה וכמה בתקופתנו... החובה מוטלת על כל רב ועל כל בן תורה לעשות ולפעול ולהרבות ישיבות קטנות וגדולות, ולהשפיע על אנשי הקהלה בזה שימסרו בניהם ובנותיהם לחינוך תורני".⁷⁴

מייסדי פתח תקוה הגדירו את תפקידי הרב בתקנות שקבעו לישוב: "ותהי המשרה על שכמו לדון דיני ממונות כדת וגם קנסות לפי הצורך, להורות בדיני אסור והתר בבית ובשדה ולפקח ביתר שאת על שמירת השדה וההלכות התלויות בארץ, אשר הלכותיהן מרובות ויודעיהן מועטים...".⁷⁵

הרב זילברשטיין פוסק: "... יש להסתפק אם גם רבני עיר בימינו בכלל מתקני תקנות בישראל".⁷⁶

*

מרבית המדינות המפותחות בימינו אינן נותנות מעמד חוקתי לבעלי תפקידים דתיים.⁷⁷

⁷¹ ראה סעיף יז. וראה שו"ת תשובות והנהגות ב תרצח: "רב הקשור לקלי דעת, הממנים אותו הוו כמקדיש בעלי מומין ולא חל על הרב קדושה ושום זכויות בזה כלל".

⁷² אגרות ר' חיים עוזר ג עמ' פו. וראה שו"ת תשובות והנהגות א תתמד.

⁷³ קובץ אגרות חזון איש ג קיא.

⁷⁴ קריינא דאגרתא ב נח.

⁷⁵ כתבים לתולדות חבת ציון וישוב ארץ ישראל ג, תקנות משנת תרמ"ב עמ' 338.

⁷⁶ חשוקי חמד עבודה זרה עמ' רצד.

⁷⁷ ראה סעיפים יז, קסא רי.

כב. פרנסים

הפרנסים ממונים על התחומים שאינם באחריות בית הדין כגון בטחון, תשתיות וגבית מסים.¹ יש סוברים שמצוה למנות פרנסים. פסוק מפורש בתורה: "שפטים ושטרים תתן לך בכל שעריך..."², ומבאר המדרש: "... שופטים אלו הדיינים שוטרים אלו הפרנסים שמנהיגין את העדה"³. כותב מהר"ח פאלאג'י: "... דעיקר העמדת הדין של השופט הוא על ידי השוטרים שהם הממונים שממנים מכח כל הציבור... טובי העיר, פרנסים, גבאים..."⁴. מרבית הפוסקים אינם מקבלים את דברי המדרש הלכה למעשה וסוברים, שהתורה אינה מצוה למנות פרנסים.⁵

¹ ראה רש"י בבלי קידושין עו ב י ד"ה במילי דמתא; רש"י בבלי בבא בתרא ח א ד"ה לכריא פתיא: "חפירת בור לשתות מים". לפירוש ר"ח שהובא בתוספות שם הכונה היא לתיקון הרחובות. וראה רמב"ם שכנים ו א – ז. הפרנסים אף אחראים לגבית המסים המיועדים למימון הוצאות אלה. על תפקידי בית הדין ראה סעיף כ.

² דברים טז יח.

³ תנחומא שופטים ב. בתורה מצאנו שני סוגי שוטרים. א. כח עזר לבית הדין. ב. שרים נכבדים. על שוטרים מהסוג השני ראה, לדוגמא, במדבר יא טז: "ויאמר ה' אל משה אספה לי שבעים איש מזקני ישראל אשר ידעת כי הם זקני העם ושוטרים". וראה דברים כט ט: "אתם נצבים היום כלכם לפני ה' אלוקיכם ראשיכם שבטיכם זקניכם ושוטריכם...". וראה יהושע ח לג. וראה רש"י על בראשית כג י לפי גירסאות מדויקות, ובכלל זה גירסת המזרחי: "... אותו היום מנוהו שוטר עליהם, מפני חשיבותו של אברהם שהיה צריך לו עלה לגדולה". וראה שמו"ר לא יז. וראה סעיף קמ הערה 12, שלדעת הרשב"ם מושל העיר הוא גם שוטר העיר. וראה רש"י במדבר ז ב ד"ה הם נשיאי המטות: "שהיו שוטרים עליהם במצרים...".

תרגום אונקלוס, תרגום יונתן ותרגום ירושלמי מבחינים בין שני סוגי השוטרים. כח העזר של בית הדין מכונה בשם פורענין ואילו שרים מכונים בשם סרכין. על סרכין ראה ספר דניאל ו ג ופירוש הראב"ע שם, וראה ספר הערוך השלם ערך סרך.

נחלקו הדעות לגבי פירוש המלה שוטרים בריש פרשת שופטים. אונקלוס מפרש ששוטרים הם פורענין ואילו התרגום יונתן מפרש ששוטרים הם סרכין אלימין. התנחומא מפרש ששוטרים הם סרכין.

ני"ל שמחלוקת זו בפירוש המלה שוטרים קשורה לשאלה האם יש מצוה מן התורה למנות בית דין של ג' בכל עיר, ראה סעיף כג הערה 34. לדעת הסובר שמצוה למנות בית דין של ג' בכל עיר השוטרים הם כח העזר של בית דין, ואילו לדעת הסובר שמצוה מן התורה למנות רק בית דין של כ"ג, בית דין המתמנה רק בעיר גדולה, השוטרים הם סרכין, דהיינו מושלי העיר, והם גם הממונים על כח העזר של בית הדין.

יתכן שהמחלוקת בשאלה מי הם השוטרים קשורה לחילוקי דעות באשר לתפקידי בית הדין. לדעת הסובר ששוטרים הם פורענים, תפקיד בית הדין הוא לשפוט בין איש ובין רעהו, ולדעת הסוברים ששוטרים הם סרכין על בית דין לעסוק גם בעניני הציבור, וראה סעיף כ הערות 10 14.

⁴ תוכחת חיים פרשת שופטים. וראה תשובת מהר"ד יו"ד כא.

⁵ בשלטון מלוכני המלך הוא האחראי לבטחון, לתשתיות ולמסים בכל רחבי המדינה, והוא ממנה בעלי תפקידים העוסקים בתחומים אלה. למ"ד ששוטרים הם סרכין מסתבר שהוא ממנה אותם. בהעדר מלך, הציבור הרחב ובית הדין אחראים לבטחון לתשתיות ולמסים, ראה שו"ע חו"מ קסג, ובעת הצורך הם ממנים בעלי תפקידים. וראה סעיף ח הערה 4.

- הכתובים מעידים שבימי התורה, המשנה והגמרא לא רק בית הדין הנהיג את העיר.
- בפרשת עגלה ערופה ובפרשת בן סורר ומורה מדברת התורה על זקני העיר כעומדים בראש העיר בנוסף לבית הדין.⁶
  - מספר איכה משמע, שבסוף ימי בית ראשון עמדו שרים וזקנים בראש העיר.⁷
  - בימי עזרא עמדו בראש העיר זקני העיר ושופטיה.⁸ כך גם היה בימי בית שני ובימי הגמרא.⁹
  - הגמרא אומרת, שמכירת בית כנסת נעשית על ידי שבעת טובי העיר.¹⁰ הגמרא אינה מבארת כיצד קובעים מי הם טובי העיר ומה תפקידיהם.¹¹
  - מהגמרא עולה, שהיו מקומות שבהן פרנס אחד עמד בראש העיר והיו מקומות שבהם עמדו בראש העיר שני פרנסים, האחד עסק במילי דשמיא והשני עסק במילי דעלמא.¹²

⁶ על זקני העיר שאינם שופטים בפרשת עגלה ערופה ראה דברים כא ג – ד, ו רמב"ם רוצח ושמירת נפש ט ג. על זקנים שאינם שופטים בפרשת בן סורר ומורה ראה דברים כא יט. מפשרו של מקרא משמע שיפה כוחם של זקני העיר מכוחו של בית דין רגיל. ראה דברים כא יט: "ותפשו בו אביו ואמו והוציאו אתו אל זקני עירו ואל שער מקומו", ומבאר האונקלוס: "...ויפקון יתיה לקדם סבי קרתיה ולתרע בית דין אתריה". וראה רש"י בבלי סנהדרין מט א ד"ה שדנו דין סנהדרי: "כמו 'אל זקני עירו ואל שער מקומו' דסתם שער לשון סנהדרי הוא, שהיו דנים שם". בפסוק שלאחריו כתוב: "ואמרו אל זקני עירו בננו זה סורר ומר... ורגמהו כל אנשי עירו באבנים ומת...". נמצא שאת ההחלטה לסקול בן סורר מקבלים זקני העיר ולא בית הדין. ונראה שהטעם לכך הוא שהוא נסקל לא על מה שעשה אלא על שום סופו, והורגים אותו לא מכח בית דין אלא מכח משפט המלך, ראה הערות 15 17. לדינא קיי"ל שבית דין של כ"ג מחליט אם לסקול בן סורר ומורה.

וראה פירוש העמק דבר לדברים כא יט: "זקני עירו - סנהדרין, שער מקומו - מנהלי העיר בדרך ארץ". ויש לעיין מפני לא פירש הנצי"ב ש'זקני עירו' הם מנהלי העיר בדרך ארץ ואילו שער מקומו הם הדיינים, כתרגום אונקלוס וכפירוש רש"י.

⁷ ראה איכה ה יב.

⁸ ראה עזרא י יד: "ועמהם זקני עיר ועיר ושפטיה".

⁹ ראה רמב"ם תעניות א יז: "בכל יום תענית שגוזרין על הצבור מפני הצרות, בית דין והזקנים יושבין בבית הכנסת ובודקים על מעשה אנשי העיר". וראה בבלי יומא יח ב, שבבית המקדש פעלו גם זקני בית דין וגם זקני כהונה, וראה רש"י שם ד"ה לזקני כהונה, שהם למדו את הכהן הגדול את חפינת הקטורת.

¹⁰ ראה בבלי מגילה כו א – כז א; רמב"ם תפילה ונשיאת כפים יא יז – יח. וראה רמב"ם בית הבחירה ז יג: "... ואין קוברין מת בתוכו עד שירצו שבעה טובי העיר או כל אנשי העיר". מכאן שטובי העיר מייצגים את כלל אנשי העיר ושקולים כנגדם. וראה שו"ת משאת בנימין לג: "לפי שאותן שבעה טובי העיר לא היה בידם שום כח ויכולת על אנשי הקהילה", וי"ל בדבריו ואכמ"ל.

¹¹ ראה מדרש איכ"ר ה יב: "הוה אפוטרופא עלל לקרתא והוה נסיב טבי דקרתא ותלי להון. בני אנש סבין הוון אתיין ומפייסין ליה עליהון ולא הוה מקבל מינייהו. לכך נאמר: 'שרים בידם נתלו פני זקנים לא נהדרו'. לפי המדרש יתכן ששבעת טובי העיר הם הדיינים והעוסקים בצרכי ציבור. וראה כלבו קיח: "שבעה מתעסקין בצרכי צבור: הפרנסין, הדיינים, ומלמדי תינוקות, והחזנים, והשמשים, והסופרים, וגבאי צדקה". וראה מנורת המאור לרבי ישראל אלנקוואה חלק ד עמ' 487. וראה קדמוניות היהודים ספר רביעי פסקה 214 – 215: "בכל עיר ישלטו שבעה אנשים... חיבים לחלוק כבוד גמור לאנשים, שעלה בגורלם להיות שופטים בערים". וראה שם פסקה 222.

¹² על עיר שבראשה פרנס אחד ראה בבלי פסחים ק"ג א: "אמר ליה רב לרב אסי... ואל תדור בעיר דריש מתא אסיא", ומבאר רש"י ד"ה שראשה אסיא: "רופא, ואמרי לה: תלמיד חכם, ותרוייהו חד טעמא". וראה בבלי בבא בתרא ח ב ובראשונים שם שאב"י ורבה היו ריש מתא. על עיר שבראשה שני פרנסים ראה בבלי פסחים שם ק"ב א: "... צוה רבי עקיבא... ואל תדור בעיר שראשיה תלמיד חכמים". וראה בבלי קידושין עו ב: "אושפזיכניה דרב אדא בר אהבה גיורא הוה, והוה קא מנצי איהו ורב ביבי, מר אמר: אנה עבידנא סררותא דמתא, ומר אמר: אנה עבידנא סררותא דמתא; אתו לקמיה דרב יוסף, אמר להו... רב ביבי דגברא

התורה מיפה את כח הציבור להחליט כיצד לארגן את המערכת השלטונית, את חלוקת התפקידים ואת הסמכויות.¹³ על פי התורה, רשות שלטונית יכולה להיות עצמאית, רק כאשר יש לה מעמד וסמכויות של בית דין. אי לכך, כאשר הציבור רוצה להקים רשויות עצמאיות שכל אחת מופקדת על תחום אחר, עליו להעניק לכל אחת מהן מעמד של בית דין.¹⁴

אכן, קהילות רבות הקימו שתי רשויות עצמאיות שלשתייהן היה מעמד של בית דין. באחת התבררו תביעות ממוניות, ואילו בשניה ישבו פרנסים שנקטו יזמה, קבלו תקנות, טפחו את בטחון הישוב ואת התשתיות, גבו מסים, מינו בעלי תפקידים, שלחו שתדלנים לשלטונות, ישבו בדין וטפלו בכל מקרה בו עשויה להגרם פגיעה בציבור או בשלטון.¹⁵ על פרנסים אלו היו מוטלים, איפוא, תפקידים של מלך.¹⁶

מקור הסמכות של הפרנסים

- דינא דמלכותא פוסק הרשב"א: "דכל שלטון ישראל הממונה בעירו ומושל במקומו, דינו דין, והוא בעירו בכלל דינא דמלכותא כל זמן שעושה כחוקי מקומו דומיא דמלך ממש... ואף במלכי ישראל בחוצה לארץ."¹⁷ פוסק הרב ישראל: "שכל משפט המלוכה הוא נובע מכח הסכמת העם ועל כן טובי העיר שהמחוס רבים עליהם, דינם בדין מלכות...".¹⁸
- פוסק הרב יהושע מקראקא: "... דבזמן הזה שבוררים ראשים... הם בעירנו כראשי גלויות ואין א' מאנשי העיר מכניס ראשו בעסקיהם...".¹⁹

רבה הוא ליעיין במילי דשמיא, ומר ליעיין במילי דמתא". מסתבר מאד שהצעת הפרשה שהציע שרב יוסף היתה מוכרת מערים אחרות. יתירה מזו. חלוקת תפקידים זו היא מעין החלוקה שבין מלך ובין בית הדין הגדול.

¹³ ראה סעיף יט. וראה סעיף יח הערה 23.

¹⁴ ראה חזו"א בבא בתרא ח א: "שהנבררים מהציבור יש להם כח בית דין... ודבריהם מחייבים... אף אם טעו ב"ד בשיקול דעתם, דכח בית דין יפה לחייבם". למעשה היה בית דין שלישי במרבית הקהילות והוא בית דינו של מרא דאתרא, ראה סעיף כו. בשלטון המרכזי גם לסנהדרין וגם למלך מעמד של בית דין וכל אחד עצמאי בתחומי אחריותו, ראה סעיפים ז ח. כאשר קיימים חילוקי דעות בין הסנהדרין ובין המלך פשיטא שדעת הסנהדרין קובע הלכה לדורות אולם בית דין הגדול מעולם לא העניש מלך שפעל בתום לב על פי הבנתו, וראה סעיפים קנה שיד. על פי עקרון זה פעלה מערכת היחסים שבין ריש גלותא ובין ראשי הישיבות בבבל, ראה סעיף קנב הערה 42. על הכבוד ההדדי שעל בתי דין לנהוג האחד עם השני ראה סעיף קמב.

¹⁵ במשך הדורות התרבו המשימות של הפרנסים והתפתח צורך להקים בית דין שיעסוק רק בצרכי הכלל. וראה שו"ת מהר"ם שיק חו"מ כז: "... דז' טובי העיר רמז הרשב"א בתשובה סי' תרי"ז הם שבעה רואי פני המלך, ואמרי' בסנהדרין דף יו"ד דלענין עיבור שנים בעי ז' מהאי טעמא שהוא מטכסיסי מלכות... ומינה דהה"ד טובי העיר ופרנסים שהועמדו לפקח על עסקי רבים... הן ג"כ יש להם יחוס לענין נפשות... לכך בעינן מסתמא ז', כאשר מצינו שורש להם בתנ"ך דלשבעה ראוי למסור צרכי הרבים בכל ענינים". וראה מנחת אשר, שמות סימן מב א: "... דבית דין של ג' אינו מופקד כלל על כל עניני הכלל". וראה סעיף קכח הערה 33.

¹⁶ נמצא שחלוקת התפקידים השלטונים בעיר דומה לחלוקה שבין המלך ובין בית הדין הגדול, ודומה לחלוקה שהיתה נוהגת בבבל בין ריש גלותא ובין ראשי הישיבות. וראה סעיף קה הערה 3.

¹⁷ שו"ת הרשב"א א תרלז. וראה שו"ת התשב"ץ א קכג.

¹⁸ שו"ת עמוד הימיני ט יב. וראה סעיף שכג הערה 8.

¹⁹ שו"ת פני יהושע א או"ח ז. וראה שו"ת פני יהושע ב חו"מ צט: "כי כל טובי הקהל הם על קהלם כנשיאים וכל מעשיהם קיימים ומי יבא להרהר אחריהם". וראה חתם סופר, תורת משה פרשת ויחי ד"ה בך יברך

- בית דין הגדול פוסק הרמ"א: "וכן נוהגין בכל מקום, שטובי העיר בעירן כבית דין הגדול, מכין ועונשין, והפקרן הפקר כפי המנהג".²⁰
- כח הציבור פוסק הרמ"א: "ואם נתנו רשות לטובי העיר הם במקום כל הקהלה".²¹ כותב הרב וולדינברג: "... היכא שגם דין שאין שם בית דין עליו יכול להעניש אזי זה לא דין מיוחד של 'כח בית דין' כי אם דין של כח ממשל במה שהקהל קיבל אותו לדיין עליהם, וממילא יש הכח הזה גם לראשי קהל ועדה בכח שלטונם שבא להם על ידי מניית הקהל אותם לראשים עליהם ולנהל אותם כפי אשר ימצא חן בעיניהם לטובת הקהל והצבור".²²
- המנהג המקובל פוסק הרמ"א: "... מכל מקום הולכין אחר מנהג העיר".²³

בכל הקהילות היתה קיימת חלוקת תפקידים וחלוקת סמכויות בין הפרנסים לדיינים. פרנסים שהם במעמד של בית דין עצמאים לפעול כהבנתם. מחזור ויטרי כותב תקנה קדומה: "ואם עושין בני העיר תקנת עניים או תקנות אחרות והרוב מתרצין בדבר מן המהוגנים... אין ב"ד לישב בדבר כי הכל לפי ראות טובים העיר כמנהג קדמונים. או כפי צורך שעה".²⁴ אסור להדיח שום פרנס לפני תום תקופת כהונתו, וממילא מובטחת עצמאותו.²⁵

ישראל: "... שראה משה רבינו החורבן והגלות ואז צריכים הראשים להשתדל בבית השרים ומלכות וקודמים לזקנים".²⁰

ש"ע חו"מ ב א בהגה. וראה שם בדברי המחבר. קיימים שלושה סוגי בתי דין. א. בית דין שאין לו סמכות של שררה. ב. בית דין הדין בכפיה ושיש לו סמכות להפקיר ממון, והוא המכונה בלשון הרשב"א וסיעתו בית דין חשוב, ראה מ"מ רמב"ם מכירה יא יג. וראה שו"ת דבר אברהם א א בהגה בדין הפקר בית דין הפקר: "... דלא נאמרה הלכה זו על בית דין של ישראל בתור בית דין אלא בתור שררה וממשלה". ג. בית דין שיש לו שררה מליאה ובכלל זה גם להעניש שלא מן הדין, והוא המכונה בלשון הרמ"א בית דין הגדול. וראה שו"ת ציץ אליעזר טו נ. וראה סעיף כג הערה 11.

לגבי פרנסי העיר כותבים קצת מן הראשונים שהם כמלך, ואחרים כותבים שהם כבית דין הגדול. המרדכי בבלי בבא בתרא תפ, מדמה את טובי העיר לגדולי הדור ושו"ת פני יהושע מדמה לריש גלותא ולנשיא. יתכן שאין מחלוקת ביניהם, והכל תלוי בתפקידים ובסמכויות שלהם.

ש"ע יו"ד רכח לא בהגה. וראה שו"ת הרשב"א ה קפג: "לפי שהפרנסין ממונים הם, וכאפוטרופוסים או שלוחים להם". וראה משנה ברורה על שו"ע או"ח קנג מ"ב ס"ק כט: "כשהן שבעה יש להן רשות לכל דבר כאלו עשו כן כל בני העיר... אבל בפחות מזו אין כחן שוה להיותן ככל בני העיר עד שיטלו רשות בפירוש מבני העיר". וראה ביאור הלכה שם ד"ה וה"ה אם מכרו ז' טובי העיר. וראה א"ת ערך טובי העיר.

ראה דרשות הר"ן יא: "אמר כתיב 'כל איש אשר ימרה את פיך' וגו'... הנה שנתנו בכאן ליהושע כח מלכות אף על פי שלא היה מלך...". וראה סעיף ד הערה 27. בית הדין הגדול אינו רשאי לקבל החלטות אלא לפי העקרון של רובו מתוך כולו, ראה סעיף קלו הערה 26, ואינו רשאי לקבל החלטות מבלי להמלך בציבור, ראה סעיף שיא הערה 11. למרות זאת רשאי הציבור ליפות את כח הפרנסים לקבל החלטות גם באופנים אלו. מובן מאליו שהציבור רשאי לצמצם את תפקידי הפרנסים או להגביל את סמכויותיהם.

הלכות מדינה חלק ראשון שער ו א ג.²²

שו"ע חו"מ ב א.²³

מחזור ויטרי סימן תקעו. וראה שו"ת מהר"ם מרוטנבורג פראג קנג; כלבו סימן קיו; שלי"ה חלק א שער האותיות אות פ דף עא ב. וראה תקנות מדינת מעהרין ועד גאיי ת"י לפ"ק לא; פנקס ועד ק"ק פאדוואה א רה תקנה משנת שמי"ה.²⁴

ראה סעיף קטו.²⁵

גם כיום לפרנסים העוסקים במילי דעלמא יש עצמאות וסמכויות כשל בית דין לקבל חוקים ותקנות ולמנות בעלי תפקידים.²⁶ פוסק הרב וולדינגברג: "שפיר יש כח ביד טובי העיר הממונים ע"י הקהל לשקוד לתקנת וטובת העיר להתנות ולתקן לטובת הקהל או חלקו, כפי מה שיראה בעיניהם, ולקנוס למי שיעבור על דבריהם ככל אשר ימצאו לפנייהם לנחוץ".²⁷

לפרנסים בימינו אין סמכות לדון.²⁸

הפוסקים אינם דנים בשאלה האם בימות המשיח יהיה לפרנסים מעמד של בית דין.²⁹

*

במדינות המפותחות יש לשלטון המקומי סמכות לקבל החלטות בכל הנוגע לתחום שיפוטו. חוקות אחדות נותנות בטוי לעקרון זה.³⁰

²⁶ על תוקף החלטותיהם ראה סעיפים לח קלט. וראה סעיף כ הערה 29.

²⁷ שו"ת ציץ אליעזר ב כג. וראה סעיף כד הערה 2, שלדעת החמדת ישראל, שסמכות המלך לדון נובעת מבקשת העם בזמן שמואל, ומכאן שהישיבה בדין אינה עיקר תפקידו של מלך. דון מינה ואוקי באתרא.

וראה שו"ת שבט הלוי ח רצט: "ע"ד השאלה מאיזה סיבה מתירים בתי הדין לבנות נגד הסכמת השכנים... נראה דיתכן תקנה בזה עפ"י כל בתי דינים... הרי דגם טובי העיר אין באים אלא בכח שהם כבי"ד... דמה יעשו בי"ד אם אין אחד מהעיר מתערר לעשות תקנה זו. ובזמנינו אין שליחי צבור עוסקים כ"כ בזה, ולפעמים אין עולה על דעתם לתקן כזאת. משא"כ הבתי דינים שע"י שראו מעשה נזכרו הלכה... אבל בזה מודינא דכ"ז לא שייך אלא ע"י בי"ד מוכר ומקובל לכל החוגים שבעיר או ע"י כל בתי דינים יחד שהוא עכ"פ אפשרי אבל קצת קשה לפי המציאות". הרב ואזנר אינו מפקפק בתוקף החלטת קהל ולפיכך דבריו צ"ע, שהרי מנהג הקהילות הוא שטובי המדינה והעיר הם המחוקקים ובתי הדין עוסקים רק בשיפוט. הדברים נכונים במיוחד לגבי החלטות בית דין שיש להן השלכות מרחיקות לכת על צביונה של העיר ועל זכויותו הממוניות של כל מי שקנה בה דירה. על תשובה זו של הרב ואזנר ראה גם סעיף שי הערה 41.

²⁸ ראה סעיף כה. כיוצא בזה הורו חכמים שמלך אינו דן ובכל זאת ממשיך להיות מלך, ראה סעיף כד, ונשיא בארץ ישראל המשיך להיות נשיא למרות שהיו לו אמצעי אכיפה מוגבלים, ראה בבלי סנהדרין ה א.

²⁹ ראה סעיף כ הערה 29 וסעיף צה הערה 35.

³⁰ לדוגמא, ראה ICL חוקת ברזיל 29 30.

פרק ו. מערכת המשפט

כג. בתי המשפט

פסוק מפורש בתורה: "שפטים ושטרים תתן לך בכל שעריך"¹, ופוסק הרמב"ם: "מצות עשה של תורה למנות שופטים ושטרים בכל מדינה ומדינה ובכל פלך ופלך"². כתב המאירי: "... והוא שיהא כל אחד מהם סמוך מפי סמוך ובארץ ישראל..."³.

בראש מערכת המשפט עומד בית הדין הגדול⁴ היושב בלשכת הגזית⁵ ולו סמכות לשפוט כל פונה⁶ ובכל נושא⁷. בנוסף לכך בית הדין הגדול מכריע בשאלות שמפנים אליו כלל בתי הדין ופועל כערכאת ערעור⁸.

בכמה מקרים רק בית הדין הגדול יושב בדין. פוסק הרמב"ם בהלכות סנהדרין: "... ואין דנים לא את השבט שהודח כולו ולא את נביא השקר ולא את כהן גדול בדיני נפשות אלא בבית דין הגדול... וכן אין עושין זקן ממרא ולא עושין עיר הנדחת... ולא משקיף את הסוטה אלא בבית דין הגדול... שנאמר: 'כל הדבר הגדול יביאו אליך'".⁹ בהלכות ביאת מקדש פוסק הרמב"ם: "ועיקר מעשיהם התדיר שהיו יושבין ודנין את הכהונה ובודקין הכהנים ביוחסין ובמומין"¹⁰. יש סוברים, שרק לבית הדין הגדול סמכות להעניש שלא מן הדין כהוראת שעה.¹¹

¹ דברים טז יח. התורה אינה מזכירה כלל בתי משפט או בתי דין. חז"ל והראשונים כמעט שאינם משתמשים בבטוי בית משפט. על יוצאים מן הכלל ראה ראב"ע תהלים עב ו ורד"ק מלכים א ז ז. וראה א"ת ערך בית דין וערך בית הדין הגדול. וראה סעיף י.

² רמב"ם סנהדרין א א. וראה שם א ג. וראה פירוש רש"י על התורה דברים טז יח ורש"י בבלי סנהדרין ב א ד"ה סנהדריות. כאשר הרמב"ם משתמש במילה מדינה בדרך כלל כוונתו לעיר אך לעיתים כוונתו לפלך ראה רמב"ם מעשר יג יב. וראה רמב"ם שבת כז טז; רמב"ם בית הבחירה ז יג. על עצמאות הדיינים וחובת בית הדין לדון ללא משוא פנים ראה סעיפים שמ שמא.

³ בית הבחירה סנהדרין ב א. וראה רמב"ם סנהדרין ד א; תוי"ט סנהדרין א ג; שו"ת ציץ אליעזר טז נד. על הבחנה בין סמיכה באופן כללי ובין סמיכה לתפקיד מסוים ראה שו"ת מנחת אברהם א מ.

⁴ ראה סעיף י.

⁵ רמב"ם סנהדרין א ג.

⁶ ראה שו"ע חו"מ יד א וברמ"א שם, שביד המלוה לתבוע מהלווה להתדיין לפני בית הדין הגדול.

⁷ ראה רמב"ם שגגות פרקים יב - טו.

⁸ ראה סמ"ע על שו"ע חו"מ יד ס"ק ג. על זכות הערעור ראה סעיף שמא.

⁹ רמב"ם סנהדרין ה א. וראה רמב"ם סוטה ג א. וראה תורה תמימה במדבר ה ס"ק קנז, שבית הדין הגדול הוא זה שפוסק בדין סוטה מאחר שהשקאתה במים המאורים כרוכה במחיקת השם המפורש.

¹⁰ רמב"ם ביאת המקדש ו יא. וצ"ע מה משמיענו הרמב"ם בכתבו שזה עיקר מעשיהם.

הקריית ספר השמיט הלכה זו ומזה ניתן להבין שזו תקנת חכמים. ונראה שטעם התקנה הוא ששאלות אלו הן לעיתים בבחינת "הדבר הגדול". ראה בבלי קידושין סו א בענין פסילת מלך, ורמב"ם רוצח ושמירת נפש ז יב בענין פסילת כהן גדול. וראה פירוש המשנה לרמב"ם קידושין ד א: "והעלה עמו אלו העשרה יוחסין... לפי שאין שם בית דין הגדול לשמור על כך, לפיכך העלם לירושלים שיש שם בית דין הגדול ולא יניחום להתערב". וראה קדמות היהודים נגד אפיון א ז שיהודים ממצרים ומבבל היו מדווחים למאגר מידע שהיה מצוי בירושלים על כל כהן שנישא ועל משפחת אשתו, ואכמ"ל. על עיסוק בית הדין הגדול בגיור ראה רמב"ם איסורי ביאה יג טו. וראה מנחת אברהם א מה.

¹¹ ראה בירור הלכה סנהדרין דף מו א ציון ג. בין הסוברים שרק בית הדין הגדול מעניש שלא מן הדין יש למנות את העקידת יצחק שער השלשה וארבעים ואברבנאל דברים יז ח. ניכר שהיתה לאברבנאל גירסא שונה משלנו של בבלי סנהדרין מו א. יתכן שזו גם דעת הרמ"א שו"ע חו"מ ב, ולכן הוא פוסק שיש לפרנסים

בנוסף לבית הדין הגדול מצוה להקים בירושלים שני בתי דין של כ"ג,¹² האחד יושב ליד שער הר הבית והשני ליד שער העזרה.¹³ לבתי דין אלו פונים דיני בתי הדין העירוניים והשבטיים כאשר הם מתקשים בענייני הלכה, הן בענייני איסור והתר והן בענייני ממונות.¹⁴

חלוקת התפקידים בין שני בתי הדין שבירושלים

- האברבנאל כותב: "... להגיד שכאשר יקרה בעיר אחת שיהיו בה משני שבטים שישומו בה שופטים מכל שבט ושבט באופן שכל אדם יבא לפני שופטי שבטו. ולכן היו בירושלים שני בתי דינים של כ"ג אחד מהם היה יושב על פתח הר הבית ואחד על פתח העזרה לפי שהיתה ירושלים לשבט יהודה ולשבט בנימין".¹⁵
- הרש"ר הירש כותב: "וכשם שבימי משה רבנו היו מתחתיו ארבע ערכאות שיפוט, זו למעלה מזו, כן היו גם בדורות המאוחרים, בימי המדינה היהודית... בית דין של שלושה יושב בכל מקום ומקום; בית דין של עשרים ושלושה יושב בכל עיר גדולה; שני בתי דינים של עשרים ושלושה יושבו בירושלים, אחד על פתח הר הבית ואחד על פתח העזרה".¹⁶ מסתבר שלשיתתו, בית הדין שעל שער העזרה, שהוא השני בחשיבותו, פועל כבית דין על שבטי והוא עוסק בדיונים הנוגעים לשבט שלם שעשה מעשים חמורים¹⁷ או לסכסוכים בין שבטיים.¹⁸ כמו כן הוא דן נשיא שבט שעובר עבירה חמורה.¹⁹
- לא נתבאר מה תפקידו של בית הדין היושב על פתח הר הבית. קיימת אפשרות שהוא משמש כבית הדין של תושבי ירושלים ומכריע בחילוקי דעות שבין עולי הרגל.²⁰
- המלבי"ם מבאר: " 'וקמת ועלית אל המקום'. מלת 'וקמת'... מדבר אל השופטים... אמר שאם תסתפק בדין זה אין לך לישוב לדון דין זה רק לקום, 'ועלית אל המקום'... ושם תפגע

סמכות של בית דין הגדול להעניש שלא מן הדין, ולא אמר שיש לבית דין כח של בית דין חשוב. על בית דין חשוב ראה, לדוגמא, שו"ע חו"מ רז טו. על שיטת המלבי"ם ראה סעיף שלח הערה 4.

¹² ראה רש"י בבלי סנהדרין מב ב ד"ה דאי נפיק בי דינא: "שתי סנהדראות קטנות שהיו בירושלים...".

¹³ ראה רמב"ם סנהדרין א ג. וראה קרית ספר על אתר שמנוי בתי דין אלו הוא מדאורייתא. וראה ספרי דבי רב על דברים יז ח, ששלש בתי דין אלו רמוזים בתורה - "וקמת", "ועלית" "ובאת". וראה פירוש בעל הטורים על התורה ריש פרשת שופטים. וראה מלבי"ם המובא בהערה 21; העמק דבר דברים יז ח - ט. בתי דין אלו אינם נזכרים בספר המצוות עשין קעו, בספר החינוך תצא וברבינו בחיי על התורה ריש פרשת שופטים.

¹⁴ ראה רמב"ם ממרים א ד.

¹⁵ ראה אברבנאל דברים טז יח. וראה סעיף יח הערה 22. האברבנאל מכריע איפוא כשיטה הראשונה ברמב"ן.

¹⁶ ראה רש"ר הירש שמות יח כא - כב. ראוי לציין כי גם בכהונה היו ארבע דרגות מתחת הכהן הגדול, ראה רמב"ם כלי המקדש פרק ד. וראה, להבדיל, ראב"ע על אסתר א יד: "כי ארבע מעלות הם השרים...".

¹⁷ ראה רד"ק שופטים יח א.

¹⁸ לפי רמב"ם סנהדרין ה א, נדחית הדעה בבבלי סנהדרין טז א ובירושלמי סנהדרין א ג שבית הדין הגדול דן בעסקי נחלות. מסתבר, איפוא, שבעניינים אלו ידון בית הדין השני בחשיבותו. ראה הגהות וחיידושים של ר' יעקב עמדין בבלי סנהדרין טז ב, שסכסוך בין שבט לשבט או בין בן שבט אחד לבן שבט אחר צריך לידון בבית הדין הגדול, ודבריו צ"ע. הערת הרב נבנצל: "אם פלוני משבט ראובן הלוח כסף לאלמוני משבט שמעון וקם דין תורה ביניהם חייבים לפנות לבית דין הגדול?"

¹⁹ ראה בית הבחירה בבלי סנהדרין טז א, שהראשונים חולקים בענין פסק ההלכה בשאלה האם נשיא שבט שעבר עבירה שחייבים עליה מיתה נדון בבית הדין הגדול, כדין "הדבר הגדול".

²⁰ לירושלים אין בית דין משלה, ראה סעיף רנד הערה 17.

הב"ד היושב בהר הבית, ומשם 'ובאת אל הכהנים הלויים' שהוא הב"ד היושב על פתח העזרה".²¹ המלבי"ם אינו מבאר מה היא חלוקת תפקידים בין בתי הדין. אם אכן קיימת חלוקת תפקידים אפשר לשער שבית הדין שליד העזרה עוסק בענייני איסור והתר²² ואילו ובית הדין שעל שער הר הבית עוסק בעניינים שבין אדם לחברו.²³

יש סוברים שמצוה למנות שופטים לכל שבט ושבט.²⁴ מבאר הרמב"ן: "אם נסתפקו בתי דינין של עיירות יבאו לפני בית דין הגדול של שבט וישאלו...".²⁵ מסתבר, שבנוסף לכך דן בית הדין השבטי בתביעות כלפי ערים שלימות וכלפי מנהיגיה²⁶ וכן בדברי ריבות שבית דין עירוני אינו דן מסיבות שונות.²⁷

הרמב"ם פוסק, שיש מצוה להעמיד שופטים בכל פלך ופלך.²⁸ מבאר ערוך השלחן: "... בבית שני שהיו השבטים מעורבים זה בזה ולא היה באפשרי לתקן בית דין לכל שבט ושבט תקנו בית דין מיוחד בכל פלך ופלך במקום בית דין השבט, וכל הערים שסביבות הפלך היו כפופים להבית דין של הפלך כמו לבית דין השבט שבבית ראשון".²⁹ הרב מרגליות מבאר: "אם אין בכל אותו קיבוץ עיירות ק"כ בעיר אחת דאינה ראויה לסנהדרין אפילו הכי חייבין להעמיד בית דין אחד לכללות אותו הפלך, דחשבינן לכל קבוץ עיירות כעיר אחת".³⁰

²¹ מלבי"ם דברים יז ט - י.

²² לשיטה זו תבאר בשופי משנה ערוכה בבלי ראש השנה כב א: "מעשה בטוביה הרופא שראה את החדש בירושלים, הוא ובנו ועבדו משוחרר, וקבלו הכהנים אותו ואת בנו ופסלו את עבדו. וכשבאו לפני בית דין - קבלו אותו ואת עבדו, ופסלו את בנו". מאידך גיסא לפירוש זה אין מקור לדרשת חכמים ולפסק הרמב"ם סנהדרין ב ב: "ומצוה להיות בסנהדרין גדולה כהנים ולויים".

²³ מעתה ניתן לדרוש את הפסוק: "ובאת אל הכהנים הלויים" - אל בית דין שעל פתח העזרה שיושבים בו כהנים ולויים העוסקים בענייני איסור והתר, "ואל השפט" - אל בית דין שעל הר הבית העוסק בעניינים שבין אדם לחברו, "ודרשת והגידו לך את דבר המשפט" - זה בית הדין הגדול. חלוקת תפקידים מעין זו בין שני בתי דינים מצאנו בדורות מאוחרים. באיזמיר היו שני רבנים ראשיים, הגדול שבהם עסק בענייני איסור והתר ואילו משנהו עסק בדיני ממונות. על העקרון שלפיו עיסוק באו"ה קודם לעיסוק בדיני ממונות, ראה שו"ת שפת הים יו"ד כג; משנה הלכות יד קנז.

ניתן לפרש את הפסוק בדרך נוספת. אם יפלא מבית דין שבעיר דבר הקשור לנוסח המקרא - "ובאת אל הכהנים הלויים", שהם מופקדים על שמירת תורה שכתב והוראתה - ראה דברים לא ט - והם יבררו את הנוסח המדויק על פי הספר המונח בעזרה. וראה מלכים ב כב ח: "ויאמר חלקיהו הכהן הגדול על שפן הספר ספר התורה מצאתי בבית ה'". וראה בבלי חגיגה יא א: "אי מסתפקא לך מילתא בנגעים עיין בקראי", ומוכן מפני מה גזר התורה שדוקא כהנים רואים נגעים. וראה סעיף ט הערה 31. ואם יפלא מדייני העיר דבר הקשור לתורה שבע"פ, עליהם לפנות "ואל השפט אשר יהיה בימים ההם", היינו אל בית הדין הגדול.

²⁴ ראה סעיף יח.

²⁵ פירוש הרמב"ן על התורה דברים טז יח. וראה קובץ עניינים הערות החזו"א ו עמ' קצז.

²⁶ על תפקיד בית הדין שבפלך לדון בין עיירות שבאותו פלך ראה חידושי הריטב"א בבלי מכות ז א. מסתבר שזה גם תפקיד בית הדין השבטי. סכסוכים בין ערים סמוכות שכיחים מאד ראה שו"ת משיב דבר א יא.

²⁷ ראה סעיף שלט. וראה בירור הלכה סנהדרין טז ב ציון ד ה.

²⁸ ראה הערה 2. יש לעיין אם המצוה למנות שופטים בפלכים מותנית בהחלטה מנהלית לחלק את המדינה לפלכים.

²⁹ ערוך השלחן חו"מ א יז.

³⁰ מרגליות הים סנהדרין נו ב ציון לד. לשיטה זו משמע שבית הדין שבפלך פועל במקביל לבתי הדין בערים.

בכל עיר גדולה יושב בית דין בן עשרים ושלושה דיינים סמוכים, שבראשו נשיא ואב בית דין,³¹ והוא דן בכל ענין ובכלל זה בדיני נפשות.³² לדעת הרמב"ן, יש להושיב בכל עיר גדולה גם בית דין של שלושה דיינים.³³

בשאר הישובים יושבים בתי דין של שלושה דיינים סמוכים.³⁴ כותב הרמב"ם: "ועיר שאנשיה מעטים שאינה ראויה לסנהדרין קטנה יתמנו בה שלשה לעשות הדינים הקטנים".³⁵ הדינים הקטנים הם דיני מלקות,³⁶ ממונות וקנסות.³⁷ לבית דין של שלושה סמכות לעסוק גם בעניני איסור והתר הטעונים בית דין.³⁸ בני ישובים שאין בהם בית דין פונים לבית הדין העירוני הקרוב ביותר.³⁹

בכל עיר שיש בה שוק יש למנות דיינים המסבכים בשווקים ומפקחים על המדות ועל השערים.⁴⁰

האברבנאל סובר, שבתקופת המדבר היתה חלוקת תפקידים בין השופטים: "... כי מהם ישפטו בדיני נפשות ומהם בדיני ממונות, ואם באלה קצתם ישפטו בענין הקרקעות וקצתם ממטלטלים, וקצתם בסחורה, וכיוצא מהחלופים האלה וזה בכל שבט ושבט".⁴¹ גם בעת שהיו בתי דין סמוכים היתה חלוקת תפקידים בין בתי הדין השונים.⁴² בזמן הגמרא היו דיינים שכונו בשם דייני גזירות⁴³ והיו דיינים שהיו ממונים על גטין.⁴⁴

על חלוקת תפקידים נוספת בין בתי הדין בתקופת המדבר כותב האברבנאל: "... ואם בדיני ממונות היו מעט שופטים בסכום מועט כמו עשרה שקלי זהב, ומהם עד נ', ומהם עד ק', ומהם

³¹ ראה בבלי תענית טו א. על הצורך למנות גם נשיא וגם אב ב"ד ראה סעיף יד הערה 17.

³² ראה רמב"ם סנהדרין א ג. בית דין זה עשוי לדון גם דין מורד במלכות ראה צפנת פענח סנהדרין מט א.

³³ ראה פירוש הרמב"ן על התורה דברים טז יח. כן כותב גם האברבנאל ריש פרשת שופטים.

³⁴ ראה רמב"ם סנהדרין ד א. דיון בשאלה אם הקמת ב"ד של ג' היא שמדאורייתא ראה בריר הלכה סנהדרין טז ב ציון ד ה. לסוברים שהחייב מדרבנן יש להוסיף את הקרית ספר על הרמב"ם סנהדרין א ד. שמא זו גם דעת רש"י קידושין עו ב ד"ה שוטרי הרבים, המפרש שדיינים שאינם ממנין כ"ג של סנהדרין קטנה מכונים בשם שוטרים.

³⁵ רמב"ם ספר המצוות עשה קעו.

³⁶ ראה רמב"ם סנהדרין ה ד.

³⁷ ראה רמב"ם סנהדרין א ד.

³⁸ ראה סעיף שמב.

³⁹ ראה רמב"ם רוצח ושמירת נפש ט ה, ופשיטא שבית דין מביא עגלה ערופה רק בעבור ישוב שבתחום סמכותו.

⁴⁰ רמב"ם סנהדרין א א. וראה ויקרא יט לה: "לא תעשו עול במשפט, במדה במשקל ובמשורה". והמפרשים התקשו למה המזייף מדות ומשקלות עושה עול במשפט, והנלע"ד שפסוק לה מוסב על הממונה על המדות והמשקלות, והוא מזהר שלא להעלים עין ממדות וממשקלות מזויפים. וראה תו"כ ובפירוש רש"י שם: "מלמד שהמודד נקרא דין", ולענ"ד הכונה לדין המודד מדות ומשקלות בשוק. וראה שם פסוק טו: "לא תעשו עול במשפט, לא תשא פני דל...". מכאן שפסוק טו מזהיר דין שלא לעשות עול בשבתו בדין בדברי ריבות ואילו פסוק לה מזהיר דין שלא לעשות עול בעת שהוא מפקח על השווקים. מכאן אף רמז לאגוראנומוס מן התורה, וראה סעיף ח הערה 4.

⁴¹ אברבנאל דברים א ט.

⁴² ראה רמב"ם סנהדרין ד ח, שלנשיא סמכות להגביל דין לתחום אחד, ונוכרים שם התחומים הבאים: דיני ממונות, איסור והתר, דיני קנסות, התרת בכורות, התרת נדרים וראית כתמים. פשיטא שאין כל מניעה שיקומו בתי דין המורכבים רק מדיינים מעין אלו והם ידונו בתחום התמחותם.

⁴³ ראה בבלי כתובות קד א.

⁴⁴ ראה רש"י בבלי גיטין ה ב ד"ה ממונה אגיטי; שו"ת הריב"ש שפט; תשב"ץ א קנג ועוד.

עד אלף, ומשם ולמעלה. וזהו שרי אלפים ושרי מאות... ר"ל שרים שופטים על אלף שקלי כסף או זהב. ושרים שופטים על ק' ושרים על נ' מהם ושרים על עשרות".⁴⁵

על פי התורה, אין מצוה להקים בית דין לערעורים, אולם ניתן לערער על פסקי דין לפני בית דין בערכאה גבוהה יותר.⁴⁶

כשאינו מנוס מכך, מצוה למנות דיינים שאינם סמוכים. כותב ספר החינוך: "אף על פי שאין לנו היום בעוונותינו סמוכים, שיש לכל קהל וקהל שבכל מקום למנות ביניהם קצת מן הטובים שבהם שיהיה בהם כח על כולם להכריחם בכל מיני הכרח שיראה בעיניהם, בממון או אפילו בגוף, על עשיית מצוות התורה ולמנוע מקרבם כל דבר מגונה וכל הדומה לו".⁴⁷ פוסק האבני נזר: "ומשמע מדבריו, דאף מדרבנן אין חיוב, והוא כמ"ש דמצוות דין בזמנה"ז אינו ממצוות שופטים שבתורה הואיל ואינם סמוכין רק שלא יחרב העולם אם איש את רעהו חיים בלעו, והוא מעין מלך אשר אין שייך בעיר אחת כלל".⁴⁸

ארגון מערכת המשפט מסור בידי הציבור. כותב מהר"ש אבוהב: "רוב ישראל בכל מקומות מושבותיהם... מושבים להם דיינים... בכל עיר ועיר א' או ב' או היותר, הגדולה לפי גדלה והקטנה לפי קטנה... ויש מיעוט מקומות שדין אותם הפרנסים הממונים על הקהל, שכבר קבלום עליהם לכך, והם לפעמים מתיעצים עם הרב המרביץ תורה ביניהם... ויש שהרשות נתונה ביד בעלי הדינים שזה בורר לו אחד וזבל"א... וכל הדרכים הללו ודומיהם כולם הולכים על פי התורה, הגם כי יש בהם מעלות זו למעלה מזו".⁴⁹

בקהילות רבות היתה חלוקת תפקידים בין דיינים העוסקים בתחומים שונים. החיד"א מעיד: "... שיש מקומות שממנים חכמים להורות באיסור והתר לבד, ועוד ממנים להורות בדיני נדה לבד".⁵⁰ כותב ספר התקנות: "נוהגים בקצת ערי אשכנז דמלבד הרב אב"ד ובית דינו המיוחדים לגיטין ודיני ממונות עוד ממנים אחרים להורות באיסור והתר לבד והוא מנהג ותיקין שבית דין המתמנה על חלק הפרטי ההוא כל רעיונו ומעייניו בו ויהיה בקי מאד בפרטי הדינים ההם...".⁵¹ בשאלוניקי פעלו בתי דין מיוחדים שעסקו בענייני נדל"ן.⁵² הפלא יועץ כותב: "וראוי להעמיד בכל עיר אנשים סוחרים דעתנים, שיעמדו לימין המורה צדק ועל ידם יעמד הדין על פי הפשר ועל פי היושר...".⁵³

⁴⁵ אברבנאל דברים א ט. וראה שם שכך המנהג בונציה בימיו.

⁴⁶ ראה סעיף שמא.

⁴⁷ ספר החינוך תצא. וראה שם סט, שהלאו שלא לקלל דיין הוא בכל מקום ובכל זמן, ומשמע שהוא נוהג גם בזמן הזה. וראה מנחת חינוך שם (א) [ה], שפשיטא לו שאין לאו אלא במקלל דיין סמוך.

⁴⁸ שו"ת אבני נזר יו"ד שיב נא. וראה אור החיים דברים טז יח, שיש מצוה להעמיד שופטים רק במקום שבידם למנות שוטרים אשר יאכפו את ביצוע גזרי הדין. ויש סוברים שהמצוה מדאורייתא, ראה הלכה פסוקה ברור הלכה סימן א; שו"ת יביע אומר ז חו"מ א; שו"ת ציץ אליעזר טו סט; חשוקי חמד סנהדרין עמ' צה – צט.

⁴⁹ ספר הזכרונות, זכרון עשירי פרק שלישי.

⁵⁰ ברכי יוסף שירי ברכה שו"ע יורה דעה רמב ס"ק ח. על מנהג איזמיר שם היו שני רבנים ראשיים, הגדול עוסק בענייני או"ה והשני בענייני ממונות ראה מרביץ תורה פרק ט.

⁵¹ ספר התקנות, מנהגים סג, דף סה ב. וראה שו"ע אבן העזר סדר הגט א בהגה.

⁵² ראה, לדוגמא, שו"ת מהרשד"ם חלק יו"ד קכא. וראה ההנהגה של הקהילה היהודית במזרח הקרוב משלהי המאה הטי"ו ועד סוף המאה הי"ח עמ' 192. וראה שם על בתי דין נוספים באותן שנים.

⁵³ פלא יועץ ערך ישרות. וראה שו"ת מהרש"ך ב רכט.

בדיונים שיש להם השלכות ציבוריות ישבו בדרך כלל פרנסים.⁵⁴ בליטא החליטו: "מנהיגי הקהילה ידונו דברי ריבות וקטטות ואראנדי' וטשאפוי וקנסות ועונשים, ודייני הקהלה ידונו דיני ממונות; אין להמנהיגים להכניס ראשם בדיני ממונות, ואין להדיינים להכניס ראשם בדברים הבלתי שייכים להם".⁵⁵

גם כיום מצוה למנות שופטים. פוסק השבות יעקב: "... נתפשט הדבר ברוב קהלות ישראל למנות דיינים קבועים..."⁵⁶ פוסק הרב שטרנבוך: "אפילו אם אין בזמן הזה מצות שופטים... אבל אכתי יש גם בזמן הזה מצוה למנות דיינים והוא מדין שוטרים, שהגדר הוא שיהיה סדר בבית ישראל, ועוד דלא גרע זמן הזה בדין מעכו"ם שמצווין על הדיינים שיהיה חוק וסדר בעולם".⁵⁷

מדברי הנצי"ב ניתן להסיק, שבשל ירידת הדורות בקרב הדיינים⁵⁸ מן הראוי להקפיד יותר מבעבר שכל דין יעסוק בתחום מסוים: "ועתה בעוה"ר שאבדנו זה הסדר, מכ"מ יש לשמור הסדר בערך הענינים, שאין כל ענין שוה ויש לדייני העיר למנוע עצמם מלהורות בענינים שאינם מצוים כ"כ, וגם הטעות בזה ח"ו רב הערך בין להקל בין להחמיר ע"כ ראוי להם להציע דבריהם לפני מי שרואים ויודעים שהוא מוחזק בהוראות כאלו, ובזה תצא ההוראה כהלכה בעזר ה'".⁵⁹

הרב הרצוג מציע להפריד בין שני סוגי בתי דין, אלו הדנים דיני ממונות ואלו הדנים בעניני גניבות וגזלות ושאר עבירות פליליות.⁶⁰ אין חולק על כך שיש מקום להקים בתי דין לעבודה⁶¹ ובתי משפט צבאיים.⁶²

לדעת הראי"ה קוק, מערכת המשפט בימינו צריכה להיות בנויה משלוש ערכאות זו על גב זו. בית הדין המקומי, בית הדין של הפלך, ובית הדין המרכזי שבירושלים.⁶³ עם הקמתה החליטה מועצת הרבנות הראשית להקים בית דין רבני גדול לערעורים.⁶⁴ הרב הרצוג כותב שלושה נימוקים להחלטה זו: א. "... שבתור הרבנות הראשית לא"י יש לנו דין

⁵⁴ ראה סעיף כ הערה 21. וראה סעיפים כד כה.

⁵⁵ פנקס מדינת ליטא, ועד שצ"ט לפ"ק שסד. אורנדא = חכירה. טשאפוי = מס שהוטל על ידי השלטון המרכזי על משקאות חריפים. וראה פנקס קהילת שנייטאך עמ' 159 אות ג.

⁵⁶ שו"ת שבות יעקב ב קמג.

⁵⁷ שו"ת תשובות והנהגות ג תלא. וראה הערה 48.

⁵⁸ ראה סעיף עו. וראה סעיף רצו הערה 71.

⁵⁹ שו"ת משיב דבר ד נ.

⁶⁰ ראה תחוקה לישראל על פי התורה ב עמ' 75 ציון י. וראה תחוקה לישראל על פי התורה א עמ' 55: "אפשר שהרבנות עצמה הסתלקה מעניני העונשין והקנסות שלא מן התורה. הסבה לזה אפשר שהיתה שלא רצו הרבנים לקחת לעצמם עטרת סמוכין לדון עונשין והשאירו את זה לפרנסי הקהל כאילו הם דנים בדין המלכות...". וראה סעיף כד הערה 12; סעיף קט הערה 18; סעיף קצו הערה 44.

⁶¹ ראה סעיפים רסה רכט קצו.

⁶² ראה סעיף שמא.

⁶³ ראה נאמרי הראיה ב עמ' 456, מתוך נאום בוועידה לסידור הרבנות הראשית. וראה תחוקה לישראל על פי התורה ג הצעת חוקה עמ' 5 – 16 סעיף 71. הרב הרצוג מעיר בעמ' 19: "הנה פירוט מלא של בתי הדין הממשלתיים... ואילו בתי הדין של התורה, בתי הדין המהווים חוליא בשלשלת הנמשכת והולכת מנשה רבינו עד היום – היכן הם?... היכן הוא בית הדין הגדול לערעורים של הרבנות הראשית לארץ ישראל?...".

בית הועד, או ב"ד הגדול, וכל בעל דין יש לו הזכות לדרוש מכל בית דין שבארץ ישראל לפרש מ'איזה טעם דנתוני'... ולהגיש לפנינו לברר אם הוא על פי התורה דין אמת וצדק".⁶⁵ ב. "כך הוא תנקת הקהלות בארץ ישראל ועל מנת כך מתדיינים...".⁶⁶ ג. "הטרדות מרובות בימינו ובפרט בערים הגדולות, ולא כימים הראשונים וכו' והטעות מצויה משום כך... זכותה של ירושלים עיה"ק ת"ו מסייעת לנו".⁶⁷

פוסק הרמב"ם: "המלך המשיח עתיד לעמוד... וחוזרין כל המשפטים בימיו כשהיו מקודם".⁶⁸

*

כיום קיימת במדינות המפותחות מערכת משפט מורכבת אשר לה בתי משפט מסוגים שונים - בתי משפט הדנים בכל סוגי התיבעות, בתי משפט העוסקים בעניינים אזרחיים בלבד, בתי משפט העוסקים רק בעבירות פליליות, בתי משפט לענייני משפחה, בתי דין לעבודה וכו'. קיימת הבחנה בין בתי משפט הדנים כערכאה ראשונה ובין בתי משפט הדנים בערעורים.⁶⁹ בכל המדינות קיים בית משפט עליון.⁷⁰

מערכת בתי המשפט נזכרת ברבות מן החוקות, ובחלקן מפורטים בתי המשפט לסוגיהם השונים.⁷¹ חוקות אחדות קובעות שבית המשפט העליון הוא הסמכות המשפטית העליונה במדינה.⁷² אחרות קובעות שיש להקים יש שני בתי משפט עליונים, האחד לכלל העניינים והשני למשפט מנהלי.⁷³ חוקה אחת קובעת שיש להקים חמשה בתי משפט עליונים.⁷⁴ במדינות רבות קיים בית משפט מיוחד לחוקה.⁷⁵

⁶⁴ ראה שו"ת משפטי עוזיאל חו"מ א; שו"ת ישכיל עבדי ג אבן העזר ב; הרב חיים דוד הלוי, "בית דין לערעורים", תחומין טו עמ' 187 – 194; שו"ת ציץ אליעזר טז סז.

⁶⁵ פסקים וכתבים ט חו"מ יא. נראה להוסיף כי דיין היוודע שבית דין אחר יעיין בפסקיו ישתדל יותר להוציא מתחת ידו פסק דין מתוקן.

⁶⁶ פסקים וכתבים ט חו"מ יג.

⁶⁷ פסקים וכתבים ט חו"מ יג. הרב הרצוג מדגיש כי נימוקים אלו נכונים גם אם הדיינים היושבים בבית הדין הרבני הגדול אינם גדולים מאלו שישבו בבית דין קמא. הרב ראטה אינו סובר כן, ראה הרב משולם ראטה, "חכמתם וגילם של חברי בית הדין הגדול", תחומין יג עמ' 329: "יוצא איפוא מזה שחברי ב"ד הגדול לערעורים צריכים להיות גדולים בחכמת התורה יותר מכל שאר בתי דינים האחרים שבארץ...".

⁶⁸ רמב"ם מלכים יא א. וראה משנה עם פירוש הרמב"ם סנהדרין א ג.

⁶⁹ ראה הפדרליסט פרק י מס' 22. הרחבת דברים בענין הצורך בבית משפט עליון ראה שם פרק כג מס' 80.

⁷⁰ ראה הפדרליסט פרק י מס' 22. הרחבת דברים בענין הצורך בבית משפט עליון ראה שם פרק כג מס' 80.

⁷¹ ראה ICL חוקת ברזיל 92 – 126; חוקת סלובקיה 124 – 151 ועוד.

⁷² ראה ICL חוקת ספרד 123 (1); חוקת שוויצריה 123 (1) וחוקת שבדיה 11 (1).

⁷³ ראה ICL חוקת שבדיה 11 (1).

⁷⁴ ראה ICL חוקת גרמניה 95 (1).

⁷⁵ ראה ICL חוקת איטליה 134 וחוקת הונגריה 32A.

כד. המלך כשופט

התורה אינה מגדירה מה הם תפקידיו של המלך,¹ אולם הרמב"ם פוסק: "מלכי בית דוד... יושבים ודנים הם את העם".²

העם מבקש משמואל הנביא: "שימה לנו מלך לשפטנו..."³ פסוק מפורש בירמיהו: "בית דוד כה אמר ה' דינו לבוקר משפט והצילו גזול מיד עושק..."⁴ פסוק מפורש במשלי: "מלך במשפט יעמיד ארץ..."⁵.

מלך יושב בדין⁶ ודן בסדר דין מיוחד⁷ במקרים הבאים

פגיעה בממלכה או במלך עצמו פוסק הרמב"ם: "כל המורד במלך ישראל יש למלך רשות להרגו... וכן כל המבזה את המלך או המחרפו יש למלך רשות להרגו".⁸

עבירה על חוקי המלך פוסק הרמב"ם: "וכן מלך שכעס על אחד מעבדיו ושמשיו מבני המדינה ולקח שדהו או חצרו אינה גזל... שזה דין המלכים כולם ליקח כל ממון שמשיהם כשכועסין עליהם".⁹

¹ ראה פרשת המלך דברים יז יד – כ. וראה דברים כא ב: "ויצאו זקניך ושפטיך ומדדו אל הערים אשר סביבת החלל", ואומרת הגמרא בבלי סוטה מה א: "ר' אליעזר בן יעקב אומר: 'זקניך' זו סנהדרין. 'שפטיך' זה מלך וכהן גדול". להלכה פוסק הרמב"ם רוצח ושמירת נפש ט א שגם זקניך וגם שפטיך הם דיינים בבית הדין הגדול. רמב"ם סנהדרין ב ה. הקרית ספר על אתר סובר שמדאורייתא למלך תפקיד של דיין. ויתכן שלדעתו זו כוונת התורה "... אשימה עלי מלך ככל הגוים אשר סביבתי". וראה חמדת ישראל מפתחות והוספות דף יד ב, שסמכות המלך לשפוט נובעת מבקשת העם בזמן שמואל - "שימה לנו מלך לשפטנו ככל הגוים". וראה קרבן העדה ירושלמי סנהדרין ב ג, שנחלקו תנאים בשאלה אם מלך מבית דוד דן. וראה בירור הלכה על סנהדרין יח א ציון ח. וראה הערה 6.

² שמואל א ח ה. וראה שמואל א ח כ. וראה רמב"ם מלכים ד י: "... שאין ממליכין מלך תחלה אלא לעשות משפט ומלחמות".

³ ירמיהו כא יב. הגמרא בבלי סנהדרין יט א מביאה מפסוק זה ראייה שמלך יושב בדין. וראה שו"ת אבני נזר יו"ד שיב מו.

⁴ משלי כט ד.

⁵ לגבי השאלה אם מלך דן יחידי ראה בירור הלכה על סנהדרין יח א ציון ח – ט. על סמכות המלך ליפות את כח שריו לשבת בדין, ראה סעיף קמג הערה 54.

⁶ על סדר הדין כאשר המלך יושב בדין בעניני הממלכה ראה חמדת ישראל א סוף נר מצוה, דף ק ע"ב ב ד"ה איברא: "... דמלך דן לגמרי בדיני בני נח". וראה סעיף ח הערות 17, 18, שלדעת הרב מרגליות מלך כפוף לסדר הדין הקבוע בחוק ולדעת הרב הרצוג אין רשות למלכים לקבוע סדר דין קבוע שלא כדין תורה. לשיטת הרב הרצוג צ"ל שמלך דן בדיני בני נח, כשיטת החמדת ישראל. וראה הערה 20. על כפיפות מלך לחוק ראה סעיף שלד הערה 10.

⁷ רמב"ם מלכים ג ח. וראה רמב"ם אבל א ט: "כל הרוגי מלכות... הרי אלו מתאבלין עליהן... אבל כל הרוגי בית דין אין מתאבלין עליהן". וראה חידושי השרידי אש על הש"ס מכות סימן נא ד, שעל הרוגי בית דין שנענשו על פי גדרי הוראת שעה כן מתאבלים. וראה רמב"ם רוצח ושמירת נפש ה יד: "מי שפחד מן המלך שלא יתרגנו בדין המלכות או מבית דין שלא יתרגוהו בהוראת שעה וברח למזבח ונסמך לו ואפילו היה זר הרי זה ניצל, ואין לוקחין אותו מעל המזבח למות לעולם אלא אם כן נתחייב מיתת בית דין בעדות גמורה והתראה כשאר כל הרוגי בית דין תמיד". וראה העמק דבר שמות כא יד. וראה שו"ת חת"ס אבה"ע"ז א קנא, החוכך בשאלה האם אומרים בדינא דמלכותא קים ליה בדרבה מיניה. על מסירה למלך ראה סעיף קצו הערה 9. דיון בשאלה האם המלך רשאי להרוג ללא משפט ראה סעיף שכו הערות 31 - 34.

ערעורים על פסקי דין של ממוניו¹⁰

רוצח, גנב וגזלן פוסק הרמב"ם: "כל ההורג נפשות שלא בראיה ברורה או בלא התראה אפילו בעד אחד או שונא שהרג בשגגה יש למלך רשות להרגו ולתקן העולם כפי מה שהשעה צריכה, והורג רבים ביום אחד ותולה ומניחן ימים רבים להטיל אימה ולשבר יד רשעי העולם".¹¹

הרשב"א פוסק: "שמענישים המקולקלים כגון הגזלנים והגנבים והרצחנים וכיוצא בזה, ממשפטי המלוכה והאדנות הוא זה, ודינן בכל אלו וכיוצא באלו דין".¹² כותב הר"ן: "וצוה שיתמנו השופטים לשפוט המשפט הצודק האמיתי... ומפני שהסידור המדיני לא ישלם בזה לבדו, השלים האל תיקונו במצות המלך".¹³

הרב הרצוג פוסק שתי הלכות הנוגעות לענישה שלא מן הדין. א. "יש כח למלך להעניש שלא מן התורה, בפשעים שבין אדם לחברו ורציחה בראשם, ומוכן מאליו שהגזילה וכדומה בכללי".¹⁴ ב. "... שהמלך יש בידו לדון בקביעות לחייב מיתה או מלקות על פי הודאת פה וכדומה, אלא שזה תלוי ברצונו, רצה הוא דן דינים הללו, רצה אינו דן".¹⁵

ההבדלים בין סמכות המלך לסמכות בתי הדין המענישים על פי גזרי הוראת שעה¹⁶

- הר"ן חוכך בדעתו בשאלה זו ומציין שתי אפשרויות:

א. "ונמצא שמיוני השופטים היה לשפוט משפטי התורה בלבד, שהם צודקים בעצמם... ומיוני המלך היה להשלים תיקון סדר המדיני, וכל מה שהיה מצטרך לצורך שעה... אבל

⁹ רמב"ם גזלה ואבדה ה יג. וראה סעיף קמד הערות 20 – 22.

¹⁰ ראה שמואל ב טו ד: "אלי יבוא כל איש אשר יהיה לו ריב ומשפט". יתכן, שאבשלום היה מצדיק את מי שהיו לו חילוקי דעות עם השלטון וכך משמע גם מפירוש האלשיך שם. על חנינה של המלך ראה סעיף שלה.

¹¹ רמב"ם מלכים ג י. הרמב"ם סובר שלמלך רק רשות להעניש שלא מן הדין אך הוא אינו חייב בכך, והכל לפי ראות עיניו. וראה רוצח ושמירת נפש ב ד. וראה פירוש הרלב"ג, מלכים א סוף פרק א התועלת הייג: "שיש למלך לענוש הראויים לענוש ביותר ממה שימשך מדברי תורה". וראה סעיפים ש שלח.

¹² שו"ת הרשב"א א תריב. על אחריות המלך לשמור את הציבור מפני גנבים ראה מו"נ ג יד. וראה הרבנות והמדינה עמ' 279: "מושג 'משפט המלוכה' נראה שהוא... כל שהוא לתיקון העולם... הכונה לכל הענינים שיש בהם פגיעה והתנקשות בציבור, דהיינו, עבירות פליליות". לכל השיטות מסתבר שבכל תחום שיש למלך סמכות לחוקק חוקים יש לו גם סמכות לדון את העבריינים, וראה סעיף ח.

¹³ דרשות הר"ן דרשה יא. וראה שו"ת הר"י מיגאש סימן עה: "הטלת הנזכר אינו מן הדין אבל נראה בעינינו שהיא על דרך ההנהגה המדינית".

¹⁴ תחוקה לישראל על פי התורה ב עמ' 78. וראה תורת האהל עמ' פח - צ. וראה העמק דבר דברים כד טז: "... מיירי בדין המלך שיכול להמית בדבר הנוגע למלוכה או בעון רציחה". וראה אור שמח מלכים ג י: "יש למלכי בית דוד רשות לתקן העולם, והיינו דוקא לרוצח... ומריש פי הפועלים (בי"מ פי"ג ע"ב) מוכח דאף לגנבים היה רשות להרגן מדין המלכות לתיקון העולם (בזמן הבית)". ושמא גזלנים וגנבים נחשבים כרוצחים, כבדין בא במחותרת, ואכמ"ל.

¹⁵ תחוקה לישראל על פי התורה ג עמ' 305.

¹⁶ ראה סעיף שלח. וראה אברבנאל על דברים יז ח: "... כי לא היה דבר ביד המלך שלא יוכלו הסנדרין עשותו, ומזה שלא היה המלך הכרחי באומה ישראלית כאשר הוא בקרב הגוים". ראוי להעיר כי האברבנאל הולך לשיטתו שאין מצוה למנות מלך, ראה סעיף ז. וראה סעיפים ש שלח.

כאשר לא יהיה מלך בישראל, השופט יכלול שני הכוחות, כח השופט וכח המלך".¹⁷ לשיטה זו, בזמן שיש מלך בישראל אין לבית דין סמכות לדון על פי גדרי הוראת שעה.

ב. "... שכל מה שנמשך למצות התורה, בין שהוא כפי המשפט הצודק בין שהוא כפי צורך השעה נמסר לבית דין... אבל תיקונם ביותר מזה נמסר למלך לא לשופט".¹⁸

- המהרי"ץ חיות כותב: "וביותר תראה ברמב"ם סוף פרק יח מהלכות סנהדרין דמפני זה הרג יהושע לעכן ודוד לגר העמלקי הוראת שעה או דין מלכות עיי"ש. הנה חילק רבינו בין הוראת שעה לדין מלך, משמע דשני ענינים הם... והנראה כיון שבארתי לעיל... החילוק בין חכם לנביא דלחכם לא מהמניין לו בעקירה עד שיהיה התועלת הנצמח מזה נגלה לעיני כל משא"כ לנביא מאמינין לו כי בודאי יצמח מעקירה זו הטבה כללית. ועתה לדעתי ענין מלך ישראל דין נביא... דכל היכי שהמלך אומר כי לפי מעמד ומצב הדור נחוצה עקירה ולדעתי יהיה נצמח תועלת עצום מעקירה זו... ואפילו מה שנוגע רק לכבודו בלבד... יש רשות למלך להורגו משום תקנת העולם משא"כ גבי עונש בית דין שלא על פי דין תורה, הותנה רבינו הוראת שעה ושעה צריכה לכך לחזק הדבר. משמע דשני התנאים מוכרחים לעקירת בית דין".¹⁹
- הרב מרגליות כותב: "... כי יכולת הבית דין להורות שלא כדין תורה היא אך בהוראת שעה כשהיתה השעה צריכה לכך מה שלא התנה ברשיון המלך... ויסוד משפטיהם הם לא הי' חק קבוע המיוסד בשכל כמשפט הדין מנקודת הצדק המוחלט... כי אם יסוד המשפט המדיני הזה ברגש".²⁰

¹⁷ דרשות הר"ן, דרשה יא. בדומה לכך כתב הרדב"ז במצודת דוד מצוה תקפו. נראה, שגם הרמב"ם סובר כן, ראה מו"נ ג מ: "... כי אף על פי שלא יהרגוהו בית דין יהרגוהו המלך שהוא רשאי להרוג בידים מוכחות...". משמע שרק המלך רשאי לעשות כן. וראה ספר חינוך המזכיר דין הוראת שעה בדין המלך מצוה תצו ואינו מזכיר אותו כלל במצות מנוי שופטים מצוה תצא. זו גם שיטת השלי"ה פרשת שופטים ד"ה עמוד הדין והמלבי"ם שופטים כ א. על דברי הר"ן ראה שו"ת עמוד הימיני ז ה.

לשיטה זו, גם על עבירות שבין אדם למקום רק מלך מעניש שלא מן הדין. והסברא היא שכל הענשה שלא מן הדין עלולה לגרום לתגובות קשות ולכן רק המלך, האחראי ליציבות הממלכה, מחליט על כך.

¹⁸ דרשות הר"ן, דרשה יא. נראה שכוונת הר"ן היא שסמכות המלך להעניש שלא מן הדין היא רק בתחום ניהול המדינה, כגון הענשת מי שלא שלם מס, הענשת עובד השירות הציבורי שהתרשל וכיו"ב. מסתבר מאד, שגם לשיטה זו, מלך רשאי להעניש גם את כל מי שפוגע בבטחון הציבור ובסדר הציבורי, וראה סעיף ח הערה 1.

¹⁹ כל כתבי מהרי"ץ חיות א תורת נביאים ז. המהרי"ץ חיות רומז לדברי הרמב"ם רוצח ושמירת נפש ב ד. ואפשר להוסיף לו ראייה נוספת מדברי הרמב"ם סנהדרין כד הלכה ד והלכה ז. נראה שעיקר החידוש של המהרי"ץ חיות הוא שלמלך יש שיקול דעת משלו, והוא אינו חייב לנמקו. דיון בדברי המהרי"ץ חיות מצאנו בהלכות מדינה א שער ג פרק ה.

על ההבחנה של הרמב"ם בין הוראת שעה לדין מלכות מעיר הרב נבנצל: "יתכן שהוראת שעה קאי על עכן, שכן נצטוו יהושע בן נון מפי הגבורה ודין המלכות קאי על הגר העמלקי הנזכר שם. ולכן אמר לו דוד 'כי פק ענה בך לאמר אנכי מתתי את משיח ה', כי גם על הריגת ישראל אחר חייבים מיתה, אבל כל עוד שאול חי אין לדוד דין מלך, כמו שאמרה לו אביגיל, כדאיתא במגילה, אבל לדברך אין שאול חי, ועל זה נאמן עד אחד כמבואר ברמב"ם סוף הלכות גירושין". תשובה להערה: ראה כלי חמדה פרשת וילך א.

²⁰ קוי אור עמי' מו. וראה קוי אור עמי' מז ציון יד: "כל חוקי המלך (מ)שפטיו היו לפי הרגש בכל דין, ביחוד בשודא דדייני שלא יכתב בתורת חוק קבוע, לכן לא נשאר מהם זכר לדורות". יתכן שכוונתו לומר שבתו הדין צריכים לדון ולהעניש שלא מן הדין על פי עקרונות כלליים ואילו מלך רשאי לדון על פי תחושותיו, וראה סעיף נו הערה 45; סעיף קלה הערה 15. נראה שתחושות המלך נובעות מהמוסר הטבעי שלו. וראה

יש לדון האם למלך סמכות להעניש על פי גדרי הוראת שעה על עבירות שבין אדם למקום.²¹ האבני נזר מכריע: "ובודאי משפט שצריך לעשות בחילול שבת אין למלך עסק בהן... אבל כל כוונתו הוא תיקון המדינה".²² כמותו סובר גם האור שמח.²³ החמדת ישראל חולק וכותב, שמלך דן גם את מי שעובר על מצוות בני נח.²⁴ הרב דב בריש וידנפלד פוסק: "... שלא ברוצחים לבד יכול המלך לדון רק בכל דבר שיש בו משום תיקון הדור".²⁵

למלך סמכות לדון בכל סכסוך שבין אדם לחברו על פי דין תורה ככל דין.²⁶

דרך חיים על אבות ג ה: "ההנהגה האדם לנהוג לפי מנהגו של עולם... לפי הנהגת סדר העולם וטבעו... ועוד יש הנהגה בלתי טבעית והיא הנהגה האנושית אשר מתחדשת מן הבחירה ועל ידי זה הנהגה הנימוסית שהיא על ידי המלכות... והנהגה השלישית היא הנהגה אלוקית... איך יהיה נוהג על ידי התורה...". וראה אור שמח מלכים ג י: "... אבל בגואל הדם ומלך ישראל דרשות ניתן להם, והוא לתיקון המדינה, דינם כמו שנתנה התורה הנימוסית לבני נח, וזה ענין מושכל". וראה סעיף מ הערה 7.

מדברי המהר"ל, האור"ש והרב מרגליות אפשר להסיק שבכל מקום שאין אפשרות להנהיג את הציבור על פי דין תורה מן הראוי להנהיגו על פי המוסר הטבעי. וראה רמב"ם עבודה זרה י ה. וראה סעיפים שלה שדמ שמז.

²¹ הר"ן מביא דוגמא לענישה שלא מן הדין מהגמרא בסנהדרין מו א, והעבירה הראשונה הנוכרת בגמרא היא רכיבה על סוס בשבת. לפירושו הראשון, מעיקר הדין רק מלך מעניש שלא מן הדין גם על חילול שבת. לפירושו השני, רק בית הדין הגדול מעניש על עבירה זו. העבירה השנייה הנוכרת בגמרא שם: "מעשה באדם אחד שהטיח את אשתו תחת התאנה, והביאוהו לבית דין והלקוהו", וראה סעיף ח הערה 1.

²² שו"ת אבני נזר יו"ד שיב נ. כ"כ גם בעל האור שמח מלכים ג י, וראה תחוקה לישראל על פי התורה ב עמי 78. וראה חידושי יבמות עב ב ד"ה ומ"ש אין הדבר תלוי אלא בי: "... לפי דעתו שהיה בהם חטא ע"ז וג"ע וצדקה דבר שאין תלוי במלכות לא שאל באורים ותומים דאין שואלין באורים ותומים אלא למלך דהיינו דבר התלוי במלוכה". וראה בבלי יבמות מט ב, שמנשה דן את ישעיהו בטענה שהוא נביא שקר בענין שלא קשור כלל למלכות, אך פשיטא שאין להקשות ממה שעשה ממנשה.

²³ ראה אור שמח מלכים ג י. מהירושלמי מוכח לכאורה שמלך דן גם על עבירות שבין אדם למקום. בירושלמי סנהדרין ו ג מפורש שדוד המלך הרג על פי גדרי הוראת שעה את מי שהודה שהוא שכב עם כלבה. ניתן להסביר את הירושלמי בכמה אופנים. האור שמח מבאר: "ואולי הכוונה, דהיה מעמידו בקשרי המלחמה כמו שעשה לאוריה החתי". לשיטת האור שמח לא נתבאר מנין למלך רשות להעניש שוכב עם בהמה בכל דרך שהיא? עוד צ"ע, שהאור שמח בעצמו בספרו משך חכמה על דברים יג ו מבאר, שאלוהו הרג את נביאי הבעל מדין המלכות בסיף. וראה תחוקה לישראל על פי התורה ב עמי 79 בהערה, שדוד המלך היה צריך לקבל את הסכמת בית הדין הגדול לגזר הדין. ונראה לומר שהירושלמי סובר שכל מלך רשאי לשבת בדין גם בדיני נפשות, ראה סעיף י הערה 75. אולם לשיטה זו, רק דוד המלך שהיה דיין סמוך היה רשאי לדון את אותו עבריו, שכן הוא דן אותו כדין על פי גדרי הוראת שעה של בית דין ולא על פי סדר הדין של מלך.

²⁴ ראה חמדת ישראל קונטרס נר מצוה, דף ק א. וראה תחוקה לישראל על פי התורה ב עמי 79 הערה 7.

²⁵ קובץ חידושי תורה זרע ברך לע"נ רב"ש שניאורסון עמי רלד. נמצא, שהוא מכריע שמלך רשאי להרוג גם את מי שעובר עבירות שבין אדם למקום. וראה קוי אור עמי מט: "הרי כי גם במשפטי העמים נהרג הבא על בהמה על פי עד אחד ועל יסוד משפט כזה יכל דוד לדון אותו...". וראה בבלי ברכות נח ב, שגם מלכי אומות העולם היו הורגים שוכב עם בהמה.

²⁶ וראה כלבו קיט: "וכשהיה הכהן הגדול והזקנים באים אל המלך שלמה לשאול שום דבר מהמשפט שבין אדם לחברו יושבין מימין ומשמאל ודן עמהם את הדין". וראה שו"ת אבני נזר יו"ד שיב אות מו: "ולפי"ז מה שמלכי ב"ד דנין דכתיב 'דינו לבוקר משפט'... היינו דין תורה".

וראה דרשות הר"ן הדרוש הי"א: "אבל על דעתי הוא כך, שהם רצו שעיקר המשפט במה שבין אדם לחברו יהיה נמשך מצד המלכות... שהם ראו שמה שצריך לסידור המדינה, יהיה מתוקן כשימשך מצד המלכות, משמשך מצד השופט, ולכן אמרו הנה זקנת ולא תוכל לשפוט עוד, ובניך אינם ראויים שיחול בנו השפע האלוהי על ידיהם, כי אינם הולכים בדרכיך, ולכן ראוי שיהיה לנו מלך, ושיהיה משפטנו על פיו, והוא אמרם

מלך תלמיד חכם מצווה להורות הלכה בענייני איסור והתר.²⁷

למרות שמהתורה יש לכל מלך סמכות לשפוט פוסק הרמב"ם: "מלכי ישראל גזרו חכמים שלא ידון ולא דנין אותו...".²⁸ הר"ן דן בשאלה האם קיימת אפשרות שגם לאחר הגזירה ישב מלך ישראל בדין, ומעלה שלש אפשרויות.²⁹ א. לאחר הגזירה מלכי ישראל רשאים לדון דיני ממונות. ב. לאחר הגזירה מלכי ישראל רשאים לדון את מי שפוגע בשלטון ובסדר הציבורי.³⁰ ג. לאחר הגזירה מלכי ישראל אינם יושבים בשום דין.³¹

אם יתמנה מלך עוד לפני בא המשיח³² סמכויותיו כשופט יהיו כשל מלך שאינו מבית דוד.

על המלך המשיח אומר הנביא: "ושפט בצדק דלים והוכיח במישור לענוי ארץ והכה ארץ בשבט פיו וברוח שפתיו ימית רשע".³³

*

בתקופות שונות בהיסטוריה מלכי אומות העולם מלאו גם תפקיד של שופט.³⁴ כיום עקרון הפרדת הרשויות קובע שרק לבתי הדין סמכות לשפוט.³⁵ עם זאת, בכמה מדינות שבהן שלטון מלוכני קובעת החוקה שבתו המשפט פועלים בשם המלך.³⁶

²⁷ 'שימה לנו מלך לשפטנו ככל הגוים'. הסברים נוספים על חטא עם הארץ ראה סעיף צו הערה 29. על משפט המלך ראה סעיפים שלה שדמ.

²⁸ ראה בבלי ברכות ד א.

²⁹ רמב"ם מלכים ג ז. נראה שתקנת חכמים שמלך לא דן תקפה גם אם המלך מסכים שידונו אותו, שהרי ינאי לכתחילה הסכים להתדיין ובכל זאת פגע בחכמים.

³⁰ ראה חידושי הר"ן סנהדרין כא ב. וראה בירור הלכה על סנהדרין דף יח א.

³¹ ראה חידושי הר"ן סנהדרין כא ב: "והרב המאירי ז"ל תירץ בדינין שהוא דן בעצמו מטכסיסי מלכות".

³² כך משמע מערוך השלחן חו"מ א כו.

³³ ראה סעיף ז.

³⁴ ישעיהו יא ד. על הפרדת רשויות על פי התורה ראה סעיף קנב.

³⁵ הדברים מפורסמים בספרי ההיסטוריה של ימי קדם. וראה שו"ת רדב"ז א רצו המתאר את סדרי המשפט במצרים בזמנו: "צריך שתדע שיש להם שני מיני משפט אחד שרעי ואחד עורפי, והמשפט השרעי הוא מסור לשופט הגדול והוא פוסק הדין והשר מצווה לעשות המשפט והמשפט העורפי שהוא כמו הוראת שעה הוא מסור לשר המדינה ויכול להרוג כפי העורפי אפי' שלא מן הדין ובלא ידיעת השופט הגדול". וראה סעיף ה, שלפעמים סמכות המלך בתחומים שונים היא כפי מה שהיה מקובל בקרב הגויים.

³⁶ העקרון לפיו מלך אינו דן ואינו שותף למערכת המשפט, וכן העקרון שהרשות המבצעת ובכללה עובדי השירות הציבורי כפופה למערכת שיפוט עצמאי נתקבלו באנגליה במאה השבע עשרה, ראה

EB (2008) administrative law, The common-law system.

³⁶ ראה ICL חוקת ספרד 117 (1); חוקת בלגיה 40 (2); חוקת לוקסמבורג 49 (1) (2).

כה. הפרנסים כשופטים

האברבנאל כותב: "השופטים... והמלכים, אלה ואלה היו ממונים על המלחמות לצאת ולבוא לפני העם וגם כן על דבר המשפט..."¹.

פוסק החתם סופר: "שבעה טובי העיר מכין ועונשין להעמיד מעמד ומצב הקהלה על מכונה ותילה אם השעה צריכה לכך"².

במעהרין החליטו: "הסכמה מנויה וגמורה פה אחד... שיהא נבררים ששה אנשים חכמים ונבונים... להיותם ראשי מדינה... ולהם יהי מקל ורצועה להחרים ולהעניש על הפושעים והמורדים וינהגו נשיאותם ברמה"³.

פרנסי הקהילות ישבו בדין במקרים הבאים⁴

פגיעה בשלטון או בפרנסים במעהרין תקנו: "המסרב נגד ראשים או נגד ראש הגליל לבדו במה שיכול הראש הגליל לבדו לגזור עליו ויסרב או יפעור פיו לבלי חוק נגדו, יכולים ר"ט או הראש הגליל לבדו לכופו אותו המסרב בכל מיני כפיות ונגישות שבעולם..."⁵.

עבירות מס⁶ בליטא תקנו: "ואם יצא על המוכס ערעור שלקח מכס מדבר שאין בו חיוב מכס על פי דינא דמלכותא, ידין עליו פרנס החודש בצירוף שני אנשים מיושבי הקהילה יודע בטיב מכסים על פי דינא דמלכותא"⁷.

עבירות פליליות כותב המרדכי: "ודיני קנסות שפירש שאין דנין בזמן הזה שמעתי בשם הר"י מאייורא שיש לדונם על פי שבעה טובי העיר וכן הוא מקובל מרבתינו"⁸. פוסק המהרש"ל: "... שיכול לילך בערכאות של גוים, אם חבירו מסרב לעמוד בדיני ישראל וצריך רשות מטובי העיר"⁹.

¹ אברבנאל הקדמה לספר שופטים. וראה אברבנאל על דברים יז ח: "הלא תראה לפני מלך מלך בישראל היה זה משפט השופטים הגדולים שבישראל העומדים במקום הסנהדרין..." לדעת האברבנאל, אין מצוה למנות מלך ובית הדין הגדול מקנה לכל שליט את הסמכויות הנחוצות לו להטיל אימת מלכות, וראה סעיף יד.

² שו"ת חתם סופר קובץ תשובות סימן צב. וראה סעיף כב.

³ תקנות מדינת מעהרין ועד גאיי ת"י לפ"ק כד. וראה שו"ת הרמ"א עג. וראה סעיף כב מש"כ בשם יון מצולה.
⁴ ראה סעיף כ הערה 21. וראה סעיף כד הערה 7, ופשיטא שהרב הרצוג אינו חולק על כך שיש רשות לציבור לקבוע סדר דין מיוחד לפי שפוגע בציבור או לעבריינים קשים, וראה סעיף ש. מדברי שו"ת מהר"ם מינץ סג משמע שפרנסי העיר בודקים את הראיות וקוצבים את העונש אולם אם קיימים חילוקי דעות בהבנת לשון החוק על בית דין להכריע בדבר. ונראה שלא נהגו כך בכל הערים.

⁵ תקנות מדינת מעהרין ועד גאיי ת"י לפ"ק קצט.

⁶ ראה שו"ת הרא"ש ז יא; שו"ע הרב חו"מ הלכות נזקי גוף ונפש ודיניהם טז.

⁷ פנקס מדינת ליטא תקנות ועד שפ"ו קכד.

⁸ מרדכי גיטין שפד. ניתן ללמוד מדבריו שני חידושים: א גם בזמן הזה דנים דיני קנסות. ב. טובי העיר ולא בית דין יושב בדין בדיני קנסות, ומכאן שהם נחשבים כבית דין חשוב לגבי דין הפקר בית דין הפקר.

⁹ ים של שלמה בבא קמא ח סה. וראה שלחן ערוך חו"מ כו ב: "היתה יד עובדי כוכבים תקיפה, ובעל דינו אלם... נוטל רשות מבית דין ומציל בדייני עובד כוכבים מיד בעל דינו". וראה שו"ת מהרש"ם ד קה.

בקראקא החליטו: "השגת גבול יותר מן עשרה זהובים פוליש ישפוט הפרנס החדש..."¹⁰
 בליטא החליטו: "מנהיגי הקהילה ידונו דברי ריבות וקטטות ואוראנדי וטשאו"פווי וקנסות
 ועונשים ודייני הקהלה ידונו דיני ממונות..."¹¹

הוראת שעה פוסק הרא"ש: "תניא אמר ר"א שמעתי שבי"ד מכין ועונשין שלא מן התורה... ודוקא גדול הדור... או טובי העיר שהמחום רבים עליהם".¹²
 פוסק המהרי"ק: "אמנם על אודות האיש אשר התנו עמו ארוסתו ואביה ליתן לו נדונייא ועתה פושטין לו את הרגל הנראה בעיני נכון שיעמידם לפני טובי עירו או עירם..."¹³
 פוסק הרב יהודה עייאש: "סתם דיינים (ש)אין להם מבוא בדבר הנוגע לכללות הציבור כי אם להורות ולדון בין איש ובין רעהו... ולא לרדות ולייסר מי שאינו חייב לפי דין תורה, דזאת השלטנות לא ניתנה אלא לגדול הדור שיש בידו כח והממשלה והוא הממונה על תיקוני הדור וכן הוא הדין טובי העיר שהמחום רבים עליהם ר"ל שקבלום עליהם בני העיר על ענייני הנהגת המדינה ועל תיקוניה".¹⁴

שאלות הקשורות לחזקת ישוב¹⁵

עניינים הנוגעים לנכרים¹⁶ בליטא החליטו: "דבר משפט בעסק אורנדא או מכס הן מהמלך הן מהשר אין לדיינים לפסוק אותו כי אם ראשים וטובים יצ"ו".¹⁷ בפוזנא החליטו: "גם לא יהיה שום סרסור נאמן נגד הסוחר יהודי לתבוע אותו לפני הדיינים להטיל עליו שבועה... רק יעמדו יחד בפני פרנס החדש ועל פיו יקום הדבר".¹⁸

פגיעה בכבוד מרא דאתרא במערהין תקנו: "אין כח בשום רב לעשות לעצמו דין באחד שפגע בכבודו, אך... הרשות ביד הרב לתבוע אותו לפני ראשים וטובים דקהלתו..."¹⁹

תביעה כנגד מרא דאתרא במערהין תקנו: "אם יש לאחד דין ודברים על הרב אבי"ד מה שהוא תביעות ממון... יכול לתבוע אותו בפני הדיינים הקבועים בקהלה... אם... אינו תביעות ממון... אזי אין היחיד יכול לתבוע לרב כי אם לפני וועד שלם..."²⁰

תביעה כנגד פרנס בשנייטאך גזרו: "... ואם לאו גם הוא עובר על גזירתנו וחבריו הפרנסים וטובים יקנסו אותו פרנס..."²¹

¹⁰ יהודי פולין וליטא עד שנת ת"ח (1648) עמ' 480, תקנה משנת שני"ה לפ"ק.
¹¹ פנקס מדינת ליטא, ועד שצ"ט לפ"ק שסד. וראה שו"ת הריטב"א קנט; שו"ת בנימין זאב קלב. וראה שו"ע או"ח תרצו ח בהגה: "בני אדם החוטפים זה מזה דרך שמחה, אין בזה משום לא תגזול, ונהגו כך, ובלבד שלא יעשו דבר שלא כהוגן על פי טובי העיר". וראה שו"ת צמח צדק הקדמון קב. וראה פנקס ועד ק"ק פאדוואה רעח.
¹² הרא"ש על בבא קמא פרק תשיעי ה. וראה שו"ע חו"מ ב. וראה סעיף שלח.
¹³ שו"ת מהרי"ק סג. וראה עלינו לשבח דברים א עמ' רצ.
¹⁴ שו"ת בית יהודה חו"מ א.
¹⁵ ראה א"ת בערך זה וראה סעיפים רל רלא.
¹⁶ ראה, לדוגמא, שו"ת מהרשד"ם יו"ד קכד לגבי תקנה למניעת שימוש במטבעות מזויפים.
¹⁷ פנקס מדינת ליטא ועד שפ"ג לפ"ק סו. אחד מתפקידי ההנהגה של הערים בתפוצות היה ניהול מו"מ מול השלטון, ראה פנקס הכשרים של קהילת פוזנא קנ משנת ש"צ לפ"ק.
¹⁸ פנקס הכשרים של קהילת פוזנא החלטה פג משנת שפ"ח לפ"ק. וראה שם החלטה עב.
¹⁹ תקנות מדינת מעהרין, ועד גאיי ת"י לפ"ק קמט.
²⁰ תקנות מדינת מעהרין ועד גאיי ת"י לפ"ק רי ריא.
²¹

נוהל בחירות פוסק המחבר: "... אפילו יחיד יכול לעכב ולומר איני רוצה שפלוגי יהיה חזן..."²², ומוסיף הרמ"א: "ודוקא שיהיה לאותו יחיד טעם הגון על פי טובי העיר..."²².

פירוש תקנות הקהילה פוסק הרשב"א: "גם מה ששאלתם אם לשונות הללו והספיקות נדונין על פי המוקדמין או על פי חכם באמת נראה שהן נדונין על פי המוקדמין"²³. בניקלשבורג תקנו: "באם שיהיה איזה ספק בתקנות הנ"ל בפירוש התקנה או זולת איזה יחיד שיהיה לו איזה שאלה שיהיה יתאספו ה"ה קצינים, ראשים וטובים ודייני יצ"ו ויפסקו על פי הדת והיושר"²⁴.

קהילות אחדות העניקו לפרנסים סמכויות נוספות בתחום השיפוט.²⁵

מנהגי המקום ותקנות הקהילה הם שקבעו, בדרך כלל, באילו דיונים ישבו פרנסים כדיינים ומי ישב עמם בדין.²⁶ רבינו גרשום תקן: "מלשין יכולין להכריחו בכח חרם לומר מה שאמר בפני טובי העיר... ואל יאמר אלך לבית דין"²⁷. בפאדוואה הכינו תקנון הקובע את בתי המשפט השונים ואת סדרי הדין, והוא מפרט בין השאר מתי הפרנסים יושבים בדין.²⁸

האחרונים מורים, שכיום מוטב שפרנסים לא ישבו בדין.²⁹ כותב מהר"ח פלגי: "אנכי הרואה שאינו מן הראוי שיהיו ממוני הזמן וט"ה וברורי הקנסות לענין פסק דין כי הם יושבים במעמד לחקור ולדרוש אחר בעלי העבירות ברם כשיבא הענין לענין פסק דין אינו מן הראוי שיטפלו הם בזה כי דבר משפט מה שחייב כל אחד ואחד לפי מה שחטא הוא דבר הנוגע להרבנים ולהב"ד שבעיר"³⁰. פוסק הרב שלמה גנצפריד: "היו נוהגים ששבעה טובי העיר דנים דיני קנסות, כגון על חבלות וחירופים וכדומה, ואין להם לעשות דבר בלי בית דין, כי יש בעינים אלו הרבה חילוקי

²¹ ראה פנקס קהילת שנייטאך עמ' 159 אות ג: "חבריו הפרנסים וטובים יקנסו אותו פרנס בעונש".

²² שו"ע או"ח נג יט.

²³ שו"ת הרשב"א ג תט.

²⁴ תקנות ניקלשבורג רסה. וראה בהערות שם מ"מ למקומות נוספים שבהם טובי העיר פרשו את חוקי העיר.
²⁵ ראה שו"ת בנימין זאב סד: "ולא יהא אדם רשאי לשהות שלא מדעת אשתו אם לא בהתרת ז' מטובי העיר אשר תבוא זעקתם והם יתירו לאיש כפי הנולד וכפי הצורך מהשעה לצורך האשה לגבות חובותיו ולצורך לימוד וכתובה וסחורה כדי לפרנס אשתו ובניו ובחזרתו".

²⁶ ראה פנקס הכשרים של קהילת פוזנא א' שח משנת תל"ו לפ"ק: "... באם ראה יראה הקהל איזה דבר שלא כהוגן... אזי רשות להקהל יצ"ו לצרף אל הדיינים שני אנשים מהקהל ועל פיהם יקום דבר". וראה סעיף כג.

²⁷ א"ת כרך יז נספח לערך חדר"ג סעיף כב (עמ' תשסז).

²⁸ ראה פנקס ועד ק"ק פאדוואה ב החלטה תסב משנת שפ"א לפ"ק.

²⁹ כבר לפני יותר משלש מאות שנה כותב דברי חכמים, דעת חכמה שער העבודה פרק יא: "והנה מפני צורך שעה אחז"ל ב"ד מכין ועונשין שלא מן התורה... ומכח זה, המנהג ברוב תפוצות ישראל לעשות פרנסים ומנהיגים שיהיו דנים לפי הענין ולפי התיקונים... אמנם נשתרבב מזה דור אחר דור שאף היכא דאיכא דגמירי בדינא ממנים למנהיגים אותם דלא גמירי בדינא ודנין כפי אות נפשם לא לפי הדין ולא לפי התיקונים...".

³⁰ שו"ת חיים ביד יט. וראה בית דוד על חו"מ סימן ב: "... ולכן בזמן הזה שמצוי הרבה קנאה ושנאה ואי אפשר לטובי העיר שהמחום להיות נקיים מזה אין להם לדון מיתה אא"כ הוא בענין שאף אם לא היה הקנאה היו עושים כן".

דינים".³¹ כותב הרב אהרן וואלקין: "... אפילו להרמ"א, שכתב, שנהגו דיש יכולת לטובי העיר כגדולי הדור, היינו בדור שלו שהיה דור דעה יראים ושלמים. אכן עתה במדינות הללו ובדור הזה אשר בעוה"ר אנשי אמנה אבדו שיהיו מעשיהם בלא פניה ודאי הדבר דהקהל לא נתנו להם רשות לדון ולשפוט ולא שמום לשרים לשופטים..."³² כותב הרב ארלנגר: "וקבלתי מרבתי בשם מרן הגאון רשכבה"ג רבי חיים עוזר... דכל הממונים היום כפי סדר הבחירות הנהוג בזמנינו, אין להם כח זה כי אין זה כפי הדין של ז' טובי העיר".³³

הפוסקים אינם דנים בשאלה האם בימות המשיח ישבו פרנסים בדין.³⁴

*

המדינות המפותחות המודרניות מקפידות על הפרדת רשויות.³⁵ למרות זאת במדינות אחדות קובעת החוקה, שבערעור על תוצאות בחירות בית הנבחרים הוא זה שקובע.³⁶

³¹ קצור שלחן ערוך קפד י. וראה שו"ע הרב הלכות נזקי גוף ונפש ודיניהם טז.
³² שו"ת זקן אהרן ב קל. וראה תוספות הרא"ש סנהדרין יח א ד"ה ומלכי, שמשמע שכל העומד בראש ממשלת מלכות, שאינו מבית דוד, אינו דן.
³³ ברכת אברהם סנהדרין עמי קלח. נראה לדייק מדבריו, שהרב חיים עוזר גרודזינסקי שולל את סמכות הפרנסים שנבחרו בשיטה המפלגתית לשבת בדין, אולם אין שולל את שאר סמכויותיהם, וראה סעיף קכא.
³⁴ ראה סעיף כ הערה 29.
³⁵ ראה סעיף קנב.
³⁶ ראה חוקת ארצות הברית של אמריקה סעיף א פסקה 5 א): "כל בית יהיה השופט של הבחירות, תוצאותיהן וכשרות חבריו שלו". וראה ICL חוקת סלובקיה 76; חוקת שוויצריה 168 (2).

כו. מרא דאתרא כשופט

בזמנים ובמקומות שונים מרא דאתרא ישב בדין.¹ לעיתים הוא דן יחיד² ולעיתים הוא ישב בראש והצטרפו אליו דיינים או פרנסים.

תקנות הקהילות ומנהג המקום קבעו מה סמכויות השיפוט של הרבנים ומה חלוקת התפקידים בין שלשת מערכות השיפוט, מרא דאתרא, הפרנסים ובית הדין.³

מרא דאתרא יושב בדין יחיד במקרים הבאים

פוסק החתם סופר: "... בעניינים הנוגעים לכללת הציבור כגון הטלת מסים וארנוניות וס"ת ובהכ"נ ומרחץ וצדקו והקדשות שלהם שמעיקר הדין כל דייני אותו העיר פסולי לזה שכולם נוגעי בדבר... א"כ פשיטא אם יש רב בעיר שאינו נושא בעול ואין לו שייכות עם שום אחד מהם רק נוטל פרנסתו מקופת הקהל שוה בשוה פשיטא שהוא כשר לדברי כאלה מדין תורה יותר מן ת"ח האחר הדר שם".⁴

בפוזנא תקנו: "... וכשיהיה דבר גדול ישב הגאון בעצמו...".⁵ בשנייטאך תקנו: "גמרנו ואמרנו וגזרנו בגזרת נח"ש שאל ילך שום יחיד לבקש שום דבר מהפרנסים בעסקי דיני ממונות, רק לילך לפי האב"ד אשר יהיה בימים ההם".⁶

מרא דאתרא יושב בדין ביחד עם פרנסים במקרים הבאים

במעהרין החליטו: "דייני הקהילה לא ישפטו רק דיני ממונות אבל בושת ופגם ושבת וריפוי וכיוצא בזה ידונו ראשים וטובים בצירוף הרב אב"ד שבקהלתם, אם יש שם אב"ד בקהלתם".⁷ בליטא החליטו: "אם יהיה איזה חילק בפירוש התקנה... בתקנות הקהל, יקום על פי הרב אב"ד בצירוף בעלי תקנות שישבו על התיקון".⁸

¹ מרא דאתרא היה מכונה פעמים רבות אב בית דין, ראה שו"ת שבות יעקב ג פג; שו"ת שאילת יעבץ ב קצו; שו"ת חתם סופר חלק או"ח רז. וראה בתי הדין וסדריהם פרק ו. לא התבאר מה סדר הדין שלפיו דן, ומסתבר שהכל לפי הענין. אם הוא דן בענין ציבורי הוא דן על פי תקנות הקהילה. אם הוא דן בסכסוכים שבין אדם לחברו הוא דן כדין תורה.

² על מרא דאתרא כשופט יחיד ראה שו"ת הב"ח מ; ערוך השלחן חו"מ ג ה; שו"ת מהרש"ם ד סו"ס קה; שו"ת תשובות והנהגות ב תרצח.

³ ראה סעיף כג. וראה פנקס הכשרים של קהילת פוזנא שתכד משנת תמ"ה לפ"ק: "... יעשו הקהל יצ"ו תיקון בענין בתי דינים איזה משפט יוקרב בפני בית דין הגדול יצ"ו ואיזה משפטים יקרבו לשאר בתי דינים". הקהל = כנוי לקבוצת פרנסים.

⁴ שו"ת חתם סופר חו"מ קסג.

⁵ פנקס הכשרים של קהילת פוזנא ב' רנג תקנה משנת תקנ"ב לפ"ק.

⁶ פנקס קהילת שנייטאך עמ' 159 אות ג, תקנה משנת תקל"ז לפ"ק.

⁷ תקנות מדינת מעהרין ועד גאיי ת"י לפ"ק סז.

⁸ פנקס מדינת ליטא, ועד תל"ט לפ"ק תשנ"ג.

מרא דאתרא יושב ביחד עם דייני בית דין במקרים הבאים

במערהין תקנו: "שום רב (ואפילו הרב מדינה) לא ישב יחידי בדין אלא ישב עם דיינים, אם יש שם דיינים קבועים, או עם ראשים וטובים אם אין שם דיינים קבועים".⁹

בפוזנא החליטו: "אם יש להקהל יצ"ו איזה דין ודברים עם איזה יחיד בדבר שבממון לא יפסקו בעצמם ובכבודם ויקריבו את משפטם לפני הבית דין הגדול יצ"ו בבית האב"ד יצ"ו ולא בבית הקהל יצ"ו ולא יצטרפו לבית דין שום מנהיגים..."¹⁰.

כיום מרא דאתרא אינו יושב בדין.¹¹ עם זאת, עליו להגיב במדת האפשר למעשים אשר לא יעשו.¹² כותב הראי"ה קוק להרב ד"ר כהן, רב בבזל: "ע"ד אשר דרש מר לחוות דעתי העני' על דבר הפרנס הפושע, שאחרי חלולו את יום הקדוש באכילה ושתייה ומלאכה, מכרו לו בביהכ"נ מפטיר יונה, שהעזו הרשע ההוא לקנותה ואמרה, ומר קנס את ביהכ"נ הנ"ל באמרו להפרנס הראשי, שאם לא יקנסו את הפושע במניעת עלי' לתורה איזה שנים לא יבא עוד לדרוש בביהכ"נ הזה... ובודאי קבלת רב בעדה, ובפרט רב מובהק ויר"א מרבים, היא על דעת לעמוד כפי היכולת נגד פורצי גדר ומחללי ש"ש בפרהסיא עכ"פ".¹³

*

כיום במדינות המפותחות אין סמכות לבעלי תפקידים דתיים להעניש עבריינים,¹⁴ ורק לבית משפט סמכות לכך.¹⁵

⁹ תקנות מדינת מעהרין ועד גאיי ת"י לפ"ק קנז. וראה שם ועד גאיי ת"י לפ"ק סח. וראה שם סו סז.
¹⁰ פנקס הכשרים של קהילת פוזנא תו משנת ת"ב לפ"ק. נראה שבית דין הגדול הוא בית דין המורכב משני דיינים והרב יושב בראשו.
¹¹ ראה את הצעת הרב מאיר בר אילן (ברלין), בהערותיו לחוקה המוצעת, תחוקה לישראל על פי התורה ג עמ' 45: "... שבמקומות קטנים, שאין בהם כדי שני בתי דין צריך שם לשבת רב אשר הוא גם מומחה למשפטים ('דין ידין'), ותהא לו הזכות לשפוט כמו לכל שופט באותה הדרגה".
¹² על נדוי בזמן הזה ראה סעיף שנט.
¹³ ראה שו"ת דעת כהן קצג. על ענישת מי שלא חטא ראה סעיף שמו. על נידוי של רב ראה סעיף קפ.
¹⁴ ראה תעודת החירות של מסצ'וסטס (Massachusetts), סעיף 60 (חירות ומשפט עמ' 9): "שום ביקורת כנסיתית לא תוריד או תדחה כל אדם מכבודו האזרחי, ממשרתו או מסמכותו שיש לו בקהילה".
¹⁵ ראה סעיף קנב.

פרק ז. פעילות הפרנסים להגשמת היעודים¹**כז. טובת היחיד**

כותב רבינו יונה: "חייב אדם לטרוח בדרישת טוב לעמו ולשקוד בעמל נפשו על תקנת חברו אם דל ואם עשיר, וזאת מן החמורות ומן העיקרים הנדרשים מן האדם..."²

בשל הסיבות הבאות מצווה כל אחד לפעול למען הזולת

בנים למקום שנינו: "חביבין ישראל שנקראו בנים למקום"³. אומר הספרי: "ובך בחר ה' אלקיך להיות לו לעם סגולה מכל העמים". מלמד שכל אחד ואחד חביב לפני הקב"ה מכל אומות העולם"⁴. כותב השפת אמת: "כי באמת מה הפרש לפני המקום ב"ה בין הגדול או הפחות שבישראל לפי גודל רוממותו ית' מצד שבחר בישראל"⁵.

כולם קדושים אומר המדרש: "שניך כעדר הרחלים". מה הרחל הזו שכלה קדושה, כך ישראל כלם קדושים"⁶.

בני אברהם יצחק ויעקב פוסק הרמב"ם בהלכות סנהדרין: "... וכן אסור לו לנהוג בהן קלות ראש.... בני אברהם יצחק ויעקב הם, צבאות השם שהוציא מארץ מצרים בכח גדול וביד חזקה"⁷. כותב הרא"ה קוק: "וכל אחד מישראל חי בקרבו ניצוץ אור קדוש ממורשת אבות מקדושת תורה וגדולת אמונה"⁸.

כל אחד קבל את התורה התניא כותב: "... אפילו קל שבקלים ופושעי ישראל מוסרים נפשם על קדושת ה' על הרוב וסובלים עינויים קשים שלא לכפור בה' אחד ואף אם הם בורים ועמי הארץ ואין יודעים גדולת ה' "⁹. הרב ירוחם ליוואוויץ ממיר כותב: "... שקבלת התורה לא היתה קבלה כללית של הכלל ישראל כלו, רק שכל פרט ופרט שבישראל זכה לקבלת התורה קבלה פרטית"¹⁰.

"כל ישראל בני מלכים הם"¹¹

¹ ראה סעיף ב.

² שערי תשובה שער ג יג. וראה רלב"ג שמואל א פרק יב כד התועלת העשרים וארבע; שיחות מוסר תשל"ב לא: "העני חשוב כמת, לא משום שחסר לו עצמו, אלא משום שאין ביכולתו לתת לזולת כלום". וראה סעיף קסט.

³ משנה אבות ג יד.

⁴ ספרי על דברים יד ב.

⁵ שפת אמת לסוכות תרל"ו ד"ה ענין.

⁶ מדרש זוטא - שיר השירים (בובר) ו. ראשונים ואחרונים עומדים על כך שנשמות ישראל חצובות מתחת כסא הכבוד ראה קרית ספר הקדמה. וראה רדב"ז רמב"ם ממרים ב ד; בית יוסף אורח חיים רכד; ספר חרדים השלם סא; שלי"ה א דף קצד ב; תניא לב; תורת משה ההגדה של פסח ד"ה בשבעים נפש; צדקת הצדיק קצו.

⁷ רמב"ם סנהדרין כה ב. וראה תפילת חוני המעגל, בבלי תענית כג א. וראה בבלי סוכה לא א ורש"י שם ד"ה לאבוהא. וראה תורת חובת הלבבות שער עבודת השם ג ד"ה והאפן הרביעי.

⁸ אורות, אורות ישראל ד ו. וראה סדור עולת ראייה עמי כב.

⁹ תניא פרק יח. וראה שם פרקים יט כה ועוד. וראה רש"י מדבר טז ג ד"ה כי כל העדה כלם קדשים: "כולם שמעו דברים בסיני מפי הגבורה". וראה העמק דבר בראשית כב יז; רסיסי לילה מד; משך חכמה דברים ה כד; עולת ראייה ב עמי יח עה"פ משה ואהרן בכהניו; לנתיבות ישראל א רלג - רלח.

¹⁰ דעת חכמה ומוסר א עמי קפח.

¹¹ בבלי שבת סז א. וראה צרור המור דברים יז יח: "לבלתי רום לבבו מאחיו אחר שהם בני מלכים כמוהו".

השגחה פרטית כותב הרש"ר הירש: "... יש משמעות עצמאית לכל יחיד; כל אחד הוא 'עולם בפני עצמו', ויש לו ערך משלו, והוא נתון להשגחתו הפרטית של ה'".¹² כותב המשך חכמה: "כי כולם שווים ועם קדוש לה' אלקיו, וכל אדם ראוי לבא להשגחה האלקית".¹³

כל אחד חיוני המדרש אומר: "א"ר שמעון בר יוחאי: מנין אתה אומר אילו היו ישראל חסרים אפילו אדם אחד לא היתה השכינה נגלית עליהם? דכתיב: 'כי ביום השלישי ירד ה' לעיני כל העם על הר סיני'".¹⁴ פסוק מפורש בתורה: "אתם נצבים היום כלכם... כל איש ישראלי", ומבאר הרש"ר מלאדי: "... ולכן אמרו רז"ל הוי שפל רוח בפני כל אדם לפי שיש בכל אחד ואחד בחינות ומדרגות מה שאין בחבירו וכולם צריכים זה לזה".¹⁵ החתם סופר כותב על אותו פסוק: "פירוש כל איש ואיש בכס הוא ישראל חשוב אין אחד מכם שאינו חשוב".¹⁶

באופן מיוחד מצווים פרנסים לפעול לטובת כל אחד ואחד¹⁷

מלך כותב הרלב"ג: "... להודיע יושר דוד שכבר היה עושה משפט וצדקה לכל עמו לא היה מעלים עינו מאחד מהם כי זאת התכונה ראוי שתהיה למלך הגוף".¹⁸

פרנסים כותב הראי"ה קוק: "הנהגת הדור הראויה צריכה להיות שהמנהיג ישתדל לחדור למצבו של כל יחיד כפי כוחו...".¹⁹ כותב הרב זילברשטיין: "כלל לא פשוט להתמנות מנהיג בעם ישראל. הדבר מחייב התמסרות מרובה לקהל, ולכל יחיד ומתוך הקהל".²⁰ בורוה החליטו: "דור דור ודורשי, דור דור ומנהיגיו יצו, להיות עיניהם תמיד פקוחות, כרועים, עדרם כללי ופרטי קהלם ירעו...".²¹

פעילות הפרנסים למען כל אחד ואחד באה לידי בטוי בתחומים הבאים

הגנה אומר הנביא ירמיה: "כה אמר ה' עשו משפט וצדקה והצילו גזול מיד עשוק וגר יתום ואלמנה אל תונו אל תחמסו...".²² כותב הזהר הק': "הרועה את הצאן כשהצאן יולדת

¹² רש"ר הירש דברים א י.

¹³ משך חכמה במדבר ט ז.

¹⁴ דבר"ר ז ח. וראה שפת אמת קרח תרל"ט: "ואמת כי יש לכל אחד מבניי חלק בתורת ה' בפנימיות חלק נשמתו...".

¹⁵ ליקוטי תורה ריש פרשת נצבים. וראה עולת ראייה ב ריש פרקי אבות; אורות ישראל ו ב.

¹⁶ חתם סופר על התורה נצבים ד"ה כל איש ישראל. וראה סעיף קעא.

¹⁷ הפרנסים מצווים באופן מיוחד לתת דוגמא ומופת בכל הליכותיהם בשל כמה סיבות. א. בעצם קבלת עול הפרנסות הם התחייבו למלא את תפקידם בשלמות, ראה סעיף יד הערה 28; סעיף נג הערה 8. ב. ללא דוגמא אישית אי אפשר להגשים את יעודי האומה. ג. אם הם לא יפעלו כראוי הם עלולים לגרום לנזקים גדולים למדינה ולציבור, ראה סעיף מט. ד. הם עלולים לגרום להכשלת העם בעבירות ולחילול השם, ראה סעיפים לא מט.

¹⁸ רלב"ג שמואל ב סוף פרק כא התועלת השלשים ותשעה. וראה דרך מצותיך, מצות מינוי מלך דף קח ב.

¹⁹ עין איה ברכות א פרק רביעי כב. וראה סעיף ריג.

²⁰ עלינו לשבח דברים א עמ' סט. וראה עלינו לשבח שמות עמ' קד.

²¹ פנקס קהל וירונה ג רנב החלטה משנת שע"ה.

²² ירמיה כב ג - ד. וראה סעיף צז.

הרועה נוטל אותם טלאים בחיקו כדי שלא ילאו ויגועו ומוליכם אחרי אמותם ומרחם עליהם. כך המנהיג לישראל צריך להנהילם ברחמים ולא באכזריות.²³ כותב הגר"א: "... שמוטל על משגיחי העיר או המדינה שישגיחו בכל עוז שלא יגיע שום היזק ושום אונס לאדם מחבירו".²⁴ בבאסקוויץ החליטו: "הראש הקהל מחוייב לעמוד בימין צדק לכל הבא להציל עשוק וכו' ולא יאטום אזנו מלשמוע ח"ו".²⁵

סיוע הרמב"ם פוסק בהלכות מלכים: "... רועה קראו הכתוב 'רעות ביעקב עמו', ודרכו של רועה מפורש בקבלה 'כרועה עדרו ירעה בזרועו יקבץ טלאים ובחיקו ישא וגו'".²⁶

שנינו: "ברכות כהן גדול כיצד... וכהן גדול... עומד וקורא... ומברך עליה שמנה ברכות על התורה ועל העבודה... ועל שאר התפילה", ומבאר התפארת ישראל את הסיפא: "שיושיע הקב"ה לכל יחיד מצרתו".²⁷

חיזוק הדת כותב הרש"ר הירש: "החובה על הכלל והצבור על ידי באי כוחו לשמור ולנצור את חיי האיש הפרטי, לבל יטה האיש ההוא מני דרך הצדק והמישרים".²⁸ כותב הראי"ה קוק: "על כל חכם בעדתו להשתדל ראש לכל דבר, שתהי' הפניה הראשית של כלל עם ה' לקדושת שם ה' ויסוד התורה בחיים".²⁹

פיתוח האישיות כותב הרב צדוק הכהן מלובלין: "ובזה נתפארו בני יששכר יודעי בינה לעיתים... שהם יודעים בכל עת כפי הראוי לאותו עת והרפואה המועלת לטבעי הדור ההוא, ולפיכך הם הראויים להיות מורים מה יעשה ישראל, וכן שבט לוי הם מסוגלים ונבחרים לזה לדעת המעשה הראוי לכל נפש ולכל דור ביחוד".³⁰ כותב השם משמואל: "מנהיג ישראל צריך להנהיג לכל אחד ואחד סדר עבודתו כפי שורש נשמתו".³¹ כותב הרב חרל"פ: "הרצון המוחלט העליון לרום לאדר את כל יחיד ויחיד למרום הגדלות והתפארת".³²

פרנס הפועל למען היחיד מקיים את כל המצוות אותן מקיים יחיד המטיב לזולת.³³ לדעת הכתב והקבלה, מלך המתעלם מצרכי הזולת באופן שרירותי עובר על "לבלתי רום לבבו מאחיו".³⁴ זו דרך הבורא. פסוק מפורש בתהילים: "פותר את ידך ומשביע לכל חי רצון".³⁵

²³ זהר שמות כא א.

²⁴ ליקוטי הגר"א ישעיה א כא.

²⁵ תקנות בוסקוביץ עא, מן הגננים ב עמ' 111. וראה סעיף צה.

²⁶ רמב"ם מלכים ב ו.

²⁷ תפארת ישראל משנה סוטה פרק ז משנה ז אות מז.

²⁸ חורב עמ' 269.

²⁹ עין איה שבת א פרק ראשון כו.

³⁰ שיחת מלאכי השרת פרק ראשון (דף ה ע"א בדפוסים הסטנדרטים) לובלין תרפ"ז.

³¹ שם משמואל פנחס תר"ע ד"ה יפקוד.

³² מי מרום אורי וישעי עמ' קפב. וראה סעיפים קנז – קס, ריג – רלג.

³³ ראה סעיפים קסט קעא.

³⁴ ראה הכתב והקבלה דברים יז כ.

³⁵ תהלים קמה טז.

כדי להבטיח את טובת כל אחד ואחד יש למנות מועמד בעל אהבת ישראל. פסוק מפורש בתורה: "ויהי בימים ההם ויגדל משה ויצא אל אחיו וירא בסבלותם..."³⁶, ואומר המדרש: "... שהיה רואה בסבלותם ובוכה ואומר חבל לי עליכם מי יתן מותי עליכם, שאין לך מלאכה קשה ממלאכת הטיט, והיה נותן כתיפיו ומסייע לכל אחד ואחד מהן".³⁷ ואומר המדרש: "אמרו רבותינו, כשהיה משה רבינו רועה צאנו של יתרו במדבר ברח ממנו גדי ורץ אחריו עד שהגיע לחסית. כיון שהגיע לחסית נזדמנה לו בריכה של מים ועמד הגדי לשתות. כיון שהגיע משה אצלו אמר: אני לא הייתי יודע שרץ היית מפני צמא. עיף אותה. הרכיבו על כתפו והיה מהלך. אמר הקב"ה: יש לך רחמים לנהוג צאנו של בשר ודם כך חייך תרעה את עמי ישראל".³⁸

הרש"ר הירש כותב: "הפרנס אל יבזה בלבו ואל ינהג קלות ראש גם עם הפחות שבפחותים בבני העדה... עליו להיות ענו, צנוע ומלא אהבה וחסד לכל אחד".³⁹

יש למנות פרנס סבלן. פסוק מפורש בתורה: "יפקד ה' אלקי הרוחות לכל בשר איש על העדה", ומבאר רש"י: "... שיהא סובל כל אחד ואחד לפי דעתו".⁴⁰ הילקוט מבאר: "שיהא מסויח לכל אחד ואחד לפי דעתו".⁴¹ כותב החתם סופר: "כי המתנשא לראש צריך שיקיף כל הדעות ולשער כל אדם כפי דעתו ואל תדין את חברך עד שתגיע למקומו".⁴²

גם כיום מצויים פרנסים לפעול למען כל אחד ואחד. כותב הרב שכטר: "הרב סולובייצ'יק דיבר על חובות הרב כלפי קהילתו ככלל, וכלפי כל יהודי כפרט, ואמר: 'טפלו במסירות בכל יחיד, עודדו וחזקו כל יהודי... ועזרו לו למצוא פתרונות ככל שתוכלו'".⁴³

*

ההכרזה לכל באי עולם בדבר זכויות האדם מדגישה את חשיבותו של אחד ואחד מבני משפחת האדם.⁴⁴ ההכרזה ואמנות בינלאומיות רבות באות להבטיח שגם כאשר פועל השלטון למען מטרת חשובות הוא לא יפגע בזכויות אזרח ובחופשים.⁴⁵ כמה חוקות קובעות במפורש שעל המדינה לטפח כל אחד מאזרחיה.⁴⁶

³⁶ שמות ב יא.

³⁷ ראה שמו"ר א כז.

³⁸ שמו"ר ב ב.

³⁹ חורב עמ' 448. וראה סעיפים קא – קו.

⁴⁰ רש"י במדבר כז טז. וראה רש"י דברים כח טז; תנחומא דברים י; במד"ר כא ב.

⁴¹ ילקוט פרשת פנחס תשעו.

⁴² תורת משה מטות ד"ה *ויקצוף.

⁴³ מפניני הרב עמ' קעח. וראה שו"ת חיים ביד מט: "... וכשאני לעצמי לא אוכל לצאת ולבא... מעול הציבור והיחיד...".

⁴⁴ ראה סעיף ל הערות 41 42.

⁴⁵ ראה סעיפים צח צט.

⁴⁶ ראה ICL חוקת איטליה סעיף 2; חוקת שבדיה 1 2 (2); חוקת ברזיל 3 IV. וראה חוקת יפן 12, אשר בולט בה מאד שיעוד זה הוא היחיד המוזכר בה כמטרה מוצהרת של המדינה. וראה סעיפים צח צט.

כח. טובת הכלל

כותב המהר"ל: "יש לאדם להשתדל בטובת הציבור בכל מאמצי כוחו".¹

כותב הרב שמעון שקופ: "... יסוד ושורש מגמת תכלית חייו, שיהיו כל עבודתו ועמלנו תמיד מוקדשים לטובת הכלל, שלא נשתמש בשום מעשה ותנועה, הנאה ותענוג שלא יהיה בזה איזה ענין לטובת זולתנו".² כותב הרב עמיהל: "בעוד שכל דת כוללת רק שני חלקים, מצוות שבין אדם למקום ומצוות שבין אדם לחברו, הנה לנו יש עוד חלק שלישי והחלק האחרון הזה הוא אולי בבחינת אחרון אחרון חביב והוא מצוות שבין ישראל לעמו, בין ישראל היחיד לאומה הישראלית".³

באופן מיוחד מצווים פרנסים לפעול לטובת הכלל

מלך כותב המהר"ל: "... כי אין ענין המלך... רק שיהיה פונה אל העם להשגיח אליהם ולתקן עניניהם מה שחסר להם".⁴ כותב המלבי"ם: "כי אין טוב למלך לדרוש טובת גוייתו רק טובת הכלל".⁵

פרנסים כותב הפלא יועץ: "וואם ראש הקהל הוא, או ממנהיגי וטובי הערים, עליהם המצוה הזאת להשתדל בתקנת אנשי העיר בין על מילי דאסורא בין על מילי דממונא...".⁶

חכמים המהר"ם מינץ פוסק: "מוטל על כל חכמי דור ודור לתקן תקנות הצריכים לציבור".⁷

פעילות הפרנסים לטובת הכלל באה לידי בטוי בתחומים הבאים

הגנה כותב הרלב"ג: "שראוי לאדון להשגיח על עבדיו ולהצילם מיד הקמים עליהם הלא תראה איך התנהג יהושע עם אנשי גבעון".⁸ כותב העיקרים: "שצריך שיהיה המלך... רחמן לעמו, ומוסר נפשו להצילם כמו שמדרך הרועה לסכן נפשו ולהסיר המזיקין ולהלחם עם הארי והדב לשמור הצאן ולרחם עליהם".⁹ כותב הרב משה אלמושוני: "ארבעה תנאים שצריך שימצאו במנהיגי השלם... והתנאי השלישי, הוא שיהיה יכולת במנהיג להועיל למונהגים ולהצילם מכל צרה ומכל נזק...".¹⁰

¹ מהר"ל דרך חיים על אבות בג בסוף. וראה מו"נ ג כז. וראה סעיפים קצו - ר.

² הקדמה לספר שערי ישר.

³ לנבוכי התקופה 277.

⁴ דרשות מהר"ל מפראג, דרוש לשבת תשובה עמי' עב.

⁵ מלבי"ם ירמיהו כב טו.

⁶ פלא יועץ ערך תקון.

⁷ שו"ת מהר"ם מינץ צז.

⁸ רלב"ג יהושע פרק יא התועלת הרביעי.

⁹ עיקרים ד כו.

¹⁰ מאמץ כח הדרוש האחד ועשרים דף קעג ב. על שאר התנאים ראה סעיפים מז נד נו.

תקנת הכלל המאירי כותב: "ואם הוא ממונה במנהיג, ראוי לו... להשתדל בכל מיני תיקון הצריכים בה, הן תיקון מדיני הן תיקון נפשי, הן במניעת הזקן הן בהשתדלות תועלת".¹¹ כותב הרב יהודה מוסקאטו: "עם היות חסד ומשפט שני עמודי התווך שבית המלכות נכון עליהם, מכל מקום עשר ידות בזה למדת החסד... והוא מה שאמר החכם שלמה: 'חסד ואמת יצרו מלך, וסעד בחסד כסאו'".¹² כותב הראי"ה קוק: "כאשר יש אדם שהוא מנהיג הכלל, ושואף רק אל השלמות הרוחנית, לפעמים לא ישים אל לב לחסרונות הגשמיים שבמצב האומה, והוא חסרון נמרץ, כי המצב הגשמי - ממנו תוצאות למצב הרוחני".¹³

חיזוק הדת כותב הרמב"ם: "מטרתנו אנו תקון בני אדם לעבודת ה' וסדירות מצבם".¹⁴ כותב הרש"ר הירש: "חובתך שאליה הנך נקראת, הלא היא, לפעול ולעשות הטוב בעדתך ובעד עדתך, גם לנטוע בקרב קהל עדתך את קניני ישראל ועניניו הקדושים, גם לשמרם, להחזיקם, לכלכלם, לנטלם ולנשאים".¹⁵ כותב הראי"ה קוק: "כל אומה תאמר שהיא מערכת את הטוב ואת הרע, את היפה ואת הכעור, על פי ערכיה היא, וגם אנו חפצים לבנות את עולמנו על פי הערכים שלנו".¹⁶

הפעול לטובת הכלל מקיים מצות גמילות חסדים ומצות ערבות.¹⁷ הוא הולך בדרך הבורא. אומר הנביא: "כי אני ה' עשה חסד משפט וצדקה בארץ כי באלה חפצתי נאם ה'".¹⁸ כותב המהר"ל: "אין מלכותו רק על כלל האומה".¹⁹ הוא עשוי להאחיב שם שמים על הבריות.²⁰ זו מדת חכמים. כותב הסמ"ג: "ולמיום שנסתם חזון ונביא... העמיד הקב"ה את החכמים... לתקן לישראל כל תקנות טובות".²¹ כותב הרב צדוק הכהן מלובלין: "ובודאי כל דברי חכמים לרחם על הבריות ולהמשיך טובה וחיים לעולם".²² כותב החזו"א: "... אבל מה שמצאו חכמים לטוב הננו צריכים להיות בטוחים שמביא טובה בעולם".²³

¹¹ בית הבחירה תענית יט ב - כ א. וראה מורה נבוכים ג כז.

¹² נפוצות יהודה הדרוש השנים וארבעים. הפסוק ממשלי כ כח.

¹³ עין איה ברכות א פרק רביעי לח. וראה עולת ראייה א עמ' שלד; שם ב עמ' קו; משך חכמה בראשית מא לג.

¹⁴ מו"נ ג מא.

¹⁵ חורב עמ' 442.

¹⁶ מאמרי הראי"ה א עמ' 194.

¹⁷ ראה רמב"ם תפילה ו ח: "... היתה תורתו ואומנותו ואינו עושה מלאכה כלל והיה עוסק בתורה בשעת תפלתו אינו פוסק שמצות תלמוד תורה גדולה ממצות תפלה, וכל העוסק בצרכי רבים כעוסק בדברי תורה". וראה ביאור הגר"א שו"ע או"ח ע ד ד"ה היה. וראה שו"ת חתם סופר או"ח נד, שהאמורא רבי חגי היה מברך ברכת המצוות כל בקר כשהתחיל לעסוק בצרכי הציבור. וראה מ"ב על שו"ע או"ח שו סק כח: "דצרכי רבים הוי כצורך מצוה". וראה סעיף קעא.

¹⁸ ירמיה ט כג. וראה מו"נ ג נד.

¹⁹ נתיבות עולם נתיב העבודה ז. וראה משך חכמה ויקרא יח ד - ה; שם הפטרה לפר' דברים; שם דברים ד כט.

²⁰ ראה סעיף לא. וראה שערי תשובה ג קסח. פשיטא שגם תקנות לתיקון העולם מרבות קידוש שם שמים.

²¹ סמ"ג, לאוין, הקדמה כללית ד"ה ולמיום שנסתם. וראה אור שמח על הלכות שופר סוכה וולוב ח י, המכנה את חכמי ישראל בשם אבות האומה.

²² צדקת הצדיק קכג, וראה שו"ת הרדב"ז א תיג המובא בסעיף מו.

²³ קובץ אגרות ב אגרת מד.

פרנסי הקהילות פעלו לטובת הכלל. בפוזנא השביעו את הפרנסים: "מנהיג ומנהיג ממנהיגי הקהל מוטל עליו להתעסק בעסקי הקהל בכל מאי דאפשר בכל מאמצי כחו לטובת הכלל".²⁴ ברסיפי תקנו: "אשר חובה על אדוני המעמד... להתענין בצרכי עמנו במדינה זו, ולטפל בהם, וביחד עם זאת, לדאוג לטובת הכלל".²⁵ ההקדמה לתקנות שהתקבלו בקוניץ אומרת: "כל התקנות ההם... נקיי כפים ובר לבב עשו לשם שמים לטובת כלל המדינה...".²⁶

גדול שכרו של פרנס הפועל למען הכלל. אומר המדרש: "אמר הקב"ה אתה הנחת עסקיך והלכת לראות בצערן של ישראל ונהגת בהן מנהג אחים, אני מניח את העליונים ואת התחתונים ואדבר עמך".²⁷

כדי להבטיח את טובת הכלל יש למנות מועמדים המסורים לציבור.²⁸ אומר המדרש: "אמר רשב"ל: שאול לא זכה למלכות אלא על ידי שהיה זקינו מדליק נרות לרבים".²⁹ כותב הרב ירוחם ליוואוויץ: "דבכדי להתמנות פרנס על הציבור, צריך שתהיה לו מדת ההרגשה בכל צער ויסוריו של הציבור, שלא יעלם מהפרנס שום צער וכאב כל דהו של הציבור...".³⁰

גם כיום תקפה החובה לפעול לטובת הכלל.³¹

*

במדינות המפותחות השלטון רואה את עצמו מחויב לטובת הכלל.³² ההכרזה לכל באי עולם בדבר זכויות האדם קובעת שבמקרים שטובת הכלל דורשת זאת ניתן להגביל זכויות וחירויות.³³ מדינות אחדות מפרטות בחוקתן את שאיפותיהן ובכלל זה את המחויבות לטובת הכלל.³⁴

²⁴ פנקס הכשרים של קהילת פוזנא קכד משנת ש"צ לפ"ק.

²⁵ כתבי רבינו יצחק אבוהב, תקנות ק"ק צור ישראל בעיר רסיפי ברזיל תקנה 25 משנת הת"ט, עמ' קפב.

²⁶ תקנות מדינת מעהרין תקנות ועד קוניץ תע"ג לפ"ק תק"נ (ז"ד).

²⁷ שמו"ר א כז. וראה מכילתא על שמות טו א. וראה סעיף קז.

²⁸ ראה שו"ת דברי מלכיאל ד סוף סימן פג.

²⁹ ויקר"ר ט ב.

³⁰ דעת חכמה ומוסר ח"א עמ' כח.

³¹ ראה סעיף סח.

³² ראה הפדרליסט פרק טז מס' 41.

³³ ראה סעיף כט (2). נוסח מלא של סעיף זה ראה בסעיף צט הערה 1.

³⁴ ראה ICL חוקת ברזיל 78 (0), שהנשיא וסגנו נשבעים לקדם את הטוב הכללי של אזרחי ברזיל. וראה ICL חוקת ברזיל 3; חוקת שוויצריה 2 (2). וראה חוקת ארצות הברית של אמריקה במבוא.

כט. טובת המדינה

כל אחד מצווה לפעול לטובת המדינה.¹

באופן מיוחד מצווים פרנסים לפעול לטובת המדינה²

העקידת יצחק כותב: "... וכבר נתפרסם זה מכמה מקומות שנצטוו... להשלים חוקם בכל מה שיחייבהו... לבלתי היות בו חסרים מכל הגויים אשר סביבותם, שלמה יהיו חסרים וגרועים מהם בו ויהיה להם לחטא ואשמה לבלתי חול עליהם שפע ההשגחה השורה על הממלא את חוקו ראשונה בכל מה שבידו לעשות".³ כותב הרב שלמקיש: "... ואוי לו לעם אם יתרפה במלאכה... ואם יטמין ידו בצלחת מבלי עשות מאומה, אופני הממשלה בכבדות ינהגו ובעצלתים תפול הממשלה... ואבד העם בענין רע".⁴

פרנס הפועל למען חיזוק המדינה מקיים את כל המצוות אותן מקיים מי שפועל לטובת הכלל⁵ ואת המצוות הקשורות להקמת מדינה יהודית.⁶

זו מדת התורה. כותב הרב מנחם מנדל שניאורסון: "אף על פי שלפעמים לא רואים זאת מיד בגלוי, צריכים לעיין ויראו איך שדרך התורה היא טובת המדינה האמיתית".⁷

חכמים תקנו להתפלל לשלום המדינה. פוסק הרמב"ם בהלכות עבודת יום הכיפורים: "... ומתפלל שם בהיכל אחר שיצא תפלה קצרה... יהי רצון מלפניך ה' אלקינו... ולא יסור שבט מבית יהודה...".⁸ "כיון שהגיע שער למדבר יצא כהן גדול לעזרת הנשים לקרות בתורה... ומוסיף לאחריה שבע ברכות... ומברך על ישראל ברכה בפני עצמה עניינה שיושיע ה' את ישראל ולא יסור מהן מלך...".⁹ פוסק הרמב"ם בהלכות חגיגה: "מצות עשה להקהיל כל ישראל... בכל מוצאי שמיטה... ולקרות באזניהם מן התורה... ומברך לאחריה... על ישראל שתעמוד מלכותם...".¹⁰ כותב הטור: "... שאנו מבקשים להחזיר המלכות ולבנות הבית...".¹¹

¹ ראה סעיף קצו. ראה אגרות צפון אגרת יב: "... גם מחוץ לתחום ביתך עליך... להתחבר אל הכלל, אשר על ידו בלבד אפשר לפעול בקנה מידה גדול ולעולמי עד, להתחבר אל העדה מצד אחד ואל המדינה מצד שני, המדינה המאכסנת אותך ומגינה עליך". הרש"ר הירש כתב זאת לבני קהילתו בגרמניה. ק"ו בן בנו של ק"ו שיש לפעול למען מדינה יהודית.

² ראה סעיף כז הערה 17.

³ עקידת יצחק השער התשעים וחמשה.

⁴ שו"ת בית יצחק יו"ד א בסופו.

⁵ ראה סעיף כח.

⁶ ראה סעיף ג.

⁷ התועדויות, ש"פ מקץ שבת חנוכה, תשנ"א, ברוקלין תשנ"ב.

⁸ רמב"ם עבודת יום הכפורים ד א.

⁹ רמב"ם עבודת יום הכפורים ג ה - יא.

¹⁰ רמב"ם חגיגה ג א - ד.

¹¹ טור אורח חיים קפח.

הגמרא אומרת ששמיני עצרת הוא רגל בפני עצמו לענין ברכה, ומבאר רש"י: "היו מברכים לתפילת חיי המלך".¹² חכמים קבעו את צום תשעה באב לא רק לזכר חורבן בית המקדש אלא גם על ביטול מלכות ישראל.¹³

כדי להבטיח את טובת המדינה יש למנות פרנס בעל כישורים מתאימים. פסוק מפורש בתורה: "ואתה תחזה מכל העם אנשי חיל", ומבאר הרמב"ן: "וטעם אנשי חיל - אנשים ראויים להנהיג עם גדול...".¹⁴

גם כיום מצוה לפעול לטובת המדינה. כותב הרב נריה: "וכשהכותב שואל שאלה עקרונית: 'האם הדאגה לצרכיהם ההכרחיים של מדינת ישראל ועם ישראל היא חובה דתית?' - הרי התשובה ברורה: בה במידה שהצרכים ההכרחיים הללו נובעים מעובדת קיומה של המדינה מבחינה אובייקטיבית - הרי הם ודאי חובה דתית...".¹⁵

*

אחד התפקידים הבסיסיים של הפרנסים הוא לשמר את המסגרת המדינית שהם עומדים בראשה, ואף לקדם אותה מכל הבחינות. כותב אלכסנדר המילטון ממעצבי החוקה של ארצות הברית: "אלו המטרות העיקריות שעל האיחוד להגשימן: הגנה משותפת של המדינות החברות; שמירה על שלום הציבור, הן מפני זעזועים מבית והן מפני התקפות מחוץ; הסדרת הסחר עם אומות אחרות ובין המדינות לבין עצמן; שמירה על ההרמוניה והמגעיים הנאותים בין המדינות; יעדים שונים שיש בהם תועלת לכלל; ריסון המדינות (במסטר פדרלי) מעשיית מעשים מסוימים העלולים להזיק; לנקוט באמצעים לחיזוקן הנאות של כל הסמכויות הללו".¹⁶

חוקות של כמה מן המדינות מטילות על העומדים בראשן, הנשיא, הממשלה וראשה ובית הנבחרים את האחריות לבטחון המדינה, לשגשוגה וכד'.¹⁷ מדינות אחדות מפרטות בחוקתן את שאיפותיהן, ובכללן רצון לכונן משפט, להבטיח שקט מבית, לעשות להגנת הציבור,¹⁸ לשמור על עצמאות המדינה ועל בטחונה¹⁹ וכיו"ב.

¹² רש"י בבלי יומא ג א ד"ה ברכה לעצמו.

¹³ ראה צניף מלוכה עמ' 17. וראה שם, "עצמאות ישראל בהלכה", עמ' 15 - 27.

¹⁴ פירוש הרמב"ן על התורה שמות יח כא.

¹⁵ צניף מלוכה עמ' 303.

¹⁶ הפדרליסט פרק יא מס' 23. וראה שם פרק טז מס' 41, מאמר שנכתב גיימס מדיסון.

¹⁷ ראה ICL חוקת שויצריה. על אחריות בית הנבחרים לקידום המדינה ראה סעיף 173, על אחריות הממשלה

לקידום המדינה ראה סעיפים 183 - 185.

¹⁸ מבוא לחוקת ארצות הברית של אמריקה.

¹⁹ ראה ICL חוקת שויצריה 2 (1).

ל. טובת האנושות

כל אחד מצווה לפעול לטובת האנושות. כותב ספר חסידים: "ויהי אדם ערום ביראה ובדעת לחשוב מחשבות ערומות לתקנת העולם ולכבוד שמים".¹ כותב הרמח"ל: "שינהג אדם כל פעולותיו... אל תכלית ההטבה האמתית... שתולדתה חיזוק התורה ותקון אחרות המדינות".² כותב ליקוטי מוהר"ן: "צריך כל אדם לומר כל העולם לא נברא אלא בשבילי. נמצא כשהעולם נברא בשבילי, צריך אני לראות ולעין בכל עת בתיקון העולם ולמלאות חסרון העולם ולהתפלל בעבורם".³

לכל אדם באשר הוא מעלות גדולות

נברא בצלם שנינו: "רבי עקיבא אומר... חביב אדם שנברא בצלם. חבה יתירה נודעת לו שנברא בצלם".⁴

בחירה חפשית פוסק הרמב"ם: "רשות לכל אדם נתונה אם רצה להטות עצמו לדרך טובה ולהיות צדיק הרשות בידו ואם רצה להטות עצמו לדרך רעה ולהיות רשע הרשות בידו".⁵

השגחה פרטית כותב הרמב"ם בפירושו המשניות: "וזה הוא ענין 'לא יקח שוחד', והוא כמו 'לא ישא פנים', אלא יפרע מהגדול במעלה על דבר מועט, כמו שנפרע ממשנה רבנו על חטא הכעס, כמו שבארנו בפרקים הקודמים, וגמל עשו הרשע על כיבוד אב ואם, ונבוכדנצר על כיבוד השם, רצוני לומר: שם ה', כמו שנתבאר בסנהדרין בגמרא".⁶ כותב החתם סופר: "לפי שאין הקב"ה עושה עולה ח"ו לכל בריה אפילו לגוי, ואם מתקנים מעשיהם הקב"ה משלם להם שכרם ומטיב להם ומצילם מאויביהם...".⁷

פוסק הרמב"ם: "וכן כל העולם כולו אם היו עוונותיהם מרובין מזכויותיהן מיד הן נשחתיין".⁸

חיוני לעולם פוסק הרמב"ם: "לפיכך נברא אדם יחידי בעולם ללמד, שכל המאבד נפש אחת מן העולם מעלים עליו כאילו איבד עולם מלא... הרי כל באי עולם בצורת אדם הראשון הם נבראים ואין פני כל אחד מהן דומין לפני חבירו לפיכך כל אחד ואחד יכול לומר בשבילי נברא העולם".⁹ כותב המשך חכמה: "כל המין האנושי הוא אדם אחד, וכל אחד הוא אבר מאברי

¹ ספר חסידים (מרג.) יג. על היחס לבריאה כולה ראה סעיפים רפד - רפו.

² מסילת ישרים, בהקדמה. הערת הרב נבנצל: "בזמן שיד ישראל תקיפה אין נכרי שאינו שומר ז' מצוות רשאי לדור בא"י. ע' רמב"ם והראב"ד פ"י מהלכות עכו"ם וחוקותיהם ה"ו". וראה סעיפים שיט - שכב.

³ ליקוטי מוהר"ן א ה א, דף ה א.

⁴ משנה אבות ג יד. וראה איוב לא טו; רמב"ם עבדים ט ח; ספורנו על שמות יט ה; אור החיים בראשית א כז. וראה רמב"ם מעשה הקרבנות ג ב: "אפילו עולת העוף מקבלין מן הנכרי אף על פי שהוא עובד ע"ז...".

⁵ רמב"ם תשובה ה א.

⁶ משנה עם פירוש הרמב"ם אבות ד כד.

⁷ תורת משה ויקרא, לפסח ד"ה אהבתי כי ישמע. וראה רמב"ם ברכות י ט; תורת חובת הלבבות שער הבטחון פרק שני; ספר החינוך תריא; תוי"ט על עבודה זרה ד ז; הכותב, עין יעקב ריש עבודה זרה. וראה בבלי יומא סט ב, שהקב"ה נוהג במדת ארך אפים גם עם רשעים המשעבדים את ישראל.

⁸ רמב"ם תשובה ג ב. וראה בבלי שבועות לט א, שרק עם ישראל מכונה בשם עולם, אולם מהמשך דברי הרמב"ם מוכח שעולם הוא כפשוטו. וראה גליוני הש"ס קידושין מ ב, ד"ה לפי שהעולם נדון אחר רובו; שו"ת תשובות והנהגות ג שיז.

⁹ רמב"ם סנהדרין יב ג. וראה שם אישות טו טז; העמק דבר ויקרא יט יד.

האדם הגדול, וכל אחד נצרך לחברו, מושפע ומשפיע זה מזה וכולם כאחד נושאים קיום מין האנושי ונצחיותו.¹⁰ כותב הרב הוטנר: "ומכיון שראש היחוס שלנו הוא אדם יחידי, ממילא גם בכל אחד ואחד מאתנו טבועה היא מדת היחידות של ראשית מחצבתנו".¹¹

כותב הראי"ה קוק: "לא ישתכלל העולם בישובו כי אם כשיהי' כל עם משתדל להרבות גדלו וכבודו, ועל ידי זה תרבה הדעת וההצלחה".¹²

חכמה בגויים אומר המדרש: "אם יאמר לך אדם יש חכמה בגויים תאמין".¹³ כותב הראי"ה קוק: "צדקה עשה הקב"ה עם עולמו, מה שלא נתן כל הכשרונות במקום אחד, לא באיש אחד ולא בעם אחד, לא בארץ אחת, לא בדור אחד ולא בעולם אחד, כי אם מפוזרים הם הכשרונות...".¹⁴

נבואה אומרת הגמרא: "שבעה נביאים נתנבאו לאומות העולם ואלו הן: בלעם ואביו ואיוב אליפו התימני ובלדד השוחי וצופר הנעמתי ואליהו בן ברכאל הבוזי".¹⁵ המדרש אומר: "מעיד אני עלי את השמים ואת הארץ. בין ישראל בין עובד כוכבים, בין איש בין אשה בין עבד ובין שפחה הכל לפי המעשה שהוא עושה כך רוח הקדש שורה עליו".¹⁶ לדעת הרמב"ם נכרי עשוי להנבא.¹⁷

חלק לעולם הבא פוסק הרמב"ם: "כל המקבל שבע מצות ונזהר לעשותן הרי זה מחסידי אומות העולם, ויש לו חלק לעולם הבא...".¹⁸

על הפרנסים לפעול לטובת כל נכרי בכל התחומים.¹⁹ כותב הרש"י הירש: "והאם אין ישראל רואה את תכליתו באחוה כללית של האנושות? האם לא נמצא כמעט בכל עמוד ועמוד מסידור תפילותינו תפילה לקידומה של אותה מטרה?"²⁰ כותב הראי"ה קוק: "האדם נברא יחידי בעולם ואנחנו כולנו, כל המין האנושי בני אב אחד. האמת הברורה היא שכל בני האדם המה אחים ממש,

¹⁰ משך חכמה בראשית כב יד.

¹¹ פחד יצחק על שבועות מאמר כא פרק א ב.

¹² מדבר שור הדרוש השנים ועשרים. ראה עץ הדר ב, שהם בכלל מצות וכבשוה. וראה ספר הברית ב יג א.

¹³ איכה רבה ב יג. וראה בבלי מגילה טז א "האומר דבר חכמה וכו'". וראה שו"ע או"ח רכד ז: "הרואה חכמי אומות העולם... שחכמים בחכמות העולם מברך: 'שנתן מחכמתו לבשר ודם'". המ"ב שם מבאר שחכמות העולם הן שבע החכמות. וראה שו"ת חת"ס או"ח רח ד"ה וזוה יש להבין. וראה העמק דבר בראשית, קדמת העמק ד: "... שכמו שעל חכמי אומות העולם החוששים לכבוד אלוהים מצוה לחקור בחכמת הטבע שהיא הבריאה שבוה נותנים כבוד לקב"ה". וראה סעיף רכא. וראה שו"ת תשובות והנהגות ג עו, שאין מברכים על נכרי חכם הלקוי באמונתו. על כך שיש לקום לפני חכם נכרי ראה רמב"ם תלמוד תורה ו ט.

¹⁴ אורות, אורות ישראל ה ב. וראה שמונה קבצים א שג.

¹⁵ בבלי בבא בתרא טו ב.

¹⁶ תנא דבי אליהו רבא פרק ט. וראה גליוני הש"ס קידושין ע ב ד"ה כשהקב"ה משרה שכינתו.

¹⁷ אגרות הרמב"ם מהדורת הרב קאפח אגרת תימן ב עמ' לו, וראה רמב"ם יסודי התורה ז א: "... שהאל מנבא את בני האדם" וכן שם ט א. הספרי על דברים יח טו והכוזרי א קג חולקים על הרמב"ם, וראה מחזה עליון ח. הערת הרב נבצל: "אחרי משה רבינו אין נבואה שורה על אומות העולם כמבואר בגמרא בבא בתרא טו ב".

¹⁸ רמב"ם מלכים ח יא. וראה שם עדות יא י. וראה סעיף שכ.

¹⁹ ראה סעיפים רפז רפח שיט.

²⁰ אגרות צפון איגרת טו. וראה סעיפים רפז רפח.

בני אל אחד ובני אב גשמי אחד אשר רגש היושר והטבע גם יחד מכריח שישובו לחיות חיי נועם ושלוה ולדרוש בכל לב איש טובת רעהו כראוי לאחים מרוח, מלדה מבטן ומהריון.²¹

על הפרנסים לפעול לטובת כל אומות העולם. כותב הראי"ה קוק: "...כל העמים, לכל אחד מהם יש מטרה ותעודה המצטרפת בתור מקצע מיוחד הנצרך לתיקון העולם, שכל אומה מתיחדת בה על פי תכונותיה, גזורה על פי דיעותיה וכח ההיסטורי שלה, ומנחלת למין האנושי כולו את קניניה הפרטיים".²²

על הפרנסים לקרב את כולם לאמונה. פסוק מפורש בתורה: "ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש", ומפרש רבינו אברהם בן הרמב"ם: "תהיו אתם בשמירת תורתני מנהיגי העולם... ילכו העולם בעקבותיכם ויהיו מחקים את מעשיכם ויתהלכו בדרכיכם".²³ כותב הרב שמחה לוצאטו: "אומר נעים זמירות ישראל: 'הודו לה' קראו בשמו הודיעו בעמים עלילותיו', כלומר, חובה לספר ולפרסם את מעשי ה' ותוצאות צדקתו".²⁴ כותב הרב סולובייצ'יק: "הקב"ה שבחר באומתו לא זנח את האנושות כולה כי לו כל הארץ. אדרבה, הוא חייב את אומתו להפיץ תורת חיים, לקרב את כל האדם אל אביו שבשמים ולשרת ככהני ה' הנושאים בשורתו לאנושות כולה. הארץ שייכת לו, ואיך יטוש בעל הבירה את בירתו?"²⁵

המיטיב לנכרים עושה את הישר בעיני אדם²⁶ והוא עשוי לקדש שם שמים.²⁷ הוא הולך בדרך הבורא העוסק בצרכי עולם,²⁸ והמנהיג את אומות העולם בבחינת "שמאל דוחה וימין מקרבת".²⁹ המקרב נכרים לאמונה בה' ולשמירת שבע מצוות בני נח מקיים מצות "ואהבת את ה' אלוך", עושה את רצון הבורא ומקדש שם שמים.³⁰

האבות פעלו לטובת האנושות כולה. השפת אמת אומר: "נבראו האבות לתקן העולם".³¹ זו מדת הנביאים. אומר המדרש: "כל הנביאים היו במדת רחמים על ישראל ועל אומות העולם".³² כותב הרב הילדסהיימר: "נביאי האמת היו שלוחים לתקן כל העולם".³³

²¹ תעודת ישראל ולאומיותו עמי' ע. וראה סעיף שיט.

²² עין איה ברכות ב פרק תשיעי רצ. וראה לנבוכי הדור ז. וראה סעיף רפז.

²³ פירוש רבינו אברהם בן הרמב"ם, פירוש על בראשית ושמות עמי' שב.

²⁴ מאמר על יהודי ונציה עמי' 118.

²⁵ בסוד היחיד והיחד, מה דודך מדוד עמי' 195.

²⁶ ראה סעיף מ.

²⁷ ראה סעיף לא.

²⁸ ראה בבלי תמיד, פירוש הראב"ד דף ל ב: "... שמקום הועד היו שם באותו מקום שהקב"ה מתוועד עם העליונים לגזור גזירות ולעסוק בצרכי עולם".

²⁹ דעת תבונות פרק קנד.

³⁰ ראה סעיפים רז שיט.

³¹ שפת אמת בראשית פרשת לך לך שנת תרנ"ח.

³² במדר"ר כ א. וראה פירוש הרמב"ן בראשית ל א: "והנה אליהו ואלישע התפללו בעד נשים נכריות". הערת הרב נבנצל: "הצרפתית והשונומית היו ישראליות, זו אמו של יונה וזו אמו של חבקוק".

³³ שו"ת רבי עזריאל אבן העזר - חו"מ, על התורה פרשת בלק.

זו מדת חכמים. המשנה במסכת עדויות מכנה את שמאי והלל בשם אבות העולם.³⁴ ר' יעקב עמדין כותב: "... רבותינו ז"ל, שכל מגמתם לבקש טובה לכל בני אדם הנמצאים בעולם".³⁵ גדול שכרם של פרנסים הפועלים למען נכרים. אומר המדרש: "אמר לו הקב"ה: אברהם 'אהבת צדק ותשנא רשע', אהבת לצדק את בריותי ותשנא רשע, מאנת לחייבן, 'על כן משחך אלקים אלקיך שמן ששון מחבריך'. מהו מחבריך מנח ועד אצלך י' דורות ומכלם לא דברתי עם אחד מהם אלא עמך...".³⁶

כדי להבטיח את טובת האנושות יש למנות פרנסים האוהבים את בוראם. כותב המהר"ל מפראג: "מי שהוא אוהב השם יתברך אוהב את הבריות שהם ברואינו יתברך, כי מי שהוא אוהב את א' הוא אוהב את כל אשר שייכים לו ומצורפים אליו".³⁷

יש למנות פרנסים הנוהרים שלא לפגוע באיש. אומר המדרש: "הרי לך שני גדולי עולם שבדקן הקב"ה בדבר קטן ונמצאו נאמנים והעלן לגדולה. בדק לדוד בצאן ולא נהגם אלא במדבר להרחיקם מן הגזל... וכן במשה הוא אומר: 'וינהג את הצאן אחר המדבר' להוציאן מן הגזל".³⁸

גם כיום מצוה לפעול לטובת האנושות כולה.³⁹

כותב הראי"ה קוק: "אורו של משיח כשזורח בלב, הוא מלמד לכבד את הבריות כולם, והיה שורש ישי אשר עומד לנס עמים, אליו גויים ידרשו, והיתה מנוחתו כבודי".⁴⁰

*

ההכרזה לכל באי עולם בדבר זכויות האדם פותחת במילים: "ההכרה בכבוד הטבעי אשר לכל בני משפחת האדם, ובזכויותיהם השוות והבלתי נפקעות הוא יסוד החופש, הצדק והשלום בעולם".⁴¹ עוד קובעת ההכרזה: "כל אדם זכאי להיות מוכר בכל מקום כאישיות בפני החוק".⁴² האמנות והחוקות קובעות שיש לנהוג בשלום ובאחווה עם כל אחד ועם כל מדינה.⁴³

³⁴ ראה משנה עדויות א ד. וראה ירושלמי שקלים ג א ובעוד מקומות בירושלמי, שגם תנאים אחרים מכונים כך.

³⁵ לוח ארש, חלק א אות קמט.

³⁶ בר"ר מט ט.

³⁷ דרך חיים אבות א ו - ז, וראה עין איה ברכות ב פרק תשיעי רעא; שמונה קבצים ב מב; שם ז סו.

³⁸ שמו"ר ב ג.

³⁹ ראה סעיף רפח.

⁴⁰ שמונה קבצים א תתצא. וראה סעיף רפז.

⁴¹ וראה Constitution of Liberty עמ' 237, שהמונח זכות טבעית בא לשלול השקפות שלפיהן לפרנסים סמכות אלוקית ולכן הם רשאים להתעלם מאזרחיהם או, להבדיל, שיש להם סמכות לעשות ככל העולה על רוחם.

וראה שמונה קבצים קובץ א לט. בענין זכות טבעית ראה סעיף ג הערה 15.

⁴² הכרזה ו. וראה הרש"ר הירש שמות ו ו.

⁴³ ראה סעיפים רפח שיט שכ.

לא. קידוש השם

כל אחד מצווה לקדש שם שמים בכל הליכותיו.

פסוק מפורש בתורה: "ולא תחללו את שם קדשי ונקדשתי בתוך בני ישראל..."¹, וכותב רמח"ל: "חייב האדם להיות חס מאד על כבוד קונו, ובכל מה שיעשה צריך שיסתכל ויתבונן מאד, שלא יצא משם מה שיוכל להיות חילול לכבוד שמים ח"ו".²

על מעלת קידוש השם אומרת הגמרא: "כל מה שברא הקב"ה לכבודו בראו שנאמר: 'כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו'".³ כותב הרב עוזיאל: "... מצות קדוש ה'... שקולה ככל התורה כולה, לפי שאם אין קדוש ה' – אין התורה מתקיימת כלל".⁴ כותב הרב נבנצל: "אין מצווה אשר תשווה לה. ואפילו חיים גדושים תורה ומצוות כשל משה רבנו נידחים מפניה. קידוש השם הוא תכלית בריאת כל נברא ומבלעדיו – אין לבורא חפץ בבריאה הנפלאה שיצר".⁵

מצוה לקדש שם שמים גם בפני נכרים. שנינו: "רבי אומר איזוהי דרך ישרה שיבור לו האדם כל שהיא תפארת לעושה ותפארת לו מן האדם", ומבאר הרב חרל"פ: "היינו אף מן הגויים".⁶ כותב המהר"ל: "כשם שמצוה על האדם לאהוב השם יתברך כך מצוה עליו שיהיה גורם שיהיה שם שמים מתאהב על ידו... ויש לדעת כי דבר זה הוא עצם ישראל שיתקדש שמו הגדול על ידם".⁷

באופן מיוחד מצווים פרנסים לקדש שם שמים⁸

מלך כותב הפרי מגדים: "שגגת תלמוד עולה זדון, ושגגת המלך גדול מכולם, ח"ו פשע יחשב כי הוא חילול השם ילמדו ממנו אחרים לעשות בזדון".⁹

פרנסים כותב הרש"ר הירש: "בראש ובראשון המצוה ההיא והאזהרה הזאת מוסבות הנה אל מנהיגי העדה ואנשי הדעת אשר בקרבה... המה מוזהרים ביותר... לבלי לחלל את שמו הקדוש הנקרא עליהם, ואשר אמנם ראוי והגון הוא, כי שם שמים יתקדש על ידיהם".¹⁰

מורי הוראה החזו"א כותב: "לכל דבר [שבפסיקתו] יש בו חילול ה', אין קובעים הלכה כן!"¹¹

¹ ויקרא כב לב. על גדרי המצוה ראה רמב"ם יסודי התורה פרק ה; ספר החינוך רצה רצו; א"ת ערך חילול השם. הדיון שלפנינו עוסק בזהירות מפני כל פעולה שבעקיפין עלולה לגרום לחילול השם או כל חמצת הזדמנות לגרום לקידוש השם.

² מסילת ישרים א' עמ' קכג.

³ בבלי יומא לח א. וראה העמק דבר שמות ו ג; שם שמות כד י; שם במדבר יד כא.

⁴ הגיוני עוזיאל א עמוד 109.

⁵ שיחות לספר ויקרא סוף שיחה ח.

⁶ מי מרום, אבות ב א. וראה סעיף רז.

⁷ נתיבות עולם, נתיב אהבת השם ב. וראה בבלי יומא פו א. לשיטת המהר"ל, הפסוק "למה יאמרו הגויים וכו' ", מבטא את השאיפה ששם שמים יתאהב בעולם. וראה חדושי מרן רי"ז הלוי על התורה, תהלים ד"ה למה יאמרו הגויים, ואכמ"ל.

⁸ ראה רמב"ם יסודי התורה ה יא; אגרות הרמב"ם א מהדורת הרב שילת, איגרת השמד עמ' מט.

⁹ תיבת גמא פרשת מסעי ג.

¹⁰ חורב עמ' 454.

¹¹ ספר זכרון למרן בעל ה"אבי עזרי" זצוק"ל עמ' רל.

קידוש שם שמים מתבטא בעיקר בתחומים הבאים

כבוד שמים פוסק הרב ואזנר: "והכלל הוא דהחכם וירא אלקים עושה הכל לקדש שם שמים ולאהב אותו על הבריות".¹²

זו דרך הבורא. כותב רש"י בפירושו לפרשת חקת: "... כשהקב"ה עושה דין במקודשיו הוא יראוי ומתקדש על הבריות, וכן הוא אומר: 'נורא אלקים ממקדשיך', וכן הוא אומר 'בקרובי אקדשי'".¹³ אומר המדרש: "עד בכור השבי' - ... ולא תאמר שבויים בלבד אלא אף עבדים ושפחות... שלא יאמרו יראתנו קשה שלא שלטה בהם פורענות".¹⁴ כותב רש"י בפירושו לפרשת שלח לך: "ואולם חי אני - שלא יתחלל שמי במגפה הזאת לאמר מבלתי יכולת ה' להביאם אמיתם פתאום כאיש אחד אלא באיחור ארבעים שנה מעט מעט".¹⁵ כותב האלשיך בפרשת בני שאול: "... כי ז' גדולים וטובים בני מלכים וצדיקים, צוה יתברך לשפוך דמם, לבל יתחללו שם שמים, ובל יאמרו הגוים כי אלקי ישראל נושא פנים לעמו".¹⁶

פרנסי ישראל נזהרו שלא יפגע כבוד שמים. אומר הנביא: "ויבא שלמה את קדשי דוד אביו את הכסף ואת הזהב ואת הכלים נתן באוצרות בית ה' ", ומבאר רש"י: "לפי שהיה יודע שסופו ליחרב, שלא יהיו העובדי כוכבים אומרים קשה יראתם שלקחו נקמתם מן הבית שנבנה מן גזלות וחבלות שגזל מהם דוד".¹⁷ אומר המדרש: "למה אמר מרדכי לומר למלך, אין כתיב בתורה 'לא תכרות ברית? אלא אמר מרדכי... שלא יאמרו כל ימים שהוא נשוי בנות עובדי אלילים היה שמור, ועכשיו שנשא בת ישראל - מת".¹⁸

כבוד התורה והמצוות כותב הראי"ה: "וה' יתברך ינחהו באורח מישור למען שמו... לכבד את התורה ולחבבה על הבריות, שזהו יסוד קידוש השם, הגדול מכל המצוות כולן".¹⁹ חכמי ישראל פעלו לקדש שם שמים גם במונן זה. רבינו הקדוש נתן מזוזה לארטבן,²⁰ ומבאר הבן איש חי: "זו היתה הוראת שעה בשביל קידוש השם, כי ארטבן היה מלך ואוהב ישראל ואוהב

¹² שו"ת שבט הלוי יו"ד קיד.

¹³ רש"י במדבר כ יג. וראה רש"י שמות יד ד.

¹⁴ תנחומא בא ז.

¹⁵ רש"י במדבר יד כא - כג.

¹⁶ מראות הצובאות על שמואל ב פרק כא. וראה חידושי הרב ציטרון-קטרוני חידושי תורה אבן העזר עמ' 337: "וכפי הנראה... היה מנהג המלכים כן... ולפי רוח המקום והזמן ששרר אז, זה היה תכלית הצדקה והמשפט והמניעה מזה היה חילול השם גדול... בבחינת יאמרו באנו מקדושה חמורה לקדושה קלה. וזאת הלא נראה מגודל הרושם שעשה משפט זה על אנשי המזרח, עד שקירב תחת כנפי השכינה אלפים ורבות".

¹⁷ רש"י מלכים א ז נא. וראה מניח רפד ס"ק כג: "וקרוב לומר כי ה' רצון השי"ת שהמקום הקדוש הזה שבו השראת שכינה לעולמי עד לא יהי בחזקה, אפילו בהיתר על ידי כיבוש, ושלמה לא רצה לבנות הבית המקדש משלל דהע"ה כדי שלא יאמרו הגוים שנחרב בענין זה...".

¹⁸ ילקוט שמעוני אסתר תתרג. על ברית עם אומות העולם ראה סעיף רצ.

¹⁹ אגרות הראיה א אגרת קמח.

²⁰ ראה ירושלמי פאה א א. וראה בבלי שבת קטז ב: "... כל פעל ה' למענהו...".

התורה והחכמים, ובתו נשתטית וכששלח לו המזוזה וקבעה בפתח נתרפאת, וראה בעיניו כח של התורה והמצוה...²¹."

כבוד עם ישראל אומרת הגמרא במסכת שבת: " ... מנין שמצוה על האדם לחשב תקופות ומזלות – שנאמר: 'כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים'. איזו חכמה ובינה שהיא לעיני העמים הוי אומר זה חישוב תקופות ומזלות".²² פוסק הרמב"ם: "אבידת הגוי מותרת... ואם החזירה לקדש את השם כדי שיפארו את ישראל וידעו שהם בעלי אמונה הרי זה משובח".²³ זו מדת התורה, אשר פתחה בתיאור בריאת העולם כדי שאומות העולם לא יאמרו שעם ישראל נוהג מנהג לסטים.²⁴

כך נהג דוד המלך. פסוק מפורש בנביא: "ויעש דוד שם בשבו מהכותו את ארם...", ומפרש רש"י: "שקבר את ההרוגים שהרג באדום והוא שם טוב לישראל שקוברין את אויביהם".²⁵

אסור לעשות מעשה הגורם לזלזול בכבודו של עם ישראל. למשל, פוסק הרמב"ם: "מי שהתנדב מנורה או נר לבית הכנסת אסור לשנותה ואם לדבר מצוה מותר לשנותה... במה דברים אמורים בשהיה המתנדב ישראל, אבל אם היה עכו"ם אסור לשנותה אפילו לדבר מצוה עד שישתקע שם בעליה מעליה, שמא יאמר העכו"ם הקדשתי דבר לבית הכנסת של יהודים ומכרוהו לעצמך".²⁶ פוסק הסמ"ג: "אבל חייב בעטיפת הראש... אבל במלכויות האילו לא נהגו מפני שמביא ליד שחוק גדול שהגויים שוחקים עלינו וגם השפחות שבבית והעבדים והנערים".²⁷ פוסק המחבר בהלכות תשעה באב: "אבל ומנודה שמהלכים בדרך מותרים בנעילת הסנדל...".²⁸ ומוסיף הרמ"א: "וכן במקום שדרים בין העכו"ם לא יחלוץ כי אם ברחוב היהודים וכן נהגו".²⁸ מבאר המשנה ברורה את פסק הרמ"א: "משום העכו"ם שמלעיגים עלינו".²⁹

על כך הקפידו יהושע ודוד. על השבועה לגבעונים אומרת הגמרא: "... כיון דאמרו להו מארץ רחוקה באנו ולא באו - לא חיילה שבועה עילויהו כלל, והאי דלא קטלינהו משום קדושת השם".³⁰ אומר הנביא: "ויאמר דוד אל גד צר לי מאד נפלה נא ביד ה' כי רבים רחמיו וביד אדם אל אפלה", ומבאר הרד"ק: "היה חרפה בגויים בנוסם לפני אויביהם ונגפים לפנייהם וכן ברעב, כי היו הולכים בארצות הגויים והיו חרפה בהם".³¹

²¹ בניהו ירושלמי פאה א א. וראה שו"ת אגרות משה יו"ד ב קל: "בדבר הגיורת שמתנהגת בדת ישראל... ועתה נחלתה אמה הנכרית ומבקשת שתבוא היא עם בניה לראותה כי מתגעגעת מאד לראות את נכדיה... הנכון לדינא... שיש להתיר... אבל הטעם שיאמרו ח"ו על דיני התורה שהם לא ביושר...".

²² בבלי שבת עה א. וראה שו"ת שו"ת יו"ד שלד ס"ק עט.

²³ רמב"ם גולה ואבדה יא ג. על השבת אבדה לנכרים ראה סעיף שכ.

²⁴ ראה רש"י בראשית א א.

²⁵ רש"י שמואל ב ח יג.

²⁶ רמב"ם מתנות עניים ח ז.

²⁷ סמ"ג הלכות אבלות המצוה השניה מדברי סופרים. וראה ב"י יו"ד שפו וש"ך על שו"ת יו"ד שם ס"ק א.

²⁸ שו"ת או"ח תקנד יז.

²⁹ משנה ברורה שם ס"ק לד.

³⁰ בבלי גיטין מו א. וראה רש"י שם: "שלא יאמרו העובדי כוכבים: עברו על שבועתם". וראה רד"ק יהושע ט ז.

³¹ רד"ק שמואל ב כד יד.

אומרת הגמרא במסכת יומא: "אמרו עליו על רבי ישמעאל בן קמחית: פעם אחת סיפר דברים עם ערבי אחד בשוק, ונתזה צינורא מפיו על בגדיו, ונכנס ישבב אחיו ושמש תחתיו..."³², ומבאר השם משמואל: "הנה הכהן הגדול צריך להראות מעלת ישראל ולאהבם לפני אבינו שבשמים, על כן עשה מעשה זה לצאת ולדבר עם הגוי, ובודאי השיג גיאות מאד מזה שכהן גדול היום הזה ידבר עמו - בזה הראה לפני המקום מעלת ישראל..."³³.

זו מדת הקהילות. בקנדיאה תקנו: "... למען לא נהיה ללעג וקלס בתוך העמים, כי עלתה ההסכמה בינינו... ששום אחד מבני קהלתנו... לא יהיה רשאי להפשיט סוס או פרד או חמור."³⁴

כבוד החכמים והפרנסים פוסק הרמב"ם: "ויש דברים אחרים שהן בכלל חילול השם, והוא שיעשה אותם אדם גדול בתורה ומפורסם בחסידות דברים שהבריות מרננים אחריו בשבילם, ואף על פי שאינן עבירות הרי זה חילל את השם."³⁵ כותב החפץ חיים: "כל מה שהאדם גדול ביותר, עליו החיוב יותר להזהר שלא יצא חילול השם על ידו."³⁶

מבאר הרמב"ן: "והנכון כי השם יתברך דבר בכבוד אברהם. אמר, הנה הוא עתיד להיות לגוי גדול ועצום... לכן לא אכסה ממנו, כי יאמרו הדורות הבאים, איך כיסה ממנו, או איך נתאכזר הצדיק על שכניו החונים עליו ולא ריחם ולא התפלל עליהם כלל..."³⁷ מבאר המכתב מאליהו: "... שבבחינת היחוד העליון... היה מקום לצינוי העקידה לחול וגם לצאת לפועל... אך מדרגת הדור לא היתה ראויה לכך. ברור הוא שגילוי מעין זה שייך רק לגדולי גדולים... אבל לאחרים שאינם במדרגה זאת אין זה גילוי כלל אלא חילול נורא."³⁸ מבאר הרמב"ן: "כי יעקב קצף על שמעון ולוי בהרגם אנשי העיר בעבור שעשו חמס... ועוד חרה לו שלא יאמרו כי בעצתו נעשה הדבר ויהיה חילול השם שיעשה הנביא חמס ושוד."³⁹

גדול שכרם של אלו המקדשים שם שמים. אומרת התוספתא: "מפני מה זכה יהודה למלכות... מפני שקידש שמו של הקב"ה."⁴⁰

גדול עונשו של מי שחילל שם שמים או שהיתה לו הזדמנות לקדש שם שמים והוא החמיץ אותה. הגמרא אומרת: "אין מקיפין בחלול השם"⁴¹, מבאר רש"י: "אלא נפרעין מידו"⁴². פוסק הרמב"ם בהלכות תשובה: "... המחלל את השם, אף על פי שעשה תשובה והגיע יום הכפורים והוא עומד

³² בבלי יומא מז א

³³ שם משמואל מועדים, סוכות תרע"ג. הערת הרב נבצל: "אינו נלענ"ד כלל. והלא אפי' ביום חול אסור לכהן להפסיק באמצע העבודה ולצאת. אלא בודאי הי' איזה מלך או שר צבא וכיו"ב, והי' מוכרח לדבר עמו".

³⁴ תקנות קנדיאה קיא.

³⁵ רמב"ם יסודי התורה ה יא. וראה שם דוגמאות לכך.

³⁶ בית ישראל לקוטי אמרים פרק א. וראה רש"י בבלי שבת לג א ד"ה חילול השם: "אדם גדול שבני אדם למדים הימנו ואינו נוהר במעשיו, נמצאו הקטנים מזלזלין בתורה על ידו, ואומרים: זהו מבין שאין ממש בתורה ובמצות, ונמצא השם מתחלל, נעשה דבריו חולין".

³⁷ פירוש הרמב"ן על התורה בראשית יח יח.

³⁸ מכתב מאליהו ב עמ' 197.

³⁹ פירוש הרמב"ן על התורה בראשית מט ה.

⁴⁰ תוספתא ברכות ד טז.

⁴¹ בבלי קידושין מ א.

⁴² רש"י שם ד"ה אין עושין לו כחטוני.

בתשובתו ובאו עליו יסורין אינו מתכפר לו כפרה גמורה עד שימותי.⁴³ פוסק הרמב"ם בהלכות שבועות: "... חילול השם המקודש שהוא גדול מכל העוונות".⁴⁴

פסוק מפורש בתורה: "יען לא האמנתם בי להקדישני לעיני בני ישראל".⁴⁵ כותב המשך חכמה: "...עבירות דוד, עבירה דהסתה, כן עבירה דבת שבע, לא היה חלול השם, כי מי ראה! ולכן הקפיד על יואב... לא כן עבירה דשאל שער על דברי הנביא בפרהסיא, היה קיקלון לנביא השם וכבוד השי"ת הוקל בעיני ההמוני".⁴⁶

הקביעה מה מביא לקידוש השם או ח"ו להפך תלויה בתנאים ובנסיבות.⁴⁷ כותב הראי"ה קוק: "בדבר שהוא מוסכם בשכל לענין נאה, יש חילול השם אם לא נזהר".⁴⁸

חילול השם תלוי גם בדרך שהמון העם רואה את המעשה. כותב החפץ חיים: "משדנים על חילול השם הרי מתחשבים תמיד בדעת הקהל...".⁴⁹ כותב המשך חכמה: "חלול השם אשר אינו מכוון כלל אצל העושה רק תלוי בפעולת הדבר אצל זולתו".⁵⁰ כותב הרב זילברשטיין: "חילול ה' נמדד גם במה שאנשים טועים וחושבים שהוא חילול ה'".⁵¹

חילול השם בפני נכרים תלוי במדה מסוימת בעולם המושגים שלהם. כותב ספר חסידים: "אם יש דבר שהנכרים נוהגים בו איסור וליהודים אינו אסור, אסור לו ליהודי שיאכל פן יתחלל שם שמים על ידו כגון נכרי שראה שנכרי חברו רבע בהמה ואמר לנכרים שלא לאכול אותה ונמכרה ליהודי לא יאכלנה ישראל".⁵² פוסק המגן אברהם: "פה בעירנו נוהגין היתר לשכור עכו"ם בקבלנות ליקח הזבל מן הרחוב והעכו"ם עושים המלאכה בשבת... ואם כן היה נראה להתיר לבנות בית הכנסת בשבת בקבלנות, ומכל מקום ראיתי שהגדולים לא רצו להתירו כי בזמן הזה אין העכו"ם מניחים לשום אדם לעשות מלאכת פרהסיא ביום חגם ואם נניח אנחנו לעשות איכא חילול השם".⁵³

כאשר באותה פעולה עצמה יש גם הבטים של קידוש השם וגם הבטים של חילול השם או של עבירה אחרת, צריכים מורי הוראה מובהקים לקבוע סדר עדיפויות.⁵⁴ שבט הקהתי מורה: "עשה מעשה שיש בו קידוש השם אף על גב דמצד אחר יהי קצת חילול השם... הכל תלוי בדעת חכמי וצדיקי הדור שהם באותו פרק ובאותו מקום ועל פיהם יהי הדברי".⁵⁵

⁴³ רמב"ם תשובה א ד.

⁴⁴ רמב"ם שבועות יב ב. וראה הערות הרב צבי יהודה, סוף שו"ת עזרת כהן, עמ' תכו.

⁴⁵ במדבר כ יב. וראה העמק דבר שם.

⁴⁶ משך חכמה דברים הפטרת פרשת וילך ד"ה אמרו ביומא.

⁴⁷ ראה סעיף לט.

⁴⁸ מצות ראייה או"ח רמד.

⁴⁹ החפץ חיים חייו ופעלו א עמ' 10. על הצורך להתחשב בהמון העם ראה סעיף קעו.

⁵⁰ משך חכמה הפטרת פרשת וילך, בביאור המשנה אבות ד ד: "... אחד שוגג ואחד מזיד בחילול השם". וראה

שו"ת משנה הלכות ט שלו.

⁵¹ חשוקי חמד גיטין עמ' דש.

⁵² ספר חסידים (מרג.) תתכט. וראה ברית עולם ומקור החסד שם.

⁵³ מג"א שו"ע או"ח רמד ס"ק ח. וראה שו"ת חת"ס או"ח טו; שם או"ח לא.

⁵⁴ ראה, לדוגמא, שו"ע חו"מ קפג ח, שאין לקדש שם שמים אגב גרימת הפסד לאחרים.

⁵⁵ שו"ת שבט הקהתי א שפט. וראה רש"י בראשית א כו ד"ה נעשה אדם: "ואף על פי שלא סייעוהו ביצירתו ויש

מקום לאפיקורסים לרדות לא נמנע הכתוב מללמד דרך ארץ ומדת ענוה, שיהא הגדול נמלך ונוטל רשות מן

הקטן". וראה פאר הדור ג עמ' קפו: "ואף על פי שניתוחי מתים תמיד נוגעים בסופו של דבר לפיקוח נפש, אלא

כאמור, שאם כן יעקר הענין כולו – ובזה יש כבר חילול השם. והדבר מסור לידי חכמי הדור שהם יכולים

כדי להבטיח שיתקדש שם שמים יש למנות פרנס ירא שמים, המקדש שם שמים בהליכותיו.⁵⁶ אומר המדרש: "קפץ נחשון בן עמינדב ושבתו אחריו לתוך גלי הים לפיכך זכה למלכות... אמר להם הקב"ה מי שקדש שמי על הים יבא וימשול על ישראל".⁵⁷

מצוה לקדש שם שמים גם כיום. באסיפת ראשי ומנהלי ישיבות שהתקיימה בראדן בשנת תרצ"ט קבלו החלטה: "ביותר צריך לשים לב להזהר מהדברים הגורמים לחילול השם".⁵⁸ פוסק החזו"א: "... אבל אם נעשה בתחנת החשמל בשבת על ידי ישראל שאינו משמר שבתו אסור ליהנות ממנו, ואף אם הוא באופן שיש היתר בשימוש מן הדין, אסור להשתמש בו מפני שיש בשימוש אסור חילול השם שאינו חס לכבוד שמים...".⁵⁹ פוסק הרב משה שטרנבוך: "תמוה הדבר מדוע לא נזהרין היום בבעל חוב לתת לבעל חובו את כל מה שיש לו בבית כפשוטו, וכמבואר בשו"ע חו"מ... ובזמנינו, כשהאומות מקפידים ומסדרים לבעל חוב לצורך אשתו ובניו, אין לך חילול השם גדול מזה, אם אנו נעכב על אשתו וילדיו מלקבל מזונות וכעיקר הדין דמסדרים".⁶⁰

ערוך השלחן פוסק: "האמונה בביאת המשיח הוא מעיקרי התורה... זהו כל תקוותינו וישועתנו וישועתו של הקב"ה דאז יתגדל ויתקדש שמו של מלך מלכי המלכים הקב"ה בעולמו".⁶¹

*

מדינות אחדות מזכירות שם שמים בחוקותיהן,⁶² אך אף אחת אינה קובעת שיש לפעול לקידוש שם שמים.

להכריע בדבר מתוך טביעת עין והם שצריכים לדון בכל מקרה, לפי המצב ולפי השעה". וראה שם קפה קפו, שלעיתים קידוש השם או מניעת חילול השם יותר חשובים משלשת העבירות החמורות. וראה קריינא דאגרתא א רג: "בעיקר הדבר כך דעתי העניי' נוטה שמצוה רבה להצביע לרשימה החרדית... ומה שטען מצד חילול השם ח"ו אין כאן חילול השם רק קידוש ש"ש". וראה עוד קריינא דאגרתא א רז, רט, רי, ריז, ריט ועוד. וראה סעיף ג הערה 39. וראה שו"ת תשובות והנהגות א שסח; א תט; א תסט; ג שסג; ה שטז; ה שמב; ה שמג. וראה הערה 60. וראה וחי אחיך עמך עמי נא: "ומו"ח הגר"י זילברשטיין שליט"א השיב על דבריו, דכשגבולות הפיקוח נפש מתרחבות ונוגעים למצב של עקירת ההלכה לגמרי, הדבר מגיע לחילול ה', ואז אנו אומרים שחילול ה' דוחה פיקו"ני".

⁵⁶ ראה ספר חסידים (מרג.) יב: "כשאדם מתאוה לדבר הנאה ועוזב את יצרו מפני יראת ה', ולא שירא מפני פורעניות עולם הבא ולא בשביל הנאת העוה"ז והעוה"ב... וזה הנקרא ירא ה'".

⁵⁷ מכילתא דרבי ישמעאל על שמות יד כב.

⁵⁸ אגרות ר' חיים עוזר אגרת קז. וראה הרב גלזנר, תל תלפיות תרע"ו, בעריכת הרב קאצבורג סימן קעד: "אם אנו בני דת יהודי לוחמים בכל לב ונפש לטובת עמנו וארצנו הכי לא יתקדש ש"ש על ידנו?"

⁵⁹ חזו"א אורח חיים לח ד.

⁶⁰ תשובות והנהגות ד שו. וראה חכם לב יקח מצוות עמ קב.

⁶¹ ערוך השלחן העתיד סנהדרין פא א.

⁶² ראה סעיף קסב.

פרק ח. הכפיפות לתורה ולרשויות השלטון

לב. הכפיפות לתורה¹

כל אחד ואחד כפוף לתורה²

- אומר החכם מכל אדם: "אל תהי חכם בעיניך ירא את ה' וסור מרע"³. כתב הגר"א: "אין לך לסמוך כלל על שכל האנושי, אך תראה שיהיו מעשיך לפי רצון ה'"⁴.
- פוסק הרמב"ם: "... הרי נאמר בתורה: 'ושמרתם את כל חקותי ואת כל משפטי ועשיתם אותם'. אמרו חכמים ליתן שמירה ועשייה לחוקים כמשפטים, והעשיה ידועה והיא שיעשה החוקים; והשמירה, שיזהר בהן ולא ידמה שהן פחותים מן המשפטים, והמשפטים הן מצוות שטעמן גלוי וטובת עשייתן בעולם הזה ידועה כגון איסור גזל ושפיכות דמים..."⁵.
- כתב הנצי"ב: "להשיג אהבת ה' בקדושה, מכל מקום אם היא לא בדרך שעלה על רצונו ית' אינו אלא דרך יצר הרע..."⁶.
- כתב הרב סולובייצ'יק: "כמו שיש הלכות מה מותר לעשות ומה אסור לעשות, ומה מחוייבים לעשות, כמו כן יש הלכות היאך מותר לחשוב והיאך אסור לחשוב והיאך צריכים לחשוב"⁷.
- פוסק המשנה הלכות: "אנחנו עם ישראל נצטוינו להתנהג בכל הנהגתינו אפילו מה שאינו נוגע לשמירת תורה ומצוות אלא מה שקורים חיים יומיים מכל מקום צריך הכל להיות על פי התורה... וזה כולל כל דרכי החיים הן בהנהגת היחידים הן בהנהגת הרבים, הן בדיני ממונות והן בדיני נפשות אפילו במה שלא נוגע לדת..."⁸.

¹ על מקור הסמכות של התורה ראה סעיף א.

² ראה צדקת הצדיק קא: "והש"י גם כן מתנהג על פי התורה". וראה בבלי סנהדרין לח א: "... שנשאל על אלתו" ופירוש רש"י שם.

³ משלי ג ז. וראה ספר משלי עם ביאור הגר"א שם.

⁴ ספר משלי עם ביאור הגר"א טז ג. וראה מלבי"ם בראשית כב ה. וראה הקדמה לפירוש המשניות עמ' טז: "שלא יאמר אדם היאך נקבל דינו של פלוני... שאין הדין של פלוני הדיין אלא הוא של ה' שצונו בו".

⁵ רמב"ם מעילה ח ח. וראה רמב"ם תמורה ד יג: "... שכל חוקי התורה גזירות הם". וראה תפארת ישראל למהר"ל פרק ח. גם במצוות שבין אדם לחברו יש הוראות שהן בבחינת חוקים, ראה הסכמת הנצי"ב לאהבת חסד. ראוי לציין כי גם לגזירות יש טעמים אלא שהם נעלמים מאתנו. ראה ספר החינוך תקמה; משך חכמה דברים ז יב. וראה לנבוכי הדור י, עמ' מה: "וכלל החוקים הם המצות שאי אפשר למצא להן תעודה בהוה כי אם הן זריעה והכנה על העתיד, כי רק בבא המועד המאושר אז יורגש כמה גדולה היא התועלת שקנו בני האומה הנפלאה הכנה להדרכה מעולה כזאת".

⁶ העמק דבר ויקרא ט ו. וראה מי השילוח א כי תבא: "ובאמת היתה כוונתם לשם שמים, כי מסתמא חזניהם וסופריהם היו צדיקים והיו רוצים להמציא להם פרנסתם ואף על פי כן נאמר עליהם 'ויטו אחרי הבצעי'".

⁷ מפניני הרב עמ' קסא. וראה מו"נ ג לא. ראוי לציין, שבכמה מקומות כותב הרמב"ם שבמחלוקת בעניני אגדה שאינה נוגעת למעשה אין מקום לפסוק הלכה. וראה פירוש המשניות סנהדרין פרק חלק משנה ג; שם סוטה ג ג; שם שבועות א ד; ספר המצוות ל"ת קלג; מאמר תחית המתים ד; הלכות מלכים יב ב; וכן מו"נ א כח בענין שיטת אונקלוס. וראה אוצר הגאונים ברכות עמ' 19 חלק הפירושים בשם רב סעדיה גאון; אוצר הגאונים חגיגה עמ' 59 בשם רב האי גאון; מבוא התלמוד לר' שמואל הנגיד; אגרות הראייה א קג; אגרות הראייה ג תשצג. הערת הרב נבצל: "אבל מה צריך להאמין זו כן הלכה למעשה". על חופש דת ומצפון ראה סעיף רי. על חופש הדעה ראה סעיף ריז.

⁸ שו"ת משנה הלכות יד קכא. וראה סעיף לד הערה 25.

באופן מיוחד כפופים הפרנסים לתורה⁹

כותב הנצי"ב: "... בכל הנהגה מדינית תחקרו אם הוא על פי רצון הקב"ה".¹⁰

מלך פסוק מפורש בפרשת המלך: "... למען ילמד ליראה את ה' אלוקיו לשמר את כל דברי התורה הזאת ואת החקים האלה לעשתם".¹¹ המדרש אומר: "ככל הגויים אשר סביבותי... או מה מלך גוים עובד עבודה זרה ומגלה עריות ושוף דמים יכול אף מלך ישראל כן, תלמוד לומר: 'ולבלתי סור מן המצוה ימין ושמאל', הא מוזהר הוא על כל מצוות שבתורה".¹² כותב העקידת יצחק: "שהראש ההוא אין לו לעשות דבר קטון וגדול רק מדעת הבורא ית' צור העולמים המנהיג הכולל".¹³

כותב האברבנאל: "ועוד זכר שעשה המלך בעשרו כסא המיוחד לשפוט עליו את העם... והיו לו שתי ידות, לרמוז שהמשפט יהיה על פי התורה, אם התורה שבכתב ואם התורה שבעל פה".¹⁴

בית הדין הגדול בית הדין הגדול אינו רשאי להוסיף או לגרוע מצוות.¹⁵ עליו לפרש את התורה רק על פי המדות שהתורה נדרשת בהם,¹⁶ ולקבל גזירות, תקנות ומנהגים רק על פי הכללים שקובעת התורה.¹⁷

נביאים פוסק הרמב"ם: "אם צוו כל הנביאים לעבור לפי שעה מצוה לשמוע להם, ואם אמרו שהדבר נעקר לעולם מיתתו בחנק שהתורה אמרה לנו ולבנינו עד עולם".¹⁸

פרנסים פוסק הרשב"א: "תקנות הקהל נעשין על ידיהם, ולא פרצותיהן. ואינן רשאין לפרוץ גדרי התורה".¹⁹ כותב מהר"ח פאלאג'י: "לא יתכן למי שהוא בעל תורה להיות מתקן ומייסד מנהג מחדש שיש לו פקפוק מצד הדין...".²⁰

דיינים ומורי הוראה כותב המהרש"א: "שאל יסמוך הדין על שכלו אך על פי חכמת התורה... ועי' אומרים מהכא: 'אמור לחכמה אחותי את וכו'', דבכל עריות אין אדם דן בשכלו להתיר כמו לישא את אחותו שהשכל נותן להיות מותר כי הוא תחילת בנינו של עולם שקין והבל נשאו אחותם... אבל הדבר ברור לך לאסור על פי התורה".²¹ כותב הראי"ה קוק: "בתורה

⁹ ראה סעיף כז הערה 17.

¹⁰ העמק דבר ויקרא כו יב.

¹¹ דברים יז יט. וראה יהושע א ח; מלכים א ט ד – ה.

¹² מדרש הגדול דברים יז יד.

¹³ עקידת יצחק שער חמשה ותשעים.

¹⁴ אברבנאל מלכים א י יח – כ. וראה העמק שאילה שאילתות דרב אחאי גאון שאילתא קעא אות י.

¹⁵ ראה סעיף עג.

¹⁶ ראה רש"י בבלי פסחים כד א ד"ה ואם אינו ענין: "וכל המדות הלכה למשה מסיני". וראה שו"ת הרא"ש נה ט: "כי חכמת התורה היא קבלה למשה מסיני, והחכם ידרוש בה במדות שנתנה לידרש בהם, ומדמה מילתא למילתא; אע"פ שאין הדברים נמשכים אחר חכמת הטבע, אנו הולכין על פי הקבלה". וראה פחד יצחק חנוכה ז ז: "הלא בהך דאלו ואלו דא"ח... אם רק נאמרה לפי גדרי המו"מ של תורה שבע"פ".

¹⁷ ראה סעיף מו.

¹⁸ רמב"ם יסודי התורה ט ג.

¹⁹ שו"ת הרשב"א ב רעט.

²⁰ משא חיים תורת המנהגות סב.

²¹ חידו"א בבלי סנהדרין ז ב ד"ה מטתו שלשלמה. וראה שם בבלי ראש השנה כא ב; כרך של רומי טז דף נו ב.

דכתיב אמת, אי אפשר להטות את ההלכה על פי רגשי הלב, כי אם על פי מה שמתבאר מגופי ההלכות המאוששות...²².

הכפיפות המוחלטת של הפרנסים לתורה מתבטאת במיוחד בדרכים הבאות

- שלמה המלך אומר: "ולבי נהג בחכמה ולאחזו בסכלות", ומפרש רש"י: "דברים הדומים לי לסכלות... וכגון לבישת שעטנו וכלאי הכרם... וגם על שאול שנדמה בעיניו סכלות להרוג מאיש ועד אשה מעולל ועד יונק והיא מצות המקום וקרא אותה סכלות".²³
- על פרנס לבצע את המצוות המוטלות עליו ככתבן וכלשונו, גם במקרה שנדמה לו שביצוען אינו לחיזוק הדת או לתיקון העולם. כותב הנצי"ב: "...ודאי לא מעצלות הגיע לשלמה זה העוון ששהה בבנין הבית אלא מחמת שידע כי אחרי הבנות הבית יהיו אסורים להקריב בבמות, ויתמעט מחמת זה אהבת ה' מישראל... וזה היה גנותו של שלמה שכל כך היה שקוע באהבת ה' עד שמחמת זה התרשל בבנין הבית".²⁴
- אין לפרנסים רשות לעבור עבירות בנימוק שהם פועלים לטובת המדינה. כותב צרור המור: "...לפי שאלו הג' דברים הם קיום המלכות. הסוסים לנצח המלחמות. כאומרו 'וראית סוס ורכב עם רב ממך'. ואמר 'סוס מוכן למלחמה'. וכן צריך כסף וזהב לתת לאנשי הצבא. ונשים רבות ובני בנות להתחתן במלכים. וכן שיבאו חתניו לוקחי בנותיו לעזרו ולהיות לו מגן".²⁵
- אין התר לפעול בניגוד לתורה, אפילו אם נדמה שבכך מתקדש שם שמים.²⁶

אין תוקף לחוק או להוראה העומדים בניגוד לתורה.²⁷ פוסק הרמב"ם: "... אין צריך לומר אם גזר המלך לבטל מצוה שאין שומעים לו".²⁸ כותב הרמב"ן: "חרם המלך והסנהדרין חל על המורדים לכלותם או על העובר גזירתם ותקנתם, אבל לחול הנדר לעשות עולה מדבר שאין ראוי לה' חס וחלילה".²⁹ פוסק הרשב"ץ: "שבכל דבר שיש בו איסור, א"א לומר דינא דמלכות' דינא

²² חזון הגאולה עמ' רכא.

²³ רש"י על קהלת ב ג.

²⁴ רנה של תורה, מטיב שיר ו ה. על חובת הפרנסים לפעול בזריזות ראה סעיפים נג – נה.

²⁵ צרור המור דברים יז יח. ראה רמב"ם מלכים ג ג, שהלאו של וכסף וזהב לא ירבה לו מאד נאמר רק על כסף המיועד לצרכיו האישיים בלבד. הוא הדין לגבי הלאו רק לא ירבה לו סוסים. נ"ל, ששלמה המלך דרש את הפסוק ולא ירבה לו נשים שהאיסור הוא רק אם הוא מרבה לצורך עצמו, ולא אם הוא מרבה נשים כדי לבסס יחסי שלום עם מדינות זרות. מכאן ששלמה המלך לא סבר כדרשת הגמרא בבלי סנהדרין כא ב, ולא כפסק ההלכה של הרמב"ם: "לו' - למעוטי הדיוטות". וראה אברבנאל מלכים א ג א: "לא האשימו הכתוב שמה על התחתנו בהם כי אם על אשר אהב אותן בחשק נמרץ, לא כאדם לאשתו כי אם באהבה מופלגת כדרך הנערים לבתולות". וראה הרחב דבר, העמק דבר בראשית כז ט אות א. וראה סעיף עג הערה 4; שם הערה 22; סעיף צג הערה 18. על גדרי הוראת שעה ראה סעיפים עח – פא.

²⁶ ראה בבלי סנהדרין קז א. וראה סעיפים עח – פא.

²⁷ ראה סעיפים קמו קנו.

²⁸ רמב"ם מלכים ג ט. וראה שו"ת הרשב"א ו רנד, שאין תוקף לדינא דמלכותא הקובע שדיני ירושה יהיו בניגוד לדין תורה.

²⁹ פירוש רמב"ן על התורה ויקרא כז כט.

להתירו, דבענין ממון הוא דאמריי הכי כדאמריי לעיל, אבל דבר שיש בו איסור זה לא אמרו אדם מעולם".³⁰

פוסק הרמ"א: "שאיין כח ביד בני העיר לתקן תקנות רק מה שבידן מכח הדין ולא מה שתעלה על רוחם".³¹ פוסק הרב משה פיינשטיין: "אבל ודאי לעשות דברים שלא כדיני התורה כגון להכות את אלו שיתרצו לעבוד כשהם יעשו שביתה... אסור לא רק על ידי העכו"ם אלא אף על ידי עצמם דעל הכאה גם בהסכם אדם חשוב מסתבר שאסור".³²

פוסק המשא מלך: "כל מנהג שהוא לעקור דין תורה אין הולכים אחריו".³³ עוד פוסק: "כל מנהג שיש חשש שיבואו לעקור דין התורה אין הולכים אחריו".³⁴

הכתוב מעיד על שופטים ומלכים שהיו כפופים לתורה. כתב הרלב"ג: "שופטי ישראל ומנהיגיהם הטובים לא היו מושלים בישראל באופן שיוכלו להביאם לעשות כנגד התורה אבל היתה מושלת התורה על המושלים ההם כי הם היו מוכרחים ג"כ להתנהג בדרכי התורה".³⁵

אומר הספרי: "ואף על פי שנתמנה פרנס על הצבור הוא הושע בצדקו".³⁶ אומרת הגמרא במסכת חגיגה: "... דאזל שמואל ואתייה למשה בהדיה. אמר ליה: דלמא חס ושלום לדינא מתבעינא, קום בהדאי דליכא מילתא דכתבת באורייתא דלא קיימתיה".³⁷ מפורש בספר מלכים א: "... ולא היית כעבדי דוד אשר שמר מצותי ואשר הלך אחרי בכל לבבו לעשות רק הישר בעיניי".³⁸ מפורש בספר מלכים ב: "... מלך חזקיה בן אחז מלך יהודה... וידבק בה' לא סר מאחריו וישמור מצותיו אשר צוה ה' את משה".³⁹

שכרו של מלך המקפיד על שמירת מצוות מפורש בתורה: "... לשמר את כל דברי התורה הזאת ואת החקים האלה לעשותם... למען יאריך ימים על ממלכתו הוא ובניו בקרב ישראל".⁴⁰ כתב העקידת יצחק: "וכל עוד שהשופטים והמלכים שמעו בקולו עשו והצליחו וכאשר פנו מאחריו... הורע כחם...".⁴¹

³⁰ תשב"ץ א קנח.

³¹ שו"ת הרמ"א עג.

³² שו"ת אגרות משה חו"מ נח. על אדם חשוב ראה סעיף קכט. על זכות השביתה ראה סעיף רסו.

³³ משא מלך מפתח, מנהגי הממון השרש הב'. וראה גם שם אחרית דבר, עמ' רלג.

³⁴ משא מלך מפתח, מנהגי הממון השרש הג'. וראה שו"ת הרא"ם א: "וכמה דברים הניחו החכמים דלא כהלכתא כדי שלא לבטל המנהג", וראה שם טז שקיימת הבחנה בין מנהג ראוי ובין מנהג גרוע שיש לבטלו.

³⁵ רלב"ג שופטים פרק י ד התועלת הט"ז.

³⁶ ספרי על דברים לב מד.

³⁷ ראה בבלי חגיגה ד ב.

³⁸ מלכים א יד ח.

³⁹ מלכים ב יח א - ו.

⁴⁰ דברים יז כ. וראה רש"י שמואל א יג יד. הבטחות דומות ניתנו למלכים ולפרנסים שונים, ראה יהושע א ח; מלכים א ג יד ושם ט ד - ה; מלכים א יא לח. וראה מדרש הגדול דברים יז יד.

⁴¹ עקידת יצחק שער חמשה ותשעים.

אפילו גדול שבגדולים אשר עובר על התורה נענש בידי שמים. אומר המדרש: "את מוצא במי שבה עמהם במדת רחמים לסוף בא לידי בזיון מלחמות וצרות... ויאמר דוד אעשה חסד עם חנון בן נחשי. אמר לו הקב"ה: אתה תעבור על דברי? אני כתבתי 'לא תדרוש שלומם וטובתם' ואתה עושה עמם גמילות חסד? 'אל תהי צדיק הרבה', שלא יהא אדם מוותר על התורה... סוף בא לידי בזיון".⁴² דוד המלך שלח את יואב להלחם באדום, ועל כך דרשו חכמים: "אמר לו הקב"ה (לדוד) אני אמרתי 'אל תתגרו בס', ואתה התגרית בהם, חייך שאין ששה חדשים הללו נמנין לך ולמלכותך".⁴³ אומרת הגמרא: "בשעה שנשא שלמה את בת פרעה ירד גבריא אל ונעץ קנה בים והעלה שרטון ועליו נבנה כרך גדול שברומי".⁴⁴

בכל מקרה של ספק יש לפרש נבואה באופן שאינו מעמידה בניגוד לתורה.⁴⁵

הוא הדין לגבי תקנות חכמים. אומרת הגמרא: "לאיסורא לא עביד רבנן תקנתא".⁴⁶

פוסק הרמב"ם: "כשראו הגאונים הראשונים שעמדו אחר חבור הגמרא שרבו הרמאים ונגעלה דלת בפני לויך התקינו שמשביעין את הלוה שבועה חמורה... שאין לו כלום יתר על דברים שמסדרין לו... גם אחר התקנה הזאת אין בעל חוב יכול להכנס לתוך ביתו של לווה לא הוא ולא שליח ב"ד שלא תקנו לעקור גוף התורה".⁴⁷

פוסק הרא"ם: "אין צורך לשאול על הסכמת הקהל אם חל על בטול מצוה אי לא, דמסתמא לא הסכימו לבטל המצוה".⁴⁸

חזקה על מנהג שהוא אינו עומד בניגוד לתורה. פוסק מהריט"ץ: "שכל מה שאנו יכולים גם כן לפרש המנהג שלא יבטל הדין וההלכה מכ"ש דמפרשינן ליה".⁴⁹ כותב משא מלך: "המנהג צריך לקיימו ולפרשו על אופן שלא יסתור דין התורה אם הוא בכתב".⁵⁰

כדי להבטיח את כפיפות הפרנסים לתורה יש למנות את מי שמוכר כירא שמים וכשומר מצוות.⁵¹ אומר התלמוד ירושלמי: "יוסף לא זכה למלכות אלא על ידי ששימר מצותיו של

⁴² במדר"ר כא ה. הערת הרב נבנצל: "ונענש על כך בבזוי אנשיו ובמלחמות, שבעקיפין גרמו גם לחטא בת שבע, כי לא גמל חסד לנחש אלא לבנו". לעומת זאת, יש הדורשים את מעשה דוד לשבח ראה סעיף רפח הערה 6.

⁴³ פירוש הרמב"ן על התורה בראשית כו מ.

⁴⁴ בבלי סנהדרין כא ב. וראה אברבנאל מלכים א ג א, וכעין זה כתב המלבי"ם שם.

⁴⁵ ראה שם משמואל פורים תרע"ד ד"ה ונראה בזה, ששאל נענש משום שהנביא צוה אותו בפירוש להחרים מעולל ועד יונק. לעומת זאת, בשעה שהקב"ה צוה על משה רבינו להלחם בסיחון הוא לא הורה לו שלא לקרוא לשלום ולפיכך היתה למשה רבינו רשות להפעיל בענין זה שיקול דעת עצמאי. וראה דברות משה מסכת שבת הערה קלב, סברה דומה בענין הוראה של נביא בשבת לצאת למלחמה. וראה שיחות מוסר תשל"א לג: "בוא וראה כיצד נהג משה רבינו ע"ה. בשעה שנצטוה מפי הקב"ה 'פקוד את בני לוי וכו'... אף על פי שנצטוה בפירוש למנות את כל הנפשות, מכל מקום שאל את הקב"ה היאך אני נכנס לתוך אהליהם, כי אין זה ממדת דרך ארץ ליכנס לאהליהם, ועל כרחך כונת הקב"ה לא כפשוטו של הצווי".

⁴⁶ בבלי בבא מציעא צו ב.

⁴⁷ רמב"ם מלוה ולוה ב ב.

⁴⁸ שו"ת רבי אליהו מזרחי יד.

⁴⁹ שו"ת מהריט"ץ נב. וראה שו"ת כנסת יחזקאל חו"מ פה.

⁵⁰ משא מלך מפתח, מנהגי הממון השרש הי'.

הקב"ה".⁵² אומר האבות דרבי נתן: "דוד לא זכה למלכות אלא בזכות התורה שנאמר 'זאת היתה לי כי פקודיך נצרתיו'".⁵³ כותב המשך חכמה: "... כתוב 'ויחמול שאול והעם' וכו'. ונראה כי אך העם חמל, אבל מספר אנשי יהודה החרימום בלא חמלה. ולכן כיון שלא חטאו בעמלק זכה במלכות".⁵⁴

יש למנות פרנסים חכמים היודעים את התורה. כותב המהרש"א: "אין ראוי שיהיה פרנס רק תלמיד חכם ואין ראוי שיהיה פרנס שאינו תלמיד חכם".⁵⁵

הפרנסים כפופים לתורה גם כיום. כותב הרב הרצוג: "אי אפשר לתת לבית הנבחרים רשות בלתי מוגבלת לחוק חוקים. מוכרח שכח התחוקה שלו יהא מותנה בתנאי שלא יהא בניגוד לתורה...".⁵⁶ כותב הרב סולובייצ'יק: "גם השיעבוד למדינה יכול ליהפך לעבודה זרה. אפילו אם יבואו כל גדולי עולם שאחתום כי כל נאמנותי הבלתי מסויגת נתונה למדינה, שהיא כיום האידיאל העליון ביותר ליהודים - לא אתן ידי לכך בשום פנים ואופן. השתעבדות כזה - היא עבודה זרה. השתעבדות אחת בלבד יש לנו והיא להקב"ה ולתורה שנתן לנו כדרך חיים ולסולם ערכים רוחניים שהתווה לנו. אם המדינה מסייעת להשתעבדות זאת שלנו - הרינו מסורים לה בלב ונפש, אבל אם המדינה מפריעה להשתעבדות זאת - אז איני יכול להרגיש אהבה בלבי למדינה".⁵⁷

על פרנסים לשמור את מצוות התורה ככתבן וכלשונו גם כיום. הרב צירלסון אמר בכנסיה הגדולה בסוף שנת תרצ"ז: "שאלה נשגבה מאד דורשת הפעם פתרונה מדורנו. השאלה היא בדבר התכונות ממלכת ישראל... חובת אגודת ישראל בהתאם לתכליתה לפתור כזאת רק ברוח התורה... הנה כבר הורונו חז"ל בברכות יא 'בהדי כבשי דרחמנא למה לך. מאי דמפקדת איבעי לך למעביד ומאי דניחא קמי' קב"ה לעבדי'".⁵⁸ כותב האגרות משה: "ואני ב"ה שאיני לא מהם ולא מהמונם וכל השקפתי הוא רק מידיעת התורה בלי שום תערובות מידיעות חיצוניות, שמשפטיה אמת בין שהוא להחמיר בין שהוא להקל. ואין הטעמים מהשקפות חיצוניות וסברות בדויות מהלב כלום אף אם להחמיר ולדמיון שהוא ליותר טהרה וקדושה".⁵⁹

כותב הכלי חמדה: "לזאת אנחנו מחכים למלך המשיח מזרע דוד שיהי כל ההנהגה של ישראל על פי התורה הקדושה".⁶⁰

⁵¹ ראה סעיפים קא - קו.

⁵² ירושלמי ברכות ב ג.

⁵³ אבות דר' נתן נוסחה ב' מח.

⁵⁴ משך חכמה בראשית מט ח.

⁵⁵ חידושי אגדות בבלי שבת קיד א. וראה סעיפים קא - קו.

⁵⁶ תחוקה לישראל על פי התורה ג עמ' 42.

⁵⁷ על התשובה עמ' 142.

⁵⁸ הפרדס שנה יא חוברת ו עמ' 8. על 'בהדי כבשיה דרחמנא' בכל הנוגע להבטים שונים של העליה לארץ ישראל

בדורות האחרונים ראה חזון הגאולה עמ' רכב; אם הבנים שמחה עמ' קיא; לנתיבות ישראל עמ' 205.

⁵⁹ שו"ת אגרות משה אבהע"ז ב יא. וראה סעיפים מח רטו.

⁶⁰ כלי חמדה שופטים ו ו. וראה איגרת תימן, אגרות הרמב"ם א מהדורת הרב שילת עמ' קנו.

לג. הכפיפות למלך

על כל אחד לציית לחוקי הממלכה - "דינא דמלכותא דינא".¹

גם להוראות אישיות של המלך יש תוקף מחייב.²

אומר החכם מכל אדם: "אני פי מלך שמור", ומבאר הראב"ע: "שב להזהירו שלא ישען על חכמתו ויבזה מצות מלך מקומו...".³ הנצי"ב כותב: "כשאני שלמה בא בכח המלוכה, אז שמור בלי שום נפקא מינה וחקירה...".⁴ כותב המשך חכמה: "שהחמירה תורה לשמוע בקול מלך יותר ממה שהחמירה לשמוע בקול חכמים וחייבן מיתה... לדוגמא, שמעי בן גרא היה מצוה מן השם לשמוע בקול שלמה לבלי לצאת מקיר העיר וחוצה, וחייב מיתה על זה אבל האם רצה השם שיאמר זה שלמה?... שמה איכפת לרחמנא אם יצא, הלואי לא אמר שלמה זה ולא היה מסבב לקחת בת פרעה ולסבב חורבן הבית וגלות ישראל".⁵

באופן מיוחד כפופים לדינא דמלכותא

פסוק מפורש בתורה בפרשת המלך: "... לשמור את כל דברי התורה הזאת ואת החוקים האלה לעשתם",⁶ ודורשים חכמים: "ואת החוקים האלה - חוקי מלכות...".⁷ פוסק הרמב"ם: "מלך שלקח חצר או שדה של אחד מבני המדינה דרך חמס שלא כדינין שחקק הרי זה גזלן".⁸

¹ ראה בבלי נדרים כח א. וראה רמב"ם מלכים ד א; שם גולה ואבדה ה יג; שם שם ה יז; משנה עם פירוש הרמב"ם נדרים ג ג. ונראה שכל יהודי באשר הוא חייב לציית למלך. ראה רש"י בבלי שבת ד"ה בכל העולם כולו: "בכל ישראל כגון מלך ונשיא... שיראין מפניו ומקיימין דבריו". וראה רמב"ם סנהדרין ד יד: "וכל דיין הראוי לדון שנתן לו ראש גלות רשות לדון יש לו רשות לדון בכל העולם אף על פי שלא רצו בעלי דינין, בין בארץ בין בחוצה לארץ...". וראה רמב"ם מלכים ב א: "כבוד גדול נוהגים במלך ומשימין לו אימה ויראה בלב כל אדם". ונראה ש"כל אדם" בא לרבות יהודי בחו"ל ותייר נכרי בא"י. וראה בירת מגדל עוז, אבן בוחרן פנה א עג, שיהודי המורד במלך נכרי חייב מיתה מן התורה ופשיטא שלא תהא כהנת כפונדקית. וראה שו"ת טוב טעם ודעת מה"ק קצג, שאזרח שאינו בארצו אינו מצווה להשמע לדינא דמלכא, ושמה הרב קלוגר עוסק רק במלכי אומות העולם. וראה א"ת ערך דינא דמלכותא דינא וכן בספר דינא דמלכותא דינא.

² ראה סעיף שכג. נ"ל, שגם מי שסובר שאצל אומות העולם דינא דמלכותא דינא הוא מדרבנן, מודה שלדעת הסוברים שמנוי מלך הוא מדאורייתא גם חובת הציות לו היא מדאורייתא. הרב א. א. קפלן, דברי תלמוד א עמ' קעב מחדש: "אין אדם חייב לקיים מצות המלך... שהרי לא נאמר בפרשת המלוכה שאדם חייב לשמוע בקול המלך אלא נאמר שהמלך יכול להכריחם לכך. (יוצא מן הכלל הזה מלך המשותף, שהוא משיח ה', עליו נאמר 'שום תשים עליך מלך' ופרשו חז"ל: שתהא אימתו עליך, שחייבים לכבדו וליראה ממנו... אבל מלך סתם... אין אדם חייב לשמוע בקולו מעיקר הדין... מיהו שלא בפניו אינו חייב לשמוע בקולו ולעשות כל אשר יצוה)". ויש לדון מה ההשלכות של חידוש זה על סמכויותיו של מלך שאינו משוח וועל כל דיני אימת מלך, ואכמ"ל. על המשמעויות של משיחת מלך ראה רמב"ם מלכים ז א; אברבנאל על מלכים א א; שו"ת חקרי לב או"ח סימן קיט, הלכות יום הכפורים תרכא. וראה סעיף קי הערה 18; סעיף קיא הערה 26; סעיף כג הערה 2; סעיף רא הערה 85; סעיף רב הערה 10.

³ ראב"ע קהלת ח ב.

⁴ הרחב דבר, העמק דבר במדבר ז פט אות א. הערת הרב נבנצל: "אם עושה רע נגד התורה יענשו". וראה סעיפים שכג - שכח. כעין דברי הנצי"ב ראה הקדמת שו"ת עונג יום טוב אות ז.

⁵ משך חכמה דברים יז יא. לעומת זאת, הרלב"ג בפירושו למלכים א תועלות בסוף פרק ב כותב שהיתה הצדקה מליאה להוראת שלמה לשמעי בן גרא: "... כי אולי אם יצא משם ישתדל להניא לב העם מאחרי המלך כי היה בלתי נאמן למלך". וראה קובץ שיעורים ב, קונטרס דברי סופרים א לג.

⁶ דברים יז יט.

פוסק המהרש"ם: "... וגם במקצת מקומות שנהגו למנות פרנסים מן הערכאות על פי רוב חתימות... וזה בודאי לא הוי רוב על פי דין. והיה נראה דיש לומר דמהני משום דינא דמלכותא... דמדינא דמלכותא אין הפרנסים רשאים לעשות שום תקנה של ממון בלתי רשות מהערכאות, ואם כן אי נימא דכל המינוי הוא משום דינא דמלכותא לא נכשור יותר מהם".⁷

תוקף חוקי המלך והוראותיו תלוי בתנאים הבאים

למלך תכונות וכישורים שהתורה דורשת¹⁰

המנוי בהליך ראוי¹¹

אין חריגה מסמכות פוסק רבי יהודה בן הרא"ש, "שלא אמרו דינא דמלכא אלא דינא דמלכותא, ואפי' דינא דמלכותא לא אמרו אלא בחוקי מלכות".¹² כותב הרשב"ש בשם הרמב"ן: "שלא בכל ענין נאמר דינא דמלכותא דינא אלא במה שהוא חק קבוע למלכים וכתוב על ספריהם שאף במלכי ישראל נאמר כך...".¹³ כותב מהר"י עניזל: "המלך הנבחר מדעת ורצון העם בעל כרחו סידורם המדיני קודם לו ורק על פי המשפט המוסדר להם ימשל בס והוא נתון תחת המשפט ואין בידו לשנותו...".¹⁴

ההחלטה אינה בניגוד לתורה¹⁵

החלטות לתקנה בלבד אין להשמע להוראת מלך אם קיימת הסכמה כללית שההוראה גורמת לקלקול.¹⁶ פסוק מפורש בנביא: " ויאמר יונתן עכר אבי את הארץ...".¹⁷ ומבאר ר' אברהם פאלאג'י: "דהיכא דנפיק מיניה חורבה דיוצא תקלה מהוראת אביו ורבו, דחזא ביה טעותה כפי הראיות נכונות שנגלו לו ויסמכו על הוראתו, אז שרי ליה מאריה לחלוק על רבו או על אביו, אך לא יסמוך על דעתו ויראה לאחרים שיסכימו עמו".¹⁸

אם יתמנה מלך עוד לפני בא המשיח יהיה לחוקיו ולהוראותיו תוקף מחייב.¹⁹

⁷ מדרש תנאים דברים יז יט.

⁸ רמב"ם גזלה ואבדה ה יג.

⁹ משפט שלום, קונטרס תיקון עולם ו. וראה פנקס קהל וירונה ג החלטה סח משנת שס"ג לפ"ק: "ותנאי אנחנו מטיילים, שלא תובן ולא תהיה תקנה זו נגד רצון המלכות יר"ה".

¹⁰ ראה סעיפים קב קו.

¹¹ ראה ספר מצוות עשין קעג. וראה רדב"ז מלכים ג ה: "אבל אם קם איש אחד ומלך על ישראל בחזקה אין ישראל חייבין לשמוע אליו והממרה את פיו לא נקרא מורד במלכות". וראה סעיפים ד קי - קיב.

¹² שו"ת זכרון יהודה ק.

¹³ שו"ת הרשב"ש ריב. וראה מגיד משנה על הרמב"ם גזלה ואבדה ה יג בשם הרמב"ן.

¹⁴ אבני מילואים ב, הקדמת מהר"י עניזל.

¹⁵ ראה סעיף לב.

¹⁶ ראה שו"ת דברי מלכיאלו ו סה יד, שבסתמא מלך פועל לתקנה אלא אם כן מוכח אחרת. על חובת פרנסים לפעול לתיקון העולם ראה סעיף מו.

¹⁷ שמואל א יד כט

¹⁸ אברהם אנכי שמואל א סימן יד. וראה סעיף נו הערה 56.

¹⁹ ראה סעיף ז, שיש הסוברים שניתן למנות מלך בימינו. וראה סעיפים קי קיא לח קלט.

לד. הכפיפות לבית הדין הגדול

פסוק מפורש בתורה: "ועשית... על פי התורה אשר יורוך ועל המשפט אשר יאמרו לך תעשה לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל"¹, ופוסק הרמב"ם: "... ועליהן הבטיחה תורה שנאמר 'על פי התורה אשר יורוך' זו מצות עשה... כל מי שאינו עושה כהוראתן עובר בלא תעשה שנאמר: 'לא תסור וכו'... אחד דברים שלמדו אותן מפי השמועה והם תורה שבעל פה, ואחד דברים שלמדו מפי דעתם באחת מן המדות שהתורה נדרשת בהן ונראה בעיניהם שדבר זה כך הוא, ואחד דברים שעשאו סייג לתורה ולפי מה שהשעה צריכה והן הגזרות והתקנות והמנהגות"².

זו דרך הבורא. אומר המדרש: "הקדוש ברוך הוא מה שהסנהדרין של מטה גוזרין, הוא מקיים... כשהסנהדרין יושבין ואומרים נעשה ראש השנה בשני בשבת, או בשלישי בשבת, מיד הקדוש ברוך הוא מושיב שם למעלה סנהדרין של מלאכי השרת, ואומר להם רדו וראו מה שהסכימו התחתונים"³.

גם במקרים הבאים חייב כל אחד לציית לבית הדין הגדול

על ימין שהוא שמאל פסוק מפורש בתורה: "... לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל", ומבאר הספרי: "... אפילו מראים בעיניך על ימין שהוא שמאל ועל שמאל שהוא ימין שמע להם"⁴. כותב החתם סופר: "הקב"ה נתן התורה עפ"י הבנתם כדי שלא ירבה מחלוקות בישראל דא"כ אין לדבר סוף"⁵. כותב המשך חכמה: "המצוה דוקא לשמוע מה שיאמרו, אבל הענין בעצמו שאמרו וחידשו אפשר דאינו מתקבל אל רצון הבורא"⁶.

בניגוד לפסיקה קודמת כותב המהר"ל: "דאפילו אם היה הדין מקובל אליו מפי בית הדין הגדול בירושלים שהיו לפניו שאמרו לו כך הדין, ועכשיו בית דין אחר אמרו לו הפך הדברים שקבל מפי רבים, ואותם הרבים יותר בחכמה ובמניין, אפילו הכי אמר הכתוב לא תסור מכל הדברים וכו' "⁷.

נדמה שלא פעל לשם שמים כותב הרא"ה קוק: "כלל הדבר של סיפור אחר מטתם של ת"ח, הוא לתלות דברי חשד, שבאו דינים והלכות שקבעו, לא מצד עומק הבנתם במשפטי

¹ דברים יז יא.

² רמב"ם ממרים א א. וראה שם הלכה ב, שהפסוק עוסק בשלושת תפקידי החקיקה של בית הדין הגדול, וראה סעיף י. ויש לעיין האם הממאן לקבל את הכרעת בית דין הגדול על מנוי כל שהוא עובר על כל תסור. וראה שו"ת מהר"ם שיק יו"ד רטו שמצוה לציית לבית הדין הגדול גם אם הוא אינו יושב בלשכת הגזית.

³ מדרש תהלים (בובר) מזמור ד. וראה ספר המצוות של הרמב"ם שרש ראשון. וראה שמות טו כה: "שם שם לו חוק ומשפט ושם נסהו", ומפרש הרמב"ן: "ועל דרך הפשט... כי המנהג יקרא יחק'... ויקרא 'משפט' בהיותו משוער כהוגן... לאהוב איש את רעהו, ולהתנהג בעצת הזקנים". וראה פירושו לדברים כז א: "כל עם הולך בעצת זקניו"; קובץ שיעורים ב דברי סופרים א יח וראה שם א לב - לג; לנבוכי הדור 11.

⁴ ספרי על דברים יז יא. וראה רש"י בפירושו על התורה שם. וראה רמב"ם ממרים ג ח: "וכיצד דנין זקן ממרא... הורה לעשות או שעשה כהוראתו חייב מיתה... אפילו נתן טעם לדבריו אין שומעין לו".

⁵ שו"ת חתם סופר חלק ה - השמטות קצא.

⁶ משך חכמה דברים יז יא.

⁷ גור אריה דברים יז יא.

התורה או קבלתם האמיתית, כי אם מפני סיבות של נטיות רצון פרטיות חלילה. שאף על פי שאם הי' כדברי המעוררים והנוקפים הללו, אין זה פוטר אותנו כלל מהחובה של קיום דבריהם, שלא נתנה תורה למלאכי השרת, וכיון שהם היו מורי התורה ונתקבלו דבריהם בישראל על פי בית דין שבדור, הננו חייבים מ'לא תסור' מלזוז מדבריהם, ולא לנו המשפט לבקר בין אם היתה כונתם זכה בהתחלת המשפט והחלטתו רק לשם האמת, כמו שהוא באין ספק, או חלילה נתערב בזה גם כן נטיה של רצון שהטה את השכל. על כל פנים, כיון שנקבעה ההלכה, זאת היא תורה שלימה, ואוי לו להורסה ומרפה ידי מחזיקי עץ החיים...⁸.

נדמה שהנשיא אינו ראוי אומרת הגמרא: "תנו רבנן: למה לא נתפרשו שמותם של זקנים הללו שלא יאמר אדם פלוני כמשה ואהרן? פלוני כנדב ואביהוא? פלוני כאלדד ומידד? שקל הכתוב שלשה קלי עולם כשלשה חמורי עולם לומר לך ירובעל בדורו כמשה בדורו בן בדורו כאהרן בדורו יפתח בדורו כשמואל בדורו ללמדך שאפילו קל שבקלים ונתמנה פרנס על הצבור הרי הוא כאביר שבאבירים"⁹.

נדמה שיש דיינים שאינם ראויים כותב החתם סופר: "... ובזה עצמו פליגי הזקן ממרא אינו מחשיבם לצדיקים... ואפילו הכי תשמעו, שהק נצב בעדת ה' עליהם"¹⁰.

לא כל החכמים השתתפו בדיון כותב ר' אלחנן וסרמן: "כשבית דין הגדול יושבין בלשכת הגזית הן בית דין על כל ישראל, וכל ישראל חייבין לשמוע להם אף ששאר חכמי ישראל גדולים מהם הרבה במנין או אפשר גם בחכמה, מכל מקום גזרת הכתוב הוא שאי אפשר לחלוק על בית דין הגדול בשום אופן והחולק עליהם חייב מיתה"¹¹.

בית הדין מחמיר מספק כותב החתם סופר: "... אך אם אחר ששמעו טענות שניהם אז ב"ד הגדול גם כן מסופקים... והנה זה הזקן יאמר איך אניח ודאי שלי מפני ספק שלהם קמ"ל אפילו אומרים על ימין שהוא שמאל..."¹².

תקנה שפג טעמה כותב רש"י: "כל דבר הנאסר במנין צריך מנין אחר להתירו ואפילו אירע דבר שאתה יכול להורות בו היתר ולומר אין תקנת מנין הראשון עומדת... אפילו הכי אסור עד שיתירוהו בפירוש בקבוץ חכמים"¹³.

הוראת שעה אומרת התוספתא: "אם יאמרו לך זקנים סתור בית המקדש שמע להם"¹⁴. כותב השל"ה הקי: "ועל זה אמר הכתוב כי שמה ישבו כסאות למשפט כסאות לבית דוד'. 'כסאות למשפט' - הם הסנהדרין, 'כסאות לבית דוד' - הוא כסא מלכות בית דוד... וזהו רמז 'צדק צדק תרדוף'. צדק אחד נגד הסנהדרין שהוא משפט צדק, וצדק שני

⁸ עין איה ברכות א פרק שלישי כח. בנדפס כתוב בטעות נוגפים במקום נוקפים. הערת הרב נבנצל: "צע"ג לענ"ד. דין משוחד אינו דיון". וראה סעיף שלט.

⁹ בבלי ראש השנה כו א, וראה פירוש המשניות לרמב"ם הקדמה עמ' טז. הערת הרב נבנצל: "קל שבקלים יחסית למשה אהרן ושמואל. הרי על בן (שמשון) נאמר שדן את ישראל כביכול כהקב"ה". נראה להעיר על דבריו שמפורש ביקר"ר לו ד, שיפתח היה עם הארץ.

¹⁰ תורת משה פרשת שופטים ד"ה *ועוד י"ל.

¹¹ קובץ שיעורים ב דברי סופרים ב ג.

¹² תורת משה שופטים ד"ה לא תסור.

¹³ רש"י בבלי ביצה ה א ד"ה צריך מנין אחר.

¹⁴ תוספתא ע"ז א ג.

להוראת שעה... ועל פי זה יתבאר מאמר הכתוב 'לא תסור ימין ושמאלי' אפילו אומר לך על ימין שהוא שמאל ועל שמאל שהוא ימין".¹⁵

באופן מיוחד כפופים הפרנסים לבית הדין הגדול

מלך מספר המדרש: "... באותה שעה לא נהג דוד כבוד מלכות בעצמו אלא עמד והעביר פיפורין מעליו ועטרה מעל ראשו ונתעטף בטליתו והלך לו אצל סנהדרין אמר להם רבותי לא באתי לכאן אלא ללמד אם נותנים אתם לי רשות אני מלמד..."¹⁶ אומר המדרש: "וכיון שראה שמואל את דוד אדמוני... נתיירא ואמר אף זה שופך דמים כעשו. אמר לו הקב"ה: - 'עם יפה עינים' - עשו מדעת עצמו הוא הורג אבל זה מדעת סנהדרין הוא הורג".¹⁷ רש"י כותב: "ומדרש אגדה, נבוכדנצר הושיבם לארץ כשמרד בו צדקיהו ועבר על שבועתו... ושלח בשביל סנהדרין.... אמר להם: אם כן אתם התרתם לצדקיהו את שבועתו..."¹⁸

פרנסים פוסק החכם צבי: "... ולדבר הרשות, אפי' לעבור על דברי סופרים אין כח ביד הרבים לכוף על שום אדם".¹⁹

דיין פוסק הרמב"ם: "אבל זקן ממרא האמור בתורה הוא חכם אחד מחכמי ישראל שיש בידו קבלה ודן ומורה בדברי תורה כמו שידונו ויורו כל חכמי ישראל שבת לו מחלוקת בדין מן הדינים עם בית דין הגדול ולא חזר לדבריהם אלא חלק עליהם והורה לעשות שלא כהוראתן גזרה עליו תורה מיתה..."²⁰

במקרים הבאים אין תוקף להחלטות בית הדין הגדול

בהרכב יושב דיין פסול²¹

תפיסה מוטעית של המציאות פוסק הרמב"ם: "הורו בית דין שיצא השבת לפי שנתכסית החמה ודימו ששקעה חמה ואחר כך זרחה אין זו הוראה אלא טעות".²²

¹⁵ של"ה ב פרשת שופטים דף שעז א. וראה סעיפים עח - פב.

¹⁶ בר"ר עד טו. בענין לבוש הפורפירין והעטרה ראה סעיף רא. וראה בבלי בבא קמא ס ב.

¹⁷ בר"ר סג ח. וראה בבלי שבת נו א.

¹⁸ רש"י איכה ב י. וראה רש"י בבלי נדרים סה א ד"ה מאי עבדיתו.

¹⁹ שו"ת חכם צבי לח.

²⁰ רמב"ם ממרים ג ד. וראה א"ת ערך זקן ממרא. וראה חזו"א סנהדרין כג ג.

²¹ ראה רמב"ם שגגות יג א. וראה סעיף קג.

²² רמב"ם שגגות יד ג. וראה ירושלמי הוריות א א: "יכול אם יאמרו לך על ימין שהיא שמאל ועל שמאל שהיא ימין תשמע להם ת"ל 'ללכת ימין ושמאלי' שיאמרו לך על ימין שהוא ימין ועל שמאל שהיא שמאל". וראה שו"ת מהרשד"ם יו"ד קיז: "ועם היות ידעתי אני ידעתי שמה אני ומה חיי לדבר דברים אלו לפני הרב הגדול מ"מ א"א להכחיש המוחש ואין זה תלוי בדעת וסברא". וראה שו"ת טוב טעם ודעת תליתאה פג; שו"ת נשמת חיים טז. וראה חידושי בתרא, חידושי המסביר במסכתות סוכה וסנהדרין, סנהדרין תרה, שיש להבחין בין תלמיד חכם הסובר שלסברות זולתו יש טעם אך בכל זאת חולק עליו ובין מי שחושב שסברות זולתו הן שטות והבל. מעין החילוק שלפנינו ראה פתח עינים ראש השנה כה א בלשון ראשונה; שם חולין ז א; פני דוד פרשת שופטים י; הכתב והקבלה דברים יז יא. רמז לסברה זו ראה שו"ת הרשב"א ב שכב: "ומיהו, פעמים שימצאו קושיא באחד מן הדברים, ותקשה להם כל כך, עד שיעשו כנגד הכלל". וראה יצחק יקרא סג, שלתלמיד שהגיע להוראה אסור לשמוע ליימין שהוא שמאל לפי שהוא יודע שזו טעות. וראה

פסיקה המנוגדת להלכה כותב החמדת ישראל: "דזה פשיטא בכל התורה אם הבית דין הגדול יזידו בהוראה להיפוך מהידיעה שלהם - שאין צריך לשמוע להם".²³

ההחלטה התקבלה שלא על פי כללי הפסיקה²⁴

פסיקה בשאלה שאינה הלכתית²⁵

ההחלטה לא התקבלה בסדר הדין הראוי²⁶

אין תמיכה של החכמים²⁷ כותב הרב שלמה אוליורה: "... ומפני הצרות החכמה מתמעטת עד זמן רבי... ועמד הוא ובית דינו בהסכמת החכמים לחבר ספר בקבלת הנתונה בסיני וסמכו על מקרא שכתוב: 'עת לעשות לה' וגו'".²⁸

יזמה שאינה לחיזוק הדת ולתיקון העולם²⁹

כותב מהר"י אסאד: "דודאי גם אליהו שומר הוא מצות התורה לא תסור כו' כתיב ומקיים גם מילי דרבנן".³⁰

אומר הגרי"ז: "למרות רצונו של המשיח לבוא מיד... בכל זאת אם יש בביאתו אפילו איסור דרבנן מתעכב ואינו בא".³¹

פרופ' בלידשטיין, "אפילו אומר לך על ימין שהוא שמאל", מחקרים בהלכה ובמחשבת ישראל מוגשים לכבוד הרב פרופ' מנחם עמנואל רקמן, עמ' 221 – 241. ראה סעיף ע.

²³ חמדת ישראל אות לב מצוה קנג עמ' 17. ראה רמב"ם שגגות יד א, שאם בית דין הורה לעקור גוף מגופי תורה, הרי כל מי שעשה כהוראת בית הדין חייב חטאת קבועה. וראה רמב"ם קדוש החדש ב י, שמי שידוע שבית הדין טועה מצווה להשמע לבית דין רק בעניני קידוש החדש, וראה את דברי הפירוש על הרמב"ם שם.

²⁴ ראה סעיף לב הערות 16 17. ראה סעיף ע.

²⁵ ראה מפני הרב עמ' כח: "דמה שייך לעשות הכרעה הלכתית על נושא בלתי הלכתי...". וראה רמב"ם יסודי התורה ט ב, שיש להשמע לנביא גם בדברי הרשות ומכיון שהרמב"ם לא הורה כן לגבי בית הדין הגדול משמע שאין חיוב להשמע לבית הדין בעניני רשות. וראה רמב"ם ממרים א א שיש לקבל את מרות בית הדין הגדול בכל הנוגע למעשה הדת. וראה אגרות קודש אגרת הקדש כב עם השלמה): "... ועל כל זה ארז"ל וכי תעלה על דעתך שמרע"ה יושב ודן כל היום כולו תורתו מתי נעשית. אבל ליתן עצות לכל יחיד שלא בדברי תורה ויראת שמים לא היתה זאת מעולם... ואיה איפוא מצאתם מנהג זה באחד מכל ספרי חכמי ישראל הראשונים והאחרונים להיות מנהג ותיקון לשאול בעצה גשמיות (!) כדת מה לעשות בעניני העולם הגשמי? נראה שהחלטה בלתי הלכתית היא כל החלטה שמנהג לגביה אינו נחשב כנדר, ראה ערוה"ש הלכות נדרים ריד כג. וראה סעיף ח הערות 39 – 45.

וראה העמק דבר דברים יז יב: "... דמחויבים לציית לסנהדרי גדולה אפילו בשארי ענינים שאינו ד"ת". ושמא הכונה שבסתמא צריכים להניח שהפסק נוגע לד"ת. עוד יתכן שכונת הנצי"ב היא שיש לציית לסנהדרין בעניני מנויים ועדיין צ"ע. וראה סעיפים עב קלד.

²⁶ ראה סעיף קלו.

²⁷ ראה סעיף ד. וראה סעיף קלו.

²⁸ דרכי נעם, נתיב אות התיו, תלמוד חיבור משנה וגמרא דברים שבכתב.

²⁹ ראה סעיפים י מו מז.

³⁰ שו"ת יהודה יעלה א או"ח צב.

³¹ הגדה של פסח מבית לוי ד"ה לימות המשיח, עמ' קיט. וראה בבלי עירובין מג ב, שפשיטא לה לגמרא שהמשיח לא יעבור על איסור תחומין בשבתות ובימים טובים. יש לדון בחידוש זה, שהרי בימות המשיח ישרור שלום בעולם ומפני מה אין בקירוב ביאת המשיח משום הצלת נפשות, או לפחות מניעת צער וכד'! וראה שו"ת דברי יציב י"ד ב קלד.

לה. הכפיפות לנביא

פסוק מפורש בתורה: "נביא מקרבך מאחיך כמני יקים לך ה' אלקיך אליו תשמעו"¹, ופוסק הרמב"ם: "אדם שהיינו יודעים בו מתחלתו שהוא ראוי לנבואה בחכמתו ובמעשיו שנתעלה בהן על כל בני גילו והיה מהלך בדרכי הנבואה בקדושתה ובפרישותה ואחר כך בא ועשה אות ומופת ואמר שהא-ל שלחו מצוה לשמוע ממנו שנאמר: 'אליו תשמעו'".²

מצוה להשמע לכל הוראה של נביא,³ גם לאלו שאינן מנומקות.⁴ פוסק הרמב"ם: "אם צונו בדברי הרשות כגון לכו למקום פלוני או אל תלכו, עשו מלחמה היום או אל תעשו, בנו חומה זו או אל תבנה מצוה לשמוע לו והעובר על דבריו חייב מיתה בידי שמים שנאמר: 'והיה האיש אשר לא ישמע אל דברי הנביא אשר ידבר בשמי אנכי אדרוש מעמו'".⁵

מצוה להשמע לנביא גם בעניני השקפה.⁶

כל אחד חייב לציית לנביא, גם אם הוראותיו הן בניגוד לתורה ולחוקים

- פוסק הרמב"ם בהלכות יסודי התורה: "אם יאמר לנו הנביא, שנודע לנו שהוא נביא, לעבור על אחת מכל מצות האמורות בתורה או על מצות הרבה בין קלות בין חמורות לפי שעה, מצוה לשמוע לו".⁷ כותב הרמב"ם בפירושו המשניות: "אדם שרואה את עצמו לפי דמיונו צדיק וישר והוא זקן וישיש ויאמר הנני זקן מאד ואני כבר בן כך וכך שנים ולא עברתי על שום מצוה מן המצוות כלל, ואיך אקום היום שהוא שבת ואעבור על אסור סקילה ואלך למלחמה... הרי אותו האיש עבר על דבר ה' והוא חייב מיתה בידי שמים על שעבר על מה שצוהו הנביא".⁸ כותב ספר החינוך: "ואפילו יצוה אותנו לעשות בהיפך מצוה אחת מן המצוות או אפילו הרבה מהם לפי שעה, חוץ מעבודה זרה, שומעין לו".⁹
- פסוק מפורש בקהלת: "אל תהי צדיק הרבה ואל תתחכם יותר למה תשׁוּמָם", ומפרש המדרש: "אל תהי צדיק הרבה" - יותר מבוראך, מדבר בשאול דכתיב: 'ויבא שאול עד עיר עמלק...! התחיל מדיין הוא כנגד בוראו ואמר: כך אמר הקב"ה: 'לך והכית את עמלק', אם

¹ דברים יח טו. וראה סעיף יב.

² רמב"ם יסודי התורה ז. הערת הרב נבנצל: "וצ"ע רש"י דברים י"ח כ"ב".

³ ראה דרשות בית ישי א סימן לב הערה י, שלאחר שנביא אמר את דבר ה' יש חיוב גמור לשמוע לו, ואין זו עצה בעלמא, ואכמ"ל. הערת הרב נבנצל: "אא"כ אמר הנביא בתור עצה, ע"ב ב"ב ק"כ".

⁴ ראה רש"י בכורות מה א ד"ה כדברי נביאות: "שאין צריכים ליתן טעם לנבואתן לפי שבלא טעם שומעים להם...". וראה בענין זה שו"ת רדב"ז ב תרנב; שו"ת חיים ביד א; כל ספרי מהרי"ץ חיות א ספר תורת נביאים הוראת שעה פרק שלישי ופרק חמישי; וראה עמק הנצי"ב על הספרי דברים יג ה ד"ה ובקולו תשמעו; משך חכמה דברים יב יג – יד; שו"ת משפט כהן קמד יח: "אפילו אם נעלם מאתנו אופן הגידור מילתא סמכין אהימנותא דשמיא".

⁵ רמב"ם יסודי התורה ט ב. וראה רמב"ם סנהדרין יט ג.

⁶ ראה פנקסי הראי"ה ג פנקס לה מה.

⁷ רמב"ם יסודי התורה ט ג.

⁸ משנה עם פירוש הרמב"ם הקדמה עמ' ז. וראה איכ"ר בובר א יח, וקצת צ"ע.

⁹ ספר החינוך תקטז.

- אנשים חטאו הנשים מה חטאו? והטף מה חטאו? והבקר ושור וחמור מה חטאו? יצאת בת קול ואמרה: 'אל תהי צדיק הרבה' - יותר מבוראך".¹⁰
- יש לציית לנביא גם אם עלול להגרם חילול השם.¹¹

במקרים הבאים אין מצוה לציית לנביא.¹² א. הוא מצוה לעבוד עבודה זרה ולו גם באופן זמני.¹³ ב. הוא בא להוסיף מצוה על מצוות התורה.¹⁴ ג. הוא מתערב בהליכי הוראה או שיפוט.¹⁵ ד. פוסק הראי"ה קוק: "... ומה שאי אפשר לבי"ד אפילו לצורך שעה אי אפשר לשמע גם לנביא".¹⁶

באופן מיוחד כפופים הפרנסים לנביא

פסוק מפורש בפרשת המלך: "ולבלתי סור מן המצוה ימין ושמאל", ומפרש רש"י: "אפילו מצוה קלה של נביא".¹⁷ במקרים מסוימים על הפרנסים ליזום פניה לנביא.¹⁸ שכרו של מלך המצוייט לנביא מפורש בתורה: "... למען יאריך ימים על ממלכתו הוא ובניו בקרב ישראל".¹⁹ על עונשו של שאול שלא ציית לנביא אומר שמואל: "ועתה ממלכתך לא תקום בקש ה' לו איש כלבבו ויצוהו ה' לנגיד על עמו כי לא שמרת את אשר צוך ה'".²⁰ פסוק מפורש בספר מלכים: "ויאמר אליו כה אמר ה' יען שלחת את איש חרמי מיד והיתה נפשך תחת נפשו".²¹ יאשיהו שלא שמע בקול ירמיהו ניגף בקרב עם פרעה.²²

¹⁰ קה"ר על קהלת ז טז. וראה רש"י קהלת ז יח; בבלי יומא כב ב; ספר העיקרים ד כו.
¹¹ ראה שם משמואל פורים תרע"ד ד"ה ונראה בזה: "ויש לומר שטעותו היתה על פי מאמר הש"ס מוטב שתעקר אות אחת מן התורה ויתקדש שם שמים בפרהסיא, וחשב שאול שבזה שיחרים מעולל ועד יונק... יתראה בעניני העולם כאכזריות נוראה... ויהי ח"ו חילול שם שמים בדבר, על כן מוטב לעבור על דבר הנביא... אך מרדכי במה שקידש שם שמים שלא יכרע ולא ישתחוה... וא"כ איגלאי מילתא למפרע שממעשה שאול ומטעותו... נסתעף קידוש השם בכל העולם ונתקיימה מחשבתו של שאול לקדש שם שמים...". ונראה להוסיף על כך, ששאול חשב שכשם שאסור לשמוע לנביא האומר לעבוד עבודה זרה כך אסור לשמוע לנביא המורה לגרום לחילול השם. וראה בבלי סנהדרין קז א: "מוטב יעבוד עבודה זרה וכו'".
¹² ראה סעיף יב כיצד ניתן לדעת מי הוא נביא.
¹³ ראה רמב"ם יסודי התורה ט ג.
¹⁴ ראה רמב"ם יסודי התורה ט א. וראה שם הלכה ג. וראה דרש משה פרשת שופטים, שנביא המורה למנות מלך מי שעל פי דין פסול למלוכה הוא נביא שקר.
¹⁵ ראה רמב"ם יסודי התורה ט ד. וראה סעיף י הערה 46.
¹⁶ שו"ת דעת כהן קצג. וראה דרשות הר"ן יא ד"ה ולפי שהוא: "ולבלתי סור מן המצוה ימין ושמאל" ופירש רש"י ז"ל 'אפילו על מצוה קלה של נביא'. וזה הדבר משועבד אליו המלך, יותר ממה שמשועבד אליו השופט, כי אין השופטים משועבדים לנביאים במשפטי התורה". ויש לעיין מה כוונתו.
¹⁷ רש"י על דברים יז כ.
¹⁸ ראה סעיפים קלד קלה.
¹⁹ דברים יז כ. וראה רש"י על אתר.
²⁰ שמואל א יג יד. וראה שם טו כח.
²¹ מלכים א כ מב. וראה רש"י פסוק כח.
²² ראה (המיוחס ל)רש"י דברי הימים ב לה כב. וראה סעיף קלה הערה 31.

לו. הכפיפות למנהג

כל אחד כפוף למנהגים.

פוסק הרב שפרן: "... והעובר על המנהג, דינו כעובר על דברי סופרים כדאמרינן גבייהו ד'כל העובר על דברי חכמים חייב מיתה'".¹

יש תוקף מחייב לכמה סוגי מנהגים

- מנהג כדעת אחד מן הפוסקים כאשר אין הכרעה הלכתית מוסמכת²
  - מנהג שנועד לסיג ולגדר או לתיקון העולם³
  - מנהג במילי דשמיא אף שאינו לסיג ולגדר
  - מנהג במילי דעלמא, כגון מנהג הפרנסים, מנהג הסוחרים, מנהגים חברותיים וכד'⁴
- למנהג יש תוקף מחייב בתחום הגיאוגרפי שבו הוא נשמר וכן לצאצאי המשפחות שגרו באותו תחום.⁵ קיימים מנהגים המקובלים על כל עם ישראל,⁶ על אזרחי מדינה מסוימת,⁷ על תושבי עיר מסוימת⁸ או על קבוצות.⁹
- אין לזלזל בשום מנהג. כותב רבי יהודה עייאש: "אפילו יהיה מנהג תמוה בעינינו אין לסמוך על דעתנו הקצרה נגד דעתם הרחבה".¹⁰ פוסק הרב עוזיאל: "איך שיהיה 'הנסתרות לה' אלוהינו

¹ שו"ת הרב"ז א' צ. וראה שם: "ודורשי רשומות דרשו 'מיי'תיה, היא ראשי תיבות: 'מנהג ישראל' תורה 'היא'. ראה בבלי פסחים נ ב, שמקור החובה לשמור על מנהגים הוא מהפסוק "שמע בני מוסר אביך ואל תטש תורת אמך". וראה תשובות הגאונים שערי צדק חלק ד שער א סימן כ: "מנא לן דמנהגא מילתא היא דכתיב לא תסיג גבול רעך אשר גבלו ראשונים". וראה רש"י על משלי כב כח; טור חו"מ סימן שסח; שו"ת חתם סופר יו"ד קז. וראה התקנות בישראל קונטרס המנהגים אות א, מנהגי ישראל, בעיקר בשלושה החלקים הראשונים. ראוי להעיר כי התוקף המחייב של מנהג תלוי במדה רבה בשאלה מי הסכים לאותו מנהג; האם בית הדין הגדול הנהיג או אישר אותו (ראה רמב"ם ממרים א ב; שו"ת דעת כהן פד), האם חכמי העיר הנהיגו או אישרו אותו, האם זה מנהג שהציבור נוהג מעצמו ועוד כיו"ב, ראה, לדוגמא, שו"ת הרשב"א ב רסח. וראה ערוה"ש יו"ד ריד כב, שיש מנהגים שאף שניכר שנעשו לשם מצוה לית בהם ממשא.

² ראה שו"ת הלכות קטנות למהר"י חאגיז א' ט: "וזה כלל גדול שהי' מוסד בידנו: אם הלכה רופפת בידך פוק חזי מה עמא דבר כי פשוט הוא אשר באהבת ה' את עמו ישראל יסיר מכשול מדרכיהם ולא יטו כל העולם אחר היחיד אילו סברתו דחוויה". וראה משא חיים, מנהגים קכא: "כל עיקר דין התלוי במחלוקת אין לך הכרעה גדולה מהמנהג וראוי ללכת אחריו". וראה שו"ת אגרות משה אבן העזר ד ק.

³ ראה סעיף מו.

⁴ ראה בבלי בבא בתרא קמה א ובראשונים שם בנוגע למנהגי שושבינו. וראה בבלי סנהדרין מו ב שהקב"ה אינו משנה מהמנהג. ויש לחלק בין מנהג ובין מדת דרך ארץ, ואכמ"ל.

⁵ ראה שו"ת שבט הלוי ו נט: "אבל דבר שקבל על עצמו שבט שלם בכלל ישראל כמו מנהגי הספרדים והכרעותיהם מפני שהם ספרדים ונמשכו אחרי רבותיהם זה כמה מאות בשנה - וכן ההכרעות של האשכנזים כהרמ"א שזה דבר הנמשך לדורות עולם מכמה מאות שנה בזה נראה דלא צריך קבלה משהגדיל דשורש שבטו ממילא מחייב לנהוג כאבותיו". וראה שו"ת מהר"י בן לב ג יד; שו"ת אורח משפט יז; אגרות הראיה ב אגרת תריא.

⁶ ראה רמב"ם שופר וסוכה ולולב ז כב.

⁷ ראה רמב"ם יום טוב ו יד; שו"ת נודע ביהודה תניינא יו"ד סה.

⁸ ראה שו"ע יו"ד ריד ב. וראה משא מלך, נעילת שערים במנהגי האיסור החקירה הרביעית וכן שו"ת מהר"ם שיק או"ח רמט, שאין תוקף מחייב למנהג משפחתי. וראה כל נדרי עה ח ואילך.

⁹ מצאנו מנהגים של התאגדויות, של אומנים ועוד כיו"ב, ראה סעיפים רכט רסה.

ואנו אין לנו אלא לבקש טעם וסברא עד מקום שיד שכלנו מגעת אבל בשום אופן לא נוכל להגיע לידי ידיעה כזאת לדעת סוד אמירת הקדוש ועל כגון זה נאמר במופלא ממך אל תדרוש ומנהגם של ישראל תורה היא כש"כ במנהג שכה המקובל אצלנו מדורות ראשונים...¹¹. פוסק הרב עובדיה יוסף: "והרי אפילו מנהג תמוה וזר עלינו לעשות כל טצדקי ללמד זכות על מה סמכו שנהגו כן".¹²

באופן מיוחד כפופים הפרנסים למנהגים

מלך

מלך כפוף גם למנהג המלכים.¹³

פרנסים

פוסק הרמ"א: "וכן נוהגין בכל מקום שטובי העיר בעירן כבית הדין הגדול... מכל מקום הולכין אחר מנהג העיר".¹⁴ פוסק הפחד יצחק: "צריך לדעת דכל תקנה והסכמה שיעשה הקהל מאיזה מין שיהיה... צריך שתהיה מיוסדת ומתוקנת על דין תורה או לפחות על המנהג...".¹⁵ פוסק מהרשד"ם: "שיש לדעת שבחרמי הצבור והסכמותיהם והתרתם הוקשה לראשונים ולא מצאו ידיהם אלא שתלו הדבר במנהג".¹⁶

מרא דאתרא

בטיקטין תקנו: "הרב יקבל שאל ישנה שום מנהג, מה שנוהגין בקהלתנו מקדמונים...".¹⁷

כותב מהר"ח פאלאג'י: "... וכן הוא השטר שנתנין למרביץ תורה שלא יוכל לשנות מנהגי הבית הכנסת אם לא ברשות הקהל".¹⁸ בקהילות אחדות היה כתוב בשטר ההתקשרות עם הרבנים: "כל לשון חיוב הכתוב בשטר התקשרות מתפרש כפי המנהג שנוהגים לעשות בענינים אלה".¹⁹

אין תוקף למנהג באחת משלש אפשרויות. א. פוסק הרמב"ם: "... שדבר שאינו מצוי אין בו מנהג".²⁰ ב. המנהג בניגוד להלכה.²¹ ג. המנהג הוא בבחינת מנהג גרוע.²²

¹⁰ שו"ת בית יהודה או"ח ט.

¹¹ שו"ת משפטי עוזיאל א או"ח ב.

¹² שו"ת יביע אומר ז או"ח טז א.

¹³ ראה עקידת יצחק פרשה שלושה ושמונים: "מה ראה פנחס שלא ראה אותו משה... והנה הוא ע"ה לא עשה בידו... וגם אין דרך המלכים ראשי ישראל הנביאים להרוג בידים ואין דעת עליונה נוחה בכך". על מנהג מסוג אחר ראה ב"י או"ח שפב: "ומנהג למלכים שמשרתיים וגזבריהם זוכים בדברים מועטין הניתנים להן וגוי".

¹⁴ שו"ע חו"מ ב. וראה שו"ת חתם סופר חו"מ קטז בבאור דעת הרמ"א שו"ע חו"מ ב: "הולכין אחר מנהג העיר וכו' רצונו לומר כן לדעת ר"ת נמי מודה שהולכים אחר מנהג העיר". על שיטת ר"ת ראה סעיף קכת. וראה שו"ת שפת הים חו"מ ח: "שכל מנהג שנהגו בעיר הזאת דין הסכמה נתנו לו". דוגמאות רבות למנהגי העיר בזמנו ראה משא חיים למהר"ח פאלאג'י. וראה ערוך השלחן חו"מ ב ג.

¹⁵ פחד יצחק ערך מסים, שאלה דף קנה ב.

¹⁶ שו"ת מהרשד"ם יו"ד פב.

¹⁷ פנקס קהל טיקטין 250 משנת תל"ח.

¹⁸ משא מלך מערכת מנהגים אות טז.

¹⁹ "הגדול" ממינסק עמ' 129.

²⁰ רמב"ם שחיטה יא יג. וראה כע"ז רמב"ם אישות כג יב: "והוא שיהיה אותו מנהג פשוט בכל המדינה". וראה שו"ע חו"מ שלא א בהגה. וראה שו"ת אגרות משה או"ח ג סג: "בענין פינאט אם יש בו חשש איסור מנהג קטנית... אין לנו בדבר אלא מה שמפורש שנהגו לאסור וכן מה שידוע ומפורסם".

בעניני ממונות עשוי להיות תוקף גם למנהג העומד בניגוד להלכה.²³

בעניני הציבור עשוי להיות תוקף גם למנהג גרוע. פוסק המהרי"ו: "מנהג העיר דוחה את דין חכמי התלמוד אף על פי שמצאו לו סמך מן המקרא, ולא מנהג חכמים בלבד אלא אפילו מנהג חמרין יש לסמוך עליו כו'".²⁴ פוסק המהרש"ם: "והנה משי"כ התה"ד דבעניני מסים הולכים אחר מנהג גרוע לאו דוקא מסים רק הוא הדין כל הדברים שהציבור מצורפים בהם יש לדון כן".²⁵ במעלה החליטו: "... כי בעניני מסים וחוקות הקהל, שעיקר מעמד ומצב הקהלה תלוי בהם, המנהג הוא עיקר ועוקר ההלכה...".²⁶

בכל מקרה של ספק האם יש למנהג כל שהוא תוקף מחייב, יש לפנות למורה הוראה. פוסק הראי"ה קוק: "זה פשוט וברור, שבענין המנהגים צריכים תמיד לקבוע על פי תלמיד חכם מהו הנקרא 'מנהג' אשר מחוייבים לנהוג בו ולילך אחריו, ואיזו הנהגה אינה נכנסת בגדר 'מנהג', ולא מסרו הכתוב אלא לחכמים".²⁷

בשל תוקפם המחייב של מנהגים יש להניח, שכל תקנה חדשה שהתקבלה לא באה לעקור מנהג. פוסק השלחן ערוך: "כיון שלא נהגו לנהוג עם העובר על הסכמת הקהל כדין מוחרם יש לנו לומר שעל דעת המנהג הזה הם מתקנים".²⁸

²¹ ראה שו"ע או"ח תרה א: "ומה שנוהגים לעשות כפרה בעי"כ לשחוט תרנגול על כל בן זכר ולומר עליו פסוקים יש למנוע המנהג". וראה שו"ע יו"ד שעד יא בהגה. וראה ספר הזכרונות זכרון רביעי ג: "ואין מנהג בטעות מבטל הלכה ברורה ופשוטה". וראה משא חיים מערכת מנהגים סא בשם שו"ת תורת אמת קלו: "מנהג שהוא נגד ההסכמה לא מהני".

²² ראה, לדוגמא, משנה ברורה תרע ס"ק ה. וראה חו"א או"ח לט ס"ק ח: "דלת העם שאינם מדקדקים בדיבורם ובמשאם ומתנם ובדקדוקי מצוות... אינה קובעת מנהג לקחת אותו למכריע". משמע שהכל תלוי בשאלה אם המנהג התקבל על ידי חכם. וראה ערוך השלחן יו"ד ריד כא – כג. על פי סברת המאירי המובאת בסעיף מד הערה 41 נ"ל שמנהג גרוע הוא מנהג שלא יוצא ממנו שכל או מוסר או סלסול או הכנעת הלב. בעניני ממונות מנהג גרוע הוא מנהג הגורם להפסד לא סביר, ראה סמ"ע חו"מ קסא ס"ק ז.

²³ ראה מסכת סופרים יד טז: "... וזה שאמרו מנהג מבטל הלכה – מנהג ותיקין...". וראה מרדכי בבא מציעא שסו: "שינונו עלה דמתני' בירושלי' המנהג מבטל ההלכה. כי בספר א"ז כגון שהוא מנהג קבוע על פי חכמי המקום". וראה מג"א סימן תרצ ס"ק כב. וראה תשובת רב שרירא גאון, תשובות הגאונים שערי צדק חלק ד שער א סימן כ: "לענין מה שכתבתם כי יש מנהג במקומכם שהקונה מלסטים וגנבין מחזיר לבעלים ונוטל מהן מה שהוציא – אם בודאי כך היה הדבר חייב כל אדם לבלתי שנות מנהגותיהם... וכ"ש דבר שיש בו תקנה גדולה והסרת מריבות ותקלות. לפיכך כמנהגותיכם עשו ואל תשנו ממה שעשו אבותיכם וקדמוניכם ואל תזוז, ואין עליהם בזאת כלום". וראה שו"ת הרשב"א ז שמ. קיימים מקרים בהם הורו הפוסקים שמנהג מבטל הלכה גם בעניני או"ה. ראה, לדוגמא, ראה שו"ת נבחר מכסף חו"מ קכא: "שהרי אפי' במלתא דאיכא צד איסור סמכינן אמנהגא לבטל הלכה". וראה ספר הישר לר"ת חידושים תשסו.

²⁴ שו"ת מהרי"ו קכד. וראה שו"ת מהר"י י' לב א עב: "שהמנהג הוא בכל המקומות לעשות חרמות בכמה איומים ואחר כך מתירים במה שירצו והמנהג בזה הוא עיקר גדול שהרי מחמת המנהג אנו מתירים בלא פתח וחרטה".

²⁵ משפט שלום קונטרס תיקון עולם סימן רלא ס"ק כד. וראה שו"ע חו"מ קסג ג בהגה. וראה משא חיים, מסים וארנוניות מערכת ע מד: "ידוע הוא דבדניי מסים המנהג עיקר וכיון שהמנהג הוא להיות מעריך מי שהוא קרוב ושותף אין מקום לפקפק עוד בזה כללי". על מנהג גרוע בעניני סמכויות המנהיגים ראה שו"ע יו"ד רכח ס"ק פט. וראה שו"ע חו"מ עב ס"ק לה; שו"ע שם קנז ס"ק ז; חו"א נזיקין ב"ב ה ד.

²⁶ תקנות מדינת מעהרין ועד גאיי ת"י לפ"ק רז.

²⁷ בעקבי הצאן ה ז. וראה פלא יועץ ערך תקון.

²⁸ שו"ע יו"ד רכח לב. וראה שו"ת מהרשד"ם חלק יו"ד סימן פב.

גם למנהגים שהתפשטו בדורות האחרונים יש תוקף מחייב.²⁹ כותב החזו"א: "אחר שנקבעה הלכה על פי הנודע ביהודה והגר"א מהרא"ז והח"ס ונתפשטה ההוראה כך הוי כאילו קבעו בית דין לכל ישראל".³⁰

גם כיום יש תוקף למנהגים שהתקבלו בכל הדורות. נכדי הרש"ז אויערבאך כותבים: "כבר נודע כמה טרח רבנו לחזק מנהגן של ישראל, ובפרט מנהג שהחזיקו בו רבים וטובים".³¹ עם זאת ראוי לציין, שבכל דור ודור התפתחו גם מנהגים שאינם ראויים. בזמן שיד ישראל היתה תקיפה היה לבית דין כח לעקור מנהגים אלו ולמנוע את השתרשותם. מאחר ומזה כמה דורות אין יד ישראל תקיפה³² השתרשו בציבור מנהגים שאינם ראויים. על מורי הוראה לידע את הציבור מה הם מנהגים אלה ולהשתדל להפרישו מהם. פוסק הראי"ה קוק: "אבל מעת שאין כח ב"ד יפה לכפות על ד"ת ולקנוס חוטאים י"ל דאין ראוי כלל ממנהגא בעלמא, ובטל כח המנהג ואפי' בדבר הנהוג ראוי לחקור אחרי עומקה של הלכה".³³

הגמרא אומרת: "אם יבא אליהו ויאמר חולצין במנעל – שומעים לו, אין חולצין בסנדל – אין שומעין לו, שכבר נהגו העם בסנדל", ומבאר המאירי: "שכבר נהגו בסנדל ואין גזירתו יכולה לעמוד".³⁴ המהרי"ק פוסק: "... דאפילו לאליהו זכור לטוב אין שומעין לשנות מנהג העם מפורסם".³⁵

בימות המשיח, בית הדין הגדול יצטרך לשקול אם להתיר לכל אחד להמשיך במנהגי אבותיו.³⁶

*

חכמי המשפט ומדעי המדינה סוברים שיש תוקף מחייב למנהג מקובל והידוע לכל גם אם הוא לא נקבע בחוק.³⁷

²⁹ ראה שו"ע חו"מ כה א. וראה סעיף טו.

³⁰ חזו"א או"ח לו ו. נראה שההוראה מחייבת ל"גבולם" דהיינו ליוצאי אשכנז. אמנם גם בקרב חכמי אשכנז רבו הדעות בענין מדות ושיעורים, ראה א"ת ערך אמה, ערך ביצה וערך זית.

³¹ הליכות שלמה א, תפילה, פרק תשעה עשר ארחות הלכה 27.

³² ראה סעיף פו.

³³ שו"ת דעת כהן קנו.

³⁴ בית הבחירה על בבלי יבמות קב א.

³⁵ שו"ת מהרי"ק נד.

³⁶ ראה סעיף קלג הערה 32.

³⁷ ראה Law, Legislation and Liberty ח"א עמ' 117. המחבר מדגיש שהמושג שלטון החוק כולל גם מנהגים שאינם מפורשים בספר החוקים אולם התקבלו על ידי הציבור כמובנים מאליהם, ומכונים ex post facto laws, ראה EB (2008), ex post facto law. וראה The Beginning of the Constitutional Era עמ' 13, שהמנהג הוא אחד המרכיבים של החוק באנגליה. על מנהגים המתפתחים לאחר קבלת חוקה ראה EB (2008), Constitution of the United States of America.

לז. הכפיפות לגדול הדור ולמרא דאתרא

כל אחד חייב לציית לגדול הדור ולמרא דאתרא.

גם במקרים הבאים חייב כל אחד לציית לגדול הדור ולמרא דאתרא

עשה שלא כהוגן כותב הנהר מצרים: "אין ראוי לחלוק על הדין הממונה בעירו שקבלוהו עליהם בני העיר אפילו אם נראה לו שעשה שלא כהוגן וראוי לעמוד מרחוק בשב ואל תעשה"¹.

רבים חולקים כותב הרד"ך: "... שאותם מנהגות קבועות ע"פ חכם החשוב שבעיר שמנהג לבני עירו אסור בדבר אחד לעשות סייג ובני עירו חייבים לנהוג כן מתקנת חכמים מפני כבודו וגם כי הוא מחמיר יותר מהראוי וכן נמי אם בית דין הגדול שבעיר סבר להקל בדבר אחד גם כי רבים חולקים עליו וסוברים שאסור לעשות כן ואין הלכה כאותו יחיד בני עירו חייבים לנהוג כמותו מתקנת חכמים משום כבודו"².

על ימין שהוא שמאל פוסק המשאת בנימין: "אותו בורר שהמרה את פי האב"ד, אע"ג שלבסוף נמצא שהדין עמו, מ"מ לאיסורא נתכוון וראוי לעונש וקנס דהוי כמי שמתכוין לאכול בשר חזיר ועלה בידו בשר טלה דצריך כפרה וסליחה"³. כותב הפלא יועץ: "צריכים הצבור להזהר בזהירות יתרה שלא למרות פי המורה ושלא להטות מן הדבר אשר יגיד להם ימין ושמאל, אפילו אם יאמר על ימין שהוא שמאל או אפכא"⁴.

באופן מיוחד כפופים הפרנסים לגדול הדור ולמרא דאתרא

חכמים כותב הרב שמואל אבוהב: "הכלל העולה... הוא שאין להרהר ולדון אחר שום אחד מבתי דיני ישראל וממילא חלה עלינו חובת קיום דבריהם מדין תורה... מהאמור: על פי התורה אשר יורוך וגו'..."⁵.

פרנסים פוסק מהר"ח פאלאג'י: "כל טובי העיר בטלי דעתייהו לגבי הרב הדיין שבעיר בענין ההסכמות ותקנות העיר התלויות בשיקול הדעת והנהגה כ"ש כשיהיה הענין תלוי בדינא ודיינא לעשות בו משפט הכתוב בתורה בספרי הפוסקים"⁶.

כותב הרב סולובייצ'יק: "ובתקופה האחרונה שיטה חדשה נולדה בישראל, המבדילה בין נושא הציץ ונושא החושן, בין גאון הדור ובין מנהיג הדור... הנהגת ישראל זהו שלחן ערוך, חלק התורה"⁷.

¹ נהר מצרים הלכות כבוד רבו ח.

² שו"ת הרד"ך בית יב אות ב. וראה משא מלך נעילת שערים במנהגי האיסור החקירה הי"ג.

³ שו"ת משאת בנימין ז.

⁴ פלא יועץ ערך משפט ודין. וראה ערך אחדות.

⁵ ספר הזכרונות זכרון א פרק א. וראה ספר מהרי"ל, מנהגים, הלכות מאכלות אסורות בפסח טז: "קטנית... אמר מהר"ש דגזרינן שלא לבשלן בפסח... דכל דגזרו רבנן העובר עליו חייב מיתה ועובר על לא

תסור מן הדבר אשר יורוך". וראה שו"ת חיים ביד א. וראה סעיף יא הערות 20 – 22.

⁶ שו"ת חיים ביד יט.

⁷ דברי הגות והערכה עמ' 193. וראה סעיף עב.

בכל מקרה שאין תוקף להוראת בית הדין הגדול,⁸ אין גם תוקף להוראת גדול הדור. כותב הריטב"א: "שכל הוראה בטעות בדבר משנה אפילו מפי גדול הדור לאו הוראה היא ולא חיישינן לה כלל".⁹

במקרים הבאים אין תוקף להחלטות רבנים

אין כישורים מתאימים כותב החת"ס: "והאמת הדעת נותן, שלא יקבלו שום ציבור עליהם שום רב, אם אין לו התרה מפורסם".¹⁰ פוסק הרב שלמה קלוגר: "... בתנאי שיהיה להם סמיכה משני רבנים מומחין וממוצעים שאינן לא מכת החסידים ולא להבדיל מרבני המתפלספים בארץ אשכנז רק ממוצעים ושנים לכל נפש...".¹¹

התמנו שלא כדין¹²

החלטותיהם בניגוד לתורה כותב הריטב"א: "דבאתרא דגברא רבה לא מבעי ליה לאיניש לאורוי מעשה ואפילו להחמיר... שאילו בדבר משנה אין לו לשתוק כלל ולא יניחו לעשות מעשה ואפילו הוא רבו".¹³

החלטותיהם אינן במסגרת הסמכות

על חובת הציות לגדול הדור בימינו נחלקו הדעות.¹⁴ האגרות משה פוסק: "... מסתבר שאין בזמן הזה דיין גדול ומופלג לגבי דין זה שלא לחלוק עליו...".¹⁵ פוסק הרב דוכובסקי: "... כיום אין שום סמכות מרכזית בעם ישראל, ואין לנו 'גדול הדור' אחד יחיד ומיוחד, אלא לכל עדה ולכל קבוץ אנשים, יש גדול הדור משלו, ולו הם חייבים לציות".¹⁶

⁸ ראה סעיף לד.

⁹ ריטב"א עבודה זרה ז א. וראה שו"ת מעיל צדקה כו: "והני"ל אם יגזור הב"ד שבעירם שלא לנסוע מטעמים הני"ל... הרי זה כהורה בית דין ששקעה החמה והי' לפנינו דאין זה הוראה". וראה שו"ת יביע אומר ח אבהע"ז יא ד: "גם הלום שמעתי שהגאון רבי משה פיינשטיין שליט"א, כתב... שאף שהרדב"ז כתב שאין ספק שהפלישים יהודים משבט דן, לדינא קשה לסמוך על זה, כי לא ברור אם הרדב"ז ידע היטב את המציאות אודות...". וראה הרב מבריסק א עמ' 238: "בעת התגוררותו ברוסיה, הקפיד הגי"ר יחזקאל אברמסקי, לנהוג כשיטת רבינו תם לגבי מועד צאת הכוכבים. כאשר הגיע לארץ נוכח לראות כי הלילה יורד בה מוקדם... פסק לנהוג כרבינו תם. והנה הגיעה שמועה לאזניו שהרב מבריסק עודנו נוהג אף בארץ כשיטת רבינו תם... תמה רבי יחזקאל באזניו ואמר: 'הבה נצא כעת לרחובה של עיר ונראה בעינינו כי כבר ירד הלילה...'. פתח מרן זצ"ל ואמר: '... יש קבלה על כך. ואם יש בידינו קבלה האומרת כי עלינו לנהוג כשיטתו של רבינו תם, אזי המציאות הנגלית לעינינו אינה מעלה או מורידה מאומה...'. וראה סעיף לד הערה 22, ואכמ"ל.

¹⁰ שו"ת חת"ס או"ח רו. וראה שו"ת משנה הלכות ה קעא, שבימינו העיקר הוא לא הסמיכה כי אם הכישורים.

¹¹ שו"ת טוב טעם ודעת קמא רטז. וראה סעיף

¹² ראה סעיף קכב.

¹³ חידושי הריטב"א עירובין צד א. וראה בעי חיי חו"מ יט.

¹⁴ ראה סעיף טז.

¹⁵ שו"ת אגרות משה או"ח קט, וראה מש"כ בשמו בסעיף עו על זכות חכמים לחדש הלכות בימינו.

¹⁶ הרב שלמה דוכובסקי, "דעת תורה בהלכה", תחומין ל עמ' 184. וראה התקופה ובעיותיה עמ' קיז: "הדרישה המעשית, שהמדינה צריכה להתנהל על פי דברי גדולי התורה". יש להעיר על דבריו: א. במה שונים גדולי התורה דהאידינא מרבני הקהילות בכל הדורות? ב. מי קובע מי מתמנה ומי מודח מרשימת גדולי התורה, מה נוהל קבלת החלטות וכיצד יש לנהוג בעת חילוקי דעות? ד. גדולי תורה התנגדו להקמת רבנות ראשית, ראה

הרב אלישיב חולק, והנשמת אברהם מביא את דבריו: "אין לחלוק הלכה למעשה על גדול הדור אלא אם כן יש לפוסק ראיה חותכת, כגון גמרא מפורשת, ורק אחרי שהביא את ראיתו לפני אותו גדול שהודה לו. ואם לא ניתן להביא את ראיתו לפני אותו גדול או אם זה אחרי פטירתו של אותו גדול, אז אם ראיתו מקובלת בין פוסקים גדולים אחרים, רק אז מותר לו לפסוק למעשה לפי הבנתו".¹⁷

על תוקף מכירת אדמות שתקנה הרבנות הראשית לקראת שנת השמיטה פוסק הראי"ה קוק: "יש בה משום 'מצוה לשמוע דברי חכמים', שנוהגת בכל דור ודור, ו'אין לך אלא שופט שבימך'".¹⁸ כותב הרב ישראלי: "הרבנות הראשית קבלה עליהם רוב הציבור שבא"י בתור רבותיהם... נמצא שהרבנות הראשית יש לה בכל מקום שבא"י תוקף של מרא דאתרא".¹⁹

פוסק האגרות משה: "ובזמן שנתפזרנו בכל הארצות... יש לחכמים לתקן כל מקום ומקום איזה תקנה רק למקומם ורק לזמן קצר".²⁰

סעיף לח, ומאי שנא? ה. בתנאים של ימינו, כשקיימים חילוקי דעות קשים בין ציבורים שונים, אין מנוס מלקבל פשרות רבות, ומוטב שגדולי תורה לא יהיו שותפים להחלטות כאלה, וראה סעיף נו הערה 56.

¹⁷ נשמת אברהם ד' עמ' 14. וראה חשוקי חמד ברכות עמ' קעו: "ומכאן נראה דאין לפקפק על פסקו של גדול הדור המתיר עגונה משום שמהשמים יסייעו בידו שלא תצא תקלה". וראה הרב אברהם ח' שרמן, "סמכות גדולי הדור בנושאי אישות וגירות", תחומין ל' עמ' 163 – 173.

¹⁸ אגרות הראיה א אגרת קעז. וראה אגרות הראיה ד תתקצד: "ובענין בית דין גדול לערעורים... ויהיה זה בתוך הודעה ותקון כללי, ככל תקנות גדולי הדורות לצורך הזמן". הכלל, שאין לך אלא שופט שבימך נכון גם לגבי הכרת המציאות, ראה שו"ת שרידי אש חלק ב סימן ד - הימום הבהמות ע"י חשמוול נספח ג - מכתב יט כח עמוד רטו.

¹⁹ שו"ת עמוד הימיני ו. וראה שם, שמי שאינו מקבל על עצמו את מרות הרבנות הראשית ומקבל מרות של בית דין אחר אינו עובר על לא תתגודדו. על הרבנות הראשית ראה סעיף יז.

²⁰ שו"ת אגרות משה או"ח ד מט. וראה שו"ת שבט הלוי ח ט: "אחרי שנודע מהמכשולים שיצאו מסופר סת"ם בא"י... קבלתי ההצעות לתיקונים שעומדים על הפרק לעמוד בפרץ בעוד מועד ולגדור גדרים נגד עושי עוולה ומכשילי הרבים, התקנות מתקבלות על הדעת דע"ת, ואקבע בהם מסמרים לעשות תיקון הרבים עם קצת נופך מדידי אם יסכימו אתי כבוד הרבנים שליט"א". הרב ואזנר אינו מגביל את התקנות בזמן ובמקום. וראה משך חכמה ויקרא כו מד: "... בגולה... אין רשות לשום בית דין לחדש דבר...". ונראה שכוונתו שאין לשום בית דין סמכות לחדש דבר המחייב את כלל ישראל אך פשיטא שבידו לחדש דבר שמחייב את אלו הכפופים לו.

לח. הכפיפות להחלטות הציבור והפרנסים

על כל אחד לציית להחלטות הציבור והפרנסים.¹ כותב הרמב"ן: "כי מושבע הוא כל יחיד מהר סיני לעשות מה שרוב הציבור מסכימים דאיכא הגוי כולו, ורובו ככולו".² פוסק החכמת אדם: "כמו שמחוייבים לקיים תקנות חכמים שתקנו לנו אנשי כנסת הגדולה ותנאים ואמוראים כך מחוייבים לקיים כל תקנות הקהל שתקנו בעירם...".³

פוסק הרא"ם: "דכל אנשי הקהל בכללם לענין ההסכמות והתקנות והגזרות שלהם הם נקראים בית דין ותורת בית דין עליהם בכל דבר אפילו לאפקורי הממונא".⁴

על ציות לתקנות שנתקבלו למיגדר מילתא פוסק מהר"ח פאלאג'י: "לאו דלא תסור מן הדבר אשר יגידו לך כולל בו כל ההסכמות והתקנות שעושין דור דור ושופטיו דור דור ומנהיגיו לפי העת והזמן שרצו להיות גודרי גדר...".⁵ כמה מגדולי האחרונים חולקים וסוברים שהעובר על תקנות הקהל אינו עובר על לא תסור.⁶

גם במקרים הבאים חייב כל אחד לציית להחלטות הציבור והפרנסים

נדמה שהפרנסים אינם ראויים פוסק הרב מנחם מרזבורק: "אם הובררו טובי העיר מתחילה להנהיג קהלם בכל דבר, ואפילו יחיד שביררו, מה שעשה עשוי בתקנת הקהל, ויפתח בדורו כשמואל בדורו...".⁷

החלטות קשות לביצוע כותב הפלא יועץ: "ומי שהוא איש טוב בודאי שלא יעבור על תקנות הקהל אפילו אם יצטרך להפסיד ממון רב".⁸

החלטות שאינן ראויות אבי השל"ה הק' כתב בצוואתו: "... הוו זהירים שלא תריבו עם הקהל לעולם, אף אם נראה בעיניכם שהקהל עושה לכם עולה גדולה... לא תסורו מן הדבר אשר יגידו לכם ימין ושמאל. ר"ל, אפילו אם יהיו הדברים בעיניכם כמחליף הימין בשמאל אפילו הכי תעשו כמצוותם כי יש לכם לחשוב שהם אומרים על ימין שהוא ימין כי רוח ה' על ראשי העם ומנהיגיו...".⁹ כותב הפלא יועץ: "... ולכן אף אם ידמה בדעתו שלא עשו כהגון, יעמיד דבריהם וישבר מלתעות רשע הרוצים לעבור על דבריהם...".¹⁰

החלטות שרבים מזלזלים בהן פוסק הדברי ריבות: "בעבור שקצת קהלות עברו על ההסכמה הקדומה לא בעבור זה נתבטלה מעיקרה ולעולם חזקה ותקפה לא ירד ונספה".¹¹

¹ ראה סעיפים יט כב. ראה א"ת ערך טובי העיר וכן טובי העיר נספחים ב אם החיוב הוא מן התורה.

² שו"ת הרשב"א המיוחסות לרמב"ן רפ. וראה שו"ת ר' אליהו מזרחי נו, דף קפב א.

³ חכמת אדם קב א.

⁴ שו"ת הרא"ם נג. וראה סעיף יט.

⁵ משא חיים מערכת ל סט. וראה שם בהקדמה.

⁶ ראה סעיף לו.

⁷ שו"ת מהר"י וייל, דיני מסים ותקנות הקהלות ומלשינות סימן מה.

⁸ פלא יועץ ערך תקון

⁹ של"ה חלק א שער האותיות אות פ דף עא ב.

¹⁰ פלא יועץ ערך תקון.

¹¹ שו"ת דברי ריבות ס. וראה שו"ת חכם צבי א לח: "וכי דרך שכבשוה לסטים תקרא דרך סלולה לכל עובר ושב:"

כותב כנסת הגדולה: "חרם שהטילו הקהל בהסכמת כולם ועברו כמה אנשים על החרם ולא נענשו, לא הותרו כולם וצריך התרה".¹² במנטובה החליטו: "כל בעל נפש יחוש לעצמו ולא יבקש צדדין כדי להקל מעליו פרעון המס בשום צד ואופן... ולא יורה היתר לעצמו ויתברך בלבבו לאמר כי יש אחרים גם כן שאינם מוסרים הריפורטו שלהם בצדק ובמשפט... כי לו יהי כדבריו מי התיר לגזול לטובים ולישירים בלבותם, בשביל מי שעשה שלא כהוגן, לאבד עולמו מפני החוטא או החוטאים? אתמהה!"¹³

החלטות שתוקפן עומד לפוג כותב הרד"ך: "... דהמעוט שעברו על ההסכמה קודם שירדו לדין שלא טוב עשו בעמם אף אם היה הדין עמהם".¹⁴ כותב החוות יאיר: "דכל כמה דלא יתאספו יחד וישנו המנהג הקדום, ואפילו עבר זמן התיקון הראשון וגם יש איזה התחדשות הגורם, מכל מקום המנהג הקדום קיים".¹⁵

תקנות שאין טעם לשמור עליהן¹⁶

באופן מיוחד מצווים הפרנסים לציית להחלטות הציבור, להחלטותיהם ולהחלטות חבריהם

פרנסים במעלהרין תקנו: "ואם המצא ימצא ח"ו שא' מן האלופים ראשי מדינה עבר על תקנה, יהי מי שיהי, הן דבר גדול והן דבר קטן, הן נגד יחיד והן נגד רבים... וידע מן התקנות מדינה יצ"ו ובכל זאת עבר... הרי הוא מחוייב ליתן קנס... בלי שום מחילה כלל".¹⁷ בפוזנא תקנו: "כל התקנות אשר יתקנו יהיו בתוקפן ובגבורתן ואל יפול דבר ארצה, ויהיו חלי כל התקנות ההם על כל בני קהילתינו שוה בשוה תורה אחת ומשפט אחד לכולנו, ואין שום מנהיג יוכל להוציא עצמו משום תקנה אשר יעשו הקהל יצ"ו כנ"ל".¹⁸ בוירונו הוחלט: "נתעוררו מע' הפרנסים כמה וכמה פעמים לקבץ כל פנקסי הק"ק ואגרות וכתובים... וכדי שכל יחיד ויחיד מיחידי הק"ק בבא אליו איזה מינוי מהק"ק... יוכל לעיין ולמצא בשעה קלה מה שיצטרך...".¹⁹

רבנים במעלהרין תקנו: "כל הרבנים, אפילו הרב התופס ישיבה ואפילו הרב מדינה, מחוייב להחזיק בתקנות המדינה ומחוייבים לקיימם ככל אחד מבני המדינה יצ"ו; וכל קהילה וקהלה כשמקבלים את הרב יקבלו על אופן זה".²⁰

מורי הוראה פסוק השו"ע: "אם הטילו הקהל חרם, שלא ישחוט אלא טבח ידוע, ושחט אחר, י"א ששחיטתו אסורה".²¹

¹² שיירי כנסת הגדולה שו"ע יו"ד רכח הגהות הטור ס"ק פח בשם ראשונים.

¹³ סדר המערכה מנטובה תנ"ה לפ"ק טו.

¹⁴ שו"ת הרד"ך יב ב. וראה גם סעיף קנה.

¹⁵ שו"ת חוות יאיר פא. וראה שו"ת הרא"ש ז ב.

¹⁶ בעת קבלת חוק חדש עליו להיות לחיזוק הדת ולתיקון העולם, ראה להלן וסעיף מו, אך לאחר שחוק כבר התקבל יש להמשיך ולשמור עליו בכל מקרה, ראה סעיפים ס סא.

¹⁷ תקנות מדינת מעלהרין ועד גאיי ת"י לפ"ק קיז.

¹⁸ פנקס הכשרים של קהילת פוזנא א' תמג משנת ת"ג לפ"ק.

¹⁹ פנקס קהל וירונו ג שיו החלטה משנת שפ"א לפ"ק. וראה שו"ת מהר"ם מינץ סג (ג).

²⁰ תקנות מדינת מעלהרין ועד גאיי ת"י לפ"ק קנו. וראה תקנת קראקא, יהודי פולין וליטא עד שנת ת"ח (1648) יז/א/34, עמ' 490. וראה שו"ת שואל ומשיב תנינא ד פט.

במקרים הבאים אין תוקף להחלטות הפרנסים

פרנסים שאינם ראויים או שהתמנו שלא כדין²²

חריגה מסמכות פוסק המהרי"ק: "אין כח ביד שום ראשי הקהל וכל שכן ראשי הקהילה לחדש שום הסכמה חדשה מדעתם בלי רשות כולם או מבלי שיתמנו מאת כולם להנהיג הקהל או הקהילות".²³

כותב החזו"א: "... דסתמא לא נבררו אלא לדברים שיש ביד בית דין לתקן, ולא לאלה הדברים שגם בית דין לכל ישראל אין בכחם לגזור".²⁴

בניגוד לתורה²⁵

ההחלטה אינה לתקנה פוסק הדברי מלכיאל: "... דאף דאזלינן בתר רובא, כל זה רק אם הדבר לתועלת הרבים. אבל אם הוא גלוי וידוע לכל שהוא קלקול ולא תקנה בודאי לא שייך זה".²⁶

ההחלטה בניגוד לנהלים פוסק מהרשד"ם: "שאם מתחלה נועדו יחד הרוב והסכימו לדעת אחד ולא היו שם כולם יכולים המיעוט אח"כ למחות במה שכבר עשו...".²⁷

בליטא החליטו: "... ובכן יצא מאתנו שכל הדברים ועסקים... לא יהיה להם ממש כלל וכלל, אם לא שיהי' נגמר בהתועדות המדינה על פי שקלי וטריא הדק היטב ובידיעת הצד שכנגדו".²⁸

²¹ שו"ע יו"ד א יא.

²² ראה סעיפים קה קו קיח – קכא.

²³ שו"ת מהרי"ק קפ. וראה שו"ת הרשב"א ג תטז; שם תכה; שם תכח; שו"ת הרא"ש ו יא; שו"ת המב"ט ג צו; שו"ת חוות יאיר פא; שו"ת חיים שאל א ל. וראה שו"ת מהרי"י י לב ד טו, שאין סמכות לפרנסים לקבל תקנות שלא בהסכמת הקהל בכל הנוגע למילתא דלא שכיחא. וראה שו"ע או"ח קלג ז; שו"ת נודע ביהודה קמא חו"מ כ; שו"ת חתם סופר יו"ד ה; שו"ת מהר"ם שיק חו"מ כז. וראה סעיף שיב.

²⁴ חזו"א חו"מ בבא בתרא ד טו. וראה העמק שאלה, שאילתות דרב אחאי גאון, שאילתא קמב אות ט: "אין בית דין הגדול שבירושלים... יכולין על כל ישראל יותר מבית דין שבעיר על אנשי עירם...". ולכאורה תלי תניא בדלא תניא וצ"ע.

²⁵ ראה סעיף לב. עם זאת, קיימים מקרים שבהם יש תוקף לתקנה למרות שהיא גורמת לבטל מנהג, מדת חסידות ואפילו מצות עשה. ראה שו"ת מהרשד"ם יו"ד פב שאין לאסור על הרב לנדות אך אם נתקבלה החלטה בכולל לאסור על ת"ח לנדות חלה התקנה גם על הרב. וראה שו"ת מים עמוקים חלק ב נג: "וכיון שהחרם חל על ההסכמו' ההן חל נמי על ביטול מצות הצדקה לעבור עליה בשב ואל תעשה כההיא דירושלמי דשבועה שלא אוכל מצה ושלא אשב בצל סוכה אסור לאכול מצה בלילי פסח ולישב בסוכה. כמו שהוסכם אצל רוב המפרשים". וראה שו"ת משפט צדק ב ד, שכאשר יחיד נשבע הוא יכול לאסור על עצמו בכולל גם מצוה, ראה לדוגמא, שו"ע יו"ד רלט ח, אולם כאשר המנהיג משביע את הציבור הוא אינו רשאי לאסור על הקהל לקיים מצוה, וממילא הצווי חל רק על הצד הרשותי שבדבר.

²⁶ שו"ת דברי מלכיאל א לו. וראה סעיף מו. יש להוסיף כי אין תוקף להחלטה שלא התקבלה לשם שמים, ראה סעיף מז, וחזקה על תקנה שאינה לשם שמים שהיא גם אינה לחיזוק הדת ולתיקון העולם.

²⁷ שו"ת מהרשד"ם יו"ד פב.

²⁸ פנקס מדינת ליטא ועד תל"ו לפ"ק תשיד.

כיום להחלטות ציבוריות רבות אין תוקף מחייב מאחר ופרנסים רבים אינם ראויים להתמנות²⁹ והם מקבלים החלטות שלא על פי הנהלים שהתורה קובעת.³⁰ בנוסף לכך, מאחר והם נבחרים כנציגי מפלגות סביר שהם פועלים על פי אינטרסים מפלגתיים ולא בהכרח לשם שמים.³¹

עם זאת, לחלק נכבד של החלטותיהם יש תוקף מחייב בשל אחד הנימוקים הבאים

א. הסכם השותפים כותב הרב זילברשטיין: "... שמעתי ממו"ר הגרי"ש אלישיב שליט"א, שהכביש הוא רכוש הציבור, וכדי לנסוע עליו צריך לקבל את רשותו... לכן אסור מן הדין לנסוע בכביש באופן שהשלטונות לא מרשים...".³² פוסק הרב שכטר: "פשוט שבשלטון דמוקרטי אין תכלית תשלומי המסים להעשיר את מישהו אלא לכסות את הוצאות המדינה... נמצא שאין זה בכלל בבחינת 'מנת המלך' אלא הרי כל אנשי המדינה דינם כשותפים לגבי כל הענינים הנ"ל ופקידי הממשלה הם רק המנהלים את השותפות".³³

ב. "דינא דמלכותא דינא" נחלקו הדעות באשר לתוקף דינא דמלכותא דינא במדינת ישראל. הרב עובדיה יוסף פוסק: "... הרי אפילו במלך רשע ועובד עבודה זרה שייך הכלל דינא דמלכותא דינא... והעיקר... שגם לגבי מדינת ישראל שייך הכלל דינא דמלכותא דינא".³⁴ דעת זו מצאנו גם בדברי פוסקים רבים נוספים.³⁵

פוסקים אחרים אינם מקבלים דעה זו. פוסק הרב שטרנבוך: "... מלבד דבארץ ישראל לא אמרינן כן תחת שלטונם, כפי ששמעתי תלוי הרבה בפרוטקציה ובפקידים והוי כמוכס שאין לו קצבה שכל אחד מסתדר כפי אפשרותו".³⁶ כותב הפתחי חושן: "יש לומר שכל

²⁹ ראה סעיפים קו קח קט. וראה הרב זלמן קורן, "ממלכתיות ישראל - משמעות הלכתיות", ממלכת כהנים וגוי קדוש עמ' 181 – 249; פרופ' אליאב שוחטמן, "הכרת ההלכה בחוקי מדינת ישראל", שנתון המשפט העברי טז - יז, תש"ן - תשנ"א עמ' 417 - 500.

³⁰ ראה סעיף קלו.

³¹ ראה סעיף קכא. מטעמים אלה אי אפשר לדון את הפרנסים דהאידיא כבית דין הגדול או כמי שהציבור קיבל אותו עליהם, ראה סעיף קכב.

³² נתיבות חיים עמ' תו. וראה שם קובץ תשובות עמ' תקד.

³³ הרב צבי שכטר, "בעיות תכנון ובניה בימינו", שערי צדק, קובץ מאמרים בדיני ממונות הלכה למעשה, כרך ו עמ' 113, שדיני המשטר בימינו אינם דומים כלל לדינא דמלכותא, שכן במשטר דמוקרטי היסוד הוא שותפות הציבור במדינה, ופקידי הממשלה הם המנהלים את השותפות. וראה ריש סעיף יט ומ"מ שם. לקביעה שיש למדינה דין שותפים הבטים גם בעניני איסור והתר, ראה הגדה של פסח עם ביאור מועדים וזמנים עמ' טו הדין בשאלה האם עוברים על כל יראה על חמץ של המדינה, וכן שו"ת תשובות והנהגות ג שלח, הדין בשאלה האם לממשלה סמכות להרשות הפרשת תרו"מ.

³⁴ שו"ת יחוה דעת ה סד. התשובה עוסקת בתוקף החיוב לשלם מסים. נראה להוסיף כי גדרי דד"ד נקבעים לפי המקובל בארצות המפותחות בזמן הזה, וראה הערה 36; סעיף מא הערה 49; סעיף רלו הערה 33.

³⁵ ראה תשובות איברא ב צו; שו"ת ציץ אליעזר י א ג; שבט הלוי ב נח; הרב אשר וייס, "גדרי היתר לפנות לערכאות", תחומין ל עמ' 279.

³⁶ שו"ת תשובות והנהגות ג תעו. דבריו צ"ע, שהרי אין להניח שהפקידים בארץ ישראל פחות הגונים מפקידים בקרב אומות העולם בהוה ובעבר, ולפי שיטתו נפל בבירא כל דינא דמלכותא מאז ומעולם.

וראה הרב זלמן קורן, "ממלכתיות ישראלית משמעויות הלכתיות", ממלכת כהנים וגוי קדוש, עמ' 197 ציון 29: "ומקובלני מפי מו"ר הרב דב יפה שליטא... כי היה עד למעשה שבו פסק החזו"א שהעיקר להלכה כדעת

שלטון של ישראל המתנהג שלא על פי תורה, וכל שכן במעשים שהם נגד דיני התורה, אינו בכלל זה".³⁷

ג. תוקף של החלטות בית דין.³⁸

ד. חוקים והחלטות שמורי הוראה נותנים להם תוקף בדיעבד.³⁹

גם כיום אין תוקף לחוקים העומדים בניגוד לתורה. פוסק הרב אהרנברג: "בענין גזירת גיוס בנות... דבר זה באמת אין צריך ראייה מיוחדת מן התורה שהיא אסורה שכל מי שיש בו דעת תורה אמיתית הוא יכול להבין עד כמה נוגע לגופי תורה וקדושת ישראל, שכבר ציוותה התורה בדרך כלל קדושים תהיו ופירש"י הוּו פרושים מן העריות ומן העבירה... הזכות ביד האב לחנך את בנו ובנותיו שילכו בדרך הישר והזכות ביד האם לפקח על תהלוכות הבת... ואם כן איך יוכלו רבנים בישראל לתת היתר לחוק שירות לאומי לבנות...".⁴⁰

גם כיום אין תוקף לחוקים שאינם לחיזוק הדת או לתיקון העולם.⁴¹

הרב חיים פנחס שיינברג מחדש: "דברים שהמדינה גופא לא מקפידה בהם אז לא צריך להקפיד בזה כלל (בודאי, כל זה, אם לא בא ח"ו לחילול השם)".⁴²

התוספות המובא בר"ן בנדרים, שמלכי ישראל אינם רשאים להטיל מכס וכיוצא בזה". לשון הר"ן נדרים כב א ד"ה במכס העומד מאליו היא: "וכתבו בתוספות דדוקא במלכי עובדי כוכבים אמר דדינא דמלכותא דינא מפני שהארץ שלו ויכול לומר להם אם לא תעשו מצותי אגרש אתכם מן הארץ אבל במלכי ישראל לא לפי שא"י כל ישראל שותפין בה". וראה סעיף ד הערה 5. וראה תשובת הרב ישראל גנס, נתיבות חיים עמי שפה: "נחלקו הפוסקים האם אמרינן דינא דמלכותא דינא בא"י... ולמעשה הורה מרן הגרשז"א להחמיר בזה אם לא במקום הפסד מרובה...".

וראה עמק המשפט ד עמי תקסה, שבזה"ז אי אפשר לטעון שבעלות השליטים על אדמות המדינה היא זו שמחייבת את הציות לדינא דמלכותא, שהרי כיום בשום מדינה מפותחת לא טוענים השליטים טענה זו ובכל זאת לא מצאנו מי שסובר שבזמן הזה אין תוקף לדינא דמלכותא בחוץ לארץ. זו גם דעתו של הפתחי חושן ד פרק א ס"ק ד. וראה חשוקי חמד ב"ק עמי ריד. וראה הרב אשר וייס, "דינא דמלכותא דינא", דרכי הוראה ו עמי קכג: "... גם בארץ ישראל אמרינן דדמ"ד, וכ"ה דעת הרמב"ם בהלכות גזילה שם, דבין במלכי ישראל ובין במלכי האומות אמרו כן, וכן דעת רוב הפוסקים, ונראה דסברו דיסוד הלכה זו משום הסכמת בני העם ולא משום כח השררה וקנין של המלכות כנ"ל".

מסתבר לומר, שהראשונים שתלו את תוקף דינא דמלכותא בבעלות המלך על הקרקע התכוונו לנמק מה תוקף חוקי המלך בארצות שהוא כובש או בארצות שהוא שולט עליהן ביד חזקה. בארצות שהעם מקבל את שלטון המלך ברצון לכו"ע אמרינן דד"ד מכח הסכמת העם.

באשר לסברת החזו"א צ"ל שגם מי שיטען שאין תוקף לחוקי המדינה מדינא דמלכותא מודה שעשוי להיות להם תוקף מכח הסכמת השותפים, מכח היות המדינה בית דין ומסיבות נוספות, ראה סעיף קלט.

פתחי חושן ד פרק א ס"ק ד. וראה משנה הלכות ה קיב: "... וא"כ כ"ש בשלטוני חלוניים דלא שייך בהוא לומר דינא דמלכותא דינא ומהאי טעמא נראה דעובדי ה"י זן ומפרנס להנביאים בימי אחאב ולא חש ליה לגזל והבן. ומיהו לענין שיווי מטבעות וכסף בכלל אמרינן דינא דמלכותא דינא אכל שלטון ושלטון שהוא...".

ראה, לדוגמא, סעיף רעט הערה 45.

ראה סעיף קלט.

שו"ת דבר יהושע ה, ענינים שונים יג. וראה סעיף יז הערה 40.

ראה הרב אברהם שרמן, "מנהג המדינה ביחסי עובד ומעביד", תחומין יח עמי 243. וראה הערות עורך שם, עמודים 244 245. וראה שו"ת חבצלת השרון ב חו"מ סוס"י ח.

רק מורי הוראה ודיינים רשאים לקבוע מה תוקף חוקי המדינה והעיר.⁴³

*

אחד העקרונות המרכזיים של הנהגת מדינה מודרנית הוא התפיסה הפורמאלית של שלטון החוק.⁴⁴ על פי עקרון זה צריכה להיות במדינה החוק הוא מעל כל נורמת התנהגותית או תפיסה חברתית, דתית או מוסרית.⁴⁵ על פי עקרון זה גם הרשות המבצעת כפופה לחוק,⁴⁶ ועל הכל לציית לכל חוק גם כאשר מדובר בחוק שקשה לאכפו ושרבים עוברים עליו.⁴⁷

על פי עקרון זה יש לציית לחוק גם אם נדמה כי יש בו מדה מסוימת של אי צדק.⁴⁸

כמה מדינות מצאו לנכון להדגיש בחוקתן את חשיבות שלטון החוק.⁴⁹ רבות מן החוקות קובעות שעל האזרחים לציית לחוקי המדינה.⁵⁰ אחדות קובעות שיש תוקף לחוק כל עוד לא בוטל.⁵¹ חוקת דנמרק קובעת שעל אזרח לציית גם לחוקים שתוקפם עדיין נדון בבית משפט.⁵²

⁴² דברי חכמים גיזברג עמ' רלח.

⁴³ ראה סעיף קלט הערה 29.

⁴⁴ התפיסה פורמאלית של שלטון החוק מדגישה שיש תוקף לכל חוק שנתקבל בהליך חוקי, היא תוכנו אשר יהא. וראה The Constitution of Liberty עמ' 165, שהעקרון בדבר שלטון החוק - שאין לשליט רשות לפעול אלא במסגרת החוק ושהכל שוים לפני החוק קדם מבחינה היסטורית לעקרון הדמוקרטי שלפיו הולכים אחר הרוב.

⁴⁵ ראה המשטר במדינת ישראל עמ' 368. יש להעיר, שמה שקובע בפועל הוא לא רק ניסוחו של החוק אלא גם הפרשנות שנותנים לו בתי המשפט. על ההצעה לקבלת חוקה בימינו ראה סעיף ו הערה 51.

⁴⁶ ראה המשטר במדינת ישראל עמ' 368. וראה יוונית ויוויות בארץ ישראל עמ' 28 הערה 49, שבקרב מלכי אומות העולם היה מקובל פתגם יוני – למלך אין החוק כתוב, ופתגם זה נמצא בכתבי יד של הירושלמי. וראה Constitutional History of England עמ' 138, שאחד משני החידושים הגדולים של המגנה כרטה הוא עצם היותה מסמך כתוב הקובע שהשליט כפוף לחוקים יסודיים של המדינה. עוד על המגנה כרטה ראה סעיף ט הערה 9.

⁴⁷ ראה המשפט הקונסטיטוציוני של מדינת ישראל עמ' 168.

⁴⁸ על פי התפיסה המהותית של שלטון החוק אין לציית לחוק שניכר בעליל שהוא אינו עומד באמות מדה מוסריות ותרבותיות ראה סעיף מו הערה 48. אולם גם על פי תפיסה זו אי אפשר לצפות שכל חוק יהיה מושלם, וקשה למצוא חוק שאינו גורם נזק או עול לאף אחד. לפיכך המדינות המפותחות כיום קובעות, שמכח הדרישה הפורמלית של שלטון החוק על כל אחד לציית גם לחוקים שיש בהם חסרונות מסוימים, וראה A Theory of Justice פרק 53.

⁴⁹ ראה ICL חוקת קרואטיה 3; שם חוקת מקדוניה בהקדמה ובסעיף 8.

⁵⁰ ראה ICL חוקת איטליה 54 (1); חוקת ספרד 9 (2); חוקת פולין 83.

⁵¹ ראה ICL חוקת שבדיה 8 17.

⁵² ראה ICL חוקת דנמרק 63 (2).

פרק ט. "ועשית הישר והטוב"**לט. "הטוב בעיני שמים והישר בעיני אדם"**

פסוק מפורש בתורה: "ועשית הישר והטוב בעיני ה' למען ייטב לך..."¹, ומבארת התוספתא: "הטוב בעיני שמים והישר בעיני אדם דברי ר' עקיבא..."²

פסוק מפורש בתורה: "ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש", ומבאר הנצי"ב: 'ממלכת כהנים' – היינו הנהגה בין אדם לחברו בדרך הישר והטוב... 'גוי קדוש' – הוא הנהגה בין אדם לשמים"³.

אומר החכם מכל אדם: "ומצא חן ושכל טוב בעיני אלקים ואדם"⁴.

שנינו במסכת אבות: "רבי אומר: איזוהי דרך ישרה שיבור לו האדם, כל שהיא תפארת לעושה ותפארת לו מן האדם"⁵. כותב התשב"ץ: "ויש גורסים כל שהיא תפארת לעושה... ופירוש עושהו, הקדוש ברוך הוא, שנאמר 'אם מעושהו יטהר גבר'. כלומר, שיבור לו דרך שתהיה תפארת וכבוד להקב"ה"⁶. המהר"ל מבאר את הסיפא של דברי רבי: "... שלא יאמר האדם כיון שדבר זה הוא נאה וטוב באמת מה לו ולבריות?! ודבר זה אינו... רק שיהיה המעשה הגון לפי האמת וגם אל הרואה"⁷.

התפארת ישראל כותב בפירושו על המשנה: "וזכור כי... הדרכים... הם משתנים לפעמים משום שתלויים תמיד בפועל ובזמן ובמקום ובמאורע"⁸. כותב הנצי"ב: "ובאשר זה אינו תורה לפרש מהו הישר והטוב וגם אין כל ענין ואין כל מקום וזמן שוים, על כן אין בזה תנאי ליהדות כיון שאין בזה חק קבוע אבל רצון ה' בכך"⁹.

¹ דברים ו יח.

² תוספתא שקלים ב ב. וראה דברים יב כח: "שמר ושמעת את כל הדברים האלה אשר אנכי מצוך למען ייטב לך ולבניך אחריו עד עולם כי תעשה הטוב והישר בעיני ה' אלוהיך", ומבאר רש"י: "הטוב בעיני שמים והישר בעיני אדם". ויש לעיין למה רש"י לא פירוש זאת בפירושו לדברים ו יח. הרמב"ן בפירושו לדברים ו יח מפרש את הפסוק כר' ישמעאל. וראה תורה תמימה על דברים יב כח, שהלכה כר"ע מחברו. על נ"מ במחלוקת שבין ר"ע ור"י ראה תוספתא כפשוטה על התוספתא שם.

הרמב"ם אינו מונה במנין המצוות את המצוה לעשות את הישר והטוב ולדעתו מצוה זו כלולה במצוה ללכת בדרך ה', ראה הלכות דעות א ה. וראה ספר החינוך תריא. עוד יתכן לומר שאת ההוראה לעשות את הישר לומדים מהמצוה "ואהבת לרעך כמוך", ואת ההוראה לעשות את הטוב לומדים מהמצוה "ואהבת את ה' אלוהיך", וראה ספר המצוות לרמב"ם הכלל התשיעי.

³ העמק דבר שמות יט ו.

⁴ משלי ג ד. פסוק זה נזכר בתוספתא הנזכרת בהערה 2.

⁵ משנה אבות ב א.

⁶ תשב"ץ שם. וראה ערוך לנר מכות י ב: "והענין, דהטוב הוא הטוב המוחלט מצד עצמו והישר הוא מה שמשפט בני אדם מיישרים אותו ומכירין בו שהוא טוב".

⁷ דרך חיים משנה אבות א ב.

⁸ תפארת ישראל אבות ב א יכין אות ב). וראה פני משה אבות ב א. וראה העמק דבר שמות יט ו; העמק דבר ויקרא יט ב.

⁹ העמק דבר שמות יט ו.

למעשה, בכל ענין שאין בו מצות עשה או לא תעשה על כל אחד להפעיל את שיקול דעתו ולעשות מאמץ לשמור על ששה עקרונות – לעשות את הישר בעיני אדם, לנהוג במדת דרך ארץ, ללכת בדרך הבורא, בדרך האמצעית, לפעול על פי מדת התורה ולהקשיב לדבר ה'.¹⁰ שכרו של העושה את הישר והטוב מפורש בתורה: "למען ייטב לך ובאת וירשת את הארץ הטבה אשר נשבע ה' לאבתך להדף את כל איביך מפניך כאשר דבר ה'".¹¹

באופן מיוחד מצויים הפרנסים ללכת בדרך הישר והטוב¹²

כותב הרש"ר הירש: "ויהגו תמיד מחשבות בעצה איך ובמה יוכלו לפעול ולעשות הטוב והישר בעד הקהל והעדה".¹³ הפלא יועץ כותב: "הנה כי כן המנהיגים... יתקנו תקנות טובות והנהגות ישרות...".¹⁴

זו מדת התורה. פסוק מפורש בתורה: "ומי גוי גדול אשר לו חקים ומשפטים צדיקים ככל התורה הזאת...". ומבאר הרמב"ן: "החוקים והמשפטים בעצמם הם צדיקים ישרים וטובים בישוב העם והמדינות".¹⁵ כותב הרד"ק: "התורה מלמדת את האדם לעשות את הטוב והישר".¹⁶ הכתובים מעידים ששמואל,¹⁷ דוד,¹⁸ אסא,¹⁹ חזקיהו²⁰ ודניאל²¹ הלכו בדרך הישר והטוב.

בירונה החליטו: "בהיות כי בשנה עברה עשו הג' פרנסים הנ"ל הטוב והישר בצרכי הצבור, לכן הסכימו... לשום פארטי לקומפרמאר הג' פרנסים הנ"ל עוד על שנה אחת".²² במערה הן החליטו: "ראינו לתקן כי טוב וישר הוא...".²³ בפוזנא החליטו: "... כי כן נמצא תיקון ישן מקדמונים, ומה טוב וישר הוא והחזקנוהו ביתר שאת וביתר עוז".²⁴

¹⁰ ראה סעיפים מ – מה.

¹¹ דברים ו יח.

¹² ראה סעיף כז הערה 17.

¹³ חורב עמ' 448. וראה משנה עם פירוש הרמב"ם יומא ה א: "ונוסח תפילה קצרה כך הוא, יהי רצון מלפניך... ואחר כך מתפלל בהתמדת שלטון הצדק והאמת". וראה מילות ההגיון פרק יד שעל הפרנסים לנהוג בצדק. וראה פירוש הרמב"ן הנזכר בהערה 15.

¹⁴ פלא יועץ ערך תיקון.

¹⁵ פירוש הרמב"ן על התורה דברים ד ו – ח.

¹⁶ רד"ק ירמיהו ד כב. וראה שם הושע ג א; ספר החינוך מצוה תריא.

¹⁷ ראה אברבנאל שמואל א ט ב.

¹⁸ ראה שלי"ה א שער האותיות אות מ מתון (דף סט ב).

¹⁹ ראה דברי הימים ב יד א.

²⁰ ראה דברי הימים ב לא כ.

²¹ ראה תנחומא וירא ה.

²² תקנות קהל וירונה א קמא משנת ש"ו. פארטי היא החלטה. קומפרמאר הוא אישור מחדש. וראה פנקס ועד ק"ק איטליאני בונציה צח החלטה משנת תי"ט.

²³ תקנות מדינת מעהרין, ועדי גאיי ת"י לפ"ק צ וראה שם רצד.

²⁴ פנקס הכשרים של קהילת פוזנא א' תרנז משנת תנ"ד לפ"ק. וראה שו"ת הראנ"ח א פא.

לא זו בלבד שעל הפרנסים ללכת בדרך הישר והטוב, אלא שעליהם לפעול שגם הציבור ילך בדרך זו. זו מדת חכמים. מצאנו תקנות אחדות שענינן הליכה בדרך הישר והטוב.²⁵ שכרו של פרנס העושה את הישר והטוב מפורש בכתובים. פסוק בספר דברי הימים: "ויהי ה' עם הטוב", ומבאר המיוחס לרש"י: "עם עושה הטוב והישר".²⁶

בכל מקרה של ספק לגבי תקנה שהתקבלה יש לפרשה ולבצעה על פי עקרון הישר והטוב. כותב אחד הגאונים: "... וששאלתם על רבים שקבלו על עצמם... שיתקנו תקונים ואחר כך נודע להם כי הטוב והישר לשנות את הדבר, בודאי ובבירור שיש להם לשנות...".²⁷ אין התר לסטות ממצוות מפורשות או מהוראת נביא בטענה שהסטיה היא למען עשיית הישר והטוב.²⁸

את משקלה הראוי של מצוה זו ביחס לשיקולים אחרים קובעים מורי הוראה.²⁹ כדי להבטיח את עשיית הישר והטוב יש למנות פרנס שומר תורה ומצוות. כותב הרלב"ג: "והנה אם תנהיג מעשיך לפי משפטי התורה תגיע למצוא חן בעיני אלוהים ואדם".³⁰ ויש למנות פרנס המוכר כמי שעושה את הישר והטוב.³¹

גם כיום תקפה המצוה לעשות את הישר והטוב.

*

חכמי המדינה והמשפט עומדים על כך שבשעה שאין חוק מוגדר על המנהיגים להעזר בערכי על.³²

בספרד קיימת הוראה חוקתית שלפיה יש לפרסם לא רק חוקים אלא גם את הנורמות.³³

²⁵ ראה רמב"ם שכנים יב ה; רמב"ם מלוה ולוה כב טז. וראה סעיף פב.

²⁶ דברי הימים ב יט יא (והמיוחס לרש"י שם).

²⁷ תשובות הגאונים, שערי תשובה קלט.

²⁸ ראה סעיפים לב לה. נראה, שלזה רמז רבי, שכן מיד לאחר שהוא שונה "איזוהי דרך ישרה..." הוא שונה: "והווי זהיר במצוה קלה כבחמורה שאין אתה יודע מתן שכרן של מצוות". וראה פירוש דרך חיים למהר"ל שם; רוח חיים על אבות שם ד"ה ועל גמילות חסדים.

²⁹ ראה סעיפים מ – מה.

³⁰ רלב"ג משלי ג א.

³¹ ראה רד"ק שמואל א טז ו.

³² ראה סעיף ב הערה 1.

³³ ראה ICL חוקת ספרד 9 (3).

מ. "הישר בעיני אדם"¹

הרמב"ן כותב בפירושו על התורה: "... מתחלה אמר שתשמור חקותיו ועדותיו אשר צוך ועתה יאמר גם באשר לא צוך תן דעתך לעשות הטוב והישר בעיניו... וזה ענין גדול, לפי שאי אפשר להזכיר בתורה כל הנהגות האדם עם שכניו ורעיו וכל משאו ומתנו ותקוני הישוב והמדינות כלם, אבל אחרי שהזכיר מהם הרבה, כגון 'לא תלך רכיל', 'לא תקם ולא תטר', 'לא תעמד על דם רעך', 'לא תקלל חרש', 'מפני שיבה תקום', וכיוצא בהן, חזר לומר בדרך כלל שיעשה הטוב והישר בכל דבר, עד שיכנס בזה הפשרה ולפנים משורת הדין..."² הפלא יועץ כותב: "כי לא כל האדם ולא כל העתים ולכל המקומות ולא כל הדברים הם שוים, וצריך שיהא אדם חכם ומבין מדעתו, וישקל בפלס ומאזני משפט איזוהי דרך ישרה להתנהג בה לפי מה שהוא אדם בעיני הבריות, ולפי מה שהם הבריות על פי מדותם ולפי המקום ולפי הזמן".³

העושה את הישר בעיני אדם מקדש שם שמים⁴ ומקיים מצות ואהבת לרעך כמוך.⁵

זו דרך הבורא. כותב המהר"ל: "לא כמלך בשר ודם אשר גוזר גזירה על עמו ולא ישגיח באיזה ענין הוא אל המקבלים, אבל השי"ת מעשיו ופעולותיו ישרים אל המקבלים... ולא יעשה הקב"ה כי אם הוא ראוי ונכון אל המקבלים גם כן, והוא בחינה זולת הבחינה שהוא מצד הנותן".⁶ כותב החתם סופר: "ועשית הישר והטוב איננו מצד קבלתנו התורה אלא מצד בראנו אלוקינו להיות בני אדם ובני איש יחד".⁷

הפוסקים כותבים מה מנחה את האדם בעשיית הישר

כותב ספר חסידים: "שתבא לעשות שום דבר תחשוב אם היה אדם אחר עושהו אם הי' שואל לך עצה מה היית משיב לו וכן אמרו ותפארת לו מן האדם כאשר פללת לאחרים תראה לך".⁸ כותב המהר"ל: "ודבר זה הוא למראה עין האדם שאין הישר והעוות רק בעין לא בלב. ולפיכך הישר שייך אצל הבריות שהם רואים למראה העין שהרי האדם למראה עיניו ישפוט".⁹

כותב המלבי"ם: "הנה היושר הוא נטוע בטבע כל אדם ובנפשו, שנפש כל אדם נבראת באופן שנטוע בלבה אהבת היושר והצדק...".¹⁰ הבית יצחק כותב: "ויען כי דוד המלך ע"ה הי' מסופק בעצמו אם הרשות בידו להרג את שאול כדין רודף, או אסור לשלוח יד במשיח ה'. על כן בחן

¹ ראה סעיף לט.

² פירוש הרמב"ן על התורה דברים ו יח. וראה סעיף לט הערה 2. וראה מגיד משנה סוף הלכות שכנים.

³ פלא יועץ ערך שעור.

⁴ ראה נתיבות עולם נתיב אהבת השם ב. וראה רמב"ם יסודי התורה ב יא.

⁵ ראה מדרש שמואל על המשנה אבות א ב. וראה דרשות מהר"ל מפראג, דרוש על התורה עמ' כד.

⁶ באר הגולה באר הרביעי עמוד נז. וראה מהר"ל, חידושי אגדות סנהדרין לח ב ד"ה אין הקב"ה עושה וכו'.

⁷ ראה דברים לב ד: "א-ל אמונה ואין עול צדיק וישר הוא". וראה רמב"ם דעות א ב; חינוך תריא.

⁸ דרשות חתם סופר ב דף רמה א. על מוסר טבעי ראה סעיף ב הערה 21; סעיף כד הערה 20; סעיף זה הערות

11 17 23 28; סעיף שדמ הערה 11. על זכויות טבעיות ראה סעיף ג הערה 15.

⁹ ספר חסידים (מרג.) קנה.

¹⁰ דרך חיים ב א.

¹⁰ מלבי"ם תהילים עה ג - ד.

הדבר בכרתו כנף מעילו לראות מה ישפוט השופט הפנימי, אם זך וישר פעלו. אולם יודך לב דוד אותו על אשר כרת את כנף אשר לשאול, אז ידע והכיר שעוון פלילי הוא לשלוח יד במשיח ה'".¹¹

גדול שכרו של העושה את הישר בעיני אדם. שנינו במסכת אבות: "רבי חנינא בן דוסא... היה אומר: כל שרוח הבריות נוחה הימנו רוח המקום נוחה הימנו".¹² אומר המדרש: "ואי זה כת המעולה שבהם שמקבלים פני שכינה זו כת ישרים שנאמר 'ישר יחזו פנימו'".¹³

באופן מיוחד מצווים הפרנסים לעשות את הישר בעיני אדם

מלך אומר דוד המלך: "כסאך אלקים עולם ועד שבט מישר שבט מלכותך",¹⁴ ומבאר הנופת צופים: "שכל מה שיצוה מצד השלטונות והממשלה הוא דבר ישר, לא זולת זה".¹⁵ כותב החזו"א: "... חק שהוא עושה הוא בכלל דינין וגם הותר ליה משפט המלך כפי ההסכמה אבל דבר שמדת הישרים להחזיק לאון לא ניתן לו...".¹⁶

דיינים ומורי הוראה כותב הראי"ה קוק: "מהתורה חייבים אנו לדון בכל מקום ובכל זמן דין ישר על פי שיקול הדעת".¹⁷

הליכה של הפרנסים בדרך הישר מקדמת את כלל יעודי התורה. כותב הראי"ה קוק: "התועלת הבאה מהגדלת כח העם על ידי העם על ידי ישר לב המלוכה, תוצאות טובות יש מזה לתכלית הרוחניות, כי יגבר העם בכחו העצמי בדעת ומדות טובות ותורה ועבודת ה' על ידי הכרתו את חופשו ושאר רוחו, ובגשמיות שמחת החופש ומיעוט העול של בשר ודם".¹⁸ מוסיף הראי"ה קוק במקום אחר: "הפעולה המוסרית היוצאת מפועל שהוא אינו הולך בדרך משרים, תוכל כפי הרגיל לקלקל הרבה אורחות הצדק".¹⁹

אין התר לסטות ממצוות מפורשות או מהוראת נביא בטענה שהסטיה היא למען עשיית הישר.²⁰

¹¹ שו"ת בית יצחק יו"ד א בסופו. וראה העמק דבר במדבר יג לג; עלי שור ב עמי קפא: "יש לאדם רגש מוסרי מטבעו הלוחש לו בבירור כיצד יתנהג בכל עניניו". וראה הערה 7.

¹² משנה אבות ג י.

¹³ ילקוט תהילים תרנו.

¹⁴ תהלים מה ז.

¹⁵ נופת צופים השער השני ד 13. וראה מצודת דוד על תהלים שם.

¹⁶ חזו"א חו"מ ליקוטים טז ט, דף רלג ב.

¹⁷ מצות ראייה חו"מ א. וראה אורח משפט חו"מ ד. וראה מסילת ישרים פרק יא. וראה הרחב דבר, העמק דבר שמות כ אות א: "... כאשר אנו רואים מצות כיבוד או"א שהיא מתקבלת על שכל אנושי גם כן, עלינו ללמוד ממנה למקום אחר". וראה זכרון יעקב פתיחה ד: "... בתוה"ק באו מצות חוקים שאין השכל והטבע מחייבתן, ומוכרחים אנו לקבלם... אבל אין ללמוד מהם ואין לעשותם כ"א מפני הכרח הצווי...". וראה שערי ישר שער ה פרק ב. וראה אמונה ובטחון ד א: "... בשרשם אין כאן רק מדה אחת טובה ומדה אחת רעה, המדה הרעה היא ההזנחה את החיים הטבעיים על מהלכם הטבעי...". על מוסר טבעי ראה הערה 7.

¹⁸ עין איה ברכות ב פרק תשיעי קסט. על יעודי התורה ראה סעיפים כז - לא.

¹⁹ עין איה ברכות ב פרק שביעי מט.

²⁰ ראה, לדוגמא, סעיף שלג הערה 7.

בכל מקרה של ספק לגבי תקנה שהתקבלה יש לפרשה ולבצעה על פי עקרון הישר בעיני אדם.²¹ הוא הדין לגבי מנהגים.²²

את משקלה הראוי של מדת היושר ביחס לשיקולים אחרים קובעים רק מורי הוראה. כותב המלבי"ם: "שהצדיקים הגדולים יוכלו לסמוך על הסכמת לבבם שהוא אך טוב... שרק צדיקים שיצר הטוב לבדו שופטם ראויים ללכת אחר לבם".²³

כדי להבטיח הליכה בדרך הישר נהגו בכמה קהילות להשביע את הפרנסים עם התמנותם שינהגו ביושר. כותב הרשב"א: "ולענין העשרה ברורים שאמרת, שבררו הקהל לתבוע זכות הקהל, ונשבעו בנקיטת חפץ... שינהגו ביושר ובאמונה על קו האמת...".²⁴ בפוזנא תקנו: "... ישביע הכשרים להקהל יצ"ו להתנהגות בהתמנות שלהם בצדק ובישר...".²⁵

לאור ירידת הדורות²⁶ מצוה כיום יותר מבעבר לעשות הישר בעיני אדם. פוסק השבות יעקב: "ני"ל דעכשיו יותר יש לדון על פי האומד והיושר, דהרי הסכמת האחרונים דהאינדנא ליה דידיע למידן דין תורה...".²⁷ כותב הראי"ה קוק: "כשהמוסר הטבעי מתגבר בעולם, באיזה צורה שתהיה, חייב כל אדם לקבל לתוכו אותו ממקורו, דהיינו מהתגלותו בעולם, ואת פרטיו יפלס על פי ארחות התורה".²⁸

*

חכמי מדעי המדינה מדגישים שעל שלטון לנהוג ביושר.²⁹ כמה חוקות קובעות שעל הרשויות לפעול על פי עקרונות היושר.³⁰

²¹ ראה שו"ת הרשב"א ב רנה. וראה שו"ת הראנ"ח א פא.

²² ראה שו"ת הריב"ש תעז; משא מלך אחרית דבר.

²³ מלבי"ם שמואל ב ז ג. וראה דרך חיים אבות ב א: "... ולפיכך אמר ותפארת לו מן האדם דהיינו מי שנקרא אדם אשר יוכל לדעת ולהבין לא מי שנמשל לחמור שאינו יודע להבין". וראה צדקת הצדיק פח: "אין דרך שאין בו עקלקלות רק שבעיניו הוא ישר...". וראה עיני יצחק ברכות קלה: "... אדם רשע אל יסמוך על שכלו ודעתו לעשות איזה דבר, אפילו שהוא מדמה שהוא דבר מצוה, שמאחר שיצר הרע שופטו ומנהיגו שמה הוא מטעהו בזה...". וראה שמונה קבצים ב קטז. וראה הערה 7.

²⁴ שו"ת הרשב"א ה קכו. וראה שו"ת הריב"ש רכח בדברי השואל.

²⁵ ראה פנקס הכשרים של קהילת פוזנא א' צח משנת תכ"ח לפ"ק.

²⁶ ראה סעיף עו.

²⁷ שו"ת שבות יעקב ג קמב. וראה סעיף קלב.

²⁸ קבצים מכתב יד קדשו ב פנקס הדפים ד 16. וראה שם פנקס ה 125; שמונה קבצים ב רסג; לנבוכי הדור פרק י: "הרי המוסר הטבעי ברחב מובנו הוא הנהו דעת ה' באמת"; לנבוכי הדור פרק כב. וראה הערה 7.

²⁹ ראה, לדוגמא, The Morality of Law עמ' 92. בהשראת דבריו נראה לומר, כי ככל שהפרנסים מכבידים יותר על הציבור, כך עליהם להקפיד יותר על התנהגות ישרה בעיני אדם.

³⁰ ראה ICL חוקת פורטוגל 282 (4); חוקת ארגנטינה 75. במשפט האנגלי נדרשים השופטים לשפוט על פי עקרונות המשפט המקובל ועל פי עקרונות היושר (Equity). וראה חוק יסודות המשפט התש"ם 1980 סעיף ראשון: "ראה בית המשפט שאלה משפטית הטעונה הכרעה, ולא מצא לה תשובה בדבר חקיקה, בהלכה פסוקה או בדרך של היקש, יכריע בה לאור עקרונות החירות, הצדק, היושר והשלום של מורשת ישראל".

מא. דרך ארץ

הגמרא אומרת: "דרש בר קפרא: איזוהי פרשה קטנה שכל גופי תורה תלוין בה הוי אומר דרך ארץ שנאמר: 'בכל דרכיך דעהו והוא יישר אורחותיך'".¹ אומר המדרש: "עשרים וששה דורות קדמה דרך ארץ את התורה".²

כותב המהר"ל: "הדבר שהוא דרך ארץ שהוא הנהגה שהוא ראוי לאדם... שהוא ההנהגה הישרה והטובה".³

כותב הרב ירוחם ליוואוויץ: "דבאמת יש חיוב ומצוה על האדם לשמור דרך ארץ".⁴
זו דרך הבורא.⁵

כותב השל"ה: "ונהוג הדרך ארץ בג' דרכים: א. דרך שלמות הנהגת האדם בעצמו. ב. דרך שלמות הנהגת האדם בביתו. ג. דרך שלמות הנהגת האדם בזולתו".⁶

שלמות הנהגת האדם בעצמו באה לידי בטוי בהנהגתו בעניני מזון,⁷ לבוש,⁸ דיור,⁹ תעסוקה,¹⁰ בריאות,¹¹ בטיחות,¹² הכנה לקראת העתיד,¹³ רמת סיכונים שאדם נוטל על עצמו בתחומים השונים,¹⁴ אפיקי השקעה וחסכון¹⁵ וכד'.

¹ בבלי ברכות סג א לפי גירסת מנורת המאור ענלאו חלק ד פ"כ עמוד 393. וראה שם עמוד 542. וראה ראשית חכמה פרק דרך ארץ.

² ויקר"ר ט ג.

³ נתיבות עולם, נתיב דרך ארץ א. וראה דרש משה ריש פרשת צו ד"ה ופשט את בגדיו ולבש בגדים אחרים: "פירש רש"י אין זו חובה אלא דרך ארץ... מדבר זה נראה דאף דיני דרך ארץ הם דינים גמורים וחיובים". וראה הערה 36. מי שאינו נוהג בדרך ארץ הוא בור, ראה סעיף קעה הערה 3.

⁴ דעת חכמה ומוסר א עמ' טו.

⁵ ראה בבלי בבא מציעא פו ב: "כיון דחזא וכו'". וראה הערות 31 – 44.

⁶ שלי"ה א שער האותיות אות ד ערך דרך ארץ (דף סג א). וראה מעלות המדות המעלה הארבע עשרה; נתיבות עולם נתיב דרך ארץ א; שלי"ה א שער האותיות אות ד ערך דרך ארץ; פלא יועץ ערך דרך ארץ; א"ת ערך דרך ארץ.

⁷ ראה בבלי חולין פד א: "למדה תורה דרך ארץ שלא יאכל אדם בשר אלא בהזמנה הזאת". וראה רש"י שמות טז ח. וראה רמב"ם דעות ה י: "צוו חכמים בדרך ארץ שלא יאכל אדם בשר אלא לתיאבון". וראה רמב"ם ברכות ז א.

⁸ ראה בבלי חולין פד א. וראה בראשית רבה כ יב: "אמר ר' לוי: למדתך התורה דרך ארץ. לפום חילך אכול, ופרא מן מה דאת לביש...".

⁹ ראה שיר השירים רבה א ב: "אמר רבי יוחנן למדה תורה דרך ארץ שיהא אדם מקרה בארזים ומרהיט בברותים, שנאמר 'קורות בתינו ארזים רהיטנו ברותים'". וראה בר"ר לא יא: "אמר רבי יצחק למדתך תורה דרך ארץ שאם עושה אדם טרקלין עשר על עשר יהא עושה פתחו מן הצד".

¹⁰ ראה בבלי ברכות לה ב "הנהג בהם מידת דרך ארץ"; שו"ע או"ח קנו א.

¹¹ ראה מכילתא דרבי ישמעאל על שמות כא יט: "בא הכתוב ללמדך דרך ארץ מן התורה, רק שבתו יתן ורפא ירפא".

¹² ראה שלי"ה א שער האותיות אות ד דרך ארץ דף סג ב. וראה הערה 59.

¹³ ראה רמב"ם דעות ה יב.

¹⁴ ראה שו"ת מבי"ט ב רטז. וראה הערה 41.

¹⁵ ראה בר"ר עו ג. וראה הערה 59.

שלמות הנהגת האדם בביתו באה לידי בטוי בהתנהגות כלפי בן הזוג,¹⁶ בניו¹⁷ וקרובי משפחה.¹⁸ על שלמות הנהגת האדם כלפי זולתו כותב הרמב"ם: "... שתהיה חברותו עם בני אדם חברתו נאה בעדינות בנימוס".¹⁹ הדברים אמורים ביחס לחבר,²⁰ לתלמיד,²¹ לרב,²² לאשה,²³ לאדם עובד,²⁴ לאורח,²⁵ למארח,²⁶ לעשיר,²⁷ לרשע,²⁸ לנכרי,²⁹ לבעלי חיים³⁰ ולצמחים.³¹ יש לנהוג במדת דרך ארץ ביחס לתושבי מדינה זרה³² וביחס לפרנסי מדינות זרות. אומר המדרש: "יעקב קורא לעשו אדוני למדה תורה דרך ארץ לחלוק כבוד למלכות".³³ ולהבדיל, גם ביחס לקב"ה יש לנהוג בדרך ארץ. אומר המדרש: "א"ל אברהם: וכי כך הוא דרך ארץ שאני יושב ואתה עומד, א"ל הקב"ה: אל תצטער, זקן אתה בן מאה שנה, שבי".³⁴

¹⁶ ראה רות רבה ב טז [יב]: "א"ר יוחנן: למדך התורה דרך ארץ שאין תשמיש ביום אלא בלילה הה"ד בערב היא באה ובבקר היא שבה, וכתוב גם הייתי הלילה לאישי". וראה נימוק"י ב"ב לא א ד"ה יצר בהאי עלמא ליכא: "שמעינן מהגדה זו דרך ארץ שאינו ראוי להתנהג עם אשתו בכיוצא בדברים הללו בפני אחרים".
¹⁷ ראה בעל הטורים בראשית כד סז: "דרך ארץ שמי שמתה אשתו והניחה לו בנים, ישיאם קודם שישא אחרת".

¹⁸ ראה בר"ר ע יד: "א"ר אמי: למדתך תורה דרך ארץ עד היכן צריך אדם להטפל בקרוביו עד חדש ימים".
¹⁹ משנה עם פירושו הרמב"ם קידושין א י.
²⁰ ראה הערה 45.

²¹ ראה מכילתא דרבי ישמעאל על שמות יז ט: "ילמדו כל אדם דרך ארץ ממושה שלא אמר ליהושע בחר לי אנשים אלא בחר לנו אנשים עשאו כמותו, מכאן שיהא תלמיד חביב לפני רבו כמותו".

²² ראה בבלי פסחים סט א: "רבי אלעזר גמריה איתעקר ליה ואתא רבי עקיבא לאדכוריה גמריה. ונימא ליה בהדיה! - סבר לאו אורח ארעא". וראה בבלי ראש השנה לא ב: "כיון דתלמידים הוו - לאו אורח ארעא למימרא ליה לרביה רבך".

²³ ראה בבלי ברכות סב ב: "דלמא יתבי נשי ולא אורח ארעא לאסתכולי בהו".
²⁴ ראה מג"א שו"ע או"ח שמו ס"ק ד: "דרך ארץ לומר לאדם שעוסק במלאכה תצליח מלאכתך".

²⁵ ראה רש"י במדבר כט לו. וראה שהש"ר ב ג: "ואמר ר' אלעזר דרך ארץ הוא שהבא מן הדרך מקדמין לו במאכל ומשתה".

²⁶ ראה בבלי שבת קמ ב: "ואמר רב חסדא: בר בי רב לא לישדר מאניה לאושפיזיה לחווריה ליה, דלאו אורח ארעא, דילמא חזי ביה מידי ואתי למגניא".

²⁷ ראה רש"י משלי יח יג.
²⁸ ראה בבלי ברכות ז א: "... שמע מיניה לאו אורח ארעא למעבד הכי".

²⁹ ראה מג"א שו"ע או"ח שמו ס"ק ד: "דרך ארץ לומר לאדם שעוסק במלאכה תצליח מלאכתך ואפילו לעכו"ם...". וראה סעיפים רח רט.

³⁰ ראה בבלי שבת קנה ב: "אורח ארעא למשדא אומצא לכלבא".

³¹ ראה מדרש תנחומא ויקהל ט: "א"ר תחליפא דקסרין: למד הקב"ה דרך ארץ שאם בקש אדם לבנות בית מאילן עושה פירות אומר לו ומה ממ"ה הקב"ה שהכל שלו כשאמר לעשות לו משכן חס על אילן עושה פירות אתה על אחת כמה וכמה".

³² ראה תנחומא (בובר) חקת לה: "לימדך תורה דרך ארץ, שההולך לארץ שאינה שלו, [ויש בידו צרכיו], שלא ישתה ממה שבידו, אלא שלו יהא מונח, ויקנה מן החנוני בשביל להנותו". וראה הערות 56 - 57. וראה סעיף רפט הערה 16.

³³ תנחומא וישלח ג. וראה רש"י על אסתר ד ב: "אין דרך ארץ לבוא אל שער המלך בלבוש שק". ראה קהלת יעקב להרב יעקב פארדו נביאים ראשונים, שופטים ח ד"ה ויאמר ליתר בכורו, שאין דרך להרוג מלכים כי אם על ידי שר גדול, שלא לזלזל בכבוד המלכות. וראה סעיפים רפט של.

³⁴ מדרש תנחומא (בובר) פרשת וירא סימן ד.

המכילתא אומרת: "וישב משה את דברי העם אל ה' . וכי צריך היה משה להשיב, אלא למדה תורה דרך ארץ; בא משה והשיב תשובה לשולחיו".³⁵

חכמים קבעו, שלעיתים יש חיוב גמור לנהוג במדת דרך ארץ.³⁶ עוד קבעו חכמים שבמקרים מסוימים מדת דרך ארץ עוקרת הלכה.³⁷ אומרת הגמרא: "שאינן דרכן של בני אדם לרפאות אלא שנהגו".³⁸ הרמב"ם פוסק: "דרך בעלי דעה שיקבע לו אדם מלאכה המפרנסת אותו תחילה, ואחר כך יקנה בית דירה ואחר כך ישא אשה...".³⁹ פוסק השם אריה: "ודע דאף בדברים שיש בהם סכנה מכל מקום בדבר שהוא מנהג של עולם ודרך הכרח אין לחוש".⁴⁰ על קיום מצות עונה, גם כאשר היא עלולה לסכן את האשה במדה מסוימת כותב הקובץ שיעורים: "אין אדם חייב להמנע ממנהג דרך ארץ, וממילא הוי כאילו אין בידו לשמור את עצמו, ואז נשמר מן השמים".⁴¹

מצוה זו אינה מוגדרת.⁴² כותב הפלא יועץ: "הכל לפי המקום ולפי הזמן ולפי מה שהוא אדם".⁴³ לפיכך מלבד המקרים שבהם קבעו חכמים שיש מצוה גמורה לנהוג במדת דרך ארץ רשאי כל אדם להפעיל את שיקול דעתו על פי ההנחיות הבאות.

דרך הבורא אומרים חכמים: "וילמד כל אדם דרך ארץ מן המקום".⁴⁴ הגמרא במסכת יומא אומרת: "ויקרא אל משה וידברי' למה הקדים קריאה לדיבור? לימדה תורה דרך ארץ, שלא יאמר אדם דבר לחבירו אלא אם כן קורהו".⁴⁵ הגמרא במסכת ראש השנה אומרת: "ואמר רב חסדא: מלך וצבור - מלך נכנס תחלה לדין, שנאמר 'לעשות משפט עבדו ומשפט עמו ישראל'. מאי טעמא? איבעית אימא: לאו אורח ארעא למיתב מלכא אבראי...".⁴⁶

מדת התורה אומרת הגמרא: "תנו רבנן: אשר בנה אשר נטע אשר ארש - לימדה תורה דרך ארץ, שיבנה אדם בית ויטע כרם ואח"כ ישא אשה".⁴⁷

תחושה פנימית כותב צדקת הצדיק: "דיש לידע מעצמו שאינו מדרך ארץ לעשות כן".⁴⁸

³⁵ מכילתא דרבי ישמעאל על שמות יתרו יט ח. וראה פירוש רש"י על התורה שם. וראה רש"י במדבר יב יג.
³⁶ ראה, לדוגמא, רמב"ם תפילה ה ה; רמב"ם תמידין ומוספין ב י. על דרך ארץ בסעודה ראה שו"ע או"ח כל סימן קע. וראה רש"י בבלי גיטין עא ב ד"ה דאמר מילי מימסרן לשליח. וראה הערות 64 – 66.
³⁷ ראה נתיבות עולם נתיב דרך ארץ א: "אף על גב שהתורה היא המעלה מהכל אין הדבר הזה ראוי לאדם במה שהוא אדם, כי מצד שהוא אדם יש לנהוג בדרך ארץ".
³⁸ בבלי ברכות ס א וראה רש"י שם. וראה ט"ז שו"ע יו"ד שלו ס"ק א: "... והוא יתברך הסכים על זה".
³⁹ רמב"ם דעות ו יא.
⁴⁰ שו"ת שם אריה יו"ד כז.
⁴¹ קובץ שיעורים כתובות קלו. וראה שמירת שבת כהלכתה פרק לב ציון ב: "דכל דבר שהעולם נוהגים לעשות כן ולא לחוש מותר אדם לסמוך על שומר פתאים ה'".
⁴² ראה הערה 67. וראה סעיף לט הערות 98.
⁴³ פלא יועץ ערך דרך ארץ. וראה הערה 74.
⁴⁴ בבלי דרך ארץ רבה ה.
⁴⁵ בבלי יומא ד ב. וראה בבלי סנהדרין מו ב, שיתכן שהקב"ה קבר את משה רבינו שלא לשנות מהמנהג.
⁴⁶ בבלי ראש השנה ח ב.
⁴⁷ בבלי סוטה מד א. וראה בבלי בבא מציעא פז א.

נכרים כותב הנצי"ב: "... שהמה יושבים שלוים ושקטים ומוסיפים במנוחה חכמת דרך ארץ. מה שאין כן ישראל דווים וסחופים, אינם יכולים לשמור כל כך הלכות דרך ארץ, עד שלהיפך, כמה פעמים עלינו, עם ישראל, ללמוד מהעמים דעת דרך ארץ".⁴⁹ כותב צדקת הצדיק: "דרך ארץ גם הגויים זהירים ויותר מישראל".⁵⁰

טבעו של עולם הגמרא אומרת: "אמר רבי יוחנן: אילמלא לא ניתנה תורה היינו למידין צניעות מחתול, וגזל מנמלה, ועריות מיונה".⁵¹

כותב השל"ה: "וכל מי שהוא זהיר בדרך ארץ זוכה לראות בנחמה".⁵²

באופן מיוחד מצויים הפרנסים לנהוג במדת דרך ארץ

כותב הרב משה אלמושנינו: "ודרך ארץ הוא שם כולל כל הדברים הצריכים לקיום הקבוץ המדיני, והם הדברים הנכללים בהנהגת המדינה, ובכללם כל המצוות אשר קראום הקדמונים מצות שכליות, שהשכל יחייב אותם...".⁵³ עליהם לנהוג במדת דרך ארץ עם חבריהם, עם הכפופים להם ועם הציבור כולו.⁵⁴

בעיני הנהגת הציבור ראשי השלטון לנהוג במדת דרך ארץ גם במקרים שיחיד אינו ראוי לנהוג כן. למשל, מבאר המלאכת מחשבת: "... ומה תאמר במלחמת הרשות כמה נופלים ביום קרב

⁴⁸ צדקת הצדיק קכא.

⁴⁹ רנה של תורה מטיב שיר ז א. מסתבר, שכאשר חוקות של מדינות מפותחות רבות קובעות עקרונות זהים, והמדינות מקפידות על שמירתן אפשר לראות עקרונות אלו לדונם כמדת דרך ארץ, ומן הראוי שגם נהגו כמותם, וראה הערה 54.

⁵⁰ צדקת הצדיק קצא. ראה פרישה טור יו"ד קפב בדיון מה נחשב לכלי גבר ולשמלת אשה ומכריע שבענין זה גם מנהג נכרים קובע. הערת הרב נבנצל: "ראינו בשואה לאן הובילו נמוסי הגרמנים ושותפיהם".

⁵¹ בבלי עירובין ק ב. בכמה מקומות ההגדרה היא שיש לנהוג כמנהגו של עולם. ראה פירוש רבינו יונה משנה אבות ג כג. הבטוי מנהגו של עולם נמצא בגמרא בכמה מקומות. ראה, לדוגמא, בבלי ברכות נה א. וראה רש"י בראשית יב יא; פירוש הרמב"ן על התורה שמות ו ב. וראה מנחת שלמה א ז: "... כמו שמותר לצבור להסתכן במלחמת רשות כל ראשי כל יחיד לעמוד על ממונו אף אם מכניס עצמו בכך לספק סכנה, וגם כיון שדרך העולם בכך...". וראה רמב"ם רוצח ושמירת נפש א ט: "... הורו חכמים שהעוברה שהיא מקשה לילד מותר לחתוך העובר במעיה... ואם משהוציא ראשו אין נוגעין בו שאין דוחין נפש מפני נפש וזהו טבעו של עולם". הערת הרב נבנצל: "אין זה שייך לדרך ארץ, אלא דמיקרי דמשמיה דא רדפו לה, ואין לו דין רודף, כמבואר בגמרא". על ההתר להכנס לניתוח מסוכן ראה שו"ת אגרות משה יו"ד ג לו. על ההתר לעשות ביטוחים למיניהם ראה סעיף רסט הערה 24. וראה מ"ב שו"ע או"ח רפ ס"ק ד, שמותר לבעול בתולה בשבת כי הדם מפקד פקיד. ונראה שכוונת חז"ל לומר שטבעו של עולם שיוצא דם בתולים, ואי אפשר לומר שהבעל חובל באשתו. עוד נראה, שמטעם זה מותר להניק בשבת, גם כאשר אין חשש פיקוח נפש לתינוק.

⁵² של"ה א שער האותיות אות ד ערך דרך ארץ (דף סג א).

⁵³ פרקי משה על אבות ג יז.

⁵⁴ ראה רש"י בראשית א כו: "לימדה תורה דרך ארץ ומדת ענוה, שיהא הגדול נמלך ונוטל רשות מן הקטן". וראה שו"ת תרומות הדשן א שמב: "משום דרוב עיני מסיים דיינין לפי סברת בני אדם ומנהגם במשאם ובמתנם בממונם, ודרך בני אדם כך לשקול ולצרף הצדדין וק"ל".

והותר הדבר? אלא עולם כמנהגו נוהג...⁵⁵ על מנהג המלכים לבזוז אוצרות מלכים מפורש בגמרא: "אורחא דמילתא היא"⁵⁶ גם עקרונות היחסים שבין אומות, וכללי התנהגות בעת מלחמה אנו למדים לעיתים קרובות ממנהג העולם.⁵⁷

כותב הרמב"ן: "... האבות והנביאים נהגו בדרך ארץ"⁵⁸ פסוק מפורש בתורה: "ויאמר אם יבוא עשו אל המחנה האחת והכהו והיה המחנה הנשאר לפליטה", ומבאר הרמב"ן: "... על דרך הפשט אמר זה באולי, כי אמר אולי ינצל המחנה האחד, כי בהכותו האחד יברחו האחרים, או תשוב חמתו, או תבא להם הצלה מאת השם. וכן אמרו בבראשית רבה למדתך תורה דרך ארץ לא יניח אדם כל ממונו בזוית אחת"⁵⁹ כותב המהר"ל: "אבות העולם והנביאים שהלכו לעשות רצון של מי שאמר והיה העולם נהגו בדרך ארץ"⁶⁰ אליהו רץ לפני מרכבתו של אחאב הרשע, ומבאר רש"י את הטעם לכך: "... שהיה אחאב יחידי ולא אורח ארעא"⁶¹.

חכמי ישראל ופרנסיהם בכל הדורות נהגו בדרך ארץ.⁶²

בכל מקרה של ספק לגבי מצוה או תקנה יש לפרשה ולבצע על פי מדת דרך ארץ. כותב הראי"ה קוק: "כל דבר של תורה צריך דרך ארץ שיוקדם לו... ואם הוא ענין שהוא נעלה מן השכל והנטיה הליבית, צריך גם הוא לעבור דרך הצנור של דרך-ארץ..."⁶³ לדוגמא, הגמרא אומרת שלא יעלה על הדעת שכהן גדול יחזיק, בהיותו בקדש הקדשים, מחתה מלאה גחלים בפיו, ונימוקה עמה: "לפני מלך בשר ודם אין עושין כן, לפני מלכי המלכים הקב"ה על אחת כמה וכמה"⁶⁴. פשיטא לגמרא במסכת תמיד: "לאו אורח ארעא לעיולי מטות לבית המקדש"⁶⁵. הרמב"ם פוסק בהלכות כלי המקדש: "סכין שנשמט מן הנצב או שנפגם אין מחזירין אותו ואין משחזרין אותו אלא גונזין אותו..."⁶⁶, ומבאר הכסף משנה: "דמיחזי כעניות ולא אורח ארעא"⁶⁶. הוא הדין לגבי מצוות שבין אדם לחברו. פסוק מפורש בתורה: "ואהבת לרעך כמוך", ומבאר הנצי"ב: "אי אפשר לפרש כמשמעו, כידוע דחייך קודם לחיי חברך, אלא הרמב"ם פירש

⁵⁵ מלאכת מחשבת פרשת נח דף כ ב. וראה סעיף רצה.

⁵⁶ בבלי סנהדרין כ ב.

⁵⁷ ראה סעיפים רפט של.

⁵⁸ פירוש הרמב"ן על התורה שמות יב כא.

⁵⁹ פירוש רמב"ן על התורה בראשית לב ט. וראה סעיף נט הערה 19; סעיף ריח הערה 20.

⁶⁰ נתיבות עולם, נתיב דרך ארץ א. ראה דוגמא לכך סעיף צו.

⁶¹ רש"י זבחים קב א ד"ה וירץ לפני אחאב. וראה סעיף רב.

⁶² חלק מהדוגמאות המובאות בסעיף זה עוסקות בחכמי ישראל ובפרנסים בכל הדורות.

⁶³ אורות התורה יב ג. על משקל דברי פחד יצחק פורים ענין י בענין עשית דברי הרשות לשם שמים, המובאים בסעיף מז, אפשר לומר שעבודתנו מתחלקת לשתי מערכות: לתרי"ג מצוות המפורשות בהדיא ולמדת דרך ארץ הקודמת לתורה. בלשון אחרת ניתן לומר, שכשם שבחירה חפשית אינה נחשבת כחלק מ"ג עיקרים משום שהיא קודמת להם כך דרך ארץ קודמת לתרי"ג מצוות.

⁶⁴ בבלי יומא מז א. וכיו"ב מצאנו בגמרא בעוד כמה מקומות. וראה רש"י בבלי ב"ק סה ב ד"ה לממון הדיוט.

⁶⁵ בבלי תמיד כו ב. וראה בבלי נזיר מה א, שפשיטא לה לגמרא שלא מסתפרים פתח אהל מועד ומכח סברה זו דורשת דרשה העוקרת את המקרא ממשוטו.

⁶⁶ כסף משנה רמב"ם כלי המקדש א טו. וראה רש"י בבלי מנחות כח ב ד"ה של חרס.

בהלכות אבל פ"ד כמו שאתה חפץ מחברך, והדבר מובן שלא יסכל האדם שחבירו יאהבהו כמו נפש עצמו, אלא בגדרי הראוי לפי הקורבה ודרך ארץ, באותו אופן עליך לאהוב בני אדם".⁶⁷

כך יש לפרש את דבר ה'. אומר המדרש: "כיון שראה המלך אמר להן צאו לכם מכאן שהרי כבר התיר אתכם הקדוש ברוך הוא ועשה לכם נסים... א"ל אין אנו יוצאין אלא ברשות המלך שלא יאמר ברחו להן מן הכבשן יאני פי מלך שמור' ברשותו הושלכנו ברשותו נצא",⁶⁸ ומבאר ר' חיים שמואלביץ: "אף בזה בטוחים היו שיעשה להם נס, שכיון שמפני מדת דרך ארץ אינם יכולים לצאת, הרי זה נכלל בכלל הסימן שניתן להם שינצלו".⁶⁹

אין התר לסטות ממצוות מפורשות או מהוראת נביא בטענה שהסטיה היא משום מדת דרך ארץ. כותב המדרש שמואל: "להיות הדרך ארץ הנלמד מדברי תורה גדול בכמות ובאיכות נוכל לומר שאם אין תורה אין דרך ארץ, כי אפילו שקנה אותו הדרך ארץ האנושי ושכלי אינו נערך לכולם לפני הדרך ארץ התורני והוא ליה כמאן דליתיה".⁷⁰ כותב הפלא יועץ: "אלו דברים שאין להם שיעור, רק הכל לפי המקום ולפי הזמן ולפי מה שהוא אדם... אם אינו נגד רצון הבורא".⁷¹

את משקלה הראוי של מדת דרך ארץ ביחס לשיקולים אחרים יקבעו מורי הוראה. כותב החתם סופר: "כי אין אדם יכול ליתן שיעור בזה אם אין תורה".⁷²

כדי להבטיח הליכה בדרך ארץ יש למנות פרנסים הבקיאים במדה זו.⁷³

גם כיום יש לנהוג במדת דרך ארץ לפי המקום ולפי הזמן.⁷⁴

⁶⁷ העמק דבר ויקרא יט יח.

⁶⁸ תנחומא פרשת נח י.

⁶⁹ שיחות מוסר ב יח.

⁷⁰ מדרש שמואל אבות ג כג.

⁷¹ פלא יועץ ערך דרך ארץ.

⁷² חתם סופר על התורה ויקרא אבות ג יז. וראה, לדוגמא, רש"י ויקרא ו ד: "אין זה חובה אלא דרך ארץ" וראה פירוש הרמב"ן על התורה שם: "לא ידעתי מנין אמר הרב שאינה חובה". וראה תוס' בבלי יומא יז ב ד"ה ומודו רבנן בפרוסה וכו', שחכמים היו צריכים להכריע מה להעדיף מבין שני סוגי דרך ארץ.

⁷³ ראה פירוש הרשב"ם בראשית מא לח.

⁷⁴ אין חיוב לשמור על מנהגי דרך ארץ שאינם נוהגים בימינו. לדוגמא, ראה בבלי ערכין טז ב שלא ישנה אדם באכסניא שלו, וראה חדושי הגאונים על עין יעקב שם: "... ומשתנה ענין זה כפי הדור והמקום והזמן ובשביל כך השמיטו הפוסקים ענין זה ואין ללמוד ממנו...". כיו"ב כותב הרב אלישיב, הערות במסכתות ערכין תמורה: "דין זה לא שייך אלא היכא דפוגם ונפגם. והיום בדרך כלל אם משנה באכסניא אינו פוגם ונפגם, דיאמרו שנהגו כמנהג העולם לנסות כל הזמן דברים ומקומות חדשים כדי למצא תאוותו, והכל לפי הענין". וראה שו"ת בצל החכמה ד פד: "ועיי' סוטה (מ"ד א) למדה תורה דרך ארץ שיבנה אדם בית ויטע כרם ואח"כ ישא אשה ע"ש, ועכ"ז מעשים בכל יום ברבים וכן שלמים שאינם מקפידים לדקדק על סדר זה כאשר קיומו קשה עליהם". על השתנות הזמנים ראה סעיף עו.

מב. בדרך הבורא

מצוה לעשות את הטוב בעיני שמים¹ וכמה משמעויות להוראה זו. המשמעות הראשונה היא שיש ללכת בדרך הבורא.² פסוק מפורש בתורה: "והלכת בדרכיו"³, ופוסק הרמב"ם: "כך למדו בפירוש מצוה זו: מה הוא נקרא חנון אף אתה היה חנון. מה הוא נקרא רחום אף אתה היה רחום. מה הוא נקרא קדוש אף אתה היה קדוש"⁴. ההולך בדרך הבורא מקיים גם את מצות אהבת הבורא⁵ ואת מצות "קדשים תהיו"⁶.

על יחודה של מצוה זו כותב הראב"ע: "עיקר כל האדם עבודת ה' ועבודתו להכיר פעליו"⁷. כותב הרמב"ם: "... כי שלמות האדם אשר בה יתפאר באמת היא מי שהגיע להשגתו יתעלה כפי יכולתו, וידע השגחתו על בראיו בהמצאם והנהגתם היאך היא והיו הליכות אותו האדם אחר אותה ההשגה..."⁸. כותב המסילת ישרים: "ההליכה בדרכיו כולל כל ענין יושר המדות ותקונם"⁹. כותב הראי"ה קוק: "ובראש כל מקור של שלימות ההנהגה היא ללכת בדרכי ה'"¹⁰.

מכיון שמצוה זו אינה מוגדרת,¹¹ רשאי כל אדם להפעיל את שיקול דעתו בכל הנוגע לקיומה על פי ההנחיות הבאות.

התבוננות בטבע כותב הרמב"ם במורה: "וכבר הודעתך שאין שם זולת ה' יתעלה והמציאות הזו, ואין למידות עליו יתעלה כי אם מן המציאות הזו מכללותה ומפרטיה ולכן

¹ ראה סעיף לט.

² על שאר המשמעויות ראה סעיפים מג – מה.

³ דברים כח ט.

⁴ רמב"ם דעות א ו. וראה דברים יג ה: "אחרי ה' אלקיכם תלכו", ומפרש רש"י: "שתעשו על פי יכלתכם כמעשיו ותדרפו אחרי נתיבותיו". וראה בבלי שבת קלג ב: "זו אל-י ואנוהו... אבא שאול אומר 'ואנוהו' הוי דומה לו. מה הוא חנון ורחום אף אתה...". וראה בבלי סוטה ה א, שעל האדם ללמוד מדעת קונו. וראה אבדר"ן לז ח: "שבע מדות משמשות לפני כסא הכבוד אלו הן חכמה צדק ומשפט חסד ורחמים אמת ושלוש... מלמד שכל אדם שיש בו כל מדות הללו יודע דעתו של מקום". וראה ילקוט ריש פרשת העקידה: "כך אמרו ישראל להקב"ה. כתבת בתורתך לא תקום ולא תטור ואתה נוקם ונוטר... א"ל הקב"ה אני כתבתי בתורתך לא תקום ולא תטור את בני עמך אבל נוקם ונוטר אני לאומות העולם". משמע שיש מקום ללכת בדרך הבורא גם במובן זה. כך מוכח גם מרמב"ם יסודי התורה ו ה: "שאר הכינויין שמשבחין בהן את הקב"ה כגון חנון ורחום... קנא וחזק וכיוצא בהן...". וראה נתיבות עולם נתיב גמילות חסדים פרק א: "... אף על פי שהאדם עושה משפט אמת וישר אין המשפט הוא מדת האדם, כי אי אפשר שלא יהיה האדם משקר במשפט בשגגה... ולכן אין לומר במדת המשפט שהאדם הולך אחר הקב"ה, רק כאשר הוא בעל חסד ועושה חסד שלא במשפט...". ויש לעיין מה כוונתו. על המצוה ללכת בדרך הבורא ראה ארח מישרים ג ביאור ס"ק ז; נפש הרב עמי נט - עא ושם עמי קט.

⁵ ראה רש"י דברים ו ו. וראה מעלות המדות המדה השניה; משך חכמה ויקרא יט יח.

⁶ ראה ספורנו ויקרא יט ב.

⁷ ראב"ע דברים ו ז.

⁸ מו"נ ג נד בסופו. וראה גם ספר מצוות גדול עשין ז.

⁹ מסילת ישרים הקדמה.

¹⁰ עין איה ברכות א פרק שלישי לג. וראה אגרות הראי"ה א קצד; איש ההלכה גלוי ונסתר, ובקשתם משם עמי 180 – 186.

¹¹ ראה סעיף לט הערות 8 9.

חובה בהחלט להתבונן במציאות הזו כפי שהיא... לפיכך חובה לדעת צורתה וטבעה הנראים, ואז אפשר ללמוד ממנה על זולתה".¹² כותב המהר"ל: "כי כל דבר שהוא לעמוד על מהות העולם יש לאדם ללמוד, ומחויב הוא בזה כי הכל מעשה השם הוא ויש לעמוד עליהם ולהכיר על ידי זה בוראו".¹³

התבוננות בתורה¹⁴

דברי חכמים "דורשי רשומות אומרים: רצונך שתכיר מי שאמר והיה העולם למוד הגדה שמתוך כך אתה מכיר את הקב"ה ומדבק בדרכיו".¹⁵ על נוסח התפילה כותב הרב שמחה זיסל מקלם: "והנה ענין התפילה להכיר גדולתו יתברך ולחפוץ לילך בדרכיו".¹⁶

היסטוריה כותב הראי"ה קוק: "כשם שאנו צריכים לחפש את צדדי הקדושה בכל המציאות כולה, כך אנו צריכים לחפש אותם בכל מאורעות החיים והעובדות כולן, ובמה שנוגע למאורעותיה של האומה - בכל הזמנים גם בעבר ובעתיד".¹⁷

התבוננות עצמית כותב ר' שמחה זיסל מקלם: "לדעת את בוראו – אי אפשר כי אם אחרי שייגע ויעמל את שכלו... להתבונן בגדולתו... וביותר - ממנו ומנפשו, מענין המקרים והמחזות אשר יחזה עלי חלד, וכענין 'מבשרי אחזה אלוקי'".¹⁸

באופן מיוחד מצויים הפרנסים ללכת בדרך הבורא

כותב הרמב"ם: "אמר כי השגחתו גם בארץ כראוי לה... והוא אמרו 'כי אני ה' עשה חסד משפט וצדקה בארץ' ואחרי כן השלים את הענין ואמר 'כי באלה חפצתי נאם ה' , רוצה לומר מטרתי שיהא מכס חסד וצדקה ומשפט בארץ... שהמטרה להתדמות בהן ושיהיו אלה הליכותינו".¹⁹ כותב הרב משה אלמושנינו: "התנאי הראשון אשר ראוי שימצא במנהיג ומישר את העם, שיהיו כל מעשיו לשם שמים וילך בדרכי שיי"ת בכל מדותיו כי זה דבר כולל כל חלקי השלמות שישתדל להדמות אל הסבה הראשונה בכל דרכיו".²⁰

האבות הלכו בדרך הבורא. מפרש הרמב"ן את הפסוק: "עקב אשר שמע אברהם בקלי וישמר משמרתני מצותי חוקתי ותורתני": " 'חקותי' - ללכת בדרכי השם להיות חנון ורחום ועושה צדקה ומשפט ולצות את בניו ואת ביתו בהם".²¹

¹² מו"נ א עא.

¹³ נתיבות עולם נתיב התורה יד. וראה רמב"ם יסודי התורה ב ב; מו"נ ג כח; שם ג נד; רמב"ם תשובה י ו; הקדמת חובת הלבבות. וראה סעיף רכב.

¹⁴ ראה סעיף מד.

¹⁵ ספרי על דברים יא כב. וראה בבלי מכות כג ב: "מאן סליק לעילא ואתא ואמר אלא קראי קא דרשינן".

¹⁶ חכמה ומוסר ב סימן סה. וראה עין איה ברכות א פרק חמישי קג.

¹⁷ מאמרי הראיה ב עמ' 412.

¹⁸ חכמה ומוסר א סימן מ, עמ' פ.

¹⁹ מו"נ ג נד בסוף. נראה, שדברי הרמב"ם בהלכות דעות מופנים ליחיד ואילו מו"נ עוסק בעיקר בפרנסים. על

"חסד משפט וצדקה" ראה מנפת צוף א עמ' 173 – 175. וראה שם חלק ב עמ' 571 – 584.

²⁰ מאמץ כח הדרש האחד ועשרים דף קע א.

²¹ פירוש הרמב"ן על התורה בראשית כו ה.

פסוקים מפורשים בספר מלכים: "ויקרבו ימי דוד למות ויצו את שלמה בנו לאמר... ושמרת את משמרת ה' אלקיך ללכת בדרכיו".²²

אין התר לסטות ממצוות מפורשות או מהוראת נביא בטענה שהסטיה היא לשם הליכה בדרך הבורא.

לעיתים קשה להכיר את דרך הבורא ולדעת להסיק את המסקנות הנכונות למעשה. מבאר הרמב"ם: "... אחר כך בקש השגת עצמו יתעלה והוא אמרו 'הראני נא את כבודך'... ונאמר לו 'אני אעביר כל טובי על פניך'... רמו למה שהציב לפניו כל הנמצאים... כוונתו בהצבתם לפניו שישגיג טבעיהם וקשריהם זה בזה שאז ידע הנהגתו אותם היאך היא הכלל והפרט".²³ דוד המלך מבקש: "הורני ה' דרכיך".²⁴

רק מורי הוראה רשאים לקבוע בכל מקרה פרטי מה היא ההנהגה הראויה. כותב ר' שמחה זיסל מקלם: "לדעת את בוראו - אי אפשר כי אם אחרי שייגע ויעמל את שכלו בעיון רב ובהעמקה...".²⁵

כדי להבטיח הליכה בדרך הבורא יש למנות פרנסים יראי שמים וחכמים. כותב הראב"ע: "והאדם חייב לתקן עצמו ולהכיר מצות השם שבראהו ולהבין מעשיו אז ידע בוראו וככה אמר משה הודיעני נא את דרכיך אדעך וכו'".²⁶

גם כיום מצוה ללכת בדרך הבורא.

פוסק הרמב"ם: "... שאותו המלך שיעמוד מזרע דוד בעל חכמה יהיה יתר משלמה ונביא גדול הוא קרוב למשה רבינו. לפיכך ילמד כל העם ויורה אותם דרך ה'".²⁷

²² מלכים א ב א - ג. וראה רד"ק שם.

²³ ראה מו"נ א נד.

²⁴ תהילים כז יא. ראה בבלי ברכות יז א: "מרגלא בפומיה דרבי מאיר: גמור בכל לבבך ובכל נפשך לדעת את דרכיך...". וראה רמב"ם תשובה ו ד: "וכענין זה שואלין הצדיקים והנביאים בתפלתם מאת ה' לעזרם על האמת, כמו שאמר דוד הורני ה' דרכך, כלומר אל ימנעוני חטאי דרך האמת שממנה אדע דרכך ויחוד שמך".

²⁵ חכמה ומוסר א מ, עמ"פ. וראה הנבחר באמונות ובדעות מאמר עשירי א; כוזרי ג ה.

²⁶ יסוד מורא שער ראשון.

²⁷ רמב"ם תשובה ט ב.

מג. דרך אמצעית

המשמעות השניה של ההוראה לעשות את הטוב בעיני שמים היא שיש ללכת בדרך האמצעית.¹ פוסק הרמב"ם: "הדרך הישרה היא מדה בינונית שבכל דעה ודעה מכל הדעות שיש לו לאדם והיא הדעה הרחוקה משתי הקצוות ריחוק שוה ואינה קרובה לא לזו ולא לזו. לפיכך ציוו חכמים הראשונים שיהא אדם שם דעותיו תמיד ומשער אותם ומכוון אותם בדרך האמצעית... ומצווים אנו ללכת בדרכים האלו הבינונים, והם הדרכים הטובים והישרים, שנאמר 'והלכת בדרכיו'".² לדעת הרמב"ן, ההולך בדרך האמצעית מקיים מצות קדשים תהיו.³

זו מדת התורה. כותב הרמב"ם: "וזאת התורה השלימה, המשלמת אותנו, כמו שהעיד עליה יודעה: 'תורת ה' תמימה... מחכימת פתי'... כוונה שיהיה האדם טבעי, הולך בדרך האמצעית: יאכל מה שמותר לו לאכול בשיווי, וישתה מה שמותר לו לשתות בשיווי, ויבעל מי שמותר לו לבעול בשיווי, וישב המדינות בצדק וביושר, לא שישכון במערות ובהרים, ולא שילבש השער והצמר, ולא שיטריח הגוף ויענהו".⁴ כותב הספורנו: "ראוי להתבונן, שבהיות כל אמרת אלוה-צרופה, היא בלי ספק מישרת המעשים אל המיצוע, כי כל אחד משני הקצוות נמאס".⁵ כותב ר' צדוק הכהן מלובלין: "כי התורה היא קו האמצעי... כי ההשתקעות באיזה צד זה שקר... והוא יסוד כל מצות התורה עטין שלא להיות שקוע בשום דבר".⁶ כותב הראי"ה קוק: "נוהרים אנו משכרון והפרזה אפילו מהדברים היותר נשגבים ונעלים. הצדק הוא נר לרגלנו ואנחנו קוראים במקרא קודש 'אל תהי צדיק הרבה'. החכמה היא אור חיינו, ואנחנו אומרים: 'אל תתחכם יותר', 'אכול דבש הרבות לא טוב'. זהו הכלל המקיף את כל חוגי עם עולם. מעולם לא נתמכר לאידיאה פרטית אחת במדה זו עד שנהיה טובעים במצולותיה, עד לבלי יכולת ליתן לנו קצב ומדה להרחבת ממשלתה".⁷

זו מדת החכם. אומר שלמה המלך: "אל תט ימין ושמאל הסר רגלך מרע".⁸ כותב רס"ג: "כבר נתבאר כי האיזון בכל המוחשים יותר מועיל לאדם, כל שכן איזון מדותיו ואהבותיו שיהא יותר מועיל לו...".⁹ מבאר ריה"ל: "התורה האלוקית... למדתנו את המדה הנכונה בצוותה עלינו לתת לכל כח מכחות הנפש והגוף את החלק המגיע לו בצדק... כי העדפת הכח האחד מביאה להזנחת כח אחר".¹⁰ כותב המהר"ל: "...שכל דבר שיש לו השיווי והמיצוע הוא נבחר והוא טוב...".¹¹ כותב הראי"ה קוק: "הקיצוניות במדות גרם לנו רע מרובה".¹²

¹ על שאר המשמעויות ראה סעיפים מב מד מה.

² רמב"ם דעות א ד - ה. וראה משנה ברורה סימן קנו ס"ק א.

³ ראה פירוש הרמב"ן על התורה ויקרא יט א.

⁴ משנה עם פירוש הרמב"ם הקדמה לפרקי אבות פרק ד. וראה מו"נ ב לט; שם ג לג; שם ג לה שם ג לח. וראה מו"נ ג מג, שהתורה מאזנת את הטבע. וראה דברים ד ח: "ומי גוי גדול אשר לו חקים ומשפטים צדיקים...".

ומבאר הרמב"ם במורה ג מט, שמשמעות חקים ומשפטים צדיקים היא איזון כל העניינים.

⁵ ספורנו במדבר יט ב.

⁶ רסיסי לילה לו.

⁷ אגרות הראיה א קנח. וראה גם אורות, אורות התחיה יח.

⁸ משלי ד כז. וראה רש"י על אתר.

⁹ הנבחר באמונות ובדעות י ט.

¹⁰ כוזרי ב נ. וראה אבן עזרא קהלת ז ג; קיצור שו"ע כט ב.

על מעלת ההולך בדרך האמצעית כותב הרמב"ם: "ואם היה האדם שוקל את מעשיו תמיד ומתכוון למיצוע, הרי יהיה במעלה הרמה ביותר ממעלות האדם, ובכך יתקרב לפני ה' וישיג את רצונו".¹³ כותב הרלב"ג: "השלמות התכליתי שהוא מעיד עליו הוא מגיע בשווי בדעות ובמדות".¹⁴

הרמב"ם פוסק שההוראה ללכת בדרך האמצעית אינה נוגעת לכעס ולגאווה ומהם יש להתרחק באופן קיצוני ומוחלט.¹⁵

מכיון שהמצוה ללכת בדרך הבורא אינה מוגדרת, רשאי כל אדם להפעיל את שיקול דעתו בכל הנוגע לקיומה.¹⁶

באופן מיוחד מצווים הפרנסים ללכת בדרך האמצעית

מלך פסוק מפורש במשלי: "אל תתן לנשים חילך ולדרכיך למחות מלכין", ומבאר המצודת דוד: "אל תתן דרכיך למחות ולהשחית דרכי המלכים, רוצה לומר, אל תשנה משפט הראוי אל המלכים להיות זהירים במעשיהם על צד השווי והנכון".¹⁷ ישעיהו אומר: "הן לצדק ימלך מלך",¹⁸ ומבאר הרב יהודה מסר ליאון: "והצדק בסתם היא תכונה תסדרנה ממנה כל הפעולות המדותיות... שהם אמצעיות בין הקצוות".¹⁹

פרנסים פוסק הנודע ביהודה: "ומה טוב שבכל עניני המס, כל רב בעירו יעשה לפייס בדברים ולכוף במילי ולא בשוטים, כי רוב עניני המס אי אפשר להיות ע"פ ההלכה והכל לפי צורך שעה, ויבצעו תמימים בין העשירים ובין הבינוניים דרך הממוצע ולחקור ולתווך השלום".²⁰

מורי הוראה רבי יוסף קארו פוסק: "חכם לב נקי הדעת יכיר לעצמו דרך ישרה ממוצעת".²¹ כותב המהר"ל: "וההלכה הוא הדרך שאינו יוצא לימין ולשמאל כלל רק הולך

¹¹ נתיבות עולם נתיב הצדקה ג. על מעלת מזג אויר ממוצע ראה כוזרי א צה; ראב"ע קהלת א יב ומשנה עם פירוש הרמב"ם, יומא ה א.

¹² קבצים מכתב יד קדשו, פנקס אחרון בבויסק אות מז. וראה שמונה קבצים ו רלה: "יש שהמחשבה על דבר הדרך האמצעי בחיים מפריעה מההתנשאות של המחשבה אל מעלתה, מפני הדמיון שחושב שהמחשבה הזכה ברום עליונותה מחייבת היא דוקא מהלך קיצוני. וזוהי טעות מוחלטת משני צדדים".

¹³ משנה עם פירוש הרמב"ם הקדמה למסכת אבות פרק ד, עמי רנו.

¹⁴ רלב"ג מלכים א יא מ.

¹⁵ ראה רמב"ם דעות ב ג. וראה סעיף פג הערה 53.

¹⁶ ראה סעיף לט הערות 8 9. וראה אור שמח תלמוד תורה פרק א ב.

¹⁷ מצודת דוד משלי לא ג. וראה פירוש רש"י שם.

¹⁸ ישעיה לב א.

¹⁹ נופת צופים שער הרביעי מח.

²⁰ שו"ת נודע ביהודה מה"ק חו"מ כ. וראה ערוך השלחן חו"מ קסג ז.

²¹ שו"ת אבקת רוכל רטו.

בשווי אינו סר לימין ולשמאל... וזהו מדת בית הלל...²² הרב עובדיה יוסף כותב: "כשיש שתי סברות קיצוניות, ויש גם כן סברא אמצעית, יש לפסוק כסברא אמצעית"²³.

בתחומים אחדים קיימות פסיקות מפורשות הקובעות שיש ללכת בדרך האמצעית

השתדלות ובטחון כותב החזו"א: "כי שתי הנטיות מקו האמת המדויק אינן ישרות, אם לבטוח יותר ממדרגת הבטחון שהגעתי אליו באמת, ואם להאמין בהשתדלות יותר מדאי..."²⁴.

מילי דעלמא פוסק הרשב"ש: "צריך אדם להשוות הנהגות ולאחוז במצוה במאכלו ובמשקו ובמלבושיו ובשינתו ובקיצתו בהקרתו ובהעצרו וברחיצתו... ובשאר דברים ההכרחיים לגוף האדם ללכת באמצעם לא ריבוי ולא מיעוט"²⁵.

גשמייות ורוחניות כותב האורחות צדיקים: "אך עתה מסר השם, יתעלה, שתי עבודות ביד האדם: האחת - עבודתו, והשניה - עבודת התורה. וצריך האדם להיות ממוצע בין שתי העבודות ולייחד שעות מיוחדות לעבודת התורה ולעבודת העולם הזה"²⁶. כותב אם הבנים שמחה: "כמו שאדם פרטי עומד משני חלקים - מגוף ונשמה, ולכל אחד מחלקים אלו דרוש להרוותו במזון ומחיה, הגוף - במזון גשמי, והנשמה - במזון רוחני... ורק אז ישכיל ויצליח לחיות חיים ארוכים ונעימים... הוא גם כן אצל האומה בכללה, שצריך לקיום האומה גם כן שני חלקים הנ"ל - חיים גופניים וחיים רוחניים. חיים גופניים של האומה - היא הגשמייות, והוא הענין הכלכלי והמסחר ומעשי חורש"²⁷.

נחת ואימת מלכות²⁸ כותב המאירי: "המלכויות שלושה. מלך המדינה, ומלך בבית ומלך בגוף האדם עצמו, רוצה לומר שהמלך במדינתו צריך שישתדל בהנהגת אנשיו ולתת סדר ביניהם וצריך בזה תחבולות ומועצות לקרב הדעות ולמלוך עליהם, פעם בחמה ופעם דרך פיוס..."²⁹. כותב החתם סופר: "כי חפץ הקב"ה שהממונה ראש על עם ה' לא יתגאה ולא ירום כי אם יכנע לבבו... ובבחירה אחרת רוצה ה' שינהוג נשיאתו ברמה, ועל כן נענש שאול מרוב צדקתו וענוותנותו... וזה הוא שקשה במנהיגי ישראל: אם יתן חתתו בארץ החיים ח"ו ומטיל אימה יתירה על הציבור שלא לש"ש אוי לו, ואם מתנהג בשפלות יתירה לא טוב יה' לו, על כן אשרי מי שנכנס ויצא בשלום להשלים בין ב' מדרגות אלו"³⁰. כותב הבית יצחק: "ויקחו אליך ולמדת

²² נתיבות עולם, נתיב הכעס א.

²³ שו"ת יחוה דעת וכו'. וראה שערים המצוינים בהלכה כט ס"ק א.

²⁴ קובץ אגרות א קלו. וראה סעיף נא.

²⁵ שו"ת הרשב"ש קצה. וראה קיצור שו"ע לב כא: "היגיעה בדרך ממוצע טובה לבריאות הגוף".

²⁶ אורחות צדיקים שער השמחה.

²⁷ אם הבנים שמחה עמ' ריז. וראה שמונה קבצים ד יח: "הכל במדה...".

²⁸ ראה סעיפים פה - פח. וראה ירושלמי ברכות ט ב, שאברהם אבינו עשה פשרה עם היצר הרע, וראה משך

²⁹ חכמה דברים לד ח.

³⁰ פירוש המאירי על ספר משלי יא יד.

³⁰ חידושי חתם סופר על מסכת כתובות, מהדורה תנינא ומהדורה תליתאי דף כג ב.

ענותנותך, מדת 'שמן זית זך' שהוא מדת ההתנשאות, ובהשתתף שתי המדות יחד יעלה נר תמיד להאיר לארץ ולדריס".³¹

הנהגה בדרכי נעם שלמה המלך אומר: "מלך במשפט יעמיד ארץ וגו' ", ומבאר המאירי: "לכן, אמר שאם ינהיג עצמו עמהם במסים וארנוניות במשפט ובדרך ממוצעת – יעמיד ארץ", ו'איש תרומות' - שמכביד עליהם בכך – 'יהרסנה'".³²

קבוצות בציבור הרמב"ם כותב: "המצות אשר כללתם הקבוצה השביעית והם דיני ממונות... כולם טעמיהם גלויים... שלא תהא בהם חריגה מן הסיוע המועיל לשני הצדדים. לא שיתכוון אחד המתעסקים להגדיל חלקו לגמרי, ושיהא הוא המרויח מכל הצדדים".³³

כותב הפחד יצחק: "הסכמה זו נתייסדה לתקון עניים ועשירים... כיון דעמדו לחשבון ולא נשתוו דעות... הרי זה אינה נעשית עצת שום אחד מהצדדים עד שהם ישתוו או אלו יודה לאלה וכו', והרי זה נמצא שאין שום אחד מהצדדים יכול להתפאר על חברו לומר דידן נצח ותקנה נכונה היא".³⁴

איכות וכמות כותב הרב דסלר: "אנו מוצאים באדם בכמה וכמה שטחי חיים סתירות בין השאיפות שנוכל לקורא להן השאיפות ל'איכות' ובין אותן שאפשר לכוונתן השאיפות ל'כמות'... אם נתעמק בדבר נראה שבעצם אין סתירה כלל, כי שתי הדרכים נצרכות ומוכרחות ואי אפשר לזו בלא זו כלל. כל נטיה לנקוט רק בצד אחד ולעזוב את השני היא מעצת היצר".³⁵

הוה ועתידי כותב הראי"ה קוק: "שאים ישים העם דאגתו רק לקיומו העתידי ולמצבו בהוה לא ישים לב, הלא אז יבוזו זרים יגיעו ויפול בנופלים... ולעומת זה מה רבה ערך ההשחיתה, אם יפת לב העם לשום על דגלו רק חיי שעה וחסנו הזמני, כי אז בעבור דור יסוף כחו וכישל ויפול".³⁶

³¹ סוף שו"ת בית יצחק יו"ד א. וראה שמונה קבצים ב רכה: "הצדיקים, עיקר נפילתם בא מתוך הענוה היתירה שלהם...". וראה אורות התורה יג ח.

³² המאירי משלי כט ד. וראה גם בית הבחירה סנהדרין כ א. וראה סעיף צא.

³³ מו"נ ג מב. וראה חזו"א חו"מ בבא בתרא א יב: "צריך שיהיה הכותל בריא וקיים שלא יצטרכו לתקנו בימים קצרים, וכמו כן אין להעמיס על השכן בהוצאה מרובה... וצריך לבחור באופן ממוצע". וראה סעיף קלב הערה 12; סעיף רסד הערה 4.

³⁴ פחד יצחק ערך מסיים, ד"ה אחר הרוב הולכין בהם. וראה חידושי הרמב"ן בבא בתרא כב א: "אבל בני המדינה רשאים להתנות שימכור בכך וכך, ואם לאו שיושיבו שם אחר ובלבד בשער בינוני שיפה לשניהם". וראה שו"ת המבי"ט א רלו: "... דמתקני על הפועלים ועל המדות והשערים תקון אמצעי וישר כגוונא דאיכא רווחא לפועלים כמו לבעלי בתים ולמוכרים כמו לקונים כשרואים שהפועלים רוצים להעלות על שכרם יותר מן הראוי וכן כשמקטינים המדות או מעלים השערים ואף על גב דממילא איפשר דמטי פסידא לפועלים או לבעלי חנויות לא חשיב פסידא מה שאינם מרויחים יותר מדאי כיון שנעשה בצדק". וראה סעיף קלב.

³⁵ מכתב מאליהו ד עמי' 9. הרב דסלר עוסק בשאלה אם עדיף ללמוד מעט תורה אך בהעמקה או ללמוד הרבה תורה ובפחות העמקה. בענין כמות ואיכות ראה סעיף סו הערה 12.

³⁶ עין איה ברכות א פרק ראשון קלו. יפת ר"ל יפתה או יתפתה. על המחויבות כלפי העתיד ראה סעיף נח.

גדול שכרו של ההולך בדרך האמצעית. פוסק הרמב"ם: "וההולך בדרך זו מביא טובה וברכה לעצמו, שנאמר: 'למען הביא ה' על אברהם את אשר דבר עליו'".³⁷ כותב המאירי: "כלל גדול מסרו לנו רבותינו במדותיו של אדם להיות מכוין אורחותיו ומחזיק בדרך הממוצעת שבהם, ואם עושה כן מובטח לו שהוא בן העולם הבא".³⁸ כותב המהר"ל: "כי הדרך אל העולם הבא צריך שלא יהיה נוטה לא לימין ולא לשמאל".³⁹

אם מסיבות כל שהן, מתעוררת בקרב יחידים או בקרב רבים נטיה אל אחד הקצוות, על הפרנסים לחפש דרכים להחזיר לתקן את המעוות ולהשריש מחדש את ההליכה בדרך האמצע.⁴⁰ למשל, פסוקים מפורשים בספר דברים: "והיה כקרבכם אל המלחמה ונגש הכהן ודבר אל העם... כי ה' אלקיכם ההלך עמכם להלחם לכם עם איביכם להושיע אתכם", ומבאר הרמב"ן: "וידאמר שלא יבטחו בזה בגבורתם לחשוב בלבם גבורים אנחנו ואנשי חיל למלחמה, רק שישבו לבם אל השם ויבטחו בישועתו ויחשבו כי לא בגבורת הסוס יחפץ ולא בשוקי האיש ירצה כי רוצה ה' את יראיו את המיחלים לחסדו".⁴¹ כותב הראי"ה קוק: "בראות איש אשר רוח בו בדורו, שיש נטיה עצומה ויתירה בו אל הכינוס, אז יפזר, יעורר רוח בני הדור לעסוק בפיזור כוחותיהם הטובים לתקנת הכלל כולו".⁴²

זו דרך הבורא. כותב הנצי"ב: "... ובשביל כי טבע המעשה שעשה פינחס להרוג נפש בידו, היה נותן להשאיר בלב הרגש עז גם אחר כך, אבל באשר היה לשם שמים משום הכי באה הברכה שיהא תמיד בנחת ובמדת השלום, ולא יהא זה הענין לפוקת לב...".⁴³

זו מדת התורה. אומרת הגמרא: "רבי אומר: למה נסמכה פרשת נזיר לפרשת סוטה - לומר לך שכל הרואה סוטה בקלקולה יזיר עצמו מן היין".⁴⁴

הכתובים מעידים שכך נהגו משה ויהושע. כותב הרמב"ן: "וטעם ויעמוד משה בשער המחנה - דבק במה שאמר, כי כיון שראה את העם שיהיה לשמצה ולקלסה באויביהם, וזה חלול השם, עמד בשער המחנה וקרא בקול גדול מי לה' אלי והרג בפרהסיא כל עובדי העגל כדי שישמע הדבר בקמיהם, ויתקדש שם שמים בהם תחת החלול שעשו".⁴⁵ מבאר הרב נבנצל: "מעמד די דומה, ערך יהושע אחרי כעשרים ושמונה שנה. לאחר שכבשו וחילקו את כל הארץ, כינס יהושע את כל שבטי ישראל שכמה... הצורך במעמד מחודש זה כעבור כ"ח שנים, נובע ממספר סיבות: א. שבע שנות המלחמה ודאי לא שיפרו את הרוחניות בעם, וודאי גם המפגש עם התרבות האלילית שמסביב, פגע את פגיעתו. לכן ראה יהושע להדגיש את הדברים באופן נחרץ...".⁴⁶

³⁷ רמב"ם דעות א ז.

³⁸ בית הבחירה מועד קטן ה א. וראה משנה עם פירוש הרמב"ם הקדמה לפירוש המשניות עמי כג.

³⁹ נתיבות עולם נתיב התורה א.

⁴⁰ ראה סעיף נו הערה 46; סעיף פא הערה 33; סעיף צו הערות 33 34. וראה כע"ז סעיף פח הערות 36 - 39.

⁴¹ פירוש הרמב"ן על התורה דברים כ ד. וראה משך חכמה שמות יב טז שנס פך השמן נועד להדגיש ולהזכיר לחשמונאים שיד ה' עשתה זאת.

⁴² עין איה ברכות ב פרק תשיעי רעו. וראה רש"י בבלי זבחים קיג א ד"ה ומגדלות שם בניהם.

⁴³ העמק דבר במדבר כה יב. וראה משך חכמה ויקרא יג. וראה הערה 50.

⁴⁴ בבלי ברכות דף סג עמוד א.

⁴⁵ פירוש הרמב"ן על התורה שמות לב כו. וראה שערי תשובה ד ה.

⁴⁶ שיחות לספר דברים שיחה טז עמי קנא. וראה סעיף א הערה 30.

למרות השאיפה ללכת בדרך האמצעית, לעיתים אין מנוס מלסטות ממנה באופן זמני.⁴⁷ לדוגמא, כותב הראי"ה קוק: "כדי שהכלל יגיע לחיים אמצעים, צריכים אנשים יחידים, עומדים על משמרת עבודת הכלל, להתנדב בעבודה רבה יוצאת חוץ לגבול האמצעי, כעבודת אנשי החיל שלפעמים ינדדו שינה מעיניהם ויעמדו הכן על המשמר שעות רבות יותר מהערך הראוי לחיים ממוצעים".⁴⁸

אין התר לסטות ממצוות מפורשות או מהוראת נביא בטענה שהסטיה היא לשם הליכה בדרך האמצעית. פסוק מפורש בתורה: "הכה תכה את ישיבי העיר ההיא לפי חרב... למען ישוב ה' מחרון אפו ונתן לך רחמים ורחמך והרבך..."⁴⁹, ומפרש הנצי"ב: "דמעשה עיר הנדחת גורם... שההורג נפש נעשה אכזר בטבע... (ו)מתגברת השנאה בישראל... על זה הבטיח הכתוב שתעסוק בזה בלי שום הנאה מביזה (ואז) ישוב ה' מחרון אפו ונתן לך... מדת רחמים..."⁵⁰.

לא אחת קיים קושי לקבוע מה היא הדרך האמצעית ומה משקלה ביחס לשיקולים אחרים. כותב ר' יעקב עמדין: "... ובמה יודע איפוא ואיזה שיעור לדבר לומר עד פה תבוא דרך המצוה, בלי להוסיף ובלו לגרוע".⁵¹ במקרה כזה יש לשאול מורה הוראה. כותב ר' ישראל מסלנט: "... ומי יגביל הדבר ואיה החוזה לאמר פה היא נקודה האמצעית, לא במופת ואף לא בראיה יודע הדבר כי אם על פי שיקול דעת החכמים לפי מקומו ושעתו..."⁵².

כדי להבטיח הליכה בדרך האמצעית יש למנות מועמדים הרגילים ללכת בדרך זו. מפורש במכילתא: "ר' אלעזר המודעי אומר, 'ואתה תחזה מכל העם... יראי אלקים', אלו שעושין פשרה בדין".⁵³ צרור המור כותב: "ואמר 'אלקי הרוחות' ולא אלקי הנשמות והנפשות, לפי שרצה משה לשאול איש ממוצע, כמו הרוח הממוצע בין הנשמה והנפש. כי אם יהיה בעל נפש, ינהיג העם במדת הדין ואם יהיה בעל נשמה, לא ידקדק כל כך. לזה אמר 'אלקי הרוחות' שיהיה ממוצע להנהיג את העם".⁵⁴

⁴⁷ ראה קהלת ג א – ט; רמב"ם דעות ב ב; שו"ת רשב"ש קצה. וראה סעיפים פז צא צב שכד שכה – שכת.

⁴⁸ עין איה ברכות ב פרק תשיעי שמב. וראה שמונה קבצים קובץ ב קג: "בשביל שיווי המשקל של העולם... מפני הרשעים המקלקלים את המשקל לצד השמאל, מוכרחים צדיקים להכריע לצד הימין יותר מהמדה הבינונית, ועוברים בהכרח על האזהרה של 'אל תהי צדיק הרבה', ונמצא העולם סובל משני הצדדים. וכל מגמתנו להעמיד את ישראל על הדרך הישרה, וכל בניך למודי ה' ורב שלום בניך". וראה שמונה קבצים ו כב: "טבע הסגולה הנשמית הוא נותן, שיחידים ימצאו בעולם שההסתכלות העליונה וחי הפרישות הקיצונית עם הטהרה המופלגה היא נאותה להם..." וראה סעיפים רטז רכו.

⁴⁹ דברים יג טז – יח.

⁵⁰ העמק דבר דברים יג יח.

⁵¹ בירת מגדל עוז נוה חכם ריש חלון צורי.

⁵² אור ישראל ל בהערה. וראה רמב"ם דעות ב א: "בני אדם שנפשותיהם חולות מתאווים ואוהבים הדעות הרעות ושונאים הדרך הטובה... ומה היא תקנת חולי הנפשות, ילכו אצל החכמים שהן רופאי הנפשות וירפאו חליים בדעות שמלמדין אותם עד שיחזירו לדרך הטובה".

⁵³ מכילתא על שמות יח כא. על פשרה ראה סעיף קלב.

⁵⁴ צרור המור במדבר כז טז. וראה מו"נ ב לו, שהנביא מיוחד בכך שהוא נוצר בתכלית האיזון.

גם כיום יש להנהיג את הציבור בדרך האמצעית. כותב הראייה קוק: "אל נא יהי הנצחון של מפלגה אחת גדול יותר מדאי, כי לעולם בשיווי המשקל הברכה מצויה".⁵⁵

*

הוגי דעות מדיניים עומדים על מעלת הנהגת המדינה בדרך האמצעית.⁵⁶

בכמה מדינות קובעת החוקה שיש צורך לשמור על האיזון בין רשויות המדינה.⁵⁷ במדינות אחדות קיימת הוראה חוקתית שלפיה על ההתפתחות הכלכלית של המדינה להיות מאוזנת.⁵⁸ באחרות קיימת הוראה לשמור על האיזון הכלכלי שבין חלקי המדינה השונים,⁵⁹ או בין הסקטורים השונים.⁶⁰ במדינה אחת קיימת הוראה חוקתית שלפיה צריך לשמור על איזון ביצוג הקבוצות החברתיות והדתיות המרכיבות את המדינה.⁶¹ כמה מדינות עומדות בחוקתן על חשיבות האיזון האקולוגי.⁶² חוקות רבות קובעות כי על הרשויות לפעול באופן סביר.⁶³

⁵⁵ אגרות הראיה א אגרת רכז. וראה סעיף קכא.

⁵⁶ ראה מש"כ המילטון, הפדרליסט פרק יג מס' 31. וראה The Making of Economic Society עמ' 87, ששאלת היסוד בכל הנוגע לפיתוח הכלכלי של המדינה היא כיצד למצוא את האיזון בין השקעות בצרכי ההוה ובין השקעות בצרכי העתיד.

⁵⁷ ראה ICL חוקת פאראגוואי 3 (1), ששלש רשויות הממשלה צריכות להיות מאוזנות. וראה החוקה הפולנית סעיף 10 (1).

⁵⁸ ראה ICL חוקת שויצריה 100 (1).

⁵⁹ ראה ICL ברזיל 151 I; חוקת ספרד סעיף 138; חוקת בולגריה סעיף 20.

⁶⁰ ראה ICL חוקת פורטוגל 81 d) על צמיחה כלכלית מאוזנת של כל הסקטורים ושם 106 (1), שאחד מתפקידי המערכת הפיסקלית (היינו התקציב) הוא לחלק באופן הוגן את ההכנסות ואת השפע הכלכלי.

⁶¹ ראה ICL חוקת בלגיה 68 על איזון בין נציגי הקבוצות השונות בבית הנבחרים.

⁶² ראה ICL החוקה הסלובקית 44 4; החוקה הברזילאית 225 (0). וראה חוקת שויצריה 73, שעל הרשויות לשאוף ליצור שווי משקל בטבע, בין ניצולו בידי אדם ובין יכולתו לחדש את עצמו.

⁶³ ראה, לדוגמא, סעיף ק בדיון על פגיעה בזכויות אזרח.

מד. "מדת התורה"¹

המשמעות השלישית של ההוראה לעשות את הטוב בעיני שמים² היא הליכה במדת התורה. חכמי ישראל מכנים את מדת התורה בשמות נוספים כגון דרך התורה,³ הערת התורה,⁴ רוח התורה,⁵ רצון התורה⁶ ודעת תורה.⁷

מצוה זו אינה מוגדרת.⁸ לפיכך רשאי כל אדם להפעיל את שיקול דעתו בכל הנוגע לקיומה על פי ההנחיות והמקורות הבאים.

הנחות יסוד אומר החכם מכל אדם: "דרכיה דרכי נעם וכל נתיבותיה שלום".⁹ הכוזרי כותב שהתורה אינה נותנת הוראות שיש בהן משום סתירה לשכל הישר.¹⁰ פוסק הרמב"ם: "... אין משפטי התורה נקמה בעולם אלא רחמים וחסד ושלוש בעולם".¹¹ כותב המשך חכמה: "... שכוונת התורה התאחדות האומה בכללה".¹² ועוד כיו"ב.¹³

¹ ראה חידושי הרשב"א בבא בתרא יב ב; תפארת ישראל למהר"ל כ; שו"ת משפט כהן קמג ג.

² על שאר המשמעויות ראה סעיפים מב מג מה.

³ ראה ראב"ע בפירושו הארוך שמות יב ב; פירוש הרמב"ן על התורה ויקרא יא מ; כד הקמח, יראה.

⁴ ראה תורת חובת הלבבות, שער עבודת האלקים ג.

⁵ ראה שו"ת משפטי עוזיאל חו"מ א; שו"ת שרידי אש א קכא; שו"ת אגרות משה אבה"ע ד סא.

⁶ ראה משנה ברורה סימן רמו ביאור הלכה ד"ה רק שיפרסם; שו"ת שרידי אש א קסב.

⁷ ראה שו"ת תשובה מאהבה ב או"ח סימן רפה, דף מג א; שו"ת משיב דבר ב מד. וראה סעיף עב.

⁸ ראה סעיף לט הערות 8 9.

⁹ משלי ג יז. וראה סעיפים צ - צא.

¹⁰ כוזרי ג מז. וראה שמונה קבצים א רעח: "לעולם אין רשות לתיבה האמורה או הנכתבת, להיות סותרת בפני השכל הישר. וזהו כלל גדול בתורה...". וראה סעיף נו הערה 18; סעיף רכד הערה 20.

ראה בבלי יבמות כ א וכן בבלי קידושין טו ב, שהסברא קובעת כיצד לדרוש את הפסוקים. וראה בבלי יומא

כד א: "מר סבר צריכא קרא לרבווי ומר סבר לא צריכא קראי לרבווי". וראה בבלי ראש השנה ו א: "וצדקה

מחייב עלה לאלתר" ומכח הסברה "דהא קיימא עניי" מחלק רבא בין גדרי בל תאחר בענין צדקה ובין גדרי

אותו לאו בענין קרבנות למרות שהם מופיעים ביחד אותו פסוק. וראה רש"י בבלי חולין קכז א ד"ה מה לי:

"... אין נוח לדרוש המקראות במדה זו אלא לומר דבר המקובל"; תוס' בבלי שבת צו ב ד"ה בהכנסה; תוס'

בבלי יומא עד א ד"ה כיון; תוס' בבלי ב"ק מה א ד"ה אלא; תוס' בבלי חולין ה א ד"ה כדי. וראה א"ת ערך

אסור דאורייתא, שמה שלומדים מסברה עשוי להיות כדן תורה. וראה שו"ת שרידי אש ג לא: "אגב אורחא

אנו למדים מכאן דרכם של חז"ל במידת הגז"ש שהיא באה לדון על יסוד מלות שוות וללמוד את הסתום מן

המפורש רק במקום שהן דומות זל"ז בענין או בהגיון או בסדר המאורע או בצורתן".

¹¹ רמב"ם שבת ב ג. וראה ספר החינוך רמא. וראה תפארת ישראל למהר"ל ו: "וכן התורה שנתן השי"ת על ידי

משה, הכל במדת הדין וביושר... אמנם אין הכונה פה חס ושלוש שאין עם דברי התורה הטוב והנועם כי כל

דרכי דרכי נעם וכל נתיבותיה שלום...". וראה מדבר קדמות מערכת ט א; ביאור הלכה סימן שכט ד ד"ה

אלא לפי שעה. חסד התורה בא לידי בטוי גם ביחס לעבריינים, ראה סעיף רצט. פשיטא לה לגמרא שרחמנא

חס אפילו על בעלי חיים. הערת הרב נבנצל: "מפורש בסוף יונה". וראה בבלי סנהדרין נה א.

¹² משך חכמה שמות יב כא.

¹³ ראה סעיף מא.

"טעמא דקרא" נחלקו תנאים ובעקבותיהם נחלקו הפוסקים בשאלה האם ניתן להסיק הלכה למעשה מטעמא דקרא,¹⁴ אך קיימים מקרים שבהם לכל הדעות ניתן להסיק מסקנות מטעמא דקרא.¹⁵

לדוגמא, המרדכי מחדש, שבמקום שיש בתורה דבר תמוה הכל מודים שיש לדרוש טעמא דקרא.¹⁶

הרב שמואל בן אלקנה אשכנזי מאלטונה מחדש, שיש מקום לומר שאין דורשים טעמא דקרא רק אם הטעם סותר את פשוטו של מקרא, אבל אם הטעם מחזק את הפשט הכל מודים שיש לדרוש טעמא דקרא.¹⁷ הראי"ה קוק כותב: "ובמקום שהטעם גלוי לכולי עלמא דרשינן טעמא דקרא".¹⁸

כותב הראי"ה קוק: "שבדבר שהוא אינו מפורש מן התורה דרשינן טעמא דקרא".¹⁹

הכל מודים שטעמא דקרא מבטא השקפה כללית ודרך מוסרית.²⁰ כותב המסילת ישרים: "מי שאוהב את בוראו גם כן אהבה נאמנה... תהיינה לו המצות אשר ציווים גלוי ומפורסם לגלוי

¹⁴ ראה א"ת ערך טעמא דקרא. וראה שם ציון 33 שלדעת הרמב"ם דורשים טעמא דקרא. זו גם דעת הבי"י יו"ד קפא וראה ט"ז ס"ק א שם. וראה ספר המצוות לרמב"ם עשין לד, שבתורה מפורש שלויים נושאים את הארון, והרמב"ם סובר שלדורות החובה מוטלת על הכהנים ומכאן שלדעתו דורשים טעמא דקרא. וראה ספר החינוך מצוה שעט. הערת הרב נבנצל: "הרמב"ם יש מקומות שפסק כר"ש ויש מקומות שפסק דלא כוותי, וני דסבר דהיא מחלוקת נפרדת בכל מקום מהו טעמא דקרא".

¹⁵ כיו"ב קיימים שני סוגי אומדנא, שני סוגי אמתלא, שני סוגי דברים שבלב, שני סוגי טביעות עין וכד'.

¹⁶ מרדכי בבלי בבא קמא, סוף פרק הגוזל קמא, קלח.

¹⁷ ראה שו"ת מקום שמואל סימן לב (הספר נדפס לראשונה בשנת תצ"ח, וראה שם הגדולים מערכת ספרים מקום שמואל). על פי שיטתו מבאר המחבר, שהרמב"ם פוסק הלכות מלוה ולוה ג א על פי טעמא דקרא, שאין הבדל בין משכון שלא בשעת ההלוואה ובין משכון בשעת ההלוואה. וראה סעיף סא בדיון על פשטות החוק.

¹⁸ לאורו, אורות הרמב"ם על הלכות עבודה זרה ג ט. וראה תוס' בבלי בבא מציעא ז א ד"ה אמר להו ותוספות הרא"ש שם. וראה גליוני הש"ס יבמות כט א בשם שו"ת הרא"ש י ג, שאפילו מי שאינו דורש טעמא דקרא מודה שכל הנודרת על דעת בעלה היא נודרת ולפיכך הבעל מיפר נדרי אשתו. על שני סוגי טעמא דקרא עומד בקיצור גם המהרש"א פסחים קיט א. וראה גם גליוני הש"ס ב"ב קנד א, שהמקור לאיסור ניוול המת הוא ממצות קבורה: "ואפילו למ"ד דלא דרשינן טעמא דקרא מ"מ כל שהטעם קרוב כזה לכולי עלמא דרשינן". וראה חידושי בית ישי, מהדורת תשס"ה, סימן עה הערה ג: "אבל ללמוד מן הפסוק בנין אב לכל מקום שפיר דמי וכגון ההיא דילפינן מעגלה ערופה דאזלינן בתר קרוב וכו'". וראה שם דוגמאות נוספות. וראה שו"ת חתם סופר אבהע"ז א יז: "אין לסמוך על טעמי דקרא, כי נעו מעגלותי לא תדע, דאפי' מאן דדריש טעמי דקרא, היינו טעם המקובל לחז"ל אבל טעם שהמציאו חכמים אחר התלמוד אין לבני עליו", אך נראה שדבריו אמורים רק אם יש מקום להבין את הטעם באופנים שונים, ולא במקום שהטעם גלוי וברור.

¹⁹ שו"ת דעת כהן קס בשם שו"ת מהרי"א עניזל.

²⁰ ראה העמק דבר דברים ח ו ד"ה ללכת בדרכיו: "... כמו שהסביר ברמב"ם בשלהי כמה הלכות למוד דבר מוסר מגופי הלכות שאין נוהגים עתה". וראה א"ת ערך אין למדים מקדם מתן תורה. וראה א"ת ערך טעמא דקרא; מפני הרב עמי' נו. וראה קובץ שיעורים קידושין קמא, שגם לפני שניתנה תורה היה מקום לקיים המצוות משום הטעם שבהן.

דעת לבד, לדעת שאל הענין ההוא נוטה רצונו וחפצו יתברך שמו.²¹ ניתן להביא לדבריו כמה דוגמאות. מפרשת נזיר בתורה לומדים חכמים שאסור לאדם לצער את עצמו,²² ושראוי להתרחק משתית יין.²³ מעונשו החמור של בן סורר ומורה לומד ספר חסידים שאסור לאב להחניף לבנו.²⁴ מהמצוה לכתוב ספר תורה לומד ספר החינוך שראוי לכתוב ספרי קודש.²⁵

דקדוק בלשון²⁶ כותב ר' אלחנן וסרמן: "בדבר שהוא יותר חשוב לפני המקום בו האריכו הכתובים יותר".²⁷

²¹ מסילת ישירים פרק יח. וראה מסילת ישירים יא: "אעפ"י שעיקר האיסור אינו אלא שתיית יין, הנה אסרה לו תורה כל מה שיש לו שייכות עם היין. והיה זה לימוד שלימדה תורה לחכמים איך יעשו הם הסייג לתורה במשמרת שנמסר בידם לעשות למשמרתה...".

²² ראה רמב"ם דעות ג א.

²³ ראה פירוש הרמב"ן על התורה ויקרא יט ב.

²⁴ ראה ספר חסידים (ויס). תתתת. וראה העמק דבר דברים כא כא.

²⁵ ראה ספר החינוך תריג. וראה שו"ע יו"ד ער ב: "מצות עשה על כל איש מישראל לכתוב לו ספר תורה... והאידנא, מצוה לכתוב חומשי תורה ומשנה וגמרא ופירושיהן...". וראה ערוך השלחן חו"מ קסג א: "כופין בני העיר זא"ז... ולקנות ס"ת נביאים וכתובים... ובזמנינו... וכופין לקנות ספרי דפוס המוכרחים כמו תנ"ך עם פירש"י ומשניות ושו"ס וטורים ורמב"ם וארבע ש"ע כדי שמי שירצה ללמוד יהיה לו במה שילמוד". המצאת הדפוס ותפוצת הספרים הביאו לפסקים רבים על פי טעמא דקרא. וראה לח"מ רמב"ם תלמוד תורה ה ד: "... דמאי דאמרו בגמרא עד ארבעין שנים אין הקפידה בזמן אלא בחכמה... אבל עתה שהתורה בכתב ואנו לומדים מפי ספרים ודאי לא בעינן כולי האי... וכעין זה שמעת'... שבזמן הזה ליכא מורה הלכה בפני רבו, מפני שאנו לומדין מפי ספרים...". וראה שו"ת הרדב"ז ה שני אלפים קמו. וראה שיירי כנה"ג יו"ד רמה טור ס"ק א: "תנן במסכת חגיגה פ"ב אין דורשין בעריות בגי' וכתוב בחדושי אגודה... דה"מ בימי האמוראים והתנאים שהיו לומדין בעל פה אבל אנו הלומדים דבר הכתוב אין לחוש לכל זה". וראה שו"ת חוות יאיר קכד. וראה שו"ת שבות יעקב ב סד: "... וכבר אמרו חז"ל אסור לתלמיד להורות במקום רבו... ומכ"ש שרבינו הן הן הספרים... ראוי לכל מי שהגיעו להוראה שלא יורה שום הוראה בלתי עיון תחלה בספר". בענין יצוא ספרי קדש מארץ ישראל לחו"ל ראה שו"ת חיים שאל ב לח צה: "מסתברא, דהא דירושלמי לא איתמר אלא בזמנם, דלא שכיחי ספרים והמה בכתובים מה יקרו. אבל עתה, דמצויים הרבה ספרים לרוב בזול על ידי הדפוס, לית לן ביה". וראה שו"ת שבט הלוי יו"ד קלו; שו"ת יביע אומר ח חו"מ ד. וראה שו"ע הרב אורח חיים תכט ג: "ובדורות הללו שאין החכם שונה לתלמידיו הלכה (לפי שהכל כתוב בספר) מצוה על כל אחד ואחד שילמוד הלכות הרגל קודם הרגל...". וראה מילואים לספר נפש החיים בשם ר' חיים מוולאזין, עץ החיים סימן כג, שבזמן הזה לא נאמר שהשוכח דבר אחד ממשנתו וכו' (וראה שלחן ערוך הרב יו"ד הלכות תלמוד תורה ב ד וכן הגדה של פסח מבית הלוי עמי' רנא בשם הגרי"י, שדברי המשנה מוסבים רק על מעבירי המסורת עד לחתימת התלמוד). וראה אורות אילים, הערות למסכת ברכות, שחוכך לומר שדברי הגמרא "חרב על הבדים ונאלו וכו' " נאמרו בזמן שלא היו להם ספרים, וכ"כ מדעתו שו"ת תשובות והנהגות א תקמב. וראה ערוך השלחן או"ח תעג כ; ערוך השלחן יו"ד רמה יג; שם רמב כא; שם חו"מ רצג לד. וראה קריינא דאגרתא א ט: "... כי באמת סדר הלימוד השתנה בדורינו הרבה מכפי שהי' בימי חז"ל כי בימי חז"ל היו לומדים בעל פה... והעיקר של ת"ח הי' בקיאות... ובזמנינו מאחר שהותרה לכתוב הגמרא... נתמעט ענין החזרה ונתרבה ענין העיון". וראה שו"ת יביע אומר ז חו"מ א ח דיון בחידושו של הרב שלמה קלוגר שלאחר המצאת הדפוס עוקר הרים קודם לסיני. החקרי לב יו"ד ג סימן ק הקדימו בחידושו זה.

²⁶ ראה העמק דבר ויקרא יט כז. וראה ערוך השלחן או"ח תעה יח. וראה, מש"כ הראי"ה קוק בענין בשר תאווה בחזון הצמחונות והשלום, אפיקים בנגב ד. וראה מבוא של הרב קופרמן למהדורת משך חכמה שהו"ל.

²⁷ קובץ שיעורים ב דברי סופרים א כ. לדוגמא, ראה אור שמח קריאת שמע א ג: "... והנה באשר אנו רואין שהבורא יתברך הגיד בתורתו שלתכלית זה יצאו בחפזון, ומפני זה צוה בפסח ובשאר מצות למען תזכר כל ימי חיך, תקנו אבותינו לזכור בפה מלא יציאת מצרים בכל יום... וזהו השלמת רצון הבורא יתברך".

תנ"ך רב סעדיה גאון כותב: "שכל ספרי הנביאים וספרי החכמים מכל העמים עם כל רבויים הרי הם כוללים שלשה יסודות, הראשון במעלה צווי ואזהרה והם ענין אחד, והשני גמול ועונש והם פרים, והשלישי סיפור מי שעשה טוב בארץ והצליח ומי שהשחית בה ואבד".²⁸ כותב הרב וולדינברג: "וידוע, שכל מה שנקבע בכתבי הקודש, אפילו בתורת סיפור, לא נכתב ח"ו לשם סיפור בלבד, אלא לשם נבואה ולימוד לדורות, ועל זה אנו אומרים ותורתך ודברך ישים על לבו. לא תורתך בלבד אלא גם דברך".²⁹

תקנות חכמים כותב רש"י: "כשאתה דורש בכבוד מלכים או בכבוד חכמים שעשו סיגים לתורה ובגזרות שגזרו בהם יש לך לחקור ולדרוש ולשאול טעם לדבר".³⁰

מדרשי אגדה כותב רבינו אברהם בן הרמב"ם: "ולא נכתבו המעשיות המרובות הכוללות מקצת דינים בתלמוד חנינם... אלא כדי שישגל החכם, בשמעו אותם הרבה פעמים, כח של שיקול דעת ודרך טובה בהוראה למעשה".³¹ כותב הרב ישראלי: "מצינו במדרש שרבינו הקדוש, כשהיה צריך לבא במגע עם המלכות היה לומד בפרשת וישלח את התנהגות יעקב אבינו בפגישתו עם עשו. מדי פעם היה לומד הפרשה מחדש! כלומר, היה מחפש את התשובה לשאלה שעמדה על הפרק, כל פעם היתה זאת ודאי שאלה אחרת, והוא היה משתדל למצא את הרמז לסיטואציה החדשה בפרשה עתיקת היומין".³²

באופן מיוחד מצווים הפרנסים לנהוג על פי מדת התורה

מלך פסוקים מפורשים בנביא: "ויקרבו ידי דוד למות ויצו את שלמה בנו לאמר... ושמרת את משמרת ה' אלוקיך ללכת בדרכיו לשמר חקתיו מצותיו ומשפטיו ועדותיו ככתוב בתורת משה למען תשכיל את כל אשר תעשה", ומבאר המצודת דוד: "רצה להמר כשתשמור כל המצות תשכיל עוד מהם את כל אשר תעשה מהדברים אשר לא נאמרו בתורה כי מהם חכמה תקח לעבוד את ה'".³³

²⁸ הנבחר באמונות ובדעות ג. ו. ראה רמב"ם דעות ו ח: "... ומחרפים אותו בפניו... עד שיחזור למוטב כמו שעשו כל הנביאים בישראל". וראה כלבו ע על טעם המנהג לומר 'מפטיר יונה' במנחה של יום הכפורים: "ועוד לעורר התשובה כמו שעשו אנשי נינוה".

²⁹ שו"ת ציץ אליעזר ז מח יב. וראה בבלי מנחות עו ב: "אמר רבי אלעזר: התורה חסה על ממונן של ישראל. היכא רמיזא? דכתב 'והשקית את העדה ואת בעירם' ". וראה שו"ת הרמ"א קח: "דאי אפשר לדון בדבר בלי שמיעת טענת הנתבע, כי התורה אמרה: 'שמוע בין אחיכם'... זה דבר פשוט נוכל ללמדו מדרכי ה' לשאול 'מי הגיד לך כי ערום אתה'. וכן לקין אמר לו: 'אי הבל אחיך' כדי לשמוע טענותיו, קל וחומר להדיוט". וראה ביאור על התורה לרבי עובדיה ספורנו, כוונות התורה עמי שעד. על הספור בתורה ראה זהר במדבר קנב א; מו"נ ג; ספר העיקרים ג כה. אפשר ללמוד מכך שהתורה מצטטת דברי רשעים גם הנהגות טובות. ראה ט"ז שו"ע יו"ד רח ס"ק א: "... שאני התם דאלים לר"ת הך סברא דאין אדם משיא הקטנה לפני הגדולה כיון דקרא כתיב לא יעשה כן במקומנו וגו'...".

³⁰ רש"י משלי כה א.

³¹ שו"ת רבינו אברהם בן הרמב"ם צו.

³² הרבנות והמדינה עמי 209.

³³ מצודת דוד מלכים א ב ג.

בית הדין הגדול בכמה מקומות אומרת הגמרא: "כל דתקון כעין דאורייתא תקון".³⁴ **פרנסים** פוסק תרומת הדשן: "אכן נראה, אע"ג דאייתנין לעיל דבענייני מסים המנהג מבטל הלכה, מ"מ ראוי ונכון לדקדק היטב אם נוכל להשוות כל המנהגים לדין תורה, אף אם לא לגמרי, מכל מקום עדיף טפי שנמצאו סעד וסמך מדברי חכמים, ולאוקמינהו בטעם וסברה".³⁵

בכל מקרה של ספק לגבי תקנת חכמים יש לפרשה ולבצע על פי מדת התורה. כותב החזו"א: "שמה שגזרו הראשונים ז"ל גזרו על שרש הדבר המביא להרחבת המצוה ומשמרתה ומסרוה לחכמים הבאים לשפוט ביתר הפרטים כפי הוראת העיון וכמשא ומתן של דין התורה, ומה שנראה לחכם שראוי להבינו בכלל גזירתם זהו באמת בקשת הגוזרים ומבוקש גזירתם, שגזירת חכמים נכנס בגופי התורה להורות את התולדות על פי מדת התורה ובינתה".³⁶

הוא הדין בכל ספק לגבי תקנות העיר. פוסק המהרשד"ם בענין מסי העיר: "אבל אם יפול ספק במנהג שהוא שאי אפשר להתברר אז יש לנו לצאת ולחפש במה שהשרישוהו קדמונינו חכמי התלמוד והגאונים והפוסקי' הבאים אחריהם".³⁷ כותב הפחד יצחק: "דכל ההסכמות וכל התקנות צריכות שתהיינה מפורשות באר היטב ואם לאו צריכין אנו לקרב הדברים לדין תורה ככל האפשר".³⁸

אין התר לסטות ממצוות מפורשות או מהוראת נביא בטענה שהסטיה היא לשם הליכה במדת התורה.

לעיתים קשה לקבוע מה היא מדת התורה.³⁹ לעיתים רק חסיד נדרש לפעול במדת התורה.⁴⁰ לגבי מצבים מסוימיים אומרת הגמרא: "הפטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט".⁴¹ מורה הוראה הוא זה המכריע בכל מקרה של ספק.⁴²

³⁴ בבלי פסחים ל ב ובמקבילות. וראה בעקבי הצאן סימן יד, שבכל תקנת חכמים יש לחפש סברא דאורייתא.
³⁵ שו"ת תרומת הדשן שמב. וראה אבות דרבי נתן א ה: "ועשו סייג לתורה, ועשה סייג לדברך כדרך שעשה הקב"ה... תורה עשתה סייג לדבריה, ואף נביאים וחכמים כולם עשו סייג לדבריהם".

³⁶ חזו"א יו"ד קנ"א.

³⁷ שו"ת מהרשד"ם חו"מ תד.

³⁸ פחד יצחק אות מס ערך מסים בסופו בתשובה לשאלה.

³⁹ ראה מפניי הרב עמ' קסג: "שקיימת אפשרות שאחד ידע את כל הש"ס כלו בעל פה ועדיין יהיה בבחינת עם הארץ, היות שחסרים אצלו ההרגשות וההשקפות של חכמי התלמוד".

⁴⁰ ראה, לדוגמא, חזון הצמחונות והשלום ג ובכל הקונטרס שם בענין היחס לבעלי חיים.

⁴¹ ראה דרשות הר"ן הדרוש השביעי דיון בשאלה אם ראוי לכל אדם לקיים את מצוות הכהונה ואם ראוי למי שדר בחו"ל לקיים מצוות התלויות בארץ וכיו"ב. בענין תרו"מ בחו"ל ראה איכ"ר א נד ד"ה קראתי למאהבי המה רימוני, וראה רש"י איכה א ז, שהיו ששמרו על שמיטה בגולה. וראה ברכי יוסף יו"ד שלג ס"ק א. וראה שו"ת תורה לשמה שכא, אם ראוי ללמוד מכהן גדול ולא לשאת שתי נשים. וראה בית הבחירה בבא קמא פז א: "במדרשות אמרו כל הפטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט ודבר זה אינו אלא בדבר שכל כיוצא בזה העושה פטור ממנו ואינו דבר שיצא ממנו שכל או מוסר או סלסול או הכנעת לב וכיוצא בזה ועושה ממנה על עצמו מצוה". בענין פטור מן הדבר ועושהו ראה אנציקלופדיה הלכתית רפואית ב עמ' 162 – 164; אנציקלופדיה תלמודית ערך כל הפטור מן הדבר ועושהו.

⁴² נראה לומר שרק מי שהיצר הטוב שופטו ידע לפרש נכון מה היא מדת התורה, ראה סעיף מ הערה 23.

להבטיח הליכה במדת התורה יש למנות חכמים היודעים את התורה.

גם כיום מצוה לנהוג על פי מדת התורה. כותב הרש"ז אויערבך: "אומר לך שיטתי בכללות ענין בישולי עכו"ם בזמננו. הנה בדורותינו נתרבו נשואי התערובת ר"ל... אכן כבר גילו לנו חכמינו ז"ל... שהגורם לנשואין עם גויים ר"ל הוא אכילת פיתם ויינם... והנה, תחת שישמרו בכל עוז על גזירות חז"ל הללו הורגלו בדורותינו לחתור ולחפש אחר כל מיני קולות בזה, אשר הם ודאי נגד רצון חז"ל...".⁴³ כותב פרופ' הרב שטינברג: "גם לשיטת הסוברים שאין איסור תורה בהחדרת זרע זר לאשת איש אוסרים הם מעשה זה מטעמים שונים... זהו מעשה תועבה ומעשר מכוער וגורם לחילול משפחתי גדול והוא מתועבות כנען ומצרים ואסור מצד רגש הדת והיהדות".⁴⁴

כותב הדרך מצוותיך: "והנה טעמי תורה יתגלו לעתיד לבא על ידי המשיח. אכן לו בעצמו יתגלה הרבה יותר לאין קץ בתכלית ממה שיוכל הוא לגלות לעם".⁴⁵ כותב הראי"ה קוק: "אז יגלה אור טעמי תורה, מה שאנו לא נוכל לשער גם קצה קצם".⁴⁶

*

פרופ' פולר כותב שכאשר מתעורר ספק כיצד להסביר חוק מסוים יש צורך לבחון את מקומו של החוק במסגרת הכללית, ולפרשו ברוח התחיקה הכללית.⁴⁷ במדינות רבות קיימת הוראה חוקתית שלפיה פירוש החוקה, ביצוע החוקים למעשה ואכיפתם יהיו בהתאם לעקרונות החוקה,⁴⁸ לעקרונות מסוימים הנקובים בחוקה,⁴⁹ או בהתאם לעקרונות המדינות החופשיות ולעקרונות הדמוקרטים של האו"ם.⁵⁰

⁴³ הליכות שלמה ב מועדים פרק שלישי ארחות הלכה 11.

⁴⁴ אנציקלופדיה הלכתית רפואית ערך הזרעה מלאכותית עמ' 154. וראה נשמת אברהם ד אבהע"ז יב ס"ק ב. שם אבהע"ז כג ס"ק א; הרב ז. נ. גולדברג, "על תרומת ביצית, פונדקאות, הקפאת זרעו של רווק ונטילת זרע מן המת", אסיא סה - סו אלול תשנ"ט עמ' 47. וראה שו"ת אגרות משה יו"ד ג פ.

⁴⁵ דרך מצוותיך מצות מנוי מלך דף קי ב.

⁴⁶ עין איה שבת א פרק שני טו.

⁴⁷ The Morality of Law עמ' 132.

⁴⁸ ראה ICL חוקת ארגנטינה I 28. וראה שם חוקת ספרד 117 (5), שבית משפט צבאי צריך לפעול בשעת חירום בהתאם לעקרונות החוקה. ראה ICL חוקת פורטוגל 19 (4).

⁴⁹ ראה ICL חוקת קרואטיה סעיף 3. וראה חוק יסוד כבוד האדם וחירותו תשנ"ב (תיקון מספר 1) סעיף 1, וכן חוק יסוד חופש העיסוק התשנ"ד 1: "זכויות היסוד של האדם מישראל... יכובדו ברוח העקרונות שבהכרזה על הקמת מדינת ישראל".

⁵⁰ ראה ICL חוקת קרואטיה בהקדמה.

מה. דבר ה'

המשמעות הרביעית של ההוראה לעשות את הטוב בעיני שמים¹ היא שיש להקשיב לדבר ה', והיא באה לידי בטוי בהסקת מסקנות ממאורעות המתרחשים בחיי הפרט ובחיי הכלל.

פסוק מפורש בספר תהילים: "ברכו ה' מלאכיו גברי כח עשי דברו לשמוע בקול דברו",² ומבאר הנצי"ב: "לשמוע בקול דברו' להבין ולהשכיל מקול הנהגתו יתברך שמו".³ כותב אם הבנים שמחה: "בעת שהשי"ת רוצה לגלות דעתו בעולם הוא מגלה דעתו על ידי מעשים שנעשים בעולם, וזהו אמירתו וגילוי דעתו שנדע שרצונו בכך".⁴ כותב הנהגות שלום: "... שולח הקב"ה ליהודי רמזים נסתרים על ידי כל המאורעות העוברים עליו שהם דבר ה' אליו איך להתנהג".⁵

בכמה מקרים מורים מקצת מן הפוסקים מה ניתן ללמד מדבר ה'.⁶ בשאר המקרים מצוה זו אינה מוגדרת,⁷ ועל כל אחד להפעיל את שיקול דעתו בכל הנוגע לקיומה על פי ההנחיות הבאות.⁸

הצלחה כאשר אדם מצליח הרי זה אות משמים שמעשיו רצויים.⁹ אומרת הגמרא במסכת ראש השנה: "... כי חזי אינש דמצלח זרע אפלא ליקדים וליזרע חרפא דעד דמטי למדייניה קדים סליק".¹⁰ אומרת הגמרא במסכת תענית: "... גדול יום הגשמים, שאפילו ישועה פרה ורבה בו, שנאמר: 'תפתח ארץ ויפרו ישע'.¹¹ אומרת הגמרא במסכת פסחים: "הוי משתדל עם אדם שהשעה משחקת לו... למעבד שותפות בהדיה".¹²

כאשר אדם ניחן בכשרונות מיוחדים הרי זה אות משמים שראוי לו לטפחם.¹³ הוא הדין אם יש לו הזדמנות חד פעמית להצליח בתחום מסוים.¹⁴

אומרת הגמרא במסכת ברכות: "אמר רבי יצחק: אם ראית רשע שהשעה משחקת לו אל תתגרה בו".¹⁵ ואומרת במסכת סוטה: "דרש ר' יהודה בר מערבא ואיתימא ר' שמעון בן פזי:

¹ על שאר המשמעויות ראה סעיפים מב מג מד.

² תהילים קג כ.

³ מרומי שדה על קידושין מ א. וראה העמק דבר בראשית כד נא: "מה שהורה בהשגחה פרטית הוא דבר ה'".

⁴ אם הבנים שמחה עמי ריט. וראה צדקת הצדיק כג: "בכל מעשה השי"ת יש סימן ניכר למטה".

⁵ נתיבות שלום, ויקרא עמי יד.

⁶ ראה שו"ע או"ח תרסד א בהגה; טור אורח חיים תקפג; ט"ז תקפה ס"ק ז.

⁷ ראה סעיף לט הערות 8 9.

⁸ ראה אורות התשובה י ה: "... דבר ה' הבא לו מכל מוצאיו, מן התורה, מן האמונה, וגם ממנהג אבות, מהסכמת הבריות ומישרו הפנימי...".

⁹ ראה בבלי חולין צה ב. וראה שם שלדעת ר' אליעזר יש יותר משקל למה שקרה שלש פעמים. וראה שו"ע יו"ד קעט ד: "בית אשה ותינוק אף על פי שאין ניחוש יש סימן". וראה כף החיים למהר"ח פאלאג'י כד א: "אם מוצא הצלחה באומנות אשר בידו לא יניחנו כדי לעסוק באומנות אחרת בחושבו דירויח יותר...".

¹⁰ בבלי ראש השנה טז א. הערת הרב נבנצל: "זה רק מוכיח שעל השנה נגזר שהגדולים יצליחו, ע' ברכות י"ח".

¹¹ בבלי תענית ז ב. וראה מיוחס לרש"י שם ד"ה ישועה פרה ורבה בו.

¹² בבלי פסחים קיב א.

¹³ ראה סעיף ריג הערה 24; סעיף רכו הערה 15.

¹⁴ ראה סעיף רכו הערה 14.

¹⁵ בבלי ברכות ז ב. וראה מג"א שו"ע או"ח סוף סימן קנז.

מותר להחניף לרשעים בעולם הזה", ומבאר המהר"ל: "... ולפיכך מותר להחניף לרשעים בעולם הזה גם כן שהרי הקב"ה מחניף להם".¹⁶

אומרת הגמרא במסכת עבודה זרה: "אמר לו חנינא אחי, אי אתה יודע שאומה זו מן השמים המליכה... ואני שמעתי עליך שאתה יושב ועוסק בתורה ומקהיל קהלות ברבים וספר מונח לך בחיך".¹⁷ אומרת הגמרא במסכת שבת: "פתח רבי יהודה ואמר: כמה נאים מעשיהן של אומה זו", ומבאר הראי"ה קוק: "... זה הוא דרכו הנכון להתפשר עם החיים שבפועל ובמציאות ולקחת מהם את החלק היותר נבחר וטוב. וכיון שבשעת הגלות, מן השמים המליכה לאומה זו ונתנו את ישראל בידה, היתה גם כן עצת ה' שימצא סיוע מעשי מהאומה המושלת, אותו האדם הנעלה הראוי להיות העמוד המעשי לדיני תורה, לקבוע הלכה כמותו נגד חבריו".¹⁸

כשלו הגמרא במסכת עירובין אומרת: "כל הדוחק את השעה שעה דוחקת", ומפרש רש"י: "שמתיגע להעשיר ולהתגדל ורואה שאינו מצליח ואף על פי כן חוזר והולך למרחקים ומכניס עצמו לגבוהות".¹⁹ במסכת בבא מציעא אומרת הגמרא: "שלושה צועקים ואינם נענין... דביש ליה בהא מתא ולא אזיל למתא אחריתא".²⁰

צרה פוסק הרמב"ם: "כשם שהציבור מתענין על צרתן כך היחיד מתענה על צרתו".²¹ כותב המאירי: "וכשתארע לו איזו צרה יפשפש במעשיו אפילו קלה שבצרות ויתעורר מתוכה לתשובה".²²

גורל פוסק החוות יאיר: "קרוב הדבר שאם הגורל כהוגן ידבק בו השגחה עליונה".²³

פסוק לי פסוק אומר המדרש: "כיון שהגיע מרדכי אצל התינוקות שאל לאחד מהם פסוק לי פסוקיך א"ל 'אל תירא מפחד פתאום ומשואת רשעים כי תבוא', פתח השני ואמר אני קריתי היום ובוזה הפסוק עמדתי מבית הספר יעוצו עצה ותופר דברו ולא יקום כי עמנו אל, פתח השלישי ואמר 'ועד זקנה אני הוא ועד שיבה אני אסבול אני עשיתי ואני אשא ואני אסבול ואמלטי', כיון ששמע מרדכי כך שחק והיה שמח שמחה גדולה".²⁴

מוצא שפתיים כותב הנצי"ב: "שיש לאדם לשים לב על מוצא שפתיו שלא ברצונו ודעתו, ולחשוב כי מן השמים יצא כן מפיו".²⁵

¹⁶ חידושי אגדות למהר"ל על בבלי סוטה מא ב. כיו"ב ראה שו"ת האלף לך שלמה או"ח פג.

¹⁷ בבלי עבודה זרה יח א. לא ברור מהגמרא מי צדק, וראה הערה 38.

¹⁸ עין איה שבת א פרק שני רסג, על שבת לג ב.

¹⁹ רש"י בבלי עירובין יג ב.

²⁰ בבלי בבא מציעא עה ב.

²¹ רמב"ם תעניות א ט.

²² בית הבחירה ברכות נה א.

²³ שו"ת חוות יאיר סא. וראה א"ת ערך גורל.

²⁴ אסתר רבה ז יג. וראה בבלי חגיגה טו א. שמעתי מפי מו"ר הרב צבי יהודה הכהן קוק, שמקרה הוא התגלות הקב"ה אינקוגניטו (incognito).

²⁵ העמק דבר בראשית לו כ. וראה כס"מ עבודה זרה יא ה בענין פסוק לי פסוקך.

התגלות בלב כותב החתם סופר: "שלפעמים יבוא בלב אדם דבר תימה ופלא יספר הן בלימוד הן בענין התבוננות הלב בשאר ידיעות וכדומה לו... ובודאי לא בא לידו דבר קושיא זו אלא לחשוב עוד ולהתבונן ולחקור בשכלו עוד עד שיגיע לדעת ענין הדבר על נכון ולהשיג ענין יותר גדול ועמוק בזה שלא השיג מעולם עד עכשיו, דודאי אם לא שיהי' חפץ הבורא להשיג ענין הדבר על בורי' לא הי' עולה בדעתו הספק והצ"ע והתמי' של קושיא זו בלבו... דמדנפל לו תמיה בלבו על איזה דבר על כרחך חפץ הבורא שישגי על ידי זה דבר חדש ולעלות למדרגה גבוה ממה שהי' מקדם. ומצינו שנענש אדם על זה אם הוא מסלק דעתו ואינו חושב לידע תירוץ על הפליאה שנפלה ממנו".²⁶

באופן מיוחד מצווים הפרנסים להקשיב לדבר ה'

כותב הרלב"ג: "שראו לאדם שינהג זריזות בפעולותיו בעת המצאו נעזר בהם מהש"י...".²⁷ בענין אחד חייבים פרנסים לפעול באופן מוגדר על פי דבר ה'. הרמב"ם פוסק: "בכל יום תענית שגזרין על הצבור מפני הצרות, בית דין והזקנים יושבים בבית הכנסת ובודקים על מעשי אנשי העיר... ומסירין המכשולות של עבירות ומוזהרין ודורשין וחוקרין על בעלי חמס ועבירות ומפרישין אותן, ועל בעלי זרוע ומשפילין אותן וכיוצא בדברים אלו".²⁸ הכתוב מעיד על שופטים ומלכים שפעלו על פי דבר ה'. פסוק מפורש בספר שופטים: "ויהי כשמע גדעון את מספר החלום ואת שברו וישתחו וישב אל מחנה ישראל ויאמר קומו כי נתן ה' בידכם את מחנה מדין".²⁹ פסוק מפורש בספר שמואל: ויענו אנשי המצבה את יונתן ואת נשא כליו ויאמרו עלו אלינו ונודיעה אתכם דבר ויאמר יונתן אל נשא כליו עלה אחרי כי נתנם ה' ביד ישראל".³⁰ פסוק מפורש בספר שמואל: "וידע דוד כי הכינו ה' למלך על ישראל וכי נשא ממלכתו בעבור עמו ישראל", ומבאר רש"י: "בראותו כל מעשיו מצליחין ומלכי הע"ג שולחין לו מנחה".³¹

חז"ל פעלו על פי דבר ה'. כותב הבן איש חי: "דמה שכתבו לתלמי הוראת שעה היתה משום מורא מלכות... כיון דראו שבכתיבה זו נעשה להם נסים, שכל שבעים זקנים כוונו לדעת אחת... לכך התיירו יונית לדורות, לעשות בזה זכר לנסים שעשה להם הקב"ה בכתיבת ס"ת יונית".³²

²⁶ תורת משה שופטים ד"ה וקמת.

²⁷ רלב"ג שמואל ב א כז התועלת החמישית. וראה רלב"ג יהושע יא כג התועלת הששית.

²⁸ רמב"ם תעניות א יז. וראה העמק דבר דברים יג ב - ה: "... בעת מקרה איזה חולי או שאר פגע רע בעיר... תתנו השגחה על העיר אם המה נשמרים בדיני תורה או חלילה יש עוברים מצוות התורה". מדבריו משמע שחיוב זה וחיובים נוספים המפורטים בדבריו הם מדאורייתא. וראה בבלי יבמות עב ב: " ויהי רעב בימי דוד שלש שנים שנה אחרי שנה וגו' ". על חיוב הודאה על נסים ראה א"ת ערך הלל וערך ברכות הודאה.

²⁹ ראה שופטים ז טו.

³⁰ שמואל א יד יב.

³¹ רש"י שמואל ב ה יב. וראה מכילתא על שמות יז יד: "דוד נתן לו רמז וחש שנאמר: 'גם את הארי גם את הדב הכה עבדך', אמר דוד: וכי מה אני ספון שהכתי חיות רעות אלו, אלא שמא עתיד לאירע לישראל דבר והם עתידין להינצל על ידי".

³² בניהו מגילה ט א. וראה צדקת הצדיק קעח.

נס הנרות נמשך שמונה ימים ומכך הסיקו החשמונאים שראוי לקבוע את חנוכה למשך שמונה ימים.³³ אומרת הגמרא: "וכן מצינו בימי הורדוס שהיו עוסקין בבנין בית המקדש, והיו יורדים גשמים בלילה. למחר נשבה הרוח ונתפזרו העבים וזרחת החמה ויצאו העם למלאכתן, וידעו שמלאכת שמים בידיהם".³⁴

ראשונים ואחרונים הורו הלכה על פי דבר ה'.³⁵

מי שהיה לו לשים לב לדבר ה' ולא עשה כן עלול להענש בידי שמים.³⁶

אין התר לסטות ממצוות מפורשות או מהוראת נביא בטענה שהסטיה היא לשם הענות לדבר ה'.³⁷

פעמים רבות מאד קשה לרדת לעומק המסר של ההתרחשויות, ורק יחידי סגולה מוסמכים להבין את דבר ה' המתגלה בהן.³⁸ כותב ר' צדוק הכהן מלובלין: "וזהו מבני יששכר יודעי בינה לעתים לדעת מה יעשה, שאין להם ענין קבוע רק צופים בכל עת בבינה שבלב לדעת מה רצון השי"ת באותו עת מה יעשה ישראל".³⁹ כותב מי השילוח: "כהן גדול הוא המרגיש בבינה איך הוא רצון השי"ת".⁴⁰

³³ נר מצוה עמ' כב, ערוך השלחן או"ח תרע ה. גם אמוראים פעלו על פי דבר ה'. ראה, לדוגמא, בבלי מועד קטן יב ב רש"י ד"ה אשתמיט נרגא בעי למפסקיה לשקיה, בענין רב אשי שרצה לקצוץ יער בחוה"מ; בבלי סוטה מח א: "רב הונא בטיל זמרא... רב חסדא זלזיל ביה".

³⁴ בבלי תענית כג א. נראה שהמשותפים בבנין הורדוס היו זקוקים לאות מן השמים מאחר והיתה התלבטות אם ראוי לתמוך בבנין בית המקדש שבונה מלך רשע.

³⁵ על חילוקי דעות שהיו בזמנו אם להטריף בהמות שנמצא לקוי במעיהן, ולאחר שמתו אנשים שאכלו מבהמות אלו הוסכם להטריף את הבהמות, ראה שו"ת אבקת רוכל ריג; וראה ערוה"ש או"ח קכח סד: "ומקובלני ששני גדולי הדור בדורות שלפנינו כל אחד במקומו רצה להנהיג נשיאת כפים בכל יום וכשהגבילו יום המוגבל לזה נתבלבל הענין ולא עלה להם ואמרו שרואים כי מן השמים נגזרה כן". וראה ערוה"ש יו"ד שגא ג בענין קבורה בטלית; ראה מפניני הרב עמ' קעא על סימן מן השמים בענין הגט מקליוא ועל סימן משמים לבעל ההפלאה; ראה שו"ת שרידי אש ג מד בענין חילוקי דעות שהיו למחבר עם הרונציובר בענין חליצת משומד. וראה שו"ת תשובות והנהגות א תלא, שדן בשאלה כיצד פוסקים הלכה באופן כזה הלא "לא בשמים היא". ונראה שיש להבחין בין דבר ה' המסייע להסיק מסקנה הגיונית המתבקשת מהאירוע ובין סימן, שמבחינה הגיונית אין הצדקה לשים לו לב, אך אדם גדול רואה בו מעין נבואה קטנה. וראה שו"ת משפט כהן צב, שגם לדעת הסובר שאין משגיחים בבת קול, יש לחלק בין אם בת קול יוצאת מעצמה ובין אם פונים לבת קול בבקשה שתכריע בחילוקי הדעות, וראה או"ח ערך בת קול.

³⁶ ראה רד"ק מלכים א כ לה: "הלא ראה כי הנותרים שנסו אל אפקה הרגם הא-ל כדי שלא יותר מהם אחד ולא השאיר בן הדד אלא לנסות בו אחאב והוא היה לו להבין כי לא רצה הא-ל יתברך שיוותר אחר מהם".

³⁷ ראה בבלי עירובין יג ב: "או"א דברי אלקים חיים והלכה כב"ה", ולמרות זאת, הלכה כב"ש במה שעמדו למנין כגון גזרת י"ח דבר.

³⁸ על הקושי הגדול להבין מהו דבר ה' ראה בבלי סנהדרין קא ב: "שלושה ניבטו ולא ראו". ניבטו מלשון הבטה. וראה בבלי מכות י ב שבדרך שאדם רוצה לילך בה מוליכים אותו, וראה צדקת הצדיק סד וראה שם לט. וראה תוס' בבלי עירובין ו ב ד"ה כאן. וראה שו"ת תשובות והנהגות א תלא. וראה שו"ע יו"ד קעט; א"ת ערך דרכי האמורי.

³⁹ קומץ המנחה חלק ב אות כב עמ' 30. וראה סעיף נד.

⁴⁰ מי השילוח פרשת שופטים. וראה אורות, אורות התחיה ד; אגרות הראיה ב אגרת שמו. ראוי לציין כי רצון ה' היה מתגלה באופן מיוחד בבית המקדש. ראה בבלי יומא לט א.

להבטיח הליכה בדרך ה' יש למנות פרנסים חכמים, צדיקים וישרים.⁴¹ כותב הרב צבי יהודה הכהן קוק: "ישרים רואים מעשי ה'..."⁴².

גם כיום מצוה להקשיב לדבר ה'. כותב הנצי"ב: "ראה ראינו כי היה ה' את רוח עמו ישראל בכל חלקי תבל ומלואה להושיב נחלות שוממות בארץ הקדושה ולכוון שם מושבות לנדחי ישראל וקול ה' דופק על פתחי לבבנו לאמר: פתחו לי פתח בפעולתכם כי הגיעה השעה אשר לא יאמר עוד על א"י עזובה ואין דורש אותה".⁴³ הראי"ה קוק כותב: "ואם יבא אדם לחדש דברים עליונים בעסקי התשובה בזמן הזה, ואל דברת הקץ המגולה ואור הישועה הזרוחה לא יביט לא יוכל לכוין שום דבר לאמיתתה של תורת אמת, כי כל זמן מאיר בתכונתו".⁴⁴ כותב הרב צירלסון בהצעה למועצת גדולי התורה שהתכנסו בסוף שנת תרצ"ז במרינבד בנוגע להקמת מדינה יהודית: "אל לנו לאבד בידיים שעה מלאה סוד עולמים כזו, אם את רבן של כל הנביאים קנס הקב"ה באומרו לו כשרציתי לא רצית עכשיו שאתה רוצה איני רוצה, על אחת כמה וכמה אנחנו יתמי דיתמי תרעדנה עצמותינו מקנס אשר כזה".⁴⁵

עם זאת, לאור ירידת הדורות בקרב חכמים,⁴⁶ יש צורך להזהר יותר מבעבר מלהסיק מסקנות חד משמעיות ממאורעות העוברים על עם ישראל.⁴⁷ גם כיום ראוי לקבוע ימי תענית על כל צרה שלא תבוא.⁴⁸

⁴¹ ראה מסילת ישרים ג. וראה סעיף מ הערה 23.

⁴² לנתיבות ישראל ב, "מזמור י"ט למדינת ישראל" עמ' קנו.

⁴³ שיבת ציון ב עמ' 5.

⁴⁴ אגרות הראיה ב אגרת שעח. וראה צדקת הצדיק צ: "וממצב העולם בכל דור נוכל להתבונן על מצב נפשות ישראל שבדור וכן על מצב התורה שבפיות תלמידי חכמים האמיתיים שבאותו דור".

⁴⁵ הפרדס שנה יא חוברת ו עמ' 8. וראה סעיף ג הערה 29. וראה חמש דרשות עמ' 23: "לפני אלפים שנה פסק הקב"ה הלכה כיוסף, ובימינו פסק בורא העולם כי הלכה כיוסף של תרס"ב, אשר לא בטח הרבה בעתיד בית ישראל במזרח אירופה וחלם על ארץ אחרת ותנאים אחרים". וראה, להבדיל, חידוש הציונות עמ' 203: "הודות לצירוף נסיבות יוצא דופן הצליחו הציונות ומדינת ישראל להגיע להישגים אדירים תוך מספר נפגעים קטן מאוד יחסית בהשוואה לקרבנות הכרוכים בתהליכי שחרור לאומי ומלחמות במדינות אחרות". וראה נפש הרב עמ' פח שאולי ההיסטוריה הוכיחה שלא היה צריך להתנגד לשילומים מגרמניה. וראה רבותינו עמ' קיב, שבעקבות קבלת חק שירות לאומי לבנות אמר החזו"א: "שמראים לנו משמים שיש להקדים יותר את גיל הנשואין". וראה שו"ת תשובות והנהגות א כו: "ולא נראה שדוקא בזמן הזה שאין הסתר כמוהו זכינו להתגלות התכלת".

⁴⁶ ראה סעיף עו.

⁴⁷ ראה, לדוגמא, ויואל משה מפתח ערך מופתים.

⁴⁸ על קביעת יום תענית לדורות על השואה ראה סעיף יז.

פרק י. טוהר השלטון**מו. "חיזוק הדת ותיקון העולם"**

השפת אמת אומר: "כי בני ישראל נשתלחו בעולם הזה לתקן העולם".¹

באופן מיוחד מצווים הפרנסים לפעול לחיזוק הדת ותיקון העולם²

מלך המדרש אומר: "וכן אמר לו הקב"ה למלך לתקן עולמי שמתי לך מלכות בארץ לא להרע לעולמי...".³ הרמ"א פוסק: "דלא אמרינן דינא דמלכותא דינא אלא בדבר שיש בו הנאה למלך או לתקנת בני המדינה".⁴ הגר"א כותב: "... שלשה נתייחדו לתיקון העולם: מלכים ויועצים - שניהם למעשה הצדק, ושרים - על מעשה המשפט".⁵

בית הדין הגדול הרמב"ם פוסק: "בית הדין הגדול שבירושלים הם עיקר תורה שבעל פה והם עמודי ההוראה ומהם חוק ומשפט יוצא לכל ישראל... הרי הוא אומר 'על פי התורה אשר יורוך' - אלו התקנות והגזירות והמנהגות שיורו בהם לרבים כדי לחזק הדת ולתקן העולם".⁶

נביא ספר החינוך כותב: "שנצטוינו לשמוע בקול כל נביא מהנביאים בכל מה שיצונו... חוץ מעבודה זרה, שומעין לו, כי באמת אחר שהוא נביא אמת כל כוונותיו לטובה וכל אשר יעשה הוא עושה לחזק הדת ולהאמין בשם ברוך הוא...".⁷

פרנסים כותב רב חנניה גאון: "וכך הוא שכל מקרה שיקרה לבני המדינה וכולם שוים בו ותקנה הוא להם וצריכים לו, כופין זה את זה לאותו דבר והסכמת הזקנים נוהגת בהם וכל בני המדינה נכנסים תחתיהם...".⁸ כותב הרש"ר הירש: "כל פרנסי העדה יהיו תמיד מלאים רוח וחפץ לעשות הטוב...".⁹

מרא דאתרא פוסק השואל ומשיב: "... החכם ואדם חשוב מחוייב לשקוד על תקנת בני העיר".¹⁰

בית דין פוסק הריטב"א: "... שאין לצאת מתחת יד בית דין או שלוחם דבר שאינו מתוקן".¹¹

¹ שפת אמת במדבר שלח שנת תרמ"ט. וראה סעיפים פ קעג קעד קפט קפ קפא קפו.

² ראה סעיף כז הערה 17. וראה סעיפים נו פא פד הו פו פח רצג רחצ שח שכד.

³ מדרש הגדול שמות כא בהקדמה.

⁴ שו"ע חו"מ שסט יא.

⁵ דבר אליהו על איוב ג יג - יט.

⁶ רמב"ם ממרים א ב. וראה שם שם ב ד. וראה מדרש תנאים על ספר דברים, דברים יז יא; ספר המצוות עשין קעד; ספר החינוך תצה.

⁷ ספר החינוך תקטז. וראה סעיף לה.

⁸ תשובות הגאונים שערי צדק ד ד טז. על תקנת העיר ראה שו"ע יו"ד רנח ט. על תקנת הקהל ראה שו"ע יו"ד רכח לג; שו"ע חו"מ לו א בהגה. על תקנת הקהלות ראה שו"ע אבה"ע"ז קסה א.

⁹ חורב עמ' 448.

¹⁰ שו"ת שואל ומשיב תנינא ד פט.

¹¹ שו"ת הריטב"א רו, הו"ד בב"י חו"מ רצ. וראה רמב"ם מכירה יג ט.

פרנס הפועל לחיזוק הדת ולתיקון העולם מקיים מצות ערבות,¹² מקיים מצות ואהבת לרעך כמוך ועושה את הישר והטוב.¹³

זו דרך הבורא. כותב הרמ"א: "... שהשם ית' חפץ בתיקון העולם ובקיומו ובהצלחתו".¹⁴ זו מדת התורה. כותב הרמב"ם: "מטרת כלל התורה שני דברים, והם תיקון הנפש ותיקון הגוף. תיקון הנפש הוא כדי שיושגו להמון השקפות נכונות כפי יכולתם... תיקון הגוף הרי יהיה בתקינות מצבי עסקיהם זה עם זה".¹⁵

פרנס המקבל החלטות שאינן לחיזוק הדת ולתיקון העולם עלול לעבור עבירות חמורות¹⁶

- איסורים שבין אדם לחברו¹⁷
- פגיעה בחכמים ובכהנים¹⁸
- פגיעה בשכבות החלשות ובחסרי ישע¹⁹
- גרימת מריבה ומחלוקת²⁰
- הכשלת הציבור בעבירות²¹ או ביטולו מקיום מצוות²²
- פגיעה בתמיכה הציבורית בשלטון²³
- חילול שם שמים²⁴
- פרנס המקבל משכורת ומועל בתפקידו נדון כגזלן²⁵
- מורה הוראה האוסר את המותר עובר על לא תעשו עול במשפט²⁶

¹² ראה סעיף רז.

¹³ ראה סעיף טו. וראה דברים ו יח: "ועשית הישר והטוב בעיני ה' ", ומתרגם אונקלוס: "ותעביד דכשר ודתקין קדם ה' ".

¹⁴ תורת המנחה, פרשת בהעלותך, דרשה נו. וראה (המיוחס לרש"י דברי הימים א טז כט; הקדמה למסילת ישרים; הקדמת העמק דבר לספר בראשית.

¹⁵ מו"נ ג כו.

¹⁶ ראה שו"ת תרומת הדשן פו"כ ריד שמי שעבר על שבועה הוא רשע. לפי"ז כל פרנס שעבר על שבועה שקיבל על עצמו בשעת שהתמנה הוא רשע ויש להדיחו.

¹⁷ לדוגמא, פרנס המגייס כח אדם שלא כדין עובר על לא תרדה בו בפרך, ראה סעיף קסז הערות 17 18. אם הוא לא משלם תמורת העבודה הוא עובר על לא תעשק את רעך, ראה רמב"ם גולה ואבדה א ד. פרנס הדורש מהפונים אליו תשלום שלא כדין הוא גזלן ואנס, ראה רע"ב על בכורות ד ו. גם הסוברים שמותר לרב ליטול תשלום - ראה שו"ע אבהע"ז קנד סדר הגט ד בהגה ושו"ת משיב דבר ב נא - מודים שאין התר לרב ליטול יותר מהמגיע לו.

¹⁸ ראה סעיפים רד.

¹⁹ ראה, לדוגמא, כד הקמח ערך גזל: "גזל של רבים שהוא עון פלילי ויש בכלל הרבים עניים יתומים ואלמנות...". ו ראה משך חכמה דברים כה טז.

²⁰ ראה סעיפים סב פט.

²¹ ראה כע"ז שו"ע יו"ד רמ כ. וראה שו"ת חיים ביד צח.

²² ראה תשב"ץ ג קטז; שו"ת חיים שאל א לו.

²³ ראה סעיפים סב קכג - קכה.

²⁴ על עבירה זו ראה סעיף לא.

²⁵ ראה שו"ת דברי חיים א יו"ד ב; שו"ת חתם סופר חו"מ יט. וראה שו"ת תשובות והנהגות ג שנו.

²⁶ ראה שו"ת דברי חיים א יו"ד ב. וראה שם שהוא עובר גם על לא תעמוד על דם רעך. וראה סעיף שלו.

חכמים קבלו תקנות לחיזוק הדת ולתיקון העולם. כותב הרדב"ז: "כי רוב תקנות חז"ל הם דרך רחמנות ותיקון הישוב ולמדו מן הכתוב 'דרכיה דרכי נעים'...".²⁷

כותב הרב הרצוג: "אבל חכמי הדור לא יתקנו אלא אם כן יש להם יסוד לתיקון העולם או לחיזוק הדת במילי דשמיא".²⁸

כותב הרב דסלר: "מי שעובד בענין הנצרך לתיקון העולם... זוכה שיצליח בענין שעוסק בו".²⁹

אין לפרנסים סמכות לקבל החלטות שאינן לחיזוק הדת ולתיקון העולם וממילא הן אינן תקפות.³⁰

מלך פוסק הדברי מלכיאל: "המלך... אם כוונתו לקלקל אז אין תקנתו תקנה שעל דעת כן לא נשתתפו".³¹

פרנסים פוסק הרשב"א: "... שאם הוא דבר שאין גדר ותיקון בכך, אפילו עשו אותו ראש צבור וגדוליו - אין רוב הצבור מחויבים לנהוג על פי רצונם".³² פוסק הריב"ש: "אם הוא תקון, כבר נתנו הקהל להם יכולת. אם אינו תקון, לא נתנו להם הקהל, יכולת".³³

בית דין פוסק הרב שטרנבוך: "יוכח בית דין הוא רק כשזה לטובת הציבור".³⁴

בכל מקרה של ספק לגבי מצוות התורה יש לפרשה על פי ההנחה שהוראותיה הן לחיזוק הדת ולתיקון העולם. כותב האדמו"ר מליובאוויטש: "... שזהו ענין עיקרי בפסקי דיני התורה, שפוסק הדין ידע ויכוון עוד קודם הדין, שתכלית הדין הוא צדקה וחסד".³⁵ לדוגמא, בענין הציפור המשתלחת אומרת הגמרא: "לא אמרה תורה שלח לתקלה", ומפרש רש"י: "סברא הוא שהמשתלחת מותרת דלא אמרה התורה שלח לתקלה שתהא למכשול עון וילכדנה אדם ויאכלנה".³⁶ פוסק הנודע ביהודה בדין אסופי: "... כי בעו"ה במדינות הללו הדבר מצוי ואם באנו לפסול הולד יצא מזה כמה מכשולים, ואמרתי לשום עין עיוני בדבר זה".³⁷

²⁷ שו"ת הרדב"ז א תיג. על כמה תקנות פוסק הרמב"ם בפירוש שהן נועדו לתיקון העולם ראה רמב"ם גירושין ג ח; שם מתנות עניים ח יב; שם גזלה ואבדה יג יט; שם רוצח ושמירת נפש ב ד.

²⁸ שו"ת היכל יצחק אבהע"ז א א.

²⁹ מכתב מאליהו א עמ"כ.

³⁰ ראה סעיף ד וסעיף כב שהפרנסים פועלים כשליחי ציבור. אם שליח ציבור אינו פועל לתקנת משלחיו, רשאים הם לטעון "לתקוני שדרתיך ולא לעותי", ראה שערי תשובה שו"ע או"ח תקפה ס"ק ה.

³¹ שו"ת דברי מלכיאל ו סה יד.

³² שו"ת הרשב"א ז קח וכעין זה גם שם ה רמ. וראה ריטב"א עבודה זרה לו ב; שו"ת מהרי"ק שרש קפ; שו"ת מהרשד"ם או"ח לו; שו"ת דברי מלכיאל א לה; חזו"א חו"מ ב"ב ד ח בסוף.

³³ שו"ת הריב"ש סימן תנו.

³⁴ שו"ת תשובות והנהגות ג תסו.

³⁵ התוועדויות תש"נ ח"ג ברוקלין תשמ"א עמ' 278. וראה רמב"ם תמורה ד יג: "... ורוב דיני התורה אינן אלא עצות מרחוק מגדול העצה לתקן הדעות וליישר כל המעשים...".

³⁶ רש"י בבלי קידושין נו ב.

³⁷ שו"ת נובי"ק אבהע"ז ז.

כך יש לפרש את תקנות חכמים. כותב ספר פחד יצחק: "לא מתקנו רבנן דאתו אנשי ידי פסידא ולא ידי רמאות".³⁸

הרא"ם פוסק: "... פשיטא שלא תקן רבינו גרשום תקנתו לעכב על ידו שלא יעשה מצוה...".³⁹ הוא הדין לתקנות הקהילה. פוסק הרשב"א: "עמדתי על נוסח התקנה, וראיתי שאין עיקר התקנה רק לסגור הדלת בפני בעלי פרצות והמלשינים... וכן יאות באמת, לאנשים גדולים בעלי דעת ועצה כמוכם... אך אין ראייה שתהא הכונה לאסור המותר והראוי והנאות. שאילו היה כן, לא היו דברים גדרות תקנות, רק הריסת הגדרים וקלקול המתוקן".⁴⁰ הריב"ש פוסק: "איך יכניסו מתקני תקנה זו בספק ובתוך המחלוקת, בדבר חמור כזה, ונמצא תקנתם קלקלתם? ולזה ראוי לומר, שלא היה דעת מתקני התקנה וכוונתם בתקנה זו אלא בשאר שטרות, ולא בגטין כללי".⁴¹

יש למנות פרנסים בעלי תכונות המבטיחות שיפעלו לחיזוק הדת ולתיקון העולם. כותב רבי עובדיה מברטנורא: "וזהו לשון עם הארץ האמור בכל מקום, שרוצה בתקונה של הארץ אבל אין בו חכמה להבדיל בתקונין הראויין".⁴² כותב הרא"ה קוק: "ההערכה של האדם במעלתו העליונה היא בשני ערכים: בעיקר מהותו וגם ביחש שלו בתיקון העולם, כחק השלם להשפיע ולתקן זולתו".⁴³

בקהילות אחדות הפרנסים הצהירו עם מנוים שהם יפעלו לתקנת העיר או לתקנת העולם.⁴⁴

גם כיום על הפרנסים לפעול לחיזוק הדת ולתיקון העולם. כותב הרב וולדינברג: "בלקסיקון של העם היהודי לא קיים בכלל מושג כזה של ממשלת 'כחי ועוצם ידי' שפירושה שלטון האדם באדם, - או בעם - לרע לוי".⁴⁵

כותב הרב צדוק הכהן מלובלין: "ותיקון העולם הוא על ידי משיח".⁴⁶

*

³⁸ פחד יצחק ערך תקנה לא מתקנא (דף קנד א). וראה שם ראייה לכך: "בפרק המקבל בהלכה מלוה אומר חמש ולוה אומר שלש וכי'".

³⁹ שו"ת ר' אליהו מזרחי יד.

⁴⁰ שו"ת הרשב"א ה רפז.

⁴¹ שו"ת הריב"ש שד. וראה שם שלא.

⁴² רע"ב על אבות ה י. וראה רבינו יונה על המשנה שם. וראה סעיפים קא - קה.

⁴³ עולת ראייה ב ד"ה משה ואהרן בכהניו ושמואל בקראי שמו. וראה בבלי ברכות סד א: "תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם שנאמר 'וכל בניך למודי ה' ורב שלום בניך' אל תקרי בניך אלא בוניך". ונראה שכוונתם לומר שתלמידי חכמים מרבים שלום בעולם רק כאשר הם בבחינת בוניך העוסקים בישוב העולם, וראה העמק דבר הקדמת הנצי"ב לספר בראשית.

⁴⁴ ראה מרדכי בבא בתרא תפב; שו"ת מהרי"ו, דיני מיסים תקנות הקהילות ומלשינות מח.

⁴⁵ הלכות מדינה ג עמי לו.

⁴⁶ תקנת השבין עמוד קעג.

קיימת תמימות דעים בין המומחים למדעי המדינה שפעולה מדינית אמורה להיטיב לפרט, לחברה ולמדינה.⁴⁷

פרופ' רובינשטיין כותב: "תוכנו של החוק הוא הקובע את מידת התאמתו לעקרונות שלטון החוק".⁴⁸ משמעות דבריו היא שבמדינה מתוקנת אין להסכים לקבלת חוק שאינו ראוי בתוכנו,⁴⁹ גם אם הציבור הרחב תומך בו.⁵⁰ מכללא נלמד, שאין להקריב ערכים בטענה שפועלים לטובת הכלל.⁵¹ דרישה זו מכונה בשם התפישה המהותית של שלטון החוק.⁵²

במדינות אחדות קובעת החוקה, שלשלטון יש סמכויות לחוקק רק חוקים נחוצים ונאותים.⁵³ באחרות קובעת החוקה כי פעילות המדינה צריכה להיות לטובת הציבור.⁵⁴ יש חוקות שבהן קיימת הוראה מפורשת לפיה מוסדות המדינה אינן רשאיות לנהוג בשרירות לב.⁵⁵

⁴⁷ ראה What is Political Philosophy? עמ' 10. המחשבה הפילוסופית המודרנית מושפעת מאד מההשקפה הפוזיטיביסטית ולפיה אין להסתמך אלא על הסברים המבוססים על הנחות מוכחות באופן מדעי מדויק, וממילא אין אפשרות להסיק מתוך נסיונות מדעיים מה טוב ומה רע. וראה שם עמ' 18 – 27, שלא ניתן לקבוע מדיניות מבלי לקבוע באופן ערכי מה טוב ומה רע, ולפיכך הפוזיטיביסט העקבי יתקשה מאד להצדיק מדיניות כל שהיא. בסוגיה זו ראה Democracy and its Critics פרקים 20 ו-21; EB (2008), law, philosophy of, ; Historical survey of legal theories, The 19th and 20th centuries, Revival of natural-law theories.

⁴⁸ המשפט הקונסטיטוציוני וכו' עמ' 172. ראה The Constitution of Liberty עמ' 104, שהרעיון הדמוקרטי קובע את נוהל קבלת ההחלטות ואילו הרעיון הליברלי הקובע מה ראוי להיות תוכנן של החלטות. וראה שם עמ' 103, שיתכן משטר מלוכני ליברלי כמו שיתכן משטר דמוקרטי שבו הרוב נוהג בעריצות.

⁴⁹ בית הנבחרים האנגלי קבע בשנת תקכ"ו 1766 שהוא ריבון לקבל כל החלטה שיחפוץ ללא כל מגבלות. וראה גם EB (2008) Declaratory Act.

⁵⁰ הרעיון הליברלי לפיו גם המחוקקים אינם רשאים לפעול באופן שרירותי נדון במחשבה המדינית המודרנית לראשונה על ידי ג'ון לוק (John Locke), ראה The Constitution of Liberty עמ' 171. ראה The Principles of Political Thought עמ' 71 – 82, שאין הצדקה מוסרית לאכוף חוק כאשר האזרח אינו מכיר בצדקתו, בפרט כאשר מדובר במקרה פרטי, שבו אין הכרעה חד משמעית בנוגע לתוקפו המוסרי או התועלת.

⁵¹ ראה סעיף צז. אמנם לעיתים שלטון עומד מול דילמות קשות, ואין לו מנוס מלעשות עול מסוים ליחידים, ראה, לדוגמה, סעיפים עח שג – שכה שכו שכה. הספר Some Choice, Law, Medicine and the Market, פרק 14 עומד על הבעיות של קידום המחקר הרפואי, כאשר יש הכרח לקבל את הסכמת החולים להשתתפותם במחקר תוך הצגת כל הנתונים בשקיפות מוחלטת, וראה סעיף רפא.

⁵² המושג תפישה מהותית של שלטון החוק בא כהנגדה למושג התפיסה הפורמלית של שלטון החוק, המעוגן בהשקפה פוזיטיביסטית, הנזכרת בהערה 47, שלפיה יש לציית לכל חוק באשר הוא, מחשבה שהגיעה לשיא תפוצתה בגרמניה בחצי הראשון של המאה העשרים. וראה דברי הראי"ה קוק המובאים בסעיף פד הערה 6.

⁵³ חוקת ארצות הברית של אמריקה, סעיף א פסקה 8 (יח). וראה הפדרליסט 33 דיון במונחים אלו.

⁵⁴ ראה ICL חוקת שוויצריה 5 (2).

⁵⁵ ראה ICL חוקת ספרד 9 (3). על הוראה דומה בענייני זכויות אזרח ראה סעיף צח.

מז. "כל מעשיך יהיו לשם שמים"

פוסק השלחן ערוך: "... כתיב: 'בכל דרכיך דעהו' ואמרו חכמים: 'כל מעשיך יהיו לשם שמים', שאפילו דברים של רשות, כגון האכילה והשתיה וההליכה והשיבה, והקימה והתשמיש והשיחה וכל צרכי גופך, יהיו כולם לעבודת בוראך או לדבר הגורם עבודתו".¹

באופן מיוחד מצווים הפרנסים לפעול לשם שמים

פסוק מפורש בתורה: "ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש", ומפרש הנצי"ב: "שכל הנהגתכם תסגלו לי לשמי...".² פסוק מפורש בתורה: "והתהלכתי בתוכם והייתו לכם לאלקים ואתם תהיו לי לעם",³ ומבאר הנצי"ב: "אפילו עניני מדינה הנהוג בעם תהיו לי לשמי...".⁴

מלך הרמב"ם פוסק בהלכות מלכים: "ובכל יהיו מעשיו לשם שמים...".⁵ אומר הנביא: "... לך ואשלחך אל ישי בית הלחמי כי ראיתי בבניו לי מלך", ומבאר המדרש: "שיהא מלך לשמי".⁶

בית דין הגדול כותב הנצי"ב: "מחדשי תורה ומעלים הוראות על פי חידושים, דווקא בלשמה, אבל העוסק שלא לשמה, אלא מחדש לפי רצונו, הוי מגלה פנים בתורה שלא כהלכה".⁷

פרנסי קהילות שנינו במסכת אבות: "וכל העמלים יהיו עמלים עם הצבור לשם שמים",⁸ ומבאר הכתב סופר: "דמנהיג ומנהל עדת ה' צריך שלא יהי לו שום פניה לא לממון שיתנו לו ולא לשום כבוד רק לשם שמים להדריך העם דרך הישר ולשפוט שפוט".⁹ כותב הרב אלמושנינו: "התנאי הראשון אשר ראוי שימצא במנהיג ומישיר את העם הוא שיהיו כל מעשיו לשם שמים...".¹⁰ הרש"ר הירש כותב: "הפרנס... החובה עליו בעת לעשותו לתועלת העדה לפעול ולעשות הטוב והישר מבלי להשיג על איש ומבלי שום משוא פנים".¹¹

¹ שו"ע או"ח רלא א. וראה רמב"ם דעות ג א – ג והקדמתו לפרקי אבות פרק ה. וראה פחד יצחק, פסח מאמר טט.
² העמק דבר שמות יט ו.
³ ויקרא כו יב.
⁴ העמק דבר שם. וראה העמק דבר שמות יט ו. הדברים אמורים לא רק לפרנסים אלא לכל מי שנוטל חלק בהחלטות ציבוריות. ראה, לדוגמה, שו"ע חו"מ קסג א בהגה. וראה סעיף קכא, ואכמ"ל.
⁵ רמב"ם מלכים ד י.
⁶ ילקוט שמעוני שמואל א קכד.
⁷ מרומי שדה על בבלי פסחים נ ב. וראה מו"נ ב כג; תורת משה פרשת ואתחנן ד"ה אחרי; העמק דבר דברים ד מד; שם במדבר טו כג; משך חכמה דברים ל י.
⁸ משנה אבות ב ב. יש גורסים במקום עמלים עוסקים. בני הרב טוביה שלמה העיר שהמשנה במסכת אבות עוסקת רק במדת חסידות. ונראה להשיב שבענין שיש לו השלכות על הציבור הפרנס חייב מעיקר הדין.
⁹ כתב סופר על התורה פרשת דברים ד"ה הבו לכם אנשים חכמים. וראה העמק דבר שמות כד ז.
¹⁰ מאמץ כח הדרש האחד ועשרים דף קע א.
¹¹ חורב עמי' 448. ההוראות המפורשות בתורה לדיין תקפות לגבי כל מי שממלא תפקיד ציבורי. ראה ספר החינוך תיד: "שלא למנות דיין אדם שאינו חכם בדיני תורה... ועל זה נאמר 'לא תכירו פנים במשפט'... ומכלל מצוה זו גם כן לפי הדומה, שכל מי שביררו אותו הקהל בני הקהל למנות עליהם ממונים לשום ענין, שישים כל השגחתו וכל דעתו למנות מהם הראויין והטובים על אותו מינוי שהקהל צריכין אותו...". וראה הערה 27 וכן סעיף צג הערה 6.

מרא דאתרא כותב הכתב סופר: "מי שיושב על כסא הרבנות ונתקבל לפקח על עסקי העיר להורות דרך החיים להוכיח וליסר אותם בדברים ולהעמיד הדת כל האפשר לא יחוס על עצמו רק על כבוד ה' יהיה עיניו ולבו תמיד".¹²

בית דין¹³

הפועל לשם שמים הולך בדרך הבורא. כותב המשך חכמה: "... לא כן הבורא יתברך אשר אין לו שום תועלות מן הבריאה... מכוון שלו הוא רק לטובתנו ולחיותנו".¹⁴

פרנס שפועל שלא לשם שמים הרי הוא כפרנס הנוטל שוחד ויש להדיחו.¹⁵ חזקה על פעולה שאינה לשם שמים שהיא גם אינה לחיזוק הדת ולתיקון העולם. לפיכך פרנס שאינו פועל לשם שמים עובר על כל העבירות עליהן עובר פרנס המקבל החלטות שאינן לחיזוק הדת או לתיקון העולם.¹⁶

פרנסי ישראל קבלו על עצמם במעמד הר סיני לפעול תמיד לשם שמים. כותב הנצי"ב: "... ועל זה ענו יחידי סגולה 'נעשה ונשמע', נעשה על תורה ועבודה ונשמע על גמ"ח... נשמע לעשות באופן היותר שלם ולשם שמים".¹⁷

עשיה לשם שמים תורמת לקידום יעודי התורה¹⁸

טובת היחיד וטובת הכלל כותב הנצי"ב: "באשר מי שהוא ראש ועוסק בצרכי רבים עלול לבוא להנאת עצמו וכבודו במעשיהם, ולראות לטוב למי שחונף לו, ולהיפך: למי שיגע בקצה כבודו יעלים עיניו מלראות בצר לו, או אף תמצא ידו - להרע לו. על כן עליו כתיב: 'מה ה' שואל ממך כי אם ליראה...' עוד יש לפניו לירא יותר את ה' מכל בני אדם באשר השגיאה בין אדם לחבירו אינו מתכפר בקל שהרי אדם מועד לעולם בין שוגג וכו' משא"כ בחטאים שבין אדם לשמים. ודוד המלך אמר: 'הלא משנאיך ה' אשנא וכו' חקרני אל ודע לבבי וגו'...' זה הפרט מוטל על ראשיהם מנהיגי ישראל ולא יותר".¹⁹

טובת המדינה כותב המדרש שמואל: "כי אם יעבדוהו בלבב שלם שלא על מנת לקבל פרס, יזכו שתהיה אימתם ויראתם מוטלת על הבריות..."²⁰.

¹² שו"ת כתב סופר אבהע"ז מז.¹³ ראה סעיף שמ.¹⁴ משך חכמה דברים ו כד - כה.¹⁵ ראה שו"ת אגרות משה חו"מ ב א: "... דשלא לשמה הוא כמו אגרא ושוחד, ודיינא דמקבל אגרא לאו דיינא הוא כדכתבו התוס' בכתובות דף פ"ה ע"ב...". וראה הערה 27; סעיף קכה.¹⁶ ראה סעיף מז. פסוק מפורש בשמות כג ב: "לא תהיה אחרי רבים לְרַעַת...". – ומבאר רש"י: "אם ראית רשעים מטיין משפט, לא תאמר הואיל ורבים הם, הנני נוטה אחריהם". פשיטא שהוא הדין לפרנס.¹⁷ העמק דבר שמות כד ז.¹⁸ ראה סעיפים כז - לא.¹⁹ העמק דבר דברים י ב. וראה משנה עם פירוש הרמב"ם הקדמה עמ' טז; שו"ת חתם סופר או"ח סימן רח בענין עת לעשות לה' הפרו תורתך; תורת משה פרשת קרח ד"ה רב לכם. וראה סעיף פד.²⁰ מדרש שמואל אבות פרק ראשון ג.

מכלל הן אתה שומע לאו. כותב החזו"א: "כי אף אם יסכים האדם על גדלות חכמתו של החכם לא יחייב את נפשו לשמוע אליו אחרי שימצא לתלות את הוראתו באיזה נגיעה... ועל ידי זה קם דור ששופט את שופטיו, וכל איש הישר בעיניו יעשה".²¹

קידוש השם פסוק מפורש בתורה: "כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים", ומפרש הספורנו: "והטעם, שתחשבו חכמים בעיני האומות בשמרכם את חקי האלקים ואת תורותיו... ומשפטים צדיקים שאין במ ענין לתועלת הדיין ולא לשכר חזניהם וסופריהם אבל כל ענינם משפט וצדק".²²

הפועל לשם שמים חייב להקפיד על כללי ההתנהלות הבאים²³

"בצדק תשפט עמיתך" כותב האלשיך: "ושפטו את העם ויהיה 'משפט צדק', שגם שיתמנו בכל עיר לאנשי העיר ובכל שבט על השבט, עם כל זה כשישפטו את העם דרך כלל לא הפכו בזכות בני העיר או השבט שעליו נתמנו יותר מעל שאר עם הארץ".²⁴

"לא תגורו" כותב הרמב"ן: "ואלו מצות הנגיד שיהיה תקיף ולא יירא את העם".²⁵ כותב ספר החינוך: "ומי שלא יירא מכל אדם להועיל לרבים בכל כחו, שכרו יהיה אתו מאת השם תמיד בעולם הזה, ונפשו בטוב תלין לעולם הבא, וזרעו יירש ארץ".²⁶

"ולא תקח שחד" פוסק ערוך השלחן: "ולאו דווקא דיין אסור בקבלת שוחד אלא אפילו כל הממונים וכל העוסקים בצרכי ציבור אף שאין דיניהם דין תורה ואסורים להטות הענין בשביל אהבה או שנאה וכ"ש ע"י לקיחת שוחד".²⁷

בליטא החליטו: "קודם הקלפי יוכרו בחרם גדול שלא יקבלו הבוררים שוחד...".²⁸ בטיקטין החליטו: "פקחנו לאסור איסור המוסף ואזהרות עונשים המפורשים למטה על כל ראש ומנהיג שיקבל ח"ו איזה דבר משום אדם שבעולם יהיה מה שיהיה".²⁹

איסור חנופה כותב הדברי חכמים: "והענין הוא תקלת חכמי הדור כי הם רודפים להנות מן העם על כן יחניפו להם כדי שיחזיקו אותם בחזקה גדול ולא די שאינם מוכיחים אותם על עניניהם אלא מתוך שמחניפים להם הם בעצמם אוחזים מעשיהם. לכן מי שהוא פרנס צריך שלא יהיה חנף לשום אדם...".³⁰

שיקולים ענייניים בלבד בליטא תקנו: "ויכללו בחרם ההוא שלא יעשה שום קשר ואגודה אחת וקנוניי בין קרואי העדה היושבים בהקהל יצ"ו, הן רבים כאחד הן מתי מספר, רק כל אחד

²¹ חזון איש אמונה ובטחון ג ל.

²² ספורנו דברים ד ו. וראה רמב"ם יסודי התורה ה י.

²³ על דרישות דומות מדיינים ומורי הוראה ראה סעיפים שמ שמא. וראה הערה 11.

²⁴ פירוש האלשיך על התורה ריש פרשת שופטים.

²⁵ פירוש הרמב"ן על התורה במדבר כז יט.

²⁶ ספר החינוך תצח.

²⁷ ערוך השולחן חושן משפט ט א. וראה סעיף שלט הערה 12, שאסור לקבל גם שוחד מאוחר. משמעות האיסור על שוחד מאוחר היא, שאסור לפרנס לתת מתנות או הטבות למי שתמך בבחירתו או בהחלטותיו.

²⁸ פנקס מדינת ליטא ועד תקכ"א לפ"ק תתקצא.

²⁹ פנקס קהל טיקטין 357. כיו"ב ראה פנקס מדינת ליטא ועד תל"ג לפ"ק תשא.

³⁰ דברי חכמים (פוחוביצר) שער התשובה כב.

יאמר דעתו לשם שמים ולא לתועלת חבירו או להקניט את חבירו או כיוצא בזה".³¹ בפוזנא החליטו: "כשיפרדו הלבבות ויפול מחלוקת בעדה הקדושה, איכא למיחש שהכנסיה ההיא אינה לשם שמים ויכול להיות שהשנאה מקלקלת השורה והדעות לא יהיו לשם שמים, ואלה הצאן מה יעשו אשר עיניהם להרועים והם מופרדים בחלוקי הדעות ונתבטל הועד ולא נתקן הצריך תקון בפרט בימים הקשים ומרים האלה".³² בשנייטאך החליטו: "... וכל שכן שעוונם גדול מנשוא אם יתקשרו זה עם זה בקשרים ולעשות קנוניא להיות דבוקים יחד בדעה אחת לבטל דברי חבריהם להיות קושרי קשרים להתיר אסורים".³³

אין תוקף לתקנה שברור לכל שהיא התקבלה שלא לשם שמים. פוסק מהר"א מזרחי: "שאין החרם או הנדוי חל אפילו על המקום שראוי לחול בו אלא כשנעשה לשם שמים... אבל כשנעשה על צד קנאה או שנאה או מריבה ודומיהם הנה מאחר שכוונתם בזה הוא לתועל' עצמם או לנקמת אויביהם אין באותו חרם ממש כלל".³⁴ פוסק האגרות משה: "מסתבר שתקנה שלא לשם שמים אינה כלום אף אם היו בית דין שתקנו כן".³⁵

גדול שכרו של פרנס הפועל לשם שמים. כותב העיקרים: "כי כל פעולה שיעשה העושה אותה לשם שמים זוכה בה לחיי העולם הבא".³⁶ כותב החתם סופר: "וכל דבר הנעשה לשם שמים ה' עוזר ומושיע ולא תצא ממנה תקלה לפוקה ומכשול ויהיה בודאי לשלום וברכה לשם ותפארת וכבוד".³⁷ כותב הנצי"ב: "... אז ודאי ישיג שכר טוב גם בעולם הזה גם בגן עדן התחתון...".³⁸ במערהין החליטו: "... הנבררים מבני המדינה... וינהגו נשיאתם לשם שמים וילכו בדרך טובים ואז בכל אשר יפנו יצלחו".³⁹

מורי הוראה הפועלים לשם שמים זוכים לכוון לאמיתתה של תורה.⁴⁰

פרנסי ישראל קבלו על עצמם לפעול לשם שמים. פסוק מפורש בתורה: "... ויאמרו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע", ומבאר הנצי"ב: "... ועל זה ענו יחידי סגולה נעשה ונשמע, נעשה על תורה ועבודה, ונשמע על גמ"ח... לעשות באופן היותר שלם ולשם שמים".⁴¹

³¹ פנקס מדינת ליטא ועד שצ"ט לפ"ק שפט.

³² פנקס הכשרים של קהילת פוזנא החלטה תשפה משנת תט"ו לפ"ק. וראה שו"ת מים עמוקים ב נג.

³³ פנקס קהילת שנייטאך עמ' 164 אות טז החלטה משנת ת"נ.

³⁴ שו"ת ר' אליהו מזרחי סימן נז. וראה שו"ת הריב"ש סא; שו"ת תרומת הדשן פ"כ רב; שו"ת מהריב"ל א מז; שו"ת המבי"ט ג צו הסכמה ח; שו"ת מהרי"ט א צה; שו"ת פני משה א ד; משא מלך אחרית דבר; טוב טעם ודעת מהדורה תליתא יו"ד לד.

³⁵ דברות משה שבת כ הערה קח. וראה עקבי הצאן סימן ה ה.

³⁶ ספר העיקרים ג כט.

³⁷ שו"ת חתם סופר חו"מ כ. וראה תורת משה פרשת קדושים ד"ה ואהבת ופרשת שלח ד"ה וישלח; הרחב דבר, העמק דבר בראשית כז א אות א; העמק דבר ויקרא כו יב ופסוק יד; רנה של תורה שהש"ר ה ב.

³⁸ העמק דבר בראשית ב יד. וראה סעיף ר.

³⁹ תקנות מדינת מעהרין ועד גאיי ת"י לפ"ק נ.

⁴⁰ ראה בבלי סנהדרין קו ב: "אמר רב מרשיא: דואג ואחיתופל... לא הוה סלקא להו שמעתא אליבא

דהלכתא, דכתב 'סוד ה' ליראיו". וראה רש"י בבלי סוטה ו ב ד"ה דואג; צדקת הצדיק קטו.

⁴¹ העמק דבר שמות כד ז.

כדי להבטיח שהחלטות תתקבלנה לשם שמים יש לנקוט באמצעים הבאים

פרנסים ראויים כותב ארחות צדיקים: "מי שמאמין באלקים בלב שלם ובוטח בו בבטחון חזק, יביא אותו הבטחון שלא יפחד מאדם מדבר רע, ולא יעבוד לאדם זולתו להתרצות אליו, ולא יקוה לאיש, ולא יסכים עמהם בדבר שהוא כנגד עבודת הבורא יתברך, ולא יפחידוהו ענינם, ולא יירא ממחלקתם".⁴² כותב הרב כלפון משה הכהן: "ועיקר הכל בהיות שבעה טובי העיר מיראי ה' וחושבי שמו... ויהיו נשאלים כפעם בפעם בדבר שיש בו שום מיחוש במי שגדול מהם בחכמה ובנין... ויהיו כל מעשיהם עם הק"ק לשם שמים ולא לשם שום מטרה והנאה להם או לקרוביהם".⁴³

פוסק הרמ"א: "טובי הקהל הממונים לעסוק בצרכי רבים או יחידים, הרי הן כדיינים ואסורים להושיב ביניהם מי שפסול לדון משום רשעה".⁴⁴

יש למנות פרנסים אמיצים, שאינם יראים מאיש⁴⁵ ושאינם רודפים ממון.⁴⁶

פרנסים שאינם קרובי משפחה במעלה החליטו: "כל ששה האלופים ראשי מדינה ומבוררים צריכין להיות כשרים זה לזה".⁴⁷ פוסק המעשה אברהם: "נראה דכל מה שעשו האחים או קרובים בהיותם פרנסים אינו כלום...".⁴⁸

עצמאות כלכלית⁴⁹**מנוי ללא הגבלת זמן**⁵⁰

המנוי - לשם שמים כותב רבינו בחיי: "... מוכרח הוא למנות בישראל מלך ובלבד שתהא כוונתם לשם שמים".⁵¹ כותב אחי המהר"ל, הרב חיים: "... שהמשתדל בתקון אסיפת הציבור לא יכוון בו רק כדי שימלוך עליהם הש"י וזה לשם שמים ולא בשביל שררת עצמו".⁵² אסור למועמדים לעשות ביניהם הסכמים לפני בחירות. בפוזנא החליטו: "נעשה שערוריה בקהילתנו אשר מעולם לא נשמע ולא נראה ולא עלה על לב אשר נעשו קנוניות וקשרים, ובפרט קודם עשית הכשרים נעשו כתות כתות וילכו מחיל אל חיל לחרחר ריב ולקשור קשרים אשר

⁴² ארחות צדיקים השער התשיעי. וראה חובת הלבבות לרבינו בחיי הפתיחה לשער הבטחון; רש"י שמואל א א יא (וראה משנה סוף נזיר); ראב"ע שמות יח כא; רמב"ם סנהדרין ב ז; העמק דבר שמות לב כה.

⁴³ דרכי משה פרשת יתרו. וראה מדרש שמואל אבות ב ב, שיש למנות רק תלמידי חכמים. וראה תקנות קראקא, ספר יהודי פולין וליטא עד שנת ת"ח (1648) עמ' 473: "... לבחור אנשים שנחשבים כראויים, הגונים, שיפעלו לטובת הכלל ולשם שמים".

⁴⁴ שו"ע חו"מ לו כב בהגה.

⁴⁵ ראה ספר העיקרים ספר העיקרים מאמר ד כו. וראה שמונה קבצים א רנד: "אומץ החיים מוכרח הוא לכל יחיד, ובפרט למנהיג, ולכל ציבור".

⁴⁶ ראה סעיף קה.

⁴⁷ תקנות מדינת מעהרין ועד גאיי ת"ק לפ"ק מג. הבטוי כשרים זה לזה שכיח מאד בפנקסי הקהילות. פנקס התקנות של פוזנא מכונה בשם פנקס הכשרים של קהלת פוזנא. וראה תקנות מדינת מעהרין ועד גאיי ת"י לפ"ק קפא - קפג וכן בפנקס קהל טיקטין 453 ה, שאסור למנות פרנסים שהם שותפים לעסק.

⁴⁸ שו"ת מעשה אברהם חו"מ יד.

⁴⁹ ראה סעיף קא. וראה בבלי נדרים לח א: "אין הקדוש ברוך הוא משרה שכיתנו אלא על גבור ועשיר וחכם ועניו", ומבאר השמ"ק שם: "שיהיה שלם מכל דבר ולא יצטרך לאחר זולתו".

⁵⁰ ראה סעיף קטו.

⁵¹ רבינו בחיי על התורה דברים יז טו. וראה ספרי במדבר יא טז: "אספה ליי - שתהא סנהדרין לשמיי".

⁵² ספר החיים, ספר גאולה וישועה חלק ה פרק ב. וראה סעיפים פג - פד.

כמעט שנעשה מזה עיות וקלקול למעמד הקהילה יצ"ו.⁵³ בקראקא תקנו: "שאיש לא עשה ולא יעשה קנוניא בעניין הבחירות הנ"ל עם הזולת שמחוץ לקהל, הן עם יחידים הן עם רבים. ובחירתם של אלה תהא רק לשם שמים ולטובת הכללי".⁵⁴

אסור למועמדים להבטיח לציבור הבטחות בעת בחירות. פוסק ר' יוסף אנגל: "שהקבלה צריכה להיות חפשית בלי שום צד הנאה ונגיעה ואז היא בצדק ואמונה ומקבלין את הראוי באמת ולא כאשר מקבלין עבור איזה הנאה שתהי".⁵⁵ כותב ר' שעפטיל בן השלי"ה: "ואני אומר על אותם שנתקבלים בקהלות על פי השתדלותם לא מן שמיא מוקמיה' רק מעשה ידי אדם הם הלא מצינו הכשפים מכחישים פמליא של מעלה ק"ו בענין זה".⁵⁶

שבועה
בטיקטין הושבעו ראשי הקהל: "שלא יקבל שום ראש הקהל שום הנאה הן משום אדם שבעולם".⁵⁷ בקנדיאה תקנו: "... והממונים והקונדושתבול נשבעו שלא להחניף".⁵⁸

הליכי קבלת ההחלטות מיועדים להבטיח שיתקבלו החלטות לשם שמים

ללא פניות אישיות
פוסק הנודע ביהודה: "בדבר שהם עצמם נוגעים בדבר אינם נקראים טובי העיר בזה, ואטו טובי העיר כשרים לדון לעצמם? ובעניי המס הם עצמם נוגעים בדבר...".⁵⁹

בפוזנא החליטו: "וכי יהיה דבר בא לפני הקהל... ויהיה אחד מהקהל יצ"ו נוגע באיזה יחיד מחמת קירבה שיהיה עמו... אז אל ישב עם הקהל יצ"ו בנדון זה".⁶⁰

איסור הבעת דעה לפני הדיון
בליטא תקנו: "כל מנהיג אשר יעלה על רוחו להעלות ענין או עסק לפני הקהל יצ"ו, הן שנוגע הענין ליחיד הן שנוגע לרבים, יזהר שלא לדבר אותו ענין או עסק עם שום אחד ממנהיגי העיר טרם שיזדקקו להתאסף לישיב יחד ז' טובי העיר במושב זקנים".⁶¹

ההחלטות מנומקות⁶²

⁵³ פנקס הכשרים של קהילת פוזנא א' רפד החלטה משנת תל"ד לפ"ק.

⁵⁴ תקנות קראקא, יהודי פולין וליטא על שנת ת"ח (1648) עמ' 473.

⁵⁵ שו"ת בן פורת ב ז בענין מנוי שוחט ושי"צ.

⁵⁶ שלי"ה ב ווי העמודים עמוד הדין דף לב א. וראה שו"ת אבני נזר יו"ד תסה, חרם עליו חתומים כשלוש מאות רבנים: "שלא ישתדל שום רב להשיג משרת הרבנות ע"י הלואה או ע"י מתנה הן ע"י עצמו הן ע"י אחרים".

⁵⁷ פנקס קהל טיקטין 464. וראה תקנות מדינת מעהרין, ועד קוניץ תמ"ו לפ"ק תיג (ט). וראה שם ועד גאיי ת"י לפ"ק לד. פנקס קהלת ברלין 58 א החלטה משנת ת"צ לפ"ק.

⁵⁸ תקנות קנדיאה נ.

⁵⁹ שו"ת נודע ביהודה קמא חו"מ כ.

⁶⁰ פנקס הכשרים של קהילת פוזנא החלטה כב משנת שפ"ז לפ"ק. וראה שם החלטה תיח משנת ת"ב לפ"ק. וראה שו"ת דברי מלכיאל א לו ט; משפט שלום סימן רלא קונטרס תיקון עולם אות כ. וראה תקנות מדינת מעהרין ועד גאיי ת"י לפ"ק קב.

⁶¹ פנקס מדינת ליטא ועד שפ"ח לפ"ק קצט. אמנם כעבור שלש שנים הוסכם: "הרשות לו להתייעץ עם א' משבעה טובי העיר".

⁶² ראה בבלי סנהדרין יד א: "לא תסמכו לנא לא מסרמיטין...", ומפרש רש"י: "לשון סמרטוט, כלומר שאין נותנים טעם הגון לדבריהם". וראה שו"ת אגרות משה חו"מ א עז. על הצורך החיוני בהחלטות מנומקות

איסור פרסום דעת המיעוט פוסק החפץ חיים: "כשיושבים שבעה טובי העיר לעיין בדבר הנהגת אנשי העיר... בדבר שהוא חוב לזה וזכות לזה, ונחלקו הדעות ואמדו למנין והלכו בתר רובא, כשיצאו מחדר הקהל צריכים לזיזו מאד... שלא לספר אחר כך דעתו או דעת פלוני".⁶³ בליטא החליטו: "יעשו כל קהלה בפני עצמה תיקון נכון לפנייהם, שלא לגלות מועצות וסודי הקהל, ושלא להרגיל עסקי הקהל בין יושבי הקהילה".⁶⁴

הצהרה ר' יוסף קארו מצטט קטע מתוך תקנה שנתקבלה בזמנו: "וקבלו עליהם הממונים הנ"ל כלם כא' וכל אחד בפני עצמו ההסכמה הזאת המאושרת ומקוימת כדרך כל ההסכמות הנהוגות בישראל בכל החומרות והחזוקות אשר נזכיר לעשות הכל לשם שמים ולבלתי נשוא פנים לשום אדם כו'".⁶⁵ במערהין קבלו שלש מאות ועשר תקנות ובסיומן כתוב: "התקנות האלו עשינו בלי שום צד מחשבה זרה ותחבולה ח"ו, כי אם באמת ובתמים".⁶⁶

קשה מאד לממש את השאיפה שהחלטות ציבוריות תתקבלנה אך ורק לשם שמים.⁶⁷ קהילות אחדות נאלצו להתיר לפרנסים לדון גם בעניינים שיש להם בהם פניות אישיות, כגון החלטות הנוגעות למסים שהם עצמם חייבים בהם.⁶⁸ קהילות אחרות התירו לשתף קרובים בהנהגת הציבור.⁶⁹ כותב מרא דאתרא של שנייטאך, הרב וואלרשטיין: "כי בענייני ועסקי הקהל אי אפשר להעמיד לנו משפטי הדת על תלה".⁷⁰

קיים תהליך ממושך של ירידת הדורות בקרב הפרנסים, וכיום רבים מהם אינם פועלים לשם שמים.⁷¹ כותב הרב נחמן מברסלב: "... מתחילה היו רוצים בהתנשאות לשם שמים, אבל עכשיו שההתנשאות היא בשביל כבוד עצמו...".⁷² פוסק מהר"ח פאלאגיי: "בזה"ו שמצוי הרבה קנאי

ראה סעיף כג הערה 65; סעיף נ הערה 24; סעיף סב הערה 27; סעיף קלו הערה 17; סעיף קלו הערה 42; סעיף שמא הערות 77 78 84; סעיף שמב הערות 15 – 17; סעיף שמג הערה 30.

⁶³ חפץ חיים הלכות לשון הרע ב יא. וראה גם פלא יועץ ערך ברורים. וראה משנה עם פירוש הרמב"ם, סנהדרין ג ז: "והטעם בכך כדי שלא יהא משוא פנים לאחד מבעלי הדין, ועוד כדי שלא ידע החייב מי הוא שחייבו כדי שיהיו הדיינים אהובים על הציבור". וראה שו"ת ראני"ח קיא שמי מקפיד על כך אינו ראוי להיות פרנס.

⁶⁴ פנקס מדינת ליטא ועד שפ"ח לפ"ק קצא.

⁶⁵ שו"ת אבקת רוכל רו.

⁶⁶ תקנות מדינת מעהרין ועד גאיי ת"י לפ"ק שיא.

⁶⁷ ראה מכתב מאליהו ד עמ' 53: "שאי אפשר להגיע אל לשמה גמור ממש, שזוהי בחינת השער החמישים של נ' שערי בינה שלא נתגלה גם למשה".

⁶⁸ ראה שו"ת הלכות קטנות ב רנט: "ולא שייך הכא נוגע בדבר, שתקנת הקהלות כך הוא". וראה שו"ת נודע ביהודה מה"ק חו"מ כ. וראה פנקס מדינת ליטא ועד ת"י לפ"ק תכו.

⁶⁹ ראה תקנות מדינת מעהרין ועד גאיי ת"י לפ"ק קפד ובהערות המהדיר שהיו מקומות בהן נקבע שקצת מן המנהיגים רשאים להיות קרובים. וראה סעיף קיט.

⁷⁰ פנקס קהל שנייטאך עמ' 114. הטענה שרבי העיר נוגעים בדבר ואינם רשאים לתקן תקנות בענייני מסים עמדה במרכז הפולמוס במנטובה בשנת תצ"ב ראה שנות דור דור עמ' שי"ז – תכ"א. וראה שו"ת יעבץ א עח.

⁷¹ ראה כסף משנה רמב"ם קריאת שמע ב ה בשם רבינו מנוח, שהעוסקים בצרכי ציבור אינם נדונים עוד כעוסקים במצוה. על אף תמיחת הכס"מ שם הובאו דברי רבינו מנוח להלכה, ראה שו"ע או"ח באר היטב ע

סי"ק ה. וראה הלכות מדינה חלק ג שער ב פרק ד; שו"ת ציץ אליעזר יא יא. וראה סעיף עו.

⁷² ליקוטי מוהר"ן תנינא פ.

ושנא' ותחרות וא"א לטובי העיר להיות נקיים מזה".⁷³ כותב הרב וויינברג: "לכל מפלגה ומפלגה גדולים משלה; ובתוך שאר הגורמים יש גורמים פוליטיים; ועושי הפוליטיקה לא כולם כוונתם לשם שמים".⁷⁴

גם כיום חייב כל פרנס לקבל החלטות אך ורק לשם שמים.⁷⁵ כותב החוקת עולם: "וכן בכנסת ישראל צריכים אנו לזרז את הצירים בדין זאת(!) שלא יגורו מפני איש ולא תטינה מחשבותיהם למען מפלגתם אלא למען הטבת רוב בני המדינה ולמען דיון אמיתי".⁷⁶

אומרת הגמרא במסכת שבת: "מה טעמא עזין מסגן ברישא והדר אימרי? אמר ליה כברייתו של עולם דברישא חשוכא והדר נהורא",⁷⁷ ומבאר הנועם אלימלך: "... יש לומר שרמזו חז"ל על ראשי עם המתגאים על הציבור שלא לשם שמים, וזהו לשון עיזין לשון עזי פנים... בביאת המשיח צדקנו אז יהיה 'נהורא' דהיינו צדיקים, והוא יהיה לנו לראשי".⁷⁸

*

פרופ' רולס כותב שאחד מעקרונות שלטון החוק הוא הנהגה בתום לב.⁷⁹

המומחים למדעי המדינה תמימי דעים שעל פרנסים לפעול ללא שיקולים אינטרסנטיים.⁸⁰ אסור להם להנות מטובות הנאה באופן אישי ואין לאפשר מצב שבו הם נתונים תחת איומים אישיים. אין לאפשר לחבר בית הנבחרים להתמנות לתפקיד ציבורי מטעם הרשות המבצעת או כל רשות אחרת.⁸¹

חוקות אחדות קובעות שהן מוסדות השלטון והן האזרחים חייבים לנהוג בתום לב.⁸² באחרות קיימת הוראה לפיה קרובי משפחה אינם רשאים לשבת ביחד בממשלה.⁸³ בחלק מן החוקות על

⁷³ שו"ת חיים ביד צח.

⁷⁴ הרב י. וויינברג, "נתוחי מתים במדינת ישראל", תחומין יב עמ' 383. וראה סעיף קא.

⁷⁵ ראה תחוקה לישראל על פי התורה ג הצעת חוקה של ד"ר כהן עמ' 5 – 16 סעיף 65: "לא יורשה שר להיות חבר ההנהלה של חברת מניות או חברה בערבון מוגבל המנהלת את עסקיה לשם השגת רווחים". מאחר והרבנים שדנו בהצעת חוקה זו לא העירו מאומה על סעיף זה, ניתן להניח שהדברים מקובלים עליהם.

⁷⁶ חוקת עולם ב עמ' 478.

⁷⁷ בבלי שבת עז ב.

⁷⁸ נועם אלימלך וישלח, עמ' לד.

⁷⁹ ראה A Theory of Justice פרק 38. וראה סעיף שה.

⁸⁰ ראה The Principles of Political Thought 318 - 321. וראה הצהרת זכויות האדם והאזרח בצרפת סעיף יב: "הבטחת זכויותיו של האדם והאזרח מצריכה קיום כח ציבורי; כח זה מוקם, איפוא, לתועלת הכלל ולא ליתרון הפרטי של אלה שהופקד לידיהם", ראה חירות ומשטר, מסמך 6. וראה הפדרליסט 55: "אומרים לנו שהנשיא אומר לנצל מקור שוחד... להשחתת מידותיו של הסנאט... למרבה המזל העמידה החוקה עוד ערובה נוספת. חברי הקונגרס נחשבים פסולים לכל המשורות האזרחיות הנוצרות במשך תקופת בחירתם". וראה ספר Liberalism, Constitutionalism and Democracy ובעיקר עמ' 111, שכל הדיונים הנוגעים להתהוות החוקה האמריקאית נשארו חסויים יותר מחמישים שנה!

⁸¹ ראה The Constitution of the United States עמ' 33 – 34, שבאנגליה היה המלך ממנה את חברי בית הנבחרים לתפקידים שונים והם היו חייבים להכיר תודה למלך, או בלשון אחרת, לתמוך במלך באופן כספי.

⁸² ראה ICL חוקת שויצריה 5 (3).

חבר בית נבחרים לדווח על הקשרים שלו לקבוצות בעלות אינטרסים.⁸⁴ חוקות אחדות קובעות שמנהיג אינו מקבל הוראות מאיש.⁸⁵ חוקת ארצות הברית קובעת: "שום נושא משרה או בעל הכנסה או נאמנות בממשלה, לא יקבל – בלי הסכמת הקונגרס – שום מתנה, שכר, כהונה או תואר כלשהו משום מלך, נסיך (שליט) או מדינה זרה".⁸⁶ חוקות אחדות אוסרות על שופטים להיות חברי מפלגה.⁸⁷

במשטר המקובל היום פועלים המנהיגים בגלוי לטובת האינטרסים של המפלגה אותה הם מייצגים.⁸⁸ ולטובת האינטרסים האישיים שלהם ובעיקר לטובת האינטרס להמשיך ולהבחר מחדש בבחירות הקרובות.⁸⁹ הם משתתפים בהצבעות גם כאשר ידוע לכל שמפעמים בקרבם רגשות שנאה ונקמה, או לחילופין רגשות ידידות וחנופה, כלפי מנהיגים אחרים, או כלפי הציבורים שהחלטות נוגעות להם. המנהיגים עושים הסכמים האחד עם השני, מבקרים בפומבי מנהיגים אחרים, מכריזים מראש כיצד בדעתם להצביע כששאלה מסוימת תעלה על הפרק, ומדווחים לקהל הרחב על הצבעותיהם ועל הצבעות של מנהיגים אחרים. המנהיגים אינם מצהירים שהם קבלו החלטות בתום לב וכל כיוצא בזה.⁹⁰

גם האזרחים אינם נדרשים לפעול לשם שמים. הם רשאים לבקר בפומבי את מעשי המנהיגים,⁹¹ להתכנס, לערוך הפגנות למען החלטות מסוימות וכנגד החלטות אחרות, וכד'.

ההשקפה המקובלת בימינו באה לידי בטוי בחוקות השונות, והן מגינות על חופש הדבור של האזרחים ושל המנהיגים⁹² על חופש ההתכנסות, ההתאגדות וכו'.⁹³ החלטות מתקבלות בפומבי⁹⁴ וכל כיו"ב.

עם זאת, קיימת אי נחת מהתנהגות נבחרים רבים, ומומחים לדבר שוקלים כיצד ניתן לשפר את טיב החלטות המתקבלות,⁹⁵ ועל הדרכים לצמצם את מספר החלטות שאינן לשם שמים.⁹⁶

⁸³ ראה ICL חוקת נורבגיה 12 (4).

⁸⁴ ראה ICL חוקת שוויצריה 161 (2).

⁸⁵ ראה חוקת שוויצריה 161 (1). מסתבר שהכונה להוראות של סמכות דתית.

⁸⁶ חוקת ארצות הברית של אמריקה סעיף א פסקה 9 ח.

⁸⁷ ראה ICL חוקת הונגריה 50 (3). וראה שם חוקת סלובקיה 54 שניתן להגביל זכות של שופטים ופרקליטים להשתתף בפעילות פוליטית. ראה שם חוקת איטליה 98 (3), שלבית הנבחרים סמכות לקבוע שופטים, אנשי צבא הקבע, שוטרים ודיפלומטים המשרתים בחו"ל לא ירשמו כחברי מפלגה.

⁸⁸ ראה Models of Democracy עמ' 97, ושם עמ' 180. יש להעיר כי עקרון זה משתלב יפה ברעיון הנפוץ בתחום הכלכלי מאז אדם סמית (Adam Smith) לפיו ייטב לכלכלה אם כל אחד ידאג לעצמו ולא לחברו והיד הנעלמה כבר תביא לידי כך שתצמח מכך תועלת לציבור.

⁸⁹ ראה Democracy and its Critics עמ' 167.

⁹⁰ על תופעות קשות מסוג אחר ראה סעיף עט בדיון על הוראת שעה לטובת המדינה.

⁹¹ ראה סעיף ריט.

⁹² ראה סעיף ריח.

⁹³ ראה סעיפים רכח רכט.

⁹⁴ ראה סעיף נ.

⁹⁵ ראה חידוש הציונות עמ' 195: "דוגמאות נוספות של ממדי הערך של ישראל, כחברת מופת... כוללות למשל... שיפור הרמה הערכית של הפוליטיקה, על ידי... אכיפת כללי אתיקה קפדניים על נבחרים". וראה קביעת מדיניות עמ' 269 – 273. וראה Spirit Of Community עמ' 262, שיש צורך "לנקות את הפוליטיקה" ולהקטין את תלות המנהיגים בתורמים המסייעים למערכת הבחירות.

⁹⁶ ראה סעיף קכא.

מח. "כפי שכלו"

על פרנסים, דיינים ומורי הוראה לקבל החלטות אך ורק לפי הבנתם.¹

מלך כותב הדברי מלכיאל: "שכל מדינה נתיסדה ע"י כן, שהמלך ינהיגה ויעשה כרצונו לתקנת המדינה וכפי שכלו...".² פוסק הראי"ה קוק: "כל דבר כללי הנוגע לאומה, וגם כל תיקון של הוראת שעה, לגדור בפני עושי עולה, הכל הוא בכלל משפטי המלוכה, שיש רשות למלך להתנהג בהם כפי ראות עיניו, אפילו כשאינו נוגע כלל לטובתו ולכבודו, כ"א לטובתן ולכבודן של ישראל".³

בית הדין הגדול כותב הרמב"ם: "וכאשר נתמעט למוד תלמידיהם ונחלשו אצלם דרכי הדין בהשוואה לשמאי והלל רבותיהם נפלה מחלוקת ביניהם בשעת המשא ומתן בהרבה ענינים, לפי שכל אחד מהם דן לפי כח שכלו ולפי הכללים הידועים לו".⁴

פרנסים בפוזנא תקנו: "... הכשרים יצ"ו הרשות בידם לעשות תקונים לפי ראות עיניהם לזכות וליפוי כח לטובת ולתועלת הקהלה יצ"ו הישר והטוב בעיניהם כאשר יורו אותם משמים".⁵ כותב מהר"ח פאלאג'י: "... ובכלל ההסכמה הזאת הסכימו שיהיה מנוי המרביץ תורה... שיאמר כל אחד דעתו האמת הנראה לו בינו לבין קונו".⁶

דיינים פוסק הרמב"ם: "הגס לבו בהוראה וקופץ וחותר את הדין קודם שיחקרהו בינו לבין עצמו עד שיהא לו ברור כשמש הרי זה שוטה רשע וגס רוח. כך צו חכמים יהו מתונן בדין. וכן איוב הוא אומר 'ורייב לא ידעתי אחקרהו'".⁷

פוסק הרמב"ם: "אחד מן הדיינים בדיני נפשות שהיה מן המזכין או מן המחייבין לא מפני שאמר דבר הנראה לו בדעתו אלא נטה אחר דברי חבירו הרי זה עובר בלא תעשה, ועל זה נאמר 'ולא תענה על ריב לנטות', מפי השמועה למדו שלא תאמר בשעת מנין די שאהיה כאיש פלוני אלא אמור מה שלפניך".⁸ כותב המנחת חינוך: "דודאי זה אסור בדיני ממונות גם כן והוי בכלל מטה דין. אך בדיני נפשות כתבה התורה לאו זה גם כן שעובר עוד נוסף על לאו הזה ובדיני ממונות אינו עובר על לאו הזה כי מחמת חומר ד"נ הרבה התורה באזהרות. אבל באמת לענין הדין אסור בדיני ממונות".⁹

¹ ראה סעיף מז הערה 11 שדין פרנסים כדין דיינים.

² שו"ת דברי מלכיאל וסה יד. הדברי מלכיאל נז"נ בדברי שו"ת מהרשד"ם חו"מ נה בענין זה. הדיון שם עוסק אמנם בענין מלכי אוה"ע אך מדבריו ניכר שלדעתו הדברים אמורים גם במלכי ישראל.

³ שו"ת משפט כהן קמד יג.

⁴ משנה עם פירוש הרמב"ם הקדמה עמ' יא.

⁵ פנקס הכשרים של קהילת פוזנא החלטה רנט משנת שצ"ה לפ"ק. וראה שם החלטה תשמב משנת תי"ד לפ"ק. וראה פנקס קהל וירונה א קנד החלטה משנת שט"ז. וראה תקנה שהתקבלה בקרקא, יהודי פולין וליטא עד שנת ת"ח (1648) עמ' 491: "... הרשות ביד הקהל לברור אנשים חכמים ונבונים אשר יבחנו את התקנות הנ"ל... כפי שכלם, וכפי אשר יורו אותם משמים...".

⁶ משא חיים מערכת מ אות עו.

⁷ רמב"ם סנהדרין כ ז. וראה ספרי על דברים א טז ורש"י על התורה שם; ספר החינוך רלג.

⁸ רמב"ם סנהדרין י א. וראה פניני אבי העזרי עמ' ל: "... אני כשלעצמי אצלי ברור שהרמב"ם סובר שיש חיוב של הקרבה של קרבן שלמי שמחה, אבל אם החזו"א אומר שאין, צריך לומר שאין". וראה כע"ז עלינו לשבח בראשית עמ' קלה וקצ"ע.

⁹ מנחת חינוך עז. וראה רמב"ם סנהדרין כד הלכות א י; שם עדות ט י. וראה ערוה"ש חו"מ יח ט. ויש לחקור האם עוברים על לאו זה גם כאשר עוסקים בפירוש התורה או ביזמה חקיקתית. וראה הערה 37.

מרא דאתרא כותב הרב שמואל לנדא: "אמנם כל כי האי מלתא שתלוי במחלוקת הפוסקים ואין מכריע ביניהם כי האוסרים והמתירין הם שווים במנן יכול כל רב ומו"צ להורות במקומו אם הוא נשאל עליו כפי שיקול דעתו וכפי הנראה לו אם להקל אם להחמיר".¹⁰ פוסק הדברי חיים: "... שרשות ביד רב דמתא בעיני שוי"ב לעשות כרצונו ולדון לפי ראות עיניו בפרט רב גדול כמוהו ואם נבוא לדון אחר בית דין קבוע וכו' ואין לך אלא שופט שבימך".¹¹

מורה הוראה פוסק הרב בלייד: "... שכל חכם שהגיע להוראה, שבאה לפניו איזו שאלה, ודעתו לאסור מפני שכן נראה באמת לדעתו, אסור לו להורות להיתר...".¹²

על פרנסים, דיינים ומורי הוראה להקפיד על כללי ההתנהלות הבאים

נוכחות בדיון¹³

הפעלת שיקול דעת עצמאי כותב הר"ן: "... הנה ראו כולם שר' אליעזר היה מסכים אל האמת יותר מהם, וכי אותותיו כולם אמיתיים צודקים, והכריעו מן השמים כדבריו, ואף על פי כן עשו מעשה כהסכמתם, אחר ששכלם היה נוטה לטמא... והיו עוברים על דתם אם היו מטהרים כיון ששכלם נוטה לטמא, שההכרעה נמסרה לחכמי הדורות".¹⁴

נכונות לחלוק על דעת אחרים כותב השם משמואל: "... שהמרגלים בני אדם גדולים היו... ויהושע היה נגד בני אדם מוחזקים לצדיקים ראשי בני ישראל".¹⁵

פסוק מפורש בתורה: "לא תהיה אחרי רבים לרעות", ומבאר הרשב"ם: "אם הם דנים שלא כדין לפי דעתך, ואף על פי שלא יאמינו לך כי אם למרובים".¹⁶ הכתב והקבלה מפרש: "והנה מטבע לב האדם שיסמוך על הדעת הגדול ממנו בחכמה, וכשישמע להיכן דעתו נוטה יסכים עמו, מבלי שים לבבו לחקור באותו דבר, והנטי' הזאת אסרה הכתוב".¹⁷

מעיד הרמב"ם על עצמו: "כבר חשבתי שלא לדבר בצוואה זו מפני שהיא ברורה, וגם מפני שאני יודע שדברי בה לא ימצאו חן בעיני רוב גדולי התורה ואולי אף כולם אבל אומר ולא אשים לב ומבלי לחוש למי שקדם ולא לנמצאים".¹⁸ פוסק ערוך השלחן: "ואם זה החכם הכריע בראיות לדון כדיעה שלא נתפשטה אין על זה שם טעות כלל וכך דרכה של תורה".¹⁹

¹⁰ שו"ת שיבת ציון כו.

¹¹ שו"ת דברי חיים ליקוטים והשמטות לח.

¹² הרב בלייד, "סידור חופה לכהן וספק גרושה כדי למעט באיסורין", תחומין ט עמ' 45.

¹³ ראה סעיף קלז.

¹⁴ דרשות הר"ן הדרוש השביעי עמ' קיב. וראה א"ת ערך בת קול. וראה שו"ת אגרות משה חו"מ ב כ; קונטרס קול מבשר בסוף ספר שמות בארץ; שו"ת תשובות והנהגות א תלא.

¹⁵ שם משמואל שלח תרע"ד ד"ה ויקרא משה:

¹⁶ רשב"ם שמות כג ב.

¹⁷ הכתב והקבלה שמות כג ב. וראה שו"ת משנה הלכות ח קיט, שאסור למורה הוראה לחצטרף לפסק הלכה רק משום שהוא מכבד את בעל הפסק.

¹⁸ משנה עם פירוש הרמב"ם אבות ד ז.

¹⁹ ערוך השלחן חו"מ כה ב. וראה משנה ברורה סימן מט ס"ק ב. ויש לציין בחשוקי חמד עבודה זרה עמ' רלב – רלג. ושמואל יש לחלק לשיטתו בין שאלה פרטית ובין שאלה הנוגעת לכלל הציבור.

כותב הרב סולובייצ'יק: "... האמת היא נר לרגלו. הוא אינו נושא פנים לשום אדם. הוא אוהב את רבותיו, מכבד את חבריו ומחבב את תלמידיו, אבל את האמת הוא אוהב יותר מכולם".²⁰

דיין בבית הדין הגדול רשאי לחלוק על המופלא²¹ ואפילו אם המופלא הוא מלך.²²

נכונות להודות בטעות אומרת התוספתא: "אמר ר' עקיבא: מפני מה זכה יהודה למלכות מפני שהודה בתמר".²³

דיין הבוש לחזור בו ומביא ראיות להעמיד את דבריו הראשונים עובר על "מדבר שקר תרחק".²⁴

הצבעה אישית²⁵

דיינים ומורי הוראה המקבלים החלטות על פי שיקול דעתם אהובים על בוראם. כותב המהר"ל: "... כי יותר ראוי ויותר נכון שיהיה פוסק מתוך התלמוד ואף כי יש לחוש שלא ילך בדרך האמת ולא יפסוק הדין לאמתו שתהיה ההוראה לפי האמת מכל מקום אין לחכם רק מה שהשכל שלו נותן ומבין לפי התלמוד וכאשר תבונתו וחכמתו תטעה אותו עם כל זה הוא אהוב אל השי"ת כאשר הוא מורה כפי מה שמתחייב משכלו ואין לדיין רק מה שעיניו רואות".²⁶

פוסק ערוך השלחן: "... כי אין לו לדיין אלא מה שעיניו רואות ולא ניתנה תורה למלאכים ולא בשמים היא רק שאתם מחויבים להבין הענין ולפסוק כפי דעתכם בדין וההולך באמת בדרך התורה מסייעין לו מן השמים".²⁷

²⁰ בסוד היחיד והיחד, מה דודך מדוד עמ' 233. וראה חקרי לב יו"ד א פב; חזון איש יורה דעה קנ ה; שו"ת משנה הלכות ח קלו. ואכמ"ל.

²¹ ראה חזו"א סנהדרין יז א.

²² ראה הדרת מלך עמ' ס - סג. ויש סוברים שמטעם זה אין מושיבים מלך בבית דין, ראה סעיף י.

²³ תוספתא ברכות ד טז.

²⁴ ראה בבלי שבועות ל ב ורש"י שם ד"ה לא יעשה סיניגרון לדבריו. וראה רמב"ם סנהדרין כא י ורדב"ז שם. וראה בבלי ברכות ד א: "... ולא עוד אלא כל מה שאני עושה אני נמלך במפיבשת רבי, ואומר לו מפיבשת רבי יפה דנתי יפה חייבתי יפה זכיתי... ולא בושתי", ומפרש רש"י ד"ה מפיבשת: "... שפעמים שהיה טועה והוא אומר לו טעית". וראה קהלת רבה ט א [יז]: "דברי חכמים בנחת נשמעים זה עמרם ובית דינו", ומבאר המתנות כהונה: "שחזרו מהסכמתם ושמעו לקול מרים...". וראה מש"כ הנוב"י, אור הישר לח בענין הגט מקלויא: "... אמנם מחמת כבודם וקנאתם מחזיקים בזרוע בדעתם, ועל זה אני בוכה שאני יודע שהאנשים הללו גדולי ישראל המה ונכשלו בזה". ראה רש"י ויקרא י כ; העמק דבר בראשית מט ד; הרחב דבר, העמק דבר ויקרא י כ אות כ. וראה סעיף קצה.

²⁵ ראה שו"ת מהריב"ל א מז: "... והגע עצמך שאדם מקבל עליו לדיינים לפלוני ופלוני פשיטא ופשיטא שלא יהיה להם רשות למנות אחרים במקומם". וראה סעיפים קלו קלז.

²⁶ נתיבות עולם נתיב התורה פרק טו. וראה הקדמה לספר דור רביעי על מסכת חולין ד"ה ומעתה: "... שמה שנמסר פירוש התורה על פה ונאסר לכתבה הוא כדי שלא לעשותה קיום לדור דורות ושלא לקשור ידי חכמי דור ודור לפרש הכתובים כפי הבנתם... כי שינוי הדורות ודעותיהם, מצבם ומעמדם הגשמי והמוסרי דורשות שינוי דיניהם תקנות ותיקונים". וראה אגרות הראיה ג אגרת תתסט, עמ' קנד: "... שיטתו של המהר"ל מפראג... שעיקר יסוד תורה שבע"פ הוא שתהיה ההוראה מן השי"ס ולא מדעת הפוסקים... אמנם דעת הר"י מיגאש בתשובה נראה שאינה כן". ונהגו כר"י מיגאש, ראה סעיף עו.

²⁷ ערוך השולחן חו"מ ח ג. בשיחות לספר בראשית טו כתב הרב נבנצל לגבי קביעת זמן צאת הכוכבים: "אם האמת היא כרבינו תם, ידונוהו בשמים כשוגג או אפילו כשוגג הקרוב לאונסי". ויש לעיין בדבריו, ואכמ"ל.

פרנסים דיינים ומורי הוראה רשאים לקבל החלטות על פי שכלם רק לאחר שהם מבררים היטב את המציאות, לאחר שעיינו בספרים²⁸ ולאחר שהקשיבו לדעות חבריהם.²⁹

כדי להבטיח שכל אחד יקבל החלטות על פי שכלו יש למנות בעלי תכונות וכישורים כדלהלן

חכמים כותב קצות החשן: "מאן דאית ליה ידיעה בארחי דאורייתא, דהיינו שרואה כמה פעמים שכיון אל דברי הראשונים דאינון קשוט ואורייתא דלהון קשוט, לזה ראוי לחדש כפי שכלו וכחו".³⁰

אמיצים הגמרא אומרת: "כל תלמיד חכם שאינו קשה כברזל אינו תלמיד חכם",³¹ ומבאר ר' משה פיינשטיין: "שיהיה קשה כברזל להיות עומד על דעתו כשהוא סובר זה לאמת לפי הדין וההלכה".³² כותב הרב סלוביצי'ק: "כי התלמיד חכם האמתי צריך שתהא לו 'מסירות נפש' לגבי השיטות שלו שבהן הוא מאמין, שימשיך לעמוד על דעתו, אפילו בפני כל בקורת חריפה".³³ כותב הרב בלאך: "... ואם חסר לו אומץ הלב, גם כן אינו תלמיד חכם וכמאמר החכם: 'גם אומץ הלב ממקור הדעת מוצאו', ואם חסר לו כח ההכרעה ושקול הדעת להחליט בכל הדברים הצריכים שקול והכרעה, גם כן אות הוא שאינו תלמיד חכם, כי התלמיד חכם צריך שתהיי לו דעת והכרה חזקה וברורה, אומץ דעת ואומץ לבי".³⁴

בעלי מדות טובות כותב הנצי"ב: "מי שעומד על דעתו משך רב, הלא טוב לו שלא ימלוך".³⁵

התורה קובעת נוהל קבלת החלטות שיש בו כדי לסייע לדיינים לפסוק על פי הבנתם. פוסק הרמב"ם: "ומפי השמועה למדו שאין מתחילין בדיני נפשות מן הגדול שמא יסמכו השאר על דעתו ולא יראו עצמן כדאין לחלוק עליו אלא יאמר כל אחד דבר הנראה לו בדעתו".³⁶ ובדיני ממונות פוסק הרמ"א: "יש אומרים דטוב להתחיל מן הקטן",³⁷ ומבאר הלבבוש: "שאם יתחילו מן הגדול יתבייש הקטן אחר כך לגלות את דעתו אם אינה מסכמת עם הגדול".³⁸

²⁸ ראה סעיף מד הערה 25.

²⁹ ראה שו"ת יפה ללב ד חו"מ י ד: "מי כהחכם שלמה... היה אומר כל דבריו בהקהל כמי"ש רש"י בריש קהלת שהיה נמלך עם חכמי דורו". וראה שו"ע חו"מ י ב. וראה הרב זלמן נחמיה גולדברג, "בענין איסור מחלוקת", מוריה קסט – ע מנחם אב תשמ"ו עמ' עא, שנקבעה הלכה כבית הלל משום שהם הקדימו ושנו את דברי ב"ש, והרי זה כאילו באו בית שמאי לבית דין ובית הדין לא קבל את דעתם.

³⁰ קצות החושן הקדמה. וראה שו"ע חו"מ כה ב בהגה: "ולא יאמר האדם אפסוק כמי שארצה בדבר שיש בו מחלוקת... אלא אם הוא חכם גדול ויודע להכריע בראיות הרשות בידו...".

³¹ בבלי תענית ד א.

³² שו"ת אגרות משה או"ח א נד.

³³ נפש הרב עמ' סא. וראה בבלי ביצה רש"י ב ב ד"ה דהיתרא עדיף ליה: "ואינו ירא להתיר".

³⁴ שעורי דעת א עמ' 185.

³⁵ העמק דבר בראשית מט ד.

³⁶ רמב"ם סנהדרין י ו. וראה שו"ת אגרות משה או"ח א קט. וראה בירור הלכה סנהדרין לו א ציון ב ג מחלוקת ראשונים בשאלה האם מותר לדיינים לחלוק על הגדול שבהם, וראה שו"ת משנת יעבץ ה. ראה גם מהר"ם שיק על תרי"ג מצוות מצוה עז, שמביא דעה שעל הקטנים במקרה כזה להסתלק מן הדין.

³⁷ שו"ע חו"מ יח א בהגה. וראה רש"י בבלי סנהדרין לו א ד"ה הו מתחלי ברישא, שגם בתקנות הקפידו על כך.

³⁸ לבוש עיר שושן יח א.

הוא הדין למורי הוראה. הגר"ז היה מרא דאתרא של בריסק, ומורה ההוראה בעיר היה הרב שמחה זליג ריגר. כותב ספר הרב מבריסק: "... כאשר שהה במחיצתו של הרש"ז, עת נדרש לדבר ה' זו הלכה, היה יוצא את החדר בכדי שהרש"ז לא יחוש אי נעימות כל שהיא בבואו לפסוק ולהורות כפי שמוצא הוא לנכון".³⁹

היו ערים שבהם נדרשו הפרנסים, עובר למנוים, להתחייב לנהוג כפי שכלם. הרשב"א כותב: "ולענין העשרה ברורים שאמרת, שבררו הקהל לתבוע זכות הקהל, ונשבעו בנקיטת חפץ ביד, על דעת הקהל... שינהגו ביושר ובאמונה על קו האמת לפי דעתם...".⁴⁰ מהר"ח פאלאג'י מעיד על מנהג עירו: "שהציבור קבלו אותו לדיין בחתימת ידם וגם הוא נתחייב בחתימת ידו לדון בדין זה... להודיע לרבים מה שיורו לו מן השמים כשר או פסול".⁴¹

למרות ירידת הדורות על פרנסים, דיינים ומורי הוראה להכריע על פי שכלם גם כיום. כותב הרב מאיר מאפטא: "ותורה שבעל פה מוסרו הקב"ה לכל דור ודור שידרשו צדיקי הדור על פיהם את התורה שבכתב כפי שכלם לפי העת והזמן".⁴² כותב החזו"א: "וחובתנו לשמש בשכלנו עד כמה שידנו מגעת ולבקש את היותר מוכרע לפי שיקול דעתנו".⁴³

*

ההכרזה העולמית בדבר עצמאות מערכת המשפט קובעת שעל כל שופט ושופט מוטלת החובה לקבל החלטות אך ורק לפי הערכתו את העובדות ועל פי הבנתו את החוקים, מבלי להיות מושפע משיקול דעתם של השופטים האחרים היושבים עמו בדיון או של הממונים עליו.⁴⁴ בכמה מדינות קובעת החוקה כי השופטים עצמאים לפסוק על פי מצפונם.⁴⁵

³⁹ הרב מבריסק א עמ' 265. וראה סעיפים קמב קצה ריא.

⁴⁰ שו"ת הרשב"א ה ככו. וראה תקנות באסקאביץ סז, מן הגזנים ב עמ' 110, שראש הקהל והפרנסים צריכים להשבע: "הריני נשבע על דעת הקב"ה ועל דעת רבים ובפרט על דעת קהל יצ"ו... דז איך וויל דאז ראשות פירן כדין וכדת עד מקום שידי מגעת ושכלי ודעתי נוטה...".

⁴¹ שו"ת חיים ביד סימן א.

⁴² אור לשמים, פרשת בחוקותי. ראה בבלי ברכות ח א: "מיום שחרב בית המקדש אין לו להקב"ה אלא ד' אמות של הלכה", וראה חידו"א שם: "... דבזמן שב"ה קיים היה שם לשכת הגזית שמשם יוצאת הלכה פסוקה על פי סנהדרין ועמהם ודאי השכינה שרויה, ועכשיו שחרב בית המקדש אותן ד' אמות של הלכה שכל ת"ח קובע לו לגירסתו בתלמוד היא תחתיה להיות השכינה עמו...".

⁴³ קובץ אגרות חלק שני טו. הערת הרב נבנצל: "לא נהגו כן מפני שאין לנו לא הבקאות ולא החריפות של הב"י ושאר גדולי הפוסקים".

⁴⁴ ראה Universal Declaration on the Independence of Justice סעיפים 2 3.

⁴⁵ ראה ICL חוקת יפן 76 (3); שם חוקת דרום קוריאה 103.

מט. דוגמא אישית למופת¹

כותב הטור: "אמרו חכמים אם דומה הרב למלאך ה' יבקשו תורה מפיהו ואם לאו אל יבקשו".²
 כותב הרב וולבה: "השגת המטרה של החינוך נעשית בשתי דרכים עקרויות א. דוגמא אישית...
 ב. הסברה".³

כותב היערות דבש: "כל העושה דבר רע, לא זו שמקלקל לעצמו, אף גם מקלקל לאחרים, כי אם יעשה אחד אלף מעשים טובים, לא ילמדו ממנו, ויאמרו, לא כל אדם, לו הכח והיראה לעשות כמתכונתו, ואם יעשה חובה אחת תיכף ילמדו ממנו, לומר אם פלוני עושה כך למה אגרע".⁴

באופן מיוחד מצווים הפרנסים לתת דוגמא למופת בכל הליכותיהם

מלך כותב האברבנאל: "... שהמלך מחוייב בשמירת המצות יותר משאר האנשים... שהוא מראה מלוטשת לכל עמו שיביטו בו וילמדו ממעשיו לפי שההמון מטבעו להדמות על גדולי המעלה בכל מה שיעשו כפי האפשר".⁵ כותב הרש"ר הירש: "מסדר פרשיות החטאת אתה למד על תפקידו של המלך: הוא הראשון לקיום המצוה... ראשון לקיום החוק".⁶
 אומרת הגמרא: "א"ר יוחנן משום ר' שמעון בן יוחי. מאי דכתיב 'כי אני ה' אוהב משפט שונא גזל בעולה? משל למלך בשר ודם שהיה עובר על בית המכס אמר לעבדיו תנו מכס למוכסים אמרו לו והלא כל המכס כולו שלך הוא אמר להם ממני ילמדו כל עוברי דרכים ולא יבריחו עצמן מן המכס".⁷

פרנסים פסוק מפורש בתורה: "יפקד ה' אלקי הרוחות לכל בשר איש על העדה אשר יצא לפניו וכו' ", ומבאר רש"י: "לא כדרך מלכי האומות שיושבים בבתייהם ומשלחין את חיילותיהם למלחמה אלא כמו שעשיתי אני...".⁸ אומרת הגמרא: "התקושו וקושו - אמר ריש לקיש קשוט עצמן ואחר כך קשוט אחרים".⁹ כותב מנורת המאור: "כשופטי ישראל ומנהיגי הדור וגדולינו הולכין בישרות ובתמימות ומתרחקים מן הכיעור ומן החטא כך הם כל ישראל שהגוף הולך אחר הראש".¹⁰

¹ ראה תהילים עא ז: "כמופת הייתי לרבים".

² טור יורה דעה רמו.

³ זריעה ובנין בחינוך עמי כא.

⁴ יערות דבש א דרוש ח ד"ה מזה נלמד. וראה חסד לאלפים אורח חיים קנו ל: "... בפרט מי שהוא בגדר ת"ח או חסיד... צריך לזהר ביותר... לתקן ענייניו... כי המון העם אליו ישגוהו אליו יתבוננו ללמוד ממנו, או לדבר עליו תועה, ואיכא עון מחטיא את הרבים ועון חילול ה' הגדול מכל העבירות...".

⁵ אברבנאל דברים יז יד. וראה שם: "והסבה ה' שלהיות כתר המלכות וכבוד מעלתו גדול מכל שאר האנשים וממשלתו גדולה ועצומה היה ראוי שישתדל יותר בשמור המצות... והסבה השלישי היא, כי כמו שראוי למלכים שישמרו הכבוד והמעלה... ככה ראוי אליהם שישתדלו יותר בקנין הטובות הנפשיות...".

⁶ פירוש הרש"ר הירש ויקרא ד כב.

⁷ בבלי סוכה ל א. וראה בבלי נדרים כז ב: "... שהן של בית המלך אע"פ שאינן של בית המלך". מכאן שבית המלך הנכרי לא שילם מכס.

⁸ רש"י במדבר כז יז. וראה ספרי שם כז טז; רש"י שמות יד ו בשם המכילתא; רש"י דברים ג כח.

⁹ בבלי בבא מציעא קז ב.

¹⁰ מנורת המאור הנר השלישי כלל ט החלק השני פרק ראשון. וראה שפת אמת שופטים שנת תר"מ. וראה ירושלמי תענית ב א: "חתן מחדרו - זה הנשיא, וכלה מחפתה - אב בית דין". וראה בבלי סוטה מג א

בפוזנא החליטו: "כשיגבה איזה גביה... מחויבים הקהל יצ"ו היושבים בשלחן הטהור לסלקם את נתינתם המגיע מאליהם טרם לכל כדי שיתקוששו".¹¹

דיינים המדרש אומר: "צריך שיהיו השופטים נקיים מכל משפט, שלא יהא לאדם פתחון פה עליהם... ושמואל אמר: 'הנני ענו בי וכו' , שלא יהא בהם דבר של פסולת".¹² כותב ספר החינוך: "... ואל הממונים גם כן ראוי לישר דרכם ולהכשיר מעשיהם ויסירו חרפת העם מעליהם פן יענו אותם על מוסרם שיטלו קורה מבין עיניהם".¹³

מורי הוראה פוסק התשב"ץ: "שבת לענין סכנת נפשות הרי היא דחוי' או מותרת והרי היא כחול לכל דבריה... אם החכם הוא זריז ומתיר לאחרים והוא אינו עושה - אינו עושה יפה, ועל זה אמרו הנשאל הי"ז מגונה".¹⁴

כל המקיים מצוה בנוכחות עשרה מישראל מקדש שם שמים ברבים.¹⁵ העובר עבירה בנוכחות עשרה מישראל מחלל שם שמים ברבים.¹⁶

פרנס הנותן דוגמא למופת הולך בדרך הבורא. אומר הירושלמי: "א"ר לעזר פדא: ... בנוהג שבעולם מלך בשר ודם גוזר גזירה רצה מקיימה רצו אחרים מקיימים אותה אבל הקב"ה אינו כן, אלא גוזר גזירה ומקיימה תחילה. אמר ר' סימון: כתיב 'מפני שיבה תקום והדרת פני זקן ויראת מאלקיך אני ה' ' אני הוא שקיימתי עמידת זקן תחילה".¹⁷ אומר המדרש: "מלך בשר ודם, עבדיו וחילותיו יוצאין למלחמה והוא אחריהם. והקב"ה אינו כן אלא הוא קודמין".¹⁸

הנותן דוגמא למופת נוהג בחכמה. כותב הרב משה חפץ: "כי כבר מוסכם שהמושל המתאווה להביא עמו בעבודה ובפעולה מה, הוא יתחיל בה תחילה וממנו יראו וכן יעשו...".¹⁹

דוגמא אישית שלילית של הפרנסים פוגעת ביעודי התורה

טובת היחיד וטובת הכלל כותב העיקרים על המלך: "ואם יראה העם את המלך מזלזל בתורה ובמלמדיה יבואו כל העם להקל בה ותפול התורה".²⁰

המדרש אומר: "כל מה שהגדולים עושים הדור עושה. כיצד? הנשיא מתיר ואב בית דין אוסר. הנשיא מתיר ואני אוסר? והדיינים אומרים: אב בית דין מתיר ואנו אוסרים? ושאר הדור אומרים: הדיינים מתירין ואנו אוסרים? מי גרם לכל הדור לחטוא הנשיא שחטא תחילה".²¹

שבמלחמת מדין יצאו גם הסנהדרין למלחמה. וראה יהושע ח' י: "ויעל הוא וזקני ישראל לפני העם העיני". וראה מלבי"ם שמואל ב א יא-יב שבמלחמת שאול בגלבע מתו גם הסנהדרין.

¹¹ פנקס הכשרים של קהילת פוזנא א' עא משנת תכ"ז לפ"ק. וראה שם החלטה תרסח משנת תי"א לפ"ק.

¹² תנחומא שופטים ג.

¹³ ספר החינוך תצא.

¹⁴ שו"ת תשב"ץ א נד.

¹⁵ ראה רמב"ם יסודי התורה ה י.

¹⁶ ראה א"ת ערך חלול השם ג. על המצוה לקדש את השם ראה סעיף לא. על מצות ערבות ראה סעיף קעא.

¹⁷ ירושלמי ראש השנה א ג. וראה ויקר"ר לה ג. יש לעקרון זה דוגמאות רבות בגמרא ובמדרשים.

¹⁸ תנחומא שופטים יז.

¹⁹ מלאכת מחשבת מקץ ד"ה ועתה ירא פרעה. וראה בבלי סוטה יא א.

²⁰ ספר העיקרים ד כו.

²¹ דבר"ר ב יט.

כותב הרמב"ם: "אם לא יהיה הדין בעל מוסר ומנומס הרי הוא אובד ומאבד את העם בנזקיו".²²

טובת המדינה

השחתת עובדי הציבור כותב רלב"ג: "הנה כשהיה המושל מקשיב על דבר שקר אז הפכו כל משרתיו להיות אנשי רשע כי המשרתים ישתדלו לעשות רצון אדניהם וכאשר יראו כי רצונו ברשע יתנהגו תכונת הרשע".²³

פגיעה בשלטון החוק פסוק מפורש בתורה: "ונסלח לכל עדת בני ישראל... כי לכל העם בשגגה", ומבאר הנצי"ב: "שאינו דומה יחיד העובד עבודה זרה דאז ודאי יש לחקור אם היה בשוגג ומתכפר בקרבן או במוזיד. מה שאין כן כל העם השטאים אחרי מנהליהם מסתמא רוב העם בשגגה, דגופא בתר רישא אזיל".²⁴ כותב הכתב סופר: "כי אם מנהיגי הדור אינם הגונים ומחטיאים את הרבים אין לענש את הדור כי יש להפוך בזכותם כמובן".²⁵

משימות אינן מתבצעות שנינו בספרי: "ויאמר ה' אל יהושע קום לך למה זה אתה נופל על פניך". לא כך אמרתי למשה רבך מתחילה? אם עובר לפנייהם - עוברים ואם לאו אין עוברים".²⁶

זלזול בפרנסים הרמב"ם פוסק: "ראש הישיבה שחטא מלקין אותו ואינו חוזר לשרותו",²⁷ ומבאר הכסף משנה: "מפני שבני אדם יזלזלו אותו הילכך לא יחזירוהו".²⁸

קידוש השם הרדב"ז מבאר מפני מה ראש ישיבה שחטא אינו חוזר לשרותו: "... מפני שכל חטאות הנשיא חשבינן להו כאילו עבר בפרהסיא, ואיכא חילול השם טובא ולפיכך אין מחזירים אותו לשרותו".²⁹

פרנס שאינו נותן דוגמא אישית למופת נענש בידי שמים. אומר המדרש: "והנשיאים הביאו את אבני השוהם וגו' ". אמר הקב"ה בני שנזדרזו יכתב שהביאו 'והותר' והנשיאים שנתעצלו חיסר אות אחת משמם".³⁰ כותב המאירי: "כשהגדול הראוי להנהיג את העם או הממונה להנהיגם חוטא ונמשך אחר העבירות עונשו כפול עד להרבה מפני שהיא סיבה להכשיל את האחרים לומר דיו לעבד שהוא כרבו".³¹

על עבירות מסוימות יש להדיח פרנס.³²

²² משנה עם פירוש הרמב"ם הקדמה לפירוש המשנה.

²³ רלב"ג משלי כט יב. וכ"כ שערי תשובה ג רכה. וראה סעיף ז בדיון על חסרונות המשטר המלוכני.

²⁴ העמק דבר במדבר טו כו. וראה בר"ר כו ה: "תני רבי שמעון בן יוחאי כל פרצה שאינה מן הגדולים אינה פרצה". וראה שערי תשובה לרבינו יונה ג נט.

²⁵ כתב סופר נצבים ד"ה אתם.

²⁶ ספרי על דברים ג כח. וראה רש"י שם; רש"י יהושע ז י; משך חכמה דברים לא ג. וראה סעיף נג הערה 18.

²⁷ רמב"ם סנהדרין יז ט.

²⁸ כסף משנה רמב"ם סנהדרין יז ח.

²⁹ שו"ת הרדב"ז חלק ו שני אלפים עח.

³⁰ במדבר רבה פרשה יב טז.

³¹ בית הבחירה שבת נו א.

³² ראה סעיפים קכג - קכה.

יש למנות פרנסים בעלי תכונות המבטיחות שהם יתנו דוגמא אישית למופת.

יראי שמים כותב אור החיים הק': "כל איש שיש בו יראת שמים דבריו נשמעין, שהבא להזהיר בני אדם ולהטותם אל הדרך הישר צריך שיהיה הוא קודם לכן עושה את כל המצות".³³

תלמידי חכמים כותב מהר"י אלשקר: "ומי שלא הנהיג את עצמו, היאך יכול להנהיג זולתו. ועל כן אוי להם לצבור שהמנהיג שלהם הוא עם הארץ".³⁴

ממלאים חובותיהם במעשרין תקנו: "גם הסכמנו שלא יבא שום אדם לברירה בתוך הקהלה עד שיפרע כל המסים הנשאר חייב מאותו השנה...".³⁵ בפוזנא החליטו: "גם השביעו הקהל יצ"ו בפרטיות בשבועה שהם בעצמם ובכבודם יתנו מכס שלהם כל מה שמגיע מהם בשנה זו...".³⁶

גם כיום על פרנסים לתת דוגמא אישית למופת. יתירה מזו. לאור ירידת הדורות³⁷ קיים הכרח גדול מבעבר, שהמנהיגות ובעיקר המנהיגות הרוחנית תתן דוגמא למופת. כותב הראי"ה קוק: "כי רק ההנהגה הטובה המוסרית במעשים טובים ובמדות טובות היוצאת מבלי תורה צדיקים ויראי ה', היא הערובה היותר נכונה לסלק את היסוד המוטעה של הכפירה המוסרית. וכשהיא מסתלקת מתגלה הרפיון של הכפירה המדעית... וממילא חוזרת האורה האלקית להאיר בנפשות...".³⁸ כותב החוקת עולם: "כי זה כלל גדול בהנהגת המדינה כי דבר שאסור ליחיד אסור לרבים ודבר אשר אסור לאזרחים אסור גם כן להממשלה כי הם המחוקקים הם צריכים להראות הקיום של כל זכויות של אזרחים ומהם ילמדו ויעשו כן".³⁹

כותב הרב זלמן זאב המגיד מווילנא: "המלך המשיח לא יצטרך למלא פיו בתוכחות כי אם... אחרי שיביטו ויראו בו קדושת הנהגתו תכונתו מדותיו היקרים, מאליהם יאירו חשכת הלבבות ותופע נהרה".⁴⁰

*

פרופ' רובינשטיין כותב: "כל שלטון... צריך קודם כל לשמש דוגמא למילוי החוק".⁴¹ כותב פרופ' דרור: "יש לקחת בחשבון כי נשיא המדינה, ראשי הממשלה, ראשי האופוזיציה, בכירי הפוליטיקה - הם על כרחם גם דמויות חינוכיות ומכשירי לבבות".⁴²

³³ אור החיים דברים פרק יא כב.

³⁴ מרכבת המשנה לר"י אלשקר על אבות פרק ב ב. וראה מדרש שמואל שם.

³⁵ תקנות מדינת מעהרין ועד אויסטרליץ תפ"ב לפ"ק תריד (טו"ב). ראה כיו"ב גם שם ועד גאיי ת"י לפ"ק קפו, ושם קצה. וראה התקנות בישראל חלק ד עמ' תצב - תצג, שפרנסים נדרשו לתת את המס תחילה גם כדי שהם לא יהיו נוגעים בדבר בשעה שהם דנים אזרחים שלא שילמו את מסייהם. וראה סעיף מז הערה 59.

³⁶ פנקס הכשרים של קהילת פוזנא תתג החלטה משנת תמ"ה לפ"ק.

³⁷ ראה סעיפים קטב קסד.

³⁸ אדר היקר עמ' מג.

³⁹ חוקת עולם ב עמ' 360. הממשלה היא מחוקקת במובן זה שיש לה סמכות לעסוק בחקיקת משנה.

⁴⁰ דרשות המגיד מווילנא, תאומי צביה פרק ד, עמ' סא.

⁴¹ המשפט הקונסטיטוציוני של מדינת ישראל עמ' 200 בהערה.

⁴² חידוש הציונות עמ' 304.

ג. "והייתם נקיים"

פסוק מפורש בתורה: "והייתם נקיים מה' ומישראל"¹. פסוק מפורש בקהלת: "טוב שם משמון טוב"². פסוק מפורש במשלי: "הסר ממך עקשות פה ולזות שפתים הרחק ממך"³. כותב ספר חסידים: "לא יתכן לאדם שיביא עצמו לידי חשד, ואם בעל כרחו ינקה עצמו..."⁴.

כותב השלי"ה: "ויש ליתן שני טעמים לדבר. א' כדי שיתרבה כבוד שמים, שאם אדם נחשד בדבר עבירה אז ח"ו נתמעט כבוד שמים כי יאמרו פלוני זה מרד בהש"י ועשה כך וכך גם אולי ילמדו אחרים ממנו לעשות גם כן ככה ח"ו... והטעם השני כי ה' חפץ שנאהוב איש את אחיו... ואם הוא סובר שחבירו עשה עבירה אז מותר לשנאותו... אבל בהסתלק החשד אז כבוד שמים במקומו וגם אהבת הבריות"⁵. כותב הרב הוטנר: "מצות עשה של 'ואהבת לרעך כמוך' אינה מחייבת רק להיות אוהב אלא שמחייבת היא גם כן להיות אהוב"⁶.

זו מדת התורה. אומרת הגמרא במסכת שבת: "אמר רבי שמעון בשביל ארבעה דברים אמרה תורה להניח פאה בסוף שדהו... ומפני חשד, שלא יהיו עוברים ושבים אומרים תבא מארה לאדם שלא הניח פאה בשדהו"⁷. כותב ספר החינוך: "מצוה שמת שלא נשתחוה על אבן משכית אפילו לשם... וזה הענין לפי הדומה מן הטעם שאמרת כי יחשדו בני אדם המשתחוה שלא יעשה האבנים אלוה"⁸.

התנהגויות מסוימות עשויות לעורר חשד רק במקומות ובזמנים מסוימים. פוסק החכמת אדם: "ונראה לי דצורת אדם בזמן הזה מותר להשהותו דכיון דאינו אלא משום חשד, וידוע דבזמנה"ז אין עובדים לצורת אדם, ואותו שנעבד עושין אותו משונה"⁹.

באופן מיוחד מצויים הפרנסים להקפיד על "והייתם נקיים"

מלך אומר הירושלמי: "אין המלך יושב בסנהדרין מפני החשד ולא בעיבור מפני החשד"¹⁰. **פרנסים** פוסק הרשב"ץ: "ראיתי להקדים כאן מ"ש מהר"ם בתשובה וז"ל אע"פ שאין מחשבינן בצדקה עם גבאי הצדקה ולא בהקדש עם הגזברין שנאמר כי באמונה הם עושים אין

¹ במדבר לב כב. בכל הנוגע לסעיף זה ראה א"ת ערך חשד. דיון בשאלה האם ההוראה מדאורייתא או מדרבנן ראה שם עמ' תקפ. וראה חפץ חיים לשון הרע ט ג. וראה תפארת ישראל על המשניות, כלכלת שבת (אות ל"ד), שאין לחוש לאיסור מראית העין אלא כשיש קצת הוכחה לצד האיסור. וראה שו"ת משיב דבר א מג. וראה שו"ת אגרות משה או"ח ג צו, שמעיקר הדין איסור מראית עין הוא רק במה שנעשה בדרך כלל באיסור. מצד הסברא נראה שהכל תלוי במדת החשד שמעשה מסוים מעורר, במדת הפרסום של המעשה, במדת השפעת המעשה על הציבור ובחומרת העבירה. וראה דברות משה שבת סימן כו הערה כז.

² קהלת ז א. וראה נתיבות עולם נתיב שם טוב.

³ משלי ד כד. וראה מפרשים על אתר וכן בבלי יבמות כד ב.

⁴ ספר חסידים (מרג). תרכב. וראה בבלי ברכות לא ב; בירת מגדל עוז דף צה ב; שו"ת תורה לשמה תפ.

⁵ שלי"ה חלק א שער האותיות אות פ דף עא א.

⁶ פחד יצחק שבועות טו יב. וראה סעיף לט.

⁷ בבלי שבת כג ב.

⁸ ספר החינוך שמש.

⁹ חכמת אדם פה ו. וראה העמק שאלה שאלתות דרב אחאי גאון, שאלתא נז ס"ק ג; הליכות שלמה מועדים, תשרי – אדר, יג יא: "בזמננו אין צריכים להדליק בפתח נוסף מפני החשד..."

¹⁰ ירושלמי סנהדרין ב א. וראה שיירי קרבן שם.

אומרים כן בפקודי המס לפי שמוריי היתר לעצמם וצריך לדקדק עמם בחשבון עכ"ל... מכאן יש ללמוד כמה אדם צריך לזהר יותר מדאי בנכסי הרבים ולהועיל אותם בכל האפשר ולהיות נקי מה' ומישראל ויזהר שלא יטה ימין ושמאל מדרך הישרה ולא ישא פנים לשום אדם".¹¹ כתב השל"ה: "אם נתמנה פרנס על הציבור להוציא ממונו על דבר ידוע, אף על פי שיודע בעצמו שכל מעשיו באמונה וגם העולם מחזיקים אותו לאיש אמונה... מדה נכונה הוא שיבוא עמהם בחשבון בדקדוק אפילו בפחות משהו פרוטה".¹²

דיינים פסוק מפורש בתורה: "שמע בין אחיכם ושפטתם צדק",¹³ ומבאר ר' צדוק הכהן מלובלין: "שם דבר. שיהי' הדבר נשמע ומפורסם בין אחיכם שאתם שופטים צדק...".¹⁴

מורי הוראה פוסק הרמב"ם: "ולא יאהב את השררה ולא יקפוץ להורות כדי שלא ייחשד".¹⁵

פרנס המקפיד על והייתם נקיים מקיים את המצוות שמקיים כל אדם מישראל. אם הוא אינו מקפיד על כך הוא עלול להכשיל יחידים ורבים בעבירות רבות.¹⁶

בדרכים הבאות על הפרנסים למנוע חשד¹⁷

הנהלת חשבונות אומר המדרש: "אע"פ שהיה משה גזבר לעצמו הוא קורא לאחרים ומחשב על ידיהם".¹⁸ פוסק מהר"י וייל: "... ואפילו אם נתמנה מדעת הציבור וברצונם אם קוראים עליו תגר שלא נהג כשורה וחושדין אותו ששלח יד בממון הציבור שלא כדין בדבר שראוי להסתפק בו לפי ראות עיני הדיין אז פשיטא שצריך לעשות חשבון".¹⁹ פוסק המחבר: "ואין מחשבין בצדקה עם גבאי צדקה...", ומוסיף הרמ"א: "ומ"מ כדי שיהיו נקיים מה' ומישראל, טוב להם ליתן חשבון".²⁰

כותב הרב כלפון משה הכהן: "... ויהיו נזהרים מאד להיות נקיים מה' ומישראל להיות כל עסקיהם בחשבון ובכתב באופן שאם יהיה מבקר עניניהם עד סוף עומקן של דברים עיניו תחזינה כי דרכם דרך ישרה...".²¹

שקיפות פסוק מפורש במשלי: "... וכבד מלכים חקר דבר", ומבאר המלבי"ם: "כבוד המלכים בעניני הנהגתם לחקור דבר ושלא להעלים... כי ההעלם בזה יורה כי הנהגתם אינה ביושר ועל כן יעלימו דרכם, והחקר הוא כבודם".²²

¹¹ שו"ת תשב"ץ חוט המשולש טור ב לג.

¹² של"ה ח"א שער האותיות, נאמן רוח, דף סט ב.

¹³ דברים א טז.

¹⁴ קומץ המנחה חלק א קד, עמ' 18.

¹⁵ משנה עם פירוש הרמב"ם הקדמת המשניות עמ' טז.

¹⁶ הוא עלול לעבור על לפני עור, ראה ספר חסידים (מרג.) מד; גליוני השי"ס ברכות ג א. על חילול השם שבכך ראה

סוף שו"ת עזרת כהן, הערה בעמ' תכז – תכח.

¹⁷ ראה שו"ת משנה הלכות ה צו, שיש לפעול באופן שלכתחילה ימנע חשד.

¹⁸ שמו"ר נא ד. וראה מעלות המדות המעלה האחת עשרה.

¹⁹ שו"ת מהר"י וייל קעג.

²⁰ שו"ע יו"ד רנז ב.

²¹ דרכי משה פרשת יתרו. וראה שם פרשת ויקהל.

בטריפולי החליטו: "ואלו שמות האנשים אשר לוו ממנו וציווה לי הגביר נר"ו כדי לכתוב בספר הזכרונות הזה כדי לזכור החשבון שלא יפול פרשת החשד עם הקהל הי"ו ח"ו...".²³

נימוקים לכל החלטה²⁴

הסברה טובה²⁵

ריכוז מידע בברלין החליטו: "בבית אחד שמה יניחו פנקסאותיהם וחשבונותיהם, ובו יתאספו בכל עת שיצטרכו לעיוני במילי דמתא, למען יהיו פנקסיהם פחותים תמיד לעיני אלופי פ"ו קהלתנו, ויכירו וידעו תמיד מעמד ומצב קהילתנו יצ"ו בכל עת שירצו האלופים פ"ו יצ"ו".²⁶

פרסום מידע בספר השטרות מובא נוסח החלטה: "ומה שראינו בהסכמת בני קהילתנו צוינו לכתוב... להיות ביד כל הקהל לראיה ולזכות".²⁷

נכונות לתת מידע²⁸ פוסק מהרשד"ם: "שדבר פשוט מאד הוא שאפי' שרוב הבעלי כיס"י ירצו למחול ולוותר למי שיש בידו מעות הקהל והאחד מהם אינו רוצה לאבד זכותו ותובע שרוצה לראות חשבון מה שיש ביד אותו המעכב המעות אין לכוף אותו שישכים לדעת האחרים המוחלים אפי' שיהיו רבים... מן הדין הוא שיראה חשבוננו ומה שראוי לו לפרוע".²⁹

זהירות מלעורר חשד הרמב"ם פוסק בהלכות ממרים: "וכל בית דין שהתיר שני דברים אל ימהר להתיר דבר שלישי".³⁰ הרמב"ם פוסק בהלכות גירושין: "חכם שאסר את האשה על בעלה בנדר הרי זה לא ישאנה".³¹ פוסק מהר"ח אור זרוע: "... יקח אחד מבני העיר שיגבה עמו, ויקח אחד שהוא רצוי לחבורה ולא יעשה דבר גדול או קטן בגביית המס בלא ידיעת חבירו וזה יעלה לו להיות מהשם ומישראל".³² כותב הפלא יועץ: "חיובא רמיא על יושבי כסאות למשפט ומנהיגי הקהלות לקנוס את החוטאים לפי החטא... והגדר הגדול למען שיאמינו שמעשיו לשם שמים

²² מלבי"ם משלי כה א. וראה פירוש הרש"ר הירש לבראשית י ט: "אין הסוד מוסיף כבוד למעשי השלטון... מדיניות סודית היא מדיניות גרועה". וראה שיחות מוסר שנת תשל"א טו, עמ' מח.

²³ פנקס בית דין טריפולי, עמ' 128.

²⁴ ראה שלי"ה פרשת משפטים תורה אור לט: "לאחר גמר הדין ראוי לדיין שיאמר הדין בטעם ובסברא מאיזה טעם דן כך, שלא יהיה מחוייב צועק חמס... אז לא צעוק יצעק, ויקבל באהבה...". וראה סעיף מז הערה 62.

²⁵ ראה מלאכת מחשבת פרשת ואתחנן ד"ה ראה למדתי אתכם: "רבים יחשדו שהמושל שירצה תורות וחוקים - להנאתו ולטובתו, ולכבוד עצמו הוא דורש, שתתקיים ממשלתו על העם. והנה כאשר צוה משה לקיים בכיוון כל מה שציווה אותם הוכרח להוסיף כמתנצל שאין זה להנאתו אלא שכך רצון הי"ת...".

²⁶ פנקס קהלת ברלין 62 ב. ראה פנקס קהילת רומא החלטה 43 משעת השעי"ח.

²⁷ ספר השטרות עמ' 137 – 138. וראה רמב"ם זכיה ומתנה ה א: "הנותן מתנה בין בריא בין חולה צריך שתהיה גלויה ומפורסמת. אמר לעדים כתבו בסתר ותנו לו אינה כלום שזה מערים כדי לאבד ממון אחרים...". וראה סעיף ס וסעיף שו.

²⁸ ראה סעיפים צה ריח.

²⁹ שו"ת מהרשד"ם חו"מ תכא. נימוקו הוא שבני העיר הם שותפים. וראה פנקס קהילת ברלין 206, החלטה משנת תקכ"ב לפ"ק, בדבר מנוי ממונים על מסמכי הקהילה, שיראו אותם לכל דורש.

³⁰ רמב"ם ממרים ב ח.

³¹ רמב"ם גירושין י טו. וראה רש"י בבלי יבמות כה ב ד"ה לא ישאנה; לבוש יו"ד יח יח. וראה שו"ע יו"ד רמו כא בהגה; שו"ע יו"ד שיב א ועוד.

³² שו"ת מהר"ח אור זרוע תשובות חדשות ד.

שלא יהנה החכם הנוטל קנס מאותו קנס³³. מהר"ח פאלאג'י פוסק: "... כי בבא לפני הדיין דינים כאלו וכיוצא בזה... דאם יהיה לו איזה חששת נגיעת בדבר מצד אהבה ושנאה לא יתן מקום לאחרים שידברו עליו הגם כי לבו שלם..."³⁴.

הכתוב מעיד שמשוה, יהושע והמלכים הצדיקים הקפידו על והייתם נקיים³⁵. הגמרא אומרת: "במה שימש משה כל שבעת ימי המילואים... רב כהנא מתני: בחלוק לבן שאין לו אמרא", ומפרש רש"י: "כדי שלא יחשדוהו שמא באותה שפה הוציא מעות הקודש"³⁶. כותב הרלב"ג: "... כבר התחכם יהושע שיודה עכן חטאו לסלק מעליו הטענה והמחלוקת ואף על פי שכבר היה אפשר לו להשלים מצות השם יתברך בזולת הודאת פיו"³⁷. כותב האברבנאל: "ששאל חשב שהיו הכהנים... רעים וחטאים לה' מאד... וצוה שיחרימו כל אשר להם לפי שלא יחשוב אדם שעשה זה שאול לשלול שללם..."³⁸. פסוק מפורש בנביא: "צר לי מאד נפלה נא ביד ה' ", ומבאר רש"י: "אמר דוד אם אני בורר לי החרב עכשיו ישראל אומרים הוא בוטח בגבוריו שהוא לא ימות והאחרים ימותו. ואם אני בורר הרעב יאמרו בוטח הוא בעושר. אברר לי דבר שהכל שוין בו"³⁹. פסוק מפורש בספר שמואל: "ויאמר דוד אל יואב ואל כל העם אשר אתו קרעו בגדיהם וחגרו שקים וספדו לפני אבנר והמלך דוד הלך אחרי המטה", ומבאר המלבי"ם: "אע"פ שהמלך אין יוצא אחר המטה, היה זה כדי להסיר החשד שלא יחשבו שהיה בפקודתו"⁴⁰.

על פרנסים לשמור גם על כבוד חבריהם ולהזהר מלפעול באופן שיתפרש כאילו הם נוהגים שלא כדין⁴¹. זו דרך הבורא. מפורש בתורה: "נקום נקמת בני ישראל מאת המדינים אחר תאסף אל עמידך", ומבאר המשך חכמה: "יתכן, דאם היתה מלחמת מדין אחר מות משה, היו אומרים שכל ימי משה לא היה נלחם במדין, לפי שמשוה החניף להם, לפי שהיה חתן יתרו וישב במדין שנים רבות, לכך מוכרח היה לנקום קודם מיתתו"⁴². כותב המשך חכמה: "וזאת התשובה

³³ פלא יועץ ערך קנס. וראה יש"ש פרק החובל מט; ואורחות יושר פרק חמישי עמ' נז. וראה פנקס מדינת ליטא ועד תכ"ב לפ"ק תקכט, שאסור לרב ליטול קנסות לעצמו, וראה שם תקנות ועד תל"ו תשכג. וראה שו"ת חכם צבי א קלא, שקנסות הועברו לקופת הקהל, ודעתו של החכם צבי אינה נוחה מכך. וראה שבחי הבעש"ט עמ' 101, שהתולדות יעקב יוסף החזיר את כל הקנסות שנטל כדיין. וראה סעיף שט הערה 41.

³⁴ שו"ת חיים ביד צח. וראה דרשות הר"ן יא שמטעם זה אסור ליטול שוחד אפילו לדון דין אמת. וראה שדי חמד מערכת חמץ ומצה ט ו: "ועם כי נראה פשוט שאין שום חשש בקיבול שכר זה... אני שולח את הכל לגבאי הקהל לצרף זה בחילוק שמחלקים לעניים... ובודאי כן נכון לעשות למי שאפשר לו לעשות... ובה ידעו כל עמי הארץ כי אין כונתנו בזה לבצע כסף כי רק טובתם נדרוש, שלא יפסידו ממון רב ולהציל נפשותם מאיסור חמור שלא יעברו על בל יראה ובל ימצא". וראה הליכות שלמה ב מועדים פרק אחד עשר טז ודבר הלכה שם כז, שעל רב קהילה שהוא איטר ליטול לולב, כשהוא בבית הכנסת, ביד ימין.

³⁵ ראה פירוש הרמב"ן על התורה בראשית מה יא, שכך נהג יוסף. וראה משך חכמה בראשית מה יב.

³⁶ במיוחס לרש"י בבלי תענית יא ב ד"ה בחלוק לבן שאין לו אמרא. וראה רש"י במדבר יב יג.

³⁷ רלב"ג על יהושע סוף פרק ח התועלת השנים עשר.

³⁸ אברבנאל שמואל א כב יט. וראה ילקוט שמעוני לך-לך רמז עו: "משלו משל למה"ד למלך שאמר לבנו צא והרוג את הלסטים הללו ואם יפלו בידך אל תהנה מממונם כדי שלא יאמרו לא יצא בן המלך להרוג את הלסטים הללו אלא בשביל לקפח את הממון וכו'".

³⁹ רש"י שמואל ב כד יד. וראה ילקוט שמעוני שמואל ב כד, סימן קסה.

⁴⁰ מלבי"ם על שמואל ב ג לא. וראה רמב"ם מלכים ב ד: "מת לו מת אינו יוצא מפתח פלטרין שלו".

⁴¹ ראה בבלי תענית ה ב שהקב"ה סיבב שלא יחשדו בשמואל שהוא מת מחמת עבירה. וראה העמק דבר במדבר יג ל.

⁴² משך חכמה במדבר לא ב. וראה פירוש הרמב"ן על התורה בראשית מה יא.

שהשיב השם יתברך לדוד... אם תבנה הבית יאמרו שזה לחזק ממלכתך ולהגדיל שמך... ולא לשם שמים, אכן זרעך אחרוך... הוא יבנה בית לשמי ויאמרו כולם שהוא לשם שמים, דלהחזיק המשרה בידו אינו צריך, שהוא ירושה אצלו".⁴³

לא תמיד ניתן למנוע לזות שפתיים.⁴⁴ כותב הפלא יועץ: "ממנה על הציבור... ויעשו כל מעשיהם בצדק ובמשפט בסדר ואופן יפה לצאת ידי שמים וידי בריות, ואם לא יוכל לצאת ידי כל הבריות והמצא ימצא אנשי ריקים ופוחזים שמדברים תועה עליהם לא יחושו ולא יקפידו, שגם משה רבינו עליו השלום לא יצא ידי חובת עם ישראל".⁴⁵ כותב החתם סופר: "ואני הרהרתי כמה פעמים אם אפשר שקיים אדם בעולם מקרא זה על מתכונתו ואולי על זה כייל שלמה המלך עליו השלום 'אין אדם צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא' רצונו לומר שאפילו בעשייתו כל טוב א"א שלא יחטא על כל פנים באופן השני הנ"ל ביציאת ידי הבריות".⁴⁶

זו מדת התורה. פסוק מפורש בתורה: "נעשה אדם בצלמנו כדמותנו", ומפרש רש"י: "אף על פי שלא סייעוהו ביצירתו ויש מקום למינים לרדות, לא נמנע הכתוב מללמד דרך ארץ ומדת ענוה שיהא הגדול נמלך ונוטל רשות מן הקטן...".⁴⁷

פרנס שבידו הדבר ובכל זאת אינו מסלק עצמו מחדש נענש בידי שמים. כותב היעב"ץ: "ולא זו בלבד שנוח לו לאדם לדון חברו אותו לזכות כה"ג אלא שמחויב להוציא עצמו מהחדש... ואם לא כן נענש, מחמת שבא מכשול לחברו על ידו, שכך אחז"ל, שאמר הקב"ה לדוד, על ידך נטרד דואג כו', הרי כי גם דמו של דואג הנו נדרש מיד דוד, שהכשילו ונתן לו מקום לחשוב רע עליו ולדונו כמורד במלכות".⁴⁸

רק מורי הוראה קובעים את המשקל הראוי של והייתם נקיים ביחס לשיקולים אחרים. כותב הפלא יועץ: "ואפילו אם בא לעשות מצוה ראוי לתן לב אם מתוך כך יבואו המון העם לדבר תועה החדל יחדל, כי אפשר שנגד מה שגורם לכמה בני אדם שיחטאו איננו שוה המצוה שעושה. והכל לפי חיוב המצוה פלס ומאזני משפט יהיה בידו לדעת את אשר יעשה ואת אשר יחדל".⁴⁹

יש למנות פרנסים המקפידים על והייתם נקיים.⁵⁰ יש למנות פרנסים חכמים, שלא זו בלבד שהם מתנהגים כדן אלא אף יודעים כיצד לפעול באופן שאינו מעורר חשד.⁵¹

⁴³ משך חכמה סוף בלק. וראה שיחות מוסר תשל"א ט; מלבי"ם שמואל ב ז יג.
⁴⁴ ראה, לדוגמא, ספר חסידים (מרג). של. העיר בני הרב טוביה שלמה שבסעיף מז הערה 67 התבאר שבלתי אפשרי לפעול לשם שמים בשלמות ואם כן במובן מסוים תמיד יש יסוד לחשד.
⁴⁵ פלא יועץ ערך ממנה. וראה שם ערך הנהגה וערך חלול השם; ספר חסידים (מרג). שלא; מלאכת שלמה על משנה שקלים ג ב.
⁴⁶ שו"ת חתם סופר ליקוטים נט.
⁴⁷ רש"י בראשית א כה.
⁴⁸ בירת מגדל עוז, בית מדות, עלית הדין לכף זכות, דף צה ב.
⁴⁹ פלא יועץ ערך חשדא. וראה ועלהו לא יבול עמי' לו.
⁵⁰ ראה שו"ע חו"מ ז יא. וראה סעיפים קג – קה. וראה, לדוגמא, בבלי סנהדרין פב ב.
⁵¹ ראה שאילתות דרב אחאי גאון, שאילתא נח, השאילתא השניה העמק שאלה ס"ק ו, דף שפט א. וראה גליוני הש"ס ברכות לא ב ד"ה ולא חכם: "...דחכמה יתירה הוא חסרון לפעמים כי הך דסנהדרין ה ב שלא נתנו רשות לרב להתיר בכורות...". וראה בבלי עירובין יג ב, שלא קבעו הלכה כר"מ מפני שלא יכלו חבריו לעמוד על סוף דעתו.

כאשר בכל זאת מתעורר חשד, רשאים פרנסי הקהילה לדרוש מפרנס להשבע שידי נקיות. במעהרין החליטו: "ואם יצא ח"ו פקודות איזה שר או מושל או שר מדינה או פקודות שררה מקיר"ה להניח אחד או שניים מן ראשי מדינה או מבוררים כולם... אזי מחוייבים לעכב את ההתחדשות... ואם ח"ו אין יכולים לבטל אותו ציווי... אזי מחוייב אותו ר"מ לישבע בפני ארון הקדש במעלה העליונה וספר תורה בזרוע... שהוא נקי מה' ומישראל".⁵² ברומא החליטו: "הממונים, אחר שעבר זמן מנוים יתנו חשבון צודק למעלה הממונים הבאים אחריהם... ואם יאחרו... בלי שום סיבה צודקת לא יהיה רשאי למנותם בשום מנוי ופרנסות ושררה תוך משך עשר שנים".⁵³

יש לשמור מסמכים בצורה מסודרת לאורך זמן. בפאדוואה החליטו להקים לשמור על כל מסמכי העיר בתיבה, שעליה ממונים שני פרנסים.⁵⁴ בוירוונה הוחלט: "מ"כ הפרנסים שמו עין השגחתם להשתדל כל עסקי הק"ק על סדר טוב ונכון ויפה, וכל מעשיהם בספר פנקס חדש נכתבים למען עין כל רואה יוכל להבין כל מעשיהם מהוצאות וקבלות באו לידם ונעשו על ידיהם באר היטב... לכן... יחויבו מ"כ הפרנסים שיובחרו, וכן ממשמרה למשמרה לילך בעקביהם, לכתוב כל ההוצאות וההכנסות מהיום והלאה לפי דרך וסגנון הפנקס הנ"ל...".⁵⁵

על השלטון לזוּם הקמת מנגנוני ביקורת.⁵⁶

לאור ירידת הדורות בקרב הפרנסים כיום,⁵⁷ יש צורך גדול להזהר שלא לעורר חשד. כותב המהרש"ל: "... כל שכן בדורות שהדיינים רובן מקולקלים דצריכים לזהר דלא ליתו לידי חשדא".⁵⁸

מאידך גיסא, בשל ירידת הדורות בקרב הציבור הרחב קשה מאד לפרנסים לעמוד בדרישה זו. כותב מהרשד"ם: "ה' יודע והוא עד כמה קשה עלי להטפל בענין זה לסבה שא"א לאדם להנקה מן המתאוננים ומרננים וחושדים כשרים אשר יש בבני עמנו בכל דור ודור ובפרט בדורנו זה".⁵⁹

כותב מהר"ח פאלאג'י: "ועתה תראה מה בין דורות הראשונים לדורות האחרונים... והנני היום בן שמונים שנה, אם אומר לאחד מאלו העשירים כזה חלום (!) שאין בו שום נגיעה בדבר בשום

⁵² תקנות מדינת מעהרין ועד גאיי ת"י לפ"ק קא. על האיסור שבדבר ראה סעיף קיב.

⁵³ פנקס קהילת רומא החלטה 550 משנת ת"ח לפ"ק.

⁵⁴ פנקס ועד ק"ק פאדוואה ב החלטה קה משנת שס"ו לפ"ק. וראה שם החלטה תעד משנת שפ"א לפ"ק.

⁵⁵ פנקס קהל וירוונה ב תרנד. וראה תקנות קנדיאה קכ; סידור דרך החיים להרב יעקב מליסא, קונטרס הנהגות טובות מהר"פ זללה"ה (הרב מאיר פאפירש איש ירושלים, חברו של המקובל הרמ"ק) אות פב עמוד 304: "לא ישליך חשבון ישן מחשבונותיו כי פעמים מתברר על ידי חשבון ישן כמה דברים, וכן ראוי לכתוב כל דבר גדול או קטן למען לא יחשוד כשרים ח"ו". על המחבר ראה שם הגדולים לחיד"א; שו"ת חיים שאל א עא. וראה של"ה חלק א דף סג ב.

⁵⁶ ראה סעיף קנד. על נוהל קבלת החלטות סודיות ראה פנקס הכשרים של קהילת פוזנא א' רפ החלטה משנת תל"ד לפ"ק: "מחוייבים הכשרים מתחילה להראות את המגילת סתרים שלהם לחמשה פרנסים ואם יוטב בעינים ויסכימו על תקנתם אזי רשות להשביע עליהן כל הקהל שיקיימו מגילת סתרים ולא באופן אחר". וראה שו"ת מהר"י קעג.

⁵⁷ על ירידת הדורות ראה סעיף עו.

⁵⁸ שו"ת הב"ח נא. וראה יש"ש פרק החובל מט. וראה שו"ע יו"ד רנו ב בהגה, שאם נתמנה גבאי שאינו כשר הוא מדינא חייב לתת חשבון.

⁵⁹ שו"ת מהרשד"ם יורה דעה צז.

צד ולא דררא דממונא אפילו לתת פרוטה קטנה כ"א להתפלל לדי' בפתח הבית נוכח פני המזוזה שיבטל ה' מעליהם כל גזירות קשות ורעות עכ"ז שלא יש בו שום חשש חשדא בשום צד ואופן אינן מאמינים כי לבבם להרע לחשוד בכשרים אשר לא יעלה על לב איש⁶⁰.
 כשפרנסים נבחרים כנציגי מפלגות, הם עלולים לקבל החלטות לטובת מפלגתם ולא לטובת הכלל, ולכן עליהם להקפיד באופן מיוחד על והייתם נקיים.⁶¹

*

שלטון החוק מחייב הקפדה על והייתם נקיים.⁶²

חוקות של מדינות רבות קובעות מנגנונים לשמירה על כך.

- ישיבות בתי הנבחרים נערכות בפומבי,⁶³ מתפרסמים פרוטוקולים של דיוני בתי הנבחרים.⁶⁴ מתפרסמים דיוני הועדות הפרלמנטריות השונות.⁶⁵ הממשלה מדווחת לציבור על פעילותה.⁶⁶
- מוסדות השלטון מקבלים מידע זה מזה.⁶⁷
- המדינה מקימה מוסדות ביקורת פרלמנטריות ושיפוטיות, מקימה ועדות חקירה וכיו"ב. המדינה שומרת על ארכיונים.
- המדינה מאפשרת לכל אזרח לקבל מסמכים ממשלתיים⁶⁸ ללא הכבדה,⁶⁹ ומקפידה על חופש קבלת מידע.⁷⁰
- המנהיגים חייבים לדווח על מצבם הכלכלי לפני התמנותם.⁷¹
- שרים אינם רשאים לשאת בשום משרה נוספת. אסור להם ליטול חלק בכל עיסוק העלול לפגוע באמון הציבור.⁷²
- המנהיגים חייבים להשיב לשאלות של מנהיגים אחרים ושל הציבור הרחב.⁷³

⁶⁰ שו"ת חיים ביד צב.

⁶¹ ראה חוקת עולם ב עמ' 376 : "ובודאי יש רשות לכל יחיד או בצוותא לדרוש מהכנסת וגם מבית משפט העליון טעם של כל חוקה וחוקה ויש להם לנתנם בכתב". על מפלגות ראה סעיף קכא.

⁶² ראה A Theory of Justice פרק 38.

⁶³ ראה ICL חוקת בלגיה 47 (1), שעל ישיבות בתי הנבחרים להיות פומביות.

⁶⁴ ראה חוקת ארצות הברית סעיף א פסקה 5 אות ג. וראה ICL חוקה הצרפתית סעיף 33 1 ; חוקת איטליה 42 (2).

⁶⁵ ראה ICL חוקת גרמניה 42 (3).

⁶⁶ ראה ICL חוקת שוויצריה 180 (2). ראה ICL בחוקת פורטוגל 268 (1) (2). חוקת תאילנד 76.

⁶⁷ ראה ICL חוקת סלובקיה 80 (1).

⁶⁸ ראה ICL חוקת בלגיה סעיף 32.

⁶⁹ ראה ICL חוקת רומניה 47 (3), שאזרח לא יצטרך לשלם מס בעת שהוא פונה לרשויות. וראה ICL חוקת פאראגוואי 40, וראה שם, שעל השלטון לשאלות להשיב בתוך זמן קצוב.

⁷⁰ ראה חוקת ברזיל 5 (0) XXXIII.

⁷¹ ראה ICL חוקת תאילנד 291, שבה רשימה מפורטת של פוליטיקאים ושל עובדי שירות הציבור שעליהם לדווח עם כניסתם לתפקיד על כל נכסיהם או/ו התחייבותיהם.

⁷² ראה ICL חוקת שבדיה 6 9 (2).

⁷³ ראה סעיף צה.

פרק יא. עשיה**נא. השתדלות¹ ובטחון**

הילקוט שמעוני כותב: "כי ה' אלקיך ברכך", יכול אפילו אתה יושב ובטל, תי"ל 'בכל מעשה ידך'. אם עושה אדם הרי הוא מתברך ואם לאו אינו מתברך.² כותב הפלא יועץ: "השתדלות צריך מאד לכל דבר טוב, בין למילי דעלמא בין למילי דשמיא".³ כותב מי השילוח: "ענין חטא ער נצמח כמו שנתבאר 'בקש יעקב לישוב בשלוה' היינו להשמר מכל מעשה לבל יכנוס בשום ספק והנה זאת אין רצון השי"ת".⁴

מדת דרך ארץ מטילה על כל אחד את חובת ההשתדלות.⁵

זו מדת התורה. כותב העקידת יצחק: "שנראה התורה בכמה מקומות משתדלת להשיא עצה טובה להנצל מהמקרים המתרגשים כענין שנאמר: 'ועשית מעקה לגגך' וכו', 'ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו וכו', 'ופרשת שוטרים וזולתם רבים...".⁶

באופן מיוחד יש להרבות בהשתדלות כאשר פועלים למען הזולת.⁷

כדי לקיים את חובת ההשתדלות יש התר לנקוט גם בצעדים הבאים

התבזות כותב העקידת יצחק: "ומי לנו גדול... כדוד אדונינו... והוא מה שחייב אותו לשנות את טענו להתהולל ולהוריד רירו על זקנו. כי עם שהוא ענין של מיאוס ובזיון ורחוק אצל הנפש, כיון שהיה באפשרותו לעשותו והוא אופן מאופני ההצלה, ואם הוא מגונה אם לא יעשה כבר יהיה חסרון בחק השתדלותו ויגרום להדיח מעליו תשועת ההשגחה האלוקית".⁸

תחבולות פסוק מפורש במשלי: "כי בתחבולות תעשה לך מלחמה",⁹ ומבאר מהר"י אבן שועיב: "שלמה הע"ה הודיענו בזה הפסוק, כי ענין התחבולות הוא צורך גדול בענייני העולם הזה... כי אם לא בתחבולות אי אפשר לאדם לחיות בעולם הזה... והנה מצאנו כי יעקב אע"פ שהיה השם עמו כמו שהבטיחו 'והנה אנכי עמך וגו', אע"פ כן השתדל בכל כחו לבקש צרכיו ולאסוף ממון שלא יצטרך לבריות, וציער גופו ביום ובלילה ולא סמך על הנס, ועשה תחבולות בענין המקלות לרמוז, כי צריך כל אדם לפקוח עיניו בדברי הצריכין לו...".¹⁰

¹ ראה פירוש הרמב"ן על התורה שמות כב טו: "כי תחבולת ענין אשר אדם מצדד לעשותו יקרא השתדלות".

² ילקוט שמעוני דברים תתח. הפסוק בדברים ב ז.

³ פלא יועץ ערך השתדלות.

⁴ מי השילוח פרשת וישב.

⁵ ראה סעיף מא.

⁶ עקידת יצחק השער הששה ועשרים.

⁷ ראה שו"ת תשובות והנהגות ד שכה, שגם מי שהוא בעל בטחון בכל הנוגע לעצמו אינו רשאי להיות בעל בטחון בכל הנוגע לאשתו ובניו. וראה נתיבות חיים עמ' עה בענין שומר פתאים ה'.

⁸ עקידת יצחק שער ששה ועשרים. וראה רמב"ם מתנות עניים י יח: "מוטב לפשוט עור בהמות נבלות ולא יאמר לעם חכם גדול אני כהן אני פרנסוני".

⁹ משלי כד ו.

¹⁰ דרשות מהר"י אבן שועיב פרשת וישלח. וראה רלב"ג שופטים ה לא, ה התועלת הרביעית.

סיכונים פוסק הרב בלחובר: "דע דאף בדברים שיש בהם סכנה מכל מקום בדבר שהוא מנהגו של עולם ודרך הכרח אין לחוש..."¹¹

בטחון באדם פוסק הרשב"א: "ומותר לבטוח באדם והוא שלא יסור לבו מן השם. ואמר ר' ארור הגבר אשר יבטח באדם ומה' יסור לבו, אך לבטוח בשם ושיעשה לו תשועה ע"י האיש הפלוני מותר ומצוה. וזה כולל כל עסקי בני האדם במלאכתם"¹².

הכנות לקראת העתיד אומר החכם מכל אדם: "לך אל נמלה עצל ראה דרכיה וחכם... תכין בקיץ לחמה אגרה בקציר מאכלה"¹³. הגמרא דורשת: "אמר רבי חנין: 'והיו חייך תלואים לך מנגד' – זה הלוקח תבואה משנה לשנה..."¹⁴. פוסק ר' יעקב עמדין: "וכן העוסק בסחורה וצריך ליסע לירידיים לשוקים כיוצא בו, אין איסור למלא אוצרות לסמוך עליהן בשני בצורת או לאסוף מקנה וקנין מן המותר ממה שימצא לו השי"ת שיהא מוכן לעת הצריך"¹⁵.

דחיית קיום מצוה פוסק הרמב"ם: "דרך בעלי דעה שיקבעו לו אדם מלאכה המפרנסת אותו תחילה ואחר כך יקנה בית דירה ואחר כך ישא אשה..."¹⁶. פוסק השו"ע: "...ומיהו אם יש לו מעט אומנות, או מעט משא ומתן להתפרנס בו כדי חייו ולא להתעשר, ובכל שעה שהוא פנוי מעסקיו חוזר על ד"ת ולומד תדיר, נקרא תורתו אומנתו", ומבאר הש"ך: "דבר פשוט הוא שיבאו על האדם פתאום כמה מקרים מחלאים וזולתם שיצטרך בהם להוצאה מרובה"¹⁷.

הוראת שעה¹⁸

הבטחון בה' בא לידי בטוי בנקיטת הצעדים הבאים

אמונה בה' פוסק מפורש בספר משלי: "רבות מחשבות בלב איש ועצת ה' היא תקום", ומבאר המאירי: "ולא שימנע ממנו ההשתדלות כי בכל הדברים הזריזות משובח והעצלה מגונה, אבל שעם השתדלותו ישים בטחונו בא-ל יתברך ויתלה בו הצלחתו"¹⁹.

¹¹ שו"ת שם אריה יו"ד כז.

¹² שו"ת הרשב"א א תיג.

¹³ משלי ו – ח. וראה ספרי על דברים לב א: "רבי שמעון בן אלעזר אומר עלוב היה אדם זה שצריך ללמוד מן הנמלה אילו למד ועשה עלוב היה אלא שצריך ללמוד מדרכיה ולא למד".

¹⁴ בבלי מנחות קג ב. וראה פירוש רש"י: "שאיין לו קרקע לזרוע והיינו חיינו תלואים, שאינו יודע אם יהיו לו מעות לשנה הבאה". וראה בהמשך הגמרא שם: "ופחדת לילה ויומם" – זה הלוקח תבואה מערב שבת לערב שבת, ואל תאמן בחיך" – זה הסומך על הפלטר, וההוא גברא על פלטר סמיך". וראה עין יעקב שם. וראה קה"ר ד ב: "החכם עיניו בראשו זה שלקח חטים לשלש שנים, והכסיל בחשך הולך זה שלקח חטים לשנה אחת..." וראה פירוש ענף יוסף.

¹⁵ בירת מגדל עוז בית מדות עליית הבטחון ה דף עו ב. וראה ערוך השלח חו"מ רלא כד: "... ובשנים כתקונן רשאי לאצור מה שצריך לביתו אף על כמה שנים". על עני מקבל צדקה לצרכי שנה מראש, ראה נקדש בצדקה סעיף קעו. וראה בבלי נדה סה א: "... כיון שנתקן שניו של אדם נתמעטו מזונותיו", ומבאר חידו"א שם: "... ואשמועינן דיראה אדם להשאיר לו ממון להסתפק ממנו בזקנותו ואל יתן כל נכסיו לבניו בחייו..."

¹⁶ רמב"ם דעות ה יא.

¹⁷ שו"ע יו"ד רמג סעיף ב וש"ך שם ס"ק ז. הש"ך מציין לשו"ת מהר"ם אלשקר יט.

¹⁸ ראה סעיפים עח פא.

¹⁹ המאירי משלי יט כא.

כותב העיקרים: "בעת השלוה וההשקט וההצלחה יכיר שהכל בא מאתו, ולא יאמר 'כחי ועצם ידי עשה לי את החיל הזה'... ובעת צרה יוסף אומץ ויבטח בו שיוציאהו מצרה לרווחה, ויבקש מלפניו שיעשה שלום לוי".²⁰

כותב הרב נבנצל: "מבחינת ההשתדלות צריך להתנהג כאילו הכל תלוי בנו, ומבחינת הבטחון לדעת ולהאמין ששום דבר אינו תלוי במעשינו הגשמיים, אלא רק במצותינו ומעשינו הטובים או ח"ו להפך".²¹

שמירת מצוות פוסק הרשב"א: "לעולם נבטח כי נלך בטח בלכתנו בדרכי התורה השלמה. והיא המצלת מן המקרים והסבות הנסתרות".²² כותב הראי"ה קוק: "אין גדר הבטחון וההתלות אל ישועת ה' בא למעט את כל כוחות הגבורה האפשריים, כי אם להשכיל את העם שלא בכח הגבורה הבשרית לבדה ישיגו מאויים, כי אם צריך לזה גם הגבורה המוסרית שהיא ההליכה בדרכי ה', שאז העם זכאי שתעמוד לו גבורתו ושיצליח בה".²³

ציות לנביא אומר הנביא ישעיה: "הוי הירדים מצרים לעזרה על סוסים ישענו ויבטחו על רכב כי רב ועל פרשים כי עצמו מאד ולא שעו על קדוש ישראל ואת ה' לא דרשו".²⁴

תפילה כותב ספר חסידים: "לעולם יתפלל אדם שלא תבא תקלה על ידו כגון המלך אסא עשה בור ברמה מלאהו ישמעאל בן נתני' חללים".²⁵ כותב הפלא יועץ: "... דבר ומנהיג גדול... יהא נמלך בקונו וישפך נפשו לפני ה' שיתקנהו בעצה טובה מלפניו לעשות הטוב והישר בעיני אלקים ואדם, כי אלו דברים שאין להם שיעור...".²⁶

במיוחד יש להרבות בתפילה בעת צרה.²⁷ פסוק מפורש בפרשת וזאת הברכה: "שמע ה' קול יהודה", ומבאר רש"י: "תפלת דוד ושלמה ואסא מפני הכושים, ויהושפט מפני העמונים, וחזקיה מפני סנחריב".²⁸ שלמה המלך מתפלל: "כי יצא עמך למלחמה על אויבו בדרך אשר תשלחם והתפלל אל ה' דרך העיר אשר בחרת בה והבית אשר בנתי לשמך".²⁹

קרבת כותב בעל הטורים: "ויבן שם מזבח וסמיך ליה ויהי בימי אמרפל מלך שנער וגו'... רמו שצריכים להביא קרבן קודם שיצאו למלחמה".³⁰

²⁰ ספר העיקרים ד.מו.

²¹ מאיר נתיבים עמ' 221.

²² שו"ת הרשב"א א.תיג. וראה בבלי ברכות ו.ב: "... כל הרגיל לבא לבית הכנסת ולא בא יום אחד הקב"ה משאיל בו... אם לדבר מצוה הלך נוגה לו, ואם לדבר הרשות הלך אין נגה לו", וראה חידו"א שם.

²³ עין איה ברכות ב.פרק תשיעי ז.

²⁴ ישעיה לא א. וראה שיחות לספר דברים שיחה יז עמ' קנט - קסא. וראה סעיפים סד קלד קלה.

²⁵ ספר חסידים (מרג.) מה.

²⁶ פלא יועץ ערך הנהגה.

²⁷ בעת מלחמה יש לחזק שמירת תורה ומצוות, ראה העמק דבר דברים ו.ז - יח ד"ה שמור תשמרון וגו'. וראה העמק דבר דברים כ.ב. על לימוד תורה לפני מלחמה ראה קה"ר ט.ג; וראה סעיף קע.

²⁸ רש"י דברים לג.ז. וראה אונקלוס דברים לג.ז "שמע ה' קול יהודה": "קביל יי צלותיה דיהודה במפקיה לקרבא". וראה בבלי תענית יז א שבשעת מלחמה מוסיפים לתפילה זכרונות ושופרות. הערת הרב נבנצל: "ועוד ברכות". וראה רש"י שם ד"ה ובשעת המלחמה. וראה רש"י בבלי ברכות ג.ב ד"ה ונמלכין בסנהדרין:

"נוטלים מהם רשות כדי שיתפללו עליהם". וראה העמק דבר שמות יד טו; הרחב דבר שמות יז י אות א.

²⁹ מלכים א ח.מד.

³⁰ בעל הטורים בראשית יג.ח.

תענית

כותב המשנה ברורה: "ומצינו כשהיו ביום מלחמה שהיו מתעניין".³¹

מנוחת נפש

כותב ריה"ל: "יאחזו אדם בזריזות לגבי הסיבות האמצעיות, ואילו במה שנעלם ממנו יבטח באלוק בלב שלם - ימצא טוב ולא יחסר".³² כותב הראי"ה קוק: "... לא מיעוט השתדלות גורמת האמונה הטהורה, כי אם אמצץ לב ותקוה שלמה שסוף סוף תבא משאת נפשנו. על כן היא מוסיפה עז וגבורה ומרחקת אותנו מכל יאוש".³³

קבלת הדין

פוסק השו"ע: "לעולם יהא אדם רגיל לומר כל מה דעביד רחמנא לטב עביד".³⁴ כותב הראי"ה קוק: "יסוד הסבלנות הוא בנוי על פי ידיעה האמיתית של עומק החסידות, שהנהגת השי"ת את עולמו היא הנהגה עליונה מאד, וכל הכחות אפילו ההפכיים הרבה הם מצטרפים הכל לתכלית הטוב".³⁵

מהגמרא במסכת סוטה עולה כאילו אין צורך לעסוק בהשתדלות: "ר' אליעזר הגדול אומר: כל מי שיש לו פת בסלו ואומר מה אוכל למחר אינו אלא מקטני אמנה",³⁶ ומבאר העץ יוסף: "שפרנסת כל יום נברא עם יומו ולכך אין לאדם לדאוג אלא ישים הבטחתו בהקב"ה שברא היום והוא יתן פרנסתו".³⁷

ניתן להסביר את הגמרא בכמה אופנים. א. ר' אליעזר עוסק רק במדת חסידות.³⁸ ב. הלכה כתנאים החולקים על ר"א.³⁹ ג. האגרות משה מבאר: "ואף שמחויב הבטחון בהשי"ת הוא שלא לדאוג על מחר, הוא רק שכשנודמן כן לא יאבד בטחונו בהשי"ת שהכל מאתו... אבל ודאי יש לאדם לעשות לפרנסתו ולמזונו ולכל צרכיו וגם בעד אשתו וכל בני ביתו המוטלים עליו, שיהיה לו כבר מוכן לא רק על יום אחד אלא לזמן גדול - שהוא בשדה ובפרגמטיא".⁴⁰

באופן מיוחד מצויים הפרנסים לנהוג בהשתדלות מתוך בטחון

דורשים חכמים: " וראית סוס ורכב' מה הן יוצאים אליך בסוס ורכב אף אתה צא אליהם בסוס ורכב".⁴¹ כותב רבינו בחיי: " סוס מוכן ליום מלחמה ולה' התשועה'. שלמה המלך ע"ה

³¹ מ"ב תרפו ס"ק ב.

³² כוזרי ה' כ. וראה פירוש הרמב"ן על התורה בראשית ו' יט. וראה נשמת אברהם חו"מ קנה ס"ק ב, שעל כל אחד לנהוג במדת דרך ארץ והקב"ה ישמור עליו מפני סכנות רחוקות שהוא אינו חש להן, וראה מפתח הכללי שם בסוף חלק ד ערך שומר פתאים ד'.

³³ לנבוכי הדור פרק יא.

³⁴ שו"ע או"ח רל ה.

³⁵ לנבוכי הדור מג.

³⁶ בבלי סוטה מח ב.

³⁷ פירוש עץ יוסף על עין יעקב שם.

³⁸ ראה בית הבחירה סוטה שם; חידו"א סוטה שם; שו"ת יחוה דעת ג פה. וראה בבלי חולין קל ב, שרבי אליעזר מורה הלכה ורב חסדא מפרש בגמרא שדברי רבי אליעזר אינם אלא דברי חסידות. וראה מסילת ישרים כא בביאור דרכי קניית החסידות: "כיון שהשתדל הרי יצא ידי חובתו, וכבר יש מקום לברכת שמים שתשרה עליו ואינו צריך לבלות ימיו בחריצות והשתדלות".

³⁹ ראה שו"ת בית שערים או"ח עא. וראה הערה 15. וראה סעיף רכו הערה 2.

⁴⁰ שו"ת אגרות משה יו"ד ד לו.

⁴¹ ספרי על דברים כ א על פי נוסח הגר"א וכן הוא במדרש הגדול שם.

יזהיר כל אדם בכתוב הזה שיעשה כל דבר שיצטרך לעשות ובדרך הטבע כל מה שבכחו, ושימסור השאר בידי שמים... וכן מצינו במלחמת העי שאמר השי"י ליהושע 'שים לך אורב לעיר מאחריה' ⁴². כותב הראי"ה קוק: "... שאותו הבטחון של ההשגחה העליונה אינו פוטר אותנו כלל מחובת ההשתדלות על הצלת הכלל בכל היכולת שבידינו, ולה' ית"ש נתכנו עלילות, איך לקשר את המדות הנראות לנו הפכים: בטחון גמור על קיום האומה מצד אחד, וחובת השתדלות בכל מה שיוכל לחזק את קיומה, וקל וחומר להסיר שום סכנה שתוכל חס ושלום להביא עליה השמד וכילוי, ה' יצילנו, ואנחנו בהדי כבשי דרחמנא למה לן, וחייבים אנו לעשות כל המצוי בידינו" ⁴³.

על פרנסים להתכונן הן לעתיד הקרוב והן לעתיד הרחוק יותר ממה שנדרש מהיחיד להתכונן לצורך עצמו או למען זולתו. ⁴⁴

הפועלים למען הכלל רשאים לסכן את עצמם יותר ממה שהיחיד רשאי לסכן את עצמו למען זולתו. ⁴⁵

גם צדיקים ונביאים מחויבים בהשתדלות. פסוק מפורש בתורה: "וישלח אותם משה לתור את ארץ כנען ויאמר אלהם עלו זה בנגב...", ומבאר המדרש: "מהו 'עלו זה'?! אמר להם לא תלכו בדרך המלך אלא בשביל של יחיד מפני עוברים ושבים. ואף על פי ששכינה עמהם הם צריכים ללכת בחכמה בסתר כדרך המרגלים" ⁴⁶. כותב הרד"ק: "מצאנו כי אף על פי שהיה מבטיח הקב"ה הנביא או הצדיק אף על פי כן הוא נשמר מלכת במקום סכנה... וכן דוד שהיה נמשח למלך על פי ה' היה בורח מפני שאול, וגם גד הנביא אמר לו 'לא תשב במצודה', וכן בדברי המלחמות היו עושיין תחבולות אחר הבטחת הא-ל ית' כמו שעשה גדעון בדבר הכדים והלפידים, וגם פעמים היו עושיין התחבולות במצות הא-ל כמו שכתוב ביהושע בכבוש יריחו" ⁴⁷.

גדול עונשו של מי שנמנע מהשתדלות. כותב הרב נבנצל: "חורבנם של שני בתי המקדש נסתבב בשל מניעת השתדלות" ⁴⁸.

⁴² רבינו בחיי על התורה ריש פרשת שלח. וראה פירוש הרלב"ג לשופטים י ד התועלת היא; מלבי"ם דברים כג.

⁴³ שו"ת משפט כהן קמד ו. וראה לנבוכי הדור פרק יא.

⁴⁴ ראה סעיף סו. וראה הרב א. נבנצל, "בטחון והשתדלות מפי סופרים וספרים", ספר הראל עמ' 386: "אם היחיד לפי מצבו נתבע להרבות בבטחון... הציבור בודאי זו זכותו וחובתו להשתמש בדרכי הבטחון, במקום שאין הסכנה מצויה מאד או חמורה מאד". ודבריו צ"ע שהרי בעניני הציבור יש להשתדל יותר מאשר בעניני היחיד. גם ראיותיו, שמהן מוכח שמנהיגי ישראל נתבעו על כך שלא נקטו במדת הבטחון בכמה מקרים צ"ע, שכן אין חולק על כך שגם מנהיג, כשהוא פועל באופן אישי, צריך לנהוג במדת הבטחון.

⁴⁵ ראה סעיף נד.

⁴⁶ מדרש לקח טוב מובא בתורה שלימה במדבר יג יז ציון עב.

⁴⁷ רד"ק שמואל א טז ב. וראה רלב"ג שמואל ב סוף פרק א התועלת הארבעים ושנים. וראה דברי הימים ב טז יב: "ויחלא אסא... וגם בחליו לא דרש את ה' כי ברפאים", ומבאר חובת הלבבות שער הבטחון פרק ג, שהוא דרש רק ברפאים ולא התפלל לה'. וראה ראב"ע, הפירוש הארוך, שמות כא יט, שהיה לאסא חולי פנימי שרופאים לא ידעו לרפא. וראה איש האמונה עמ' 50 בהערה, שאסא פנה לרופאים שהשתמשו בטקסים אליליים ובקסמים כדי לרפא. וראה פירוש הרמב"ן על התורה ויקרא כו יא. ראוי לציין כי הרמב"ן אינו פוטר מהשתדלות אלא שלדעתו עיקר ההשתדלות היא בתזונה נכונה ולא בטיפול רפואי.

⁴⁸ שיחות לספר שמות שיחה יא עמ' קמט. במיוחד נענש מי שרגיל לבטוח בה' ובמקרה מסוים לא בטח. על בקשת יוסף משר המשקים ראה הרחב דבר בראשית מ כג אות א; אמונה ובטחון ב ו. וראה שיחות לספר

גדול שכרו של הבוטח בה': "ברוך הגבר אשר יבטח בה' והיה ה' מבטחו".⁴⁹ כותב רבינו יונה: "... והבטחון הוא עיקר היראה והאמונה ולפיכך זוכה בסיבתו לחיי עולם הבא".⁵⁰

גדול עונשו של מי שאינו בוטח בה'. כותב רש"י: "בני אפרים - שיצאו ממצרים בזרוע לפני הקץ ובטחו בגבורתם ובחצייהם וסופם הפכו לנוס ביום קרב כמפורש בדברי הימים והרגום אנשי גת הנולדי' בארץ".⁵¹ פסוק מפורש בספר דברי הימים: "ובעת ההיא בא חנני הראה אל אסא מלך יהודה ויאמר אליו בהשענך על מלך ארם ולא נשענת אל ה' אלקיך על כן נמלט חיל מלך ארם מידך".⁵²

רק מורי הוראה קובעים את משקלה הראוי של מדת ההשתדלות. כותב הרשב"א: "...הבטחון נחלק לענינים לפי הזמנים ולפי האנשים".⁵³ הכרעה בענין זה מסורה למורי הוראה. כותב החזו"א: "ועד כמה להשתדל מסור לחכמים על פי עיון התורה ברוח קדשים".⁵⁴

התהליך הממושך של ירידת הדורות מחייב יותר מאמצי השתדלות.⁵⁵ כותב הציץ אליעזר: "ובכלל, כל מה שנאמר ברמב"ן פ' בחוקתי (כ"ו - יא), דמה חלק לרופאים בבית עושי רצון ה' וכו' ושברצות ה' דרכי איש אין לו עסק ברפואות, הוא נאמר על התקופות הראשוניות שרוב העם היה זכאי, ועמם גם היחידים... אבל כשהרבים אינם שלמים אזי גם היחיד אפ"י כשהוא צדיק מתנהג ענינו בטבע ונצרך שפיר לרופא".⁵⁶

*

המומחים למדעי המדינה עומדים על חשיבות התכנון ועל מגבלותיו הבאות לידי בטוי בעיקר בשעת חירום. כותב פרופ' הרכבי: "המלחמה היא תחום המקרה. שום פעולה איננה מקצה למקריות מקום נרחב יותר... המקרה עושה את הכל לבלתי ודאי, והמקרה מתערב בכל מהלך האירועים".⁵⁷

דברים עמ' קסא. וראה מרומי שדה ברכות ו ב ד"ה כל הרגיל: "דכיון שהיה חזקיהו רגיל לבטוח, מיקרי הפעם הזה שלא בטח 'אשר הלך חשכים', וזה שורש חטאיו". ראה סעיף נב הערה 47.

⁴⁹ ירמיה ב יג.

⁵⁰ רבינו יונה על ברכות דף ב ב מדפי הרי"ף. וראה סעיף קסב.

⁵¹ רש"י תהלים עח ט. וראה פירוש רמב"ן על התורה בראשית יט ח.

⁵² דברי הימים ב טז ט. על חטאו של אסא ראה רש"י על דברי הימים ב טז ז: "כי אם בטחת בהקב"ה... כאשר בטחת בו כשבאו עליך הכושים לא נמלטו מידך והיית נוצח לכולם...". וראה רד"ק על מלכים ב כג כה ועל דברי הימים ב טז א.

⁵³ שו"ת הרשב"א א תיג. וראה רלב"ג מלכים א כב התועלת הארבע עשר. וראה סעיף מג.

⁵⁴ חזו"א שביעית יח ד, וראה פאר הדור ד עמ' מז ציון 97.

⁵⁵ ראה סעיף עו.

⁵⁶ שו"ת ציץ אליעזר יז ב ג. וראה שו"ת יחיה דעת א סא. וראה אגרות וכתבים א עמ' קלב הערה 37, שראוי לנקוט במדת הבטחון רק בעניני רפואה שם התורה הבטיחה 'הסירותי מחלה מקרבך' ולא בעניני פרנסה. וראה קריינא דאגרתא ג ה: "והנה ודאי מי שיש לו בטחון באמת לאמיתו שלא יארע לו שום דבר רע עליו ללכת בדרך הבטחון כשיטת הרמב"ן ז"ל". וראה סעיף נב הערה 21.

⁵⁷ מלחמה ואסטרטגיה עמ' 476 בשם קלאוזוויץ (Carl von Clausewitz).

נב. "אין סומכים על הנס"¹

פסוק מפורש בתורה: "אם בחוקותי תלכו וגו'"², ומפרש המדרש: "חקים שבהם חקקתי את השמים ואת הארץ"³. כותב החינוך: "... שהוא חפץ בישוּבו ושיתנהג הכל בדרך הטבע שהוטבע בתחילת הבריאה"⁴. כותב הרב ירוחם ליוואוויץ: "... שקיום טבע הוא עשה ולא תעשה כתורה ממש, שהרי הקב"ה עצמו מזהיר ואומר: 'ואתם לא תצאו', אסור לכם לעבור על טבע כמו שאסור לעבור על תורה; ולמדנו מכאן אזהרה מפורשת לשמירת טבעים ודרך ארץ שהן גופי תורה"⁵.

זו דרך הבורא. כותב הרמב"ם: "טבע אישי בני האדם לא ישנה אותם ה' כלל על דרך הנס, ובגלל היסוד הגדול הזה אמר: 'מי יתן והיה לבבם זה להם וגו'".⁶ כותב הרלב"ג: "אף על פי שהשיי שליט בכל אשר יחפוץ הנה יבקש במה שיעשהו הסבות הנאותות כשאפשר לו זה ולא יחדש המופתים אם לא כשיביא לזה הכרח"⁷.

גם העוסק במצוה אינו רשאי לסמוך על הנס.⁸ כותב המב"ט: "הזהירונו שלא לנסות יעודין שיעדו לנו נביאינו... והוא אמרו 'לא תנסו את ה' אלקיכם'... ובכלל זה שאין סומכין על הנס כמו כהן גדול מתקינין לו אשה אחרת אף על פי שמעשה נסים היו בבית המקדש לא היו סומכים על זה..."⁹.

פוסק הרשב"א: "ואפילו החסיד שבחסידיים אין להם רשות לעשות במלאכתן דרך הבטחון רק כדרכו של עולם שלא יאמר אדליק נרי במים או ביין ואסמוך על הנס"¹⁰.

¹ כנראה, שאמרה זו מופיעה לראשונה בפירושו של רבינו יונה למשנה אבות ה ה. נס הוא לא רק תופעה על טבעית אלא גם תופעה טבעית המתרחשת לעיתים רחוקות ביותר, ראה משנה אבות ה ה: "עשרה נסים נעשו לאבותינו בבית המקדש... ולא אירע קרי לכהן גדול ביום הכפורים... ולא הזיק נחש ועקרב בירושלים...". הערת הרב נבנצל: "ני' דעל זה מותר להתפלל".

² ויקרא כו ג.

³ ויקר"ר לה ד. וראה פירוש רש"י קהלת ג יד: "ידעתי כי כל אשר עשה - הקב"ה במעשה בראשית הוא ראוי להיות לעולם ואין לשנותו לא בתוספת ולא בגרוע".

⁴ ספר החינוך סב.

⁵ דעת חכמה ומוסר א עמ' לב. וראה שם שיש להקפיד על שמירת הטבע בכל ענין ולא רק בעניני סכנת נפשות. מו"נ ג לב. וצ"ל שאפילו במקרה כזה הקב"ה אינו עושה נסים.

⁶ רלב"ג שמואל ב כא כא התועלת העשרים ושלשה. וראה שמות כג כט ופירוש הרב"ע שם. וראה תוס' בבלי תענית ג א ד"ה ואילו. דיין המטה את הדין מטריח את הקב"ה להחזיר ממון לבעליו, ראה בבלי סנהדרין ח א. וראה חידושי"א למהרש"א שם, שלא ניחא ליה להקב"ה לשדד המערכה.

⁷ ראה גליוני השי"ס שבת סג א ד"ה כל העושה מצוה כו'.

⁸ קרית ספר רמב"ם יסודי התורה י. הרמב"ם שם י ה, סובר ש'לא תנסו' נאמר הוא רק לגבי המפקפק בנבואה של נביא אמת וראה קרית ספר. וראה פירוש הרמב"ן על התורה דברים ו טז; ספר חרדים כא יח; גליוני השי"ס פסחים סד ב; שם ברכות סא ד"ה אין מזכירים מעשה נסים; עינים למשפט שם ציון ד; פלא יועץ ערך נס; א"ת ערך אין סומכים על הנס.

⁹ שו"ת הרשב"א א תיג. לומדים זאת מיעקב אבינו, ראה בבלי תענית כ ב, וראה גבורת ארי שם דף כא א ד"ה פנו את הכלים. גדולי ישראל לא רצו להשתמש בשם ה' כדי לעבור מהר ממקום למקום, ראה הגהות וחידושים של היעב"ץ בבלי עירובין מג א. אין פירוש הדבר שחסידיים אינם זוכים לנסים, ראה הערה 52. לפנינו רק נאמר שלכתחילה, פרט למקרים יוצאים מן הכלל, אסור להסתמך על נסים.

אפילו בעת עבודת בית המקדש, מקום השראת השכינה, אין סומכים על הנס.¹¹ על מתן אש על המזבח אומרת הגמרא: "אף על פי שהאש יורדת מן השמים מצוה להביא מן ההדיוט".¹² את דלתות בית המקדש היו סוגרים בשעה שהקריבו קרבן פסח ולא היו סומכים על כך שהדלתות יסגרו מאליהן.¹³ מצוה לעשות בדים לארון כדי לשאתו למרות שהארון נושא את נושאו.¹⁴ חכמים קבעו את סדר המערכה מתוך הנחה שהנר המערבי כבה בבקר.¹⁵ אחד מעשרה נסים שהיו בירושלים ובמקדש הוא שכהן גדול לא ראה קרי ביום הכפורים, ובכל זאת אין נותנים לכהן הגדול לישון בליל יום הכפורים¹⁶ ומתקינים לו כהן אחר שמא יטמא.¹⁷ כפלו את שכרם של בית גרמו מפני שהם ידעו לאפות לחם פנים שאינו מתעפש וזאת למרות שאחד מהנסים שהיו בבית המקדש היה ש"סילוקו כסידורו".¹⁸

אסור באיסור חמור להסתכן מתוך הסתמכות על נס. כותב הרד"ק: "וכן ראוי לכל צדיק שלא יסמוך במקום סכנה על הנס וישמור עצמו בכל תחבולה אשר יוכל, ועל זה אמר שלמה: 'אשרי אדם מפחד תמיד'".¹⁹ פוסק הרמ"א: "ואסור לסמוך אנס או לסכן נפשו כיוצא בזה".²⁰ פוסק הקיצור שלחן ערוך: "התורה נתנה רשות לרופא שירפא שנאמר 'רפא רפא', ולכן אין לו להחולה לסמוך על הנס, אלא חייב להתנהג בדרך העולם לקרות לרופא שירפאהו, וכבר כמה חסידי עולם נתרפאו על ידי רופאים".²¹

באופן מיוחד אסור לסמוך על הנס כאשר פועלים למען הזולת.²²

כותב (המיוחס ל)רש"י: "ואסור לאדם להנות ממעשה נסים... ואם עושין לו נס - מנכין לו מזכותיו".²³ מבאר השל"ה: "הענין כי זה היה מעשה נסים שאברהם עם עבדו אליעזר הרגו ד'

¹¹ ראה ירושלמי יומא א ד והמסקנה שם. ראוי לציין שהיו במקדש נסים שלא היו קשורים כלל בקיום מצוות. ברגלים היו מראים לעולי הרגל את הכרובים, ראה בבלי יומא נד א, ולפי מצב עמידתם של הכרובים היו יכולים לדעת מה מדת חיבתם לפני המקום, ראה בבלי ב"ב צט א. האור לא שלט במזבח הזהב, ראה רש"י בבלי חגיגה כז א ד"ה כעובי דינר זהב. וראה בבלי יומא סז א בענין חלוקת הלשון של זהורית ועוד.

¹² בבלי עירובין סג א. וראה כוזרי ג נג; ורש"י ויקרא א ז; רמב"ם תמידים ומוספין ב א; ספר החינוך קלב.
¹³ ראה בבלי פסחים סד ב. לדעת אביי שסומכים על הנס בענין נעילת הדלתות במקדש, מותר לעשות כן רק משום שבדיעבד אם הדלתות לא ננעלו העבודה כשרה, ראה צ"ח פסחים סד ב. וראה אבני שיר, קונטרס נפש שלמה שאלה טו; בירור הלכה פסחים שם ציון ב.

¹⁴ ראה מנחת חינוך מצוה צה ס"ק ט. וראה ספר החינוך מצוה קלג.

¹⁵ ראה רא"ש בבלי תמיד לג ב ד"ה ומניח.

¹⁶ ראה תשב"ץ ג לו.

¹⁷ ראה תויו"ט משנה דמאי א א.

¹⁸ ראה חידושי אגדות למהרש"א בבלי יומא לח א ד"ה מתעפשת. וראה תוס' בבלי חגיגה כז ב ד"ה סילוקו כסידורו: "לענין שהיה רך ומה שאמר הפסוק חום ביום הלכחו לאו דוקא... שהיא נאפת מערב שבת ואי אפשר שישמור החום עד השבת...". לא עלה על דעת בעלי התוס' לומר שהחום נשמר דרך נס. בבית המקדש אף הקפידו שיהא רווח בין הלחמים כדי שלא יתעפשו, ראה רמב"ם תמידין ומוספין ה ט.

¹⁹ רד"ק בראשית יב יב.

²⁰ שו"ע יו"ד קטז ה בהגה. הבבלי ברכות לב לומד שאסור להסתכן מהפסוק "השמר לך ושמור נפשך מאד וכו'". הכוזרי ה כ והרד"ק שמואל א טז ב לומדים זאת מהפסוק "לא תנסו את ה' אלוהיכם". וראה הערה 9.

²¹ קיצור שולחן ערוך סימן קצב ג. וראה ספר החינוך מצוה תקמו בענין מצות מעקה.

²² ראה שו"ת אבני נזר או"ח תנד ב: "דסברא לסמוך על שלוחי מצוה אינן ניוזקין לא אמרי' אלא לעצמו". וראה שו"ת אבני נזר יו"ד שכו יא.

מלכים והצילו השלל, אמר אברהם איך יעשרני הקב"ה ממעשה נסים?²⁴ פסוק מפורש במגילת אסתר: "ובבוזה לא שלחו את ידם", ומבאר הבני יששכר: "ני"ל הטעם משום דאין נהנים ממעשה נסים".²⁵ רשב"י נזון במערה דרך נס ובכל זאת שמר על בגדיו כדרך כל הארץ ולא רצה להנות מנס נוסף.²⁶

יותר מלכל אחד אחר אסור לפרנסים לסמוך על הנס

כותב העקידת יצחק: "... שאין להם לסמוך על הנס בעניני ישובם וטוב חיותם".²⁷ זו מדת התורה. כותב הרמב"ן: "וצוה יפקדו שרי צבאות בראש העם - כי התורה תצוה בדרך הארץ ותעשה הנסים עם יראיו בהסתתר. ואין החפץ לפניו לשנות טבעו של עולם זולתי כאשר אין שם דרך בהצלה אחרת".²⁸ שנינו בספרי: "מה הן יוצאים אליך בסוס ורכב אף אתה צא אליהם בעם רב",²⁹ ומבאר הרב דוד פרדו: "... ואפשר דקמ"ל שאין סומכים על הנס, דאע"ג 'כי ה' אלקיך עמך כו', מכל מקום יש לך להתאמץ כפי כחך ולא לסמוך לגמרי על הנס".³⁰ משה רבינו לא סמך על הנס. כותב הרמב"ן: "כי עתה היו מזומנים ליכנס לארץ ולבא במלחמה עם מלכי האמורי אשר בעבר הירדן ועם השאר כולם... והיו משה והנשיאים צריכין לדעת מספר חלוצי צבא המלחמה, וכן מספר כל שבט ושבט, ומה יפקוד עליו במערבות מואב במערכות המלחמה כי התורה לא תסמוך על הנס שירדוף אחד אלקי".³¹ כותב הרמב"ן: "... כי ישראל אמרו כדרך כל הבאים להלחם בארץ נכריה ששולחים לפניהם אנשים לדעת הדרכים ומבוא הערים... ועל כן היה טוב בעיני משה כי הכתוב לא יסמוך בכל מעשיו על הנס...".³² נביאים לא סמכו על הנס. כותב הרלב"ג: "הלא תראה כי שמואל עם גודל מעלתו ירא שיהרגו שאול ולקח עצות איך ימלט מזה במה שאמר 'איך אלך ושמע שאול והרגני', ולא נסמך על הנס

²³ (המיוחס לרש"י בבלי תענית כד א ד"ה אלא כאחד מעניי ישראל. וראה בבלי שבת לב א: "לעולם אל יעמוד אדם במקום סכנה לומר שעושין לו נס שמא אין עושין לו נס ואם תימצא לומר עושין לו נס מנכין לו מזכותיו". וראה בבלי שם נג ב: "כמה גרוע אדם זה שנשתנו עליו סדרי בראשית". לפיכך אין להתפלל לנס. וראה רמב"ם תענית ב טז, לאחר שיבשו הצמחים לא מתענים עוד. וראה בבלי ברכות ס א. פשיטא לה לגמרא שמושה רבינו לא התפלל שהקב"ה יברא גיהנם (בהנחה שהוא לא היה קיים קודם לכן) שהרי אין כל חדש תחת השמש, ראה בבלי סנהדרין קי א. תפילתו של אליהו שלא יהא טל על פני האדמה לא נענתה, ראה בבלי תענית ג א - ב.

²⁴ של"ה א דף קך א על מסכת חולין.

²⁵ בני יששכר חלק שני מאמרי חדש אדר ו יא. וראה שם שם מאמרי חדש כסלו טבת מאמר ד קכד, שמטעם זה חכמים לא תקנו משתה ושמחה בחנוכה.

²⁶ ראה בבלי שבת לג ב.

²⁷ עקידת יצחק שער חמשה ותשעים.

²⁸ פירוש הרמב"ן על התורה דברים כ ט. וראה פירוש הרלב"ג תועלות בסוף שמואל א התועלת הראשונה.

²⁹ ספרי על דברים כ א.

³⁰ ספרי עם פירוש ספרי דבי רב דברים פסקה קצ.

³¹ פירוש רמב"ן על התורה במדבר א מה.

³² פירוש הרמב"ן על התורה במדבר יג ב.

אף על פי שהיה הולך במצות הש"י"³³ כותב הרלב"ג על אליהו הנביא: "... שכאשר ראה הסכנה שהוא בה, לא רצה לסמוך על הנס אבל קם תכף והלך למלט את נפשו"³⁴.
 במבט שטחי נדמה שאי אפשר לקיים כמה ממצוות התורה מבלי לסמוך על הנס. על מצות סוטה כותב הרמב"ן: "והנה אין בכל משפטי התורה דבר תלוי בנס זולתי הענין הזה, שהוא פלא ונס קבוע שיעשה בישראל"³⁵. כותב המשך חכמה: "רק 'בשנה השביעית שבת שבתון', שזה מחוקי התורה המורים על ההשגחה וההנהגה הנסית, אשר ברצות ה' תתן הארץ פריה לשלוש השנים. שאלמלא אין טעם בשמיטה רק לקיים הנהגה הנסית התמידית בשנה השביעית, די..."³⁶. העולים לרגל מניחים שלא יבואו אויבים ויפגעו ברכוש או בקרובי משפחה שאינם עולים לרגל.³⁷

אולם קיום מצוות אלו אינו מותנה בנס. השפעת המים המאוררים על סוטה היא בודאי נסית, אך אם לא מתרחש נס חוזרת האשה לבעלה, וכך גם ראוי לעשות במקרה שאין הוכחות שהיא חטאה.³⁸ אם שמירת שמיטה כרוכה בסכנת נפשות מותר לעבד את האדמה.³⁹ עליה לרגל אינה כרוכה בנס שיש בו חריגה מכללי הטבע.⁴⁰ אם קיים חשש ממשי שיבואו אויבים אין מצוה לעלות לרגל.⁴¹

גם קיום תקנות חכמים אינו מותנה בנס. חז"ל פטרו תלמידי חכמים מלהשתתף בהוצאות בנין חומה בעיר מגוריהם,⁴² ומבארים החזו"א והאגרות משה שתלמידי חכמים פטורים ממס לא משום שהם סומכים על הנס אלא משום שהמון העם משלם את חלקם.⁴³ חידושי בתרא מבאר הלכה זו: "לענין מים ומזונות מחויב גם הת"ח לעשות השתדלות דאין סומכים על הנס. משא"כ שמירה מהשונא, לא ברור שיבא השונא, ואין צריך השתדלות, דלא יהיה בגדר נס אם לא יבא השונא"⁴⁴.

³³ רלב"ג שמואל ב א כז.

³⁴ רלב"ג מלכים א יט ג.

³⁵ פירוש הרמב"ן על התורה במדבר ה כ – כא. וראה ספר החינוך ששה. וי"ל במה שכתב הרמב"ן בפירושו לדברים כ ח ד"ה ויספו השטרים לדבר אל העם: "על דעת רבי יוסי הגלילי כאשר הבטיח הכהן שהשם יושעם ולא יפקד מהם איש ראוי שיבטחו בו הצדיקים...". וראה פירושו לדברים כ א. וצ"ל שהמצוה לצאת למלחמה אינה מותנית בהבטחה זו. עוד יתכן שהרמב"ן מחלק בין נס גלוי ובין נס נסתר.

³⁶ משך חכמה ויקרא כה ב - ג. וראה שו"ת תשב"ץ א ג.

³⁷ ראה אור ה' מאמר ב כלל ו פרק ב, שיש בתורה שני ניסים, האחד בענין מי סוטה והשני בענין העליה לרגל.

³⁸ ראה הערה 13.

³⁹ ראה בבלי סנהדרין כו א ותוס' ד"ה משרבו בתרוץ שני.

⁴⁰ על שני סוגי ניסים ניסא זוטא וניסא רבה ראה בבלי בבא מציעא קו א.

⁴¹ ראה בית הבחירה פסחים ח ב שההבטחה "ולא יחמוד איש את ארצך וכו'" היא רק אם החשש אינו מצוי, וכן משמע מהעמק דבר שמות לד כד. וראה גם שו"ת משנה הלכות ט טטו שהכונה שאין לחשוש מפגעים בידי שמים, וראה הליכות שלמה מועדים ב פרק חמישי הערה 45.

⁴² ראה סעיף רמח.

⁴³ ראה חזו"א בבא בתרא ה יח; דברות משה בבא בתרא א סימן יב הערה לח. וראה שו"ת מהרי"ל דיסקין פסקים א הכותב בשם קדמונים שמרא דאתרא נחשב כמשלם מס משום שהקהל משלם את חלקו. וראה סעיף רמח.

⁴⁴ חידושי בתרא בבא בתרא קד. וראה חשוקי חמד בבא מציעא עמ' תצד.

בכל מקום שמפרשים את המקראות יש לצאת מנקודת הנחה שהתורה אינה סומכת על הנס.⁴⁵

במקרים הבאים מותר לסמוך על הנס⁴⁶

- הוראת נביא⁴⁷
- כותב הרמב"ן: "כאשר אין שם דרך בהצלה אחרת"⁴⁸
- כותב השם משמואל: "והלכו חשמונאי וה' בניו והתגרו מלחמה בעם רב כחול היס גבורים ועצומים מזוינים בכל כלי מלחמה, כי בערו בלבם להבות אש יוצא מגבול חק הטבע, ועל כן זכו נמי לנס למעלה מסדר הטבע..."⁴⁹
- בתקופה שבה ניכר שהקב"ה מנהיג את הכלל באופן נסי⁵⁰
- כאשר אדם מישראל חווה נסים גלויים.⁵¹ כותב החינוך: "קצת מבני אדם אשר המלך חפץ ביקרם לרוב חסידותם ודבקות נפשם בדרכיו ברוך הוא... נהפוך הוא שיהיו הם אדונים על הטבע."⁵²
- כותב הרלב"ג: "דוד שהתגבר על הארי ועל הדוב עד שכבר בטח בהשם ית' שיעזרהו בהריגת הפלשתי כי חרף מערכות אלהים חיים"⁵³. יתכן שעל זה סמכו יהונתן ונערו כאשר תקפו את מוצב פלישתים.⁵⁴

⁴⁵ ראה תוס' בבלי יומא כא א ד"ה נבלעין. וראה בבלי פסחים סד ב שפשיטא לה לגמרא שאין סומכים על הנס. בכמה מקומות פשיטא לגמרא ש"אין כל חדש תחת השמש". ראה לדוגמא בבלי ברכות נט א; בבלי שבת ל ב; בבלי נדרים לט ב; בבלי סנהדרין קי א. וראה מו"נ ב כט.

⁴⁶ ראה עין איה ברכות א פרק ראשון קמג: "... והנה אצל עניני הכלל מצינו סתירות, לפעמים ההשתדלות משובחת ומחוייבת ולפעמים תחשב חסרון. למשל, מצינו במלחמת העי היתה כולה מלאה השתדלות על פי ה' ולעומת זה במלחמת גדעון... הוצרך למעט בהשתדלות טבעית. והדברים ניכרים שתלוי במצב המוסרי של העם...". נראה שדבריו אמורים לגבי ההנהגה האלוקית, והפרנסים אינם רשאים לסמוך על הנס אלא במקרים שלפנינו.

⁴⁷ ראה רש"י בבלי פסחים נו א ד"ה ולא הודו לו, שחכמים לא הודו לחזקיה שסתם את הגיחון משום שהנביא הבטיח שהקב"ה יגן על העיר. וראה סעיף נא הערה 48.

⁴⁸ פירוש הרמב"ן על התורה דברים כ ט. וראה בבלי מגילה טו ב: "תנו רבנן: מה ראתה אסתר שזימנה את המן... רבי שמעון בן מנסיא אומר: אולי ירגיש המקום ויעשה לנו נס". וראה רמב"ם תעניות ב יז: "... ואם אין להם מים לשתות מתענים על הגשמים בכל עת שלא יהיה להם מים לשתות ואפילו בימות החמה".

⁴⁹ שם משמואל חנוכה תר"פ ליל ח. וראה העמק דבר שמות לב כו. וראה קדמוניות היהודים ספר שנים עשר 267: "מתתיה זה ובניו היו מצרים על מעמד העניינים... ואמר, שנוח להם למות על חוקי אבותיהם מלחיות חיים של חילול קודש שכזה".

⁵⁰ ראה פירוש הרמב"ן על התורה במדבר יג ב; מלבי"ם דברים יז כח; הקדמת העמק דבר לבמדבר.
⁵¹ ראה בבלי עבודה זרה יז ב: "א"ל: מדאיתרחיש ליה ניסא בכולהו בהא נמי אתרחיש ליה ניסא". וראה אבני שיש, קונטרס נפש שלמה שאלה יג – יד. במקרה כזה הנסים הראשונים מהווים את דבר ה', ראה סעיף מה.

⁵² ספר החינוך מצוה תקמו. וראה פירוש הרמב"ן על התורה דברים יא יג: "ודע כי הניסים לא יעשו לטובה או לרעה רק לצדיקים גמורים או לרשעים גמורים, אבל הבינונים כדרך מנהגו של עולם יעשה בהם טובה או רעה כדרכם וכעלילותם". וראה העמק דבר דברים לג יב שזו היתה מדתו של שבט בנימין. וראה הרחב דבר שם אות א שמטעם זה זכה בנימין לבית המקדש שהיו בו נסים דרך קבע. וראה הקדמה למגילת אסתר, העמק דבר שמות.

⁵³ רלב"ג שמואל א יז לו.

לאור ירידת הדורות⁵⁵ יש להזהר יותר מבעבר מלהסתמך על נסים.⁵⁶ כותב האגרות משה: " ... וכיון שהוא כן אף לגדולים וצדיקים שראוי ליעשות להם נס כ"ש לאלו שבדורנו, שאנן יתמי דיתמי, שאסור לנו לסמוך על הנס".⁵⁷ כיוצא בזה יש להזהר יותר מלקחת סיכונים. פוסק הרב וולדינברג שבזמן הזה כאשר בסתמא לא נושאים אשה לשם שמים יש לשקול היטב היטב בטרם מתחתנים עם קרובים.⁵⁸

הרמב"ם פוסק: "אל יעלה על הלב שבימות המשיח יבטל דבר ממנהגו של עולם, או יהיה שם חידוש במעשה בראשית, אלא עולם כמנהגו נוהג...".⁵⁹ כותב הראי"ה קוק "לעתיד לבא, שתמלא הארץ דעה את ה' והשי"ת ישפוך רוחו על כל בשר, אין צריך שוב לניסים ושינויי המנהג התדירי...".⁶⁰

לדעת הראב"ד בימות המשיח תתקיים כפשוטה נבואת הנביא "וגר זאב עם כבש" וכו'.⁶¹ זו גם שיטת הרמב"ן, הכותב: "והכלל כי בהיות ישראל שלמים והם רבים לא יתנהג ענינם בטבע כלל לא בגופם ולא בארצם לא בכללם ולא ביחיד מהם, כי יברך השם לחמם ומימם ויסיר מחלה מקרבם עד שלא יצטרכו לרופא ולהשתמר בדרך מדרכי הרפואות כללי".⁶²

⁵⁴ ראה רלב"ג שמואל ב א כז התועלת הראשונה, שיהונתן עשה שלא כדין כי אסור לסמוך על הנס. ויש סוברים שיהונתן פעל באופן תבוני ולא סמך על הנס, ראה שו"ת הרשב"א א תיג וכן דרשות הר"ן הדרוש השנים עשר.

⁵⁵ ראה סעיף עו.

⁵⁶ ראה בבלי ברכות כ א.

⁵⁷ שו"ת אגרות משה או"ח ב קיא.

⁵⁸ ראה שו"ת ציץ אליעזר טו מד.

⁵⁹ רמב"ם מלכים יב א. נראה להוסיף כי מדברי הגמרא למדנו ששמן המשחה שעשה משה רבינו קיים לעתיד לבא, ובערוך לנר כריתות ה ב מבאר שכן קיי"ל לדינא, אולם התגלות השמן אינה צריכה להיות בנס החורג מחוקי הטבע שכן השמן נגזר על ידי יאשיהו כמבואר בגמרא שם ובימות המשיח עשוי להתגלות מקום הגניזה. עוד יש להעיר כי בכמה הלכות פוסק הרמב"ם - גולה ואבדה יג הלכה י והלכה יב, שם מכירה כ ב ועוד - שאם יש ספק בעניני ממונות מניחים את המעות עד שיבא אליהו. וראה רמב"ם מלכים יב ב: " ... שקודם מלחמת גוג ומגוג יעמוד נביא לישראל ולהכין לבם, שנאמר 'הנה אנכי שולח לכם את אליה וגוי' ... כל אלו הדברים וכיוצא בהם לא ידע אדם איך יהיו עד שיהיו". מכאן שלדעת הרמב"ם אי אפשר להכריע בשאלה האם אליהו בעצמו יבא בדרך נס, האם יבא אחד מצאצאיו, או שמא נשמתו תתגלה בגוף חדש, וראה שו"ת חתם סופר חו"מ צו. וראה כוזרי א קטו שאליהו יבא בעת תחית המתים.

⁶⁰ עולת ראייה ב, הגדה של פסח ד"ה דרשה בן זומא, עמי רע.

⁶¹ ראה ראב"ד רמב"ם מלכים יב א. וראה רש"י ויקרא כו ד. וראה פירושו לבבלי סנהדרין נא ב ד"ה הכי קאמינא הלכה למה לי וגוי: "כשיבא המשיח ויחיה המתים...".

⁶² פירוש הרמב"ן על התורה ויקרא כו יא. וראה משך חכמה דברים יט ח: "והנה יש שני אופני גאולות, האחת 'בעתה' - שזה אם לא זכו, ואז יתקיים (זכריה יג, ב) 'ואת רוח הטומאה אעביר וכו' ', (ישעיה יא, ו) 'וגר זאב עם כבש', (ישעיה ס, יח) 'ולא ישמע עוד שוד ושבר וכו' ', ולא יהיה נרצח בשוגג גם כן. והאחת ד'אחישנה', והוא כאשר יזכו ויהיה דור שכולו זכאי (סנהדרין צח, א), ואז יהיה עולם כמנהגו נוהג, ואין בין (העולם הזה לימות המשיח) אלא שעבוד מלכויות בלבד (ברכות לד, ב). ולכן אמר פה 'ואם ירחיב ה' את גבולך... כי תשמור לעשות את כל המצוה' - זהו האופן ד'אחישנה' - אז 'ויספת לך עוד שלוש ערים על השלוש האלה'."

נג. מסירות לתפקיד

כותב המאירי: "לעולם יהא אדם נאמן בכל עסקיו ולכל אדם וכל שיעשה כן יהא בטוח שנכסיו מצליחין".¹ פוסק החיי אדם: "... אם התחלת במצוה, גמור אותה... ויטרח הרבה במצוה, ולפום צערא אגרא".²

באופן מיוחד מצווים הפרנסים להיות מסורים לתפקידם

כותב הרב שמשון רפאל הירש: "עליהם להיות שוקדים תמיד על מעשיהם לבל ירפו ולבל יחלשו בפעולתם על אודות עניני הקהל והעדה".³ כותב השמלת חיים: "הפרנס... דומה למי שנתנו לו פקדון שצריך ליתן דעתו לשמר".⁴ פוסק הרב וולדינברג: "הנבחרים לשמש כרועי ומנהיגי ישראל מקבלים עליהם עם קבלת ההתמנות תפקיד נשגב מלא אחריות שאינו סובל היסח הדעת כל שהוא".⁵

המצוה לעשות את הישר והטוב מחייבת את הפרנסים לפעול במסירות.⁶

פרנס שאינו פועל במסירות מועל בתפקידו, עלול לגרום לנזקים קשים ואחראי לתוצאות מחדליו.⁷ אומר מדרש תהלים: "זהו שאמר הכתוב 'בני אם ערבת לרעך', בתלמידי חכמים הכתוב מדבר. בשעה שהזקן מתמנה, אומר לו הקב"ה עד שלא נתמנית לא היית נתפס על הצבור, ועכשיו שנתמנית נעשית ערב על הצבור, שנאמר 'בני אם ערבת לרעך', ומה הוא רעך, זה הקב"ה, שנאמר 'זה דודי וזה רעי', ואומר 'רעך ורע אביך אל תעזובי'.⁸

מסירות לתפקיד באה לידי בטוי בדרכים הבאות

- מלוי המשימות בשלמות
- **פרנסים** במעלה תקנו: "שלא יתעצל שום ראש מדינה או מבורר בגביות סכום וגולגולות מן הקהילות, ויעשו כל הכפיות שבעולם...".⁹
- **מרא דאתרא** פוסק הרב זילברשטיין: "כשהציבור מינה אותו בתור רב עליהם, חל עליו חיובים שנתחייב בהם בתוקף תפקידו... ואינו יכול לפרוק מעליו חלק מתפקידו, מאחר שהוא משועבד לכל הדברים שמוטלים על רבי".¹⁰

¹ בית הבחירה יומא כב ב.

² חיי אדם כלל סח סעיפים ח יד.

³ חורב עמי' 448. וראה פלא יועץ ערך נאמנות.

⁴ שו"ת שלמת חיים תתטו. על אחריות האדם לבני ביתו, משרתיו וכד', ראה פלא יועץ ערך בעלי חיים.

⁵ הלכות מדינה ג שער ב פרק א.

⁶ ראה סעיף לט.

⁷ ראה סעיף כז הערה 17.

⁸ מדרש תהלים (בובר) מזמור ח ג. וראה סעיף יד הערות 27 28. על אפשרות שפרנס יפרוש מכהונתו ראה

סעיף קטו הערה 25.

⁹ תקנות מדינת מעהרין ועד גאיי ת"י לפ"ק צו.

¹⁰ חשוקי חמד על שבת עמי רפו.

- **דיינים** פוסק הרמב"ם: "כופין ללויה... ובית דין היו מתקנין שלוחים ללוות אדם העובר ממקום למקום ואם נתעצלו בדבר זה מעלה עליהם כאילו שפכו דמים".¹¹
- "בכל לבבו ובכל נפשו"
- **מלך** פוסק הרמב"ם: "המלך אסור לשתות דרך שכרות שנאמר: 'אל למלכים שתו יין' אלא יהיה עוסק בתורה ובצרכי ישראל ביום ובלילה...".¹²
- **פרנסים** אומר הנביא: "ויענו את יהושע לאמר כל אשר צויתנו נעשה ואל כל אשר תשלחנו נלך... רק חזק ואמץ", ומבאר הרלב"ג: "... או ירצה באמרו חזק ואמץ מאוד שיתחזק ויתאמץ על הנהגת העם בחריצות ולא יעזוב הנהגתם...".¹³ כותב הפלא יועץ: "ממונה על הציבור צריך שיפקח עיניו על עסקי צבור בכל לבבו ובכל נפשו".¹⁴ כותב הראי"ה קוק: "ההנהגה המעולה בעניני עבודת הציבור א"א שתבא כי אם שיהי המנהיג מסור לזה בכל נפשו...".¹⁵
- **דיינים** אומר הנביא: "וישב יהושפט בירושלים... ויעמד שפטים בארץ... ויצו עליהם לאמר כה תעשון ביראת ה' באמונה ובלבב שלם".¹⁶
- "מצוה בו יותר מבשלוcho"¹⁷
- פסוק מפורש בתורה: "וידי משה כבדים", ומפרש רש"י: "בשביל שנתעצל במצוה ומנה אחר תחתיו נתייקרו ידיו".¹⁸
- במעלה החליטו: "ראשים הנבררים מפי בני המדינה יצ"ו לא ירימו ידם ורגלם להסיר מעליהם טורח ומשא הראשיות, ואל יהרסו גבול ראשונים ומעמד ומצב המדינה... והמה בכבודם ובעצמם ילכו בעובי הקורה בהשתדלות, הן במדינה זו והן במדינה אחרת... ולא יעצרום הגשם והשלג ולא יסמכו על אחרים...".¹⁹

¹¹ רמב"ם אבל יד ג. וראה סעיף רפב.

¹² רמב"ם מלכים ג ה – ו.

¹³ רלב"ג יהושע א יח. וראה ספר החינוך תיד.

¹⁴ פלא יועץ ערך ממנה.

¹⁵ עין איה ברכות א פרק רביעי יב.

¹⁶ דברי הימים ב יט ד – ט.

¹⁷ בבלי קידושין מא א. וראה תלמוד בבלי בבא מציעא פו ב: "אמר רב יהודה אמר רב: כל מה שעשה אברהם למלאכי השרת בעצמו - עשה הקדוש ברוך הוא לבניו בעצמו". וראה חיי אדם כלל סח ז.

¹⁸ רש"י שמות יז יב. וראה שמות יז יד: "ויאמר ה' אל משה כתב זאת זכרון בספר ושים באזני יהושע...". ומפרש רש"י: "...כאן נרמז לו למשה שיהושע מכניס את ישראל לארץ". משמע שמשה רבינו נענש משום שהוא מנה אחר תחתיו. וראה רש"י במדבר כז יז ד"ה ואשר יביאם: "... דבר אחר, 'ואשר יביאם' שלא תעשה לו כדרך שאתה עושה לי". ושמא כוונת משה רבינו היא שגם אם יהושע יחטא ולא יצא בראש העם הוא לא יענש בכך שהוא לא יכניס את העם לארץ. וראה יהושע ז ד, שיהושע לא עלה בראש העם על העי, וראה יהושע ז ו, ואכמ"ל. וראה סעיף מט הערה 26.

¹⁹ תקנות מדינת מעהרין ועד גאיי ת"ק לפ"ק נ.

- אי הסחת דעת ממחויבות התפקיד
- **מלך** כותב החתם סופר: "והנה אם יתאוה המלך לעסוק יומם ולילה רק בתורה ולא ישגיח על הנהגת המדינה וללחום מלחמותיהם, והכהנים ומורי הוראה ועוסקי תורה ישגיחו על ענין המדינה... יהא הדבר מהופך שלא כסדר חלילה וכל ההנהגה יהי גרוע ובשגעון ולא יתקיים ישוב המדינה כהוגן".²⁰
- **פרנסים** כותב הנצי"ב: "הראשים מנהיגי הדור והם הנקראים עוסקים בצרכי צבור שהם אינם רשאים להבטל מזה לא לעסוק באהבה ודביקות שהרי בזה לא תהיה שקידתו בעבודת הצבור תמה".²¹ הגמרא במסכת נדרים אומרת: "יומא דמחייך ביה רבי אתיא פורענותא לעלמא", ומבאר הרב אריאלי: "שלא בשביל עצם החיוך בא פורענות אלא משום היסח הדעת לשעה מצרות וצרכי ישראל, שהיה נשיאם ונושא סבלם".²²
- **מרא דאתרא** במעהרין החליטו: "... שאין כח ויד לשום רב באיזה קהלה שבמדינה להיות רב בקהילה אחרת".²³
- צרכי הציבור קודמים לצרכים אישיים
- **מלך** אומר הנביא: "בית דוד כה אמר ה' דינו לבקר משפט...". ומבאר הרד"ק: "קודם שתתעסקו באכילה ושתייה ובדבר מצרככם תשבו במקום הדין לדון כל מי שיבא לצעוק וכן אמר במשה רבינו ע"ה 'וישב משה לשפט את העם מן הבקר...'.²⁴ כותב הראב"ע: "המלך והשרים המתעסקים באכילה ויעצלו להביט בדברי המלוכה והנה יתחדשו עליהם בעבור עצלותם שני דברים האחד שתשחת מלכותם... והדבר השני שלא יסתכלו כדי להוסיף ממון ולאצור אותו בשעת הצורך...".²⁵ אומר החכם מכל אדם: "אשריך ארץ שמלכך בן חורים...". ומבאר הספורנו: " - משעבוד התאוה... ויפנה... בגבורה, בזריזות וחריצות לתקן המדינה".²⁶
- **פרנסים** פסוק מפורש בתורה: "ויעש משה כאשר צוה ה' ויעלו אל הר ההר לעיני כל העדה", ומפרש רש"י: "אף על פי שהדבר קשה לא עכב".²⁷ בטיקטין החליטו: "כשישלחו הקהל יצ"ו איזה איש בהתעסקות הקהל יהי מי שיהי המשולח, ראש או מנהיג או יחיד... ובאיזה עסק שיהי ולמי שיהי... אינם רשאים להשתדל לעצמם".²⁸
- **דיינים** כותב הרמב"ם: "... ואם נהג הדיין בדרכי המוסר שנכללו במסכת אבות להיות מתון בדין אל ימהר לחרוץ משפט... ולא ירדוף אחרי המנוחות והתענוגות כדי שלא

²⁰ תורת משה, האזינו ד"ה הוא עשך.

²¹ העמק דבר דברים י יב.

²² עינים למשפט על בבלי נדרים נ ב.

²³ תקנות מדינת מעהרין ועד אויסטרליץ תכ"ב לפ"ק שנד (טוב).

²⁴ רד"ק על ירמיה כא יב.

²⁵ אבן עזרא קהלת י יח.

²⁶ ספורנו על קהלת י יז.

²⁷ רש"י במדבר כ כז.

²⁸ פנקס קהל טיקטין 176.

יפקרו זכויות בני אדם ויכבשוהו התאוות".²⁹ כותב ספר החינוך: "... ויטשו ויניחו וישכחו מלבם כל תענוגיהם..."³⁰. עם זאת, אל לו לפרנס להזניח לגמרי את צרכי עצמו. אומר הנביא למלך יהויקים: "אבך הלא אכל ושתה ועשה משפט וצדקה אז טוב לך".³¹ בין המעלות שבהן נקנית המלכות מונים חכמים גם שרים, שרות ותענוגות.³²

פרנסים הממלאים את תפקידם במסירות זוכים לסיעתא דשמיא. אומר המדרש: "... שאין לך חביב לפני הקב"ה כשליח המשתלח לעשות מצוה ונותן נפשו כדי שיצלה בשליחתו... כאותם שנים ששלח יהושע בן נון... מי היו? שנו רבותינו אלו פנחס וכלב והלכו ונתנו נפשם והצליחו בשליחותם".³³ כותבים כשרי פוזנא: "... ואין ספק שהבחון כל הנסתרות ורואה כל לב יראה שהמנהיגים עושים את שלהם בכל נפשם גם הוא יעמוד לימינם וישלח מלאכו לפניהם ויצליחו בכל מעשי ידיהם".³⁴

פרנסים שאינם ממלאים את המשימות המוטלות עליהם נענשים בידי שמים. המדרש אומר: "אמר ר' יצחק: 'בשעה שישאל נשמעים לגדוליהם ואין גדוליהם עושין צרכיהן באותה שעה' במשפט יבוא עם זקני עמו ושריו".³⁵ אומר הילקוט: "... כך ישראל בסוף ארבעים שנה חנו על הירדן לעבור לארץ ישראל ושם נפרצו בזנות ורפו ידי משה וידי צדיקים שעמו... ולפי שנתעצל משה לא ידע איש את קבורתו, ללמדך שצריך אדם להיות עז כנמר קל כנשר ורץ כצבי וגבור כארי לעשות רצון קונו, ומכאן את למד שמדקדק הקב"ה עם הצדיקים אפילו כחוט השערה".³⁶ אומר המדרש: "... בניו של שמואל הצדיק... מברכתא היתה עוברת בבאר שבע והיו מניחין צרכי צבור ועוסקים בצרכי עצמן ומכח אותו מעשה מעלה הכתוב כאלו לקחו שוחד".³⁷

יש לדאוג לנתונים שיבטיחו מסירות לתפקיד

מנוי פרנסים ראויים פסוק מפורש בתורה: "ואתה תחזה מכל העם אנשי חיל", ומבאר הראב"ע: "שיש להם כח לסבול טורח".³⁸

²⁹ פירוש המשניות לרמב"ם הקדמה עמ' טז. וראה ספר החינוך תצא.

³⁰ ספר החינוך תצא.

³¹ ירמיה כב טו. וראה רש"י קהלת ב כד.

³² ראה כלה רבתי פרק ח.

³³ במדבר רבה טז א.

³⁴ פנקס הכשרים של קהילת פוזנא תשפה 1 החלטה משנת תמ"ה לפ"ק.

³⁵ דבר"ר א י. וראה רות רבה פתיחתא ו; העמק דבר שמות יג ב; מיטב שיר על שיר השירים ה א.

³⁶ ילקוט שמעוני במדבר תשעא. וראה העמק דבר שמות כ ז: "ובפסיקתא רבתי פכ"ג איתא מזה אזהרה

למקבל על עצמו איזה שררה והנהגה שהוא מעין שם אלקות ואינו מנהיג, והרי זה מתרפה במלאכה... וה"ז

נושא שם אלהים לשוא, ומש"ה לא ינקה ה' ". ובפסיקתא לפנינו ליתא.

³⁷ בראשית רבה פה יב. וראה ירושלמי סוטה א ה. וראה תרגום יחזקאל לד ב.

³⁸ ראב"ע הארוך שמות יח כא. וראה חזקוני שם.

- אומר המדרש: "שהצדיקים משכימים לצרכי ציבור".³⁹ במעלה החליטו: "... בכל קהלה וקהלה צריכין הקהל לדקדק היטיב הדק להתמנות איש אשר יש לו כח לעמוד בפרץ ושהקהל יהי בטוחים ממנו שיתעסק בצרכי ציבור באמונה...".⁴⁰
- אומרת הגמרא: "משברבו בעלי הנאה - נתעותו הדינין, ונתקלקלו המעשים, ואין נוח בעולם", ומפרש רש"י: "דמתוך שהם בעלי הנאה אין מטריחין עצמן לעיין בדין ובאיסור והיתר להורות לציבור ומתוך כך נתקלקלו מעשיהם וכיון שכן אין להקב"ה נחת רוח בעולמו ואין עולמו נוח לו".⁴¹
- כותב המשך חכמה: "לכן אין מעמידים מלך משבט לוי – שאסור לו ליטול חלק בביזה, ולא ילחם עבור העם ברצון טוב, כיון שאין לו חלק בביזה...".⁴²
- אומרת הגמרא: "... צוה רבי עקיבא את רבי יהושע בנו... ואל תדור בעיר שראשיה תלמידי חכמים", ומפרש רש"י: "דטריד בגירסא ולא טריד במילי דציבורא".⁴³ מוסיפה הגמרא ואומרת: "אמר ליה רב לרב אסי... ואל תדור בעיר דריש מתא אסיא". ומפרש הרשב"ם: "... מפני שטרוד ברפואותיו ואינו עוסק בצרכי ציבור".⁴⁴

מגורים במקום הכהונה פסוק מפורש בתורה: "מקרב אחיך תשים עליך מלך".⁴⁵ דורש הספרי: "מקרב ולא מחוצה לארץ", ומבאר הנצי"ב: "שלא יהי המלך בחו"ל אלא מחויב לדור בארץ ישראל".⁴⁶ ובקהילות רבות לא מינו פרנסים שאינם גרים במקום.⁴⁷

השבעה בעת המנוי במעלה החליטו: "כל ראש מדינה מחויב לישבע בוועד התחדשות... וכל זמן שלא יעשו מה שמוטל עליהם לעשות... לא מיקרי ר"מ".⁴⁸ בפוזנא החליטו: "ישביעו לכשרי הקהל יצ"ו בהתמנות שלהם שיעסקו בהתמנות שלהם באמת ובאמונה...".⁴⁹

התרכזות במלוי התפקיד⁵⁰ כותב ספר חסידים: "אין אדם שצריכין לו הרבים רשאי לסגף את עצמו".⁵¹

³⁹ פסיקתא דרב כהנא פרשת זכור ג.

⁴⁰ תקנות מדינת מעלה ועת גאיי ת"י לפ"ק קפט.

⁴¹ רש"י בבלי סוטה מז ב ד"ה נתעותו הדינין.

⁴² משך חכמה דברים יח א. וראה במדבר יג ג: "שלח לך אנשים ויתרו את ארץ כנען... כל נשיא בהם", וכותב המשך חכמה במדבר יג ב: "... ואולי מטעם זה לא שלחו משבט לוי. אך בלאו הכי לא היה לו חלק בארץ". פשיטא שמטעם זה, שבט לוי גם לא נלחם בעת כיבוש הארץ. לעומת זאת שבט לוי השתתף במלחמת מדין, שהיתה נוגעת גם לו, ראה רש"י במדבר לא ד. על מנוי נביא כמלך ראה סעיף קנב.

⁴³ רש"י בבלי פסחים קיב א. מסתבר שר"ע מדבר דוקא בתלמיד חכם מובהק, ראה העמק דבר דברים י יב, שהרי אין חולק על כך שכל העוסק במילי דמתא צריך להיות קצת תלמיד חכם. וזוה מיושבת תמיהתו של השבות יעקב א עד. וראה ארח מישרים לד ביאור ס"ק כח שלא ראוי שתלמיד חכם יהיה ראש מתא העוסק במילי דמתא אך ראוי לו להיות ראש מתא העוסק במילי דשמיא. הסבר אחר להוראת ר"ע ראה סעיף פז.

⁴⁴ רשב"ם על בבלי פסחים קיג א.

⁴⁵ דברים יז טו.

⁴⁶ פירוש עמק הנצי"ב על ספרי שם. וכיו"ב כותב התורה תמימה שם ס"ק עו. מרגליות היס סנהדרין יד א אות י מפרש שבשעת המנוי על המלך להיות בארץ ישראל. וראה ביאור על ספר המצוות לרס"ג (הרב פערלא) מנין שישים וחמש הפרשיות פרשה ז. וראה פירוש המלבי"ם שמואל ב יט יט: "... כי אחרי עברו הירדן יתפוס המלכות"; מנחת אברהם מה עמי שפא.

⁴⁷ ראה סעיפים קב קה.

⁴⁸ תקנות מדינת מעלה ועת אויסטרליץ תכ"ב לפ"ק שדמ (ז). וראה פנקס קהל טיקטין א 863.

⁴⁹ פנקס הכשרים של קהילת פוזנא א' צח החלטה משנת תכ"ח לפ"ק.

משכורות הוגנות כותב הנצי"ב: "העוסק בתמידות בצרכי ציבור אין זה מן החסידות שלא יאכל משלהם, שהרי יהי' מוכרח להאציל איזה שעה למצוא פרנסתו ולא לעסוק צרכי ציבור".⁵² הדברי מלכיאל כותב: "דרח"ש בחנם הוא קלקול הגלוי לכלי".⁵³ זו מדת התורה. קיימות מצוות רבות של מתנות כהונה ולויה.⁵⁴

ענישה בוירונוה החליטו: "... שכל משמר ומשמר מהפרנסים יהיו משועבדים לגבות בשלמות כל הגביות נעשו במשמרותם. ואם לא יגבו לעשות סלדו⁵⁵ מכל הגביות, אז יחוייבו הפרנסים לפרוע מכיסם סלדו מכל הגביות, והפרנסים הבאים אחריהם ינגשו אותם לפרעון הגביות כנ"ל".⁵⁶ בליטא תקנו: "עלה ונגמר לגזור מהיום בעונש חרם חמור על כל פרנס הַחֲדָשׁ של כל קהלה וקהלה, להיות חל עליו ח"ו עונש חרם המדינה, באם שלא יעמוד על המשמר קיום התקנות הנרשמים בלוח התלוי בבית הכנסת...".⁵⁷ בקאסאלי תקנו: "... כי אם ח"ו לא יעשו מלאכתם באמונה אז מעתה הרשות נתונה אל מעלת הפרנסים בקדש שישרתו אז בקהלה להחליפם תכף ומיד".⁵⁸

מניעת שחיקה כותב הפלא יועץ: "... שהנכנס לשרת בקדש... עומד לשרת בחבה רבה.. ואחר כך מחמת הטרחא ודבת רבים וכדומה נבול יבול ורפו ידיו. לכן טוב להיות מחדש חדשים...".⁵⁹

גם כיום על הפרנסים להיות מסורים לתפקידם.⁶⁰

*

⁵⁰ ראה סעיף קנב.

⁵¹ ספר חסידים (וויס). תתתשנה.

⁵² העמק דבר במדבר הרחב דבר טז א אות א. וראה שו"ת צמח צדק הקדמון א, הערת בן המחבר; משנה ברורה סימן נג ס"ק סג. וראה רמב"ם שקלים ד ו: "מי שהתנדב לשמור בחנם אין שומעין לו משום בעלי זרוע שמא יבואו ויטלוס מהן, לפיכך תיקנו להם חכמים שיטלו שכר מן הלשכה כדי שיפרשו הכל מאותו המקום שאלו שומרים שם". וראה רבינו גרשום בבלי מנחות קד א ד"ה וההוא גברא וכו'.

⁵³ שו"ת דברי מלכיאל א לו.

⁵⁴ ראה משך חכמה ויקרא כז יג. וראה סעיף רג.

⁵⁵ הערת עורך הספר: סלדו = גמר תשלום.

⁵⁶ פנקס קהל וירונוה א ו תקנה משנת רצ"ט לפ"ק. וראה פנקס קהילת רומא החלטה 794 משנת תכ"ב לפ"ק.

⁵⁷ פנקס מדינת ליטא ועד שצ"ז לפ"ק שכה.

⁵⁸ פנקס קהל קאסאלי מונפיראטו החלטה תקצא משנת שצ"ו לפ"ק.

⁵⁹ פלא יועץ ערך ממנה. וראה סעיף קיט.

⁶⁰ ראה תחוקה לישראל על פי התורה ג הצעת חוקה של ד"ר כהן עמ' 5 – 16 סעיף 39 שבת הנבחרים קובע את שכר הנבחרים, וראה שם סעיף 66 שמשכורת השרים יקבעו בחוק. ראה חוקת עולם ב עמ' 471: "... אין להם דין דיינים כלל ואין הם מקבלין שכר בעד עסק תורה ולכן יש להם לקבל שכר כל מה שיספיק להם ובני ביתם – ואולי כי יש גם ענין חשיבות לגדל אותם משלנו כדי ששלוחי עם ישראל יהיו מתפרנסים שלא בצער". כיום לא מקובל להשביע פרנסים, ראה סעיף קנ הערה 64.

השלטון תקין מבוסס, בין השאר, על מסירות הפרנסים לתפקידם.⁶¹ בכמה מדינות קיימת הוראה חוקתית שלפיה מתחייב העומד בראש המדינה לפעול ככל יכולתו לשגשוג התושבים.⁶² במדינות אחדות קובעת החוקה כי על הגופים הציבוריים לפעול בשקדנות וביעילות.⁶³ באחרות נקבע כי ניתן להעמיד פרנס לדין אם הוא הזניח את תפקידו באופן קיצוני.⁶⁴ עם זאת כמה מדינות המתירות לחבר בית הנבחרים להעדר משיבות בית הנבחרים בסמוך לזמן הבחירות.⁶⁵ כמה חוקות קובעות שמנהיגים מקבלים משכורת מאוצר המדינה.⁶⁶ קיימות חוקות האוסרות על מנהיגים לקבל משכורת נוספת משום גורם אחר.⁶⁷ במדינות רבות קובעת החוקה כי אין לאפשר למנהיגים להתמנות לשתי לכהונות ציבוריות בו זמנית.⁶⁸

בכמה מדינות שבהן קיים משטר מלוכני אסור למלך לשלוט על ארצות נוספות, ללא הסכמת בית הנבחרים.⁶⁹ כמו כן, על המלך לגור בארצו.⁷⁰ במדינות אחדות על העומדים בראש לקבל רשות בטרם הם עוזבים אותה.⁷¹

כמה חוקות קובעות שעל המנהיגים להשבע לפני תחילת כהונתם שהם ימלאו את תפקידם בחריצות⁷² ובנאמנות.⁷³

⁶¹ ראה הפדרליסט. וראה הנסיך פרק 14: "כאשר נתנו הנסיכים דעתם לתפנוקים יותר מאשר לצבא, איבדו את מעמדם".

⁶² ראה ICL חוקת פינלנד 24 (2) על הצהרת הנשיא. וראה חוקת פולין 104 (2).

⁶³ ראה ICL חוקת פולין בהקדמה.

⁶⁴ ראה ICL חוקת שבדיה סעיף 12 3.

⁶⁵ ראה ICL חוקת גרמניה 48 (2).

⁶⁶ ראה ICL חוקת איטליה 69 לפיה חברי בית הנבחרים יקבלו משכורת. ראה The Constitution of the United States עמ' 29 – 31 שזה אחד החידושים של החוקה האמריקאית.

⁶⁷ ראה ICL חוקת גרמניה סעיפים 2 ו-55 וכן 66.

⁶⁸ ראה חוקת ארצות הברית של אמריקה א 6 ב בענין "סנאטור או נציג". וראה ICL חוקת הודו 102 (1) (a) שלא יתמנה לאחד מבתי הנבחרים מי שמחזיק במשרה ציבורית נוספת.

⁶⁹ ראה ICL חוקת דנמרק סעיף 5; חוקת נורבגיה 11 (2).

⁷⁰ ראה ICL חוקת נורבגיה 11 (1) שאין למלך רשות לגור מחוץ למדינה יותר מששה חדשים אלא בהסכמת בית הנבחרים.

⁷¹ ראה ICL חוקת ברזיל 83 שהנשיא וסגן הנשיא אינם רשאים לעזוב את המדינה למשך יותר מחמשה עשר יום ללא הסכמת הקונגרס. וראה שם חוקת אירלנד 12 (9) שהנשיא אינו רשאי לעזוב את המדינה בזמן כהונתו ללא הסכמת הממשלה.

⁷² ראה ICL חוקת פולין 104 (2).

⁷³ ראה חוקת ארצות הברית של אמריקה סעיף ב פסקה 1 ח שעל נשיא הנכנס לתפקידו להשבע: "אני נשבע (או מצהיר) באמונה כי אשמש בנאמנות בכהונת נשיא ארצות הברית".

נד. מסירות לציבור

כותב הרב שמשון רפאל הירש: "ויחבב את טובת הכלל כמו טובת עצמו - עד כי אם נדרש לזה יקריב גם את טובת עצמו בגלל טובת העדה - כל מעינו ישים בה".¹

באופן מיוחד מצויים הפרנסים להיות מסורים לציבור

אומר המדרש: "כל המתמנה על הצבור נעשה עבד לציבור".² כותב הפלא יועץ: "וזה כלל גדול בתורה שיהא העבד נאמן לרבו והשכיר לשכירו לעשות מלאכתו באמונה... ובפרט שלוחי מצוה...".³ כותב הרב נבנצל: "יתכן ויש לעם רועה, מנהיג - ובכל זאת אין להם רועה כי הוא חושב על טובת עצמו. משה מבקש לישראל מנהיג שיאג אך ורק לצאן מרעיתו".⁴

מלך ספר החינוך כותב: "צריך הוא להשים כל השגחתו בטובת עמו...".⁵ המהר"ל כותב: "כי הנשיא אף המלך תכלית מלכותו לצורך העם ואם כן משועבד הוא לעם".⁶

פרנסים כותב הרב דוד ניטו: "מי שיש בידו כח לעשות נמוסים ודתות, כגון המלך, או השר, או קבוץ טובי העם, אם הוא צדיק וישר ודורש טוב לעמו לא ישים מגמת פני נימוסיו אלא להנאת עמו ולטובתו כדי לשמור גופם וממונם".⁷ כותב הרמח"ל: "ואלה הם הרועים האמתים של ישראל שקב"ה חפץ בהם הרבה, שמוסרים עצמם על צאנו ודורשים ומשתדלים על שלומם וטובתם בכל הדרכים".⁸

דיינים פסוק מפורש בתורה: "ואצוה את שפטיכם בעת ההיא לאמר", ודורש הספרי: "בעת ההיא לאמרי - לשעבר הייתם ברשות עצמכם, עכשיו הרי אתם משועבדים לציבור".⁹ מבאר צדקת הצדיק: "והתורה היא לימוד דרך כלל, אבל בפרט בעתו באותו זמן ונפש ומקום זהו בבני יששכר יודעי בינה לעתים, שנמשך מן הבינה שבלב ששם הוא הרחמנות והאהבה לבריות מה שאין כן החכמה הוא אהבת התורה זהו בלוי ביחוד...".¹⁰

¹ חורב עמי' 445. וראה ישעיה א יז: "למדו היטב..." ובפירושים. וראה סעיף ר.

² ילקוט שמעוני מלכים א קצו. וראה רשב"ם ב"ב קכב א ד"ה העובד העיר. הערת הרב נבנצל: "בכל התניך ישראל נקראים עבדי המלך. אפילו דוד המלך הענו אומר על ישראל 'עבדי אדוניכם' [מלכים א א לג]". וראה סעיף רלד הערה 6.

³ פלא יועץ ערך נאמנות.

⁴ שיחות לספר במדבר בהעלותך שיחה ח, עמי' רנה - רנו. וראה מעם לעז על שמות יד כא: "ומשה רבינו נשאר עומד בסוף כולם כי הים נשאר חצוי עד שכל בני ישראל עברו. כי אילו עמד בראש יתכן שהיו ניצלים רק אלו שהיו קרובים לו, אבל אלו שהיו בסוף היו נטבעים כי רובם היו מחוסרי תורה ומעשים טובים. ולכן עמד בסוף כי בודאי לפני שיעבור הוא לא יעיזו המים לחזור למקומם".

⁵ חינוך מצוה תקב.

⁶ נתיבות עולם נתיב הענוה פרק ה.

⁷ מטה דן ויכוח שני ד.

⁸ מסילת ישרים פרק יט. וראה רלב"ג יהושע א יח: "או ירצה באמרו 'חזק ואמץ מאוד', שיתחזק ויתאמץ על הנהגת העם בחריצות ולא יעזוב הנהגתם". וראה פירוש הרמב"ן על התורה במדבר כז יט: "אבל 'וצויתיה אותו לעיניהם' שיצונו במצות הנגיד והשופט כי בעבור היותו לראש יפקידם בידו ויזהירנו להשתדל מאד בעינים".

⁹ ספרי על דברים א טז. וראה רש"י על התורה שם. וראה ביאור הגר"א על שו"ע חו"מ ח אות ב.

¹⁰ צדקת הצדיק קצח.

המצוות לעשות את הישר והטוב, ואהבת לרעך כמוך ומצות ערבות מחייבות את הפרנס להיות מסור לציבור.¹¹

מסירות לציבור באה לידי בטוי בדרכים הבאות

אהבה לכל אחד מעיד רבינו יוסף טוב עלם: "דרכן של ישראל... שיושבים [ומטיבים] בכל מעשיהם ומסדרין ביניהם... כענין שנאמר 'ואהבת לרעך כמוך', וכן תרבות ישראל ומנהג הקהילות... ודנין על אחיהם כאלו הם גופן לקיים [מה] דאמרו: '[מה דעלך] סני לחברך לא תעבד'".¹² כותב הנצי"ב: "אפילו בשעה שהצבור מצערים ומבזים מכל מקום עליו לאהוב אותם ולהתפלל על צרתם, כמו שאמר דוד: 'ואני בחלותם לבושי שקי'".¹³ כותב הרב וויינברג: "צריך הוא לבזבז אהבה לבני אדם. מוכרח לחיות עמם ולהשתתף בשמחתם ובצערם, בכאבם ודאגתם".¹⁴

לימוד זכות פסוק מפורש בתורה: "ושפטו את העם משפט צדק",¹⁵ ומבאר המדרש: "שיהיו מטין מלמדין עליהם זכות לפני הקב"ה".¹⁶ פוסק ערוך השלחן: "... אחרי שהעירו בן נתפשטו ברוב ערי ישראל הרבה מאות שנים מקודם ורק על סמך היתר זה וכאלו בת קול יצא הלכה כשיטה זו... ויען כי מצוה וחובה ללמד זכות על כלל ישראל לכן שמוני את לבי להמציא איזה היתר...".¹⁷

צדקה מממונו פסוק מפורש בנביא: "... ויהי דוד עושה משפט וצדקה לכל עמו",¹⁸ ומבארת הגמרא: "ראה שנתחייב עני ממון ושלם לו מתוך ביתו".¹⁹ פוסק מפורש בספר מלכים: "... ויקבר בביתו במדבר", ומבאר האברבנאל: "... שיואב עשה בית אכסניא במדבר להכניס שם אורחים ועניים מרודים יביא בית...".²⁰ אומרת הגמרא: "רבי פתח אוצרות בשני בצורת".²¹

סיכון הבריאות כותב הראי"ה קוק: "ולפעמים הם משימים גם כן נפש בכף רק להפיק טובת הציבור, ויהיה כח הבריאות שלהם ניתן לקרבן לתועלת הכלל כולו".²²

מסירות נפש כותב העיקרים: "כי מדרך הגבור או המלך לצאת לקראת נשק ולהלחם באויביו להושיע את עמו ולסכן נפשו בעדם, וכשישב במנוחות שאננות למקצעות

¹¹ ראה סעיף נג.

¹² שו"ת מהר"ם מרוטנברג חלק ד (דפוס פראג) תקמא. התשובה עוסקת בעניני מיסים.

¹³ העמק דבר במדבר יא יב. על חובת כהן גדול לבקש רחמים על הדור ראה בבלי מכות יא א.

¹⁴ לפרקים עמי תקח. וראה ערוך השלחן או"ח רכד ד: "המנהג בהרבה מקומות שמי שחלם לו חלום לא טוב יבא לפני רב העיר לבקש לפתור לו את החלום והרב ממציא לו פתרון לטובה. ומסתמא הרב הוא אוהב לכל העיר והוי כצווי חז"ל להיטיב בפני שלושה אהובים".

¹⁵ דברים טז יח.

¹⁶ תנחומא שופטים ד. וראה פלא יועץ ערך סנגוריא; שם ערך חשדא.

¹⁷ ערוך השלחן או"ח שמה יח. וראה ערוך השלחן יו"ד ק יג.

¹⁸ שמואל ב ח טו.

¹⁹ בבלי סנהדרין ו ב.

²⁰ אברבנאל מלכים א ב לד. וראה בבלי סנהדרין מט א.

²¹ בבלי בבא בתרא ח א. וכיו"ב מסופר שם בבא בתרא יא א על מונבז.

²² עין איה שבת א פרק שני רמ.

המשכן הוא גנאי גדול אליו, עד שנבחר לו המות משיסבל הגנות ההוא".²³ כותב הרב אלמושינו: "ארבעה תנאים שצריך שימצאו במנהיג השלם... שיש לו להתמסר אל הסכנה להצלת עמו... ואין לו לחוש לגופו ולעצמו..."²⁴ הציץ אליעזר מורה הלכה למעשה, שראוי לבעל תפקיד ציבורי לקבל על עצמו יותר סיכונים ממה שהפרט רשאי לקבל על עצמו.²⁵

הכתוב מעיד על מלכים שהיו מסורים לציבור. אומר הספרי: "כל קדושי בידך - אלו פרנסי ישראל שעומדים על ישראל ונותנים עליהם נפשם... בדוד הוא אומר: 'אנכי חטאתי ואנכי העויתי ואלה הצאן מה עשוי'".²⁶ אומר מדרש אגדה: "לא היתה עת צרה כיום ההוא, שני בה 'ויתחבאו העם במערות ובחוחים'. ובזכות יהונתן, שמסר עצמו על ישראל, נענו".²⁷ כותב ספר חסידים: "צא ולמד מדוד. אע"פ שאמרה תורה הבא להרגך השכם להורגו לא אבה להרוג את שאול... אמר, אם אהרגנו... יהא תקלה לכל ישראל שיאספו אליהם גויים וילחמו בס מוטב שאהרג ואל יבא תקלה על ידי".²⁸ מבאר המהרש"ל: "ואולי שאול ע"ה כיון על זה שנפל על חרבו שסבר אם יפול חי בידם יתעללו בו ויענו אותו ומסתמא בני ישראל לא יכולים לראות ולשמוע בצרת המלך ולא יעמדו על נפשם מלנקום נקמתו ולהצילו ויפלו כמה רבבות מישראל".²⁹ כותב הנצי"ב: "וכן הפליא אחאב חסדו בעת קצו שנא' והמלך היה מעמד במרכבה וגו' שלא לשבר לבן של ישראל..."³⁰

כותב היעב"ץ: "... שכל מגמתי בהם לזכות את ישראל ולשפות שלום ביניהם לאביהם שבשמים. וביחוד מסרתי נפשי והפקרתי חיי וממוני בשביל טובתם ותקנתם ותועלתם האמתית בזה ובבא. וזולת זה כבר אבד' האמוני מפייהם".³¹ כותב השרידי אש על הרב אליהו חיים מיזל: "בשנות רבנותו של הגאון, ז"ל, בעיר פרוזין קרה שם מקרה מגפה, ר"ל. הגאון הפקיר את נפשו מנגד ויעמוד בין החיים ובין המתים למהר לעזרת החולים, ובמסירות נפש שאין דוגמתה הירבה לטפל ברפואתם והצלתם, עד כי בחמלת ה' נעצרה שם המגיפה".³²

היו פרנסים שסיכנו את העולם הבא שלהם למען העם. כותב ספר חסידים: "איך יתכן למשה לשבר את הלוחות הכתובים באצבע אלקים? אלא לתקנת ישראל עשה. אמר: מוטב שאהי

²³ ספר העיקרים א א. וראה בבלי חולין מו א: "ההוא פולמוסא דאתא לפומבדיתא, עקרו רבה ורב יוסף; פגע בהו ר' זירא, אמר להו: ערוקאי, כזית שאמרו - במקום מרה", וכותב החתם סופר בחידושי שם: "ובדרוש אמרתי שרמז להם שלא יברחו הצדיקים ויניחו העם בצער, כי כזית ההגנה צריך להיות במקום מרה וצרה ולא שיניחו העם והם יברחו למקום חיותא". לא בכל מקרה על פרנס לסכן את חייו למען בני קהילתו, ראה שו"ת תשובה מאהבה א קט.

²⁴ מאמץ כח הדרש האחד ועשרים דף קע ב. על שאר התנאים ראה סעיפים כח מז נו.

²⁵ ראה סעיף קמז. וראה סעיף שמ בדיון על "לא תגורו מפני איש".

²⁶ ספרי על דברים לג ג. וראה גם מייטב שיר, שיר השירים ה ב.

²⁷ משנת רבי אליעזר פרשה טו עמוד 285.

²⁸ ספר חסידים (מרג). מה. וראה בבלי מועד קטן כח ב ורש"י ד"ה מעמד במרכבה.

²⁹ ישי"ש ב"ק פרק החובל נט. וראה ספר חסידים (מרג). מה. וראה בבלי מגילה טו א.

³⁰ פתח העמק, העמק שאלה על שאילתות דרב אחאי גאון, אות ח.

³¹ שו"ת שאילת יעבץ ב טו.

³² שו"ת שרידי אש ד עמי שמה בהערה. וראה שו"ת חמדת שלמה, תולדות חמדת שלמה לט: "... כאשר שלטה החולי - רע ר"ל בכל המדינה... הפליא אא"ז נ"ע לעשות, ועסק בשקידה רבה והשתדל בכל מיני השתדלות בגופו וממונו כאשר אבותינו סיפרו לנו שביקר בעצמו החולים והכין כל צרכיהם".

חייב ואל יהיו כל ישראל חייבים".³³ כותב הפלא יועץ: "וממעשה אהרן הכהן למדנו כי מוטב לעשות אפילו איסורא רבה כדי שלא יכשלו רבים בעון חמור ויתחילו כליה חס ושלום".³⁴ כותב השם משמואל על פרשת פנחס: "... באשר ראה הנגף נוגף... לא השגיח על שום דבר והפקיר עצמו עבור כלל ישראל ואפילו על מנת שיקרא רוצח ויאבד את עולמו עוה"ז ועוה"ב ואפילו נשמתו למען יציל את ישראל מכלי ח"ו".³⁵

גדול שכרו של פרנס הפועל במסירות למען העם. אומר המדרש: "... שכל מי שמוסר עצמו על ישראל זוכה לכבוד ולגדולה ולרוח הקדש".³⁶ מפרש הרא"ש: "... כיון שהוא נאמן בשליחות הקהל ומוסר נפשו לעמוד בפרץ להגן בעדם כדאי הוא שיענה גם מן השמים בעד הקהל".³⁷ הגמרא אומרת: "... אחז ואחזיה וכל מלכי ישראל שכתוב הן 'ויעש הרע בעיני ה' לא חיון ולא נדונים', ומבאר הרמ"ה: "מה טעם אינן נדונים לפי שנשתדלו בהצלת נפשות ונלחמו מלחמת חובה ונצטערו בצערן של ישראל".³⁸

יש למנות פרנסים בעלי תכונות המבטיחות מסירות לציבור.³⁹

נאמנים כותב המאירי: "שמידת נאמנות משובחת בכל אדם וכל אדם צריך לה, מכל מקום במי שהוא ממונה פרנס על הציבור וכל ענייניהם על פיו צריך שיהא מעוטר במידה זו עד תכלית".⁴⁰ כותב הנצי"ב: "מפרש ד' מעלות המוכשרים להנהגת הציבור... מעלה שלישית... שיהא בטבעו גם כן ראוי להנהגה טובה... כדאיתא בשמות רבה פ"ב אין הקב"ה נותן שררה עד שמנסהו בדבר קטן, בדק לדוד בצאן ומצאנו רועה יפה".⁴¹

רחמנים⁴² כותב ליקוטי מוהר"ן: "כי מרחמם ינהגם - מי שהוא רחמן להסתכל בצרתם של ישראל, הוא יהיה המנהיג האמת".⁴³ כותב הרש"ר הירש: "הפרנס... עליו לחוש ולהרגיש את צרות הכלל והפרט כאילו נוגעות לנפשו, ואל ינוח ואל ישקוט עד אשר ימצא פדות ורוחה".⁴⁴

³³ ספר חסידים (מרג.) קלח. וראה ספרי על דברים לג ג: "במשה הוא אומר: 'ועתה אם תשא חטאתם ואם אין מחני נא'". וראה פירוש הרמב"ן על התורה דברים י יז: "ויתכן שירמוז עוד לטובה שעשה עמהם, כי סכן בנפשו לשובר לוחות האלקים לטובתם, כאשר אמרו רבותינו מוטב תדון בפנויה ולא באשת איש". וראה מכילתא על שמות טו א ובבלי סוטה יד א.

³⁴ יעלזו חסידים, מאמר הכבוד, וראה רלב"ג שמות לג יא התועלת השלישית. מובן מאליו שהם רשאים לעבור איסורים רק על פי גדרי הוראת שעה, ראה סעיף פא.

³⁵ שם משמואל פנחס תרע"ה ד"ה והנה גם פנחס. וראה שם שופטים תרע"ו ד"ה והנה בענין מ"ע, על שלוחי יהושע שהלכו לרחב; משך חכמה ריש פרשת פנחס.

³⁶ במדר"ר טו כ.

³⁷ רא"ש בבלי תענית פרק ב א.

³⁸ יד רמה על בבלי סנהדרין קג ב.

³⁹ ראה סעיפים קב קג קה.

⁴⁰ בית הבחירה יומא כב ב.

⁴¹ רנה של תורה מטיב שיר, שיר השירים ה ב.

⁴² ראה מדרש רות החדש דף ו ב.

⁴³ לקוטי מוהר"ן תנינא ז א. וראה ישעיה מט י.

⁴⁴ חורב עמי 448.

אחראים התוספתא אומרת: "מפני מה זכה יהודא למלכות, מפני שהציל אחיו מן המיתה"⁴⁵, ומבאר הרב שמואלביץ: "על ידי גילוי זה של רגש האחריות שהראה יהודה זכה למלכות"⁴⁶. כותב ר' שמחה זיסל מקלם: "... יויבא מלך ה' וגו' וגדעון בנו חובט חטים בת להניס מפני מדין, ופירש"י: 'אביו היה חובטן אמר לו גדעון אבא אתה זקן אם יבואו מדין עליך לא תוכל לנוס, לך אתה ואני אחבובי עכ"ל... הרי כיון שנתראה ממנו למעשה שהוא נושא בעול כ"כ עם אביו, לסכן עצמו בשביל אביו, זכה מזה אחר כך להיות שופט על ישראל כי אחרי שהוא נושא בעול עם אחד, כל שכן עם כלל ישראל"⁴⁷. כותב הרב נבנצל: "מי שיכול ליטול אחריות על הכלל כולו, ויכול לכלול בלבו את כל ישראל - הוא זה שראוי להיות מלך ישראל"⁴⁸.

זו דרך הבורא. אומר המדרש: "כשאמר הקב"ה 'אספה לי שבעים איש מזקני ישראל' אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע איני יודע מי ראוי ומי אינו ראוי אמר לו אשר ידעת כי הם זקני העם ושוטריו אותן הזקנים והשוטרים שהיו מוסרין עצמן ללקות עליהם במצרים במתכנת הלבנים יבאו ויטלו בגדולה הזו"⁴⁹.

מלמדי זכות אומר הילקוט: "... מצינו שכל המלמד סניגוריא על ישראל הקב"ה מרוממו בעולם"⁵⁰. אומר המדרש: "שבימיו היו ישראל בצרה והיה הקב"ה מבקש אדם שילמד עליהם זכות ולא היה מוצא שהיה הדור דל במצות ובמעשים. כיון שנמצא זכות בגדעון שלמד עליהם זכות מיד נגלה עליו המלאך, שנאמר: 'לך בכחך זה' בכח זכות שלמדת על בני הוי' וישפטו את העם משפט צדקי שיהיו מלמדים זכות על הדור"⁵¹.

גם כיום על פרנסים להיות מסורים לציבור.

פסוק מפורש בספר יחזקאל על המלך המשיח: "והעבד העיר יעבדוהו מכל שבטי ישראל"⁵², ומבאר רשב"ם: "... היינו נשיא, דעול הרבים מוטל עליו כדכתיב בירבעם 'אם תהיה עבד לעם הזה' "⁵³.

⁴⁵ תוספתא בבלי ברכות, ברכות ד טז.

⁴⁶ שיחות מוסר ויקרא תשל"א.

⁴⁷ חכמה ומוסר א עמ' קצז.

⁴⁸ שיחות לספר בראשית ל עמ' שכג.

⁴⁹ במדבר רבה טו כ.

⁵⁰ ילקוט שמעוני שמואל ב רמז קנא.

⁵¹ תנחומא שופטים ד. וראה אילת השחר עמודים צח - קג.

⁵² יחזקאל מח יט.

⁵³ רשב"ם בבא בתרא קכב א ד"ה העובד העיר. וראה שם ד"ה לנשיא, שמדובר במלך המשיח.

נה. זריזות

כותב הפלא יועץ: "... 'חזית איש מהיר במלאכתו לפני מלכים יתיצב', והיינו שלאחר שהסכים בדעתו שיש לו לעשות אותו דבר, בין ממילי דעלמא בין ממילי דשמיא, ימהר יחיש מעשהו. אי ממילי דעלמא כדי שלא יהא טרוד, ויפנה לבו לעבודת השם יתברך. ואי ממילי דשמיא, יקפץ יעשה מצוה ויפה שעה אחת קודם, ומצוה הבאה לידו אל יחמיצנה..."¹.

כאשר התנאים והנתונים מאפשרים ביצוע החלטה, יש לבצעה ללא דחיה. כותב המהרי"ץ חיות: "שאם יזדמן לאדם שעה מוכשרת לא יעבור הזמן בבטלה רק יעשה כל ההשתדלות המועילות כי לא במהרה יזדמן לו שעה מוכשרת כזאת ועיקר בזה הוא כי דלת הננעלת לא במהרה תפתח..."².

כאשר עוסקים במצוה יש לפעול בזריזות יתירה.³

חובת הזריזות קיימת גם כאשר פועלים על פי גדרי הוראת שעה.⁴

באופן מיוחד מצווים הפרנסים לפעול בזריזות

מלך פסוק מפורש בקהלת: "אשריך ארץ שמלכך בן חורים... בגבורה ולא בשתי", ומפרש הספורנו: "...ויפנה לתקן עניני המדינה בזריזות וחריצות לתקן המדינה".⁵

אומרת הגמרא: "אהב כסף לא ישבע כסף" - זה משה רבינו, שהיה יודע שאין שלש ערים שבעבר הירדן קולטות עד שלא נבחרו שלש בארץ כנען, ואמר: מצוה שבאה לידי אקיימנה".⁶

פרנסים מבאר רלב"ג: "... שאחר שיעד השם ליהושע וכבר היה עמו כאשר היה עם משה עד שלא יתיצב איש בפניו הזהירו שיעשה זה בזריזות כדי שתשלם על ידו ירושת הארץ לישראל".⁷

כותב הפלא יועץ: "העוסק בצרכי ציבור כעוסק בתורה דמי וצריך שיהא זריז במלאכתו מלאכת שמים לא ישקט ולא ינוח כי אם כלה הדבר, ומצוה הבאה לידו אל יחמיצנה".⁸

דיינים פוסק הרמב"ם: "... שבית דין זריזים הם..."⁹. כותב החינוך: "... שהמענה את הדין בכלל מעוול המשפט הוא".¹⁰ כותב המשך חכמה: "כי נחלקו החכמים 'דברי ריבות בשערך'... זה אוסר וזה מתיר, אסור להשהות עד הרגל, רק 'וקמת' - מיד".¹¹

¹ פלא יועץ ערך מהירות/מתון.

² חדושי מהרי"ץ חיות, בבלי בבא קמא פ ב ד"ה מתריעין על החיכוך בשבת. וראה סידור בית יעקב הנהגת דרך ארץ ומשא ומתן לה (דף קיא א).

³ ראה א"ת ערך זריזים מקדימים למצוות. וראה מסילת ישרים פרקים ו - ט. בפרק ז מדגיש הרמח"ל שיש להזדרז הן בהכנות למצוה והן בשעת ביצועה. על חובה מיוחדת לפעול בזריזות בעניני הצלת נפשות ראה שו"ע יו"ד רמז א ושו"ע יו"ד רנב ג.

⁴ ראה סעיף עט. וראה הערה 14.

⁵ ספורנו על קהלת י יז.

⁶ בבלי מכות י א. הפסוק הוא מקהלת ה ט. וראה רמב"ם רוצח ושמירת נפש ח ג. וראה רש"י על במדבר לא ב; פירוש הרמב"ן על התורה במדבר א יח.

⁷ רלב"ג יהושע ד כ התועלת הרביעית.

⁸ פלא יועץ ערך ממנה. ראה בבלי מגילה ו ב בדעת ר' אליעזר ב"ר יוסי.

במצבים מסוימים כאשר שלטון אינו פועל בזריזות הראויה הוא עלול להחמיץ הזדמנויות, לגרום לנזקים ולאבד את התמיכה הציבורית.¹² כותב החתם סופר: "ומי שגודר גדרים הוא יכול לעמוד בפרץ אם יארע פירצה, אבל מי שאינו גודר בשעתו, לבסוף אינו יכול לגדור..."¹³

גדול שכרו של פרנס המקיים מצוות בזריזות. אומרת הגמרא: "א"ר יהושע בן קרחה: לעולם יקדים אדם לדבר מצוה, שבשכר לילה אחת שקדמתה בכירה לצעירה זכתה וקדמה ארבעה דורות בישראל למלכות".¹⁴

פרנס שאינו עושה את המוטל עליו בזריזות עלול להענש בידי שמים. פסוק מפורש בתורה: "וידי משה כבדים...", ומבאר יונתן בן עוזיאל: "וידי דמשה הוו יקרין מן בגלל דעכב קרבא למחר ולא נזדרז ביומא ההוא לפורקנא דישאל..."¹⁵ אומר המדרש: "והיה צריך יהושע לחיות ק"ך שנה כמשה רבינו ולמה נתקצרו שנותיו עשר שנים? ... כיון שבא להלחם עם ל"א מלכים, אמר: אם אני הורגם מיד אני מת... התחיל מעכב במלחמתם".¹⁶ כותב היעב"ץ: "ונענש שאול המלך על שהיה מתון בהריגת אגג אף על פי שהיה תפוס ברשותו".¹⁷

זריזות אינה פזיזות. כותב מעלת המדות: "אמנם הווי זהירין שלא לעשות דבר מעניינכם על דרך המהירות, כי דבר זה אינו מן הזריזות אלא שהוא קלות ושטות... ובמתון יתקנו העניינים".¹⁸ כותב השל"ה הק': "היה מרגלא בפומיה דקדוש ה' אבא מורי זלה"ה שאל יבהל בשום מעשה הן גדול הן קטן רק ישים עצה בלבו ויהיה חכם רואה את הנולד כי כל העושה בחפזון על הרוב מקולקל... ולא זו בדבר הרשות שיעשה כן אלא אפילו בדבר מצוה יעשה במתון... והא דאמרין דזריזין מקדימים... זהו ענין מצוה שכבר היא מפורסמת ומושכלת".¹⁹

זו מדת התורה. פסוק מפורש בתורה: "... ונגש הכהן ודבר אל העם... אל תראו ואל תחפזו...", ומבאר הנצי"ב: "לא תתנהגו במהירות כי אם במתון".²⁰

⁹ רמב"ם שופר סוכה ולולב ב ט; רמב"ם מאכלות אסורות י ב.

¹⁰ ספר החינוך רלג.

¹¹ משך חכמה דברים יז ח. על איסור לא תתגודדו ראה סעיף קלג.

¹² ראה אברבנאל מלכים א יב ה. וראה כסף משנה רמב"ם מתנות עניים י ז: "... הא למה זה דומה למשוי על גבי החמור. עודנו במקומו אחד תופס בו ומעמידו. נפל לארץ חמשה אין מעמידים אותו".

¹³ תורת משה, ויגש, ד"ה במדרש.

¹⁴ בבלי נזיר כג ב.

¹⁵ תרגום יונתן בן עוזיאל על שמות יז יב.

¹⁶ במדר"ר כב ו. וראה שו"ת שלמת חיים תתקסג. וראה רש"י בבלי מכות יא א ד"ה מפני ששיהם.

¹⁷ בירת מגדל עוז, נוה חכם, חלונות אטומים, חלון צורי מט דף מו ב.

¹⁸ מעלות המדות, המעלה העשרים מעלת הזריזות. וראה ארחות צדיקים סוף שער הזריזות השער החמשה עשר. וראה שו"ת נודע ביהודה מה"ק חו"מ כ: "ועניי החרם שהכריזו עליו ליום השלישי כל זה עשו בחפזון נגד קו היושר...". וראה שו"ת או"ח א א ומשנה ברורה שם ס"ק ח. על היציבות ראה סעיף ס.

¹⁹ שער האותיות אות המ"ם, מתון. כיוצא בזה כותב בפלא יועץ ערך מהירות/מתון; שם ערך הנהגה וערך "ערך"; חיי אדם סח כה. דיון בשאלה אם זריזים מקדימים או הדור מצוה עדיף ראה א"ת ערך הדור מצוה.

²⁰ העמק דבר דברים כ ג. וראה אברבנאל דברים כ א: "כי המהירות הרב במלחמות פעמים רבות תביא סכנה עצומה".

לעיתים עדיף להמתין לעת רצון. אומרת הגמרא: "אמר רבי אבין הלוי כל הדוחק את השעה, שעה דוחקתו, וכל הנדחה מפני השעה, שעה נדחת מפניו".²¹ כותב הרלב"ג: "שאין ראוי לאדם לדחוק את השעה ולמהר את הקץ בדברים העתידיים לו... אך ראוי שימתין בו אם בסיבות נאותות פן ימהר יותר מן הראוי ויסיר ממנו הטובות ההם. הלא תראה כי דוד לא השתדל להלחם עם בית שאול להביא אליו המלוכה...".²² הסמ"ג כותב: "... שתקן שלמה המלך עירובין ורחיצת ידים... והשיב רב היי גאון בתשובה אחת כי לכך לא נתקנו עד שלמה המלך מפני שהיו כל הימים במלחמות עד שלמה שבימיו נתן הקב"ה שלום בארץ".²³

יש למנות פרנסים זריזים. מפורש בתורה: "ואתה תחזה מכל העם אנשי חיל...". ומבאר הרמב"ן: "והנה יקרא איש חיל במשפטים, החכם הזריז והישר. ובמלחמה, הגבור הזריז היודע מערכות המלחמה...".²⁴ הנצי"ב כותב: "... ראויים להנהיג את הציבור... מי שבטבעו הוא איש חכם ונבון וגם זריז במעשיו".²⁵

גם כיום מצוה לפעול בזריזות.²⁶

*

פעמים רבות יש צורך לקבל החלטה מהירה, שכן הזדמנות שהיתה עשויה שלא לחזור. אך לעיתים עדיף לנהוג במתינות ולקבל החלטה יותר שקולה. על מקבלי החלטות לבדוק בכל מקרה לגופו מתי יש צורך לקבל החלטות מהירות ומתי עדיף לקבל החלטות במתינות. בכל הנוגע לביצוע אין חולק על כך כי מרגע שנתקבלה החלטה לביצוע, ראוי לבצע בזריזות הראויה.²⁷

חוקות אחדות מציינות במפורש שהחלטות מסוימות צריכות להתקבל או להתבצע מיידית וללא עיכוב.²⁸ חוקות אחדות קוצבות את זמן השהיה המותר עד לדיון בנושאים דחופים העומדים על הפרק.²⁹

²¹ בבלי ברכות סד א. וראה רש"י שם ד"ה הדוחק את השעה: "כגון אבשלום שביקש למלוך בחזקה".

²² שמואל ב רלב"ג סיכום אחרי פרק כא התועלת השמיני. וראה שם אחרי פרק א התועלת השלשים.

²³ סמ"ג עשה, עשין מדברי סופרים א הלכות עירובין על עירוב ועל נטילת ידים.

²⁴ פירוש הרמב"ן על התורה שמות יח כא.

²⁵ העמק דבר בראשית ב יד.

²⁶ ראה סעיף עג. וראה ערוך השלחן או"ח תקמד ו, שגם בזמן הזה יש להתיר צרכי רבים בחול המועד. על החשש מפני החמצת השעה ראה איש האמונה, קול דודי דופק עמ' 74 – 77.

²⁷ ראה הפדרליסט פרק כא 63: "יעדיה של ממשלה אפשר לחלק לשני סוגים כלליים: האחד תלוי בצעדים הפועלים מיד ובצורה הגיונית...".

²⁸ ראה ICL חוקת פולין 231 שאין לדחות דיון הנוגע לשעת חירום. ראה שם חוקת שבדיה 198 שלפיה מרגע שנתקבל חוק יש לפרסמו ללא עיכוב. וראה שם חוקת צ'כיה 45.

²⁹ ראה ICL חוקת ברזיל 138 (2) שאם יש צורך להכריז על שעת חירום בזמן פגרה של הקונגרס עליו להתכנס בתוך חמשה ימים כדי לאשר את ההכרזה. וראה שם חוקת צ'כיה 46 (1) שלפיה הסנאט ידון בתוך חדש בחוק שנתקבל בבית הנבחרים.

פרק יב. יזמות

נו. חכמה

פוסק השו"ע: "חייב אדם לשום עיניו ולבו על דרכיו ולשקול כל מעשיו במאזני שכלו..."¹.
 כותב הרב לוינשטיין: "הנה היסוד הראשון של אדם הוא שהשכל מחייב ומדריך את כל פעולותיו..."².

כותב הרב ירוחם ליוואוויץ: "הדבר פשוט לפי"ז שיש חיוב ומצוה לשמוע אל השכל, אע"פ שלא מצינו שום אזהרה על זה, כיון שהשכל הוא הזכרת אלקים, שנתן לנו בכדי לשמרנו ולחנכנו"³.
 הפועל בחכמה הולך בדרך הישר והטוב,⁴ נוהג במנהג דרך ארץ⁵ ועשוי לקדש שם שמים.⁶
 זו דרך הבורא⁷ ומדת התורה.⁸

חזקה על פעולה הנעשית בחכמה שהיא מצליחה. אומר החכם מכל אדם: "בוטח בלבו הוא כסיל והולך בחכמה הוא ימלט"⁹, ומפרש הרלב"ג: "הנה הכסיל לא ינהג בחכמה עניניו ובמה שיחפץ לעשותו... ואולם לאיש תבונה תהיה עשות המחשבה כחפציהם, כי בחכמה ישתדלו שתגיע מחשבתם אל הפועל ובסבות הנאותות"¹⁰. כותב הרמח"ל: "... ההולך בעולמו בלי התבוננות אם טובה דרכו או רעה, הנה הוא כסומא ההולך על שפת הנהר אשר סכנתו ודאי עצומה ורעתו קרובה מהצלתו"¹¹.

באופן מיוחד יש לנהל בחכמה כל מערכת יחסים בין אישית. פסוק מפורש בתורה: "תמים תהיה עם ה' אלוקיך", וכותב החפץ חיים: "כל זה הוא רק 'עם ה' אלוקיך', כלומר, עמו צריך להתהלך בתמימות, אבל עם בני אדם צריך התחכמות יתירה והתבוננות"¹².

הפוגע בזולת מתוך חוסר מחשבה נענש בידי שמים. פסוק מפורש בקהלת: "כי את כל מעשה האלוהים יבא במשפט על כל נעלם אם טוב ואם רע"¹³, ומבאר רבינו חננאל: "... אפילו רצה לעשות טוב ועלתה בידו רע, כגון שנתן צדקה לעני בפרהסיא שנמצא מביישו"¹⁴.

¹ שו"ע או"ח רלא א. וראה רמב"ם ערכין וחרמין ח יג וכיו"ב שם דעות ה י.

² אור יחזקאל ב דף ה ב.

³ דעת חכמה ומוסר ח"א עמ' יב.

⁴ ראה סעיף לט.

⁵ ראה נתיבות עולם נתיב דרך ארץ א: "דרך ארץ הוא... מה שיחייב לעשות לפי השכל של האדם". וראה מעלת המדות המעלה השלש ועשרים. וראה סעיף מא.

⁶ ראה משך חכמה על דברים כו יח

⁷ ראה משלי ג יט: "ה' בחכמה יסד ארץ"; תרגום יהונתן ריש בראשית: "בחוכמתא ברא עלמא"; בבלי סנהדרין לח א; פירוש הרמב"ן על התורה בראשית א א. וראה ירושלמי קידושין ד א: "ללמדך שאפילו רעה שהקב"ה מביא לעולם בחכמה הוא מביאה".

⁸ ראה ספר הרוקח הלכות חסידות הקדמה: "אין חכמה כחכמת התורה".

⁹ משלי כו. וראה מו"נ ג נד, שיש ארבעה סוגי חכמה: א. השגת האמיתיות. ב. ידיעת האומניות. ג. "סיגול המעלות המדותיות". וראה סוף מו"נ בפירוש הרמב"ם לדברי הנביא 'אל יתהלל החכם בחכמתו.

ד. עצה ותחבולה. הדיון שלפנינו עוסק בחכמה מהסוג השני ומהסוג הרביעי. וראה א"ת ערך חכם.

¹⁰ רלב"ג משלי י א.

¹¹ מסילת ישרים פרק ב.

¹² חפץ חיים על התורה דברים יח יג. על גדרי מצות תמים תהיה ראה רמב"ם עבודה זרה יא טז ושו"ע יו"ד קעט א; הוספות הרמב"ן למצוות עשה ח.

באופן מיוחד מצווים הפרנסים לפעול בחכמה¹⁵

כותב הרלב"ג: "להודיע שראוי למי שירצה להניע האנשים לעשות דבר מה שיעשה זה בחכמה כדי שיגיע למבוקשו".¹⁶

מלך אומר החכם מכל אדם: "בי מלכים ימלכו...". ומבאר המאירי: "שלא יוכלו להתנהג בטכסיסי המלוכה ולהנהיג ההנהגה הגדולה המסורה להם רק בחכמה".¹⁷

בית הדין הגדול פוסק הרדב"ז: "צריך שמשפטי תורתנו יהיו מסכימים אל השכל והסברא".¹⁸ כותב ר' ישראל מסלנט: "כי הקב"ה נתן התורה לבני אדם לשפוט בה על פי שכל אנושי, לא כאשר היתה באמנה אתו".¹⁹ כותב הראי"ה קוק: "... השכל הטהור עם כללי הקבלה וילדי הזמן יורה האמת איך להוציא דיעות והלכות חדשות".²⁰

נביאים²¹ כותב הרלב"ג: "להודיע שראוי לאדם לעשות בחכמה מעשיו כפי מה שאפשר ולא יקצר בזה מפני היותו שלוח מהשם יתברך ויבקש תמיד בדברים הסיבות הנאותות כאשר היה אפשר זה ולזה תמצא שפחד שמואל ואמר 'איך אלך ושמע שאול והרגני'".²²

פרנסים כותב הפלא יועץ: "לפי חכמת ההנהגה כך יהיה תקון העיר ושלומה".²³ כותב הרש"ר הירש: "אם העדה תקראהו לקבל איזה משרה בהנהגת העדה, אזי עליו לנהל את עניניה בהשכל ודעת באמת ואמונה ולהשתדל תמיד כי תוסיף אומץ וחיל בתעודתה הנאמנה...".²⁴ כותב הרב חיים עוזר גרודז'נסקי: "עלינו לבקש ולהשתדל תמיד לטובת עמנו כפי שיורה השכל הבריא".²⁵

דיינים ומורי הוראה כותב הרב סולובייצ'יק על איש ההלכה: "אין הוא מכיר שום סמכות אחרת, או עמוד הוראה אחר חוץ לסמכותו של השכל (כמובן על פי יסודות הקבלה)".²⁶

פרנס שאינו נוהג בחכמה עלול לפגוע ביחידים ובציבור, וחזקה עליו שלא יוכל להמשיך בתפקידו לאורך זמן. אומר המדרש: "אל גנת אגוזי. אמר ר"ל מה אגוז זה חלק... וכל מי שעולה לראשו

¹³ קהלת יב יד.¹⁴ פירוש הר"ח, בבלי חגיגה ה א. וראה גמרא שם.¹⁵ ראה סעיף כז הערה 17.¹⁶ רלב"ג שופטים כא כד התועלת הי"ג.¹⁷ פירוש המאירי משלי ח טו. וראה ליקוטי מוהר"ן א ד; מלבי"ם על דניאל ז ז. וראה רש"י בבלי סוטה ט ב ד"ה יהא מלך, שמלך צריך להיות ערום.¹⁸ שו"ת הרדב"ז ג תרכז. ראה אוצר הפירושים להמלבי"ם הקדמה לאילת השחר. וראה סעיף מד הערה 10.¹⁹ אור ישראל ל בהערה. וראה עיונים במשנה תורה לרמב"ם, ספר המדע על הלכות יסודי התורה.²⁰ עין איה ברכות ב פרק תשיעי סט.²¹ תוכן הנבואה אינו תלוי בנביא - ראה רש"י בבלי שבועות טז א ד"ה על פי נביא ורש"י בבלי בכורות מה א ד"ה כדברי נביאות - אך יש לנביא שיקול דעת בכל הנוגע לביצוע המשימה המוטלת עליו.²² רלב"ג מלכים א סוף פרק יא, התועלת השלשים ותשעה. וראה זהר בראשית דף רט א. פירוש אחר לטענתו של שמואל ראה הרחב דבר שמות לב כו; כלי חמדה פרשת שמות ג.²³ פלא יועץ ערך הנהגה.²⁴ חורב עמ' 446. וראה סעיף קז.²⁵ אגרות ר' חיים עוזר ב אגרת תרמג.²⁶ איש ההלכה - גלוי ונסתר, איש ההלכה עמ' 71. וראה סעיף ע.

ואינו נותן דעתו האיך יעלה הוא נופל ומת ונוטל שלו מן האגוז, כך כל מי שהוא מנהיג שררה על הציבור בישראל ואינו נותן דעתו האיך הוא מנהיג את ישראל, סוף שהוא נופל ונוטל שלו מתחת ידיהם".²⁷ כותב רס"ג: "כי השליטה בעולם אינה מתקיימת אלא בחכמה...".²⁸

הנהגה שלא בחכמה גורמת לחילול השם. כותב הספורנו: "ואם יחשבו אתכם העמים לסכלים יהיה חילול השם, באמור לכם 'עם ה' אלהי'".²⁹

על הפועל בחכמה לבחון באופן יסודי את כל הנתונים ואת כל ההבטים של כל תכנית פעולה.³⁰ עליו לקבל החלטות על פי שכלו³¹ ולא באמצעות הטלת גורל,³² על סמך אינטואיציה³³ או על סמך קוסמים או חוזים בכוכבים.³⁴

על הפועל בחכמה לקבל החלטות מתוך ישוב הדעת ומנוחת הנפש

פרנס כותב הרמב"ם במורה: "וראוי למנהיג המדינה אם היה נביא להתדמות בתארים אלה, וייעשו על ידו פעולות אלו במדה ובמי שראוי לכך, לא מתוך סתם התפעלות, ולא ישחרר מוסרות הכעס, ואל יתן להתפעלויות להשתרש בו כי כל התפעלות רעה... ויהיה פעמים למקצת בני אדם רחום וחנון לא מתוך סתם רגישות ומחילה אלא כפי הראוי, ויהיה פעמים למקצת בני אדם נוטר ונוקם ובעל חמה כפי הראוי להם ולא מתוך סתם כעס... ותהיה מגמתו להפיק מה שיש באותה הפעולה מן תועלת הגדולה לבני אדם רבים".³⁵

דיין כותב ארחות צדיקים: "וגם בתי הדין המצטערים לא יוכלו לברר המשפט".³⁶
מורה הוראה הרמב"ם: "אסור לכל אדם בין כהן בין ישראל להורות כשהוא שתוי, אפילו אכל תמרים או שתה חלב ונשתבשה דעתו מעט אל יורה".³⁷ כותב החינוך: "... שורש המצוה ידוע. שאין ראוי להתעסק בדברים היקרים בתכלית היוקר... רק בעת שיהיה האדם מיושב בדעתו ומכוון בכל מעשיו".³⁸ כותב המאירי: "... והוא שנאמר בספר בן סירא בצר אל יורה שההוראה צריכה דעת צלול וצרותיו מערבבות אותו ומביאות אותו לכלל טעות".³⁹

²⁷ שיר השירים רבה ו על פסוק יא.

²⁸ הנבחר באמונות ובדעות י יב. וראה בבלי סנהדרין קב ב: "אינשי דפרע קיניא מחריב ביתיה".

²⁹ ספורנו דברים ד ז.

³⁰ ראה סעיף נז.

³¹ ראה סעיף מח.

³² ראה שו"ת יביע אומר ו ד. וראה א"ת ערך גורל. וראה סעיף צג הערות 49 - 52.

³³ ראה איש ההלכה גלוי ונסתר, איש ההלכה עמ' 71.

³⁴ ראה בעל הטורים על התורה דברים יח ט. וראה סעיף נח הערה 24. וראה שו"ת תשובות והנהגות א תתנו; א"ת ערך אצטגנינות.

³⁵ מו"נ א נד. וראה בסוף המורה; פירוש המשניות לרמב"ם פרק ד משמונה פרקים; ראב"ע הארוך שמות לא יח; מהר"ץ חיות על בבלי גיטין סז א; משך חכמה שמות לד ג. וראה בבלי פסחים סו ב: "כל אדם שכועס, אם חכם הוא חכמתו מסתלקת ממנו".

³⁶ ארחות צדיקים השער התשיעי. וראה ערוך השלחן חו"מ ז ה. וראה רמב"ם סנהדרין כב ב: "ומנין לדיין שלא יושיב תלמיד בור לפניו תלמוד לומר מדבר שקר תרחק".

³⁷ רמב"ם הלכות ביאת המקדש א ג.

³⁸ ספר החינוך קנב. על האיסור למלך להשתכר ראה רמב"ם מלכים ג ה. כאשר המלך שיכור או כעוס וכד', קיים חשש נוסף והוא ששרים ועבדים ינצלו את חולשת המלך ויקבלו ממנו אישור למעלליהם.

³⁹ בית הבחירה למאירי מסכת עירובין סה א. וראה שו"ת שו"ת יו"ד רמב"ם ס"ק כא בשם הב"ח.

הכתוב מעיד שכמה ממלכי ישראל פעלו בחכמה. "ויהי דוד לכל דרכיו משכיל וה' עמו".⁴⁰ "ותרב חכמת שלמה מחכמת כל בני קדם ומכל חכמת מצרים".⁴¹

זו מדת חכמים. כותב המהר"ל: "גזרת רבן הוא שכל אנושי".⁴² כותב הרב משולם ראטה: "כי חוקים אינן רק בתורה שבכתב, דרך בידה לחוקק חוקים מבלי טעם... משא"כ תורה שבע"פ היא מה שהוציאו הנביאים ובעלי התלמוד וחכמי ישראל וב"ד שבכל דור בפירושי התורה שבכתב עפ"י השכל והסברה ודרכי המדות המקובלים".⁴³

עם זאת, לעתים על הפרנסים לקבל החלטות מהירות ואין להם אפשרות לשקול את ההחלטות כראוי. אומר המלך החכם: "כי לכל חפץ יש עת ומשפט",⁴⁴ ומבאר הנצי"ב: "יש עתים ומשפטים שההכרח לדלג על העצה והחכמה".⁴⁵

יש למנות פרנסים בעלי תכונות המבטיחות הנהגה בחכמה

חכמים פסוק מפורש בתורה: "הבו לכם אנשים חכמים ונבנים וידעים לשבטיכם ואשימם בראשיכם".⁴⁶ כותב הרב אלמושנינו: "ארבעה תנאים צריך שימצאו במנהיג השלם... והתנאי הרביעי הוא שיהיה המנהיג חכם גדול כי כפי רוב חכמתו תהיה הנהגתו יותר שלימה...".⁴⁷ כותב השבות יעקב: "והמון העם צריכים לתת ראשים עליהם אנשים חכמים ונבונים יסדרו כל עניניהם בדעה והשכל, והכלל להודיע כי 'בחכמה יבנה בית ובתבונה יתכונן'".⁴⁸ כותב הפלא יועץ: "... ולכן צריך שיהיה חכם ומבין מדעתו...".⁴⁹

יראי שמים שנינו: "אם אין יראה אין חכמה".⁵⁰ כותב רבי עזריה פיגו: "הראשית ושרש האמת לחכמה... הלא היא יראת ה' שהיראה מביאתו לידי חכמה להשכיל בכל דבר חכמה ובינה. כדבריהם ז"ל כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו חכמתו מתקיימת...".⁵¹

⁴⁰ שמואל א יח יד. הרמב"ם מביא פסוק זה בהלכות דעות ה יא.

⁴¹ מלכים א ה י.

⁴² דרשות מהר"ל, דרוש על המצות, עמ' סב.

⁴³ שו"ת קול מבשר ב כח (יח). הערת הרב נבצל: "תמוה מאד וכי לא נמסרו למרע"ה בתושבע"פ חקים רבים, ועי' הקדמת פירא"מ מה נמסר למשה, ולא הכל הוציאו מדעתם ח"ו".

⁴⁴ קהלת ח ו.

⁴⁵ הרחב דבר, העמק דבר במדבר ז פט אות א. על שני סוגי פסיקת הלכה, הוראה ספונטנית והוראה שנדונה בצורה יסודית ראה סעיף עב הערה 4. הדברים אמורים בעיקר בעניני נפשות. נראה שמטעם זה מלך אינו חייב לדון מורד במלכות בנוכחות בעל הדין ואינו מוזהר על הלנת הדין, ראה שו"ת שואל ומשיב רביעאה א מב.

⁴⁶ דברים א יג. וראה רס"ג, פירוש לספר יצירה: "חכמה היא ידיעה מקיפה את הדבר הנוכחי, ותבונה היא הבנת דבר שיהיה". ראה שו"ת רבינו אברהם בן הרמב"ם סימן צז: "החכמה - זכירת מה שנאמר; הבינה - השכל הטוב ושיקול הדעת". וראה פירוש רש"י ופירוש הרש"ר הירש לדברים שם.

⁴⁷ מאמץ כח, הדרש האחד ועשרים דף קעג ב. וראה במדר"ר יד ה: "מזרק אחד כסף זה היה יוסף שזרק מאביו ונמכר למצרים... 'כסף' על שם 'כסף נבחר לשון צדיק', שעל ידי חכמתו זכה למלכות". וראה עין

יעקב, הכותב על ברכות לג א

⁴⁸ הכותב, עין יעקב ברכות לג א.

⁴⁹ פלא יועץ ערך הנהגה.

⁵⁰ משנה אבות ג יז.

⁵¹ בינה לעיתים דרוש עד.

בעלי מדות טובות אומרת הגמרא: "אמר רב יהודה אמר רב: כל המתיהר, אם חכם הוא חכמתו מסתלקת ממנו".⁵²

בעקבות ירידת הדורות ובעקבות תהליכים שונים שאירעו בעולם כולו קיים צורך חיוני להנהיג את הציבור בחכמה. כותב הראי"ה קוק: "בעת שקיטת הרוחות, מנהיג הרגש הישר לבדו גם כן את העולם. לא כן הוא בשעת מלחמה, בעת תסיסת הרוחות, אז צריכים עצה וגבורה".⁵³

אומר הנביא: "ורעו אתכם דעה והשכלי",⁵⁴ ומבאר העקידת יצחק: "שתהיה רעייתו בדעה והשכלי".⁵⁵ כותב הראי"ה קוק: "והנה הגיע הזמן, קרוב מאד, העולם יתבסס... כבר אפשר יהיה לנהל ממלכתנו על יסודות הטוב, החכמה, היושר וההארה האלקית הברורה".⁵⁶

*

למדיניות חכמה השלכות על כל תחומי החיים.⁵⁷ לפיכך מוסכם שרצוי למנות פרנסים המבינים במילי דעלמא, ובכלל זה המכירים תהליכים פוליטיים, את יסודות התיאוריה הכלכלית, יסודות הארגון החברתי וידיעה כללית בנוגע לחברה האנושית.⁵⁸ יחד עם זאת, מכירים המומחים בקשיים הגדולים העומדים בפני מי שרוצה לקבל החלטה רציונלית, או בפני מי שמצפה שניתן תמיד לקבל החלטות מעין אלה.⁵⁹

בכמה מדינות קובעת החוקה שיש לנהוג בעניינים מסוימים באופן רציונלי.⁶⁰

⁵² בבלי פסחים סו ב.

⁵³ שמונה קבצים קובץ א קצג. וראה מו"נ ג כג.

⁵⁴ ירמיה ג טו. וראה רד"ק שם שהפסוק עוסק בזמן הישועה.

⁵⁵ עקידת יצחק שער שמנים וארבעה.

⁵⁶ אורות, אורות מאופל, המלחמה ג.

⁵⁷ על חשיבות מדיניות חכמה למסחר ולכלכלה, ראה הפדרליסט פרק כא מס' 62. על חשיבות מדיניות חכמה ליחסי חוץ, ראה שם פרק כא מס' 63. וראה Political Order in Changing Worlds עמ' 62, שפעמים רבות חקיקת חוקים חמורים כנגד שחיתות, גורמת רק להכפלת ההזדמנויות לשחיתות. וראה The Law of Peoples עמ' 39, שמנהיגים שאינם פועלים בחכמה עלולים לנסות לפתור בעיות, שהם לא הצליחו לפתור באופן אחר, באמצעות מלחמה.

⁵⁸ ראה A Theory of Justice פרק 24.

⁵⁹ ראה יתרון המצב הקיים בשיפוטי מדיניות. וראה שם במבוא עמודים 21 – 28 על דעות החוקרים בענין זה.

⁶⁰ ראה ICL חוקת איטליה 44 (1) שיש לנצל את הקרקע באופן רציונלי; חוקת ספרד 44 (1) שיש להשתמש באופן רציונלי בכל אוצרות הטבע; חוקת פורטוגל 64 (b) שיש לארגן את בתי החולים במדינה באופן רציונלי, וראה שם 66 (d) שם 96 (d) ושם 267 (4).

נז. מתינות ושיקול דעת

ההוראה לנהוג בחכמה¹ מחייבת כל אחד לשקול היטב כל החלטה על כל הבטיה. מפורש בספר משלי: "משכיל על דבר ימצא טוב..."², ומבאר רבינו בחיי: "בא הכתוב הזה להזהיר על האדם שישכיל בלבו תחלה באיזה דבר שירצה לדבר או שירצה לפעול, קודם שידבר או קודם שיעשה המעשה... ואם הוא עושה כן ימצא טוב"³. כותב הרלב"ג: "שראוי למי שיבקש תכלית מה שלא יקצר בהגעתו בכל הסבות אשר ישלם בהם התכלית ההוא ביותר שלם שבפנים"⁴. כותב הרב זילברשטיין: "לפני שאדם פועל פעולה מסוימת, אפילו יהיה זה צעד קל לימין או לשמאל, חייב הוא להתבונן היטב על כל סביבותיו, ולבחון ולבדוק את ההשלכות העלולות לצאת מן הצעד הזה..."⁵.

באופן מיוחד מצויים הפרנסים לפעול במתינות מתוך שיקול דעת

מלך כותב הראי"ה קוק: "ונזר הממלכה הכוללת צריך להקיף כל הסדרים, כל נתיבות והמחשבות שבחכמה היסודית ברומה ועומקה, כדי שתהיה החכמה המעשית של ההנהגה שלמה מכל צדדיה"⁶.

פרנסים פוסק הרשב"א: "... ומכל מקום, הברורים צריכין להתיישב בדברים, ולעשות מעשיהן אחר המלכה..."⁷. כותב הפלא יועץ: "... וגדר לדבר... להיות מתון מתון, חושב מחשבות לראות את הנולד ופונה לכל הצדדין לראות איזוהי דרך ישרה שיבר לו באופן שלא תצא תקלה ולא שום דבר שאינו מתוק"⁸.

דיינים⁹**שיקולים בקבלת החלטות של פרנסים¹⁰**

בעיות ופתרונות כותב המסילת ישרים: "הנה הרוצה לפקח על עצמו שתיים הנה ההשקפות הצריכות לו, האחת שיתבונן מהו הטוב האמיתי שיבחר בו האדם והרע האמיתי שינוס ממנו... והשניה על המעשים אשר הוא עושה לראות אם הם מכלל הטוב או מכלל הרע"¹¹. כותב הראי"ה קוק: "והנה את החיים צריכים אנחנו להבין בשני ערכים, איך המה נמצאים ואיך הם צריכים

¹ ראה סעיף נז.

² משלי טז כ.

³ כד הקמח ערך רשות. וראה מפרשים על משלי שם. וראה רלב"ג שמואל ב כא כא התועלת הראשונה וראה שם פירושו למלכים א כב לח. וראה נתיבות עולם, נתיב הצדקה ג.

⁴ רלב"ג שמואל ב א כד התועלת השלשים ואחד.

⁵ עלינו לשבח בראשית עמי רעו. וראה עין איה ברכות ב פרק תשיעי ל, שהדעת שבה נשתבח בצלאל היא היכולת לשים לב לכל הפרטים.

⁶ עין איה שבת ב פרק חמישי עא. וראה מו"נ א נד: "... ונאמר לו בתשובת השאלה השניה ילא תוכל לראות את פני אבל אמרו 'כל טובי הוא רמז למה שהציב לפניו כל הנמצאים... ששיג טבעיהם וקשריהם זה בזה'."

⁷ שו"ת הרשב"א ג שצג.

⁸ פלא יועץ ערך הנהגה.

⁹ ראה סעיפים מח ע.

¹⁰ ראה ספר קביעת מדיניות.

¹¹ מסילת ישרים פרק ג.

להיות... רוממותה של תורה ואלוקיותה אי אפשר כלל שתהי' אחרת כי אם כלי חמדה, לסבב לכונן את החיים אל המצב שהם צריכים להיות בו".¹²

על הפרנסים להחליט למה הם שואפים, מה ניתן לשפר לאלתר¹³ ומה ניתן להשיג בעתיד הקרוב או הרחוק.¹⁴ כותב נופת צופים: "ולעולם ראוי שיתבוננו בעלי העצה הדבר הנופל בעצה מהו, כדי שיוכלו לסדר כל המאמרים בערכו".¹⁵

דברי חז"ל והפוסקים על ימות המשיח עשויים לסייע לפרנסים להגדיר את המצב האידיאלי שאליו יש לשאוף בעתיד הרחוק.¹⁶ כותב הראי"ה קוק: "העצות המעשיות בהזדרכת הכלל והפרט אינן מופיעות... אלא מתוך צפיה עליונה כללית... ואחרי ההופעה הכללית מתבארים הם פרטיה".¹⁷ כותב הרב י. ד. סולובייצ'יק: "איש ההלכה הרואה בכל יעוד חובת התגשמותו, בכל הבטחה - נורמה מסוימת, בכל חזון אחרית הימים - מצוה לדורות".¹⁸

כאשר התכניות הן לטווח רחוק יש צורך לודא מראש שמובטחים המשאבים הנחוצים להמשך פעולתן התקינה בעתיד,¹⁹ ובכלל זה לתחזוקת מבנים, לחידוש ציוד, להכשרת כח אדם, לעריכת השתלמויות וכד'. במקרה שיש מחסור באמצעים או שקיימים קשיים אחרים, יש לשקול אם ניתן לבצע את התכנית במסגרת האפשרויות או שמא מוטב שלא לעשות מאומה.²⁰

סיכויים וסיכונים כותב המהר"ל: "ואין ספק כי כל פעולה אשר רחוק שגיגע הפועל אל תכלית כוונתו, אין ראוי שיפעל אותה פעולה שלא יהיה פעולתו לריק ולבטלה".²¹

¹² אגרות הראיה א פט. וראה שמונה קבצים ב רלח; שם ב רפח.

¹³ ראה סעיף נה. על הצורך להגדיר את מדת הדחיפות של כל פעולה ראה Leadership Without Easy Answers עמ' 121 – 124. וראה שם הערה 16.

¹⁴ ראה עין איה ברכות ב פרק תשיעי קיד.

¹⁵ נופת צופים השער השני יד.

¹⁶ ראה רמב"ם מלכים יב א, שבימות המשיח עולם כמנהגו נוהג. וראה סעיף נב.

¹⁷ שמונה קבצים ב רמב. וראה אגרות הראיה ב אגרת תמו: "כי הקבלה כולה היא צפיית ישועה, כראוי לחכמה עליונה שאינה מתפשרת עם ההוה הלקוי כי אם עולה היא ברוח ה' אל העתיד המתוקן...".

¹⁸ איש ההלכה – גלוי ונסתר, איש ההלכה עמ' 84. וראה בבלי שבת סג א שללשון שניה מחלוקת ר"א וחכמים בשאלה אם כלי נשק הוא תכשיט תלויה בשאלה אם בימות המשיח עולם כמנהגו נוהג. מהכלל שלפיו עתידים ממזרים להטהר ניתן להסיק לימינו שאין חיוב להתרחק ממשפחות שאינן ידועות, ראה תוס' סנהדרין נא ב ד"ה הלכתא למשיחא; שו"ע אבהע"ז ב ה וביאור הגר"א שם ס"ק לד. וראה תוס' שם דוגמאות נוספות לקשר שבין ההלכה בימות המשיח ובין ההלכה בימינו. בענין ממזרים לעתיד לבא ראה במשנה עם פירוש הרמב"ם סוף עדויות; הגהות וחידושי הרשב"ש, בבלי בבא בתרא נח א על רש"י ד"ה א"ל כולחו נכסי. וראה צדקת הצדיק קנג: "בכל נפש פרטי נקודת השתדלותו אל התכלית האמיתית היא נקודת משיח". וראה משך חכמה על ויקרא כו ו, המקשר בין מחלוקת רשב"י ור"י בפירוש הפסוק והשבתי חיה רעה מן הארץ ובין מחלוקת ר"י ורשב"י, ברכות לה ב, אם ואספת דגנך היא ברכה גמורה.

¹⁹ ראה שו"ת תשובות והנהגות א רטז: "האמת שמה רבינו ידע להסתדר עם הקהל, רק יתרו דאג לעתיד שאי אפשר להעמיס על איש אחד עול כבד כזה...".

²⁰ ראה רש"י בבלי חולין פד ב ד"ה טוב: "וטוב המכלכל דבריו במשפט לפי היכולת הוא עומד על צרכיו ולא בכל תאות לבו".

²¹ הקדמה לתפארת ישראל למהר"ל. וראה בבלי פסחים קיג א "קבא מארעא ולא כובא מאיגרא". וראה בבלי סוכה נו ב: "בוצינא טבא מקרא", ורש"י שם ד"ה בוצינא. על הבחנה בין סיכון סביר שיש לחשוש לו ובין סיכון לא סביר שאין לחשוש לו ראה תוס' גיטין נה ב ד"ה אשרי. וראה סעיף סו.

עלות מול תועלת

כותב הרלב"ג: "להודיע שאין ראוי לאדם שיבקש דבר ויוציא בבקשת קנינו דברים יותר נכבדים ממנו".²² כותב האברבנאל: "שהתכליות ראוי שיהיו מתיחסים אל מה שקודם אליהם וההשתדלות שיהיה נערך כפי התכלית המקווה".²³ כותב הרב יהודה מסר ליאון: "חלקי התבונה יושמו בהרגל בעצתי אם נעריך התועלות אל הנזקים וניעץ ההתקרבות אל התועלות והבריחה מן הנזקים".²⁴ כותב הפלא יועץ: "בתחילה צריך להיות מתון ולחשוב מחשבות במילי דעלמא, אם נכון הדבר לעשות או אם יותר טוב שיחדל...".²⁵ בחישוב זה צריכים לקחת בחשבון גם את הרווח השולי של כל תכנית. כותב הרלב"ג: "שמי שיצטרך לעשות פועל אחד לתועלת מה והוא אפשר שיגיעו מהפועל ההוא תועלות אחרים כשיעשו אותו באופן מה הנה ראוי שלא יקצר מהגיע הפועל ההוא כל התועלות האפשריות".²⁶

הפתרון הטוב ביותר

כותב הרלב"ג: "שראוי למי שייטיב לאנשים... ישלים הטבתו ביותר שלם ונאות שאפשר למקבל הטובה ממנו".²⁷ כותבים בעלי התוספות: "כיון שאנו מתחילים לעשות התקנה... יש לנו לעשות התקנה הטובה שנוכל".²⁸ כותב אבי עזרי: "יש לעשות עצה הכי טובה ומועילה".²⁹ זו מדת התורה. כותב הרמב"ם: "תורת ה'... לא באה אלא להקל את העבודות ולמעט את הטורח".³⁰

חיזוק הדת ותיקון העולם קיימים שלושה מצבים אפשריים

א. החסרונות עולים על היתרונות. פסוק מפורש בספר משלי: "אשרי אדם מפחד תמיד ומקשה לבו יפול בערה",³¹ ומפרש רש"י: "דואג לראות הנולד שלא תארע תקלה בכך אם אעשה זאת".³² כותב רמח"ל: "כי לפעמים המעשה בעצמו יראה טוב ולפי שהתולדות רעות יתחייב להניחו ואם יעשה אותו יהיה חוטא ולא חסיד...".³³ כותב הפלא יועץ: "הנה כל עניני עבודת השם יתברך

²² רלב"ג סוף שמואל ב התועלת היד'.

²³ פירוש האברבנאל שמואל ב כג יז.

²⁴ נופת צופים השער השני יד [7]. וראה סעיף פא.

²⁵ פלא יועץ, מהירות/מתון.

²⁶ רלב"ג יהושע סוף פרק ד התועלת הששי.

²⁷ רלב"ג ריש וירא התועלת הרביעית.

²⁸ תוס' בבלי נדרים מח א ד"ה והכותב חלקו לנשיא. וראה פלא יועץ ערך בוחר: "ראוי לאדם שיהא בוחר בטוב בין טוב למוטב...".

²⁹ אבי העזרי אהבה, הלכות נשיאת כפים טו ג. וראה כיו"ב רש"י בבלי בכורות נג ב ד"ה ומשני אפשר.

³⁰ מו"נ ג מז. וראה מו"נ ב לט: "ואין לשקול קלות התורה וקשיה לפי שאיפותיו של כל מושחת שפל בעל מגרעות מדותיות, אלא נבחנים לפי השלם שבבני אדם אשר מטרת התורה הזו שיהו כל בני אדם אותו האדם". וראה רמב"ם איסורי ביאה יג יד: "... כשיבא הגר או הגיורת להתגייר... מודיעין אותן כובד עול התורה וטורח שיש בעשייתה על עמי הארצות...". דוק שהטורח הוא רק על עמי הארצות. וראה ירושלמי עבודה זרה א א שעבודה זרה ותרנית היא ורשימת דוגמאות לכך.

³¹ משלי כח יד.

³² רש"י בבלי גיטין נה ב ד"ה מפחד. וראה ריטב"א כתובות ב ב שחכמים לא רצו לתקן תקנה שתגרום לפרוצות לחטוא עוד יותר. וראה ספר העיקרים ג טו; חזון הצמחונות והשלום, אפיקים בנגב ט.

³³ מסילת ישרים פרק כ. וראה שפת אמת סוטה ה ב ד"ה כל השם אורחותיו.

שמו בעו הערכה, איזו היא דרך ישרה שלא יצא שכרו בהפסדו³⁴. כותב המהרש"ם: "אין לתקן תקנה שאפשר לבוא עי"ז לתקלה"³⁵.

ב. לא ניתן להעריך מראש מה משקל החסרונות לעומת היתרונות. כותב הראי"ה קוק: "שהצדדים שקולים, עדיף להניח הדבר כמו שהוא ולא לעשות מעשה מסופק"³⁶.

ג. היתרונות עולים על החסרונות כותב הרב משה סולובייצ'יק: "אם חושבים לעשות דבר טוב, והדבר רובו דרובו טוב אלא שיש בו גם תערובתא זוטרתא של רע, אין להניח מלעשות הדבר"³⁷.

ממדת הבורא להסכים בדלית ברירה גם לתכנית שאינה מושלמת. כותב המדרש הגדול: "ומפני שהרשיעו דור המבול הם גרמו להיות מלכות בארץ... אמרתי כלום באו בני דור המבול לידי אותה השחתה אלא על ידי שלא היתה עליהם אימת מלך ואימת יסורין ומניתי מלך בארץ. ואף על פי שבא נמרוד ונתן אותה עצה לעלות למרום הוא ובני דור הפלגה ואמרו נעלה לרקיע... אף על פי כן לידי אותן דרכים מכוערין לשום עצמן כבהמה לא באו ולא הריעו זה לזה לפי כך עשה הקב"ה מלך"³⁸.

זו מדת התורה. כותב האברבנאל: "... שהתורה נהגה במצות כמו שנהג הטבע בדברים הטבעיים ששם במורכב כוחות להתמדת מציאותו וטובתו והם על הרוב יתקנו המורכב ויתמידוהו עם היות שלפעמים על צד הזרות כבר ימשך מהכחות ההם הפסד המורכב... לפי שכוונתו תמיד על התקון הכללי ולא ישגיח על ההפסד המגיע על צד הזרות..."³⁹.

זו מדת חכמים. הגמרא אומרת: "רבים היו פצעי רוכל המרגילים לדבר ערוה כניצוץ מבעיר גחלת"⁴⁰, ובכל זאת פוסק הרמב"ם: "רוכלין המחזירין בעירות אין בני המדינה יכולין

³⁴ פלא יועץ ערך "ערך". וראה ספר חסידים (מרג.) תקצב: "... כי אין יועץ נקרא חכם אלא שידע להזהיר שלא תבא עצתו לידי עבירה ולידי רעה".

³⁵ מלוא הרועים ערך תקנה ו. וראה תוס' בבלי שבת סח ד"ה ואילו פאה; שו"ת אגרות משה יו"ד ג פא; שו"ת משיב דבר ב מד; שו"ת מלמד להועיל יו"ד קיד.

³⁶ שו"ת דעת כהן רה. וראה שו"ת אגרות משה יו"ד ד נז: "אם עדיף לבנות מקום תורה חדש או לקנות חלק בשיבה קיימת... איזו עדיף. מסתבר שלקנות מקום מיוחד בשיבה שכבר ישנה עדיף. שהרי במקום שישנה כבר, חזינן דהצליחה, שיש שם תלמידים ומורים ורמ"ים חשובים שמצליחים והנהלה טובה. ועדיף זה משיבה חדשה, אף במקום אחר, שלא ידוע איך יהיה מזה". וראה הערה 48.

³⁷ והאיש משה ב עמי מג. וראה שו"ת הב"ח נא: "... ויש כח בידם חכמים לעקור דבר מן התורה... נראה דהיינו דוקא כשהתקנה לא ניתקנה על דבר זה בלבד לעבור עבירה אלא תקנהו בכולל על כל עניינים... כיון דלא היתה תחלת כוונתם בשעת תקנה לעבור עבירה בלבד". וראה משא מלך, נעילת שערים, מנהגי האיסור, החקירה הז: "בני העיר שנהגו חומרא לעצמם ויש חשש שימשך מאותו המנהג איסור תורה אם מבטלים ליה... ונראה שיש לחלק בזה שאם חשש הסרך הוא בענין שימשך לימים יש בזה חשש איסור, אבל אם אין הדבר כי אם באקראי אין לבטל המנהג". על גדרי הוראת שעה ראה סעיף פא.

³⁸ מדרש הגדול ריש פרשת משפטים.

³⁹ אברבנאל דברים יז ח. וראה דרשות הר"ן יא. וראה ספר החינוך תצו. וראה סעיף סח הערות 3 - 6.

⁴⁰ בבלי יבמות סג ב. וראה יד רמ"ה סנהדרין ק ב ד"ה אמר רב. וראה בבלי יבמות כד ב: "דתניא: רוכל יוצא ואשה חוגרת בסינר". וראה רש"י בבלי עירובין כא ב ד"ה כרכים: "מקום שווקים הם וישוב גדול ורגל רוכלין וסוחרין מצויה שם לפיכך גזל ועריות נוהג בהן". וראה בבלי נדרים צא א - ב בענין נכרים דאהלוי; בבלי קידושין מ א בענין רב כהנא; בבלי ב"ב צט א-ב שגם לבעל הבית צריכה להיות פותחת של בור השייך לאחרים, משום חשד אשתו. וראה מדרש שמואל אבות א ה על הקשר בין הרישא של המשנה: "ויהיו עניים

לעכבן שתקנת עזרא היא שיהיו מחזירין כדי שיהיו הבשמים מצויין לבנות ישראל...⁴¹ כותב המשך חכמה: " ... התורה כתובה בכתב עברי, למען לא ילמד מי שאינו ראוי... אמנם עזרא ראה בזמנו לפי פיזור ישראל בעמים והשכח מאתם עקרי תורה... יותר נאות לכתוב בלשון מובן לכל הרוצה לדעת... ומוטב להגיע אל המטרה הנאותה להרחיב הדעת בארץ ולסבול ההיזק המגיע אשר כבר הגיע מזה בבית שני כידוע מתלמידים שלא שימשו כל צרכם."⁴²

פוסק הרדב"ז: "הרי לך בהדיא שבכל דור ודור הפריצות הולך וגדל וראוי לגדור פירצה זו ומוטב שתצא אחת או שתים לתרבות רעה משתצא דבר מלכות בכל הנשים שכופין להוציא. בכל אחת מאלה הטענות ילמדו לשקר להפקיע עצמן מתחת בעליהן."⁴³ פוסק כנסת הגדולה: "פשיטא דכל שעושין בית דין לקנוס אפילו שמעכבין אותו מלעשות מצוה מפורשת מן התורה אינן בכלל המעכב לעשות מצוה."⁴⁴ פוסק החתם סופר: "הרי הציבור יכולים לעשות תקנה עליהם ועל זרעם אחריהם... ופשוט כיון שנראה לדורות הראשונים שיהי תקנה זו זכות אפי' ישתלשל ממנה קצת חוב אח"כ לקטנים ולדורות הבאים."⁴⁵

ומן הראוי לפצות או לחזק את הציבור או את התחום הנפגעים מחסרונות התכנית. כותב הרב צבי שפירא: "והמתבאר מזה, כי עצם הטענה של אי אפשר לשני מלכים להשתמש בכתר אחד מוצדקת היתה... ויש צורך לעשות שינוי באחד מהם... ואם כן לשם מה הי' צריך לפייס את הלבנה? ולמדנו מזה כי חובת פיוס של האדם למי שפגע בו, היינו לא רק על מעשה בלתי מוצדק כלפי הנפגע, אלא אפילו במקום שהי' מעשהו מוצדק, ולא הי' אפשר להמנע ממנו, אך כיון שהנפגע יש לו הרגשה של קיפוח כלפיו יש צורך לפייסו."⁴⁶

תמיכה ציבורית כותב ספר חסידים: "כשהציבור גוזרים חרם וחותרים על שטר והכל לצורך שעה ואומרים לצדיקים או לחסידים לחתום עמהם יראה את הנולד ולא יחתום עמהם שאם אחד יעבור על חרם שיש לו אלמים במשפחתו ולא יעשו דין ממנו כי לא יצייתו לדין אם כן לא יתכן שיחתמו עמהם כיון דלא צייתו לדינא."⁴⁷ כותב השלי"ה הק': "אם חפץ אדם לעשות איזה מעשה שיראה לו שיהיו רוח מקצת הבריות נוחה מזה וקצת אין נוחים מזה...

בני ביתך" ובין המשכה: "ואל תרבה שיחה עם האשה". על חשש דומה מפני רוכלים בקרב אומות העולם ראה The Wealth and Poverty of Nations עמ' 222. ונראה שעזרא תיקן כן כדי שאשה המצווה להתנאות לפני בעלה - ראה פלא יועץ ערך יופי - לא תצטרך לנסוע לכרכים כדי לקנות בשמים, וראה סעיף שיז.
⁴¹ רמב"ם שכנים ו ט. וראה גם בבלי תענית כג ב על אבא חלקיה שאשתו היתה מתקשטת כדי שלא יתן עיניו באשה אחרת.

⁴² משך חכמה דברים לא ט. וראה קבצים מכתב יד קדשו כרך ב מחברות קטנות בויסק א אות כ. וראה אוהלי תורה עמ' 484 בשם החזו"א: "הישיבות בזמננו חיסלו את היעם ארצותי, אבל יחד עם זה גם את הגדלות. משל למה הדבר דומה? לבגדים המיוצרים בתהליך יצור המוני, שהם בעלי איכות בינונית ושוה לכל נפש, לעומת תוצר של חייטות, שהוא בעל איכות גבוהה, אך מותקן ללקוח אינדיבידואלי בלבד."
⁴³ שו"ת רדב"ז ד קיח.

⁴⁴ שו"ת כנסת הגדולה יו"ד שלד הגהות הטור ס"ק קלו. וראה סעיף שנב הערות 18 22.

⁴⁵ שו"ת חתם סופר ו ליקוטים סימן א. וראה סעיף נח.

⁴⁶ ספר ברכת ר"ש, ברכת אב בתחילת הספר. וראה סעיף מג הערה 40. נראה שתקנת עזרא שרוכלים יחזרו בעירות עלולה לגרום לפגיעה בצניעות האשה ולכן הוא גם תיקן שאשה תלבש סינר.

⁴⁷ ספר חסידים (מרג.) תתש. עדות נוספת על חרמים שאינם מתבצעים ראה שו"ת הרשב"א א תרצז; שו"ת ריב"ש רמט; שו"ת מהר"י ברונא קפט. על נדויים וחרמים ראה עוד סעיפים קפ שנט.

מכדי שקולים הם דעות בני אדם זה רוצה וזה אינו רוצה טוב לו לאדם להיות בשב ואל תעשה כי שב ואל תעשה בכל מקום עדיף⁴⁸.

גדול שכרו של הפועל במתינות ומתוך שיקול דעת. אומרת הגמרא במסכת סוטה: "כל השם אורחותיו זוכה ורואה בישועתו של הקדוש ברוך הוא", ומפרש רש"י: מחשב הפסד מצוה כנגד שכרה⁴⁹. אומרת הגמרא במסכת בבא בתרא: "א"ר שמואל בר נחמן א"ר יוחנן, מאי דכתיב: 'על כן יאמרו המושלים וגו'?! המושלים - אלו המושלים ביצרים; בואו חשבון - בואו ונחשב חשבוננו של עולם, הפסד מצוה כנגד שכרה, ושכר עבירה כנגד הפסדה; תבנה ותכונן - אם אתה עושה כן, תבנה בעולם הזה ותכונן לעולם הבא⁵⁰."

כדי להבטיח קבלת החלטות ראויות יש למנות פרנסים הרגילים לשקול היטב את צעדיהם⁵¹. בנוסף לכך יש לארגן את השלטון באופן שיבטיח קבלת החלטות שקולות. על ע"א הדיינים היושבים בבית הדין הגדול כותב הרמב"ן: "וצוה המספר הזה בשופטי ישראל כי המספר הזה יכלול כל הדעות בהיותו כולל כל הכוחות⁵²". כותב מהר"ח או"ז: "... כיון שז' מטובי העיר מכרו... שיערו חכמים כשיש ז' נושאים ונותנים בדבר יודעים לעמוד על האמת מה הוא תקנת העיר וישובה⁵³."

על השלטון להקים גופי יעוץ מקצועיים⁵⁴.

גם כיום אין מנוס מלקבל החלטות קשות. כותב הרב דסלר: "שיטת הישיבות להעמיד למטרה יחידה לגדל גדולי תורה ויראת שמים כאחד, ובשביל זה אסרו את האוניברסיטה לחניכיהם כי לא ראו שום עצה איך לגדל גדולים בתורה, אלא אם כן ירכזו את כל מגמת חניכיהם אך לתורה בלבד. אמנם לא נחשוב שלא ידעו מראש כי בדרך זה ח"ו יקולקלו כמה מאשר לא יוכלו לעמוד בקצוניות זו, ויפרשו מדרכה של תורה. אמנם זהו המחיר אשר ישלמו בעד גדולי התורה ויר"ש אשר יתחנכו בישיבותיהם... אם נתיר לבנות מוסדות על פי שיטת פרנקפורט להציל את הנחשלים... במדינה שנשכין בה חינוך זה לא יתרבו בה ישיבות בטהרת השקפותיהן, ולא יקל לחנך במדינה ההיא גדולי תורה מצוינים⁵⁵."

הוא הדין להחלטות של ממשלת מלכות. כותב הרב הרצוג: "אנחנו לא רשאים להתפשר בשום פנים, אבל נציגינו המדיניים עומדים על המשמר ויש לנו אמון בהם שאם ישוכנעו שאפשר לקבל

⁴⁸ של"ה א שער האותיות מתוך דף סט ב. וראה הערה 36.

⁴⁹ רש"י בבלי סוטה ה ב.

⁵⁰ בבלי בבא בתרא עח ב.

⁵¹ ראה רבינו בחיי בראשית מט ג: "ראובן בכורי אתה. היה ראוי ליטול שלש מעלות: הבכורה והכהונה והמלכות, ובחטאו אבדו ממנו... וזהו שאמר: 'פחזו כמים', והוא מלשון רז"ל: (שבת פח א) עמא פחיזא אכתי בפחזותיכו קיימיתו. ובאורו: על שנמהרת בדרך פחזות וקלות הדעת כמים הנחפזים."

⁵² פירוש הרמב"ן על התורה במדבר יא טז. וראה במדר"ר יג טז ששבעים פנים לתורה.

⁵³ שו"ת מהר"ח או"ז סה.

⁵⁴ ראה סעיפים סד קל.

⁵⁵ מכתב מאליהו ג עמ' 357.

משהו יותר, לא יוותרו בשום אופן, ועל כן עליהם אנו סומכים לבחור הרע במיעוטו.⁵⁶ כותב הרב הענקין: "אי אפשר להרשיע ממשלה על שמאבדת נפשות כתוצאה ממדיניות שלה... כל שאינה עושה כרצחן וחמסן בעלמא...".⁵⁷

*

המבחן העליון של כל מנהיגות הוא ביכולתה לארגן את השלטון⁵⁸ ולנהל את העם בצורה הטובה ביותר,⁵⁹ ולפעול באופן שהתוצאות המבוקשות יושגו במאמץ הקטן האפשרי,⁶⁰ ומבלי לגרום לנזקים בתחומים אחרים.⁶¹ על מנהיגות לפעול מתוך שיקול דעת ומתוך דאגה לעתיד.⁶² תכנון

⁵⁶ תחוקה לישראל על פי התורה ב עמ' 102. וראה סעיף לז הערה 16. וראה בבלי שבת קנ"ג ב שמהפסוק 'כבוד אלקים הסתר דבר' אנו למדים שבסמכות מורי הוראה שלא לפרסם התר כל שהוא, אם לדעתם עשוי להגרם בשל כך מכשול. וראה בבלי תענית כו ב: "מאן דאמר הלכה כרבי מאיר – דרשין לה בפירקא, מאן דאמר מנהג – מידרש לא דרשין אורי מורינן (ופירש רש"י שם: "אי אתי קמין") ומאן דאמר נהגו, אורוי לא מורינן, ואי עביד - עביד ולא מהדרינן". כיו"ב במקומות רבים בש"ס מצאנו "הלכה ואין מורין כן", ראה א"ת ערך הלכה ואין מורין כן. על הדרשה בפירקא ראה הרב ד"ר יחיאל מיכל קוסובסקי, "המתורגמן בדרשה הציבורית בבית כנסת", סיני מה תשי"ט עמ' רלג - רמז. אחרונים נותנים דוגמאות נוספות לכלל זה. לדוגמא, ראה אמונה ותורה, יסודי התורה ה ט: "ואפילו לדבר עמה מאחרי הגדר אין מורין לו בכך. וימות לא יורו לדבר עמה מאחרי הגדר... ודברי הרמב"ם הם אור חדש ונתיב בביאור הלכה זאת, שאין האיסור לדבר עמה כשהוא רפואתו חמור כעריות, רק שבת דין יורו לאשה שצריכה לדבר עם איש לרפואתו...". וראה סעיף קט הערה 23.

⁵⁷ שו"ת בני בנים ג לג. על דין פרנס שנדמה שהוא מסכן יחידים או רבים ראה ספר משנת פקוח נפש סימן עט: "כל זאת רק כשהדבר פשוט וברור לכולם כביעתא בכוחא שהוא רודף, אבל באופן שיש קצת מקום להסתפק בדבר... רק לבית דין יש כח להכריע בדיני נפשות, ואין הדבר מסור ביד כל אחד ואחד". וראה הלכות הצלה השלם, פרק א הערה 38 בשם הרב אלישיב: "... שמי שעוסק בהצלה אינו נקרא רודף ואין רשות להורגו, ולכן אין רשות לירות על מטוס של כוחותינו היורה בטעות על כוחותינו כדי להפילו ולהפסיק את הרדיפה, מכיון שעוסק בהצלה ואינו נקרא רודף". וראה חשוקי חמד גיטין עמ' שדמ. ויש לעיין בעלינו לשבח במדבר עמ' רכא, ואכמ"ל. וראה סעיף קצה הערה 27; סעיף שיד הערה 34.

⁵⁸ ראה, לדוגמא, הפדרליסט פרק ז מסי' 13.

⁵⁹ ראה הפדרליסט פרק יא מסי' 27: "אנו יכולים לקבל ככלל שכמעט תמיד יעמדו מידת אמונו של העם בממשלה ומידת ציותו להוראותיה ביחס ישר לטיב הניהול שלה".

⁶⁰ ראה הפדרליסט פרק יא מסי' 27: "אנו יכולים לקבל ככלל שכמעט תמיד יעמדו מידת אמונו של העם בממשלה ומידת ציותו להוראותיה ביחס ישר לטיב הניהול שלה".
EB (2008) public administration, Principles of public administration, The classical definition of public administration, שם שמלבד זאת יש להתחשב גם ברצון הציבור ובצרכיו, להקפיד על צדק ועל שוויון וכן על מעורבות הציבור בקבלת החלטות וכו'. על משמעות היעילות בחיי המדינה ראה סעיף ז הערה 84.

⁶¹ ראה Bureaucracy: what government agencies do and why they do it עמ' 72 על תמיכת הליברלים - דמוקרטים להקמת Tennessee Valley Authority (TVA) (על מפעל זה ראה ערך זה EB (2008)), רשות אשר הקימה סכרים ותחנות ליצור חשמל מסוגים שונים בהקף עצום, וכיצד כעבור כשלושים שנה, לאחר שהם עמדו על הנזקים הסביבתיים שהתחנות גורמות שינוי את יחסם אליה מן הקצה אל הקצה. הבנק העולמי פרסם לאחרונה מידע ולפיו לפני כעשרים שנה 21% מתקציב ההלוואות שלו היו מוקדשים למפעלים ליצור אנרגיה כגון סכרים. כיום בשל ההשלכות החברתיות והאקלימיות של מפעלי ענק אלו, ירד התקציב בעבורם בשני שלישי.

⁶² ראה הנסיך פרק 3: "כל שליט נבון, לא רק שעליו לדאוג לבעיות השעה אלא שעליו להקדים בשקדנות רבה ובכל אמצעי שברשותו, תרופה לכל מחלה העולה לצוץ, כי לקשיים הצפויים זמן רב מראש קל להביא תיקון".

קפדני ופעולה מתואמת, ונכונות ליטול סיכונים מחושבים,⁶³ מביאים לידי השגים גדולים בכל תחומי החיים. כאשר עומדים מול סכנות רבות, ומול אתגרים רוחנים, חברתיים וכלכליים יש צורך כפול ומכופל לקבל החלטות שקולות.

יש לארגן את גופי המנהיגות ואת נוהל קבלת ההחלטות באופן שיבטיחו קבלת החלטות שקולות וחכמות.⁶⁴ כותב אלכסנדר המילטון: "אותם פוליטיקאים ומדינאים שנתפרסמו ביותר בשל תוקף עקרונותיהם ובשל צדקת השקפותיהם הכריעו בעד... רשות מחוקקת מרובת חברים... הם מצאו כי ריבוי חברים... הוא היאה ביותר לדיון שקול ולחכמה, והוא העשוי מאין כמוהו לזכות באמונו של העם ולעמוד על משמר זכויותיו ולהבטיח את האינטרסים שלו".⁶⁵ עם זאת, בדרך כלל אין החלטות שלטוניות מושלמות ולכל תכנית יש מחיר.⁶⁶ כמה מן החוקות מציינות שעל השלטון לפעול ביעילות.⁶⁷ חלקן מטילות על בית הנבחרים את הפיקוח על יעילות השלטון המרכזי.⁶⁸ אחרות מטילות על השלטון המרכזי את הפיקוח על הרשויות שמתחתיו.⁶⁹

⁶³ ראה A Theory of Justice עמ' 143 שתכנית רציונלית של היחיד היא תכנית שאמורה לספק כמה שיותר רצונות ויש לה יותר סיכויים להתבצע. וראה חידוש הציונות עמ' 149: "עומדת בעינה השאלה הערכית כיצד להתייחס לאי ודאות, תוך איזון בין נטילת סיכונים הכרוכים בסיכויים לבין שמירה על היש תוך ויתור על הזדמנויות, כאשר אלה עומדים זה לעומת זה".

⁶⁴ ראה The New Leadership פרק שמיני שעל מנהיגות טובה לבחון בעת קבלת החלטות את השאלות הבאות: א. מדת החיוניות שבקבלת החלטה נכונה. ב. מדת המחויבות האישית של מקבלי ההחלטה לביצועה. ג. רמת המידע שיש למנהיגים. ד. היכולת להגדיר את הבעיה ואת הפתרון בהירות. ה. מדת המחויבות של הכפופים לבצע את ההחלטה. ו. מדת ההתאמה שבין התכנית הכללית ובין אינטרסים של הכפופים. ז. מדת ההסכמה של הכפופים בינם לבין עצמם בכל הנוגע להחלטה שנתקבלה. ח. המידע העומד לרשות הכפופים. ט. כמות הזמן העומדת לרשות המנהיגים להתייעץ עם הכפופים להם. י. כמות המשאבים המאפשרים למנהיגים לכנס את הכפופים להם להתייעצות. יא. מדת הצורך לקבל החלטה מהירה. יב. מדת הצורך לטפח את הכפופים.

⁶⁵ הפדרליסט פרק כב מס' 70. ראה עוד הפדרליסט פרק יח מס' 48 על מספר חברי בית הנבחרים: "שמספר חברה גדול עד-כדי-כך שתחוש בכל יצרי הלב המפעילים המון, ואף-על-פי-כן אין מספרם גדול כדי כך שלא תוכל לשקול על יעדיהן של שאיפותיה באמצעים שהתבונה מצווה עליה". וראה הפדרליסט פרק יט מס' 55, על הצורך להגביל את מספר חברי בית הנבחרים. וראה שם פרק יט מס' 58.

⁶⁶ דברי הלב Models of Democracy (Held) עמ' 195 מסייעים לקבוע שיש שמונה אפשרויות עיקריות להצדיק כל פעולה והחלטה: א. זו הפעולה הטובה ביותר. לדוגמא, נבחר המנהיג המושלם. ב. זו הפעולה הטובה ביותר בתנאים ובנסיבות הקיימים. לדוגמא, נבחר המנהיג הטוב ביותר שניתן למצוא כעת, וראה העמק דבר דברים ז. ג. זו אינה פעולה טובה כשלעצמה, אך בתנאים ובנסיבות הקיימים היא משתלמת לטווח רחוק. לדוגמא, נבחר מנהיג לא טוב אשר ינהיג עד שימצא מנהיג טוב יותר. ד. זו אינה פעולה טובה אך לא ניתן להשיג יותר. לדוגמא, נבחר מנהיג לא טוב, אך לפי שעה לא נמצאה דרך אשר תבטיח שיבחרו מנהיגים טובים. ה. זה מנהיג העולם. ו. זו גזירה משמים. ז. לא אכפת. ח. הפעולה נעשתה באונס.

⁶⁷ ראה ICL חוקת פולין בהקדמה.

⁶⁸ ראה ICL חוקת שוויצריה 170 וחוקת פולין בהקדמה.

⁶⁹ ראה ICL חוקת אוסטרליה a119 (2); שם b126 (5); חוקת ברזיל 74 (0) II.

נח. המחויבות לעתיד הקרוב והרחוק

פסוק מפורש בקהלת, "טוב אחרית דבר מראשיתו..."¹, ומבאר הראב"ע: "אמר כי החכם... כל דבר שיעשה יביט מה אחריתו כי הוא העיקר הלא תראה כי החכם יאכל רפואה היא מרה בראשונה בעבור שתועיל באחרונה וימנע עצמו מלאכול מתוק שהוא טוב בראשיתו ורע באחריתו"¹.

המקבל החלטות מבלי לשקול את השלכותיהן העתידיות הרי הוא כמי שסומך על הנס.² זו מדת התורה. מצוות רבות מחייבות כל אחד ואחד לדאוג לעתיד, מצות פרו ורבו, שמיטה ויובל ועוד.³

באופן מיוחד מצווים הפרנסים לפעול למען העתיד הקרוב והרחוק

כותב רבינו יונה: "להנהגת העם יצטרכו חקרי לב ומחשבות להזהר מכל תואנה של מתאנה ולראות את הנולד..."⁴.

כותב הראי"ה קוק: "להנהגת האומה... צריך דאגה מיוחדת למצב ההוה וגם למצב הלאומי הנצחי לדורות"⁵. כותב הרב פרופ' טנדלר: "אחריות של חברה או מלכות או ממשלה לדאוג על העתיד הרחוק..."⁶.

זו מדת דרך ארץ. אומרת הגמרא במסכת תענית: "... חזייה להווא גברא דהוה נטע חרובה, אמר ליה: האי, עד כמה שנין טעין? – אמר ליה: עד שבעין שנין. – אמר ליה: פשיטא לך דחיית שבעין שנין? – אמר ליה... כי היכי דשתלי לי אבהתי – שתלי נמי לבראי"⁷.

זו מדת התורה. כותב הראי"ה קוק: "... תכלית התורה היא לא ההוה לבד כי אם העתיד, והעתיד היותר רחוק והיותר גם כן נשגב ורחב, וכל המעשים והמצות שבתורה הם שלשלאות גדולות שמקשרות את ההוה אל העתיד..."⁸.

כל תכנון חייב להביא בחשבון את צרכי העתיד הקרוב והרחוק כאחד

פעולות למען שיפור העתיד כותב הראי"ה קוק: "ישנם דברים והנהגות שמוסיפים בעם אומץ לשעה ונוטלים ממנו כח קיומו לעתיד, ולהפך, דברים רבים שאף שמחלישים אותו לשעה מכל מקום מוסיפים הם לעתיד עז וגבורה"⁹.

¹ ראב"ע על קהלת ז ח. וראה רמב"ם דעות ה י - יא; רמב"ם ערכין וחרמין ח יג; פירוש המשניות לרמב"ם אבות ב ט. וראה סעיף נו.

² ראה סעיף נב.

³ ראה סעיף רנו הערה 33.

⁴ פירוש רבינו יונה למשלי יא יד.

⁵ עין איה ברכות א פרק חמישי לא. ראה רש"י בבלי גיטין מה א ד"ה דליכא אלא חד, שלדעת ת"ק משמעות תיקון העולם היא דאגה לעתיד.

⁶ הרב משה דוד טנדלר, "בעיות קדימה בהצלה וכו'", ספר כבוד הרב עמ' 168.

⁷ בבלי תענית כג א.

⁸ פנקסי הראי"ה ב, פנקס מתקופת בויסק יב. וראה חזון הצמחונות והשלום כח, ושם טללי אורות א; קבצים מכתב יד קדשו ב פנקס הדפים א 19.

זו מדת התורה. כותב הבאר שבע: "בב"ר אמרו... מעשה דור המבול נתפרש מעשה דור הפלגה לא נתפרש וכו'. ונ"ל ליתן שני טעמים נכונים למה לא נתפרש מעשה דור הפלגה כמו מעשה דור המבול. אחד מפני שכל עצמה של התורה לא באה אלא להורות ולתוכחת הדורות הבאים, שלא יחטאו עוד כמו שעשו דורות הראשונים, וכיון שחטא דור המבול נמצא בכל דור ודור... ולכן הוצרך הכתוב לפרשו".¹⁰ כותב הקדושת לוי: "... משה ביקש זה שהי"ת יעמיד מנהיג טוב על ישראל ולא על דורו לבד ביקש, רק ביקש על כל הדורות הבאים...".¹¹ כותב השפת אמת: "כל המעשים שעשה אאע"ה עשאהו בעבור כל הדורות הבאים".¹²

זו מדת חכמים. שנינו: "ולמה מזכירין את דברי שמאי והלל לבטלה ללמד לדורות הבאים...".¹³ כותב ההפלאה: "מציינו באבות דר' נתן שהביא לשון המשניות ששנה רבי וכתב בהן פירושים בדרך ארוכה קצת, והיינו מטעם דאף שבאותו הדור היה ידוע פירושה חשש ר' נתן שמא בדורות שאחריו ישתכח פירושו וביארם משום עתיד, ע"כ אמר הפרו תורתך משום עת לעשות לה' בדורות שאחריו".¹⁴

מניעת בעיות בעתיד אומרת הגמרא: "איזהו חכם הרואה את הנולד", ומבאר המפרש: "המבין מלבו מה שעתידי להיות קורות שעתידיים לבא וזוהר מהן".¹⁵ המאירי כותב: "וענין הרואה את הנולד הוא שישתדל בכל עניינו בכלל עד שלא יצטרך לעצה והוא שבח מופלג לכל ענין וענין בכלל".¹⁶ כותב ר' ישראל מסלנט: "גם זאת תכונת האדם בעסקי התבל להתחכם להיות רואה את הנולד בכל ענינו. לראות לתקן כל דבר טרם יבא הרעה כפי אשר יהי' בכחו... מה טוב אם נשתמש בדרכי ה' באלו הדברים...".¹⁷

⁹ עין איה ברכות א פרק ראשון קלו. וראה שפת אמת שמות, פסח 'עוד לפסח משנת תרמ"ב ד"ה בשה"ש (עמ' 68): "ענתה שנתמשך הגלות בעוה"ר זמן זמנים טובא הוא בוודאי לטובתינו כדי להקל חבלי משיח". וראה הרב משה צבי נריה, "פתיחות למסכתות בבא קמא וסנהדרין" תחומין ז עמ' 273 – 276. וראה עין איה ברכות ב פרק ששי מז: "... המלחמות אינם יפים כלל אבל צפון בהם על כל פנים טובה לעתיד...". וראה משך חכמה בראשית מא לג ד"ה יהיו שבע שני רעב וכו', שבסופו של דבר הרעב נחשב כטובה למצרים שכן בגינו נאסף כל הכסף למצרים. עם זאת, ראה בבלי סנהדרין צה א: "בר ברך קירא לזיבון ואת לא תצטער". לפיכך מותר ליטול הלוואות לצורך השקעה ציבורית הנחוצה לאלתר ולחייב את האזרחים בעתיד לפורען. וראה סעיף רלה. נראה שהחלטות מעין אלה הן בבחינת רוחא להאי ופסידא להאי, ראה סעיפים קכח קכט. באר שבע סנהדרין קט א.

¹⁰ קדושת לוי פרשת פנחס ד"ה או יבואר א-ל אלקי הרוחות לכל בשר.
¹¹ שפת אמת בראשית פרשת לך לך שנת תרלח ד"ה במדרש שמעי. הוא הדין לגבי כל מה שהתורה מספרת, ראה, לדוגמא, אבדר"נ נוסח א ד"ה איזהו סייג; פירוש הרמב"ן על התורה במדבר לג א.

¹² משנה עדויות א ד. וראה ספרא ריש בחוקותי; בבלי גיטין לו ב. וראה, בבלי סוכה מא א על תקנות למניעת עבירות לכשיבנה בית המקדש. וראה בבלי מגילה יד א. "נבואה שהוצרכה לדורות – נכתבה וגו'".

¹³ פנים יפות שמות לד כז. וראה רש"י בבלי עירובין סד א ד"ה אכרזתא לדרדקי.
¹⁴ המפרש על מסכת תמיד לב א. וראה בבלי סנהדרין עב א: "הגיעה תורה לסוף דעתו של בן סורר ומורה, שסוף מגמר נכסי אביו ומבקש למודו ואינו מוצא, ויוצא לפרשת דרכים ומלסטם את הבריות. אמרה תורה ימות זכאי ואל ימות חייב".

¹⁵ בית הבחירה אבות ב יב.

¹⁶ אור ישראל ד. וראה דברים א טו: "... ושפטתם צדק", ומבאר אדרת אליהו: "צדק הוא שיראה לתקן הדבר שלא יבא לידי מכשול ומשפט הוא מתקן את המכשול". וראה דבר אליהו איוב ג יג – יט. וראה העמק דבר ויקרא ו יג: "והנה חובת הכהנים בישראל להיות על פיהם כל ריב, היינו שעליהם לראות שלא יהא ריב בין אדם לחבירו...".

זו מדת חכמים. שנינו: "מעשה שעברו יותר מארבעים זוג ועכבם ר"ע בלוד. שלח לו רבן גמליאל אם מעכב אתה את הרבים נמצאת מכשילן לעתיד לבא".¹⁸ מבאר הירושלמי: "אין מציינין על הבשר שמא יתאכל הבשר... ולא נמצא מטמא טהרות למפרע? א"ל מוטב שיתקלקלו בו לשעה ואל יתקלקלו בו לעולם".¹⁹ אומרים בעלי התוספות: "דמילתא דאתי לידי תקלה לא הוו מתקני רבנן".²⁰

כותב ספר חסידים: "בעיר אחת היה שר רע והיה רוצה להעביר היהודים שבעיר מן הדת וברחו ואמרו קהילות לגזור חרם שלא ידור יהודי עוד בעירו לעולם אמר להם החכם: אל תתנו מכשול לפני דורות הבאים אחרינו אלא תגזרו לזמן שהשרים בחיים".²¹ מעיד הראב"ה: "כי ראינו בנו של ר' שמואל בר עזריאל ממגנצא... היה מבקש התרת חרם הגאון הגדול מאור הגולה ולא רצו להתיר לו, ואמרו מוטב להפסיד נפש אחת מלעשות קלקול לדורות הבאים".²²

הכנות לקראת סכנות בעתיד פוסק הרמב"ם בהלכות מלכים: "כל כסף וזהב שירבה לאוצר בית ה' ולהיות שם מוכן לצרכי הצבור ולמלחמותיהם הרי זה מצוה להרבותו...".²³

הרמב"ם כותב באגרת: "וזהו היא שאבדה מלכותנו, והחריבה היכלנו, והגיעתנו עד הלום, שאבותינו חטאו ואינם לפי שמצאו ספרים רבים באלו הדברים של דברי החוזים בכוכים... ודמו שהן חכמות מפוארות, ושיש בהן תועלת גדולה ולא נתעסקו לא בלמידת מלחמה ולא בכיבוש ארצות אלא דמו שאותן הדברים יועילו להם".²⁴

על הפועל למען העתיד לנהוג במדת דרך ארץ ולא להפריז בחששות.²⁵ פוסק החזו"א: "... ואין החילוק בין איתא קמן לליתא קמן, אלא אם מצוי הדבר... ומיהו בשעת שלום לא חשבינן ליה פיקוח נפש אע"ג דשכיח בזמן מן הזמנים שיצרכו לזה כמו שאין עושין כלי זיין בשבת בשעת שלום, דאם כן בטלת כל המצוות, אלא לא מקרי ספק פיקוח נפש בדברים עתידיים שבהוה אין להם כל זכר, ובאמת שאין אנו בקיאים בעתידות, ופעמים שמה שחשבונם להצלה מתהפך לרועץ, והלכך אין דנים בשביל עתידות רחוקות".²⁶

כדי להבטיח שהפרנסים יפעלו למען העתיד יש למנות בסנהדרין רק דיין שיש לו בנים.²⁷

¹⁸ משנה ראש השנה א ו.

¹⁹ ירושלמי שקלים א ב. וראה בבלי מועד קטן ה ב; בבלי ראש השנה יט ב. וראה בבלי יומא פה א, "חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה" וראה רמב"ם ממרים ב ד, וסעיפים עח – פא.

²⁰ תוס' בבלי יבמות פו ב ד"ה מר. וראה בבלי סוכה לא ב: "אמר מר לא מצא אתרוג וכו'".

²¹ ספר חסידים (מרג.) תכד. וראה סעיף שז הערה 26.

²² ראב"ה תשובות וביאורי סוגיות תתקכא, והו"ד בשו"ת מהרש"ל סה.

²³ רמב"ם מלכים ג ד.

²⁴ אגרות הרמב"ם ב, מהדורת הרב י. שילת, אגרת אל חכמי מונטפלייר על גזירת הכוכבים עמ' תפ.

²⁵ ראה סעיף מא. וראה בבלי סנהדרין ק ב: "אל תצר צרת מחר כי לא תדע מה ילד יום...". וראה משנה עם פירוש המשניות לרמב"ם ברכות ט ג.

²⁶ חזו"א יו"ד אבלות רח ז. וראה מש"כ באגרותיו א רב. שור וראה בבלי סנהדרין סה א ורש"י שם ד"ה אסור, שחובר חבר המקבץ נחשים ועקרבים בישוב עובר על לאו והוא לא נדון כמי שעוסק בהצלת נפשות. וראה שושנת העמקים עמ' ס: "... דמאחר וכעת הוא חי שנה שהוא כחיי עולם, אין הוא חייב לדאוג דאגת מחר...". דיון על פיקוח נפש מחשש עתידי ראה תחוקה לישראל על פי התורה א' עמ' 131.

²⁷ רמב"ם סנהדרין ב ג.

גם כיום מחויבים הפרנסים לפעול למען העתיד. פוסק הרב וויינברג: "ואמנם מבין אני לרוח קצת החרדים המרננים נגד 'ישורון', שהם רואים במנהגיו סטיה מן המנהגים שהורגלו בהם באורח חייהם בפולין ובאונגארן, אולם הם מעלימים עיניהם מן המצב בצרפת כמו שהוא. ליהודים החרדים מן הסוג הישן אין שום השפעה על מהלך החיים, הם מרוכזים בתוך חוגם המצומצם, ואינם שמים את לבם לתהליך ההתבוללות העושה שמות גם בקרב החרדים... הם בוטחים בעצמם, ואינם דואגים דאגת מחר לעתידם הדתי של ילדיהם".²⁸

פוסק הרב שטרנבוך: "ומהאי טעמא אסרתי מעלית אף שפועל מאליו, שלא ידעו לחלק... שלחכמי הדור לדאוג לדורות הבאים, שאם בדבר מסוים יתכן שיהא מכשול בעתיד, ראוי להם כבר עכשיו לעמוד על המשמר".²⁹ פוסק הרב שטרנבוך בתשובה אחרת: "אני לא אסמוך ידי לעולם להתיר אשה למינני ציבורי, וכ"ש בבית הכנסת... והשאלה אם מותר לעבור איסור שאשה תהיה בועד כדי להציל הרבה... ח"ו להתיר הדבר ואפילו לצורך רבים שיש בה ח"ו חשש דהריסת התורה ועקירת הדת לעתיד".³⁰

*

הוגי הדעות בדורות האחרונים מדגישים את מחויבות החברה והמנהיגים להתכונן לקראת דורות הבאים.³¹ כמו כן הם עומדים על הזכות המוסרית להשקיע בהוה מתוך שאיפה להשפיע על דמות המדינה ועל מצבה בדורות הבאים ולצפות מהדורות הבאים לשאת במאמץ.³² פרופ' דרור כותב: "הציונות מכירה בכך שמיומשה וביצורה דורשים זמן המשתרעים על פני דורות ולכן מן ההכרח לתת משקל רב לעתיד גם על חשבון ההווה. יחד עם העדפת זמן רב דורית, התפיסה היהודית... נוגדת הגזמה בהדגשת העתיד על חשבון ההווה. אין בהעדפת העתיד משום רצון להקריב את ההווה...".³³

ההקדמה למגילת היסוד של האו"ם קובעת: "אנו האומות החברות באומות המאוחדות נחושות להציל את הדורות הבאים מפגעי המלחמות...".

הדאגה לדורות הבאים באה לידי בטוי גם בחוקותיהן של כמה מדינות.³⁴ בכמה מדינות קובעת החוקה כי יש לעסוק בשימור הסביבה מתוך דאגה לדורות הבאים.³⁵

²⁸ שו"ת שרידי אש ב ח.

²⁹ שו"ת תשובות והנהגות א רטז.

³⁰ שו"ת תשובות והנהגות ג תלד. וראה הרב יצחק זילברשטיין, "דין 'החולה לפנינו' בעידן הטכנולוגי רפואי המתקדם לענין ניתוח לאחר המות", התורה והרפואה ה עמ' קצב.

³¹ ראה A Theory of Justice פרק 44, שמן הצדק שדור אחד יותר משלו ויחסוך למען הדורות הבאים. נימוקו עמו שחזקה על הורים שהם ירצו לחסוך למען ילדיהם וכו'.

³² ראה The Constitution of the United States עמ' 47 שהחוב של ממשלת ארצות הברית בשל מלחמת האזרחים נפרע בשלמות רק כחמישים וחמש שנים לאחר סיומה.

³³ חידוש הציונות עמ' 97. וראה שם עמ' 248: "נוטה אני להמליץ על טווח זמן של עשר עד שלושים שנה כמתאים לצורך שיקול של הכרעות עיקריות... אך ישנם נושאים בהם דרוש להגות שניים עד שלושה דורות קדימה".

³⁴ ראה הקדמה לחוקת ארצות הברית. וראה ICL הקדמות לחוקות שויצריה, רוסיה, פולין, יפן ועוד.

³⁵ ראה סעיף רפו.

נט. ישום מושכל

פעמים רבות תכניות של הפרנסים אינן מתבצעות בשלמות בשל התפתחויות בלתי צפויות. כגון, התגלות בעיות שלא נחזו מראש, חוסר שיתוף פעולה של הציבור או של עובדי השירות הציבורי, שנוי בלתי צפוי של מחירים ושל שכר עבודה או הרעה במצב הבטחוני או הכלכלי. לפיכך פרנס הנוהג בחכמה¹ חייב לתכנן את מעשיו ולהתכונן לקראת התפתחויות בלתי צפויות, כדי להבטיח הצלחתן של תכניות לאורך זמן גם בתנאים משתנים.

ישום מושכל של יזמות ותכניות ניתן להשיג בדרכים הבאות

קבלת תכנית נסיונית כתוב במגילת אסתר: "לקים את אגרת הפרים הזאת השנית", ומבארת הגמרא באחד הפירושים: "בתחילה קבעוה בשושן ולבסוף בכל העולם כולו".²

תכנית לזמן מוגדר כותב הפלא יועץ: "וגם לא יתקנו תקנה ויאסרו איסור לדור דורים עד עולם, כי לא תדע מה ילד יום, ושמא יבוא זמן שלא יוכלו לעמוד באותה תקנה ויחרקו שן או יעברוה. לכן משעה ראשונה לא יתקנו אלא על זמן מה או יניחו מקום לכל שופט ומנהיג בזמנו לשנותה או להוסיף ולגרוע כפי ראות עיניו".³

זו דרך הבורא. פסוק מפורש בתורה: "... שם שם לו חק ומשפט ושם נסהו", ומבאר הרמב"ן: "... להרגילם במצוות ולדעת אם יקבלו אותם בשמחה ובטוב לבב".⁴

זו מדת התורה. כותב הנצי"ב: "... שמשו רבינו גזר כמה גזירות... ולא היו הגזרות אלא על דורו באשר לא נשתרשו ישראל עדיין בחוקי התורה ומצות והיו עלולים לעבור על דיני תורה... כמו שגזר בשעתו על שבות... ואח"כ בטלה הגזרה והותרה עד שבא עזרא ונחמיה וחזרו וגזרו לפי צורך השעה".⁵

זו מדת חכמים. שנינו: "כרם רבעי היה עולה לירושלים מהלך יום אחד לכל צד... ומשרבו הפירות התקינו שיהא נפדה סמוך לחומה, ותנאי היה הדבר שאימתי שירצו יחזור הדבר לכמות שהיה".⁶ אומרת הגמרא במסכת מועד קטן: "... רבן גמליאל ובית דינו היכי מצו מבטלי תקנתא דבית שמאי ובית הלל?... אימור כך התנו ביניהן: "כל הרוצה לבטל יבוא ויבטל", ומבארים בעלי התוספות: "שמא יתקלקלו הקרקעות ואינן מגדלים תבואה בלא חרישה לאחר זמן זה, התנו שיהא כח להתיר לצריכים, שחשו להפסד רבים שלא יגרמו רעה לעולם".⁷ רבי קיבל תקנה המקלה על גזלנים ומלוי ברבית לחזור בתשובה, אך הוא תקן אותה רק לבני דורו.⁸

¹ ראה סעיף נו.

² בבלי מגילה ז א. וראה בבלי שבת כא ב: "לשנה אחרת קבעום ועשאוים ימים טובים בהלל והודאה".

³ פלא יועץ ערך הסכמה. וראה משא חיים מערכת ה ערך הסכמה.

⁴ פירוש רמב"ן על התורה שמות טו כה בבאור דעת רש"י.

⁵ העמק דבר דברים יא א. וראה שם דברים יא ב.

⁶ משנה מעשר שני ה ב. וראה תויו"ט שם.

⁷ תוס' בבלי מו"ק ג ב ד"ה כל.

⁸ ראה תוס' בבלי ב"ק צד ב ד"ה בימי רבי וגו': "אוריית דלא לפניו ולא לאחריו אלא לדורו דוקא תקן משום מעשה שהיה". וראה שם שלדעת ר"ת גם תקנות אחרות התקבלו רק לפרק זמן קצוב. וראה בבלי גיטין לו ב: "כי התקין הלל פרוסבול לדריה הוא דתקין או דלמא לדרי עלמא נמי תקין, למאי נ"מ? לבטוליה".

כך נהגו הראשונים. פוסק השלחן ערוך: "רבינו גרשום החרים על הנושא על אשתו... ולא החרים אלא עד סוף האלף החמישי".⁹ הרשב"א וחכמי ברצלונה הטילו חרם למשך חמישים שנה בלבד על העיסוק בפילוסופיה.¹⁰

כך נהגו בקהילות. כותב המב"ט: "הסכימו שההסכמות הראשונות אשר עשו בק"ק הנז' בשנת השכ"ה ליצירה לזמן עשר שני יתקיימו עד זמן חמשים שנה בכללי ובפרטות".¹¹ בוירונו החליטו: "... שמהיום הזה והלאה לא יורשה לשום אדם... לצחוק בחצר הגטו שלנו, לא לקארטי ולא לדאדי... ופראט זאת משימים אותה בעד זמן חמשה שנים רצופים...".¹² בונציה החליטה הקהילה האיטלקית: "ימשך זמן קיום ואישור כל דברי הריוגולאציון הזאת בעד משך עשרה שנים...".¹³

תכנית שהוכיחה את עצמה פוסק הרמב"ם: "אמרו חכמים שמבית דין הגדול היו שולחים בכל ארץ ישראל ובודקין כל מי שימצאוהו חכם וירא חטא... עושין אותו דין בעירו, ומשם מעלין אותו לפתח הר הבית ומשם מעלין אותו לפתח העזרה, ומשם מעלין אותו לבית דין הגדול".¹⁴

זו דרך הבורא. אומר המדרש: "למה הדבר דומה? לעשיר שהיה לו כרם כשהיה רואה שהיין יפה היה אומר הכניסו את היין בבית... אף כך הקדוש ברוך הוא כשראה שהזקנים מעשיהם כשרים קרא אותן לשמו".¹⁵ אומרת הגמרא: "לא נתכהן פנחס עד ששם שלום בין השבטים".¹⁶

מכלל הן אתה שומע לאו. כותב ספר חסידים: "לא יחתום אדם עם הציבור כשגוזרים חרם לעשות תקנות וכבר עברו על החרם ולא הקפידו לעשות דין וקנס בעבריינים כי מה יועיל מה שמשמין חרם אלא לעשות משפט וכיון שאין עושין דין מוטב לצדיקים שלא ישתתפו בגזירותיהם...".¹⁷

פיזור סיכונים הספרי אומר: "מי האיש הירא ורך הלבב... למה נאמרו כל הדברים האלה שלא יהו ערי ישראל נשמות",¹⁸ ומבאר המלבי"ם: "שזה צותה תורה

⁹ שו"ע אבהע"ז א י. וראה אוצר הפוסקים שם וא"ת ערך חרם דרבינו גרשום. בענין הצעה לחרם ראה ספר חסידים (וויס.) תתתרב.

¹⁰ ראה שו"ת הרשב"א א תטו. על חרם זה ראה סעיף רכד.

¹¹ שו"ת מב"ט ג צו. וראה שו"ת מהרשד"ם יו"ד קיט; שו"ת ר' אליהו מזרחי יג.

¹² פנקס קהל וירונה ג רמה החלטה משנת שע"ד. עוד באותה שנה הקלו את האיסור ראה שם רנא.

¹³ פנקס ועד ק"ק איטאליאני בוויניציאה כה. על החלטה לעשר שנים ראה גם שו"ת דברי ריבות רכד.

¹⁴ רמב"ם סנהדרין ב ח. וראה סעיף קא.

¹⁵ במדר"ר טז ד. וראה תו"ט שבועות ב ב: "... ולפירושם צריך לומר דשבעים זקנים שנאמרו במתן תורה... הם היו מיוחדים שבעדה לכל דבר שבקדושה כעין סנהדרין שנצטוו בהם אחר כך בפרשת אספה לי שבעים איש". וראה רש"י במדבר ז ב; רנה של תורה מיטב שיר, שיר השירים ה ב.

¹⁶ בבלי זבחים קא ב. וראה רש"י שם: "בימי יהושע, בשבת בני גד ובני ראובן...".

¹⁷ ספר חסידים (וויס.) תתנצח.

¹⁸ ספרי על דברים כ ג.

חכמת ההנהגה שלא יהיו כולם במלחמה ובתוך כך יפול אויב אחר אל הארץ באין איש ויחריב את הארץ".¹⁹

הקצאת משאבים להוצאות בלתי צפויות כותב הפלא יועץ: "אמרו רבותינו ז"ל: 'כל העוסק בבנין מתמסכן', ר"ל. שבכל ההוצאות אדם יודע לחשב כמה יוציא ומסתכל בכיסו אם יוכל להוציא... לא כן העוסק בבנין, שחושב להוציא מאה ונעשה לו הוצאה ממאתיים, ומשהתחיל אינו יכול למשך ידו, ומתוך כך יכול לבוא להתמסכן. ולכן ראוי לגבר שיחשב תחילה אם יכול להוציא כפלים על אשר אמדו שצריך לאותו הבנין – יתעסק בבנין...".²⁰

מעקב אחר ביצוע התכנית המאירי כותב: "דרכי העצה ד' מינים... והדי' העצה אחר הדבר".²¹

זו מדת חכמים. אומרת הגמרא במסכת ברכות: "בתחילה קבעוה בתפלה, העשירו - קבעוה על הכוס, הענו - חזרו וקבעוה בתפלה, והם אמרו: המבדיל בתפלה צריך שיבדיל על הכוס".²² אומרת הגמרא במסכת שבת: "אמר רבי שמעון בן פזי אמר רבי יהושע בן לוי משום בר קפרא: בתחילה היו רוחצין בחמין שהוחמו מערב שבת, התחילו הבלנים להחם בשבת ואומרים: מערב שבת הוחמו, אסרו את החמין והתירו את הזיעה. ועדיין היו רוחצין בחמין, ואומרים מזיעין אנחנו - אסרו להן את הזיעה, והתירו חמי טבריה. ועדיין היו רוחצין בחמי האור, ואומרים בחמי טבריה רחצנו - אסרו להן חמי טבריה והתירו להן את הצונן. ראו שאין הדבר עומד להן - התירו להן חמי טבריה, וזיעה במקומה עומדת".²³

בקראקא החליטו: "תקנו מה שאסור לנשים בעניי תכשיטים ומלבושים וגם מה שאסור להאנשים ולבחורים ולבתולות... כל התקנות הנ"ל יהיו בתקפם עד שנת שני"ט לפ"ק ואחר כך הרשות ביד הקהל לברור אנשים חכמים ונבונים אשר יבחנו את התקנות הנ"ל אם להוסיף עליהם או לגרוע...".²⁴ בוירונו החליטו: "להיות כי דרך כל הארץ שמשנתים בני העולם ודור הולך ודור בא, וכך צריך לשנות התקנות והסדרים שמשדרים לפעמים, לפי הזמן ולפי הצורך...".²⁵ בפוזנא החליטו: "גם מחויבים האלופים הקהל יצ"ו לחפש ולעיין בפנקס ישן של בעלי תקנות ולקרות כל התקנות איזה יכשר בעיניהם להחזיק ולאסור או להתיר לפי אומד דעתן לפי העת והזמן מה שהשעה צריכה לכך, ועל כל פנים כל התקנות אשר יתקנו ויחזקו ויעלו

¹⁹ מלבי"ם על דברים כ ג. וראה דברי הרמב"ן המובאים בסעיף מא הערה 59. וראה חזו"א או"ח עירובין ליקוטים קיד ג ו): "כך היו רוב מלחמותיהם, שלא היה מקום לחיל הצבא הלוחמים אלא למספר מסוים".

²⁰ בימי קדם גייסו את כל הראויים להלחם רק לעיתים נדירות, ראה EB (2008), conscription. פלא יועץ ערך בנין.

²¹ בית הבחירה אבות ב יב. וראה רש"י בבא מציעא צו ב ד"ה נמעלו ב"ד: "של ישראל שבאותו דור, שכל תקנות משפט תלויה בהן... והוי כמי שתקנו לו הם קנין זה...". וראה שו"ת תשובות והנהגות ג תלא, שמוכח מדברי רש"י שכוח בית דין לתקן הוא רק לדורו. מכאן שלבית דין שבכל דור ודור סמכות לשקול האם להאריך תקנה אם לאו. וראה שו"ת מהרש"ם א ט. וראה סעיפים ע עו.

²² בבלי ברכות לג א.

²³ בבלי שבת מ א.

²⁴ תקנות קראקא, יהודי פולין וליטא עד שנת ת"ח (1648) עמ' 491.

²⁵ פנקס קהל וירונו ג רמג. וראה שם א קסא החלטה שלא לאפשר לפרנס להמשיך ולכהן לאחר תום תקופת כהונתו, ושם א קפה לבטל החלטה זו שגורמת לכך "שלא ילכו עסקי הקהל בדרך ישר".

במוסכם על האלופים הקהל יצ"ו שלא יהא אחד נעדר, אותן התקנות יהיו בתוקפן ובגבורתן ואל יפול דבר ארצה".²⁶

גם כיום יש לישים יזמות ותכניות באופן מושכל. כותב הרש"ר הירש: "זכר נא, כי נמצאים אנו עתה בתקופה של חבלי לידה; אם כן, רק קללה נביא על עצמנו ולא ברכה, אילו היו באים עכשיו גדולי הדור וקובעים דבר מה של קבע; ויהא בכך רק כדי להאריך את חבלי הלידה לנצח..."²⁷. כותב הראי"ה קוק: "... גדרו הרבנים שהיו בדורות שלפנינו, על כל לימוד חיצוני וכל שפה זרה, ובאמת הי' הדבר מוכרח לשעתו... וכל ענין מה שאנו יכולים לומר על זה שגדשו סאה הוא רק מה שלא הגבילו הדבר בזמן, ולא נתנו יד לבית דין אחר לבטל ולהתיר לפי צורך השעה על פי גדר תורה ויראת ה'..."²⁸.

*

המחשבה המדינית בימינו סוברת שתכניות צריכות להתעדכן באופן תכוף לאור תנאים משתנים, שיש צורך בדרגה גבוהה של גמישות ויכולת להתאים את התכניות למצבים שהתחדשו, ושמספר אופציות צריכות להיות פתוחות, בעיקר בשלבי הפיתוח של התכניות.²⁹ המדינות המפותחות אמנם אינן מעמידות בחוקתיהן את הדרישה לבצע תכניות באופן מושכל,³⁰ אולם בפועל זו דרך הפעולה שהן נוקטות.³¹

²⁶ פנקס הכשרים של קהילת פוזנא א' תמג משנת תמ"א לפ"ק. וראה סעיפים עז רמד.

²⁷ ראה אגרות צפון יח.

²⁸ אגרות הראיה א קיח. וראה עמק ברכה מאמר ד; ועלהו לא יבול ב עמ' רו.

²⁹ ראה EB (2008) government budget, General considerations, Alternative approaches to the budget, Program budgeting and zero-base budgeting. וראה תחוקה לישראל על פי התורה ג הצעת חוקה של ד"ר כהן עמ' 5 – 16 סעיף 29: "אחת לשלש שנים יבחנו מחדש איזורי הבחירות, לקביעת השנויים שחלו במספר האוכלוסיין".

³⁰ על העקרון שלפיו יש לנסות תכניות למשך תקופת זמן קצרה ראה ICL חוקת סלובקיה 145 (1) שממנים שופט תחילה לארבע שנים, ולאחר מכן מחליטים אם להאריך את כהונתו ואם ההחלטה היא חיובית הוא מכהן ללא הגבלת זמן. על הקצאת כספים להוצאות בלתי צפויות ראה סעיף רלז.

³¹ על הכלל הראשון ראה קביעת מדיניות עמ' 192 על התדמה (analogue) וכן על בדיקת ניסוי. וראה The Constitution of Liberty עמ' 43 – 46 שהמצאות בתחומים השונים משפיעות לכתחילה בדרך כלל על עשירים ורק לאחר מכן הן הופכות להיות לנחלת הכלל. וראה שם עמ' 45, שעל פי אותו עקרון ראוי לנסות כל הצעה לתיקונים חברתיים בקנה מדה קטן. כלל זה מקובל גם בקרב משפטנים, ראה Robert A. Schapiro, "State constitutional Law", Virginia Law Review, 84: (1998) 389 – 457, 394 note 17. פקידיים ראה Bureaucracy: what government agencies do and why they do it עמ' 55 – 65. והדברים בודאי נכונים גם לגבי כל בעל תפקיד ציבורי. על הכלל השני ראה סעיף מג בדיון על הדרך הממוצעת. על הכלל הרביעי ראה קביעת מדיניות עמ' 171 בדיון על חשיבות ההיזון החוזר, ושם עמ' 201 – 206 בדיון על הערכה בתר ביצועית של קביעת המדיניות.

ס. יציבות

ההוראה לנהוג בחכמה¹ מחייבת לשמור על יציבות. כותב הרב סולובייצ'יק: "היחיד חש כי לחייו יש ערך, כשהם מעוגנים במציאות יציבה ובלתי משתנית".²

שינויים יש לבצע באיטיות ובהדרגה. כותב רב סעדיה גאון: "ראוי לרב להעלות את תלמידו בלמוד וינחהו לאטו, כדי שירימהו ממצב למצב. ואל יפתיעהו במופלאות החכמה בבת אחת, שאז יהיה לו זה קשה מחמת סכלותו".³

באופן מיוחד מצווים הפרנסים לשמור על יציבות

יציבות שלטונית כותב הרב נבנצל: "שלטון רעוע הוא בראש ובראשונה לרעת העם".⁴

זו מדת התורה. התורה קובעת: א. "אין מורידים משררה".⁵ ב. "מנויים שבישראל ירושה".⁶

יציבות בחקיקה פוסק המשא מלך: "מה שעשו טובי הקהל אין יכולים הבאים אחריהם לבטל... דאם לא כן לא יתקיים דבר בבני הקהל כלל".⁷ החוות יאיר פוסק: "... בדניתקנו תקנות לזמן קצוב... פשיטא דאפילו נתחדש איזה ענין א"א להם לשנות התקנה הקדומה תוך הזמן... בדתקנו תקנות בלי זמן ועל פיהם נהגו זמן רב ולא נתחדש דבר רק נמלכו ורצו לשנות ולחדש תקנות באופן אחר... אין בכחם. מה שאין כן בנתחדש איזה דבר הגורם לתיקון חדש ודאי רשאי".⁸

שינויים בחקיקה עלולים לגרום לתוצאות מרחיקות לכת. פוסק הרב פינטו: "מכל הני משמע דאין לכת המסתערבים לשנות סדר התפלה בציבור מהסדר הקדום בידם וכל הבא לשנות אין שומעין לו וחוששני לו מחטאת שגורם מחלוקות בישראל... ומפני דרכי שלום גוזר אני בכח התורה בגזרת נח"ש בכל תוקף על המחזיק במחלוקת זה לשנות מנהג המדינה שלא ישוב עוד לכסלה ושב ורפא לוי".⁹

זו מדת התורה. התורה נותנת תוקף מחייב למנהגים השונים ובענייני הנהגת הציבור מחייבת לכבד גם מנהגים גרועים.¹⁰

הדרגתיות בביצוע שינויים כותב הרד"ק: "ולנערים יצוה אדם אותם מעט מעט וילמדם כדי שיקבלו, כי אין להם לב לקבל אלא דברים מעטים... וכן צריך שילמד הנביא לעם הזה כי הם מעטי הבינה ועוד כי הם נלאים לשמוע דבר ה' בעבור שאינם חפצים בו".¹¹ כותב הראי"ה

¹ ראה סעיף נו.

² איש האמונה, איש האמונה הבודד עמ' 25.

³ ספר יצירה עם פירוש רס"ג עמ' עא.

⁴ שיחות לספר דברים עמ' קטז.

⁵ ראה סעיף קטו. וראה אברבנאל שמואל א ח ד – ו.

⁶ ראה סעיף קטז.

⁷ משא מלך החלק החמישי השער הראשון המשפט ה'. וראה סעיף ה.

⁸ שו"ת חוות יאיר פא. וראה שו"ת קול מבשר א נה.

⁹ שו"ת נבחר מכסף או"ח א. וראה שו"ת אורח משפט אורח חיים יח. וראה א"ת ערך חזקת מצוות.

¹⁰ ראה סעיף לו.

¹¹ רד"ק ישעיהו כח י.

קוק: "לא להרס ולבלע ראוי שתהי' המגמה של החפץ בתיקון עצמו בפרט ובתיקון עולם בכלל... לא להיות מהיר במעשה התיקונים, כי בבקשת התיקון המהיר אין דרך כי אם לבלע ולאבד הדרכים הישנים, לאבד הטוב עם הרע".¹²

כלל זה תקף גם כאשר פועלים למען חיזוק הדת. כותב רלב"ג: "שראוי לאדם כשיראה רצון האנשים ברע שיעתיקם מהרע ההוא מעט מעט כי אם רצה להעתיקם יחד ממנו הנה הם לא ישמעו לו לחוזק הסתבכם ברצון ההוא. ולזה תמצא שכאשר רצה משה להעתיק קרח ועדתו מהרע שבחרו בו הקדים להם ממה שהיה אפשר אצלם שיש מבוקשם בו".¹³ פוסק הרדב"ז: "דודאי מוטל עלינו לקיים תורתנו ויהיה מה שיהיה אחר כך. ואע"ג שכתבתי כל זה להלכה מכל מקום יש למנהיגי הדור להיות מתון בדברים כאלה לפי שאין כל האנשים שוים ולא כל העבירות שוות. הא כיצד? אדם שהוא רגיל בעבירות ובוטח בעצמו בטענתו אין חוששים לו ויהי מה ונעמיד התורה. ואם אינו רגיל וקרוב הדבר שישמע - ממשכים אותו בדברים עד שישוב מעט מעט, ואין ממהרים להענישו מפני התקלה. וכן כל כיוצא בזה והכל לפי ראות עיני הדיין המנהיג ובלבד שיהיו כל מעשיו לשום שמים".¹⁴ כותב המלאכת מחשבת: "כאשר ידענו שקשה להכניס מנהג חדש בעם. אמנם כאשר הורגלו בו יתהפך להם לטבע כביום הזה...".¹⁵ כותב הראי"ה קוק: "... החינוך הכללי של אומה שלמה צריך גם הוא להיות נחת והדרגה ועל ידי ההתרגלות של הערך הראוי להם יוסיפו יתרון".¹⁶

זו דרך הבורא. אומר המדרש: "אמרו ישראל לפני הקב"ה: רבש"ע, אתה יודע כוחו של יצה"ר שהוא קשה. אמר להם הקב"ה: סלקו אותו קמעא קמעא בעולם הזה ואני מעבירו מכס לעתיד".¹⁷ כותב המשך חכמה: "ויתכן כי הושרש בלבבם טעויות העבודה זרה והבליהם ומושגיהם הזרים, לכן לא פעלה עליהם התגלות כבוד ה' ואמיתותו אשר הופיע עליהם פתאום לשלושה חדשים לעקור מלבבם כל רע... ואם היה מביאם תיכף אל ארץ האמורי - ארץ מלאה כל פסל ותבנית אשר נהבלו בכל העבודות זרות ותועבותיהם - אז לא נעקר מהם ציורים הרעים ומחשבת און. לכן הולכים במדבר... ונעקר מלבבם ונתרחקו מכל תעלוליהם והבליהם".¹⁸

זו מדת התורה. אומרת הגמרא: "... יפת תואר - לא דברה תורה אלא כנגד יצר הרע מוטב שיאכלו ישראל בשר תמותות שחוטות ואל יאכלו בשר תמותות נבילות".¹⁹ כותב הרמב"ם: "ובכמו הנהגה זו עצמה מאותו המנהיג יתרומם ויתעלה נאמרו דברים רבים בתורתנו לפי שאי אפשר לצאת מן הקצה אל הקצה הנגדי בבית אחת, לפיכך לא יתכן כפי טבע

¹² עין איה שבת א פרק ראשון עה. וראה עין איה ברכות א פרק שלישי ז.

¹³ רלב"ג סוף קרח התועלת הרביעית. וראה סעיף שב.

¹⁴ שו"ת הרדב"ז א קפז. וראה מ"ב שו"ע או"ח תרח ביה"ל ד"ה דוקא שאינו מפורש בתורה: "... דבדבר שאחזו להם מנהג גרוע להקל בפרהסיא מקרי גלוי לנו שלא יקבלו וא"צ למחות אא"כ הוא מפורש בתורה".

¹⁵ מלאכת מחשבת פרשת בראשית דף יז א.

¹⁶ עין איה ברכות ב פרק תשיעי שלו. וראה ביאור הגר"א משלי יט ושמ יט ב. על הנזקים העלולים להגרם אם לא יפעלו בדרך זו ראה אפיקים בנגב הפלס יא, עמ' 656.

¹⁷ תנחומא בהעלותך י. וראה גם ילקוט הושע תקלב.

¹⁸ משך חכמה שמות יג יז.

¹⁹ בבלי קידושין כא ב. על הבטוי בשר תמותות שחוטות ראה רש"י שם ד"ה יפת תואר. וראה רמב"ם מלכים ח ד: "כהן מותר ביפת תואר בביאה ראשונה, שלא דברה תורה אלא כנגד היצר, אבל אינו יכול לישאנה אחר כך מפני שהיא גיורת". וראה ספר חסידים (וויס). תתשמו.

האדם שיעזוב כל מה שהורגלו לו בבת אחת... לפיכך לא חייבה חכמתו יתעלה וניהולו הגלוי בכל ברואיו שיצוה אותנו בעזיבת כל מיני העבודות הללו ולהזניחם ולבטלם לפי שזה היה אז מה שלא יתכן לקבלו לפי טבע האדם שהוא נינוח תמיד במורגל.²⁰ העיקרים כותב: "כשנתנה תורה לישראל... אסר להם קצת הבעלי חיים, המולידים עבי ועכירות בנפש, ואפילו מה שהתיר מהם, לא דברה תורה אלא כנגד יצר הרע".²¹ ההתר להקים במוות בזמן שלא באו אל המנוחה ואל הנחלה אף הוא בבחינת הוראת שעה.²²

פסוק מפורש בספר עזרא: "אבל העם רב והעת גשמים ואין כח לעמוד בחוץ והמלאכה לא ליום אחד ולא לשנים כי הרבינו לפשע בדבר הזה", ומבאר רש"י: "והרחקת עבירה זו אין אתה יכול לתקן כל כך במהירות".²³

גם כאשר פועלים למען תיקון העולם יש לערוך שינויים הדרגתיים. זו דרך הבורא. פסוק מפורש בתורה: "לא אגרשנו מפניך בשנה אחת פן תהיה הארץ שממה ורבה עליך חית השדה. מעט מעט אגרשנו מפניך עד אשר תפרה ונחלת את הארץ".²⁴ כותב הנצי"ב: "ועתה היו עומדים ליכנס לארץ ישראל... על כן התנהג הקב"ה עמם בשנה זו בדרך הממוצע, וכמו אומנת ילד היונק העומד להגמל מחלב, כבר איזה משך לפני הגמלו מרגלת את הילד מעט מעט באכילת לחם... כי קשה להחליף סדר החיים בפעם אחת, כך החל המקום ית' להפריש מן הנס ולהעמידם על הליכות עולם טבעי...".²⁵ אומר שלמה המלך: "מי זאת הנשקפה כמו שחר יפה כלבנה ברה כחמה אימה כנדגלות", ומפרש רש"י: "כמו שחר' - הולך ומאיר מעט מעט. כך היו ישראל בבית שני: בתחלה זרובבל פחת יהודה ולא מלך והיו משועבדים לפרס וליון ואחר כך נצחום בית חשמונאי ונעשו מלכים".²⁶

על אף השאיפה ליציבות בכל התחומים אין מנוס לעיתים מלערוך שינויים והתאמות למצבים חדשים ולרעיונות חדשים.²⁷ כותב הרמב"ם: "ולא היה דור שלא היו בו דברי עיון וחדושים. וכל דור היה עושה דברי קודמיו ליסוד, ומהם לומד ומחדש".²⁸

התורה מתירה לערוך שינויים בחוקה ובחוקי המדינה והעיר.²⁹ בעת צורך גדול מתירה התורה לפעול על פי גדרי הוראת שעה.³⁰

²⁰ מורה נבוכים ג לב. וראה שם א לג; עיקרים ג יג; העמק דבר שמות ו ד"ה והוצאת אתכם וגו'.

²¹ ספר העיקרים ג טו. וראה עין איה ברכות ב פרק ששי סה.

²² ראה משך חכמה הקדמה לספר ויקרא. וראה ויקר"ר כב ח.

²³ רש"י עזרא י ג ד"ה והמלאכה. וראה סעיפים קעו – קעח.

²⁴ שמות כג כט – ל. וראה העמק דבר במדבר כ ה.

²⁵ העמק דבר במדבר כ ה.

²⁶ רש"י על שיר השירים ו י.

²⁷ ראה עין איה שבת א פרק ראשון עה.

²⁸ משנה עם פירוש הרמב"ם, הקדמה לפירוש המשניות עמ' ח.

²⁹ ראה סעיפים עג – עז.

³⁰ ראה סעיף פא.

במנטובה כתבו הפרנסים: "מי פתי יעמוד על משמרתו ולא יראה ויבין בדעתו כי שבטו ומשענתו דבר בעתו. וכי העמידה על הראשונות בהתחלף הקורות ובהשתנות... היא אולת מחשבה מועלת, רבת הנזקים מונעת התועלת..."³¹

גם כיום יש לשמור על יציבות.³² כותב הראי"ה קוק: "ביסוד השמיטה עלינו לדעת שאנו חייבים להתאמץ בכל כחנו לסבב פני הדברים, שסוף סוף תהי' שבת הארץ הולכת ונקבעת בכל קדושתה על אדמת הקדש... לפי דעתי אנו צריכים לבא אל מחוז חפצנו דוקא קמעא קמעא..."³³ כותב הרב עוזיאל: "אמנם יש מקום לדון בתקנות מיוחדות שתנאי החיים המודרניים דורשים אותם, וכן עשו רז"ל בדורותיהם לכלל ישראל או בקהילות מיוחדות, אבל תקנות אלה אינן יכולות להענשות על רגל אחת, כי אין להביא מהפכה כללית בעניני ירושה שהם מקובלים בעם, זה מאות בשנים. אנו מעיינים בשאלה זאת לכל עומקה והיקפה, ומקוים למצוא לה פתרון רצוי שיתקבל על כל העם בדרך הדרגתית... מוטב ומחויב להשאיר המצב הקיים לזמן קצר כדי להכין ולעבד עצם התקנות האפשריות הדרושות לפי מצב השעה, ולהכין דעת הקהל לקבלתם מתוך הבנה והסכמה ולא דרך חק וגזרה."³⁴

אומר מדרש שוחר טוב: "א"ר יודן לפי שאין הגאולה של אומה זו באה בבת אחת אלא קימעא קימעא... עכשיו הן שרוין בצרות גדולות וכשתבא הגאולה בבת אחת אינן יכולין לסבול ישועה גדולה... לפיכך היא באה קימעא קימעא ומתגדלת והולכת לפניו..."³⁵ אומר מדרש תנחומא: "מה הקב"ה עושה? מתגלה להם קמעא קמעא. בתחילה משיש את המדבר שנאמר 'ישושים מדבר וציה ואח"כ תגל ערבה ותפרח כחבצלת, ואחרי כן פרוח תפרח, ואחרי כן כבוד הלבנון נתן לה, ואח"כ המה יראו כבוד ה' הדר אלוהינו."³⁶ כותב המלבי"ם: "מלכות בית דוד תתגלה בהדרגה ותחלה לא יהיה רק במדרגת שופט ויתעלה לאט לאט עד שיהיה לה' המלוכה."³⁷

³¹ סדר ההערכה מנטובה התני"ה, סיום.

³² השמרנים טוענים שיש לדאוג בעיקר ליציבות ההוה - ראה הערות 50 ו-51. התורה רואה לנגד עיניה את העתיד ואת העתיד הרחוק, כמבואר בסעיף נח, אולם קובעת שיש לפעול למען העתיד קמעא קמעא ובהדרגתיות כדי שלא לפגוע ביציבות.

³³ אגרות הראי"ה א אגרת רפט. וראה חשוקי חמד פסחים עמ' רמח: "מסופר על ר' ישראל מסלנט זצ"ל, שהלך לעיר אחת וראה שיהודים מחללים שם שבתות, ולבו דאב על כך. החליט ללמדם הלכות הקל הקל תחילה. לדוגמא, הוא לימדם, שאותה כתיבה שבין כך כותבים, יכתבו לפחות ביד שמאל וכד'..." וראה שם גם עמ' שכג. וראה מעשה איש ג עמ' קע: "באחד השנים דיבר עמו... על עניין גילוי שער בנשים, מדוע אינו יוצא בגלוי נגד הפרצה בעניין... והשיב רבינו: "היו גדולים שהצליחו בקריאות ובמודעות. אני לא הצלחתי בכך, אלא אני מברר את ההלכה, פוסק וקובע בספר, ואחר כך מתקבל אצל הציבור". וראה סעיף קעו.

³⁴ תחוקה לישראל על פי התורה ג עמ' 35.

³⁵ שוחר טוב תהילים יח. וראה דרשות בית ישי חלק א א ג, שלעתיד לבא הגאולה החמרית תהא קימעא קימעא ואילו הגאולה הרוחנית תהא במהירות. וראה עלינו לשבח דברים ב עמ' רנח: "נענה האדמו"ר מבלו והשיב: וכי הנכם סבורים שטובה תהיה ביאת המשיח לכלל ישראל של ימינו? הלא טוב יהיה אילו לפני זה תשוקמנה החורבות, והמשיח ימצא אותנו כשאנחנו מוכנים לביאתו!"

³⁶ תנחומא דברים א.

³⁷ מלבי"ם מיכה ד ח.

*

גימס מדיסון, נשיאה הרביעי של ארצות הברית, מביא כמה נימוקים לחשיבותה של יציבות השלטון.³⁸ א. "אי היציבות, אי הצדק והבלבול החודרים למועצות הציבוריות הם המחלות הקטלניות שהביאו את הקץ על ממשלות עממיות באשר הן".³⁹ ב. "יציבות בממשל חיונית למוניטין הלאומי וליתרונות הנלווים אליו, כמו גם לאותה מידה של שלווה וביטחון עצמי בנפשות הבריות, שהם מן הברכות העיקריות של חברה אזרחית".⁴⁰ ג. "שום ממשלה – כמו כל אדם פרטי – לא תזכה ליחס של כבוד לאורך ימים בלי שתהיה מכובדת באמת; והיא לא תהיה מכובדת באמת בלי שתהיה לה מידת מה של סדר ויציבות".⁴¹ ד. "תוצאה נוספת מאי היציבות בענייני הציבור היא היתרון הלא הגיוני שהיא מקנה למעטים הנבונים, ברוכי היזמה ועתירי הממון על המון העם החרוץ והנבער מדעת... זהו מצב דברים שבו אפשר לומר במידה של אמת כי החוקים נוצרים בשביל המעטים ולא בשביל הרבים".⁴² ה. "איזה סוחר שמוחו בקדקדו יסכן את ממונו בענף חדש של מסחר שעה שאין לו בטחון אם לא תוצאנה תכניותיו אל מחוץ לחוק בטרם יספיק להגשימו? איזה חקלאי או תעשיין ישקוד לעודד גידול כלשהוא או מפעל כלשהו שעה שאינו יכול לדעת לבטח כי העמל והממון שהקדים להשקיעם לא יעשו אותו קרבן לממשל שאינו יודע התמדה מהי?"⁴³

אדמונד ברק, המדינאי הפילוסוף, כותב שיציבות מחזקת את הקשר בין הדורות.⁴⁴ המשפטן, פרופ' פולר כותב שיציבות השלטון מחזרת את שלטון החוק.⁴⁵

פסיכולוגים רבים טוענים, שהציבור הרחב מעדיף בדרך כלל את שימור המצב הקיים מאשר שינויו.⁴⁶

כדי לשמור על היציבות יש לפעול באיטיות ובהדרגתיות.⁴⁷ מאחר וכל התפתחות חיובית ורצויה בתחומי החברה, הכלכלה המדע ועוד טומנת בחובה גם סכנות, שיש להיות מודעים להן

³⁸ ראה סעיף ז הערה 84. וראה The Constitution of Liberty עמ' 58 בשם שופט בריטי.

³⁹ הפדרליסט פרק ה מס' 10.

⁴⁰ הפדרליסט פרק יד מס' 37.

⁴¹ הפדרליסט פרק כא מס' 62.

⁴² הפדרליסט פרק כא מס' 62.

⁴³ הפדרליסט פרק כא מס' 62.

⁴⁴ ראה EB (2008), Conservatism, Intellectual roots of conservatism, The Burkean Foundations. לדעת אדמונד ברק (Edmund Burke) חברה הינה אמנם חוזה... [אבל] מאחר ומטרות שותפות כזו אינן יכולות להיות מושגות אפילו במשך דורות רבים, נעשית השותפות בין לא רק בין אלה אשר חיים אלא בין אלה אשר חיים, אלה אשר מתו ואלה אשר עתידים להולד... בשנתנו את המדינה באותה תדירות שעולים וצפים רעיונות דמיוניים שום דור לא יכול להיות קשר בין הדורות.

⁴⁵ ראה The Morality of Law פרק שני במיוחד עמ' 79 – 81; The Authority of Law עמ' 220. וראה פדרליסט פרק כא מס' 62 שאי יציבות בתחום שלטון החוק באה לידי בטוי בין השאר בשנוי תכופ של חוקים, שהחוקים אינם מובנים, שלא יודעים מה הם החוקים וכד'.

⁴⁶ ראה בספר רציונליות, הוגנות ואושר, ערך "הטית המצב הקיים" במפתח; הפסיכולוגיה של ההתנגדות לשינוי. וראה הערה 51.

⁴⁷ ראה What is Political Philosophy? עמ' 28. וראה סעיף נט.

ולהתמודד עמן בדרכים שונות.⁴⁸ יש לציין, שלעיתים קיים הכרח לפעול באופן המסכן את היציבות.⁴⁹

המומחים למדעי המדינה תמימי דעים לגבי עצם חשיבותה של היציבות, אולם קיימות שתי גישות לגבי המשקל שיש לתת לה בכל הנוגע לניהול מדינה.

השמרנים סוברים, שיש לכבד מנהגים, מוסדות ושיטות שהתפתחו באופן היסטורי ולשמרם⁵⁰ למרות חסרונותיהם.⁵¹ הליברלים סוברים, שיש להתור לשיפורים גם במחיר שינויים העשויים לגרום לערעור היציבות במדה מסוימת, מאחר וניתן לסמוך על התבונה האנושית שיש בה כדי להביא להתפתחות חיובית.⁵²

העקרון שלפיו יש לפעול בהדרגה מופיע בהכרזה לכל באי עולם בדבר זכויות האדם: "לפיכך מכריזה העצרת באזני כל באי העולם את ההכרזה הזאת... כרמת הישגים כללית לכל העמים והאומות, כדי שכל יחיד וכל גוף חברתי ישווה תמיד לנגד עיניו וישאף לטפח, דרך לימוד וחינוך, יחס של כבוד אל הזכויות ואל החירויות הללו, ולהבטיח באמצעים הדרגתיים, לאומיים ובינלאומיים, שההכרה בעקרונות אלה וההקפדה עליהם תהא כללית ויעילה בקרב אוכלוסי המדינות החברות ובקרב האוכלוסים שבארצות שיפוטם".⁵³

חוקות אחדות קובעות שיש לשמור על היציבות⁵⁴ ובעיקר בתחום הפעילות הכלכלית.⁵⁵

⁴⁸ ראה Leadership Without Easy Answers עמ' 39 – 40, עמ' 128 ועמ' 244 – 246.

⁴⁹ ראה EB (2008) constitution, Constitutional stability העוסקות למען השפעתה או חוסר השפעתה של חוקה: עמדת האוכלוסיה העלילית החברתית והמדינית והשליטים כלפי החוקה, תוכן החוקה וניסוחה, והופעתן או אי הופעתן של תזוזות עמוקות בחברה הפוגעות ברעיונות היסוד שהסדר החברתי מדיני מבוסס עליהם ושמצאו את בטויים בחוקה". כיו"ב לעיתים מוטב לערוך כמה שינויים בבת אחת ולא להמתין עד להשלמת שינוי אחד, בעיקר אם יש נסיון חיובי במדינות אחרות. על דיון בשאלה זו בתחום הכלכלי בכל הנוגע להפרטת משק ריכוזי ראה World Development Report 1996 פרק 1.

⁵⁰ ראה EB (2008), Conservatism, Introduction The Constitution of Liberty עמ' 397. וראה EB (2008), political system, Causes of stability and instability.

⁵¹ ראה EB (2008), conservatism. לדעת פרופ' דרור השיטה השמרנית היא השיטה העדיפה בימינו, ראה קביעת מדיניות עמ' 316. וראה יתרון המצב הקיים בשיפוטי מדיניות. במבוא מסכמת המחברת את המחקרים שלפיהם קיים יתרון להמשכת המצב הקיים מבחינה פסיכולוגית, מבחינה כלכלית ומבחינת מדעי המדינה. וראה את סיכום המחקר בעמ' 152 – 154.

⁵² ראה הפדרליסט פרק א מס' 1: "דומה כי נפל בגורלם של אנשי הארץ הזאת להכריע... אם אמנם חברות של בני אדם מסוגלות או אינן מסוגלות לכונן ממשל טוב מתוך עיון ובחירה, או שמא נגזר כי לעולם יהיו המבנים המדיניים של הבריות תלויים במקרה ובכח הזרוע". וראה Political Philosophy עמ' 181 שזה אחד מיסודות הליברליזם. וראה The Constitution of Liberty עמ' 163 שבימי קדם לא היתה מודעות לכך שניתן לבצע שינוי מכוון בחוקים. דוגמה להבדל שבין הגישות ביחסם לזכויות אדם ראה סעיף צט הערה 12.

⁵³ הכרזה במבוא. וראה אמנה בינלאומית בדבר זכויות כלכליות וכו', כתבי אמנה 1037 סעיף 2.

⁵⁴ ראה ICL חוקת ברזיל 90 (0) II שמועצת המדינה, הגוף המייעץ העליון לנשיא המדינה, עוסקת בין השאר בשמירה על יציבות המוסדות הדמוקרטיים. וראה חוקת ברוס 100 (1) (1) שנשיא המדינה אחראי ליציבות הכלכלית והפוליטית של המדינה. וראה חוקת יון 41, שבמצב של חוסר יציבות שלטונית לנשיא סמכות להחליט על פיזור הפרלמנט ועל הקדמת הבחירות.

⁵⁵ ראה סעיפים רלח רנו.

סא. פשטות בחקיקה

ההוראה לנהוג בחכמה¹ מחייבת את הפרנסים להקפיד על פשטות בחקיקה.² כותב הרמב"ם: "ראוי שתהא ההנהגה התורתית מוחלטת כללית לכל, ואף על פי שיהא זה חיובי ביחס לאנשים, וביחס לאחרים אינו חיובי... ומפני זה אין ראוי שיוגבלו הדברים המכוונים מטרה ראשונה שבתורה, לא בזמן ולא במקום, אלא יהיו הדינים החלטיים באופן כללי, כמו שאמר יתעלה: 'הקהל חקה אחת לכם'".³

זו דרך הבורא. כותב הראי"ה קוק: "כל חק ומשפט שבעולם לא ימלא לעולם את כל הדרישות של כל הפרטים. חקי דת ודין, כמו חקי הטבע, הנם כוללים, וזאת היא תהלתם ועוזם. החמה תצא בגבורתה, ואם תקפח לפעמים על ראש איזה נפש חיה, בהמה או איש, לא תחדל בשביל כך את אורה וחומה הטוב לכל".⁴

זו מדת התורה. כותב הנצי"ב: "וזהו כלל בתורה דטעמי תורה אינו אלא בדרך כלל, אבל בפרטים הרי זה חוק".⁵ כותב הראי"ה קוק: "מדת התורה היא שלא לחלק בפרטים היוצאים מן הכלל וכשאסרה על דרך הרוב אסרה גם כן את האופן הרחוק היוצא משום לא פלוג".⁶

זו מדת חכמים. במקומות רבים אומרת הגמרא "השוו חכמים מדותיהם...".⁷ "שלא נתנו דבריהם לשיעורים",⁸ נזהרו "שלא תחלוקי"⁹ ו"לא פלוג רבנן".¹⁰ לאמורא שלא נהג במדה זו אמרו חבריו: "אם כן נתת דבריך לשיעורים!"¹¹ הרמב"ן כותב: "שכל מדות חכמים כך הן לגזור דבר ולא חצי דבר".¹² השמ"ק כותב "שמתקנים על דרך הרוב ועל דרך הכלל לא על דרך הפרט".¹³

בתקנות רבות שהתקבלו בקהילות נאמר בפירוש שהם לא רצו לתת דבריהם לשיעורים.¹⁴

¹ ראה סעיף נו.

² ראה סעיף נו.

³ מו"נ ג לד. כלל זה נכון גם בעניינים שאינם נוגעים לאיסור והתר, ראה בבלי כתובות יב בענין אלמנה; רשב"א ברכות מט א בענין נוסח ברכת המזון לנשים; בית הבחירה תענית יא א בענין תענית על רוב גשמים.

⁴ אגרות הראיה א אגרת קעו. על ההשוואה לחוקי הטבע ראה מו"נ ג לד. וראה בבלי שבת נה ב, שלמסקנה יש מיתה ללא חטא.

⁵ העמק דבר שמות כא כו. וראה שם דברים כב ד. וראה הערה 27.

⁶ עץ הדר יח. וראה הראי"ה קוק, "שאלות ותשובות", תחומין א עמ' 9; שו"ת עזרת כהן, הערות הרב צבי יהודה הכהן קוק לעמ' ריד. וראה א"ת המושג לא פלוג על פי המפתח.

⁷ ראה בבלי נדה ד ב. וראה שו"ת בית יהודה חו"מ כט.

⁸ ראה בבלי ב"ב כט א ובמסורת הש"ס שם. וראה שו"ת הרמב"ם רכא.

⁹ ראה, לדוגמא, בבלי גיטין ד א; "שלא תחלוק במדינת הים"; שם שם ה א: "שלא תחלוק בשליחות". וראה רש"י בבלי שבת קמט א ד"ה אפילו גבוה.

¹⁰ ראה בבלי יבמות קז א.

¹¹ בבלי שבת לה ב ובמקבילות.

¹² מלחמות בבלי ביצה ב א.

¹³ שיטה מקובצת בבא בתרא כט א ד"ה הא דאקשי. וראה שם דוגמא מארבעים סאה במקוה.

¹⁴ ראה כרם חמר ב פ פא קיא.

הפשטות בחקיקה באה לידי בטוי באופנים הבאים

חוקים אחידים לכל אחד זו דרך הבורא. אומר הספרי: "אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה: רבונו של עולם למה מת אדם הראשון. אמר להם: שלא עשה פקודי. - והרי משה עשה פקודיך. אמר להם: גזירה היא מלפני שוה בכל אדם שנא' 'וזאת התורה אדם כי ימותי'.¹⁵

זו מדת התורה. כותב רבינו בחיי: "וההערה התורתית אינה שונה במהותה, אלא צורתה אחידה לנער ולבחור לאיש ולזקן ולמשכיל ולסכל".¹⁶

זו מדת חכמים. כותב המדרש שמואל: "... ולכן אמר התנא חכמים הזהרו בדבריכם, כי אפילו אתם, שאתם חכמים, אם אין אתם נזהרים בסיגים, שהם דבריהם, אפשר לכם שתגעו באיסורא דאורייתא".¹⁷

שיעורים אחידים לכל אחד פוסק הרמב"ם: "נכנס למקדש ונטמא שם אחר שנכנס אפילו טימא עצמו שם במזיד ימהר ויבהל ויצא בדרך קצרה... יצא בקצרה אף על פי שלא רץ אלא הלך עקב בצד גודל אפילו כל היום פטור. יצא בארוכה אף על פי שרץ ודחק עצמו בכל כחו ונמצא שיעור זמן שהלך בו הארוכה פחות משיעור הזמן שמהלך כל אדם בקצרה הואיל ויצא בארוכה חייב".¹⁸ פוסק השו"ע: "האוכל ביום הכפורים ככותבת הגסה, חייב... ושיעור זה שוה לכל אדם בין לננס בין לעוג מלך הבשן".¹⁹

הענישה בתורה היא אחידה, יהיו העבריינים אשר יהיו.²⁰ אומרת התוספתא: "משה היה אומר יקוב הדין את ההר".²¹

זו מדת חכמים. פוסק הרמב"ם: "וגזירת חכמים היא שאפילו אשה שאינו ראוי לולד ואפילו נתגרשה או נתאלמנה מן האירוסין צריכה להמתין תשעים יום, אפילו קטנה או זקנה או עקרה או אילונית, ואפילו בעלה במדינת הים או חולה או חבוש בבית האסורים ואפילו בתולה מן האירוסין צריכות להמתין תשעים יום".²² פוסק המחבר: "ואין קורין בספר לאור הנר... שמא יטה... ואפילו הוא גבוה עשר קומות שאינו יכול ליגע אליו, שלא חלקו חכמים בדבר".²³

¹⁵ ספרי על דברים לב נ.

¹⁶ תורת חובת הלבבות, עבודת ה' פרק שלישי. וראה שו"ת קול מבשר ב כח: "ולבי אומר לי בטעמו של דבר שרבינו הגדול אשר אהב מאוד בהלכה פסוקה ודינים פשוטים מבלי הרבות בטעמים וספיקות וחלוקים... ולכן רצה לתת תורה אחת לכלנו כגר כאזרח ת"ח וע"ה אדם חשוב ושאינו חשוב מבלי הבדל כללי". הערת הרב נבנצל: "צ"ע איך אפשר לדחות הגמ'! אלא דהרמב"ם משמיט מילי דחסידותא".

¹⁷ ילקוט מדרש שמואל אבות א יא.

¹⁸ רמב"ם ביאת מקדש ג כא - כד.

¹⁹ שו"ע או"ח תריב א. וראה בבלי יומא פ ב דיון בשאלה כיצד יתכן ששיעור עינוי שוה לגדול ולקטן, ולכאורה הגמרא היתה יכולה לתרץ את כל הקושיות ולומר לא פלוג. מכאן שהגמרא מעדיפה שלא להשתמש בכלל זה. הערת הרב נבנצל: "מפני שאי אפשר לחייב אדם שהתענה".

²⁰ ראה שו"ת חיים ביד יד.

²¹ בבלי סנהדרין תוספתא סנהדרין א ב.

²² רמב"ם גירושין יא כ. וראה בבלי יבמות מא ב, שאפילו אם יאמר אליהו שאלמנה אינה בהריון היא אינה רשאית להנשא בתוך שלושה חדשים. בענין לא פלוג בגזירת מינקת ראה שו"ת ריב"ש תסג; חלקת מחוקק שו"ע אבהע"ז יג ס"ק ט. וראה חקרי הלכה עמ' שלג - שלט, שחוכך בדעתו אם ראוי להקל בגזירת מינקת במקום שהמדינה או לחילופין הציבור (הקיבוץ) אחראים למזונות התינוק, או כאשר יש לתינוקות תחליפי מזון מעולים. וראה אוצר הפוסקים שו"ע אבהע"ז יג יא. וראה סעיף עא הערה 40 וסעיף קפו הערה 60.

²³ שו"ע או"ח ערה א.

חוקים תקפים בכל מקום אומר הירושלמי: "כל הצלמים אסורין כו' אמר רבי חייה בר בא מפני שהן נעבדין בכרך גדול שברומי פעמיים בשבוע. מעתה במקום שנעבדין יהו אסורין ומקום שאינן נעבדין יהו מותרין. אמר רבי יוסי מכיון שנאסרו במקום אחד נאסר מין בכל מקום".²⁴ פוסק הרמב"ם: "ומשחרב בית המקדש אסרו חכמים ליטול את הלולב בשבת ביום הראשון ואפילו בני ארץ ישראל שקדשו את החדש, מפני בני הגבולין הרחוקים שאינן יודעין בקביעת החדש כדי שיהיו הכל שוין בדבר זה ולא יהיו אלו נוטלין בשבת ואלו אין נוטלין".²⁵

חוקים תקפים בכל זמן זו מדת התורה.²⁶ כותב הנצי"ב: "אחר שפירש הכתוב חקות ה' בעניני שלום ופרנסה והכל בטעם ושכל טוב לפי טבע המדינה והזמן בעת מתן תורה חזר המקרא להזהיר שלא נימא דבשעה שבטל הטעם בטל הדין ח"ו... שאחר שגזרה תורה אין לנו לדעת עת ומשפט כי אם חקי תורה בלבד...".²⁷ פוסק הרמב"ם: "והגזרין שעשה משה אמה אורכן ואמה רחבן ועביין כמחק גדיש של סאה וכמותן עושין לדורות".²⁸ ט"ו שבט נקבע במועד שבו ירדו בדרך כלל רוב גשמי השנה ובכל זאת גם בשנה מעוברת זמנו של ראש השנה לאילנות אינו משתנה.²⁹

זו מדת חכמים. כותב הגנת ורדים: "... מצינו לרז"ל לפעמים מפליגין ומחמירין ומאלימין את תקנותיהם יתד שלא תמוט אפי' במקום שאין שם טעמו של דבר שבשבילו תיקנו התקנה".³⁰ פוסק הש"ך: "... אם העובד כוכבים עושה הגבינות לעצמו אף על פי שהיה שם ישראל מתחלה ועד סוף אסור משום גבינות העובד כוכבים...".³¹

פוסק השלחן ערוך בהלכות שבת: "נוהגין לקדש בבית הכנסת... ומעיקרא לא נתקן אלא בשביל אורחים דאכלי ושתי בבי כנישתא להוציאם ידי חובה ועכשיו אף על גב דלא אכלי אורחים בבי

²⁴ ירושלמי עבודה זרה ג א.

²⁵ רמב"ם שופר סוכה ולולב ז יז.

²⁶ וראה במדבר טו כב: "וכי תשגו ולא תעשו את כל המצוות האלה...". ומבאר הרמב"ן על אתר: "ויהיה כל זה בשוגג, כגון שיהיה ביחיד תינוק שנשבה לבין האומות, ובקהל כגון שיחשבו שכבר עבר זמן התורה". וראה פירוש רמב"ן על התורה שמות ל יב: "ומפני שלא נתפרש כאן אם היא מצות דורות או לשעה למשה במדבר טעה דוד ומנה אותם בלא שקלים...". וראה דרשות המהר"ל, דרוש על המצות, עמ' נו: "... שבמדינות גדולות וקהלות הרבה עוברים בני אדם על איסור יין נסך, ונעשה זה אצלם כהיתר גמור... ואומרים, הלא עיקר זה משום שגזרו עליו משום יין שנתנסך לעבודה זרה, וכבר אין העכו"ם עוד עובדי עבודה זרה רק מנהג אבותיהם בידיהם...". וראה ספר הזכרונות זכרון רביעי ג. וראה שו"ת רדב"ז חלק א סימן שמד: "ומזה הטעם אם אנסוהו לעבור על אחת מכל מצות האמורות בתורה באומרם שלא צוה הקב"ה עליה או שהיתה לזמן מה וכבר נתבטלה יהרג ואל יעבור...".

²⁷ העמק דבר ויקרא יט לו. וראה פירוש הרמב"ן על התורה ריש ספר ויקרא; משך חכמה שם; שמונה קבצים ב נד. וראה ספר החינוך ס בדין שאלה בבעלים שפטור.

²⁸ רמב"ם איסורי מזבח ז ג. וראה יש"ש בבא קמא א מז, בענין פטור ארי וזאב משן ורגל ברה"ר.

²⁹ ראה בבלי ראש השנה טו א שהולכים אחר רוב שנים. וראה שם שם יד א, שבט"ו שבט יצאו רוב גשמי השנה. וראה מו"נ ג לו: "אחר שלש שנים נשלמת יציאת פירות רוב אילני המאכל בארץ ישראל".

³⁰ שו"ת גינת ורדים אבה"ז כלל ב סימן ה. וראה בבלי כתובות קד א רש"י ד"ה כל מדת חכמים כן:

"העמידוהו יתד ולא תמוט", וראה קובץ שיעורים ב קונטרס דברי סופרים ו ה; שו"ת עזרת כהן ב.

³¹ שו"ת שו"ע יו"ד קטו ס"ק כ.

כנישתא לא בטלה התקנה³². החתם סופר פוסק: "... חלב נאסרה במנין אפילו במקום וזמן שאין בהמה טמאה הראוי לחלוב מצוי ביניהם, כבזמן ומקומות אלו שהבהמות הטמאים המצויים גם הגויים ממאסים חלבם"³³. פוסק ערוך השלחן בהלכות תפילה: "וזה שאין שואלין מיד אחר החג בשביל עולי רגלים שיבואו לביתם [משנה י.] ואף ע"ג דלפ"ז בזמה"ז היה להם לשאול מיד אחר החג מ"מ לא נשתנה התקנה"³⁴.

בשל הרצון לשמור על פשטות החוק מורים הפוסקים שחייבים להקפיד על שמירתו אפילו במקום שהוא גורם לעוול, לנזק מסוים או לביטול מצוה. כהן מטמא למת מצוה גם שלא לצורך³⁵. בעל הנשוי לאשה נטולת רחם חייב במצות עונה והוא אינו עובר על איסור השחתת זרע³⁶. חז"ל אסרו זמרא על הכל למרות שהיא עשויה להביא תלמידי חכמים לידי אהבת ה' ויראתו³⁷.

לפשטות בחקיקה היתרונות הבאים

נוחות בביצוע הרב נריה כותב בשם הראי"ה קוק: "השעורים חייבים להיות קצובים ומדודים כדי שכל אדם פשוט יוכל להשתמש בהם מבלי שיזדקק לפירושו של שופט מוסמך"³⁸. כותב החזו"א: "כשקובעים חכמים שיעור קובעים על מדה שוה... ושוקדים תמיד לקבוע דבריהם על אופן נח לזכרו ולשמרו"³⁹.

כותב הלבוש: "בכל ענייני מסים הולכין אחר המנהג הקבוע בעיר, אע"פ שהוא מנהג גרוע... מפני שאי אפשר להעמיד דיניהם על תלם, לפעמים מכבידין על א' שלא כדין ולפעמים מקילין מחמת שאין יכולין לדקדק בכל דבר ודבר על יושרו לכך מה שנהגו נהגו"⁴⁰.

נוחות בפיקוח כותב ספר חסידים: "התורה נתנה שיעור כנגד דיעות בני אדם אמרה לעשיר ולעני לתת מעשרות ותרומות ומתנות כהונה אם יש עני בישראל וכהן עשיר איך

³² שו"ע או"ח רסט א. הערת הרב נבצל: "ואף על פי כן רוב בתי כנסת בא"י לא נהגו כן". וראה ברכי יוסף שו"ע או"ח קכד ס"ק א בענין חזרת הש"ס בימינו; משנה ברורה סימן רסח ס"ק כ בענין תפילת מעין שלש. וראה משנה ברורה רפד ס"ק ב, בענין הקריאה בנביא בשבת, שאף על פי שהגזירה בטלה המנהג לא בטל.

³³ שו"ת חתם סופר יו"ד קז. אלה הם דברי השואל והחתי"ס מסכים להם.

³⁴ ערוך השולחן או"ח קיז ב.

³⁵ ראה שו"ע יו"ד שעג ה, ללשון ראשונה. וראה שו"ת מנחת שלמה א ח, שבכמה מקרים הקלו חכמים בעניני הצלת נפשות והתירו, מה שהיה ראוי לאסור, משום לא פלוג.

³⁶ ראה שו"ת אגרות משה אבהע"ז א ג

³⁷ ראה שו"ת הרמב"ם מהדורת בלאו רכד. וראה שו"ת הבי"ח נא בעקבות תוסי בבלי בבא מציעא כ א ד"ה שובר.

³⁸ הרב משה צבי נריה, "פתיחות למסכתות בבא קמא וסנהדרין", תחומין ז עמ' 273 - 276 ציון 8.

³⁹ חזו"א כלאים ח א ד"ה הקשה הראב"ד. חכמים לא דקדקו בענין תקופת שמואל או לחילופין בשיעור π ומבאר חזו"א או"ח קלח ד: "כדי שיוכלו לקיים מצות המעשיות אף חלושי הדעת". וראה עלה יונה, "על שיעורי חז"ל ומדותיהם", עמ' קמב - קמד.

⁴⁰ לבוש עיר שושן קסג ג.

יתכן שהעני יתן להעשיר אלא התורה צוותה לכל עני ועשיר כדי שלא יאמר העשיר עני אני ואיך אתן לכהן עשיר ואפי' לכהן עני יאמר עשיר אתה ולא יתנו לו לכך לא חלק הכתוב".⁴¹

מניעת מזרון חלקלק⁴² כותב הראי"ה קוק: "... שתקנה שהיא לצורך דורות רבים צריכים לשמור אותה מכל חלישות, ואם יצאו פרטים מן הכלל יתפרץ הדבר עד שתתבטל התקנה".⁴³

זו מדת התורה. מבאר הרמב"ם: "האזהרה שהוזהרנו מלבצע את העונשין על פי אומדן חזק ואפילו קרוב לודאי... ואילו הרשתה תורה לבצע את העונשים באפשר הקרוב ביותר, אשר כמעט קרוב למחוייב המציאות... כי אז היו מבצעים את העונשים במה שהוא יותר רחוק מזה, ובמה שהוא עוד יותר רחוק עד כדי כך שיתבצעו העונשין ויושמדו בני אדם תמיד באומדן קל לפי דמיון השופט".⁴⁴ פוסק הרמב"ם: "אסור לגנוב כל שהוא דין תורה, ואסור לגנוב דרך שחוק, או לגנוב על מנת להחזיר, או לגנוב על מנת לשלם, הכל אסור שלא ירגיל עצמו בכך".⁴⁵

זו מדת חכמים. פוסק השו"ע: "אין עושין סריקין המצויירין...", ומבאר המשנה ברורה: "... לפי שהוא שוהה עליה לצירוף ופעמים יבוא לידי חימוץ... ואפילו רוצה לעשות הצירוף על ידי דפוס שאינו שוהה כלום אעפ"כ לא חילוק חכמים ואסור הכל, לפי שהרואה שנאפו מצות אינו יודע שנעשו על ידי דפוס ויבוא להתיר אף בלא דפוס".⁴⁶

המהרי"ל מבאר את מנהג הקהילות: "... וכל הני... הוי תקנתא דמתא... אילו היחיד אין צריך להם מחמת עניו או מחמת עשרו... לא צייתי ליה... יפרוש זה היום וזה למחר ולקתה מידת הדין, הילכך אזלי בתר רובא לתקנתא דמתא וצרכיה, וההוא יחיד גופיה דילמא למחר וליומא אחר' איצטריך ליה כמו לאחרני...".⁴⁷ כשרי פוזנא החליטו: "... חלילה לאלופים הפרנסים בצירוף כל אלופי הקהל... להניח לשום אדם מכל תושבי קהלתנו הקדושה מסכום שלו או משאר נתינות להקל, ואין לפקפק כמו על מצוה שנאמר בה חוקה, שזה כגל של אגוזים...".⁴⁸

מניעת רמאות כותב היעב"ץ: "דבר ברור הוא שלא חילקה תורה ולא מצינו שחילקו חכמים באיסור ריבית בין עני לעשיר... ותורה עשתה סייג לדבריה. שלא לתת מקום לבעלי ערמה ותחבולה".⁴⁹

⁴¹ ספר חסידים (מרגליות) סימן אלף מו. וראה שו"ת מהר"ם מרוטנבורג ד (דפוס פראג) לט: "כופי בני העיר זא"ז לעשות חומה דלתים ובריח לפרשא ולטורזיינא אפי' מיתמי כל מילי דאית ביה נטירותא ליתמי אף על גב דאיכא התם מילי טובא דאי לאו איהו נמי היו מוציאי' כל כך כמו עתה לא שייך כגון זה כופין על מדת סדום וטעמא רבא איכא שאם לא היינו כופי' כל א' הי' אומר איני צריך והיה מחשב חבירו יעשה חוץ ממני ומתוך כך ידחה הדבר ויבא לידי סכנה...".

⁴² על טיעון זה (בלעז slippery slope) ראה סעיפים עג עה רלה הערה 28.

⁴³ שו"ת עזרת כהן ב וראה רש"י בבלי כתובות קד א ד"ה כל מדת חכמים כן: "העמידוה יתד שלא תמוט". וראה שו"ת הרשב"א א תשיג. וראה שו"ע או"ח תמוח ג: "חמץ של ישראל שעבר עליו הפסח אסור בהנאה אפילו הניחו שוגג או אנוס", וראה אחרונים שם. וראה תויו"ט שבת פרק ד משנה א, ואכמ"ל.

⁴⁴ ספר המצוות ל"ת רצ. שיטת העונשים בתורה מכונה בימינו בשם שיטת התעריף, ראה ענישה ושיקום ביהדות עמ' 62 ואילך. וראה סעיפים רחצ רצט.

⁴⁵ רמב"ם גניבה א ב. וראה שו"ת אגרות משה או"ח ד צד, שקנסו שוטה שהחזיק בחמץ בפסח משום לא פלוג.

⁴⁶ משנה ברורה סימן תס ס"ק יד.

⁴⁷ שו"ת מהרי"ל החדשות קמז.

⁴⁸ פנקס הכשרים של קהילת פוזנא ב' ר החלטה משנת תק"כ לפ"ק. וראה כע"ז בפנקס קהילת טיקטין 91.

⁴⁹ שו"ת שאילת יעבץ א קמח. וראה סעיף רלו הערה 74.

מניעת צער וקנאה⁵⁰מניעת מחלוקות⁵¹

תמיכה ציבורית זו מדת חכמים. פוסק הרדב"ז: "האי שטרא מוקדם לא שנא אם הקדים זמנו או הקדים היום אלף שנה בכל גוונא פסול שלא נתנו חכמים דבריהם לשיעורין דלא ליהוו מילתייהו דרבנן כי חוכא ואיטלולא וזה מבואר בכמה מקומות".⁵²

רבני קרימונה תקנו: "שמהיום הזה והלאה לא יוכל שום איש או אשה מ'י שנים ומעלה לצחוק צחוק בעולם הן קוביות דהיינו דאד"י ולא שום מין צחוק אחר בעולם בעיר הזאת... ובגזרתנו זאת לא יוכלו ימים שאין בהם אומרים תחינה שאז יהא מותר הצחוק",⁵³ והעיר להם הרב יהודה אריה ממודינא: "שמעו זאת כל העמים אם זאת תקרא הסכמה למגדר מילתא ולאפרושי מאיסורא לגזור שלא יאכלו שומן החזיר אבל בשרו יהיה מותר, או שלא יוכל שום אדם לשכב עם אשת איש רק בת כה' שנים ומעלה... כל השומע יצחק... ואי לאפרושי מאיסורא כיוונתם והשחוק בעיניכם מאיסור ודאי - מי נתן ישראל לבוזזים ומהו באותם הימים שהתרתם הרצועה".⁵⁴

לעיתים עדיף שלא לקבל תקנה חדשה אם לא ניתן לנסחה בפשטות. מבאר האור שמח: "... ולכך לא כתבה התורה מדות רק ברמז, דלמשל מדת הנקמה 'כל ת"ח שאינו נוקם ונוטרי' יומלך שמחל כו', ולכך אין זה חוק בפרט שווה לכלל הישראלי, רק כל אחד לפי ערכו, רק נקימה דממון זה שווה לכולם".⁵⁵

מטעם זה העדיפו חכמים להמנע מלקבל גזירות, גם כאשר היה ראוי לעשות כן.⁵⁶

⁵⁰ לדוגמא, הגמרא בבלי שבת סד ב אומרת: "והדוה בנדתה", זקנים הראשונים אמרו: שלא תכחול ולא תפקוס ולא תתקשט בבגדי צבעונין, עד שבא רבי עקיבא ולימד: אם כן אתה מגנה על בעלה, ונמצא בעלה מגרשה", ומעיר גלוני השי"ס על אתר: "לפ"י אשה שאין לה בעל אסור לה להתקשט בימי נדותה ואולי כשהתירו לגמרי התירו שלא יהי עגמת נפש וצער טובא לאותן היושבות גלמודות בהיותן בלתי מקושטות כנשים חברותיהן הנשואות לבעל". וראה שו"ע או"ח פח א בהגה. על שו"ן ראה סעיף צג.

⁵¹ ראה רש"י בבלי סוכה מד א ד"ה לדידהו נמי לא דחי. וראה סעיף קלג.

⁵² שו"ת רדב"ז ו ב אלפים של.

⁵³ פחד יצחק ערך חרם שלא לשחוק.

⁵⁴ פחד יצחק שם.

⁵⁵ אור שמח תלמוד תורה פרק א ב. וראה שם שחיוב תלמוד תורה שונה מאדם לאדם.

⁵⁶ ראה בבלי שבת קיא א: "דאמר רבא ליכא מידי דבשבת שרי וביום הכפורים אסור, הואיל דבשבת שרי ביום הכפורים נמי שרי", וכן פוסקים לדינא להקל הן בעניני גמיעת חומץ לאחר הסעודה והן בענין טבילה ביום הכפורים. וראה תוס' בבלי עירובין סה ב ד"ה התם טעמא מאי וכי: "יש לומר כיון דרוב פעמים חד לא שכיח לא פלוג רבנן ושרו בכולהו". וראה שו"ת נודע ביהודה מה"ת או"ח צט: "כיון שהתירו חכמים לכבס למי שאין לו אלא חלוק אחד לא נתנו דבריהם לשיעורין והתירו אפילו לכבסו ע"י אחרים ע"ש". וראה שו"ת חתם סופר אבהע"ז צו: "אלא משום תקנת עגונות השוה מדותיהם להקל כמו שהשוו להקל ביהכ"פ משום טבילת מצוה של כל השנה". וראה שו"ת חתם סופר יו"ד קנ, המנמק מפני מה מקילים בכתמים למרות שמאכולות אינן שכיחות בימינו. וראה הליכות שלמה א, תפלה, פרק עשרים ושלושה ציון 79, שמרגע שהתירו חכמים לכתוב תורה שבע"פ התירו גם במקרה שכוונת המחבר אינה לשם שמים. הערת הרב נבנצל: "ויש שחלקו על כך".

למרות הצורך בפשטות בחקיקה, אין הוראה הקובעת שיש להקפיד על כך בכל חק או תקנה,⁵⁷ ועל כן מותר, ולעיתים אף ראוי, לסטות מעקרון פשטות החוק.⁵⁸

התורה עצמה אינה מקפידה תמיד על עקרון פשטות החוק. פוסק השלחן ערוך: "השותה ביום הכיפורים מלוא לוגמיו חייב; ומשערים בכל אדם לפי מה שהוא, הגדול לפי גדלו והקטן לפי קטנו".⁵⁹

זו מדת חכמים. "... ומילתא דלא שכיחא לא גזרו בה רבנן",⁶⁰ "במקום חולי לא גזרו רבנן",⁶¹ "במקום צערא לא גזרו רבנן",⁶² "במקום פסידא לא גזרו בה רבנן".⁶³ בכמה מקרים הקלו חכמים על עניים⁶⁴ ועל יתומים.⁶⁵ תרומת הדשן מחדש: "דלא מחמרינן בלא פלוג כמו בגוף הגזירה".⁶⁶

על חרם דרבינו גרשום פוסק האגרות משה: "דהא לכאורה יקשה זה שהצריך מאה רבנים... ויש לומר... שאיסורו היה בכל אופן אף בנשתטית אך התנה שהרשות ביד מאה רבנים בכל הדורות אף שיהיו קטנים בחכמה ובמנין להתיר כשרואין צורך גדול כמו בנשתטית שלכן אין שייך

⁵⁷ ראה כעין זה סעיף לט בדיון על המצוה לעשות את הישר והטוב.

⁵⁸ ראה ט"ז על שו"ע או"ח ערה ס"ק א שבגזירת חכמים שלא לקרוא בשבת לאור הנר הקפידו על לא פלוג בנוגע למקום נר אך לא הקפידו על לא פלוג לגבי אדם חשוב שאין דרכו להטות בחול.

⁵⁹ שו"ע או"ח תריב ט. וראה סעיף א שם בענין האוכל: "ושיעור זה שוה לכל אדם בין לננס בין לעוג מלך הבשן". וראה שו"ע או"ח שצו א: "ומודדים לכל אדם באמה שלו"; וראה משנה כלים יז יא: "ויש שאמרו במדה דקה... ויש שאמרו הכל לפי מה שהוא אדם". הגמרא מתלבטת בדינם של טמאי מתים שנכנסו להיכל בפסח הבא בטומאה, ראה בבלי פסחים צה ב, וראה בבלי עירובין מח א.

⁶⁰ בבלי עירובין סג ב. וראה גליוני הש"ס כתובות סג ב. וראה שו"ת שרגא המאיר ד ה. וראה שו"ע או"ח שכא ב שהלכה כת"ק ולא כר' יוסי שסובר שלא פלוג. על מחלוקת אמוראים ותנאים אם לגזור במקרים מסוימים על פי עקרון לא פלוג ראה בבלי שבת קמט א ורש"י שם ד"ה דרבה תנאי היא; בבלי עירובין צא א בענין מחלוקת רב ושמואל; בבלי תענית יד ב בענין שאלת גשמים בחו"ל. וראה בבלי עבודה זרה לה ב שרבי תמיה, לדעת רב כהנא בשם ר"י, מפני מה אסרו פת עכו"ם בשדה. וראה ט"ז שו"ע אבהע"ז קיט ס"ק יב דיון בשאלה מתי אומרים בגזירות חז"ל לא פלוג ומתי חכמים מחלקים בדבריהם. וראה שו"ת שואל ומשיב מה"ק א כב. וראה ערוך השלחן או"ח ערה ד, הדן בשאלה מפני מה אסרו חכמים לקרוא לאור הנר בשבת אפילו אם הנר גבוה עשרה בתים ולא אסרו על אדם חשוב לקרוא לאור הנר בשבת.

⁶¹ שלחן ערוך או"ח תקנד ו.

⁶² שלחן ערוך או"ח שיז א; שם שם שכח לג; מ"ב סימן שכח ס"ק צו.

⁶³ שלחן ערוך או"ח שלו ט. ראה גם א"ת ערך הפסד מרובה.

⁶⁴ ראה שו"ע או"ח תקמב ב. וראה סעיף רסז.

⁶⁵ ראה סעיף רע.

⁶⁶ שו"ת תרומת הדשן פסקים וכתבים קסד. וראה פמ"ג שו"ע או"ח קכח א"א ל, שבמקום שחכמים גזרו מכח עקרון הפשטות בחקיקה הם לא העמידו דבריהם במקום תורה. וראה מ"מ רמב"ם איסורי ביאה כב ה, שחכמים אמנם דברו בסתמא אך הם לא התכוונו לאסור ייחוד בהמות אצל נכרים במקום שידוע שהם אינם חשודים על הרביעה. וראה בבלי מגילה יח ב שבשעת הדחק, וכאשר יש לכך הצדקה עניינית, מותר לסטות מהלכה שנקבעה רק משום שיקולים של פשטות החקיקה. וראה שו"ת אבני נזר אבהע"ז נא: "במה שאסרו משום לא פלוג לבד הוא איסור קל ומותר במקום מצוה". וראה אגרות משה יו"ד ב פד, שמה שגזרו משום לא פלוג הוא איסור קל. וראה חוקת הארץ לראי"ה קוק עמ' 43, שהעובר על איסור דרבנן לוקה מכת מרדות רק אם הוא עבר על עיקר האיסור. קיימים מקרים שבהם התורה מקפידה על עקרון פשטות החוק וחכמים תקנו שיש להתחשב במקרים פרטיים. לדוגמא, ראה רמב"ם עדות ג א: "אחד דיני ממונות ואחד דיני נפשות בדרישה וחקירה, שנאמר משפט אחד יהיה לכם, אבל אמרו חכמים כדי שלא תנעול דלת בפני לויך אין עדי ממון צריכין דרישה וחקירה".

לפחות ממאה להתיר מה שאסר ר' גרשם ובית דינו בחרם כיון שאינו ענין הוראה לברר מה שמותר אלא להתיר החרם והתקנה בעובדא זו שאין יכולין קטנים ממנו אלא מצד שכן התנה".⁶⁷

ככל שהחקיקה פחות חיונית כך ראוי למקבלי התקנות להתחשב יותר בנסיבות המשתנות וכו'. לדוגמא, כאשר מתקנים תקנה על פי גדרי ועשית הישר והטוב יש להקפיד באופן מיוחד שהתקנה לא תגרם לעוול כל שהוא.⁶⁸ זו מדת חכמים. בשעה שהם קבלו תקנה בענין בר מצרא הם הקפידו על כך שהקונה לא יפגע יתר על המדה.⁶⁹ היו פוסקים שהתנגדו לתקנה שלפיה מחזירים אבידה לאחר יאוש משום שהתקנה אינה מבחינה בין אם המוצא הוא עשיר ובין אם הוא עני, ואינה מתחשבת במצבו הכלכלי של המאבד.⁷⁰ כותב הדברות משה: "לא שייך בשביל לא פלוג, לתקן היפוך הדין והרחמים".⁷¹

במקום שנראה למורי הוראה ושופטים שהקפדה על פשטות החוק עשויה לפגוע ביעודי התורה, יש להם סמכות לפעול על פי גדרי הוראת שעה.⁷²

בכל מקרה של ספק יש לפרש את התורה ואת החוקים על פי עקרון הפשטות בחקיקה.⁷³ פשיטא לה לגמרא שאין לפרש את הפסוק "עין תחת עין" כפשטו שמפני אז לא יהיה עונש אחיד לכל החובלים בעין חבריהם.⁷⁴ על זמן ביעור חמץ כותב רש"י: "לא חלקה תורה לישראל לזה זמנו ולזה זמנו הואיל וקבע לו זמן ואיסורו שוה בכל לכולם, זמן אחד קבע".⁷⁵

כך יש לפרש את תקנות חכמים. כותב הרמב"ם בתשובה: "וכל מי שסובר דאית דינא דגוד או אגוד, חייב לדון הדין בכל מקום, ומי שנותן דבריו לשיעורין עליו להביא ראיה".⁷⁶ כותב הדברי

⁶⁷ שו"ת אגרות משה אבהע"ז א ב.

⁶⁸ דוגמאות לכך ראה סעיף פב.

⁶⁹ ראה א"ת ערך בר מצרא.

⁷⁰ ראה שו"ע חו"מ רנט ה שעני אינו מצווה להחזיר אבידה לישראל בעיר שרובה נכרים. וראה שו"ע חו"מ שנו ז שבענין החזרת אבידה לאחר יאוש אינו מחלק בין עשיר לעני; שו"ע חו"מ רנט ז בענין המציל מספינה שטבעה בים; אבן האזל נזקי ממון ח ה.

⁷¹ דברות משה, בבא בתרא א סימן יב הערה יז.

⁷² ראה סעיף פא הערה 16 אות ט.

⁷³ על טעמא דקרא ראה סעיף מד. מן הראוי לציין, כי לעיתים נדמה שטעמה של הלכה מסוימת נובע מעקרון הפשטות בחקיקה, אך במבט יותר מעמיק מתברר שאין הדבר כן. לדוגמא, פוסק הרמב"ם הלכות רוצח ושמירת נפש ט א: "הרוג שנמצא נופל בארץ ולא נודע מי הכהו... ומודדין ממנו אל הערים שסביבות החלל, אפילו נמצא בצד עיר זו שהדבר ידוע בודאי שהיא הקרובה מצוה למדוד", ומבאר הכסף משנה רמב"ם רוצח ושמירת נפש י ו: "שמתועלת המדידה והעניינים הנעשים במצוה שעל ידי כך היא קרוב שיתגלה מי הוא ההורג".

⁷⁴ ראה בבלי בבא קמא פג ב לאחת הדעות. וראה בבלי כתובות לג א דרשה דומה מאותו פסוק. על עקרון פשטות החוק בהבנת התורה ראה תוס' בבלי ב"ק כד א ד"ה השתא.

⁷⁵ רש"י בבלי פסחים ה א ד"ה זמן שחיטה קאמר רחמנא. וראה בבלי יומא עד ב: "מה מלאכה לא חלקת בה וכו' ורש"י שם. וראה ערוה"ש אורח חיים רעט ו.

⁷⁶ תשובות הרמב"ם בלאו פב. במקום שחכמים לא השוו דבריהם יש לתת טעם לדבר, ראה שו"ת פעולת צדיק א קסט: "וקשה אמאי לא הוה מדותיו?"

מלכיאל: "חלילה לומר כן אשר גזירות חז"ל ניתנו הכל לפי ראות עיני בית דין לצורך שעה וזה נותן ח"ו יד להקל בדבריהם כי נתת דבריך לשיעורין ואדרבא מצינו בכמה מקומות דלא פלוג רבנן בתקנתם..."⁷⁷

מבאר המרדכי: "והאידינא לא מברכים שהחיינו אעשיית סוכה כמו שעשו בימי החכמים התנאים ואמוראים... לפי שאז כל אחד ואחד עשה לעצמו לפיכך היה מברך אבל עתה שאחד עושה לק' אין נראה שיברך העושה והשאר לא יברכו"⁷⁸.
כך יש לפרש גם את דברי הפוסקים.⁷⁹

הוא הדין לגבי תקנות העיר. פוסק הרשב"א: "שענינים כאלו אין מדקדקין בהם ואין יורדין בהן לשיעורין שאם אתה אומר כן נתת דבריך לשיעורין"⁸⁰. כותב המהר"י ן' לב: "דהמתקנים לא נתנו דבריהם לשיעורים אלא ודאי שתקנו תקנה שוה להועיל לכל"⁸¹.
כאשר מתעוררות שאלות למעשה על מורי הוראה להכריע באילו מקרים מכריע עקרון פשטות החוק, ובאילו לא.⁸²

גם כיום יש להקפיד על פשטות החוק. פוסק רבי כלפון משה הכהן: "נשאלנו מידידינו... אודות התקנה שתיקן ראש הרבנים בעובי" תונס מהר"י אלגז ז"ל בשנת התרצ"ב שכל מי שמביא יין צריך להיות בידו תעודת הכשר מרבני העיר שהובא משם היין עם הסימנים כדת משה וישראל. וכשהכריזו זה ברבים בבית כנסת ביום השבת יש מי שהתנגד לאמר מה נשתנה מהיין הבא מאי גרבה? ושלח זה לראש הרבנים והשיבו שגם המביאים מאי גרבה שאין חשש לחילול שבת ראוי להשוות התקנה לכל המקומות"⁸³. פוסק הרב הרצוג: "רואים אנו שמתקני תקנות היו מקצרים מאד בדברים שנקבעו לדורות ומנמקים אותן באופן שמקבלים את הרושם כאילו הן דברים פשוטים שאין מקום בהם למשא ומתן, ובעקבותיהם יש לנו ללכת"⁸⁴.

פוסק המנחת יצחק: "ונראה דלקבוע הלכה לדורות לעשות באופן שיש חשש איסור אלא שנבוא לעשות תיקונים להסיר החשש הנז"ל אין לעשות כן, כי אחר שיתפשט ההיתר ע"י תיקונים ההיתר יתפשט לגמרי ומעט מעט לא יזכרו ולא יפקדו אין גם אחד מהתיקונים הצריכים כלל וכו' כי אחר שהותר מקצתו הותר בעיניהם לא יבושו ולא יכלמו לעשות זר מעשיהם כי נשתקעו אופני וסדר ההיתר ורק ההיתר נשאר במקומו ונמשכים הרבה איסורים קלים וחמורים ולולא

⁷⁷ שו"ת דברי מלכיאל א כח. וראה שו"ת מהרש"ם ה סו. וראה, לדוגמא, תוס' בבא מציעא מט ב ד"ה בכדי.

⁷⁸ מרדכי בבלי סוכה תשסט. וראה שו"ע או"ח תרמא א.

⁷⁹ ראה שו"ת מהרשד"ם יו"ד נג שפירש כך בדעת הרמב"ם. הרשד"ם מביא ראייה לעקרון פשטות החוק מדברי ר"ת תוס' בבלי כתובות ב ב ד"ה שאם היה לו טענת, הכותב בין השאר "דלא פלוג רבנן בתקנתא".

⁸⁰ שו"ת הרשב"א ד רסח. הרשב"א קושר את פסקו עם ההכרעה (לשיטתו) שלא דורשים טעמא דקרא.

⁸¹ שו"ת מהר"י בן לב ב כא.

⁸² ראה שו"ת הרשב"א א רמח; ספר הזכרונות זכרון רביעי ג. וראה שו"ת רבי עזריאל הילדעסהיימר אבהע"ז חו"מ נח, בדין חרש שלמד לדבר: "אין ספק דאין כח בחקירות חכמת הטבע לערער קבלת חז"ל... אבל חקירתנו כאן היא בפירוש דברי חז"ל אם לא פלוג רבנן בין חרש לחרש או שנתכוונו רק לחרש שלא למד".
וראה משנה ברורה על סימן שעב ס"ק קטז.

⁸³ שו"ת שואל ונשאל ה יו"ד פא.

⁸⁴ תחוקה לישראל על פי התורה ג עמ' 152.

נפתח פתח כחודה של מחט בהיתר הנסיעה לא היו פותחים פתח כפתחו של אולם לפרוץ גדר התורה והמצוה".⁸⁵ פוסק הרב ואזנר: "וממילא פשוט דאסור ע"פ הלכה לעבור ברמזור אדום בכל הזמנים גם כשאין מכוניות מתקרבות ממש דהירוס הסדר מביא לידי סכנה בנפש כידוע".⁸⁶ לא זו אף זו. בשל ירידת הדורות⁸⁷ יש להקפיד על פשטות החוק יותר מבעבר. פוסק המהרי"ק: "... וגם מדומ' אנכי שראיתי במרדכי הגדול מאושטריי"ך... שנכתב לו משפייר' על כך שנתקן על המורדות על בעליהן שיוכל הבעלים ליקח אשה אחרת... אכן לא רצה להחליט הדבר וק"ו בן ק"ו אנו בעניותינו ובפרט כי הדור פרוץ ואם יותר במורדות יבא להתיר בשאין מורדות. ואפי' הקדיח לו תבשילו יאמר שהיא מורדת כי יתן עיניו באשה אחרת".⁸⁸

פוסק הרב זילברשטיין בהלכות שבת: "לעתיד לבא, כשיאכלו מעט וישבעו, מה יהיה שיעור ההוצאה... אף על פי כן שיעורן בכגרוגרת... דשיעורים באוכלים כגרוגרת הם הלכה למעשה מסיני... ולפי זה אף לעתיד לבא באוכלין, יהיה השיעור כגרוגרת, דהוה הלכה למעשה מסיני".⁸⁹

*

חכמי מדעי המדינה מכירים ביתרונות של שמירה על פשטות החוק.⁹⁰ עקרון זה גם מוכר כעקרון ניהולי נכון.⁹¹

העקרון בא לידי בטוי בחוקות. למשל, הזכות לבחור במדינות הדמוקרטיות נקבעת בכל המדינות על פי הגיל, וזכות זו אינה נשללת גם ממי שאינו מסוגל, בגלל מצבו התבוני או הנפשי, לבחור מתוך שיקול דעת עצמי. לכל בוחר יש קול אחד בלבד, ובכלל זה גם מומחים למדעי המדינה או עשירים המשלמים מסים רבים.⁹²

⁸⁵ שו"ת מנחת יצחק ז' כז בשם השדי חמד.

⁸⁶ שו"ת שבט הלוי י רצא.

⁸⁷ ראה סעיף עו.

⁸⁸ שו"ת מהרי"ק סג. על כך שהדור פרוץ בעיני מורדת ראה שו"ת המהרי"ם מרוטנברג דפוס פראג תמ"ב.

⁸⁹ חשוקי חמד על שבת עמ' תי.

⁹⁰ ראה The Constitution of Liberty עמ' 158 וציון 18 בשם הפילוסוף הבריטי דוד יום (David Hume). ראה גם

Law, Legislation and Liberty ח"ב עמ' 16.

⁹¹ ראה סעיף שג.

⁹² על זכות בחירה ראה סעיף קיח.

סב. תמיכה ציבורית

ההוראה לנהוג בחכמה¹ מחייבת את הפרנסים לטפח את התמיכה הציבורית בהם באופן אישי, בהחלטותיהם ובמוסדות השלטון. כותב שיחות מוסר: "וכן הוא במנהיג העם, לא יהא בו כח להנהיג את העם אם לא יאמינו בו ולא יבטחו בכחו".²

מלך כותב הנצי"ב: "והנה כל אומה שלושה דברים המה חוזק יד שלה. א. המלוכה ודגליו, שתהא הסכמת הכלל להשתעבד לדעת המלך ולמסור דעתם ונפשם להרים קרן המלוכה...".³ כותב הרב חרל"פ: "לפי ערך המסירות של הרבים אליו כן ערך המלך".⁴

פרנסים כותב הרב אלמושנינו: "... שראוי להטפל בצרכי צבור והנהגת הקבוץ כפי מדרגת האדם ושלמותו עם יחס המונהגים ממנו... ושיהיה כל הקבוץ אשר יתנהג מהם מרוצים בו".⁵ כותב החתם סופר: "כי הנה אם יקום איש על עם ה' אלה ויהיו מתלוננים על מה שיעשה ולא תנוח דעתם עליו הלא טוב לו שלא יתמנה...".⁶

זו מדת התורה. אין מעמידים פרנס על הציבור אלא אם כן נמלכים בציבור תחילה,⁷ ואין גוזרים גזירה על הציבור אלא אם כן הציבור יכול ורוצה לעמוד בה.⁸ בכמה מקרים על השלטון לפעול רק בעקבות פניית הציבור.⁹

כדי להשיג תמיכה ציבורית על הפרנסים לנקוט בצעדים באים

- מלוי התפקידים השלטוניים במסירות וביעילות¹⁰
- התנהגות אישית למופת פסוק מפורש בספר שמואל: "וכל ישראל ויהודה אהב את דוד כי הוא יוצא ובא לפניהם".¹¹
- הנהגת העם בנחת ובדרכי נעם ושלוש¹²
- שמירה על זכויות אזרח וחפשים¹³

¹ ראה סעיף נו.

² שיחות מוסר תשל"ב כו. וראה ספורנו במדבר יא יב. על חשיבות דעת הקהל ראה לפרקים עמי שפה.

³ העמק דבר שמות יג ב.

⁴ מי מרום טו שיחות לשלשה רגלים עמי כד.

⁵ מאמץ כח הדרש האחד ועשרים דף קסט א.

⁶ תורת משה בהעלותך ד"ה *אדוני. וראה סעיף קכג הערה 13.

⁷ ראה סעיף קיב.

⁸ ראה סעיפים שז שי.

⁹ ראה סעיף צה.

¹⁰ ראה סעיף יד. וראה בראשית רבה סד ז: "אם אין אדם עושה עצמו כמו עבד לעבדו, אינו קונה אותו, כענין שנא' טוב נקלה ועבד לוי". וראה חידו"א בבא בתרא קכב א ד"ה לנשיא דכתיב והעובד העיר יעבדוהו כו': "... כשהוא עובד להם ורואה בטובתם ליטול עול רבים עליו אז יעבדוהו ליתן לו נחלה לפרנסתו שזהו שכירות עבדות שלו... כפועל אצל בעה"ב אבל מי שאינו עובד להם רק כ"א להשתרר עליהם לא יעבדוהו שאין לו שכירות פעולה עמהם וק"ל".

¹¹ שמואל א יח טז. וראה סעיפים מט נ. וראה סעיף פה הערה 33; סעיף צ הערה 2.

¹² ראה סעיף פג הערה 15 והערה 34; סעיף פה הערה 27; סעיף פח הערה 24; סעיף צב הערה 30; סעיף צה

הערה 14. סעיף רמ הערה 11.

¹³ ראה סעיף צח.

- המנעות מפעולות והחלטות המעוררות לעג או כעס¹⁴
- עשית הישר בעיני אדם
- הכרת תודה
  - כותב הרלב"ג: "שראוי למקבל הטובה שישלם גמול למטיב על הטבתו ולזה סיפר שכבר נתעצם דוד עם ברזילי והעביר אותו כמוהם להיטיב לו כאשר שאל ברזילי".¹⁵ באופן מיוחד על השלטון להזהר שלא להיות כפוי טובה. אומר המדרש: "אמר הקדוש ברוך הוא למשה נקם נקמת אתה בעצמך והוא משלח את אחרים אלא מפני שנתגדל בארץ מדין אמר אינו בדין שאני מצר למי שעשה בי טובה, המשל אומר בור ששתית ממנו אל תזרוק בו אבן",¹⁶ ומפרש הר"י מיגאש: "... לא תזלזל בו ולא תגמול אותו רע אחר שנתהנית ממנו".¹⁷
  - יזמות המותאמות לאופי הציבור
    - כותב הנופת צופים: "ומי שייעץ בהנחת הנימוסים והדתות צריך שידע ויתבונן לכוון הדת והנימוס כפי מה שיאות לכל מדינה ומדינה... כי אין כל האנשים צריכים לאזהרה שוה ולנימוס שוה, כי זה יתחלף לפי המקומות והטבעים...".¹⁸ כותב הרב משה חפץ: "כי המלך והשר אשר ימלוך על עם... אם ירצה שמלכותו עליהם תתקיים עליו מוטל לרדוף מנהג וטבע עמו ובזה יאהבוהו כידוע בדברי הימים למלכי האומות".¹⁹
    - הענות לפניות
      - כותב האברבנאל: "כי יש שמחה לעם בראות את מלכם מסביר להם פנים, כמו שנאמר: 'באור פני מלך חיים'".²⁰ כותב הרב וולדינברג: "דעת תורה היא כי בישרון תבנה ותכונן מלוכה דוקא אם תשרור הבנה הדדית מלאה בין הפרנסים לבין המונהגים – ויהי בישרון מלך בהתאסף ראשי עם יחד שבטי ישראל 'בתנאי שיתקבצו ויתייחדו ראשי העם עם שבטי ישראל, והגדולים נשמעים לקטנים ומעורבים ביניהם ולא ישתררו אלו על אלו גם השתרר".²¹
      - הקשבה לעצות האזרחים²²
        - בברלין החליטו: "ואם נראה לאיזה ב"ב מקהלתינו יצ"ו לחדש תקנות לטובת קהלתינו יצ"ו, אזי יציעו דבריהם לפני האלופים שומרי התקנות, ואם יהיה בעיניהם הגון לחדש דבר, אזי יצטרפו עצמם עם האלופים הקהל יצ"ו וישאו ויתנו בדבר וכאשר יצא מפייהם על פי רוב הדעות כה יהי וכה יקום".²³ שלשה רבנים ממנטובה הכינו סדר הערכה חדש לעירם, וכתבו בהקדמה: "ואחרי

¹⁴ ראה רש"י עירובין עו א ד"ה לא מינכרא מילתא; תוס' יבמות מב א ד"ה מאי שנא. וראה סעיף סא הערות 53 – 54.

¹⁵ רלב"ג שמואל א כא התועלת הס"ד. וראה רלב"ג מלכים א ב מו התועלת הי"ב. וראה אמונות ודעות ג א; ספר העיקרים ד כו, שעל מלך להיטיב למטיבים עמו. וראה אסת"ר א טו: "כל מי שהיה עושה בו טובה היה כותבה".

¹⁶ במדר"ר כב ד.

¹⁷ שו"ת הר"י מיגאש רב.

¹⁸ נופת צופים השער השני טו. וראה סעיף קד הערה 30; סעיף קו הערה 77.

¹⁹ מלאכת מחשבת ויקרא ד"ה אם הכהן המשיח יחטא לאשמת העם. וראה דבריו בסעיף קו בענין מלך נכרי.

²⁰ אברבנאל שמואל ב יט ט. וראה סעיף צה.

²¹ הלכות מדינה ג עמ' מו – מז. וראה רש"י שמות יט ב ד"ה ויחן שם ישראל: "כאיש אחד בלב אחד...". ונראה לומר, שגם לא היתה מחלוקת בינם ובין מנהיגיהם.

²² ראה סעיף סד.

²³ פנקס קהלת ברלין 36 ד. וראה שם 89. וראה את דברי השואל שו"ת חכם צבי ב תשובות נוספות א.

שלהרוחת מלתא על ידי השמשים הכרזנו ג"כ בכל הבתי כנסיות שכל מי שיש בפיו מילין יבא וטעון וכן באו והוסיפו על דבריה' הראשוני' ושקלנו וטרינו כל דבריה' טענותיה' ותשובותיה' כנז' בפלס ומאזני משפט אשר בדינוני'.²⁴

○ שיתוף הציבור בהחלטות שלטוניות בפוזנא החליטו: "כל פרנס החודש אשר בחודש שלו יהיה איזה גבייה מחויב להושיב אצל הגובה שלשה אנשים תקיפים דהיינו אחד מהראשים ומנהיגים ושנים מן הרחוב... אשר ישגחו השגחה פרטיות על הגובה שיגבה...".²⁵ בוירונו תקנו: "הושם פארטה על ידי ג' הפרנסים... אם לברור להם ג' אנשים... והמה יהיו עם ג' הפרנסים הנ"ל לטרוח לעסוק ולהשתדל על דבר עסק בית הכנסת...".²⁶

○ קבלת החלטות מנומקות²⁷

○ הסברה
 כותב אם הבנים שמחה: "... עלינו ללמוד מן הנהוג בזמנינו בין המלכויות שעושים קרב זה עם זה שהעמידו משרד תעמולה, ותעודתו היא ביחוד לרכוש את לב ההמון לענינם על ידי עבודת ההסברה... ומצאנו גם בתנד"א... אשר משם יש ללמוד שדבר כזה מותר ללמוד מהם וממנהיגיהם".²⁸

על הפרנסים לדעת שלא ניתן לגבש תמיכה של כל הציבור בכל החלטה. כותב הראי"ה קוק: "חמושי גבורה אנו חיבים להיות כשאנחנו מכירים שכל כונתנו היא טהורה, ישרה ונכוחה ונגד ה' דרכנו. חלילה לנו, להיות חפצים דוקא להיות יוצאים ידי כל הבריות אפילו היותר חביבות ומשובחות".²⁹ כותב הרב יוסף דב סולובייצ'יק: "איש ההלכה איננו חת מפני שום איש, ואיננו ירא בשר ודם...".³⁰

אסור לפרנסים להשתמש באמצעים פסולים כדי לגייס תמיכה ציבורית. הרב אברהם בית דין כותב שבאחד משיעוריו אמר הרב סולובייצ'יק: "ייתכן מאד, ששליט יפתח בקרבו תשוקה כזאת לקריאות הידד של ההמונים ולהערצתם, עד אשר ישתדל למצוא חן בעיניהם באמצעות פאר, הוצאות בזבזניות ושאיפות התפשטות להרחבות כוח שלטונו. בסופו של דבר הוא נעשה עבד למכנה המשותף הנמוך ביותר של טעמי ההון ושל יצרים וולגאריים".³¹

כדי להבטיח תמיכה ציבורית בשלטון יש למנות פרנסים יראי שמים. אומרת הגמרא: "ואמר ר' חלבו אמר רב הונא כל אדם שיש בו יראת שמים דבריו נשמעין...".³²

²⁴ סדר הערכה מנטובה שמי"ח, שנות דור ודור ב, אסופת גנזים, עמ' תמח.

²⁵ פנקס הכשרים של קהילת פוזנא א' תתנט החלטה משנת תס"ה.

²⁶ פנקס קהל וירונו א לח. וראה פנקס קהלת ברלין 45 החלטה משנת תפ"ט לפ"ק.

²⁷ ראה סעיף מז הערה 62.

²⁸ אם הבנים שמחה פרק שלישי סד. וראה פניני דעת ב על דברים יז יח. וראה מבוא הערה 30; סעיף פה הערה 8.

²⁹ אגרות הראיה ב אגרת תרמד. וראה מאמץ כח הדרש האחד ועשרים דף קסט א: "כי לפי האמת אין ראוי שיהיה המנהיג רצוי לכל העם יען לא יחסרו רעים וחטאים בתוך קבוץ עם רב והמיישר אותם ראוי שלא יהיה רצוי להם". וראה סעיף נ.

³⁰ איש ההלכה – גלוי ונסתר, איש ההלכה עמ' 79.

³¹ פרקים במחשבת הרב עמוד 97. וראה רש"י בבלי שבת קנ"ג א ד"ה דסנו ליה כולחו פומבדיתאי.

³² בבלי ברכות ו ב.

יש למנות פרנסים המקובלים על הציבור.³³ פסוק מפורש בתורה: "יפקד ה' אלקי הרוחות לכל בשר איש על העדה", ומבאר אור החיים: "... תמנה אחד שיהיה טבעו שוה בתכונה לכל העדה שיסכים הוא למה שיאמרו הם ויסכימו הם למה שיאמר הוא להם".³⁴

יש להבטיח הליכי קבלת החלטות ציבוריות המקובלים על הציבור.³⁵

כיום כוחו של הציבור הרחב חזק הרבה יותר מבעבר³⁶ ולכן יש לעשות מאמצים לזכות בתמיכתו³⁷ ולהיות קשובים לצרכיהם ומשאלותיהם של כל חלקי הציבור.³⁸

כותב הרמב"ם: "אבל ימות המשיח הוא זמן שבו תחזור המלכות לישראל, ויהיה אותו המלך העומד מקום מלכותו ציון... וכל פסוקי המקרא מעידים על אשרו ואשרינו בו".³⁹ כותב המהר"ל: "... וכך יהיה המשיח שעם מעלתו וחשיבותו יהיה נחמד ומקובל על הבריות, שאין אדם כמו זה מקובל על הבריות".⁴⁰

*

לא ניתן להנהיג ציבור לאורך זמן ללא תמיכה ציבורית במנהיגים באופן אישי⁴¹ ובמדיניות שהם נוקטים בה.⁴² כבר לפני יותר ממאתים שנה הובעה הדעה שאמון העם בשלטון ומדת ציונות

³³ וראה מי מרום טו עמ' כד, שראוי להמליך את מי שזוכה לתמיכה הציבורית הגדולה ביותר. וראה סעיף קו. אור החיים במדבר כז טו. וראה בבלי סוטה מז ב "האי מאן דמיהר אפילו אנשי ביתיה לא מיקבל...".

³⁵ ראה סעיפים קי – קיב. על הליך הבחירות בעיר ראה סעיפים קיח – קכ.

³⁶ ראה סעיף קעה.

³⁷ ראה תפארת יעקב על מסכת גיטין, תוס' גיטין פא א ד"ה דורות האחרונים: "... דבורות הראשונים היו העם כל כך נמשכין אחר דעת החכמים שהיו יכולין לגזור עליהם גזירה אף שנראה זר ותמוה כי העולם יחוש ויקבלו דבריהם, אבל בדורות אחרונים, לא היו יכולין לגזור על העם דבר שאינו נראה לגזור". דורות הראשונים שם הם בית שמאי ובית הלל ודורות האחרונים – רבי דוסא. וראה סעיפים קעה קיח.

³⁸ ראה בתוך החומות, עמ' 239: "בשיחה שהיה לי עם הגאון רבי איסר זלמן מלצר שליט"א, זמן קצר אחרי בואו לארץ, שאלתי לו: אדוני הרב, כשהיה רב בסלוצק איך היה מתנהג כשעלה על שולחנו ענין ציבורי מקומי שנגע לכלל העיר, אם היה משתתף עם כל החוגים השונים? הירשיל, פנה אל בנו (היום הרב צבי מלצר רב ברחובות), אתה זוכר: ד"ר שטיינברג, פיינברג וגולדברג היו באים לביתי על האסיפות...".

³⁹ משנה עם פירוש הרמב"ם סנהדרין הקדמה לפרק חלק עמ' קלט. וראה ישעיה יא יג: "וסרה קנאת אפרים וצרי יהודה יכרתו אפרים לא יקנא את יהודה ויהודה לא יצר את אפרים", ובפירוש הרד"ק שם. וראה הרב שלמה מן-ההר, "דמוקרטיה ומלכות המשיח", מרחבים ו תשרי תשנ"ז עמ' 284: "... צריך שיהיה לנו ברור, שבמלכות המשיח לא תהיה דמוקרטיה ואנו חייבים להיות מודעים לכך שאנו מתפללים לביטול הדמוקרטיה... כל זמן שלא יהיה לנו הכח הנפשי לחיות תחת מלך כזה, שיוכל להתגבר על הדמוקרטיה ועל יצרם של הבריות לנגוס ולנגוס מכוחה של המלכות, אין הקב"ה מעמיד לנו מלך". נראה להעיר כי בכל מקרה יצטרך השלטון להנות מתמיכה ציבורית, ואכמ"ל.

⁴⁰ חידושי אגדות למהר"ל סנהדרין צח ב ד"ה אי חיי הוא וכי'.

⁴¹ ראה הנסיד פרק 9: "לסיכום אומר רק שהנסיד זקוק לאהדת העם, כי בלעדיה לא יינצל בבוא שעת משבר". וראה שם פרק 19: "כל מי שיתעמק במה שאמרו מקודם יראה שהשנאה או הבוז היו סיבת התמוטטותם של הקיסרים שהזכרנו".

להוראותיו תלויים בטיב הניהול.⁴³ פרופ' יחזקאל דרור, מגדולי המומחים לקביעת מדיניות כיום, כותב: "חוסנו של השלטון העצמי כמו חוסנו של כל ערך רוחני מוסרי, תלוי במידה רבה בהשפעה שיש לו על נפשו, אישיותו ותחושותיו, חוויותיו, כוונותיו ומחשבותיו של הפרט".⁴⁴ לדעתו, "מיעוט של עשרים אחוז ויותר שאינו מזדהה עם ערכי היסוד של הרוב יכול לשבור חברה".⁴⁵

פרופ' האיק כותב שבימינו, אחד מתפקידי השלטון הוא לעבד מידע ולהעמיד אותו לרשות הציבור.⁴⁶ המידע יאפשר לציבור הרחב להבין את השיקולים השלטוניים בעת קבלת החלטות, ולהגיב בעת הצורך אם יראה לו שהשיקולים אינם סבירים.⁴⁷ כמו כן ראוי לשתף את האזרחים בכל החלטה ציבורית ולמצוא דרכים להרחיב את שיתוף הפעולה עם האזרחים.⁴⁸ ראוי להקשיב לציבור ולהתייחס למשאלות לבו.⁴⁹ אף יש לשקול אילו מנגנונים יבטיחו, בצורה טובה ביותר, שיבחרו מנהיגים הזוכים לתמיכה ציבורית רחבה ככל האפשר.⁵⁰

העקרון שלפיו יש לפעול למען תמיכה ציבורית בשלטון בא לידי בטוי בחוקות רבות.⁵¹ באחרות נדרשת הפקידות לאפשר את השתתפות האוכלוסיה בניהול השוטף באמצעות נציגים של אגודות ציבוריות, ארגונים וכד'.⁵² גם העקרון שלפיו יש להתחשב במשאלות לב הציבור נזכר בחוקות רבות.⁵³

כיום יש לאזרחים אפשרות להחליף פרנסים שאינם זוכים לתמיכה ציבורית באמצעות בחירות הנערכות מדי פעם.⁵⁴

⁴² ראה The Principles of Political Thought עמ' 308, שמה שהממשלה יכולה לעשות תלוי במדה רבה במה שאנשים מאמינים שעליה לעשות, ובמה שאינטרסים סקטוריאליים חזקים רוצים או מרשים לה לעשות. על חשיבות האמון במשטר ובמנהיגים, ועל סוגי אמון שונים ראה The Logic and Limits of Trust בעיקר בפרק 5. על הצורך בשיתוף פעולה של הציבור ושל הפקידות המבצעת ראה Leadership Without Easy Answers בעיקר עמ' 116 117.

⁴³ ראה הפדרליסט פרק יא מס' 27: "אנו יכולים לקבל ככלל שכמעט תמיד יעמדו מידת אמון של העם בממשלה ומידת ציותו להוראותיה ביחס לטיב הניהול שלה".

⁴⁴ חידוש הציונות עמ' 136. על חשיבות טיפוח ההכרה בשלטון ועל כך ששליטים פעמים רבות אינם עושים מספיק בתחום זה, בעיקר בכל הנוגע לחינוך ולהסברה ראה EB (2008), political system: The functions of government, The tasks, Self preservation.

⁴⁵ חידוש הציונות עמ' 27. השאלות כיצד אמון האזרחים בשלטון בא לידי בטוי ועד כמה הוא חיוני למדינה מעסיקות סוציולוגים רבים, ראה, לדוגמא, The Logic and Limits of Trust פרק חמישי. עם זאת, ראוי לציין כי המלה "אמון" אינה מוגדרת, וגם במחקרים היא אינה מוגדרת דיה, והמבחן העליון אינו מה אומרים אזרחים בסקרים אלא מה הם מוכנים לעשות למען המדינה והחברה, ראה סעיפים קצו – ר.

⁴⁶ ראה The Constitution of Liberty עמ' 223 שמלבד המקרים בהם יש צורך להשתמש בכח זו אחת הפעילויות החשובות ביותר של הממשל המרכזי. וראה סעיף נ.

⁴⁷ ראה סעיף קמוז.

⁴⁸ הרחבת דברים בסוגיה זו ראה Democracy and its Critics פרק 16.

⁴⁹ ראה סעיפים צה צו.

⁵⁰ ראה מדינאות יהודית עמ' 109.

⁵¹ ראה סעיף נ בדיון על "והייתם נקיים".

⁵² ראה ICL חוקת פורטוגל 267 (1).

⁵³ ראה סעיפים צה צו.

⁵⁴ ראה EB (2008), political system, Development and change in political systems.

סג. איסוף נתונים ועיבודם

הכרת המצב העובדתי¹ חיונית לפעולה בחכמה.²

מלך כותב הנצי"ב: "כל מלך... בעת שנדרש לצאת למלחמה והוא בראשם, מצוה לפקוד את כל הגדודים ולמלאות משארי בני מדינתו מספר הידוע, עד שנכנס בעומק המלחמה".³

בית הדין הגדול⁴

פרנסיס כותב הנופת צופים: "... ומי שיעץ בקבוץ הממונות צריך... א. שידע תבואות הארץ... ב. שידע הוצאת אנשי המדינה כלם... היועץ במלחמה או שלום צריך שידע כח מי שילחם, וכח אשר ילחם עמו... ומי שיעץ בעניינים היוצאים מן הארץ והנכנסים בה, צריך שידע שיעור מה שיצטרך שיצא מן הארץ... ושיעור מה שצריך שיכנס... באופן שיספיק לאנשי המדינה...".⁵

פוסק השו"ע: "כשם שמתעניינים ומתריעים על הגשמים כך היו מתעניינים על שאר הצרות... וכן על הדבר. איזהו דבר, עיר שיש בה ת"ק רגלי ויצאו ממנה שלשה מתים בשלשה ימים זה אחר זה, הרי זה דבר. יצאו ביום א' או בד' ימים, אין זה דבר. היו בה אלף ויצאו ממנו ששה מתים בג' ימים זה אחר זה, הרי זה דבר".⁶

דיינים⁷ הרמב"ם פוסק: "בכל יום תענית שגוזרין על הצבור מפני הצרות, בית דין והזקנים יושבין בבית הכנסת ובודקים על מעשה אנשי העיר".⁸

זו דרך הבורא. פסוק מפורש בתורה: "ארץ אשר ה' אלקיך דרש אתה תמיד עיני ה' אלקיך בה...". ומפרש רש"י: "לראות מה היא צריכה...".⁹

מן הראוי למנות מומחים לאיסוף נתונים. אומר הנביא: "ומן העיר לקח... ואת הספר שר הצבא...". ומבאר רש"י: "שהיה יודע מנין כל עיר ועיר כמה אנשים מוציאה לצבא".¹⁰ כותבים בעלי התוספות: "... שיש אדם ממונה למלך שנושא פיתקין של מלך לידע מנין גבוריו וחיליו ובית אוצרותיו ונושאים אותן בכיסיהן...".¹¹

¹ ראה סעיף נו.

² ראה סעיף נו.

³ העמק דבר במדבר א א.

⁴ ראה ירושלמי עבודה זרה ב ח. וראה סעיפים שז שי.

⁵ נפת צופים השער השני פרק ט"ו 3 – 6. קיבוץ הממונות = מסוי. עניינים היוצאים מן הארץ = יצוא.

⁶ שו"ע או"ח תקעו א – ב.

⁷ ראה סעיף ע. וראה שו"ע או"ח תקעו ב וערוך השלחן שם.

⁸ רמב"ם תעניות א יז. על תועלת שעשויה להביא סטטיסטיקה רפואית לפסיקת הלכה ראה שו"ת ציץ אליעזר

חלק ט"ו סימן לט ד"ה (א) נדהמתי, בענין עישון.

⁹ דברים יא יב ורש"י שם.

¹⁰ רש"י מלכים ב כה יט. וראה תוספות בבא בתרא כא א ד"ה בסופר מתא, המצטט פירוש רש"י בפרק המקבל

(שלא נמצא בגירסא שלפנינו) שסופר מתא הוא מי שסופר את מספר אנשי העיר.

¹¹ תוסי' בבלי שבת צב ב ד"ה רבי יהודה.

משה ואהרן אספו נתונים. מבאר הרמב"ן: "... כי נצטוו משה ואהרן שידעו מספר מפקד העם, וידעו מספר כל שבט, כי כן דרך המלכים במנותם את העם... והיו משה והנשיאים צריכין לדעת מספר חלוצי צבא המלחמה וכן מספר כל שבט ושבט... ועוד שיחלק להם הארץ למספרם, וידע כמה חבלים יפלו להם מן הארץ הנכבשת להם..."¹².

משה ויהושע שלחו מרגלים לאסוף מידע.¹³

בתקופת רעב שלח דוד המלך את אנשיו לבדוק האם העם עובדים עבודה זרה, האם עוברים עבירות בתחום שבינו לבניה והאם המתחייבים בפומבי לתת לצדקה עומדים בדבורם.¹⁴

אומרת הגמרא במסכת סנהדרין: "... חובל עול של סנחריב מפני שמנו של חזקיהו שהיה דולק בבתי כנסיות ובבתי מדרשות... בדקו מדין ועד באר שבע ולא מצאו עם הארץ, מגבת ועד אנטיפרס ולא מצאו תינוק ותינוקת, איש ואשה, שלא היו בקיאים בהלכות טומאה וטהרה."¹⁵

אומרת הגמרא במסכת סוטה: "יוחנן כהן גדול... ששלח בכל גבול ישראל וראה שאין מפרישין אלא תרומה גדולה בלבד, ומעשר ראשון ומעשר שני מקצתן מעשרין ומקצתן אין מעשרין... גזר על דמאי של עמי הארץ."¹⁶ אגריפס המלך מנה את העם.¹⁷

בקהילות השונות בדקו נתונים מדי פעם. בפוזנא הוקמה ועדה לבחון את בעיות הדיוור.¹⁸ בפאדוואה הוקמה ועדה שנועדה לבחון אילו מתקנות העיר אינן נשמרות ולהמליץ על ביטולם.¹⁹

כיום יותר מבעבר איסוף נתונים ועיבודם חיוני ביותר, מאחר ובידינו יותר כלים המאפשרים הסקת מסקנות מעשיות ושימוש ראוי בנתונים אלו.²⁰

בכל הנוגע למפקד אוכלוסין נחלקו אחרונים. יש פוסקים האוסרים עריכת מפקד אוכלוסין בשיטה הנהוגה כיום.²¹ ויש מתירים. השרידי אש כותב: "המינוי שמונים עכשיו הוא ג"כ לצורך, כי כן נהוג בכל הארצות למנות את מספר התושבים ומינוי זה נחוץ מאד מכמה בחינות, כי הממשלה צריכה לדעת מספר יושבי הארץ לשם ענייני כלכלה, ייצוא ויבוא של צרכי אוכל נפש וצרכי חיים שונים, וגם לשם ההגנה הארצית, וכיו"ב."²² פוסק הרב אהרנברג: "... וכן נהוג מעולם בכל קהלות ומוסדות ישראל והמחמיר אינו אלא מן המתמיהים."²³

¹² פירוש רמב"ן על התורה במדבר א מה.

¹³ ראה יהושע ב א ושם ז ב.

¹⁴ ראה בבלי יבמות נח ב.

¹⁵ בבלי סנהדרין צד ב.

¹⁶ בבלי סוטה מז ב - מח א.

¹⁷ ראה בבלי פסחים סד ב; איכה רבה (בובר) א א.

¹⁸ ראה פנקס הכשרים של קהילת פוזנא רצו החלטה משנת שצ"ז.

¹⁹ ראה פנקס ועד ק"ק פאדוואה א קעה, החלטה משנת שמי"ה לפ"ק, וראה סעיף רמד.

²⁰ בהצעת החוקה, תחוקה לישראל על פי התורה ג עמ' 5 – 16, לא נזכרת הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

²¹ ראה הרב יוחאי ברוך רודיק, "מפקד האוכלוסין", תחומין ד עמ' 327 – 336. וראה עינים למשפט ברכות סב

ב ומילואים בסוף; תורה שלימה, מילואים לפרשת כי תשא.

²² שו"ת שרידי אש א קמ.

²³ שו"ת דבר יהושע ד נו. וראה קריינא דאגרתא א רמד שחוכך להקל למנות בזמן שמונים גם נכרים. וראה

שו"ת שבט הלוי ט לה שמקל מאותו נימוק.

*

חכמי מדעי המדינה סוברים שבמדינות המאורגנות של ימינו יש חשיבות גדולה לכך שבידי המנהיגים יהיו נתונים מדויקים רבים ככל האפשר על הנעשה בכל התחומים.

לנתונים אלו חשיבות מכמה בחינות.²⁴ המידע מאפשר לזהות את התחומים הבעייתיים, לזהות את הגורמים להוצרות בעיות או המונעים במעשה או במחדל את פתרון ולסייע בהכנת תכניות לשיפור המצב.²⁵ מידע מאפשר לעמוד על התקדמות או נסיגה שחלו בתחומים שונים, בין אם כתוצאה ממדיניות חדשה ובין אם כתוצאה מחוסר מעש, ואף מאפשר פעמים רבות לזהות את הגורמים האחראים למצב. הוא מאפשר לנהל את המדינה באופן שיוני וצודק. מידע על הנעשה במדינות אחרות בתחומים השונים יסייע למנהיגים לבחון מה רמת ההשגים הסבירה שניתן לצפות לה ובאילו אמצעים ראוי לנקוט כדי להגיע להשגים אלו.²⁶

במדינות רבות מקובל לערוך מדי כמה שנים מפקד אוכלוסין, שהוא ספירת אנשים, בתים, חברות ופרטים חשובים אחרים במדינה או באיזור בשעה מסוימת.²⁷

קביעת מדיניות מבוססת פעמים רבות על נתונים סטטיסטיים.²⁸ לשם איסוף הנתונים קיימת במדינות המתפתחות לשכה מרכזית לסטטיסטיקה. במדינות רבות קובעת החוקה שלשלטון המרכזי סמכות לרכז את כל המידע הסטטיסטי של המדינה.²⁹

²⁴ ראה Human Development Report 2000 עמ' 10.

²⁵ ראה EB (2008), statistics שבאופן מיוחד נעזרים בסטטיסטיקות בחינוך, בריאות, רווחה, וכלכלה. בין השאר עוסקים ברישום מחלות, תאונות, נתונים על פשיעה, הצלחות וכשלונות בחינוך, נתונים על העוני, נתונים על מצב הכלכלה, נתונים על נשואים וגירושין, ילודה וכו'.

²⁶ ראה קביעת מדיניות עמ' 42: "שבעת הסטנדרטים העיקריים לשומת רמת הפעולה שהובחנה הם: 1. כיצד משתווה הרמה בפועל עם העבר; 3. כיצד משתווה הרמה בפועל עם הרמה בגופים דומים; 3. האם הרמה בפועל מספקת שכבות אוכלוסיה שונות; 4. האם הרמה המושגת הולמת סטנדרטים מקצועיים מקובלים; 5. האם הרמה המושגת מבטיחה שיאור (השרדות); 6. כיצד משתווה הרמה המושגת בפועל עם הרמה המתוכננת; 7. כיצד משתווה הרמה המושגת בפועל עם הרמה האופטימאלית?" וראה סעיף קל.

²⁷ עשר שנים לאחר מלחמת העולם השנייה לפחות מאה וחמישים מדינות או איזורים ערכו מפקד אוכלוסין, ראה EB (2008) census. על הצורך במפקד תושבים לצורך קביעת מסוי הוגן ראה הפדרליסט 36.

²⁸ ראה EB (2008) statistics.

²⁹ חוקת שויצריה קובעת שעל הממשל המרכזי לאסוף את כל המידע הסטטיסטי על המצב ועל התפתחות האוכלוסיה, הכלכלה, החברה, שטח המדינה ואיכות הסביבה במדינה. ראה ICL חוקת שויצריה 65 (1). חוקת ספרד קובעת שעל השלטון המרכזי לרכז את הסטטיסטיקות, ראה חוקת ספרד 149 (31). חוקת אוסטרליה קובעת שבסמכות הממשל המרכזי לעסוק במפקד תושבים ובסטטיסטיקה, ראה שם חוקת אוסטרליה 51 (xi). עוד קובעת חוקה זו שבהתאם לסטטיסטיקות יקבע כמה נציגים ייצגו כל מדינה בבית הנבחרים, ראה שם 24 (2) (i).

סד. יעוץ

ההוראה לנהוג בחכמה מחייבת כל אחד להועץ במומחים.¹ שלמה המלך אומר: "שומע לעצה חכם",² ואומר: "ואת נועצים חכמה".³ כותב הרלב"ג: "שראוי לאדם להתישב בדברים שיעשה אותם שלא למהר בעשיתם בזולת עצה, ואף על פי שכבר יראה בתחילת המחשבה שענין ההוא ראוי שיעשה".⁴

שנינו: "קנה לך חבר", ומבאר רבינו יונה: "... לענין העצה שיקחנו להיות לו מעיר לעזור בכל ענינו ולקחת ממנו עצה טובה".⁵ כותב הפלא יועץ: "וטוב לגבר שיהיה לו חבר טוב אוהב ורע שיגלה לו כל סתריו ויתיעץ עמו על כל דבר שרוצה לעשות, ואף אם הוא חכם גדול, יטול עצה מן הקטן, ושמע לעצה חכם, כי טובים השנים מן האחד".⁶ כותב הרב כלפון הכהן: "והחריש יעקב עד בואם". יש לדייק למה הוצרך הכתוב להודיענו החריש עד בואם וי"ל ללמד לאדם דעת כי להיות לאדם בנים גדולים ישתף גם דעת בניו עמו ויתיעץ עמהם ולא יהיה חכם בעיניו לעשות רק מה שעולה על רוחו, אם מצד שעי"ז גורם רוב שלום ואהבה עם בניו בראותם כי אביהם מעריך אותם, אם מצד כי ברוב עצה יתברר האמת ויחדלו המכשולות".⁷

באופן מיוחד מצווים הפרנסים לקבל יעוץ

מלך שלמה המלך כותב: "כי בתחבולות תעשה לך מלחמה ותשועה ברב יועץ".⁸ כותב הרב אברהם סבע: "ראוי לכל מלך... שיהיו לו יועצים וחכמים. בענין שיהיו מועצותיו כדת נתונות להנצל מאויביו להושיע עמו, כאומרו 'כי בתחבולות וגוי'".⁹ כותב ר' צדוק הכהן מלובלין: "... דמלוכה הוא לשון עצה... שמצד ממשלתו על ריבוי אנשים שונים שאין דעתן שוה צריך לב רחב ועצה על זה איך לאחד ריבוי דיעות שונות ההפכיות".¹⁰

פרנסים כותב הרב מלכי: "מכאן ילמדו בני הגלות כל קהלה וקהלה במקומה להעמיד ביניהם יועצים... שידעו בהנהגה ועצה נכונה להדריך את הרבים במדת דרך ארץ".¹¹

¹ ראה סעיף נו. העצה היא ממת דרך ארץ, ראה תיקוני זוהר תיקונא שבעין דף קלו ב. וראה מסכתות זעירות, מבוא עמ' 6. וראה המלבי"ם דברים יז ח: "שהיועץ הוא המחשב על שני דרכים לבחור את המוכשר אל התכלית".

² משלי יב טו.

³ משלי יג י.

⁴ רלב"ג יהושע סוף פרק יא התועלת השניה. כיו"ב כתב בפירושו לשמואל ב סוף פרק כא התועלת הראשונה.

⁵ רבינו יונה על אבות א ו.

⁶ פלא יועץ ערך חברותא.

⁷ יד משה וישלח מה.

⁸ משלי כד ו. וראה משלי יא יד וביאור הגר"א שם. וראה דברי הימים א יג א; דברי הימים ב לב; דברי הימים ב לב ג.

⁹ צרור המור בראשית פרק יב. ראה אסת"ר א טו: "... ארבעה דברים טובים היו באותו האיש... ולא היה עושה דבר עד שנמלך".

¹⁰ רסיסי לילה מח.

¹¹ א. ריבלין, "תקנות ציבור וסדרי משפט", המשפט העברי קובץ שני עמ' 97. הרד"ק ישעיהו ג ג מונה יועץ בין אלו שהם חיוניים לעיר.

דיינים פוסק המחבר: "כל מי שבא לידו דין ומדמהו לדין אחר שבא לידו כבר ופסקו, ויש עמו בעיר גדול ממנו בחכמה ואינו נמלך בו. הרי זה בכלל הרשעים שלבם גס בהוראה".¹² כותב הפלא יועץ: "ויעיין עומק הדין עד שיהא ברור לו כאחותו, ולא ידמה מלתא למלתא בנקל, ואם יש תלמידי חכמים בעיר, ישא ויתן עמהם כי היכי דלמטי להו שיבא מכשורא".¹³

מורי הוראה כותב היעב"ץ: "ויראה שאסור להורות לבדו אפי' היכא דליכא דעדיף מניה. שאפי' בפני חברו אינו רשאי להורות בהוראה שאינה פשוטה עד שיצטרף חבירו עמו לעיין בדבר וטובים השנים מן האחד... כל אי בעצמו יוכל לשער עד כמה יוכל שאת, ועד כמה כחו יפה להשען על בינתו, כיון דלא אפשר לשאול את הרב והמומחה, או יכתוב למרחקים לב"ד היפה, ולא יגיס לבו בהוראה".¹⁴ כותב הרב הענקין: "ובודאי שיש הוראות רבות שהרב והחכם מוכרח להורות בזה יחיד כעין שרי עשרות. ויש חמורים מאלה שצריך להמלך בגדולים שרי חמישים והמאות והאלפים הכל לפי הענין. ודין חמור ביותר צריך להמלך בגדולי הדור במדינות שונות".¹⁵

על דיינים ומורי הוראה להועץ במומחים מקצועיים. כותב הראי"ה קוק: "... לעולם אין רב ודיין יפה חשוד, שכשתחסר לו ידיעה בהויות העולם, לצורך איזה משפט, שלא יפנה לעצת המומחים בדבר".¹⁶

בכמה מקרים הפרנסים חייבים להקשיב ליועצים או להמלך בשכינה.¹⁷

הפונה ליועצים הולך בדרך הבורא. המדרש אומר: "ויאמר אלהים נעשה אדם", במי נמלך רבי יהושע בשם ר' לוי אמר במלאכת השמים והארץ נמלך. משל למלך שהיו לו ב' סנקליטים, ולא היה עושה דבר חוץ מדעתו. רבי שמואל בר נחמן אמר במעשה כל יום ויום נמלך, משל למלך שהיה לו סנקטדרון, ולא היה עושה דבר חוץ מדעתו".¹⁸ כותב המהר"ל: "לפיכך נמלך הקב"ה בפמליא של מעלה עד שמעשיו של הש"י הם ישרים בעיני הכל".¹⁹

פרנס המתעלם מעצה עלול לגרום רעה גדולה. פסוק מפורש במשלי: "הפר מחשבות באין סוד...". ומפרש הגר"א: "כלומר, מחמת שלא נטל 'סוד', והיא עצה מתחמי היועצים, לכן תופרנה מחשבותיו".²⁰ אומרת הגמרא: "אשר הכה ביד גדליהו'. וכי גדלי' הרגן והלא ישמעאל

¹² שו"ע חו"מ י ב. וראה ברכי יוסף יו"ד רמב ס"ק ז.

¹³ פלא יועץ ערך משפט ודין.

¹⁴ שו"ת שאילת יעב"ץ א ה.

¹⁵ כתבי הגר"א הענקין ח"א דף ח א (=פירושי איברא עמ' 15).

¹⁶ אגרות הראיה א אגרת קעו. וראה סעיפים ע קלד קלו.

¹⁷ ראה סעיף קלד. בדרך כלל אין חיוב הלכתי לשמוע עצה ראה תוס' כתובות ב א ד"ה ותנשא, וראה, לדוגמא, בבלי יבמות קא ב.

¹⁸ בר"ר ח ג. וראה בבלי סנהדרין צו ב "ביקש הקב"ה להכניסן תחת כנפי השכינה אמרו מלאכי השרת...". וראה חידושי אגדות למהר"ל סנהדרין לח ב ד"ה אין הקב"ה עושה דבר וכו': "ואין להקשות שיהיה הש"י עושה רצונו ויהיו פמליא שלו נמשכים אחר רצונו, דבר זה אין קשיא כי הוא יתברך ברא פמליא של מעלה, ונתן לכל אחד ואחד שיפעל כפי מה שהוא...".

¹⁹ חידושי אגדות סנהדרין לח ב ד"ה אין הקב"ה עושה וכו'.

²⁰ משלי עם ביאור הגר"א טו כב.

הרגן אלא מתוך שהי' לו לחוש לעצת יוחנן בן קרח ולא חש מעלה עליו הכתוב כאילו הרגן.²¹
דין ומורה הוראה שאינם מתיעצים עלולים להתיר את האיסור או לאסור את המותר.²²

ראוי לפרנסים להתייעץ עם יועצים רבים ככל האפשר. אומר החכם מכל אדם: "ותשועה ברוב יועץ", ומבאר הגר"א: "כי אם יהי' אחד על כל אנשי המלחמה שעל פיו יצאו ועל פיו יבואו ולא אחרים זולתו רק אחד הוא לבדו אינו טוב כי שכל אנושי אפשר לטעות... לכן אינו טוב רק שיהיו רבים שיתיעצו, וזה אומר עצתו וזה אומר עצתו, ואחר כך יהיה מזומן להם עוד אחד שהוא יראה כל העצות של כולם ויברר מכל העצות עצה טובה ונכונה, ועל פיו יהיה כל המלחמה".²³
כותב שבט יהודה: "תדעו באמת כי לא יועילו מאה עצות מאיש אחד מה שתועיל עצה אחת ממאה אנשים, והשפעת הא-ל בשכל המרובים היא".²⁴

ראוי לפרנסים למנות יועצים קבועים. המדרש אומר: "שהמלכות נקנית בשלשים מעלות... ביועצים...".²⁵ כותב ר' נחמן מברסלב: "ודע שעיקר המלכות שרשה בחכמה בשביל כדי לידע איך להנהיג ולמלוך, לכן יש לכל מלך חכמים ויועצים כי בזה תיכון מלכותו ויתקיים מדינתו".²⁶
הכתוב מעיד על כמה ממלכי ישראל שהם מינו לעצמם יועצים קבועים. אומר נעים זמירות ישראל: "עֲיִנִי בנאמני אֶרֶץ לשבת עמדי", ומפרש הראב"ע: "ויש אומרים כי עיני בנאמני ארץ לשבת עמדי בעצת המלוכה".²⁷ לדוד המלך היו כמה יועצים ביניהם אחיתופל,²⁸ אביתר²⁹ ועוד.³⁰ היו זמנים ומקומות בהם שימשו "רואי פני המלך", כיועצים הקרובים של המלך.³¹

²¹ בבלי נדה סא א.

²² ראה סעיפים שלו שלח.

²³ ספר משלי עם ביאור הגר"א יא יד. וראה רש"י דברים ג כד: "מלך בשר ודם שיש לו יועצין וסנקתדרין".

²⁴ שבט יהודה השמד הל"ב עמ' עח – עט. וראה רמב"ם, כתבים רפואיים א כרך ראשון עמ' 45: "ובעבור אלו הסבות ילקחו המלכים רופאים רבים ויבחרו מהם המשכיל ומי שמפורסם בחכמה ומובהק בה, כי אולי בהתקבץ דעותם ינצלו מן הטעות".

²⁵ כלה רבתי הו. וראה מיכה ד ט; איוב ג יג.

²⁶ ליקוטי מוהר"ן יח ד.

²⁷ ראב"ע על תהלים קא ו.

²⁸ ראה דברי הימים א כז לג: "ואחיתפל יועץ למלך". ראה בבלי ברכות ג א רש"י ד"ה יועצים באחיתופל. וראה רש"י בבלי סנהדרין מט א ד"ה איצטגניני דוד: "... שהיה דוד נסמך עליהם ועושה על פיהם והולך אחר דבריהם". וראה סעיף קמג.

²⁹ ראה רד"ק דברי הימים א כז לד.

³⁰ ראה דברי הימים א כז לב: "ויהונתן דוד דויד יועץ איש מבין וסופר הוא". וראה פרקי דר"א ג; ילקוט משלי תתקמא. וראה בית הבחירה אבות א ו. וראה רש"י דברי הימים א יב לג: "ומבני יששכר יודעי בינה לעתים" - "שיודעים לתת עצה לפי הענין של מעשה שצריך לדוד להתייעץ היאך יחזק המלכות מפני בני שאול".

³¹ ראה מלכים ב כה יט. וראה רש"י עזרא ז יד שרואי פני המלך היו גם יועצים. וראה בבלי סנהדרין י ב ששבעה מעברים את השנה, כנגד שבעה רואי פני המלך.

ראוי לפרנסים להועץ לא רק עם מומחים מקצועיים

חכמי ישראל שנינו: "רבי מאיר אומר כל העוסק בתורה לשמה... ונהנין ממנה עצה ותושיה".³² כותב השבות יעקב: "ותלמידי חכמים מרבים שלום בעולם ונהנין מהם עצה ותושיה להתנהג הציבור בנחת".³³ כותב הפלא יועץ: "מי האיש החפץ חיים אל בנינתו אל ישען בין למילי דעלמא בין למילי דשמיא 'שומע לעצה חכם' 'ותשועה ברוב יועץ' ו'הולך אל חכמים יחכם'...".³⁴

זה רצון הבורא. פסוק מפורש בתורה: "שם שם לו חק ומשפט ושם נסהו", ומבאר הרמב"ן: "או שייסרם בחקי המדבר, לסבול הרעב והצמא... ולהתנהג בעצת הזקנים".³⁵

בית שני חרב משום שהבריונים לא שמעו לעצת חכמים שלא להלחם נגד הרומאים.³⁶

נביאים ואורים ותומים כותב הרב נבנצל: "... שאול קורא לאחיה הכהן לשאול באורים ותומים... גם אם אינך חייב לשאול עליך להבין שכדאי לשאול בה'...".³⁷

הכתוב מעיד על המלך עוזיהו: "ובימי דרשו את ה' הצליחו האלקים".³⁸

פסוקים מפורשים בספר יהושע: "וישבי גבעון שמעו את אשר עשה יהושע ליריחו ולעי ויעשו גם המה בערמה וילכו ויצטירו ויקחו שקים בלים לחמוריהם ונאדות יין בלים ומבקעים ומצררים... וכל לחם צידם יבש היה נקדים... ויקחו האנשים מצידם ואת פי ה' לא שאלו".³⁹ הנביא ישעיהו אומר: "הוי בניס סוררים נאם ה' לעשות עצה ולא מני ולנסך מסכה ולא רוחי למען ספות חטאת על חטאת. ההלכים לרדת מצרים ופי לא שאלו לעוז במעוז פרעה ולחסות בצל מצרים...".⁴⁰

בטרם פונים לאורים ותומים יש להועץ בחכם.⁴¹

³² משנה אבות ו א. וראה בבלי נדרים מ א: "אם יאמרו לו ילדים בנה וזקנים סתור שמע לזקנים ואל תשמע לילדים שבנין ילדים סתירה וסתירת זקנים בנין, וסימן לדבר רחבעם בן שלמה". וראה ראבי"ע שמות ד כט, הפירוש הארוך: "הזקנים הם היועצים בכל דור ודור".

וראה פורקוגניטו עמ' 111: "ככל שמתקדמים בגיל, יכולתו של האדם הממוצע לחשוב על ההשלכות העתידיות של מעשיו הולכת ומשתפרת".

³³ שו"ת שבות יעקב א עד.

³⁴ חסד לאלפים אורח חיים קנו אות ל. וראה פלא יועץ ערך ממנה; שו"ת חיים ביד יט.

³⁵ פירוש רמב"ן על התורה שמות טו כה. וראה העמק דבר דברים כח נט ומדבריו משמע שמצוה להמלך בחכמים רק בזמן שבית המקדש היה קיים, ואכמ"ל.

³⁶ ראה בבלי גיטין נו א. וראה סעיף קלה הערה 10.

³⁷ שיחות לספר דברים עמ' קס. וראה סעיף קלד.

³⁸ דברי הימים ב כו ה. וראה שמואל ב ב א; שמואל ב כא א.

³⁹ יהושע ט ג - יג. וראה אברבנאל יהושע ט יד וכ"כ המלבי"ם. וראה דבה"א י יד: "ולא דרש בה' וימיתהו...". וראה רש"י בבלי סנהדרין ח א ד"ה דבר זה: "שנטל שררה לעצמו לומר 'תקריבון אלי' שהיה לו לומר תקריבון לפני השכינה. וראה פירוש הרמב"ן על התורה בראשית יט ח: "... וגם את פי ה' לא שאלו בזה".

⁴⁰ ישעיהו ל א - ג. וראה רש"י שמות לב ז ד"ה רד: "שחת העם לא נאמר אלא עמך, ערב רב שקבלת מעצמך וגיירתם ולא נמלכת בי...". וראה במדרי"ר כא ו: "... אלישע אמר למלך ישראל מה לי ולך, לך אל נביאי אביך ואל נביאי אמך, שלא שאל בו מימיו".

⁴¹ ראה בבלי ברכות ג ב. וראה שו"ת הרשב"א א מח, המקשה על דברי הגמרא שם: "מאחר שנשאלין באורים ותומים מה לעצת בני אדם עסק שם?" וראה רש"י על בבלי ברכות שם, ואכמ"ל.

נציגי הציבור פסוק מפורש בתורה: "ויקמו לפני משה... נשיאי עדה קראי מועד אנשי שם", ומבאר הנצי"ב: "שישבו עד כה עם משה ואהרן בכל מועד שנדרש לעצה ותושיה".⁴² פעמים רבות מינו הקהילות ועדות בהן ישבו נציגי הציבור, ובקשו מועדות אלו שימליצו על דרכי פעולה.⁴³ לא כל עצה מביאה ברכה. אומר המדרש: "ששה שלא הועילה עצתן, ואלו הן: חנון בן נחש... ועצת זרש להמן... ואחיתופל שאמר אל אבשלום... ואשת איוב... ועבדי צדקיהו... ושמעיה בן דליה..."⁴⁴. על כמה יועצים מעיד הכתוב שהם היו יועצים להרשיע.⁴⁵ לפיכך על הפרנסים להתיעץ עם יועצים טובים,⁴⁶ ובנוסף לכך עליהם לשקול היטב כל עצה⁴⁷ ולקבל החלטות על פי שיקול דעתם ולשם שמים.⁴⁸

⁴² העמק דבר במדבר טז ב. וראה סעיף צה הערה 35.

⁴³ ראה שו"ת הריב"ש תנז שהקהל יצ"ו (היינו הנהגת הקהל) מינה שנים עשר אנשים לעשות תקנות בכל הנוגע לתשלום מסים. ראה פנקס הכשרים של קהילת פוזנא א' קלה משנת תל"א: "תקנות שבעה רועים בכסליו תל"א". וראה שם א' תסח שמינו לבי אנשים אשר יעשו תקנות בעניני מלבושים, ושם א' תתקסה שמינו שלוש בעלי תקנות לקבל תקנות חדשות באותו ענין. ראה פנקס וועד ק"ק פאדוואה א צח, על ועדה שהציעה תקנון בעניני סרסרות ועוד. ראה פנקס קהלת ברלין 277, דו"ח ועדה שדנה בענין המסים ובסיום הדו"ח הפרנסים מאשרים את המלצותיה. וראה משא חיים מערכת ח אות נה: "הסכמת שבעה תלמידי חכמים... לתקן איזה תיקונים להנהגת העיר ולתווך השלום...". לאחר מכן נאספו הרבנים, בית הדין, קצת מאותם חכמים וכן הממונים והפרנסים ואישרו את מסקנות שבעת חכמים.

⁴⁴ אוצר המדרשים (אייזנשטיין) מדרש שלשה וארבעה (עמוד 536). וראה הערה 32.

⁴⁵ ראה דברי הימים ב כב ג. וראה שם פסוק ד: "יועצים... למשחית לו". וראה רד"ק דברי הימים ב לב ל: "ואני תמה ממה שארז"ל סתם מי גיחון ולא הודו לו והנה כתיב למעלה ויועץ עם שריו וגבוריו לסתום מימי המעינו' ובכלל שריו חכמי ישראל עמו שכתוב שרי האלפים והם היו החכמים והשופטים". וני"ל שחזקיהו אכן התייעץ אך הוא היה צריך לקבל תשובה מיידית וחכמים השיבו לו שהוא רשאי לסתום את מי הגיחון מבלי שהיתה להם אפשרות לדון בשאלה על כל הבטיה. אחר כך מששקלו את השאלה מחדש בצורה יסודית חזרו בהם. וראה סעיף ריב הערה 20.

⁴⁶ ראה מו"נ א לד: "...ומהם מי שיש לו מחשבה נכונה וכושר הנהגה בענינים המדיניים והוא הנקרא יועץ". וראה רד"ק ישעיה ג ג ד"ה ויועץ. וראה משפט הצבא בישראל עמ' כז במקורות והערות, בדעת הרמב"ם והרשב"א, שחייבים להתיעץ רק עם יועץ מומחה כמו אחיתופל. וראה סעיף נו הערה 45, שלא תמיד יש אפשרות מעשית להתיעץ עם כל מי שצריך. וראה נפת צופים שער שני פרק טו המגדיר את הידע המקצועי הנדרש מיועצים בתחומים השונים.

⁴⁷ ראה העמק דבר בראשית מט ט. על מלכים שהשתעבדו ליועציהם ראה דניאל עם תרגום ופירושו רס"ג, דניאל ב לח: "ונאמר כי ארבעה מלכי פרס שהיו אחרי מלך בבל היו למטה ממנו בהרבה. והראיה על כך, שגברו שרי המלך עליו והורו לדריוש במה שהיה מוכרח לקבלו ורצה למלט דניאל מידם ולא יכל כמו שנבאר, אבל מלך בבל היה מבצע פקודתו כפי שנראה לו כמו שאמר די הוה צבא הוה מרים ודי הוה צבא הוה משפיל". וראה הפדרליסט פרק כב מס' 76: "אדם יחיד ונבון, בעל דעה אחת משלו, אינו נתון לאותם הפרעות ועיוותים הנובעים מאותו ריבוי השקפות, רגשות ואינטרסים, המפריעים לעתים קרובות להחלטותיו של גוף אנשים ומעוותים אותן".

⁴⁸ ראה סעיף מז. ראוי להעיר, שלעיתים יש למלך ולפרנסים שיקולים שאינם ידועים ליועצים ולפיכך אי אפשר לחייבם לנהוג על פי יועציהם.

כיום הפרנסים פחות פועלים לשם שמים⁴⁹ ולפיכך יש צורך לחזק את מעמדם של היועצים המקצועיים.⁵⁰

בימות המשיח יעזרו הפרנסים ביועצים.⁵¹ המלך המשיח ובית הדין הגדול עשויים לאפשר אז לציבור לבחור לעיתים מזומנות בנציגים - בית נבחרים - אשר בין השאר יעצו לו כיצד לפעול.⁵²

*

במדינות רבות קיימים גופי יעוץ שלטוניים עצמאיים כגון היועץ המשפטי, בנק מרכזי, מועצה לבטחון לאומי, ועוד כיו"ב. השלטון אף נעזר באנשי מקצוע המייעצים במישרים למשרדי הממשלה כגון מדען ראשי הממונה במשרדים שונים ובמכוני מחקר פרטיים וכו'.

במדינות רבות קיימות הוראות חוקתיות בדבר הקמת גופים שלטוניים מייעצים. בין השאר נזכרות בחוקות מועצה לאומית לכלכלה ולעבודה,⁵³ מועצה כלכלית חברתית,⁵⁴ מועצה לבטחון לאומי,⁵⁵ מועצה מייעצת לענייני יחסי החוץ,⁵⁶ ועוד כיו"ב.

בתאילנד ראשי המלך להקים מועצת יועצים, המונה לא יותר מאשר שמונה עשר חברים, אשר יעצו לו בכל הנוגע למלוי תפקידו.⁵⁷

⁴⁹ ראה סעיף מז.

⁵⁰ ראה סעיף ע. אחד מתפקידי השירות הציבורי הוא לתת יעוץ, ראה סעיף קמג.

⁵¹ ראה מסילת ישרים פרק יא. וראה הלכות מדינה ג עמ' ד: ".... דרך הנהגה של ריכוז השלטון התורתי והמדיני ביד אישיות מרכזית אחת, כשעל ידו... בית המחוקקים... ובית ועד ליודעי בינה לעתים, מורכב מחבר יועצים מדיניים וצבאיים שיד ושם להם בהנהגת פנים וחוף ובאסטרטגיה". וראה שו"ת בני בנימין ב סוף סימן כג, שהיועצים הנזכרים בנביא ובתפילה עוסקים במילי דעלמא. וראה הרב שלמה מן החר: "דמוקרטיה ומלכות המשיח", מרחבים ו תשרי תשנ"ז עמ' 284: "לא תהיה שם דמוקרטיה, לא יהיה שם שלטון שרים ועבדים ולא יהיו שם יועצים". ודבריו צ"ע מכמה פנים. א. גם בימות המשיח יעזר המלך ביועצים. ראה רד"ק ירמיה ג טו: ".... אותם הרועים שאתן להם בזמן הישועה ירעו אותם דעה והשכל והרועים הם פרנסי ישראל שיהיו עם מלך המשיח כמו שנאמר בנבואת מיכה והקמונו עליו שבעה רועים ושמונה נסיכי אדם". וראה פירוש על מיכה ה ד. ב. מפני מה יש לחשוש מפני יועצים שאינם ראויים יותר ממה שיש לחשוש מפני המלך בעצמו, ואם ברי לנו שהמלך המשיח יהיה ירא שמים וחכם הרי שחזקה עליו שהוא יבחר יועצים יראי שמים וחכמים. ג. כלום יאסר על המלך המשיח להועץ בקרוביו ובאוהביו ובכל מי שיחפוץ? ומנן לנו שהם יתנו לו עצות יותר טובות מאשר יועצים מקצועיים? וראה סעיפים ז קג. על דברי הנביא ועל התפילה "השיבה שופטינו כבראשונה ויועצנו כבתחילה" ראה סעיף י הערה 3.

⁵² ראה מלבי"ם משלי ח טו - טז: "יש הנהגה שלא ע"פ הדין הקבוע וזה נתן ביד המלך לדונו ממשפטי המלוכה, שהוא משונה מדין התורה, והוא דן לפי הזמן והענין והנידונים שזה נקרא צדק... ועם המלך נלוים הרזונים שהם שרי העצה, שעז"א 'בי מלכים ימלכו ורוזנים יחוקקו צדק' שהמלך בצירוף הרזונים יעשו צדק, 'כי לצדק ימלך מלך', שהרוזנים יחוקקו חקי הצדק והמלך יכריח את העם וישפטם כפי החקים האלה". אין כל מניעה שרוזנים אלו יהיו נבחרים הציבור. על תפקידים נוספים של בית נבחרים בימות המשיח ראה סוף סעיף סג.

⁵³ ראה ICL חוקת איטליה 99.

⁵⁴ ראה ICL חוקת צרפת 70.

⁵⁵ ראה ICL חוקת ברזיל 91 וחוקת הונגריה סעיף 19.

⁵⁶ ראה ICL חוקת שבדיה 10 6.

⁵⁷ ראה ICL חוקת תאילנד 12.

פרק יג. מדיניות

סה. קביעת מדיניות

כותב פרופ' דרור, מומחה לקביעת מדיניות: "קביעת מדיניות הציבור הריהי תהליך דינמי ומורכב עד למאוד... זהו תהליך הקובע החלטות בדבר קווי הנחיה לפעולה בעתיד במיוחד בשביל יחידות ממשלתיות. קווי הנחיה (או 'מדיניות') אלה מיועדים פורמלית להשיג את טובת הכלל על ידי אמצעים אופטימאליים".¹

השינויים שעוברים כיום על החברה בעולם המערבי מהירים מאד ולכן יש צורך לקבוע מדיניות לעיתים יותר תכופות.

*

ההוראה לנהוג בחכמה² מחייבת קביעת מדיניות. כותב האדמו"ר מליובאוויטש: "בכל רגע מחיי האדם ובכל מצב שבו הוא נמצא הרי מכל מה שביכולתו לעשות ברגע שאחר זה ומכל 'הדרכים' שבהן אפשרי לו ללכת בנקודת הזמן שאחרי נקודת ה'הוה' רק דרך אחת ומעשה אחד יכשר".³

באופן מיוחד מצויים הפרנסים לקבוע מדיניות

כותב הרב יהודה מסר ליאון: "... כי לפעמים יפול בדברים העצתיים לראות מה הוא יותר טוב משני ענינים".⁴

כותב הרב מאיר בר אילן: "אם היחיד או הצבור יודע את אשר לפניו ודרכו מסוימה ומותווה מראש, יודע הוא גם בשעת הדחק מה לקרב ומה לרחק, על מה לוותר ובמה לפשר ונמצא כי מעט מהרבה עולה בידו ומתגשם בחיים".⁵

אי קביעת מדיניות עלולה לגרום לנזקים קשים. כותב הרב מנשה קליין: "... נראה דהאשמה שהאשימו לר' זכריה היה שמחמת ענוותנותו היתירה לא נקט ההנהגה בידו אלא ספק בעצמו... והנה הכלל ישראל בסכנה שהרי אכל קורצא בי מלכא ומסרן למלך שמרדו בך יהודאי ואם מה שרצו הרבנים לעשות לא טוב בעיניו אין זה עולה אבל יאמר בן זכאי מה לעשות. בשב ואל תעשה אי אפשר להנהיג את ישראל...".⁶

¹ קביעת מדיניות עמ' 25. וראה אנציקלופדיה עברית ערך קבלת החלטות וקביעת מדיניות, מגדירה מדיניות: "תהליך מודע ושקול לבחירה בין אלטרנטיבות בדבר פעולה בעתיד בקבלת הכרעות". וראה A Theory of Justice פרק 63.

² ראה סעיף נו.

³ רשימות ב, הרב מנחם מנדל שניאורסון, חוברת מד עמ' 419. על זכות אדם לקבוע לעצמו סדרי עדיפויות, ראה סעיף סו; על זכותו לקבוע את רמת החיים, ראה סעיף רכו. על זכותו לקבוע את רמת הסיכונים שהוא נוטל על עצמו, ראה סעיף קנט הערה 20; על זכותו לקבוע את מידת ההכנה לקראת העתיד, ראה סעיפים נח סט.

⁴ נופת צופים שער שני פרק יד 1 בשם טוליאן, (Marcus Tullius Cicero) המוכר בימינו בשם ציצרו או קיקרו.

⁵ בשבילי התחיה עמ' עה.

⁶ שו"ת משנה הלכות ח סז.

על קובעי מדיניות הציבור לנהוג על פי העקרונות הבאים⁷

- השואה בין כל הפתרונות והאפשרויות⁸

מלך אומר החכם מכל אדם: "ולב מלכים אין חקר", ומבאר המאירי: "בכל יום ויום צריך שיתחדש לו השכל לפי הסיבות הבאות לפניו, ובהשתנות מענין לענין וממדה למדה, וכל זה הערה להזהר ולחדד שכלו בפרט על כל דבר ודבר".⁹

פרנסים כותב החזו"א: "ע"ד האמצעים להצלה, יש מקום עיון... ובהיות שכוחותינו מצומצמות, ואם מוציאים אותם במקום אחד, נחשכות במקום אחר, צריך לדון בקפידה יתירה על המטרה הרצויה".¹⁰

דיין ומורה הוראה כותב השם משמואל: "להכיר בין טוב לרע אין זה כ"כ רבותא... אבל להכיר בין טוב לטוב זה רבותא יותר...".¹¹
- התאמת התכניות למקום ולזמן

מלך כותב המכתב סופר: "שבאמת המלך צריך חכמה יתירה להנהיג הדור לפי אופיו... לא ראי דור זה כדור שלפניו, וצריך המלך בינה יתירה מאת ה' להתנהג בכל דור ודור על אופניו".¹²

בית הדין הגדול כותב ר' צדוק הכהן מלובלין: "והנה הלל היפך עזרא ואנשי כנסת הגדולה ששקדו להוסיף סייגות והזהירו על זה... אבל הלל לא היה רוצה בריבוי הסייגות... וכל אחד לפי דורו, בדור עזרא היו צריכים להרבות סייגות... הלל... לא הוצרך עוד לרבו סייגים".¹³

כותב הראי"ה קוק: "אין ספק בעולם שיסוד אחיזת תורה שבעל פה עם תורה שבכתב הוא כדי שתהיה התורה נדרשת בבית דין של כל דור ודור...".¹⁴

נביא כותב רש"י: "כל נבואה ונבואה לפי צורך השעה והדור והמעשה".¹⁵

פרנסים כותב הפלא יועץ: "... ואם ראש הקהל הוא, או ממנהיגי וטובי הערים, עליהם המצוה הזאת להשתדל בתקנת אנשי העיר... לפי המקום ולפי הזמן ולפי צרך שעה".¹⁶

⁷ על חובת הפרנסים לפעול להגשמת יעודי התורה ראה סעיפים כז - לא. על חובתם לפעול לחיזוק הדת ולתיקון העולם ראה סעיף מו. יש לציין, שלדעת פרופ' דרור מדיניות מיועדת להשיג את טובת הכלל. התורה מעמידה את טובת הכלל רק כאחד מיעודיה.

⁸ ראה סעיף נז.

⁹ המאירי משלי כה ג. וראה פירוש הרלב"ג למלכים א כב התועלת הראשונה. וראה גם רלב"ג משלי ח א שהפילוסופיה המדינית קרויה בשם בינה.

¹⁰ זכרון יעקב, חידושי תורה במסכת שבת (תשל"ט), אגרות החזו"א ו. וראה פלא יועץ ערך הנהגה.

¹¹ שם משמואל משפטים תרע"ג ד"ה בש"ס עירובין.

¹² מכתב סופר דרוש חמישים ושנים. וראה הגר"א משלי א ג.

¹³ תקנת השבים ה יז. וראה סעיף שח.

¹⁴ לנבוכי הדור פרק יג. וראה סעיף עד שכל הרכב של בית דין הגדול רשאי לפרש את התורה בניגוד לקודמיו.

¹⁵ רש"י בבלי חולין קלז א ד"ה תורת משה.

¹⁶ פלא יועץ ערך תקון. וראה שם ערך משפט ודין. וראה משך חכמה דברים לד ח: "וידוע זה לחכמים כי הטובות הן בהצטרף להזמן והעם".

דיין ומורה הוראה כותב הפלא יועץ: "וצריך המורה... להתנהג לפי המקום ולפי הזמן ולפי מה שהוא אדם ולפי הענין ולפי צרך השעה".¹⁷ כותב הרב מאיר מאפטא: "וכן שמעתי מכאדמו"ר הרב הקדוש מוהרי"י זללה"ה מלובלין פירוש הפסוק 'ושפטו את העם בכל עת' ר"ל לפי העת והזמן כן ישפטו ההלכה...".¹⁸

זו דרך הבורא. מפורש בתורה: "תמיד עיני ה' אלקיך בה", ומפרש רש"י: "לראות מה היא צריכה ולחדש בה גזרות עתים לטובה ועתים לרעה".¹⁹

זו מדת חכמים. כותב הקדושת לוי: "והנה, חז"ל שהיו אחר הדור של בית שמאי ובית הלל, וראו שהעולם צריך להתנהג בחסד – קבעו הלכה כבית הלל בכל מקום לקולא".²⁰

יש למנות פרנסים בעלי תכונות שתאפשרנה להם לעצב מדיניות ציבורית ראויה. כותב הראי"ה קוק: "רק ההבנה האמיתית תיישר את דעת האדם לכונן אשוריו במעגל הטוב והישר, להיות זהיר בכל דבר בדעת ותבונה ולערוך ערך לכל דבר כערכו, ולהשמר גם כן מהפרזה ודקדוקים כאלה שאין רוח חכמים נוחה ומהם... יוכל להכיר ההבדל בין עיקר וטפל ולדעת מי נדחה מפני מי".²¹

גם כיום יש צורך לקבוע מדיניות ציבורית. כותב הרב בעל התניא: "... כל עיקר עבודת ה' בעתים הללו, בעקבות משיחא היא עבודת הצדקה, כמ"ש רז"ל אין ישראל נגאלין אלא בצדקה...".²²

הרב שטרנבוך כותב בשם האדמו"ר הרב ישראל אלטר מגור: "... שעיקר החומרות וסייגים בדורו של משיח הוא תיקון מדת היסוד... שזהו העיקר בדור הזה".²³

על קביעת מדיניות בימות המשיח כותב הראי"ה קוק: "... והעתיד הרחוק מאד ודאי יביא מקום לדרשות חדשות שיועילו הרבה לפי הדורות והזמנים".²⁴

¹⁷ פלא יועץ ערך משפט ודין.

¹⁸ אור לשמים ריש פרק בחוקותי. ראה, למשל, ערוך השלחן יו"ד רנג ב.

¹⁹ רש"י דברים יא יב.

²⁰ קדושת לוי על התורה, לקוטים עמ' שטז. וראה סעיף עד.

²¹ עין איה ברכות ב פרק שביעי יח.

²² תניא, אגרת הקדש ט.

²³ מועדים וזמנים ח קמג הערה א. וראה מכתב מאליהו א עמ' 175: "ודאי כל מצוות התורה קיימות לעד ולא ישתנו לעולמים, אבל היצר הרע משנה את תכסיס מלחמתו תמיד, ואין דומה דרך הסתתרו בדור א' לדור אחר. על כן גם אופני המלחמה נגדו הולכים ומשתנים כפי דרכי הסתתרו".

²⁴ לנבוכי הדור פרק יג. הגמרא במסכת ברכות נה א: "בזמן שבית המקדש קיים מזבח מכפר על ישראל ועכשיו שלחנו של אדם מכפר עליו", ומבאר עין איה ברכות ב פרק תשיעי כד: "המזבח, כלל עבודת ישראל שכולל הטבת המצב המוסרי בין במה שנוגע בין אדם לחברו בין במה שנוגע בין אדם לחבירו, והיינו יכולין מצד האגודה הלאומית לכונן פנים גדולות למעשה הצדקה שלנו. עכשיו שאין בית המקדש קיים, וכוחות הלאומיים נתפזרו לכל רוח בעונונו... אנו צריכין להחזיר בכל עז במעוז הצדקה הפרטית הפשוטה...".

סו. עדיפויות וקדימויות¹

כותב הרב נבנצל: "לא אחת מתנגשים בחיינו ערכים, שכל אחד מהם הוא חיובי כשלעצמו. עלינו, לדרג ערכים אלה בסולם נכון; להוביל את החשוב פחות למקומו האמיתי ולהציב בראש את הערך העיקרי".²

קיימים שלושה מצבים הלכתיים של עדיפויות וקדימויות

א. נושאים שבהם התורה אינה קובעת עדיפויות וקדימויות ועל הפרנסים להכריע בהם³

- שיטת המשטר⁴
- חלוקת התפקידים בין השלטון המרכזי ובין השלטון המקומי⁵
- הקף מעורבות השלטון בתחומי הכלכלה והרווחה⁶
- מדיניות ציבורית בכל תחומי הפעילות⁷
- נחת ואימת מלכות אומרת הגמרא: "אותו היום סלקוהו לשומר הפתח וניתנה להם רשות לתלמיד ליכנס שהיה רבן גמליאל מכריז ואומר כל תלמיד שאין תוכו כבר לא יכנס לבית המדרש",⁸ ומבאר הראי"ה קוק: "רבן גמליאל היה סובר שבעצם טבע האדם הוא עלול לכל חטא ועוון, על כן רוב בני אדם צריכים הנהגה עזה ומקל חובלים כדי להדריכם בדרך ישרה וממילא כל זמן שלא יתברר שהאדם תקן עצמו וטבעו לטוב הוא עומד בחזקת גרעון של טבעו הגרוע. אבל החולקים עליו סוברים דהאדם עשהו ה' ישר, וכל זמן שלא קלקל טבעו בכל דבר פשע הוא עלול לכל טוב וצדק, על כן לעולם האדם, כשנוטה לסבול עול תורה, עומד בחזקת כשרות של מדות הגונות ואין צריך בדיקה".⁹
- טובת הרבים וטובת יחידים כותב הבן איש חי: "... בקיום נחש הנחושות אצלם, יצא להם מזה תועלת גדולה לדורות עולם... ולכך השאיר אותו משה רבינו עליו השלום למוכרת הענין לדורות הבאים... כי המה ראו, אף על פי שיש מיעוטא דמיעוטא שנכשלים בו מכל מקום יש רובא דרובא שמגיע להם תועלת מקיומו... עד שבא חזקיה המלך ע"ה ונטה דעתו לצד אחר, דלא משגיחינן בתועלת הזאת דנפיק לרובא מאחר דאיכא מיעוטא הנכשלים בו ולכך עמד וכיתתו".¹⁰

¹ המונח עדיפות, בדיון בפרק זה קובע מה יש לעשות ועל מה יש לוותר, ראה רמב"ם עדות א ב, ואילו המונח קדימות קובע את סדר העשייה, ראה רמב"ם תלמוד תורה א ג. הבחנה זו בין העדפה ובין הקדמה מצאנו כבר בבבלי ברכות מא א. בדרך כלל סדר העדיפויות של התורה הוא גם סדר הקדימויות. אך יש יוצאים מן הכלל. ראה, למשל, דברי האחרונים על שו"ע או"ח תרפז ב ואת דברי הלח"מ על הרמב"ם תלמוד תורה ה א.

² שיחות לספר במדבר בהעלותך שיחה ח, עמ' קא. וראה נופת צופים ה שער השני פרק י"ו.

³ ראה נפש הרב עמ' קלה.

⁴ ראה סעיף יד.

⁵ ראה סעיף קמ הערה 7.

⁶ ראה סעיף קנ וסעיף רנה.

⁷ ראה סעיפים רלז רלח רנו רסט רעא רעט רפח רצב.

⁸ בבלי ברכות כח א.

⁹ עין איה ברכות א פרק רביעי טו. וראה פרק חמישי קיח. וראה סעיף רצז.

¹⁰ בניהו חולין ז א. הערת הרב נבנצל על פירוש זה: "וכי חזקי יכול לחלוק על משה רבינו? אלא בימי משה לא נכשלו, ובימי המלכים נכשלו". ראה סעיפים סח צז צח.

- איכות וכמות השפת אמת כותב: "ושמעתי ממנו כי בזה היו מחולקין גם רבותינו נ"ע כי מהם רצו שיהי מעט חסידים ויהיו קדושי עליונים ומהם רצו להיות מתפשט החסידות בין רוב עם אף שיהיו פחותים במדריגה".¹¹ כותב הראי"ה קוק: "ישנם שני אופנים להרבות השלימות: בכמות או באיכות. השלימות בכמות היא שירבה נמצאים מושלמים אף על פי שבכל אחד לא יהי כי אם השלמה מועטת... והאיכות היא שישתדל שמי שראוי מהנמצאים לקבל השלימות ישלימהו כפי האפשרי ברב יתרון, ומהשלמה של אחד בתכלית המעלה ימשך טוב לרבים".¹²
- סיכויים וסיכונים¹³
- הוה ועתיד אומרת הגמרא: "... חזקיהו אמר: ליתי ישעיהו גבאי... ישעיהו אמר: ליתי חזקיהו גבאי..."¹⁴ וכותב הראי"ה קוק שהמלך דואג בעיקר להוה והנביא דואג בעיקר לנצח: "ישעיה חרד פן בבכרו את כח המלוכה על כח הנבואה יפול העם ברוחו וישכח דאגתו הנצחית. וחזקי' דאג אם יראה העם שכח המלוכה רפה הוא לעומת כח הנבואה יסור חזקו המדיני ההוה ממנו ומזה תצאנה תוצאות רעות למצב המוסרי גם כן של תורה ויראת ה' ומדות טובות הנתמכות כולן בעז מלך".¹⁵

ב. נושאים שבהם התורה מפרטת עדיפויות וקדימויות

עדיפויות במצוות התורה פוסק הרמב"ם בהלכות שבת: "כבוד יום וכבוד לילה, כבוד יום קודם. ואם אין לו אלא כוס אחד, אומר עליו קידוש היום, מפני שקידוש היום קודם לכבוד היום".¹⁶ בהלכות חנוכה פוסק הרמב"ם: "היה לפניו נר ביתו ונר חנוכה או נר ביתו וקידוש היום נר ביתו קודם משום שלום ביתו, שהרי השם נמחק לעשות שלום בין איש לאשתו".¹⁷

פוסק הרמב"ם: "מי שהחשיך בדרך ולא היה עמו נכרי שיתן לו כיסו והיתה עמו בהמה, מניח כיסו עליה... היה עמו חרש שוטה וקטן מניח כיסו על החמור ואינו נותנו לאחד מהן מפני שהן אדם מישראל. היה עמו חרש ושוטה ואין עמו בהמה נותנו לשוטה, שוטה וקטן נותנו לשוטה, חרש

¹¹ שפת אמת פרשת וישב תרל"א ד"ה במדרש. וראה שמונה קבצים ז קלח: "נטתה החסידות האחרונה כלפי הכמותיות... על ידי התגברותה של התפילה על התורה...". וראה מכתב מאליהו ב עמ' 121 שמחלוקת ב"ש וב"ה בדין נרות חנוכה היתה שב"ש תקנו כנגד המון העם ואילו ב"ה תקנו כנגד עבודת יחידים. שנינו במסכת אבות: "העמידו תלמידים הרבה" ומבאר האדמו"ר מליובאוויטש, רשימות ג חוברת מו עמ' 10: "כי, בזמן בית שני אין בנמצא רשעים או צדיקים גדולים כל כך ובעלי הבנה כל כך, ומפני המיעוט באיכות צ"ל על כל פנים ריבוי הכמות". לגבי השאלה אם עדיף לתת קצת להרבה עניים או הרבה לעני אחד ראה נקדש בצדקה סעיפים מז – נא.

¹² עין איה ברכות ב פרק ששי כה. וראה העמק דבר שמות ו ז; משך חכמה שמות ו ז-ח (1). וראה שמונה קבצים ז קלז: "משה רבינו ע"ה חפץ בקרבת הערב רב, התפשטות הכמותיות...". דיונים הלכתיים בדבר איכות וכמות ראה לקח טוב טו - טז. דיון בשאלה האם עדיף לטפח תינוקות של בית רבן או מורי הוראה גדולים ראה שו"ת אגרות משה יו"ד ג צד.

¹³ ראה הערות 36 – 39 בסעיף זה. וראה סעיף קלה הערה 9.

¹⁴ בבלי ברכות י א.

¹⁵ עין איה ברכות א פרק ראשון קלו.

¹⁶ רמב"ם שבת כט ד.

¹⁷ רמב"ם חנוכה ד יד.

וקטן נותנו לאי זה מהן שירצה, לא היתה עמו בהמה ולא נכרי ולא אחד מכל אלו מהלך בו פחות פחות מארבע אמות...¹⁸

עדיפויות בהנהגת העיר פוסק הרמב"ם: "פדיון שבויים קודם לפרנסת עניים ולכסותן, ואין לך מצוה גדולה כפדיון שבויים...".¹⁹ פוסק השו"ע באורח חיים: "צבור שצריכין לשכור רב ושליח ציבור ואין בידם כדי שכר שניהם, אם הוא רב מובהק וגדול בתורה ובקי בהוראה, הוא קודם. ואם לאו, ש"צ קודם".²⁰ פוסק השו"ע ביורה דעה: "יש מי שאומר שמצות בית הכנסת עדיפא ממצות צדקה, ומצות צדקה לערים ללמוד תורה או לחולים עניים, עדיף ממצות בית הכנסת".²¹

עדיפויות בהנהגת המדינה פוסק הרמב"ם: "מנוי מלך קודם למלחמת עמלק... והכרתת זרע עמלק קודמת לבנין הבית".²² מלחמת מצוה קודמת למלחמת רשות.²³ בנין ירושלים קודם לבנין שאר ערי ישראל.²⁴

ג. נושאים שבהם התורה קובעת עקרונות לעדיפויות ולקדימויות²⁵

מצוות עיסוק במצוה עדיף על פני עיסוק בדבר רשות או במנהג.²⁶ קיום מצוה דאוריתא עדיף על פני קיום מצוה דרבנן.²⁷ קיום מצוה שהעובר עליה נענש בעונש חמור קודם למצוה שנענשים עליה עונש קל.²⁸ קיום מצוה מוגדרת עדיף על פני קיום מצוה שאינה מוגדרת.²⁹ קיום כמה מצוות עדיף על פני קיום מצוה אחת.³⁰ קיום מצוה לאלתר עדיף על פני קיום מצוה שניתן לקיים רק בעתיד.³¹ קיום מצוה עוברת עדיף על פני קיום מצוה שאינה עוברת.³²

¹⁸ רמב"ם שבת כו – ז.

¹⁹ רמב"ם מתנות עניים ח י וראה סעיף סז.

²⁰ שו"ע או"ח נג כד.

²¹ שו"ע יו"ד רמט טז. וראה פלא יועץ ערך בנין.

²² רמב"ם מלכים א ב.

²³ ראה רמב"ם מלכים ה א ושם ה ו, וראה גם פירוש הרמב"ן על התורה דברים יא כד.

²⁴ ראה סעיף רנד.

²⁵ ראה ספר חכם לב יקח מצוות, כלל שלישי, קדימות בעשיית מצוות וסדר עשייתן.

²⁶ ראה מלכים א ז א: "ואת ביתו בנה שלמה שלש עשרה שנה", ומבאר רש"י: "שבמלאכת גבוה נזדרז ובשלו נתעצל ובשבחו סיפר הכתוב". וראה שו"ת רדב"ז מכתב יד (חלק ח) - או"ח יו"ד סא: "אבל כשאחד מצוה והשני מנהג זריזין מקדימין למצוות".

²⁷ ראה שו"ע או"ח תקצה א. וראה רמב"ם חנוכה ד יג.

²⁸ ראה בבלי נזיר מח ב וקריית ספר על רמב"ם קרבן פסח ו, שעשה שיש בו כרת קודם לעשה שאין בו כרת.

²⁹ ראה רמב"ם אבל יד א: "מצוות עשה של דבריהם לבקר חולים, ולנחם אבלים, ולהוציא המת, ולהכניס הכלה, וללוות האורחים, ולהתעסק בכל צרכי הקבורה... אף על פי שכל מצות אלו מדבריהם הרי הן בכלל ואהבת לרעך כמוך...". ומבאר הארחות יושר ג, שאמנם גמילות חסדים היא מצוה מן התורה, אולם מי שאינו גומל חסדים אינו עובר עבירה. לעומת זאת, מי שאינו מקיים את מצוות גמילות החסד שמונה הרמב"ם הרי הוא כמי שעובר על מצוות חכמים.

³⁰ ראה בבלי יומא פה ב: "חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה". כיו"ב, שנינו בהוריות ג ז: "האיש קודם לאשה", ומבאר הרע"ב: "... שהאיש חייב בכל המצוות והאשה אינה חייבת במצוות עשה שהזמן גרמא". וראה חשוקי חמד יומא עמי שכב. על פי עקרון זה, עדיף להציל את מי שאיכות החיים הצפויה לאחר ההצלה תהיה טובה יותר, שכן במקרה כזה הוא יוכל לקיים יותר מצוות.

עבירות פוסק הרמב"ם: "מי שאחזו בולמוס מאכילין אותו דברים האסורים מיד עד שיאורו עיניו, ואין מחזרין על דבר המותר אלא ממהרין בנמצא, ומאכילין אותו הקל תחלה, אם האירו עיניו דיו, ואם לאו מאכילין אותו החמור".³³

נזקים מבאר הרלב"ג: "כי מן הרעות ראוי לבחור במה שהוא רע מעט מאי זה צד שיהיה אם מפני היותו מעט רע בעצמותו אם מפני שיקל יותר לקחת העצה עליו והנה מפני זה בחר דוד היות הדבר בארצו שלשת ימים להשענו כי רבים רחמי הש"י ונחם על הרעה".³⁴

פוסק הראי"ה קוק: "דרכי ההוראה שלנו בזה צריכין להיות כמציל מן הדליקה, שכל מה שהוא יותר יקר ויותר קדוש הוא קודם להצלה, ואחר כך משתדלים להציל עוד, וחביב חביב קודם".³⁵

סיכויים המדרש אומר: "א"ל יהודה: אבא, אם הולך בנימין עמנו ספק נתפס אינו נתפס ואם אינו הולך עמנו כלנו מתים ברעב מוטב שתניח את הספק ותתפוש את הודאי".³⁶

סיכונים כותב הר"ן: "רואה אני דבריד טובים ונכוחים שאפילו בעסקי העולם כל משכיל בוחר לנפשו הדרך היותר בטוח והמשומר מכל נזק ומכשול ואפילו באפשר רחוק. על אחרת כמה וכמה שיש לנו לעשות כן בדרכי התורה והמצוות שהם כבשוננו של עולם".³⁷ כותב ר' ישראל מסלנט: "בעבודת הבורא ית' ודאי טוב יותר להשקיף על העבודה הרחוקה על כל פנים מהפסד, אף שאינה כל כך על צד היותר טוב, מהשתדלות אחר עבודה גבוהה יותר וקרובה להפסד".³⁸

על ערך איכות חיים ראה בן יהוידע על ברכות יג ב ד"ה כל מאריך באחד מאריכין לו ימיו ושנותיו: "... מאריכין לו ימיו - באיכות, כי יש ערב יאמר מי יתן בוקר ובוקר יאמר מי יתן ערב, וזה ימיו פורחים כאבק אין בהם סימן ברכה, ואומרו שנותיו - על הכמות". וראה בן יהוידע על עבודה זרה י ט ד"ה מאן בעי חי. וראה בבלי יומא עא א: "כי מיפטרי רבנן מהדדי בפומבדיתא אמרי הכי מחיה מתים יתן לך חיים ארוכים וטובים ומתוקנים". וראה חידושי"א בבלי ברכות מז א ד"ה כלה העונה אמן; שו"ת אגרות משה חו"מ ב עד א; נשמת אברהם ה או"ח של ס"ק ג (עמ' לח).

³¹ ראה א"ת ערך זריזים מקדימים למצוות. וראה התורה המשמחת עמ' 141, שבישוב שאין בו מקוה עדיף לבנות מקוה פחות מהודר לאלתר גם אם בשל כך יאלצו לותר על בניית מקוה מהודר בעתיד. נראה לומר שהכלל שאין מעבירים על המצוות תקף רק בשעה ששתי מצוות שונות מזומנות לאלתר אך כאשר ההחלטה נוגעת רק לעתיד לכו"ע יש להעדיף קיום מצוה חשובה יותר. ראה סוף תוס' בבלי זבחים נא א ד"ה אשר; בית האוצר כלל סו; א"ת ערך אין מעבירים על המצוות. שו"ר שהליכות שלמה ב מועדים פרק יג ארחות הלכה 43 כתב סברה זו וכ"כ בחשו"ק חמד מגילה עמ' לג. וראה מג"א שו"ע או"ח תרפד ס"ק ב בדין תדיר ושאינו תדיר; שו"ת מהר"ם שיק או"ח מה. וראה הרחב דבר, שמות לו ח אות א וקצת צ"ע. וראה שו"ת שרגא המאיר ד ב ד שדן במי שאין ידו משגת לקנות גם תפילין של יד וגם תפילין של ראש ותמה על מי שמורה לקנות של ראש שמקודש יותר בטענה שהלא תחילה יש להניח תפילין של יד ורק אחר כך של ראש ולא נחית לחילוק דידן.

³² ראה רמב"ם מילה א יח ושו"ע יו"ד רמ"ב. על מצוה עוברת ראה שו"ע או"ח תרנו א, וראה ביאור הלכה שם ד"ה אפילו מצוה עוברת.

³³ רמב"ם הלכות מאכלות אסורות יד טז. וראה ספר החינוך תקסא: "... שיפה לו לאדם לעשות כמה חטאים ולא נבלה אחת גדולה". לעומת זאת ראה שערי תשובה ג ו; שו"ע או"ח שכח יד ומ"ב שם. ועיין תניא, איגרת התשובה פ"ז שכמה עבירות מצורפות יכולות להחשב ככרת.

³⁴ רלב"ג שמואל ב כד כה התועלת השבע עשרה. וראה חובת הלבבות שער עבודת ה' פרק חמישי ד"ה אמר השכל הלא ידעת.

³⁵ אגרות הראי"ה א רפט. וראה סעיף עח.

³⁶ ילקוט שמעוני בראשית קמח. וראה אנציקלופדיה הלכתית רפואית ערך סכון עצמי עמ' 16.

³⁷ בית יוסף טור אורח חיים תרצ ד"ה מגילה נקראת.

³⁸ אבן ישראל דרוש ב, וראה פלא יועץ ערך בורח. סברה זו בעניני הצלת נפשות ראה שפתי חכמים לב אות ט.

פוסק השבות יעקב: "יש לפנינו שלשה דרכים וכל הדרכים בחזקת סכנה על כן צריכין אנו לבחור הרע במיעוטו".³⁹

למצוות ולהנהגות אלה יש בחיי הציבור משקל יתר בהשוואה לאותן מצוות והנהגות בחיי היחיד⁴⁰

הנהגה בנחת אומר הספרא: "לרצונכם" - אין כופים את הצבור על כרחו",⁴¹ ומבאר התורה תמימה: "שם נתחייב הצבור קרבן ולא הביאו אין כופין אותם, ולאפוקי מדין היחיד דכופין אותו".⁴² כותב ספר חסידים: "גם ענוש לצדיק לא טובי" - כל המעניש את הרבים מעכב המשיח".⁴³ כותב השפת אמת: "והנהגת הכלל לא יוכל להיות על פי דין רק בחסד... כי היראים צריכין להיות מיחלים לחסדו שלא לחפץ להנהיג במדת הדין".⁴⁴

אחזה ושלו כותב המשך חכמה: "כי במצוות מעשיות כמו עוי"ג ועריות יש כרת וסקילה ושאר מיתות ומלקות לא כן בנימוסיות ומדות, כמו מחלוקת לשון הרע, רכילות, גזל, אין מלקות... אולם זה דוקא ביחיד העושה, אבל אם הצבור נשחיתים בזה מצאנו להפך בירושלמי דפאה: 'דורו של דוד כולם צדיקים היו וכו' אבל בנימוסיות ומדות, לשון הרע ומחלוקת, על זה כתוב: 'רומה על השמים כו', כביכול סלק שכינתך מהם... הרי דאם הצבור נשחיתים במדות גרוע יותר מאם נשחיתים במצוות".⁴⁵

³⁹ שו"ת שבות יעקב א קכ.

⁴⁰ ראה ספרי על דברים יא יג: "אזהרה ליחיד אזהרה לציבור". וראה רש"י ורמב"ן שם. וראה משך חכמה דברים יג יז, החוכך לומר שהאיסור לבנות מחדש על חורבות עיר נדחת הוא רק ליחיד ולא לציבור. וראה משך חכמה דברים כז טו, שאיסור עשיית פסל הוא ליחיד ולא לציבור, ולכן מותר לעשות כרובים בבית המקדש.

⁴¹ ספרא על ויקרא כב יט.

⁴² תורה תמימה ויקרא כב יט. וראה הצפנת פענח על התורה שם. וראה מנחת חינוך על מצוה שב [טו] בשם הזית רענן שמדובר דוקא במצוות העומר. וצ"ע הלא הקרבת העומר מסורה ביד הכהנים. ויש לדחות על פי משי"כ ספר החינוך תא: "מצוות תמידין בכל יום... ואם שמא חס ושלוש יתשלבו בה שלא להקריבם בכל יום ביטלו עשה זה, והשגגה נתלית על כל עדת בני ישראל", ואכמ"ל.

⁴³ ספר חסידים מרג. סז, וראה גם תשובות ופסקים מאת חכמי אשכנז וצרפת סימן קעז. וראה בבלי עבודה זרה ד א: "רב פפא רמי, כתיב א-ל זועם בכל יום, וכתוב לפני זעמו מי יעמוד. לא קשיא, כאן ביחיד כאן בציבור", ומפרש רש"י: "בציבור - אף על גב דבכל יום זועם - מתקיימין". וראה בבלי עבודה זרה ד ב: "ציבור דנפיש זכותיה".

⁴⁴ שפת אמת במדבר, פרשת קרח תרמ"ח ד"ה בענין מחלוקת קרח. וראה עין איה ברכות א פרק רביעי יד. משך חכמה שמות יד כד. וראה האמונה הרמה עמ' 102: "... התורה היא הנהגה מחוברת מחלקים רבים, אחד מהם, האמונה ומשיגיה, והשני מעלת המדות והמעלות, והשלישי הנהגת הבית, והרביעי הנהגת המדיניות, והחמישי, אותו אשר קראנוהו מצוות מתוקנות בחכמה... אמנם המצוות שהם מוסכלות הסבות מדרגות מן הדת מדרגה חלושה מאד...". המצוות שהם מוסכלות הסבות הן המצוות שאנו סכלים מלהבין את טעמיהן.

⁴⁵ וראה בבלי ראש השנה יח ב שהקב"ה נושא פנים בעבירות שבין אדם למקום אך לא בעבירות שבין אדם לחברו; בבלי חגיגה ה א: "אוי לנו ששקל הכתוב קלות כחמורות" ורש"י שם. וראה אברבנאל ספר שופטים כז ד"ה הבחינה האחת. וראה שו"ע יו"ד שלד א בהגה ושם שלד ג שמקילים בנדוי של גזלן יותר מאשר בנדוי של מי שעבר איסור. וראה דרשות מהר"ל דרוש על המצות, עמ' סב: "... המתנגד לדבר שהוא אנושי יותר עונשו ממחר לבא... משאילו היה חוטא בדברים האלקים [שאז] עונשו יותר לעולם הבא שאינו טבעי". וראה ב"ח טור או"ח סוף סימן שמג: "כתב בהגהת שלחן ערוך וקטן שהכה אביו או עבר שאר עבירה בקטנותו אף על פי שאינו צריך תשובה כשהגדיל מכל מקום טוב לו שיקבל איזה דבר לתשובה ולכפרה... מיהו נראה דהני מילי בעבירות שבין אדם למקום אבל בעבירות שבין אדם לחברו ודאי בית דין מצווין עליו להפרישו כדי שלא יארע תקלה על דו...". וראה ב"ח על טור חו"מ יב, שילא תגורו' נאמר על עבירות שבין אדם לחברו ולגבי עבירות שבין אדם

הדברים אמורים גם כאשר הציבור עובד עבודה זרה. אומרים חכמים: "שנאת חנם דחמיר טפי מעבודה זרה, ומנא לן? דכתיב 'חבור עצבים אפרים הנח לו'. בזמן שהם מתחברין, ואפילו לעצביהם, הנח להם, חלק לבם עתה יאשמו".⁴⁶

כותב אם הבנים שמחה: "על כן אחי ורעי! אל תאמינו לאלו שבאים לעשות פירוד בין דביקות ישראל, באמרם שאי אפשר לאחד את כל חלקי ישראל שיהיו לעץ אחד, מפני שהוא סכנה ליהדות דאפילו לו יהי כדבריהם, וח"ו היה איזה שמץ סכנה, יותר אהוב לקב"ה שיהיו לאחדים באחדות ממה שיהיו פרודים... ואדרבא, אם יהיה להם קירוב הדעת מצד החרדים גם המה יתקרבו אלינו בהטיית לבם לטובה".⁴⁷

למקום נאמר 'וחי בהם'. וראה מש"כ הבונה, עין יעקב ריש פרק הזהב בדין מי שפרע. וראה הגהות וחינושים של היעב"ץ בבלי גיטין נח א: "יש עוון שאינו מפורש ומבואר בשום מקום והוא חמור מאד ושנוי בעיני המקום יותר מעבירות חמורות להעניש הרבים בעבורו... והוא מפני שהיה דבר מתמיד בפרסום בכלל דסני לך לחברך לא תעביד". וראה יערות דבש חלק א דרוש ה: "... הקב"ה השיב... במה שנוגע לכם בין איש לרעהו, זהו תכלית ועיקר התשובה...". וראה כלי חמדה וזאת הברכה א ג: "והענין הוא שמקודם רצה הקב"ה שבני האדם יקיימו המצוות מצד הנימוס וישוב הארץ וכאשר יקיימו כל הז' מצוות בשלימות עי"ז יזכו אח"כ לאור תורה ויתעלו המצוות בקדושת התורה וכמו שזכו לזה האבות הקדושים". וראה חפץ חיים, לשון הרע י באמ"ח ל, שמי שעובר על מצוות שבין אדם למקום אינו בכלל עמיתך ואילו מי שעובר על מצוות שבין אדם לחברו עדיין נחשב בכלל עמיתך. וראה צדקת הצדיק עא, שמותר להתפלל שיאבדו רשעים העוברים עבירות שבין אדם לחברו אך לא רשעים שעוברים עבירות שבין אדם למקום. על הבדלים נוספים בין מצוות שבין אדם למקום ובין מצוות שבין אדם לחברו ראה הגיונות אל עמי חלק ב יב. וראה איש האמונה, איש האמונה הבודד עמ' 28, שיש להבחין בין קהילת ההדר ובין קהילת האמונה. דון מינה שממדת התורה להקדים לטפח את קהילת ההדר תחילה. וראה פחד יצחק יוס הכפורים טו ג שדן למה שנאת חנם גרמה לחורבן הבית ומבחין בין חומר העבירה, הנקבע על פי העונש בתורה) ובין גורם החורבן שבה. וראה שיחות על התורה ספר ויקרא שיחה כג. וראה סעיפים פו פט.

⁴⁶ מסכתות קטנות, כלה רבתי ה א. וראה ספרי על דברים ו כו: "ר' אלעזר בנו של ר"א הקפר אומר: גדול השלום שאפילו עובדי עבודת גלולים ושלום ביניהם כביכול אין השטן נוגע בהם". הספרי שנוי ומשולש במדרשים רבים שאין זה המקום לפורטם כי רבים הם. וראה כוזרי ב מח. וראה שו"ת מהרי"ו סימן תצא; ספר חרדים פרק ז; שלי"ה שער האותיות דף סא ב; משלי עם ביאור הגר"א משלי כו כ; משנה ברורה סימן קנ ס"ק ב. וראה פירוש רש"י בראשית יא ט בעקבות בר"ר לח ו: "וכי אי זו קשה, של דור המבול או של דור הפלגה? אלו לא פשטו יד בעיקר ואלו פשטו יד בעיקר כביכול להלחם בו, ואלו נשטפו ואלו לא נאבדו מן העולם. אלא שדור המבול היו גזלנים והיתה מריבה ביניהם ולכך נאבדו ואלו היו נוהגים אהבה ורעות ביניהם... למדת ששנוי המחלוקת וגדול השלום". וראה רש"י שם כי אף על פי שדור הפלגה לא נכחדו מכל מקום אין להם חלק לעולם הבא. בענין דור המבול ראה רש"י בראשית ו יא ושם ו יג. על העקרון שטיפוח השלום קודם לביעור עבודה זרה מעיר הרב נבנצל: "צע"ג לענ"ד". נראה להשיב להערתו כי טיפוח השלום קודם רק במקרה שביעור עבודה זרה עלול לגרום למריבות ומחלוקות קשות בקרב כלל הציבור. וראה דברים יד א: "בנים אתם לה' אלקיכם", ולהלכה קיי"ל ש"בין כך ובין כך קרויים בנים" כמבואר בסעיף קעז, ולכך ממשיך הפסוק: "לא תתגודדו" דהיינו לא תעשו אגודות אגודות. נראה שזו גם כונת המדרש במדר"ר יד יא: "וכשם שמחשבת ישראל עלתה תחלה לפני המקום ואחר כך תיקן להם תורה לכך הקדים אשר לפתלי". וראה תנא דבי אליהו רבא פרק יד: "שני דברים יש לי בלבבי ואני אוהבן אהבה גמורה תורה וישראל אבל איני יודע איזה מהם קודם. אמרתי לו: בני דרכן של בני אדם אומרים התורה קדמה אבל אני אומר ישראל קדמו". רבים מהאחרונים דנים על מאמר זה ראה, למשל, שו"ת משפט כהן קמד ו; פאר הדור ד עמ' יא בשם החזו"א. וראה בר"ר ח ה שחסד וצדק אמרו שראוי לו לאדם להברא, ואילו אמת ושלום אמרו שראוי לו שלא להברא והקב"ה השליך אמת ארצה. וראה הגהות עמ' שיד.

חירות מפחד כותב המאירי: "שהנהגת בני אדם אמנם היא חלוקה לשני חלקים הנהגה תורית והיא המסורה לחכמים והנהגה מדינית והיא המסורה לשלטונים ולשופטים. וכשתחסר הנהגת החכמים אמנם לא תחסר הנהגת המדינית בכך, אבל כשיחסר המדינית יחסרו שתיהן, דכל שאין שם מוראת מלכות כל אחד מתיירא מחברו להתנכל ולהתגולל עליו וכל זמנו יבהלוהו טרדותיו בהשתדלות הצלתו".⁴⁸

חירות ממחסור כותב החתם סופר: "... ביחיד שצריך לבזבז כל ממונו ולהטיל עצמו על הציבור להתפרנס מן הצדקה ולא יעבור על ל"ית אבל ציבור הנדחק ובפרט בזמן שאו"ה תקיפים על שונאי ישראל הוי דוחקא דציבורא בכלל פקוח נפש".⁴⁹ כותב גליוני השי"ס: "ודע ששמעתי בשם רב גדול וצדיק זל"ה שאמר שעל כן בפרשת שמע נאמר 'ובכל מאודך'... פירשוהו חכמים 'בכל ממונדך'. וע"כ בפרשת והיה אם שמוע שנאמרה בלשון רבים - וממון של רבים כנפשות חשוב - ועל כן הוא נכלל בו במאמר 'ובכל נפשכם'".⁵⁰

תלמוד תורה כותב המשך חכמה: "... כל המוסר עצמו למות על דברי תורה אין אומרים דבר הלכה בשמו... אמנם על תלמוד תורה דרבים צריך למסור עצמו למיתה ולסכן עבור זה. ואדרבא, נענש יהושע מפני שלא עסק בתורה בעת המלחמה. ולכן משה שנתן נפשו על תורה של כל ישראל אמרו שלפיקך נקראת על שמו שנאמר 'זכרו תורת משה עבדי' כדדריש במכילתא בשלח ריש פרשה א, יעויין שם".⁵¹

קיום מצוות פוסק המשנה הלכות: "כתב מרן בבית שערים דהא הלכתא ד'הלעיטהו לרשע וימות' לא נאמרה בתקנה שהיא לכלל ישראל רק ביחידים".⁵²

זכות לחינוך כותב המשך חכמה: "לדעתי יתכן, דפרשה ראשונה בלשון יחיד נאמרה, שהצבור חייבים ללמד בשכר לבני חבריהם, ולכן כל קהל מחוייב לקבוע תלמוד תורה בשכר לשכור מלמדים, שכשמדבר אל כלליות האומה מדבר בלשון יחיד, משום שהקהל מחוייבים לזה מן התורה, ולכן הפליגו בעונש כל עיר שאין תלמוד תורה שמחרימין כו', ולא מתקנת יהושע בן גמלא לבד".⁵³

⁴⁸ בית הבחירה אבות ג ב. וראה פירוש המשנה לרמב"ם הוריות ג ח: "שענין הקדמת החכם למלך אינו אלא באמונה שהחכם מועיל לאומה ממלך, אבל במעשים אין שום דבר קודם לכבוד המלך, ואפילו היה עם ארץ...". וראה חבור התשובה מאמר א פרק ה; מו"נ א מו; שם ג מא; ספר החינוך תקכא. ראוי לציין שרבי חנינא סגן הכהנים אומר להתפלל בשלומה של מלכות, ראה משנה אבות ג ב, וזאת למרות שמדובר בשלטון הרומאי בארץ ישראל. וראה סעיף פט. וראה חשוקי חמד סנהדרין עמ' רמו: "... לחפש את הרוצח מצוה כזאת לא מצינו אך יתכן שהיא חובה על הקהל... שאם הם לא יהיו נוקמים מן הרוצח יהיה דמון של בני ברית ח"ו כהפקר ויוסיפו לעשות כאלה ח"ו". וראה חשוקי חמד מכות עמ' נו: "נאמר במסכת מכות דף ז ע"א: 'רשב"ג אומר אף הן מרבין שופכי דמים בישראל'. כלומר חייבים סנהדרין להטיל מורא על הרוצחים...". וראה נתיבות חיים עמ' תעד.

⁴⁹ שו"ת חתם סופר ח"מ קעז. וראה ירושלמי פאה ח ו: "... אתם, שאתם מתמנין על חיי נפשות...". וראה שערי תשובה ג טו: "מצאנו בענין אנשי סדום שהיו רעים לשם מאד בכמה עלילות נשחתות כמו הגזל והחמס ועוות הדין וגלוי עריות, ועם כל זה הזכיר הכתוב כי אבדו ונשמדו בעוון בטול הצדקות".

⁵⁰ גליוני השי"ס שבת מב א. וראה נפש החיים שער א פרק ח. וראה שו"ת הרמ"א קכד, שנהגו להקל בסתם יינם משום חיי נפש. וראה צפנת פענח שבת ב כג.

⁵¹ משך חכמה שמות פרק כז יא – טו.

⁵² שו"ת משנה הלכות ח קנט. וראה א"ת ערך הלעיטהו לרשע וימות.

⁵³ אור שמח הלכות תלמוד תורה פרק א ב.

בריאות הציבור כותב הרב שטרנבוך: "וקוראי הדורות מספרים שבשנת תרכ"א קרה מגיפת חולירע בוילנא ורבים מתו ר"ל. ולדעת הרופאים סכנה לצום בזה, והגאון רבי ישראל סלנטר זצ"ל ידע שרבים יתקשו וירצו דוקא לצום ובשום אופן לא יסכימו לאכול ביום הכפרים שכל אחד יטעון שאצלי אין חשש סכנה, וחשש מאד שרבים יסתכנו מזה ועל כן התיר הגאון רבי ישראל זצ"ל לכל יהודי העיר לאכול ביה"כ".⁵⁴ הרב הלפרין פוסק: "... בפיקוח נפש אין הולכים אחר הרוב, ולגבי פיקוח נפש של רבים חוששים גם למצבים נדירים ביותר".⁵⁵

פוסק הרב זילברשטיין: "כשמתקנים את רשת המים של השכונה ולצורך כך יש לסגור את הברז הראשי למשך יום... להכריח שכונה לצום יום מבלי לשתות יש בו אבק של פקו"ני".⁵⁶

שלום עם אומות העולם⁵⁷

בטחון המדינה⁵⁸ פוסק הרב פרבשטיין: "כאשר מצב הסיכון הוא לציבור ולא ליחיד, אחוזי הסכנה הנדרשים כדי להתיחס לכך כאל 'ספק פיקוח נפש' נמוכים בהרבה מאשר מצב סיכון ליחיד".⁵⁹

*

בחוקות של המדינות, מלבד כמה יוצא מן הכלל, כמעט שאין הנחיות בכל הנוגע לסדרי עדיפויות.⁶⁰ עם זאת, חוקות של מדינות רבות מאד קובעות, בעיקר בהקדמה, מה הן מטרות המדינה, וכאשר גוף שלטוני קובע סדרי עדיפויות וקדימויות בשאלה העומדת על הפרק עליו לפעול מתוך מגמה לקדם את מטרות המדינה בצורה הטובה ביותר.

⁵⁴ מועדים וזמנים ב קמ. וראה שם שבית הדין בוילנא חלק על ר' ישראל מסלנט.

⁵⁵ ראה הרב ד"ר הלפרין, "קווים אחדים לדרכו של הג"ר שלמה זלמן אויערבאך זצ"ל וכו'", רפואה והלכה הלכה למעשה, הלכות רפואה ופיקוח נפש עמ' 23. וראה שו"ת תשובות והנהגות א שיד: "שאלה: נשאלתי מיהודי כאן שנוסע ליאפן מהו לענין שבת ויו"ט... וגם מרן הגאון דבריסק הגריז"ס זצ"ל נטה שהעיקר כן. ולצום יוה"כ לא הסכים שיצומו שני הימים משום פיקו"ני...".

⁵⁶ עלינו לשבח במדבר שו"ת ב.

⁵⁷ דברות משה מסכת שבת כו צב כותב שאסור לתת חן לכרי יחיד אך אין איסור לתת חן לאומה. וראה מאור ישראל שבת לג ב שעל אף איסור לא תחנם מותר לשבח את השלטון הנכרי מדין "הוי מתפלל בשלומה של מלכות וכו'", ולכן רבי יהודה אמר על רומי "כמה נאים מעשיה של אומה זו". לולי דבריהם היה נ"ל שר"י משבח את הרומים כדי ללמדנו שיש להשלים עם שלטונם ולא למרוד בהם (ראה עין איה שם) ואין איסור לשבח נכרי לצורך מטרות חינוכיות. וראה בבלי סוטה מב ב שכדי לפרסם את שבחו של דוד מותר לספר בשבחו של רשע. וראה דברי חכמים (גינזבורג) עמ' רפג.

⁵⁸ ראה סעיף רצב.

⁵⁹ הרב משה מרדכי פרבשטיין, "גדרי 'ספק פיקוח נפש', אסיא נג - נד אלול תשנ"ד עמ' 106. וראה הרב שלמה דיכובסקי "עדיפויות בהצלת נפשות בציבור", תורה שבעל פה לא עמ' מ - נא, מא - מג.

⁶⁰ ראה ICL חוקת ברזיל 227 (0), שיש לתת עדיפות מוחלטת לצרכי ילדים ומתגברים. ראה שם חוקת פאראגוואי 7 (2) על היעדים המועדפים של האינטרסים החברתיים.

זז. עדיפויות וקדימויות בעשיה למען הזולת

כל כללי העדיפויות והקדימויות מחייבים הן את היחיד והן את הציבור ופרנסיו.

מניעת בעיות כותב ספר חסידים: "ואיזהו רופא חכם כל שידוע להזהיר שלא יבא לידי חולי... אבל כל שלא ידע להזהיר אף על פי שמרפא אין זה רופא חכם".¹

מדת הצורך פוסק הרמב"ם: "האשה קודמת לאיש להאכיל ולכסות ולהוציא מבית השבי".² פוסק השו"ע: "חייב להקדים להאכיל הרעב מלכסות הערום".³ פוסק הפרי מגדים: "אם יש אחד שוודאי מסוכן על פי הרופאים וכדומה וזה ספק, ורפואה א' אין מספקת לשניהם הודאי דוחה את הספק".⁴ פוסק הרב זילברשטיין: "חולה שאין בו סכנה המבקש להקדים את תורו לרופא... ישנם מקרים שיש להקדים את הבאים בסוף... וזה שסבלו גדול יותר".⁵

סיכויי הצלחה הסטייפלר כותב: "בתשובה לשאלה אי עדיף להשפיע לשלוח הבן לישיבה או למנוע א הבת משירות לאומי (באופן שאפשר רק אחת מהם)... הדבר מסור לעסקנים שיכריעו מה יש לו יותר סיכויים להצלחה".⁶ הרש"י אויערבאך פוסק: "... אם יש אחד שוודאי מסוכן על פי הרופאים וכדומה, וזה ספק, ורפואה אחת אין מספקת לשניהם... צריכים בעיקר להתחשב עם גודל הסכנה ועם הסיכויים להצלחה".⁷

הוה ועתיד צורך מיידי קודם לצורך עתידי.⁸

רבים ומעטים פוסק הרא"ה קוק: "הכלל יודעים דדמא דרבים סומק טפי מדמא דיחיד".⁹ פוסק החזו"א: "דיש לנו להשתדל למעט אבדת ישראל בכל מה דאפשר".¹⁰

¹ ספר חסידים (מרג). תקצב. וראה פירוש רש"י ויקרא כה לה ד"ה והחזקת בו: "אל תניחהו שירד ויפול ויהיה קשה להקימו, אלא חזקהו משעת מוטת היד...". וראה רש"י חולין קז ב ד"ה לא: "... זריז עדיף מזהיר. זהיר שידוע להזהר בשעת מעשה שלא יעבור על המצוה זריז הרואה את הנוול ומתקן עצמו שלא יבא לידי כך...". וראה סעיפים סו רעט.

² רמב"ם מתנות עניים ח טו. וראה קרית ספר שם. וראה רש"י דברים טו ז ד"ה כי יהיה בך אביון: "התאב תאב קודם". וראה שו"ת אגרות משה חו"מ ב עד: "אם השני הוא חולה קשה מהראשון יש לו לילך להשני מאחר שהוא חולה ביותר".

³ שו"ע יו"ד רנא ז. וראה אהבת חסד, דיני מצות הלואה, פרק ראשון יד שאף על פי שעדיף לתת הרבה הלואות להרבה נזקקים ולא להלוות לאחד סך מרובה הרי שאם האחד מט ליפול – עדיף לתת לו. ונראה להביא לו ראייה מספר חסידים (וויס). תתמב. וראה כע"ז שו"ת אגרות משה חו"מ א פא בסוף. וראה סעיף סט הערה 18. מאחר והמחקרים מראים שתוחלת החיים הממוצעת של נשים גבוהה כיום משל גברים, יש לעיין במקרה שעומדות על הפרק שתי תכניות, האחת מאריכה חיים לגברים והשניה מאריכה חיים לנשים, האם ראוי להעניק לגברים אפליה מתקנת, או שמא השיקול היחיד צריך להיות סיכויי הצלחה של כל תכנית. על אפליה מתקנת ראה סעיף צד. וראה סעיף צג הערה 21.

⁴ פמ"ג שו"ע או"ח שכח משבצות זהב א. וראה שו"ת אגרות משה חו"מ ב עג, שספק חיי עולם של חולה אחד קודם לודאי חיי שעה של חולה אחר. וראה חשוקי חמד בבא מציעא עמי ערב.

⁵ הרב יצחק זילברשטיין, "סדר עדיפויות בנייתו", הלכה ורפואה ג עמ' צד.

⁶ קריינא דאגרתא ב סב.

⁷ מנחת שלמה ב פב ב. הרש"י אויערבאך מסתמך על הפרי מגדים הנוכח בהערה 4.

⁸ ראה חשוקי חמד בבא מציעא עמי רעד. וראה סעיף סט.

צרכי מי שהרבים צריכים לו עדיפים על פני צרכי יחידים שהרבים אינם צריכים להם.¹¹

"עניי עירך קודמים"¹²

יושבי ארץ ישראל קודמים ליושבי חו"ל"¹³

כל החלטה הנוגעת להעדפה או לקדימות של ציבור מסוים חייבת לשקול היטב את ההשלכות האפשריות על מריבה ומחלוקת,¹⁴ על טובת השלטון,¹⁵ על עקרון השוויון,¹⁶ על רצון הציבור¹⁷ ועל לחילול השם.¹⁸

גם כיום תקפות כל ההוראות הנוגעות לעדיפויות וקדימויות בעשיה למען הזולת.¹⁹

⁹ שו"ת משפט כהן קמד טז. וראה שו"ת משנה הלכות ה עג: "והנראה לומר דלא אמרו נח להם לבריות שלא נבראו... אלא על יחיד כלומר לכל יחיד ויחיד נח לו שלא נברא אבל כל העולם כולו ומין האנושי בפרט ודאי טוב הוא שנברא משלא נברא". וראה שו"ת מהרשד"ם יו"ד קסז, שעדיף לתמוך בישיבה שיש לה יותר תלמידים.

¹⁰ חזו"א סנהדרין כה. וראה חשוקי חמד פסחים עמ' תט: "אף על פי שלפי כללי המצות יתכן שצריך להציל את מי שלפנינו, בכל זאת בנוגע לנפשות מצוה על האדם להציל מה שיותר אנשים. וכשם שפיקוח נפש דוחה את התורה, הוא גם דוחה כללים אלו...". וראה תורת היולדת פרק סב ציון ד; חשוקי חמד יומא עמ' תמד - תמה.

¹¹ ראה בבלי הוריות יג א בדין משוח מלחמה וסגן, ומבאר רש"י ד"ה להחיותו: "הוא קודם לסגן משום דצבור צריכים לו למשוח מלחמה לצורך מלחמה טפי מסגן". לפי סברא זו יש לעיין למה כהן גדול קודם למשוח מלחמה. הרב נבנצל מעיר: "כי רבים צריכים לו לעבודה". וראה ספר חסידים (מרג) תרעא: "... ויותר עון שהורג שמזכה את הרבים מאדם אחר כי רבו קודם לאביו לפדותו שהביאו לחיי העוה"ב". וראה מגן אברהם שו"ע או"ח קיט ס"ק ד: "... כיון דרבים צריכים לתורתו כרבים דמי". וראה שו"ת משיב דבר ב מז: "ולמדנו מזה דת"ח קודם משני טעמים, חדא דתועלתו מרובה לרבים, שנית משום דמחויבים הם להוקירו משום כבוד התורה". וראה חשוקי חמד עבודה זרה עמ' תצד. וראה סעיף רמח הערה 53.

¹² שו"ע יו"ד רנא ג.

¹³ ראה שו"ע יו"ד רנא ג. פשיטא, שכשם שעניי עירך קודמים, כך גם עניי שבטך.

¹⁴ ראה סעיפים סו פט.

¹⁵ ראה סעיף צב.

¹⁶ ראה סעיף צג ובעיקר הערה 17.

¹⁷ ראה סעיפים סב צה. וראה סעיף סט הערה 18.

¹⁸ ראה ועלהו לא יבול עמ' לג. על חילול השם ראה סעיף לא.

¹⁹ ראה משנה בבלי הוריות יג א: "כהן קודם ללוי, לוי לישראל, ישראל לממזר, וממזר לנתין, ונתין לגר, וגר לעבד משוחרר...". וכתב שו"ת מנחת שלמה ב פב ב: "חושבני שבזמננו קשה מאד להתנהג לפי זה". וראה נשמת אברהם ד יו"ד רנא א: "... ששוב אין אנו תמיד יודעים למי זכויות גדולות יותר, ולכן אין המנהג היום להקדים איש לאשה בכל דבר". וראה שו"ת אגרות משה חו"מ ב עד א: "ואף ענין קדימה ליכא אלא במה שתנן במתני דסוף הוריות (י"ג ע"א), ואף באלו קשה לעשות מעשה בלא עיון גדול". יש להעיר, שלא מצאנו מן הפוסקים שמציע לשנות את הסדרים הקיימים בחדרי המיון בימינו. הערת הרב נבנצל: "וכי ידינו תקיפה?"

סח. טובת הכלל וטובת היחיד

כותב הראי"ה קוק: "הנטיה הנפרזת אחרי הגורל הפרטי מבלי השקפה את הטוב הכללי הרי זו היא הדרך ההפוכה מדרך ה' הטבועה בכנסת ישראל, שכל מגמתה היא הטוב הכללי".¹

על קובעי מדיניות הציבור להעדיף את טובת הכלל²

פרנסים פוסק רבי יהודה בן הרא"ש: "... אינו מן הראוי להפקיע בנדון זה תקנת חכמים שתקנו בזמן המשנה... כי כל תקנה א"א שתהיה טובתה כללית כוללת לכל המון בשוה אבל כשראו מתקניה שהיתה תקנה ותועלת לרוב המון העם תקנו אותה ולא חששו למעוטה אם יבוא להם הפסד בדבר ההוא כי מן הנמנע הוא שיהי' תקנה א' שוה לכל ולא יגיע הפסד ממנה אפילו לאדם אחד".³ פוסק הרב מרדכי הלוי: "ואם באותה הסכמה יש תקון לכל בני העיר אף על גב דמטי פסידא לפועלים או למוכרי פירות לא מצו לעכב על ידם".⁴ פוסק החוות יאיר: "... דחוששין לתקנת הכלל אף שהוא נגד תקנת היחיד".⁵

דיינים פוסק הרב זילברשטיין: "ישנם דברים שהעולם זקוק להם. לכן אע"פ שאנשים חפים מפשע יסבלו סבל מועט, נכון הדבר לעשותו, בשביל תיקון העולם".⁶

מורי הוראה פוסק הרב שטרנבוך: "... שאין לפסוק ליחיד כפי מצבו לבד, רק יש לדון תמיד בכל פסק דין על השפעת הפסק להכלל...".⁷

עשיית הישר והטוב מחייבת בדרך כלל את העדפת טובת הכלל על פני טובת היחיד.⁸

זו דרך הבורא. כותב ריה"ל: "כי פעולת הענין האלוקי דומה לפעולת המטר המרוה ארץ מן הארצות, עשה שיושביה זכאים לו, ויתכן כי תכלול ארץ זו גם יחידים אחרים אשר אינם זכאים לו, ותהיה גם להם הצלחה בזכות הרוב. ולהפך, יש אשר יכלא הגשם מאחת הארצות, בהיות רוב יושביה בלתי זכאים לו, ויתכן כי ימצאו בה יחידים הזכאים לו, ואינו נמנע מהם כי אם מחמת הרוב".⁹

זו מדת התורה. כותב הרמב"ם: "אין התורה מבטיחה על הבודד, ולא יהיה צווי כפי הדבר המועט אלא כל מה שרצוי להשיגו... אין מבטיחים בו אלא לדברים שהם הרוב, ואין שמים לב לדבר מועט האירוע ולא לנזק שיהיה ליחיד מבני אדם בגלל אותה הגזרה וההנהגה האלקית".¹⁰

זו מדת חכמים. כותב הרא"ש: "... אין נראה לומר שתקנו מעמד שלשתן אלא באותו ענין שתקנוהו במלוה... דתקנת חכמים היתה לפי דעת העולם דניחא להו בהכי... ואפילו אם יש אדם

¹ עין איה שבת ב פרק ששי צט.

² ראה סעיף סז.

³ שו"ת זכרון יהודה עח.

⁴ שו"ת דרכי נועם חו"מ לח.

⁵ שו"ת חוות יאיר קמא.

⁶ חשוקי חמד ע"ז עמ' צז. הרב זילברשטיין מתיר לערוך בדיקות דם לחשודים רבים כדי לתפוס עבריינין.

⁷ מועדים וזמנים השלם ב קמ.

⁸ ראה שו"ת הב"ח ס.

⁹ כוזרי ג יט.

¹⁰ מורה נבוכים ג לד. וראה שו"ת יביע אומר ג אבהע"ז ט (א). וראה סעיף סא.

דלא ניחא ליה בטלה דעתו וקנה בכל כרחו".¹¹ פוסק החזו"א: "דבר שהכרעת הדעת לקבוע המנהג הישר אף שיקופח בזה היחיד זהו בכלל מגדר מילתא, כמו שתיקנו חכמים כמה תקנות מפני תיקון העולם".¹²

במעשה רין החליטו: "כל החכירות מהשררות יר"ה, כגון מכסים ויין שוואגין ויין שרף וכיוצא בזה, יהי מה שיהי, הקהל מוקדמים ליחידים... תמיד יש לקהל קדימה לשכור מן השררה, ולא נכון שיחיד יקפח את המחיי של כל בני הקהלה וכן לא ייעשה".¹³ בפוזנא החליטו: "בענין האתרוגים... אמרנו וגזרנו שכל הבתי כנסיות יהא שווים בזה ויהא להם דין קדימה קודם כל יחיד ויחיד".¹⁴

החתם סופר פוסק: "מנהג בכל תפוצות שתשלומי חובות הקהל וכל צרכי הרבים קודמים לכתובת אלמנה ומנהג וותיקים הוא".¹⁵ פוסק הרב זילברשטיין: "האם מותר ליירט טיל באמצעות פטריוט כאשר קיים חשש שהטיל יזיק במקום אחר?... אם ברור לנו, שעל ידי פגיעת הפטריוט בסקאד יהיו פחות נפגעים בנפש, יתכן דמותר לשגר את הפטריוט".¹⁶

בד בבד עם פעילותם לטובת הכלל על הפרנסים לדאוג במדת האפשר גם ליחידים. כותב הראי"ה קוק: "הנהגת הדור הראויה צריכה להיות שהמנהיג ישתדל לחדור למצבו של כל יחיד כפי כוחו...¹⁷ כותב הרב וויינברג: "גם דוד מלך ישראל... למרות המון השאלות הצבוריות שהעסיקו את רוחו לא שכח גם את היחיד האביון והעני... בכבוד ראש היה עוסק בשאלות הפרט ומחסוריו הפעוטים היום יומיים, ואף לשאלות ביתיות דתיות שם לב...".¹⁸

לפיכך החלטה לטובת הכלל הפוגעת ביחידים צריכה להתקבל במתינות רבה. כותב המהר"ם מרוטנברג: "ויושבי ומדקדקי ומטילי על כל או"א בצדק איש לפי עמלו ולפי טיפולו ודנין על אחיהם כאלו הם גופן לקיים [מה] דאמרו [מה דעלך] סני לחברך לא תעבד".¹⁹ כותב הראי"ה קוק: "שכל פעולה שעושה לחבירו מאי דסני עלי הרי הוא עובר בזה על מצות האהבה, שמעשה שלו מוכיח על מחשבתו שאינו אוהב את חבירו כמותו... ועפ"ז י"ל שכשאינו מתכוין ובפרט אם עושה דבר דבכה"ג הי' עושה לעצמו ליתא לעבירה דמ"ע זו כלל".²⁰

במקרים חריגים טובת יחידים אף קודמת לטובת רבים. כותב הרמב"ם במורה: "אני הגבר אשר אם נסגר סביבו הדבר וצר לו המעבר ולא אמצא עצה ללמד אמת שהוכח אלא על ידי כך שיתאים למעולה אחד ולא יתאים לעשרת אלפי סכלים, הריני מעדיף לאמרו בשבילו, ולא אחוש לגינוי

¹¹ הרא"ש, בבלי גיטין פרק ראשון יז. וצ"ע מבבלי בבא מציעא כח א הכי נמי וכו'. וראה סעיפים קכו קכז.

¹² חזו"א חו"מ בבא בתרא ד טו. וראה שו"ת תשובות והנהגות ג תנד.

¹³ תקנות מדינת מעהרין ועד גאיי ת"י לפ"ק רח. התקנה נוגעת לאותה בעיה בה דן הב"ח.

¹⁴ פנקס הכשרים של קהילת פוזנא קט החלטה משנת שפ"ט לפ"ק.

¹⁵ שו"ת חתם סופר אבהע"ז א קמב.

¹⁶ עלינו לשבח ויקרא עמ' תעג. וראה סעיף צז.

¹⁷ עין איה ברכות א פרק רביעי כב. ראה בבלי ברכות כח א ובבלי בבא בתרא צא ב.

¹⁸ לפרקים עמ' שצה. וראה בבלי ברכות ד א. וראה סעיף כז.

¹⁹ שו"ת מהר"ם מרוטנברג ד (דפוס פראג) תתקמא.

²⁰ שו"ת אורח משפט חו"מ כו.

אותן ההמון המרובים...".²¹ פעולה שנועדה למנוע מצוקה גדולה של יחידים עדיפה על פני פעולה שנועדה למנוע מצוקה קטנה של רבים.²²

בכל מקרה של ספק לגבי תקנה שהתקבלה יש לפרשה ולבצעה מתוך הנחה שהיא מיועדת לטובת הכלל.²³ פוסק החכם צבי: "פשיטא ופשיטא לאשר עינים לו שההסכמה שהיתה לטובת ולתקנת הציבור לא תוסף תת כחה ליחידים כי אם להקהל ה' ישמרם".²⁴

כדי להבטיח שהפרנסים יפעלו לטובת הכלל יש למנות פרנסים ראויים. כותב הראי"ה קוק: "כל מה שהאדם מתעלה יותר בצורתו הרוחנית, מרגיש הוא יותר את הערך הגדול של הרבים... ואז הרי הוא מתעלה להיות מנהיג ציבורי אידיאלי".²⁵

בערים אחדות השביעו פרנסים שהם יפעלו לטובת הכלל. בפאדוואה החליטו: "השמש ישביע השבעה הנזכרים... שתמיד תהיה השקפתם ועל עשייתם לטובת הכלל ולא לתועלת שום פרטי על דעת המקום ב"ה וע"ד הקהל יצ"ו".²⁶ בקראקא החליטו: "... ורק שיהיה כוונתם לשם שמים לטובת הכלל...".²⁷

גם כיום על הפרנסים להעדיף את טובת הכלל.

*

כותב ג'יימס מדיסון ממעצבי החוקה של ארצות הברית ונשיאה הרביעי: "רווחתם האמיתית של רוב הבריות, היא היעד העליון שעליו יש לשקוד, וכי לשום צורך ממשל בעולם אין ערך לבד מעצם התאמתה להשגת היעד הזה".²⁸ מקובל כיום שלרוב יש סמכות לקבל החלטות המקדמות את האינטרסים שלו, ובלבד שהוא לא יפגע בזכויות האזרח.²⁹

בחוקות רבות נדרשים המנהיגים לפעול לטובת הכלל,³⁰ לרווחת הכלל³¹ וכיו"ב.

²¹ צוואת מאמר זה, מורה נבוכים. וראה בבלי ברכות יז ב: "כל העולם כולו נזונין בשביל חנינא בני...". וראה בבלי סנהדרין קג ב: "שקולה נשמה של צדיק אחד כנגד כל העולם כולו". וראה משך חכמה שמות ו ו ח-1. וראה פחד יצחק שבועות מאמר כט, שהעמדת תלמיד מובהק אחד קודמת להעמדת כמה וכמה תלמידים שאינם מובהקים. וראה דברי חכמים (גינזבורג) עמ' רסז. וראה סעיף נז הערה 55; סעיף רעז הערה 21.

²² ראה סעיף סז הערה 3. וראה בבלי בבא בתרא כג א ותוס' ד"ה אחולי.

²³ ראה שו"ת הבי"ח ס. וראה סעיף צז.

²⁴ שו"ת חכם צבי א יד.

²⁵ שמונה קבצים ג קסב.

²⁶ פנקס ועד ק"ק פאדוואה א נו כה, החלטה משנת ש"כ לפ"ק. וראה סעיף קכה.

²⁷ קדמוניות מפקסאות ישנים עמ' 10, תקנה מקראקא משנת שני"ה.

²⁸ הפדרליסט פרק יז מס' 45. וראה Liberalism, Constitutionalism and Democracy עמ' 43 שבעוד שבתחומי זכויות האזרח דואגת המחשבה הליברלית ליחיד הרי שבתחום הכלכלה היא פועלת לטובת הכלל. אפשר להוסיף שדבריו נכונים כלפי תחומים נוספים כגון בטחון, בריאות הציבור וכד', חינוך וכו'.

²⁹ על זכויות האזרח ראה סעיף צח. על התנאים והנסיבות שבהן מותר להפרן ראה סעיף צט.

³⁰ ראה ICL חוקת פולין סעיף 1 שעל המדינה לפעול למען הטובה המשותפת לכלל האזרחים.

³¹ החוקה האמריקאית, חוקת ארצות הברית במבוא. ICL מבוא לחוקת ארגנטינה.

סט. הצלת נפשות

פוסק הרב זילברשטיין: "חייב אדם לתת כל אשר לו כדי שיחיה"¹.

פוסק הרמב"ם: "כל היכול להציל ולא הציל עובר על 'לא תעמוד על דם רעך', וכן הרואה את חברו טובע בים או ליסטים באים עליו או חיה רעה באה עליו ויכול להצילו הוא בעצמו או שישכור אחרים להצילו ולא הציל, או ששמע גוים או מוסרים מחשבים עליו רעה או טומנין לו פח ולא גלה אוזן חברו והודיעו, או שידע בגוי או באנס שהוא קובל על חברו ויכול לפייסו בגלל חברו ולהסיר מה שבלבו ולא פייסו, וכל כיוצא בדברים אלו, העושה אותם עובר על לא תעמוד על דם רעך"². כאשר לא קיימת סכנה מיידית, יחיד אינו מצווה להתכונן לקראת כל צרה שלא תבוא בעתיד. יחיד אינו חייב להקפיד על אורחות חיים בריאים³ ואינו מצווה לגור רק בעיר שיש בה רופא.⁴

על הפרנסים להשתדל מאד להקצות משאבים להצלת אלו הנמצאים בסכנה מיידית. אומר המדרש: "שבא הרעב בימי דוד שלש שנים, והיה לדוד כמה תסבריות צבורין כסף וזהב מה שהיה מתווקן לבית המקדש, והיה צריך להוציאו להחיות את הנפשות ולא עשה כן. אמר לו האלקים: בני מתים ברעב ואתה צובר ממון לבנות בו בנין? לא היית צריך אלא להחיות בו נפשות"⁵. לעומת זאת, אין חיוב להקצות משאבים למניעת סכנות עתידיות, כגון לצורך טיפוח רפואה מונעת.⁶ פוסק הרב רפפורט: "... שטיפול רפואי בסיסי באמצעים שכבר קיימים, נחשב לחובה גמורה - יותר מאשר מחקר ופיתוח ובניית תשתיות חדשות..."⁷.

¹ הרב יצחק זילברשטיין, פרופ' מתתיהו וייסנברג, "שיקולים כספיים בהצלת חיי אדם – שו"ת", אסיא מה סבת תשנ"ה 46 – 53, 50. וראה הרב נפתלי בר אילן וד"ר יחיאל בר אילן, "כפיית טיפול רפואי", תחומין כו עמ' 22 – 40.

² רמב"ם רוצח ושמיירת הנפש א יד. וראה א"ת ערך הצלת נפשות. וראה סעיף קסט. ראה רמב"ם דעות פרק ד.

³ ראה רמב"ם דעות ד כג, שרק תלמיד חכם מצווה שלא לגור בעיר שאין בה רופא. וראה סעיף רעט.
⁴ פסיקתא רבתי ו דף כה ב. תסבריות הן אוצרות. וראה ילקוט שמעוני רות רמז תרג; רש"י מלכים א ז נא. יש להוסיף שדוד המלך עצמו אכל מלחם הקדש כשברח משאול. וראה שמו"ר ל כד. וראה ירושלמי סוף פאה: "רבי אבון עבד אילין תרעייה דסדרא רבא אתא ר' מנא לגביה א"ל חמי מאי עבדית א"ל וישכח ישראל את עושהו ויבן היכלותי לא הוה בני נש דילעון באורייתא". וראה ספר חסידים (וויס.) תתשכט: "הציבור שאין להם בית כנסת ואין בית לעניים יבנו תחילה בית לעניים". וראה ביאור הגר"א שו"ע יו"ד רמט ס"ק כ; שו"ת חתם סופר או"ח רג. וראה אנציקלופדיה הלכתית רפואית ד ערך משאבים מגבלים. וראה הערה 9.
⁵ וראה בבלי מגילה טז ב: "אמר רב יוסף: גדול תלמוד תורה יותר מהצלת נפשות". האחרונים מתקשים בהבנת מאמר זה, שהרי אין לך דבר העומד בפני פיקוח נפש, ראה דבריהם על שו"ע יו"ד סוס"י רנא. וני"ל, שתלמוד תורה גדול רק כשהחולה אינו לפנינו. וראה בבלי מגילה שם ובפירש"י שמרדכי ירד ממעלתו דוקא לאחר שנתמנה ולא כשעסק בהצלת ישראל בפועל. וראה שו"ת ציץ אליעזר טו לז.

⁶ ראה לכך ניתן להביא מפסק המהר"י י' לב, ראה הרב שבתאי רפפורט "קדימויות בהקצאת משאבים ציבוריים לרפואה", אסיא נ"ב אייר תשנ"ב עמ' 46 – 53, וראה שו"ת שו"ע חו"מ קסג ס"ק יח.

⁷ הרב שבתאי רפפורט, "קדימויות בהקצאת משאבים ציבוריים לרפואה", אסיא מט – נ, תמוז תש"ן, עמ' 17.

מהטעמים הבאים אין חיוב להקצות משאבים למניעת סכנות עתידיות

- אומרת הגמרא: "הנהג בהם מדת דרך ארץ".⁸ פוסק הט"ז: "... דכבר הוכחנו דהא דאין מוכרין בית הכנסת משום פדיון שבויים לאו משום קדושתה הוא אלא משום דאין דרך למכור בית דירה".⁹
- על תוחלת החיים משפיעים לא רק גורמים ישירים אלא גם גורמים עקיפים, כגון חינוך לבריאות ולבטיחות, טיפוח בטיחות בבית ובמקומות העבודה, שמירה על חוק וסדר, פיתוח כבישים, רמת חיים נאותה,¹⁰ שירותי רווחה טובים, טיב החינוך, שירותי בריאות טובים, הקפדה על איכות הסביבה, ואפילו אביזרי נוחות בבית.¹¹ מחקרים מדעיים מוצאים קשר ברור בין שמירת מצוות ובין תוחלת החיים.¹²
- הנסיון מוכיח שאין בהכרח קשר בין רמת ההשקעה הציבורית בבריאות, בבטחון וכו' ובין ההשגים בתחומים אלו.¹³

על חלוקת משאבים בין צרכי ההוה ובין צרכים עתידיים פוסק הרב רפפורט: "הצורך האנושי הבסיסי לקדם את המדע, אם מתוך סקרנות ואם מתוך שאיפה לרמת חיים גבוהה יותר, יביא לכך שבכל מקרה יימצאו המשאבים הנחוצים לקידוש המחקר והפיתוח ובניית התשתיות... על כן, אנשים פרטיים וכן חברות ועסקים, רשאים תמיד לתרום לקידום רמת הרפואה בכל צורה שהיא. אבל הקצאת המשאבים הכספיים העומדים לרשות הציבור חייבת להיות בראש ובראשונה למילוי הצרכים הבסיסיים באמצעים הקיימים".¹⁴

⁸ בבלי ברכות לה ב. ראה סעיף מא.

⁹ ט"ז שו"ע יו"ד רנב ס"ק ב. הערת הרב נבנצל: "צע"ג. לעני"ד אפילו אם הי' זה בית המקדש". ניתן להביא ראיה לדברי הרב נבנצל מערוך השלחן שם רנב ב אולם ראוי להעיר כי לפי הידוע לי לא שמענו על מקרה שמכרו בית כנסת לצורך פדיון שבויים. נראה שהט"ז אינו חולק על המדרש המובא בהערה 5 ועל הפוסקים החולכים בעקבותיו אלא שהוא מחלק בין אם כבר בנו בית כנסת או בית מקדש וצריכים למכרו ובין אם דנים כיצד ראוי ליעד את הכסף לכתחילה. על חילוק זה ראה ערוך השלחן יו"ד רמט כ. וראה משא חיים תקנות, סימן צו, על תקנה שנחגה באיזמיר שלא ליטול מהקדשים לצורך פדיון שבויים.

¹⁰ ראה סעיפים רנה רסא. וראה גם את הדו"ח של ארגון הבריאות העולמי The World Health Report 2000 עמ' 9, שמה שמשפיע בעיקר על תוחלת החיים במדינה כל שהיא זה הכנסה ממוצעת, חינוך, שיון או חוסר שיון בין חלקי האוכלוסייה ותכונות תרבותיות.

¹¹ ראה EB (2008), Medicine, Organization of health services, costs of health Care. חישוב מדויק כיצד משפיעים גורמים אלו על תוחלת החיים ראה: Bernard L. Cohen, "Catalog of Risks Extended and Updated", Health Physics 61 No. 3 1991 עמ' 317 - 335. וראה שם גורמים נוספים המשפיעים לרעה על תוחלת החיים כגון אבטלה, העדר קשרים חברותיים וחיים ללא בן זוג.

¹² ראה: J. D. Kark et al, "Does Religious Observance Promote Health, Mortality in Secular Vs. Religious Kibbutzim in Israel", American Journal of Public Health, March 1996, Vol. 86, No. 3 pp. 341 - 346. על מקומו של מחקר מדעי בפסיקה הלכה ראה סעיף עא.

¹³ ראה עמוד 327 במאמרו של פרופ' כהן הנזכר בהערה 11. וראה גם את הדו"ח של ארגון הבריאות העולמי The World Health Report 2000. על פי דו"ח זה, טבלה 8, ממשלת ישראל הוציאה בשנת 97 על בריאות לנפש פי 3.92 יותר מאשר ממשלת סינגפור ואילו לפי טבלה 9 שם, מערכת הבריאות בישראל באותה שנה קבלה ציון 90.5 (מקום 24 בטבלה) לפי מדד WHO ואילו זו של סינגפור קבלה ציון 88.9 (מקום 27 בטבלה).

¹⁴ הרב שבתאי רפפורט, "קדימויות בהקצאת משאבים ציבוריים לרפואה", אסיא מט - ג, תמוז תש"ן, עמ' 17.

נראה לחלוק על דבריו. לאור התועלת הגדולה שמביא המחקר הרפואי להעלאת רמת הרופאים ולהעלאת רמת הרפואה, ולאור התועלת הגדולה שבטיפול רפואה מונעת,¹⁵ רשאי הציבור, המחויב לדאוג גם לעתיד,¹⁶ להשקיע בתחומים אלו גם על חשבון הקצאת משאבים לצרכי ההוה המיידי.¹⁷ פוסק הרב הרש"ר: "ציבור יכול לקבוע הנהגות או תקנות לטובת הציבור אף על פי שעל ידי כך יחידים יסתכנו במדה מסוימת, או תמנע הצלה מן היחידים".¹⁸

גם כיום יש לנהל מדיניות, ובכלל זה את מדיניות בריאות הציבור, מתוך שאיפה למעט אבדת ישראל ככל האפשר, תוך כדי איזון ראוי בין צרכי העתיד ובין צרכי ההוה.¹⁹

*

אין מדינה המשקיעה את כל משאביה בתחום הצלת נפשות.²⁰

¹⁵ מדענים מתחומים שונים סוברים, שרפואה מונעת משפרת איכות חיים, מצמצמת תחלואה ומצילה נפשות רבות. וראה סעיף רעט.

¹⁶ ראה סעיף נח.

¹⁷ הרב רפפורט מסתמך בדבריו על תשובת סבו הגדול, האגרות משה יו"ד ב קנא, הפוסק שאדם מישראל אינו מצווה ללמוד רפואה. נראה, שיש לחלק בין הנדונים. יחיד אמנם אינו חייב ללמוד רפואה אך מדינה בודאי חייבת לדאוג שיעמדו לרשות הציבור כל האמצעים הנחוצים להצלת חיים בהוה ובעתיד. מצוה זו דומה למלחמת מצוה, המוטלת בעיקרה על הציבור, ראה סעיף רפא הערה 4. לא ברור על סמך מה קובע הרב רפפורט שימצאו המשאבים הנחוצים, מחוץ לתקציב. ומה תעשה המדינה אם משאבים אלו לא ימצאו? ועוד, לפי דבריו, מה ההתר של מדינה להשקיע בכל מה שאינו חיוני למלוי הצרכים הבסיסיים?

¹⁸ הרב הרש"ר, "מהי חובת האדם בממונו כדי להציל חברו מסכנה", הלכה ורפואה ג, עמ' מח. וראה שם שניתן להביא ראיה לסברא זו מתקנת חכמים, שאין פודים את השבויים יתר על דמיהם מפני תיקון העולם. וראה, ד"ר איתי פטאל/הרב יצחק זילברשטיין, "איזה רופא עדיף כמנהל מחלקה?", תחומין ל"א עמ' 34: "... בנוגע לסל התרופות... מה להעדיף – האם תרופות מצילות חיים של קבוצה קטנה, או תרופות המונעות סבל מציבור גדול? והשיב מו"ח שליט"א שכיון שהציבור הוא המשלם לסל הבריאות יש להתחשב במה הציבור המשלם מעונין יותר".

וראה חשוקי חמד סנהדרין עמ' קו: "ולכן אמר מו"ח שליט"א שאם יחיד בא לשאול לאיזה מחלקה לתרום ודאי צריך לומר לו: מצדך, הטוב ביותר לתרום למחלקות המצילות חיים אך כאשר מנהל בית החולים שהוא שליח ציבור, ובא לשאול מה לעשות, יש לומר לו, שלטובת הציבור צריך גם לפתוח מחלקת השתלות כדי שהציבור לא יפחד". וראה חשוקי חמד פסחים עמ' תט.

¹⁹ ראה סעיף סו הערה 15. וראה תחוקה לישראל על פי התורה ג הצעת החוקה של ד"ר כהן עמ' 5 – 16 סעיף 24: "הדאגה לבריאות העם תעמוד בראש חובותיה של המדינה". לא נתבאר למה דווקא כאן השתמש ד"ר כהן במונח בראש חובותיה ובמה, למשל, הדאגה לבריאות חשובה יותר מאשר הדאגה לבטחון או לחינוך וכד'.

²⁰ ראה EB (2008), defense economics, Theory and Conduct of War, Defence management, Budgeting. ראוי להעיר כי בשנת התקציב 87-88 היווה תקציב משרד הבטחון של מדינת ישראל 33.51% מכלל תקציב המדינה ואילו בשנת התקציב 98 הוא היווה רק 15.1% מכלל התקציב.

פרק יד. עקרונות הפסיקה

ע. "דין אמת לאמתו"

פוסק הרמב"ם: "וכל דין שדן דין אמת לאמתו אפילו שעה אחת כאילו תקן את כל העולם כולו וגורם לשכינה שתשרה בישראל"¹, ומבאר הפרישה: "אחר שנודע לו אמיתות הדברים על ידי דרישה וחקירה אז ידון אותו לאמתו... ולשון לאמתו קאי על הדין"².

על דין ומורה הוראה להיות בעלי הנתונים הבאים

- השכלה תורנית רחבה ביותר כותב הרב ואזנר: "ואין במציאות שיהיה אדם גדול בתורה אמיתי עם דעת תורה שלמה רק אם מקננים בקרבו כל רשעי התורה"³.
- ידע תורני ספציפי הנוגע לשאלה הנדונה פסוק מפורש בתורה: "ואצוה את שופטיכם בעת ההיא לאמר שמע בין אחיכם ושפטתם צדק בין איש ובין אחיו ובין גרו", ומפרש הספרי: "... אל תאמר כבר בא דין זה לפני ושניתיו ושלשתיו אלא היו מתונים בדין"⁴. כותב החזו"א: "בירור משפט בבחינת הלכה למעשה, נחלק לעיונים שנים, העיון הראשון להניף הסלת הנקי סעיפי המשפט התוריים, ואחריו עיון השני החדירה בהעובדא הנוכחת לפנינו במעלותיה ומגרעותיה ובדיוק משקל של כל פרק מפרקיה כדי להתאים את הנידון אל סעיף ההלכה המכוון עליו"⁵.
- השכלה כללית כותב הרמב"ם: "אין המציאות נמשכת אחרי הסברות אלא הסברות הנכונות נמשכות אחר המציאות"⁶. כותב הראי"ה קוק: "אי אפשר לו לכל בן תורה להיות חכם רשמי בכל מקצועות המדעים, אבל אפשר לו להיות איש יודע את המצב הכללי של החכמות בעולם ואת פעולתן על החיים; למען יכיר את הסגנון הכללי של צביון הרוח שבדורו, כדי שידע איך לפרנסו ולהטיבו"⁷.
- יכולת להגיע לחקר האמת מבאר הגר"א: "והנה דין ההגון צריך להיות פי שנים ברוחו. האי להיות בקי בחדרי התורה להוציא הדין לאמתו. והבי להיות בקי

¹ רמב"ם סנהדרין כג ט.

² פרישה, טור חשן משפט א אות ב.

³ הקדמה לספר שלום ירושלים. וראה לנבוכי הדור ט: "עוד ראוי למצא גם כן שכל דין היוצא מדיוק פרטי יתאים עם רוח התורה בכלל..."

⁴ ספרי על דברים א טז. וראה פירוש רש"י על התורה.

⁵ קובץ אגרות א לא.

⁶ מו"נ א עא. וראה שם ג יד: "כל מה שאפשר לבאר דברי האדם כדי שיהא תואם את המציאות שהוכח מציאותה הוא יותר עדיף ונכון לבעל הטבעים הנעלים ואיש הצדק". וראה שו"ת הרשב"א ה קכא בענין איסור לא ילבש. וראה הרב שלמה דיכובסקי, "מציאות של הלכה בצד מציאות עובדתית", תחומין ל"א עמ' 313: "להלכה נתיבים עצמאיים משלה – לעיתים היא מתעלמת לחלוטין מהעובדות המציאותיות וסוללת לעצמה דרכים מקבילות שונות". נראה להעיר שגם לשיטתו אין לך אלא חידוש, ורק במקומות שחכמים אומרים במפורש שיש להתעלם מהמציאות עושים כן, וראה סעיף עא. לגבי הערתו על בדיקת רקמות לגלוי ממזרים ראה את סברת הבית ישי, סעיף עא הערה 22.

⁷ אדר היקר ועקבי הצאן, עקבי הצאן, דרישת ה' עמ' קכט.

בישובו של עולם שיוכל להכיר בין האמת והשקר בדברי הבע"ד או העדות".⁸ השערים המצוינים בהלכה כותב: "וקבלתי ממורי מהר"ש ענגיל ז"ל שכל שאלה ובעיה צריך מקודם לדון מצד המציאות והטבע ואח"כ לדון אם גם הלכה מסכמת לזה".⁹

כדי להבטיח שתתקבל פסיקה לאמיתה של תורה, יש למנות דיינים ומורי הוראה חכמים ועונים. כותב הראי"ה קוק: "הענוה מנמיכה את הדעת העליונה של האדם, ומורידה את אורה לעומק עומקה של נשמתו, ועל ידי זה מכיר הוא את האמת לאמתה".¹⁰

בעת הצורך על דיינים ומורי הוראה לקבל חוות דעת של מומחים. כותב הראי"ה קוק: "... לעולם אין רב ודיין יפה חשוד, כשתחסר לו ידיעה בהויות העולם, לצורך איזה משפט, שלא יפנה לעצת המומחים בדבר".¹¹

ראשונים ואחרונים נעזרו במומחים בענייני חישובים מתמטיים,¹² בענייני כלכלה ומדינה,¹³ מסוי,¹⁴ חקלאות,¹⁵ בריאות,¹⁶ בטיחות,¹⁷ חינוך,¹⁸ בטחון המדינה,¹⁹ ועוד.²⁰

גם כיום על דיינים ומורי הוראה לדון דין אמת לאמתו. לאור השינויים הגדולים שחלו בכל תחומי החיים על דיינים ומורי הוראה להכיר את המציאות החדשה. כותב הרב סולובייצ'יק: "בעיות הלכתיות חדשות מתעוררות בעקבות כל גילוי מדעי חדש. לאמיתו של דבר, בהרבה תחומים של ההשתדלות האנושית אם באים לפסוק כיום הלכה... יש צורך שהפוסק יהיה לא

⁸ ביאור הגר"א מקראות גדולות, ישעיה א יז. וראה אדרת אליהו ריש פרשת שופטים; פירושו למשלי ו ד ושם כב יב. וראה בבלי יומא כח ב שזקן גם מכיר את המציאות וגם יודע את התורה.

⁹ שערים המצוינים בהלכה קנב ס"ק ו. ראה לדוגמא בבלי שבת פה א ורש"י ד"ה ומנא לן דהא דקים להו לרבנן. וראה העמק דבר בראשית מא לג. וראה שו"ת משיב דבר א ל: "אשר דרש ממני ע"ד בית הטוחנות של דאמפף אם כשר לטחון בהם חטי דפיסחא, האמת אגיד כי מעולם לא ראיתי בתי טוחנות כאלו... על כן לא אוכל לחוות דעתי הדלה בזה באופן שיהא אצלי ברור כאחותי". וראה כתבי הגר"א הענקין, ח"א דף קסד א: "ביחוד בענייני עגונות, ידוע שהגדולים אמדו מקודם את גוף המעשה, ורק לאחר שנתברר להם בשכלם שודאי מת, אז צרפו סברות שונות על דרך ההלכה". וראה שו"ת באר משה ג, הקדמה ושם סימן ע. על הפוסקים להכיר גם את המנהגים והנהלים המקובלים בציבור בתחומים שונים, וראה סעיף לו. בית הדין שטעה משום שלא הכיר את המציאות על בוריה נדון כשוגג ולא כאנוס, ראה שו"ת נודע ביהודה תניינא יו"ד צו.

¹⁰ שמונה קבצים ג קב.

¹¹ אגרות הראיה א אגרת קעו. וראה סעיף סד.

¹² ראה שו"ת מהרי"ט ב יו"ד ו. המהרי"ט התייעץ עם מתמטיקאי לגבי פירוש המשנה אהלות יב ז.

¹³ ראה הלכות מדינה ג שער ג פרק א.

¹⁴ ראה שו"ת הראי"ש ו ד. הראי"ש התייעץ עם משלמי המס בכל הנוגע למנהג המקובל בעיר.

¹⁵ ראה סמ"ג ל"ת קמו. וראה כוזרי ב סד.

¹⁶ ראה שו"ע או"ח שכט ד.

¹⁷ ראה הערה 25.

¹⁸ ראה שו"ת אגרות משה יו"ד ב קג.

¹⁹ ראה הערות 23 24. וראה סעיפים סד קלה.

²⁰ ראה סעיפים רכב - רכד.

רק בעל הכשרה הלכתית מצוינת אלא חייב להיות גם בעל ידיעה מעשית בתחומים החילוניים שבהם מצויה הבעיה".²¹

בשל הידע המקצועי הרחב שקיים כיום בכל תחום, על מורי הוראה להעזר במומחים יותר מבעבר.²² על משקל חוות דעת של מומחה בתחום בטחון המדינה כותב הרב הרצוג: "אעפ"י שפעולות התקפה לשם הגנה אינו באופן ישיר ענין של פקו"נ... מכ"מ כיון שהמומחה חישוב ומצא שע"י התקפה זו ינצל ישוב יהודי סמוך, הרי זה מסוג של פקו"נ או הצלת ישראל מיד צר הבא עליו".²³ פוסק הרב נבנצל: "גם שמירת שבת וכו' אינה תמיד בתחום התמחותם של מומחי הצבא, ובכל זאת נאלצים לפעמים לסמוך על שיקול דעתם בהעדר סמכות אחרת, ואנו בזאת בבחינת 'נתנני ה' בידי לא אוכל קום'".²⁴

הרב גראס פוסק: "... לכן מחויבים על פי תורה לקיים מה שהמומחים והממונים על הדרכים קבעו לקיים חוקי התנועה".²⁵

²¹ איש האמונה עמ' 49 בהערה. וראה סעיף קד. וראה שו"ת משנה הלכות יד קעג: "ועתה אנשים שיושבים רוב היום על דברים בטלים וקוראים בעתונים שכתבו מושחתים וגם לה"ר וכיוצא בזה ופאליטיק הם הם שיש להם דעת תורה ומכריעים נגד השי"ע בהבלי דבריהם". ונראה שאין חולק על כך שלפוסק צריכה להיות ידיעה בסיסית בהיות העולם, ודברי המשנה הלכות מוסבים על אלו שלדעתנו מבססים את הדעת תורה שלהם על לשה"ר ועל ידיעות עתונאיות.

²² ראה סעיף עא.

²³ שו"ת היכל יצחק או"ח לו ד"ה [לשאלה ב'] (ב)

²⁴ הצבא כהלכה עמ' מב ציון 3. וראה ועלהו לא יבול ב מס' 241, עמ' קנז: "המכריעים בענינים אלו הם המפקדים. אם הם אומרים שזה חיוני וכרוך בפקוח נפש צריך לעשות לפי הוראתם. אף על פי שישנם מפקדים שהשבת אינה חשובה להם... צריך לשמוע בקולם, כי הם היודעים את המצב לאשורו, ועליהם אנו צריכים לסמוך". וראה הרב אברהם יצחק נריה, "פקוח נפש בשבת בצבא", תחומין ג עמ' 11 – 23. וראה מאמרו "בשולי הדברים", תחומין ד עמ' 252, וכן הרב יהושע בן מאיר, "תוקפן של הוראות בטיחות בצה"ל", תחומין שם עמ' 248 – 251. וראה הצבא כהלכה פרק ה.

²⁵ מאיר נתיבים עמ' 211.

עא. ידע מדעי ופסיקת הלכה

כותב רבינו בחיי: "ומן החשובות שבטובותיו אשר היטיב בהן לבני האדם... הוא המדע שהוא חיים ללבבותם ונר לשכליהם..."¹.

פוסק הרמב"ם: "שכל דבר שנתגלה טעמו ונודעה אמיתתו בראיות שאין בהם דופי אנו סומכים על זה האיש שאמרו או שלמדו על הראיה שנתגלתה והטעם שנודע"². המהר"ל מבאר: "... מה שיקנה האדם על ידי נסיון, שנסה פעמים הרבה כאשר עשה דבר פלוני אירע כך, וכאשר אכל עשב פלוני היה מחמם לו, וכאשר אכל עשב פלוני היה מקרר לו, וזה נקרא בעל נסיון שקנה הידיעה מכח הנסיון..."³.

לפיכך על מורי ההוראה לדעת את עקרונות היסוד של המדעים השונים. פוסק הרמב"ם: "אין מעמידין בסנהדרין בין בגדולה בין בקטנה אלא אנשים חכמים ונבונים... יודעים קצת משאר חכמות כגון רפואות וחשבון ותקופות ומזלות... כדי שיהיו יודעים לדון אותם"⁴.

רבים מפרנסי ישראל ומחכמיהם הצטיינו בידע המדעי שלהם. על שלמה המלך מעיד הכתוב: "וידבר על העצים... על הבהמה ועל העוף ועל הרמש ועל הדגים", ומפרש רש"י: "מה רפואת כל אחת, ועץ פלוני יפה לבנין פלוני וליטע בקרקע פלונית וכן על הבהמה מה רפואתה ועיקר גדוליה..."⁵. כותב הרד"ק: "משה רבינו בחכמת הטבע לא היה כמוהו"⁶. כותב הרב מוסקאטו: "על כן קרא למקום ההוא באר שבע' – על הסכמת השבע חכמות עם האמונה האלקית אשר ביד אברהם, ויחדיו יהיו תמים..."⁷.

הגמרא אומרת: "אמרו עליו על רבן יוחנן בן זכאי שלא הניח מקרא ומשנה, תלמוד, הלכות ואגדות, דקדוקי תורה ודקדוקי סופרים... תקופות וגמיטראיות..."⁸. כותב הרב אליהו הלוי: "רבינו הקדוש היה בקי בכל חכמה והוא הכריע ואמר שנראים דברי חכמי אומות העולם מדברי חכמי ישראל בענין חמה שמהלכת ביום למטה מהרקיע ובלילה למטה מהקרקע... ושמואל ירחינאה אמר נהירין לי שבילי דשמיא כשבילא דנהרדעא... וגם כן היה רופא טבעי... ורב פפא

¹ תורת חובת הלבבות, הקדמה. הערת הרב נבצל: "אין כוונתו למדע במובנו החדש". לענין, רבינו בחיי עוסק בשלשה סוגי חכמה והראשונה שבהם היא חכמת המדע, לפי ההגדרה המקובלת כיום.

² רמב"ם קידוש החדש יז כד. וראה פירוש המשניות לרמב"ם יומא ח ד; מו"נ ב כב. וראה הנבחר באמונות ובדעות בהקדמה: "אך מדע ההכרחית הוא מה שאם לא יאמין בו האדם יתחייב לבטל המושכל או המוחש". וראה חידושי הרמב"ן ריש פרק אלו טרפות: "מה שנחלקו חכמי ישראל בטרפה אם היא חיה או אינה חיה. תמוה היאך לא בדקו הדבר בנסיונות הרבה...". בפירושו על התורה ויקרא יא יג הוא כותב על מה שראה בספרי הנסיונות. וראה שו"ת הרשב"א א תיג: "שכל מה שנתאמת נסיונות כאלו אף על פי שלא יגזרוהו ההקש הוא מותר לעשות משום רפואה". וראה מצודת דוד ריש קהלת; נתיבות עולם נתיב התורה יד; עלה יונה עמ' עד. וראה נפש הרב עמ' יז בהערה: "חז"ל תמיד דקדקו לברר את המציאות בעשיית נסיונות".

³ גבורות ה' פרק נב.

⁴ רמב"ם סנהדרין ב א. וראה חשוקי חמד סנהדרין עמ' ק – קב, שהבין שחכמי הסנהדרין צריכים לדעת רפואה ברמה של רופא מומחה ברמה הגבוהה ביותר, ולפי"ז צ"ל שהוא הדין לגבי שאר החכמות, וצ"ע.

⁵ רש"י מלכים א ה יג.

⁶ רד"ק מלכים א ג יב. וראה אברבטאל שמות כד יז, שבארבעים היום שבהם היה בהר סיני למד משה רבינו עשרה מדעים.

⁷ נפוצות יהודה הדרוש הארבעה עשר.

⁸ בבלי סוכה כח א.

גם כן רופא מובהק הוה... ור' חנינא רופא מובהק הוה... וכמה חכמים היו רופאים ובקיאים בחכמת הטבעי.⁹ כותב המנחת קנאות: "חכמי ישראל היו יודעים ובקיאים בכל החכמות לא נכחד מהם דבר..."¹⁰.

רלב"ג היה אחד מגדולי האסטרונומים ומגדולי אנשי המדע בימי הביניים.¹¹ המהר"א מפראג היה בקי בכל שבע החכמות.¹²

כותב ר' נתן מהנובר: "והיה שם ראש הישיבה דק"ק נעמרוב... שהיה יודע כל התורה כולה בעל פה ובקי היה בכל חכמות העולם..."¹³. כותב החיד"א על הרב אבי עד שר שלום באזילה אבי"ד במנטובה: "הרב הפילוסוף המקובל ותוכ"ן רב ותשבורת ושאר חכמות בקי ומופלג בהן..."¹⁴. כותב פאת השלחן: "... והי בעת שימש לפני רבינו הגאון נ"ע... בשעה שסיים פירושו על שיר השירים וצוה לסגור חדרו... נשא עיניו למרום בדבקות עצומה בברכה והודאה לשמו הגדול ית"ש שזיחו להשגת אור כל התורה בפנימיותיה וחוצותיה כה אמר: כל החכמות נצרכים לתורתנו הק' וכלולים בה וידעם כולם לתכליתם, והזכירים חכמת אלגעברע ומשולשים והנדסה".¹⁵ כותב השרידי אש: "ר' חיים מוולוז'ין, ראש המתנגדים... בנו, רבי יצחק, שנתפרסם בידיעותיו הרבות בחכמות חילוניות, מילא את מקום אביו במדרשי הלכה בישיבה..."¹⁶.

הפוסקים דנים בשאלה האם ניתן לחלוק על פסקי חז"ל המבוססים על ידע מדעי שהשתנה מאז ועד היום.¹⁷ הגמרא אומרת: "חכמי ישראל אומרים: ביום חמה מהלכת למטה מן הרקיע, ובליילה למעלה מן הרקיע. וחכמי אומות העולם אומרים: ביום חמה מהלכת למטה מן הרקיע, ובליילה למטה מן הרקיע. אמר רבי: ונראין דבריהן מדברינו", ומהר"ם אלשקר מכריע כדברי חכמי אומות העולם.¹⁸ מכאן ניתן להסיק שעל פוסקים להסתמך על הידע המדעי המתחדש בכל

⁹ שו"ת זקן אהרן כה. וראה שו"ת הרדב"ז ח קצא. וראה בבלי שבת עז ב: "אי בעי מינייה כל חללי עלמא הוה אמר ליה". וראה כפתור ופרח פרק מד: "והאמת שכל מה שימצאון בשבע חכמות הנמצא בידינו היום קצת מהם, ימצא ממינם בחכמת התלמוד חלק יודע ממנו שהם ע"ה היו בקיאים בכלם והכל כלול בדבריהם ז"ל".

¹⁰ מנחת קנאות עמ' 112.

¹¹ ראה משי"כ פרוף' יובל נאמן http://physicaplus.org.il/articles2/history_neeman2.html

¹² ראה צמח דוד מהדורת ברויאר עמ' 139. שו"ת הרדב"ז ג תא מתאר בדיקה מדעית שנועדה לברר האם כלי העשוי מחומר בשם ציני בולע.

¹³ יון מצולה עמ' 23.

¹⁴ שם הגדולים ח"ב מערכת א' אות קז.

¹⁵ פאת השלחן, הקדמת הרב המחבר. וראה ביאור הגר"א שו"ע או"ח תנט אות ה, שבדין על חישוב שעות היום מסתמך על התוכנים. וראה שו"ת תשובות והנהגות א קפו, שהגר"א עשה נסיון מדעי, ובעזרתו הוכיח שאורז הוא ריז. וראה שו"ת משנת יוסף ב עמ' קכו בהערה, הנעזר בידע מדעי לצורך קביעת גבולות ארץ ישראל.

¹⁶ שו"ת שרידי אש ד עמ' רפד.

¹⁷ הגמרא בבלי נזיר לט א בוחנת את השאלה כיצד שערות גודלות באמצעות נסיונות. למעלה מעשרים מקומות בש"ס מצאנו דיון באפשרות להסבר דבר הלכה או אגדה ועל זה אומרת הגמרא: "והא קא חזינן" (או "והא חזינן") שהמציאות אינה כן ומחפשת הסבר שונה. ראה לדוגמא בבלי ברכות נח ב, שבת קנא ב. וראה בבלי עבודה זרה ל א "פירוקא לסכנה". גם הראשונים השתמשו בבטוי זה, ראה תוס' בבלי שבת סה ב ד"ה דאמר שמואל ושם תוס' תענית י ב ד"ה פסיעה ובמקומות רבים נוספים.

¹⁸ ראה שו"ת מהר"ם אלשקר צו. וראה תוספות רי"ד בבלי שבת לד ב: "... וכדברי מצאתי שתירץ גם ר"ת בסי' הישר אלא שהוא תירץ כפי חכמי ישראל שאומרים כי החמה הולכת בליילה אחר הכיפה למעלה מן

יום.¹⁹ החזו"א מפרש את שיטת רבי יהודה באופן שונה ופוסק: "משרשי האמונה שכל הנאמר בגמרא בין במשנה ובין בגמרא בין בהלכה ובין באגדה, הם הם הדברים שנתגלו לנו על ידי כח נבואי... נרתעים אנו לשמוע הטלת ספק בדברי חז"ל בין בהלכה בין באגדה..."²⁰

במקרים הבאים אין מורי ההוראה פוסקים על פי ידע מדעי מעודכן

- הלכות הנוגעות להצלת נפשות²¹
- קיימת הוראה שאין להסתמך על ידע מדעי עדכני באותה הלכה²²
- יש צורך לפעול על פי עקרון פשטות החקיקה²³
- אין קשר הכרחי בין קביעת ההלכה ובין הידע המדעי²⁴

הרקיע ואני תירצתי כפי אומות העולם שאומרים שהחמה מהלכת בלילה תחת הארץ, והוא העיקר...". וראה תורת העולה להרמ"א א ב: "... ואף על פי שאמרו ונצחו חכמי האומות בו כבר כתבתי... שאין דעתם לומר שחזרו בהן חכמי ישראל רק שבסבות הגלות נשכח מהן אותו הדרך... והוצרכו ללמוד על פי תכונת הגויים וזהו ענין ההודאה". וראה לחם משנה רמב"ם שבת ה ד; שו"ת יביע אומר ב או"ח כא.¹⁹ ראה נשמת אברהם א או"ח ד ס"ק ה שזו גם דעת הגאונים, ראה אוצר הגאונים גיטין, תשובות שער, ודעת רבינו אברהם בן הרמב"ם. זו דעת הרמב"ם ראה מו"נ ב ח; מו"נ ג יד. וראה קבצים מכתב יד קדשו עמוד קלג.²⁰ קובץ אגרות א טו. וראה שו"ת דעת כהן פד: "וידוע שהרופאים הרעישו לבטל מציצה, ואמרו שיש בזה סכנה, וכל חכמי ישראל בטלו דבריהם מפני שאינם נאמנים נגד דברי חז"ל, שחכמתם היא מכח דבר ד' הנאמן לעד". וראה נשמת אברהם מהדורה החדשה או"ח ד ס"ק ו.
לכל הדעות, בתחומים רבים השתנו הטבעים. ראה שו"ת אבהע"ז קנו ד בהגה; חזו"א אבהע"ז קטו ד. וראה אנציקלופדיה הלכתית רפואית ב ערך השתנות הטבעים. וראה השתנות הטבעים בהלכה.
כמו כן, אין חולק על כך שחלק מדברי חז"ל הם קבלה בידם הלמ"מ ואילו חלק אחר נובע מחכמתם הם. ראה שו"ת חתם סופר יו"ד שלח: "אולי הי' אז מסורת מבעלי טבעיים הראשונים אעפ"י שנשכח מרופאי זמנינו ועליהם סמכו חז"ל בהרבה ענינים מעניני התורה... או אם לא היה להם מסורת מהטבעיים ע"כ קבל מרע"ה השיעור מהל"מי או שסמכו עצמן אקרא...". וראה שו"ת המהר"ם שיק יו"ד רמד שאפשר לומר שנשתנו העתים רק על תקנות חכמים ולא על מה שקבלנו הלכה למשה מסיני. וראה הרחב דבר, העמק דבר שמות כב ל אות א, שחלק מן הטריפות היו במסורת הלכה למשה מסיני וחלק אחר נקבעו על ידי חכמים. וראה א"ת ערך טרפה (בעלי חיים) עמ' מח מט. וראה שפת אמת בבלי שבת סז ב ד"ה אלא לימא כו': "דכל אלו הסגולות לא הי' קבלה בידם כן רק מכח סברת עצמם אמרו כן דא"כ איך חזרו לומר בדרך אחר וכן לקמן אמרי' אלא ליומא קמא כו' משמע הכי". וראה לנבוכי הדור יג: "ביחוד אין לנו קבלות ברורות על פרטי ההלכות איזה מהם הם הלכה למעשה מסיני, ואיזה מהם הם דברים שנתקנו ונדרשו על פי בתי דינים שבדורות".

ראה חזון איש אבן העזר אישות כז ג; שו"ת אבהע"ז קנו ד בהגה. וראה הערה 35. וראה שו"ת אגרות משה אבהע"ז ב ג ג, שבאיסור פצוע דכא אין להתחשב במה שהיה בזמן התורה אלא רק במה שענינו רואות.²¹ ראה חזו"א אבהע"ז הלכות אישות כז ג: "... ונמסר לחכמים לקבוע הטריפות על פי רוח קדשם שהופיע עליהם, והנה היה צריך להקבע בבי האלפים תורה... דיני הטריפות לדורות". וראה דרשות בית ישי טו, החולק על החזו"א ומכריע: "שאחר חתימה התלמוד קיימו וקבלו עליהם כל ישראל שלא לשנות דיני הטריפות שבתלמוד". ונראה להוסיף שכל ישראל קבלו זאת על עצמם כדי שלא יהיה מצב שאיש אינו אוכל על שלחן רעהו. וראה שו"ת אגרות משה יו"ד ג לו הכותב בדעת הרמב"ם: "מ"מ הוא הלכה מסיני שהוא דוקא מה שהיתה בשעת מתן תורה טרפה נאסרה מטעם זה דנוטה למוט... דשינוי הטבעים לא יעשו שינוי בהדין". וראה הערה 31.²²

ראה סעיף סא. וראה שו"ת תשובות והנהגות ה קטו; שו"ת רבי עזריאל הילדעסהיימר אבהע"ז חו"מ נח.²³ ראה משי"כ עורך מכתב מאליהו ד עמ' 355 הערה 4, בענין הריגת כינה בשבת: "והטעם, אמר אדמו"ר זצ"ל כי את ההלכה ידעו חז"ל בקבלה מדורי דורות... אבל בענין ההסברים הטבעיים [שניתנו בגמרא], לא

- הידע המדעי אינו מבוסס כל צרכו פוסק הריב"ש: "לא נאמין אל חכמי היונים, והישמעאלים; שלא דברו רק מסברתם, ועל פי אי זה נסיון, מבלי שישגחו: על כמה ספקות, יפלו בנסיון ההוא".²⁵ מבאר הבן איש חי: "אתה המשכיל דע באמת כי כל דברים אלו וכיוצא בהם, אשר תמצא בדברי חכמי התוכנים, כולם בנויים ע"פ השערת השכל, וכל דבר הבנוי על יסוד המיוסד בהשערת השכל, אע"פ שתמצאו הכרחי, הנה הוא עלול לסתירה ולחרבן, כי אפשר שיתחדש אח"ז לעיני המשכילים איזה ידיעה שכלית יוצאה ממצאות הטבעיים, שנעלמה מן הראשונים שבנו בנין על יסוד אשר יסודו בשכלם. ומחמת כן יוצא סתירה לכל הבנין אשר בנו, כי כשיחבר היסוד יפול הבנין, ודבר זה הוא מצוי תמיד, שאנחנו רואין דור אחר דור מוסיף חכמה וידיעה בעניינים הטבעיים, כנסע ע"נ ענק, והאחרון רואה מה שלא ראו דורות הראשונים. והנה במשך שני אלפים שנה שעברו עד עתה, כמה בניינים בנו וסתרו ובנו חכמי הטבע והתוכנים בחכמתם, זה בונה וזה סותר כבנין פיתום ורעמסס".²⁶ כותב הראי"ה קוק: "אין אנחנו צריכים לקבל השערות לודאיות, אפילו יהיו מוסכמות הרבה. כי הן כציץ נובל, שעוד מעט יתפתחו יותר כלי הדרישה, ותהיינה כל השערות החדשות ללעג ולקלס, וכל החכמות הנעלות שבימינו לקנות המוח,

ההסבר מחייב את הדין, אלא להיפך, הדין מחייב את ההסבר והטעם המוזכר בגמרא אינו הטעם היחידי האפשרי בעניין, ואם לפעמים נתנו הסברים שהם לפי ידיעות הטבע שבימינו, חובה עלינו לחפש הסברים אחרים שבהם יתקיים הדין על מכונו לפי ידיעות הטבע שבימינו". וראה פחד יצחק ערך צידה האסורה ומותרת בשבת על חילוקי דעות בין חכמי זמנו בענין הריגת כינה בשבת. וראה ד"ר מרדכי ברויאר, "מאמר הרב ש"ר הירש זצ"ל על אגדות חז"ל", המעין טבת תשל"ו עמ' 1 – 16.

²⁵ שו"ת הריב"ש תמו. על דיון בין חכמים אם נסיון מדעי נעשה כראוי אם לאו ראה בבלי נדה ל ב מחלוקת ר' ישמעאל וחכמים בענין התפתחות עובר נקיבה; בבלי חולין מט ב בענין גלוי; חולין נו ב: "ותרנגולת היתה לו לרבי שמעון בן חלפתא וגו'"; שם: "אמר רבי יוסי בן המשולם וגו'". וראה רמב"ם קידוש החדש יז כד, שיש צורך בראיות שאין בהם דופי. וראה שו"ת הרשב"א א צח. על הטענה שהמדע עוסק בעיקר בכללים סטטיסטיים אך יתכן שיש פרטים היוצאים מן הכלל ראה שו"ת חתם סופר יו"ד קנח; שו"ת דעת כהן קמ.

²⁶ שו"ת רב פעלים ב או"ח א. וראה כוזרי א יג: "אם תשאל הפילוסופים עליה איך מוצא אותם מסכימים על מעשה אחד"; נתיבות עולם נתיב התורה יד. וראה איש ההלכה - גלוי ונסתר, איש ההלכה עמ' 16: "מובן שמושג החוקיות לובש צורה ופושט צורה בהתאם עם רוחה של התקופה ובחינת ההסתכלות...". וראה שו"ת ציץ אליעזר יג קד: "היש אפשרות לקבוע זהות אבהות על יסוד תוצאות בדיקות סוגי הדם... שהקביעה המדעית בזה על ידי בדיקת סוגי הדם איננה יוצאת על כל פנים מגדר השערה של באשר הוא שם, כפי שאנו רואים בהרבה מקרים שמה שהמדע קובע לוודאות כהיום, כעבור זמן מה קובעת בעצמה אחרת". אך נראה שגם לשיטתו בכל מקרה צריך לבדוק לגופו האם הקביעה המדעית היא בגדר השערה או יותר מכך, ראה פסקי דין רבניים ה עמ' 351. וראה נשמת אברהם אבהע"ז ד ס"ק ו, בשם רש"י אויערבאך: "נשים שילדו בבת אחת... בוצעו בדיקות דם ובדיקת מערכת תיאום רקמות... אם הבדיקה הזאת מפורסמת ומקובלת בכל העולם על ידי הרבה נסיונות ברורים לדבר אמת וברור. מסתבר שגם מצד ההלכה אפשר לסמוך על זה". וראה שו"ת פאת שדך ג כב: "... ומשמע דבדבר מפורסם אצל חכמים הבקאים באותה חכמה, יש לסמוך עליו מדאורייתא".

פסק דין שניתן על ידי בית המשפט העליון בארצות הברית בתיק: *Daubert v. Merrell Dow Pharmaceuticals* (1993) 509 U.S. 579 (92-102), קובע שלחוות דעת של מומחה יהא תוקף מחייב, רק אם היא עומדת בחמשה מבחנים: א. נבדקו התאוריות והטכניקות בהם השתמש המומחה. ב. מדענים אחרים חוו את דעתם בנושא הנדון בפרסומיהם וכד'. ג. נקבע וידוע מה שיעור הטעות בשיטות המחקר של המומחה. ד. התאוריות והטכניקות כפופות לאמות המידה המקצועיות באותו תחום. ה. התאוריות והטכניקות בהם השתמש המומחה מקובלות ונפוצות.

- ודבר אלוקינו יקום לעולם".²⁷ הראייה קוק מזהיר באופן מיוחד שלא להסתמך על חידושים מדעיים להקל בעניינים שחכמים הורו שלגביהם יש לחשוש לסכנת נפשות.²⁸
- כאשר קיים חשש שהשנוי יגרום לציבור לחשוב כאילו התורה אינה נצחית,²⁹ ויביאו לידי זלזול בתורה ובקיום מצוות.³⁰
  - כאשר קיים חשש שפסיקה על פי הידע שהתחדש תגרום לאי הבנות וטעויות.³¹

גם כיום תקפות כל ההוראות הנוגעות לפסיקה על פי ידע מדעי וטכנולוגי חדשני.³² כותב הרב הלפרין: "במקום שיש לפנינו שני פירושים לדברי חז"ל... האחד ברור... והוא מתאים להפליא למציאות בעוד האחר לא ברור... ובנוסף על כך אין לו שום אחיזה במציאות - ברור שיש להעדיף את הפירוש הברור והמובן".³³

פוסק השו"ע: "... אם לא הרגישו בחוטמו חיות אז ודאי מותר",³⁴ ופוסק רש"י אויערבאך: "דהדין הוא אמת רק לפי ידע הרפואי של זמנם שלא היה להם אפשרות לטפל בחולה שלא נשם... אולם בזמנינו שניתן לטפל בחולים כאלה על ידי עיסוי לב מכת חשמל ותרופות ודאי שצריכים לחלל עליו את השבת ואפילו אם אינו נושם".³⁵ פוסק השו"ע: "... נולד לחי' או פסק בן

²⁷ אגרות הראיה א אגרת צא. הרב דן בהשקפות שהתחדשו בזמנו בענין בריאת העולם.

²⁸ ראה שו"ת דעת כהן קמ. וראה אנציקלופדיה הלכתית רפואית ערך מילה עמ' 689 ציונים 486 489, שם מובאות דעות האחרונים בשאלה אם חוששים לסכנה כאשר לפי חז"ל קיימת סכנה אך לפי הרופאים בימינו אין סכנה. ראה גם שם ציון 520. וראה מבוא לספר שמירת הגוף והנפש סוף פרק ו, שבמקרה שחז"ל הורו שיש בענין מסוים פיקוח נפש, ורופא אחד אומר שאין לחשוש לסכנה, אין להתחשב ברופא אך אם הדבר מוסכם אצל כל הרופאים שאין סכנה בענין מסוים ניתן לסמוך על הרופאים. וראה שיעורי תורה לרופאים קה: "... נראה למו"ח שליט"א שאולי בכל זאת נשתנה הטבע בדבר זה, ובימינו אין נשקפת סכנה ללב כשהעין בסכנה ולכן אין לחלל שבת במלאכה דאורייתא, כשברור לרופאים שאין סכנת חיים. והדבר צ"ע". הערת הרב נבנצל: "צע"ג לעני"ד מנ"ל". וראה חשוקי חמד עבודה זרה עמ' רמו.

²⁹ ראה דברי בעל הלשם שבו ואחלמה, נשמת אברהם מהדורה שניה או"ח סימן ד ס"ק ו. וראה סעיפים עג – עה.
³⁰ ראה משנת פיקוח נפש סימן כג יב. "ודבר זה מוטל על הסנהדרין עיני העם לבחון בכל הנהגה והוראה שלא יהא על ידי זה טעות ומכשול להמון העם שתשתנה ההלכה האמיתית". וראה שו"ת משפט כהן קמג בשולי התשובה. וראה הלכה פסוקה א שו"ע חו"מ ב א ובשם המהרש"ל והמהר"ם מלובלין. וראה סעיף קעו.

³¹ ראה שו"ת דעת כהן לט ג: "וי"ל שזה הטריפות אינו שוה בכל חי, ויש בע"ח שמטריף אצלו ויש בע"ח שיכול לחיות עמו, ע"כ אותו שנתברר שיכול לחיות אינו מועיל על הכלל כולו, וכיון שאין הטריפות מפורשת בדרז"ל אי"צ לומר שהוא כולל". דהיינו, שגם אם מתברר שבהמה שיש לה מום כל יכולה לחיות יותר משנים עשר חדש עדיין יתכן שיש בעלי חיים אחרים שאותו מום ממית אותם ולכן גזרו על כל בעלי החיים. וראה אנציקלופדיה הלכתית רפואית ו עמ' 608: "בדרך כלל עמדת היהדות ביחס לחידושים מדעיים או חברתיים, שלא ידוע היטב לאן הם מובילים, היא גישה שמרנית וזהירה". על סייג לתורה ראה סעיף שח.

³² על אפשרות בשנויים בפסיקה ראה סעיף עד – עו. על היחס למחקר המדעי ראה הרב מרדכי הלפרין ועוד, "קביעת אבהות באמצעות מערכת תיאום הרקמות המרכזית (MHC)", תחומין ד עמ' 431 - 450 וכן הרב נחום אליעזר רבינוביץ, "הערכה מדעית כיסוד לפסיקת הלכה", תחומין ח עמ' 435 - 453. על בדיקת רקמות ראה גם חשוקי חמד על פסחים עמ' שנו.

³³ הרב מרדכי הלפרין, הכרת האנטומיה הגניטלית – מפתח להבנת חז"ל, אסיא פה פו, אלול תשס"ט עמ' 105 – 121. וראה שו"ת הרשב"ש קיג; דברי הרש"י אויערבאך, נשמת אברהם ד עמ' קמו.

³⁴ שו"ע או"ח שכט ד.

³⁵ נשמת אברהם או"ח שכט ס"ק ה ומציין גם לסימן של ס"ק יט. בענין תינוק בן שמונה ראה אסיא מה-מו טבת תשמ"ט עמ' 92 – 117.

ז' או בן ח', אין מחללין עליו...³⁶ ופוסק השמירת שבת כהלכתה: "... דבזמננו שיש אינקובאטור, שבאמצעותו אפשר להציל גם תינוק קטן ביותר, אף בן ח' דינו כחי".³⁷ פוסק הרש"ז אויערבאך: "אנו צריכים להתנהג לפי הידע הרפואי של זמננו...".³⁸ פוסקים דיניי בית הדין הרבני בתל אביב: "לא מצאנו לנחוץ להכנס לדיון בדבר טענתו שאין לסמוך על רופאים ועל סטטיסטיקה. נהוג ומקובל בכל בתי הדין לסמוך בעניינים אלה על קביעת הרופאים, וקביעתם היא על יסוד בדיקות וסטטיסטיקה שנלקחות מקבוצות אנשים שונות ברחבי העולם כולו. ועל מי נסמוך בענייני עקרונות אם לא על רופאים?"³⁹

גם כיום קיימים מקרים שבהם למרות השתנות הידע אין שנויים בפסיקה.⁴⁰

גם כיום על מורי הוראה לדעת את עקרונות היסוד של המדעים השונים. על הרב משה פיינשטיין מעידים נכדיו: "מוחו היה פתוח תמיד לעובדות מדעיות וטכנולוגיות חדשות, שהיה מנתח ובודק בעצמו את ההגיון שבהן כנראה מתשובותיו".⁴¹ על הרב אויערבאך מעיד הרב פרופ' שטינברג: "הוא עשה שימוש במחקרים ובשיטות מדעיות, שאני, בכל אופן, לא נתקלתי אף לא באחד מגדולי ישראל שהלכו בדרכיו".⁴²

על ימות המשיח כותב הרב יהודה מוסקאטו: "... לעתיד לבוא יתרבה האור בשבעה החכמות ויהיה תוספת אור גדול ועצום בתורה האלקית, המתנשאת על שבע החכמות...".⁴³

³⁶ שו"ע או"ח של ח.

³⁷ שמירת שבת כהלכתה מהדורה מחודשת לו ס"ק כו. וראה הרב נפתלי בר אילן, ד"ר ר. קופמן וד"ר י. בר – אילן, "הצלת חי פגים", אסיא ע"ג – ע"ד כרך י"ט, א – ב שבט תשס"ד 95 – 104.

³⁸ נשמת אברהם ה' חו"מ תכה ס"ק ד. וראה שו"ת שבט הלוי ג קמא. וראה חשוקי חמד על יומא עמ' תקבב: "... הרי עולם הרפואה מתפתח בצורה מואצת מאד, והשי"ת פתח לנו את שערי החכמה [כמבואר בזהר הקדוש שמשנת ת"ר יפתחו שערי חכמה בעולם]...".

³⁹ פסקי דין רבניים י עמ' רמא, פסק בית הדין האיזורי בתל אביב.

⁴⁰ לדוגמא, לפי הידע הרפואי העדכני ממוצע ההפלגות בין הוסטות בימינו הוא עשרים ושמונה ימים (מספר זה גם מובא בנשמת אברהם יו"ד הקדמה להלכות נדה וראה שו"ת משנה הלכות י קיז) ולמרות זאת מורי הוראה אינם מורים לפרוש ביום זה, גם לא לחומרא, אלא בעונה בינונית (לפי השיטות השונות). למרות שלדעת הרופאים, בשל תחליפי המזון המשובחים האידנא לא קיימת סכנה לתינוק שאינו יונק, לא בטלה גזירת מינקת, ראה נשמת אברהם ג סימן יג ס"ק ו; אנציקלופדיה הלכתית רפואית א ערך הנקה עמ' 168. וראה סעיף סא הערה 22 וסעיף קפו הערה 60. הערת הרב נבנצל: "שמעתי על מקרה שתינוקת היתה בסכנה זמן ממשך והרופאים אמרו לאם שזאת אשמתה שלא היניקה אותה". לולי דמסתפינא נ"ל דאי חישינן כולי האי, יש לחשוש למחלות נדירות שבהן ההנקה מסכנת את חיי התינוק, כגון Multiple Food Allergy ו- HIV. וראה שו"ת אגרות משה אבהע"ז עא שפוסק על פי הירושלמי שאשה עשויה להתעבר משני אנשים, ודוחה חוות דעת של אנשי מדע הסוברים שלא יתכן שיהיו לילד אחד שני אבות וצ"ע. הערת הרב נבנצל: "ע"ג גם סוטה מ"ב: רבי יוחנן אמר וכו'". דיונים בשאלה אם ראוי להקל בדיני כלים העשויים מחומרים שכמעט שאינם בולעים ראה שו"ת תשובות והנהגות א תלב; שם ה קטו; הרב יהודה שרשבסקי, "שינוע השמנים הצמחיים", תהודת הכשרות 49-50 עמ' 61 – 70. וראה הרב שאול בר אילן, "בעניין בליעה ופליטה בכלי מתכת שבימינו – בעקבות השו"ע והרמ"א", האמור לצאת לאור בבטאון המעין א"ה.

⁴¹ שו"ת אגרות משה ח, מאן מלכי רבנן עמ' 17.

⁴² התורה המשמחת עמ' 156.

⁴³ נפוצות יהודה הדרוש הארבעה עשר.

עב. החלטות חוץ תבוניות

פסיקת הלכה צריכה להיות מבוססת על הכרת המציאות ועל פי הכרת ההלכה.¹ עם זאת, לעיתים אין מנוס מלפסוק בשאלות קשות ומורכבות מבלי שניתן לבסס את ההחלטה על הכרה שלימה של המציאות, או על הלכה ברורה.² ההחלטות מעין אלה מכונות על ידי העוסקים במדעי המדינה בשם החלטות חוץ תבוניות.³

בית דין הגדול כותב הנצי"ב: "... דכתיב באותה פרשה 'ועשית על פי הדבר אשר יגידו לך מן המקום וגו' ... ה"ק, במקום אשר יבחר סגי על פי הדבר לחוד, אפילו בלי הוכחה מכח התורה גם כן קיים הדין, על פי דעת הסנהדרין באותו מקום הנבחר, אבל בזמן שאינו באותו מקום הנבחר אזי דוקא 'על פי התורה אשר יורוך'.⁴

בית דין פוסק השו"ע: "יש לדיין לעשות דין כעין הפשרה במקום שאין הדבר יכול להתברר ואינו רשאי להוציא הדין חלק מתחת ידו בלי גמר".⁵

גדולי הדור כותב השפת אמת: "אמנם יש ב' ענינים בתורה א' היגיעה שיכול כל איש ישראל למצוא ע"י יגיעה בתורה כ"א כפי השגתו. אך יש עוד סגולה בתורה לחכמים ראשי הדורות להשיג מה שאינו עפ"י שכל אנושי והיא הירושה שניתן לנו כמ"ש 'תורה צוה כו' משה מורשה קהלת יעקב'.⁶

לחוות דעת של מורי הוראה שאינה מבוססת על הכרת המציאות או שאינה מבוססת על מקורות תורניים כמקובל,⁷ אין משקל של פסיקה אלא של דעת תורה⁸ שאין לה תוקף מחייב כלפסיקה רגילה.⁹

¹ ראה סעיף ע.

² ראה סעיף נו. וראה סעיף סד הערה 45.

³ על מונח זה ראה יחזקאל דרור, קביעת מדיניות עמ' 159 – 164.

⁴ העמק דבר דברים א ג. וראה העמק דבר דברים יז יא; שאילתות דרב אחאי גאון עם פירוש העמק שאלה, א קדמת העמק אות ד; מרומי שדה להוריות ד ב ד"ה ומעתה הוראה.

נראה לומר כי יש לציית לגזירות תקנות ומנהגות חדשים, גם אם בית הדין הגדול אינו מפרסם את הנימוקים - ראה בבלי עבודה זרה לה א: "כי גזרי גזירתא במערבא וגו'". ודברי הנצי"ב אמורים רק במקרה שבית הדין הגדול פסק הלכה ללא דיון מסודר.

⁵ שו"ע חו"מ יב ה. וראה סעיף קלב.

⁶ שפת אמת פרשת נשא שנת תרלז ד"ה באבות משה קיבל תורה כו'.

⁷ ראה סעיף ע.

⁸ הבטוי דעת תורה מופיע בבבלי חולין צ ב והכונה היא להלכה כפשוטה. בשמו"ר ו א משמעות הבטוי היא טעם המצוה. וראה סעיף מד הערה 7. על תוקפה ההלכתי של דעת תורה במובן המקובל בימינו ראה הרב שאול ישראל, "בין מנהיגות דתית רוחנית לבין מנהיגות מעשית פוליטית", מורשה ח קיץ תשל"ד עמ' 7 – 17; הרב אברהם שפירא, "דעת תורה", תחומין ח עמ' 363 – 364; הרב שלמה דיכובסקי, "דעת תורה בהלכה", תחומין ל עמ' 174 – 191; הרב ח. שלמה שאנן, "דעת תורה בענין שאינו הלכה" תחומין יב עמ' 171 – 177; הרב חיים דוד הלוי, "דעת תורה בעניינים מדיניים", תחומין ח עמ' 365 – 367. ראה גם דברי הרב ישראלי המובאים בהערה 17. וראה סעיף קלד הערה 15.

פסיקות שאינן מנומקות אינן מהוות תקדים. מבאר הנצי"ב: "...איתא בעירובין דף נג דשאל לא גלי מסכתא ודוד גלי מסכתא... והענין דשאל... הי' בטוח להורות כשבא לפניו לפי ראות עיניו באותה שעה, ולא נצרך להכריח שכך הלכה קבועה לדורות, והיינו לא גלי מסכתא, שלא גלה טעמו לאחרים... אבל דוד לא היה מורה משיקול דעתו... הי' יגע הרבה בפלפול ודבוק חברים... וגרם שהוראותיו הוקבע חק ולא יעבור".¹⁰

כדי להבטיח שתתקבלנה החלטות חוץ תבוניות טובות, יש למנות מנהיגים בעלי שיעור קומה ואמיצים המסוגלים להכריע בשאלות קשות. אומרת הגמרא במסכת ברכות: "וכשחלה רבי יוחנן בן זכאי, נכנסו תלמידיו לבקרו. כיון שראה אותם התחיל לבכות. אמרו לו תלמידיו... מפני מה אתה בוכה? אמר להם... שיש לפני שני דרכים, אחת של גן עדן ואחת של גיהנם, ואיני יודע באיזו מוליכים אותי, ולא אבכה?",¹¹ ומבאר הראי"ה קוק מפני מה לא ידע ריב"ז באיזה דרך מוליכים אותו: "אם צדקתי בהכרעתי, כי אז עשיתי את המעשה שאין למעלה ממנו, בהצילי את כנסת ישראל מכליה ואבדון... אך אם טעיתי, כי היה בידי למנוע את חורבן המקדש וירושלים וחיסול ממלכת יהודה, והיה בידי לחסוך את מותם של מאות אלפי החללים שנרצחו על ידי הרומאים, ובשיקול דעתי המוטעה הייתי למעשה שותף לפשע שאין חמור ממנו... מגיע לי לא פחות מאשר גיהנם".¹²

הרב חיים עוזר גרודזינסקי כותב: "... הנה נכבדות ידובר בשאלתו שאלת חכם בנוגע להסתמכות עסקי הקהלות באשכנז בכלל ובפרנקפורט בפרט, ביחוד בשאלת הפרידה... ובאמת יסוד פתרון שאלה העיקרית הזאת לפי דעתי איננה ככל הוראות או"ה וגם שאלות עגונות היותר חמורות אשר שרשם פתוח בש"ס ופוסקים ועל המשיב לשים עין עיונו בביאור שיטת הראשונים והאחרונים ולהכריע על פי כללי ההוראה... לא כן פתרון שאלה זו. יסודתה ביחוד בהכרה גמורה ובהשקפה בהירה לדעת איזה דרך ישרה לגדור גדר ולעמוד בפרץ לחזק הדת".¹³

⁹ ראה הערה 4. נראה שעל אף שלא עוברים בלא תסור על הוראה מעין זו של בית הגדול יש לציית להוראותו מדין כבוד רבו ומוראו, וראה סעיף רד הערה 3.

¹⁰ שאילתות דרב אחאי גאון, קדמת העמק הראשון ו. וראה הערה 4.

¹¹ בבבלי ברכות כח ב.

¹² ארץ ושמים עמ' 88. וכן כתב בספר דרשות אל עמי ב דרשה כד.

¹³ אגרות ר' חיים עוזר ב תקי. בענין קהילות נפרדות ראה משיב דבר א מד; אורות, אורות התחיה כ. וראה פוקח עורים עמ' ו מכתב של הרב יוסף נפתלי שטרן: "... שהחולק על הכרעת גדולי ארה"ק בענין הבחירות בא"י, הריהו דעת יחיד... וכל דיבור על התחברות לרשעים כנגד שלוחי דרבנן העומדים על משמרת הגנת הדת בכנסת, הוא חירוף וגידוף כנגד גאוני ישראל... הידוע כי גדולי מדינתנו (הונגריה) מקדמא דנא התנגדו בתוקף ועזו גם לרבים היותר גדולים ממדינות אחרות שרצו לחוות דעתם בהנוגע למעשה בהגנת הדת במדינתנו, כי בכל מדינה גדולי ישראל שבה מטיבים להבין תכסיסי המלחמה לחיזוק הדת יותר מהדרים מחוץ למדינתם... ועתה יסוד זה שריר וקיים ביתר שאת בנוגע למלחמת הדת בארץ הקדש שאין לשום רב בחו"ל להתערב בהכרעת גדולי ארה"ק בעניני הנהגת הכלל, (שהיא שונה מחו"ל לגמרי)...".

כותב הרב שכטר בשם רבו הרב סולובייצ'יק: "הרבה תלמידי חכמים יש שיכולים לערוך תשובה בענייני טריפות ובענייני גטין החמורים, אך אין להם החכמה שבלב לדעת מתי לערוך מלחמה (בענייני הדת) ומתי שלא".¹⁴

גם כיום אין מנוס מלקבל החלטות חוץ תבוניות.

כותב הרב דסלר: "גדולי דורותינו... זוכים לישרות זו במדה עצומה עד שחוות דעתם - אפילו בדברים שאין להם מקור מפורש, וגם סתם עצות במילי דעלמא - ברורה ואמיתית".¹⁵

כותב החזו"א: "השיטה לעשות את התורה לחלקים שנים, הוראה באיסור והיתר חלק אחד, והוראה בשוק החיים חלק שני, להיות נכנעים להוראות חכמי הדור בחלק הראשון, ולהשאיר לחופש בחירתם בחלק השני, היא השיטה הישנה של המינים... זו היא גילוי פנים בתורה, ומבזה תלמידי חכמים, ונמנן בין אלו שאין להם חלק לעוה"ב ונפסלין לעדות".¹⁶

כותב הרב ישראלי: "בשאלות הנהגה וענייני מדינה יש מקום גדול לדעת תורה ולשיקול דעת נכון, ולא שייך בזה פסק הלכה מוחלט, על כן לא שייך בזה פסק מחייב, כשם שהוא קיים במקצועות אחרים של ההלכה. על כגון זה נאמר: עשה לך רב, דהיינו שראוי שכל עסקן יקשור קשרים אישיים עם אישיות דגולה בתורה, שיש לו אמון בה, שיסיח עמו מזמן לזמן, ויחד... יגבשו עמדה בשאלות העומדות על הפרק".¹⁷

*

פרופ' יחזקאל דרוד, מומחה לקביעת מדיניות כותב שלעיתים שלטון נאלץ לקבל החלטות חוץ תבוניות.¹⁸ עוד הוא כותב: "קובעי מדיניות מודים כמעט פה אחד... בתפקיד החיובי והמהותי שממלאים תהליכים חוץ רציונאליים בקביעת המדיניות".¹⁹

¹⁴ מפניי הרב עמי רסד. וראה שם עמי רסג שלעיתים לא די בחכמת המוח ויש צורך גם בחכמת הלב, ושם דוגמא לשני סוגי ההכרעות.

¹⁵ מכתב מאליהו א עמי 59.

¹⁶ קובץ אגרות ג צב. על הרקע למכתב ראה פאר הדור ה עמי נג.

¹⁷ הרבנות והמדינה עמי 210. וראה ראש דברך עמי י.

¹⁸ קביעת מדיניות עמי 159 - 164. ראה גם בספר A Theory of Justice פרק 7 על מקומה של האינטואיציה (intuitionism) בקבלת החלטות מדיניות.

¹⁹ קביעת מדיניות עמי 160.

פרק טו. שינויים וחיידושים

עג. "לא תוסף... ולא תגרע..."

פסוק מפורש בתורה: "את כל הדבר אשר אנכי מצוה אתכם אתו תשמרו לעשות לא תסף עליו ולא תגרע ממנו"¹, ודורש הספרי: "... מנין שאין מוסיפים על הלולב ועל הציצית תלמוד לומר 'לא תסף עליו'. מנין שאין פוחתים מהם תלמוד לומר 'ולא תגרע ממנו'".²

העיקר התשיעי מבין שלושה עשר עיקרי האמונה שמונה הרמב"ם קובע: "זו תורת משה לא תבטל ולא תבוא תורה מאת ה' זולתה, ולא יתוסף בה ולא יגרע ממנה לא בכתב ולא בפירוש, ואמר: 'לא תסף עליו ולא תגרע ממנו'".³

גם לפרנסים לא התירה התורה להוסיף או לגרוע

מלך הירושלמי אומר: "תני ר' שמעון בן יוחי עלה ספר משנה תורה ונשתטח לפני הקב"ה אמר לפניו: רבון העולם כתבת בתורתך כל דייתיקי שבטלה מקצת בטלה כולה והרי שלמה מבקש לעקור יוד ממני! אמר ליה הקב"ה שלמה ואלף כיוצא בו בטילין ודבר ממך אינו בטל".⁴ כותב הרמב"ן: "ולפי דעתי אפילו בדא לעשות מצוה בפני עצמה כגון שעשה חג בחדש שבדא מלבו כירבעם עובר בלאו".⁵

כותב החתם סופר: "אמנם לבקש מלך לשפטם זה נמאס מאד כי אין לנו צורך למשפט מלך ונימוסי מדיניות, כי משפטינו חרוץ בתורתנו הקדושה... אבל יבקש זה מי שמאמין כי משפטי התורה הם רק כנימוסי הגויים וביד מלך חכם להוסיף ולגרוע לפי המקום והזמן, וזה דעת אפיקורסות ח"ו".⁶

בית דין הגדול פוסק הרמב"ם: "הזהירה תורה לא 'תוסיף עליו ולא תגרע ממנו' שלא להוסיף על דברי תורה ולא לגרוע מהן ולקבוע הדבר לעולם בדבר שהוא מן התורה בין בתורה שבכתב בין בתורה שבעל פה".⁷

נביא פוסק הרמב"ם: "אם יעמוד איש בין מן האומות בין מישראל ויעשה אות ומופת ויאמר שה' שלחו להוסיף מצוה או לגרוע מצוה או לפרש במצוה מן המצות פירוש שלא שמענו ממושה או שאמר שאותן המצות שנצטוו בהן ישראל אינן לעולם ולדורי דורות אלא מצות לפי זמן היו הרי זה נביא שקר".⁸

¹ דברים יג א.

² ספרי על דברים יג א. לאוים אלו מוטלים על כל אחד ואחד, ראה פירוש הרמב"ן על התורה דברים ד ב; ספר החינוך תנד; שו"ע או"ח קכח כז; העמק דבר דברים יג א. וראה א"ת ערך בל תוסיף וערך בל תגרע.

³ משנה עם פירוש הרמב"ם סנהדרין הקדמה לפרק חלק, היסוד התשיעי.

⁴ ירושלמי סנהדרין ב ו. וראה הערה 22. וראה סעיף לב הערה 25.

⁵ פירוש הרמב"ן על התורה דברים ד ב.

⁶ חתם סופר על התורה דברים פרשת שופטים ד"ה ואמרת (א): וראה סעיפים ח י.

⁷ רמב"ם ממרים ב ט.

⁸ רמב"ם יסודי התורה ט א. וראה משנה עם פירוש הרמב"ם, הקדמה לפירוש המשניות עמ' ד; רמב"ם מלכים יא ג; א"ת ערך בת קול. וראה שו"ת אגרות משה או"ח א' יד.

כל חכמי ישראל כותב נפש החיים: "אף אם יאספו כל חכמי ישראל, אשר נמסר להם מעשה בראשית ומעשה מרכבה ויעמיקו השגתם וטהר שכלם לשנות אף איזה פרט מאיזה מצוה או להקדים ולאחר זמנה ח"ו לא נאבה ולא נשמע אליהם".⁹

מורה הוראה כותב החינוך: "... המורה שבשר עוף בחלב אסור מן התורה, וזה מוסיף על דבר הקבלה שכך קבלנו בפירוש לא תבשל גדי וגוי שבשר בהמה וחייה נאסרו לבשל בחלב אבל לא בשר עוף, וכן אם הורה שבשר חיה מותר בחלב עובר משום לא תגרע, לפי שזה גורע הוא שכך קבלנו שבשר בהמה וחייה בכלל האיסור".¹⁰

ללאים לא תוסף ולא תגרע כמה טעמים¹¹

התורה מן השמים אומר החכם מכל אדם: "ידעתי כי כל אשר יעשה האלקים הוא יהיה לעולם עליו אין להוסיף וממנו אין לגרע...".¹² כותב רב ניסים גאון: "תורת ה' תמימה וכבר ניתנה לנו בסיני והודיענו כי אינו מחליף ממנה דיבור אחד...".¹³ כותב הרב לפידות: "והדבר מובן שהתורה שנתנה מפי בורא העולם תהי' נצחית כימי השמים על הארץ".¹⁴

התורה מושלמת כותב ריה"ל: "כי אין זה ביכלת האדם לתקן תקנות לכל אחד מכוחות הגוף והנפש".¹⁵ כותב הרמב"ם: "כי הדבר השלם בתכלית האפשרית במינו לא יתכן שימצא זולתו במינו כי אם פחות מאותה השלמות או בהגזמה או בגרעון".¹⁶ כותב החינוך: "משרשי המצוה כי האדון המצוה אותנו על התורה ברוך הוא בתכלית השלמות, וכל מעשיו וכל ציווייו הם שלמים וטובים, והתוספת בהם חסרון וכל שכן הגרעון, זה דבר ברור הוא".¹⁷

לכל זמן ולכל מקום¹⁸ כותב הרב סלובייצ'יק: "ישנה שניות בעולם היהדות המסורתית. שתי פעולות מרכזיות ממצות את מהותה של יהדות זו: אחת, פעולת החשיבה ההלכתית הטהורה (מדרש), והשנייה, פעולת הריאליזציה ההלכתית... השניה נמצאת בעולם ריאלי, סוער וגועש, לובש צורה ופושט צורה. היא עומדת פנים אל פנים מול המאורע, מול הגורל, ופניה מופנות כלפי חוץ. אבל גם היא אינה נכנעת לחשרת התמורות. תעודתה להכין מעמד לאדם הנישא כקיסם בנחשול הזמן ולהגן עליו שלא תישמט הקרקע מתחת רגליו ולא יפול בתהום האין".¹⁹

⁹ נפש החיים שער א כב.

¹⁰ ספר החינוך מצוה תנד. החינוך מצטט את דברי הרמב"ם אך ברמב"ם שבידנו גירסא שונה.

¹¹ האברבנאל דברים יז ח מבאר מפני מה נביא אינו רשאי לחדש מצוות. דון מינה ואוקי באתרא.

¹² קהלת ג יד.

¹³ בבלי ברכות יט ב. ראה תורת חובת הלבבות שער עבודת ה' ג.

¹⁴ זכרון יעקב פתיחה י.

¹⁵ כוזרי ב נ.

¹⁶ מו"נ ב לט. וראה מו"נ ב כח; שם ג כז.

¹⁷ ספר החינוך תנד.

¹⁸ ראה סעיף א.

¹⁹ דברי הגות והערכה, מה דודך מדוד עמ' 81. וראה רש"י בבלי זבחים קטז א ד"ה עז: "התורה שהיא מעוזן של ישראל". על היציבות ראה סעיף ס.

קוצר השגת האדם כותב נפש החיים: "כי התורה הקדושה אצולה מלמעלה ראש, מעל כל ההשגות, ואיך אפשר שיהא הדבר מסור להשגת האדם, לשנות מהלכתם וסדר זמנם על פי רחב דעתו והשגתו?"²⁰ הראייה קוק כותב: "הרבה דברים מדקדוקי תורה נראים מיותרים, ודומים למשא על הבריות מפני שאינן מכירין את גודל כחו של הרע שבאדם ובעולם, ואינן יודעין כמה עצות, סייגים ותחבולות צריכין בני אדם איך להמלט ממנו, בין מהרע הרוחני, בין מהרע המעשי".²¹

לדוגמא, כותב הר"י עמדין על הרמב"ם והראב"ע: "כי בנוסס וברחם מפחת ההגשמה בכל כחם... נלכדו בפח יקוש הקדמות... אבל בדור הבא אחריהם לקחו דבריהם כפשוטם ופקרו בתורה בכללה והיה להם למוקש ולמכשול ואבן נגף לבית ישראל".²²

זלזול בקדושת התורה מבאר הרמב"ם: "ואמר 'לא תוסף עליו ולא תגרע ממנו' מפני שזה היה מביא להפסד חוקי התורה ולסבור בה שאינה מאת ה'".²³ כותב המלאכת מחשבת: "ההוספה או המגרעת בדבר תוליד מעוט השמירה בו כי יאמרו שאין ממש בדבר כאשר ניתנה רשות להוסיף או לגרוע בעשייתו".²⁴ כותב הנצי"ב: "דיש כמה אנשים אשר לא ניתן לדעתם להבחין בין קלה לחמורה ובהתפעלות על שינוי קל יגמרו ואומר שנשתנה חלילה התורה, הוסר משוכתה והיתה ח"ו לבערה".²⁵

מדרון חלקק אומר המדרש: "עמד שלמה והחכים על גזירתו של הקב"ה ואמר למה אמר הקב"ה לא ירבה לו נשים אלא בשביל שלא יסור לבבו? אני ארבה ולבי לא יסור. אמרו רבותינו: באותה שעה עלתה יו"ד שבירבה ונשתתחה לפני הקב"ה ואמרה: רבון העולמים לא כך אמרת אין אות בטלה מן התורה לעולם הרי שלמה עומד ומבטל אותי ושמה היום יבטל אחת ולמחר אחרת עד שתבטל כל התורה כולה!"²⁶ על האיסור להגיה ספרי קדש כותב רבי יהודה הלוי: "אם נתן לנוהג לעשות באלה ובדומיהם כרצונו, ישנה לנו את כל כתבי הקדש... עד אשר ישתנה כל התוכן".²⁷ פוסק הראי"ה קוק: "... והפרצים התחילו בחומות הקודש, בדברים

²⁰ נפש החיים א כב. וראה שיחות מוסר תשל"ב כז. וראה רש"י קהלת א ט: "ההוגה בתורה מוצא בה תמיד חידושי טעמים".

²¹ שמונה קבצים א תריב. וראה רש"י ערכין י ב ד"ה אל יתהלל חכם.

²² בירת מגדל עוז, אוצר הטוב, מוסד א יב דף כג א. וראה מפניני הרב עמ' רפח: "... דאף אם ידע שלמה בעצמו שבהווה לא שייך שיגרום לו ריבוי הנשים שיחטא, מכל מקום היאך היה יכול לידע מה יהיה בעוד עשר שנים או עשרים שנה?"

²³ מו"נ ג מא. וראה רמב"ם שחיטה י יב: "ואין להוסיף על טריפות אלו כלל... ואפילו נודע לנו מדרך הרפואה שאין סופה לחיות. וכן אלו שמנו ואמרו שהן טריפה, אף על פי שיראה בדרכי הרפואה שבידינו שמקצתן אינן ממיתין ואפשר שתחיה מהן אין לך אלא מה מנו חכמים...". וראה סעיף עא הערה 22.

²⁴ מלאכת מחשבת פרשת ואתחנן ד"ה לא תוסיפו על הדבר.

²⁵ שו"ת משיב דבר א טו.

²⁶ שמו"ר ו א. לפי"ז יתכן ששלמה צדק בטענתו לגופו של ענין, אך התעלם מהשיקול של המדרון החלקק. ראה ירושלמי סנהדרין י א: "[משל] לכיפה של אבנים כיון שנתרועעה אחת מהן נתרועעו כולן", ומבאר הפני משה ד"ה לכיפה של אבנים: "שהמבזה דבר אחד מן התורה כאילו פקר בכל התורה כולה, שכל המצוות יש להן אחיזה זו בזו". וראה אבות דרבי נתן כה ד: "העובר עבירה אחת ואינו דואג מאותה עבירה סוף שהיא גוררת עבירות הרבה. שמצוה גוררת מצוה ועבירה גוררת עבירה. ששכר מצוה מצוה ושכר עבירה עבירה". על חשיבות הפשטות בחקיקה ובניהול ראה סעיף סא.

²⁷ כוזרי ג כט.

המסורים לציבור, והנעשים בהקהל... והם סדרי בתי הכנסיות... והדברים באו לידי כך, שמרעה אל רעה יצאו, ועבירה גוררת עבירה, והריסה גוררת הריסה...".²⁸

זלזול בחכמים שניים עלולים לגרום לציבור לחשוב שהחכמים והפוסקים טעו בהבנת התורה וממילא יבאו לזלזל בהם.²⁹ לחילופין, הציבור עלול לחשוך בחכמים, לפחות במקרים מסוימים, שהם משנים את התורה כרצונם.³⁰

האיסור לשנות את התורה תקף בכל מקום ובכל זמן³¹

- פוסק הראי"ה קוק: "ואסור לשנות שום מצוה מצורתה אפילו אם מצד הטעמים הי' מקום לשנותה".³²
- אפילו אם הציבור רוצה לשנותה³³ פוסק החזו"א: "אינם רשאים לקבל עליהם חוקי עמים או לחוקק חוקים... אם יסכימו על חוקים הרי הם מחללים את התורה... ומרימים יד בתורת משה".³⁴
- אפילו אם נביא מורה שיש לשנותה³⁵
- אפילו אם מקובלים אנו שבעתיד ההלכה תשתנה³⁶

גדול שכרו של מי שמקפיד על לא תוסף ולא תגרע. כתב החתם סופר: "וזה מרמז לנו הסרגול והשרטוט של ס"ת שהמקיים מצותיה יהא מסודר ומיוחד בהשכל ודעת, לא יפנה חוץ לא למעלה מן השיטה שלא יעלה ויוסף על המצוה ולא לירד למטה מן השיטה להקל ולזלזל, ולא יכתוב חוץ לשיטה לא מימין מרמז שלא יחמיר יותר היינו לימין, ולא יגרע ויפחת היינו לשמאל... הוא יעשה את שלו והקב"ה ישכילהו ויסייעהו כיון שכוונתו לשם שמים".³⁷

²⁸ שו"ת אורח משפט לה.

²⁹ ראה אברבנאל דברים יז ח, שאחד הנימוקים שבגללם נביא אינו רשאי לחדש דבר מעתה הוא כדי שלא יגרם בזיון לבית דין הגדול.

³⁰ ראה רש"י בבלי יומא מ א ד"ה אל תתנו מקום לצדוקים. וראה רש"י בבלי ערכין ט א ד"ה קדים סיהרא.

³¹ מדברי הראשונים על בבלי שבת פח א ד"ה כפה עליהן הר כגיגית, מובן שהיה צורך לכפות הר כגיגית למנוע טענה שבנסיבות אלו או אחרות לא חייבים לשמור על התורה.

³² שו"ת דעת כהן קצז. על טעמי המצוות ראה סעיף מד.

³³ ראה ריטב"א על בבלי שבת פח א ד"ה מלמד שכפה עליהם ההר כגיגית: "ואף על פי שכבר אמרו נעשה ונשמע אולי [חשש] שיחזרו בהם".

³⁴ חזון איש סנהדרין טו ד. וראה תשב"ץ ב רלט.

³⁵ ראה סעיף יב.

³⁶ ראה עין איה שבת א פרק ראשון סז. וראה סעיף עד הערות 44 - 46. וראה שמונה קבצים ג קנח: "גם על המסיתים והמדיחים, שעליהם נאמר לא תחמול ולא תכסה, זהו רק בעת שהמשפט נוגע למעשה, אבל בהצד העיוני יש לדון הרבה, למצוא את הכונה הטובה...". וראה שמונה קבצים א תמד: "אבל חסידי עולם צריכים להיות בכל דור, אוחזים במדותיו של אברהם ברעיון, שחסדם מתפשט על הכל". דוק שרק ברעיון הם אוחזים במדת אברהם אבינו אך הלכה למעשה הם פוסקים על פי גדרי ההלכה. וראה שמונה קבצים ב רמ: "אין דרך לעמוד במעמד נפשי מתובל בקדושה בדור שפרצות רבות מזדמנות בו, כי אם בהצטרפות של הדייקנות העולה מהשפעתה של התורה הנגלית, עם חסדה ואור פניה של התורה הצפונה...". וראה סעיף כד הערה 20, שיש סוברים שמלך שופט לפי הרגש, דהיינו לפי המוסר הטבעי. וראה סעיף קלב הערה 7.

³⁷ תורת משה פרשת קדושים ד"ה ואהבת.

למרות שאסור להוסיף ולגרוע מהתורה הרי שקיימת אפשרות שיחולו שינויים מסוימים בקיום מצוות התורה בפועל

- שינויים בשל השתנות המציאות החברתית, הכלכלית, הרוחנית המדעית והטכנולוגית³⁸
- שינויים באופן שבו המחוקקים והפוסקים רואים את פני הדברים³⁹
- בתנאים ובנסיבות שבהן פועלים על פי גדרי הוראת שעה⁴⁰
- חכמים מקבלים תקנות וגזירות חדשות⁴¹

העם קבל על עצמו את התורה על דעת שהיא לא תשתנה בעתיד. פוסק הרמב"ם: "דבר ברור ומפורש בתורה שהיא מצוה עומדת לעולם ולעולמי עולמים אין לה לא שינוי ולא גרעון ולא תוספת שנאמר את כל הדבר אשר אנכי מצוה אתכם אותו תשמרון לעשות לא תוסף עליו ולא תגרע ממנו, ונאמר 'והנגלות לנו ולבנינו עד עולם לעשות את כל דברי התורה הזאת'".⁴²

גם כיום אסור להוסיף על התורה או לגרוע ממנה. כותב הרב יוסף דב סולובייצ'יק על איש ההלכה: "והאמת – הרי היא אמת אחת, גמורה ומוחלטת, שאין הוא נכון להקריבה אפילו לשם מטרה נשגבה... אין הוא מוותר על קוצו של יוד של ההלכה, כדי לגשם אפילו שאיפה רוממה".⁴³

כותב האברבנאל: "כי הנה התורה ומצותיה באו ברמז המאורות כמו שזכרתי והיא נצחית וקיימת כמותם... לא תתבטל התורה לימות המשיח כי היא מורשה קהלת יעקב".⁴⁴

*

מדינות רבות קבעו בחוקותיהן מה הם העקרונות הבסיסיים והיסודיים שאין לשנותם בעתיד.⁴⁵

³⁸ ראה סעיפים עא עו.

³⁹ ראה סעיף עד.

⁴⁰ על הוראת שעה בתחיקה ראה סעיפים עח - פב. על הוראות שעה בבית דין ראה סעיף שלח.

⁴¹ על סייג לתורה ראה סעיף שח. במקרים אלו על המתקנים לפרסם שזו תקנת חכמים ולא שינוי של התורה,

ראה רמב"ם ממרים ב ט ; שו"ת ר' אליהו מזרחי יד.

⁴² רמב"ם הלכות יסודי התורה ט א. וראה רמב"ם מגילה ב יח שדברי הנביאים עתידיים ליבטל לעת"ל. הערת

הרב נבנצל: "כי ילמדו אותם מתוך התורה".

⁴³ איש ההלכה – גלוי ונסתר, איש ההלכה עמ' 78.

⁴⁴ ישועות משיחו חלק שני, העיון הראשון א.

⁴⁵ ראה חוקת ארצות הברית סעיף ה: "כל אימת ששני שלישים בשני הבתים יראו צורך בדבר, יציע הקונגרס

תוספות לחוקה זו... בתנאי ששום מדינה לא תקופח, בלי הסכמתה, בזכות הבחירה השווה לסנאט".

וראה ICL חוקת סלובקיה 12 (1), חוקת גרמניה 79 (3) וחוקת יפן 97, שזכויות וחופשים יסודיים אינם

ניתנים לשינוי. וראה שם חוקת איטליה בסופה, שאין לחזור לשיטה מלוכנית. וראה שם חוקת בלגיה 18

בענין עונש מות. וראה שם פורטוגל 288 רשימה מפורטת של כל העקרונות שלא ניתן לשנותם.

עד. פירוש התורה

התורה מייפה את כח בית הדין הגדול לפרש את התורה.¹ פוסק הרמב"ם: "בית הדין הגדול שבירושלים הם עיקר תורה שבעל פה, והם עמודי ההוראה ומהם חק ומשפט יוצא לכל ישראל".² דייני בית הדין הגדול רשאים לפרש את התורה באופן שונה מהדיינים שקדמו להם. פוסק הרמב"ם: "בית דין גדול שדרשו באחת מן המדות כפי מה שנראה בעיניהם שהדין כך ודנו דין, ועמד אחריהם בית דין אחר ונראה לו טעם אחר לסתור אותו הרי זה סותר ודן כפי מה שנראה בעיניו, שנאמר: 'אל השופט אשר יהיה בימים ההם' אינך חייב ללכת אלא אחר בית דין שבדורך".³ כותב המשך חכמה: "הדת האלקי הניתן מן השמים... הלא אם היה בארץ ישראל מלפנים הלא היה להם להתגדר בתיקון האומה כל אחד לפי דורו, בית דין הגדול היה יכול לבטל את דברי בית דין הקדום, ומה שנדרש ביג' מדות אף בית דין קטן היה יכול להראות אופן הישר בעינים, וראה ביוהכ"פ לענין שיעורים מה שאמרו שבדיני נפשות הוא כל אחד כפי הסכם חכמי דורו איזה שיעור קצוב יעו"ש".⁴

בית הדין בימי השופטים הבין באופן שונה מבתי הדין שקדמו לו את ההוראה לבנות צלפחד שלא להנשא לבני שבט אחר וכתוצאה מכך הותרו שבטים לבוא זה בזה.⁵ בית הדין בימי עזרא פרש באופן מיוחד את הבטוי מזבח אדמה ופסק להוסיף שיתנים למזבח.⁶ אותו בית הדין שינה את הכתב העברי. אומרת הגמרא: "כי עזרא הכין לבבו לדרש את תורת ה' (אלוהיו) ולעשת וללמד בישראל חק ומשפט". ואף על פי שלא ניתנה תורה על ידו - נשתנה על ידו הכתב, שנאמר... 'וכתב את משנה התורה הזאת' - כתב הראוי להשתנות".⁷ בית הדין בימי בית שני חידש שעל אף האיסור להוסיף על בנין בית המקדש מותר לעשות גזוזטרא ומחיצות כדי להפריד בין גברים ונשים בעת שמחת בית השואבה.⁸ כשמינו את ראבי"ע כנשיא התחדשו כמה וכמה הלכות בבית הדין הגדול.⁹

התורה התיירה שינויים בפסיקה בשל הטעמים הבאים¹⁰

- כותב הרמב"ן בהקדמתו למלחמת ה': "כי יודע כל לומד תלמודנו שאין במחלוקת מפרשיו ראיות גמורות ולא ברוב קושיות חלוטות שאין בחכמה הזאת מופת ברור כגון חשובני

¹ ראה סעיף י.

² רמב"ם ממרים א.א.

³ רמב"ם ממרים ב.א.

⁴ משך חכמה ויקרא כו.מב. וראה רדב"ז על הרמב"ם שם; בית הבחירה על ברכות כב.א; גור אריה דברים יז.יא; תורת משה פרשת משפטים ד"ה לא תענה על ריב וכיו'; מנחת חינוך מצוה תצה - תצו ה.ד; כל ספרי מהרי"ץ חיות, עטרת צבי משפט ההוראה פרק ששי ופרק תשיעי; ערוך השלחן העתיד ממרים סה.א - ה; בית האוצר א.כלל פז; משך חכמה דברים יז.יא; אור שמח ממרים ב.א; עין איה שבת א.פרק ראשון סז; א"ת ערך אין בית דין יכול לבטל דברי בית דין חברו וערך הלכה כבתראי.

⁵ ראה בבלי תענית ל.ב. וראה גבורת ארי שם, שביום חמשה עשר באב נתחדש להם דרוש זה ולכן עשו בו יו"ט.

⁶ ראה בבלי זבחים סא.ב.

⁷ בבלי סנהדרין כב.א.

⁸ ראה בבלי סוכה נא.ב.

⁹ ראה בבלי ברכות כח.א. וראה, לדוגמא, רמב"ם איסורי ביאה יב.כה.

¹⁰ קצת מן הדוגמאות הן משינויים שנעשו באיסורים שלדעת כמה מן הראשונים הם דרבנן, וראה סעיף עה.

התשבורת ונסיוני התכונה¹¹. הגמרא במסכת עירובין אומרת: "אלו ואלו דברי אלהים חיים", ומבאר הריטב"א: "שאלו רבני צרפת ז"ל היאך אפשר שיהו שניהם דברי אלהים חיים וזה אוסר וזה מתיר, ותירצו כי כשעלה משה למרום לקבל תורה הראו לו על כל דבר ודבר מ"ט פנים לאיסור ומ"ט פנים להיתר, ושאל להקב"ה על זה, ואמר שיהא זה מסור לחכמי ישראל שבכל דור ודור ויהיה הכרעה כמותם, ונכון הוא לפי הדרש, ובדרך האמת יש טעם וסוד בדבר".¹² כותב המהר"ל: "כי אי אפשר שיהיה דעת החכמים על דרך אחד... ובני אדם מחולקים בשכל ואי אפשר יהיו כל שכלי בני אדם על דרך אחד".¹³ כותב הרב ישראל מסלנט: "ובדבר משקל הראיות היתה המחלוקת של בית שמאי ובית הלל...".¹⁴

• כותב המהרש"ל: "והמקובלים כתבו טעם לדבר, לפי שכל הנשמות היו בהר סיני, וקבלו דרך מ"ט צינורות, והם ז' פעמים ז' מזוקק שבעתים... הן הדיעות המתחלקות בצינור, כל אחד ראה דרך צינור שלו לפי השגתו, וקבל כפי כח נשמתו העליונה, לרוב עילוייה או פחיתותה, זה רחוק מזה, עד שאחד יגיע לטהור, והב' יגיע לקצה האחרון וטמא, הג' לאמצעי רחוק מן הקצוות, והכל אמת, והבן זה".¹⁵ כותב ר' צדוק הכהן מלובלין: "וכמו שיש ברפואת הגוף חילוקים בין טבעי גופים ובין השתנות הדורות שלא מה שיועיל לגוף זה ודור זה יועיל לאחר, כן ברפואות הנפש. ומזה נצמחו כל המחלוקות בתושבע"פ שכל אחד אמר כפי מדרגת נפשו מה שראו לתיקונה ולרפואתה...".¹⁶ כותב הרב קמנצקי: "... וביארתי על פי מדרש חז"ל, שה' השליך את האמת ארצה, והיינו שאז נתחדש שישנם שני מדרגות ב'אמת': אמת לאמיתה ואמת יחסית... וכל אחד יכול להיות אמיתי לפי מדרגתו והשגתו".¹⁷

• בזהר הק' מפורש: "הלל ושמאי דאתון חד מסטרא דרחמי וחד מסטרא דדינא, דאינון חסד וגבורה".¹⁸ כותב צדקת הצדיק: "התורה היא לימוד דרך כלל אבל בפרט בעתו באותו זמן ונפש ומקום זהו בבני יששכר יודעי בינה לעיתים שנמשך מן הבינה שבלב ששם הוא הרחמנות והאהבה לבריות, מה שאין כן החכמה הוא אהבת התורה זהו בלוי ביחוד...".¹⁹ כותב החזו"א: "כי הבדל הדעות יש להם גורמים מוקדמים של רבות בשנים, ואין בכח של

¹¹ הקדמת הרמב"ן, בבלי ברכות דפוס וילנא. וראה בבלי סנהדרין לד א; שו"ת דרכי נועם חו"מ לא.

¹² חידושי הריטב"א עירובין יג ב. וראה ירושלמי סנהדרין ד א. וראה בבלי יבמות טו ב שמסברת ב"ש לומדים הלכה גם לשיטת ב"ה. על שבעים פנים לתורה ראה זהר במדבר רכג א. וראה במדבר"ר יג טו – טז "שבעים פנים בתורה".

¹³ באר הגולה באר הראשון, עמ' יט – כ. וראה אור שמח יסודי התורה ט ד.

¹⁴ אור ישראל ל.

¹⁵ ים של שלמה חולין, הקדמה. וראה שמו"ר כח ו: "ולא כל הנביאים בלבד קבלו מסיני נבואתן, אלא אף החכמים העומדים בכל דור ודור כל אחד ואחד קבל את שלו מסיני".

¹⁶ שיחת מלאכי השרת פרק ראשון (דף ה ע"א בדפוס המקובל) לובלין תרפ"ז.

¹⁷ אמת ליעקב דברים כה א. וראה רע"ב על משנה אבות ב ח: "לענין הבקיאות והזכרון היה רבי אליעזר מכריע ולענין החריפות והפלפול היה רבי אלעזר בן ערך מכריע".

¹⁸ זהר ג רמה א. וראה נצח ישראל נא: "וכן יש צדיקים בארץ יש שנפשו מוכן לעשות הטוב והחסד ויש שהוא מוכן לדין, וכל אחד ואחד מעלה בפני עצמו...". וראה אגרת הקדש לרב בעל התניא יג: "בית שמאי ששרש נשמתם מבחינת שמאל העליון ולכן היו דנין להחמיר תמיד בכל איסורי התורה. ובית הלל שהיו מבחינת ימין העליון היו מלמדין זכות להקל ולהתיר איסורי בית שמאי...". וראה הערות 30 32.

¹⁹ צדקת הצדיק קצח. וראה ערוה"ש או"ח קכב ו: "... אך רבינו הרמ"א אוהב ישראל היה ולאשר כי כן היה המנהג בימיו לא רצה לעשותם כעוברים על דינא דגמרא...".

ראוי לשנות כי כל ראוי יש לה מסלות רבות²⁰. כותב הרב שכטר בשם הרב סולובייצ'יק: "בכל התקופות בהיסטוריה היו מבין חכמי הדור שהעדיפו מידת האמת, בבחינת יקוב הדין את ההר, וגם שכאלו שהעדיפו את מדת השלום... וכמה פעמים לא היו יכולים להבין האחד את השני מטעם זה, שכל אחד היה דרכו להסתכל מנקודת מבט שונה לגמרי"²¹.

• כותב החיד"א: "האחרונים יכולים לחדש מה שלא יכלו לחדש הראשונים כי עדיין לא הגיע זמן שיתגלה החידוש ההוא"²². כותב היערות דבש: "וכמה פעמים מצינו בדבר חז"ל שאסרו ואחר כך בזמן התיירו, וחזרו אחר כך ואסרו, כי הכל יפה בעתו לפי עת הרל"א שערים כמבואר בספר יצירה"²³. כותב הרב עמיאל: "אין אנו יכולים להוסיף על התורה אפילו כקוצה של יו"ד כמו שאין אנו יכולים להוסיף בעצם הטבע אפילו כשיעור של יתוש קטן, אבל מדור לדור, ומתקופה לתקופה מוצאים אנו חלקים בתורה בבחינת אתכסיא ומכניסים אותם לבחינת אתגליא... ואפילו אם התקופות לא מביאות שיטות חדשות, מביאות הן הסתכלויות חדשות"²⁴.

• הרב שכטר כותב בשם הרב סולובייצ'יק: "מצינו אף בתלמוד, דמשום עיגונא אקילו בה רבנן להשיא אשה על פי עד אחד, שאין זה גדר ההיתר, אלא שזה רק היה הרקע ההיסטורי, (לכך) שיסדרו התנאים כנס מיוחד, ושיעיינו היטב בכל כחם לפתור את בעיית העגונות, ואז לקחו כללים שכבר היו ידועים להם בשטחים אחרים של ההלכה, והחליטו לומר ששייכים אף לכאן לנידון העגונות"²⁵.

• הירושלמי אומר: "... שמונים ומשה זקנים... היו מצטערין על הדבר הזה... ומרדכי ואסתר מבקשים לחדש לנו דבר. לא זזו משם נושאין ונותנין בדבר עד שהאיר הקב"ה את עיניהם..."²⁶. כותב החתם סופר: "הא דלא גילה הקב"ה רז זה לקדמונים ש"מ מקום הניחו מן השמים להעלים דבר מעיני הראשונים להתגדר בו אחרונים... ועל זה אנו מתפללין 'ותן חלקנו בתורתך', שעל כל פנים כל אי' יזכה לחלקו הצפון לו למען לא ניגע לריק חיו"²⁷. הגמרא במסכת חולין אומרת: "מקום הניחו לו אבותינו להתגדר בו", ואומר הבן איש חי: "הנה בודאי הם לא עלה בלבם דבר זה ונתעצלו בו, אלא מחמת תגבורת הסט"א העלימה דבר זה מלבם ולא הניחה אותם לשום לב לזכרו ולתקנו אך בדור האחרון

²⁰ קובץ אגרות ב. כא.

²¹ מפני הרב עמי רסה.

²² מראית העין עירובין דף כא בשם מהר"ר הירץ ז"ל.

²³ יערות דבש דרוש ח. וראה סעיף סה בשם ר' צדוק הכהן מלובלין. וראה עלינו לשבח דברים ב עמ' תמט.

²⁴ לנבוכי התקופה סא.

²⁵ נפש הרב עמי יג. על תקנות לעגונות כהוראת שעה ראה מהרש"א חידושי אגדות סוף יבמות. וראה משך חכמה דברים ה יז – יח: "... אבל בעדות מיתה עד אחד נאמן מן התורה". וראה קרית ספר רמב"ם שבת פרק ב: "וכשיצילו את אחיהם מותר להם לחזור בכלי זין למקומם שלא להכשילם לעתיד לבא ואף על גב דהאי הוי תקנה משום מעשה שהיה הוי מותר דאורייתא כיון שנתגלה שהיה סכנה בדבר". וראה בבלי בכורות נ א: "אמר רב אושעיא...". וראה בבלי ב"ב קכא א, שקיימים שני נימוקים ליחודו של חמישה עשר באב, האחד שהוא יום שהותרו שבטים לבא זה בזה, והשני שהוא יום שהותר שבט בנימין לבא בקהל. אפשר לפרש ששני ההתרים היו באותו יום ממש, ולאחר שפרשת פלגש בגבעה המחישה למחוקקים בישראל עד כמה עלולה מחלוקת בין השבטים לפגוע בעם ישראל הבינו שיש צורך להתיר לשבטים לבא זה בזה ולהתיר את הנדר.

²⁶ ירושלמי מגילה א ה.

²⁷ חידושי חתם סופר חולין ו ב.

נחלשה הקליפה ולא היה בה כח להשכיח כל זה מלב חכמי הדור ההוא וזכו לתקנו וליסדו.²⁸

• כותב ספר אבן שלמה בשם הגר"א: "בכל דור ודור שולט מדה אחרת, שמזה משתנים הטבעים וכל מעשי הדור והנהגותיהם ופרנסיהם הכל הוא לפי ענין המדה ההיא ותלוי בבחירתם בין לטוב בין לרע וכן הנהגות הקב"ה עמהם".²⁹ כותב רבי מנשה מאיליא: "ואביא למשל... מפלוגתת ר' ישמעאל בר' יוסי עם ר' חייא, שבוודאי הסברא הוא דברי ר"י בר"י, אלא לפי קלקול הדור, שרבו המשקרים, אפסיק הלכתא כרבי חייא, ואם כן כל פסקי הלכות ישתנו לפי קלקולי הדורות, לפי ענין הרוב לתועלת החבור. אבל תקוותינו לתיקון הדור... ואז יהיה הרוב לטובה וישתנה ההלכה דווקא כמו המיעוט... וכשיתוקנו עניני העולם תשוב ההלכה לאיתנה".³⁰ כותב חידושי הרי"ם: "בכל דור ודור ובכל תקופה באה הבנה חדשה בתורה מן השמים שהיא מתאימה לדור, וצדיקי כל דור מבינים בתורה כפי מה שדרוש ללמד את בני הדור".³¹ כותב הרב נבנצל: "שבעים פנים לתורה. יש זמנים, יש דורות בהם צריכה התורה להתפרש דווקא בפירוש מסוים מתוך שבעים הפנים, ויש דור, שבו יש לפרש את התורה על פי פירוש אחר, שגם הוא משבעים הפנים של התורה... ומדוע? - מפני שהעולם יהיה אז במדריגה אחרת, והבריות שבו יהיו ברמה רוחנית גבוהה יותר... אכן השנוי לא יהיה תורה - אלא בעולם".³²

בנוסף לכל אלה מצאנו שהערכה שונה של המציאות הן כתוצאה מאירוע מסוים או כתוצאה מידע מעודכן גורמת לשנוי בפסיקה.³³

בימות המשיח יצטרך בית הדין הגדול לבחון פסקים רבים שהתקבלו בעבר, וזאת משום שהדיינים אז יהיו במעלה רוחנית גבוהה והמצב הרוחני, המוסרי והכלכלי של המון העם ישתפר מאד.³⁴ כותב הראי"ה קוק: "ואם תפול שאלה על איזה משפט שבתורה, שלפי מושגי המוסר

²⁸ בן יהוידע חולין ז א.

²⁹ אבן שלמה יא ט. וראה אור ישראל כח: "כמו שנחלקו שמאי והלל בכל התורה, כן נחלקו בדרכי העבודה, אם להתנהג במדת הענוה או לכבוד התורה צריך להתנהג במדת הקפדנות. שמאי היה סבר כי על פי דרך התורה צריך אדם להתנהג במדת הקפדנות לכבוד התורה והלל היה ס"ל כי לעולם צריך אדם להתנהג במדת הענוה, וכל אחד החזיק בדעתו והתנהג על פי שיטתו". על מחלוקת בית שמאי ובית הלל ראה לאור ההלכה עמ' קעד - קפ. ראוי לציין כי להשתנות המציאות יש השלכות הן לקולא והן לחומרא. על השלכות לחומרא ראה הליכות שלמה תפלה פרק שני ארחות הלכה 43: "והרחיב פעם הדיבור על מה שנמצא לפעמים שנוהגין היתר בדבר מסוים על סמך הוראה מדורות שלפנינו, בעוד שהמציאות נשתנתה מאז ויתכן מאד שכבר אין טעמי ההיתר שייכים".

³⁰ אלפי מנשה דף מח ב. בכך מבאר המחבר את דברי המקובלים שלעתיד לבא תהא הלכה כבית שמאי, ראה הערה 44. וראה דברי סופרים יח שלעיתים יש קשר בין פסק ההלכה ובין הזכויות של מי שפוסקים לו.

³¹ חידושי הרי"ם על התורה דברים לב ז. וראה סעיף רטו בשם הבנין יהושע.

³² שיחות לספר בראשית שיחה ד. בכך מבאר המחבר את אפשרות שבעתיד תהא הלכה כב"ש.

³³ ראה סעיף עא. זה היה חידושו של רבי יהושע המתיר לגר עמוני לבא בקהל. וראה לנתיבות ישראל ב עמ' סג - עז.

³⁴ ראה סוף סעיף קצג שבימות המשיח יתכן שלא יהיו כלל עניים. לאור המבואר בשבת הארץ מבוא יד י"ל שבימות המשיח אפשר יהיה לפרסם התרים שחכמים לא פרסמו קודם לכן משום חשש שהם יטעו את עמי הארץ, וראה סעיף קעו.

יהיה נראה שצריך להיות מובן באופן אחר, אז אם באמת על פי בית דין הגדול יוחלט שזה המשפט לא נאמר כי אם באותם התנאים שכבר אינם, ודאי ימצא על זה מקור בתורה...³⁵ בית הדין הגדול יצטרך לבחון מחדש הנחות מציאותיות שונות כגון הכלל בהלכות שבת שאין אדם מעמיד עצמו על ממונו,³⁶ שאדם בהול על מתו,³⁷ חזקות שונות³⁸ וכיו"ב.³⁹ לאור השתנות אורחות החיים יצטרך בית הדין לבחון פסקים שנתקבלו בעבר. לדוגמא, לאור הירידה הגדולה בערכן היחסי של מטבעות הכסף יתעורר הצורך לבחון מחדש ערכי מטבעות הנוגעים לקיום מצוות.⁴⁰ בזמן שאין סחר עבדים יתעורר הצורך להגדיר מחדש כיצד שמים מי שאמר דמי עלי להקדש⁴¹ ועוד כיו"ב.⁴²

בית הדין יצטרך לבחון פסקים שהתקבלו בעבר לאור הידע המדעי והטכנולוגי העדכני.⁴³ יש סוברים שבימות המשיח עשויים להיות כללי פסיקה חדשים. כותב הרב אלחנן וסרמן: "דבזמן הזה אין אנו יכולין לירד לסוף לדעתם... אבל לעתיד לבא, שיקום הכתוב 'ומלאה הארץ דעה' יתברר שהאמת כב"ש ועל כרחך יהא הלכה כמותם, ומכל מקום עתה אף שידוע לנו שהאמת כדבריהם אין הלכה כמותם כיון שלפי דעתנו והשגתנו שיש לנו עתה נראה יותר כדברי ב"ה".⁴⁴ כיוצא בזה כותב המלבי"ם שלעתיד לבא תהא הלכה כרשב"י וכרבי אליעזר.⁴⁵ ערוך השלחן כותב שלעתיד לבא יסדרו את הפרשיות בתפילין כשיטת כרבינו תם.⁴⁶

³⁵ אגרות הראיה א אגרת צ. וראה לנבוכי הדור יג; אוצרות הראיה ב עמ' 240. וראה חידושי הרמב"ן עבודה זרה נב א: "הא דאמרין מנין לע"ז של ישראל שטעונה גניזה... תיפוק לי מיואשריהם תשרפון באשי כדאמרין לקמן (נ"ג ב')... וניחא ליה התם דילמא גזירת הכתוב הוא לפי צורך השעה... אבל בעלמא אימא לך ע"ז של ישראל יש לה בטלה".

³⁶ ראה א"ת ערך אין אדם מעמיד עצמו וכו'.

³⁷ ראה רמב"ם שבת כו כא.

³⁸ ראה מפני הרב עמ' רסה, שיש חזקות המשתנות כגון החזקה שאין אשה מעיזה פניה בפני בעלה, ויש חזקות שאינן משתנות, כגון החזקה שיותר ממה שהאיש רוצה להנשא וכו'. וראה עלינו לשבח ויקרא עמ' צט.

³⁹ ראה בבלי שבת קטז א: "רבן שמעון בן גמליאל אומר: עתידה פרשה זו שתיעקר מכאן ותכתב במקומה".

⁴⁰ על הצעה לשנות את המטבע הנקוב בכתובה ראה הלכות הגר"א ומנהגיו סימן קפה.

⁴¹ ראה רמב"ם ערכין וחרמין א ט.

⁴² ראה פירוש המשניות לרמב"ם, סוף מסכת עדויות, שבימות המשיח היחוס יהיה פחות חשוב. על השתנות המושגים וההשלכות שיש לכך על הלכות מסוימות ראה סעיף מא הערה 74; סעיף רא הערה 105.

⁴³ ראה סעיף עא.

⁴⁴ קובץ שיעורים ב קונטרס דברי סופרים ה טז. וראה עין איה ברכות ב פרק שמיני ד, וניתן להסיק מדבריו שיקל יהיה לקבוע בעתיד שהלכה כבית שמאי כי בית דין הגדול מעולם לא הכריע במרבית ההלכות בהם נחלקו בית שמאי ובית הלל (ובמעט שהכריעו הכריעו כבית שמאי), וראה סעיף עה הערה 15. אמנם ראה מסילת ישרים סוף פרק כ: "וסוף סוף נגמר שהלכה כבית הלל לעולם". על קביעת ההלכה כב"ש העיר הרב נבנצל: "אין נראה ברמב"ם דבימות המשיח הלכה כב"ש דהא הרמב"ם פסק גם לימות המשיח, אלא בעוה"ב הלכה כב"ש". הערת בני הרב טוביה שלמה: הרמב"ם פוסק את צורת הבית כמו שהיה בבית שני ולא כנבואת יחזקאל, ומכאן שהוא פוסק על פי ההלכה המקובלת בידינו למרות שהוא מדבר על ימות המשיח.

⁴⁵ ראה מלבי"ם ריש פרשת חוקת תורה אור ד"ה וכבר אמרנו. וראה משך חכמה בראשית לב טו; קובץ שיעורים ב מז ג. וראה העמק דבר דברים ל י, שגם בימות המשיח יעסקו במסחר והעוסקים בו יהיו פחות פנויים ללמוד תורה.

⁴⁶ ראה ערוך השלחן או"ח לד ט.

עה. גזירות, תקנות ומנהגים

בית הדין הגדול פוסק הרמב"ם: "דברים שראו בית דין לגזור ולאסרן לעשות סייג, אם פשט איסורן בכל ישראל אין בית דין גדול אחר יכול לעקור ולהתירן אפילו היה גדול מן הראשונים".¹ ועל גזירות, תקנות ומנהגות שנקבעו שלא לשם סייג פוסק הרמב"ם: "בית דין שגזרו גזרה או תקנו תקנה והנהיגו מנהג ופשט הדבר בכל ישראל ועמד אחריהם בית דין אחר ובקש לבטל דברים הראשון ולעקור אותה התקנה ואותה הגזרה ואותו המנהג אינו יכול עד שיהיה גדול מן הראשונים בחכמה ובמנין".²

גדול הדור פוסק הרמ"א: "אין לבטל שום מנהג או ללעוג עליו כי לא לחנם הוקבעו".³ כותב מהר"ח פאלאג'י: "אין כח ביד חכם גדול אפילו גדול הדור לשנות שום מנהג".⁴

מהנימוקים הבאים אסור לבטל גזירות, תקנות ומנהגים⁵

טעמים אינו ידוע כותב הרב יהודה אסאד: "טעמא מבואר דאנחנו לא ידענו עיקר טעמי התקנות כדי שנדע שבטל הטעם כי א"א לעמוד ע"ד ראשונים".⁶

תועלת משנית כותב הראי"ה קוק: "שאם תחילת הויתם של התקנות והגזירות היה מפני הכרח הגלות ושמירת האומה לבל לטבע ביים התלאות הנוראות שהיו עתידים לבא עליה... אמנם אחר שהכרח מוציאם לאור, אז יכיר האדם כמה מאושר הוא על ידי שקנה לו קנינים טובים ומשוכללים".⁷

בעתיד יזדקקו להם אומרת הגמרא: "גזירה עבידא דבטלא, ותקנתא דרבנן מקמי גזירה לא עקרין".⁸

מדרון חלקלק⁹ פוסק החוות יאיר: "... ואף כי ממעשה דר"ע שממנו מקור אמירת יתומים קדיש בבן זכר היה, מ"מ יש סברא דגם בבת יש תועלת ונחת רוח לנפש כי זרעו היא.

¹ רמב"ם ממרים ב.ג.

² רמב"ם ממרים ב.ב. וראה כל ספרי מהרי"ץ חיות א עטרת צבי משפט ההוראה; א"ת ערך אין בית דין רשאי לבטל דברי בית דין חברו וכיו' וערך דבר שבמנין צריך מנין אחר להתירו; בירור הלכה על עבודה זרה לו א. וראה ראי"ש בבלי מועד קטן פ"ג סימן יא, שבית הדין השני צריך להיות גדול מן הראשון גם ביראת שמים, בגדולה ובשנים.

³ שו"ע או"ח תרצ יז. וראה מג"א שו"ע או"ח שו"ק כג; שו"ת חתם סופר או"ח קנד.

⁴ משא מלך מערכת מנהגים כח.

⁵ מבחינת תוקף החיוב אין להשוות בין תקנה ומנהג של בית הדין הגדול ובין מנהג שהתקבל בקהילות ישראל אך לצורך הדיון שלפנינו הם נדונים ביחד.

⁶ שו"ת יהודה יעלה א או"ח לו. וראה בבלי עירובין כא ב: "... מלמד שאמר שלמה... על כל דבר ודבר של סופרים חמשה ואלף טעמים"; פלא יועץ ערך דברי חכמים; פאת השלחן ב בית ישראל לב; ערוך השלחן יו"ד קטו ו; משך חכמה שמות יב א בשם הגר"א; מועדים וזמנים ד - ה רצז. וראה בבלי עבודה זרה לה א שלפעמים חכמים לא פרסמו טעמן של גזירות חדשות ולעיתים פרסמו טעם המתקבל, וראה סעיף עה הערות 51 52. ויש לעיין בדברי רש"י: "כשאתה דורש בכבוד מלכים או בכבוד חכמים שעשו סייגים לתורה ובגזרות שגזרו בהם יש לך לחקור ולדרוש ולשאול טעם לדבר..."; וראה הערה 19 והערה 39, ואכמ"ל.

⁷ הקדמה עין איה ברכות א.

⁸ בבלי כתובות ג ב. וראה בבלי עירובין פא א; בבלי גיטין ה א; תוס' בבלי תענית ב א ד"ה מאימתי יום טוב האחרון של חג. וראה תוס' בבלי גיטין יח א ד"ה הנהו. וראה א"ת ערך בית המקדש.

מ"מ יש לחוש שעל ידי כך יחלשו המנהגים של בני ישראל, שגם כן תורה הם, ויהיה כל אחד בונה במה לעצמו על פי סברתו ומחזי מילי דרבנן כחוכא ואטלולי".¹⁰ כותב ר' יהודה עייש: "... כי אם יבוא לסמוך כל אחד ע"פ הכרעתו ושיקול דעתו ולתקן כפי אשר יכשר בעיניו ולא יחוש למי שקדמוהו - היום יתבטל מנהג א' ולמחר שתיים וכן למחרתו וממילא כל המנהגי יעדרון ותהיה תורה חדשה בכל דור ודור...".¹¹ פוסק הדברי יציב: "אבל עיקר דברי היה שאי אפשר להזיז פסק מפורש... שאסור ללמד תורה שבע"פ וכאילו מלמד תיפלות, ולהרמב"ם ושו"ע לכתחלה אף בכתב אסור... ואם נאמר נשתנו הדורות יבואו ח"ו תלמידים שלא שמשו כל צרכן בעוה"ר ויאמרו גם על דין אחר בשו"ע שנשתנו הזמנים, ולזה אמרו 'חכמים הזהרו בדבריהם', חכמים דייקא דלחכמי המשנה דיבר התנא, שמא וכו' הבאים אחריכם".¹²

חשש מפני שינוי שלא נעשה לשם שמים¹³

חשש מפני זלזול בחכמים הראשונים¹⁴

במקרים הבאים רשאי בית דין להתיר גזירות, תקנות ומנהגות¹⁵

לא התקבלו בציבור פוסק הרמב"ם: "גזרו ודימו שפשטה בכל ישראל ועמד הדבר כן שנים רבות ולאחר זמן מרובה עמד בית דין אחר ובדק בכל ישראל וראה שאין אותה הגזרה פושטת בכל ישראל יש לו רשות לבטל ואפילו היה פחות מבית דין הראשון בחכמה ובמנין".¹⁶ לדעת הראי"ה קוק, במקרה כזה התקנה בטלה מעצמה ועל בית הדין הגדול רק לפרסם את דבר הביטול.¹⁷

בטל טעמם כותב הרב אשתורי הפרחי: "ואומר אני שהיום בעונותינו נמצא כמה איסורין מפורסמין ואין רוב העם שמים על לב... נמצא שדור דור ופרנסיו דור דור וחכמיו, כשמוברר הדבר להם באיסורין כיוצא באלו שאין לחוש לסבת האיסור שבעבורו אסרוהו חכמים ז"ל, בשעת הדחק מתירין אותו".¹⁸ כותב הרדב"ז: "מה שהוא דרבנן לא אמרו אלא

⁹ ראה סעיפים סא עג.

¹⁰ שו"ת חוות יאיר רכב. וראה שו"ת אגרות משה או"ח ה יב ב שתמיד היו אבלות שהיו נכנסות לבית המדרש לומר קדיש. וראה שו"ת שו"ת יו"ד קצח מה: "דודאי אין לשנות המנהג שלא להוציא לעז על הראשונים".

¹¹ שו"ת בית יהודה או"ח ס. וראה כו"ב שו"ת יוסף אומץ ז.

¹² שו"ת דברי יציב יו"ד קמ.

¹³ ראה רש"י בבלי חולין ז א ד"ה מקום הניחו, שחכמים עלולים לבטל תקנה קודמת כדי להגדיל את שמם.

¹⁴ ראה בבלי גיטין ה ב: "... שלא להוציא לעז על גיטין הראשונים".

¹⁵ ראה עמק ברכה מבוא ה). וראה הרב אריה כרמל ופרופ' יהודה לוי, "תקנות וגזירות שבטל טעמן", המעיין ניסן תשמ"ה 3 - 11 וכן המעיין תמוז תשמ"ה עמ' 19 - 30. יש יותר מקום לבטל גזירות במקרים שהן לא התקבלו בהכרעת בית הדין הגדול, ראה ערוה"ש יו"ד קטו טז; שו"ת אגרות משה אבהע"ז ט. וראה סעיף עא הערה 20; סעיף עד הערה 44; סעיף פא הערה 15 אות י.

¹⁶ רמב"ם ממרים ב ו - ז. וראה ערוך השלחן העתיד ממרים סה טו. וראה ערוך השלחן נדרים רכח קנח שגם בעיר יש להכריז שתקנה מעין זו בטלה. וראה א"ת ערך אין בית דין יכול לבטל וכו', וראה סעיף שז.

¹⁷ ראה שו"ת עזרת כהן ב. וראה שו"ת הרא"ם נו: "ואינה צריכה כלל בית דין להתירה אלא לפרסם בטולה בלבד".

¹⁸ כפתור ופרח פרק ה ד"ה מנהגים שנהגו מטעם קים לך:

היכא דשייך טעמא דבשבילה החמירו אם נסתלק הטעם נסתלקה הגזרה¹⁹. פוסק המהרש"ם: "כשנולד דבר חדש שלא היה בימי בית דין הראשון ואפשר שאם היה בית דין ראשון יודעים שיהיה כן היו בעצמם מתירים, בכה"ג שפיר יש ביד בית דין שני לבטל תקנתם"²⁰.

פוסק המחבר: "משקים שנתגלו אסרום חכמים דחיישינן שמא שנה נחש מהם והטיל בהם ארס ועכשיו שאין נחשים מצויים בינינו מותר"²¹, ומבאר הגר"א שם: "דלא נאסר לכתחילה אלא במקום דיש משום גלוי"²². פוסק הרמ"א בהלכות הוצאה בשבת: "ויש אומרים עוד טעם להתיר, דעכשיו שכיחי תכשיטין ויוצאים בהם אף בחול וליכא למיחש דילמא שלפא ומחוי כמו בימיהם שלא היו רגילים לצאת בהן רק בשבת ולא הווי שכיחי"²³. פוסק החוות יאיר: "... הא קי"ל דאסור להתייחד עם הגוי דחשידי אשפיכות דמים... ופלא בעיני שלא התעורר רום מעכ"ת לתמוה על המנהג... ולפמ"ש א"ש כיון דבזמנינו אין רגילין בכך ואדרבא מכין ועונשין חיוב מיתה על הרוצח לא מקרי חשידי אש"ד בזמן הזה"²⁴. פוסק הרב ישראל: "בזמן הזה שהישוב בכללו מפיק תועלת מגידול בהמות דקות... ונוסף על זה הרי זה מפרנס חלקים חשובים של הישוב... ממילא אין כאן שום איסור כלל..."²⁵.

החלו לגרום קלקול פוסק השו"ע: "... שמת מצוה קונה מקומו", ופוסק הש"ך: "... ומה שהאינדא אין נזהרים בזה הוא... יש לחוש שהעובדי כוכבים יחזרו ויוציאו אותו כדי לפשוט בגדיו מעליו או משום זלזול..."²⁶. על טבילת עזרא כותב המשנה ברורה: "ובטלה משום ביטול תורה ומשום ביטול פריה ורביה"²⁷.

פוסק הרא"ש: "ואם ראו... בימי הגאונים ז"ל בישיבות של בבל, שהיה צורך שעה בימיהם להסיע על דברי תורה ולעשות גדר וסייג, ותקנו שיגרש האיש את אשתו בעל כרחו, כשהיא אומרת: לא בעינא ליה לגבראי... הגאונים שתקנו תקנה זו תקנוה לפי הדור ההוא שהיה נראה להם לפי צורך השעה בשביל בנות ישראל. והאינדא נראה הענין להפך, בנות ישראל בדור הזה

¹⁹ שו"ת הרדב"ז ב תרלג. וראה שו"ת הרא"ש ב ח שיש להבחין בנדון דידן בין תקנה שלא ניתן לה נימוק ובין תקנה שניתן לה נימוק. וראה חידושי חתם סופר על סדר מועד, ביצה מה"ת ה א ד"ה מאי טעמא הוה. וראה שם, שלשיטת הראב"ד, ב"טעם מפורסם" שבטל התקנה מתבטלת מאליה, ואילו לשיטת הרמב"ם די בבית דין קטן מהראשון לבטל את התקנה. וראה מג"א שו"ע או"ח שלח ס"ק ה, שבזמן הזה אין אנו בקיאים בעשיית כלי שיר ולפיכך על אף שאסור לנגן מותר לומר לנכרי לנגן. מטעם זה אף מקילים להכות כף אל כף, ראה שו"ע שלט ג.

²⁰ משפט שלום קונטרס תיקון עולם סימן רלא ס"ק לג.

²¹ שו"ע יו"ד קטז א. וראה א"ת ערך גלוי.

²² ביאור הגר"א, שו"ע יו"ד קטז ס"ק א. הערת בני הרב טוביה שלמה: הגר"א עצמו החמיר בגלוי כמבואר במעשה רב. וראה שו"ת חוות יאיר סו.

²³ שו"ע או"ח שג יח בהגה. וראה ערוך השולחן יו"ד רצח ג: "... ולכן כתב הפרישה דבמדינתנו נוהגין היתר בבגד קנבוס כי הוא מצוי לרוב ע"ש... דכיון דהאיסור היה מפורש מפני העדר המציאות הוה כאלו פירשו דאם יהיה מצוי מותר ויש כמה כיוצא בזה [ע"י מג"א באו"ח סי' ט' סק"ז]". וראה שמירת שבת כהלכתה ב פרק מב ציון יג שחוכך אם תקנת עזרא לכבס ביום חמישי נוהגת היום. על הקושי להתיר מנהגים מטעם זה ראה שו"ת משפטי עוזיאל א או"ח יד.

²⁴ שו"ת חוות יאיר סימן סו.

²⁵ שו"ת עמוד הימיני כג. וראה הערה 33.

²⁶ שו"ת שו"ע יו"ד שסד ס"ק י. וראה חו"א יו"ד אבלות רט יג.

²⁷ משנה ברורה פח ס"ק ג.

שחצניות הן אם תוכל האשה להפקיע את עצמה מתחת בעלה... על כן טוב להרחיק הכפיה...²⁸ כתב הדרכי נעם על תקנות בתחום פרעון חובות: "כשם שהגאונים נשתנה זמנם מן הדורות של התלמוד ולא אכשור דרי לפיכך תקנו הני תקנות כדי שלא יהיה כל אחד נוטל ממונו של חברו והולך לו... ואחריהם קלקלו עוד הדורות, באו חכמי אותם הדורות ועשו עוד תקנה אחרת לכתוב אף על מלוה דכפריה. ואחר כך כשראו עוד חכמי דורות האחרונים שהעולם מתמוטט וכל יום ויום בעלי זרוע מתגברים ורוצים לגזול את הרבים עמדו ואשרו וקיימו המנהג ההוא שנהגו בו הגאונים ליכות למי שאין לו קרקע, ארבע אמות שבארץ ישראל, ולעשותו מנהג ותיקין... לתקון העולם שלא יאבד מעותיו..."²⁹

הוא הדין לגבי מנהגים. פוסק הרא"ש: "מנהג שעשו לסייג ולהרחקה ויכול לבא ממנו קלקול יש לבטל המנהג"³⁰. פוסק הבנימין זאב: "דכל מנהג הבא ממנו עבירה יש להכריחם לשנותו ולא מיבעיא מנהג הבא ממנו עבירה דיש לשנותו אלא אפילו מנהג שעשו להרחקה וסייג ויכול לבוא ממנו שום קילקול יש לבטל ההוא מנהג"³¹. פוסק הרמ"א: "... במקום שנתחדש דבר שלא ידעו הראשונים, כגון דאיכא למיחש לקלקול או לאיסור שלא היה לו לחוש בימים הראשונים, ודאי מותר לתקן דבר ככל תקנות האמורים בתלמוד משום דאיכא למימר אדעתא דהכי לא הנהיגו הראשונים"³².

הציבור הפסיק לשמרים³³

הציבור אינו יכול לעמוד בהם עוד³⁴

²⁸ שו"ת הרא"ש מג ח.

²⁹ שו"ת דרכי נועם חו"מ טו.

³⁰ שו"ת הרא"ש נה י. וראה שו"ת חתם סופר או"ח קכב. וראה מלאכת שלמה פסחים ד ד"ה ואל ישנה: "... וכתב הר"א אזכרי ז"ל דבירושלמי משני נמי ר' יוחנן דלעולם מתניתין כפשוטה ... וי"ל דמעיקרא לא קבלו היכא דנפיק חורבא ומחלוקת". וראה שו"ע או"ח רצב ב ומי"ב ס"ק ט. וראה שו"ת אחיעזר ג פד; שו"ת אגרות משה יו"ד ב פד. וראה שו"ת יחוה דעת א ט על אודות אכילת קטניות בפסח.

³¹ שו"ת בנימין זאב שג.

³² שו"ת הרמ"א יט. וראה מג"א שו"ע או"ח תרצ ס"ק כב. וראה פרי"ח שו"ע או"ח תצו; משא מלך נעילת שערים מנהגי הממון השרש היב'. וראה שו"ת אבני נזר יו"ד תסג שלעיתים יש לשמור על מנהג של איסור אפילו אם לאחר זמן נולד חשש קלקול. וראה שו"ת אחיעזר ג פד. ומסתבר שיש לבדוק כל מקרה לגופו.

³³ ראה שבת הארץ, קונטרס אחרון פרק ד הלכה כט: "וזה נראה פשוט לכאורה, שאם נגזרה גזירה באיזה עיר ונהרס שם הישוב ונתבטל, אם חזרה ונתישבה אח"כ בדורות אחרים שוב אינם חייבים מחדש בגזירת הראשונים, עד שיחדשו עליהם את קבלת הגזירה...". ראה שו"ת עמוד הימיני כג בשם הרב פרנק: "שכיון שבמשך הזמן נתבטל האיסור והותר לגדל בהמה דקה בארץ ישראל, שוב אין הדבר חוזר לאיסורו" (וראה סברה זו בשו"ת תשובות והנהגות ג רטז בענין הדלקת נר חנוכה על הפתח בחו"ל). וראה עלינו לשבח ויקרא עמ' צט: "באו לפני החזון איש ושאלו, הרי כיום יש שדות בארץ, ואם כן ייצא שוב שאסור לגדל בהמה סקה, והשיב, שהשו"ע כבר התיר...". וראה בטאון בישובינו גליון 33 תשרי תשס"ה עמ' 15, שביסודות ובשעלבים היו, בהסכמת הרש"ז אויערבאך, דירי כבשים במשך שנים רבות. וראה שו"ת תשובות והנהגות ד שכב. וראה הערה 25; סעיף רפו הערות 25 26.

³⁴ ראה ספר האורה חלק א' [ק"ג] הלכות יין נסך, בענין ההתר למכור סתם יינם שנתקבל כמשכון להלואה: "וואף על פי שאנו אומרים שהוא מותר בהנאה בזמן הזה, מפני שחוששין אנו להפסד ישראל, אבל כמה דאפשר להרחיק ירחיק" וראה בספר "יינם". לפי דרכנו למדנו מספר האורה שלא אומרים שגזירה שבטלה מקצתה בטלה כולה, וצריך לדון על כל סעיף בגזירה לפי הענין. בענין האפשרות לבטל פרטים בגזירת מינקת מבלי לבטל את הגזירה עצמה, ראה שו"ת אגרות משה אבהע"ז ב ט.

התקבלו על דעת שניתן לבטלם³⁵**התקבלו בזמנו על פי גדרי הוראת שעה**³⁶**מנהגים גרועים**³⁷

רק מורי הוראה מובהקים רשאים להורות שלא לקיים גזרות תקנות ומנהגים.³⁸

גם כיום אסור לשנות גזירות, תקנות ומנהגות.

במציאות חדשה, בה ניכר לעין כל, שכבר אין משמעות לתקנה שהתקבלה בזמנו, מותר למורה הוראה לבטלה. פוסק הרב ברייש: "בדבר השאלה שנשאלתי באבלה רח"ל שבא לה ידיעה מנויארק שמת לה אביה, והשאלה מבעלה אם תבא שמה באוירון בסוף האבלות, אם תצטרף לגדול הבית למנות ימי האבלות עם גדה"ב... אם מונים עשרה הפרסאות הנאמר בשו"ע סימן שע"ה סעי' ח', שזה שיעור מהלך אדם בינוני ביום, לפי ערך נסיעת יום אחד... אם חושבים ערך הנסיעה לפי נסיעת האוירונים... ומבואר שם דכיון דנשתנה סדרי החיים וטעמו של האיסור, נשתנה גם הדין, כיון שהדין כרוך יחד עם טעמו של דבר, וכשבטל הטעם ישתנה גם הדין, וכן בני"ד שנשתנה סדרי החיים וסדרי המסעות, נשתנה גם שיעור של עשרה פרסאות".³⁹

פוסק הרב משה שטרנבוך: "והנה בדברי הרמב"ם ושו"ע מפורש שאסור לאשה מדת יהודית לצאת לרשות הרבים אפילו יש לה מטפחת שצריכה חוץ מהמטפחת גם רדיד... שלפנים נהגו כולם בכסוי ראש ואשה בלי כסוי אפילו נכרית נחשבה כפרוצה ממש... ולכן בנות ישראל מדת יהודית נהגו בצניעות טפי מכל האומות, ולא הסתפקו במטפחת או כובע שמכסה הכל... (אבל) אצלנו סביבנו בנות העכו"ם וכן החפשויות מתהלכות ברחוב בגלוי ראש ממש... ואם כן היום אפילו בכסוי אחד שמכסה כל הראש כדין סגי".⁴⁰

לאור ירידת הדורות⁴¹ על מורי הוראה לשקול במתינות יתירה כל שינוי. פוסק החתם סופר: "היום האירו עיני מנועם אמרתיו אודות... אשר בקשו נפשם לעקור הלכות קבועות... לנהוג איסור במיני קטניות ביו"ט של פסח... פשוט שאין להתיר מינים הללו... אדרבא עלינו להוסיף גדרים וסייגים ולא אכשר דרא כי בעו"ה הדור פרוץ במלואו ויש להוסיף אומץ להחמיר ולא להקל".⁴² כותב הרב לפידות: "והדבר מובן שהתורה שנתנה מפי בורא העולם תהי נצחית... ולא היה אפשר לבטל רק מקודם על פי כללים מקובלים... גם לא התירו כי אם בדור זכאי שכולם דוחקים את עצמם לקיום התורה ועי"ז גורם קלקול אבל בדור פרוץ כש"כ שהוסיפו להחמיר".⁴³

³⁵ ראה בבלי מועד קטן ג ב. וראה סעיף נט.

³⁶ ראה הרב יצחק לרנר, "עת לעשות לה' הפרו תורתך", מוריה קסט – ע מנחם אב תשמ"ו עמ' עז פ, שבעקבות המצאת הדפוס התעלם השו"ע מהוראת שעה של הרי"ף הנוגעת לכתיבת מגילה לתינוק. וראה שו"ת הרדב"ז ד צד, שדן על ביטול תקנת הרמב"ם שש"צ לא יחזור בתפילת מנחה על תפילת יח'. וראה סעיפים עח - פב.

³⁷ ראה משא מלך נעילת שערים במנהגי הממון הסוג השני השרש הטי'. וראה סמ"ע שו"ע חו"מ קסא ס"ק ו.

³⁸ ביטול מנהגים תלוי במדה רבה בשאלה מה מקור המנהג וכו', ראה סעיף לו.

³⁹ שו"ת חלקת יעקב ג סז ג. ראה דוגמא בספר שמירת שבת כהלכתה פרק מב הערה יג. וראה סעיף עו.

⁴⁰ דת והלכה עמ' יב. וראה שו"ת אגרות משה אבהע"ז א נז.

⁴¹ ראה סעיף עו.

⁴² שו"ת חתם סופר או"ח קכב.

⁴³ זכרון יעקב פתיחה י.

מדברי הרמב"ם ומדברי פוסקים נוספים משמע שכל הגזירות, התקנות והמנהגים יהיו בתוקפם עד בא המשיח.⁴⁴ המלך המשיח ובית דינו, הגדולים בחכמה ובמנין מכל בתי הדין שקדמו להם,⁴⁵ יהיו רשאים לבטל כל תקנה שהתקבלה בעבר.⁴⁶

ההתפתחויות שחלו במשך הדורות במדע, בטכנולוגיה, ובכלכלה⁴⁷ הביאו לשנויים משמעותיים באורחות החיים. בשל כך שינו הפוסקים מקצת מהתקנות, מהגזירות ומהמנהגים.⁴⁸ המלך המשיח ובית דינו ודאי ישנו תקנות, גזירות ומנהגים נוספים.⁴⁹

פוסק הרמב"ם: "כל הצומות האלו עתידים ליבטל לימות המשיח, ולא עוד אלא שהם עתידים להיות ימים טובים וימי ששון ושמחה".⁵⁰ פשיטא שבנוסף לכך, המלך המשיח ישנה תקנות גזירות ומנהגים שהתקבלו כזכר למקדש.⁵¹

גם הרמה הרוחנית הגבוהה של ימות המשיח⁵² ודאי תביא לשנויים מסויימים בתקנות, גזירות ומנהגים.⁵³

⁴⁴ לדעת הרמב"ם, אין לבטל גזירות שהתקבלו כדי לעשות סייג לתורה. וראה רמב"ם איסורי ביאה יא ד - י: "ועוד החמירו בנות ישראל על עצמן... וכל הדברים האלו חומרה יתירה שנהגו בה בנות ישראל מימי חכמי הגמרא ואין לסור ממנה לעולם". וראה תורת משה על התורה, במדבר, שבועות ד"ה זכרו תורת משה: "... רמז מה שאחז"ל ביבמות שאם אליהו יבוא לשנות אפילו רק מנהג בעלמא... אין שומעים לו... וזה רמז בו: 'והשיב לב אבות על בנים' ולא ישנה את תפקידם של אבות על בנים...". וראה מנחת חינוך מצוה רפז ס"ק יח בענין גזירה לבטל מצות מעשר בהמה משום יתום, שפשיטא שאם היו גוזרים היתה הגזירה תקפה גם לימי הבית השלישי.

⁴⁵ ראה רמב"ם תשובה ט ב.

⁴⁶ ראה משך חכמה על שמות יב כב: "ההלכה פסוקה דרבי זירא שבנות ישראל החמירו על עצמן וכו', ובזמן המקדש על כרחך שיבטל, דאי לאו הכי לא תדע אשה מתי להביא קרבן זיבה". ראה משך חכמה ויקרא כו מד, שהמלך המשיח יוכל לעקור גם גזירות שאליהו אינו יכול לעקור. וראה לנבוכי הדור פרק יג. ונראה שהם מבינים שמה שפוסק הרמב"ם שאין לשנות גזירות וכו' לעולם הכונה עד לימות המשיח ולא עד בכלל. וראה שו"ת אגרות משה יו"ד ג נט. דיון בשאלה האם בסתמא חכמים תקנו רק עד לימות המשיח או דילמא תקנו לצמיתות והמלך המשיח ובית דינו יחליטו אם יש צורך לערוך שינויים ע' בקובץ הקהל, קונטרס זכר להקהל מאת הרב הרצוג, אות ז.

⁴⁷ ראה סעיף רנט.

⁴⁸ ראה סעיף עו.

⁴⁹ בית הדין יצטרך להכריע כיצד יבדקו דם נדה בימות המשיח, ראה רמב"ם איסורי ביאה טו לו - לז. וראה נפש חיה סימן תרע, שבימות המשיח לא יהיה צורך לעשות חנוכה תשעה ימים משום ספיקא דיומא משום שיש טלגרף. וראה הרב ישראל רוזן, "הודעת קידוש החודש ברדיו לעתיד לבא", תחומין ד עמ' 501 - 505.

⁵⁰ רמב"ם תעניות ה יט.

⁵¹ ראה א"ת ערך זכר למקדש.

⁵² ראה רמב"ם סוף הלכות מלכים.

⁵³ ראה סעיף פב הערה 13; סעיף שח הערה 70. יהיה אז צורך לדון בתקנות שהתקבלו בגלל שיד ישראל לא היתה תקיפה ובגלל ירידת הדורות - בשל בתי דינים שלא היו בקיאים בהלכות, ראה בבלי גיטין ה ב; בשל עמי הארץ, ראה סעיפים קעה קעו; בשל מינים ראה א"ת ערך יחוד השם ג. להוציא מדעת המינים; בשל חוצפנים, רמאים ועזי פנים, ראה סעיפים קסח ש. וראה קרן אורה מנחות סה א, שהרמב"ם מזכיר תקנות שנתקבלו בימי חכמים להוציא מדעת הצדוקים משום שיתכן שגם בעתיד יהיו כתות אלו או כתות דומות.

עו. חדשנות בפסיקה

בית הדין הגדול הוא המחוקק הראשי בישראל.¹ הפסיקות שלו מהוות תקדים מחייב לכל הדורות כל עוד בית דין גדול אחר לא פסק אחרת.² כאשר מתעוררות שאלות הלכתיות חדשות על דיינים ומורי הוראה לפנות לבית הדין הגדול בבקשה שיפסוק הלכה.

בזמן שאין בית דין גדול סמכות הפסיקה נתונה לכלל הדיינים ומורי ההוראה.³

דיינים ומורי הוראה רשאים לחלוק על חבריהם⁴ ועל קודמיהם.⁵ כותב המאירי: "תלמיד חכם שאמר דבר הלכה מחודשת הן דרך הוראה הן דרך גדר הן להחמיר הן להקל, אף על פי שהוא מבטל בזה מנהג קדמונים אין ראוי להחזיקו בכך במדת יוהרא ונטילת שם במה שאין ראוי לו ולסרב בדבריו מצד שלא נהגו הקדמונים כן אחר שהוא מראה פנים לדבריו ושהוא כדאי לסמוך עליו, שכל תלמיד ותלמיד מקום הונח לו להתגדר בו".⁶ פוסק הרמ"א: "אם היה מנהג בעיר להקל מפני שחכם אחד הורה להם כך הולכין אחר דעתו ואם חכם אחר בא לאסור מה שהם מתירין נהגו בו איסור".⁷ הש"ך פוסק שהוא הדין כאשר חכם בא להתיר מה שנהגו לאסור.⁸

רשות זו נתונה לדיינים ולמורי הוראה גם כאשר קודמיהם גדולים מאד בתורה.⁹ כותב הרא"ש: "מי לנו גדול כרש"י ז"ל, שהאיר עיני הגולה בפירושו, ונחלקו עליו בהרבה מקומות יוצאי ירכו, ר"ת ור"י ז"ל, וסתרו דבריו; כי תורת אמת היא, ואין מחניפין לשום אדם".¹⁰ כותב המהרש"ם: "דהקב"ה נתן שיוכרע על פי שכל אנושי וכפי שמשגי האדם בשכלו כן מסכימים גם למעלה בדור הזה ואם בדור אחר יבא חכם ויחלוק על זה יהי בדורו האמת כדבריו ואלו דברי אלקים חיים...".¹¹ כותב האגרות משה: "הוראה באיסורין, שהוא אף בחכם אחד הראוי להוראה ובית דין של שלשה לממון ובית דין של כ"ג, דהם סנהדרי קטנה לנפשות, אינו דין על העולם כולו, ואפשר לחכם אחר כשיבא לפניו שאלה כזו להורות שלא כחכם הראשון והוראתו הוראה...".¹²

כמה מן האחרונים מעידים על עצמם שהם חולקים על חכמים שהיו לפניהם. המהרש"ל כותב: "ואם נזכה לבנין בית המקדש אקוה שזכיתי כהלכה ואף שרמב"ם גדול בתורה הוא ואף הסמ"ג

¹ ראה סעיף י.

² ראה סעיפים עד עה.

³ ראה סעיפים יז כא.

⁴ ראה סעיף מח.

⁵ עקרון התקדים המחייב של ערכאה עליונה המקובל במדינות רבות, אינו תקף בישראל, ראה שו"ת אגרות משה יו"ד ה ח ג. וראה דבר המשפט, דברי פתיחה; ד"ר זרח ורהפטיג, "התקדים במשפט העברי", שנתון המשפט העברי ו-ז תשל"ט - תש"ס עמ' 105 - 132.

⁶ בית הבחירה חולין ז א. וראה חידושי אגדות של המהר"ל שם.

⁷ שו"ע חו"מ כה ב.

⁸ ראה ש"ך שם ס"ק כ. וראה פרי חדש שו"ע או"ח תצו הכלל השני, שבענין שיש בו מחלוקת בין הפוסקים ובמקום אחד נהגו כדברי האוסרים, אם יש להם חכם מובהק הוא רשאי להורות קולא בדבר.

⁹ ראה הרב זלמן קורן, "תנאים אמוראים גאונים וראשונים, סמכות הראשונים כלפי האחרונים", ברורים בהלכות הראי"ה עמ' 423 - 450.

¹⁰ שו"ת הרא"ש נה ט.

¹¹ תכלת מרדכי פרשת שופטים ז, וראה גם ח..

¹² דברות משה שבת סימן י ענף ב.

הביא ראייה לדבריו והראב"ד גם כן לא השיגו, לא אשא פנים לתורה ובדקתי עד מקום שידי מגעת".¹³ פוסק ר' חיים מוולוז'ין: "עומד אני בדעתי ככחי אז כן עתה בכח דהיתרא אחלי יכונן דרכי כתי"ר לשמור משפטי צדק... שלא לישא פנים בדין חכמים שאני חולק עליהם בדין זה... אמנם בתורה דכתיב בה אמת הלא בלתי אל האמת עינינו".¹⁴

מותר לפוסקים ולמורי הוראה לחלוק על קודמיהם כאשר מתקיימים התנאים הבאים

- גדלות בתורה הרמ"א פוסק: "כל מקום שדברי הראשונים כתובים על ספר והם מפורסמים והפוסקים האחרונים חולקים עליהם... הולכים אחר האחרונים",¹⁵ וכותב האורים ותומים: "היינו שהאחרון הוא מוחזק למובהק בחכמה ויש בידו להכריע ולחלוק אבל אם אינו בחזקת כך ודאי דאין לשמוע בקול דבריו כשחולק על הקדמונים".¹⁶ כותב הרב אלחנן וסרמן: "כי לחלוק על חכם גדול אי אפשר בלתי אם החולק הוא בר הכי ובר פלוגתיה של הקודם, כי הרי צריך לעמוד על סוף דעתו של מי שקדמו כדי שיוכל לחלוק עליו ואם אינו בר הכי הרי אפשר שנעלם ממנו טעמו וסברתו של החכם הקודם ואילו נתגלה לו טעמו היה רואה בעצמו שאין לו על מה לחלוק".¹⁷
- עיון בספרים והתייעצות עם חכמים אחרים¹⁸
- מתן כבוד לפוסקים שחולקים עליהם¹⁹

במקרים הבאים דיינים ומורי הוראה אינם רשאים לחלוק על קודמיהם

- תלמוד כותב רבי יוסף קארו: "... וכן עשו גם בחתימת הגמרא שמיום שנחתמה לא ניתן רשות לשום אדם לחלוק עליה".²⁰ כותב הנודע ביהודה: "... דע תלמידי החביב... שאין לכל חכמים שאחר התלמוד רשות לומר דבר נגד התלמוד והאומר דבר לסתור קוצו יו"ד מדברי התלמוד לא יחשב בכלל חכמי ישראל".²¹ כותב הגר"א: "... דעל הגמ' אין רשות להוסיף ולא לגרוע כ"ש לחלוק כמ"ש בפי הפועלי רבינא ורב אשי סוף

¹³ ים של שלמה חולין א מב בסוף.

¹⁴ שו"ת חוט המשולש ח. וראה נפש הרב עמ' סג: "ויודעים דברי הגר"א... שאם החכם בירר את ההלכה, ויצא לו למסקנה להורות נגד פסק השו"ע, ואעפ"כ הוא פוסק כדברי השו"ע, ה"ז עובר בלאו דילא תשא פנים במשפטי".

¹⁵ שו"ע חו"מ כה ב.

¹⁶ אורים ותומים כה אורים ס"ק כב. וראה תשובות הגאונים שערי צדק בתחילת הספר. וראה שו"ת שאילת יעב"ץ ב כ: "ושמעתי מאמ"ה ז"ל בשם גדול הוא ב"ס חלקת מחוקק ז"ל, שאין אדם רשאי להורות עד שיהא בכחו לעקור ולמחוק סעיף מן השו"ע, וימצא בספרינו ת"ל כזה כמה דברים שנפל בהם המשגי והשבוש בספר השו"ע, בלי שום ספק". וראה שו"ת נודע ביהודה קמא או"ח לח. וראה א"ת ערך הלכה כבתראי.

¹⁷ קובץ ענינים עמ' קצט. וראה ערוך השלחן חו"מ כה יב.

¹⁸ ראה סעיף מח.

¹⁹ ראה מפני הרב עמ' קמא. וראה בבלי גיטין ה ב, וראה שו"ת הרשב"א א אלף קצ: "אין עושין מעשה שיראה ממנו שום קלקול למה שנעשה לראשונה". וראה תרומות הדשן סימנים עד רלב; שו"ת שבות יעקב ב ז. וראה סעיף קצה וסעיף רד.

²⁰ כסף משנה רמב"ם ממרים ב א. וראה בית ישי דרשות סימן טו.

²¹ שו"ת נודע ביהודה מה"ת אבהע"ז עט. וראה קובץ אגרות חזו"א א טו.

הוראה²². כותב ר' צדוק הכהן מלובלין: "דע כי אין לנו חובות אחרות זולת מה שחייבתנו תורה שבכתב ובע"פ, בתלמוד המסור בידינו ממקבלי התורה שבע"פ... אם יבואו אנשים ויאמרו לנו כך קבלנו, אפילו יאמרו שקבלו איש מפי איש עד משה רבינו ע"ה אין לנו אחרת לשמוע להם, מאחר שלא נמצא מזה בתלמוד ששם פירשו לנו חכמים כל המקובל בידם מתורה שבע"פ"²³.

- ראשונים כותב רבי יוסף קארו: "מיום חתימת המשנה קיימו וקבלו שדורות האחרונים לא יחלקו על הראשונים"²⁴. מבאר הראי"ה קוק: "... מפני שבכל זמן שראו גדולי ישראל, בשעה שהיה לעמנו מרכז קבוע שראוי לחתום תורה שלא תתרבנה עוד מחלוקות, סתמו שלא יחלוק אדם במעשה על הנאמר בדורות הראשונים זולתי להכריע ביניהם. ותקנו זה מפני תקנת האומה ואשרה..."²⁵.
- "חיבורים שהתפשטו ברוב ישראל"²⁶ או "פשט המעשה בכל העולם"²⁷
- יש סוברים שאף אחד אינו רשאי לחלוק על השלחן ערוך. פוסק שלחן ערוך וקיימו וקבלו חכמי הדור לשמור ולעשות ככל האומר במטבע הקצר שלחן ערוך והגהות רמ"א..."²⁸ פוסק הדברי חיים: "אין לנו לזוז מפסק השו"ע מחמת איזה קושיא כידוע לנו גודל שפלות דורות האחרונים. ולכן לפלפל בזה נגד דעת הרמ"א הוא למותר..."²⁹ כותב הרב עובדיה יוסף: "כי גלוי וידוע בכל העולם שחכמי ספרד וצרפת קיימו וקבלו עליהם ועל זרעם לפסוק בכל מקום כדברי מרן רבינו יוסף קארו זצ"ל, אפילו יחלקו עליו כל האחרונים, ועל כן יאמרו המושלים: 'לכו אל יוסף אשר יאמר לכם תעשו'".³⁰ לעומתם פוסק החזו"א: "... ואף שאנו נוהגים על פי השו"ע, מכל מקום אנו רגילים לנטות מהשו"ע מחמת שנטו אחרונים ז"ל בראיות נכונות לדעת חכמי דור ודור, ובכל הלכה אנו מוכרחים לעיין בהכרעת אחרונים, כי החכמה היא המכריעה בכל. אלא כשהדבר שקול אנו נוטים אחרי מי שגדול ובזה קבלנו הכרעת בי"י והרמ"א"³¹.
- יש סוברים שדיינים ומורי הוראה כפופים להוראות גדול הדור.³²

²² ביאור הגר"א על שו"ע חו"מ כה א אות ו. וראה הקדמת הרמב"ם למשנה תורה; וראה הגהת המהרש"ל על שערי דורא סימן עז הגהות ומ"ש אות ג: "אחר שנחתם התלמוד פשיטא שאין להחמיר נגד התלמוד זולת סבה ותקלה שבא לידו..." וראה חשוקי חמד פסחים עמ' תקנג – תקנד. וראה סעיף דש.

²³ ספר הזכרונות אות ג (דף לג א).

²⁴ כסף משנה רמב"ם ממרים ב א.

²⁵ לנבוכי הדור פרק ו1.

²⁶ שו"ע חו"מ כה א. וראה סעיף עו.

²⁷ שו"ע חו"מ כה ב. וראה אורים ותומים אורים כה ס"ק יא, שהבטוי בכל העולם הוא לאו דוקא אלא על פי המקובל באותו מקום.

²⁸ קיצור תקפו כהן סוף סימן כה בדיני קים לי, דף מח ב.

²⁹ שו"ת דברי חיים יו"ד ב מה.

³⁰ שו"ת יביע אומר ה, אורח חיים דברי פתיחה.

³¹ חזו"א חו"מ ליקוטים א א. וראה א"ת ערך הלכה ציון 394. וראה סעיף דש.

³² ראה סעיפים טז לז.

לדיינים ולמורי הוראה סמכות לפסוק במצבים חדשים אשר לא היו מוכרים לפוסקים הקדמונים.

לפני כחמש מאות שנה, עם גילוי אמריקה, המצאת הדפוס, התפתחות תיאוריות חדשות על היקום ועוד החלו תהליכים של שינויים גדולים ומשמעותיים בהרגלי החיים, בכלכלה, בטכנולוגיה, בתיעוש, באורבניזציה וכד'.³³ כל אלה הביאו לחידושים הלכתיים שהתבקשו כתוצאה ממצאות חדשה זו. ואכן, כבר מאז שנחתם התלמוד קיים תהליך מתמיד של חידושים בפסיקה כתוצאה משינויים והתפתחויות במציאות החיים.³⁴

בולטים במיוחד חידושים הלכתיים בתחומים הבאים

המהפכה המדעית הטכנולוגית³⁵

השלחן ערוך פוסק: "מה שמורה על השעות... יש להסתפק אם מותר לטלטלו", **ופוסק הרמ"א:** "וכבר פשט המנהג לאסור".³⁶ **וערוך השלחן פוסק:** "וזהו הכל בימיהם שלא היה להם מורי שעות מתוקנים אבל עכשיו שעושים קטנים מכסף וזהב ונושאים בחיקם כתכשיט פשיטא שהם מותרים בטלטול וכך נהגו גדולי עולם".³⁷

הרמ"א פוסק בהלכות שבת: "... דהבתי עינים בעצמם הם משוי...".³⁸ **והשמירת שבת כהלכתה פוסק:** "מי שקשה לו לראות בלי משקפיים ולכן הוא מרכיבם תמיד, מותר לו לצאת בהם לרשות הרבים...".³⁹

³³ ראה תשובה של הרב שלמה קלוגר, מובאת בסוף שו"ת נאות דשא, דף ג עמ' א: "... כי הרב הגאון הנ"ל לא היה בקהלה רבה ועצומה עד הנה ולא באה לפניו מכשול אשר נמשך מן כותבי שטרי מכירות בפסח כל אחד לעצמו, וזה חדשות לו שבא לק"ק יאס ורואה החסרונות במנהג הזה כפי דעתו. ולו הי' רואה בקהלות גדולות, אשר אי אפשר להיות מעצור לרוח כל אחד ואחד להשגיח עליו דרך פרט... היה מודה ועוזב דעתו והיה מודה כי הרע ראוי לבחור במיעוטו... ראוי להשגיח אחר הרוב ולעזוב את הטפיל".

³⁴ ראה קונטרס 'חקרי הלכות והליכות שכנים' א, עמ' פו: "כי בכל דור ודור מתהווים מצבים המשנים לחלוטין את כל פרצופו ותדמיתו של בן הדור, מאורעות המתגלגלים במהלך העיתים משפעים השפעה רבתי עד מאוד על הלך רוחו ודרכי חשיבתו, הסתכלותו של האדם על כל מה שנעשה תחת השמים קורמת בכל תקופה עור וגידים אחרים, ומה שהיה פעם חשוב, מכריע, יסודי ובעל השפעה - מתגמד בדור הבא, נהפך למושג נאלח וחסר טעם, כאבן שאין לה הופכין, וכן להיפך".

³⁵ ראה דרוש אור החיים אות ג לבעל התפארת ישראל, משניות נזיקין וילנא תרפ"ט סוף חלק א: "... גלה לנו רבינו בחיי סוד נעלם בשם המקובלים בפרשת בהר... שיהיה העולם נבנה ונחרב ז' פעמים... וכתב עוד שבכל שמיטה ושמיטה הנ"ל יהיה העולם נברא בהשלמה יתירה יותר מבתחילה... וסוד ה' ליראיו שנמסר להם שאנחנו כעת בהקפה הדי', שהוא לפי סדר ששת ימי בראשית הנ"ל כנגד יום הרביעי שבו העמיד הקב"ה המאורות בעולם ולכן גם בהיקף זה עלה אור התורה הוא השמש המאירה... הוא המאור הגדול... וגם המאור הקטן הוא שכל האנושי שמושל בעה"ז גם הוא התנשא מאד בהקפה זו ועוד יתנשא בימים הבאים למעלה נשאה שלא ישוער בשכל האנושי". וראה שמונה קבצים א קיח: "שלשה הנם השינויים העיקריים, שבאו במהלך הציור באנושי בזמן החדש... האחד, השינוי במהלך המחשבה החברותית. השני, במהלך המחשבה הקוסמולוגית. השלישי, במהלך המחשבה ההתפתחותית". וראה סעיף עא. השפעת חידושים מדעיים טכנולוגיים נדונה בספר זה במקומות רבים, ראה סעיף עא. על ההשלכות של המצאת הדפוס ראה סעיף מד הערה 25. וראה שו"ת חכמת שלמה א לד, החוכך לומר שחרש אילם בימינו נדון כפקח לכל דבר.

³⁶ שו"ע או"ח שח נא.

³⁷ ערוך השולחן אורח חיים שח עד. וראה מ"ב שם ס"ק קסח; שש"כ מהדורה מחודשת כח כ.

³⁸ שו"ע או"ח שא יא.

השלחן ערוך פוסק: "ואין קורין בספר לאור הנר... שמא יטה, ואפילו הוא גבוה עשר קומות... ומטעם זה יש לאסור אפילו הוא בעששית או קבוע בחור שבכותל...".⁴⁰ **ערוך השלחן פוסק**: "אבל במקום שהאור עומד מראשו ועד סופו במצב אחד כמו אצלינו שמדליקין הגא"ז בלאמפי"ן... ואורו בשה מתחלתו ועד סופו עד שיכלה הנפט ואז לא תועיל ההטייה... אפשר לומר דלא שייך בזה שמא יטה ובזה יש ללמוד זכות על רבים מישראל שלומדים לפני הפמוטות שלנו".⁴¹ **והשמירת שבת כהלכתה פוסק**: "מותר לקרוא בשבת וביו"ט לאורה של מנורה חשמלית שניתן לשנות את דרגות עוצמת האור שלה ("מיני-אור", "עמעם") ואין חוששים שמא ישנה את עוצמת האור".⁴²

השלחן ערוך פוסק: הנכנס למרחץ, אומר: יהי רצון מלפניך ה' אלוהי שתכניסני לשלום ותוציאני לשלום ותצילני מהאור הזה וכיוצא בו לעתיד לבא; יצא בשלום, אומר מודה אני לפניך ה' אלהי שהצלתני מהאור הזה".⁴³ **והמשנה ברורה פוסק**: "שעכשיו לא נהגו לברך כשנכנסים לבית מרחץ מכיון שבימינו אין סכנה בבית המרחץ".⁴⁴

השלחן ערוך פוסק: "אין לשין לפסח עיסה גדולה משיעור חלה..."⁴⁵, **ופוסק השערים המצוינים בהלכה**: "והמצות הנילשות והנערכות על ידי מעשה המכונה, והעיסקה גדולה הרבה יותר משיעור חלה... וכיון שידי המכונה מספיקות להתעסק בה מותר לאפות בהן..."⁴⁶.

צפיפות אוכלוסין

פוסק הרמב"ם: "שבט לוי אעפ"י שאין להם חלק בארץ כבר נצטוו ישראל ליתן להם ערים לשבת ומגרשיהם... מגרשי הערים כבר נתפרשו בתורה שהם שלשת אלפים אמה לכל רוח מקיר העיר וחוצה... אלף הראשונים מגרש ואלפים שמודין חוץ למגרש לשדות וכרמים... אין עושין בערי הלויים עיר מגרש ולא מגרש עיר ולא מגרש שדה ולא שדה מגרש שנאמר ושדה מגרש עריהם לא ימכר. ומפי השמועה למדו שזה שנאמר לא ימכר לא ישונה אלא השדה והמגרש והעיר כל אחד משלתן כמות שהוא לעולם, וכן בשאר ערי ישראל".⁴⁷ **ופוסק המשנת יוסף**: "בימי קדם שדרכם הי' לקבוע מראש שטח העיר, ואחר כך התחילו לבנות רק אז הי' שייך חיוב עשיית מגרש. אבל בימינו שבכל עיר בונים ובונים, ומתפשטים בלי גבול, ואין שום קביעת שטח העיר שעד כאן תחומה ותו לא, ממילא לא שייך עדיין חיוב מגרש שהרי כל הזמן העיר עדיין באמצע בנינה".⁴⁸

³⁹ שמירת שבת כהלכתה מהדורה מחודשת יח טז. וראה חשוקי חמד על פסחים עמ' קטו: "והנה הדעת תורה (סימן תלג ס"א) כתב על הא דכתב המגן אברהם שאין לבדוק החמץ לאור החמה, כשיש זכוכית מבדילה... היינו בזכוכית שהיתה בימים קודמים. אבל בזמננו שהוא זך ודק יש להקל".

⁴⁰ שו"ע או"ח ערה א.

⁴¹ ערוך השולחן אורח חיים הלכות שבת סימן רעה ב.

⁴² שש"כ מהדורה מחודשת יג לז.

⁴³ שו"ע או"ח רל ג.

⁴⁴ משנה ברורה סימן רל ס"ק ה.

⁴⁵ שו"ע או"ח תנו א.

⁴⁶ שערים המצוינים בהלכה קי ס"ק ג. וראה שו"ת כתב סופר אורח חיים, הוספות תשובה ב.

⁴⁷ רמב"ם שמיטה ויובל יג א - ה.

⁴⁸ שו"ת משנת יוסף א נט. וראה שם סימן נח. וראה הרש"ר הירש ויקרא כה לד, ואכמ"ל.

פוסק הרמב"ם: "היתה החלון למעלה בכותל ובנה חבירו כותל כנגד החלון מלמטה אם היה מראש הכותל שבנה עד החלון גובה ארבע אמות או יותר אינו יכול למנעו אף על פי שלא הרחיק מכותל החלון כלום שהרי לא האפיל עליו ואינו מזיקו בראייה, אבל אם נשאר גובה מראש הכותל עד החלון פחות מארבע אמות כופהו למעט הכותל כדי שלא יעמוד על ראש הכותל וישקיף מן החלון או יגביה הכותל על החלון ארבע אמות ויהיה הכותל רחוק מן החלון ארבע אמות כדי שלא יאפיל ולא יציץ ויראה".⁴⁹ **והפתחי חושן פוסק:** "בזמננו נהגו להקל בפתחת חלונות ופתחים".⁵⁰

פוסק הרדב"ז: "שאלת ממני אודיעך דעתי במה שאמרו אחרי ארי ולא אחרי אשה אם נוהג דין זה בארצות הללו שהנשים הולכות מכוסות מכף רגל ועד ראש ואין נגלה ממנה דבר שיוכל האדם להסתכל בו... תשובה לא נתנו רז"ל דבריהם לשיעורין אלא כל הנשים שוות וכל המקומות שוים".⁵¹ **פוסק הרב אויערבאך:** "... גם נראה שבזמננו היא אפשר להזהר מלכת אחרי אשה, מה שאין כן בזמננו, הרי אף אם יברח מאחורי אשה ימצא תיכף את עצמו אחורי אשה אחרת, וכמדומה לי שנשים מצויות ברחוב יותר מאנשים ומה גם בזמנינו שהפריצות מצויה הרבה ולצערנו הפרוץ מרובה על העומד ואין מתביישים להסתכל באשה גם בפניה, ולכן הי' נלעי"ד דבמקום מצוה (או שצריך לעשות כן מצד הנימוס) אין טעם להחמיר בזמננו...".⁵²

התפתחות המסחר

פוסק הרמב"ם: "אסור למוכר או לקונה להונות את חבירו שנאמר 'וכי תמכרו ממכר לעמיתך או קנה מיד עמיתך אל תונו...' וכמה תהא הונויה ויהיה חייב להשיב, שתות בשוה. כיצד הרי שמכר שוה שש בחמש, או שוה שבע בשש, או שוה חמש בשש, או שוה שש בשבע, הרי זה הונויה ונקנה המקח וחייב המאנה לשלם את הונויה ולהחזירה כולה למתאנה. היתה ההונויה פחות מזה בכל שהוא... אינו חייב להחזיר כלום, שכל פחות משתות דרך הכל למחול בו. היתה ההונויה יתירה על השתות בכל שהוא... בטל מקח".⁵³ **והרש"ז אויערבאך פוסק:** "השיעורים של אונאה הכתובים במשנה נקבעו על ידי חז"ל לפי סדרי המסחר כי שהיו נוהגים בזמננו (שהיה מחיר קבוע למוצרים השונים), אך כיום לפי סדר המסחר מסתבר שנשתנו השיעורים של איסור אונאה ביחס לרוב המוצרים שאין להם מחיר קבוע".⁵⁴

⁴⁹ רמב"ם שכנים ז ג.

⁵⁰ פתחי חושן ה נזיקין יד ס"ק עד. וראה תשובת הרב פציפיקי, שו"ת שמש צדקה א חו"מ לד א דף לו א: "... אם מנהג העיר הוא שלא להקפיד אף אני אענה אתן בכל... הכל כמנהג המדינה ואין מתרחקים מן המנהג להחזיק במחלוקת כי כל התורה לא ניתנה אלא לשום שלום בעולם". וראה שם סוף לד ו. וראה תשובת הרב אלישיב, ציון במשפט עמי קלט: "לכתחילה לא נתנה העיריה ולא הקציבה קרקע לבניה אלא על מנת שלא יקפידו בענין חלונות זה כנגד זה". מטעם זה גם אין להתיר בניה בניגוד לתכנית המתאר של העיר (תב"ע). וראה סעיף רג הערה 40. וראה הרב שיינברג "תשובה ביסודות הלכות שכנים", מוריה קפא – קפב, שבט תשמ"ח עמ' סו – עא; עלינו לשבח בראשית שו"ת ט בענין מרחץ שהשכנים מתנגדים לו. בתשובות אלו תכנית המתאר אינה נזכרת. וראה שו"ת שבט הלוי ח רצט.

⁵¹ שו"ת רדב"ז ב תשע.

⁵² שו"ת מנחת שלמה צט כג. וראה סעיף שיז.

⁵³ רמב"ם מכירה יב א – ד.

⁵⁴ ועלהו לא יבול בעמ' רנט. וראה סעיף רנה הערה 56.

מהפכת התקשורת

פוסק השו"ע: "לא ישא אדם אשה במדינה זו וילך וישא אשה במדינה אחרת שמא יזדווגו הבנים זל"ז ונמצא אח נושא אחותו".⁵⁵ **וערוך השלחן פוסק**: "... ולא שמענו מעולם שיזוהרו בזה... וני"ל טעם אחר בזה דכיון דהאינדא הבי דואר ממחרת לרוץ בכל יום בכל העולם וכמעט שזהו רחוק מהמציאות שהאב שהוא במדינה אחרת לא יקבל תדיר מכתבים מזרעו שהניח במדינה אחרת א"כ ממילא הבנים שיולדו לו בהמדינה האחרת לא יהיה נעלם מהם האחוה שביניהם ובין הבנים שבהמדינה הקודמת".⁵⁶

פוסק השלחן ערוך: "ראוהו שנפל לים, אפילו טבע בים הגדול, אין מעידין עליו שמת שמא יצא ממקום אחר".⁵⁷ **והרב הדאיה פוסק**: "... הוא רק בדורות הקודמים שלא היה חבור דרכים בין מדינה ומדינה ולא פוסטה היה מקום לומר שהגלים טלטלוהו למקום רחוק וא"א לו לשוב לעירו מריבוי ההוצאות וסכנות דרכים ולא יוכל להודיע לביתו, אבל בזמנינו שיש פוסטה וטלגרף בכל מקום וקל מאד להודיע ע"י מכתב בודאי שאילו היה קיים היה מודיע למשפחתו איפה הוא נמצא וכו'".⁵⁸

פוסק הרמב"ם: "... אבל לקבוע עצמו להוראה ולישב ולהורות לכל שואל אפילו הוא ורבו בסוף העולם אסור לו להורות עד שימות רבו", **ופוסק הרב שטרנבוך**: "... לפי זה בזמנינו שלומדים מספרים וגם קל להתקשר, לאחר י"ב פרסאות, אם קיבל רשות להורות מורה אף שרבו קיים".⁵⁹ מהפכות חנוכיות ותרבותיות

פוסק השו"ע: "אפילו יחיד יכול לעכב ולומר איני רוצה שפלוני יהיה חזן",⁶⁰ **ופוסק המגן אברהם**: "וני"ל דדוקא בזמניהם שהיה הש"ץ מוציא הרבים ידי חובה בתפלתו, אז היה היחיד יכול לעכב, דאין נעשה שלוחו בעל כרחו, מה שאין כן עתה שכולם בקיאין, רק הש"ץ הוא לפיוטים... אין כל כך קפידא".⁶¹

פוסק הרי"ף: "לעולם ימכור אדם כל מה שיש לו וישא בת תלמיד חכם וישיא בתו לת"ח שאם מת בניו ת"ח ואל ישא בת עם הארץ שאם מת או גולה בניו עמי הארץ",⁶² **והחנות יאיר פוסק**: "לענ"ד דאין לנו עם הארץ שדברו חכמים פה...".⁶³

פוסק הרמב"ם: "צוו חז"ל שלא ילמד אדם את בתו תורה... אמרו חכמים כל המלמד את בתו תורה כאילו מלמדה תיפלות. במה דברים אמורים בתורה שבעל פה אבל תורה שבכתב לא ילמד אותה לכתחלה ואם מלמדה אינו כמלמדה תיפלות".⁶⁴ **והחפץ חיים פוסק**: "... ונראה דכל

⁵⁵ שו"ע אבהע"ז ב יא.

⁵⁶ ערוך השלחן אבהע"ז א כד. וראה שו"ת חלקת יעקב אבן העזר קד: "ידוע כמה כרכרו הפוסקים האחרונים שבדור העבר, להתיר שלוח גט ע"י דאר נגד דעת הגאונים... ונגד דעת הרמ"א דסי' קמ"א סעי' ל"ה...".

⁵⁷ שולחן ערוך אבן העזר יז לב.

⁵⁸ שו"ת ישכיל עבדי ב אבהע"ז ה ו. הערת הרב נבנצל: "אולי ניטלטל אי שם בחופי אפריקה וכדומה".

⁵⁹ אמונה ותורה, הלכות ת"ת ה ג.

⁶⁰ שו"ע או"ח נג יט.

⁶¹ מגן אברהם על שו"ע שם ס"ק כ.

⁶² רי"ף פסחים, דף טז א מדפי הרי"ף.

⁶³ שו"ת חנות יאיר ע. וראה שו"ת יחוה דעת ה סא.

⁶⁴ רמב"ם תלמוד תורה א יג.

זה דוקא בזמנים שלפנינו שכל אחד היה דר במקום אבותיו וקבלת האבות היה חזק מאד אצל כל אחד ואחד להתנהג בדרך שדרכו אבותיו וכמאמר הכתוב 'שאל אביך ויגדך', בזה היינו יכולים לומר שלא תלמוד תורה ותסמוך בהנהגה של אבותיה הישרים, אבל כעת בעו"ה, שקבלת האבות נתרופף מאוד מאוד וגם מצוי שאינו דר במקום אבותיו כלל, ובפרט אותן שמרגילין עצמן לתלמוד כתב ולשון העמים, בודאי מצוה רבה ללמדם חומש וגם נביאים וכתובים ומוסרי חז"ל כגון מסכת אבות וספר מנורת המאור וכו', כדי שיתאמת אצלם ענין אמונתנו הק' דאם לא הכי עלול שישורו לגמרי מדרך ה' ויעברו על כל יסודי הדת ח"ו".⁶⁵

פוסק השו"ע: "המכה לבנו גדול היו מנדים אותו שהרי עובר על 'לפני עור לא תתן מכשול"',⁶⁶ **והרב וולבה פוסק**: "במצואות של היום, אם מרביצים לילד בן שלוש - כבר עוברים על 'לפני עור'. כבר רואים שהילד מתמרד נגד האבא".⁶⁷

פוסק הרמ"א: "איש המכה אשתו, עבירה היא בידו כמכה חבירו... אבל אם מקללתו בחנם או מזלזלת אביו ואמו, והוכיחה בדברים ואינה משגחת עליו, י"א דמותר להכותה, וי"א דאפילו אשה רעה אסור להכותה. והסברא ראשונה היא עיקר".⁶⁸ **והשדי חמד פוסק**: "... דבזמן זה אינו רשאי להכות אשתו אף מפני דברים שמותר להכותה".⁶⁹

כותב המאירי: "בכ"ד מקומות מצינו במשנה שמנדין על כבוד הרב כלומר על מי שמזלזל בתלמיד חכם או שיקל בהוראתו וכלן מפוזרות בתלמוד",⁷⁰ **והרב נבנצל פוסק**: "נלענ"ד דבדורנו עדיף שימחול, דהנדוי עלול להזיק יותר משיועיל".⁷¹

פוסק השלחן ערוך: "מנדין למי שהוא חייב נידוי, ואפילו יש לחוש שעל ידי כן יצא לתרבות רעה, אין לחוש בכך",⁷² **והיעב"ץ פוסק**: "... אף על פי שבלי ספק אם היה בנו כח להעמיד משפטי הדת על תלם. היה מהראוי לנקום נקמת ה' ותורתו הקדושה מהאנשים הפושעים והולכים בעזות פניהם... מכל מקום מה יעשו גדולי הדור ואין דורן דומה יפה... ומוטב שיהו שוגגין. כי בחזקה לא יפעל מאומה בכזה...".⁷³

מהפכת הדמוקרטיזציה

פוסק השלחן ערוך בהלכות עירובי חצרות: "שכרו משכירו ולקיטו... סתם, כיון שסילקו נתבטל השכירות".⁷⁴ פוסקים אחרונים מורים שהוא הדין כאשר המשכיר מת⁷⁵ או כאשר שכרו

⁶⁵ ליקוטי הלכות סוטה כא ב בהערה. הערת בני הרב טוביה שלמה: הח"ח לא מדבר על תושבע"פ אלא על תושב"כ ועניני מוסר, שעליהם לא נאמר 'כאילו מלמדה תפלות'. נראה להעיר על דבריו כי האחרונים אחריו דיברו גם על תושבע"פ, ראה שו"ת ציץ אליעזר ט ג בשם הרב ניימרק והרב סורוצקין; שו"ת זקן אהרון (וואלקין) ב סו. וראה סעיף רעג הערות 10 11.

⁶⁶ שו"ע יו"ד רמ כ. וראה שדי חמד מערכת ואו כלל כו אות יד, שחוכך לומר שהדברים אמורים גם בתוכחה של מצוה. וראה קצור שלחן ערוך קסה ז; חידושי רעק"א שו"ע יו"ד רמ כ.

⁶⁷ זריעה ובנין בחינוך עמ' כה. וראה עלינו לשבח דברים א עמ' עד.

⁶⁸ שולחן ערוך אבן העזר קנד ג בהגה.

⁶⁹ שדי חמד מערכת ההא הכאה ד"ה ואשר כתבתי בשם מהר"ח פלגי.

⁷⁰ בית הבחירה למאירי ברכות יט א.

⁷¹ ראה סעיף רג הערה 66.

⁷² שולחן ערוך יורה דעה שלד א.

⁷³ שו"ת שאילת יעבץ א פ. וראה שו"ת יביע אומר ד יו"ד ז.

⁷⁴ שו"ע או"ח שפב יד.

רשות מהמלך והמלך מת,⁷⁶ **והדרכי תשובה פוסק**: "... דהמה לא דברו אלא במלך שיש לו בעצמו השבט ומושל והכל הוא שלו אלא שהם נקראים שכירו ולקיטו... על כן כשמת המלך הוי כמו... כשמת העכו"ם שהשכיר לו משא"כ בזמנינו דהכל שייך להמדינה... וגם לפי נמוסם לוקח המלך הפרס מכיס המדינה ומה זה נ"מ כשמת המלך הלא אינו שלו ורק הוא המלך ראש הפקידים".⁷⁷

פוסק הרמ"א: "י"א דלא אמרינן דינא דמלכותא דינא אלא במסים ומכסים התלויים בקרקע, כי המלך גוזר שלא ידורו בארצו כי אם בדרך זה, אבל בשאר דברים, לא. ויש חולקין וסבירא להו דאמרינן בכל דבר דינא דמלכותא דינא",⁷⁸ **והרב הענקין פוסק**: "אנחנו יושבי ארצות הברית דאמריקא, שחקיה נעשים על ידי הנבחרים מכל האזרחים אחר המו"מ שביניהם שלצדק ומשפט נעשים... הרי החקים שלהם הם דינא דמלכותא דינא... וכשבא הדבר אצל דיני ישראל צריכים לפסוק על פי חוקיהם חוץ מדיני ירושות".⁷⁹

פוסק הרמ"א: "... לא יעשה סוכה לכתחלה בקרקע של חבירו שלא מדעתו, וכן בקרקע שהיא של רבים, מיהו בדיעבד יצא",⁸⁰ **ומבאר הבכורי יעקב**: "... וכיון שהמלכות יש לה רשות למחות ואינה מוחה מסתמא מוחלת ע"ז לעשות סוכה ברה"ר ואין כאן איסור גזילה כלל".⁸¹ **והרב זילברשטיין פוסק**: "... דוקא בזמנם שהמלך ושר העיר היו הבעלים של העיר, ואם הם אינם מוחים יכול לבנות שם סוכה אבל כהיום שהרשויות אינם אלא שליחים של התושבים, אם התושבים אינם מוחלים ובצדק, כיון שזה מסכן אותם, אסור לבנות שם סוכה".⁸²

ירידת הדורות בקרב כלל ישראל

פוסק הרמב"ם: "וכל זמן שיכנס לבית הכסא אומר קודם שיכנס התכבדו מכובדים קדושים משרתי עליון עזרוני שמרוני שמרוני המתינו לי עד שאכנס ואצא שזה דרכן של בני אדם".⁸³ **השלחן ערוך פוסק**: "... ועכשיו לא נהגו לאומרו", **והמשנה ברורה** מוסיף: "כי אין אנו מוחזקים ליראי שמים שמלאכים מלויים אותנו".⁸⁴

פוסק הרמב"ם: "... כל תפלה שאינה בכוונה אינה תפלה, ואם התפלל בלא כוונה חוזר ומתפלל בכוונה",⁸⁵ **והרמ"א פוסק**: "והאידינא אין חוזרין בשביל חסרון כוונה, שאף בחזרה קרוב הוא שלא יכוין, אם כן למה יחזור".⁸⁶

⁷⁵ ראה שם ט"ז ס"ק ט; מ"ב ס"ק כו.

⁷⁶ ראה שו"ת חכם צבי ו; שו"ת מהר"ם שיק או"ח קפב.

⁷⁷ מנחת אליעזר ד יד.

⁷⁸ שו"ע חו"מ שסט ח. וראה ביאור הגר"א אות לו שחוכך להכריע כלשון ראשונה.

⁷⁹ תשובות איברא ב צו ח). וראה שו"ת אורח משפט אורח חיים סימן פב; שו"ת הר צבי או"ח ב יז; שו"ת

משנה הלכות ו רעז

⁸⁰ שו"ע או"ח תרלו ג.

⁸¹ ביכורי יעקב על שו"ע שם אות ו. וראה ביאור הלכה שם ד"ה וכן בקרקע שהיא של רבים.

⁸² חשוקי חמד בבא קמא עמ' ריד.

⁸³ רמב"ם תפילה ונשיאת כפים ז ה.

⁸⁴ מ"ב שו"ע או"ח ג ס"ק א. וראה שו"ת ציץ אליעזר טו יד.

⁸⁵ רמב"ם תפילה ונשיאת כפים פרק ד טו.

⁸⁶ שו"ע או"ח קא א. וראה שו"ע או"ח צח ב, שמותר להתפלל שמונה עשרה גם במקום שיש דבר המבטל את

הכוונה; ערוך השלחן או"ח קז יג, שאין להתפלל תפילת נדבה בימינו; משנה ברורה סימן פט ס"ק כו שאין

הגמרא אומרת: "דברים שבעל פה אי אתה רשאי לאמרם בכתב..."⁸⁷, **והסמ"ג פוסק:** "אבל עכשיו שרבתה השכחה אנו מתירין לכתוב את הכל משום 'עת לעשות לה' הפרו תורתך"⁸⁸. ירידת הדורות בקרב מורי הוראה⁸⁹

פוסק רמב"ם: יש לדין לזון בדיני ממונות על פי הדברים שדעתו נוטה להן שהן אמת והדבר חזק בלבו שהוא כן אף על פי שאין שם ראייה ברורה ואין צריך לומר אם היה יודע בודאי שהדבר כן הוא שהוא דן כפי מה שיודע...⁹⁰, **ומוסיף הרמב"ם:** "כל אלו הדברים הן עיקר הדין אבל משרבו בתי דינין שאינן הגונים ואפילו היו הגונים במעשיהם אינן חכמים כראוי ובעלי בינה הסכימו רוב בתי דיני ישראל שלא יהפכו שבועה אלא בראיה ברורה"⁹¹.

פוסק הרמב"ם: "כבר נפסק הדין שכל המבייש תלמיד חכמים אפילו בדברים קונסין אותו וגובין ממנו משקל חמשה ושלושים דינר מן הזהב שהוא משקל תשעה סלעים פחות רביעי"⁹². **והרמ"א פוסק:** "... דאין בדורינו עכשיו חכם לענין שיתנו לו ליטרא דדהבא אם מביישו"⁹³.

להתיר לחולה לאכול לפני התפילה כדי שיוכל לכוון יותר. וראה רמב"ם קריאת שמע ד א: "מי שהיה לבו טרוד ונחפו לדבר מצוה פטור מכל המצות ומקריאת שמע. לפיכך חתן שנשא בתולה פטור מקריאת שמע עד שיבא עליה, לפי שאין דעתו פנויה", ולעומתו שו"ע או"ח ע ג: "והני מילי בזמן הראשונים, אבל עכשיו שגם שאר בני אדם אינם מכוונים כראוי, גם הכונס את הבתולה קורא".

⁸⁷ בבלי גיטין ס ב.

⁸⁸ ספר מצוות גדול לאוין סה. וראה משנה ברורה סימן שלד ס"ק לא.

⁸⁹ ירידת הדורות בקרב חכמים החלה עם פטירת משה רבינו. ראה בבלי תמורה טז א: "... שלשת אלפים הלכות נשתכחו בימי אבלו של משה". וראה בבלי בבא בתרא עה א: "זקנים שבאותו הדור אמרו: פני משה כפני חמה פני יהושע כפני לבנה". וראה שו"ת חוות יאיר קצב. לאחר מות דוד המלך חלה ירידה נוספת ראה זהר שמות קנו ב. על תחושת ירידת הדורות שחיה שלמה המלך ראה רש"י בבלי ראש השנה כה ב ד"ה אל תאמר וכו'. על ירידת הדורות בתקופת התנאים ראה רש"י בבלי תמורה טז א ד"ה דופי של סמיכה; בבלי סוטה מז ב. וראה חידושי"א על סוטה שם. וראה העמק דבר דברים כח נט.

על ירידת הדורות בתקופת האמוראים ראה בבלי יומא ט ב; בבלי עירובין נג א; בבלי שבת קיב ב. וראה חידושי הריטב"א סוכה כח א.

על ירידת הדורות לאחר חתימת התלמוד כותב הרמב"ם בהקדמתו לפירוש המשניות עמ' כא: "... שעם אבדן המדע והחכמה מאתנו, כמו שיעד לנו יתעלה י'לכן הנני יוסיף להפליא את העם הזה הפלא ופלא ואבדה חכמת חכמינו ובינת נבוניו תסתתר' נתיחדו בכל אחד ממנו ארבעה דברים חולשת שכל, והתגברות התאות, והעצלות מלמוד, והחריצות לרדיפת עניני העולם הזה". וראה הקדמתו למשנה תורה. וראה שו"ת מהריט"ף החדשות ט.

כמאה שנה אחרי הרמב"ם עומד שו"ת מהר"ח אור זרוע א תטז על ההבדל שבין דורו ובין דורו של רש"י. כמאתיים שנה לאחר הרמב"ם כותב שו"ת הריב"ש שצט: "אבל בזמן הזה, שהחכמים נדונין, כהדיוטות". כשלש מאות שנה לאחר הרמב"ם כותב שו"ת מהרי"ק צ: "... שהרי ידוע הוא שבעונותינו הרבים מידי דור דור העולם הולך ומתמעט והתורה משתכחת לרוב הצרות והגליות ומתמעטים הלבבות".

כעבור כמאה שנים נוספות כותב יש"ש חולין ח יב: "הדורות פוחתים והולכים, ואם הראשונים כענקים, אנו כיתושין". כמאתיים שנה אחרי המהרש"ל כותב ר' יהונתן אייבשיץ יערות דבש דרוש ב: "ואתם ראו כמה גברה בעו"ה השכחה, ואם בימיהם היה כך, מכל שכן בזמנינו, אשר בעו"ה אין אתנו יודע עד מה, ואפילו פ"י פסוק א' על בוריו אין בידנו". הרמח"ל כותב במסילת ישרים כב: "...היותר חכם גדול שבינינו אינו כי אם מן תלמידי התלמידים אשר בדורות הראשונים". הרב ש"ך כותב בהגדה של פסח אבי העזר עמ' סה: "כבר זקנתי וגם ראיתי שני דורות קודמים, ומעידני כי אין כלל דמיון בין דורנו אנו לדור שעבר".

⁹⁰ רמב"ם סנהדרין כד א.

⁹¹ רמב"ם סנהדרין כד ב. וראה דברי חכמים (פוחוביצר) שער התשובה כב. וראה סעיף קלב.

⁹² רמב"ם חובל ומזיק פרק ג ה.

פוסק הרמב"ם: "הרואה... חכמי ישראל מברך שנתן מחכמתו ליראיו".⁹⁴ **והיוסף אומץ פוסק**: "הברכה לראיית חכמי ישראל... לא כתבתי שלדעתי מעטים מאד בזמננו מי שראוי לקרות חכם. אכן מי שרוצה לאומרה בלא שם ומלכות לא הפסיד".⁹⁵

פוסק השלחן ערוך: "צריך הדיין שיקדים לדון הדין שבא לפניו תחלה, אבל צריך להקדים דין של תלמיד חכם... וכן מצוה עליו להפך בזכותו מה שיכול",⁹⁶ **ופוסק הסמ"ע**: "ונראה דאין לתלמיד חכם בזמנינו דין מזה...".⁹⁷

כותב הרב טוביה שטרן: "ונפלאה היא תורתנו, במובן זה, בכשר יכלת ההסתגלות וההתאמה לשנוי העתים וחליפת הזמנים. ומרובים הם מאד ההלכות שבקלות ובכנות אפשר להתאים ולקבע את ממדיהן שתמיד תהלומנה יפה את צרכי השעה".⁹⁸

גם כיום לחכמי ישראל סמכות לפסוק על פי הבנתם. כותב הבנין יהושע בהקדמת פירושו לאבות דר' נתן: "והנה בעוונותינו הרבים בגלות הזה אין תורה, ומילתא דפשיטא להו לראשונים מיבעיא להו לאחרונים... כתב הרב המקובל הגאון מה' הירץ בהקדמה שלו על פירוש הסידור וז"ל אמר קהלת 'לכל זמן ועת לכל חפץ' להורות שיש זמן לדורות אחרונים לחדש דברי תורה מה שלא יכלו הדורות ראשונים לחדשו אף כי קטנם עבה ממתני אחרונים לפי שעדיין לא הגיע הזמן של חפץ הדור ההוא וכו'".⁹⁹ כותב החזו"א: "כי לעולם ההלכה כשופט אשר יהיה בימים ההם".¹⁰⁰ כותב האגרות משה: "... דודאי עוד יגדיל תורה גם עתה בזמננו ומחוייב כל מי שבידו להכריע כל דין שיבא לידו כפי האפשר לו בחקירה ודרישה היטב בש"ס ופוסקים בהבנה ישרה ובראיות נכונות... ואף אם הכרעתו לפעמים נגד איזה גאונים מרבתינו האחרונים מה בכך הא ודאי שרשאין אף אנו לחלוק על האחרונים וגם לפעמים על איזה ראשונים כשיש ראיות נכונות והעיקר גם בטעמים נכונים... כיון שאינו נגד הפוסקים המפורסמים בעלי הש"ע שנתקבלו בכל מדינותינו... אך אין להיות גס בהוראה...".¹⁰¹

יש לחכמי ישראל סמכות לפסוק גם בשאלות המתעוררות בעקבות התפתחויות נוספות בטכנולוגיה ובמדע. פוסק הרב ואזנר: "... ואף על פי שהענינים בשורשם לא נשתנו אבל המציאות דהיום ודאי נשתנתה".¹⁰²

כל עוד שירידת הדורות נמשכת, הרי שעם כל ירידה נוספת, מוטלת על הפוסקים אחריות יותר ויותר כבדה לשקול היטב כל חידוש או שינוי, להתייעץ עם תלמידי חכמים ולדון במתינות בכל נושא ונושא.

⁹³ שו"ע יו"ד רמג ב. וראה יש"ש פרק החובל נח. וראה מ"ב שו"ע או"ח תקמו ס"ק יב.

⁹⁴ רמב"ם ברכות י א.

⁹⁵ יוסף אומץ תנ. וראה בהרחבה שו"ת ציץ אליעזר יד לו.

⁹⁶ שו"ע חו"מ טו א.

⁹⁷ סמ"ע שו"ע חו"מ שם אות ד. וראה בהרחבה בברכי יוסף שם. וראה ערוך השלחן שם שחולק על הסמ"ע.

⁹⁸ הקדמה לחוקת עולם עמ' 20.

⁹⁹ בבלי אבות דרבי נתן בהקדמה. וראה סעיף עד.

¹⁰⁰ חזון איש זרעים שביעית כ.

¹⁰¹ שו"ת אגרות משה יו"ד א קא.

¹⁰² הרב ואזנר קונטרס חיובי שכנים ותקנת הקהילות מרבינו שבט הלוי עמ' ט. וראה אגרות הראיה א צ אות ו.

עז. חוקי המלך ותקנות המדינה והעיר

מלך המדרש אומר: "אין המלך מבטל גזרת מלך אלא אם כן הוציאוהו וגירוהו".¹ מכאן, שביטול גזרת מלך אפשרי רק אם מבזים את המלך הקודם² אך למדרש זה אין הד בדברי הפוסקים.

תקנות מדינה בליטא החליטו: "וראינו להוסיף עוד מה שראוי להוסיף או לשנות לפי השעה ולפי הזמן, כי לא כל עתים שוות".³

תקנות עיר פוסק השבות יעקב: "דיש כח ביד ראשי הקהל וטובי העיר שהומח' רבים עליהם מדעת כולם לכל דבר מה שעשוי עשוי בתקנת הקהל אע"פ שלא היה מנהג מקדם".⁴ פוסק הזקן אהרן: "אפילו אם תקנת הקהל הקודם היתה בידם וגם על דעת המקום ועל דעת הקהל יכולים ועד הקהל דהאידינא לבטלה ולא דוקא כולם אלא אפילו רובם נמי... ואפילו אם הקהל הראשון בעלי התקנה היו גדולים יותר בחכמה ובמנין מהקהל דהאידינא אין להשגיח על זה ויכולים שפיר ברוב דעות לבטל לתקנה הקדומה בלא חרטה, כי ודאי אדעתא דהכי תקנו מתחילה שיש ביד הקהל לבטל כשימצאו צורך בזה".⁵ פוסק ר' חיים עוזר: "בתקנת הקהל וחרמיהם שנעשה לטובת העיר והחברה כמו שיכולים לתקן כן יכולים להתירו".⁶

בוירונו החליטו: "להיות כי דרך כל הארץ שמשנתנים בני העולם ודור הולך ודור בא, וכך צריך לשנות התקנות והסדרים שמסדרים לפעמים, לפי הזמן ולפי הצורך...".⁷

נחלקו הראשונים בשאלה האם לפרנסי העיר רשות לשנות תקנות שהתקבלו בעירם למיגדר מילתא. המאירי פוסק: "ואף בזו של הסכמת ציבור אני חוכך להקל ולומר שכל תקנות הציבור לצורך שעה הם עשויות, ואעפ"י שסותמים דבריהם, אומדן הדעת הוא שכל זמן שיתחדש דבר עד שיהו צריכים להסכמה אחרת שיבטלו הראשונה... ואין אנו צריכים לגדולים מהם שעיקר התקנה מתחילה על מנת כן הותקנה ומכל מקום צריכים הם למנן ר"ל קיבוץ גדולי העיר ומעמדם ואם היה שם חרם או שבועה צריכים לישאל עליה".⁸ לעומתו יש סוברים שאין לשנות גזירות או תקנות שנתקבלו למיגדר מילתא. פוסק השו"ע בהלכות נדרים: "אם היתה ההסכמה

¹ אבדר"ן מהדורת שעכטער נוסחא ב פרק יז. וראה קהלת י ה: "כשגגה שיוצא לפני השליט", ומפרש רש"י: "דומה הוא לשליט שהוציא דבר שגגה מפיו שוגג ואי אפשר לחזור...". וראה אסתר ח ח: "כי כתב אשר

נכתב בשם המלך ונחתום בטבעת המלך אין להשיב". וראה עזרא ד כא; אסתר רבה א א.

² דברי המדרש מאירים באור נוסף את מעשה חזקיה שגרר את עצמות אביו, ראה בבלי ברכות י ב.

³ פנקס מדינת ליטא ועד שפ"ו לפ"ק קב. וראה שם ועד שפ"ז לפ"ק קט; שם ועד שפ"ח קכז; שם ועד שפ"ח לפ"ק קצב; שם ועד שצ"א ריח.

⁴ שו"ת שבות יעקב א עד.

⁵ שו"ת זקן אהרן תנינא חו"מ קלב.

⁶ שו"ת אחיעזר ב יו"ד יט.

⁷ פנקס קהל וירונוה ג רמג, החלטה משנת שע"ד.

⁸ בית הבחירה ביצה ד א. מדברי המאירי מוכח שהוא עוסק גם בתקנות שהתקבלו למיגדר מילתא.

גדר לרבים או סייג לתורה ולדבר מצוה, אינם יכולים להתירו".⁹ כיוצא בזה פוסק הרב ראטה שאין רשות לערוך שנוי בתקנה אם הוא גורם לרווחא להאי ופסידא להאי.¹⁰

במקרים הבאים מוסמכים פרנסים לשנות תקנה שהן לסייג ולגדר

הציבור אינו יכול לעמוד בה פוסק הרשב"א: ומה שאמרת: שמעשה היה שעשו הציבור קצבה לדמי הבשר הנמכר במקולין, ושלא רצו הקצבין לקבל והחרימו הציבור: שאם לא ימכרו באותו סך, שלעולם לא יהיו באותו אומנות. והקצבין נמנעו מלשחוט להם. ועמדו הציבור ימים בלא בשר... כאן, אין כאן שגגה ולא תלייה, אלא שראו שהוא חרם שאין יכולין לעמוד בו, ובכל כי הא, נשאל, ומתירין לו".¹¹ בפוזנא החליטו: "ואם יראו בעיני האלופים הקהל יצ"ו לבטל איזה תקנה מפני שאין רוב הציבור יכול לעמוד בהן אזי יציעו דבריהם בפני לב' אנשים יצ"ו וכאשר יצא מפיהם כן יהי וכה תקום".¹²

הציבור אינו רוצה לעמוד בה¹³

בטל טעמה מהר"י וייל פוסק: "אבל תקנת הקהילות דלא נתקן אלא במדינה זו איכא למימר דלא ניתקנה אלא היכא דשייך ביה טעמא...".¹⁴ פוסק הרב חיים עוזר גרודזנסקי: "שיש יכולת ביד ב"ד לבטל תקנה הראשונה אף שעשה בחרם דבאופן שנולד דבר חדש שגם ב"ד הראשון אלו הי' לפנינו היו מתירים החרם, יכולים גם ב"ד אחר לבטל".¹⁵

התקנה גורמת לקלקול הרב יהודה עייאש פוסק, שאם עיר קבלה על עצמה תקנה ללמוד תורה כל בקר לאחר התפילה, והתברר שתקנה זו אינה מביאה לידי חיזוק הדת ניתן לבטלה.¹⁶ הזקן אהרן פוסק: "... דהא אפילו אם נניח שתקנת הקהל הקודם היה כדין... איני רואה איסור לפני ועד הקהל דהאידינא לבטל התקנה הראשונה כשמוצאין שהזמן והמקום צריך לזה... ולפי"ז בני"ד שהמתירין הם ועד הקהל והם עצמם מקיימי מצוה גדולה בהתרתם, שעל ידי זה ינצלו מחשש נבילה, ויושקט שלום העיר, דאין מצוה גדולה מזה... דלעשות שלום והוא הדין לבטל מחלוקת מקרי דבר מצוה...".¹⁷

⁹ שו"ע יו"ד רכח כח. על התרת תקנות גזירות ומנהגים ראה חיי אדם קכז ט – יב. וראה שו"ת חתם סופר או"ח קכב, שאותו ציבור שלכתחילה קיבל על עצמו איסור קטניות בפסח היה רשאי להתיר את המנהג שקיבל על עצמו, לו רצה, אך אם המנהג עבר לדורות הבאים כבר אין רשות להתירו.

¹⁰ ראה שו"ת קול מבשר א נה. ויש לעיין בחידוש זה, וראה סעיף קכט, ואכמ"ל.

¹¹ שו"ת הרשב"א ג תמה. וראה משפט שלום, קונטרס תיקון עולם סימן רלא ל. וראה סעיף שז.

¹² פנקס הכשרים של קהילת פוזנא א' קיד החלטה משנת ת"ל לפ"ק.

¹³ ראה סעיף שי.

¹⁴ שו"ת מהרי"ו סה. וראה שו"ת מהר"י בן לב ד ד בסוף התשובה. וראה שו"ת ישכיל עבדי ג יו"ד יא; שו"ת

ציץ אליעזר כב פו.

¹⁵ שו"ת אחיעזר ב יו"ד יט.

¹⁶ ראה שו"ת בית יהודה יו"ד טז.

¹⁷ שו"ת זקן אהרן תנינא חו"מ קלב.

התקנה התקבלה על דעת שניתן לבטלה פוסק הרב אלמושנינו: "... ועוד כתבו הפוסקים דנדרים וחרמין ושבועות הצבור דמו לאשה נודרת על דעת בעלה שכונתם כאילו התנו בפירוש שכשיחפצו להתיר שיהיו מותרים..."¹⁸.

מותר לשנות תקנות אך ורק על פי נוהלים שקובעות תקנות הקהילה או על פי המנהג המקובל.¹⁹ בליטא החליטו: "אין ביד שום קהל... לסתור ולבטל שום תיקון מקטן ועד גדול, הן לבטל ענין שלם הן להוסיף או לגרוע באותו ענין. ואפילו אם יסכימו כל הגי' קהילות באיזה ענין אין במעשיהם והסכמתם כלום עד שיתאספו כולם יחד במעמד וועד שלהם בצירוף הגאונים שלהם ויעמוד הדבר על פי רוב. וכל עוד שלא יתאספו ראשי עם דמדינתנו ליטא יחד עם הרבנים לעין ולפקח בתיקונים, הרי תקנות הראשונים בתוקפם ובגבורתם כמאז ומקדם כיתד במקום נאמן אשר לא תמוטי".²⁰ במעחרין תקנו: "הכנסה מן מו"מ, כגון ברדאן, אסור לעשות מהיום והלאה כלל וכלל בשום קהלה... אפילו יסכימו ברוב מנין ורוב בנין לא יהי' רשאים לעשות כן... אמנם קצת קהלות שירדו מטה מטה ואי אפשר לציבור לעמוד בלי הכנסות של מו"מ, אזי יציעו דבריהם לפני שני ראשי מדינה ורב אחד עמהם, ואם יסכימו המה לזה, רשאים אחר כך לעשות, אם רוב מן הקהל יתראו בכך".²¹ בפאדוואה החליטו שביטול תקנות אפשרי רק בהסכמת רוב מיוחס של שלושה מתוך ארבעה.²²

גם כיום ניתן לשנות את חוקי המדינה והעיר.

*

כיום בתי הנבחרים משנים חוקים כרצונם.

חוקת פאראגוואי קובעת בחוקתה שאין לשנות את החוקה אלא בהליכים המקובלים.²³

¹⁸ שו"ת עדות ביהוסף א ד. וראה שו"ע יו"ד רכח לא.

¹⁹ ראה שו"ע יו"ד רכח לא: "קהל שרוצים להתיר הסכמה בחרם ויש מוחים, הולכים אחר הרוב שאם הרוב מסכימים להתיר, מתירין, ומעיר הש"ך ס"ק פט: "ובמקום שיש מנהג שלא לבטל ההסכמה עד שיסכימו כולם כל שיש מוחה אחד אי אפשר להתירו כ"כ ב"י בשם תשובת הרשב"א וכתב עוד בשם הרשב"ץ שעכשיו המנהגים משתנים מדור לדור ומעולם לא נשמע שבביטול שום הסכמה תועיל מחאת יחיד אלא הולכים אחר רוב מנהגי הקהלה וע"ש שהאריך". המנהג שהש"ך מזכיר היה מנהג קדום. ראה תשובות הגאונים - גאוני מזרח ומערב קסה: "ואין רשות למקצתן לבטל אות' תקנה עד שיסכימו כולן על בטולן דקיי"ל כל דבר שבמנין צריך מנין אחד להתירו...".

²⁰ פנקס מדינת ליטא תקנת ועד שצ"א לפ"ק רנב. וראה שם קע.

²¹ תקנות מדינת מעהרין ועד גאיי ת"י לפ"ק קצז.

²² ראה פנקס ועד ק"ק פאדוואה א קעה, החלטה משנת שמ"ה לפ"ק.

²³ ראה ICL חוקת פאראגוואי 137.

פרק טז. הוראת שעה

עח. טובת היחיד וטובת הכלל

במצבים שבהם לא ניתן לקיים מצוה מבלי לעבור עבירה קיימות שלש אפשרויות

- א. התורה אוסרת לקיים מצוה אם קיומה כרוך בעבירה.¹
- ב. התורה מְצַוָּה לקיים מצוה למרות שקיומה כרוך בעבירה.²
- ג. **התורה מתירה, ולעיתים אף מצוה, להפעיל שיקול דעת הלכתי כדי להחליט כיצד לנהוג.**³
החלטה כזו קרויה בלשון חכמים בשם הוראת שעה.⁴
  - כותב רש"י: "פעמים שמבטלים דברי תורה כדי לעשות לה'... מותר להפר תורה ולעשות דבר הנראה אסור".⁵
  - כותב החיד"א: "פעמים שביטולה של תורה זוהי קיומה".⁶
  - כותב הנצי"ב: "עבירה לשמה, אשר גדולה היא בזמנה, כמו מצוה עצמה".⁷

רק מורה הוראה רשאי לקבל החלטה על הוראת שעה, אולם כאשר קיים צורך חיוני, ברור ומיידי לפעול ואין כל אפשרות להועץ במורה הוראה, רשאי כל אחד לעבור עבירה כהוראת שעה על דעת עצמו.⁸ כותב החיד"א: "עיקר גדול בעבודת ה' שצריך האדם לשקול בבלס כל אשר הוא עושה להיות צופה ומביט רואה את הנולד... וזה יתד שהכל תלוי לו לשקול בשקל הקדש אשר יעשה האדם בכל עניניו בין במילי דעלמא בין במילי דשמיא, צדיק יבחן הדרך הטוב והישר לשעתו ולעתיד לבא שלא תצא תקלה ח"ו".⁹

¹ ראה רמב"ם איסורי מזבח ה ט; ראב"ד על רמב"ם שופר וסוכה ולולב ח ט.
² ראה שו"ת תשב"ץ ד ז: "פיקוח נפש דוחה כל מצות התורה". לכך אפשר להוסיף גם מילה וקרבתו בשבת, עשה דוחה לא תעשה ועוד.
³ ראה סעיף סו.
⁴ ראה א"ת ערכים הוראת שעה; יש כח ביד חכמים לעקור דבר מן התורה; אין אומרים לאדם עמוד וגו'.
⁵ ראה סעיפים עח פא.
⁶ פתח עיניים גיטין נו א. וראה עלינו לשבח דברים ב עמ' שכט.
⁷ הרחב דבר, העמק דבר בראשית כז ט אות א. וראה בבלי נזיר כג ב: "... לעולם יקדים אדם לדבר מצוה, שבשכר לילה אחת שקדמתה בכירה לצעירה זכתה וקדמה ארבעה דורות בישראל למלכות".
⁸ ראה רמב"ם שבת ב טז: "מפקחין פיקוח נפש בשבת ואין צריך ליטול רשות מבית דין". משמע שבענינים אחרים צריך ליטול רשות מבית דין. וראה תפארת ישראל אבות ב א יכין אות ב: "אין זה שוה לכל, רק לאדם גדול שיודע לשקול היטב העבירה נגד המצוה". אך מסתבר שגדולה עבירה לשמה וגם ע"ה שכוונתו לשם שמים והוא נאלץ לקבל החלטה מהירה רשאי לפעול במדה זו, דומיא דיעל אשת הקיני. הערת הרב נבנצל: "היא היתה שופטת (לדעה א') שלכן כתיב: 'בימי שמגר בן ענת בימי יעל'. אמנם אה"נ שלפעמים גם עם הארץ נאלץ לקבל הכרעה מהירה". וראה ספר חסידים (וויס.) תתקכד: "... לכך מתה בדרך. והלא כוונתה להוציא ע"ז מבית לבן? אלא כיון שהיה יעקב שם והיה לה לשאל מיעקב...". וראה ספר חסידים (מרג.) תרמה: "אדם שמחשב לעשות מצוה והיא אינה מצוה אלא עבירה ועשאה כי לא היה לו ממני לשאול מקבל שכר כבנות לוט...". וראה הגהות המהרי"ץ חיות ברכות סג א בשם סי' פחד יצחק, שהוא מצא דפוס ישן של פירוש רש"י ולפיו רש"י מביא שתי דוגמאות להוראת שעה: "בנות לוט ומעשה דיעל וסיסרא". וראה גליוני הש"ס ב"ב קיט ב. וראה שו"ת ממעמקים ב יט, שמי שפעל לשם שמים, אפילו אם שגג אינו זקוק לכפרה.
⁹ פתח עיניים גיטין נו א.

בשעת הצורך מצווים הפרנסים לפעול על פי גדרי הוראת שעה

בית דין הגדול פוסק הרמב"ם: "בית דין שראו... לפי שעה לבטל מצות עשה או לעבור על מצות לא תעשה כדי להחזיר רבים לדת או להציל רבים מישראל מלהכשל בדברים אחרים עושין לפי מה שצריכה השעה... כדרך שאמרו חכמים הראשונים חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה"¹⁰.

כותב כנסת הגדולה: "לצורך שעה מבטלים התקנה והסייג שתקן בית דין גדול ממנו בחכמה ובמניין"¹¹.

נביא פוסק הרמב"ם: "... וכן אם יאמר לנו הנביא... לעבור על אחת מכל מצוות האמורות בתורה או על מצות הרבה בין קלות בין חמורות לפי שעה מצווה לשמוע לו"¹². יש סוברים שסמכות זו מוקנית לנביא גם כאשר הוא פועל לפי שיקול דעתו.¹³

מורה הוראה¹⁴ כותב הדברי חיים: "... שידוע לנו שרבים נכשלים בזה, והוי אנוסים ממש, שצריך להתיר להם איסור קל לפי שעה, שנתפרסם ההתר ולא יהיה שום מעשה עבירה"¹⁵.

הפוסקים לומדים מכמה מקורות שיש לפעול על פי גדרי הוראת שעה

- פסוק מפורש בתהילים: "עת לעשות לה' הפרו תורתך"¹⁶, ומפרש רש"י: "עת לעשות לה' - ואם בא עת לעשות תקנה לשם שמים הפרו דברי תורה לשעה הצריכה"¹⁷.
- פסוק מפורש במשלי: "בכל דרכיך דעהו והוא יישר אורחותיך"¹⁸, ומפרש רש"י: "בכל דרכיך - אפילו לעבור עבירה; 'דעהו' - תן לב אם צורך מצוה הוא כגון אליהו בהר הכרמל עבור עליה"¹⁹.

¹⁰ רמב"ם ממרים ב ד. וראה מו"נ ג מא; עקידת יצחק שער מג; כל ספרי המהרי"ץ חיות תורת הנביאים ג - ו; תורת משה עקב הפטרה ד"ה עת; קובץ הערות יבמות תריד - תרנה; התקנות בישראל א עמ' לד - לו. ערוך השלחן העתיד הלכות ממרים סה יג; בירור הלכה סנהדרין דף מו א ציון ג.

¹¹ כנסת הגדולה חו"מ הגהות הטור ג. וראה ספר הזכרונות זכרון א פרק ג; ערוך השלחן העתיד ממרים סה יא.
¹² רמב"ם יסודי התורה ט ג. וראה עמק הנצי"ב על ספרי דברים יב י ד"ה ואומר, שההוראה של שמואל לשאול להלחם בעמלק היתה בבחינת הוראת שעה.

¹³ ראה תוס' בבלי סנהדרין פט ב ד"ה אליהו בהר הכרמל: "נראה לומר דכיון דעל פי הדיבור שרי משום צורך שעה הוא הדין שלא על פי הדיבור שהרי אין נביא רשאי לחדש דבר כדאיתא בפ"ק דמגילה". הערת הרב נבנצל: "דוקא כהוראת קבע". וראה מנחת חינוך מצוה תקטז (א)א] הדין בשאלה אם יש מצוה להשמע לנביא שאומר מדעתו לנהוג על פי גדרי הוראת שעה. וראה עמק הנצי"ב על ספרי דברים יג ה ד"ה ובקולו תשמעו; עינים למשפט סנהדרין פט ציון ט.

¹⁴ ראה סעיף שלט. וראה רמב"ם מו"נ ג מא: "הזהיר יתעלה שלא יגשו לזה שאר החכמים זולתי בית דין הגדול בלבד...". וראה עקידת יצחק שער החמשה ותשעים; פמ"ג א"א שו"ע או"ח רמב א; כל ספרי המהרי"ץ חיות א תורת נביאים הוספות יח; בירור הלכה סנהדרין דף מו א ציון ג. מסתבר שלכולי עלמא, במקום ובזמן שאין מנוס מלקבל החלטות קשות, ואין אפשרות לשאול את בית הדין הגדול, רשאי כל בית דין ולעיתים אף חייב לפעול במדה זו. וניתן להביא לכך ראיה מרבי זכריה בן אבקיילס. וראה הערה 8.

¹⁵ שו"ת דברי חיים א או"ח ז. וראה גם שם ב יו"ד כד בענין בניית מקוה בשבת.

¹⁶ תהילים קיט קכו.

¹⁷ רש"י בבלי גיטין ס א ד"ה עת לעשות לה'. וראה רש"י ברכות נד א.

¹⁸ משלי ג ו.

¹⁹ רש"י בבלי ברכות סג א ד"ה בכל דרכיך וד"ה דעהו.

- הרמב"ם בהלכות ממרים לומד זאת מהכלל של "חלל עליו שבת אחת וכו'". במורה נבוכים לומד הרמב"ם את הכלל מדברי אנשי כנסת הגדולה שאמרו "עשה סייג לתורה"²⁰.
  - כאשר ההוראה היא למיגדר מילתא לומדים זאת מהמצוה לציית לנביא "אליו תשמעו"²¹.
  - לדעת העקידת יצחק והאברבנאל לומדים זאת מהמצוה "לא תסור מכל אשר ירוך ימין ושמאלי"²².
  - לדעת השל"ה לומדים זאת מהפסוק "צדק צדק תרדוף"²³.
  - לדעת החיד"א לומדים זאת מהפסוק "ועשית הישר והטוב"²⁴.
  - ניתן ללמוד זאת ממשה רבינו אשר שבר את הלוחות כהוראת שעה.²⁵
- הוראה לחיזוק הדת על פי גדרי הוראת שעה היא בכלל מצות ערבות.²⁶
- המקבל החלטות על פי גדרי הוראת שעה הולך בדרך הבורא.²⁷ כל נס שהקב"ה עושה הוא בבחינת הוראת שעה שהרי "אין כל חדש תחת השמש"²⁸ היו מקרים שעם ישראל יצא למלחמה והיה ראוי לו שלא יצא אך בשל חילול השם שהיה עלול להגרם כתוצאה מכך הוא ניצח בגדר הוראת שעה.²⁹

זו מדת התורה.³⁰ כותב ספר החינוך: "שלא התיירה התורה יפת תואר בשביה אלא כנגד יצר הרע, שאם לא התיירה הכתוב ישאנה באיסור לתוקף יצר לב האדם רע בענין החשק..."³¹ מבאר המהרי"ץ חיות: "גם זאת שמצינו בתורה יובתים מלאים כל טוב להורות שמותר לאכול דברים טמאים בשעת מלחמה, והיינו נמי משום דלא דברה תורה רק נגד יצר הרע ואם לא יתירו לו דברים האיסורים יבא לאכול בעצמו ולא יכוף את יצרו."³²

²⁰ ראה מו"נ ג מא.

²¹ ראה בבלי יבמות צ ב; שו"ת הרשב"א ה רלח.

²² ראה עקידת יצחק השער השלושה וארבעים והשער התשעים וחמשה; אברבנאל דברים יז ח. וראה שו"ת היכל יצחק אבה"ז א י. לשיטת זו מסתבר שרק בית הדין הגדול רשאי להורות הוראת שעה, ואכמ"ל.

²³ ראה של"ה ב פרשת שופטים דף שעז א. וראה סעיף לד הערה 15.

²⁴ ראה הערה 9.

²⁵ ראה בבלי מנחות צט א – ב: "אמר ריש לקיש: פעמים שביטולה של תורה זהו יסודה, דכתיב: 'אשר שברת' - אמר לו הקב"ה למשה: יישר כחך ששברת". ונראה להוסיף שהפסוק האחרון בתורה משבח את משה על שבירת הלוחות, ראה רש"י שם. והשבח הוא שבדרך כלל משה רבינו נהג על פי העקרון של יקוב הדין את ההר, אך בענין זה העביר על מדותיו. וראה בבלי בבא מציעא ל ב שלא חרבה ירושלים אלא על שדנו דין תורה. לפיכך משבחת התורה את משה רבינו שהוא לימד את העם גם את העקרון שלעיתים ביטול תורה זהו קיומה.

²⁶ ראה תוסי' יבמות צ ב ד"ה וליגמר מיניה: "... שבזכותו ותפלתו תרד אש מן השמים ויהיה מיגדר מילתא שיתקדש שמו של הקדוש ברוך הוא ברבים וע"י כך יחזרו ישראל למוטב". וראה חפץ חיים למהר"ח פלג"י, סימן ע אות מג בשם המהרי"ח ז"ל: "עקירת דבר תורה לקיום התורה אין זה עקירה אלא נטיעה שהרי על ידי אותה עקירה באים לעבוד את ה'". וראה כלי חמדה פרשת וירא ב.

²⁷ ראה סעיף מב.

²⁸ ראה מו"נ ב כט. וראה בבלי ברכות נט א; רש"י קהלת ג יד; שם משמואל וירא תרע"ב ד"ה באלוני ממרא; עין איה ברכות ב פרק תשיעי א. וראה מלאכת מחשבת פרשת נח (דף כד א): "לא יברא ה' דבר נגד הטבע להתקיים ככה לעולמי עדי".

²⁹ ראה מלכים ב יד כה – כו. וראה שם משמואל ויחי תרע"ה ד"ה אך יהושע.

³⁰ על מדת התורה ראה סעיף מד.

³¹ ספר החינוך מצוה תקלב.

³² כל כתבי מהרי"ץ חיות א תורת נביאים ט.

דוד המלך נתן הוראה להרוג את בני רצפה בת איה, ומבארת הגמרא את נימוקו: "מוטב שתיקרו אות אחת מן התורה ואל יתחלל שם שמים בפרהסיא".³³ אליהו הקים במה בהר הכרמל, ומבאר הרמב"ם: "ואילו שאלו את אליהו ואמר לו היאך נעקור מ"ש בתורה יפן תעלה עולותיך בכל מקום, היה אומר לא נאמר אלא המקריב בחוץ לעולם חייב כרת כמו שצוה משה, אבל אני אקריב היום בחוץ בדבר ה' כדי להכחיש נביאי הבעל".³⁴

זו מדת חכמים. כותב הרב פישר: "כשאמרו אנשי כנסת הגדולה לא איהו בעינן ולא אגריה בעינן, הרי ויתרו מרצונם על יעוד זה של קיום הנבואה בישראל".³⁵ חז"ל תקנו פרוזבול.³⁶

כך מורים הפוסקים. כותב ספר חסידים: "מעשה באחד ששאל מי שיצרו מתגבר עליו וירא פן יחטא לישכב עם אשת איש או עם אשתו נדה או שאר עריות האסורות לו אם יכול להוציא זרעו כדי שלא יחטא והשיב לו באותה שעה יש לו להוציא שאם א"א מוטב שיוציא ש"ז ואל יחטא באשה...".³⁷ פוסק המחבר: "אם עובד כוכבים תובע לישראל ויש ישראל יודע עדות לעובד כוכבים נגד ישראל ואין עד אלא הוא... במקום שדיני העובדי כוכבים לחייב ממון על פי עד אחד אסור להעיד לו... ואם מתחלה יחדו העובד כוכבים לישראל להיות עד, איכא חילול השם אם לא יעיד לו".³⁸ פוסק איתן האזרחי: "נשאלתי על מעשה מכוער... שא' שהרג את חברו... והרוצח נתפס במאסר אומות העולם אם להציל אותו אם לאו... אם יעמדו ישראל להציל אותו מידי עכו"ם יהיה בזה חילול השם. טוב שיד ישראל לא יהיה בו ויבוער מן העולם על ידי העכו"ם ועל ידי זה יגדורו פרצות בני ישראל ויתקדש שם שמים וכל ישראל יהיו נקיים".³⁹

האחרונים תקנו התר עיסקא,⁴⁰ מכירת חמץ,⁴¹ התירו לשותף אָבֵל למכור את חלקו כדי שלא להשביט את העסק בימי אבלות,⁴² והתירו לשותף יהודי למכור את חלקו בעסק לשותף נכרי, ולאפשר לנכרי לעבוד בשבת.⁴³ בדורות האחרונים תקנו מכירת אדמות לקראת השמיטה,⁴⁴ והקמת אוצר בית דין לשיווק פירות שביעית.⁴⁵

³³ בבלי יבמות עט א. וראה שם שבעקבות מעשה זה התגיירו רבים. וראה מדרש שמואל אבות א א בשם הרב ר' שם טוב בן שם טוב: "אשר הרצון בזה כי מצד העת יש לעשות כבוד ה' שתופר תורתו".

³⁴ רמב"ם יסודי התורה ט ג. הראיה היא רק למאן דאמר, שאליהו פעל על דעת עצמו ולא קיבל הוראה על כך, ראה הערה 19.

³⁵ דרשות בית ישי א סימן כג הערה ב בשם הגר"א.

³⁶ רמב"ם שמיטה ויובל ט טז. וראה משנת יוסף שביעית ד דף קכט ואילך. וראה א"ת ערך הערמה.

³⁷ ספר חסידים (מרג.) קעו, וראה ב"ש שו"ע אבהע"ז כג ס"ק א; מקור חסד על ספר חסידים שם. וראה צדקת הצדיק רמה: "מוטב להוציא זרע לבטלה ולא לחטוא בעריות אפילו בדרבנן".

³⁸ שו"ע חו"מ כח ג.

³⁹ שו"ת איתן האזרחי סימן מד וראה שם סימן מה.

⁴⁰ ראה פנקס ועד ארבע ארצות נז – עה החלטות משנת שסז.

⁴¹ ראה המועדים בהלכה עמי רמה - רנה.

⁴² ראה גליון מהרש"א שו"ע יו"ד שפ כא וראה ערוה"ש שם ס"ק כח, וראה פני ברוך יג כח.

⁴³ ראה שו"ת דברי מלכיאל ו ב: "מי שכבר עבר במזיד אין לנו לחפש תקנות עבורו... (אך) במדינתם שרובם אינם בני תורה, ואף המזידים יש לומר שהם כשוגגים לפי שאין יודעים חומר האיסור... נראה עיקר שנכון לעשות שטרי מכירות כדי להצילם מאיסור גמור".

⁴⁴ ראה שבת הארץ במבוא. ראה אגרות הראיה א אגרת קעז שהתר מכירת האדמות לקראת שנת השמיטה נועד, בין השאר, להפחית את מספר עוברי העבירה.

⁴⁵ ראה מנחת ירושלים פרק ט. וראה סעיף פ הערה 35.

בקהילות רבות קבעו מנגנון לקבלת החלטות העומדות בניגוד לתקנות המקום.⁴⁶ במערהין תקנו: "אמנם אם לפעמים יהא צורך שעה לעשות איזה דברים נגד תקנות המדינה, אזי אם יסכימו על זה שנים מן הראשי מדינה ורב אחד עמהם, רשאים לעשות כן לפי שעה לשם שמים, ולא יעשו כן אלא מדוחק השעות, משום עת לעשות לה' וכי".⁴⁷

גדול שכרו של פרנס המקבל החלטה בדבר הוראת שעה בעת הצורך. כותב המשך חכמה: "וכן אנחנו לעת הזאת, אם על ידי הדחק התרנו קמח מן השוק, בכל זאת נקבל הברכות על ידי זה ונתברך מאבינו שבשמים".⁴⁸

כדי להבטיח שהשלטון יהיה מסוגל לפעול על פי גדר הוראת שעה יש למנות פרנסים בעלי התכונות הבאות

יראי שמים

כותב החתם סופר: "שביד ב"ד לעקור דבר מה"ת... אך לפי שעה דוקא למיגדר מילתא ובמוחזק לן לצדיק כגון אליהו בהר הכרמל...".⁴⁹

אמיצים

המדרש אומר: "זה אחד מגי' דברים שעשה משה מדעתו, והסכימה דעתו לדעת הקב"ה... ומה הפסח שהוא קדשים קלים נאמר 'כל בן נכר לא יאכל בו', לוחות מעשה אלהים יהיו עובדי כוכבים משתמשים בהם לכך שברם. ראה שבחו של משה: אהרן ושבעים זקנים אחוזים בידיו של משה ולא יכלו לוי".⁵⁰

בעלי כושר שכנוע

אומר החכם מכל אדם: "יש רעה ראיתי תחת השמש כשגגה שִׁיפָא מלפני השליט", ומבאר הראב"ע: "כי המושל תצריכנו ממשלתו שיעשה דברים הפך האמת ויראה כאילו הם שגגה ולא ידע".⁵¹ הגמרא במסכת סנהדרין אומרת: "אמר רב יהודה אמר רב: אין מושיבין בסנהדרין אלא מי שיודע לטהר את השרץ מן התורה", ומבאר המאירי: "ויראה לי בפירוש דבר זה שאם יראו תקלות יוצאות בדורותיהם באיזה דין תורה יצאו לחדש דינים

⁴⁶ ראה סעיף קלד על נוהל קבלת הוראת שעה בממלכה וסעיף קלז על נוהל קבלת החלטות במדינה ובעיר.

⁴⁷ תקנות מדינת מעהרין ועד גאי ת"י לפ"ק קטו, וראה כיו"ב שם ועד קוניץ תכ"ה לפ"ק שנו (ג). על הוראת שעה בברלין ראה פנקס קהילת ברלין 183 החלטה משנת תקי"ח לפ"ק.

⁴⁸ משך חכמה שמות יב כז. בשעה שהפרנסים מקילים בתחום אחד בשל הוראת שעה, עליהם להשתדל לחזק את התחומים האחרים שנחלשו כתוצאה מאותה קולא, ראה סעיף פא הערה 33. וראה צדקת הצדיק קכח: "כשאדם עושה עבירה כענין 'עת לעשות לה' וגו' ויבכל דרכיך דעהו, מכל מקום צריך כפרה על העבירה שעשה". לכאורה קשה למה מי שעשה כדן צריך כפרה ואולי כוונתו של צדקת הצדיק היא שהכפרה היא חיזוק התחומים שנחלשו.

⁴⁹ ראה שו"ת חתם סופר ו פו ד"ה ובאותו עמוד. וראה אגרות הראיה א אגרת רעז.

⁵⁰ שמו"ר מו ג. וראה בבלי יומא כו א ששבט יהודה לא זכה לאסוקי שמעתא אליבא דהלכתא, ומבאר בחידו"א שם: "... והא דאמרי' פרק חלק דהלכה כדוד בכ"מ וה"נ בעירובין דוד דגלי מסכת כו' היינו איהו גופיה שהיה מלך אבל שאר אינשי משבט יהודה גם שהיו חכמים לא זכו להיות הלכה כמותם משא"כ בשבט לוי ויששכר שחכמים שבהם מורים הוראות אליבא דהלכתא וק"ל". ושמה ברכת יעקב עוסקת בהוראות שעה של מלכי יהודה, ויהודה זכה למלכות משום שאמר "מה בצע" דהיינו שהורה על פי גדר הוראת שעה. הערת הרב נבצל: "ע' סנהדרין ו' ב ורש"י בראשית ל"ח א". העיר בני ר' טוביה שלמה שהקשר בין הוראת שעה ומלכות מפורש בבבלי נזיר כג ב המובא בהערה 7. וראה סעיפים ש שכג – שכה.

⁵¹ ראב"ע קהלת י ה. וראה בבלי סנהדרין צא א: "אמר להו גביהא בן פסיסא לחכמים: תנו לי רשות ואלך ואדון עמהן לפני אלכסנדרוס מוקדון, אם ינצחוני - אמרו הדיוט שבנו נצחתם, ואם אני אנצח אותם - אמרו להם תורת משה נצחתכם". וראה סעיף נז הערה 56.

ולהוסיף ולגרוע להוראת שעה וליתן סמך לדבריהם מן התורה, ובדומה לזה כתבו הגאונים בדיני התלמוד שיש ביד רבנים או גאונים לחדש גזרות ותקנות דרך כלל או דרך פרט להסיר אי זה ענין מכוער לפי מה שיראה בזמנו בסמך מועט... ואין ראוי לכך אלא מופלג בדורו בדיעה וחריפות ופלפול מיושר ודעה מיושבת".⁵²

נחלקו הדעות בשאלה האם כיום רשאים מורי הוראה לפסוק הלכות לציבור הרחב על פי גדרי הוראת שעה. יש הסוברים שלאור ירידת הדורות,⁵³ אין לאף אחד סמכות לכך. פוסק חבצלת השרון: "בדבר אשר עורר ה' את לבבכם לחשוב מחשבות להקים קרן התורה והיראה... וקמתם לתקן בעירכם חדרים ללמוד בהם נערי בני" תורה ומצוה... וקצת אומרים שאולי כדי להמשיך לבם של רחוקים... כדאי לוותר על מנהגי אבותינו ולבחור הרע במיעוטו... והנה, גוף השיטה החדשה... שנכון לוותר קצת ממצות התורה כדי לקרב בזה את אלה הרחוקים... זו שיטה חדשה שלא מצינו אותה בש"ס... ואחר חתימת הש"ס אין לנו רשות לחדש שום דבר אם לא נמצא על זה איזה מקור בש"ס...".⁵⁴ כותב ר' אלחנן ווסרמן: "וכתבתי שהדבר ברור כי אלו הן מכת שונאי ה'... וכל המשתתף עמם ה"ה מסייעם... ומה שכתב אדוני, כי כונת המתחברים לש"ש, להציל מה שאפשר להציל, והיינו כמ"ש גדולה עבירה לשמה, אבל כבר אמר הגאון בעל נפש החיים כי לא לנו להשתמש במדה הזאת למעשה".⁵⁵

מהנימוקים הבאים הורו פוסקים אחרים, שגם כיום יש לפסוק על פי גדרי הוראת שעה

חיזוק הדת כותב הרב רוטר: "דוגמא שניה בענין עת לעשות לה' הפרו תורתך; כידוע שבחירות נשים נאסרו מגדולי דורנו שעבר. והנה בבחירות לעירית בני ברק, שכמוכן בוחרות גם נשים, כתב מרן החזו"א זצלה"ה וז"ל: '... לדעתי הרבה גופי תורה וקיום יהדות תלוי בזה...'.⁵⁶ הרב אהרנברג פוסק: "על דבר אשר בקשני לחוות דעתי בקשר עם חוק השבת... האם רשאים הדתיים להגיש החוק שיחול על כל חלקי המדינה חוץ מחיפה או עדיף טפי שלא יהיה חוק שבת כלל ממה שיהיה חוק קטוע שלא יחול על חלק מהמדינה... ראוי ונכון

⁵² בית הבחירה סנהדרין יז א. וראה כלי יקר דברים יז יא; יערות דבש ב דרוש ו. וראה בירת מגדל עוז עמ' קצו: "ופעמים הרבה יוכל החכם להטות הדין וההוראה לכל צד שירצה, לאסור או להתיר, לחייב או לזכות ככל חפצו, לא יבצר ממנו להורות אופני פני ההראות (!) לפי נטית דעתו...".

⁵³ ראה סעיף עו.

⁵⁴ שו"ת חבצלת השרון מה"ת יב. וראה שו"ת שרידי אש ב ח.

⁵⁵ פאר הדור חלק ה עמ' קמ. וראה מכתב מאליהו ג' עמ' 118: "... כמו שאמר גאון ישראל הגר"ס זצ"ל... כי האדם חושב שמקדש שם שמים אבל באמת הוא רודף אחר קידוש שם עצמו. וזה אשר נמצא בנו הרצון החזק להראות 'כבוד ישראל' לעמים - כוונתנו לכבוד עצמנו". וראה סעיף מז, שבימינו התמעטו הפרנסים העושים לשם שמים. מסתבר שגם לשיטה זו, מותר להגיב במתינות לעבירות שבנסיבות אחרות היה ראוי להגיב עליהן בחומרה. וראה שמונה קבצים ב ל: "לפעמים יש צורך בהעברה על דברי תורה, ואין בדור מי שיוכל להראות את הדרך, בא הענין על ידי התפרצות... רק כשהנבואה שרויה בישראל, אפשר לתקן ענין כזה על ידי הוראת שעה...". וראה שמונה קבצים שם קצא.

⁵⁶ שערי אהרן עמ' רנט. וראה כיוצא בזה אגרות ר' חיים עוזר (גרודזינסקי) ב תקיב. וראה חשוקי חמד מגילה עמ' שדמ בשם החזו"א: "כדאי שהרב יעבור על דין בשו"ע, ובכך יציל נשים רבות מאיסור חמור".

להציל פורתא שניתן להציל בזמן שיש לחשוש שאם נרצה לתפוס את המרובה לא נתפוס כלום...⁵⁷ הרב אלישיב התיר לתרגם את הש"ס לאנגלית.⁵⁸

קירוב רחוקים פוסק הרב אויערבאך: "חושבני במי שבא אליו אורח חשוב אשר איננו שומר תורה ומצוה, אבל עדיין יש לו אהבה לבני תורה וגם תומך במוסדות תורה וכד', ואם הבעה"ב לא יתנהג אתו בנימוס המקובל לכבד אותו במידי דמיכל ומשתי, בגלל זה שמצד הדין אסור ליתן לאכול אלא למי שיודע שנוטל ידיו ומברך... וכמו כן אם אפילו בצורה מכובדת יבקש ממנו ליטול ידים ולברך יראה הדבר כפגיעה ועלבון בכבודו וזה גם ירגיז אותו מאד, ויתכן שבגלל הדבר הזה יתרחק חו"ש ביותר מהתורה, וגם יבוא לידי כעס ושנאה על כל ההולכים בדרך התורה, דבכה"ג חושבני שנכון באמת לכבד אותו באכילה ושתייה, ולא לחשוש כלל לאיסור של ילפני עור לא תתן מכשולי".⁵⁹

מניעת חילול השם פוסק הרב חיים ברלין: "אם הנכרית הקדימה והושיט לו את ידה ואין דעתו לשום הרהור חלילה וחס אין להחמיר בזה ודרכיה דרכי נעם, ואהבת את ה' אלקיך... ולא יאמרו על יראי ה' שהם משוגעים ואינם בעלי דרך ארץ".⁶⁰

גם כיום אין התר לפעול על פי גדרי הוראת שעה אלא בתנאים ובנסיבות שהתורה מורה.⁶¹ כותב הרב חיים עוזר גרודזינסקי על הצעה לקבל תקנה בענין עגונה: "לעשות תקנה כללית שזהו נגד דין תורה, הלא הוא גם תקון על מנת לקלקל לפגוע ולחלל קדושת האישות בישראל... ואין לדון ממקרים בודדים יחידים היוצאים מן הכלל לתקן תקנות כלליות, שהן נוקבות ויורדות עד התהום לעקור איסורי תורה בעניני עריות החמורות".⁶²

⁵⁷ שו"ת דבר יהושע ג יו"ד כה. וראה לא בחיל ולא בכח עמ' 80.

⁵⁸ ראה הסכמה לש"ס שוטנשטיין, מכתב מיום ז ניסן תשנ"ו: "שאני רואה בזה משום 'עת לעשות לה' כי כמה תרגומים מסתובבים בשוקא שחוברו על ידי אנשים שאינם יודעים את ערך קדושת התלמוד...". וראה שו"ת אגרות משה או"ח ב קה שמתיר כהוראת שעה לומר סליחות לפני חצות. וראה נפש הרב עמ' קפ.

⁵⁹ שו"ת חכמת שלמה לה א. וראה הליכות שלמה א תפלה פרק שני הערה 80. וראה הליכות שלמה ב מועדים פרק רביעי ארחות הלכה 10, שבשעה שמארחים רחוקים לליל הסדר יש מקום להקל בענין נגיעה ביין. וראה סעיף קסח.

⁶⁰ שו"ת נשמת חיים א קלה. וראה קריינא דאגרתא א קסב: "בדבר נתינת יד לאשה, אין ספק כי הוא איסור גמור... ואומרים בשם מרן החזו"א זצלה"ה שאמר שזהו בדין יהרג ואל יעבור ככל אביזריי דעריות... ומה שכתבת דכי אשה מגישה מקודם איכא בזה משום מלבין ברבים אם לא יתן, ח"ו לומר כן...". הערת הרב בנצל: "אולי לא בנכרית" עכ"ל. וראה שם קסג. וראה שו"ת תשובות והנהגות א תסט בענין מנין בחו"ל שיש בו רק תשעה מתפללים והעשירי בא בשבת לבית הכנסת במכונית ולא מכריע בדבר, ואחד השיקולים להסכים להמשיך את המנין הוא מניעת חילול השם.

⁶¹ על הוראת שעה שאין לה הצדקה ראה הגהות יעב"ץ סנהדרין צו א ד"ה שכיבו ליה תרתין וכו'. וראה איש ההלכה – גלוי ונסתר, איש ההלכה עמ' 79: "מבחינה פוליטית ומשום הוראת שעה, ומנקודת מבט מעשית, בוודאי שצדקו הרבים, אבל על פי ההלכה הטהורה צדק ר' חיים. הוא לא הקריב את האמת בהלכה אפילו לשם התגשמות אידיאה נערצה". ולכאורה על פי ההלכה הטהורה יש צורך לפעול על פי הוראת שעה, בעת הצורך, ואין כל סתירה בין הוראת שעה ובין האמת בהלכה.

⁶² אחיעזר, קובץ אגרות פרקי חיים ב סימן רג. וראה בבלי כתובות כט א תוס' ד"ה אלו נערות, הבא על הנתינה: "... ואע"ג דקיימא לן דהפקר ב"ד היה הפקר היינו לצורך אבל זה אינו צורך כל כך". וראה מג"א מגן אברהם שו"ע או"ח שלד ס"ק יז.

הרב שפירא פוסק, שעדיף לפתור בעיות באמצעות פרשנות מרחיבה ולא על פי עקרונות הוראת שעה.⁶³

פוסק הרמב"ם: "כל שיעורי הנסכים האמורין בספר יחזקאל ומנין אותן הקרבנות וסדרי העבודה הכתובים שם כולם מלואים הן ואין נוהגין לדורות אלא הנביא צוה ופירש כיצד יהיו מקריבין המלואים עם חנוכת המזבח בימי המלך המשיח כשיבנה בית שלישי".⁶⁴

פוסק הרמב"ן: "הא דאמרינן כגון אלו אליהו בא לטמא ולטהר לקרב ולרחק. משום פסולי עבדות וחללות קאמר... אבל פסול ממזרות ונתינות הלא איפסקא הלכתא כרבי יוסי דאמר שהן טהורין לעתיד לבא, ומשמע אפילו בידועים... וא"ת וכי מצות 'לא יבא' תבטל, לא שתעקר, אלא נוהגת היא כל ימות המשיח, אלא הוראת שעה לממזרים שהיו בדורות שיכשרו. וכן י"ל בנתיני".⁶⁵

⁶³ ראה הרב אברהם שפירא, "מבט תורני על חוקי המדינה והתקנת תקנות בימינו", תחומין ג עמ' 239, שכדי לחייב תשלום על נזקים בגרמא עדיף להרחיב את המושג גרמי. הערת הרב נבנצל: "היא צריכה להיות אמיתית. אחרת היא סילוף התורה". על תקנה בדבר הוצאות משפט, הרב מרדכי אליהו, "יחס ההלכה לחוקי המדינה", תחומין ג עמ' 245. וראה שו"ת תשובות והנהגות ב תשיח, שבמקום לעשות תקנות שהבנות יורשות ראוי לכתוב שטר חצי זכר.

⁶⁴ רמב"ם מעשה הקרבנות ב יד. וראה פחד יצחק על חנוכה מאמר יב.

⁶⁵ חידושי הרמב"ן קידושין עא א.

עט. טובת המדינה והעיר

בנסיבות מסוימות יש לפעול על פי גדרי הוראת שעה¹ כדי לקיים את המצוות ואהבת לרעך כמוך, ועשית הישר והטוב² ומצות ישוב ארץ ישראל.³

מלך אומר החכם מכל אדם: "לכל זמן ועת לכל חפץ תחת השמים... עת להרוג... עת לפרוץ... עת להשליך אבנים... עת לקרוע... עת להשליך... עת לשנא, עת מלחמה...".⁴ כותב העיקרים: "המלך יש לאל ידו לעבור על החוק ולעשות מה שירצה כדי להושיע את עמו".⁵

מורי הוראה כותב הרמח"ל: "... והבית השני גם הוא חרב על ידי חסידות כזה אשר לא נשקל במשקל צדק במעשה דבר קמצא... הוא מה שאמר ר"י ע"ז: ענותנותו של ר' זכריה החריבה את ביתנו ושרפה את היכלנו והגליתנו בין האומות".⁶

פרנסים פוסק החוות יאיר: "כי בודאי בעניני ערכות וכל כה"ג הרשות ביד הקהל לעשות כפי ראות עיניהם... כמו שאמרו חז"ל בית דין מכין ועונשין לצורך שעה וכל שכן מנהיגי הדור הנבררים, ודעת הקהל סמכי עליהו".⁷

פרנס שאינו פועל בעת הצורך על פי גדרי הוראת שעה עלול לפגוע קשות בעירו ובמדינתו.⁸ כותב הראי"ה קוק: "ישנם דברים טובים וקדושים, שהסיבות המחזיקות אותם בעולם הן כעורות, כמו... רשעות שלפעמים הן תומכות את יסוד הטוב".⁹

מלכים עברו עבירות שבין אדם לחברו על פי גדרי הוראת שעה. כותב רש"י: "מלך בשר ודם שסרח עליו מקצת מדינה אינו יודע מי החוטא לפיכך כשהוא כועס נפרע מכלם...".¹⁰ כותב הרד"ק: "... מנהג המלכים שיגדלו בחצריהן בני השרים הגדולים וי"א כי הם בני התערבות שלוקח המלך בני השרים עמו להיות לו ערבון שלא ימרדו בו השרים".¹¹

¹ ראה סעיף פא.

² ראה סעיפים לט נז סח.

³ ההתר לפעול על פי גדרי הוראת שעה נלמד ממקורות נוספים, ראה בסעיף הבא.

⁴ קהלת ג א – ח. וראה שו"ת משפט כהן קמד יג.

⁵ עיקרים א ד.

⁶ מסילת ישרים פרק כ. וראה רש"י בבלי גיטין נו א ד"ה ענותנותו, שהיה על ר' זכריה בן אבקילס להרוג את בר קמצא. וראה תוספתא שבת יז ד: "זכריה בן אבקילוס לא היה נוהג לא כדברי ב"ש ולא כדברי ב"ה אלא נוטל ומשליך לאחר המטה. אמר רבי יוסי ענותנותו של ר' זכריה בן אבקילוס שרפה את ההיכל". ונראה, שר' יוסי רוצה ללמדנו שמי שרגיל שלא להכריע בשאלות קלות עלול גם שלא להכריע בשאלות גורליות.

⁷ שו"ת חוות יאיר נז.

⁸ ראה דרשות הר"ן דרוש יא.

⁹ אורות, אורות התחיה נב. וראה תולדות יעקב יוסף פרשת בא עמוד רכו: "קבלתי ממורי כשהרע הוא גורם טוב נעשה כסא אל הטוב והכל טוב גמור כמעט ביטול הקליפות מעין העתיד...".

¹⁰ רש"י במדבר טז כב. וראה בבלי סנהדרין לט א. ראה סעיף של הערה 5.

¹¹ רד"ק מלכים א כ יד. וראה פירוש הרלב"ג שם כב לח התועלת הלו. וראה דברי הימים ב כא: "ויוך את אדום הסובב אליו", ומבאר (המיוחס לרש"י): "... כי היה דרכם כשנוצחים במלחמה היו תופשים האנשים הגבורים ומביאים אותן עמהם שלא יתוספו על שונאיהם להיות לעזרה לאדום בני עמם". וראה ילקוט שמעוני מלכים א רז: "אמרו, לא היה עשיר כאחאב בן עמרי ומאתים ושלישים ושנים מלכים עבדו אותו. בקשו למרוד בו ושלח והביא בנו של כל אחד, והושיבן תחת ידו בירושלים ובשומרון". וראה מפרשים על דברי הימים ב יד. וראה

כותב האברבנאל: "... כי בהקמת המלך ימית כל זרע המלוכה הקודם אליו לשלא יחזיקו הם מלכות".¹² הרב משה חפץ כותב: "כי כן מנהג כל מלך אשר ימלוך על עם מפוזר ומפורד להטיל קנאה בין העם הקטן ובין השרים שלא יקשרו יחד בקשר אמיץ ויהיה מלכותו שקט ושאנן".¹³

העומדים בראש העם עברו עבירות שבין אדם למקום על פי גדרי הוראת שעה. ספר שופטים אומר: "וירד שמשון תמנתה וירא אשה בתמנתה מבנות פלשתים... ואביו ואמו לא ידעו כי מהי היא כי תאנה הוא מבקש מפלשתים...".¹⁴ ספר חסידים אומר: "עת לעשות להי הפרו תורתך". אעפ"י שכתוב 'לא תדרש שלומם וטובתם' אמר דוד מוטב שאפר זה הדבר בחנוך בן נחש לפי שגמל לי חסד ואם אקיים התורה לא יגמלו אומות העולם חסד לישראל.¹⁵ מבארים בעלי התוספות: "... אמנם על כסא שלמה אני תמיה דכתיב 'ושנים אריות עומדים אצל הידות. ושנים עשר אריים וגו'... ושמה בהא מילתא נמי איכא למיגדר מילתא, שכשהיו עדים באים להעיד בפניו היו אריות שואגים ונוהמים כמו שיש במדרש ומתוך כך היו מתפחדים להעיד עדות שקר".¹⁷ הגמרא במסכת שבועות אומרת שעזרא פרסם כאילו חלקים בהר המשחה הם חלק מירושלים, ועמי הארץ היו אוכלים שם קדשים, ומבארים בעלי התוספות: "אף על פי שהדבר בא לידי תקלה הכניסוהו כדי שימסרו עצמם עליהם יותר כשיש בה שם קדושה".¹⁸

כדי להבטיח שהחלטות על פי גדרי הוראת שעה תתקבלנה במתינות הראויה ובשיקול דעת נכון על הפרנסים להמלך בבית דין, במרא דאתרא או ברב מובהק.¹⁹ פוסק השבות יעקב: "אע"ג דקיי"ל שיש ביד חכמים לעקור דבר מן התורה בשב ואל תעשה... היינו דוקא על ידי חכמים

יחזקאל יז יג ומפרשים. וראה אסת"ר ג י: "ד"א בית המלכות נתנה אותן בבית איספלידא שלה לומר שאם ימרוד בעלה של אחת מהם תהא אשתו מבפנים נתונה ולא ימרוד". וראה קדמוניות היהודים ספר עשירי 100, שהמלך יהויכין הסגיר את אמו ואת קרוביו ביד שרי הצבא של בבל כדי שמלך בבל ישתכנע שאין בדעתו למרוד בו. וראה יחזקאל יז יג והמפרשים.

¹² אברבנאל שמואל א כ יד. וראה מלבי"ם שמואל ב ב ד. וראה שופטים ט ה שאבימלך הרג את אחיו. הערת הרב נבנצל: "ונענש כמבואר בהמשך הפרק". ולעני"ד מדברי הרד"ק על הושע א ד מוכח ששופט או מלך ההולכים בתורת ה' רשאים להמית את כל מי שטוען למלוכה. וראה עוד מלכים א טו כט; מלכים א טז יא; דברי הימים ב כא ד; מלכים ב י יא. הערת הרב נבנצל: "אע"פ שקבל שכר על כך גם נענש על כך (הושע א' ד)". וראה מלכים ב יא א; בבלי בבא בתרא ג ב. וראה שמואל א כד כא – כב, ששאלו ביקש מדוד שישבע שהוא לא ינהג כן, ואכן דוד לא הרג את מפיבושת.

¹³ מלאכת מחשבת פרשת קרח דף קכט ב. וראה מצודת דוד משלי כ כו: "מלך חכם דרכו לפזר את הרשעים לבל יהיו בחבורה אחת להמתיק עצת רשע". וראה בבלי סנהדרין עא ב: "פיזור לרשעים וכו'".

¹⁴ שופטים יד א – ד.

¹⁵ ספר חסידים (וויס.) תתרי. וראה סעיפים לב צ.

¹⁶ ראה שו"ת יחוה דעת ג סב: "יש לאסור לתלות פרוכת שמצוייר בה אריות על ההיכל של ארון הקודש מבחוץ, וכן יש לאסור להקים צורת אריות מברונזא או שיש וכיוצא בזה מעל לארון הקודש".

¹⁷ תוספות בבלי יומא נד ב ד"ה כרובים דצורתא.

¹⁸ תוספות בבלי שבועות טז א ד"ה אלא. וראה שו"ת חתם סופר או"ח קב: "ומצינו שהיו חז"ל מסתירים בפני ע"ה אפילו שהי' להם למכשול עון משום סכנה". מעין סברה זו ראה גם נשמת אברהם ד או"ח של ס"ק ג.

¹⁹ ראה שו"ת צמח צדק החדש יו"ד קצה: "גבי הפקעת הב"ד צריך שהב"ד יהיו בקיאים בדינים אלו של הפקעה זו עכ"פ כגון בפרוזבול בדיני פרוזבול וכן באסמכתא בדיני אסמכתא וכל שלא היו בקיאים לא מהני הפקעתם אף שנעשה כדין". וראה א"ת ערך הפקר בית דין הפקר. וראה דברות משה שבת כ קלב, שלא שואלים באו"ת לצורך הוראת שעה.

ולמיגדר מילתא אבל (לא) תיקון שנעשה שלא ברצון חכמים רק על ידי פרנסים עם הארצים ושלא למגדר מילתא.²⁰ כותב החזו"א: "ע"ד לבחור הרע במיעוטו צריך לשמור מאד קנה המאזנים...".²¹

גם כיום תקפות ההוראות הנוגעות לסמכויות השלטון לפעול לטובת המדינה והעיר על פי גדר הוראת שעה.²²

*

מאז ומעולם השתמשו שליטים באמצעים שאינם ראויים על מנת להבטיח את יציבות שלטונם.²³

כותב פרופ' דרוו: "המושג של הגיון המדינה (raison d'etat) נכנס לשימוש עם התפתחות המדינה המודרנית באירופה. הוא בא לבטא את חובת השלטון להתנהג לפי שיקולים של טובת המדינה... ולא לפי שיקולים אחרים... ולהתמסר לקידום טובת המדינה תוך מאמץ עילאי... בו אין ברירה אלא לפגוע בערכי מוסר חשובים מאד למען מימושם של ערכים חשובים עוד יותר".²⁴ גם כיום לא אחת מקבלים המנהיגים החלטות שהן בבחינת הרע במיעוטו.²⁵

במדינות המפותחות קיימת השלמה מסוימת עם תופעות שלטוניות לא ראויות של קשרים גלויים וסמויים בין בעלי שררה ובין בעלי ממון, בין בעלי שררה ובין השולטים על התקשורת;

²⁰ שו"ת שבות יעקב א יא. ראה סעיפים עח - פב.

²¹ דרך אמונה ה מכתבים ממרן זצ"ל ב עמוד לב. וראה סעיף פא.

²² על תוקף דינא דמלכותא כיום ראה סעיף לג וסעיף לח.

²³ ראה הנסיך פרק 18: "טוב להחשב רחמן, נאמן, אנושי, ישר דרך, ירא שמים – ואף להיות באמת כזה; אולם עליך להיות מוכן בנפשך לשעה, שאם תוצרך להיות לא כך, תוכל ותדע להשתנות ולנהוג על פי התכונות ההפוכות... צריך שלא יטוש את דרך הטוב, כל עוד יוכל לעשות זאת; אולם צריך שידע גם ללכת בדרך הרשע אם יהיה מוכרח". וראה שם פרקים 2 ו 3 ששליט הכובש ארץ ורוצה לשמור את שלטונו חייב לשמור על שני כללים והראשון שבהם הוא שעליו להכחיד את שושלת המלכים ששלטה לפניו. סקירה היסטורית על מקיאווליזם ועל raison d'etat היינו (הפעולה למען) טובת המדינה, או תבונת הקיום של המדינה ראה בספרים Machiavellism וכן Amoral Politics. כיום לא מקובל להשתמש במושג טובת המדינה ובמקום זה משתמשים במושג כח שלטוני (police power). הדיונים בסוגיה שלפנינו הם בשני מישורים. במישור התועלתני הדיונים הם האם שימוש באמצעים קשים וצינייים כנגד אויבים או כנגד קרובים הוא מועיל והאם הוא מועיל בכל תנאי או שמא יש מקרים שבהם הוא מזיק. במישור המוסרי הדיון הוא בשאלה האם ניתן להצדיק את השימוש באמצעים אלו, ואם כן, באילו תנאים ונסיבות. פרופ' שרפשטין כותב בספרו Amoral Politics, שאין שלטון בעבר או בהווה שלא נזקק לאמצעים מקיאווליים אם כי לדעתו שיטת המשטר הדמוקרטי מאד עידנה את האמצעים. אמת המדה המקובלת בבית המשפט העליון של ארצות הברית שלפיה קובעים האם המנהיגים רשאים להשתמש בכח שלטוני בענין כל שהוא, היא האם קיים איזון אינטרסים בין הצורך הציבורי בין הפגיעה ביחיד, ראה (2008) EB. על הפערים בין המערכת הפוליטית האידיאלית ובין המערכת הפוליטית האמיתית ראה Strategems and Spoils. וראה שם, שמקוילי הוא הראשון שכתב בגלוי על המערכת הפוליטית האמיתית. וראה ישראל ומשפחת העמים, הקדמה. וראה סעיף צט.

²⁴ חידוש הצינונות עמ' 210. וראה שם עמ' 211: "חושש אני שגם בעתיד יימצאו הצינונות, מדינת ישראל והעם היהודי במצבים של ביש מזל מוסרי בו יהיה הכרח לפגוע בערכים חשובים למען מימוש ערכים חשובים עוד יותר". ראה Stanford Encyclopedia of Philosophy, Doctrine of Double Effect. על המושג האפקט הכפול.

²⁵ ראה The Constitution of Liberty עמ' 144.

בינם ובין מערכות השיטור והשירותים החשאיים וכד'. מנהיגים מוליכים שולל אחד את השני, מפרסמים מידע מטעה ושקרי, שוכרים יחצני"ם המאדירים את שמם והמפרסמים את גנותם של אחרים. מוכרות תופעות של אונאת הציבור, של אי קיום הבטחות, של הדלפות, של הטעיות, של הפצת שמועות, של שקרים, של העמדת פנים, של נסיונות להשתיק דעות מתנגדות או לחילופין להעלים מידע לא נעים, של ניצול השררה באופן בוטה לטובת קרובים ומקורבים, לטובת המסייעים כספית בעת הבחירות ולטובת הבוחרים במנהיג או במפלגתו, של שימוש באמצעים פסולים בעת הבחירות וכל כיו"ב.²⁶ הפרנסים מנמקים את התנהגותם בכך שכל מה שהם עושים אינו אלא בבחינת הרע במיעוטו, וכל כוונתם אינה אלא להיטיב עם הציבור.

גם כיום מבוססת מערכת יחסי החוץ לא על ערכים אלא על אינטרסים וכח. אפילו מדינות וארגונים המדברים גבוהה גבוהה על זכויות אזרח וחופשים וכד', שומרים על קשרים דיפלומטיים גם עם מדינות הפוגעות קשה בזכויות אזרח בסיסיות.²⁷ מגילת היסוד של האו"ם אינה מתירה להתערב לטובת האזרחים הנפגעים במקרים מעין אלו בנימוק שאל לה למדינה אחת להתערב בעניינה הפנימיים של מדינה אחרת.²⁸

²⁶ ראה הנסיך פרק 18: "כמה ראוי לשבח הוא נסיך שישמור אמונים ושינהג ביושר ולא בערמומיות, זה מובן לכל. אך הנסיון בימינו מראה שדווקא נסיכים שלא הקפידו הרבה בשמירת אמונים, ושידעו לבלבל את מוחותיהם של בני אדם בערמומיות, דוקא הם עשו מעשים כבירים; ובסופו של דבר גברו על מי שהתבססו על היושר". וראה סעיף מז.

²⁷ ראה A Philosophy of International Law, שהמדינות בעלות המשטר הליברלי והאו"ם אינן מגיבות כראוי להתנהלות מדינות שאינן מכבדות את זכויות האזרח הליברליות. המחבר יוצא כנגד פרופ' רולס (Rawls) בטענה שרולס המשלים בדיעבד גם עם מדינות הירארכיות שהוא מגדיר כהוגנות, ראה בעיקר בפרק 4. לטענתו, היחסים הבינלאומיים מושתתים על כח יעיל ("effective power") ולא על שיקולים ערכיים.

²⁸ ראה סעיף רפז.

פ. "הפקר בית דין הפקר"¹

אדם מישראל אינו רשאי לפגוע בממון הזולת או ברכושו, גם לא כהוראת שעה, אלא בנסיבות חריגות ביותר.²

רק לפרנסים סמכות להפקיר ממון

מלך פוסק הרשב"א: "דכל שיש טעם במה שהמלך מצוה, ומנהיג דבר לתקון הנהגת המדינה, יכול הוא לומר: ממון שראוי להיות לזה מן הדין יהא לחבירו. ולא אמרינן: חמסנותא הוא ולא דינא, אלא כשנוטל בלא טענת דיני המלכות".³

ריש גלותא כותב הרדב"ז: "... דכתיב 'לא יסור שבט מיהודה' אלו ראשי גליות שבבבל שרודין את ישראל בשבט ויש להם רשות להפקיר ממונם דק"ל הפקר ב"ד הפקר...".⁴

גדולי הדור פוסק המהר"ם מרוטנבורג: "גדולי הדור בכל מקום הפקרו הפקר במגדר מילתא ותקנתא...".⁵

תושבי העיר ופרנסיהם פוסק הרא"ם: "כל אנשי הקהל בכללם לענין ההסכמות והתקנות והגזרות שלהם הם נקראים בית דין ותורת בית דין עליהם בכל דבר אפילו לאפקורי הממונא".⁶ פוסק המהרי"ט צהלון: "שאם היו מתקבצים כל חכמי העיר ומתקנים תקנה זו לתיקון העיר ויושביה, הגם שהיה שלא כדין, יש כח בידם לעשות להפקיע ממון וזה פשוט ומבואר... כמה תקנות יש שלא כתורה שהדין נותן הבעל יורש את אשתו וכמה תקנות תקנו בטוליטולא...".⁷

בית דין כותב רש"י: "... דיש כח בידם להפקיע ממון של זה וליתן לזה במקום שיש סייג ותקנה".⁸ פוסק הרא"ש: "יש כח ביד בית דין לתקן תקנות בענין ממון לפי הזמן והצורך אפילו להעביר מדין תורה וליטול מזה וליתן לזה".⁹

בית דין רשאי להפקיר ממון גם שלא למיגדר מילתא¹⁰ וגם כאשר אין להפקרה השלכות ישירות על דיני איסור והתר.¹¹

¹ בראשונים רבים ובאחרונים מופיע הבטוי "הפקר בית דין הפקר". בבבלי יבמות פט ב הנוסח הוא "הפקר בית דין היה הפקר". וראה א"ת ערך הפקר בית דין הפקר.

² ראה שו"ע חו"מ שנט ד: "אפילו הוא בסכנת מות וצריך לגזול את חבירו כדי להציל נפשו, צריך שלא יקחנו אלא על דעת לשלם". וראה סעיף קטז. על פגיעה בממון הזולת לצורך הגנה עצמית ראה סעיף שכו. וראה שו"ת הרא"ש נה י: "דבשלמא בענין איסור, מתפשט המנהג... אבל ממון, מה שייד מנהג? ... דאי אפשר להוציא ממון אלא בתקנת בית דין".

³ שו"ת הרשב"א המיוחסות לרמב"ן כב. וראה רמב"ם גזילה ואבדה ה יג. וראה סעיף ט הערות 7 – 8.

⁴ רדב"ז סנהדרין ד יג. וראה רש"י בבלי סנהדרין ה א ד"ה שבט; בית יוסף חו"מ כה.

⁵ שו"ת מהר"ם מרוטנבורג קרימונה רל. וראה שו"ת מהר"י ברונא קכג; שו"ע חו"מ ב בהגה.

⁶ שו"ת רבי אליהו מזרחי נג. וראה מרדכי בבא בתרא פרק ראשון תפח. וראה שו"ת מהר"ח או"ז סה, שלטובי העיר אין סמכות להפקיר ממון, ואכמ"ל.

⁷ שו"ת מהריט"ץ א קט.

⁸ רש"י גיטין לו א ד"ה מוסרני לכם.

⁹ שו"ת הרא"ש נה י. וראה שו"ת הרשב"ש תקעג שסמכות זו היא בכלל הזכות להסיע על קיצתן.

הנמוקי יוסף מחדש, שבית דין רשאי לפעול על פי גדרי הפקר בית דין הפקר גם כהוראת קבע.¹² הרב הרצוג מחדש: "הנה כבר נקבע שבכח הפקר בית דין הפקר יכול בית דין קטן לבטל דברי בית דין חברו הגדול ממנו".¹³

מורי הוראה פוסק הרשב"א: "למיגדר מילתא דאיסורא לא חש להפסד ממון".¹⁴

חכמים קבלו תקנות רבות המבוססות על הפקר בית דין הפקר.¹⁵

פוסק השו"ע: "תקן ר"ת וחכמי צרפת שאף אם כבר נתן האב הנדוניא אם מתה האשה או האיש תוך שנה ראשונה בלא זרע קיימא, חוזר הכל לאב או ליורשי המת. וי"א עוד דאף בשנה שניה יחזרו חצי הנדוניא וכן המנהג פשוט במדינות אלו שנוהגים בזה כתקנת קהלות שו"ס".¹⁶ פוסק השו"ע: "דהכי נהיגי עכשיו להחזיר כל גניבה אפילו לאחר יאוש ושינוי רשות מכח דינא דמלכותא",¹⁷ ומבאר הש"ך: "דיש ביד הדור לתקן תקנות".¹⁸

בפוזנא החליטו: "... מהיום לא יותן שום ממרני על הנדן, הן איש עשיר הן עני הן בינוני... ואם יעבור אחד על הנ"ל אזי הממרני בטל כדין הפקר בית דין הפקר...".¹⁹ בועד ארבע ארצות תקנו: "הסכמנו לכל איש שיהא נשוי לא יבוא על החתום בשום ממרני או שטר חוב... וחתמתו היא בטלה ומבוטלת... עד שיעברו עליו שלשה שנים אחרי חתונתו כדין הפקר בית דין הפקר".²⁰

הראשונים דנים בשאלה האם לבני העיר ולפרנסיהם סמכות לקבל תקנה להפקרת ממון שיש לה השלכות על דיני איסור והתר. הרא"ש פוסק: "ששאלת אם יכולין בית דין לעשות תקנה, שכל קידושין שיהו ניתנין בלא דעת אביה ואמה, שלא יהיו חלין הקידושין... יכולין להתנות...".

¹⁰ ראה א"ת ערך הפקר בית דין הפקר, שקיימת מחלוקת ראשונים בענין זה. וראה משפט שלום קונטרס תיקון עולם סימן רלא ס"ק ח: "... שגם דלא למיגדר מילתא אמרינן הפקר בית דין הפקר".

¹¹ ראה, למשל, בבלי יבמות צ ב רש"י ד"ה ואפקיענהו רבנן: "על ידי גט זה, לקידושין מינה, ושוינהו למעות דקידושין מתנה למפרע דהפקר ב"ד היה הפקר". וראה משנה שקלים ז ו - ז, שבית דין תקן שבע תקנות, וביניהן תקנות המפקיעות קדושה מקדשי בית המקדש. וראה בבלי בבא בתרא קטז א: "מלמד שהתנו על שבת בנימין שלא תירש בת הבן עם האחין". וראה קרן אורה יבמות צ ב ד"ה אפילו. ראה א"ת ערך אפקיענהו רבנן לקידושין מניה וכן ערך אסורא מממונא לא ילפינן.

¹² ראה נמוקי בבלי יבמות פט ב ד"ה תניא. וראה קרן אורה יבמות צ ב ד"ה אפילו: "... דמכות ועונשין לא ה"י רשות לבית דין בא"י אלא לצורך שעה... דהא מקרא דעזרא גם כן לא שמעינן אלא לצורך שעה ולמגדר מילתא... אבל לתקן תקנה שלא בדרך קנס כמו ירושת הבעל. ועוד כמה דברי בעסקי ממון שתיקנו נשיאי בא"י... יליף ר"א (לעיל פ"ט ע"א) מקרא דאלה הנחלות אשר נחלו דשמעינן מינה דהרשות ה"י בידם לתקן תקנות כפי ראות עיניהם, כמו האבות שמנחילין את בניהם כרצונם".

¹³ תחוקה לישראל על פי התורה ב עמ' 167. וראה מג"א שו"ע או"ח תרצ ס"ק כב.

¹⁴ תורת הבית הארוך, הלכות טריפות דף מז א. וראה סעיף שלו.

¹⁵ ראה א"ת ערך הפקר בית דין הפקר.

¹⁶ שו"ע אבהע"ז נג ג. וראה שו"ע אבהע"ז קיח יט.

¹⁷ שו"ע חו"מ שנו ז.

¹⁸ ש"ך שו"ע חו"מ שנו ס"ק י.

¹⁹ פנקס הכשרים של קהילת פוזנא רצה, תקנה משנת שצ"ז.

²⁰ פנקס ועד ארבע ארצות קפט. כעין זה תקנו במהערין, ראה תקנות מדינת מעהרין ועד גאיי ת"י לפ"ק רלד.

דהפקר בית דין הפקר...²¹ אף הרשב"א חוכך בדעתו לאפשר תקנה מעין זו.²² הרשב"ץ פוסק: "שאלת בענין ירושת הבעל את אשתו ע"פ התקנות שתקנו במקומנו... תקנת הציבור עדיפא מתנאי שאדם מתנה עם אשתו, כי במה שאינו מועיל תנאי להפקיע ירושת הבעל מועיל תנאי בית דין".²³ כיו"ב פוסק הרשב"ש: "ואפילו דברים שאין קנין מועיל בהם כח צבור מקנה אותו כמקנה שלא בא לעולם שאינו כלום ובתקנת צבור מקנים למי שלא בא לעולם כגון בהסכמותיהם שזרע האשה יירש מכתובת אמו...".²⁴

ויש פוסקים החוככים אם להתיר הפקר בית דין במקרים כאלה, הלכה למעשה. פוסק הריב"ש: "כיון שאין הלוח בעצמו יכול להתנות להתיר הריבית, גם הקהל אין מועיל תנאם להתיר הרבית".²⁵ פוסק הרשב"ץ: "כל מה שאשא ואתן בדבר זה אינו אלא להלכה לפי שכבר נשאלו בענין זה הרבה פעמים ולא מצינו שעשו מעשה בזה".²⁶ ר' יוסף קארו כותב: "הני מילי בהם ובדורות הראשונים שהיו יודעים הדברים בסבותיהם אבל בדורות אלו מאן לימא לן דיש כח בידנו להפקיע קידושי תורה...".²⁷ כך פוסק גם הרמ"א.²⁸

בתקופות מסוימות ובמקומות אחדים התקבלו בקהילות תקנות המפקיעות איסורים. כותב הנחלת שבעה: "תקנות שו"ם וחכמי צרפת שהוא בדבר ממון והוא נגד דין תורה שהבעל יורש את אשתו, והם תקנו החזרה, ותקנות טוליטולה ומולינה בענין הנישואין שבטור אבן העזר סימן קיח... דבדבר ממון יכולין לעקור דבר מן התורה אפילו בקום ועשה".²⁹ בפאדוואה תקנו: "... שלא יוכל ולא יהיה רשאי שום אדם בעיר הזאת לקדש שום אשה, נערה או בתולה, אם לא בהסכמת ובמעמד אביה או אמה... וגם אותן הקדושין אשר יהיו נתנן נגד הסכמה זו יהיו כדבר הפקר, ויהיו נעקרי ובטלין ומבוטלין...".³⁰ בירושלים החליטו: "... שכל איש או אשה אשר קבע דירתו בארצות החיים... ולא נמצא לו יורש מדאורייתא בשעת מיתתו אזי כל עזבונו היה יהיה לכוללות עיה"ק לצרכי הוצאות העיר לחזק את בדק לישוב הארץ".³¹

²¹ שו"ת הרא"ש לה א. וראה שלטי הגבורים בבלי בבא בתרא דף מה א מדפי הרי"ף, שכל המקדש אדעתא דבית דין מקדש. וראה תחוקה לישראל על פי התורה ג עמ' 161 – 167.

²² ראה שו"ת הרשב"א א אלף רו. וראה שו"ת הרשב"א א תקנא כדעת הרא"ש.

²³ תשב"ץ ב רסה.

²⁴ שו"ת הרשב"ש קיב. וראה הרב יוסף כהן, "כח בית דין ומוסדות הצבור בתקנות לשנוי דיני ירושה", התורה והמדינה ה - ו עמ' קעז - קצ. וראה התקנות בישראל ד עמ' תקנט - תקסח; תחיקה לישראל על פי התורה ב.

²⁵ שו"ת הריב"ש שה. וראה שם סימן שצט. וראה שו"ת הבי"ח נא: "בענין שכר הדיינים... מיהו צריך לי עיון על קולא זו שנהגו בו ליקח מבעלי דינין... דהלא אין כח בשום תקנה להתיר האיסור וכמ"ש הריב"ש". וראה המסחר במשפט העברי עמ' 217 – 222, דיון רחב לגבי תקנה קדומה הנוגעת לרבית.

²⁶ תשב"ץ א קלג. וראה שו"ת מהרש"ל לג; סעיף פא הערה 9.

²⁷ שו"ת בית יוסף י.

²⁸ ראה שו"ע אבהע"ז כח כא.

²⁹ נחלת שבעה כז טו. ראה א"ת ערך ירושה טור רס.

³⁰ פנקס ועד ק"ק פאדוואה ב שצו, תקנה משנת שע"ה לפ"ק. וראה שו"ת משפטי שמואל פג; שו"ת חיים ושלום ב אבהע"ז כו.

³¹ ספר התקנות עמ' א. וראה סעיף רלו הערה 57.

גם כיום יש לפרנסים סמכות להפקיר ממון. פוסק המהרש"ם: "לכן נראה עיקר דסוגיה דעלמא כדעת הסוברים דהפקר בית דין הפקר בכל בית דין שהמחוס רבים עליהם ולא דוקא גדולי הדור".³² המהרש"ם מכריע להלכה שלבית דין חשוב סמכות לקבל תקנות גם בעניני רבית.³³

עם קום המדינה התעורר דיון ציבורי על דיני ירושה. כותב הרב טולידנו: "יש מקום לדון בתיקון הדבר גם בארץ ישראל, לסלק מעלינו את תלוונות החופשים בענין ירושת הבת".³⁴ דעת החזו"א אינה כן: "ומי לא שמע מרבתי כי אנחנו דור יתום, ואין אנו ראויים כלל לתקן תקנות, שצריך לזה גדלות בתורה במדה מופלאה, ואנחנו ירדנו פלאים והדיוטים אנחנו ואיך נעזי פנינו ונקשה ערפנו לומר חכמים אנחנו ויש כח בידינו להפקיר ממון ולקבוע תקנות לדורות".³⁵

גם מי שסובר שיש לחכמי דורנו סמכות לקבל תקנות שיש להן השלכות על הלכות איסור והתר מסכים שיש לעשות זאת רק בשעת צורך גדול מאד.³⁶ פוסק הרב הרצוג: "ואמנם בנוגע להפקעת הקידושין על יסוד כל דמקדש וגו'... מעולם לא שמענו ח"ו מי שיעשה מעשה בדבר זה... ועדיין קשה ממה שיש כח ביד כל בית דין אפילו להמית... וההסבר כנראה הוא, שלהמית אדם מישראל יש לנו לבטוח בשארית ישראל שחמורה להם לאין שיעור שפיכת דמים ולא יעשו מבלי שיהא ברור שהוא צורך שעה ומיגדר מילתא, אבל בעניני קידושין יש סכנה גדולה שמתוך שיחוסו על אשה עלובה יעשו כך אף ללא צורך שעה ומיגדר מילתא ממש".³⁷ כותב החזו"א: "ראוי היה לכל מאמין לשוב לאמונתו בשמעו דרישה לכפירה מוחלטת שיאמרו תירש הבת עם הבן אשר כבר לחמו בזה החכמים עם הצדוקים ולתמהונו נאטמו הלבבות ותחת תקיפות הדעת ואמץ הרוח לעמוד כצור נצב, באמונת אמן כי המשפט לאלקי הוא... ימצאו אלו שדעתם שפילה ויבקשו תחבולות להשתחוות להכפירה".³⁸

³² משמרת שלום קונטרס תיקון עולם סימן רל"א ס"ק יב בעקבות הרמ"א שו"ע חו"מ ב. וראה תחוקה לישראל על פי התורה ב בעיקר פרקים שני ושלישי; שו"ת משנה הלכות ב לה.

³³ ראה משפט שלום קונטרס תיקון עולם סימן רל"א ס"ק יב. ראה תחוקה לישראל על פי התורה ב פרק ראשון, וראה גם מפתח הנמצא שם בסוף חלק ג ערך הפקר בית דין הפקר.

³⁴ תחוקה לישראל על פי התורה ב עמ' 189. וראה גשר החיים א סוף פרק א: "ות"ח עשיר אחד עשה מעשה והנחיל בצוואה את כל רכושו רק עפ"י התורה... והנחיל שטאה ותחרות ופירוד במשפחתו...". וראה שו"ת מהריט"ץ החדשות לב: "מה גם בענין נחלות, לעולם נוהגים שהבנות נוטלות חלקם מהזכרים בדיני הגוים ודייני ישראל מקהים שיניהם ואין יכולים למחות בידם. ומה גם בוואק"ף אוול"ד הוא מנהג קדום מזקני העיר לדון בדין זה בדיני האומות. הילכך אין למחות בידם אפי' היה שלא כהלכה". וראה טובי העיר ג כג: "יש בסמכותם של הנבחרים לתקן תקנות בירושות באופן שהירושה תתחלק שלא לפי דין תורה".

³⁵ קובץ אגרות א צו. וראה שו"ת חלקת יעקב חו"מ יט: "... דאין לנו כעת הכח של ד' ארצות כמקדם לתקן תקנות". לעומתם פוסק שו"ת נשמת חיים ק: "יש לומר גם בחמץ וגם בריבית, דכדי להפריש העם מאיסור לב בית דין מתנה עליהם שיהא החמץ הפקר, ושתהא ההלואה באופנים המועילים להתר". וראה משנת יוסף, שביעית ז ג, "קונטרס מכירת פירות שביעית ואוצר ב"ד" וכן מנחת ירושלים פרק ט, שההתר של חקלאים לקבל יותר מהוצאות הקטיפ מאוצר בית דין הוא מכח 'הפקר בית דין הפקר'. וראה שו"ת תשובות והנהגות ג תנא, שדן בשאלה לאיזה בית דין יש סמכות להפקיר ממון לצורך זה. וראה שו"ת משנה הלכות ט שיט.

³⁶ שור וראה שהרא"ש שתמד בתקנה להפקיע קידושין התנגד לתקנה שגורמת להתיר איסור רבית. ראה שו"ת שו"ע יו"ד סימן רכח ס"ק צה בשם שו"ת הרא"ש קח כא.

³⁷ תחוקה לישראל על פי התורה א עמ' 75. וראה שם עמ' 74. וראה שו"ת חתם סופר אבהע"ז א קח, שאין לסמוך על הפקר בית דין הפקר בעניני קידושין משום שיתכן שהלכה כר"ת, ובענין תקנה חדשה שיש בה רווחא להאי ופסידא להאי בעינן הסכמה של כל בני העיר. וראה סעיף קכט.

³⁸ קובץ אגרות א צו.

פא. תנאים הכרחיים להוראת שעה¹

- א. **חיזוק הדת ותיקון העולם²** פוסק הרמב"ם: "... כשם שהרופא חותך ידו או רגלו של זה כדי שיחיה כולו כך בית דין מורים בזמן מן הזמנים לעבור על קצת מצוות לפי שעה כדי שיתקיימו כולם...".³ כותב הנצי"ב: "הכלל דלהתיר איסור בשביל איסור צריך להיות מתון הרבה, וכמו רפואת הגוף שאם רואה הרופא דידו של אדם כואב הרבה, פעם מחליט לחתוך אותה כדי שלא יתמשך הכאב הלאה בחלל הגוף ויסתכן, ופעם מחליט דמוטב לסבול הכאב ולא להפסיד היד, ודבר זה אינו נעשה כי אם בישוב דעת איזה רופאים יחד דשני הצדדים מסוכנים כך רפואת הנפש המקולקל בזה האופן צריך ישוב הרבה עם איזה דעות ב"א גדולי תורה ובקרבים אלקים ישפוט שלא ליתי ליד חורבה ח"ו".⁴
- יש להמנע מפסיקה על פי גדרי הוראת שעה אשר פותרת בעיה אחת ויוצרת בעיה אחרת, בין אם בין אדם למקום⁵ ובין אם בין אדם לחברו.⁶ פוסק המהרש"ם: "לא יתכן לעשות תקנה בשביל א' ולהפסיד על ידי זה ממון של אחר".⁷
- ב. **אין מנוס מלעבור עבירה⁸** כותב המהרש"ל: "בענין שלא תבא בנות ישראל לידי תקלה וקלון, כתב רבינו ירוחם בשם הרשב"א, שכל ציבור יש להם כח, לעשות הסכמה ביניהם, דכל מאן דמקדש בכל עשרה, שלא יהיו קידושיו קידושין... אבל למעשה הייתי חוכך להחמיר... אילו רצו... לגדור בפני תקלות אלו יעשו תקנה במעמד כולם, ויפקיעו... כל ממון שינתן לשום אשה מקהלם, הפקעה גמורה, הפקר גמור, אלא אם כן תקבלם האשה מדעת, ומדעת אביה... וכן ילמוד אדם בתוך ביתו, וילמוד לנערותיו, לאסור על עצמו, ע"ד המקום, וע"ד הרבים, בלא שום פתח היתר וחרטה, כל ממון שינתן לה בתורת קידושין, אפילו תקבלם מדעתם, אם לא בפני פלוני ופלוני, וכן אני הודעתי פעמים לבנות עירינו".⁹
- פוסק החתם סופר: "ועוד נ"ל דאפי' הסוברים בהפקר ב"ד מועיל בזה"י מה"י, מ"מ יודו

¹ הכללים המופיעים בספר חפץ חיים הלכות לשון הרע כלל י ב ניתנים לישום בכל מקרה של פסיקה על פי גדרי הוראת שעה.

² ראה סעיף מו.

³ רמב"ם ממרים ב ד.

⁴ שו"ת משיב דבר ב מד.

⁵ ראה תוספות בבלי בבא בתרא קטו ב ד"ה אפילו, שאין לעשות תקנה במקום שהיא עלולה להתפרש בעיני הציבור כנצחון השקפת הצדוקים. וראה דרשות חתם סופר א דרוש לו' אדר תקע"ט עמ' 364, ששאל טען שהוא נענה לבקשת העם בזמן המלחמה עם עמלק על פי גדרי הוראת שעה כדי למנוע מרידה והנביא עונה לו שהענות לעם היא אינה לחיזוק הדת, עיי"ש. וראה אגרות ר' יצחק אלחנן א סב, עמ' רלו.

⁶ ראה שו"ת נשמת חיים נב בענין התר קטניות לעניים בפסח: "הדבר הזה תלוי לפי ראות עיני המורה, ואם הוא מוצא טוב ונחוץ להתיר בהוראת שעה בעירו, אין חשש בזה. אך החכם עיניו בראשו שלא יוצמח מזה איזה פירוד הלבבות ומחלוקת חלילה וחס מחמת שנוי הדעות, ואז יצא שכרו בהפסדו והאמת והשלום אהבו".

⁷ עין הרועים ערך תקנה יג.

⁸ לדוגמא. הגמרא בבלי שבועות מה א דנה מפני מה חכמים תקנו ששכיר נשבע ונוטל ולא פתרו את הבעיה של השכירים העניים באופן שונה. וראה ריטב"א חולין ה א: "למה יתיר לו הקדוש ברוך הוא איסור שלא לצורך וכי אין לו להקב"ה בשר של היתר לתת לו או מעובדיה או משבעת האלפים...". וראה משנה עם פירוש הרמב"ם הקדמה לספר זרעים עמ' 7, שאלישע צוה לחרות עצי פרי במלחמת מואב מדין הוראת שעה. וצ"ע למה היה צריך להתיר זאת. ויתכן שלא היתה כונה לרשת את ארצם והיה צורך להענישם בחומרא יתירה מפני שהם הפרו ברית, ראה מלכים ב ג ה. וראה מלחמה ושלום ביחסי ישראל – יהודה עמי' 173.

⁹ שו"ת קדושין ג כב. וראה שו"ת הרשב"א א תקנא.

שלא יועיל רק אם א"א בענין אחר אבל אם אפשר - לא".¹⁰ פוסק הראי"ה קוק: "שכל העברה על דת שאנו מוותרים לעבור מפני האונס של סכנה, אנו חייבים לעשות כל טצדקי שבעולם לתקן את המעמד שלא נבא לידי האונס, כדי שנשאר נמנים בקיום תורתנו הקדושה".¹¹

ג. **ההתר מדתי** כותב המהרי"ץ חיות: "אבל אם לא נגלה לעיני כל התועלת העצום, אז אף דלפי הכרע דעתו של החכם עולה על רוחו כי נחוצה עקירה זו, מ"מ כ"ז דלא ידענו התועלת בבירור אין עוקרין מצוות התורה".¹² כותב הנצי"ב על הוראת שעה של בית הדין הגדול: "פשיטא דצריכין לברר התועלת, ויראו בעיני שכלם שיהי' מזה תועלת".¹³

ככל שהצורך גדול יותר¹⁴ כך ניתן להתיר איסורים חמורים יותר.¹⁵ החתם סופר כותב: "... מה שמקילין הבית דין כדי להקים התורה צריך שיהיה פחות ממה שמקיימין על ידי

¹⁰ שו"ת חתם סופר אבהע"ז א קח.

¹¹ אגרות הראיה ג תשסה:

¹² כל ספרי מהרי"ץ חיות א ספר תורת נביאים פרק חמישי.

¹³ עמק הספרי, ספרי על דברים יג ו. וראה העמק שאלה, שאילתות דרב אחאי ואון קסז יז, שהכלל של מוטב שיחלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה תקף, רק כאשר רבים הסיכויים שאכן תשמרנה שבתות הרבה.

¹⁴ מדת הצורך תלויה בגורמים הבאים: א. חומרת האיסור או הנזק שרוצים למנוע. ראה שו"ת ובחרת בחיים סד, שמבאר מה החילוק בין מכירת חמץ בפסח ובין מכירת עסק לנכרי מדי שבת כדי שנכריס יפעילו אותו: "... נראה דאין ללמוד מחמץ בפסח... וגם הוא איסור סקילה ובודאי יש חילוק בין איסור לאו לאיסור כרת".

ב. במדת הודאות שמונעים את האיסור או את הנזק. כאשר ודאי שההתר יביא תועלת מותר להקדים ולעשות איסור קל בהוה מאשר לעשות איסור חמור יותר בעתיד, ראה הרחב דבר, העמק דבר במדבר יז יב אות א ושו"ת אגרות משה או"ח ג ט. וראה הליכות שלמה ב מועדים פרק ג א: "מי שלא יוכל להתענות ביום הכפורים אם יתענה בצום גדליהו, לא יתענה בצום גדליהו". וראה אגרות משה חו"מ ב סה שאדם רשאי ומצווה לחבול בעצמו חבלה קטנה כדי למנוע מעצמו בעתיד חבלה גדולה, וראה נשמת אברהם ה או"ח שכח ס"ק ב. אם הצורך אינו ודאי יש לשקול את ההתר במתינות יתירה, ראה הרחב דבר שם; פתחי תשובה יו"ד שלד ס"ק יט; חזו"א יו"ד רח ז = אהלות כב לב.

¹⁵ חומרת האיסורים שרוצים שניתן להתיר תלויה בגורמים הבאים: א. היחס בין האיסור שעוברים והאיסור או הנזק שרוצים למנוע. ראה שו"ת חכם צבי לח: "ונראה דבסייג גמור וגדר גדול אפי' בלעבור על ד"ת הרשות בידו ולדבר הרשות אפי' לעבור על ד"ס אין כח ביד הרבים לכוף לשום אדם". וראה שו"ת מנחת שלמה לה א, שמוטב להכשיל את הזולת בעבירה קלה ולהצילו מלעבור עבירה חמורה.

ב. האם האיסור הוא בקום עשה או בשב ואל תעשה, ראה בבלי יבמות צ ב. וראה בית הבחירה יבמות צ ב; פמ"ג א"א שו"ע או"ח רמב א. כעין זה ראה שו"ת תשובות והנהגות ב רנו: "האם מותר למסעדה להגיש בתשעת הימים ארוחות עם בשר לאנשים שבלאו הכי יאכלו טרפות... בודאי אנו משתדלים להקל האיסור לעבריינים, ואם בעל המסעדה רוצה לפתוח כדי להציל מאיסור טריפות מותר לנו לשתוק שאנו לא מתירין לעם ישראל דבר האסור. אמנם כל זה הוא שלא למחות, אבל לתת הכשר לאיסור אין לזה היתר ח"ו".

ג. האם העבירה שמתירים היא נדירה או תדירה. ראה שו"ת שיבת ציון ו: "אם יש מקום לתקן במקומות שמוכרים המצות להכריח את הכהנים לצאת מבית הכנסת בשעת קריאת הראשון לעלות לתורה כדי שיכולים לקרות לתורה לישראל במקום כהן כדי שיתרבה מעות קנין המצות ולא יגיע ע"י זה הפסד להכנסת הקהל... וגם לא שייך בזה עקירת הלכה כל כך כיון שהוא רק פעם אחת בשנה ואינו בתמידות, אבל תקנה שיהיה תמיד שהקונה המצות רשאי להכריח את הכהנים לצאת זה הוא נגד דין תורה". וראה שו"ת מהרש"ם ג רסח: "נשאלתי בדבר א' שדר עם אשתו יותר מעשר שנים ואין לו בנים. ואמר רופא א' מומחה גדול שיתן לו זרעו לתוך צנצנת והוא יקלח הזרע לתוך רחם האישה ע"י שפופרת ועי"ז תתעבר ותלד. (כי ע"י שפי הרחם צר לא יוקלט בתשמיש הזרע לתוכה) אם מותר לעשות כן... ח"ו להקל והמיקל בזה עתיד ליתן את הדין. ואף שהתורה התירה למחוק את שמו יתברך לעשות שלום וכ"י אין ללמוד מזה להתיר בני"ד

זה...".¹⁶ פוסק הראי"ה קוק: "והסברא נותנת כך, דאיך אפשר דתתן תורה רשות לעקור דבר מה"ת בלא טעם וסמך, והלא גם בשב ואל תעשה גם כן בעינן טעם, אלא ודאי דהנפקא מינה היא רק בחוזק הטעם והכרחו".¹⁷

התורה אינה מתירה לעבור כמה איסורים חמורים, גם לא כהוראת שעה.¹⁸ אסור לקבל תקנה או הוראה המתירות עבודה זרה¹⁹ או הגורמת לחילול השם.²⁰

דשא"ה שהוא רק פ"א ולא להתיר לעשות כן בתמידות". וראה שו"ת ובחרת בחיים סד, המתנגד למכירת עסק לנכרי מדי שבת כדי שנכרים יפעילו אותו: "נראה דאין ללמוד מחמץ בפסח דהוי רק פעם אחת בשנה...". ראה אגרות ר' חיים עוזר ב תקיב: "... ובכלל אין למדים משעת חירום וצורך שעה ואספות ארעיות, לעניינים קבועים לדורות".

ד. האם העבירה שמתירים נעשית בפרהסיא או בצנעא ראה שו"ת מנחת יצחק ח לו: "בנדון לאכול מצות שנאפו שלא לשם פסח בערב פסח שחל בשבת... אם למשל בבית החולים שצריכים להאכיל איזה פת ויש לבחור הרע במיעוטו, ואולי שייך כן גם במחנות צבא... אבל כ"ז יש לדיין לדון להורות לפי המקום והנחיצות מדינא דמאכלין לחולה הקל הקל, וגם זה בצנעא ובלא פרסום שיש בזה הוראת היתר על דבר האסור ומקובל מדור דורות". וראה עלינו לשבח דברים ב עמ' תפו: "... לא כדאי לפרסם התרים שנעשו לצורך שעה". וראה אות ה.

ה. האם העבירה היא של יחידים או של רבים ראה עקידת יצחק שער כ: "אמנם החטא הקטן - כשיסכימו עליו דעת הרבים, והדת ניתנה בבתי דיניהם שלא למחות בו, הנה הוא זימה ועוון פלילי וחטאת הקהל כולו, ולא ניתן למחילה אם לא בפורענות הקהל כמו שהיה בבני בנימין על השתתפם בעוון, והוא היה עוון סודם... ולכן טוב הוא ומוטב שיכרתו או ישרפו או יסקלו החטאים ההם בנפשותם משתעקר אות אחד מהתורה בהסכמת הרבים". וראה שו"ת הריב"ש סימן תכה; שו"ת הרדב"ז ד רפו. וראה אליעזר ריבלין "תקנות ציבור וסדרי משפט", המשפט העברי קובץ שני, עמ' 100, בשם הרב רפאל מרדכי מלכי: "שאין לעבור על דברי תורה... כהא שנשמע מפרנסי הגולה, שמניחין ביניהם קדשה בבנות ישראל כדי שלא יזדווגו הבחורים בגויות והוא מגדר מלתא, ואינו כן!" וראה שו"ת אגרות משה אורח חיים ד לה, שדן בשאלה האם יש מקום להתיר ריקודים מעורבים בבית כנסת ולמנוע צעירים מללכת למקומות בהם יפגשו נכרים. ויש להקשות עליו ממש"כ רש"י בבלי מנחות מג א ד"ה משום זונה, שלפי לשון ראשונה שם עשו תקנה לזונה ישראלית שלא תכשל בנכרים. הערת הרב נבנצל: "אבל לא להכשילה במשהו אחר". וראה שו"ת ציץ אליעזר ז כב: "לא ניתן להמיר אפילו החטא החמור ביותר של היחיד על חטא הקל ביותר של הרבים או אשר יבוא עליו רשות ב"יד". וראה שו"ת משנה הלכות יג קיג: "דלהתיר איסור דרבנן לרבים הוא גרוע מיחידים העוברים על דאורייתא".

ו. האם ניתנת הוראה מפורשת לעבור על איסור או שמורים לעבור על איסור בהערמה ראה שו"ת יחיה דעת ג לח. וראה שו"ת משנה הלכות ח טו שאין כח לגדולי הדור לתקן שכהן לא ישא כפים אך בידם לתקן שהכהן יצא וממילא לא ישא כפיו.

ז. האם מורי הוראה מתירים איסורים או שההתר יוצא מפיהם של פרנסים, ראה סעיף נו הערה 56.
ח. יש מקום להקל יותר אם עוברים איסור כדי למנוע עבירות זהות רבות בעתיד, בבחינת "חלל עליו שבת אחת וכו'". וראה בבלי מנחות מא א: "עמוד וחטא בחטאת בשביל שתזכה בחטאת אמרינן וכו'". וראה שו"ת חתם סופר יו"ד רמה; משך חכמה דברים יב יג - יד. וראה עין הרועים, תקנה, אות יא.
ט. יש מקום להקל יותר אם על פי טעמי המצוה לכתחילה אין מקום לאסור, ראה שבת הארץ, מבוא יג. ונראה שטעם זה הקלו חכמים והתירו להסתמך על עד אחד בענין עגונה למרות שיש בכך משום דבר שבערוה. מטעם זה הקלו גדולי הדורות בעניני התר עיסקא בפרט בהלואה לעשירים ועוד. וראה סעיף סא.

י. יש מקום להקל יותר לגבי תקנות חכמים שלא התקבלו על ידי בית הדין הגדול, ראה סעיף עה הערה 15.
דרשות החתם סופר א דף קפב ב. וראה נחלת שבעה שטרות כז ז: "... נמצא בכגון זה יש לקיים המנהג אפילו אם נעשה קצת באיסור לפום ריהטא, אבל באמת התיקון הוא יותר מן העיוות".

¹⁶ שו"ת דעת כהן קמח.

¹⁷ ראה סעיפים עג עה עו, על אפשרות לערוך שינויים בתורה.

¹⁸

אסור לקבל תקנה העשויה לגרום לשכחת התורה או לעקירתה. כותב החתם סופר: "ע"ת לעשות לה' הפרו תורתך'... 'עתי' - דייקא לעיתים ושעה ולא לעקור מצוה לגמרי לעולם. ועוד 'הפרו תורתך' ולא להסר תורתך ח"ו... היינו מפיר ומיגז גיזי והשרש קיים".²¹ פוסק הרב הרצוג: "להכשיר בדרך סיטוני עדות האשה ללא הפליה, זה לא היה אפילו בכח סנהדרי גדולה של ישראל בשעתה, שזוהי פשוט עקירת התורה".²²

ד. **ההתר אינו יתר על הנחוץ** כותב הרשב"ם: "שכל מה שיוכלו חכמים לתקן כדי שלא יהו נראין עוקרין דבר מן התורה התקיננו".²³
עבירה קלה אסור לעבור עבירה חמורה אם ניתן לפתור את הבעיה באמצעות עבירה קלה.²⁴

¹⁹ ראה שו"ת דעת כהן קצג שמשוה בין סמכות בית הדין לסמכות נביא בענין זה. ויש לדון בהרחבה בענין תקנות המתירות ג"ע ושפ"ד. וראה בבלי סנהדרין קז א: "... מוטב יעבוד עבודה זרה ואל יחלל שם שמים בפרהסיא", ומשמע למסקנה של הסוגיה שם שטענתו של דוד לא נסתרה. וראה חידושי"א שם.

²⁰ וראה תשובות וכתבים מח: "ובכלל צריך זהירות יתירה בהיתר פקוח נפש בדברים שהפ"נ לפנינו אלא בעתיד ואם באנו להפריז על המדה, יפתחו כל החנויות בשבת בארצות הגולה בטענת הפסד כל הפרנסה ויבוא לפקו"נ וצריך לשקול במאזני צדק, ובכלל אם הנידון לביטול השבת הוא כחילול השם, ובחילול השם יש דין יהרג וא"י, וגם זה צריך שיקול הדעת". וראה פאר הדור ג' עמ' קפו.

²¹ תורת משה, עקב הפרה ד"ה עת. וראה תורת משה תצוה דף עו ב: "ונראה דשאלו היה שומע דברי העם... והי' בעיניו לחילול השם במה שהמון עם מתאוננים ויבואו על ידי זה לשנוא דרכי התורה ולתעבם ולדבר בה' ומשיחו באמרם שמצות התורה היא להרוג אנשים זכאים וסבר הוא שטוב לעבור בשב ואל תעשה ולעשות סייג כדי לאהב את התורה שע"י יקיימו אותה. אבל באמת טעה בזה. אדרבא. אם נותן להמון מקום שלמראה עיניהם ישפטו על דיני התורה על ידי זה יהיה ביטול התורה לגמרי. היום לא יבינו זה ולמחר זה ויתבטלו מהתורה. אלא אדרבא, צריך להחזיק בעיניהם שא-ל דעות ה' ולו נתכנו עלילות ואדם שכלו קט מלהבין". וראה, לדוגמא, תחוקה לישראל על פי התורה ב עמ' 40 בעניני ירושה. וראה דרשות בית ישי ב סימן נה: "דמה שאמרו לפי שעה יכול להתמשך אלפים בשנים כל עוד שיש בזה משום מיגדר מילתא".

²² תחוקה לישראל על פי התורה ג עמ' 64. ראה מנחת חינוך רפז ס"ק ג שאין לגזור גזירה הגורמת לביטול מצוה לעולם. וראה שו"ת תשובות והנהגות ב תשיח הדרכה לעריכת צוואה למי שמבקש להשוות בנות לבנים, והמחבר מוסיף שהוא אינו מסכים "לסדר כן בקביעות לעקור בזה דין תורה אף שמועיל מן הדין". אמנם מצאנו שהיה ראוי לתקן גם כאשר היה מקום לחשש לעקירת התורה. ראה שיחות לספר בראשית כד שר' זכריה בן אבקיילס לא רצה להתיר להטיל מום בקדשים כי חשש מפני שכחת התורה אך הוא לא העריך נכונה את שכחת התורה הבאה בעקבות חרבן בית המקדש. וראה חשוקי חמד על שבת עמ' קיז שר' זכריה בן אבקיילס לא התיר הקרבת בעלי מומים משום שהוא חשש שאם הוא יתיר זאת במקום סכנה יבואו להקל בכך גם שלא במקום סכנה, אך הוא לא דן בשאלה מפני חכמים ביקרו את ר' זכריה בן אבקיילס על ענוותנותו. ראוי לציין כי הכלי יקר דברים יז יא כותב שמונת להורות על פי גדרי הוראת שעה רק אם מסתמכים על דעת יחיד שנחתה מהלכה. וגדר זה לא נמצא באחרונים וצ"ע. וראה עין הרועים ערך תקנה ט: "היכי דמתקנים תקנה לתקן איזה חשש, אם לא ניתקן הדבר בזה לגמרי אין לתקן כלל, דאין תקנה לחצאין". ויש לעיין אם לדעתו זה שיקול ערכי או שיקול מעשי.

²³ רשב"ם בבלי ב"ב סה א ד"ה הרי היא כקרקע.

²⁴ ראה, למשל, בבלי חגיגה טז א: "אמר ר' אלעאי הזקן: אם רואה אדם שיצרו מתגבר עליו ילך למקום שאין מכירים אותו וילבש שחורים ויתכסה שחורים ויעשה כמו שלבו חפץ ואל יחלל שם שמים בפרהסיא". וראה נפתלי בר אילן, "חולה שיצרו תוקפו", אסיא מט - נ תמוז תש"ן עמ' 24 - 35, שנחלקו ראשונים בשאלה האם כוונת הגמרא להתיר לאותו אדם לעבור עבירה במקום אחר. וראה רש"י בבלי ברכות ח א ד"ה הא דכייף ליה. וראה שו"ת חתם סופר או"ח קכב, שאם יש הצדקה להתיר קטניות בפסח אז לפחות יש לחלוט את הקטניות. וראה חזו"א קסז יג: "נמצא לדינא אם יש הכרח לכתוב ס"ת נו"ן בשאר לשון לאינם מכירים בלה"ק ואפשר להם לכתוב בסופר כשר על הספר בדיו צריך לכתבו כדת של תורה וצריך לכתוב ספר שלם.

- הגבלה בזמן האגרות משה פוסק: "... אבל צריך לפרסם ולהודיע שהוא רק הוראת שעה מפני הדחק רק בשנה זו".²⁵
- הגבלה במקום כותב הבאר משה על התר לעשות הערמה של מכירה בשבת: "רבינו הבעל דברי חיים זכ"י"ע ראה שבני אנשי גאליציא פרוצים ומקילים הרבה בדבר וחשש שיבואו לידי מכשול וחילול שבת גמור על כן יצא בכח היתרא שלא יעברו ולא יחללו ש"י"ק ועד שיאכלנו באיסור יאכלנה בהיתר. משא"כ מרן משינאווע זכ"י"ע צווח ככרוכיא כי במדינת הגר לא זילזלו בשום דבר אלו בעלי השדות וחשש שעל ידי היתר שיצא מתחת ידו הגדולה של אביו... גם אלו שלא דרשו היתר שטר מכירה יבקשו לעשות כמעשיהם, על כן הרעיש על ההיתר כדי שלא יפרוץ ושניהם לשם שמים כוונתי".²⁶ כותב האמרי אמת: "שוניס המנהגים האלו הרבה פעמים ממדינה למדינה, ומה שנכון במדינה אחת עלול להיות במדינה שניה מסוכן כארסו של עכנאי אם נלמד מהתרבות של אחרים".²⁷
- ה. **לשם שמים** כותב הנצי"ב: "דלהשתמש בעבירה לשמה יש לזהר הרבה שלא ליהנות ממנה כלום".²⁸ כותב השם משמואל: "... שעבירה לשמה צריכה להיות לשמה בתכלית בלי עירוב כוונה צדדית כל שהיא".²⁹
- ו. **"והייתם נקיים"** הציבור צריך להיות משוכנע שאכן יש הצדקה לקבל הוראת השעה.³⁰ כותב הכתב סופר: "... אלא כל שנראה להמון כעקירת דבר מה"ת אין בכח חכמים, שנראה כעוקר מה"ת, אבל כל שיש סמך וטעם קצת, הגם שאין טעם וסברה זו מה"ת, מכל מקום לא נראה כעוקר דבר מה"ת שיתלו השומעים והרואים כי מטעם זה מותר הדבר מה"ת".³¹
- ז. **תמיכה ציבורית** כותב הסמ"ע על אודות התר עיסקא: "ולכן הסכימו ראשי המדינות שי' שכל קהילה יתמנו אנשים ידועים מכל משפחה ומשפחה... והממונים יסבירו ענין ההיתר למלוה והלוה שלא יהי' ביניהם כחוכא וטלולא".³²
- בעת שנאלצים לפעול על פי גדרי הוראת שעה מן הראוי לנסות להקטין את הנזקים שהוראה מעין זו עלולה לגרום לשלטון החוק. כותב הר"ן בדרשותיו בעניני הנהגת ציבור: "... כמנהג

ואם משום עת לעשות צריך לכתוב מגלה אין לדקדק בקלף ודיו ואף לא בסופר ומותר בדפוס אבל אפשר דצריך לדקדק בלה"ק. ואם משום עת לעשות אי אפשר לדקדק בקלף או בסופר א"צ לדקדק בסי' שלם".²⁵

שו"ת אגרות משה או"ח ב קה. וראה ממרים ב ט. וראה חשוקי חמד עבודה זרה עמ' תסא: "להיות רב בבית כנסת שאין בה מחיצה בעזרת נשים... אם הרב משער שתוך שנה יצליח להשפיע עליהם לעשות מחיצה כדת וכדין יקבל את הרבנות...".²⁶

שו"ת באר משה ג קכג. וראה שערים המצוינים בהלכה עג ס"ק יב בשם הגה"ק ממונקאטש.²⁷

אוסף מכתבים ודברים מכתב כח.²⁸

הרחב דבר, העמק דבר בראשית כז א אות א.²⁹

שם משמואל פרשת פנחס תרע"ז ד"ה ונראה לפרש.³⁰

בין השאר יש לקחת בחשבון כיצד הציבור הרחב רואה את חומרת העבירה שעוברים עליה לעבור אותה, ראה עלינו לשבח במדבר עמ' תקסט.³¹

שו"ת כתב סופר אבן העזר נט. וראה תוספות בבלי יבמות פח א ד"ה מתוך: "בדבר שיש קצת טעם וסמך לא חשיבו עוקר דבר מן התורה". כיו"ב כותב הראב"ד בתמים דעים רג. וראה קובץ שיעורים ביצה ד שאין לתקן אם לא מוצאים לכך אסמכתא בתורה. וראה הליכות שלמה ב מועדים פרק ג ארחות הלכה 13, שלא ראוי לפרסם הלכות הנוגעות לקירוב רחוקים "כהלכות קבועות לרבים".³²

סוף קונטרס התקנות של ועדי הארצות, נדפס בסוף הכלבו.

הרופא החכם, כשהוא צריך להאכיל איזה סם מצד התיקון הנמשך ממנו, ויראה שיהיה אפשר להמשך ממנו איזה נזק, שידחה ההיזק שהוא באיזה תחבולה ויגן בעדו...³³ "כ... כי בכונה לא סדרתי את כל הדברים בענין זה בהבנה גמורה, מסודרת ועמוקה כראוי, וכמה צדדים וטעמים ברורים השמטתי לגמרי, והכל כדי שלא יקלט על ידי זה ענין ההיתר יותר מדי."³⁴

כאשר הפוסקים מתירים חילול שבת משום פיקוח נפש,³⁵ מלאכות דרבנן בשמיטה³⁶ מלאכות בחול המועד,³⁷ ועוד כיוצא בזה³⁸ הם מתירים זאת על פי גדרי הוראת שעה.

גם כיום אין להתיר על פי גדרי הוראת שעה אלא אם כן התמלאו כל התנאים ההכרחיים המצדיקים זאת.³⁹

³³ דרשות הר"ן הדרוש השמיני. וראה ספר חסידים (מרג.) קעו. וראה סעיף מג הערה 40.

³⁴ אגרות הראיה א שיא.

³⁵ ההתר לעבור עבירות על מנת להציל חיים מותנה בכך שפועלים למען מטרה ראויה היינו, שיש חשש לפיקוח נפש), רק אם היא סבירה בהתאם למטרה היינו שיש סיכוי להציל חיים, ולמדת הפגיעה, למעט שלש עבירות חמורות), רק אם אין מנוס מכך (ראה ש"כ לב לד. וראה שו"ע יו"ד קנה ג בהגה) ורק אם לא עוברים עבירות יתר על הנדרש (ראה רמב"ם שבת ב ח וראה ש"כ לב כח - כט).

³⁶ ראה הארץ ומצוותיה הלכות שמיטה פרק ג ה, שההתר לעשות בשמיטה מלאכות לאוקמי הוא רק למען מטרה ראויה - "להצלת קיומו וכו' ", רק אם היא סבירה בהתאם למטרה שהיא מניעת הפסד, ולמדת הפגיעה, רק איסורי דרבנן, אין מנוס מלעשותה - "אם אפשר לבצעה לפני שנת השמיטה אין לדחותה לשנת השמיטה", והיא אינה למעלה מן הנדרש - "אם אפשר להסתפק בפעולה חד פעמית, אין לחזור עליה שוב לשם הרוחה".

³⁷ ראה א"ת ערך חול המועד.

³⁸ ראה כיוצא בזה שו"ע או"ח יד ומשנה ברורה ס"ק יג; שם כה ומ"ב ס"ק נג; שם תקפו ומ"ב ס"ק ט.

³⁹ ראה סעיף צט.

פב. מדת חסידות והוראת שעה

מחוקקים רשאים להפוך מדת חסידות לחוק מחייב אם מטרתם היא חיזוק הדת או תיקון העולם.¹ פוסק הרב הרצוג: "... יש כח ביד חז"ל, לתקן, לכופף על דבר שמצותו כלולה כבר בתורה, כשרואים צורך גדול בכך, לתיקון העולם, ואין זו עקירת דבר מן התורה, בקום עשה, שנמסר בידם להשגיח על קיום התורה בישראל, וכשם שהיה כח בידם לתקן מכת מרדות... כך ניתן להם הכח לחזקם על ידי עונשים. וכך ניתן להם הכח במקרים ידועים לכופף על דברים שאינם אלא חיובים בדיני שמים".²

חכמים תקנו כמה תקנות האוכפות קיום מדת חסידות. פוסק הרמב"ם בהלכות שכנים: "... המוכר קרקע שלו לאחר יש לחבירו שהוא בצד המצר שלו ליתן דמים ללוקח ולסלק אותו וזה הלוקח הרחוק... בן המצר קודם ומסלק את הלוקח, ודבר זה משום שנאמר ועשית הישר והטוב אמרו חכמים הואיל והמכר אחד הוא טוב וישר הוא שיקנה מקום זה בן המצר יותר מן הרחוק".³ פוסק הרמב"ם בהלכות מלוה ולוה: "בית דין ששמו לבעל חוב בין בנכסי לוה בין במשועבדין שביד הלוקח ולאחר זמן השיגה ידו של לוה או של נטרף או של יורשיהו והביאו לבעל חוב את מעותיו מסלקין אותו מאותה קרקע שהשומא חוזרת לבעלים לעולם, משום שנאמר ועשית הישר והטוב".⁴

תקן רבינו גרשום: "... וגם מפני תקנות הקהלות צריך שמעון להחזיר האבידה לראובן אפילו אם נתייאש ראובן דהפקר בית דין הפקר שנאמר וכל אשר לא יבא לשלשת הימים בעצת השרים והסגנים יחרם הוא וכל רכושו".⁵ הרמ"א פוסק בחלק חו"מ סימן קנז: "אדם שיש לו עובד כוכבים מערופיא יש מקומות שדנין שאסור לאחריים לירד לחיותו ולעסוק עם העובד כוכבים ההוא, ויש מקומות שאין דנין",⁶ ומבאר המהר"ם אלשיך את טעמם של האוסרים: "... משום תקנת ישראל בינם לבינם משום 'ועשית הטוב והישר'".⁷

¹ מורה הוראה אינו רשאי לאסור את המותר בנימוק שיש לנהוג במדת חסידות, ראה סעיף שלו.

² שו"ת היכל יצחק אבהע"ז א ג.

³ רמב"ם שכנים יב ה. וראה א"ת ערך בר מצרא. על תיקון העולם שיש בדינא דבר מצרא ראה חשוקי חמד בבא מציעא עמ' תצה – תצו. וראה בבלי בבא מציעא קח א, שאמוראים נחלקו בענין דינא דבר מצרא, ולפי פירוש רש"י שם לרב נחמן אין כלל דינא דבר מצרא. ונראה לומר, שהיה בענין זה מנהג ונחלקו האמוראים בשאלה האם להחשיב את המנהג כמנהג גרוע, הפוגע בזכות הקנין ולכן אין להתחשב בו או שמא הוא מנהג טוב. וראה שו"ת מהרשד"ם חו"מ רצט, שבסלוניקי נתקבלה החלטה שלא לנהוג דין בר מצרא.

⁴ רמב"ם מלוה ולוה כב טז.

⁵ מרדכי בבלי בבא מציעא ריש אלו מציעאות סימן רנז. וראה שו"ע חו"מ רנט ז בהגה. וראה משא מלך תורת המנהגות ט; משא חיים תורת המנהגות מערכת ג גניבה, סימן טל. וראה פתחי חושן ד ג כא שנוטה להכריע לדינא שחייבים להחזיר. על מידת החסידות שלא להנות מהזולת במקרה כעין זה ראה העמק דבר בראשית יד כג.

⁶ שו"ע חו"מ קנו ה. על מערופיא ראה סעיף רנח הערה 13.

⁷ שו"ת מהר"ם אלשיך סז. המהר"ם אלשיך לא דן במערופיא אך הוא דן בשאלה דומה.

מחוקקים אינם רשאים, אפילו כהוראת שעה, להפוך מדת חסידות לחוק מחייב מתוך כונה להשריש בעם מדת חסידות.⁸

זו מדת התורה. כותב הראי"ה קוק: "ודע שבהלכות הציבור לא החמירה תורה כלל לדחוק את רוח העם לחסידות... וזהו יסוד כמה קולות שיש בדין תורה ביחש לסדרי המלחמות".⁹ הראי"ה קוק כותב על הצעה לאסור עבודות מכל וכל: "הצד המוסרי שצריך להמצא בתור נדבה ואהבת חסד... ומה שצריך להסתפח על פי נדבת הרוח וחופש הרצון הטוב חייב להרשם בתור מדת חסידות... ואין לשער גדול ההפסד, שהיתה התרבות האנושית סובלת, אם אלה המדות הנעלות היו נקבעות בקבע חיובי. כי רק מה שהוא יותר הכרחי לחיים החמריים והמוסריים בהוה, ופוגע אם יחלש להשרשת העתיד, זה נכנס באזהרה וגדול המצווה ועושה... (אבל) אותו החלק הנשאר לפני משורת הדין מוכרח להשאר במדתו, וכל אשר תתרומם האנושיות יצאו מדות החסידות מרשות היחיד לרשות הרבים, ויהיו קנין כל העם, 'וכל בניך לימודי ה'".¹⁰

זו מדת חכמים. כותב המסילת ישרים: "... כי לא גזרו חכמים גזרה אלא אם כן רוב הציבור יכולים לעמוד בה, ואין רוב הציבור יכולים להיות חסידים, אבל די להם שיהיו צדיקים".¹¹

גם כיום אין לאכוף מדת חסידות. מדינא דגמרא אין לחייב אב לתת מזונות לבנו שהוא למעלה מגיל שש, למרות שמן הראוי שיעשה כן. הפוסקים דנים בשאלה האם יש תוקף לתקנת הרבנות הראשית שלפיה אב מחויב לתת מזונות לבניו עד הגיעם לגיל חמש עשרה, והאם יש לה תוקף גם במקרה שלבן יש ממון משלו והוא אינו זקוק כלל לתמיכת האב.¹²

בימות המשיח הציבור יהיה ברמה רוחנית גבוהה ולפיכך עשוי בית הדין הגדול לקבל תקנות ההופכות מדות חסידות לחוקים מחייבים. כותב הרב הרצוג: "מדות המוסר הכי גבוהות הן הן היו כבר קיימות בשתי התורות כפי שנתנו מסיני, אלא ששתי התורות בהתחשב עם המצב הרוחני של המוני בית ישראל, לא קבעו תיכף את הדרגות כולן לחוק, שזה היה יותר מדי בשביל ההמונים, ושתי התורות שבכתב ושבע"פ התכוננו בעיקר לחנך את ההמונים, ונמסר המוסר הגבוה ממש רבינו לנביאים ועל ידם לחכמים שעליהם ועל המהלך האלקי של ההיסטוריה, בשיתוף, הוטל לחנך את האומה עד שתהא כולה לעם סגולה לממלכת כהנים וגוי קדוש".¹³

לדעת הראי"ה קוק, בעתיד יקבלו חכמים תקנות המבטאות יתר התחשבות בצער בעלי חיים.¹⁴

⁸ ראה סעיף עג.

⁹ אגרות הראיה א אגרת פט. וראה סעיפים רצג של.

¹⁰ אגרות הראיה א אגרת פט. על עבודת ראה סעיף רסג.

¹¹ מסילת ישרים פרק יג.

¹² ראה הרב אברהם שפירא, "מזונותיו של בן מרדן", תחומין טז עמ' 71 – 86; הרב שלמה דיכובסקי, "מזונות הבנים - תקנת חכמים מיוחדת בדיני צדקה", תחומין טז עמ' 87 – 101. וראה סעיף קלט. מן הראוי לציין כי התקנה לא נתקבלה על ידי הרבנות הראשית מתוך מגמה להשריש מדת חסידות.

¹³ תחוקה לישראל על פי התורה ג עמ' 234.

¹⁴ ראה חזון הצמחונות והשלום, אפיקים בנגב כה.

פרק יז. הנהגה בנחת ואימת מלכות¹**פג. "לבלתי רום לבבו מאחיו"**

כותב רבינו יונה: "לבלתי רום לבבו מאחיו" - הוזהרנו בזה להסיר מנפשנו מדת הגאווה, ושלא יתגאה הגדול על הקטן... והגאווה מן העבירות החמורות המאבדות ומכלות הנפש...".² כותב השם משמואל: "כי באשר כל ישראל כאיש אחד המה אינו שייך שאחד ישתרר על חברו כמו שאין האבר האחד שבאדם משתרר על האבר האחר".³

אומרת הגמרא: "א"ר אושעיא: כל המתייחר נופל בגיהנם".⁴ כותב הרמח"ל: "כל אלה תולדות הגאווה המשיבה חכמים אחר ודעתם מסכלת, מסירה לב ראשי החכמה...".⁵

פוסק הרמב"ם: "... שאין דרך הטובה שיהיה אדם עניו בלבד אלא שיהיה שפל רוח ותהיה רוח נמוכה עד מאד... לפיכך צוו חכמים 'מאד מאד הוי שפל רוח' ועוד אמרו שכל המגביה לבו כפר בעיקר...".⁶

זו דרך הבורא. כותב ספר מעלות המדות: "... שכן מצינו בהקב"ה יתעלה שמתנהג בענוה עם בריותיו".⁷

גדול שכרו של בעל ענוה. כותב ספר מעלות המדות: "וכל מי שיש בו מדת ענוה, זוכה לירש את הארץ ולהתענג כל ימיו בשלום... הקב"ה נותן לו תאות נפשו ושומע תפילתו".⁸ כד הקמח אומר: "וכדי להפליג על מדת הענוה... אמר כי המחזיק בה הוא מובטח שהוא בן העולם הבא".⁹

באופן מיוחד מצויים הפרנסים לנהוג בענוה

מלך פסוק מפורש בתורה "לבלתי רום לבבו מאחיו",¹⁰ ופוסק הרמב"ם: "לעולם יתנהג בענוה יתירה".¹¹ כותב האברבנאל: "... כי בהיותו מלך טבע השררה והמלכות יפתוהו להתגאות, ולזה הוצריך להזהיר אותו... שלא ירום לבבו מאחיו ולא יתגאה במלכותו...".¹²

פרנסים כותב המאירי: "כל שאדם מתמנה על הצבור הן מלכות הן שאר מינויים צריך להזהר שלא יתגאה בעצמו... ויעלה בדעתו תמיד שאינו מלך או נשיא אלא עבד ממונה לראות בעסקי העם להציל העשוק מיד עושקו".¹³

¹ על השימוש במושג נחת כניגוד לאלמות, כעס, תוקפנות וכד' ראה רמב"ם שקלים א ט ורמב"ם אישות טו יט. על הנהגה בדרכי נעם שמשמעותה שלא מכבידים ולא מטריחים את הזולת ראה סעיף צא.

² שערי תשובה ג לד.

³ שם משמואל במדבר לחג השבועות עמ' מד. וראה פרקים במחשבת הרב עמ' 98. וראה סעיף נו.

⁴ בבלי עבודה זרה יח ב.

⁵ מסילת ישרים יא. ראה סעיף נו.

⁶ רמב"ם דעות ב ג. לדעת כמה ראשונים איסור גאווה נמנה במנין המצוות, ראה א"ת ערך גאווה.

⁷ מעלות המדות המעלה השמינית. וראה רמב"ם דעות ב ג.

⁸ מעלות המדות המעלה השמינית. וראה ירושלמי תענית ג ט: "נתפלל ולא ירדו גשמים... שלא בא בענוה".

⁹ כד הקמח ענוה.

¹⁰ דברים יז כ. וראה פירוש הרמב"ן על התורה שם שאיסור הגאווה הוא מהתורה.

¹¹ רמב"ם מלכים ב ו.

¹² אברבנאל דברים יז יד.

¹³ בית הבחירה הוריות י א. וראה רש"י הירש על התורה דברים א טז.

דיין מדרש אגדה אומר: "כל דיין ומנהיג בישראל שנתנו לו שררה מן השמים צריך להיות דעתו בענוה עם ישראל, ולהתנהג עמהם בענוה ולא להתייחר עליהם".¹⁴

פרנסים הנוהגים בענוה זוכים לתמיכה ציבורית בהם ובמשטרם. כותב המאירי: "הזהר בן המלך להתמיד הענוה והשפלות, ובהסוב המלוכה אליך תהיה חומל על עמך ומקרבם אליך וגומל להם חסד ואז יאהבוך...".¹⁵

הרמח"ל כותב, שענוה¹⁶ באה לידי בטוי בארבע הדרכים הבאות¹⁷

א. "בהתנהג עצמו בשפלות"

- **מלך** פוסק הרמב"ם בהלכות מלכים: "כדרך שחלק לו הכתוב הכבוד הגדול... כך צוהו להיות לבו בקרבו שפל וחלל שנאמר 'ולבי חלל בקרבי' ולא ינהג גסות לב בישראל יותר מדאי".¹⁸
- **דיין** פוסק הרמב"ם: "אפילו היה הנשיא הגדול וראה בהמת חבירו רובצת תחת משאה של תבן או קנים וכיוצא בהן פורק וטוען עמו".¹⁹

ב. "בסבול העלבונות"

- **מלך** פוסק הרמב"ם בהלכות מלכים: "... ויסבול טרחם ומשאם ותלונותם וקצפם כאשר ישא האומן את היונק".²⁰
- **פרנסים** פסוק מפורש בתורה: "וידבר ה' אל משה ואל אהרן ויצום אל בני ישראל",²¹ ומבאר הספרי: "אמר להם היו יודעים ששרבנין וטרחנין הם אלא על מנת שתקבלו עליכם שיהו מקללים אתכם וסוקלים אתכם באבנים".²² כותב הפלא יועץ בערך רועה: "הרועה ישראל, כשאדם מתריס כנגדו ומיגעו, ימצא לו זכות תולה וירחם עליו".²³ בערך סבלנות הוא כותב: "אם הוא רישא דעמיה צריך הוא לסבול את משא העם, ולסבול עלבונו מאנשים בני בליעל המתריסים כנגדו וינהלם בנחת רוח".²⁴

¹⁴ ספר והזהיר משפטים לח ב. וראה קה"ר י על פסוק ד; רמב"ם סנהדרין ב ז.

¹⁵ חבור התשובה מאמר א פרק ה. וראה סעיף סב.

¹⁶ ראה תפארת ישראל על משנה אבות ד ד ס"ק כב כג: "ענו הוא המכיר גדולת ערכו, ואפילו הכי אינו מתייחר אלא מנמיך את עצמו...". וראה העמק דבר במדבר יב ג: "משמעות ענו הוא שאינו חושש לכבודו וצערו, ולא משום שהוא שפל בעצמו". וראה הרחב דבר שם אות ב.

¹⁷ ראה מסילת ישרים כב.

¹⁸ רמב"ם מלכים ב ו. וראה שערי תשובה ג לד. וראה רש"י במדבר יב ג שענו הוא שפל וסבלן.

¹⁹ רמב"ם רוצח ושמירת הנפש יג ד. פשיטא שמלך אינו פורק, ראה רמב"ם מלכים ב ה.

²⁰ רמב"ם מלכים ב ו.

²¹ שמות ו יג.

²² ספרי על במדבר יא יא. וראה רש"י על שמות ו יג, על במדבר יא יב, על במדבר יא יז, על במדבר כז יט; על דברים ג כח ועל ישעיהו נ ו. לפי הספרי מובן הקשר בין שני פסוקים. בשמות ו יב אומר משה רבינו: "הן בני ישראל לא שמעו אלי", והקב"ה עונה לו בפסוק שלאחריו, שלמרות זאת עליו להנהיג את העם בנחת.

²³ פלא יועץ ערך רועה.

²⁴ פלא יועץ ערך סבלנות. וראה שם ערך הנהגה.

- **דיין** פוסק הרמב"ם: "... הרי הוא אומר: 'ואצוה את שופטיכם', זו אזהרה לדיין שיסבול את הצבור כאשר ישא האומן את היונקי".²⁵ כותב הפלא יועץ: "ויש אזהרות לדיין, ואלו דברים שאין להם שעור, שהכל לפי המקום ולפי הזמן ולפי דעת הדיין ולפי מדותיו, ולפי דעות בני אדם ולפי מדותיהם צריכים להתנהג זה עם זה ולסבול זה מזה באופן שהיא זווגם עולה יפה באהבה ואחוה שלום ורעות כשבת אחים יחד".²⁶
- זו דרך הבורא. כותב השלי"ה: "אמנם מי שיש לו יכולת וסובל זה נקרא סבלן וילמוד ממלך מלכי המלכים הקב"ה הסובל ומעלים עין מסוררים ולו היכולת ברוך הוא".²⁷
- גדול שכרו של פרנס סבלן. אומר המדרש: "ריש לקיש מסרס קרא: בשעה שהגדולים סובלים את הקטנים אין פרץ של גלות... ואין צוחה של גלות".²⁸

ג. "בשנוא הרבנות"

- **מלך** בהלכות מלכים פוסק הרמב"ם: "וכשמדבר אל כל הקהל בלשון רבים ידבר רכות, שנאמר: 'שמעוני אחי ועמי'".²⁹
- **פרנסים** כותב הפלא יועץ: "יהיה כלל זה בידו: להתנהג לעולם עם כל אדם ברכות ופנים שוחקות ומלות מתוקות, כי ודאי קרוב לשכר ורחוק מן ההפסד".³⁰ כותב הרש"ר הירש: "והפרנסים מצדם, חלילה להם להראות שררה ולהתגאות בגלל משמרת הפקודה שלהם ולצעוד על ראשי עם קדוש".³¹
- **דיין** בהלכות סנהדרין פוסק הרמב"ם: "אסור לאדם לנהוג בשררה על הצבור ובגסות הרוח אלא בענוה ויראה... ולא יפסיע על ראשי עם הקדש אף על פי שהם הדיוטות ושפלים - בני אברהם יצחק ויעקב הם, וצבאות השם שהוציא מארץ מצרים בכח גדול וביד חזקה".³²
- המשתרר על הציבור עובר עבירות רבות.³³
- כותב המלאכת מחשבת: "ולא יתנהג ברבנות יותר מדאי אם יחפוץ קיום מלכותו".³⁴
- גדול עונשו של פרנס המשתרר על הציבור. אומרת הגמרא: "אוי לה לרבנות שמקברת את בעליה...". ומפרש רש"י: "על ידי שמתנשאים ברבנות הם מתים".³⁵

²⁵ רמב"ם סנהדרין כה ב.

²⁶ פלא יועץ ערך משפט ודין.

²⁷ שלי"ה שער האותיות ענוה א דף ע א. וראה ירושלמי ברכות ט א; ספר חסידים (מרג.) קפב; תומר דבורה א.

²⁸ רות רבה פתיחתא ו.

²⁹ רמב"ם מלכים ב ו. וראה בבלי סוטה מ א: "... לעולם תהא אימת ציבור עליך...". וראה חידו"א וסעיף רא.

³⁰ פלא יועץ ערך הנהגה.

³¹ חורב עמי 448. וראה בעל הטורים דברים כט י.

³² רמב"ם סנהדרין כה א – ב. וראה שם ת"ת ט ג. וראה תורת חובות הלבבות שער עבודת השם ג ד"ה והאפן הרביעי.

³³ ראה סעיף מו.

³⁴ מלאכת מחשבת וזאת הברכה ב. וראה בבלי גיטין ו ב: "שהרי פלגש בגבעה וכו'". וראה קדמוניות היהודים

ספר שלושה עשר 35.

³⁵ רש"י בבלי פסחים פז ב ד"ה קיפח. וראה דרשות הר"ן יא.

ד. "ברוח מן הכבוד וחלוק כבוד לכל"

- **מלך** בהלכות מלכים פוסק הרמב"ם: "... ויחוס על כבוד קטן שבקטנים".³⁶
  - **פרנסים** כותב הפלא יועץ: "... ובכל דור ודור ובכל עיר ועיר נמצאים ראשי עם קדש... ואל יבייש את שום אדם ולא יקם ולא יטר...".³⁷ כותב הרש"ר הירש: "הפרנס אל יבזה בלבו ואל ינהג קלות ראש גם עם הפחות שבפחותים שבבני העדה".³⁸
  - **דיין** בהלכות סנהדרין פוסק הרמב"ם: "... ואל יהא כבוד הבריות קל בעיניו... אסור לו לנהוג בהן קלות ראש אף על פי שהם עמי הארץ".³⁹
- גדול עונשו של פרנס המזלזל בכבוד הציבור. מבאר ספר העיקרים: "... שהעיקר החטא במי מריבה היה על שאמר 'שמעו נא המורים' לפי שזלזל בכבודם של ישראל, ולמדו מכאן שהמזלזל בכבודם של רבים הוא כמו מחלל את השם".⁴⁰

הכתוב מעיד על ענותנותם של כמה מפרנסי ישראל. אומרת הגמרא: "אמר להם הקב"ה לישראל: חושקני בכס, שאפילו בשעה שאני משפיע לכם גדולה אתם ממעטין עצמכם לפני. נתתי גדולה לאברהם אמר לפני 'ואנכי עפר ואפר'. משה ואהרן אמרו 'ונחנו מה'. דוד אמר: 'ואנכי תולעת ולא אישי'.⁴¹ כותב רש"י: "העמיד לו משה מתורגמן ליהושע, שיהא דורש בחייו... ולמה קוראו כאן הושע, לומר שלא זחה דעתו עליו, שאף על פי שנתנה לו גדולה, השפיל עצמו כאשר מתחלתו".⁴² כותב מנורת המאור: "ר' ינאי אומר, שלשה עשר מדות טובות הכתוב מפרש בשאול. א' ענו...".⁴³ כותב מדרש הגדול: "ענוותנותו של חזקיהו היא שתמכתו ורוממתו על הכל".⁴⁴

שכרו של מלך הנוהג בענוה מפורש בתורה: "לבלתי רום לבבו מאחיו... למען יאריך ימים על ממלכתו הוא ובניו בקרב ישראל".⁴⁵

חכמי ישראל שהצטיינו בענוה זכו לכוון לאמיתיה של תורה. אומרת הגמרא: "מפני מה זכו בית הלל לקבוע הלכה כמותן מפני שנוחים ועלובים היו".⁴⁶ הגמרא במסכת תענית אומרת שהקב"ה קיבל את תפילת רבי עקיבא משום שהוא היה מעביר על מידותיו, ומוסיף העיון יעקב: "שהיה

³⁶ רמב"ם מלכים ב ו.

³⁷ פלא יועץ ערך ממשלה. וראה שם ערך צבור; ערך רועה.

³⁸ חורב עמי 448. וראה סעיפים פג צח.

³⁹ רמב"ם סנהדרין כד י - כה ב. וראה מדרש הגדול הקדמה לשמות פרק כא. וראה סעיף קנח.

⁴⁰ ספר העיקרים ד כב. וראה של"ה ב תורה שבכתב שמות, דרך חיים ותוכחות מוסר ד"ה ויאמר (דף שח ב).

⁴¹ בבלי חולין פט א. וראה רמב"ם מלכים ב ו; פירוש המשניות לרמב"ם אבות ד ד; ילקוט שמעוני שמואל ב קנא;

רש"י תהלים קלא א. וראה פירוש הרמב"ן על התורה במדבר טז טו; יד רמה סנהדרין קיא ד"ה ויקם משה.

⁴² רש"י דברים לב מד. וראה תרגום יונתן בן עוזיאל במדבר יג טז. וראה מו"נ ג מה: "וכבר ידעת חזוק התורה

באמונת גדולת המקדש ויראתו, עד שיגיע לאדם מדת הענוה והחמלה ורכות הלבב כשיראהו, ודוד המלך

ביקש 'שבתני בבית ה' כל ימי חיי'".

⁴³ מנורת המאור לרבי ישראל אלנקאווה פרק ד ענוה.

⁴⁴ מדרש הגדול ויקרא יד א עמי' שעא.

⁴⁵ דברים יז כ.

⁴⁶ בבלי עירובין יג ב.

עניו לכך קבעו הלכתא כוותיה אפילו נגד ר"א רבוי.⁴⁷ שנינו במסכת סוטה: "משמת רבי בטל ענוה ויראת חטא",⁴⁸ ואומרת הגמרא: "הלכה כרבי מחברוי".⁴⁹ כותב החיד"א: "... שישראל לפי הדור היו צריכים לספר זה שיקבץ כל הדינים ויגלה שרשיהם לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא. ובאותו הדור היו נמצאים שלשה רבנים ראויים לזה... והסכימו מן השמים ותנתן דת על ידי מרן הקדוש מפני ענותנותו היתירה".⁵⁰

על עונשו של פרנס הנוהג בגאווה אומרים חכמים: "שלשה נביאים גדולים לא עמדו בישראל כמותן וכיון שנתגאו נתמכו ואלו הן משה ושמואל וישעיה".⁵¹ אומרת הגמרא: "... בשעה שפוסקים גדולה לאדם פוסקים לו ולזרעו עד סוף כל הדורות... הגיס דעתו הקב"ה משפילו".⁵²

גם פרנס בעל ענוה חייב לדעת לנהוג בתקיפות בעת הצורך. כותב האורחות צדיקים: "אך מה שצריך להרחיק במידה זאת - שלא יהא ענו ונכנע לפני הרשעים... ואם יש יכולת בידו, ינקום מן הרשעים לכבוד השם, ויחזק תוכחתו נגדם, ויעמוד עליהם כארי נוהם להציל הנגזל מיד הגוזל".⁵³ כותב הספורנו: "ראוי להתבונן מה שאמרו ז"ל שעץ ארז יורה על הגאווה, והאזוב יורה על הפכה, ובהיות שני התולעת עם שניהם יורה ששניהם חטא... בפרט במי שיצטרך לנהוג נשיאות לתולעת הרבים. וכבר אמרו ז"ל שנענש שאול על שלא הקפיד על כבודו".⁵⁴ כותב הרב ראובן כ"ץ: "כי בכל בעיה ובכל שאלה יש לחדור לצפונות הענין, ועל פיו יש להחליט ולקבוע את הדרך והשיטה שיש לנהוג, אם לפי שיטת הענותנות ואם לפי שיטת הקפדנות. ותורה זו היא עמוקה מני ים. והיא דורשת זהירות וחכמה, שיקול דעת ותבונה כדי שלא ייכשלו באמצעים, וכדי לנקוט את הדרך הנכונה לפי מצב הענין ולפי נסיבות הזמן".⁵⁵

כדי להבטיח הנהגה בנחת יש למנות פרנסים בעלי ענוה. אומרת התוספתא: "מפני מה זכה יהודה למלכות? אמר לו מפני הענוה... אף שאול לא זכה במלכות אלא מפני הענוה".⁵⁶ כותב המאירי: "אין ראוי להעמיד פרנס על הציבור אלא מי שמוכר כענו ושפל רוח".⁵⁷ כותב המהר"ל: "כמו שאסור להעמיד עם הארץ לדין כך אסור להעמיד דין שהוא בעל גאוה".⁵⁸

⁴⁷ עיון יעקב, עין יעקב תענית כה ב.

⁴⁸ בבלי סוטה מט א. וראה בית האוצר א כלל לג.

⁴⁹ בבלי פסחים כז א. וראה א"ת ערך הלכה, יח. הלכה כרבי מחברוי.

⁵⁰ שם הגדולים, מערכת ספרים אות נט ערך בית יוסף.

⁵¹ מדרש תנאים דברים א יז. וראה רש"י במדבר כז ה. על שמואל ראה רש"י דברי הימים ב יא יח.

⁵² בבלי זבחים קב א.

⁵³ אורחות צדיקים שער הענוה. וראה שערי תשובה ג לד; ערוך לנר סוכה נו ב ד"ה סיום. וראה "על שני טיפוסים של ענוה (במשנת רבינו בחיי והרמב"ם)", נהלך ברגש עמ' 108, שמה שפסק הרמב"ם בהלכות דעות ב ג, שבענוה ראוי להטות אל הקצה, כוונתו לענוה כלפי בוראו, אך כלפי הזולת יש לנהוג בדרך האמצעית.

⁵⁴ ספורנו במדבר יט ב. וראה משך חכמה דברים לא ז.

⁵⁵ דודאי ראובן ב עמ' קמז.

⁵⁶ תוספתא ברכות ד טו.

⁵⁷ בית הבחירה יומא כב ב. וראה בן איש חיל ב דרוש א' לשבת הגדול: "... אף על פי שהמלך אחשורוש פקד לעשות מטבע בשביל מרדכי, הנה מרדכי בחר לעשות מטבע זה שיהיה מצד אחד עטרת זהב ומצד השני שק ואפר כדי שיכיר משפלותו ויכנע ולא יגבה לבבו בראותו עתה הוא משנה למלך". וראה בר"ר לט יא.

⁵⁸ נתיבות עולם נתיב הדין א. וראה סעיף קו.

כמה הלכות נועדו להבטיח שמלך לא ינהג בגאווה. פוסק הרמב"ם: " ... והמלך, כיון ששחה בראשונה אינו מגביה ראשו עד שגומר כל תפלתו".⁵⁹ כותב הגר"א: "גי ראשי מידות הם שמוציאים את האדם מן העולם גאווה תאוה וחמדה. וכנגד זה נצטוו המלך ג' מצוות אלו: 'לא ירבה לו סוסים' הוא גאווה. 'לא ירבה נשים' הוא תאוה, 'וכסף וזהב...' הוא חמדה".⁶⁰ דורש הספרי בפרשת שופטים: " 'לבלתי רום לבבו מאחיו' - ולא משל הקדש", ומבאר הרב בצלאל שפרן: " ... דאם היה נוטל המלך שכרו משל הקדש מתרומת הלשכה, עדיין יוכל להתגאות, באשר אינו נוטל משל אחיו כלום רק הקדש".⁶¹

יש צורך להבטיח שגם שאר הפרנסים לא יתנהגו בגאווה.⁶² אומרת הגמרא: "אלו ברכות שאדם שוחה בהן: באבות תחלה וסוף, בהודאה תחלה וסוף... כהן גדול בסוף כל ברכה וברכה..."⁶³ ומבאר רש"י: "כל מה שהוא גדול ביותר צריך להכניע ולהשפיל עצמו".⁶⁴ כותב רבינו בחיי: "המדה הזאת מנעה תורה אפילו מן הכהן הגדול, שלא יתגאה בכהונתו ובמעלתו הנשאה והרמה וע"כ נצטווה שירים את הדשן מעל המזבח הוא בעצמו ובכבודו... וכל זה דרך הערה ודרך חיים להתרחק ממדת הגאווה ולהשפיל ולהכניע".⁶⁵

גם כיום מוזהרים הפרנסים שלא ירום לבבם.

כותב הרד"ק: "מלך המשיח... כל כך יהיו דבריו והנהגת מלכותו בנחת עד שאפילו החלושים לא ירגישו בו... ולא יעלה על דעתך לפי שיהיה נח ורפה לא יעשה משפט אלא אעפ"כ לאמת יוציא משפט כי לא יבצר ממנו מזימה".⁶⁶ כותב העץ יוסף על העין יעקב: " ... ממדות הגואל שיהיה עניו ושפל אינו נוטל עטרה לעצמו".⁶⁷ כותב החתם סופר: " ... והמלך המקווה יתגלה בדמות עני ורוכב על החמור, ואם כן גאווה וגודל לבב מנין לנו...".⁶⁸

⁵⁹ רמב"ם תפלה ה י. וראה חידושי הריטב"א בבלי שבועות ל ב: "לגבי שכינה מחמירין טפי לגבי מלך להכניע לבו לפני השי"ת...". וראה סעיף ט.

⁶⁰ אדרת אליהו על התורה דברים יז כ. וראה בירור הלכה סנהדרין דף כא ב ציון ד.

⁶¹ שו"ת הרב"ז א קלד. וראה סעיף ט הערה 69.

⁶² ראה סעיף קנ.

⁶³ בבלי ברכות לד א – ב. וראה רמב"ם תפלה ה י.

⁶⁴ רש"י בבלי ברכות לד ב ד"ה כהן גדול בסוף כל ברכה.

⁶⁵ כד הקמח ערך גאווה. הערת הרב נבנצל: "אין כן הלכה". וראה בבלי יומא יט א: " ... להדי פניא מדו עליה והדר אזיל לדרום וטביל, ובעי מהדר ומיזל לצפון ומינת. ומי טרח מטרחינן ליה כולי האי? - אלמה לא? מטרחינן ליה טפי, דאי צדוקי הוא - ליפרוש. אי נמי - שלא תזוח דעתו עליו", ומפרש רש"י ד"ה אי נמי: "אפילו אדם כשר הוא טוב לנו להטריחו, כדי שלא תזוח דעתו עליו להתגאות בכתר כהונה". וראה ירושלמי יומא ז ג שכהן גדול אינו משמש בבגדי זהב בקדש הקדשים מפני הגאווה.

⁶⁶ רד"ק ישעיה מב ג.

⁶⁷ עץ יוסף, עין יעקב מגילה טו ב ד"ה כל האומר דבר.

⁶⁸ צוואת משה דף ב ב.

פד. שרירותיות¹

כותב החינוך: "כמה אזהרות וכמה זירוזין שהזהירונו זכרונם לברכה בענין זה שלא להכאיב הבריות בשום דבר ולא לביישם".² כותב הראי"ה קוק: "והנה, האדם צריך לעולם לקדש ולטהר את מטרותיו ואת אמצעיו שעל ידם יקנה אותה שגם המה יהיו קדושים וטהורים, כי 'אני ה' אהב משפט שנה גזל בעולה', 'ובוצע ברך נאץ ה'".³

באופן מיוחד מזהירים הפרנסים שלא לפעול בשרירות לב

- יש להם סמכות לקבל אך ורק החלטות שהן לחיזוק הדת ולתיקון העולם.⁴ כותב הרב שמשון רפאל הירש: "לעולם אל תשתמש לרע בתוקף השלטון החוקי שיש לך עליו".⁵ כותב הראי"ה קוק: "... ובכל העמים... יתכן... שיהיה חפץ המלך היסוד היותר עליון לכל פועל ומשפט. אבל לא כן חפץ ה' בישראל. הצדק והישר שהם דרכי ה', הם הנם יסודות העולם ויסודות האומה בכללה".⁶
  - יש להם סמכות לכופף אדם לפעול בניגוד לרצונו אך ורק כאשר התורה או החוקים מצווים לכופף.⁷ כותב הרב אליהו מזרחי: "על דברי הרשות שאין בהם שום מצוה אסור לאדם להחרים על אחרים שיעשו או שלא יעשו".⁸ פוסק הרב שלמה קלוגר: "בדבר שלא צותה התורה לכופו מוכח דרצתה התורה שהמצוה יהיה נעשה ברצון ממש ולא באונס אם כן אם כופהו הבית דין לא יהיה נחשב המצוה מצוה כלל, כיון דעשאו באונס ולא ברצון".⁹
- פוסק מהרי"ט צהלון: "... אם לא נתקבצו לתקן אלא פתע פתאום רוצים להכריח לאי מבני העיר למה שירצו, אין כח בידם, כיון שלא תקנו מתחלה...".¹⁰ פוסק החכם צבי: "... ולדבר הרשות אפי' לעבור על דברי סופרים אין כח ביד הרבים לכופף לשום אדם".¹¹

¹ ראה ירמיה ג יז: "ולא ילכו עוד אחרי שרירות לבם הרע". וראה פירוש הרמב"ן על התורה דברים כט יח: "התאוה הגוברת ומתחזקת בלב תקרא שרירות". וראה רבינו בחיי על התורה שם: "ויתכן לפרש 'בשרירות לבי', בחוזק".

² ספר חינוך שלח.

³ עולת ראייה הגדה של פסח, ד"ה ורחץ. וראה שו"ת הרשב"א ג רצד: "עוד שאלתם: אם יש כח ביחיד לתבוע ולהוציא לאור זכות העניים, אעפ"י שאין בידו הרשאת הקהל; או יכול לומר לו: לא בעל דברים דידי את. תשובה: מסתברא, במקום שיש גבאין ממונין על קופת הצדקה, הגבאין אפטרופסין הם לעניים, וידם כיד העניים, ואין אחד יכול לתבוע זכות העניים מעצמו בלתי הרשאת הקהל, והגבאים שהם יד העניים".

⁴ ראה סעיף מו.

⁵ אגרות צפון אגרת יא. וראה סעיפים פד צז.

⁶ עין איה שבת ב פרק חמישי ס. וראה סעיף מו הערה 49. הספר Law, Legislation and Liberty III עמ' 8 מגדיר פעולה שרירותית כפעולה הנקבעת על פי רצון מסוים ואשר אינה מרוסנת על ידי חוק כללי.

⁷ ראה סעיפים לב - לח. וראה סעיף שדמ.

⁸ שו"ת ר' אליהו מזרחי נז. וראה קונטרס חיובי שכנים ותקנת הקהילות על סימן קס"ג שבמקום שהמלכות גזרה שלא יאכלו אלא פת עכו"ם אין לכופף את הציבור להוציא הוצאות לנסות לבטל את הגזירה.

⁹ חכמת שלמה שו"ע חו"מ קז סעיף א. וראה סעיף פו.

¹⁰ שו"ת מהריט"ץ א קט.

¹¹ שו"ת חכם צבי לח.

- הפרנסים אינם רשאים למנוע מאדם מלפעול כרצונו אלא אם כן התורה או החוקים מצווים זאת. כותב הרד"ק: "דוד לא אסר מה שהתיר משה רבינו, והנה התורה אמרה 'לא תוסף עליו ולא תגרע ממנו'".¹² פוסק התשב"ץ: "כיון שלא נהגו בהם איסור... אין להוסיף איסורין, הלואי יעמדו על מה שנהגו ולא יפרצו גדרן של הראשונים".¹³ כותב המהר"ל: "וכמו שראוי להרחיק בתכלית ההרחק הדבר שאין ראוי לעשות לפי התורה, כך אין ראוי להרחיק דבר שאינו כנגד התורה".¹⁴ התשורת ש"י פוסק שמרא דאתרא אינו רשאי לאסור טבילה במקוה טהרה כשר שנבנה בניגוד לרצונו.¹⁵ כותב החזו"א: "ואין הדבר ראוי ליאסר אלא אם כן ישבו בית דין על כך ואסרוהו, וכיון שלא הושיבו בית דין למגור למה יאסר?"¹⁶
- אסור לדרוש מסים או תשלומים שאינם מפורשים בתורה או בחוקים. הנביא יחזקאל אומר: "ולא יקח הנשיא מנחלת העם להונתם מאחוזתם".¹⁷ פוסק הרמב"ם: "מלך שלקח חצר או שדה של אחד מבני המדינה שלא בדינין שחקק הרי זה גזל".¹⁸ פוסק המהרי"ל: "דלא מצו כופין בני העיר זה את זה לחלק צדקה... אלא כמו ששינו אין פותחין כו'".¹⁹ פוסק שו"ע הרב: "ואף שלפי סדר הלימוד הנהוג עכשיו... אי אפשר למלמד אחד ללמד יפה עם הרבה תינוקות כל כך, מ"מ מאחר שהחיוב הוא מתקנת יהושע בן גמלא אי אפשר לחייבם יותר מהתקנה..."²⁰
- אסור למנוע הטבה מאף אחד שלא במסגרת התורה והחוקים.²¹
- אסור להעניש שלא במסגרת התורה והחוקים.²² במעלה הרי"ן החליטו: "ואם המצא ימצא הראש מדינה העביר הדרך על איזה יחיד והחרימו וקנסו... שלא דין... אז יוכרז בקול גדול בקהל ההיא, שהחרם לא היה חל מעיקרו, והקנס יוחזר לו במיטיב מכיס הראש מדינה".²³
- אכיפת החוקים נעשית צריכה להיות שיטתית ושיוונית.²⁴

¹² רד"ק דברים כג כא.

¹³ שו"ת תשב"ץ ג רפא.

¹⁴ באר הגולה הבאר השני, עמ"ל. וראה סעיפים שלד שדמ.

¹⁵ שו"ת תשורת ש"י א ל. וראה סעיף שלו.

¹⁶ חזו"א יו"ד קנ יא.

¹⁷ יחזקאל מו יח. וראה את המפרשים שם. וראה טור חו"מ שסט. וראה סעיף רלו.

¹⁸ רמב"ם גזלה ואבדה ה יג. וראה שו"ת הרשב"א המיוחסות לרמב"ן כב. וראה שו"ת בעלי התוספות יב: "ואפילו למ"ד כל האמור בפרשת מלך מלך מותר בו אין לך בו אלא חידושי...". וראה שו"ת אגרות משה או"ח ב קיג: "... שמדיני המלך שיכול ליקח מה שירצה משל העם". וצריך לומר שהמלך רשאי ליקח מה שהוא רוצה בתנאי שקיים חוק המתיר לו את הדבר אך אין לו התר ליטול באופן שרירותי.

¹⁹ שו"ת מהרי"ל החדשות קמו.

²⁰ שו"ע הרב יו"ד רמה קו"א ג. וראה שו"ת דעת כהן רכא ז, שאי אפשר לחייב את הציבור לממן הוצאות למנוע בזיון מתים במקרה שאין חובה על הציבור למנוע בזיון כזה.

²¹ ראה סעיפים צח צט.

²² ראה שו"ת מהר"ם שיק או"ח לה. וראה פירוש רמב"ן על התורה ויקרא כז כט. וראה סעיף שדמ.

²³ ראה תקנות מדינת מעהרין, ועד גאיי ת"י לפ"ק עט.

²⁴ ראה דברי חכמים (פוחוביצר), דעת חכמה, שער התשובה טו: "... המנהג אשר הוא בכמה קהילות שגבאי הקברנים מעריכים את החיים לשלם בעד מקום קבורת המתים כפי רצונם ואות נפשם ואין קצבה בדבר כמה יתן העני והעשיר ונראה לעינים שמכבידים על האי ומקילין על האחר כגון לקרוביהם ולמי המנוי עמהם בחברה או משום שאר פניות כגון מי שידם תקיפה הוא מנהג גרוע מאד מאד... וק"ו הוא מהשמאים... ומה שמתנצלים לומר שתקנה היא מקדמונים שאין לשום ב"ד להזדקק לסתור מעשיהם ורשאים להעריך לפי אחד דעתם חלילה להרהר אחר הקדמונים שיעשו תיקון כזה... רק התיקון הוא שאין

הפועל באופן שרירותי עובר עבירות חמורות.²⁵ על חלקם הוא נענש בידי אדם ובכל מקרה הוא נענש בידי שמים. אומרת הגמרא: "וגם דם נקי שפך מנשה הרבה מאד..." במערבא אמרי שעשה צלם משוי אלף בני אדם ובכל יום ויום הורג כולם,²⁶ ומבאר הרמ"ה: "... שעשה צלם משאוי אלף בני אדם ובכל יום ויום היה כופה אלף בני אדם לנשאו ממקום למקום והיה הורג את כולם מחמת כובד המשאוי".²⁷ אומר הירושלמי: "אבנר למה נהרג?... ריב"ל וכו' אמר: על שעשה דמן של נערים שחוקי".²⁸

כדי להבטיח שהשלטון לא יתנהג בשרירות לב יש למנות פרנסים יראי שמים. אומר נחמיה: "... והפחות הראשונים אשר לפני... גם נעריהם שלטו על העם ואני לא עשיתי כן מפני יראת אלקים".²⁹

גם כיום תקפה הדרישה שלא לנהוג בשרירותיות. כותב הרב שטרן: "...כי זה כלל גדול בהנהלת המדינה כי דבר שאסור ליחיד אסור לרבים ודבר אשר אסור לאזרחים אסור גם כן להממשלה".³⁰

על ימות המשיח כותב הרד"ק: "... וכן אמר על מלכי ישראל 'וחמדו שדות וגזלו בתים ונשאו ועשקו גבר וביתו ואיש ונחלתו' - לא יעשו עוד זה לעתיד בשוב המלכות כי... יהיה להם לב חדש לירא את ה' ולשמור מצוותיו".³¹

*

אחד מעקרונות שלטון החוק במדינות המפותחות בימינו - ויש אומרים שהוא המפתח לחירות במדינה מודרנית - הוא העקרון שממשל לעולם לא יכוף אזרח לנהוג שלא בהתאם לחוק מפורסם,³² וכי זכותו של האזרח לעשות כל דבר שהחוק מרשה.³³ עקרון זה הוכר לראשונה

לשום מנהיגים ליקח חשבון על הוצאתם אבל זה לא יעלה על הדעת שיהיה התיקון להפקיר הבריות בלי דין ומשפט ולמסור בידם לעשות בהם כרצונם חלילה וחלילה על כן אין יכולין לחזור לכשרותם עד שיעשו תשובה ועיקר התשובה היא להחזיר להם ממי שלקחו שלא כדין... ואם יתנצלו לומר שמה שנוטלים הוא לצדקה... אף על פי כן אם מכבידים על הא' ומקילין על האחרים נפסלים...". וראה סעיף רמד.

²⁵ ראה סעיף מו. וראה בבלי פסחים ק"ג ב: "ארבעה אין הדעת סובלתן... ופרנס מתגאה על הצבור בחינם".

²⁶ בבלי סנהדרין ק"ג ב.

²⁷ יד רמ"ה שם. וראה סעיף שכד.

²⁸ ירושלמי פאה א א. וראה אור שמח רוצח ושמירת נפש א יג, בעיקר בסוף. הערת הרב נבנצל: "ההתבטאות

היתה בלתי ראוי".

²⁹ נחמיה ה טו.

³⁰ חוקת עולם ב עמ' 360.

³¹ רד"ק יחזקאל מה ח.

³² The Constitution of Liberty עמ' 205.

כעקרון חוקי מחייב בקרב אומות העולם במגנה כרטה.³⁴ השלטון אף מוזהר שלא לנסות להשפיע או ללחוץ על אזרח לנהוג בדרך זו או אחרת כל עוד הוא אינו עובר על החוק.³⁵

ההכרזה לכל באי עולם בדבר זכויות האדם קובעת: "לא יוגבל אדם בזכויותיו ובחירותיו פרט לאותן ההגבלות שנקבעו בחוק...".³⁶ עוד היא קובעת: "לא ייאסר אדם, לא ייעצר ולא יוגלה באופן שרירותי".³⁷ "לא יהא אדם נתון להתערבות שרירותית בחייו הפרטיים, במשפחתו, במעונו, בחליפת מכתבים שלו ולא לפגיעה בכבודו או בשמו הטוב".³⁸ "לא תישלל מאדם אזרחותו דרך שרירות ולא תקופח דרך שרירות זכותו להחליף את אזרחותו".³⁹ "לא יישלל מאדם קניינו דרך שרירות".⁴⁰

בכמה מדינות קיימת הוראה חוקתית שלפיה אין לכוף אזרח לעשות דבר שהחוק אינו מחייב אותו לעשות.⁴¹ במדינות רבות קיימות הוראות חוקתיות בדבר איסור פגיעה שרירותית בכל אדם ובכלל זה בחשוד.⁴² בשוויצריה קובעת החוקה שלכל אזרח הזכות שמוסדות המדינה לא ינהגו עמו באופן שרירותי.⁴³

³³ ראה The Principles of Political Thought עמ' 254 וכן The Constitution of Liberty עמ' 170 בשם הפילוסוף האנגלי ג'ון לוק (John Locke). וראה משפט קונסטיטוציוני וכו' עמ' 213: "אומר השופט אולשן... צריכה מלאכת החקיקה להיעשות כך שהאזרח יוכל למצוא בחוק גופו את התשובה לשאלה מה אסור ומה מותר, ושלא יהיה תלוי בנידון זה בשיקול דעתו של השלטון המבצע". לדעת פרופ' רובינשטיין אין מנוס מלאפשר לרשות המבצעת להתקין תקנות הנחוצות לביצוע החוק, אלא שעליה לפרסם בציבור תקנות אלו או לפחות את העקרונות. וראה סעיף שו.

³⁴ ראה חירות ומשטר התעודה הראשונה, מגנה כרטה סעיף 39.

³⁵ ראה EB (2008), Constitution, Features of constitutional government שזה אחד מסימני ההכר של משטר חוקתי.

³⁶ ההכרזה כט 2.

³⁷ הכרזה ט. וראה הה"מ 864 שזכות זו נובעת מהזכות לחירות. וראה The Constitution of Liberty עמ' 177.

³⁸ שם סעיף יב

³⁹ שם סעיף טו (2).

⁴⁰ שם סעיף יז (2).

⁴¹ ראה ICL חוקת פאראגוואי 9 (2); חוקת סלובקיה 2 (3); חוקת ארגנטינה I 19.

⁴² ראה סעיפים שכו – שכט.

⁴³ ראה ICL חוקת שוויצריה 9.

פה. הנהגה בנחת ותיקון העולם

כותב הגר"א: "... ועם כל אדם תתנהג בדרך ארץ, בנחת ובכבוד".¹ כותב הרב חיים מוולוז'ין: "ועל ידי מדת סבלנות משיג האדם רצונו יותר ויותר מעל ידי כל תקיפות שבעולם".²

כותב השל"ה: "אין ראוי לאדם כשירצה דבר מה מאנשי ביתו עד שיכריחם על זה על צד האונס והנצוח אף כי הוא מושל בהם, אבל ישתדל לפתות אותם אל מה שירצהו בתכלית מה שאפשר כדי שיתעוררו לזה מעצמם, כי זה הוא יותר טוב, משיעשהו זה על צד האונס וההכרח".³ כותב הפלא יועץ: "אם בני אדם יצאו מן השורה והתריסו כנגדו שלא בפניו ודברו עליו תועה וחרופין וגדופין ישמר רוחו... ואפילו האב עם בניו, והרב עם תלמידיו והבעל עם אשתו והאדון עם משרתיו וכדומה ראוי שלא ידקדק עמהם כל כך ולפעמים יעשה עצמו אשר לא ראה ואשר לא שמע ואשר לא ידע".⁴ כותב הרב וולבה: "לעיתים נדמה שמגיעים לתוצאות יותר טובות באמצעות הנוקשות; אבל 'החכם עיניו בראשו', והורים שיודעים את סוד החינוך ואת החשיבות של ההסתכלות לטווח ארוך, נזהרים מאד בגיל הרך שלא להסתכל רק על התוצאה המיידית".⁵

באופן מיוחד מצווים הפרנסים להנהיג בנחת

מלך פסוק מפורש בשיר השירים: "שני שדים כשני עפרים תאומי צביה הרעים בשושנים", ומפרש רש"י: "הרועים את צאנם בשושנים ומדריכים אותם בדרך נוחה וישרה".⁶ אומר שלמה המלך: "חמת מלך מלאכי מות",⁷ ומבאר המאירי: "שאלו הפסוקים הערה אל המלכים להזהירם על היושר ועל המשפט ולהזהר מהכעס שלא במקומו ולמשוך לב העם בהסברת פניו".⁸

נביאים כותב המלבי"ם: "כי ה' ישלח את נביאיו שיבואו אליהם בקול דממה, וימשכו את העם בעבותות אהבה ובדברים רכים".⁹

פרנס כותב הרב יצחק אבוהב: "... יש לו להנהיג עם ישראל בחבה ואהבה כשינהגו כראוי ולא יצערם כי ישראל נקראו גוי קדוש ואין ראוי להכניעם שלא כראוי".¹⁰ כותב הכלי יקר: "... על ההנהגה המדינית לתיקון המצב אמר 'אשר יצא לפניהם ואשר יבא לפניהם' לומר דבנחת ינהלם ולא ילך עמהם בכפיה".¹¹

דיינים פוסק הרמב"ם בהלכות סנהדרין: "ודבורן ומשאן בנחת עם הבריות".¹²

¹ אגרת הגר"א.

² נפש החיים, עץ חיים עז.

³ שלי"ה ב רצד א. וראה שו"ע או"ח קע ו. וראה סעיפים קע – קעב קפד רסד.

⁴ פלא יועץ ערך חרש. וראה רמב"ם עבדים ט ה; רמב"ם אישות טו יט; רמב"ם תלמוד תורה ד ד.

⁵ זריעה ובנין בחינוך עמי יז.

⁶ רש"י שיר השירים ד ה.

⁷ משלי טז יד.

⁸ פירוש המאירי משלי טז יב – טז.

⁹ מלבי"ם מלכים א יט יא.

¹⁰ מנורת המאור, הנר הראשון, הכלל השלישי – הכבוד, החלק הראשון פרק ראשון.

¹¹ כלי יקר במדבר כז יז. הכלי יקר מחלק בין הנהגה מדינית להנהגה במילי דשמיא, וראה סעיף פו.

¹² רמב"ם סנהדרין ב ז, וראה גם משנה עם פירוש הרמב"ם, הקדמה עמי יז.

משמעות הדרישה להנהיג בנחת היא שיש לבסס את הגשמת יעודי התורה על חינוך, הסברה, דוגמא אישית, פיקוח וכיו"ב, ולא על אמצעי כפייה וענישה.

חמש מצוות קובעות שיש להנהיג את הציבור בנחת. המצוה לנהוג בענוה,¹³ ואהבת לרעך כמוך,¹⁴ והמצוות ללכת בדרך הישר והטוב¹⁵ ולהנהיג בחכמה.¹⁶

זו דרך הבורא. פסוק מפורש בתורה: "ויקרא משה ליהושע ויאמר לו לעיני כל ישראל חזק ואמץ", ומבאר הספרי: "הנה עם שאני מוסרם לך עדיין גדיים ועדיין תינוקות הם, אל תקפיד עליהם על מה שהם עושים שאף רבונם לא הקפיד עליהם על מה שעשו".¹⁷ כותב רבינו בחיי: "ונהג הבורא יתעלה עמהם כדרך האב החנון עם בנו הקטן כאשר רוצה לחנכו בעדינות ובנחת".¹⁸ כותב מעלות המדות: "אפילו בשעה שהקב"ה מוכיח את ישראל אינו מוכיחם אלא מתוך רצון ונחת רוח, כאשר ייסר איש את בנו".¹⁹

הנהגה בנחת מקדמת את יעודי התורה

טובת היחיד כותב ר' צדוק הכהן מלובלין: "... ראשי ישראל כפי התנהגותיהם במידותיהם כך ממשיכים בכל הדור כמו שאמרו בערכין (יו א) דור לפי פרנס".²⁰

טובת הכלל שנינו: "רבי ישמעאל בנו אומר החושך עצמו מן הדין פורק ממנו איבה וגזל ושבועת שוא", ומבאר המהר"ל: "כי לפעמים הדין חפץ לדון מפני כי העולם עומד על הדין, ועל זה אמר כי הוא רוצה לרדוף אחר דבר אחד הוא הדין שהעולם עומד עליו והדין אינו רק עמוד אחד שהעולם עומד עליו, ואפשר שיהרס כל שלושה דברים שהעולם עומד עליה שהם הדין והאמת והשלום".²¹ כותב הרב ראובן כ"ץ: "חייב המנהיג להיות תקיף בדעתו ועז ברוחו, לא לסטות מדרך התורה והאמונה מלוא הזיו. אולם הדרכים והאמצעים של המנהיג שהוא נוקט בהם כדי להשפיע ולהדריך את קהל עדתו, חייבים להיות בדרכי נעם. רק במידות החסד של התורה, שדרכיה דרכי נעם וכל נתיבותיה שלום, יכול המנהיג להשפיע על העם ולהעלות אותו אל מרומי התהלה והתפארת".²²

טובת המדינה אומר ספר דברי הימים: "ויועץ המלך רחבעם את הזקנים... וידברו אליו לאמר ואם תהיה לטוב להעם הזה ורציתם ודברת אלהם דברים טובים והיו לך עבדים כל הימים".²³ ספר מבחר פנינים כותב: "כי מושלך בעם בהטבתך להם טוב משתמשול בהם

¹³ ראה סעיף פג.

¹⁴ ראה סעיף סח הערה 19.

¹⁵ ראה פירוש הרמב"ן על התורה דברים ו יח: "ועשית הישר והטוב בעיני ה' ... שיעשה הטוב והישר בכל דבר... ואפילו מה שאמרו פרקו נאה ודבורו בנחת עם הבריות, עד שיקרא בכל ענין תם וישר".

¹⁶ ראה הערה 2. וראה סעיף נו.

¹⁷ ספרי על דברים לא יד.

¹⁸ תורת חובות הלבבות שער הבטחון ד. וראה רש"י בראשית ד ט.

¹⁹ מעלות המדות המעלה הארבע עשרה מעלת הרצון.

²⁰ רסיסי לילה אות ו. וראה חידושי אגדות למהרש"א על ערכין יז א. וראה סעיף מט.

²¹ דרך חיים אבות ד ז. על נזקי הענשה יתירה ראה סעיף רצט.

²² דודאי ראובן בעמ' קנא.

²³ דברי הימים ב י ו - ז. וראה מקבים א ג כט.

בהכרחתך כי מה מועיל קנין הגופים? אך קנין הוא קנין הלבבות כי כשתקנה הלבבות בהטבתך נוטים הגופים עמהם".²⁴

קידוש השם כותב הכלי יקר: "שאיך נכון להכות בשבט כי אם לנער ובער אבל כשיגדיל, תחת גערה במבין, כי אם לא ישמע בקול מוסר ויהי צריך להכאה ביסורין בלי ספק מיד כי יראה הרואה יחזור לסורו... וזהו חילול השם שילמדו בני ישראל ממנו לבלתי שמוע בקול מוסר כי אם אחר הכות כסיל מאה".²⁵

על פרנסים להנהיג בנחת בעיקר כאשר הם רוצים לערוך שינויים מהמנהג המקובל. כותב הראי"ה קוק: "אמנם לענין שמירת הקנינים שכבר נקנו ביחיד ובאומה, תעשה מדת ההקפדה וזריקת מרה פעולתה לטובה לפעמים רבות... אבל לקנות קנינים חדשים באיש או בכלל, או להשיב לבצרון מה שכבר נאבד ונחלש... צריך להיות משתמש בזו המדה של ענותנותו של הלל, המקרבת תחת כנפי השכינה".²⁶

כותב הרב חיים אחי המהר"ל: "... באנו לעורר... על דבר ענוה וצדק המקובל לנו מאברהם אבינו... היה נשיא אלקים בתוכם ואב המון לכל הגוים, וכל זה לפי שלא רצה למלוך עליהם ביד חזקה רק היה קונה את לבבם על ידי דברים רכים וטובים...".²⁷ כותב היערות דבש: "... שאול היה בנחת מתנהג עם כל העם, עד שלא היה בו מידת כעס כלל".²⁸ אומר המצודות: "מלכי בית דוד הנהיגו המלכות בנחת ובענוה".²⁹

אומרת הגמרא: "אמר ר' אליעזר: כל פרנס שמנהיג את הציבור בנחת זוכה ומנהיגם לעולם הבא".³⁰

גדול עונשו של פרנס שאינו מנהיג את העם בנחת. כותב הרמב"ם: "ואתה יודע כי אדון הראשונים והאחרונים, משה רבנו, כבר אמר לו יתעלה יען לא האמנתם בי... וחטאו עליו השלום הוא שנטה לצד אחד מן הקצוות ממעלת המדות והיא הסבלנות כאשר נטה לצד הרגזנות באמרו שמעו נא המורים דקדק עליו השם יתברך שיהיה אדם כמוהו כועס לפני עדת ישראל במקום שאין ראוי בו הכעס".³¹

²⁴ מבחר הפנינים המיוחס לרשב"ג שער הנהגה. כיוצא כתב גם רלב"ג סוף מלכים ב התועלת השלוש עשרה.
²⁵ כלי יקר במדבר כ ז. הקב"ה אמר למשה רבינו להחזיק את המטה בידו ומשה רבינו הבין שאל סלע מדברים באמצעות מטה. אמנם נראה לפרש שהכוונה המקורית היתה שמשה רבינו ידבר אל הסלע כפשוטם של דברים וישתמש במקל רק אם הסלע לא יענה. וראה רמב"ם יסודי התורה ה יא, וראה הערה של מו"ר הרב צבי יהודה הכהן קוק, סוף שו"ת עזרת כהן עמ' תכז.

²⁶ עין איה שבת א פרק שני קנב. וראה סעיף ס.

²⁷ ספר החיים, ספר גאולה וישועה חלק ה פרק ב.

²⁸ יערות דבש א דרוש יב ד"ה ואמר הצבי ישראל.

²⁹ מצודות דוד ישעיהו ח ו. וראה בבלי סנהדרין צד ב: "במלכותא דבית דוד דמדבר להון בנייח".

³⁰ בבלי סנהדרין צב א. וראה משנה אבות י ג כל שרוח הבריות וכו'.

³¹ משנה עם פירוש הרמב"ם הקדמה למסכת אבות פרק ד. וראה ספרי על במדבר לא כא; בבלי סוטה ורש"י שם ד"ה ברב בישר; ספר חסידים (מרג.) קלז. וראה רש"י משלי כז כז.

על אף השאיפה להנהיג את הציבור בנחת על הפרנסים להשרות אימת מלכות ולעיתים אף אימה יתירה.³²

כדי להבטיח הנהגה בנחת יש למנות פרנסים בעלי התכונות הבאות

עניים כותב הכתב סופר: "מלך שאינו מעולה מן העם צריך להתנהג עצמו ברמה כדי שיהיה פחדו ואימתו על העם, אבל מי שכולם ידעו ויכירו כי הוא הגדול והקדוש והוא בעצמותו ראוי לראש העם (אפילו) אם יתנהג עצמו בענוה מכל מקום כולם ישמעו ויאזינו לו".³³

סבלנים פסוק מפורש בתורה: "פחו כמים אל תותר...". ומפרש רש"י: "הפחו והבהלה אשר מהרת להראות כעסך... לכך, אל תרבה ליטול כל היתרות הללו שהיו ראויות לך".³⁴ שנינו: "... ולא הקפדן מלמד", ומבאר התפארת ישראל: "מי שהוא קפדן וכעסן אינו ראוי ומסוגל להיות מלמד לתלמידים או מורה לעדה...".³⁵

בעלי שמחת חיים כותב הראי"ה קוק: "האיש אשר מצד מצבו הפרטי נשבת אצלו משוש החיים, רגשותיו אינם טבעיים, על כן ימלא קצף על הנתונים תחת פקודתו, ולא יוכלו למלאות חפציו הפנימיים שהם הפוכים מטבע האדם הישר והבריא, ששמחת החיים ועליצותם הם נמסכים בטבעו".³⁶

בעלי יחוס בעייתי הגמרא אומרת: "אין מעמידים פרנס על הצבור אלא אם כן קופה של שרצים יהיה לו מאחוריו, שאם תזוח דעתו עליו אומרים לו חזור לאחורידך".³⁷ מוסיף המאירי: "שאם יאמר דבר שאינו הגון, יאמרו לו: שפיל לאחורידך, כלומר, וישתדל מפני זה להוכיח בנחת ובערבות".³⁸

בשעת המנוי מן הראוי להזהיר כל פרנס שעליו להנהיג את הציבור בנחת.³⁹

כיום כאשר יד ישראל אינה תקיפה, אין אפשרות להנהיג את הציבור אלא בנחת. כותב הפלא יועץ: "והנה משה רבינו עליו השלום צוה ליהושע ואמר לו טול מקל והכם על קדקדך. ואמרו: זרוק מרה בתלמידים. וכן יש כמה דברים שמדינא דגמרא חיובא רמיא להכות בשוטים ולגעור בנזיפה כדי להישיר את העם. אבל אני אומר שכמו שלענין רפואת הגוף נשתנו הדורות והטבעים והרפואות, שהרפואות שהיו מועילים לימים קדמונים אין בהם מועיל עכשיו, כך לענין רפואת

³² ראה סעיף פז.

³³ כתב סופר על התורה שופטים ד"ה והיתה עמו.

³⁴ רש"י בראשית מט ד. וראה בבלי פסחים סו ב ורש"י שם ד"ה לא בחר.

³⁵ תפארת ישראל אבות ב יכון מא. ראה בבלי שבת יא א: "תחת חבר ולא תחת ת"ח", ומפרש רש"י: "אם יקניטנו יענישנו".

³⁶ עין איה שבת א פרק ראשון ל.

³⁷ בבלי יומא כב ב. וראה רש"י שם ד"ה קופה של שרצים: "דופי משפחה". וראה מג"א שו"ע או"ח קנו, שפוסק כן לדינא.

³⁸ בית הבחירה אבות ב ב. וראה מלכים א כ כד: "הסר המלכים איש ממקומו ושים פחות תחתיהם", ומבאר רש"י על אתר: "מתוך שלא יהיו ממשפחת רמה יתנו לב להתחזק כדי למצוא חן".

³⁹ ראה סעיף קכה. וראה סעיף פג הערה 22.

הנפש נשתנו הדורות, ובדורות הללו דחוצפא יסגא אין מקבלים מרות, והקשות יותר ויותר מעקשות".⁴⁰ כותב הרב שמואל אב"ד דאהלינוב: "אבל ראוי שתדע שכך קבלתי מרבותי ובפרט מאדמו"ר מוהר"ח מואלאזין נ"ע, שבזמן הזה קשות אינם נשמעים ורק בדברים רכים וטובים, ומי שאין טבעו לדבר רכות ותיכף יכעס על עושי עול, ובפרט שלא ישמע לו, אזי הוא פטור ממצות תוכחה".⁴¹ כותב הראי"ה קוק: "והנה כדי למלא במעשה את השלטון הלאומי צריכים שיהיו כוחות האומה בתכלית השלימות... על כן, זאת היא עצת ה' שהפליא עצה, הגדיל תושיה, שכפי אותו המיעוט שכוחות האומה מתמעטים, כן יהי נגרע כח היכולת, ומניעת היכולת היא לנו לעדה על חפץ ה', ומניעת החפץ יש לה הרבה דרכים, לפעמים מניעה מעשית... ולפעמים מניעה רוחנית, שמהם היא גם כן המצוה שלא לאמר דבר שאינו נשמע. וכשישנן מניעות כאלה הננו מרוצים בזה, מפני שאנו מכירים שכך הוא רצון ההשגחה העליונה בעיתים כאלה, ואך לזה הננו מוצאים בירושלמי שרשב"י שמח על נטילת הדינים בישראל לשעתם משום דלית אנן חכים מידן".⁴²

הספרי אומר: "דרש רבי יהודה: 'משא דבר ה' וגו' ' זה משיח שהוא חד לאומות ורך לישראל".⁴³ כותב החת"ס: " 'ותהי המשרה על שכמו' - פירוש שתהי' המשרה וממשלה לא על ידי מקל והך על קדקדם, אלא על שכמו, היינו סבלנות, שיסבול עול טורח הצבור ע"ד 'ויש שכמו לסבול', ע"ז יהי' המשרה עליו, ועל כן יקרא שמו שר שלום".⁴⁴

*

הנסיון המדיני מלמד, שמשטרים אשר הנהיגו את הציבור בנחת, ואשר השתמשו באמצעי אימה רק כשנשקפה סכנה ממשית למדינה או לחברה, הצליחו הרבה יותר ממשטרים אשר הסתמכו על הטלת אימה.⁴⁵ הנסיון אף מלמד כי חזקה על מי שאינו מנהיג את עמו בנחת שהוא פועל לא לטובת הכלל אלא לטובת עצמו.⁴⁶

שמירה קפדנית על שלטון החוק ועל זכויות האזרח מבטיחה שהמדינה תתנהל בנחת.⁴⁷

⁴⁰ פלא יועץ ערך כופה. וראה שם ערך גערה וערך הנהגה.

⁴¹ מנחת שמואל, מאמר דרך הישר סימן יא, נדפס בסוף כתר תורה.

⁴² אגרות הראיה א כ. וראה ירושלמי סנהדרין ז ב. על רצון הבורא ראה סעיף מה.

⁴³ ספרי על דברים א א. על היחס לאומות ראה סעיפים רפח רצב רצג.

⁴⁴ חתם סופר על התורה, שמות, הפטרת פרשת יתרו.

⁴⁵ ראה EB (2008), Political System, The tasks, Self preservation, שאופי המשטרה קובע את דמות המשטר.

⁴⁶ ראה The Constitution of Liberty עמ' 133 - 134.

⁴⁷ ראה סעיפים צח צט.

פו. הנהגה בנחת וחיזוק הדת

בשעה שפרנסים פועלים לחיזוק הדת עליהם לנהוג בנחת ובסבלנות יתירים.¹ אומר החכם מכל אדם: "דברי חכמים בנחת נשמעים".² כותב הראי"ה קוק: "וכל המבוקש של הקדושה היותר העליונה יבא לעולם בדרך שלום, והדרכה מלאה נחת, שלווה וכבוד".³

אכיפת מצוות שבין אדם למקום עלולה לפגוע ביעודי התורה**טובת היחיד**

אמונה כותב המהר"ל: "כי האמונה בו יתברך מחדש שמחה. וכדי שיהיה הכל דרך שמחה המורה על האמונה יהיה מדבר משה אל הסלע ויהיה הסלע נמשך אל רצון בוראו עצמו. ומשה עשה הכל דרך כעס, והיה כועס ואמר 'שמעו נא המורים'... ועל ידי זה אין מחדש אמונה כי אין אמונה רק שיהיה הכל דרך רצון ושמחה".⁴ כותב המשך חכמה: "דלהאמין על דבר בשכל אין שייך כפיה, רק על דבר המושג בשכל שכן הוא, אך שהרצון אינו רוצה להיות משועבד על זה יתכן כפיה... שרק כאשר עמדו על הר סיני וראו במוחש אמיתת התורה ושלמותה אז כפה עליהם ההר שירצו להיות משועבדים, אבל כפיה להיות מאמין זה לא יתכן".⁵ כותב הראי"ה קוק: "תכלית התורה היא שתקבע ההערה השכלית בכח אהבה ונדבה".⁶ להלכה, לשומר מצוות שאינו מאמין אין חלק לעולם הבא.⁷

מצוות כותב המאירי: "תלמיד חכם... בשעה שרואה מעשי בני אדם מכווערים ראוי לו למעט בכעסו כמה שאפשר לו, וללמדם בנחת, כדי שיערבו דבריו על שומעיהם ויקבלו דבריו וכדי שלא לגרום בעצמו שום נזק".⁸ כותב הכתב סופר: "כי מרדכי היהודי... דורש טוב לעמו - והנה לא היה צריך מרדכי לדרוש ברבים ולמשוך לב העם בדברי תוכחה כי היה לו יד תקיפה ומי שיעבור על ציווי המלך עליון ית"ש ענש יענש, אבל הוא לא חש לטרחתו ודרש ברבים להמשיך לבות בני אדם בדברים דברי מוסר השכל עד שמרצונם לא עברו על דבר ה', והטעם כדי

¹ ראה סעיף סו הערה 44.

² קהלת ט יז. וראה רד"ק על ישעיה ג ג.

³ שמונה קבצים ג ט.

⁴ גבורות ה' פרק ח.

⁵ משך חכמה דברים לג ד ד"ה תורה צוה לנו משה מורשה וכו'. וראה משך חכמה דברים ה כה.

⁶ אגרות הראיה א פט. וראה שמונה קבצים ד כג: "על מה שאין שום הכשר אידיאלי לא יקלט שום רושם גם מיראת העונש היותר חריפה".

⁷ ראה רמב"ם תשובה ג ו - ח. וראה העמק דבר במדבר טו לט ד"ה ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם; חמדת ישראל קונטרס נר מצוה עמ' 36 ד"ה וארווח לן בזה; קובץ שיעורים ב מז יד; פחד יצחק להרב הוטנר פסח, מאמר ז ג; הליכות שלמה מועדים ב פרק תשיעי דבר הלכה צא. וראה לחי"מ רמב"ם מלכים ו א שנכרי שקיבל על עצמו לשמור ז' מצוות בני נח מיראה אינו נחשב כגר תושב. וראה תועפות ראם על ספר יראים סימן תלג [רצ] אות א על כפיה לבא להקהל. אמנם כאשר יש בסיס אמוני ניתן לחזק שמירת מצוות באמצעות כפיה, ראה שו"ת משיב דבר א מד. הערת הרב נבנצל: "בימי אסא נשבעו שמי שיעבור על התורה יומת" [ראה דברי הימים ב טו יג].

⁸ בית הבחירה תענית ד א ד"ה וללמדם בנחת. על האיסור לכעוס ראה דעות ב ג; ספר חרדים השלם כא יז שיש לאו מן התורה שלא לכעוס; ספר חרדים ט מב; העמק דבר בראשית מט ו; ארח מישרים יט ג.

שתתחזק האמונה אצלם ולבני בניהם עד עולם, מה שאין כן על ידי כפיה שלא ברצונם.⁹ כותב הרב סולובייצ'יק: "באיזה שלטון או הנהגה יש יותר מזל-ברכה - בשל רברבין עם הסייף, המייצגים פחד, או בשל יוצרי עולמות והספר שלהם, המייצגים את המידה של יראת הכבוד או יראת הרוממות? השפעתו של הספר היא בראשיתה הרבה יותר מוגבלת מהשפעת הסייף, ויש להזדיין בסבלנות רבה ולחכות זמן רב עד שיבשילו הפירות. אם אנו מדברים על עמידות ועמקות, הרי להשפעת הספר יש יותר אריכות ימים והרבה יותר עמקות".¹⁰

טובת הכלל כותב הרב שם טוב אבן פלקירא: "כי בעלי האמונות ילחמו אלו עם אלו כאילו היו ממינים מתחלפים ושונאים בטבע, מנשרים קלו ומארויות גברו להלחם אלו עם אלו להרוג אלו את אלו בעבור חלוף האמונה".¹¹

טובת המדינה הנביא אומר: "וימלך יהושפט על יהודה... אך הבמות לא סרו...". ומבאר המלבי"ם: "וזה לא היה מאשמת יהושפט... ואם היה מסיר הבמות היו מורדים נגדו".¹² כותב הרב דוד כהן "הנזיר": "וכן הוא במדינה, לא תיקונה באופן מלאכותי... כל שכן לא בכפיה ואונס או עונשים אלא העלאה הבאה מתוך אהבה של הבנה עליונה עיקר".¹³

קידוש השם המהר"ם חלאווה מצטט תשובה קדמונית: "ויותר הרבנים אשר בארץ לא נהגו נשיאותם ברמה למלוך עליהם ביד חזקה במקל ורצועה. לבשו ענוותנות והסירו מעליהם בגדי קפדנות... חסים לכבוד שמים שלא יתחלל בין הבריות, לא שלחו ספיר גורתם אל הקהילות שיות דחיות לאמר: דא תהא למיקם ולהיות".¹⁴

יד ישראל אינה תקיפה לאכוף קיום מצוות¹⁵ בשל הנימוקים הבאים

אין מלך כותב ספר הפנינים: "המלך והתורה ב' אחים לא יעמוד האחד מבלי השני".¹⁶ כותב החתם סופר: "אמנם בהתמנות מלך צדיק טוב יותר שהרי כופה גם את המיעוט

⁹ כתב סופר על התורה מגילת אסתר ד"ה כי מרדכי היהודי. וראה שם פרשת עקב ד"ה ולמדתם.

¹⁰ חמש דרשות עמ' 44.

¹¹ שם טוב, הרב שם טוב בן יוסף אבן פלקירא, מורה נבוכים ג יא, ווארשא תרל"ב. וראה שמו"ר ב ד: "ה סיני, שממנו ירדה שנה לעובדי כוכבים". וראה אבן עזרא בראשית יא ו: "כי בהשתנות הדתות תתחדש הקנאה והשנאה". וראה פירוש הרלב"ג לספר דניאל רומא ר"ל דניאל ב מה. וראה העמק דבר במדבר כד כג: "הן כמה אומות העולם כבשו מלכויות תחתם כדי להרחיב ממלכתם, ולא בקשו להשחית אלא מלכים ושרים ולא ההמון. לא כן הלוחם בשביל אמונה המה לוחמים ומאבדים כל מי שאינו מאמין באלוק כמותו...". וראה משך חכמה על ויקרא כה יח-יט; אדר היקר עמ' לו. קבצים מכתב יד קדשו ב עמ' נ. וראה יוסף הקר: "השיפוט העצמי היהודי באימפריה העות'מאנית במאות ה- 17 וה- 18 - גבולותיה של האוטונומיה", תמורות בהיסטוריה היהודית החדשה עמ' 349 - 388. וראה סעיף רי.

¹² מלבי"ם דברי הימים כ לג. וראה חידושי אגדות למהר"ל שבת נו ב.

¹³ זכו שכונה ביניהם עמ' קלג.

¹⁴ שו"ת מהר"ם חלאווה קלב. התשובה עוסקת בהנהגת רבנים באלג'יר.

¹⁵ ראה רמב"ם עבודה זרה י ו: אין כל הדברים האלו אמורים אלא בזמן... שיד עכו"ם תקיפה על ישראל אבל בזמן שיד ישראל תקיפה עליהם אסור לנו להניח עובדי כוכבים בינינו...". קיימים שני מושגים של "יד ישראל תקיפה". האחד מבטא את מעמד היהודים בקרב אומות העולם, ראה רש"י בבלי ראש השנה יח ב ד"ה שיש שלום - "שאיין יד העובדי כוכבים תקיפה על ישראל", ואז ימי הצומות יהיו לששון ולשמחה. השני מבטא את כח השלטון לאכוף קיום מצוות וחוקים, ראה רש"י על קידושין טו ב ד"ה ונגאל זו גאולת אחרים; רמב"ם שבת כז ט; רמב"ם איסורי ביאה יח ל; רמב"ם סנהדרין כא ה. וראה הערות 17 ו-21.

אך רע ורע בהיותו רשע כירבעם וכופה שלא יעלו לרגל, ואחז שאחז בתי כנסיות וסוגר דלתי בית המקדש ומכבה המנורה, ואמון שרף התורה ואילו בימי שופטים לא יארע כזה אלא איש כל הישר יעשה. אין לבטל פסל מיכה ולא לסגור דלתי משכן שילה איש כל הישר בעיניו יעשה".¹⁷

אין בית דין הגדול פוסק הרמב"ם: "משבטל בית דין הגדול רבתה מחלוקת בישראל...".¹⁸ כותב המשפטים ישרים: "ומעולם לא פסק מנהג נאה זה מישראל עד אשר באו ימי הרעה דורות אלו שכל אחד בונה במה לעצמו ונעשית התורה כאלף תורות ח"ו לכתוב כל אי במחשכים טרפו בקלפי וחבשו בטחון...".¹⁹ כותב הרב נבנצל: "בהיעדר הסנהדרין – הגוף שריכוז את ההלכה בישראל – נוצרות בנושאים רבים מספר הבנות: שיטת רש"י, שיטת הרמב"ם, הר"ף, הרשב"א ועוד ועוד. אמנם מחד, איננו יכולים להבין בלעדיהם, אבל מאידך, ריבוי השיטות יוצר בלבול וחוסר ודאות – תהליך הנמשך עד היום הזה".²⁰

אין בית מקדש כותב החתם סופר: "... לא יוגמר דבר הן לטוב הן למיטב כי אם בהצטרף מדת העזות... והעזות הוא צורך גדול לעבודת ה', אך ההפסד רב גם כן כשיהיה ח"ו במקום שאינו ראוי על כן הוצרך הציץ להיות על מצחו תמיד... וכיפר הציץ והועיל שיהי' עזותן של ישראל קדש לה'... האמנם עתה, שחרב המקדש ואין כהן לכפר קשה מאד להשתמש במדת העזות אפילו לקדושה, אולי יתהפך הקערה ח"ו ויהי' לרועץ, וטוב לתפוס בבושה ונהי' סרים מרע על כל פנים...".²¹ כותב הנצי"ב: "חרבן בית המקדש הרע בשני דברים, אחת כי הטעה מדרך השכל ואין מי שיעמיד על דעת נכונה. שנית הקשיח לבנו מיראתך, שמי שבאמת הוא קל ורחוק מיראת שמים כשבא למקום קדוש כזה היה משיג יראת המקום... ועוד היה בית המקדש סיבה לדעת הדין למי שמסופק בהוראה כדכתיב 'כי יפלא ממך דבר וגו' / וכשחרב בית המקדש הרי נעלם גם ידיעה זו...".²²

¹⁶ מבחר הפנינים שער המלך. וראה העמק דבר שמות ג יא: "טבעם להיות סרבנים על דעת גדוליהם יותר משאר אומות העולם".

¹⁷ חתם סופר על התורה פנחס ד"ה צו. וראה רמב"ם עם פירוש המשניות, מגילה א א, שיד ישראל תהא תקיפה רק לאחר בוא המשיח. וראה שו"ת עמוד הימיני יב א יח, שיד ישראל תהא תקיפה רק כשרוב ישראל יהיו בארץ וידם תהא תקיפה בכל ארץ ישראל. וראה שו"ת מנחת שלמה א עג: "חושבני דכל זמן שרואים עדיין בעיר הקדש והמקדש כנסיות של נכרים וגם קברי עכו"ם וכו', ואין אנו יכולים למעקר פולחנא נוכראה, עדיין היא בחרבנה".

¹⁸ רמב"ם ממרים א ד. וראה פירוש המשנה לרמב"ם קידושין ד א: "והעלה עמו אלו העשרה יוחסין... לפי שאין שם בית דין הגדול לשמור על כך...".

¹⁹ שו"ת משפטים ישרים א רלח. וראה שו"ת מהרש"ם חו"מ ז; צל"ח ברכות סד א. וראה משנה ברורה תקעה ס"ק כה שלא נוהגים להתענות על גשמים בזמן הזה משום שאין נשיא שיגזור עליהם.

²⁰ שיחות לספר דברים שיחה יא עמ' קיא. וראה ירושלמי סוטה ט יב: "... עכשיו שאין אימת סנהדרין עליהם...". וראה סעיף קכא הערה 25.

²¹ חתם סופר על התורה, פרקי אבות ה כ. וראה ר"ח ורמב"ן על בבלי ראש השנה יח ב ובטור או"ח תקנ, שלום יהיה כשיבנה בית המקדש, ומכאן שיד ישראל תהא תקיפה רק לאחר בנין בית המקדש. וראה תוס' בבלי עבודה זרה כו ב ד"ה דלא: "... י"ל דמורידים היינו כשידינו תקיפה בזמן הבית".

²² העמק דבר דברים כח נט. וראה שו"ת נוב"י או"ח צד, שבזמן שאין בית מקדש אין חיוב להקביל פני הרב ברגל. וראה מועדים וזמנים ד רצו, שחול המועד מדאורייתא רק בזמן שבית המקדש קיים. וראה משך חכמה דברים, הפטרה, על הקשר שבין בית המקדש ובין השגחה ניסית על עם ישראל.

אין נביאים²³התמעטו סמכויות הפרנסים²⁴סמכויות בתי הדין מצומצמות²⁵הציבור מקבל על עצמו פרנסים רבים שאינם ראויים²⁶

בדורות האחרונים התמעטה מאוד האפשרות לחזק את הדת באמצעי אכיפה²⁷

התמעטה האמונה כותב ר' יעקב עמדין: "האידינא דאפילו גויים שבחו"ל לאו עובדי עבודה זרה נינהו אלא מנהג אבותיהם בידיהם. כל שכן ישראל שהמיר שאינו בחזקת מין גמור עד שיוחזק לאדוק בע"ז. הא לאו הכי ודאי תלינן דלטעמא דאיסור בלחוד קעבד. כמו שהוא מדרכן של עוברי עברה הללו, רובן אינן עושין אלא להשביע יצרם בעבירה או לחימוד ממון וכה"ג, ומומר כזה פשיטא דאסור להורידו מחיים שאולה, אדרבא מצווים להחיותו, ולהחזיר אבדת גופו ונשמתו, כל כמה דלא פקר להכעיס ואביק מיבק בע"ז".²⁸

התמעטו הנסים כותב הרמח"ל: "הזמן, כזמן הזה, אשר אין נביא וחווה, ואין אתנו אותות ומופתים לחייב כל האדם להכיר גדולתו יתברך".²⁹ כותב ספר שבחי הבעש"ט: "וגם אני נתתי אל לבי כי מאז הייתי לאיש ועד זקנה קרוב לשיבה שאני רואה בעו"ה מדי יום ביומו נתמעטו הנסים ונסתלקו המופתים...".³⁰ הרב משה שטרנבוך כותב: "השגחת הקב"ה

²³ ראה סעיף יב, שעיקר תפקידם של הנביאים הוא להוכיח את העם. וראה אור החיים דברים לב לו; חזו"א המובא בהערה 30. וראה חובות הלבבות ד, שער הביטחון ד: "ומהם, שגמול העולם הבא וענשו היה מקובל אצל עמי הארץ מהנביאים, ומושכל אצל החכמים". וראה כוזרי ד ג: "אין ה'כבוד' וה'מלכות' נגלים כי אם לחשובים ולבחירים ולנביאים ועל ידם יתאמת הדבר בעתיד גם לכופרים כי לאלוק המלוכה והשלטון בארץ, וכי הוא יודע פרטי מעללי כל היצורים".

²⁴ ראה סמ"ג עשין קו: "מפני עומק הגלות אין בנו כח להעמיד כל הדברים בקו המשפט". וראה שו"ת מעיל צדקה לג. וראה בבלי חולין נו ב: "הוא עשך ויכוננך" - מלמד שברא הקדוש ברוך הוא כונניות באדם, שאם נהפך אחת מהן אינו יכול לחיות. תניא, היה רבי מאיר אומר: 'הוא עשך ויכוננך' - כרכא דכולה ביה; ממנו כהניו, ממנו נביאיו, ממנו שריו; ממנו מלכיו, ומבאר חידושי חתם סופר שם: "... כיון שברא הקב"ה כונניות באומה... ובעו"ה נהפכו... וכי"א ח"ו אינם יכולים לחיות". וראה בבלי ברכות ח א: "מיום שחרב בית המקדש אין לו להקב"ה בעולמו אלא ארבע אמות של הלכה בלבד". וראה שהכונה היא שמאחר שאין לנו לא מלכים, לא נביאים, לא כהנים ולא שרים ממילא לא נשאר אלא ד' אמות של הלכה. וראה סעיפים רמז שב.

²⁵ ראה סעיף רצז הערות 37 - 41. וראה סעיף פה הערה 42.

²⁶ ראה סעיף קיט.

²⁷ ראה בהרחבה סעיף שב.

²⁸ שו"ת שאילת יעבי"ץ א ל. על הקשר בין העליה בתוחלת החיים ובין החלשות האמונה ראה רש"י קהלת ג יא. וראה סעיפים עו קסב.

²⁹ דעת תבונות קמו, עמ' קמד.

³⁰ הקדמת הכותב, שבחי הבעש"ט. וראה אם הבנים שמחה פרק שלישי נד, עמ' רלו: "כי רק על ידי המופתים שעושים בארץ תחזק האמונה בתוך ההמון". וראה חזו"א יו"ד ב טז: "ונראה דאין דין מורידים אלא בזמן שהשגחתו יתברך גלויה כמו בזמן שהיו נסים מצוין ומשמש בת קול, וצדיקי הדור תחת השגחה פרטית הנראית לעין כל...".

בעולמו היום היא בהסתר תוך הסתר בעו"ה, וכאילו העולם נוהג כפי מעשי בני אדם בלי מנהיג ח"ו...".³¹

התרבו החוטאים כותב הראי"ה קוק: "הרבה דאבה לבנו על רוח פרצים שהתחולל בעולם וגרם באמת פרצות בתורה ואמונה עד שהמוני המונים יצאו מכלל היהדות באופן מבהיל ונשתכחה תורה ואמונה מגלילות רבים".³² כותב הרב אהרן סולובייצ'יק: "כשעלה משה למרום באותה שעה כלל ישראל, חוץ מאיזה יחידים היו יראים ושלמים... והרשעים הם מיעוטא דמיעוטא, לכן יש ענין של הצלת הציבור על ידי אבוד רשעים. אבל כשחטאו [בעגל]³³ ובמרגלים, ומספר החוטאים היה לאלפים ולרבבות, לא שייך לומר 'ובאבוד רשעים רנה' אלא אדרבא, אנו צריכים לרחם עליהם ולקרנם בעבותות האהבה, ולהכניסם בפנת אור התורה".³⁴

התרבו אומרי מותר³⁵ כותב החיד"א בשם רח"ו: "... דעתה גברה מאד הסט"א, והמעט שעושים עתה - אלקים חשבה לטובה כהרבה שהיו עושים הראשונים, וז"ש לפום צערא - כי בדור אחרון הרבה עיכובים וטרדות - אגרא, כן הקב"ה קובע שכר כי התגברות הסט"א גורם...".³⁶ כותב החתם סופר: "אבל הני שבזמנינו אינם אלא למלאות תאותם ואף על פי שחטאו ישראלים הם".³⁷

התרבו רודפי תענוגות כותב הרש"ר הירש: "נוסף לכך חדרה גם לתוך אהלינו מן החוץ השאיפה לתענוגות שנעשתה תכלית החיים".³⁸

³¹ שו"ת תשובות ונהגות א תשכט. וראה שם שבעניני שידוכים עדיין רואים בחוש את יד ה'. וראה תניא אגרת התשובה ד: "הרי נמצאו בכל דור כמה וכמה חייבי כריתות ומיתות שהאריכו ימיהם ושניהם בנעימים". וראה שו"ת אגרות משה יו"ד ג עא: "... עתה בעוה"ר שאיננו רואים הנס דשמיטה ודסוטה אף בדור טוב צריך לבקש איך לחנך וללמד את התלמידים, וכ"ש בדור עני ושפל כזה שבחוץ אין רואין כלום מדברים והנהגות טובות שצריך לעיין איך ללמדם ולחנכם שיהיה קיום למה שילמדו אתם".

³² תעודת ישראל ולאומיותו, אזכרה עמ' סב. וראה מאמרי הראיה א עמ' 55: "הלא דברי הרדב"ז בתשובות... מפורשים שאפילו מי שטועה ח"ו בדבר מעיקרי התורה מחמת עיונו פטור מעונש, שמפני שחושב שמה שעלה בעיונו הוא אמת ואם כן אנוס הוה...". וראה נפתלי בר אילן, "אפיקורס האומר מותר", אור המזרח קמט עמ' 168 – 172. על ירידת הדורות ראה סעיף עו.

³³ המלה בעגל נכתבה בטעות, כמוכח מתוך הענין וכמוכח ממקור דבריו תורת חיים על סנהדרין קיא א.
³⁴ פרח מטה אהרן על הלכות יסודי התורה עמ' 17. וראה מעין סברה זו משך חכמה דברים כב ד. הערת בני הרב טוביה שלמה: לכאורה אם חלק מהציבור יצאו מכלל ישראל, ודאי שיש להלחם בהם, וכמעשה החשמונאים במתינונים. מלבד זאת, דבריו אינם מובנים שהרי משה הרג שלשת אלפים מעובדי העגל.
³⁵ ראה א"ת ערך אומר מותר. וראה סעיף שב.

³⁶ אוצרות הרחיד"א על אבות, זרוע ימין, אבות ה כג ה. וראה ברית עולם ספר חסידים (מרג.) תתקמה.
³⁷ שו"ת חתם סופר אבהע"ז ב ט.
³⁸ אגרות צפון יז. וראה סעיף רכז הערה 64. רדיפה אחר תענוגים קשורה קשר הדוק לתהליך העיור. ראה בבלי עירובין כא ב, שיושבי כרכים נגועים בגזל, עריות, שבועת שוא ושבועת שקר. ומבאר רש"י: "מקום שווקים הם וישוב גדול ורגל רוכלין וסוחרין מצויה שם לפיכך גזל ועריות נוהג בהן". וראה בבלי פסחים קיג א שהקב"ה מכריז בכל יום על רווק הדר בכרך ואינו חוטא. וראה בבלי נדה מח ב שיושבי כרכים מפונקים שכן יש בהן מרחצאות. וראה רש"י בבלי עבודה זרה יב א ד"ה בכרכים: "דרך יושבי כרכים להתנהג בגדולה...". וראה רמב"ם מו"נ ג לג. וראה מהר"ל נתיבות עולם ב נתיב כח היצר פרק ג: "יושבי כרכים בעלי הנאה ובעלי תאוה דרים שם יותר מן יושבי כפרים". ראה "הגדול" ממינסק עמ' 76: "כי כפי מדת גדלה ועשרה של העיר כן גדל בה רוח החופש...".

רדיפה אחר תענוגים קשורה קשר הדוק גם להתרבות הזמן הפנוי. וראה ירושלמי מו"ק ב ג: "אילו היה לי מי שיומנה עמי התרתי ... כלום אסרו לעשות מלאכה בחולו של מועד אלא כדי שיהו אוכלים ושותין ויגעין

אין אפשרות לקיים אכיפה שיטתית ושיוונית³⁹

אכיפה אינה לתקנה כותב הדברי חיים: "הנה שאלתו בעצה נגד העומדים נגד תורה הקדושה כידוע. לדעתי יעשה כל מה דאפשר להשבית עצתם הרע ולשרש דעתם הנעכרה אך יעשה בהשכל למאד שלא יפרצו ח"ו יותר רק בנחת דבריו ישמעו..."⁴⁰ כותב הראי"ה קוק: "וזאת העליה של הכלל ההמוני הסבה גם כן ירידה שהדור שהוא מוצא את כל מה שהוא שומע ורואה מהורים ומורים קטן מערכו, אז מוסרם אינו לוקח את לבבו... גם אינו מטיל עליו שום אימה ופחד, שכבר התעלה בתכונתו מלהיות מעמיד אופי לחייו מפני בריחה מפחד איזה שיהיה"⁴¹.

כיום יותר מבעבר יש להנהיג את הציבור בנחת

- כותב הראי"ה קוק: "על ידי דרכי נועם ונתיבות כבוד ושלוי נוכל הרבה יותר לתקן ולהציל מאשר על ידי משטמה וקינטוריא..."⁴² פוסק הרב עובדיה יוסף: "ובפרט בזמנים אלו דורות החופש והדרור (דימוקרטיא) שאיש הישר בעיניו יעשה, צריכים להתאזר ולהתנהג בחכמה ובתבונה, ולא בסופה ובשערה, לבל לדרחות אבן אחר הנופל... שבזה"ז שאין בידינו להעמיד משפטי התורה על תלם, אין להפגיע בו מדת הדין, כי בחזקה לא יפעלו מאומה אם לא במענה רך לאשר נגע ה' בלבו, ואם נבא להפגיע בהם מדת הדין יפקו מן צוארני צוארני, עיי"ש"⁴³.
- פוסק הדבר יהושע: "... דעת הרמב"ם בפ"י מהלכות עכו"ם ה"ו שעל כל האומות נאמר הלאו לא ישבו בארצך... ואמנם דאותן שכבר יושבים בארצנו אין עלינו עון במה שאין מגרשין אותן מאחר שעדיין אין ידינו תקיפה כל כך להעמיד הדת על תלה וזה יביא עלינו

בתורה ואינן אוכלין ושתין ופחזין". וראה שו"ע אבהע"ז פ ב - ג: "שהבטלה מביאה לידי זימה". וראה בראשית ד ז: "... לפתח חטאת רבץ...", ומבאר העמק דבר: 'לפתח' – ביציאתך מן העמל והעבודה, 'חטאת רבץ' תבא עוד לידי חטא שהרי בטלה מביאה לידי זמה וכל דבר און...". וראה מ"ב תרע ס"ק ה, שיש למחות בידי מי שנהוג שלא לעשות מלאכה בחנוכה במשך כל היום. וראה משך חכמה ויקרא יט ל: "בשבתות ויום טוב בטלים ממלאכתם ויכולים לבא לידי עבירה".

³⁹ ראה סעיפים רמד ש.

⁴⁰ שו"ת דברי חיים ליקוטים והשמטות מ. וראה בבלי מגילה כה ב: "קללות וברכות נקריין ומתרגמין. פשיטא, מהו דתימא ניחוש דלמא אתו למעבד מיראה, קמ"ל". וראה שבט יהודה השמד ה"ד: "ותדע אדוננו, כי האנוסים יותר יעבדו את דתם הראשונה אחר האונס ממה שהיה קודם האונס".

⁴¹ אדר היקר ועקבי הצאן, הדור עמי קיא.

⁴² אגרות הראיה ב תרנד. וראה שם א פט. וראה אורות האמונה עמ' 96: "התרחבות המדעים זיקקה הרבה את רוח האדם... ונגד אותו החלק שכבר נזדכך מוכרחת היא הליברליות להתפשט, לתפוס מקום. וכשבה המסורת והדת אפילו בצורתה היותר טהורה לכבוש תחת ידה את זה החלק המזוקק לא תצליח".

⁴³ שו"ת יביע אומר ד יו"ד ז ד. וראה שו"ת יביע אומר ח אבהע"ז ב: "לא כן בזמנינו אשר לדאבון לבנו רוח החפשיות גברה, והאמונה נחלשה, ואין בידינו להעמיד משפטי הדת על תלם...". וראה שו"ת בן פורת ב ז על שליחי הציבור: "והנה הם עושים ממנה בעו"ה כמו קאנצרט והרבנים שומעים ואין בידם למחות בעו"ה". וראה שו"ת תשובות והנהגות ד סוף סימן שכז בהערה, עמ' תי: "ומרגלא בפומיה מו"ר שאדבא ישיבה מצויינת היא כשיש בה כשליש מצויינים בכשרונות, כשליש מופלגים בהתמדה, וכשליש מצויינים ביראתם ובתפלתם... אבל בלאו הכי לצערנו אין לנו השפעה לשנות זאת". לעיתים אין לגדולי תורה השפעה כאשר מתעוררות מחלוקות בין ראשי ישיבות, בין בני אדמו"רים או במוסדות תורניים.

איבה מכל אומות העולם שיהי' נראה בעיניהם כמעשה אכזריות שאין כמוה והרבה חששו חכמים לאיבה אפילו להתיר איסורי תורה".⁴⁴ פוסק הרב שטרנבוך: "אודות החברה קדישא אם לדאוג גם למי שאינו שומר תורה ומצוות... ואם שייך לקונסרבטיבים ולרפורמים אין לכבדם, ומ"מ אם תהא איבה וחיילול השם יש ליזהר".⁴⁵

- כותב החפץ חיים: "ובאמת בזמננו אפילו החוטאים הגמורים ברובן אינם להכעיס ח"ו, רק תועים בדרך על ידי איזה פושעים שמתעים אותם... ומצוה רבה לרחם עליהם ולהורותם הדרך הנכונה".⁴⁶
- התרבו הפרנסים שאינם ראויים ושאינם פועלים לשם שמים,⁴⁷ ולפיכך ראוי להקטין את סמכויות האכיפה של כלל הפרנסים.
- כל המדינות המפותחות מגינות על חירות האמונה.⁴⁸
- מייסדי המדינה התחייבו לפני אומות העולם להכיר בזכותו של כל אחד לחירות האמונה.⁴⁹

למרות שעל הפרנסים להנהיג את הציבור בנחת עליהם לעשות כל מאמץ לפעול לחיזוק הדת. כותב בנו של החפץ חיים: "מר אבי ידע ביותר מכל בני דורו, חובשי ביהמ"ד, כל תעלולי המשכילים... ואעפ"כ לא יצא בשום מקום בספריו כנגד המחדשים במלחמת תנופה ובחירופים וגידופים רק בהגנה על רכוש הרוחני אשר לנו המאמינים בה'".⁵⁰ כותב הראי"ה קוק: "וב"ה אני עושה קולות ורעשים על הטומאה, במקום הנצרך, אלא שאני מדבר את דברי בסדר ובנחת, כאשר נצטוינו מעצת המלך החכם".⁵¹ כותב הרב שמחה זיסל זיו: "והאמת כי הדברים הם הפכים מאד. והתורה הזהירה אותנו על שנים יחד, היינו ב' חלקי התורה: בין אדם למקום, ובין אדם לחברו... ובאמת להתאים שלמות היהדות והמדיניות גם יחד, זה מהעבודות הקשות".⁵²

וסוף האמת לנצח. כותב הראי"ה קוק: "... הדרכים שבהם יבוא מין האנושי כולו להכרת האמת הם שונים ומסובכים, ומהם נמצאים דרכים רבים שעצם הרע והשקר הוא עצמו הדרך להביא אל הטוב והאמת, כי הרע מבחין את הטוב... ועל ידי כל המהומה והמבוכה היוצאת אל הפועל בעולם על ידי כל התרבותיות הרעות של דיעות זרות במושגי האמונה והדרכות רעות שבדרכי

⁴⁴ שו"ת דבר יהושע ב מח. וראה ספר חסידים (מרג). תה: "כתיב בסוף מלאכי: 'והשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם פן אבוא והכיתי את הארץ חרם'. למה בסוף הנביאים חרם? מפני שגלוי לפנינו כשיהיו ישראל בגויים אין יכולים לקבל התורה והמצוות מפני שאין יכולים הטובים לכוף לרעים מפני שהגויים שמהנים להם מממונם עוזרים להם ואין נשמעים לטובים לכך סמך לזכרו תורת משה עבד... והכיתי את כל הארץ חרם".

⁴⁵ שו"ת תשובות והנהגות ג שסג ד.

⁴⁶ אגרות הרב בעל החפץ חיים מכתב סה. וראה שם מכתבים כח. וראה שו"ת דעת כהן קלא: "ובכלל יש בימינו צורך להמשיך רחמים על כל ישראל, שמפני הצרות גם העבריינים שנראין כמזידין יש לומר שהם נחשבין כשוגגים". וראה שמונה קבצים א תרסט: "והחטא אינו יכול לפגום כל כך כבדורות הראשונים...".

⁴⁷ ראה סעיף מז הערות 71 - 74. וראה סעיף קנ הערה 61.

⁴⁸ ראה סעיף רי.

⁴⁹ ראה סעיף שכא הערה 23.

⁵⁰ מכתבי הרב חפץ חיים, דרכיו נמוקיו ושיחותיו עמ' עג.

⁵¹ אגרות הראי"ה בתקנה.

⁵² חכמה ומוסר ב רלח.

המוסר ידע המין האנושי בסוף להודע בהכרה נאמנה מה טוב ומה נאמן הוא דרך ה'...".⁵³ כותב הרב וולבה: "האמת קיים. דורות רבים יכולים להתמרד נגדו, להלחם בו ולדכאו. אבל אין כח בעולם שיכול לבטלו; בסוף חוזרים ומכירים אותו. שקר עלול לשלוט זמן רב בעולם, אבל סופו הוא להתבטל. דוק ותמצא כי כל השקרים שבעולם במשך הזמן מפריכים את עצמם והיו כלא היו; במקומם באים שקרים אחרים וגם הם שולטים זמן מוגבל עד שגם עליהם עובר כלח".⁵⁴

כותב המגיד מוילנא: "... המלך המשיח לא יצטרך למלא פיו בתוכחות כי אם במישור שהיה בו, אחרי שיביטו ויראו בו קדושת הנהגתו תכונת מדותיו היקרים, מאליהם יאיר חשכת הלבבות ותופע נהרה".⁵⁵ כותב הרב חרל"פ: "הנה התכלית הרצון מבריאת העולם הוא, למען גילוי כבוד מלכותו ושיהיו באי עולם מקבלים עול מלכותו באהבה וברצון, דבלא קבלת מלכות ברצון אין זה כבוד מלכות, אלא כח גבורת מלכות בלבד".⁵⁶

*

מסימני ההכר היותר בולטים של התקופה המודרנית היא עלית משקלן של השקפות המעמידות את האדם, את תבונתו ואת יזמותו במרכז⁵⁷ ולעומת זאת החלשות האמונה בה'. במקביל התפתחה המחשבה הליברלית הפוליטית ולפיה לא צריכה להיות למדינה מטרה או שאיפה רוחנית כל שהיא, וכל תפקידה הוא לאפשר לאזרחים להנות מרמת חיים גבוהה ככל האפשר ולחיות בשלום ובבטחון.⁵⁸ אזרח אינו נדרש, לפי השקפה זו, להקפיד על מדות טובות, יושר ומוסריות, ואף אמונתו ודתו, מבחינת המדינה אינן מעלות ואינן מורידות, כל עוד הוא אינו פוגע בזולתו.⁵⁹

השקפה זו באה לידי בטוי כבר בחוקות הראשונות שנתקבלו לפני יותר ממאתים שנה.⁶⁰

⁵³ עין איה ברכות ב פרק תשיעי קיג.

⁵⁴ עלי שור ב עמי תקכב.

⁵⁵ תאומי צביה, פרק ד עמי סא.

⁵⁶ מי מרום, אורי וישעי עמי קכד.

⁵⁷ ראה EB (2008), Modernization, The nature of modern society, Secularization and rationalization.

⁵⁸ ראה The Law of Peoples עמי 35. וראה What is Political Philosophy עמי 49 שבעוד הפילוסופים הקדומים והרפובליקה הרומית ראו את תפקיד השלטון בשיפור מעלתו המוסרית של האדם הרי שמקווילי (Machiavelli), הובס (Hobbes) ולוק (Locke) הדגישו שעל השלטון לחנך כל אזרח להיות אדם חברתי וכי יש לאפשר לכל אחד לפעול מתוך שיקולים ארציים ולעסוק בסיפוק הצרכים הארציים. ראה גם The Law of Peoples עמי 40. על ההשקפה הליברלית ראה EB (2008), liberalism. על האבחנה בין ליברליזם כהשקפת עולם ובין ליברליזם פוליטי ראה גם בסעיף רי.

⁵⁹ ראה The Constitution of Liberty עמי 145 ובעיקר בהערה 18. וראה סעיף רי.

⁶⁰ ראה חירות ומשטר, אוצר תעודות תעודה 5 כתב הזכויות של ארצות הברית; שם תעודה 6 הצהרת זכויות האדם והאזרח בצרפת. וראה סעיפים קסא רי בדיונים על מקום הדת במדינה.

פז. "אימת מלכות"¹

ישראל ערבים זה בזה ולעיתים אין מנוס מלנקוט באמצעים קשים כלפי עבריינים.² שנינו: "קשה לכעוס ונח לרצות – חסיד", ומבאר רבינו יונה: "כי לפעמים צריך האדם לכעוס לקנאת ה' כפנחס לכן אמר 'קשה לכעוס' שעל כל פנים יש לו לכעוס אך בקושי".³

באופן מיוחד מצווים הפרנסים להטיל מרות

מלך פוסק הרמב"ם: יש למלך רשות... לתקן העולם כפי מה שהשעה צריכה... להטיל אימה ולשבר יד רשעי העולם".⁴ כותב החתם סופר: "ולמלך צריך להיות לב אביר להנהיג את העם על דרכי התורה בעל כרחם".⁵

פרנסים פוסק הרא"ש: "וכן בכל דור ודור מצווין לשבור מלתעות עמל והמטים עקלקלותם להדריכם בנתיב יושר".⁶ כותב הנצי"ב: "כל מנהיג יודע שאי אפשר להנהיג את הדור בלי איזה התנשאות".⁷

דיינים אומרת הגמרא: "ואצוה את שפטיכם בעת ההיא" - אמר רבי יוחנן: כנגד מקל ורצועה תהא זריז, ומבאר רש"י "שיהו מטילים אימה על הציבור לשם שמים".⁸ פוסק הכלבו: "חייבים כל ישראל לכוף ולהכריח איש את חבירו כדי להעמידו על האמת ועל המשפט ועל חקי האלקים ותורותיו".⁹ כותב הרב זילברשטין: "... חייבים סנהדרין להטיל מורא על הרוצחים...".¹⁰

מרא דאתרא פוסק הנצי"ב: "ומש"כ עוד טעם שרוצה מעכ"ה נ"י לנהל עדתו בנחת ולא בחמה יהא ברוך טעמו בעניינים הנוגעים לכבוד עצמו. משא"כ בענין הנוגע להציל עשוק מיד עושקו, על כב"ז איתא שלהי מס' הוריות כמדומה לכם ששררות הוא עבדות הוא".¹¹

לפיכך על הפרנסים להטיל מרות באמצעות הפעלת מערכות משפט,¹² שיטור ופיקוח יעילות.¹³ עליהם להקפיד על כבוד השלטון בכלל ועל כבוד הפרנסים ועובדי השירות הציבורי בפרט.¹⁴

¹ הבטוי אימת מלכות שגור בלשון חכמים ראה לדוגמא בבלי חגיגה כו א; שו"ע חו"מ קסג ג. וראה רמב"ם מלכים ב א: "ומשימין לו אימה ויראה". אימה בלשון חכמים פירושה יראת כבוד ולא תחושה של פחד מפני הבלתי צפוי כפי שמצאנו במשטרים טוטליטרים.

² ראה סעיפים קעט - קפא. וראה סעיף קפו על אימת הורים על בנים; סעיף ערה על אימת רב על תלמידיו.

³ רבינו יונה אבות ה יא. וראה שו"ת אגרות משה או"ח א נד.

⁴ רמב"ם מלכים ג י. וראה שם שם ב ו; שם רוצח ושמירת נפש ב ד; ספר החינוך תצז. וראה שמואל א ב י: "ויתן עז למלכו". וראה במפרשים על בראשית מט ד ובעין איה שבת ב פרק חמישי ס, שעל המלך לנהוג בעז מלכות.

⁵ תורת משה פרשת תצוה ד"ה *ויאמר שאול. וראה צדקת הצדיק קעה: "דמדת מלכות היא מדת הדין הקשה".

⁶ שו"ת הרא"ש סח כג.

⁷ העמק דבר במדבר טז ב. וראה חידו"א בבלי יבמות קה ב ד"ה מי הוא: "דלפי צורך הענין יש התר לעשות דבר הנראה כמשתרר".

⁸ רש"י בבלי סנהדרין ז ב ד"ה ואצוה.

⁹ כלבו קמב. מהראיות שם מוכח שמדובר בשופטים.

¹⁰ חשוקי חמד מכות עמי נו.

¹¹ שו"ת משיב דבר ב סו.

בעת הצורך ובעיקר בשעת חירום יש לפרנסים סמכות להטיל מרות באמצעות אימה יתירה. זאת באמצעות הטלת הגבלות על חופשים,¹⁵ מעצרים מנהליים¹⁶ והחמרה בענישה.¹⁷ במקרים נדירים רשאי השלטון לתת עונש קולקטיבי.¹⁸

בתנאים ובנסיבות המצדיקים הטלת אימה יתירה,¹⁹ מקיימים הפרנסים את המצוות אותן מקיימים אלו הפועלים על פי גדרי הוראת שעה.²⁰

זה רצון הבורא. אומר החכם מכל אדם: "והאלקים עשה שיראו מלפניו".²¹ כותב הכלי יקר: "... שהרצון האלהי היה שלצדק ימלוך מלך עליהם כדי להטיל מוראו על כולם".²² פסוק מפורש בתורה: "הוא היה גבר ציד לפני ה'..."²³, ומבאר הנצי"ב: "ובאמת היתה כך רצון ה' וזהו קיום העולם שאלמלא מוראה של מלכות איש את רעהו חיים בלעו והיה נמרוד המתחיל לעשות כזה".²⁴ כותב המשך חכמה: "... כי ההשגחה רצתה לעשותם גוי מצויין בנימוסיו ויהיו ראויים להנהגה מסודרה... ויוכלו לעצור בעד מאויי לבבם ורסן תאות נפשם, וינהגו במשטר חזק".²⁵ זו מדת התורה. התורה העניקה לפרנסים סמכויות המאפשרות להם להגביל זכויות וחופשים, ולהחמיר בענישה.²⁵

פרנסים המטילים מרות נוהגים בחכמה. כותב מבחר הפנינים: "תנהיגו נדיבי האדם בנחת וכבוד... ולא תקנה הנבלים כי אם בהכנעה ובבזיון".²⁶

להטלת מרות השלכות רבות על הגשמת יעודי התורה

טובת היחיד וטובת הכלל שנינו: "רבי חנינא סגן הכהנים אומר הוי מתפלל בשלומה של מלכות שאלמלי מוראה של מלכות איש את רעהו חיים בלעו".²⁷ אומר החכם: "הרע שבארצות אשר אין בה... בטחה".²⁸ המאירי כותב: "... והיתה ענוותו ושפלות רוחו סיבת היות כל הארץ

¹² ראה סעיפים רמ רמב רמד רמה.

¹³ ראה סעיף רמא.

¹⁴ ראה הערה 38.

¹⁵ ראה סעיפים ריט רכ רכט רל.

¹⁶ ראה סעיף שכח.

¹⁷ ראה סעיפים ש שלח. בית דין רשאי להחמיר בענישה על פי גדרי הוראת שעה, ראה סעיף שלח. במקום שהפרנסים בעצמם יושבים בדין הם רשאים להחמיר הן בחקיקה והן בענישה.

¹⁸ ראה סעיף שמוז.

¹⁹ ראה סעיף פח. כאשר שלטון פועל שלא כדין אין לשתף עמו פעולה, ראה סעיף קצז הערה 28.

²⁰ ראה סעיפים עח עט שא.

²¹ קהלת ג יד. וראה רש"י שם.

²² כלי יקר דברים יז טו.

²³ העמק דברים בראשית י ח.

²⁴ משך חכמה שמות יב ג. וראה פירוש הרש"ר הירש שמות ב יד.

²⁵ ראה סעיפים ש שא שכח.

²⁶ מבחר הפנינים, שער ההנהגה.

²⁷ משנה אבות ג ב. וראה מדרש שמואל שם על הקשר בין משנה זו ובין קודמתה. וראה ספר החינוך מז.

²⁸ מבחר הפנינים המיוחס לרשב"ג שער המלך.

חרם אלה וכחש רצוח וגנוב ואין מחריד, ואל זה כוונו ז"ל באמרם 'שום תשים עליך מלך' - שתהא אימתו מוטלת עליך'.²⁹

כותב הראי"ה קוק: "השאיפה המתגברת ביותר מן המדה אל הצדקות הרבה והיתירה, היא מדלדלת את כח הצדק, ומהרסת את יסוד המוסר באופן אכזרי".³⁰ כותב הרב שכטר בשם רבו הרב יוסף בר סולובייצ'יק: "הצלחת הרשעים מפריעה מאד לצדיקים בעבודת הקודש שלהם, שקשה לו להיות צדיק ולהשפיע על אחרים בשעה שהכל רואים שאף הרשע עולה ומצליח...".³¹

טובת המדינה כותב הראי"ה קוק: "אם נחזור עד סוף תעודת השלטון... אז יש אשר ההנהגה החזקה תכריע את הכף...".³²

קידוש השם³³

בראשית כהונתו של כל פרנס יש משמעות יתר לאימת מלכות.³⁴ הטלת מרות חיונית במיוחד במקום ובזמן שמתרבים עזי פנים. כותב המהרש"א: "אם הדור עז הקב"ה מעמיד עליהם פרנס עז, ואם הדור נוחים זה לזה הקב"ה מעמיד עליהם פרנס שמנהיגם בנחת".³⁵

העומדים בראש העם בימי התנ"ך הטילו מרות. פסוק מפורש בתורה: "ויקרא משה ליהושע ויאמר אליו לעיני כל ישראל חזק ואמץ", ומבאר המשך חכמה: "לא תתנהג בענוה ולא תראה להם מורך, רק היה קשה כברזל וגבור כארי נגד העם".³⁶ אומר הנביא: "ויקח צמד בקר וינתחחו וישלח בכל גבול ישראל ביד המלאכים לאמר אשר איננו יצא אחרי שאול ואחר שמואל כה יעשה לבקרו ויפל פחד ה' על העם ויצאו כאיש אחד".³⁷ אומרת הגמרא: "ארבע מאות ילדים היו לו לדוד, כולן בני יפת תואר היו, ומגדלי בלורית היו...". ומפרש רש"י: "כמשפטי העובדי כוכבים כדי שייראו בעלי אימה ויפחדו מהם".³⁸

²⁹ חבור התשובה מאמר א פרק ה.

³⁰ שמונה קבצים ז קמה. ראוי להוסיף כי כאשר אין אימת מלכות גם אנשים הגונים עלולים לעשות דין לעצמם ראה קהלת רבה ז על פסוק ג. וראה מלבי"ם שמואל ב יד ו: "... שאבשלום הרג לאמנון... שאם היה דוד עושה משפט לאמנון על שעינה את אחותו לא היה בא לידי כך...".

³¹ נפש הרב עמי' רעז. וראה בבלי מגילה יז ב "וכיון שכלו הפושעים מתרוממת קרן הצדיקים". וראה בבלי סנהדרין כו ב: "ועולא אמר: אילו מחשבותיו של אותו רשע אינן נהרסות, צדיק מה פעל". וראה שם קו ב: "ויראו צדיקים ויראו ועליו ישחקו". בתחילה יראו ולבסוף ישחקו".

³² עין איה שבת א פרק שני רצג.

³³ ראה בבלי יבמות עט א שדוד המלך תלה את בני שאול למשך ימים רבים כדי למנוע חילול שם שמים, ואילו בהלכות מלכים סוף פרק ג פוסק הרמב"ם שלמלך יש רשות לעשות זאת על מנת להטיל אימה.

³⁴ וראה בבלי יומא כב ב ורש"י ד"ה מפני: "שמתחילת מלכותו מחל על כבודו, וגילה על עצמו שאינו כדאי למלוך". וראה רש"י דניאל ה ח: "...לפי שמחדש באת למלוך... וצריך חיזוק".

³⁵ חידושי'א בבלי ערכין יז א ללשון ראשונה בגמרא שם. וראה רש"י על דברי הימים ב יט ה.

³⁶ משך חכמה דברים לא ז.

³⁷ שמואל א יא ז.

³⁸ רש"י בבלי סנהדרין מט א ד"ה ומגדלי בלורית. וראה כד הקמח אורחים: "כי יש מלכים שנוהגים להוליד סביבותיהם שומרים מעבדיהם... דרך מורא ואימת מלכות". וראה סעיפים רא רג - רה.

רבי יהודה הנשיא הורה לבנו: "נהוג נשיאותך ברמה".³⁹
 במערהין החליטו: "הסכמה מנויה וגמורה פה אחד כולנו יחד שיהא נבררים ששה אנשים
 חכמים ונבונים... להיות ראשי מדינה... וינהגו נשיאתם ברמה".⁴⁰
 על שכרו של פרנס המטיל מרות כותב המאירי: "כל פרנס המטיל אימה יתירה על הציבור...
 לשם שמים, כגון שעושה כן להסיר את העבירות ולהשפיל את הגאים תבא עליו ברכה".⁴¹ כותב
 הנצי"ב: "בשעה שהקטנים נשמעין לגדולים אין פרץ של מגיפה, היינו שאין הדור פרוץ להגיע
 לידי עבירות שראוים להתחייב מיתה, בשביל שיראת בית דין ועונשיהם על הדור...".⁴²
 פרנס שאינו מטיל מרות עלול לאבד את כסאו. מפורש בדברי הימים: "... יתאמצו על רחבעם בן
 שלמה ורחבעם היה נער ורך לבב", ומפרש רש"י: "ולפי שמצאנו בו שפלות ורכיכות לבב התאמצו
 עליו".⁴³ כותב השם משמואל: "... ושאל המלך לא נתקימה מלכותו... ושמואל הנביא אמר לו:
 'הלא אם קטן אתה בעיניך, ראש שבטי ישראל אתה', ועבור מעשה זה איבד את המלוכה, מפני
 שהי חסר לו כח הגיאות והשררה כאמרו שם 'כי יראתי את העם ואשמע בקולם'".⁴⁴ כותב ר'
 חיים שמואלביץ: "מלך הקטן בעיניו ונוהג בענוה שלא במקומה אינו ראוי למלוכה".⁴⁵

גם בשעה שהוא מטיל מרות על הפרנס לחוש תחושה של ענוה. כותב רבינו אברהם בן הרמב"ם:
 "מלך או נשיא, מחייבהו הצורך למה שביארה המסורת בפירוש הפסוק: 'שום תשים עליך מלך'
 שתהא אימתו עליך... וזוהי סטיה מן הענוה החיצונית, סטיה הנובעת מן הנחיצות ורק בתנאי
 שתשאר הענוה הפנימית, וכמו שאמר יתעלה: 'לבלתי רום לבבו מאחיו'".⁴⁶ כותב רבינו יונה:
 "ואפילו המלך לא ירום לבבו מאחיו, וכי ישתרר עליהם גם השתרר בהנהגותיו, אך היה יהיה
 שפל רוח".⁴⁷

כדי להבטיח שתהא בציבור אוריה של אימת מלכות יש למנות פרנס היודע להטיל מרות.

מלך מבאר הר"י פרלא את שיטת רב סעדיה גאון: "לכן נראה דמאי דדרשינן 'שום תשים
 עליך מלך', שתהא אימתו עליך, היינו לומר שלא הותר להם לשום עליהם מלך אלא איש שתהא
 אימתו עליך, כלומר שיהא אביר לב ואמיץ כח להקפיד על מוראו וכבודו, וזהו מטכסיסי מלוכה
 שלא ימחול על כבודו ומוראו".⁴⁸

³⁹ בבלי כתובות קג ב. וראה מרגליות הים סנהדרין סו א ציון יז.

⁴⁰ תקנות מדינת מעהרין ועד גאיי ת"י לפ"ק כד.

⁴¹ בית הבחירה ראש השנה יז א.

⁴² רנה של תורה, מיטב שיר ה ב.

⁴³ (מיוחס ל)רש"י דברי הימים ב יג ז.

⁴⁴ שם משמואל שבועות שנת תר"ע ד"ה במד"ר.

⁴⁵ שיחות מוסר תשל"א עמי מז.

⁴⁶ המספיק לעובדי ה' עמי עא.

⁴⁷ שערי תשובה ג לד. וראה סעיף פג.

⁴⁸ ספר מצוות ג ששים וחמש מצוות המוטלות על הציבור פרשה ז.

בית הדין הגדול פסוק מפורש בתורה: "ויאמר ה' אל משה אספה לי שבעים איש מזקני ישראל אשר ידעת כי הם זקני העם ושוטריו", ומבאר הנצי"ב: " ושוטריו - שיכולים להראות עוז ומורא במקום שנדרש, כמו שוטרים שרודים את העם".⁴⁹

פרנסים הגמרא במסכת שבת אומרת: "תחת חבר ולא תחת תלמיד חכם", ומבאר רבינו חננאל: "אין בו כח להציל מיד הרשעים בזרוע רמה וכל שכן יתום ואלמנה".⁵⁰ המהרש"א מבאר הוראה זו: "לפי שתלמיד חכם אין לו אימה וממשלה".⁵¹

רצוי שהפרנסים יהיו גבוהים. הגמרא אומרת: "אין מושיבין בסנהדרי אלא בעלי קומה", ומבאר רש"י: "שתהא אימתן מוטלת על הבריות".⁵² כותב הרד"ק: "כי אדם בעל קומה וצורה נאה יאות למלוכה וייראו העם אותו יותר".⁵³

לאור ירידת הדורות,⁵⁴ קיים צורך גדול מבעבר שהפרנסים יטילו מרות.⁵⁵

פוסק הרמב"ם: "ואם יעמוד מלך מבית דוד... ויכוף כל ישראל לילך בה ולחזק בדקה... הרי זה בחזקת שהוא משית...".⁵⁶ שלמה המלך אומר: "יד חרוצים תמשול...", ומבאר הגר"א: "חרוץ הוא החריף ועז בדרכי ה', ואף על פי שעכשיו בעולם הזה הוא בצער, מכל מקום לעתיד לבוא הוא ימשול".⁵⁷

*

העוסקים בתורת המדינה קובעים שכדי להבטיח את השלטת החוק,⁵⁸ על הפרנסים להטיל מרות.⁵⁹

⁴⁹ העמק דבר במדבר יא טז. על תכונות הפרנסים ראה סעיפים קב - קו.

⁵⁰ רבינו חננאל על בבלי שבת יא א.

⁵¹ חידו"א, בבלי שבת יא א. וראה שו"ת יכין ובוועז ב טו.

⁵² ראה רש"י בבלי סנהדרין יז א ד"ה בעלי קומה ומראה. וראה רש"י מנחות סה א ד"ה בעלי קומה.

⁵³ רד"ק שמואל א י כד. וראה חידושי אגדות למהר"ל סנהדרין קה ב ד"ה מברכתו.

⁵⁴ ראה סעיף עו.

⁵⁵ ראה סעיפים ש שא. וראה חשוקי חמד מכות עמי נו.

⁵⁶ רמב"ם מלכים יא ד.

⁵⁷ משלי עם ביאור הגר"א יב כד.

⁵⁸ ראה סעיפים רלט - רמה.

⁵⁹ ראה כתבים פוליטיים, עיונים, ספר ראשון עמ' 54: "כל הדנים בחיי הציבור, מורים שמייסד מדינה... חייב להניח, שבני אדם כולם רעים הם, ובכל שעה כשרה הם מזומנים ועומדים ללכת אחרי רוע לבס". וראה הנסיך פרק 17: "בטוח הוא (הנסיך השולט) הרבה יותר כשייראו מפניו מאשר כשיאהבוהו". וראה סעיף סו הערה 9. הערת בני הרב טוביה שלמה: לדיינים נאמר: "וכשיהיו בעלי דינים עומדים לפניך יהיו בעיניך כרשעים".

פח. מגבלות על הטלת אימה יתירה

התורה קובעת, שכל אחד זכאי לחרות מפחד ולכן אסור להטיל אימה יתירה ביחסים שבין אדם לחברו.¹ אומרת הגמרא: "אמר רב יהודה אמר רב כל המטיל אימה יתירה בתוך ביתו סוף הוא בא לידי שלש עבירה גילוי עריות ושפיכות דמים וחילול שבת".² כותב רבינו יונה: "כמה מכשולים באים בסבת הטלת אימה".³ מוסיף העיון יעקב: "אפילו רואה בהם דבר שאינו הגון אפילו הכי אל יטיל אדם אימה יתירה עליהם".⁴

לפרנסים מותר להטיל אימה יתירה⁵ רק על פי גזרי הוראת שעה⁶

א. **לחיזוק הדת ולתיקון העולם** פוסק הרמב"ם: "...בית דין שראו לחזק הדת ולעשות סייג כדי שלא יעברו העם על דברי תורה, מכין ועונשין שלא כדין... כשם שהרופא חותך ידו או רגלו של זה כדי שיחיה כולו כך בית דין מורים בזמן מן הזמנים לעבור על קצת מצות לפי שעה כדי שיתקיימו כולם".⁷

ב. **אין מנוס** כותב הרמב"ם: "כללו של דבר צריך השופט להיות כרופא הבקי, כי הרופא הבקי כל זמן שהוא יכול ואפשר לו לרפות במיני מזון לא ירפא על ידי סמים, ואם יראה שהמחלה כבדה מכדי לרפותה במיני מזון אז מרפא בסמים הקרובים למזונות... ואם ראה שהחולי כבד יותר ושדברים אלו לא יתגברו עליו ורפאוהו ישתמש בסמים יותר חזקים... כך הדיין ישתדל לפשר, ואם לא יוכל אז ישפוט בנחת... ואם לא יוכל מפני קשיות אחד היריבים... אז יתגבר עליו ויכביד עולו...".⁸

ג. **לא יתר על הנחוץ⁹**

○ **מלך** פוסק הרמב"ם בהלכות מלכים: "ולא ינהג גסות לב בישראל יותר מדאי", ומוסיף המב"ט: "אף על פי שמטיל עליהם אימה".¹⁰ כותב הרא"ה קוק: "לפעמים חייב הוא להטיל שררה ומרות על העם. אלא שגם אז עליו לשמור על חוש המדה, שלא להפעיל סמכותו יותר מן ההכרח, ולא לנצל מעמדו מעבר לתחומי הצרכים הממלכתיים".¹¹

¹ על חירות מפחד ראה סעיף קנט.

² בבלי גיטין ו ב.

³ שערי תשובה ג קסו.

⁴ עיון יעקב על עין יעקב גיטין ו ב. וראה סעיף פה הערה 4.

⁵ ראה סעיף פז.

⁶ ראה סעיפים פא שלט.

⁷ רמב"ם ממרים ב ד. וראה סעיף רחצ.

⁸ משנה עם פירוש הרמב"ם הקדמה עמ' יז.

⁹ ראה חידושי"א בבלי ברכות נה א ד"ה אין מעמידין פרנס וכו'. על ענישה מדתית סעיף רצט.

¹⁰ קרית ספר על רמב"ם מלכים ב ו.

¹¹ הרב משה צבי נריה, "פתיחות למסכתות בבא קמא וסנהדרין", תחומין ז עמ' 276.

קיימת הוראה מפורשת למלך שלא להרוג יותר מדי אזרחים.¹² כותב הרב פרלמוטר: "כי זה העיקר במדות הטובות הנוגע לענין המלך, להיות מתון במעשיו ולהתחזק ביראת ה' לכלכל דבריו אך בחכמה לבל יצא דבר און מתחת ידו כשפיכות דמים וכדומה..."¹³

○ **פרנסים** הגמרא אומרת: "אמר רבי יוחנן כנגד מקל ורצועה תהיה זריז",¹⁴ ומבארים בעלי התוספות: "שלא להטיל אימה על הציבור לרדותם יותר מדאי".¹⁵ כותב הרמב"ן: "והלא אפילו לאנשי ביתו... צוו רבותינו שלא להטיל אימה יתירה... על אחת כמה וכמה להזהיר את הרבים וליסר קהלות גדולות..."¹⁶

ד. **באופן מדתי** כותב הפלא יועץ: "ואם יצטרך לזרק מרה, ישקל מעשיו בפלס... ואל בינתו אל ישען ושומע לעצה חכם ותשועה ברב יועץ, וישפך נפשו לפי השם שיתקנהו בעצה טובה מלפניו שלא תצא תקלה מתחת ידו".¹⁷

זו דרך הבורא. מדרש תנחומא אומר: "כשחטאו ישראל בימי ירמיהו אמר הקב"ה התניתי עמהם להביא עליהם קללות. אני יודע שאין בהם כח לעמוד בהם אלא פשרה אני עושה עמהם".¹⁸ כותב המכתב סופר: "כן הוא רצון אביו שבשמים שיכבוש הצדיק את האש האלקי אשר עצור בקרבו ולא יעניש את בני דורו ביד חזקה וחימה שפוכה אשר לא יוכלון שאת, כמו שהקפיד הקב"ה ית"ש על מרע"ה על אמרו 'שמעו נא המורים'".¹⁹

ה. **לשם שמים**²⁰ שנינו במסכת אבות: "וכל העמלים עם הציבור יהיו עמלים עמהם לשם שמים", ומבאר רע"ב: "כל העוסקים עם הציבור להכריח ולכוף את הציבור לדבר מצוה לצדקה או לפדיון שבויים, יהיו עוסקים עמהם לשם שמים".²¹ כותב השלי"ה הק': "המלוכה והשררות שנותן הקב"ה אינה כמלוכה ושררה של אומות העולם שהם מולכים ומשתררים מפני כבוד עצמם והמלוכה והשררה גשמיות. אבל הניתן לישראל הוא רוחני, דהיינו בשביל קיום התורה והמצוות... ועל זה נאמר: 'ואתם תהיו לי ממלכת כהנים' המלכות ושררה יהיה לי - לשמיי".²² כותב הנצי"ב בפירושו לשיר השירים: "שאין הצלחה בהשגחתם אם לא שיכוונו דעתם להנהיג שררה על הציבור רק לכבוד ה' ולא לכבוד עצמם".²³

¹² ראה חידושי הריטב"א שבועות לה ב: "כל מלכותא דקטלא חד משיתא בעלמא לא מענשא דכתיב 'האלף לך שלמה'. פירוש דהאלף היינו ה' חולקי דעלמא מתים בדרך כל הארץ או על פי סנהדרין ששכינה עליהם, ואין רשות למלך לדונם להרגם בדיני המלכות... 'ומאתים לנוטרים את פרייו', מלכותא דארעא שיכול להרגן בדיני המלכות והוא חלק חד משיתא, וכן פירש רבינו מאיר הלוי ז"ל". על הגמרא במסכת שבועות ראה סעיף רצג הערה 54; סעיף שכד הערה 27; סעיף שכה הערה 36. ראוי לציין שהרמב"ם לא מזכיר גמרא זו בהלכה.

¹³ תולדות שמים וארץ אבן משה א דף קלח א.

¹⁴ בבלי סנהדרין ז ב.

¹⁵ תוס' שם ד"ה תהא זריז. וראה גבורת ארי על תענית ד א ד"ה כל תלמיד חכם שאינו קשה כבזל וכו'.

¹⁶ אגרת הרמב"ן לחכמי צרפת, כתבי הרמב"ן א עמ' שמב.

¹⁷ פלא יועץ ערך שררה.

¹⁸ תנחומא ראה ד.

¹⁹ מכתב סופר דרוש חמשים ושמונה. פרנס הבא בדרישות שאי אפשר לעמוד בהן מטיל אימה יתירה שלא לשם שמים, ראה סעיף שה הערה 3.

²⁰ ראה סעיף פא. וראה חידו"א בבלי ראש השנה יז א ד"ה ושנתנו חיתתם.

²¹ רע"ב על משנה אבות ב ב.

²² שלי"ה תורה שבכתב פרשת יתרו ד"ה לא תרצח וכו'. וראה פירוש הרש"ר הירש על התורה, בראשית לב ח.

²³ רנה של תורה מטיב שיר ה ב. וראה העמק דבר במדבר כה יג. וראה רש"י בבלי סנהדרין ז ב ד"ה ואצוה.

ו. **"והייתם נקיים"** כותב הרלב"ג: "שראוי למושל למשוך לב העם אליו בדרך שיאהבהו וגם בעת שיחטאו לו יראה להם שאין בלבו עליהם דבר כי בזה יקח הנפשות וימשכם לעבודתו".²⁴

להטלת אימה יתירה ללא הצדקה השלכות רבות משמעות

השחתת המדות אומר החכם מכל אדם: "עת אשר ישלט האדם באדם לרע לו", ומבאר המדרש: "עת שהוא רע לשולט".²⁵

הטלת אימה עלולה להשריש בקרב מדות רעות כגון אכזריות,²⁶ כעס, גאווה ועזות.²⁷

השחתת הציבור הילקוט כותב: "כיון שראו לשאול מטה אזנו לשמוע לשון הרע על דוד, היו הכל באים ואומרים לו".²⁸ כותב הרב דוד כהן, הנזיר: "וכן כל הרדיפות ושלטון העריצות במדינות, והשמוש בכח, יסורים ומלקות, ועונשי מות ליחידים ולהמונים, בתור אמצעי לתכלית רצויה... והתוצאות - רשע ועול".²⁹

הגירת הציבור כותב ספר חסידים: "שר אחד היה רע ליהודים שבעירו והיו רוצים לברוח משם...".³⁰

אבדן השלטון כותב הראשית חכמה: "ההורג תמיד את שריו וחייליו בלי פשע, ומחרף ומקלל בחנם, ומשפיל לאחד ומרים לאחד שלא כדין, ומחר משפיל לזה ומקים לזה הרי זה כאחד הנבלים שאינן מקיימין דבריהם, מתוך כך קושרין עליו ומורידין אותו ממלכותו".³¹

פרנס המפריז בהטלת אימה עובר עבירות חמורות.³² פוסק הרמב"ם: "ואלו הם שאין להם חלק לעולם הבא אלא נכרתים ואובדים ונידונים על גודל רשעם וחסאתם לעולם ולעולמי עולמים... ומטילי אימה על הצבור שלא לשם שמים... זה הרודה צבור בחזקה והם יראים ומפחדים ממנו וכוונתו לכבוד עצמו וכל חפציו שלא לכבוד שמים, כגון מלכי העכו"ם".³³ פוסק הרמב"ם

²⁴ רלב"ג שמואל ב סוף פרק א התועלת הנא.

²⁵ קהלת רבה על קהלת ח ט.

²⁶ ראה אברבנאל שמואל א כה לא; משך חכמה בראשית כב טז-יח. על החובה לעקור את מדת האכזריות ראה ספר חרדים פרק כא.

²⁷ ראה שערי תשובה ג קסג. וראה ב"י טור אורח חיים א: "... שמת העזות מגונה מאד כמו שזכר ואין ראוי להשתמש ממנה כלל אפילו בעבודת השם יתברך לדבר דברי עזות כנגד המלעיגים כי יקנה קנין בנפשו להיות עז אפילו שלא במקום עבודתו יתברך...".

²⁸ ילקוט שמעוני תהילים סימן תשעא.

²⁹ הכוזרי המבואר, ביאורים למאמר ראשון ב.

³⁰ ספר חסידים (מרג.) תכג. ראה קהלת י ד: "אם רוח המושל תעלה עליך מקומך אל תנח...". וראה The Jewish Community ב עמ' 231, שמלך גרמניה רצה למנות רב ראשי לגרמניה כדי לצמצם את חרמי הקהל ולמנוע עשירים מלעזוב את המדינה כתוצאה מחרמים אלו. וראה סעיף רל הערה 15.

³¹ ראשית חכמה פרק הדינין.

³² ראה סעיף מו. וראה סעיף רצט הערות 18 – 19.

³³ רמב"ם תשובה ג יג. וראה שם סנהדרין כה א; שערי תשובה ג קסב קסג.

בהלכות סנהדרין: "וכל פרנס המטיל אימה יתירה על הציבור שלא לשם שמים נענש..."³⁴ כותב הרמב"ן: "... הפרנסים המטילים אימה יתירה על הציבור שלא לשם שמים... אע"פ שאינו מחטיא אותם אלא מוליכן בדרך ישרה, אלא שעל ידי זה הציבור מכוונים דעותיהם ומעשיהם לעבודתו לא לעבוד אדון הכל... כל אלו יורדין לגיהנם..."³⁵

כאשר פרנס נאלץ להטיל אימה יתירה, עליו למצוא דרכים לפייס את הציבור. כותב המהר"ם מרוטנבורג: "רגילים לברך הקהל אחר הטלת חרם כדאמר הקב"ה למשה, כיון שקבלו ישראל את התורה צריך לברכם..."³⁶ מבאר הנצי"ב את עצת הזקנים לירבעם: "בשעה שתעניש אותם תפייס אותם ותראה להודיעם שאינם עושה אלא משום שאתה מחוייב לעבדם בכך..."³⁷ זו דרך הבורא. "על ידי שמיעט את הלבנה הרבה צבאיה להפיס דעתה..."³⁸ "ולמדנתך תורה דרך ארץ דאם סרח העבד לפני אדונו עד שהוצרך לייסרו מוטל על האדון לפייסו אחר כך..."³⁹

כדי להבטיח שלא תוטל אימה יתירה שלא לצורך יש למנות פרנסים יראי שמים. כותב רבינו יונה: "והאיש הנותן חיתתו בארץ חיים שלא לשם שמים אין בלבו אימה מלפני השם..."⁴⁰ כותב החינוך: "אסור גם כן למנות על הציבור אנשים רשעים ואכזרים..."⁴¹

יש למנות בעלי מדות טובות. פוסק הרמב"ם: "אין מעמידין בכל הסנהדרין לא זקן מופלג בשנים ולא סריס מפני שיש בהן אכזריות, ולא מי שאין לו בנים, כדי שיהא רחמן..."⁴² כותב הראי"ה קוק: "אהבת הבריות... עם הקנאה לשם ה' ותורתו... שנראים כהפכים, והם צריכים להתאחד בלב החפץ בדרך השלמות של תורתנו הקדושה, ביחוד למי שראוי להיות מנהיג לעדה..."⁴³

גם כיום יש להטיל אימה יתירה רק על פי גדרי הוראת שעה. כותב החזו"א: "לא במעשי אלימות תושלט התורה הק' ומצוותיה, כי דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום. הטרור זמורת זר הוא בכרם היהדות הנאמנה... נתגייס להגנת קדשנו באמצעי שכנוע, חינוך ועמידה גלויה ואמיצה בשער, תעלולי טרור מכתמים את מלחמתנו..."⁴⁴

³⁴ רמב"ם סנהדרין כה א.

³⁵ כתבי רמב"ן ב, תורת האדם עמ' רסו. וראה סעיף רצט.

³⁶ שו"ת מהר"ם מרוטנבורג פראג סימן אלף כב.

³⁷ שו"ת משיב דבר ב א. וראה מרומי שדה הוריות י ב ד"ה עבדות אני נותן לכם. וראה סעיף נ שהציבור התעצל בהספדו של יהושע כי הוא חשד שיהושע הטיל אימה שלא לשם שמים, והציבור נענש על כך.

³⁸ רש"י בראשית א טז.

³⁹ תוספות הרא"ש שבועות ט א ד"ה שער זה יהא כפרה וכו'. וראה מדרש תהילים (בובר) כב: "מכאן אתה למד דרך ארץ, שלא יהא אדם דוחה בשתי ידיו, אלא יהא דוחה בשמאל, ויקרב בימין".

⁴⁰ שערי תשובה ג קסד.

⁴¹ ספר החינוך תצח הדין בענין האיסור למנות מלך נכרי.

⁴² רמב"ם סנהדרין ב ג. וראה שם שגגות יג א; שם עדות טז ו. וראה בירור הלכה סנהדרין לו ב ציון ג.

⁴³ קבצים מכתב יד קדשו, פנקס אחרון בבויסק אות כח.

⁴⁴ פאר הדור ד עמ' רס, כרוז שנכתב בהתאם להנחיות החזו"א. וראה בטאון קהילת בית שמעיה מס' 5 תשס"ז, שיחת מורנו ראש הישיבה עמ' 9 – 13. על החירות מפחד ראה סעיף קנט.

יתירה מזו. מאחר וכיום עומדים לרשות הפרנסים אמצעי אכיפה שלא היו בעבר⁴⁵ ומעטים מהם פועלים רק לשם שמים,⁴⁶ ראוי להקטין מאד את סמכויותיהם להטיל אימה יתירה.⁴⁷ כותב הראי"ה קוק: "עזבנו את הפוליטיקה העולמית... עד אשר תבוא עת מאושרה, שיהיה אפשר לנהל ממלכה בלא רשעה וברבריות".⁴⁸

*

למרות שבשעת הצורך מתירה התורה הטלת אימה יתירה, משטר טוטליטרי סותר לחלוטין את ערכי התורה⁴⁹

- משטר טוטליטרי מעמיד במקום הממסד הפוליטי הקיים ממסד אחר, מבטל את כל המסגרות של המסורות הקודמות - הדתיות, המשפטיות, החברתיות והפוליטיות,⁵⁰ ומחייב הצטרפות לארגונים הפועלים על פי האידאולוגיה של המדינה בלבד והשתתפות בהם. בהדרגה צעדים אלה מביאים לידי טשטוש העצמיות וביטול המימוש העצמי.⁵¹
- משטר טוטליטרי מציב לעצמו יעוד אחד בלבד שלהשגתו כשרים כל האמצעים מבלי להתחשב בהשלכות ובתוצאות. השלטון אינו בוחל בשום אמצעי כדי לסלק את כל מה ומי שעשוי לעמוד בדרכו. השלטון נוקט גם בצעדי אלימות קשים שאינם כפופים לחוקים ותקנות ומופעלים באופן בלתי צפוי על פי גחמותיהם של השליטים.⁵²
- משטר טוטליטרי מאופיין בשלטון מרכזי חזק השולט בחיים הפרטיים ומכוון את כל ההבטים שלהם על ידי כפייה ודיכוי.⁵³
- במשטר טוטליטרי לא קיים אף אחד מהחופשים שנקבעו על ידי ההכרזה לכל באי עולם בדבר זכויות האדם.⁵⁴

⁴⁵ ראה Democracy and its Critics עמ' 248.

⁴⁶ ראה סעיף מז.

⁴⁷ ראה סעיף שכה.

⁴⁸ אורות, המלחמה ג.

⁴⁹ ראה EB (2010), totalitarianism. לכך יש להוסיף כי במשטרים טוטליטריים מתפתחת בדרך כלל הערצה עיוורת של השליט. על השקפת התורה ראה סעיף ד.

⁵⁰ ראה סעיפים שז שי. וראה ICL חוקת ערב הסעודית. חוקה זו נקבעה לפני כשש עשרה שנים על פי צו מלכותי, ללא אישור של בית הנבחרים או של משאל עם (מוסדות שאינם קיימים). וראה שם סעיף 7 שהממשלה שואבת את כוחה מהקוראן וממסורת הנביא, והעם אינו נזכר כלל.

⁵¹ ראה סעיפים רכח רכט.

⁵² על השקפת התורה ראה סעיפים קנו - קס.

⁵³ על כפיפות פרנסים לתורה ולחוקים ראה סעיפים לב - לח. וראה סעיף פד.

⁵⁴ ראה סעיפים קנו - קס.

ראה סעיפים צח צט.